

శ్రీ రామాయనము.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి వ్రాడెన

శ్రీమద్రామాయణము
యుద్ధకాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంశ్రిటికాతాత్పర్య విశేషార్థ
సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారి

యెన్నేటినకుండాను

కారణాంబావిలాసముద్రాక్షరశాస్త్రముందు

ముద్రింపబడియె.

గూఢ సం॥ చెన్నపురి.

Registered Copy - Right.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౪౩

స ౫౨

అ

ద్వి పం చా శ స గ = ప్రా రం భః.

ధూమ్రాక్షం ప్రేక్ష్య నిర్యాంతం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్
వినేదు వానరా స్సవేక ప్రహృష్టా యుద్ధకాండీణః. ౧

టీక॥ యుద్ధకాండీణః = యుద్ధం	ప్రేక్ష్య = మిక్కిలియు సంతోషించినవారల
బుంగోరునట్టి; వానరాః = వానరులు; స	యి; వినేదుః = అణచిరి.
వేక = అందఱును; భీమవిక్రమం = భయం	యుద్ధంబుఁ గోరుచున్న యవ్వనరు
కరమయినపరాక్రమముగల; ధూమ్రా	లండఱు , భయంకరపరాక్రముఁడగు
క్షం = ధూమ్రాక్షుండఁచు; రాక్షసం =	ధూమ్రాక్షుండువచ్చుటఁబాచి, పర
రాక్షసున్ది నిర్యాంతం = వెడలుచున్న	మసంతుష్టులయి, సింహనాదంబులుగా
వానిఁగా; ప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహృ	వించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేసాం సుతుములం యుద్ధం సంజజ్ఞే హరిరక్షసామ్

టీక॥ తేసాం = అ; హరిరక్షసాం =	అప్పుడు, వానరులకును రాక్షసుల
వానర రాక్షసులకు; సుతుములం = మిక్కి	కునుచునుండుగా మహాయుద్ధంబయి
లియుదొమ్మియైన; యుద్ధం = పో	నది. అని, తాత్పర్యము.
రు; సంజజ్ఞే = కలిగినది.	

అన్యోన్యం పాదపై ఘోరం నిఘ్నతాం శూలముద్గరైః. ౨

ఘోరైశ్చ పరిమై శ్చిత్రైః త్రిశూలై శ్చపి సంహతైః

టీక॥ పాదపైః = వృక్షములచేతను;	చేతను; సంహతైః = కూడినవియు; చి
శూలముద్గరైః = శూలములచేతనుము	త్రైః = నానావణిఁములునగు ; త్రిశూ
ద్గరములచేతను; ఘోరైః = భయంకర	లైశ్చపి = త్రిశూలములచేతను; ఘో
ములగు; పరిమైశ్చ = ఇనుపగుడియల	రం = భయంకరముగా ; అన్యోన్యం =

౪౪౪ ప్రతిపగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

❧

ఒండొరులను; నిఘ్నతాం = కొట్టుకొనుచున్న; లేహం (అధ్యాహృతము) = ఆవానర రాక్షసులకు ; తుములం (అధ్యాహృతము) = దొమ్మియుద్ధము; సంజ్ఞతే (అధ్యాహృతము) = కలిగినది.

వానరులును రాక్షసులును , వృక్షంబులచేతను శూలముద్గరపరిఘు త్రె శూలాద్యాయుధములచేతను ఒండొరులంబ్రహరించుకొనుచు, ధయంకరంబు గాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసై వానరా ఘోరై ర్వివిక్తైః స్వమంతతః. 3
వానరై రాక్షసాశ్చపి ద్రుమై ర్భూమా నమీకృతాః

టీక॥ ఘోరైః = ధయంకరులగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; స్వమంతతః = అంతటను; వానరాః = వానరులు; వివిక్తైః = భేదించబడివారు. వానరైశ్చపి = వానరులచేతను; రాక్షసాః = రాక్షసులు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత; భూమా = నేలయందు; నమీకృ

తాః = సరిగాఁజేయఁబడివారు. ధయంకరాకారులగు రాక్షసులు, పెక్కండ్రవానరులను వధించిరి ; వానరులు , రాక్షసులచేతగండ్ర , వృక్షములచేఁబాగకముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాశ్చపి సంక్రుద్ధా వానరాష్టకై శ్శరైః. ౪
వివ్యధు ఘోరైః సంకాశైః కంకపరైః రజిష్టైః

టీక॥ రాక్షసాశ్చపి = రాక్షసులును; సంక్రుద్ధైః = దుక్కిరియఁగోపించినవారలయి ; ఘోరసంకాశైః = ధయంకరములుగానున్నవియి ; కంకపరైః = రావులునుతొంగిలుగలవియి; రజిష్టైః = బంకరగాఁబోసివియి; విశిష్టైః = కలకులయినవియినను; శరైః = బాణములచేత ; వాన

రాః = వానరులను; వివ్యధుః = కొట్టిరి. రాక్షసులును, భరమకుడితులయి, ధయంకరంబులును గంకపక్షి తొంగిలుగట్టినవియి ననుకొనుబాణంబుల, వానరులంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౪౫

స ౫౨

తే గదాభిశ్చ భీమాభిః పట్టినైః కూటముద్గర్తైః. ౫
విదార్యమాణౌ రక్షోధి వానరాస్తే మహాబలాః
అమహా జ్వలతోద్ధమా శ్చక్రః కమాః గృభీతవత్. ౬

టీక॥ తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే= ఆ; త్సహముగలవారలయి; అభీతవత్= మహాబలాః= అధికమయినబలముగల; భయపడనివారలయి; కమాణి= కా వానరాః=వానరులు; రక్షోధిః = రా ర్యములను; చక్రః=చక్రి.
క్షులచేత; భీమాభిః = భయంకరము మహాబలశాలుగు, నవ్వానరులును లయిన; గదాభిశ్చ = గదలచేతను; ప రాక్షులచేభయంకరంబులగు గదాప ట్టినైః=అడ్డకత్తులచేతను ; కూటము ట్టినకూటముద్గరాద్యాయుధంబుల వి ద్గర్తైః = సంపెటలచేతనుగుడియలచే దారితులయ్యు, రోషంబున , మహూ తను; విదార్యమాణౌ = చీల్చబడు త్సహులయి, యెంతమాత్రమువెను చున్నవారలయి; అమహాత్ = కోప దీయక, పోరుచుండిరి. మువలన; జ్వలతోద్ధమాః= కలిగినయి అని, తాత్పర్యము.

శరనిభిన్నగాత్రాస్తే శూలనిభిన్నచేహినః
జగృహుస్తేద్రుమాంస్తతశిలాశ్చహరియాధపాః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; హరియాధపాః=వా ను; జగృహుః=గ్రహించిరి.
నరశ్రేష్ఠులు; తత్ర=అచ్చట ; శరనిభి అట్లప్పుడవానరవీరులు, బాణంబు న్నగాత్రాః=బాణంబులచే భేదింపఁబ లచేతను శూలంబులచేతను, భిన్న చే దినచేహములుగలవారలయి; శూలనిర్భ హులయి, మహారోషంబున, వృక్షంబుల న్నచేహినః=శూలములచేభేదింపఁ బ నుబెనుతాల్లనుంజేకొనిరి.
దినచేహములు గల వారలయి; ద్రు అని, తాత్పర్యము.
మాః=వృక్షములను; శిలాశ్చ= తాల్ల

తే భీమవేగా హరయౌ సదమానాస్తతస్తతః
మమంధూ రాక్షసాన్ భీమాన్మామాంచ బధాపిరే. ౮

టిక॥ భీమవేగాః = భయంకరమయి
నవేగముగల; తే = ఆ; హరయః = వా
నరులు; తతస్తతః = అంతనంత; నదక
మానాః = అలడుచు; భీమాన్ = భయం
కరులయిన; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను;
మమంఘః = నలియఁగొట్టిరి. నామాని

చ = పేర్లను; బధాపి రే = చలికిరి.
అవ్యాసరవీరులు, అంతకంతకు, భ
యంకరవేగమున, సింహనాదంబులు
సేయుఁడవలెను పేలుకొనిండు కొ
నుచు, భయంకరాకారులగు రాక్షసు
లంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

త ద్బహువా ద్భుతం ఘోరం యుద్ధం వానరరక్షసామ్
శిలాభి వివిధాభిశ్చ బహుభి త్రైవ పాదపైః ౯

టిక॥ వానరరక్షసాం = వానరులకును
రాక్షసులకును; వివిధాభిః = నానావిధ
ములయిన; శిలాభిశ్చ = తాల్ల చేతను; బ
హుభిః = పెక్కులయిన; పాదపైశ్చ =
వృక్షములచేతను; తతః = ఆ; యుద్ధం =
పోరు; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరంబును;
ఘోరం = భయంకరంబును; బహువ =

అయినది.
అప్పుడు, వానర రాక్షసులు, నానా
విధశిలావృక్షంబులచేతను. నానావిధా
యుధంబులచేతను వాండొరులపైకడ
ర, నాయుద్ధ బాత్పర్యకరంబు భయం
కరంబునై చూపట్టినది.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా మధితాః కేచి ద్వానరై జితకాశిభిః
వచనూ రుధిరం కేచి న్ముతై రుధిరభోజనాః. ౧౦

టిక॥ జితకాశిభిః = జయముజేల్చ
కొనించునట్టి; వానరైః = వానరులచే
త; కేచిత్ = కొందఱు; రాక్షసాః =
రాక్షసులు; మధితాః = మధించఁబడిరి;
రుధిరభోజనాః = నెత్తురెయ్యహారము
గాఁగలరాక్షసులు; కేచిత్ = కొంద
ఱు; ముతైః = నోళ్ల చేత; రుధిరం = నె

త్తురును; వచనూః = కీర్తి.
జయశీలులగువానరులు, కొందఱు
రాక్షసులంబులముద్దగావించిరి; కొం
దఱురాక్షసులు వానరులప్రహారంబున,
నోటనెత్తురుగ్రమ్మకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పాశ్వేను వారితాః కేచి త్కేచి ద్రాశీకృతా ద్రుమైః
శిలాభి శ్చుణితాః కేచి త్కేచి ద్ధంతై విచారితాః. ౧౧

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు; పాశ్వేను = ప్రక్కలయందు; దారితాః = చీల్చబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత; రాశీకృతాః = రాశిగాఁగఁజేయఁబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు; శిలాభిః = తొల్ల చేత; చుణితాః = చుణుటముగాఁగఁజేయఁబడిరి. కేచిత్ = కొందఱు; దంతైః =	దంతములచేత; విచారితాః = చీల్చబడినారు. వానరులు, రాక్షసులఁగొడఁబఱచుటకుఁ బట్టరెండుగాఁజేప్పించిరి; కొందఱు వృక్షములననియఁగొట్టకప్పగాఁజేసిరి; కొందఱు శిలలచేఁజాగులముగాఁజేసిరి; కొందఱు దంతములఁగొట్టిరి.
	అని, తాత్పర్యము.

ధ్వజై వివశితై భక్తైః పుంసైః పాతలైః
రథైః ర్విధ్వంసితైః శ్చాపి పతంతైః రజనీపతైః. ౧౨
గజేంద్రైః పర్వతాకారైః పర్వతాగ్రైః ర్వివశితామ్
వశితైః ర్వాజిభిః కీణాం సారూప్యైః ర్విసుధాశలమ్. ౧౩

టీక॥ వివశితామ్ = వానరులయొక్క; పర్వతాగ్రైః = పర్వతశిఖరములచేత; వివశితైః = ననియఁగొట్టఁబడినవియు; భక్తైః = విఠిగినవియువగు; ధ్వజైః = పతాకములచేతను; వివశితైః = ననియఁగొట్టఁబడిన; శ్చాపి = పరియఁగొట్టఁబడిన; పతంతైః = పడిన; రజనీపతైః = రాక్షసులచేతను; పర్వతాకారైః = కొండలయొక్కారమువంటియొక్కారము	గల; గజేంద్రైః = గజశేర్షములచేతను; మథితైః = ననియఁగొట్టఁబడిన; సారూప్యైః = ఎక్కినవారలతోఁగూడిన; వాజిభిః = గుఱ్ఱములచేతను; విసుధాశలం = భూమి; కీణాం = వ్యాపించుబడినది. వానరులు ప్రయోగించు పర్వతశిఖరములచే, విఠిగినధ్వజములువహితములయిన గాడిదలును విధ్వంసితములైన రథములును బలితములగు రాక్షసులే బలమును పర్వతాకారములగు న
---	---

నుంగులును సాదిన హితంబుగా నలియు | దియంతయుండియుండినవి.
గొట్టంబడిన గుఱ్ఱంబులును, ఆయుధధూ | అని, తాత్పర్యము.

వానరై భీమవిక్రాంతై ర ప్లుత్యాప్లుత్య చేగిలైః
రాక్షసాః కరశై స్తీర్ణైః ముఖేషు విసికత్తితాః. ౧౪
వివర్ణవదనా ధూయో విప్రకీర్ణగోరుహః
మూఢా శ్శోణితగంధేన నిపేతు ధూరణీతలే. ౧౫

టీక|| రాక్షసాః = రాక్షసులు; భీ రలయి; శోణితగంధేన = నెత్తురువాస
మవిక్రాంతైః = భయంకరమయినవ నతోడ; మూఢాః = మూర్ఖులయి;
రాక్షమముగలవారలను ; ఆప్లుత్యా పరణీతలే = ధూమియందు; నిపేతుః =
ప్లుత్య = ఎగిరియెగిరి; చేగిలైః = చేగము పడిరి.
వొందినవారలనుగు; వానరైః = వాన ధయంకరపరాక్రమముగల వానరు
రులచేత; స్తీర్ణైః = కఠకులయిన ; కర లు , మహాచేగంబున నెగసియెగసి, తీ
లైః = నఖములచేత; ముఖేషు = ముఖ క్తంబులగునఖంబులచే రాక్షసులముఖం
ములయందు; విసికత్తితాః = కత్తిరి బులపిచారించి, వారాక్షసులులలవెం
పబడినవారలయి; ధూయో = మిక్కి- ద్రుకలువిడిసియాడ , నెత్తుటం దోంగు
లియు; వివర్ణవదనాః = తెల్లందాటి డు, మూర్ఖుల్లి, ధూలంబునంబడిరి.
నముఖముగలవారలయి ; విప్రకీర్ణగో రుహః = విరిసినవెండ్రుకలుగలవా
రారుహః = విరిసినవెండ్రుకలుగలవా

అన్యే పరమసంక్రుధ్ధా రాక్షసా భీమస్త్వహః
తలై రేవాభిధావంతి వజ్రస్పశా సమై హారీక. ౧౬

టీక|| అన్యే = ఇతరులయిన; రాక్ష మస్త్వహః = భయంకరమయినధ్వరి
సాః = రాక్షసులు; పరమసంక్రుధ్ధాః = గలవారలయి; వజ్రస్పశాసమైః = వ
మిక్కిలియుఁగోపించినవారలయి ; భీ జ్జిముతాంకుడుతో సమానమయిన ;

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౪౯

స ౫౨

తనైరేవ=అటచేతులచేతనే; హరీక=పీతులయి, భయంకరంబుగా గజికంఠు
వానరులను; అభిధావంతి=తఱచిమిరి. డ, వజ్రసమంబులగు నటచేతులతో,
మఱి కొందఱు రాక్షసులు, పరమకు వానరులందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రాపతంత స్తే వేగితా వేగవత్తరైః

ముష్టిభి శ్చరణై దకంతైః పాదపై శ్చా వహాధితాః. ౧౭

టీక॥ వేగితాః=వేగముగలవారలు	అట్లుమహావేగులగు నారాక్షసులు
ను; అపతంతః=పైఁబడుచున్నవారలు	పైఁబడ, వానరులు, అంతకన్నను వేగము
నగు; తే=అరాక్షసులు; వేగవత్తరైః=	గలవారలగుటచే, నారాక్షసులను విడి
అంతకన్నను వేగముగల; వానరైః=వా	కిల్లంబొడిచియు పాదంబులందన్నియు
నరులచేత; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేతను; చ	దంతంబులంగొఱికియువృక్షంబులంబ్ర
రణైః=పాదములచేతను; దంతైః=పం	హరించియు హింసించిరి.
డ్లచేతను; పాదపైశ్చ=వృక్షములచేత	అని, తాత్పర్యము.
ను; అవహాధితాః=హింసించఁబడిరి.	

వానరై హాస్యమానా స్తే రాక్షసా విప్రదుద్రువుః

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; హా	అట్లువానరులచేఁబ్రహరించఁబడిన
స్యమానాః=కోట్టఁబడుచున్న; తే=	వారలయినటువంటివారిక, యారాక్షసు
ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; విప్రదు	లుపరుగైతిరి. అని, తాత్పర్యము.
దుఃప్రభాః=పాటినారు.	

సైన్యంతు విద్రుతం దృష్ట్వా ధూమాక్షో రాక్షసవళభః. ౧౮

క్రోధేన కదనం చక్రే వానరాణాం యుయుత్సతామ్

టీక॥ రాక్షసవళభః=రాక్షసశ్రే	పాటినదానిగా; దృష్ట్వాతు=చూచి
ష్ఠుండగు; ధూమాక్షిః=ధూమాక్షుఁ	నంతనే; క్రోధేన=కోపముచేత; యు
దు; సైన్యం=సైన్యమును; విద్రుతం=	యుత్సతాం=యుద్ధముసేయఁగోరు

జ్ఞ

చుండునట్టి; వానరాణాం = వానరుల
యొక్క; కదనం = హింసించుటను; చ
క్రే = చేసెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు ధూమాగ్రీవుం
డు, అట్లు, రాక్షససైన్యంబంతయుఁబా

టుటంబాచి, కుడితుండై, యుద్ధంబు
యనుత్సుకులయ్యెను. వానరులహి
సంపనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రానైః ప్రమథితాః కేచి ద్వానరా శ్శోణితప్రవాః. ౧౮
మర్దంతే రాహతాః కేచి త్వరితా భః శోణితే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వాన
రాః = వానరులు; ప్రానైః = ఈదెల
చేత; ప్రమథితాః = కొట్టుబడినవారల
యొక్క; శోణితప్రవాః = నెత్తురుగాఱుచు
న్నవారలయొక్క; కేచిత్ = కొందఱు; మ
ర్దంతే = కుడియలచేత; రాహతాః = కొ
ట్టుబడినవారలయొక్క; భః శోణితే = ధూ

తలమునందు; పరితాః = పడినారు.
వానరులకొందఱు రాక్షసులచేఁబా
సంబులం (బ్రహ్మరింపఁబడి నెత్తురుగా
ఱుచుచు, కొందఱు ముగ్ధరంబులందా
మలయు, నెలంబడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పరిమై మథితాః కేచి స్థింధీవానై విచారితాః. ౧౯
పట్రినై రాహతాః కేచి ద్విహ్వలంతో గతానవః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; పరి
మైః = ఇమపగుడియలచేత; మథితాః =
కొట్టుబడినారు. కేచిత్ (అధ్యాహ్న
తము) = కొందఱు; స్థింధీవానైః = పడి
చివాటుగుడియలచేత; విచారితాః =
చింతించినారు. కేచిత్ = కొందఱు.
పట్రినైః = అర్జునులచేత; రాహతాః =
కొట్టుబడినవారలయొక్క; విహ్వలంతః =
అవయవముల స్వాధీనత చిహ్నవారల

యొక్క; గతానవః = పోయినప్రాణములు
గలవారలు; అనన్త (అధ్యాహ్నతము) =
అయిరి.
కొందఱు వానరులు, రాక్షసులచే
బడిఘంటులందామలయిరి; కొందఱు
స్థింధీవాలంబుల పధింపఁబడిరి; కొందఱు
ర్జునులసహకంబడిమృతిఁబొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౫౦

స ౫౨

కేచి ద్విహతా శూలై రుధిరాద్రా వనాకసః. ౨౦

కేచి ద్విద్రావితా నష్టా స్సబలై రాక్షసై ర్యుధి

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వనాక	లయి; నష్టాః = అగపడకపోయిరి.
సః = వానరులు; శూలైః = శూలముల	కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే
చేత; వినిహతాః = కొట్టఁబడినవార	శూలంబులం దాడితులయి నెత్తుటం
లయి; రుధిరాద్రాకః = నెత్తుటందడిసి	దోఁగియుండిరి; కొందఱు యుద్ధంబున
నవారలయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; యు	బలవంతులగు రాక్షసులనోర్వం జాల
ధి = యుద్ధమునందు; సబలైః = బలము	కపాటిపోయిరి.
తోఁగూడిన; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత;	అని, తాత్పర్యము.
విద్రావితాః = తఱుమఁ బడిన వార	

విభిన్నహృదయాః కేచి దేకపాశ్శ్వేన తాడితాః. ౨౧

విచారితా శ్రుశూలై శ్చ కేచి దాంత్రై ర్విఃస్సృతాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; ఏకపా	త్రైః = ప్రేగులచేత; వినిస్సృతాః = పీకి
శ్వేన = ఒకఁ ప్రక్కచేత; తాడి	వేయఁబడినారు.
తాః = కొట్టఁబడినవారలయి; విభిన్న	కొందఱికి, బ్రక్కవాటువంగొ
హృదయాః = పగిలినగుండెలుగలవార	ట్టుటచే గుండెకాయలు పగిలినవి;
లయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; శ్రుశూలై	కొందఱు, శ్రుశూలంబులం బొడువఁ
శ్చ = శ్రుశూలములచేతను; విచారి	బడిప్రేగులు వెలివచ్చునట్లు పీకి చీల్చు
తాః = చీల్చఁబడినవారలయి; అం	బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

త త్సుభీమం మహాయుద్ధం హరిరాక్షససంకులమ్. ౨౩

ప్రబభౌ శబ్దబహుం శిలాపాదపసంకులమ్

టీక॥ సుభీమం = మిక్కిలియుధియుం	వరరాక్షసులచేసిందినదియు; శబ్దబహు
శరంబును; హరిరాక్షససంకులం = హ	శం = అధికమయిన ధ్వనిగలదియు; శిలా

జి

పాదపసంకులం=తొల్ల చేతనువృక్షము
లచేతనునిండినదియునగు; తత్=ఆ;ను
హాయుద్ధం=గొప్పయుద్ధము;ప్రబంధం=
ప్రకాశించినది.

అట్లు, వానరరాక్షసులు, మహాగో

వంబున, శిలాపాదపాయుధంబులతో
బెనంగుడు, నమ్మహాయుద్ధంబు
యంకరంబయియొప్పినది.
అని, తాత్పర్యము.

ధనుజ్యాతంత్రమధురం హికా-తాతసమస్తతమ. ౨౪
మంద స్త్రీతసంగీతం యుద్ధగాంధర్వ మాలతా

టీక|| ధనుజ్యాతంత్రమధురం=వింటి
యల్లెతొక్కనవిగజేమనోహరమయిన
దియు; హికా-తాతసమస్తతం=ఎక్కి
ర్లను తాతములతోఁగూడినదియు; మంద
స్త్రీతసంగీతం=చిన్నపిమ్మలను సంగీతము
గలదియునగు; యుద్ధగాంధర్వం=యుద్ధమనుగంధర్వంబు; అల

భా=ప్రకాశించెను.
అల్లెతొల్ల ధ్వజుల పీఠా ధ్వజ
గా, నాయానంబువం గలుగు నెక్కి
తారంబులుగా, మందవదనంబుల
నంబుగా, నాయుద్ధగాంధర్వంబు
యొక్కకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

ధామ్రాక్షస్తు ధామ్రాక్షి చావరా నరకుగాధాని. ౨౫
హాన స్వరావయామాన దిక్షస్తు శరవృష్టిః

టీక|| ధామ్రాక్షస్తు = ధామ్రాక్ష
మందుమాత్రము; నరకుగాధాని=
యుద్ధశరస్సువందు; ధామ్రాక్షి = ధ
నుస్సుచేతఁగలకాండై; హానక = న
వృక్ష; శరవృష్టిః = బాగవదకామల
చేత; చావరాక = చావరులకు; దిక్షస్తు=
దిక్కులకుగూడికయె; విచావయా

హానంబుచేసెను.
అప్పుడు, ధామ్రాక్షమందు, ద
త్తాగ్రంబునధనుశకంబులై, పిర్వో
గంబునంబులపకవత్వము, బాగవకు
లులుగురిపించి, చావరులనుదిక్కుల
చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము. ౮౫౩

స ౫౨

ధూమ్రాక్షేణాదీతం నైన్యం వ్యధితం దృశ్య మారుతిః. ౨౬
అభ్యవతత సంక్రుద్ధః ప్రశ్నహ్య విభ్రలాం శిలామ్

టిక్క మారుతిః = వాయువుకొడుకై	అభ్యవతత = ఎదిరించెను.
నహనుమంతుండు; ధూమ్రాక్షేణ = ధూ	వాయుచేవునికుమారుండగు హను
మాక్షునిచేత; అదీతం = పీడింపఁబ	మంతుండు, ధూమ్రాక్షునిచేత దణుమ
డించెయ్యి; వ్యధితం = దుఃఖితమైనగు; నై	బడివిహ్వలంబయి పాటుచున్న వానర
న్యం = నైన్యమును; దృశ్య (దృష్టావ్య) =	సేనంజూచి, పరమకుపితుండై, వికాలం
చూచి; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ గోపిం	బగుశిలంజేకొని, ధూమ్రాక్షునిపైకిఁబో
చినవాఁడై; విభ్రలాం = వికాలమగు; శి	యెను. అని, తాత్పర్యము.
లాం = తాతిని ; ప్రశ్నహ్య = తీసికొని;	

కోధా ద్విగుణతామాత్మః పశ్యతుల్యపరాక్రమః. ౨౭
శిలాం తాం పాతయామాస ధూమ్రాక్షన్య రథంప్రతి

టిక్క పిశ్యతుల్యపరాక్రమః = గొండ్రి	గూర్చి; పాతయామాస = పడవేసెను.
తోనమానమయిన పరాక్రమముగల;	తొండ్రయగు వాయుచేవునితో స
సః (అధ్యాహృతము) = అహనుమం	మానమయిన పరాక్రమముగల యా
తుండు; కోధాత్ = కోపమువలన; ద్వి	హనుమంతుండు, కోపంబునఁ గనుఁగొ
గుణతామాత్మః = రెండింతలెట్టవైనక	నలరెండింతలెట్టఁదనంబుగదుర, నా
న్నులుగలవాఁడై; తాం = ఆ; శిలాం =	శిలను ధూమ్రాక్షుని రథంబుపైఁబడవే
తాయిన; ధూమ్రాక్షన్య = ధూమ్రా	సెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షునియొక్క; రథంప్రతి = రథమున	

అపతంతీం శిలాం దృష్ట్వా గదా ముద్యమ్య సంభ్రామాత్. ౨౮
రథా దాప్తుత్య వేగేన వసుధాయాం వ్యతిష్ఠత

టిక్క సః (అధ్యాహృతము) = అధూ	శిలాం = తాయిన; దృష్ట్వా = చూచి ;
మాక్షుండు; అపతంతీం = వచ్చుచున్న;	సంభ్రామాత్ = తొట్టుపాటువలన; గ

౪౫౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

దాం=గదన; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; చే
గేన=వేగముచేత; రథాత్= రథము
నందుండి; ఆప్లుశ్య=దుమికి; వసుధా
యాం=ధూమియందు; కృత్రిమత= ని
లిచెను.

అధూమ్రాక్షుండు, తనపైకి నమ్మ
హశిలవచ్చుటంజూచి, తత్త్వ గంబున గ
దచేతంగొని, వేగంబున, రథమున నుం
డి, నేలకులంఘించి నిలుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రమథ్య రథం తస్య నిపపాత శిలా భువి. ౨౯
నచక్రకూటరం సాశ్వం సభ్యజం సశరాసనమ్

టీక|| సా=ఆ; శిలా = తాయి; న
చక్రకూటరం = చక్రములతోనునొగ
తోనుంగూడినదియు; సాశ్వం = గజ
ములతోంగూడినదియు; సభ్యజం = యె
క్కై-ముతోంగూడినదియు ; సశరాస
నం=వింటిగోంగూడినదియునగు; తస్య=
అధూమ్రాక్షునియొక్క; రథం = రథ

మును; ప్రమథ్య=నగ్గుచేసి; భువి= నేల
యందు; పపాత=పడెను.
అపెనతాయి , ధూమ్రాక్షునిర
థంబును చక్రకూటరంబులతోను గజ
ములతోను భ్యజంబుతోను విల్లుగోనుం
గూడ, నగ్గు గావించినది.
అని, తాత్పర్యము.

స భక్త్యాశ్చ రథం తస్య హనుమా న్నారుతాత్మజః. ౩౦
రక్షసాం కదనం చక్రే సస్కంధవిటప్రై ర్రుకప్రైః

టీక|| మారుతాత్మజః= వాయువు
కొడుకై న; సః=ఆ; హనుమాన్ =
హనుమంతుండు; తస్య= అధూమా
క్షునియొక్క; రథం = రథమును; భ
క్త్యాశ్చ=విజిచినంతనె; సస్కంధవిట
ప్రైః=బోదెలతోనున్నులతోనుంగూ
డిన; రుక్రైః= వృక్షముచేలత ; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క ; కదనం=

హింసిండుటను; చక్రే=చేసెను.
వాయుజేవునకుమారుండగు హను
మంతుండు , అట్లు ధూమ్రాక్షునిర
థంబునునగ్గు గావించి, యంత, బోదెల
తోనుగొమ్మలతోనుంగూడిన మహావృ
క్షంబులచే, రాక్షసులవధింప సాగెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభిన్నశిరసో ధూత్వా రాక్షసా శ్శోణితోక్షితాః. ౩౦

ద్రుమైః ద్రవ్యధితా శ్చన్యే సేతు ధారణేతరే

టీక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రాక్ష	య; ధరణేతరే = ధూతలమునందు; ని
సాశ్చ=రాక్షసులును; ద్రుమైః= వృక్ష	పేతుః=పడిరి.
ములచేత; విభిన్నశిరసః = పగిలినతల	మఱికొండలు రాక్షసులు, వృక్షం
లుగలవారలు; ధూత్వా = అయి; శో	బులచేఁగొట్టఁబడి, తలలుపగిలి, నె
ణితోక్షితాః = నెత్తురుచేఁదడుఁబడి	త్తురుగాఁజ, విహ్వలలయి నేలఁబడిరి.
నవారలయి; ప్రవ్యధితాః = బాధితల	లన, తాత్పర్యము.

ఏద్రావ్య రాక్షసం నైవ్యం హనుమా న్నారతాత్మజః. ౩౧

గిరే శ్శిఖర మాదాయ రూమాక్ష మధిదుదుగివే

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుపు	త్రివే=తఱిమిను.
కొడుకైన; హనుమాన్=హనుమంతుఁ	వాయుచేవునకుమారుండగు హను
డు; రాక్షసం= రాక్షససంఘధియగు;	మంతుండు, అట్లు రాక్షసనైవ్యముల న
నైవ్యం=నైవ్యమును; ఏద్రావ్యం=పాఞ	చ్చింటినింబాఱుచోలి, పర్వతశిఖరంబు
దోలి; గిరేః=పర్వతముయొక్క; శిఖ	రాకటింజేఁబూసి, ధూమ్ర యుగమిది
రం=శృంగమును; ఆదాయః = తీసికొని;	కుఱికెను. అన, తాత్పర్యము.
ధూమాక్షం=ధూమాక్షుని; అధిదు	

త మాపతంతం ధూమాక్షో గదా ముద్యమ్య వీర్యవాక్. ౩౩

విసదకమాన స్సహసా హనుమంత మధిద్రవత్

టీక॥ వీర్యవాక్= అధికమయినప	మ్య=పట్టుకొని; విసదకమానః= అజ
రాక్రమంబుగల; ధూమాక్షః = ధూ	చుడు; సహసా = వేగమున; ఆపతం
మ్రాక్షుండు; గదాం = గదను; ఉద్య	తం=వచ్చుచున్న; తం = ఆ; హనుమం

తంహానుమతుని ; అభిద్రవత్ (అ తనమీదికిఁగవియుటఁజూచి, గదదే
భృద్రవత్) = ఎదురొనిఁపరుగఁత్రెను. తంఁగాని, సింహనాదంబు గావించు
మహా పరాక్రమశాలియగు ధూ చు,వేగంబున, నాహనుమంతునిమీదికి
మాటుండు, అట్లుహనుమంతుండు, కరెను. అని, చాత్వర్యము.

తనః క్షుద్ధస్థుః వేగేన గచ్ఛంతాం బహుకంటకామ్. ౩౩
పాతయామాస ధూమ్రాద్ మస్తకే తు హనుమతః

టీకః తతః = అంతః ; ధూమాస్త్రకేతుః = తలముందే; పాతయామాక్షస్తు = ధూమాగ్నిమను; క్రుద్ధః = స = పదవేసెను.
 కోపించినవాడైయే; వేగేన = వేగము అంగ, ధూమాగ్నిమను, కోపించి,
 చేత; లహుకంటకాం = పెక్కచీలలు పెక్కమేకులతోఁగూడినయాగదను, వే
 గల; తాం = ఆ; గదాం = గదను; హగంబున, హనుమంతునితలమైన బడలైచే
 నూమితః = హనుమంతునియొక్కాఁడును. అని, తాత్పర్యము.

తాత్పర్య స్మరణ తద్రూప గదయా భీమయాపయా. ౩౫

టీ॥శ్ర॥అ॥ప॥స॥ అహస దేను.
మంతుడు;భీమరూపయా= భయంక భయంకరంబగువాగద,యప్పుడు,
రమయినయాకారముగల;తయా= ఆ; హసమంతునితలపైఁబడినది.
గదయా=గదజేత;తాచేరి= కొట్టులు అని,తాత్పర్యము.

స కపి మోక్షరథబల స్తం ప్రహర మచింతయౌక్
ధూమాక్షస్య శిరోమధ్యే గిరిశృంగ మపారయత్. ౩౬

టీక॥ సః=అ; మారుతవరిః=వాహరం=బెట్టను; అదంతయైక=తలం
యొప్పుయొక్క-బలమువంటిబలముగల; పరివాః(ఐఃసూమా)కస్య=ధూమా
కపిః=హనుమంతుడు; తం=అ; ప్రాశ్నసియొక్క; శిరోమధ్యే=తలనడుమ;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౫౭

స ౫౭

గిరిశృంగం=పవతశిఖరమును; అపా
తయత=పడవేసెను.

వాయుసమానబలుండగు నాహను
మంతుండు , అదెల్లను సరికునేయి

క. ధూమాత్యునిశిరంబుపై , నాపర్వ
తశిఖరంబుపడవైదెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విహ్వలితసర్వాంగో గిరిశృంగేణ తాడితః

పపాత సహసా ధూమా వికీర్ణా ఇవ పవతః. ౩౭

టీక॥ సః=అధూమాత్యుండు ; గి
రిశృంగేణ=పవతశిఖరముచేత; తా
డితః=కొట్టఁబడినవాడై; విహ్వలితస
ర్వాంగః = వివశములుగాఁజేయుట
దీనసమస్తావయవములును గలవాడై;
వికీర్ణః=చెదఁజల్లఁబడిన ; పవతః
పవకొండవలె; సహసా = తటాలు

న; ధూమా=నేలయందు; పపాత=ప
డెను.

అధూమాత్యుండు , పవతశిఖ
రంబుచేదాడితుండై , సమస్తావయ
వంబులునువివశంబులుగా, చిన్నపక్షం
బగుపర్వతంబుకరిణిసేలంగూడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమాక్షం నిహతం చృష్ట్యా హతశేషా నిశాచరాః

త్రస్తాః ప్రవిశు లంకాం వశ్యమానాః స్థవంగమైః. ౩౮

టీక॥ ధూమాక్షం=ధూమాత్యు
ని; నిహతం=చంపఁబడినవాఁగా; చృ
ష్ట్యా=చూచి; హతశేషాః=చంపఁబ
డఁగాదుగిరిన; నిశాచరాః=రాక్షసు
లు; స్థవంగమైః=వానరులచే; వశ్యమా
నాః=వధిపఁబడుచున్నవారలయి; త్ర
స్తాః=భయపడినవారలయి; లంకాం=

లంకను; ప్రవిశుః=చూచిరి.

అంత, హతశేషులగురాక్షసులు ,
ధూమాత్యుండునిహతుండగుటనుజూ
చి , వానరులువఱియు నుక్కుమిగిలి
వైఁబడ , నోర్వఁజాలక, భయంబున
లంకకుంబాటి.

అని, తాత్పర్యము.

సతు పవనసుతో నిహత్య శత్రుం

క్షతజవహః స్ఫురితశ్చ సన్నికీర్య
 రిప్రవధజనితశ్రమో మహత్తా
 ముద మగ మ త్కంఠిశ్చ పూజ్యమానః.

టీక॥ మహత్తా = అధికమయినప మానశ్చ = పూజించబడుచున్నవాడు
 రాక్రమముగల; పవ సనుతః = వ యువ నై; ముదం = సంతోషమున; అగవల్ =
 కొడుకైన; సతు = అహనమంతంబ పొందెను.
 ను; శత్రుం = శత్రువును; సహత్య = వధి. మహత్తుండును వాయుదేవతమా
 చి; క్షతజవహః = నెత్తురుప్రవహించు యందువగు నాహనమంతండు అట్లు,
 సన్నికీర్య = నరులను; సన్నికీర్య = స ధూమాక్రమించెననిచి, యుద్ధధూమి
 లి; రిప్రవధజనితశ్రమః = శత్రువులను మును రక్తనములు ప్రవహింపజేసి,
 వధించుటచేగలిగిన యాయాసముగల వానరులచేఁబూజితుండై, సంతోషం
 వాండై; కంఠిః = వానరులచేతః పూజ్యులవొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, అనికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్విపంచాశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబనందు, యుద్ధకాండద్విపంచాశస్సగణిక,

ముగిసివది.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౫౯

స ౫౩

శ్రీ

త్ర పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

ధూమ్రాక్షం నిహతం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
క్రోధేన మహతాఽహ్లోఽనిశ్చయసన్నరగో యథా. ౧

టిక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ	జేత; ఆహ్లాతః = ఆహ్లాతమునఁబడినవాఁడు;
బ్రహ్మాండగు; రావణః = రావణుఁడు,	అభూత్ (అభూత్వాతమః) = ఆయెను.
ధూమ్రాక్షం = ధూమ్రాక్షుని; నిహ	రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు,
తం = చంపఁబడినవాఁడగా; శ్రుత్వా =	ధూమ్రాక్షుండువధింపఁబడుటను విని
విని; ఉరగోయథా = సర్పమువలె; ని	సర్పమువలె నిట్టూర్చులుపుచుచు, బ
శ్చవ్యసం = నిట్టూర్చులుపుచుచు; మహ	రమకోపంబునొందెను,
తా = అధికమయిన; క్రోధేన = కోపము	అని, తాత్పర్యము.

దీఘా మన్లంచ నిశ్చవ్యసం క్రోధేన కలషీకృతః
అబ్రవీ రాక్షసం తూఁ వజ్రదంష్ట్రం మహాబలమ్. ౨

టిక॥ నిః (అభూత్వాతమః) = ఆరా	జిహ్వం = వజ్రదంష్ట్రుండను; రాక్ష
వణుఁడు; దీఘాం = నిడువుగాను; ఉ	సం = రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చె
న్లంచ = వేడిగాను; నిశ్చవ్యసం = నిట్టూ	ప్పెన.
ర్చులుపుచు; క్రోధేన = కోపముచేత;	ఆరావణుండు, కోపంబున నొడలు
కలషీకృతః = కలంగినవాఁడుగాఁ జే	దెలియక, వేడినిట్టూర్చులు పుచ్చుచు,
యఁబడినవాఁడై; తూఁ = యుద్ధంబు	తూరుండును మహాబలుండు నగు వజ్ర
నభయములేనివాఁడును; మహాబలం =	దంష్ట్రుఁడొచ్చి, యిట్లు, చెప్పెను.
అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వ	అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం వీర నిర్భాహి రాక్షసైః పరివారితః
జహి రాశరథి రామం సుగ్రీవం తానరై స్సహ. ౩

టిక వీర = పరాక్రమశాలివగు	లతోఁగూడ; బహి = వధింపుము.
బ్రహ్మచారిత్వం = నీవు; గచ్ఛ = పొమ్ము. రాక్షసై = రాక్షసులచేత ; పరివారితః = చుట్టఁబడినవాఁడవై; నిర్భయః = వెడలుము. దాశరథిం = దశరథుఁడొక్కడైన; రామం = రాముని; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; వానలైస్సహ = వానరులతోఁగూడ; బహి = వధింపుము.	పరాక్రమ శాలివగు వబ్రహ్మచారిఁదా! నీవిప్పుడు , రాక్షససేనంగూడి పోయి, దశరథపుత్రుండగు రాముని సుగ్రీవునివానరులనందఱును వధించిరమ్ము. అని, రావణుండు, వబ్రహ్మచారిఁతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథే త్యక్త్యా ద్రుతతరం మాయావీ రాక్షసేశ్వరమ్
ః జగము లై స్సాధకం బహుభిః పరివారితః. ౪

టిక మాయావీ = మాయలవాఁడగు బ్రహ్మచారిఁడు; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునిగూర్చి; తథేతి = అట్లేయని; త్యక్త్యా = వేటి; బహుభిః = పెక్కుఁడరాక్షసులచేత; పరివారితః = చుట్టఁబడినవాఁడవై; లైస్సాధకం = నైవ్యములతోఁగూడ;	ః జగము = బయలు వెడలెను. మాయావియగునా వబ్రహ్మచారిఁడు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిగూర్చియట్లేయనిచెప్పి, పెక్కు-రాక్షసులంగూడి, నైవ్యములతోఁగూడ, బయలు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

నానై రతై స్త్రీ శతై రుత్తై స్సంయుక్త స్సునమాహితః
పతాకాఞ్చబలిరైక్వ రితైశ్చ సమలంకృతః. ౫
తతో విచిత్రకేయూరమగుత్తైశ్చ విభూషితః
తస్మత్తాడిత సమర్థ్య సభమ నికర్యయా ద్రుతమ్. ౬

టిక రతః = లంఠ; సః (అధ్యాహృతము) = అవబ్రహ్మచారిఁడు; నానైః = ఏ సమలంకృతః; అనైశ్చ = గుఱ్ఱములతో	స; రితైః = గాడితలతోను; త్యక్త్యా = బలింబోను; సంయుక్తః = కూడినవాఁడై; సునమాహితః = బలిరొలియు నైశ్చ
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౪౬౦

స ౫౩

రికగలవాడై; పతాకాధ్వజచిత్రైః
రాజచిహ్నములు వ్రాసిన పెక్కె-మ
లచేతను వట్టి పెక్కె-మలచేతను నా
నావణములయిన; రథైశ్చ = రథముల
చేతను; సమలంకృతః = మిక్కిలియనలం
కరింపఁబడినవాడై; చిత్రకేయూరిష
కుటైశ్చ = నానావిధములయినచాహు
పురులచేతను; శరీరముచేతను విభూష
ితః = అలంకరింపఁబడినవాడై; తనత్రా
ణేచ = కవచములను; సయధ్వ = కృత్వా

క; సభసుః = విల్లుతోఁగూడినవాడై; దు
తం = శిఘ్రముగా; విర్యయా = వెడలెను.
అంత, నావజ్రదంష్ట్రుండు, వీనుంగు
లనుగజ్జంబులనుగాడిదలను నొంటెల
ను, చానాఽధవ్యజాలంకృతంబు లగు
కథులనుఁగూడి, చాహుపురులు కి
రీటంబునున్నగుభూషణంబులుదాల్చి,
కవచంబులు దొడుగుకొని, ధనుర్ధ
నుండై, యెచ్చరికతో, శిఘ్రంబునం
బుదెను అని. తాత్పర్యము.

పతాకాలంకృతం వీపున సత్తకాంచనఘాషణమ్

రథం ప్రదక్షిణం కృత్వా సమకోహత్ చక్రమావళిః ౨

టోకవమావళిః = సేనానాయకుఁ
డగు వజ్రదంష్ట్రుండు; పతాకాలంకృ
తం = భృజములచే నలంకరింపఁబడిన
యొక వీపు = ప్రకాశించుచున్నదియు;
త సత్తకాంచనఘాషణం = కాంచనబడిన
బంగారమి యలంకారముగాఁ గలది
యనగు; రథం = రథమును గూర్చి; ప్రద

క్షిణం = ప్రదక్షిణమును; కృత్వా = చే
సి; సమకోహత్ = ఎక్కెను.
సేనానాయకుఁడగువజ్రదంష్ట్రుండు, భృ
జంబులచే నలంకృతంబునుబంగారము
తోనలంకరింపఁబడినదియునగురథంబు
చుకఁ బ్రదక్షిణంబు గావించి దానినా
గఁహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యష్టిభిస్తోమైశ్చ త్రైతైశ్చానైశ్చ మనలైరపి

భిరిపాలైశ్చ పానైశ్చ శక్తిభిః పట్టినైరపి ౩

శక్తిభిః శక్తిభిః గణదాభిశ్చ శక్తిభిః పరశ్వధైః

పదాతయశ్చ నిర్యాంతి విఘ్నాశ్చ ప్రపాణయః ౪

౬౨ ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

టీకావివిధాః=నానావిధములగు; పదాశయశ్చ=కాల్పరులు; యష్టిభిః=కొయ్యలతోను; తోమరైః=తోమరముల నునాయుధములతోను; చిత్రైః=నానా వర్ణములగు; తూలైశ్చ=తూలముల తోను; ముసలైరపి=రోక్షలతోను; భిండిపాలైశ్చ=భిండిపాలు గురియలతోను; పానైశ్చ=ప్రాక్షలతోను; శక్తిభిః=శక్తులతోను; పట్టినైరపి=ఆద్యైః=మలతోను; కర్మైః=కర్మలతోను; చిత్రైః=చిత్రములతోను; గదాభిశ్చ=గదలతోను; పశ్చిమైః=పశ్చిమములగు; పరశ్చ=పరశ్చ= గా

ద్యులతోను; యుక్తాః (అధ్యాహృతము)= కూడినవారలయి; శస్త్రపాణయః=ఆయుధములు చేతులం గలవారలయి; పర్యాః=వెడలిరి.

అ. త. గాల్పరులు, యష్టులు, దోమరలు, బిండిపాలులగు తూలములు ముసలములు, భిండిపాలులు, కాశంబులు, శక్తులు, బట్టినములు, శక్తులు, పట్టినములు, గదలు, పరశ్చములు మున్నగు నాయుధములం చే కొని, వెడలిరి. అం, తాత్పర్యము.

విచిత్రవాసన స్పృశ్య రీప్తా రాక్షసశ్రుంగవాః

టీకానే(అధ్యాహృతము)=ఆ; రాక్షసశ్రుంగవాః=రాక్షసశ్రేణులు; స్పృశ్య=అందలు; విచిత్రవాసనః=నానావిధములయిన వస్త్రములు గలవారి

లయి; రీప్తాః=ప్రకాశించుచుండిరి. ఆ రాక్షసవీరులందఱు, మందిమంది వస్త్రములందాప్తి మొంతయొక ప్రకాశించుచుండిరి. అం, తాత్పర్యము.

గతా మదోర్కటా త్పూర్ణ శృంగధవ మృతాః గంధే యుద్ధసుకై రూధాస్తామరాఃకుకపాదభిః

టీకామదోర్కటాః=మదముచేఱబట్టరాఁవియు, తూరాః= యుద్ధమునందు ధయముచేఁవియు; కలంతః=కదలు చున్నపర్వతాభివృత్తితాః)=కొండలు వలెనున్నవియునగు; తే = ప్రసిద్ధముల

యిన; గతాః=విడుంగులు; యుద్ధసుకైః=యుద్ధమునందు సమర్థులగు; తోమరాంకుకపాదభిః=తోమరములు నలంకుకములును చేతులం గలవారలు నగువారలందఱు; రూధాః=ఎక్కలది.

నవి.

యుద్ధంబుననున్న మధుకలగు రాక్షసవిరులు తోమరంబులు నంజనేయలఁ జేతులంబూని, మదోతకటంబులును ఎట్టి

యుద్ధంబునందును భయము లేనివియు సంచరించువర్వతంబులకరణి నొప్పుచున్నవియునగు నేనుఁగుల నారోహించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే లక్షణసంయుక్తా శ్శూరా రూఢా మహాబలాః. ౧౧

టీక॥ లక్షణసంయుక్తాః = మంచిలక్షణములతోఁగూడినవియు; శూరాః = ధులక్షణయుక్తంబులును మహాబలంబులును యుద్ధంబుల భయము లేనివియు; మహాబలాః = అధికవయినబలము గలవియునగు; అన్యే = ఇతరములయిన యేనుఁగులు; రూఢాః = ఎక్కఁబడినవి.

మఱికొండలు పీఠిరాక్షసులు, శుభలక్షణయుక్తంబులును మహాబలంబులును యుద్ధంబుల భయంబు లేనివియు నగు మహాగజంబుల నారోహించి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త చాక్షసబలం ఘోరం విప్రస్థిత మశోభత

ప్రావృటాగ్రాశే యథా వేషా నదకమానా స్సవిద్యతః. ౧౨

టీక॥ విప్రస్థితం = బయలుదేరిన; ఘోరం = భయంకరమయిన; తతః = అ; రాక్షసాః = రాక్షససైన్యము; ప్రావృటాగ్రాశే = ప్రకటతనమున; నదకమానాః = గజింబులును; సవిద్యతః = మేలుపులతోఁగూడినవియునగు; మేషాయథా = మేషములువలె; అశోభత = ప్రకాశించెను.

అప్పుడట్లు యుద్ధంబునకై వెడలినసేల దేహులును గాంచనాల్కంబులును సింహనాదంబులు నేయుండవారలనగునారాక్షసవిరులు, మహాకాలంబున మేలుపులతోఁగూడిగజింబులున్న మేషంబులంబూలెనొప్పుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఃస్సృతా షషిణద్వారా దంగదో యత్ర యూధపః
తేహం నిగ్రహిమమాణానా మశుభం సమకాయత. ౧౩

టీక॥ తే(అధ్యాప్యతము) =	వారిలు; సమగ్రమునగా నాంబులు
అరాక్షసులు; యూభవః = వాని	లువెడలుచుండగా; అశుభం = అమంగ
యూభ నాథుడై; అంగవః = అం	గము; సమకాలత = కలిగెను.
గవండు; ఇతి = ఎచ్చటనో; త	అరాక్షసులు, అంగమంబునవర్జం
స్తాత్ (అధ్యాప్యతము) = ఆ; కక్షి	కావక్షిగద్యారంబునవెడిచిరి; వారలు
గద్యారాత్ = కక్షిగద్యారాత్రిమం	వెడలుచుండగా నీ, ఇతరులను వ్రంసె
డి; సస్పృశాః = వెడిచిరి. తేమాం =	అపొదనూపించి. అః, తాత్పర్యము.

అకాకావ్యమనాత్మికాదిల్యక్త్యర్థవలం ప్రమా
నమంత్యః పాదకల్పలాత్మికాభూతిః కవాలి. ౧౪

టీక॥ తేమాం = అప్పుడు; కల్పలాత్ =	వాగ్గీతములవలన.
మేఘమలే; అకాకాత్ = అకాకమున	అప్పుడు, కీర్తితార్థ్యమును నాకా
నంది; ప్రేమాః = ప్రేమలయును; కిలా	కలంబునవెడిచి, కలంబునగొల్పెదలం
శ్చ = గొల్పెదలును; అభ్యంతరీక = వేద	వేదములందును, అస్తిత్వాంబులవలన
విశేషాః = వేదములు; వివేచ్యరాత్ =	వివేచనలవలన నాంబులెడి.
అస్తిత్వాంబులవలన; వివేచ్యరాత్ =	అః, తాత్పర్యము.
వివేచన; భూరం = భయంకరములవలన	

వ్యాపారంబు మృగాభూతాదితీనాం సభవంతి తా
నమావంతి యోధాస్త్రప్రార్థనా భయమోహాదాః. ౧౫

టీక॥ తేమాం = అప్పుడు; భూతాః =	వనారంబు; ప్రార్థనా = తేజఃవేది.
భయంకరములను; మృగాః = మృగము	అప్పుడు, భయంకరంబులగునీ
లు; రాక్షసాం = రాక్షసులయునొక; సభ	వమృగంబులు, రాక్షసుల మరలంబు
నం = వాచును; వ్యాపారంబు = చెప్పడం	మూరించెను; రాక్షసవీరులును, బోధ
దించి. యోధాః = ధనులు; సమావతం	వచ్చుదుభయమోహాదులందు, వేలం
తప్త = వచ్చుదును; భయమోహాదాః =	డిరి. అః, తాత్పర్యము.
భయమున మోహము నొందించుచు	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౫

స ౫౩

ఏతా వాత్సాతికాః దృష్ట్వా వజ్రీదంష్ట్రో మహాబలః
ధైర్య మాలంబ్య తేజస్వీ నిజగమ రణోత్సుకః. ౧౬

<p>టీక॥ తేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వజ్రీదంష్ట్రః = వజ్రీదంష్ట్రుఁడు; ఏతాః=ఈ; వాత్సాతికాః = ఉత్పాతంబులను; దృష్ట్వా=చూచి; ధైర్యం=ధైర్యమును; అలంబ్య=అవలంబించి; రణోత్సుకః=యుద్ధంబునందుత్సాహముగలవాఁడై; నిజగమ=నిజలెను.</p>	<p>మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగువజ్రదంష్ట్రుండు, ఈయుత్పాతంబులన్నియుఁబొచి, యెట్టకేరి కుఁడైర్యంబునవలంబించి, యుద్ధోత్సుకుండై, నిజలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తాంస్తు నిష్క్రమతో దృష్ట్వా వానరా జితకాశినః
ప్రణేమ స్సుమహానావాక్ నాదయంశ్చ దిశో దశ. ౧౭

<p>టీక॥ జితకాశినః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; వానరాః=వానరులు; నిష్క్రమతో=వెడలుచున్న; తాః=తాక్షసులను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; సుమహానావాక్=మిక్కిలియుగొప్పధ్వనులను; ప్రణేమః=చేసిరి. దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; నా</p>	<p>దయంశ్చ(అనాదయంశ్చ)=ధ్వనింపఁజేసిరియు. జయశీలురగునావానరులు, తాక్షసులవచ్చుటఁబొచి, దశదిశలునిండునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతః ప్రవృత్తం తుములం హరీణాం రాక్షసై స్సహ
ఘోరాణాం భీమరూపాణా మన్యోన్యవధకాంఘ్రిణామ్. ౧౮

<p>టీక॥ తతః=అంతః ఘోరాణాం=ఘోరములవధించుటనుగోరు యంకరులును; భీమరూపాణాం=భయంకరవారలనగు; హరీణాం=వానరులకును; రాక్షసులను; అన్యోన్యవధకాం=</p>	<p>ఘ్రిణాం=ఒకొకరులవధించుటనుగోరు యందువారలనగు; హరీణాం=వానరులకును; రాక్షసై స్సహ=రాక్షసులతోఁ</p>
--	--

ప్రతిపదాంతర్జాతీయతత్వసహితము.

స ౫౩

గూడఃతుములం=దొడ్డుయొద్దము; ప్ర	రలునగువానిర రాక్షసులు, దొడ్డు
వృత్తం=జరిగినది.	యొద్దంబు, జరిగినది.
అంత, భయంక రాకారులును ఒం	అని, తాత్పర్యము.
దొరులవధింపఁజలంపుగానియుండువా	

నివృత్తంతో మహాత్మాహు భిన్నజేహశిరోధరాః
యధిరోషితసవాకంగా న్యపతక జగతీతలే. ౧౮

టిక మహాత్మాహుః= అధికమయిన	య; జగతీతలే= భూతలమనఁడు; న్యప
యత్నాహముగల; తే (ఆధ్యాత్మత	తిక=పడి.
ము)=అవానరులు; నివృత్తంతః= కిరి	అవానర రాక్షసులు, మహాత్మా
యు; భిన్నజేహశిరోధరాః= పరివిడ	హులునొందారులుంగలసిపోరిజేహ
హములును మెడలునుగలవారలయ; య	ములందుగాయములుగలిగి, మడకాయ
ధిరోషితసర్వాంగాః= నెత్తుటండ	లువిడిగి, నెత్తుటందొంగడు, నేలంబడి
పంబడినసమస్తావయవములుగలవారిల	రి. అని, తాత్పర్యము.

కేలి దన్యోన్య నానాన్య తా రాం పరిభ్రమంతః
చిక్షిప్రు ర్వివిధం శస్త్రం నమలే వ్యవహారః. ౨౦

టిక నమలేమ=యుద్ధములందు; అ	అయుద్ధమును; చిక్షిప్రుః=ప్రయోగించు
వతః=మఱలనట్టి; తారాం=యు	కొని.
ద్ధమునందుభయములేనట్టి; కేలి=	యుద్ధములందు వెనుదీయక పోరున
కొండలు; పరిభ్రమంతః=భ్రమచుగిది	ట్రికూరులగుకొండలు వానర రాక్షసు
యులుజేరులంగలవారలయ; అన్యో	లు, ఒండొరులుంగలసి, నానావిధములు
న్యం=ఒండొరులను; అనాన్యం=పొంది;	గాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.
వివిధం=నానావిధమయిన; శస్త్రం=	

(నుమాదాంత శిలాశాంత శస్త్ర)దాంతాది నిష్పన్నా

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౨

స ౫౩

శూయతే సుమహం ప్రత ఘోరో హృదయభేదనః. ౨౧

<p>టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ద్రుమాణాం చ=వృక్షములయొక్కయు; శిలానాం చ=తాళ్లయొక్కయు; శస్త్రాణాం చాపి=అయోధములయొక్కయు; సుమ హం=మిక్కిలియుగొప్పయు; ఘో రః=భయంకరమును; హృదయభేదనః= హృదయమునుభేదించునదియునగు; ని</p>	<p>స్వస్వః=ధ్వని; శూయతే=వినబడు చుంకినది. అప్పుడు, వృక్షశిలాయుధంబులుప్ర యోగించునప్పుడుగలిగినధ్వని, భయం కరముగానువినువారలహృదయంబుభే దించునదిగానువినబడినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రథనేమిస్వవ ప్రత ధమష శ్చాపి నిస్స్వస్వః
శంఖభేరీమృదంగానాం బధూవ తుమల స్స్వస్వః. ౨౨

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; రథనేమిస్వ వః=రథములయొక్కచక్రములయందు లయొక్కధ్వనియు; ధమషః=వింటియొ క్క; నిస్స్వవశ్చాపి=ధ్వనియు; శంఖ భేరీమృదంగానాం=శంఖములయొక్క యు భేరులయొక్కయు మృదంగాముల యొక్కయు; తుమలః=దొమ్మియయి</p>	<p>వః స్వస్వః=ధ్వనియు; బధూవ = క డిగె. అప్పుడు, రథనేమిధ్వనియుధను ధ్వనియు శంఖభేరీమృదంగాధ్వను లును, తుమలంబుగావినబడియెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శచి కస్త్రాణి సంస్పృశ్య రాహుయుద్ధ ముత్తర్యత

<p>టీక॥ శచి=కొండలు; అస్త్రాణి= అయోధములను; సంస్పృశ్య=ప్రయో గించి; రాహుయుద్ధం=చేతులతోచే యుయుద్ధమును; అముత్తర్యత=చేసిరి.</p>	<p>అయుధంబులవద్దించి (అయోగిం చియును)వడిదడ, గొండలురాహుయు ద్ధంబులగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శత్రువరణై శ్చాపి మృగిర్భద్రుమై రపి. ౨౩

జానుభిశ్చ హతాః కంచి ద్విష్ణుదేహశ్చ రాక్షసాః

టిక్కెట్ = కొండలు ; రాక్షస (అధ్యాత్మశము) = అయిరి.

సాః=రాక్షసులు;తల్లెళ్ళ- అబద్ధము

వాసులు, కొందరు రాక్షసులను, ఆ

అచేతనః; చరణేకౌపి = పాదములచేత

అచేతులఁ జలవియ్యఁ దాదామలం కని

[illegible][illegible]

... 3 ...

అనుచు బిచ్చమున వలయుననియెరిగి

$$E = \frac{1}{2}mv^2 = \frac{1}{2}m\omega^2 r^2$$

ಬ್ರಹ್ಮಾರೂಪಯು ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಕ್ರಮ್ಯ

ಮಾ/ಕಾಳ್ಕೆ ಚಿಲಿನ;ಹಾ ಲಾಃ=ವಿಧಿಂಸಂ

యొవధింప, వారలభిన్న దేహులయిన

బడినవారై; నిన్ను దేహశ్చ = భేదింపఁ

శిలాధి శృణోతాః కేచి ద్వాపరై ర్యుద్ధదుమృతైః. ౨౪

టీక॥ యుక్తరుమ్ దై = యుక్తంబు గాము గానే యుంటి.

సంపత్తికరముగల; కానకై:- చానయ

య.కో.న. పుస్తకమునకు

అక్షరములు = కొంతమంది కవులు :

100

பாதி-பாக் பூத: ௨-௩-௫

2, 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 10

వజ్రదంష్ట్రో భృశం బాధై రజే విశ్రాంతయ న్మహా

చదార లోకసంహారే పాశహస్తాభివాంతకః. ౨౫

టీక॥వజ్రవంశ క్రి = వజ్రవంశ క్రిం|రించెను.

మ; రణే = యుద్ధమునందు; హీన =

85505. 405 2000

वाचस्पत्यः वाचस्पत्यः वाचस्पत्यः

... (ప్రతిపక్ష) ...

అనుబంధము, 1. ప్రతిపక్షమునకు ;

అంతుల గి, వానరుల నొప్పించుడు, బ)

ಭೃಗು=ಮುಕ್ತ-ಲಯ; ಪ್ರಕಾಸಯುಕ್ತ=

యకాలంబనం వాశహహసుండను

భయపడుదుడు; లోకసంహారే-లోక

పూజానికై వరి, నెలయిది ధరయింకా

మురియొక్క-సంహార కారమందు; పా

అందుకే, పూరించుకుంటున్నా

శహ సః=పాశముదేశంకలః అంపః

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౨౭

స ౫౩

బలవంశో ౭ శ్రువిదమో నానాప్రహరణా రణే
 జఘ్ను ర్వాసరనైవ్యాని రాక్షసాః క్రోధయాన్వితాః ౨౬

టీక॥ బలవంశః = అధికమయిన బలము	లు; వానరనైవ్యాని = వానరనైవ్య
గలవారలును; అశ్రువిదమః = ఆయ	నులను; జఘ్నుః = వధించి.
ధములయందుఁ బండితులును; నానా	బలవంశులునాయుధవిద్యయందుఁ
ప్రహరణాః = నానావిధములయిన	బండితులవగు రాక్షసులు, యుద్ధము
యాయుధములగలవారలును; రా	నంబరమకుపితులయి, నానావిధాయు
క్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధయాన్వి	ధములు, వానరనైవ్యః బలవధించిరి.
తాః = కోపముచేచక పింఛబడిన వా	రి, తాత్పర్యము.

నిఘ్నుకో రాక్షసాః దృష్ట్వా సర్వా వానిసురో రణే
 క్రోధేన ద్విగుణావిప్త స్పృహంతః శివానలః ౨౭

టీక॥ వానిసుతః = వానికొడుకైన	అడివాడ.
యంగడుండు; రణే = యుద్ధమనందు;	వానిప్రత్రుండగునంగడుండు, అ
నిఘ్నుతః = వధించుచున్న; రాక్షసాః =	క్షుయ్యుద్ధునవారాక్షసులండులువాన
రాక్షసులును; సర్వాః = అందఱును; దృ	శులునవధించుటంబొచ్చి, ప్రళయకా
ష్ట్వా = చూచి; సంవత్సరే = ప్రళయ	లంబునవచ్చి హోత్రుండునబోలె, మ
కాలమనందు; అనలభవ = అగ్నిహవా	హకోపంబునొండెను.
ప్రొందువలె; క్రోధేన = కోపముచేత;	అని, తాత్పర్యము.
ద్విగుణావిప్తః = రెండింతలావేగింపఁ	

తా రాక్షసగణా సర్వా వృక్ ముద్యమ్య పీఠ్యవా
 అంగదః క్రోధతామ్రాక్ష స్పింహః క్షుద్రమృగా నివ ౨౮

టీక॥ పీఠ్యవా = అధికమయిన ప	దు; క్రోధతామ్రాక్షః = కోపముచేసె
రాక్షసుముగల; అంగదః = అంగడు	జ్ఞునైన గున్నులుగలవాడై; వృక్ = వృ

జ్ఞ

జ్ఞ

తమను; తద్యమ్య=వట్టుకొని; రాక్ష= ఆ; రాక్షసగణా= రాక్షససమూహమును; సర్వాక్= అందఱను; సింహా=సింహము; క్షుద్రమ్యగానివ=అల్పమృగములనువలె; నిజఘాన (అధ్యాహృతము)=వధించెను.

మహాపరాక్రమకాలియగునంగదుండు, కోపంబునఁగనుఁగొనలనెఱ్ఱించనంబువలయు, వృక్షంబుచే, నారాక్షసులందఱను, సింహంబుస్వల్పమృగంబులంటారె; చిక్కాడెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార కఙ్కనం ఘోరం శక్రతుల్యపరాక్రమః

టీక: శక్రతుల్యపరాక్రమః-ఇందు నితోసన నమయిన పరాక్రమముగల; స (అధ్యాహృతము) = అయంగదుండు; ఘోరం=భయంకరమయిన; కఙ్కనం=యౌదమును; చకార=చేసెను.

నేత్రేంద్రునితోసాటియయిన పరాక్రమంబుగలయాయంగదుండవచ్చును, భయంకరంబుగా యుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగ దాభిముఖా స్తత్ర రాక్షసా భీమవిక్రమాః. ౨౯

విభిన్నశిరసః పేతు ర్వికృతా ఇవ పాదపాః

టీక: తత్ర=అచ్చట; అంగ దాభిముఖాః=అంగదుఁ యెదుటవచ్చు; భీమవిక్రమాః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వికృతాః=భేదించఁబడిన; పాదపాదాశ్చ=వృక్షములువలె; విభిన్నశిరసః=పరిని

గలలుగలవారై; పేతుః=పడిరి. అచ్చుండగు యెదుటనున్న భయంకరపరాక్రమలగు రాక్షసులు, వికేతునం దలలుపలిరి, వికృతములంబులగు వృక్షంబులపలిరివలెం గూడరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షరక్షై ధ్వజై చిత్రై శ్శరీరై హరిరక్షసామ్. ౩౦

రుధిరేణవ సంఘానా భూమి భూయతీ రచా

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౪౭౭

५३

టిక॥ తదా=అప్పుడు; భూమిః =
 నేల; రథైః=రథములచేతను; ఆశ్వైః=
 గుఱ్ఱములచేతను; చిత్రైః=నానా
 రంగములగు; ద్వజైః=పెంకెలములచే
 తను; హరిరక్షసాం=వానరరాక్షసుల
 చేతను; రుధిరేణవః=నీర్ములచేతను; సం
 భ్రాంతాః=కప్పబడినవై; భయశరీరైః=
 భయముగలిచునది; అనీత (ఆహ్వా

హరికేయూరి నల్ల గ్రేట్ శిల్ప గ్రేట్ నమలక్కటా. ౩
భూమి భావలక్ష్మి శ్రీ శారదా యథాశా

టీకా || తేత్రం = అప్పుడు; తే = యి
 ధముక. దుఃసూదిః = ధూది; హరిక
 యూరవస్త్రైశ్చ = హరిమలచేతను బా
 హువురులచేతను వస్త్రములచేతను; క
 స్త్రైశ్చ = అయుధములచేతను; నమల
 కృతా = చక్క-గా నలంకరించుచు
 నదై; కారీ = శరద్యతువునందలి; సకా
 యభేషణరాత్రివలె; భారీ = ప్రకాశం

అంగదస్యచ పేగేన త్రాహ్నబలం మహత్. 39

పాకంపత తదా నత్ర పవననాం బుద్ధి యతా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర = ఆ | తన సైన్యము; పదసేన = గారిచేత;
 చ్చట; అంగదస్య = అంగదనియొక్క; అంబుదోయథా = మునుపటివలె; తా
 ప్రగేన = చేగముచేతనే; మహత్ = గొ
 ప్పదను; తత్ = ఆ; రాక్షసబలం = రా | అప్పుడచ్చట, ఆరాక్షససేన, అం

౧౧౧ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

౫

గదుని వేగంబునకు సహింపఁజాలక, నలువొందినది.
వాయువేగంబున పేఘమఁబోలె, జల అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అనికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిపంచాశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవ. ద్వికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణోఽంభో
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిపంచాశస్సగణః టిక,
మనెనది.

శ్రి

చతుః పంచాశస్సర్గప్రారంభః.

బలస్యచ నిఘాతేన అంగదస్య జయేనచ
రాక్షసః క్రోధ మాఽప్స్తో వచోదంష్ట్రో మహాబలిః.

టీక॥ బలస్య = సైన్యముయొక్క;	హందించు.
నిఘాతేనచ = వధముచేతను ; అంగద	అంత జనసైన్యము పరాజయము
స్య = అంగదునియొక్క ; జయేనచ =	నొంటియు నంగదుండజముండట
గెల్పుచేతను; మహాబలిః = అధికము	యుంజాలి , మహాబలశాలియగువ
నబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదం	ద్రదంష్టుండు, కోపమునొండెను.
ష్ట్రుండు; క్రోధం = కోపమును; అవిద్యః =	అని, తాత్పర్యము.

స విష్ణుర్వ ధను క్షూదరం శక్రాశనిసమస్యఃకు
జానరాదా మనీకాని ప్రాణిర త్వరవృష్టిః. ౨

౫

౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౮:౩

స ౫౪

టీక॥ సః=ఆవజ్ఞిదంష్ట్రుడు; ఘోరం=భయంకరమును ; శక్రాశనిసమస్తనం= ఇంద్రునివజ్రాయుధమతోసమానమయిన ధ్వనిగలదియునగు ; ధనుః=వింటిని, విష్ణ్వ్యంధ్వనింపఁజేసి; వానరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకాని=నేనలను; శరవృష్టిః = బాణ

వర్షములచేత; ప్రాకిరల్=కప్పెను. ఆవజ్ఞిదంష్ట్రుండుభయంకరంబును వజ్రాయుధ సమాంబునగు ధనుస్సును, మహాధ్వనిగడురసారిండుచు, వానరసైన్యంబులపై బాణవర్షంబులుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా శ్చౌచీ ముఖ్యాస్తే రథేషు సమవస్థితాః
నానాప్రహరణౌ శ్శూరాః ప్రాయుధ్యంత తదా రణే. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; శూరాః=యుద్ధమునందుభయములేనవారలగు; ముఖ్యాః=ముఖ్యులయిన; తే=ఆ; రాక్షసాశ్చౌచీ=రాక్షసులును; రథేషు=రథములయందు; సమవస్థితాః=ఊన్మవారలయిన; నానాప్రహరణౌ=నానావిధములయిన

యాయుధములుగలవారలయి ; ప్రాయుధ్యంత=చక్కఁగాయుద్ధముచేసిరి. అప్పుడు , శూరులగు, నాముఖ్య రాక్షసులునరధారుధులయి , నానావిధాయుధంబులం జక్కఁగాయుద్ధముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు శూరా యే సర్వే తే వైవగవళాః
అయుధ్యంత శిలాహస్తా స్సమవేతా స్సమంతతః. ౪

టీక॥ వానరాణాం=వానరులలోపల; శూరాః= యుద్ధంబునందుభయములేనివారలు; యే = ఎవ్వరొ; తే=ఆ; వైవగవళాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; శిలాహస్తాః=తాళ్లు

చేతులంగలవారలయి ; సమంతతః=అంతటను; సమవేతాః= చేరినవారలయి; అయుధ్యంత=పోరిరి. వానరులలోశూరులగు వారలందఱును, గొప్పగొప్పశిలలను చేతులం

౧౬౪ ప్రతిపదాంతర్యటికాశాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

బూసి, నలుప్రక్కలంజేరి, చక్కగా అని, తాత్పర్యము.

యధముగావించిరి.

తత్రా యధసహస్రాణి తస్మి న్నాయో ధనే ధృశ్యం
రాక్షసాః కపిముఖ్యేషు పాతయోచక్రిరీ తదా. ౫

టికాతత్ర=అచ్చట; తదా= అప్పుడు; తస్మిన్=ఆ; ఆయోధనే= యాద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; కపిముఖ్యేషు = వానరశ్రేష్ఠులందఱ; ఆయధసహస్రాణి= ఆయుధముల వేలన; ధృశ్యం=మిక్కిలియు; పాతయోచ	క్రిరీ=చడచేసిరి. అప్పుడప్పుడు యాద్ధంబునందు, రాక్షసులు, వానరవీరులమ్రో, చక్కవలయు యుధంబులచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వానరా కృపి రక్షస్సు ని వృక్షాన్ మహాకిలాః
ప్రవీరాః పాతయామాసు మౌ త్రవారణస్పృహాః. ౬

టికాప్రవీరాః=మిక్కిలియులరాక్షసులు; మౌత్రవారణస్పృహాః=మరిచిచేయే నుండులతో నమానులనగు; వానరాకృపి = వానరులు; రక్షస్సు=రాక్షసులందు; ని=ఇందు; వృక్షాన్=చెట్లందు; మహాకిలాః = పెద్దతాళ్లది; పాత	యామాసు=చడచేసిరి. మహావరాహమౌత్రములును మరలచేయులంబోలినతాటిలనను వానరులు, వనరలంబులమృతంబులను మహాకిలము, రాక్షసులమ్రో, చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శూరాదాం యధ్యమానానాం నమరే క్షుణ్ణికావాన్
త్రైరాక్షసగణానాం సుయోధం నమరేతతః. ౭

టికా శూరాదాం= యాద్ధమునందు; అనికావాన్= ముండు ధయములేవియు; నమరే=మరిచియు; త్రైరాక్షసగణానాం=	క్షుణ్ణికావాన్= ముండు ధయమునను; అనికావాన్= ముండు ధయమునను; త్రైరాక్షసగణానాం=
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౩౫

స ౫౪

చ=అవానరసమూహములకును రాక్ష
ససమూహములకును; సుయోధ్ధం=మం
దీయుద్ధము; సమవతకత = కలిగెను.
కూతులును, యుద్ధంబులందు వెను

దీయకపోరువారలునగు నావానరులకు
ను రాక్షసులకును మహాయుద్ధంబుజర
గినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభిన్న శిరసః శేచి చ్ఛిన్నై ప్తః పాదైశ్చ బాహుభిః
శస్త్రై రర్చితదేహస్తు రుధిరేణ సముక్షితాః. ౮
హరయో రాక్షసాశ్చైవ శేరశేగాం సమాశ్రితాః
కంకశ్చధ్రీ వలై రాధ్యా గోమాయుగణసంకులాః. ౯

టిక|| కడిత = కొండలు ; హర
యః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=
రాక్షసులును; ప్రభిన్నశిరసః=పగిలినత
లలుగలవారలయి ; ఛిన్నై ప్తః = నలు
కలబడిన; పాదైశ్చ = పాదములతోను;
బాహుభిః=చేతులతోను ; సహితాః
(అధ్యాహృతము)=కూడినవారలయి;
శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; అపిత
దేహస్తు=పొందింపఁబడిన దేహములు
గలవారలునై; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత;
సముక్షితాః=తడుపఁబడినవారలయి;
కంకశ్చధ్రీవలైః=రావులుంగులచేతను
గద్దలచేతను కాకులచేతను; ఆధ్యాః=
వ్యాపింపఁబడినవారలయి; గోమాయు

గణసంకులాః=నక్క-ల సమూహము
లచేసెడినవారలయి; గాం= ధూమిని;
సమాశ్రితాః=పోంకినవారలయి; శేర
శే=పరుండిరి.

కొండలు వానరులును రాక్షసులు
ను , దలలుపగిలి చేతులుఁగాళ్లువిడి
గి , దేహములందుఁ గ్రుచ్చుకొనియు
న్నయాయుధములతోఁ గూడినవారల
యి, నెత్తుటఁగోఁగఁచుఁ, కంకపక్షులు
గద్దలుఁ గాకులును ముసరుకొన , న
క్క-లుగుంపులుగుంపులుగాఁ జుట్టుకొ
న, ధూమింబడియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కలంధాని సముత్పేతు ర్భీరూణాం భీషణాని వై

టిక|| భీరూణాం = విజికివారియొక్క ; భీషణాని=భయంకరము లయి

స("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) కబంధాని = మొండెములు; సముత్పేతుః = ఎగిరినవి.

పిఱికివారిల శిరస్సులు ఖండించుట, వారి మొండెములు, అకాశంబున కగసి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఘజపాణినిర్భిన్నా భిన్నకాయాశ్చ భూతలే. ౧౦
వానరా రాక్షసాశ్చాపి నిపేతుస్తత్ర వైరణే

టీక॥ తత్ర = అ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); రణే = యుద్ధమునందు; వానరాః = వానరులును; రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; ఘజపాణినిర్భిన్నాః = నలుకొండదినదాహువులును అజచేతులును లేలబనుగలవారలయి; భిన్నకాయాశ్చ = నలుకొండ

దీపదేహములుగలవారలయి; భూతలే = నేలయందు; నిపేతుః = పడిరి. అప్పుడు యుద్ధంబునందు, వానరులును రాక్షసులును, చేతులును అజచేతులును లేలబనుచెరియించుకొను నందంబులు గాయములయ్యి, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానర వైశ్లేశ హస్యమ సంసికాచితమ్. ౧౧
ప్రాధిజ్యత బలం సర్వం వజ్రచంద్రస్య చక్రతః

టీక॥ తతః = అంత; సంసికాచరం (వైశ్లేశాచరం) = రాక్షససంబంధియైన; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; వానరవైశ్లేశ = వానరగేనచేత; హస్యమానం = వధింపబడుచున్నదై; వజ్రచంద్రస్య = వజ్రచంద్రుని; తః = చూచుచుండగా; ప్రాధిజ్యత =

భగ్నుచయ్యెను. అంత, నా రాక్షససేనయంతయు, వానరగేనచేత వానావిధులవధింపబడి, వజ్రచంద్రునిచూచుచుండఁగానే, భగ్నుమయి పరుగైపోయి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా భయవిశ్రాంతా హస్యమానాః స్వచంద్రైః. ౧౨
కృష్త్వా సరోషతామ్రాయో వజ్రచంద్రః ప్రకాశవాః
ప్రవివేక ధనుష్పాణి స్త్రాసయన్ హరివాహినిమ్. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౭౭

స ౫౪

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆ; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండు ; స్లవంగమైః = వానరులచేత; హస్తమానాక్ = వధింపబడుచున్నవారలను; భయవీరస్తాక్ = భయకారణములవలనభయపడినవారలనుగ; రాక్షసాక్ = రాక్షసులను; దృష్ట్యాః = చూచి; కోపతామ్రాక్షుః = కోపముచేనెఱ్ఱలైనకన్నలుగలవాఁడై; ధనుష్పాణిః = పల్లించే

తంగలవాఁడై; హరివాహినిం = వానరసేనను; త్రాసయక్ = భయపఱచుచు; ప్రవేశః = ప్రవేశించెను. మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుండు , రాక్షసులందఱువానరులచేవధింపబడుచు భయపడియుండుటనుబాచి , కోపంబునంగనంగొనల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర , ధనుర్భరుండై, వానరులందఱుభయపడ, వానరసేనంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

శరైర్విదారయమాస కంకపత్రైః రజిష్టాః

టీక॥ కంకపత్రైః = కంకపక్షియొక్కతొక్కలుగలవియు; రజిష్టాః = కుటిలముగాఁగోనియునగు; శరైః = బాణములచేత ; విదారయమాస = భేదించెను.

అవజ్రదంష్ట్రుండు , కంకపక్షితొక్కలుగలవియులక్యంబుదప్పనివియునగుబాణంబులచే, వానరులభేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

విభేద వానరాంస్తత్ర సప్తాష్టా నవ పంచచ. ౧౪
వివ్యాధ పరమక్రద్ధో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాక్

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; ప్రతాపవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండు; పరమక్రద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; వానరాక్ = వానరులను; సప్త = ఏడుగురును; అష్టా = ఎనిమిదిమంది

ది; ౪వ = తొమ్మిదింటిని; పంచచ = అయిదుగురును; విభేద = భేదించెను. ఏవం(అధ్యాత్మశము) = ఇట్లు; వివ్యాధ = కొట్టెను. పరాక్రమవంతుండగు నావజ్రదంష్ట్రుండు , అప్పుడాకొక్క బాణంబు

న, వానరుల సేవ్యుర నైః మిదిమందిని దొడ్డు, కట్టునిచిత్ర ప్రకారంబున వానరు
మిదిమందిని నైదుగురను గూలసేయు లనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా స్పృశే హరిగణా శ్చైతే స్సంకృతకంధరాః. ౧౫
అంగదం సంప్రధావంత ప్రజాపతి మివ ప్రజాః

టీక॥ హరిగణాః = వానరసమూహములు; శ్చైతే = బాణములచేత; సంకృతకంధరాః = ఛేదించబడిన కంఠములుగలవై; సప్రశా = అస్మియు ; త్రస్తాః = భయపడినవై; ప్రజాః = ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ = బ్రహ్మదేవునిగల్గినవలె; అంగదం = అంగదునిగూచి;	సంప్రధావంత (సంప్రధావంత) = పరుగెత్తినది. అట్లువానరులు పెక్కుండు) భిన్న కంఠులయినవలెబడును, సంతోషించినవానరులందఱు, భయపడి, ప్రజలు ప్రజాపతిని శ్రయించునట్లు, అంగదుని శ్రయించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతో హరిగణా భగ్నా దృష్ట్వా వారిశతస్తవా. ౧౬
క్రోధేన వజ్రదంష్ట్రో త ముదీక్షంత ముదైక్షత

టీక॥ తతో = అంత; తదా = అప్పుడు; వారిశత = వారిశతము; వారిశతః = వారికొడుకై నయంగదుండు; భగ్నా = భంగమునొందిన; హరిగణాః = వానరసమూహములు; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధేన = కోపముచేత; ఉదీక్షంతం (ఉదీక్షమాణం) = ఎదురుచూచుచున్న; తం = ఆ; వజ్రదం	ష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుని; ఉదైక్షత = ఎదురుచూచెను. అంత నప్పుడు, వారిమూఁగులను గడుంగదుండు, వానరసేనలుభయించి, సంతాపించుచుచు, కోపించునొంది, తనపై వచ్చుచున్నవజ్రదంష్ట్రు నెదురుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

వజ్రదంష్ట్రోంగద శ్చౌఛాసంగతా హరిరాక్షసా. ౧౭
చేరతుః పరమక్రుద్ధా హరిమత్తగణా వి

టీక॥ అంగదః = అంగదుండును; వజ్రదంష్ట్రశ్చ = వజ్రదంష్ట్రుడును; శ్చౌఛా =

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౮౭౯

స ౫౪

రాక్షసాః=వానరుండును రాక్షసుండును; తథా=ఇద్దఱును; సంగతాః=కలిసినవారలయి; పరమక్రద్ధా=మిక్కిలియుఁగుపితులయి; హరిమస్తగజావివ=సింహంబునుమదవుటేనుంగునువలె; చేరతుః=సంబరించి.

అంగదుండును, వజ్రదంష్ట్రుఁడును, ఒండొరులంగలసి, పరమక్రద్ధులయి, సింహంబునుమదవుటేనుంగునుంబోలె, యుద్ధంబునేయుచువిహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ వాలిపుత్రం మహాబలిః. ౧౮
జఘాన మమః దేశేషు మాతంగ మివ తోమరైః

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలిః=అధికమయినబలముగలవజ్రదంష్ట్రుఁడు; వాలిపుత్రం=వాలికుమారుండగు నంగదుని; శ్వరసహస్రేణ=బాణంబులవేయింటిచేత; తోమరైః=చిల్లకోలలచేత; మాతంగమివ=ఏనుంగునువలె; మమః దేశేషు=జీవస్థానములందు; జ

ఘాన=కొట్టెను. అంత, మహాబలికాలియగువజ్రదంష్ట్రుఁడు, ఏనుంగునజిల్ల కోలలతోబాడుచునట్లు, వాలికుమారుండగునంగదుని, జీవస్థానంబులందు, వేయి బాణంబుల నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోక్షితసర్వాంగో వాలిసూను మహాబలిః. ౧౯
చిక్షేప వజ్రదంష్ట్రాయ వృక్షం భీమపరాక్రమః

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబలముగలవాఁడును; భీమపరాక్రమః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; వాలిసూనుః=వాలికుమారుడైనయంగదుఁడు; రుధిరోక్షితసర్వాంగః=నెత్తురుదేదదుఁడైన సమస్తావయవములుగలవాడై; వజ్రదంష్ట్రా

య=వజ్రదంష్ట్రుఁడొకఁడు; వృక్షం=చెట్టును; చిక్షేప=వేసెను. మహాబలికాలియుభయంకర పరాక్రముఁడునగునంగదుండు, దేహమంతయునెత్తురుగాఁగ, గోపించి, వజ్రదంష్ట్రునిపై, వొకఁడమహావృక్షమువేసెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్యాఽపతంతం తం వృత్త మసంభ్రాంతకృ రాత్తనః. ౨౦
చిచ్ఛేద బహుధా సోపి నికృతైః పతితో భవి

టీక॥ రాత్తనకృ=రాత్తనుడైన వ	పతిః=పతివది.
జ్జివంస్తు గ్రిడును; అపతంతం= వచ్చు	అవజ్జివంస్తు గ్రిడును, తనపైకివృత్తి
దున్న; తం=ఆ; వృత్తం=చెట్టును ; దృ	మనచ్చుటంజూచి, సంభ్రామంబు నొం
ష్ట్యా=చూచి; అసంభ్రాంతైః=తొట్టు	కా, యావృత్తిమను, చెక్కు-వ్రయ్యలు
పాటునొందనివాడై; బహుధా=పె	నానాదంబులనేకవిధించెను; అంతనా
కుట-విధములుగా; చిచ్ఛేద=నడకెను.	వృత్తిము, మునియలయు నేలంబుడెను.
సోపి=ఆవృత్తిమను; నికృతైః=శం	అని, తాత్పర్యము.
డింపఁబడినదై; భవి=నేలయందు; వ	

తం దృష్ట్యా వజ్రవంస్తుగోగ్ర చిక్రమం స్థవగజాభిః. ౨౧
ప్రగృహ్య విభ్రలంజైలం చిచ్ఛేదన సనాదర

టీక॥ స్థవగజాభిః=వానిచిశ్చేస్తుం	దం=వదెను. ననాదర=అతిదెను.
దశవంశదుండు; వజ్రవంస్తు గోగ్ర=వ	వానిచిశ్చేస్తుం దశవంశదుండు, వ
జ్జివంస్తు గ్రిడునుకా; తం=ఆ ; చిక్ర	జ్జివంస్తు గ్రిడునాకైమంబుఁజూచి, యొ
మం=పరాక్రమమును; దృష్ట్యా=చూ	కుట-విశాలచూపుటంబునగాని, యారాత్తి
చి; విభ్రలంజైలంబును; జైలం=వచ్చు	చిపైచెలి, సింహవాదంబు గావించె
తమును; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; చిచ్ఛేద	ను. అని, తాత్పర్యము.

సమాపతంతం తం దృష్ట్యా రథా రాత్తనృ పీర్వవాక్. ౨౨
గదాపాణి రసంభ్రాంతైః పృథివ్యాం సమతిక్షత

టీక॥ పీర్వవాక్=అధికమయినవ	మండి; అర్జునృ=గురులి; గదాపాణి=
రాక్రమముగలవజ్రవంస్తు గ్రిడు ; సమా	గదనేతంగలవాడై ; అసంభ్రాంతైః-
పతంతం=వచ్చుదున్న; తం=ఆవర్తముత	తొట్టుపాటులేనివాడై; పృథివ్యాం=
ను; దృష్ట్యా=చూచి; రథాత్=రథమున	ధూరియందు; సమతిక్షతమిలిచెను.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౪౩

స ౫౪

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్ర రథంబుననుండి, నేలకులంఘించెను.
దంష్ట్రుడు, పవతమువచ్చుటచూచి, తాత్పర్యము.
చిగడచేతంగొని, నిభయంబుగా,

సాంగదేన గదా ఖిప్తా గత్వా తు రణమూర్ధని. ౨౩

టీక|| రణమూర్ధని = యుద్ధాగ్ర బడినది.
మొనందు; అంగదేన = అంగదనిచేత; అంగదుండు, యుద్ధాగ్రంబున,
గత్వాతు-పోయియు; సా = ఆ; గ వజ్రదంష్ట్రుని యొద్దకుఁబోయి యాగ
దా = గద; ఆ ఖిప్తా = అపహరింపఁ దనపహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచక్రకూటరం సాశ్వం ప్రమమాథ రథం తదా

టీక|| తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యాహ్న) అంత, నాయంగదుండు ప్రయో
తము) - అపవతము; సచక్రకూటరం = గించిన పవతము, చక్రములతోను
చక్రములతోను నొగతోను గూడినది నొగతోను గుట్టంబులతోనుం గూడ నా
యు; శ్వం = గుట్టములతోఁగూడినదియు వజ్రదంష్ట్రురథమును గ్గునావించెను.
నగు; రథం = రథమును; ప్రమమాథ = అని, తాత్పర్యము.
మాణముగావించెను.

తతోస్యం గిరి మాఘీశ్వ విభ్రలం ద్రుమభూషితమ్. ౨౪

వజ్రదంష్ట్రస్య శిరసి పాతయామాస సోంగదః

టీక|| తతః = అంత; సః = ఆ; అం తయామాస = పడవేసెను.
గదః = అంగదుండు; అన్యం = ఇతరము అంత, నాయంగదుండు, వికాలం
యిన; విభ్రలం = వికాలమును; ద్రుమ భూషితం = వృక్షములచే నలంకరించబ
డినదియునగు; గిరిం = పర్వతమును; ఆ నగుమఱియొక పర్వతంచెత్తి, వజ్ర
ఘీశ్వ = ఎత్తి; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదం దంష్ట్రుఁడతలపైవైచెను.
ష్ట్రునియొక్క; శిరసి = తలయందు; పా అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

అభవ చోడితో గ్గారీ వజ్రదంష్ట్ర స్వమూర్చితః. ౫౪
మహాతక మభవ న్మూర్తో గదా మాలింగ్య సత్త్వసక

టికాసః = ఆ ; వజ్రదంష్ట్రః =	మూర్తః = సజ్జ లేనివాడు; అభవత్ =
వజ్రదంష్ట్రుడు ; చోడితోగ్గారీ =	అయ్యెను.
నెత్తురు గ్రహించునవాడై ; మూ	అవజ్రదంష్ట్రుడు, నెత్తురుగ్రహ
ర్చితః = మూర్చిహించినవాడై; గ	దుమూర్చితుడై, సత్త్వమృతపుడు
దాం = గదన; అలింగ్య = కలుపించు	గదలేతంగలుపించుకొని, కొంతసేపు
కొని; సత్త్వసక = సత్త్వమృతపు	సజ్జ లేక, పడియుండెను.
డు; మహాతకం = కొండెముకేళః	అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో గదయా వారిశ్రుత మవస్థితమ్. ౫౫
జఘాన పరమ క్రుద్ధో వక్షోజశే సకాచరః

టికాసః = ఆ; చోడితః = వజ్ర	లిఖమారుడగునంగదుని ; వక్షోజ
దంష్ట్రుడు; లబ్ధసంజ్ఞః = పొందఁబడి	శే = తొమ్మునందు ; జఘాన = కొ
నతెలివిగలవాడై; పరమక్రుద్ధః = మి	ట్టెను.
క్రిందియుఁగొట్టించినవాడై ; అవస్థ	అవజ్రదంష్ట్రుడు మూర్చితః, ప
తం = పడియున్న; వారిశ్రుతం = వా	రమకుటతుండై, యెచ్చటనిలిచియున్న

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౫౪

వారికుమారుండగునంగదుని తొమ్మిది అని, తాత్పర్యము.
నగదక్షేంద్రహరించెను.

గదాం త్యక్త్వా తతః ప్రత ముష్టియుద్ధ మవతాత. ౨౭

టీక॥ తతః=అంతః; తతః= అచ్చ అంతనప్పుడు, వజ్రదంష్ట్రండుగద
ట; గదాం=గదను; త్యక్త్వా=వదిలి; పాటవైచి, యంగదునతో ముష్టియు
ముష్టియుద్ధం = పిడికిలిపోరు; అవతా= ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
త=జరగినది.

అన్యోన్యం జఘ్నుతు స్తతః తా వృథా హరిరాక్షసా

టీక॥ తతః=అప్పుడు; తా=ఆహా కొనిరి.
రిరాక్షసా = అంగదుండునువజ్రదం అయంగదవజ్రదంష్ట్రులిద్దఱును ,
ష్ట్రండును; ఉభా=ఇద్దఱును ; అన్యో ఒండొరులం జక్కగాఁ బ్రహరించు
న్యం=ఒండొరులను; జఘ్నుతుః= కొట్టు కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోద్ధారిణౌ తాతు ప్రహరై జనితశ్రమా. ౨౮
బభూవతు స్సువిక్రాంతా మంగారకబుధా వివ

టీక॥ తాతు= అయంగద వజ్రదం ఉండిరి.
ష్ట్రులును; రుధిరోద్ధారిణౌ = నెత్తురు అయంగదుండును వజ్రదంష్ట్రండు
గ్రకుడున్నవారలయి; ప్రహరైః= దె ను, ఒకరినొకరుకొట్టుకొనుచు దెబ్బల
బ్బలచేత; జనితశ్రమా = భుట్టినయా చేనెత్తురుగాడుచు , నాయాసంబు
యాసముగలవారలయి; అంగారకబు నొంది, యంగారకబుధులుంటాఁలే బద్ధ
ధావివ=అంగారకుండును బుధుండును వైరంబునంటారుఉండిరి.
వలె; సువిక్రాంతా=మిక్కిలియెఱురా అని, తాత్పర్యము.
క్రమించినవారలుగా ; బభూవతుః=

తతః పరమతేజస్వీ అంగదః కపికుంజరః. ౨౯

ఉత్పాట్య వృక్షం స్థితవాక్ బహువువృఫలాం చితమ

టీక॥ తతః = అంత; పరమలేచ
 స్పీ = అధికమును సరాక్రమము గల
 వాడును; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుం
 డునగు; అంగదః = అంగదుండు; బహు
 వువృఫలాంచితం = పెక్కుఫలతోన
 పండ్లతోను బుప్పదున్న; వృక్షం = చెట్టు
 ను; ఉత్పాట్య = పెట్టి; స్థితవాక్ =
 నిలిచెను.

అంత, బరమ పరాక్రమకారియు
 వానరశ్రేష్ఠుండునగు నంగదుండు, పె
 క్కుఫలతోను ఫలములతోను గూడి
 నవృక్షమునొకటిచెట్టి యుద్ధంబునకు
 నిలిచెను; అట్లువ్రజదంపు గిండును వృ
 ష్టుంబులచెట్టినిలిచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

జగ్రాహ చాక్షణం చమక కర్ణంద వివ్రలం శుభమ్. 30
 కింకిణీకాలసంపన్నం చమకాచ పరిష్కృతమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహారము) = ఆ
 యంగదుండు; అక్షణం = వృషభసం
 బంధియైన; చమక = చాటువా
 టును; వివ్రలం = వికలంబును; శుభం =
 సుందరంబును; కింకిణీకాలసంపన్నం =
 చిలుగంబుల సమూహముతో గూడిన
 దియు; చమకా = బరనో; పరిష్కృ
 తం = అలంకరింపఁబడినదియనగు;

కర్ణందకర్ణి; జగ్రాహ = గ్రహిం
 చెను.
 ఆయంగదుడంత, వృషభచమక
 ముగిసినచాటునువికలంబును చిలుగం
 బులతో నొప్పుదున్నదియు మంచియొర
 గలదియనగు కర్ణంబున గ్రహింప, వా
 వ్రజదంపు గిండును, చాటునుచాటునుగ్ర
 హించెను. అని, తాత్పర్యము.

నిచిత్రాం శ్రేరతు మాగగాగ రుషితో కపిరాక్షసా. 31
 జన్మతుశ్చ తదాన్యోవ్యం నిదాయం జయకాంక్షిన్

టీక॥ కపిరాక్షసా = అంగదుండును
 శ్రేణీదంపు గిండును; రుషితో = కుషితుల
 య; నిచిత్రా = నానావిధములయి

న; మాగగాగ = మాగములను; శ్రే
 రతుః = సందరించి. తదాన్యోవ్యం
 జయకాంక్షిన్ = జయముగోరువారం

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౩౩

స ౫౩

<p>యి; నిద్రాణం=దయలేనట్లుగా ; అ న్యోన్యం= ఒండొరులను; జష్టుతుశ్చ= కొట్టుకొనిరియు. ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు, పరమకు</p>	<p>పతులయు, పరస్పరజయంబుగోరి, నా నావిధమాగణంబుల యుద్ధంబుగావించి ప్రభు, గతిసంబుగా నొండొరులలఱు హరిండుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

. వ్రతై సాస్మై) రతోభతాం పుష్పితా వివ కింశుకా. ౩౩

<p>టిక॥ తా (అధ్యాహృతము)= ఆ యంగదవజ్రదంష్ట్రులు; సాస్మైః = సె త్తురుతోగూడినవ్రతైః = గాయము లచేతః పుష్పితా= పూచిన; కింశుకా వివ= మోదుగుచెట్లువలె ; అతోభే తాం=ప్రకాశించిరి.</p>	<p>ఆయంగద వజ్రదంష్ట్రులు , నెత్తు రుగాఱుచుండు గాయంబులతోగూడి నవారలగుటచే , జక్కగాఁబుప్పిం చినమోదుగువృక్షంబులవలె, బ్ర కాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యుధ్యమానా పరిశ్రాంతౌ జానుభ్యా మవసీం గతౌ

<p>టిక॥ తా (అధ్యాహృతము) = ఆ యంగదవజ్రదంష్ట్రులు ; యుధ్యమా నా=పోరుదు; పరిశ్రాంతౌ=అలసినవా రలయు; జానుభ్యాం=మోఁకార్లచేత; అవసీం=ధూమిని; గతౌ= పొందినారు.</p>	<p>ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు , అట్లు యుద్ధమునే యుచునలసి, మట్టికాలువే సికొనికూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నిమేషాంతరమాత్రేణ అంగదః కపికుంజరః. ౩౩

ఉదతిష్ఠత దీప్తాక్షో దండాహత ఇవోరగః

<p>టిక॥ కపికుంజరః = వానర శ్రేష్ఠుఁ డగు; అంగదః=అంగదుఁడు; నిమేషాం తరమాత్రేణ=తొప్పపాటంత మాత్ర ముచేత; దీప్తాక్షః=ముదురున్న కన్ను</p>	<p>లుగలవాఁడై; దండాహతః= కొయ్య తోఁగొట్టఁబడిన; ఉరగఇవ= నపకము వలె; ఉదతిష్ఠత=లేచెను. వానర శ్రేష్ఠుండగునంగదుండు, కో</p>
---	---

జ్ఞ

జ్ఞ

పంబునంగన్నలువెలుంగ, కొయ్యతో బంటెలో, లేచెను. అని, తాత్పర్యము.
గొట్టఁబడినసహమువలె, తొప్పసా

నిమకలేన సుకా లేన శిష్టవాన్య మహాచ్ఛిరః. ౩౪

జఘాన వజ్రదంష్ట్రస్య వానిసూను మహాహఃబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వానిసూనుః = వానికుమారుడగునంగదుడు; సుకా లేన = స్వచ్ఛమును; సుకా లేన = సానఁజెట్టఁబడినదియును; శిష్టవాన్య = కత్తిచేత; అస్య=ఈ; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రునిముక్తి; మహాల్ = గొప్పదను; శిరః=తలను; జఘాన=కొట్టెను. మహాబలుండగు వానిభ్రతుండంగముడు, చక్కఁగా సానఁజెట్టఁబడియున్నవలనగు శిష్టవాన్య, నీవజ్రదంష్ట్రునిశిరస్సును శంకించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోషితగాత్రస్య బఘావ పతితం ద్విధా. ౩౫

సరోషపరివృత్తాక్షం శుభం శిర్షహతం శిః

టీక॥ రుధిరోషితగాత్రస్య=రెడ్డురుచేదడుపంబడినజేహముగల; తస్య (అధ్యాత్మతము)-అవజ్రదంష్ట్రునియొక్క; సరోషపరివృత్తాక్షం=కోపముతోఁగూడినవి కావుననే తిరుగుదున్నకన్నులుగలదియు; శుభం= మంగళకరమునగు; శిరః=తల; శిర్షహతం=కత్తిచేఁగొట్టఁబడినదై; ద్విధా= రెండుగా; పతితం=పడినది; బఘావ=అయినది. జేహమంతయు రెడ్డురంగులు దున్నయావజ్రదంష్ట్రునిశిరస్సుతో పంబునఁ గన్నులు తిరుగుదువద, నంగదునిశిష్టవాన్యచేధివృంతై, రెండుగా నెలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రం హతం దృష్ట్వా రాక్షసా ధయమోహితా, ౩౬

త్రస్తాః ప్రత్యపతక లంకాం వధ్యమానాః స్వదంక్షై

వివర్ణవదహ దీనా హ్రీయా కింది దహన్తుః. ౩౭

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

కాండము

స ౫౪

<p>టీక॥ హతం=వధింపబడిన ; వ బ్రహ్మం=వబ్రహ్మని ; దృష్ట్యా= చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు; భయ మోహితాః=భయముచే మోహము వొందింపబడినవారలయి ; వివర్ణవ దనాః= దుఃఖితములగుముఖములు గ లవారలయి; దీనాః = గవంబుడిగి నవారలయి; హియా = సిగ్గుచేత; కించిత్=కొంచెము ; అవాఙ్ముఖాః= వంగినముఖముగలవారలయి ; ప్లవం గమైః=వానరులచేత; వర్జమానాః=</p>	<p>వధింపబడుచున్నవారలయి; తేస్తాః= భయపడినవారలయి ; లంకాంశ్రతి= లంకనుగూచి; అపతేజ = పరుగె త్తిరి. అట్లు వబ్రహ్మిండు హతుండగు బసుజూచి, రాక్షసులు , భయమో హితులయి , దుఃఖితులయిచీనులయి, సిగ్గుచేముగంబువండుకొని , వానరు లంతకంతకుండజివికొట్టి, భయపడి, మఱలలంకకుంబరుగె త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నిహత్య తం వజ్రధరప్రభావ
 స్స బాలిమూనుః కపిసైన్యమధ్యే
 జగామ హషణం మహితో మహాబల
 స్సహస్రనేత్ర స్త్రీరతై రివావృతః. ౩౮

టిక||వజ్రప్రభావః = ఇంద్రుని ప్రముఖలెనున్నవాండ్రై; హాదకాం =
ప్రభావమువంటిప్రభావముగల; మహా సంహాదమును; కగామ = పొందెను.
బలి = అధికమయినబలముగల; సః = ఆ; దేవేంద్రునిప్రభావమువంటి ప్రభా
వాలిసూనుః = వాలికుమారుడగునంగ వముగలమహాబలుండగునాయంగదుం
దుండు; తం = ఆవజ్రవంస్తుని; నిహ దు, ఆవజ్రవంస్తునివధించి, కానరుల
శ్య = చంపి; కపిన్ద్రైశ్చే = కానరినై దేవూజీతుండై, కానరనైవ్యమధ్యం
వ్యమనదుమ; మహితః = పూజితుండై; అన, దేవతలనదుమదేవేంద్రుండుంబూ
త్రిదశైః = దేవతలదేవ; ఆవ్యనః = కవ్యం దం, బరమసంహాదంబువొందియొండె
బడిన; సహస్రనైశ్చ (స్త్రీభిః) = దేవం ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామీ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

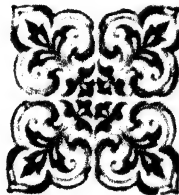
యుద్ధకాండే, చతుఃపంచాశస్సగళః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థవంత్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానమునందు, యుద్ధకాండచతుఃపంచాశస్సగళః టీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౪౭

స ౫౫

అం

పంచపంచాశసగళప్రారంభః.

వజ్రదంష్ట్రం హతం శ్రుత్వా వాలిపుత్రేణ రావణః
బలాధ్యక్ష మువాచేదం కృతాంజలి మవస్థితమ్. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుడు ; వజ్ర	సేనాధ్యక్షునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాట
దంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని; వాలిపుత్రే	ను; ఉవాచ=చెప్పెను.
ణ=వాలిగొడుకయినయంగదునిచేత ;	రావణుండు, అంగదునిచే వజ్ర
హతం = చంపబడినవానిగా; శ్రు	దంష్ట్రుండు వధింపబడుటనువిని, తన
త్వా=విని; కృతాంజలిం= చేయబడి	మోలఁజేతులు మొగుడ్చుకొని నిలిచి
నచేమొడ్చుగల వాఁడును; అవస్థితం=	యున్న సేనాధ్యక్షుంజూచి, యిట్లని, చె
నిలిచియున్న వాఁడునగు; బలాధ్యక్షం;	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం నిర్భాతు దుర్థమా రాక్షసా భీషవిక్రమాః
అకంపనం పురస్కృత్య సర్వశస్త్రప్రకోవిదమ్. ౨

టీక॥ దుర్థమాః=ఎదిరింపఁ గూ	తు=వెడలుదురుగాక.
డనివారలును; భీషవిక్రమాః= భయం	ఎదిరింపనలవిగానివారలునుభయం
కరమయిన పరాక్రమముగల వారలు	కరపరాక్రమశాలులనగు రాక్షసులు,
నగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వశ	సమస్తాస్త్రంబులందును బండితుండగు
స్త్రప్రకోవిదం = సమస్తశస్త్రముల	నీయకంపను మన్నించుకొని, శీఘ్రంబు
యందుఁబండితుండగు ; అకంపనం =	గాయద్ధంబునకుఁబోవునట్లు గావింపు
అకంపనుని ; పురస్కృత్య= మున్నిచు	ము. అని, తాత్పర్యము.
కొని; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; నిర్భాం	

ఏష శాస్త్రాచ గోప్తాచ నేతాచ యుధి సమృతః
భూతకామశ్చ మే నిత్యం నిత్యంచ సమరక్రియః. ౩

టీక॥ ఏషః = ఈయకంపనుండు; యుద్ధంబునందుఁ బ్రతిగలవాఁడును.	
ధి = యుద్ధమునందు; సమృతః = ప్రసిద్ధుడైన; కాస్తాచ = శత్రువులశిక్షించువాఁడును. గోస్తాచ = రక్షకుండును. నేతాచ = నడుపువాఁడును. మే = నాకు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; భూతికామశ్చ = సంపదగోరువాఁడును, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; సమర ప్రియశ్చ = యుద్ధంబునందుఁ బ్రతిగలవాఁడును.	ఈయకంపనుండు, యుద్ధంబున, శత్రువులవధించువాఁడు ; తనసేనసురక్షించువాఁడు ; గట్టిసేనానాయకుండు; మఱియు, నెప్పుడును నామేలుగోరుచుండును; యుద్ధప్రియుండు.
	అని, తాత్పర్యము.

ఏష జేవ్యతి కాకు త్సౌ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్
వానరాం శ్చాపరాః ఘోరాః హనివ్యతి పరంతపః. ౪

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులందరిం పంపగలఁడు.	
పంజేయునట్టి; ఏషః = ఈయకంపనుండు; కాకుత్స్థే = రామలక్ష్మణులను; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; జేవ్యతి = జయింపగలఁడు. అపరాః = ఇతరులయిన; ఘోరాః = భయంకరులగు; వానరాంశ్చ = వానరులనుం గూడ ; హనివ్యతి =	శత్రువులందరిం పంజేయునట్టి యీయకంపనుండు, రామలక్ష్మణులను మహాబలశాలియగు సుగ్రీవుని జయించి, భయంకరాకారులగు సేతర వానరులనుం గూడవధింపగలఁడు. అని, రావణుండు, సేనాధ్యక్షునకుఁ జెప్పెను.
	అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్య స తా మాఞ్ఞాం రావణస్య మహాబలః
బలం స త్వరయామాస తదా లఘుపరాక్రమః. ౫

టీక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగల; సః = అసేనాధ్యక్షుండు; రావణస్య = రావణునియొక్క; తాం = ఆ ; అఞ్ఞాం = ఆజ్ఞను; పరిగృహ్య = గ్రహించి;	తదా = అప్పుడు; లఘుపరాక్రమః = శీఘ్రమయినపరాక్రమముగల; సః = అసేనాధ్యక్షుండు; బలం = సేనను; త్వరయామాస = వేగిరపఁబెను.
--	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౯౧

స ౫౫

మహా బలకాలియు శీఘ్రపరాక్ర కాంబున, సేనను సిద్ధము గావించెను.
ముడునగునా సేనాధ్యక్షుడు, రావ అని, తాత్పర్యము.
ణునియాజ్ఞ నుశిర సావహించి, యాప్ర

తతో నానాప్రహరణౌ భీమాత్ భీమదశకానాః
నిష్పేరూ రక్షసాం ముఖ్యా బలాధ్యక్షప్రచోదితాః. ౬

టీక॥ తతో=అంత; నానాప్రహరణౌ=నానావిధములయిన యాయుధ
ములుగలవారలును; భీమాత్=భ యంకరములయినకన్నులు గలవారలు
ను; భీమదర్శనాః=భయంకరమైనచూ చుటగలవారలునగు; రక్షసాం=రాక్ష
సులలో; ముఖ్యాః= శ్రేష్ఠులగువారలు; బలాధ్యక్షప్రచోదితాః=సేనాధ్యక్షుని
చేత్రేరింపఁబడిన వారలయి ; నిష్పే తుః=వెడలిరి.
అంత, నానావిధాయుధధారులు సుభయంకరంబులగుకన్నులుగల వార
లును జూపరులకుభయంబుగలిగించువా రలునగురాక్షసోత్తములు, సేనాధ్య
క్షప్రేరితులయి, యుద్ధంబునకు వెడలి రి. అని, తాత్పర్యము.

రథ మాస్థాయ విభ్రలం తప్రకాంచనకుండలః
మేఘాభో మేఘవణాశ్చ మేఘస్వనమహస్వనః. ౭
రాక్షసై స్సంవృతో భీమై స్తదా నిర్యా త్యకంపనః

టీక॥ తప్రకాంచనకుండలః=కాంచనకుండలంబుగాదు ఖేచగులుగలవాఁడు
ను; మేఘాభః=మేఘముయొక్కకాంతి వంటికాంతిగలవాఁడును, మేఘంబు
వలెమహాకాయుండు ననుట; మేఘవ ణాశ్చ=మేఘముయొక్కవన్నెవంటివ
న్నెగలవాఁడును; మేఘస్వనమహస్వ నః=మేఘధ్వనివంటిమహాధ్వనిగలవాఁ
డునగు; అకంపనః=అకంపనుఁడు; త దా=అప్పుడు; విభ్రలం=వికలమయిన; ర
థం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; భీమైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; సంవృతః=చుట్టుబడిన
వాఁడై; నిర్యాతి=వెడలెను.
అంత, మంచిబంగారుఖేచగులుధ రించినవాఁడును మేఘకారుండును మే

ప్రతిపదాంతర్యటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

ఘవణుకాండును మేఘగర్జనమువంటిది | యంక రాకాయలగు రాక్షసులచేఁ బరి
హాద్యవిగలవాఁడునగునకంపనుండు, వి | వేషింపఁబడినవాఁడై, యుద్ధంబునకు
కాలంబగు రథంబువారోహించి, భ | వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

నహి కంపయితుం శక్య స్సరైరపి మహామృథై. ౮
అకంప నస్త త సైషా మాదిత్య ఇవ లేడనా

టీక||హి=ఏకారణమువలన; మహా | స్థితః(అధ్యాత్మతము)=ఉండెను.
మృథే=మహాయుద్ధమనందు; సురైర | మహాయుద్ధంబున చేవలెకుఁగూడఁగద
పి=చేవలెచేసెనను; కంపయితుం= | లింపరానివాఁడుకావున, నకంపనుండ
కదలించుటకు; శక్యః - అలవిగాఁ | నియతనీఁ బేరువచ్చినది; అతండు,
హి; తతః=అందువలన; అకంపనః= | ఆరాక్షసులనదుమ సూర్యుండువలెవె
అకంపనుండు. తేషాం = ఆరాక్షసు | లుండుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
లలా; ఆదిత్యఇవ= సూర్యుండువలె ;

తస్య నిర్భావ మానస్య సంకల్పస్య యుయుత్సయా. ౯
అకస్తా ధైర్య మాగచ్ఛ ద్ధయానాం రథవాహినామ్

టీక||యుయుత్సయా= యుద్ధంబు | దైర్యం=దుఃఖము; అగచ్ఛత్=వచ్చెను.
సేయినిచ్చుచేత; సంకల్పస్య=చేగిరపడిన | అకంపనుండట్లు యుద్ధంబు సేయఁ
వాఁడును; నిర్భావమానస్య= పరు | గోరి, వేగంబునంబోవుచుండఁగా, నతని
గత్తురున్నవాఁడునగు; తస్య=ఆయకం | రథంబునకుఁగట్టినగుఱ్ఱంబులకు, అకస్తి
పనునియొక్క; రథవాహినాం= రథ | కంబుగా, దైర్యముగలిగినది.
మునీధ్వనట్టి ; హయానాం = గుఱ్ఱ | అని, తాత్పర్యము.
ములకు; అకస్తాత్=కారణములేకయె;

వ్యస్ఫుర న్నయనం చాస్య సవ్యం యుద్ధాభినందినః. ౧౦
వివరో ముఖవర్ణాశ్చ గర్జదశ్చ భవత్సవనః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౩

స ౫౫

టీక॥ యుద్ధాభినందినః = యుద్ధము
నుబాగడునట్టి; అన్యః ఈయకంపను
నియొక్క; సవ్యం = విడమరైన; నయన
చ = కన్నును; వ్యస్ఫురత్ = కదలినది. ము
ఖబలశ్చ = ముఖముయొక్క-రంగును ;
వివణః = తెల్లబాటినది. స్వశ్చ =
స్వవియు; గర్గనః = దగ్గరైకగలది; అ
భవత్ = అయినది.
యుద్ధోత్సాహంబుగలయాయకం
పనునియెడమకన్నదనినది; ముఖముతె
ల్లబాటినది ; కంతస్వనియు దగ్గరై
కనొందినది. అని, తాత్పర్యము.

అభవత్స్పదినే చాపి దుడికనం రూక్షమారుతమ్. ౧౧

టీక॥ సుదినేచాపి = మంచిపగటి
యందును; రూక్షమారుతం = క్రూరమ
యినగాలిగల; దుడికనం = ముచ్చర్మి
నదినము; అభవత్ = అయినది.
అంతకుమున్ను స్వచ్ఛముగానున్న
పగలప్పుడు పెద్దగాలిగలిగి మేఘా వృ
తమయినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఉమః ఖగామృగా స్సర్వే వాచః క్రూరా భయావహః

టీక॥ సర్వే = సమస్తములయిన ; ఖ
గాః = పక్షులును; మృగాః = మృగము
లును; క్రూరాః = కఠినములును; భ
యావహః = భయముగలిగించునవియు
నగు; వాచః = ధ్వనులను; ఉమః = పలికి
నవి.
మృగపక్షులన్నియు, గూర్జముగా
ను భయంకరంబుగాను గూసినవి.
అని, తాత్పర్యము.

స సింహాపచితస్కంధ శ్శూన్యాలసమవిక్రమః. ౧౨

తా నుత్పాతా నచింత్రై వ నిజగమ రణాజిరమ్

టీక॥ సింహాపచితస్కంధః = మయినపరాక్రమముగల వాడునగు ;
సింహమునకువలె నున్నతము లయిన
మూఁపులుగలవాడును ; శ్శూన్యాల
సమవిక్రమః = పెద్దపులులతో సమాన
సం = ఆయకంపనుడు; తాక్ = ఆ; ఉ
త్పాతాక్ = దుఃఖి త్రములను; అచిం
త్రైవ = తలంపకయే; రణాజిరం =

యుద్ధధూమినిగూచిః;నిజః గామః=వె
డలెను.

సింహామనకుంబోలె నున్నతముల
గుమూపులుగల వాడును బెద్దపులివం

టిపరాక్రమంబుగలవాడునగు నాయ
కంపనుండు , ఆమహూత్పాతంబుల
సరకుసేయక , యుద్ధధూమికే బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తదా నిగోచ్చత స్తస్య రక్షసస్సకూ రాక్షసైః. ౧౩
బధూవ సుమహా న్నాదః క్షోభయన్నివ సాగరమ్

టికా||తదా=అప్పుడు; తస్య=ఆ;ర
క్షసః=అకంపనుండు; రాక్షసైస్సహా=
రాక్షసులతోఁగూడ; నిగోచ్చతః=వె
డలుచుండఁగా; సుమహా=మిక్కిలి
యుగోపుదగు; నాదః=ధ్వని; సాగ
రం=సముద్రమును ; క్షోభయన్నిరం

కలంచునదివలె; బధూవ=కలిగినది.
ఆయకంపనుండు రాక్షసులతోఁగూ
డనట్లు యుద్ధంబునకువెడలుచుండఁగా,
వారలధ్వని, సముద్రంబంతయుఁగలం
గునట్లు దిక్కులున్నది చెరింగినది.
అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా వానరాణాం మహాదయాః. ౧౪
ద్రుమశైల ప్రహరణౌ యోధుం సమవతిష్ఠత

టికా||వానరాణాం=వానరులయొ
క్క; మహాదయాః=గొప్పసేన; తే
న=ఆ;శబ్దేన=ధ్వనిచేత;విత్రస్తా =భ
యపడినదై; ద్రుమశైల ప్రహరణౌ=
వృక్షములునుబర్వతములునెయ్యాయుధ
ములుగాఁగలదై; యోధుం=పోరుట

కు;సమవతిష్ఠత=నిలిచెను.
వానరసేన,అమహాధ్వని భయప
డి,వృక్షంబులనుబర్వతంబులను ఆయు
ధంబులుగాఁగొని, యుద్ధముసేయ ని
లిచియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం యుద్ధం మహారాక్షం సంబక్షే హరిరక్షసామ్. ౧౫
రామరావణయో రభేద సమభివ్యక్తశ్చేదివాక్

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౫

స ౫౫

టీక॥ రామరావణయోః = రాముని ధర్మఃసంజక్షే = కలిగినది.
యొక్క-యొ, రావణునియొక్క-యొ; రామునిమి త్రమయి ప్రాణంబుల
అర్థే = కార్యమునిమి త్రమయి; సమభి నైననువిడువనిశ్చయిండుకొన్న వానరు
త్యక్తజీవినాం = విడువఁబడినప్రాణము లకును, రావణునిమి త్రమయి ప్రాణం
గల; తేషాం = అ; హరితక్షసాం = వా బులనైననువిడువనిశ్చయిండుకొన్న రా
నరరాక్షసులకు; మహారౌద్రం = మ త్తునులకును, మహాధయంకరంబగు యు
హాధయంకరమయిన; యుద్ధం = యు ద్ధముజరగినది. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే హ్యతిబలా శ్చూరా సర్వే పర్వతసన్నిభాః. ౧౬
హరయో రాక్షసాశ్చైవ పరస్పరజిహంసవః

టీక॥ సర్వే = అందఱును; అతిబలాః = అభవత్ (అధ్యాహృతము) హి = అ
అధికమయినబలముగలవారలును; స యిరిగదా!
ర్వే = అందఱును; పర్వతసన్నిభాః = మహాబలకాలులును బవత్తాతా
కొండలతోసమానులయినవారనగు; రులునగునావానరరాక్షసులరుగలంకు
హరయః = వానరులును; రాక్షసాశ్చై లవారును, ఒండొరులపధింపఁగోరి,
వ = రాక్షసులును; పరస్పరజిహంస చక్క-గాయుద్ధంబుగావించిరి.
వః = ఒండొరులంజంపఁగోరినవారలు; అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వినదత్తాం శబ్ద స్సంయుగే తితరస్సీవనామ్. ౧౭
శుశ్రువే సుమహా క్రోధా దన్యోన్య మభిగజత్తామ్

టీక॥ సంయుగే = యుద్ధమునందు; వియంబలవంతులగు; తేషాం = ఆవాన
వినదత్తాం = సింహనాదములు సేయు రరాక్షసులయొక్క; శబ్దః = ధ్వజః; సు
చున్నవారలును; కోధాత్ = కోపము మహా = మిక్కిలి-లియుగొప్పదిగా; శు
వలన; అన్యోన్యం = ఒండొరులనుగూ శ్రువే = వినఁబడినది.
త్తి; అభిగజత్తాం = గజిండుచున్న మహాబలకాలులగునావానరరాక్షసులు
వారలునగు; అతితరస్సీవనాం = మిక్కిలి- యుద్ధంబున సింహనాదంబులు సేయు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

చునాండాలులపైఁగోపంబునగజిణంబు | చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.
చుండఁగా, నమ్మ హాధ్వని, దిక్కులునంది

రజశ్చ రుగవతాభం సుభీమ మభవ ద్భృశమ్. ౧౮
ఉద్భూతం హరిరయోధి స్సంయరోధ దితో దశ

టీక రజశ్చ=పరాగమును ; అరుగవ	రురోధ=అడ్డగించెను.
తాభం=పట్టవరంగగలకాంతి గలది	పరాగముభూస్వభావంబునరక్తవ
యు; భృశం=మిక్కిలియు; సుభీమం=	గతమయి మహాభయంకరముగాఁ గను
మిక్కిలియుభయంకరమును; అభవత్=	పట్టుచు, నవ్వానరరాక్షసులతోఁగూడు
అయినది. హరిరయోధః=వానరరా	వలనఁగి, దశదశలసంగమింపినది.
క్షసులచేత; ఉద్భూతం=లేచినదై ; ద	అని, తాత్పర్యము.
శ=పదియయిన; దితో=దిక్కులను; సం	

అన్యోన్యం రజసా తేన కాశేయోద్ధూతపాండువా. ౧౯
సంప్రతానచ ధూతాని దద్యుశు నకాంతాజితే

టీక తే(అన్యోన్యతమ)=అవాస	దద్యుశుః=చూడరైరి.
రరాక్షసులు; రకాంతా=యుద్ధధూమ	చక్కగావిడిచింపఁబడిన తెల్లపట్టు
యందు; కాశేయోద్ధూతపాండువా-	వలెఁజెల్లినైవపరాగముచేఁ గప్పబడి
విడిచింపఁబడిన తెల్లపట్టువలెఁ జెల్లనై	యొందఁటంచేసి, యా యుద్ధధూమ
న; తేన=ఆ; రజసా=రుమ్మచేత; సం	యందు అన్యోన్య పదార్థకలంబులంగాని
ప్రతాన=కప్పఁబడిన; ధూతాని=వస్తు	యందొరులంగాని, వానర రాక్షసులు,
వులను; అన్యోన్యంచ=ఒకొకరులను; న	కనుంగొనఁజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము

స భృతా న పతాకావా నమవా తుర గోపివా. ౨౦
అయుధం స్థంకనం వాపి దద్యుశే తేన శేనువా

టీక|| తేన=ఆ; శేనువా=పరాగముచేత; భృతాః=వట్టిబెక్కములుగాని ;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౫

స ౫౫

౫౫

౫౫

న(దద్యశిరే) = చూడబడవయ్యె. పతా	బడవయ్యె.
కావా = రాజచిహ్నములవ్రాసిన పే	ఆయుర్ధంబున, నట్లుదుమ్ముకప్పుట
శ్కేములుకాన; న(దద్యశిరే) = చూడబ	చే, వట్టిధ్వజంబులుగాని చిహ్నంబులు
డవయ్యె. వమకావా = కవచముగాని ;	వ్రాసిన ధ్వజంబులుగాని కవచములు
తురగోపివా = గుఱ్ఱముగాని; ఆయు	గాని గుఱ్ఱములుగాని యాయుధము
ధం = ఆయుధముగాని ; స్వందనం వా	లుగాని రథములుగాని, యెంతమాత్ర
పి = రథముగాని; (న) దద్యశే = చూడ	ముగానంబడవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శబ్దశ్చ సుమహం స్తేషాం నదకతా మభిధావతామ్. ౨౧
శ్రూయతే తుములే యుద్ధే న రూపాణి చకాశిరే

టిక॥ తుములే = దొమ్మియైన;	శిరే = ప్రకాశింపవయ్యె.
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; నదకతాం =	ఆతుములయుద్ధంబున, సింహనా
గజాం చుచున్నవారలను ; అభిధా	దంబులునేయుచు నొండురులపై కడ
వతాం = ఎదురొగ్గినిపరుగత్తుచున్న	రుచున్న యావానరరాక్షసుల ధ్వని
వారలనగు; తేషాం = ఆవానరరా	మాత్రమువినవచ్చుచుండినది; వారిరూ
క్షసులయొక్క; శబ్దశ్చ = ధ్వనిమాత్ర	పములుమాత్రముగనపడవయ్యె.
ము; శ్రూయతే = వినబడుచుండిన	అని, తాత్పర్యము.
ది. రూపాణి = దేహములు; నచకా	

హరీనేవ సుసంక్రుద్ధా హరయో జఘ్నురాహవే. ౨౨
రాక్షసాశ్చాపి రక్షాంసి నిజఘ్ను స్తిమిరే తదా

టిక॥ తదా = అప్పుడు; తిమిరే = చీకటి	రీనేవ = వానరులే; జఘ్నుః = కొట్టిరి.
యందు; ఆహవే = యుద్ధమునందు; హ	రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; రక్షాం
తయః = వానరులు; సుసంక్రుద్ధాః =	సి = రాక్షసులను; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.
మిక్కిలియొగ్గించినవారలయి; హ	అప్పుడు చీకటియందు వానరులు

౫౫

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

తమవారల నెదిరివారలందెరియక, పరి; అట్లు రాక్షసులు, రాక్షసులనే, కొరమకుపితులయివానరులనే ప్రహరించి ట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాంతైచివ వినిష్ఠుంత స్వాంత్య వానర రాక్షసాః. ౨౩
రుధిరాద్రాక్షం తదా చక్ర మహిం పంకానులేపనామ్

టీక|| తదా=అప్పుడు; వానర రాక్షసాః = వానరులును రాక్షసులును; పరాంతైచివ=ఎదిరివారలను; స్వాంత్య=తమవారలను; వినిష్ఠుంతః = కొట్టుచు; మహిం = భూమిని; రుధిరాద్రాక్షం= నెత్తురుచేదడిసినదానిగాను; పంకానులేపనాం= బురదచేయింబడినదానిగాను; చక్రః = చేరి.

అప్పుడు, అవానర రాక్షసులు, చీకటియగుటచే నొకరినొకరుడెరియక, శత్రువులను కడమవారినింగూడ వధించుకొనుచు, యుద్ధమునందు భూమి నంతయు, నెత్తురుచేబురద గలదానిగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రుధిరాక్షేపా సిక్తం వ్యపగతం రజః. ౨౪

టీక|| తతస్తు=అంతను; రజః= దుమ్ము; రుధిరాక్షేపా= నెత్తురు ప్రవాహముచేత; సిక్తం=తడుపంబడినదై; వ్యపగతం=పోయినది.

అంత, దుమ్ముంతయు, నెత్తుటందడియటచేనగుంపోయినది. అని, తాత్పర్యము.

శరీరశవసంక్షిదా బభూవత వసుంధరా

టీక|| వసుంధరాద=భూమియు; శరీరశవసంక్షిదా= పీనుగులయినదే హములచేవ్యాపింపబడినది; బభూవ=లచేసినది. అని, తాత్పర్యము.

అయెను. యుద్ధభూమియంతయును చీకుంగులచేనిది. అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమశక్తిగిరాప్రాప్తై గదాపరిఘశోమరై ౧. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౫

హరయో రాక్షసాశ్చైవ జగ్తు రన్యో న్య మాజసా

టీక॥ హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ద్రుమశక్తిశిలాప్రానైః=వృక్షములచేతను శక్తులచేతను తాల్ల చేతను బ్రాసములచేతను; గదాపరిఘతోమరైః=గదలచేతను ఇనుపగుదియలచేతను జిల్లకోలలచేతను; అన్యోన్యం=ఒకరియలను; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; జగ్తుః=	హందిరి. వానరులును రాక్షసులును, వృక్షంబులను శక్తులను తాల్లను బ్రాసంబులను గదలను బరిఘంబులను దోమరంబులనుంబట్టుకొని, పరాక్రమంబున, నొండొరులంగలసియుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

బాహుభిః పరిఘాకారై ర్యుధ్యంతః పవతోపమాః. ౨౬

హరయో భీమకర్మాణో రాక్షసాః జఘ్నురాహవే

టీక॥ పవతోపమాః = కొండలతోఁబోల్కిగలవారులును; భీమకర్మాణః = భయంకరమయిన కార్యములుగలవారులునగు; హరయః = వానరులు; ఆహవే = యుద్ధమనందు; పరిఘాకారైః = ఇనుపగుదియలయొకారమువంటి యాకారముగల; బాహుభిః = భుజములచేత; యుధ్యం	తః=పోరుడు; రాక్షసాః=రాక్షసులను; జఘ్నుః=వధించిరి. అమృతహయద్ధంబునఁ, బవతాకారులును భయంకర కర్ములునగువానరులు, పరిఘంబులవంటిబాహువులతోయుద్ధంబుఁ గావించుచు, రాక్షసుల వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

రాక్షసా స్త్రవీ సంక్రుద్ధాః ప్రాసతోమరపాణయః. ౨౭

కపి న్నిజఘ్నురే తత్ర శస్త్రైః పరమదారుజైః

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; రాక్షసాస్త్రవీ=రాక్షసులును; సంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియొగ్గోపించినవారులయి; ప్రాస	తోమరపాణయః=ఈపెలునుచిల్లకోలలును శేతులంగలవారులయి; పరమదారుజైః=మిక్కిలియొధయంకరముల
---	--

యన; శస్త్రైః = ఆయుధములచేత; కతులై, పాప్రసంబులుఁదోమరంబులుఁజే
పీక = వానరులను; నిజఘ్నిరే = వకొని, భయంకరంబులగునయ్యాయుధం
ధించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులునుబరమకుపి అని, తాత్పర్యము.

అకంపన స్పృశక్రద్ధో రాక్షసానాం చమూపతిః. ౨౮
సంహవకాయతి తాక్ సర్వాక్ రాక్షసాక్ భీమవిక్రమాక్

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల
యొక్క; చమూపతిః = సేనానాయ
కుండగు; అకంపనః = అకంపనుండు;
స్పృశక్రద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించి
నవాఁడై, భీమవిక్రమాక్ = భయం
రమయినపరాక్రమముగల; తాక్ =
అ, రాక్షసాక్ = రాక్షసులను; స
వాక్ = అఁదఱను; సంహవకాయ
తి = పురికొల్పుచుండెను.
రాక్షససేనానాయకుండగు నకం
పనుండు, పరమకుపితుండై, భయం
కరపరాక్రమలగునారాక్షసుల నంద
ఱుంబరికొలుపుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

హరయ స్త్రవి రిత్తోసి మహాద్రుమమహత్పథిః. ౨౯
విదారయం త్యభిక్రవ్య శస్త్రాణ్యో చ్చిద్య పీర్వతః

టీక॥ హరయ స్త్రవి = వానరులు
ను; రిత్తోసి = రాక్షసులను; అభిక్ర
వ్య = ఎదిరించి; పీర్వతః = పరాక్రమ
ములన; శస్త్రాణి = ఆయుధములను;
అచ్ఛిద్య = అపహరించి; మహాద్రుమమ
హత్పథిః = గొప్ప వృక్షములచేతను
గొప్పతార్క్లచేతను; విదారయంతి =
భేదించుచుండిరి.
వానరులును, రాక్షసులనెదిరించి,
పరాక్రమలంబున, వారలచేరియా
యుధంబులవొడిసి పెరికికొని, గొప్ప
వృక్షంబులచేతను గొప్పశిలలచేతను,
వధించిపుచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీరస్తి న్నంతరే వీరా హరయః కుమదో నలః. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౧౦౧

స ౫౫

మైందశ్చ ద్వివిదః క్రుద్ధా శ్చక్ర శ్చైవ మనుత్తమమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్య ముం = తనకన్న శేషము లేని; వేగం = వే
మునందు; కుముదః = కుముదుండును ; గమును; చక్రః = చేసిరి.
నలః = నలుండును; మైందశ్చ = మైందుఁ ఇతలొక గుముదుండును నలుండు
డును; ద్వివిదః = ద్వివిదుండును; ఏరాః = సు మైందుండును ద్వివిదుండును ననునీవా
పరాక్రమశాలులగు; ఏతే (అధ్యాత్మా నరవీరులు, కుపితులై, మహావేగంబు
ము) = ఈ; హరయః = వానరులు; క్రు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ద్ధాః = కోపించినవారలయి; అనుత్త

తేతు వృక్షై మహావేగా రాక్షసానాం చమూముఖే. ౩౧
కదనం సుమహా చక్రకు లీలయా హరియూధపాః

టీక॥ మహావేగాః = అధికమయిన మిక్కిలియుగొప్పదగు; కదనం = యు
వేగముగల; తే = ఆ; హరియూధ ధమును; చక్రః = చేసిరి.
పాః = వానరయూధులగుకుముద స మహావేగులగునాకుముదనలమైంద
లమైందద్వివిదులు; రాక్షసానాం = దద్వివిదులు, రాక్షససేనాముఖమునం
రాక్షసులయొక్క; చమూముఖే = సే జేరి, విలాసంబుమెయి, వృక్షధరుల
నాముఖమునందు; లీలయా = విలాసము యిమహాయుద్ధంబు గావించిరి.
చేత; వృక్షైః = చెట్లచేత; సుమహాత్ = అని, తాత్పర్యము.

మమంధూ రాక్షసాన్ సర్వే వానరా గణశో భృశమ్. ౩౨

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = ఆవానరవీరులు నల్వరును, రాక్ష
అందఱును; రాక్షసాన్ = రాక్షసుల సులనుగుంపులుగుంపులుగావధించిరి.
ను; గణశః = గుంపుగుంపుగా; భృశం = అని, తాత్పర్యము.
విక్రి-లియ; మమంధుః = మధించిరి.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

యొద్దకాండే, పంచపంచాశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామా యదాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యొద్దకాండపంచపంచాశస్సగళ టీక,
ముగిసినది.

అ

వట్టం చా శ స ర్గ ప్రా రం థః.

త ద్దృష్ట్యా సుమహా తగమక కృతం వానరస తమైః
క్రోధ మాహారయామాస యుధి తీ వ్ర పుకంపనః. ౧

టీక॥ అకంపనః = అకంపనుడు; రయామాస = లెచ్చుకొనెను.

యుధి = యొద్దమునందు ; వానరస త
మైః = వానర శ్రేష్ఠులచేత; కృతం = చే
యఁబడిన; సుమహాత్ = మిక్కిలియు
గొప్పదగు; తత్ = ఆ; కమక = కార్య
మును; దృష్ట్యా = చూచి; తీవ్రం = తీవ్ర
మయిన; క్రోధం = కోపమును; ఆహ

అకంపనుడు, వానర శ్రేష్ఠులగు
నాకుముదనల మైందర్శివిడులు యొద్దం
బునం దెఱుగరా త ములవధించుటకుడా
చి, మహాకోపంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము,

క్రోధమూర్ఛితరూపస్తు భూన్యత్ పరమకామకామ

కృష్టాతు కమక శత్రూదాం సారథిం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతమ) = ఆ
యకంపనుడు; శత్రూదాం = శత్రు
పులయొక్క; కమక = కార్యమును; కృ

ష్టాతు = చూచినంతన ; క్రోధమా
ర్ఛితరూపస్తు = కోపముచేత్యావించ
బడిన రేపముగలవాడైయె ; పరమ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౨

స ౫౬

కామకాకం = ఉత్తమమయిన ధనుస్సును ; ధూన్వక = విడిలించుచు; సారథిం = సారథివిగూచి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అయకంపనుఁడు , శత్రువులుగా వించినకార్యమునుజూచినంతనె , పరమకుపితుండై , ధనువుసారిండుచు, సారథింజూచి, యట్లుచెప్పెను.
--	---

తత్రైవ తావ త్వరితం రథం ప్రాపయ సారథే
యత్రైవే బహవో ఘ్నంతి సుబహూక రాక్షసాక రజే. ౩

టీక సారథే=సారథి!యత్ర = ఎచ్చట; త్వరితం=శీఘ్రముగా; రథం = రథపుట; రజే=యుద్ధమునందు; బహవః=పెక్కుండ్రగు; ఏతే=ఈవానరులు; సుబహూక=విక్కిలియొక బెక్కండ్రగు; రాక్షసాక=రాక్షసులను; ఘ్నంతి=చంపుచున్నారో; తత్రైవ తావత్=అచ్చటి	కే; త్వరితం=శీఘ్రముగా; రథం = రథమును; పాప్రయ=పొందించుము. సారథి! పెక్కుండ్రు వానరులుచేరి, మనరాక్షసుల ననేకుల రూపు మాపుచున్నారే , అస్థలంబునకు , శీఘ్రంబుగారథముదోలుముఅని, తాత్పర్యము
--	---

ఏతేత్ర బలవంతో హి భీమకాయాశ్చ వానరాః
ద్రుమశైలప్రహరణౌ స్థివంతి ప్రముఖే మమ. ౪

టీక అత్ర=ఇచ్చట; మమ=నాయొక్క; ప్రముఖే=ముందట; బలవంతః=అధీమయినబలముగలవారలును ; భీమకాయాః=భయంకరమయిన దేహముగలవారలును; ఏతే=ఈ; వానరాః=వానరులు; ద్రుమశైలప్రహరణౌ=వృక్షములునుబర్వతములునాయొద్దంబులు	గాఁగలవారలయి; స్థివంతిహి = ఉన్నారుగదా! ఇదిగోనాయెడట, మహాబలకాలును, భయంకరాకారులనగు వానరులు వృక్షంబులను బర్వతంబులనుంజేకొని, యుద్ధంబు గావించుచున్నారుగదా! అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఏతా స్థివంతు మిచ్ఛామి సమరక్లాభినో హ్యేహమ్

౧౦౪ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

ఏటైః ప్రమథితం సర్వం దృశ్యతే రాక్షసం బలమ్. ౫

టీక॥ అహం = నేను; సమగ్రస్థానీయం =	బదుచున్నది.
యద్ధృబునఁబొగ ద్దగల; ఏకాక్ష = ఈ	యద్ధృబున మహాసమధుకాలసిపొగ
వానరులను; ఏహంతుం = వధించుటకు;	ద్దగించినయివ్వానరుల వధింపఁగోరి
ఇచ్చామిహి = కోరుచున్నామగదా!	యున్నాను; వారలచేత నెయిరాక్ష
రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు;	ససైవ్యమంతయు; జీకాకునొందింపఁ
లం = నైవ్యము; సర్వం = అంతయు;	బడియున్నది. అని, యోగమునందు,
తైః = ఈవానరులచేత; ప్రమథితం =	సాదికింశెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మక్తింపఁబడిరిగా; దృశ్యతే = చూడఁ	

తతః ప్రజవవాశ్వేన రథేన రథివాం వరిః
హరీ నభ్యహస త్రోధా చ్ఛరజాలై రికంపనః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రథివాం = రథికు	కొట్టెను.
లలూ; వరః = శ్రేష్ఠుండగు; అికంపనః =	అంత, రథికు శ్రేష్ఠుండగునకంపనం
అకంపనఁడు; ప్రజవవాశ్వేన = వేగ	దు, కుప్పియించై వేగవంతంబులగు గుఱ్ఱ
వంతంబులగు గుఱ్ఱములుగల; రథేన = ర	బులుపూర్వవర్తించుండొలిచి, దాగవ
థముచేత; త్రోధాల్ = కొండమువలన;	వకములచేవానరులనొప్పించెను.
శరజాలైః = దాగవమూహములచేత;	అని, తాత్పర్యము.
హరీక్ష = వానరులను; అభ్యహసత్ =	

స స్థానం వావరా శ్వేకుః కింభవ క్కొద్దు మాహతే
అకంపనశైర్న గ్నా స్వోపవ విదుద్రువుః ౭

టీక॥ వావరా = వానరులు; అహ	సహవీర = అడవిని;
వే = యద్ధమునందు;	స్థానం = ని
లుడుటకు; సశ్వేకుః = చాలరైరి. యో	త్తై = అకంపననిదాగములచే;
ద్ధం = పోరుటకు; కింభవః = చెప్పనేలే	గ్నా = భంగమునొందిన వారలయి;
	విదుద్రువుః = పాతిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౫

స ౫౬

౧

౧౧

వానరులు, యుద్ధంబున, నాయకంపనుని యెదుటనిలుచుటకే యశక్తులైరి; ఇంకఁబోరఁజాలరైరని చెప్పిన

లకి వానరులు, అశనిబాణములచేఢం గమనొంది, యందఱునుంబరుగై త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాక మృత్యువశ మాపన్నా నకంపనవశం గతాక సమీత్య హనుమాక జ్ఞాతీ నుపతస్థే మహాబలిః. ౮

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలముగల; హనుమాక = హనుమంతుండు; మృత్యువశం = మృత్యువుయొక్కయధీనతను; ఆపన్నాక = పొందినవారలును; అకంపనవశం గతాక = అకంపనునియధీనతను బొందినవారలును; తాక = ఆ; జ్ఞాతీక = బంధువుల

ను; సమీత్య = చూచి; ఉపతస్థే = సమీపించెను. మహాబలికాలియగు హనుమంతుండు, అట్లకంపనునిచేతఁజిక్కి మృత్యువునోటఁబడినట్లున్నయావానరులంతా చి, యకంపనునిమీదికడరైను. అని, తాత్పర్యము.

తం మహా స్థవగం దృష్ట్వా సచే స్థవగయాధపాః సమేత్య సమరే వీరా సృంహృష్టాః పర్యవారయన్. ౯

టీక॥ వీరాః = పరాక్రమశాలులగు; స్థవగయాధపాః = వానరయాధపులు; సమరే = యుద్ధంబునందు; తం = ఆ; మహాస్థవగం = మహావానరులైనహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; సమేత్య = చేరి; సృంహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతసించిన వారలయి; పర్యవార

యన్ = పరివేష్టించిరి. పరాక్రమవంతులగునావానరయూధపులందఱును, యుద్ధంబునహనుమంతుండుతమకుఁదోడ్పడుటఁజూచి, పరమసంతృప్తులయి, యందఱుంజేరి, యతనిఁబరివేష్టించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థితం హనుమంతం తే దృష్ట్వా హరియాధపాః బభూవు బలవంతోహి బలవంతం సమాశ్రితాః. ౧౦

౯౦౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

టీక॥ బలవంతః = అధికమయినబలముగల; తే = ఆ; హరియాధపాః = వానరయాధపులు; హనుమంతం = హనుమంతుని; అవస్థితం = నిలిచినవానిగా; కృష్టా = చూచి; బలవంతం = అధికమయినబలముగలహనుమంతుని; సమాశ్రితాః = పొందినవారలు; బహు	పుహా = అయిరిగదా! బలవంతులగునావానరవీరులు, హనుమంతుడువచ్చినిలుచుటంజూచి, బలవంతుడగునాహనుమంతునిప్రాప్తున, చిదిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అకంపనస్తు శైలాభం హనుమంత మవస్థితమ్
మహేంద్రకవ ధారాభి శ్చైతే చ్ఛవవషణ హ. ౧౧

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనండును; శైలాభం = పర్వతమయొక్క కాంతిపంజికాంతిగలవాండును; అవస్థితం = నిలిచినవాండునగు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూర్చి; మహేంద్రః = జేపేంద్రుడు; ధారాభివ = వషణధారలచేరివలె; శ్చైతే = బాగము	లచేత; అభవవషణ = కురిసెను ("హ" అనునది పాదభ్రూరిదౌర్భాగము.) అకంపనండు, పర్వతాకారండుగుహనుమంతుడై, ఇంద్రుండువషణంబుగరిపించు నట్లు, బాగంబులగురించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అచింతయిత్వా బాదోఘాత్ శరీరే పరిలాత్ శతాత్
అకంపనవధారాఘాయ మనో దద్రధే మహాబలః. ౧౨

టీక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగలహనుమంతుడు; శరీరే = శేహమందు; పరిలాత్ = పడిన; శతాత్ = కలుకులయిన; బాదోఘాత్ = బాగనమూహములను; అచింతయిత్వా = తలంపక; అకంపనవధారాఘాయ = అకంపనవధిండుట యనెడు ప్రయోజనముకొలది; మనో = మనస్సును; దద్రధే = భరించెను. మహాబలండుగుహనుమంతుడు, తన శేహంబుపైపడిన కలుకుబాగంబులసరికునేయక, యాయకంపనవధిం	
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకొండము. ౯౦౭

స ౫౬

పవలెనని మనంబునందలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రసవ్య మహాలేజా హనుమా వ్నారూతాత్మజః
అభిదుద్రావ తద్రక్షిః కంపయన్వివ మేదినీమ్. ౧౩

టీక॥ మహాలేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మారుతాత్మజః = వాయుదేవుని కుమారుండును; సః = ఆ; హనుమాః = హనుమంతుండు; ప్రసవ్య = బలాతక్రించి; మేదినీమ్ = భూమిని; కంపయన్వివ = కదలించువాఁడువలె; తతః = ఆ; రక్షిః = అ	కంపనునిగూర్చి; అభిదుద్రావ = పరుగెత్తెను. మహాలేజుండును వాయుదేవుని కుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, పాదాఘాతంబున భూమి యదర, నాయకంపనునీమీఁది కడలెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తస్యా భినదకమానస్య దీప్యమానస్య తేజసా
బధూవ రూపం దుధకవణం దీప్తస్యేవ విభావసోః. ౧౪

టీక॥ అభినదకమానస్య = గజిండు చున్నవాఁడును; తేజసా = తేజస్సు చేత; దీప్యమానస్య = ప్రకాశించుచున్నవాఁడునగు; తస్య = ఆహనుమంతుని యొక్క; రూపం = ఆకారము; దీప్తస్య = ప్రకాశించుచున్న; విభావసోః = సూర్యునియొక్క; రూపం (అధ్యావృతము) ఇవ = ఆకారమువలె; దు	ధకవణం = ఎదిరింపనలవిగానిది; బధూవ = అయినది. క్రోధావేశంబున సింహనాదంబు నేయుడుఁ జేజంబున వెలుంగు చున్న యాహనుమంతుండు పట్టపగటి సూర్యుకైవడి, దుధకవణందై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఆత్మాన మప్రహరణం జ్ఞాత్వా క్రోధసమన్వితః
శైల ముత్పాటయామాస వేగేన హరివుంగవః. ౧౫

*టీక॥ హరివుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు ; ఆత్మానం = త

న్దు; అప్రహరణం = ఆయుధములేని వా
నిగా; క్షాత్వా = ఎఱిగి; క్రోధసమ
న్వితః = కోపముతోఁగూడినవాఁడై; వే
గస = వేగముచేత; శైలం = పర్వతము
ను; ఉత్పాటయామాస = పెల్లగిం
చెను.

వానరశ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుం
డు, తనచేతనాయుధములేకుండుటందె
లిసి, పరమకుపితుండై, వేగంబున, నా
కమహాపర్వతంబుం దెకలిం చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాశైలం పాసి నైకేన మారుతిః
స వినద్య మహనాదం ధృమయామాస ఏర్యవా. ౧౬

టీక|| ఏర్యవా = అధికమయిన ప
రాక్రమముగల; మారుతిః = వాయుచే
పునికుమారుఁడగు; సః = ఆహనుమం
తుండు; ఏకేన = ఒక్కటై; పాసివా =
చేతిచేత; తం = ఆ; మహాశైలం = మహా
పర్వతమును ; గృహీత్వా = పట్టుకొ
ని; మహనాదం = అధికమయినధ్వనిగ

లుగునట్లుగా ; వినద్య = అంది; ధృ
మయామాస = త్రిప్పెను.
మహాపరాక్రమశాలియువాయువు
ప్రబంధునగునాహనుమంతుండు, అప్త
హాశైలమునొక్కచేతంబట్టుకొని, మ
హాధ్వనిగదుర సింహనాదంబు సేయు
చు, గిఱిఁబిండ్రిప్పెను. అని, తాత్పర్యము

తతస్త మధిదుద్రావ రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
పురాహీ నమచిం సంఖ్యే వశ్రేణేవ పురందరిః. ౧౭

టీక|| తతః = తంతఃసః (అధ్యాహ్వాత
ము) = ఆహనుమంతుండు ; రాక్షసేం
ద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండుగు; తం = ఆ;
కంపనం = అకంపననిగూచి; పురా =
మున్ను; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; పురం
దరిః = ఇంద్రుఁడు; వశ్రేణి = వశ్రాయుధ
ముతో; నమచిమివ = సమచివిగూర్చివ
లె; అధిదుద్రావహీ = పరుగెత్తెను

గదా!
అంత, నాహనుమంతుండు, మున్ను
చేవేంద్రుండువశ్రయుండై నమచిమిరి
కిఁబోయినట్లు, అప్తహా పర్వతంబుచే
తంచాట్చి రాక్షసశ్రేష్ఠుండుగు నాయ
కంపనముఁ దికిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫౨

అకంపన స్తుత ద్భుష్ట్యా గిరిశృంగం సముద్యతమ్
దూరాదేవ మహాబాణై రధవంచై ర్వ్యధారయత్. ౧౮

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనండు | భేదించెను.
ను; సముద్యతం = ఎత్తబడిన; తత్ = ఆ; అకంపనుండు, తనమీడిని బర్వతశి
గిరిశృంగం = పర్వతశిఖరమును; దృ ఖరమునెత్తుకొనివచ్చుటంబుచి, దూ
ష్ట్యా = చూచి; దూరాదేవ = దూరంబు రంబుననుండియె, యర్థచంద్రాకార
ననుండియె; అధవంచై = అధవ బాణంబులచే, దాసిండునియలు గావిం
చంద్రాకారములగు; మహాబాణై = చెను. అని, తాత్పర్యము.
గాప్రబాణములచేత; వ్యధారయత్ =

తత్పరతాగ్ర మాకాశే రక్షోబాణవిచారితమ్
విశీణం పతితం దృష్ట్వా హనుమాన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౧౯

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం | నవాండు; అహూత్ (అధ్యాహృతము) =
డు; ఆకాశే = ఆకాశమునందు; రక్షో అయ్యెను.
బాణవిచారితం = రాక్షసుని బాణముల హనుమంతుండు, అపర్వతశిఖరం
చేభేదింపబడినదియు; విశీణం = తు బు, ఆకాశంబుననే, యకంపనునబా
నకలయినదియు; పతితం = పడినదియు ణంబులచేఖండింపబడితునియలయి నే
నగు; తత్ = ఆ; పర్వతాగ్రం = పర్వ లంబడుటనబాచి, పరమకుపితుండ
తశిఖరమును; దృష్ట్వా = చూచి; క్రో య్యెను. అని, తాత్పర్యము.
ధమూర్ఛితః = కోపముచేవ్యాపింపబడి

సోశ్వకణం సమారాయ రోషదర్శనో హరిః
తూణా మత్పాటయామాస మహగిరి మివోచ్చితమ్. ౨౦

టీక॥ సః = ఆ; హరిః = హనుమం | తోనుగర్వముతోనుంగూడినవాడై; ఉ
భుండు; రోషదర్శనః = కోపము | చ్చితం = ఉన్నతమయిన; మహగిరిమివ-

॥

॥

పెద్దకొండవలెనున్న; అశ్వార్థం = ఇను
మద్దిచెట్టును; సమాదాయ = పట్టుకొని;
తూర్థం = శీఘ్రముగా ; ఉత్పాటయా
మాస = పెరిగించెను.

అహనుమంతుడు, కోపగవంబు

లుపెరిగొన, మహాపవళమువలెన
త్యస్తతమయిన యొక్క-మద్దిచెట్టుం
టాచి, దానిశీఘ్రముగాఁజెకలించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాసగంధం సోశ్వకణం మహాద్యుతిః

ప్రహస్య పరయా ప్రిత్యా భ్రామయామాస సంయుగే. ౨౧

టీక॥ సంయుగే = యుక్తమునందు ;
మహాద్యుతిః = అధికమయిన కాంతిగల ;
సః = అహనుమంతుడు ; మహాసగం
ధం = పెద్దబోదెగల; తం = ఆ; అశ్వార్థం =
ఇనుమద్దిచెట్టును; గృహీత్వా = పట్టు
కొని; పరయా = అధికమయిన ; ప్రి
త్యా = సంతోషముచేత; ప్రహస్య = స

న్విః భ్రామయామాస = త్రిప్పెను.
యుక్తంబున, మహా రేఖండగుహను
మంతుడు , పెద్దబోదెగలయాయశ్వ
కణావృక్షమున దీసికొని , పరమసం
గోపంబున వచ్చెను , దానిఁ బ్రితి
పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధాన స్మృతువేగేన ప్రభంజం ద్రుమాన్

హనుమాన్ పరమశ్రద్ధ శ్చరణే చారయత్ ఓశిమ్. ౨౨

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుడు ;
మ; పరమశ్రద్ధః = మిక్కిలియైన గోపిం
చినవాఁడై; తరసా = వేగముచేత; ప్ర
ధానక్ = పరుగెత్తుడు; డ్రుమాన్ = చృత్తి
తోడంవేగముచేత; ద్రుమాన్ = చృత్తి
ములను; ప్రభంజక్ = విఘ్నముడు; తరి
ణైః = పాదములచేత; ఓశిమ్ = ధూమి

ని; చారయత్ (అచారయత్) = పగు
లఁజేసెను.
హనుమంతుడు, డ్రుమవేగంబునవృ
క్షంబులు విరిగిపడఁ , అరమ కుపితుం
డై, పాదఘాతంబున ధూమిపగుల, వే
గంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

॥

॥

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౧౧

స ౫౬

గజాంశ్చ సగజారోహణ సరథాన్ రథిసస్తదా
జఘాన హనుమాన్ ధీమాన్ రాక్షసాంశ్చ పదాతిగాన్. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; ధీమాన్=	ను; జఘాన=కొట్టెను.
బుద్ధిమంతుండగు; హనుమాన్= హ	అప్పుడు, బుద్ధిమంతుండగు హను
నుమంతుండు; సగజారోహణ= మా	మంతుండు, ఆయశ్వకణ వృక్షంబుచే,
వటిలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ= ఏనుంగు	నేనుంగునుమాఁజటిలనుఁ ధంబులను రథి
లను; సరథాన్=రథములతోఁగూడిన;	కులనుగాలిబంటులను, ట్లుపెక్కురా
రథినిఁ=రథికులను; పదాతిగాన్=కా	క్షసులఁ జూఁగముగావించెను.
ల్వరయిన; రాక్షసాంశ్చ=రాక్షసుల	అని, తాత్పర్యము.

త మంతక మివ క్రుద్ధం సమరే ప్రాణహరిణమ్
హనుమంత మభిప్రేక్ష్య రాక్షసా విప్రదుఃక్రువుః. ౨౪

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; పా	విప్రదుఃక్రువుః=పాతిరి.
ణహరిణం= ప్రాణములహరించుచున్న	క్రుద్ధుండగు యముఁడై వడివత్త
వాడును; క్రుద్ధం=కోపించిన ; అంత	గ్రుండై, రాక్షసులప్రాణంబులు హ
కమివ (స్థితం) = యమునివలెనన్న	రించుచున్నయా హనుమంతుం జూచి,
వాడునగు ; తం = ఆ ; హను	రాక్షసులుభయంబునఁబాతిరి.
మంతం = హనుమంతుని ; అభిప్రే	అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య=చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు;	

త మావతంతం సక్రుద్ధం రాక్షసానాం భయావహమ్
దదశాన్ కంఠనో పీరి శ్చక్రోధవ ననాదవ. ౨౫

టీక॥ పీరిః = పరాక్రమశాలియ	యుఁ గోపించినవాడును ; రాక్షసా
గు; అకంఠనః= అకంఠనుఁడు; అపతం	నాం=రాక్షసులకు; భయావహం= భ
తం=వచ్చుచున్న; సక్రుద్ధం= మిఁగిలి	యముగలిగిచుచున్నవాఁడనగు; తం=

౧౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

అహనుమంతుని; దవిశేఁ చూచెను. చుక్రోధవఁకోపించెను. సనాదవఁ అజుచెను.

చుట్టయు రాక్షసులఁదలు ధయంబు నుం బాటుటయుంజూచి, కోపంబు నొంది, సింహనాదముగావించెను.

పరాక్రమ వ. తుండగు నకంపనుండు, హనుమంతుండు విషితుండైన

అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్దశధి బాణద్రేష్ఠి నైశాహవిచారిస్త్రేః

సర్విభేద హనుమంతం మహావీర్య మకంపనః. ౨౬

టీక॥ సః=అ; అకంపనః = అకం

సర్విభేద=భేదించెను.

పనుండు; మహావీర్యం = అధిశమయిన పరాక్రమముగల; హనుమంతం = హనుమంతుని; నైః = క్షయమయిన వియు; నైహవిచారిస్త్రేః = నైహముభవించినవియునగు; చతుర్దశధిః = పదునాలుగు; బాణద్రేః=బాణములచేత;

అయకంపనుండు, తీక్షణులును మహాభేదకంబులునగుపదునాలుగుబాణములచేత, మహాపరాక్రమకాలియగుహనుమంతుని నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తేచా ప్రతివిధస్తు బహ్వధి శ్చరవృద్ధిః

హనుమత్ దర్శనే పిః ప్రహాళితవ సానుమాత్. ౨౭

టీక॥ సః= పరాక్రమకాలియగు;

తతే, దర్శనే=చూడఁబడెను.

సః=అ; హనుమాత్ = హనుమంతుండు; తేచా=అప్పుడు; బహ్వధిః = పెక్కులయిన; శ్చరవృద్ధిః = బాణవర్షములచేత; ప్రతివిధస్తు=కొట్టఁబడినవాఁడయ్యె; ప్రహాళిత=మెరిచి నవ్వుచు; మఃలుగల; సానుమానివ= పర్వతము

మహాపరాక్రమకాలియగు నాహనుమంతుండు, అప్పుడు పెక్కుమార్లు బాణవర్షములచేనొప్పించుటదీనవాఁడయ్యెవృక్షంబులతోఁగూడిన పర్వతంబుకరదనిశ్చలుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౩

స ౫౬

విరరాజ మహాకాయో మహావీర్యో మహామనాః
పుష్పితాశోకసంకాశో విధూమభవ పావకః. ౨౮

టీక॥ మహాకాయః = పెద్దమేనుగల	అగ్నిహోత్రముంబలె; విరరాజ = ప్ర
వాండును; మహావీర్యః = అధికమయినప	కాశించెను.
రాక్రమము గలవాండును ; మహామ	మహాకాయుండును మహాపరాక్ర
నాః = పూజ్యమయినమనస్సుగలవాండు	మళాలియు మహాదైర్యుండునగునాహ
నగు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహను	నుమంతుండు, పుష్పించినయశోకవృక్ష
మంతుండు ; పుష్పితాశోకసంకాశః =	మువలెరక్తవణుకండై, పొగలేకమండు
పూచిన యశోకవృక్షముతో సమానుఁ	చుండునగ్నిహోత్రముభంగిఁ, దేబిల్లు
డై; విధూమః = పొగలేని; పావకభవ =	చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోన్యం వృక్ష మత్పాట్య కృత్వా వేగ మనుత్తమం
శిరస్య భిజఘానాశు రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యా	దగు; అకంపనం = అకంపనుని; శిరసి =
హృతము) = ఆహనుమంతుండు ; అ	తలయందు; అభిజఘానః = కొట్టెను.
న్యం = ఇతరమయిన; వృక్షం = చెట్టు	అంత, నాహనుమంతుండు, మఱి
ను; ఉత్పాట్య = పెల్లగించి; అనుత్త	యొకవృక్షముఁ బెకలించి, మహావేగం
మం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; వేగం = వే	బుఁబూని, శీఘ్రించున, రాక్షసోత్త
గమును; కృత్వా = చేసి; ఆశు = శీఘ్ర	ముఁదగునాయకంపనునిశిరస్సునం గొ
ముగా; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ	ట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృక్షేణ హత స్తేన సక్రోధేన మహాత్మనా
రాక్షసో వానరేంద్రేణ పపాతచ మమారచ. ౩౦

టీక॥ సః = ఆ; రాక్షసః = అకంపనుఁ	గల; వానరేంద్రేణ = వానరశ్రేష్ఠుఁడ
డు; సక్రోధేన = కోపముతోఁగూడిన; మ	గు; లేన = ఆహనుమంతునిచేత; వృక్షే
హాత్మనా = అధికమయినపరాక్రమము	ఁ = చెట్టుచేత; హతః = కొట్టఁబడినవాఁ

<p>దైవపాతవంపడెను. మమారచంబు చ్చెను. అమకంపడుండు, మహాపరాక్రమ కాలియగు నాహనుమంతునిచే బరమ</p>	<p>కోపంబున, వృక్షంబుదేహతుండై, నే లంబదీమృతినొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తం దృష్ట్యా నిహతం ఛూడా రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
 వృధితా రాక్షసా స్సవే శీతకంప ఇవ ద్రుమాః. ౩౧

<p>టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; స ర్వే = అందఱును; ఛూడా = నేలయం దు; నిహతం = కొట్టుబడిన; తం = ఆ; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు; అ కంపనం = అకంపను; దృష్ట్యా = చూ చి; శీతకంపే = ఛూకంపమునందు; ద్రుమాఇవ = వృక్షములువలె; వృధి</p>	<p>తాః = పీడితులయిరి. రాక్షసులందఱు, అట్లు రాక్షసశ్రే ష్ఠుడగునకంపనందు నిహతుండై నేలం బమటనుచుచి, ఛూకంపముగలిగినప్పు దువృక్షములుదలించునట్లు, ఇకకలియు మఃభితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్యక్తప్రహరణా స్సవే రాక్షసాస్తే పరాజితాః
 లంకా మధియయు త్రుస్తా వానరైః సై రభిద్రుతాః. ౩౨

<p>టీక॥ సై = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు లు; సర్వే = అందఱును; పరాజితాః = అ పజయమునుబొందినవారలయి; త్యక్త ప్రహరణాః = విడువబడినయాయుధ ముగలవారలయి; త్రైః = ఆ; వానరైః = వానరులచేత; అభిద్రుతాః = తఱుమఁబడి నవారలయి; త్రస్తాః = భయపడినవారల</p>	<p>యః; లంకాం = లంకనుగూర్చి; అభియ యుః = పోయిరి. ఆ రాక్షసులందఱు, వట్లు పరాజయ మునొంది, యావానరులుచెంబడించిత ఱుమఁబరమభీతులయి, యాయుధంబు లుపాజెనైచి, లంకకుంబరుగ త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే ముక్తకా స్సంభ్రాతా భగ్నమావాః పరాజితాః
 సైవ త్రైమణితై రంగై శ్శృంగతో విప్రక్షద్రుభిః ౩౩

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౧౦౫

స ౫౬

టిక॥ తే=ఆరాక్షసులు; ముక్తక
కాః = విడువబడిన వెండుకలుగల
వారలయి; సంభ్రాంతాః=తొట్టుపా
టువొందినవారలయి; భగ్నమానాః=
భంగమునొందిన యహంకారముగల
వారలయి; పరాజితాః=ఆపజయము
నొందినవారలయి; స్రవచ్ఛ్రమజలైః=
కాలుచున్న చెమటసీళ్లుగల; అంగైః=ఆ

వయవములతో; క్వసంతః=ఊర్పులువు
చ్చుచు; విప్రదుద్రువుః=పాతిరి.
ఆరాక్షసులు, తలవిరియఁబోసికొ
ని, సంభ్రాంతులయి మానంబు విడిచి,
పరాజతులయి, దేహమంతయుఁజెమ
టగాఱి, సూర్యులువుచ్చుచు, నతివేగం
బునంబరుగై త్రిసి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం ప్రమమంధు స్తే వివితు నకగరం భయాత్
పువృత స్తే సుసమ్మృధాః ప్రేక్షమాణౌ మహామూహుః. ౩౪

టిక॥ తే=ఆరాక్షసులు; సుసమ్మృ
ధాః = మిక్కిలిలియమోహమునొందిన
వారలయి; అన్యోన్యం = ఒండొరులను;
ప్రమమంధుః=కొట్టుకొనిరి. తే=ఆరా
క్షసులు; భయాత్=భయమువలన; పు
వృతః = వెనుకను; మహామూహుః=
మాటిమాటికి; ప్రేక్షమాణౌ=చూచు

చు; నకగరం=పట్టణమును; వివితుః=ప్రవే
శించిరి.
ఆరాక్షసులు, పరాజయంబుగలుగు
టంజేసి, మూఢులయి, యెండొరులం
గొట్టుకొనుచు, భయంబున మాటిమా
టికి వెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, లంకాపు
రింబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషు లంకాం ప్రవిష్టేషు రాక్షసేషు మహాబలాః
సమేత్య హరియ స్సవే హనుమంత మపూజయత్. ౩౫

టిక॥ తేషు=ఆ; రాక్షసేషు=రా
క్షసులు; లంకాం=లంకాపురిని; ప్రవి
ష్టేషు=ప్రవేశించినవారలుకాఁగా;
మహాబలాః=అధికమయినబలముగల;
హరయః=వానరులు; సర్వే=అందఱు

ను; సమేత్య=చేరి; హనుమంతం=హ
నుమంతుని; అపూజయత్ = పూ
జించిరి.
ఆరాక్షసులందఱు లంకకుఁబోయిన
పిమ్మట, మహాబలకాలిలగువానరులం

ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

॥

॥

దముచేరి, హనుమంతునిఁబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోపి ప్రహృష్ట స్తాక్ సర్వాక్ హరీక్ ప్రత్యభిపూజయత్
హనుమాక్ సత్త్వసంపన్నో యథాహా మునికూలతః. ౩౬

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః = బలము	జించెను.
తోఁగూడినఃసః = ఆ;	బలసంపన్నుండగు హనుమంతుం
హనుమంతుండును; ప్రహృష్టః = సం	మ, సంతుష్టుండై, “మీసాహాయ్యం
తోపించినవాఁడై; తాక్ = ఆ; హ	మన నాకుజయంబుగలిగినదిగాని చే
రీక్ = వానరులను; సర్వాక్ = అంద	ఱుగాను” అనుముదలగుచూటలచే,
ఱను; యథాహాం = యథాయోగ్య	వావానరుల నందఱను, యథాయో
ముగా; అనుకూలతః = అనుకూలము	గ్యంబుగా, బదులుపూజించెను.
గా; ప్రత్యభిపూజయత్ = బదులుపూ	అని, తాత్పర్యము.

విశేషశ్చ యథా ప్రాణం హరయో జితకాశిః

చకఃశ్చ పునస్తతః సప్రాణో నపి రాక్షసాః. ౩౭

టీక॥ జితకాశిః = జయముచేల్చ	జయలక్ష్మినిరాజమానలగువానరు
కాశించునట్టి; హరయః = వానరులు; య	లు, హనుమంతుండకంఠమున వధించిన
థాప్రాణం = తమబలమునతిగ్రహింపః;	సంగతియెల్లరమంచేటపడి, దమబలం
విశేషశ్చ = అజచిరియు. పునః = మఱల;	బుకొలఁచి, సింహవాదంబులుగావించి
తత్ర = అచ్చటికి; సప్రాణో = బలము	లి; అసింహవాదములకు, బలవంతులగు
తోఁగూడిన; రాక్షసానపి = రాక్షసుల	రాక్షసు లదరిపడిరి.
ను; చకఃశ్చ = తుప్పిరియు.	అని, తాత్పర్యము.

స వీరకోభా మభజన్తహాపి

స్సమేత్య రక్షాంసి నిహత్య మాతుః

మహాసురం భీమ మయిత్ర నాశనం

యదైవ విష్ణు ర్భరినం దమూముఖే. ౩౮

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౯౦౭

స ౫౬

టిక॥ చమూముఖే = సేనాముఖ రథోభాం = పీఠలక్ష్మి; అభజల్ = పాం
మునందు; సః = ఆ; మారుతః = వాయు దేవు.

పుత్రుండగ; మహాకపి = హనుమం వాయుదేవుని కుమారుండగు నా
తుండు; సమేత్య = చేరికొని = రా హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షససంహా
క్షులను; నిహత్య = వధించి; భీమం = రింబుగావించి, భయంకరుండును; శత్రు
భయంకరుండును; అమిత్రనాశనం = సహారకుండును మహాబలుండునుగొనె
శత్రువులనశించజేయువాండును; బటభాసురవధించిన మహావిష్ణువుంబో
లనం = అధికమయిన బలముగలవాండు తె, సేనాముఖుండున, పీఠలక్ష్మిపరాజ
నగు; మహాసురం = కైటభాసురుని; నమానుండై యెంతయు వెలుంగడుం
హత్య (అధ్యాహృతము) = వధించి; డెను. అని, తాత్పర్యము.
విష్ణుర్వక్షైవ = విష్ణుదేవుడువలె; ఓ

అపూజయన్ దేవగణాస్తదా కపి

స్వయంచ రామోతీబలశ్చ లక్ష్మణః

తదైవ సుగ్రీవముఖాః ప్లవంగమా

విభీషణశ్చైవ మహాబలస్తథా. ౩౯

టిక॥ తదా = అప్పుడు; దేవగణాః = ము) = పూజించిరి. తథా = అట్లు; మహా
దేవసమూహములు; కపిం = హనుమం బలిం = అధికమయిన బలముగల; విభీషణ
తుని; అపూజయన్ = పూజించినవి. రా శ్చైవ = విభీషణుండును; అపూజ
మం = రాముండు; స్వయంచ = తానును; యత్ (అధ్యాహృతము) = పూజిం
అపూజయత్ (అధ్యాహృతము) = పూ చేసెను.
జించెను. అతిబలిం = అధికమయిన బలము అప్పుడు, ఆహనుమంతుని, ఆకాశం
గల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; అపూ బునంబన్నియున్న దేవతలందఱుంబూ
జయత్ (అధ్యాహృతము) = పూజించె జించిరి; అట్లు రాముండును మహాబలశా
ను. తదైవ = అట్లే; సుగ్రీవముఖాః = సుగ్రీ వియగులక్ష్మణుండును సుగ్రీవప్రభృతుల
వుండు మొదలు గాఁగల; ప్లవంగమాః = గువానరవీరులును మహాబలుండగు విభీష
వానరులు; అపూజయన్ (అధ్యాహృత

౧౦౮

విందిరి. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యద్ధకాండే, వట్టంచాశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండవట్టంచాశస్సగణటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

సప్తపంచాశసగణప్రారంభః.

అకంపనవధం శ్రుత్వా క్రుద్ధో నై రాక్షసేశ్వరః
కించి దీనముఖ శృపి సచివాంస్తా న దైక్షత.

టిక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసు	రాక=అ; సచివాక = మంత్రులను;
లకుఁబ్రభువయినరావణుడు; అకంప	దైక్షత=మాచెను.
నవధం= అకంపనవధమును ; శ్రు	రాక్షసనాథుండగు రావణుడు,
త్వా=విని; క్రుద్ధః= కోపించినవాడై;	అకంపనందు వధింపఁబడిన సంగతిని
(“నై” అనునదిపాదపూరణార్థము);	ని, కుపితుండై , కొంచెముదైవ్యంబు
కించిత్=కొంచెము; దీనముఖశృపి=	నుంబొంది , తనయొద్దనున్నమంత్రులం
దైవ్యమువొందినముఖముగలవాడునై;	బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు ధ్యాత్వా మహాశక్తిం తు మంత్రధి స్సంవిచార్య త
తతస్తు రావణః పూర్వవివసే రాక్షసాధిపః. ౨
పురీం పరియయా లంకాం సర్వాం గుల్తా నశేక్షతుమ్

టిక॥ సః=అ; రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజుండగురావణుడు= రావణుడు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫౭

ను; ముహూర్తకాంతు = కొంచెము సేపు
మాత్రము; ధాత్వా = ధ్యానించి; మంత్ర
భిః = మంత్రులతో; సంవిచార్యచ = ఆలో
చించియు; తతస్తు = అంతను; పూర్వదివ
సే = పూర్వాహ్లాదులను; గుర్తాక్ష =
సేనావ్యూహములను; ఆవేక్షితుం =
చూచుటకు; లంకాం = లంకయను; పు
రీం = పట్టణమును; సర్వాం = అంతను; ప

రియయా = సంవర్తించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
కొంచెము సేపు విచారమగుచుండెయుం
డి, యంతమంత్రులతో నాలోచించి, పి
మ్మట బూర్వాహ్లాదులను లేచి, సేనా
వ్యూహంబులఁ జూచుటకై, లంకయిం
తయొందరిగన.

అని, తాత్పర్యము.

తాం రాక్షసగణై గుప్తాం గుత్తై శ్చ హుభి రావృతామ్. ౩
దదశే నగరీం లంకాం పతాకాధ్వజమాఙ్గిమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుండు; రాక్షసగణైః = రాక్షసులస
మూహములచేత; గుప్తాం = రక్షింపఁ
బడినదియు; బహుభిః = పెక్కులయిన;
గుత్తైః = సేనావ్యూహములచేత; ఆ
వృతాం = కప్పబడినదియు; పతాకా
ధ్వజమాఙ్గిం = చిహ్నములు వ్రాసినపై
కెర్రములయొక్కయు వట్టిపైకెర్రముల
యొక్కయుఁ బట్టులు గలదియునగు;

తాం = ఆ; లంకాం = లంకయను; నగ
రీం = పట్టణమును; దదశే = చూచెను.

ఆరావణుండు, రాక్షససమూహం
బులచేరక్షింపఁ బడుచున్నదియొఁ బె
క్కు సేనా వ్యూహములతోఁ గూడిన
దియురాజు చిహ్నంబులు వ్రాసిన పై
కెర్రములతోను వట్టిపైకెర్రములతోను
ఒప్పుచున్నదియనగు, లంకాపురినంత
యొంటాచెను. అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం దృష్ట్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౪
ఉవాచా మషికతః కాలే ప్రహస్తం యుద్ధకోపదమ్

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల
కుఁబ్రభువైన; రావణః = రావణు
డు; రుద్ధాం = ముట్టడింపబడిన; నగ

రీం = లంకాపురిని; దృష్ట్వాతు = చూచి
నంతనె; అమషికతః = కుపితుండై; కా
లే = యుక్తకాలమునందు; యుద్ధకోప

దం=యుద్ధంబులందుంబడితుండగు ;	దుటనుజూచి, కుపితుండై, సభామంట
ప్రహస్తం=ప్రహస్తునిగాచి; ఉవా	సమునకువచ్చి, యుద్ధంబునంబడితుండ
చ=చెప్పెను.	గుప్రహస్తుఁజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.
రాజసభాబుండగు రావణుండు ,	అరి, తాత్పర్యము.
లంకచుట్టునువానియలుమట్టకించియుం	

పుర సోమ్యోద్ధ్వస్య సహసా పీడితస్య వా.౫
నాన్యయుద్ధా త్ప్రపశ్యమి మోక్షం యుద్ధశౌరక

టీకా యుద్ధశౌరకం = యుద్ధము	చూడడు.
నందుం బడితుండవగు ప్రహస్తుఁడా!	యుద్ధ పరితుండవగు ప్రహస్తుఁ
ఉపసద్ధ్వస్య=సమీపంబున శత్రువైష్ణ	వా! శత్రువైష్ణంబులు లేటాలునవచ్చి
నిచేకంబుగలచియు; సహసా = తటా	మట్టకించిపీడింపుదుండుపట్టణమును వి
లునఃపీడితస్యవా = పీడింపబడినచియు	డించుటకు, ఇతరులెంత యుద్ధమునో
నగు; పురస్య = పట్టణమునకు; మో	క్షింను, అగుననఁ, నామోక్షందడు.
క్షం=విడుదలన ; అన్యయుద్ధాత్ =	అరి, తాత్పర్యము.
ఇతరుల యుద్ధమువలన; ప్రపశ్యమి =	

అహంవా కుంభకోణవాన్యవా సేనాపతి మణము. ౬
ఇంద్రజిత్వా కుంభకోణ వాహయ భారం మిద్యశేమ

టీకా అహంవా=నేనుగాని ; కుం	మం=మోయుదును.
భకోణవా=కుంభకోణుండుగాని; మ	ఇంద్రజిత్వామను, నేనుగాని, కుం
మ=నాయుకని; సేనాపతి= సేనా	భకోణుండుగాని, నాసేనానాయకుం
నాయకు. డరమున; న్యవా= నీవు	డవగునీవుగాని, యింద్రజిత్తుగానినికుం
గాని; ఇంద్రజిత్వా=ఇంద్రజిత్తుగాని ;	ముండుగాని, సాధింపవలెనుగాని, యి
కుంభకోణా=కుంభుండుగాని ; ఈ	గియులేరేగాదు.
ద్యశం=ఇట్టి; భారం=బరువున; వహే	అరి, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౧౭

స ౫౭

స త్వం బల మత శ్రీఘ్న మాదాయ పరిగృహ్యచ. ౭
విజయా యాభినిర్యాహి యత్ర సర్వే వనౌకసః

టీక॥ అతః=ఇందువలన; సః=అ	అచ్చటికి; విజయాయ=గలుచుటకొఱ
ట్టి; త్వం=నీవు; శ్రీఘ్నం=శ్రీఘ్నముగా;	కు; అభినిర్యాహి=వెడలుము.
బలం=సేనను; ఆదాయ=తీసికొని; పరి	ఇందువలన, నట్టిమహాబలసంపన్నుఁ
గృహ్య=వెంటఁబెట్టుకొని; యత్ర=ఎ	డవగునీవు, శ్రీఘ్నంబున సేనను వెంటఁబె
చ్చట; వనౌకసః=వానరులు; సర్వే=	ట్టుకొని, యావానరులుండు స్థలంబున
అందఱును; సంతి(అధ్యాహృతము)=	కుఁబోయి, విజయంబునొందుము.
ఉన్నారో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాణాదేవ తే నూనం చపలా హరివాహినీ. ౮
నదకతాం రాక్షసేంద్రాణాం శ్రుత్వా నాదం ద్రవివ్యతి

టీక॥ హరివాహినీ = వానరసేన;	పాఠగలరు.
తే=నీయొక్క; నిర్యాణాదేవ= వెడలు	నీవు, యుద్ధంబునకు వెడలినంత నే, చ
టవలన నె; చపలా=చలించినదై; నదక	పలులగు నావానరులందఱు, రాక్షసో
తాం = అఱచుచున్న; రాక్షసేంద్రా	న్తములుగావిందు సింహనాదధ్వను ల
ణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క; నా	నువిని, భయంబునంబాఱగలరు.
దం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; ద్రవివ్యతి=	అని, తాత్పర్యము.

చపలా హ్యవిసీతాశ్చ చలచిత్రాశ్చ వానరాః. ౯
న సహీవ్యంతి తే నాదం సింహనాద మివ ద్విపాః

టీక॥ చపలాః=చంచలులును; అవిసీ	యొక్క; నాదం = ధ్వనిని; ద్విపాః=ఏ
తాశ్చ=శిక్షింపఁబడనివారలును; చలచి	నుంగులు; సింహనాదమివ= సింహము
త్రాశ్చ=చంచలమయినమనస్సుగలవార	యొక్క ధ్వనినివలె; నసహీవ్యంతి = ఓ
లునగు; వానరాః=వానరులు; తే = నీ	ర్వణకాలరు.

ఏనుంగులుసింహగజానమునువినిస | నివారలునగువానరులు, నీకంతధ్వనిని, స
హింపంజాలనట్లు, చంచలులునుయుద్ధగి | హింపంజాలరు.
క్షలనొందనివారలునుజిత్తస్థైర్యములే | అని, తాత్పర్యము.

విద్రులేచ బలే తస్మిన్ రామ స్సౌమిత్రికానహ. ౧౦
అవశస్తే నిరాలంబః ప్రహస్త వశ మేవ్యధి

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! భీనతను; ఏవ్యధి = పొందంగలఁడు.
తస్మిన్ = ఆ; బలే = వానిరసేన; విద్రు | ప్రహస్తుఁడా! అట్లువానిరసేనయం
లేచ = పరుగెత్తఁగానే; రామః = రా | తయఁదాటిపోయినప్పటి, రామం
ముందు; సౌమిత్రికానహ = లక్ష్మణు | డనులక్ష్మణుండును, దమమాటవిను
నితోఁగూడ; అవశః = ప్రభుత్వములే | వారిలెవ్వరునులేమింజేసి, నిరాలంబల
నివాఁడై; నిరాలంబః = ఆధారిములే | యి, నీచేతఁజిక్కుదురు.
నివాఁడై; లే = నీయొక్క; వశం = అ | అని, తాత్పర్యము.

అపత్సంశయితా శ్రేయో నతు నిస్సంశయీ కృతా. ౧౧

టీక॥ సంశయితా = సంశయిం | వృదువు; మనవిష్టము, యుద్ధముగా
పబడిన; అపతే = అపద; శ్రేయః = శ్రే | వింపకున్నను, శత్రువులుమనల వధిం
లు. నిస్సంశయీకృతాతు = నిస్సంశ | పకవిడువరు; కావున, యుద్ధంబుగా
హముగాఁ జేయఁబడిన యాపదమా | వింపకున్న మరఁగుంబగులుగుట నిశ్చిత
త్రము; న(శ్రేయః) = మేలుగాదు. | ము; యుద్ధంబుగావించినచో, మర
అయితే, “యుద్ధముగావించిన | గమిగలుగుననిశ్చయములేదు; కావు
జయమేవచ్చుననినియములేది; మ | న, యుద్ధములేయకుండుటకన్న యుద్ధ
రణంబునుంగలుగును; కావున, రా | మునేయుటమంచిది.
నింగావింపకుండుటయేమేలు” అనిగె | అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమానులోనుంవా యచ్చా నో మన్యసే హితమ్

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౯౩

స ౫౩

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమంవా=విరుద్ధమయిన దానిఁగాని యనుకూలముయినదానిఁగాని; యద్వా=దేనిఁగాని; యభిప్రాయపడుచున్నావో, అదిమాత్యం(అధ్యాహృతము) = నీవు;మన్యసే=తలంతువో; తత (అధ్యాహృతము)=అది;నం=మాకు; హితం = ఇష్టము.

నేనిప్పుడుచెప్పినదానికి విరుద్ధముగఁగానియనుకూలముగఁగాని , నీవేమనికుసమ్మతము;దానింజెప్పుము. అని, రావణుండు, ప్రహస్తునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణేనైవ ముక్తస్తు ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౧౨

రాక్షసేంద్ర మువాచే ద మసురేంద్ర మివోశనా

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయకుండగు;ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; రావణేన=రావణునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతసే; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిగూర్చి;ఉశనా = శుక్రుఁడు;అసురేంద్రమివ=అసురరాజునుగూర్చివలె; ఇ

దం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుఁడు, రావణుండుచెప్పినమాటనువిని, శుక్రాచార్యుండు అసురరాజుతోఁజెప్పినట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణునితో, నిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజన్మంత్రితపూర్వం నః కుశలై స్సహ మంత్రిభిః. ౧౩

వివాదశ్చాపి నో వృత్త స్సమవేత్య పరస్పరమ్

టీక॥రాజన్ = రాక్షసరాజుండగురావణుడా! ఇదం (అధ్యాహృతము)=ఇది;నం(అస్తాభిః)= మాచేత;కుశలైః=సమధుకాలగు; మంత్రిభిస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ;మంత్రితపూర్వం= మున్నాలోచింపఁబడినది. పరస్పరం=

ఒండురులను; సమవేత్యంచాచుకొని; నం=మాకు;వివాదశ్చాపి=జగడమును; వృత్తః=కలిగినది. రాక్షసరాజుండగు రావణుడా! ఈసంగతి, మున్నుసమధుకాలగుమంత్రులతోఁగూడ నాలోచించినవిషయమెక

దా!దీనిఁగఱచియె, మాకు,మతభేద | అని,తాత్పర్యము.
ముగలిగి,బగడముగూడనైనది.

ప్రదానేనతు సీతాయా శ్చేయో వ్యవసితం మయా. ౧౪
అప్రదానే పున ర్యుద్ధం దృష్ట మే త త్త త్తైవ సః

టీక॥ మయా = నాచేత; సీతా | తత్తైవ=అట్లే; దృష్టం = చూడఁబడి
యాః=సీతయొక్క; ప్రదానేనతు= నది.
ఇచ్చుటచేతమాత్రము; శ్చేయః = మే సీతనిచ్చినచోమేలుగలుగునని నేను
యఃవ్యవసితం = నిశ్చయింపఁబడినది. నిశ్చయించియేయుంటిని ; సీతనివ్వని
అప్రదానేపునః = ఇవ్వకుండుటయం చో , యుద్ధంబుగలుగునను నీసంగ
దుమాత్రము; యుద్ధం=యుద్ధము; స్యా త్ (అధ్యాహృతము)= కలుగును. ఏ తమిన్నుమాకుఁడెనినదే.
తత్=ఇది; సః (అస్తాభిః)= మాచేత; అని,తాత్పర్యము.

సోహం దానైశ్చ మానైశ్చ సతతం పూజిత స్త్వయా. ౧౫
సాంత్రైశ్చ వివిధైః కాలే కిం నకుర్యాం ప్రియం తవ

టీక॥ త్వయా=సీచేత; దానైశ్చ= | యను;
ఇచ్చుటచేతను; మానైశ్చ = గౌరవిం సీచేత, దానంబులను సమృద్ధననం
డుటచేతను; వివిధైః = నానావిధ బులనుసాంత్యచరనంబులను , నానా
ములయిన; సాంత్రైః = మంచిమాట విధంబులనెల్లప్పుడును బూజితుండగు
లచేతను; సతతం=ఎల్లప్పుడును ; పూ నట్లనేను, గాలిమఁచర్చివచ్చును , నీ
జితః=పూజింపఁబడిన; సః = అట్టి; కుఁచియింబగుకార్యమును జేసికేయి
అహం=నేను; కాలే = యుక్తకాల ను?ఏదిగానిగావించెదను.
మునందు; తవ=నీకు; కిం = ఏది; అని,తాత్పర్యము,
యం=ఇష్టమును ; నకుర్యాం = చే

సహి మే జీవితం రక్ష్యం పుత్రదారధనా నివా. ౧౬

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౩౫

స ౫౭

త్వం పశ్య మాం జహషణం తం త్వదథకం జీవితం యుధి

టీక॥ మే=నాకు; జీవితం= ప్రాణ శ్మ=చూడుము.

ము; నరత్వం=కాపాడఁదగినదిగాదు. నాకు, బ్రాణమును గొడుకులను
పుత్రదారధనానివా=కొడుకులుగాని భార్యలను ధనములను రక్షించుకొనవ
భార్యగాని ధనములుగాని; నరత్వం లసినదిలేదు; నీకార్యము గావించుట
ణి (అధ్యాహృతము) = రక్షింపఁద యొకటియైనాకుఁ గావలసినది; ఇదిగో
గినవికావు. త్వం=నీవు; త్వదథకం= నీకొఱకు యుద్ధమునందుఁ, బ్రాణమును
నీకొఱకు; యుధి = యుద్ధమునందు; గూడ విడువఁ గోరెదను బూడుము.
జీవితం=ప్రాణమును; జహషణం=తం = అని, ప్రహస్తుండు, రావణునితోఁజెప్పి
విడువఁగోరుచున్న; మాం= నన్ను; ప ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తావృతు భతాకరం రావణం వాహినీపతిః. ౧౭

ఉవాచేదం బలాధ్యక్షాః ప్రహస్తః పురత స్థితాః

టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయకుడు; ఉవాచ=చెప్పెను.

కుండగు; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; భ సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు
తాకరం=ప్రభువైన; రావణం= రా రాక్షసరాజుండగు రావణునితో నీ
వణునిగూర్చి; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తావృతు= కారంబునంజెప్పి, తనముందటనున్న
చెప్పినంతసే; పురతః= ముందట; స్థి సేనాధ్యక్షులంబూచి, యీమాటంజె
తా=ఉన్న; బలాధ్యక్షాః= సేనా ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యక్షులనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాట

సమానయత మే శీఘ్రం రాక్షసానాం మహద్బలమ్. ౧౮

టీక॥ మే= నాయొక్క; రాక్షసా తెందు.

నాం=రాక్షసులయొక్క; మహత్= అనంతంబగునారాక్షససేనను,
గొప్పదగు; బలం = నైస్యమును; శీ ఘ్రముగాఁ దీసికొనిరందు.
ఘ్రం=శీఘ్రముగా; సమానయత = అని, తాత్పర్యము.

మద్భాషాశనివేగేన హతానాం చరణాజితే

అద్య తృప్యంతి మాంసాదాః పక్షిణః కాననౌకసామ్. ౧౮

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రణాజితే = యుద్ధభూమియందు; మద్భాషాశనివేగేన = వజ్రాయుధములవంటినాదాగు ములవేగముచేత; హతానాం = చంపబడినవారలగు; కాననౌకసాం = వానరులకు, వానరులచేత నమట; మాంసాదాః = మాంసమునభక్షించునట్టి; పక్షిణః = పక్షులు; తృప్యంతి = తృప్తిబొందును.	చంగలపు. ఇప్పుడు, మాంసభక్షకులులగు పక్షులు, యుద్ధభూమియందు, వజ్రములవంటినాదాగుములచేవధింపబడినవానరులమాంసములను దనివిదీరందివి, తృప్తిబొందుచంగలపు. అని, ప్రహస్తుండునే నాశ్యక్షులతోచెప్పెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తాస్తే ప్రహస్తేన బలాధ్యక్షాః కృతత్వదాః

బల ముద్యోజయామాసు స్తస్మిన్ రాక్షసమందిరే. ౨౦

టీక॥ తే = ఆ; బలాధ్యక్షాః = సేనాధ్యక్షులు; ప్రహస్తేన = ప్రహస్తుచేత; ఇతి = అది; క్తాః = చెప్పబడినవారలయి; కృతత్వదాః = చేయబడినవ్యంగులవారలయి; తస్మిన్ = ఆ; రాక్షసమందిరే = రాక్షసులకుగృహమయిన లంకా	నగరమునందు; బలం = సైన్యమును; ఉద్యోజయామాసు = దూర్చి. అనే నాశ్యక్షులు, ప్రహస్తుడుచెప్పినమాటను విని, అత్యవ్వరగా, నాలంకానిగరంబున, రాక్షససేనలంగూర్చి.
	అని, తాత్పర్యము.

సా బహువ ముహూర్తేన తిక్షానానావిధాయుధైః

లంకా రాక్షసవీరైస్తై గణతైరివ సమాకులా. ౨౧

టీక॥ సా = ఆ; లంకా = లంకాపురి; ముహూర్తేన = స్వల్పకాలముచేత; గణతైరివ (స్థితైః) = వీరుంగులువలెనున్న; తిక్షానానావిధాయుధైః = తిక్షణములయిన నానావిధాయుధములుగల; తైః = ఆ; రాక్షసవీరైః = రాక్షసవీరులచేత; స	
---	--

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౨౭

స ౫౭

మాకులా=నిండినది; బధూవ = అలునుదీక్షములగు నానావిధాయుధంబు
య్యెను. లుధరించినవారలునగురాక్షసవీరులచే

అంతముహూతకమాత్రంబున, గానిండినదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

లంకాపురియంతయు, మత్తగజాకారు

హుతాశనం తర్పయతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యతామ్

ఆజ్యగంధప్రతివహ స్సరథి మార్కతో వహ. ౨౨

టీక॥ హుతాశనం=అగ్నిహోత్రమును; తర్పయతాం=తృప్తినించువారలయొక్కయు; బ్రాహ్మణా = బ్రాహ్మణులను; నమస్యతాంవ= పూజించువారలయొక్కయు; ఆజ్యగంధప్రతివహః=నేతివాసననువహించునదియు; సురభిః=సుగంధముగలదియునగు; మారుతః=వాయువు; వహ=వంచెను.

అప్పుడు, రాక్షసవీరులు, అగ్నిహోత్రంబున జయావహంబులగు హోమంబులునేయుటవలనను, బ్రాహ్మణులగంధపుష్పాక్షతాదులఁబూజించుటవలనను, అచ్చటవాయువు, ఆజ్యగంధముతోను పుష్పాదిగంధముతోనుండుడిమిలోహరంబుగావీచినది.

అని, తాత్పర్యము.

స్రజశ్చ వివిధాకారా జగృహు స్త్వభిమంత్రితాః

సంగ్రామసజ్జా స్సంహృష్టా ధారయన్ రాక్షసాస్తదా. ౨౩

టీక॥ తదా= అప్పుడు; సంగ్రామసజ్జాః= యుద్ధసన్నద్ధులగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సంహృష్టాస్త్రు=సంతోషించిన వారలైయె; అభిమంత్రితాః=అభిమంత్రింపబడిన; వివిధాకారాః= నానావిధములయినయాకారములుగల; స్రజశ్చ= పుష్పమాలికల

ను; జగృహుః=తీసికొనిరి. ధారయన్ (అధ్యాహృతము)=ధరించిరి. అప్పుడు యుద్ధసన్నద్ధులగురాక్షసులు సంతుష్టులయి, విజయప్రదంబగునటులనభిమంత్రితంబులగు నానావిధములయినపుష్పమాలికలందీసికొని, ధరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౭

సధనుమోః కవచినో వేగా దాప్లుత్య రాక్షసాః

రావణం ప్రేక్ష్య రాజానం ప్రహస్తం పర్యవారయత్. ౨౪

టీక॥ సధనుమోః = ధనుస్సుల	పర్యవారయత్ = పరివేష్టించిరి.
తోఽనుడింపవారలును; కవచినః = కవ	రాక్షసపీఠులుధనుస్సులను గవచం
చములుగలవారిలనగు; రాక్షసాః =	బులునుధరియించి, రాక్షసరాజుడగు
రాక్షసులు; వేగాత్ = వేగమువలన; ఆ	రావణునకభివందనంబుగావించి, ప్ర
ప్లుత్య = వచ్చి; రాజానం = రాక్షసరా	హస్తునింబరివేష్టించినదిచిరి.
ధుండగు; రావణం = రావణుని; ప్రే	అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య = చూచి; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని;	

అథా మంత్ర్యచ రాజానం భేరీ మాహత్య ధైరవామ్
ఆరుకోహ రథం దివ్యం ప్రహస్త స్పజ్జకల్పితమ్. ౨౫
హస్తైః మహాబలైః క్షుక్తం సమ్యక్సృతం సుసంయతమ్
మహాబలం నిఘోషం సాక్షాద్దృశ్యం భాస్వరమ్. ౨౬
ఉరగధ్వజదుర్ధవశం సువరూఢం స్వవసూరమ్
సువర్ణకాలసంయుక్తం ప్రహస్తం త మివ శ్రియా. ౨౭

టీక॥ అథ = అంతః; ప్రహస్తః = ప్ర	గలదియు; సుసంయతం = చక్కఁగాఁ
హస్తుడు; రాజానం = రాక్షసరాజు	గట్టఁబడినదియు; మహాబలం నిఘో
డగురావణుని; ఆమంత్ర్యచ = పిడుకొ	షం = మహామేఘముయొక్క భవవం
నియు; ధైరవామ్ = భయంకరమయిన;	టిధ్వనిగలదియు; సాక్షాద్దృశ్యం
భేరీం = భేరిని; ఆమాత్య = కొట్టించి;	భాస్వరం = సాక్షాద్దృశ్యమాయు
దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; స్పజ్జకల్పితం = ని	లువలె వెలుంగుదున్నదియు; ఉరగ
ద్ధముగాఁజేయఁబడినదియు; మహాబ	ద్ధజదుర్ధవశం = సహధ్వజముగ
లైః = అధికమయినవేగముగల; హ	లదియు నెదిరింప నలవిగానిదియు;
స్త్రైః = గుఱ్ఱములతో; యుక్తం = కూడి	సువరూఢం = మంచికప్పుగలదియు;
నదియు; సమ్యక్సృతం = మంచిసారథి	స్వవసూరం = మంచివక్రములుగల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౭

దియు; సువర్ణజాలసంయుక్తం = బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియు; శ్రియా = కాంతిచేత; ప్రహసంతమివ (స్థితం) = పరిహసించుచున్నట్లున్నదియును; రథం = రథమును; ఆరురోహ = ఎక్కెను.

అంతఁ, బ్రహస్తుండు, రాక్షసరాజుఁడగు రావణునిపొట్టని, భయంకరాకారంబగు భేరినివాయింపఁ జేసి, దివ్యంబును యుద్ధగన్ధర్వంబుగావింపంబడినదియు మహావేగంబులగు గుట్టములు పూన్చినదియు సమర్థుండగు సా

రథిగలదియు సుబద్ధసంధిబంధమునుమహా మేధుగజ్జనమువంటి ధ్వనిగలదియుఁ జంద్రసూర్యులంబోలె వెలుంగుచుండునదియు సర్వధ్వజభీతింబును దుధకవణంబును మంచితప్పుగలదియుఁ జక్కని చక్రములుగలదియుఁ బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియుఁ గాంతిచే నితరపదార్థంబులం జూచి పరిహసించునట్లు చూపట్టుదున్నదియు నగుమహారథము నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం రథ మాస్తాయ రావణాపితశాసనః

లంకాయా నిర్యయా రూఢం బలేన మహతా వృతః. ౨౮

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ బ్రహస్తుండు; రావణాపితశాసనః = రావణుఁడే జేయఁబడిన యజ్ఞగలవాఁడై; తం = ఆ; రథం = రథమును; ఆస్తాయ = అధిష్ఠించి; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైస్వముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; రూఢం = శీఘ్రముగా; లంకా

యాః = లంకాపురినుండి; నిర్యయా = వెడలెను.

అంత, బ్రహస్తుండు, రావణునిచే నాక్షాపింపఁబడినవాఁడై యారథంబు నారోహించి, యనంతంబగు నైస్వముం గూడి, శీఘ్రమున లంకాపట్టణంబుననుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దుందుభినిఘాతః పజన్యనినదోపమః

కాదిత్రాణాంచ నీనదః పూరయన్మివ సాగరమ్. ౨౯

కుశువే శంఖశబ్దశ్చ ప్రయాలే వాహినీపతా

టీక॥ తతః=అంతఃవాహినీపతా=	శంఖశబ్దశ్చ=శంఖశబ్దఃయ్యఃశుశ్రువే=
సేనానాయకుడగు ప్రహస్తుఃః; ప్ర	విసంబధినిది.
యాశే=వెడలఁగా; సాగరం=సముద్ర	అంతః, బ్రహస్తుండు వెడలునప్పుడు,
మును; పూరయన్నివ(స్థితః)= విండించు	మేఘగజానంబులతో భరిధ్వనియునా
నట్లున్న; పజాన్యవినవోపమః=మేఘధ్వ	నావిధవాద్యంబుల శబ్దమును శంఖధ్వని
నిశో బోలి-గల; దుందుభిః ఘో-	యుఃసముద్రంబునప్రాంగఁజేయునట్లుది
షః=భేరిధ్వనియు; వాదీత్రాణాం=వా	ద్యులునిండిచెలంగినవి.
ద్యమలయొక్క; నిదశ్చ = ధ్వనియు;	అని, తాత్పర్యము.

నిదంత స్వరాః ఘోరాః రాక్షసాః చక్షు రగ్రతః. ౩౦
భీమహ పా మహాకాయాః ప్రహస్తస్య పురస్సరాః

టీక॥ ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుఃయ్య	పోయిరి.
కా; పురస్సరాః=ముందునడచునట్టి; భీ	ప్రహస్తపురస్సమలగు భయంకరా
మహాపాః=భయంకరమయినయాకా	కారులును మహాకాయులునై సరాక్ష
రిముగలవారలును; మహాకాయాః=వె	నులు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సిం
ద్రశేహముగలవారలునగు; రాక్షసాః=	హనాదంబులనెయుడు, బ్రహస్తుః
రాక్షసులు; ఘోరాః=భయంకరముల	ముండటంబోయిరి.
యిన; స్వరాః=ధ్వనులను; నిదంతః=	అని, తాత్పర్యము.
చేయుచు; అగ్రతః=ముందట; చక్షుః=	

నరాంతకః కుంభహను మహావాద స్వమన్నతః. ౩౧
ప్రహస్తసదివా హ్యేతే హ్యయః పరివాన్య తమ్

టీక॥ నరాంతకః= నరాంతకుడ	సదివాః = ప్రహస్తుఃమలగ్రులయిన;
ను; కుంభహనుః= కుంభహనుండును;	ఏతే=ఏరయ; తే=అప్రహస్తుని ; పరి
మహావాదః=మహావాదుండును; సమ	వాన్య=పరిచేష్టింది; నిర్వయహిణ=
న్నతః=సమున్నతుండును ; ప్రహస్త	వెడలిగవా!

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౩౦

స ౫౭

నరాంతకుండును గుంభహనుండు
సుమహానాడుండును సమస్తతుండును
ననుసప్రహస్తుమంత్రులునలుపురును ,

అహస్తునింబరివెట్టించి, నడచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వ్యూధేనైవ సుఖారేణ పూర్వాద్వారా త్సనిర్యయా. ౩౨
గజయాధనికాశేన బలేన మహతా వృతః

టీక॥ సః=అప్రహస్తుండు; సుఖే
రేణ = మిక్కిలియుభయంకరమును ;
గజయాధనికాశేన = ఏనుంగులసము
హముతోసమానమయినదియు; వ్యూ
ధేనైవ = వ్యూహముదీపకంబడినది
యు; మహతా=గొప్పదియునగు; బ
లేన=నైవ్యముచేత; వృతః=చుట్టబడి

వాండ్రై;నిర్యయా = వెడలెను.
అప్రహస్తుండు, వ్యూహములుగా
దీర్చబడినదియు గజసముహముతోస
మానమయినదియు మహాభయంకరము
కగనమ్మహాసేనకూడి , యుద్ధంబున
కువెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరప్రతిమాఘేన వృత సైన బలేన సః. ౩౩
ప్రహస్తో నిర్యయా తూర్ణం కాలాంతకయమోపమః

టీక॥ కాలాంతకయమోపమః =
ప్రళయకాలమునందు సమస్తమును న
శింపజేయునట్టి యుక్తనిగోం బొల్కి
గల; సః=అ;ప్రహస్తః = ప్రహస్తు
డు;సాగరప్రతిమాఘేన(సాగరాఘప్ర
తిమేన)=సమద్రప్రవాహముతోం బొ
ల్కిగల; లేన=అ;బలేన= నైవ్యముచే
త;వృతః= చుట్టబడినవాండ్రై ; తూ

ర్ణం=శీఘ్రముగా;నిర్యయా = వెడ
లెను.
ప్రళయకాలమునందు సమస్త ప్ర
పంచమునునశింపజేసెడుయుక్తనింబొ
లునట్టియాప్రహస్తుండు , సమద్రప్ర
వాహంబువంటి యుక్తహాసేనకూడి,
శీఘ్రంబునింబొయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిర్మాణఘోషేణ రాక్షసానాంచ నడతామ్. ౩౪
లంకాయాం సర్వాభూతాని విశేడు వికృతై స్స్వరైః

ప్రతిపదాంతర్జాతీకాత్యర్థసహితము.

శ ౫౩

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తయైకర-
యః; సదాతాం = అతదున్నట్టి; రా-
క్షసానాం = రాక్షసులయొక్క-య; ని-
ర్వాణభూషణ = బయలుపెడలు-
టయందలిధ్వనిచేత; లంకాయాం =
లంకయందు; సవభూతాని = సమ-
ప్రపాణులును; వికృతైః = వికారము-
నొందిన; స్వరైః = ధ్వనులతో; విసేదః =

అజచినవి.
ఆప్రహస్తదును ఆ రాక్షసులును బ్ర-
యాణకాలంబునంగావించినసంహనా-
దంబులధ్వనికి, లంకయందలిసమస్తజం-
తువులును ధ్వనిపడి, వికృతస్వరం-
బుగా నజచినవి.
అని, తాత్పర్యము.

వ్యర్థి మాకాశ మావిశ్య మాంసశోడితభోజనాః. ౩౫
మండలా న్యపసవ్యాని ఖగా తృక్రూ రిథం ప్రతి

టీక॥ మాంసశోడితభోజనాః = మాంసమున నెత్తురును ఆహారముగాం-
గల; ఖగాః = పక్షులు; వ్యర్థిం = తేలి-
యై; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆ-
విశ్య = పొంది; రిథం ప్రతి = రిథమును
చిహ్నం; అపసవ్యాని = ప్రవక్షిణములగు;

మండలాని = చుట్టులను; చక్రః = చేసి-
నవి.
మాంసం క్రూరం బలగు పక్షులు,
తేలికమైనవిగాను నాకాశంబునందే,
రిథంబునను బ్రవక్షిణంబుగాఁ జెట్టినవి.
అని, తాత్పర్యము.

వసుత్యః పావకద్యాని శ్చివా ఘోరా వవాశిలే. ౩౬

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరము-
లగు; శివాః = నక్కలు; పావకద్యా-
ని = నిశ్చయంబులను; వసుత్యః =
వ్రక్షులు; వవాశిలే = అజచినవి.

నక్కలు, భయంకరాకారంబుల
యి, నోటనిశ్చయంబుగ్రక్షులు, నజ-
చినవి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షా తృపా తోలాన వాయుశ్చ పయమో వహా

టీక॥ అంతరిక్షాత్ = ఆకాశంబుననుండి; తీరాన = తీరంబుననుండి; ప-

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

అంక

స ౫౭

దేను. వాయుశ్చ = గాలియు; పరు టి తేవస్సుపడినది; వాయువునుబరువం
వశి = కఠినమయి; వహ = వీచెను. బుగావీచెను.

అకాశంబుననుండికొఱవికట్టియవం అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్య మభిసంరథ్థా గ్రహశ్చ న చకాశిరే. ౩౭

టీక॥ గ్రహశ్చ = చంద్రసూర్యాదిగ్ర చంద్రసూర్యాది గ్రహములునుబర
హములును; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; స్పర్శమయ్యుద్ధము సేయుచు, నెంతమా
అభిసంరథ్థాః = ఎదురొకరినినవై; నచ ప్రముప్రకాశింపకుండినవి.
కాశిరే = ప్రకాశింపవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

మేఘశ్చ ఖరనిఘ్నామో రథస్యో పరి రక్షసః
వప్యమా రుధిరం కా న్య సిషిచుశ్చ పురిస్సరాణ్. ౩౮

టీక॥ మేఘశ్చ = మేఘములును; ఖర శ్చ = తడిపినవి.
నిఘ్నామోః = కఠినములయినధ్వజగల మేఘములు, పరువముగాగఱచించు
వై; రక్షసః = ప్రహస్తః యొక్క; రథ చు, నాప్రహస్తనిరథంబుమీద, నతని
స్యోపరి = రథముమీద; రుధిరం = నె ముడునడచు వారిలతడియునట్లు, నె
త్తురునుగూడ; వప్యమః = కరిసినవి. అ త్తురువ నగు సినవి.
న్య = ఈప్రహస్తనియొక్క; పురిస్సరాణ్ = అని, తాత్పర్యము.
రాణ్ = ముందునడచువారిలను; సిషిచు

కేతుమూర్ధాని గృధ్రోన్య నిలినో దక్షిణాముఖః
తుద న్నభయతః పార్శ్వం సమగ్రా మహర వృభామ్. ౩౯

టీక॥ గృధ్రః = గద్ద; అన్య = ఈప్ర శ్వం = రెండుప్రక్కలను; తుదక్ = గీ
హస్తః యొక్క; కేతుమూర్ధాని = ధ్వ జుచు; నిలినః = నిలిచినవై; సమగ్రాం =
జాగ్రమునందు; దక్షిణాముఖః = దక్షి సమస్తమయిన; ప్రభాం = కాంతిని;
గృభ్రలేట్టుముఖముగలవై; తుదయతః పా అపారత = హరించెను.

జ్ఞ

జ్ఞ

గర్భయోకటి, ప్రహస్తునిధ్యకాగ్నిం | కెను; దానింటాలి, ప్రహస్తుండుము
బునదక్షిణాధిముఖంబై వారి, కెందు | ఖకాంతియంతయువీడి, వివరణముఖుః
తొగ్గిబునుముక్కుతోగిలుకొనుచునిలి | డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

సారథే బహుశ శ్చ స్య సంగ్రామ మవగాహతః
ప్రతోదో న్యపత ర్థస్తా త్సుతస్య హయసాదినః. ౪౦

టీక || అన్య = ఈ ప్రహస్తుఁడొక్కఁడు; పెక్కుమార్లు యుద్ధంబునందు సా
బహుశః = పెక్కుమార్లు; సంగ్రా రక్షముగావించి లేచినవాఁడును తండ్రి
మం = యుద్ధమును; అవగాహతః = ప్రవేశించినవాఁడును; సూతస్య = సూతకు
లంబునంబుట్టినవాఁడును; హయసాది నః = అశ్వగతిచక్కఁగాఁజేరినవాఁడు
నగు; సారథే = సారథియొక్క; హస్తాత్ = చేతమండి; ప్రతోదః = మునకో
ల; న్యపతత్ = పడెను. పెక్కుమార్లు యుద్ధంబునందు సా
రక్షముగావించి లేచినవాఁడును తండ్రి తాతలనాటనుండి సారథ్యముసేయుట
యొజ్జేవనముగాఁగలకులంబునంబుట్టుట
చేసారథ్యంబున నితినవధుకాండని శా
పుండగినవాఁడును అశ్వగతిశీఘ్రముం
బండితుండనగువాఁడప్రహస్తుఁడసారథిచే
తనుండి, మునకోల, తెటాబున నేలంబడిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాణశ్రీశ్చ యాస్యాసీ ద్భాస్వరా వసుదులభా
సా ననాశ మహూలేశన సమేత స్థలితా హయాః. ౪౧

టీక || అన్య = ఈ ప్రహస్తునికి; సమమయిన ప్రదేశమునందె; హయాః =
యా = ఏ; భాస్వరా = ప్రకాశించున గుఱ్ఱములు; స్థలితాః = కాఠిపడినవి.
దియు; వసుదులభా = అప్తవసువుల బయలు వెడలునప్పుడు, ప్రహస్తు
కునుబొందరానిదియునగు; నిర్యాణ శ్రీశ్చ = ప్రయాణకాలమునందలికాం దినహో, అకాంతి, ముహూర్తామాత్రం
తియు; అసీత్ = కలిగినదో; సా = ఆ బునననించి, ప్రహస్తుండువివరణకాంబై
కాంతి; మహూలేశన = స్వల్పకాల నిరుత్సాహుఁడయ్యె. సమధూమితిం
మాచేత; ననాశ = నశించెను. సమేత =

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౩౫

స ౫౭

దేయతనిగొట్టంబులు, జాతిపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తం త్వభిర్యంతం ప్రఖ్యాతబలపారుషమ్
యుధి నానాప్రహరణౌ కపిసేనా భ్యవతతత. ౪౭

టీక॥ ప్రఖ్యాతబలపారుషం=ప్రసిద్ధము	విధములయానయాయుధములుగలదై;
లయిన బలపారుషంబులుగలవాడగు;	అభ్యవతతత=ఎదురునిలిచెను.
అభిర్యంతం=యుద్ధంబునకువచ్చుచు	ప్రఖ్యాతంబులగుబలపారుషంబులు
న్న; అప్రహస్తం=ప్రహస్తునివృద్ధి	గలప్రహస్తుడువచ్చుటఁబాచి, వాన
(అధ్యాహృతము)ను=చూచినంతనె;	రినైకులు, నానావిధాయుధంబులు
యుధి=యుద్ధమునందు;	ధరించి, యుద్ధంబునకెదురునిలిచిరి.
వానరసేన; నానాప్రహరణౌ=నానా	అని, తాత్పర్యము.

అథ ఘోష స్సుశుములో హరీణాం సమజాయత
వృక్షా నారుజతాం చైవ గర్వీ రాగృహతాం శిలాః. ౪౮

టీక॥ అథ=అంత;	హరీణాం=వాన	షం=ధ్వని; సమజాయత=కలిగెను.
రులు; వృక్షా=చెట్టులను; అరుజతాం	అంత, వానరులు, ఆయుధాధిపతులు	
చైవ=పెకలిండుచుండఁగాను; గర్వీ-	యి, వృక్షంబులం బెకలిండుటచేతను బె	
పెద్దవైన; శిలాః=తాళ్లను; ఆగృహ	ద్దపెద్దతొలందీయుటచేతను దుములం	
తాం=గ్రహించుచుండఁగాను; సుతుము	బగుమహాధ్వనిగలిగినది.	
లః=మిక్కిలియుదొమ్మియయిన; ఘో	అని, తాత్పర్యము.	

నదతాం రాక్షసానాంచ వానరాణాంచ గజతామ్
ఉభే ప్రముదితే నైస్యే

టీక॥ నదతాం=ఆటడుచున్న;	రాక్షతాం=గజిండుచున్న; వానరాణాం
క్షసాహం=రాక్షసులయొక్కయు; గ	జ=వానరులయొక్కయు; నైస్యే=నైస్యే

ములు; కిథే = రెండను; ప్రముచితే = సం
తసించినవి.

రాక్షసులును వానరులును బరమ
కోలాహలంబున సింహనాదంబులునే

యొడువల్లురువాంగునైశ్యములును, సం
తుష్టంబులయ్యెడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షోగణవనౌకసామ్. ౪౪

వేగితానాం సమధానా మన్యోవ్యవధకాంక్షికామ్

పరస్పరం చాహ్వాయతాం సినాద త్సూత్రే మహా. ౪౫

టీక॥ వేగితానాం = వేగముగలవా
రలును; సమధానాం = గట్టివారును;
అన్యోవ్యవధకాంక్షికాం = ఒండొరుల
నువధింపఁగోరువారలును; పరస్పరం
చ = ఒండొరులను; అహ్వాయతాం చ =
పిలుచువారలునగు; రక్షోగణ వనౌక
సాం = రాక్షససమూహములయొక్క
యు వానరులయొక్కయు; మహా =

గొప్పదగు; వినాదః = ధ్వని; శ్రూయ
తే = వినిండుచుండినది.

వేగవంతులును సమధానము ఒం
డొరులవధింపఁగోరువారలును ఒండొ
రులయొక్కంబునకు జేరువారలునగు వా
వానర రాక్షసులమహోర్వశి, సింగిము
ట్టి, చేరింగినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తః కపిరాజవాహినీ

మధిప్రతస్థే విజయాయ దుమఃకః

వివృథవేగాంచ వివేక తాం చమూం

యథా ముచూఘా శ్వలభో విభావమతు. ౪౬

టీక॥ తతః = అంత; దుమఃకః = దుష్ట
బుద్ధియును; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుడు; క
పిరాజవాహినీం = వానర రాజుడగును
గ్నిప్రయొక్క సేననుగూర్చి; విజయా
య = గలుపుకొనుట; అధిప్రతస్థే = భో

యెను. వివృథవేగాం = కృద్ధిబొందిన
వేగముగల; తాం = ఆ; చమూం = సేన
ను; ముచూఘాః = చావఁగోరిన; శ్వల
భః = చిరుత; విభావమయథా =
అగ్నిపూత్రమునవలె; వివేకః =

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౩౭

స ౫౨

ప్రవేశించెను.

అంత, దుష్టబుద్ధియగు ప్రహస్తుం
డు, విజయంబుపొందుటకై, వాసరరా
జుండగుసుగ్రీవుని సేనయొద్దకుఁబోయి,

శలభం బగ్నిహోత్రమును బ్రవేశించు
నట్లు, అంతకంతకువృద్ధిఁ బొందుచుం
డువేగంబుగల యమ్మహాసేనంబ్రవేశిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తపంచాశస్సర్గాః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తపంచాశస్సర్గాటిక,

ముగిసినది.

అ

అప్త పంచాశస్సర్గా ప్రారంభః.

తతః ప్రహస్తుం నిర్భాంతం దృష్ట్వా భీమపరాక్రమమ్

ఉవాచ సస్త్రితం రామో విభీషణ మరిందమః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; అరిందమః=శ

ణునిగూచిఁ; ఉవాచ=చెప్పెను.

త్రువులనడంగదొక్కునట్టి; రామః=

అంత, శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కు

రాముఁడు; నిర్భాంతం=చెడలుచున్న;

నట్టిరాముఁడు, భయంకరపరాక్రముఁ

భీమపరాక్రమం= భయంకరమయినప

డగు ప్రహస్తుండువచ్చుటంగని, చిలు

రాక్రమముగల; ప్రహస్తుం=ప్రహస్తు

నగవుమోమునందనర, విభీషణుంబా

ని; దృష్ట్వా=చూచి; సస్త్రితం=చిలున

చి, యిట్లని, చెప్పెను.

గవుతోఁగూడునట్లు; విభీషణం=విభీష

అని, తాత్పర్యము.

క ఏష సుమహాకాయో బలేన మహతా వృతః

అవత్స్య మే మహాబాహూ వీర్యవంతం నికాచరమ్. ౨

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతు పుము.

లుగలవిభీషణుడా! సుమహాకాయః =	మహాబాహుండవగువిభీషణుడా!
మిక్కిలియుం దెద్దచేహముగలవాఁడు	మహాకాయుడగునీ రాక్షసుఁడు గొప్ప
ను; మహతా = గొప్పదను; బలేన = పై	సేనంగూడివచ్చుచున్నాఁడు ; ఈతం
న్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁ	దెవ్వఁడు ? ఇతండుమిక్కిలియుంబరా
డునగు; ఏవః = ఈరాక్షసుఁడు; కః =	క్రమంబుగలవాఁడనిశోచుచున్నది ; ఇ
ఎవ్వఁడు; వీర్యవంతం = అధికమయిన	తనింజెప్పుము. అని, రాముఁడు, విభీషణు
పరాక్రమముగల; నికాచరం = రాక్ష	నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.
సుని; మే = నాకొఱకు; అవత్స్య = చె	

రాఘవస్య వచ శ్చ) త్వ ప్రత్యువాచ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాఘ	విభీషణుఁడు, రామునిమాటనువిని,
వస్య = రామునియొక్క; వచః = మాట	యిట్లని, బదులుచెప్పెను.
ను; శ్రుత్వా = విని; ప్రత్యువాచ = బదులు	అని, తాత్పర్యము.
చెప్పెను.	

ఏవ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తోనామ రాక్షసః. ౩

టీక॥ ఏవః = ఈ; రాక్షసః = రాక్ష	ఈరాక్షసుఁడు, రావణుని సేనా
సుఁడు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సే	నాయకుండు; ఇతనిపేరుప్రహస్తుండు.
నాపతిః = సేనానాయకుఁడు; ప్రహస్తో	అని, తాత్పర్యము.
నామ = ప్రహస్తుఁడనిప్రసిద్ధుఁడు.	

లంకాయాం రాక్షసేంద్రస్య త్రిధాగబలసంవృతః

వీర్యవా నస్త్రవి య్చూరః సఖ్యాతత్వ పరాక్రమః. ౪

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౧౩

ప ౫౮

జ్జ

జ్జ

టిక్కవడః(అధ్యాహ్నము) = ఈ	తః = ప్రసిద్ధుడు.
ప్రహస్తుడు; లంకాయాం = లంకయందు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుడగు రావణునియొక్క; త్రిభాగబలసంపత్తిః = మూడవభాగము నైవ్యముచేఱుట్టబడినవాడు. వీర్యవాక్ = అధికమయిన బలముగలవాడు. అస్త్రవిత్ = అస్త్రములఁ దెలిసినవాడు. శూరః = యుద్ధమునందు భయము లేనివాడు. పరాక్రమేచ = పరాక్రమమునందును; ప్రఖ్యా	లంకయందు, రాక్షసరాజుండగు రావణుని నైవ్యంబునందు మూడవభాగమీప్రహస్తుని యధీనముగానుండును; ఇతండు బలవంతుండు; అస్త్రంబులందెలిసినవాడు; శూరుండు; పరాక్రమంబునను బేరుపొందినవాడు. అని, విభీషణుండు రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తుం నిర్మాంతం భీమం భీమపరాక్రమమ్
గజాంతం సుమహాకాయం రాక్షసై రభిసంవృతమ్. ౫
దదశ శమహతీ సేనా వానరాణాం బలీయసామ్
అభిసంకాతరోషాణాం ప్రహస్తు మభిగజాతామ్. ౬

టిక్క తతః = అంత; నిర్మాంతం = వచ్చుచున్నవాడును; భీమం = భయంకరుండును; భీమపరాక్రమం = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాడును; గజాంతం = అఱచుచున్నవాడును; సుమహాకాయం = మిక్కిలియు గొప్పదేహముగలవాడును; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; అభిసంవృతం = చుట్టఁబడినవాడును; ప్రహస్తుం = ప్రహస్తుని; బలీయసాం = బలిష్ఠులును; అభిసంకాతరోషాణాం = అధికముగాఁ	గలిగినకోపముగలవారలును; ప్రహస్తుం = ప్రహస్తునిగాచి; అభిగజాతాం = అఱచుచున్నవారలునగు; వాతీ = గొప్పదగు; సేనా = నైవ్యము; దదశశః = చూచెను. అంతఁ, దమపైకివచ్చుచున్న భయంకరాకారుండును భయంకర పరాక్రముండును సింహనాదంబులు సేయుచున్నవాడును మహాకాయుండును బెక్కురాక్షసవీరులతోఁగూడినవాడునగును)
---	--

జ్జ

జ్జ

౧౪౦ ప్రతిపదాంతర్జాతీయతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

హస్తంబాచి, బలవంతులగు వాని స్తుతేర్పొనినహనాదంబులు గావిం
వీరులు, పరమకుపితులయి, ప్రహరి. అని, తాత్పర్యము.

శిర్గశక్త్యప్తిబాదాశ్చ శూలాని మనలానిచ
గదాశ్చ పరిఘాః ప్రాసావివిధాశ్చ పరిశ్వధాః. ౭
ధనూంషిచ విచిత్రాణి రాక్షసానాం జయైషిణామ్
ప్రశృహేతా న్యశోభంత వానరా నభిధావతామ్. ౮

టీక వానరాః = వానరులను	ధాశ్చ = గొడ్డల్లును; విచిత్రాణి = నానా
గూచిః; అభిధావతాం = పరుగెత్తు	విధములయిన; ధనూంషిచ = విండ్లును;
దున్నవారలును; జయైషిణాం = జయ	అశోభంత = ప్రకాశించినవి.
ముగోరువారలునగు; రాక్షసానాం =	అప్పుడు, వానరులమీదికిఁబరుగ
(తృతీయాధికమందుపత్తి) - రాక్షసులచే	త్తుచుజంజుంగోర్చి యుద్ధంబునకుపత్ర
త; ప్రశృహేతాని = పట్టుకొనఁబడిన;	యించిన రాక్షసవీరులుఁబరించిన, శిర్గం
శిర్గశక్త్యప్తిబాదాశ్చ = కత్తులునుక	బులుశక్తులు నప్పులుదాగాఁబలుతూలం
త్తులును అప్పులును నాయుధములును బా	బులుమునలంబులుగవలఁబరిఘంబులుఁ
ణములును; శూలాని = శూలములు	బ్రాసంబులువానావిధములయిన పరిశ్వ
ను; మనలానిచ = రోఁకల్లును; గదా	ధంబులు మొదలగు నాయుధంబులు,
శ్చ = గదలును; పరిఘాశ్చ = గురియ	ఎంతయుంబ్రకాశించుచుండినవి.
లును; ప్రాసాః = ఈఁబెలును; వివి	అని, తాత్పర్యము.
ధాః = నానావిధములయిన; పరిశ్వ	

జగ్గహః పాదపాంశ్చపి త్రప్తితా వానరవణధాః
శిలాశ్చ వివ్రలా దీఘా యోద్ధుకామాః స్లవంగమాః. ౯

టీక వానరవణధాః = వానరశ్రేష్ఠు	యి; త్రప్తితా = భూచిన;
లగు; స్లవంగమాః = వానరులు; యోద్ధు	శ్చపి = వృత్తములను; వివ్రలాః = వికాస
కామాః = పోరుటకుఁగోరినవారల	ములును; దీఘాః = సమత్రులునగు; శిలా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౪౧

స ౫౮

శ్వ=తొల్లను; జగృహం=గ్రహించిరి. | అంబులును దీక్షుకంబులునగు తొల్లను బ
వానరోత్తములు, యుద్ధంబునె మిట్టుకొనెనెంచిరి. అని, తాత్పర్యము.
టక్తై, పుష్పితంబులగు వృక్షములను విశా

తేషామన్యోన్య మాసాద్య సంగ్రామ స్సమహ సమాత్
బహూవా వత్సవృష్టిచ శరవృష్టిచ వవతామ్. ౧౦

టీక|| అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అ | అమాత్=అయినది.
సాద్య=చేరి; అత్స వృష్టిచ= తొల్లను | అట్లు, అవానరు రాక్షసులు, ఒండొ
వృక్షమును; శరవృష్టిచ=బాణవర్షము | రులంగలసి, శిలావర్షంబును బాణవ
ను; వవతాం=కురియుచున్న; బహూ | వృక్షంబును గురియుచుండెనంగ నారంభిం
నాం=పెక్కుండ్రును; తేషాం=ఆవా | పుడు, బోరు ఘోరింబయ్యె.
నర రాక్షసులకు; సుమహాత్ = మిక్కిలి | అని, తాత్పర్యము.
యుగొప్పదగు; సంగ్రామః=యుద్ధము;

బహవో రాక్షసా యుద్ధే బహూక్ వానరయూధపాః
వానరా రాక్షసాంశ్చపి నిజఘ్నూ ర్పహవో బహూక్. ౧౧

టీక|| యుద్ధే=యుద్ధమునందు; బహు | అను; నిజఘ్నూః = వధించిరి.
వః=పెక్కుండ్రును; రాక్షసాః=రా | అప్సవయుద్ధమునందు, రాక్షసులు
క్షసులు; బహూక్=పెక్కుండ్రును; | పెక్కుండ్రు వానరుల ననేకులవధించి
వానరయూధపాః= వానరవీరులను; | రి; అట్లు వానరులనేకులు, అనేకులరా
బహవః=పెక్కుండ్రును; వానరాః= | క్షసులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.
వానరులను; రాక్షసాంశ్చపి=రాక్షసు

శూరైః ప్రమళితాః కచి తేచిచ్చ పరమాయుధైః
పరిష్టే రాహతాః కచి తేచిచ్చిన్మాః పరశ్వధైః. ౧౨

. టీక || కచిత్ = కొండలువానరులు ; శూరైః = శూలములచేత ;

ప్రమథితాః = వధింపఁబడిరి . కేచి
కృ=కొందఱును; పరమాయుధైః=చ
కృమిలచేత; ప్రమథితాః(అధ్యాహ్న
తము)=చంపఁబడిరి. కేచిత్=కొంద
ఱు; పరిఘైః=ఇనుపగుడియలచేత; ఆ
హతాః=కొట్టఁబడిరి; కేచిత్=కొంద
ఱు; పరశ్వధైః = గొడ్డల్లచేత ; చ

హ్నాః=నలుకఁబడిరి.
వానరులుకొందఱు , రాక్షసులచే
తూలంబులవధింపఁబడిరి ; కొందఱు
చక్రములచేఁజంపఁబడిరి; కొందఱు ప
రిఘంబులవధింపఁబడిరి; కొందఱు గొ
డ్డల్లచే ఛేదంపఁబడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నిరుచ్ఛాసాః కృతాః కేచి తృతితా ధరణీతలే
విభిన్నహృదయాః కేచి దిఘసంధానసందితాః. ౧౩

టీక|| కేచిత్=కొందఱు; నిరుచ్ఛాస్
సాః = నిట్టూర్పులేనివారలుగా; కృ
తాః=చేయఁబడినవారలయి ; ధరణీ
తలే=నేలయందు; పత్తితాః= పడిరి.
కేచిత్=కొందఱు; ఇనుసంధానసంది
తాః = బాగములను(తాల్లజేగట్టఁబ
డినవారలయి; విభిన్నహృదయాః =

పగిలినగుండెలుగలవారలు ; అధూమక
(అధ్యాహ్నతము)=అయిరి.
కొందఱు, గతప్రాణులుగాఁ జే
యఁబడినవారికి ; కొందఱు, బాగం
బులచేఁగొట్టఁబడిన వారలయి గుండి
యలుపగిలి, ప్రాణంబులువిడిచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్విధాకృతాః శుద్ధైస్సురంతః పత్తితా ధ్రువి
వానరా రాక్షసైశ్చూతైః పాశ్వతశ్చ వచారితాః. ౧౪

టీక|| కేచిత్=కొందఱు; వానరాః=
వానరులు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత;
శుద్ధైః=శుద్ధులచే; ద్విధా = రెండు
గా; కృతాః=చేయఁబడినవారలయి;
సురంతః=గురుడు; ధ్రువి=నేలయం
దు; పత్తితాః=పడినారు. శూతైః=శూ

లములచేత; పాశ్వతైః=ప్రక్కలయం
దు; అవచారితాశ్చ=చిట్టబడినారును.
కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే,
శుద్ధులచే రెండుతుదియలుగా శుద్ధిం
పఁబడినవారలయి , యెగురుడు నే
లంబడిరి; కొందఱువానరులు, పాశ్వ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౩

స ౫౮

భాగంబుల శూలంబులచే విదారింపఁ | అని, తాత్పర్యము
బడినవారలయి మృతఁబొందిరి.

వానరై శ్చౌపి సంక్రుద్ధై రాక్షసౌఘా స్సమంతతః
పాదపై గీరిశ్చంగైశ్చ సంపిష్టా వసుధాతలే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసౌఘాశ్చౌపి = రాక్ష యాణముగాఁజేయఁబడినవి.
ససమూహములును ; సమంతతః = అప్పుడు, వానరులును , బరమకు
అంతటను; సంక్రుద్ధై = కోపంబునొం పితులయి, రాక్షసులను గుంపుగుంపు
దిన; వానరైః = వానరులచేత; వసుధా గా, వృక్షములచేతను బహుళశిఖరం
తలే = భూతలమునందు ; పాదపైః = బులచేతను జాణముగావించి రూపు
వృక్షములచేతను; గిరిశ్చంగైశ్చ = ప మాపిరి. అని, తాత్పర్యము.
వహతశిఖరములచేతను ; సంపిష్టాః =

వజ్రస్పృశ తలై హాస్త్వై ముష్టిభిశ్చ హతా భృశమ్
వేము శ్శోణిత మాస్త్వేభ్యో విశీణాదశనేక్షణాః. ౧౬

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము) = స్తులునుగలవారలయి; అస్త్వేభ్యః = నో
కొందఱు రాక్షసులు ; వజ్రస్పృశ త ల్లనుండి; శోణితం = నెత్తురును; వేమః =
లైః = వజ్రముయొక్క తాఁకుడువం క్రకిరి.
టితాఁకుడుగలయఱచేతులుగల ; హ కొందఱు రాక్షసులు , వానరులచే
స్త్వైః = చేతులచేతను ; ముష్టిభిశ్చ = వజ్రస్పృశంబులగుపిడిఁగ్లఁ బొదువం
పిడిఁగ్లచేతను; భృశం = మిక్కిలియు; బడి, దంతములునుగన్నులును రానినో
హతాః = కొట్టఁబడినవారలయి ; విటనెత్తురుగ్రక్కుకొనుడు నేలంబడిరి.
శీణాదశనేక్షణాః = రానినపండ్లునుక అని, తాత్పర్యము.

అతఃస్వనంచ స్వనతాం సింహనాదంచ నదతామ్
బభూవ కుముల శ్శబ్దో హరీదాం రక్షసాం యుధి. ౧౭

టీ॥ ముద్రి = యుద్ధమునందు; ఆతఃస్వ
సంధి = దుఃఖంబున; స్వంతాం = చే
మువారిలును; సి॥ హ॥ నాదలం = సింహ
నాదమును; నదికతాం = చేయువారిలు
నగు; హాతీకాం = వానరులయొక్కయు; క
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; క
ల్పి = క్షయములం = దొమ్మియయిన

డి;బఘావ=అద్యైశు.

యొద్దంబునవాసర రాక్షసులు, గొం
దంబునొప్పున్నప్పుడు రోదనమునేయు
దురు, గొందఱుడయిమనోందిసింహనా
దంబునేయుదునుండిరి; అశబ్దంబులు
లందె నంగముటిచెలంగినది.

అని, తాత్పర్యము.

వాసిరా రాక్ష.సాః క్షృణా వీరమాగళ మన్మథతాః

విష్వక్తవయవాః క్రూరా శ్చక్రః కమాః క్షభితవత్. ౧౮

టీకః=వాసః=వాసమును; రాక్ష
సాః=రాక్షసులును; క్రుద్ధాః=కోపించి
నవారలయి; నిరమాగణం = పీటలమా
గణమును; అపద్రతాః = అపద్రవించి
వారలయి; విప్రైర్యువాః=తెలుగుడు
న్నకన్నులగుల వారలయి; క్రూరాః=
కఠినులయి; అశ్రవన్ = భ్రమమలేసె

వారలయ; కమాణి=కార్యములను;
చదువ=చదివి.

వానరులు రాక్షసులను కలుసుకొనుచు, క
ర్ణులయి, పీఠమాగళంబును నెఱచి, క
న్నులుగఁజేసి, దిరుగ భయంక రాక్షసు
లయి, పభకణుంబుగాయుండుగావి
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

స రాంతకః కుంభహను మౌహనాద స్వమన్మతః

విద్య ప్రభుత్వ సచివ్య స్వల్ప విఘ్నము కృతాకస్మి. ౧౯

టీకా|| నరాంతకః = నరాంతకుఁడు
 ను; కుంభవానుః = కుంభవానుఁడును ;
 మహానాదిః = మహానానుఁడును; సమ
 న్మతః = సమున్నతుఁడును ; ప్రహస్త
 సలివాః = ప్రహస్తుఁడుంతులను; ఏ
 తే = ఈ రాక్షసులు ; సర్వే = అందఱు
 ను; చనౌతసః = చానరులను; జిహ్మః =

ಸಹೃದಯ.

నెరాంతకుండునుగుంభమానుఁడును
మఱోరాదుండును సమన్వితుండును',
ఈ ప్రమాస్తమంబులు నెల్లూరును, శై
లశేరి, వానిరులనానావిధంబులవర్ధిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౧౪

స ౫౮

తేమా మాపతతాం శీఘ్రం నిఘ్నతాంచాపి వానరాః
ద్వివిదో గిరిశృంగేణ జఘానై కం నరాంతకమ్. ౨౦

టీక॥ తేమాం = అనరాంతకకుంభ నరాంతకుని; జఘాన = వధించెను.
మానుమహానాదసమున్నతులు; శీఘ్రం = అనరాంతకకుంభ మానుమహానాద
శీఘ్రముగా; అపతతాం = వచ్చుదు; వా సమున్నతులట్లు, చిలరేగి వానరులవ
నరాః = వానరులను; నిఘ్నతాంచాపి ధించుదుడుటంజూచి, ద్వివిదుండు, ప
పి = వధించుదునుండగా; ద్వివిదః = ద్వి వ్యతశిఖరముచే, వారలతో నరాంతకు
విదుండు; గిరిశృంగేణ = పర్వతశిఖరము నొకగా నవధించివుచ్చెను.
చేరి; ఏకం = ఒకడైన; నరాంతకం = అని, తాత్పర్యము.

దుర్ముఖః పునరుత్థాయ కపిస్స విపులద్రుమమ్
రాక్షసం క్షిప్రహస్తస్త సమున్నత మపోథయత్. ౨౧

టీక॥ క్షిప్రహస్తః = శీఘ్రములు ను; రాక్షసం = రాక్షసుని; అపోథయ
నహస్తవ్యాపారముగల; సః = ఆ; దు త్ = చంపెను.
దుర్ముఖః = దుర్ముఖుండను; కపిస్తు = వా శీఘ్రముగాఁ గార్యములు చేయున
నరుండును; పునః = మఱి; విపులద్రు ట్టిదుర్ముఖుండు, పెద్దవృక్షమునా
మం = విశాలవృక్షమును; ఉత్థాయ = కటిఁ బెకలించి, సమున్నతుండనురాక్ష
పెటిఁగి; సమున్నతం = సమున్నతుండ ననివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్తు సుసంక్రద్ధః ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్
పాతయామాస తేజస్వీ వ మహానాదస్య వత్ససి. ౨౨

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినప గొప్పదను; శిలాం = తాయిని; ప్రగృ
రాక్రమముగల; జాంబవాంస్తు = జాం హ్య = పట్టుకొని; మహానాదస్య = మ
బతుండును; సుసంక్రద్ధః = మిక్కి షానాడునియొక్క; వత్ససి = తొమ్ము
రియుఁగోపించినవాడై; మహతీం = నందు; పాతయామాస = పడవ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

సెను.

మహాపరాక్రమకాలియగు చా...
వంతుండును మకుటయందై, పెద్దతా

యనొకటిచీసి, మహావాదునిము,

పెత్తెవ,వలండు నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ కుంభహను స్తత్ర చాశేనా సాద్య వ్యవాక్

వృక్షే కాభిహతో మార్జిక ప్రాణాక్ సంత్యాజయ క్రణే. ౨౩

టీక॥ అథ=అంత; వ్యవాక్=వాక్యము; కుంభహను=కుంభహను; త్ర=త్రయము; చాశే=యొద్దనునందు; తా=తామ్రము; సాద్య=సాద్యము; వృక్షే=వృక్షము; కాభిహతో=కాభిహతో; మార్జిక=మార్జికము; ప్రాణాక్=ప్రాణములు; సంత్యాజయ=సంత్యాజయము; క్రణే=క్రణము.

వాక్=వాక్యములు; సంత్యాజయ=సంత్యాజయము; క్రణే=క్రణము.

అని, తాత్పర్యము. అని, తాత్పర్యము. అని, తాత్పర్యము. అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

అమృత్యుమాణ స్తత్ర మక క్రహస్తో విధ మన్తితో

చకార కవచం ఘోరం భనుష్పాటి వృషాక సాహి. ౨౪

టీక॥ రథం=రథమును; అన్తీతం=అన్తీతము.

ప్రించిన; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుడు; తత్=అకమక=కామమును; అమృత్యుమాణః=అమృత్యుమాణము; భనుష్పాటి=భనుష్పాటి; భనుష్ప చేతంగలవాడై; వనాక సాహి=వనాక సాహి; వానరులకు; ఘోరం=భయంకరము; కవచం=ముద్దము; చకార = చే

సెను. ప్రహస్తుడువరకునుననుంటి, యిట్లు తనమంత్రమునబ్రతును హనులగుటచొచ్చి, దానినివృక్షాలక, భనుష్పకుండుచై, వానరులతో, భయంకరముగా యుద్ధముగా వుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవతాభవ సంజక్షే తిథయో స్సేవయో సైదా

త్యుభిగస్యా ప్రమీయస్య పాగరస్యేవ విస్సవరః. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౪౭

స ౫౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అవశోభవ = ప్రళయకాలమునందువలె; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలకును; త్సఖే = తస్య = కలంగినదియు; అప్రమేయస్య = కొలతపెట్టరానిదియునగు; సాగరస్యే = వ = సముద్రమునకువలె; నిస్స్వనిః = ధ్వని; సంజ్ఞే = కలిగినది.

ప్రళయకాలమునం దప్రమేయంబగు సముద్రంబుపొంగినప్పుడు, గలుగు మహాధ్వనివలె ఆ రెండు సేనలయందును, అయ్యద్భుతంబుట్టిన, మహాధ్వనియు భయంకరంబై యొప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

మహతా హి శరాశ్ఘాతా ప్రహస్తో యుద్ధకోవిదః

అదక్షాయామాస సంక్రద్ధో వానరాః పరమాహవే. ౯౪౮

టీక॥ యుద్ధకోవిదః = యుద్ధమునం దుంబడితుండగు; ప్రహస్తాః = ప్రహస్తుండు; పరమాహవే = మహాయుద్ధమునందు; సంక్రద్ధః = విక్రిందించుకొని చినివాడై; మహతా = గొప్పవగు; శరాశ్ఘాతా = బాణసమూహముచేత; వానరాః = వానరులను; అదక్షాయామా

స = పీడించెను. యుద్ధంబునందుం బండితుండగు ప్రహస్తుండు, పరమకుడితుండై, యమృతమహాయుద్ధంబునందు, అనంతంబుగా బాణంబుల ప్రయోగించి వానరులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాం శరీరైశ్చ రాక్షసానాంచ మేదినీ

బధూవ నిచితా ఘోరా పతితై రివ పవతైః. ౯౪౯

టీక॥ మేదినీ = భూమి; వానరాణాం = వానరులయొక్కయు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్కయు; శరీరైః = శరీరములచేత; పతితైః = పడిన; పవతైః = పవతములచేత

లె; నిచితా = వ్యాపింపబడినవై; ఘోరా = భయంకరమయినది; బధూవ = అయినది.

పర్వతాకారంబులగు వానరరాక్షసుల శరీరంబులు పడియుండుటచే, వా

యద్ధృహమియంతయు, ఛయంక రా
కారంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము,

సా మహీ రుధిరాఘోర చక్రన్నా సంప్రకాశతే
సంఘన్నా మాధవే మాసి పలాశై రివ త్పుష్పిలైః. ౨౮

టీక॥ సా=అ; మహీ=ఘామి; రుధి

నది.

రాఘో = నెత్తురు ప్రవాహముచేత; ప్ర
చక్రన్నా = కప్పబడినదై; మాధవే = వై
కాళిమడు; మాసి = మాసమునందు; త్పు
ష్పిలైః = పూలిన; పలాశైః = మోదుగు
చెట్లచేత; సంఘన్నేవ = కప్పబడినదివ
లై; సంప్రకాశతే = ప్రకాశించుచుం

అయ్యద్ధృహమియంగయునెతురు
చేసిందియుండుటవలన, నది, వసంతము
బువునందుంట్వించిన పలాశవృక్షము
లచేసిందిట్లు, ప్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

హతవీరాఘవప్రాంతం ఛగ్నాయుధమహాద్రుమామ్
శోణితౌఘమహాలోయాం యమసాగరగామినీమ్. ౨౯
యక్ష్మస్త్రీహమహపంకాం వికీర్ణాంత్రైవలామ్
భిన్నకాయకీమీనా మంగావయవశ్చోలామ్. ౩౦
గృధ్రహంసగణాకీర్ణాం కంకసారససేవితామ్
మేదఃఫేవసమాకీర్ణా మాతశ్చ సైతనిస్సన్వనామ్. ౩౧
తాం కాత్రురుషదుస్తారాం యద్ధృహమిమయాం నదీమ్

టీక॥ హతవీరాఘవప్రాంతం = తం
పబడినవీర సమూహములై తీరములు
గాఁగలదియు; ఛగ్నాయుధమహాద్రు
మాం = విడిగిన యాయుధములై పెద్దవృ
క్షములు గాఁగలదియు ; శోణితౌఘము

హాలోయాం = నెత్తురు ప్రవాహముయ
ధికజలము గాఁగలదియు; యమసాగర
గామినీం = యముడను సముద్రమును
బొందునదియు; యక్ష్మస్త్రీహమహపం
కాం = వృధయమునకుఁబడిన భాగం

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౧౪

స ౫౩

దును వామభాగమున నుండు మాం
సము నెయధికమును బులిచగాఁ గల
దియు; విస్కేదాఁకత్రైవలాం = వెం
చల్లఁబడినప్రేగులె పాచిగాఁ గలది
యు; ధిన్నకాయశిరోమీహం = భేది
పఁబడిన దేహములును శిరస్సులునె మ
త్స్యములుగాఁగలదియు; అంగావయ
వశోద్వలాం = దేహముయొక్కయవ
యవములె పచ్చికాఁగలదియు; కృ
ద్భ్రహంసగణాకేదాఁకం = గద్దలనుహం
సపక్షులచే వ్యాపింపఁబడినదియు; కం
కసారససేవితాం = రావులుండును
సారసపక్షులచే సేవింపఁబడినదియు ;
మేదఃఫేనసమాకేదాఁకం = మేదస్సును
నురుండుచే వ్యాపింపఁబడినదియు ; ఆ
తకప్రసితస్వనాం = పికితులయొక్క
ధ్వనిలెన్వఁగాఁగలదియు; కాపురుషమ
స్తారాం = కుత్సితపురుషులచే దాఁటఁ
గూడనదియునగు; తాం = అట్టి ; య
ద్ధభూమిమయాం = యుద్ధభూమి య
ను; నదీం = నదిని; తే (అధ్యాపృత

మ) = అవానిరాక్షసులు; ప్రావతక
కాకేదాఁకం = మేదఃఫేనస
మాకేదాఁకం = మేదస్సును
విస్కేదాఁకం = విస్కేదాఁకం
గాఁగలదియు నెత్తురదిలగుల
యు యక్కల్పీహములనును సమ
యదనుగాఁగలదియు, బ్రేచితాం
చిత. గలుగఁగలదియు, తెగిపడిన దే
హభేదములు శిరస్సులునె మత్స్యము
లుగాఁగలదియు ప్రేక్ష్యముదలగు నవ
యవములెపచ్చికాఁగలదియుగద్దలె
హంసలుగాఁగలదియు వులుండులెసా
సంబులుగాఁగలదియు మేదస్సుగురుగు
గాఁగలదియు చెట్టుబడినవారలయె
ద్దులె ధ్వనిగాఁగలదియు యముండ
సముద్రమునంగలయునదియు ; బిజీక
వాండ్లకుదాఁటవలెగానిదియునగు ,
యుద్ధభూమియను మహానదిని, అవ్వా
నర రాక్షసులు ప్రవహింపఁజేసిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నదీ మివ ఘనాపాయే హంససారససేవితామ్. ౩౨

రాక్షసాః కపిమఖ్యాశ్చ తేరు స్తాం దుస్తరాం నదీమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; కపి
మఖ్యాశ్చ = వానరశ్రేష్ఠులును; దుస్త
రాం = దాఁటఁగూడని; తాం = అన
దీం = నదిని; ఘనాపాయే = శరదృతువు
నందు; హంససారససేవితాం = హంస
లచేతనుసారసంబులచేతను సేవింపఁబ

౯౫౦ ప్రతిపదాంతర్గతాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

౧౧

౧౧

తీసి; పక్షిమవ=పక్షిమవలె; తేరు=దాట
టిరి.

రాక్షసులును వానరవీరులును, శర
దృశ్యవృత్తనందు హంససారిసంక్షులతో

నొప్పుడుండునదిని సులభంబుగాదాటు
నట్లు, దుస్తంబగు నయ్యోధూదినినది
సి, దాటిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథా పక్షరజోధ్వస్తాం నశిసిం గజయాధపాః. ౩౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)-ఆరా
క్షసవానరులు; పక్షరజోధ్వస్తాం=కమ
లములపరాగముచేతశేషిం; నశిసిం=తా
మకొలనున; గజయాధపాయథా..
ఏమందులసమాహమును బాలించునట్లు
మేనుండువలె; తేత్వా(అధ్యాహృ
తము)=దాటి; రక్తతనవం, అధూపక
(అధ్యాహృతము)= ఎట్టుచేహముగల

వారలయిరి.
మదప్రభువుండులు; కమలములపరా
గముచేయుండుటచే వదాంతరము
నొందిన తామకొలంకులదాటియెట్లు
చేహముగలవగునట్లు, అవ్వారా
క్షసులు, అయ్యోధూదినిదిసిట్టి, ర
క్తవంశములయిన చేహములుగలవార
లయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేత స్వప్నజంతం బాటోఘాత్ ప్రహస్తం స్వరవేష్టిం
దదశేఘా తేదినా నీలో విఘ్నంతం వైతంబు ౯౫౧

టీక॥ తంతం=జంతం; నీలో = నీలు
దు; స్వరవేష్టిం = రథవంశము; స్వప్నం
తేదినా=చాటోఘాత్ = బాగ
సమాహమును; స్వరవేష్టిం = విఘ్న
వంశము; తేదినా = చేగము
చేదినా=దదశేఘాత్=వానరులను ; వి
ఘ్నవేష్టిం= వధించుడున్నవామనగు;

ప్రహస్తం=ప్రహస్తు; దదశేఘా= చా
టెను.
అంత, నట్లురథగతుండు బాగుం
లకేకులు ప్రయోగించుడు వానరు
లవధించుడున్న ప్రహస్తు, నీలుండు
మాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్ధూత ఇవ వాయుః తే మహాదధిలం బలాత్
సమీక్ష్యా క్షిద్రుతం యుద్ధే ప్రహస్తా వాహినీపతి. ౩౪

౧౧

౧౧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౫౧

స ౫౮

రథే నాదిత్యవర్జితన సీలమే వాధిదుద్రువే

<p>టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; భేః = అకాశమునందు; క్షుధాతః = అధికమయిన; వాయుః = గాలి; మహత్ = గొప్పదైన; అభిబలమివ = మేఘసమూహమునుగూచింపవలె; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; బలాత్ = బలిమివలన; అభిద్రుతం = ఎదురొగ్గిన; సీలం = సీలుని; సమీక్ష్య = చూచి; అదిత్యవర్జితం = సూర్యునియొక్క కాంతివలన</p>	<p>గల; రథేన = రథముచేత; సీలమే = సీలునిగూచింపఁబడుచు; అభిదుద్రువే = పరుగైదు. సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు, అకాశంబుననక్షుధాతంబగు వాయువుమేఘసమూహంబుపై కక్షరునట్లుతెనెనైకడరససీలుంబాచి, సూర్యునిపథంబగురితంబుతో, నాసీలునిమీదికిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స ధను ధన్వినాం శ్రేష్ఠో వికృప్య పరమాహవే. ౩౬

సీలాయ వ్యస్పద ద్వాదశా ప్రహస్తో వాహినీపతిః

<p>టీక॥ ధన్వినాం = విలుకాండలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముఁడగు; వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగు; సః = ఆ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; ఆహవే = యుద్ధమునందు; పరం = శ్రేష్ఠమయిన; ధనః = వింటి; వికృప్య = అకిపింపి; సీలాయ = సీలునికొఱకు; ద్వాదశా =</p>	<p>దాణములను; వ్యస్పదత్ = విడిచెను. ధనుధాతులలోనుత్తముఁడగు రాక్షససేనానాయకుఁడగు నా ప్రహస్తుఁడు, ఉత్తమంబగు ధనుస్సు చాకిరాంబులమునాకింపించి సీలునిపై దాణముల ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే ప్రాప్య విశిఖా సీలం విశ్చిద్య సమాహితాః. ౩౭

మహేం జగ్తు మహావేగా రుషితాశవ పన్నగాః

<p>టీక॥ మహావేగాః = అధికమయిన వేగముగలవియు; రుషితాః = కోపము</p>	<p>నొందిన; పన్నగాశవ(స్థితాః) = సగ్గములువలెనున్నవియునగు; తే = ఆ; విశి</p>
--	--

భాః=బాగుములు ; సమాహితాః=లక్ష్మ్యముదప్పనివై ; నీలం= నీలుని ; ప్రాశ్న=పొంది ; మహీ=భూమిని ; జగ్ముః=పొందినవి,

మహావేగంబులునుకుడితంబులగు స

గ్గుంబులువలె నరణీక్ష్యంబులగు నాబాగుంబులు, లక్ష్మ్యంబుదప్పక , నీలునిదేహంబు, బ్రవేశించి, యావలికిఁబోయి భూమింబుచేరి చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నీల వృత్తై రభిహతో నిలితై జ్వలనోః మైః 3౨

స నిం పరమదుర్భవ మాచతంతం మహాకః

ప్రహస్తు తాడయామాస వృక్ష ముత్పాట్య పీఠ్యాకా. 3౩

టిక॥ పీఠ్యాకా=అధిక మయినపరాక్రమముగల; మహాకః=పెద్దతానయఁడైన; సః=ఆ; నీలః=నీలుఁడు; నిలితః=నీళ్లములును; జ్వలనోపమైః=అగ్ని మోత్రములతోఁ బోల్చిగలవలయుఁగు; శతైః=బాగుములచేత; అభిహతో = కొట్టుబడినవాఁడై; వృక్షం = చెట్టును; తుత్పాట్య = పెట్లించి; పరమదుర్భవకాం = ఎంతమాత్రమువిడిచినపని

గానివాఁడును; ఆపతంతం=వచ్చుదున్నవాఁడునగు; సః=ఆ; ప్రహస్తు=ప్రహస్తుఁ; తాడయామాస=కొట్టెను.

మహాపరాక్రమకాలియగు నా నీలుఁడు, అట్లుపీఠ్యంబులయిన, నిప్పువంటి బాగుంబులం గొట్టుబడినవాఁడైకొపించి, వృక్షమనొకటిఁజేరించి, తనపైకి వచ్చుదున్న దుర్భవకాండగు ప్రహస్తుంబ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

సతే నాభిహతోః క్రుద్ధో నదక రాక్షసత్రుంగవః

వవవక శరవమాణి స్థవంగానాం చమూపతౌ. ౪౦

టిక॥ రాక్షసత్రుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ; ప్రహస్తుఁడు; తేన=ఆ వృక్షముచేత; అభిహతో = కొట్టుబడినవాఁడై; క్రుద్ధః = కోపించివాఁడై; నదక=అబదుడు; స్థవంగానాం=వానరులయొక్క; చమూపతౌ=సేనానాయకుండగు నీలునియందు; శరవమాణి=

బాణవమాములను; వవవక=కురిసెను.

రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు నాప్రహస్తుండు, అట్లువృక్షంబునం గొట్టుబడి కొపించి, సేనానాయకుఁడగు నీలునిపైబాణ వమాణులు గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౫౩

స ౫౮

తస్య బాణ గదాకఘోరా వ్రాతసస్య మహాబలిః
అపారయ న్వరయతుం ప్రత్యగృహ్లా నిమీలితః. ౪౧

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబలి వాడై; ప్రత్యగృహ్లాత్ = స్వీకరించెను.
ముగలనీలుండు; తస్య = ఆ; వ్రాతసస్య = మహాబలిశాలియగునీలుండుభయం
ప్రహస్తునియొక్క; కఘోరాక = భ కరాకారంబులగు నాప్రహస్తుని బాణ
యొక్కరములయింప; బాణగదాక = బా సమూహంబులనివారింప నశక్తుండై,
ణసమూహములను; వారయతుం = కన్నులు మూసికొని యన్నిటిని సహిం
అడ్డగించుటకు; అపారయత్ = చాలి చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
వాడై; నిమీలితః = కనులు మూసికొన్న

యధైవ గోవృషో వషణం శారదం శీఘ్ర మాగతమ్
ఏవ మేవ ప్రహస్తస్య శరవషణం దురాసదమ్. ౪౨
నిమీలితాక్ష స్సహసా నీల సేహే సుదారుణమ్

టీక|| యధైవ = ఎట్లు; గోవృషః = కరమునగు; శరవషణం = బాణములవా
ఆటోతు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆగ వన; సహసా = శీఘ్రమున; సేహే =
తం = వచ్చింప; శారదం = శరదృతువున సహించెను.
డలి; వషణం = వానను; సహతే (అధ్యా ఆటోతు, శరదృతువునందలివ
హృతము) = సహించునో; ఏవమేవ = షణంబును, ఎంతమాత్రమునరకునేయ
ఈప్రకారముననే; నీలిః = నీలుండు; ని కసహించునట్లు, నీలుండు, ప్రహస్తుం
మీలితాక్షః = మూయబడినకన్నులు డుప్రయోగించిన, భయంకరంబగుబా
గలవాడై; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుః ణవషణంబును, ఎంతమాత్రమునరకు
యొక్క; దురాసదం = చెనకరానిది సేయకు, కన్నులు మూసికొని, సహిం
యు; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయం చియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రోషిత శ్వరవషణం సాలేన మహతా మహాక. ౪౩
ప్రజఘాన మాయా స్థిలః ప్రహస్తస్య మనోజవాత్

టీక॥ మహాకా = గొప్పవాండగు ; నీ	మహాకా = గొట్టములను ; ప్రతిఘాత = వ
లి = నీలుండు ; శరవషేకణ = చాగవ	ధించెను.
వకాముచేత ; కోపితః = కోపమునొంది	మహాబలుండగునీలుండు, అచాగవ
పంటినవాండ్రై ; మహాతా = గొప్పదగు ;	వకాంబునకుఁగోపించి, యొకర-మహా
సాలేన = వృక్షముచేత ; ప్రహస్తస్య =	వృక్షంబుగొని, మనోవేగంబులగు ప్రహ
ప్రహస్తునియొక్క ; మనోజవాకా = మ	స్తునిగొట్టంబులను వధించెను.
నస్తుయొక్క వేగమువంటి వేగముగల ;	అః, తాత్పర్యము.

తత స్తచ్చాప ముగ్రహ్య ప్రహస్తస్య మహాబలి. తత
బభంజ తు సా నీలో ననాదత త్తనఃపునః

టీక॥ తతః = అంత ; మహాబలి = అ	మాటికి ; ననాదత = అడచెను.
ధికమయినబలముగల ; నీలి = నీలుండు ;	అంత, మహాబలిగాలియగునీలుండు,
ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; త	వేగమున, నా ప్రహస్తుచేత ధనుస్సు
త్ = అ ; దాపం = ధనుస్సును ; తద్గ్ర	హస్తినీ ధనుస్సుకొని, విడిచివైచి, విడిచి
హ్య = వట్టుకొని ; తరసా = వేగమున ;	మాటులు సింహవాదంబుగా విచ్చెను.
బభంజ = విడిచెను. త్తనఃపునః = మఱి	అః, తాత్పర్యము.

విధమస్తు కృత స్తే ప్రహస్తో వాహినీపతి. ౪౫
ప్రకృహ్య ముసలం ఘోరం న్యందవా దవత్తప్తతే

టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయ	కి ; అవత్తప్తతే = దిగ్గణ.
కుండగు ; ప్రహస్తో = ప్రహస్తుఁడు ; తే	దాపం సేనానాయకుండగు ప్రహ
న = అనీలుచేత ; విధమః = ధనుస్సులే	స్తుఁడు, అట్లునీలుచేత విధమందును విధ
వాండు ; కృతస్తు = చేయఁబడినవాండ్రై	నుభవించును గావించఁబడి, ధయింక
నంతనె ; ఘోరం = భయంకరమయిన ;	రంబగుముసలంబుచేతఁగొని, రథంబు
ముసలం = రోకలిని ; ప్రకృహ్య = ప	నమండి నేలకుఁజేసెను.
ట్టుకొని ; న్యందవాత్ = రథంబుననుం	అః, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౫౫

స ౫౮

రావుధౌ వాహినీముఖ్యా చాతవైరా తరస్వినా. ౪౬
స్థితా క్షతజిహ్వాంగా ప్రభిన్నావివ కుంజరా

టిక్క వాహినీముఖ్యా = సేనానాయకులును; చాతవైరా = శ్రుట్టినవైరముగలవారలును; తరస్వినౌ = ఓలవంతులును; క్షతజిహ్వాంగా = నెత్తురుచేఱునయింపదిన దేహము గలవారలునగు; యుంబడిన దేహము గలవారలునగు; తౌ = ఆసీలప్రహస్తులు; కథౌ = ఇద్దరు; ధిన్నౌ = మడిచిన; కుంజరావివ = ఉ	నుంగులుంటాఁడె; స్థితా = నిలిచిరి. పరస్పరబద్ధులగు బలవంతులును నెత్తుటండదీసినదేహము గలవారలునగునావానరరాక్షససేనానాయకులు సీలప్రహస్తునిద్దలు, మదపుటేనుంగులుంటాఁడెనొండొరులందఱి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఉల్లిఖంతౌ సుకీర్త్యాధి దళంష్ట్రాధి రితశేతకమ్. ౪౭
సింహశౌదూకాలనదృశౌ సింహశౌదూకాలచేష్టితౌ
విక్రాంతవిజయా వీరౌ సమరేష్వ నివర్తినౌ. ౪౮
కాంక్షమాణౌ యశః ప్రాప్తుం వృత్రవా సవయౌ స్సమా

టిక్క సింహశౌదూకాల నదృశౌ = సింహములతోను బెద్దపులులతోను సమానులును; సింహశౌదూకాలచేష్టితౌ = సింహశౌదూకాలములయొక్క చేష్టలు వంటిచేష్టలుగలవారలును; విక్రాంతవిజయా = ఆక్రమింపఁబడినజయముగలవారలును; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; సమరేష్వ = యుద్ధములయందు; అనివర్తినౌ = మఱియనవారలును; వృత్రవా సవయౌ = వృత్రదేవేంద్రులకు; సమాసరియైనవారలునగు; తౌ (అధ్యాపృతము) = ఆప్రహస్తుఁడనునీలుండు	ను; సుకీర్త్యాధి = మిక్కిలియుంగలకులయిన; దళంష్ట్రాధి = కోటలచేత; ఇతశేతకమ్ = బిండ్లారులను; ఉల్లిఖంతౌ = గీటుకొరచు; యశః = కీర్తి; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; కాంక్షమాణౌ = కోరుచు; స్థితౌ (అధ్యాపృతము) = నిలిచిరి. సింహ శౌదూకాలంబులతో సమానులును సింహశౌదూకాల చేష్టితులును బెక్కయుద్ధంబుల నిదివఱకు జయంబు నొందియుండు వారలునుపేరులునుయుద్ధంబున వెనుదీయనివారలును వృత్రాసురదేవేంద్రులకు సరియైనవారలు
--	--

నగు నాప్రహస్తుండును నీలుండును, తియంబుగోరికొంటెదడవుమల్ల యుద్ధం
క్షంబులగుకొంటె, నొందురుల జేయుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
హంబున గాయంబులు వడంబరిస్తరవ

అజఘాన తచా నీలుం బలాదే మనలేన సః. ౪౯
ప్రహస్తః పరమాయస్త సస్య సుసావ శోణితమ్

టీక|| సః=అ; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుః; సావ=కాతావ.
దుఃతచా=అప్పుడు; పరమాయస్తః= అప్పుడు, ప్రహస్తుండు, పరమవేగం
మిక్కిలియుసిద్ధుడై; మనలేన=రోగి; బున, మనలంబునీనీలుంబలాట ప్రదే
లిచేత; నీలుం=నీలు; బలాదే= నొనటి కంబునంబ్రహారించి, నంబుచి, రక్షంబు
యందు; అజఘాన=కొట్టెను. తస్య= ఆ కాజీనది. అని, తాత్పర్యము.
నీలునియొక్క; శోణితం= నెత్తురు ; సు

తత శోణితదిగ్ధాంగః ప్రగృహ్య సుమహతమ్. ౫౦
ప్రహస్తస్యో రసి క్రద్ధో విననదా మహాభిః

టీక|| తతః=అంత; మహాభిః= నీ దళంబితము.
లుండు; శోణితదిగ్ధాంగః= నెత్తుటంబుగా అంగ, జేహంబంతయు నెత్తుటం
యంబడిన జేహముగలవాడై; క్రద్ధః= చరియ, నీలుండుకోపించి, యొక
కోపించినవాడై; సుమహతమ్ = మి మహావృక్షంబుగొని, ప్రహస్తువేత్త
క్కిలియుగొప్పవృక్షమున; ప్రగృహ్య= స్థలంబుపై, నేసెను.
క్రహించి; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుని అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; తరసి=జొమ్మునందు; వినన

త మచింత్య ప్రహరం స ప్రగృహ్య మనలం మహత్. ౫౧
అభిమద్రావ బలినం బలా న్నీలుం స్థవంగమమ్

టీక|| సః=అప్రహస్తుండు; తం=అ; తయిక్త్యా)=తలంపక; మహత్ = గొ
ప్పహం = చెట్టును; అచింత్య (అచిం పుడగు; మనలం= రోగిని; ప్రగృ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౯౫౭

స ౫౨

హ్య=రీసికొని; బలాత్ = బలివలన;	ఆప్రహస్తుండు, ఆదెబ్బనునరకునే
బలినం=అధికమయినదలముగల; వం	యక, అమ్మహమ్మనలంబుగొని, బలి
గమం=వానరుడగు; నీలం=నీలుని; ఆ	వంతుండగు నీలునిపైకిఁబరుగఁజెను.
భిదుద్రావ=ఎరుగొనిపరుగఁజెను.	అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రవేగం సంరబ్ధ మాపతంతం మహాకపిః ౫౭
తత స్సంప్రేక్ష్య జగ్రాహ మహావేగో వహశిలామ్

టీక॥ తతః=అ. త; మహావేగః= అ	త్య=చూచి; మహాశిలాం = గొప్పతా
ధికమయినవేగముగల; మహాకపిః = నీ	తని; జగ్రాహ=ఁగీసికొనెను.
లుండు; ఉగ్రవేగం= భయంకరమయిన	అంత, మహావేగుండగునీలుండు, ఆ
వేగముగలవాఁడను; సంరబ్ధం= సం	ప్రహస్తుండుభయంకరవేగంబునఁ దన
రంభముగలవాఁడనగు; ఆపతంతం=ప	పైకివచ్చుటఁజూచి, యొక్క గొప్పశిల
చ్చుచున్న; తం=ఆప్రహస్తుఁ; సంప్రే	క్షగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య యుద్ధాభికామస్య మృధే మసలయోధినః ౫౮
ప్రహస్తస్యశిలాం నీలో మూర్ధ్ని తుంక మపాతయత్

టీక॥ నీలిః=నీలుండు; మృధే= యు	పాతయత్=వేసెను.
ద్ధమునందు; యుద్ధాభికామస్య = యు	నీలుండు, ముసలంబుతోయుద్ధంబు
ద్ధంబునందుఁగోర్కిగలవాఁడును; ము	సేయుచుఁ దనపైకిఁ బఱచెంచుచున్న
సలయోధినః = ముసలముతోఁబోరు	యాప్రహస్తుతలమీద, శీఘ్రంబున
వాఁడునగు; తస్య = ఆప్రహస్తునియొ	నాశిలం బడవేసెను.
క్క; మూర్ధ్నిక=తలయందు; శిలాం=	అని, తాత్పర్యము.
తాయిని; తుంకం=శీఘ్రముగా; ఆ	

సా తేన కపి ముఖ్యేన విముక్తా మహానీ శిలా. ౫౯
విభేద బహుధా ఘోరా ప్రహస్తస్య శిరస్తదా

౫౨ ప్రతిపదాంతరటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

టీక॥ తవా = అప్పుడు ; కఃము
 ఖ్యేన = వానరశ్రేష్ఠుండగు ; తేన = అనీలు
 సజేత ; విమక్తా = విడువబడిన ; భూ
 రా = భయమును ; మహతే = గా
 వ్యవక ; సా = ఆ, నీలా = తాయి ; పృహ
 స్తస్య = ప్రహస్తుఁడొకఁ ; తేన = తల
 ను ; లహభా = పెరుట్రయ్యలుగా ;

విభేద = భేదించెను,
 అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుం
 డునై చివభయంకరాకారంబగు నమ్మ
 తానిలనే ప్రహస్తులెల , పెరుట్ర
 కులయినూచనిపోయెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స గతాను గతతక్రీకో గత సత్త్వగతేంద్రియః ౫౫
 పపాత సహసా భూమా చిచ్ఛమూర్ధవ ద్రుమః

టీక॥ స = ఆప్రహస్తుఁడు ; గతా
 ను = పోయినవాఁడగుట కలవాడై ;
 గతతక్రీకః = పోయినకాలతిగలవాడై ;
 గతసత్త్వః = పోయినబలముగలవా
 డై ; గతేంద్రియః = పోయినయంద్రియ
 ములుగలవాడై ; చిచ్ఛమూర్ధవ = నలు
 కంబడినవేలుగల ; ద్రుమగ్రవ = వృక్షము

వలె ; సహసా = శీఘ్రమున ; భూమా =
 నేలగుండు ; పపాత = పడెను.
 ఆప్రహస్తుఁడు, కాలతియులంబు
 వినిందియంబులును నెరిచి, గతప్రా
 నుడై, నజగంబడినవేలుగల వృక్షంబు
 కైవడి, గట్టాడననేలంబులెలు.
 అని, తాత్పర్యము.

ప్రభిచ్ఛశిన్వ స్తస్య లహ సుప్రావ శోడితమ్ ౫౬
 శరీరావపి సుసూప్త గిరీః ప్రసవణం యథా

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తుఁడొకఁ ;
 పృథిచ్ఛశిన్వ = పగిలినతలమందియు ; శ
 రీరావపి = శరీరముననుండియు ; ల
 హు = అధికమయిన ; శోడితం = నెత్తురు ;
 సుసూప్త = కాతెను. గిరీః = పర్వతమున
 నుండి ; ప్రసవణం యథా = నెలయేలు

వలె ; సుప్రావ = కాతెను.
 ఆప్రహస్తుఁడభిచ్ఛంబగునీ స్సువనం
 దియు శరీరముననుండియు, పర్వతంబు
 ననుండి నెలయేలు ప్రవహించునట్లు , అ
 ధికముగా నెత్తురుకావినది.
 అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౫

స ౫౫

హతే ప్రహస్తే నీలేన తదకంప్యం మహద్బలమ్. ౫౭

రక్షసా మప్రహృష్టానాం లంకా మభిజగామహ

టీక॥ నీలేన=నీలనిచేత; ప్రహస్తే=	పొందెను "హ" అనునది పాదపూరితా
ప్రహస్తుడు; హతే = వధింపబడిన	భక్తము).
వాండగుచుండగా; అప్రహృష్టానాం=	నీలందు ప్రహస్తుని వధించినఁబ్బ
సంతోషమునొందనట్టి, దుఃఖితులగు	ట, సంతపమున పశ్యచ్ఛక్యముగానుం
ననుట; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;	డిననారాక్షసనైఃకలంకము, పరిమ
అకంప్యం=కదలింపరాన; బలం = సే	దుఃఖితులయి, లంకకుంబోయిరి,
న; లంకాం= లంకను; అభిజగామ=	అని, తాత్పర్యము.

న శేకు స్సమరే స్థాతుం నిహతే వాహినీశతౌ. ౫౮

సేతుబంధం సమాసాద్యః కీరణం సలిలం యథా

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; వా	ధా=జలమువలె; నశేకు=చాలరైరి.
హినీపతౌ=సేనానాయకులు; నిహ	యుద్ధమున సేనానాయకుండు ని
తే=వధింపబడినవాండగుచుండగా;	హతుండై నివిధపజలంబనకట్టనుదాకి
రాక్షసాః(అధ్యాహృతము) = రాక్ష	యావళికి బ్రవహింపఁజాలనట్లు, రా
సులు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; సేతుబం	క్షసులు నిలువఁజాలరైరి.
ధం=అనకట్టను; సమాసాద్య=పొం	అని, తాత్పర్యము.
ది; వికీరణం=భగ్నమయిన; సలిలంయ	

హతే తస్మింశ్చమూమభ్యే రాక్షసాస్తే నిరుద్యమాః. ౫౯

టీక॥ చమూమభ్యే=సేనానాయ	ద్యమాః=ప్రయత్నము లేనవారలు; అ
కుండగు; తస్మిం=అప్రహస్తుడు; హ	ధూవక్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.
తే= వధింపబడినవాండగుచుండగా;	రాక్షససేనానాయకుండగు ప్రహ
తే=ఆరాక్షసాః=రాక్షసులు; నిరు	స్తుండు వధింపబడినవెనుక రాక్షస

పైఁగలు, ఏదియుఁజేయఁజాలఁ యునఁకండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షఃపరికృహం గత్వా ధ్యానమూకత్వ మ స్థితాః
[ప్రాప్తాః శోకానానానం తీవ్రం నిస్సంక్షా ఇవ తేఽధివృత్. ౬౦

టీక॥ తే=తరామనులు ; రక్షఃపరి	అధివృత్=దీపిరి.
కృహం=రావణునియింటికి; గత్వా=	అరాక్షినులు, రావణునియొద్దకుఁ
పోయి; ధ్యానమూకత్వం = చింతచే	బోయి, చింతావశంబున , మూఁగ
మూఁగవారిఁగట్టచు; అస్థితాః=పొం	బువలె నేదియు మాటలాడఁజాలక,
దినవారలయి; తీవ్రం=అధికమయిన ;	దుఃఖముక్రమమగుచు , మూఁగ
శోకానానానం = దుఃఖముక్రమము;	మఱియొకటి నందిరి.
ప్రాప్తాః = పొందినవారలయి ; ని	అని, తాత్పర్యము.
స్సంక్షాఇవ = తెలివిఁపినవారలవలె;	

తతస్తు నీలో నిజయా వహఃకః
ప్రకస్యమాన స్స్వకృతేన కషణా
సమీప్య రామేణ సంక్తుశ్చేనచ
ప్రహృష్టయావస్తు బహువ యోధవః. ౬౦

టీక॥ తతస్తు = అంతను; యోధవః =	వైహవః=దిక్కిరియు సంకోషించిన
నేరావతయు, నిజయా = నిజముగల	రాండు; బహువ=అయ్యెను.
వాఁడను; వహఃకః=అధికమయినబల	అంత, మహాబలంబును జయింకొరి
ముగలవాఁడు; గుఃసీలస్తు = సీలుఁడును;	యనగువానినివాహినినాయకుఁడు నీ
సంక్తుశ్చేన = లక్ష్మణునితోఁగూడిన;	బండు, రామలక్ష్మణులందఱి, తాను
రామేణ = రామునితో; సమీప్య = చేరు	గావించినప్రహస్తవధంబునకు, యిం
యి; స్వకృతేన = కనఁచే నేయఁబడిన;	దలచెననుప్రకంసించఁబడుట, బరమ
మహాకా = కార్యముచేత ; ప్రకస్యమా	సంకోషంబునను, డెను.
నో=పొగడఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రహృ	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౬౧

స ౫౯

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టపంచాశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టపంచాశస్సగణటిక,
ముగిసినది.

అపి

ఏకోనవప్తితమసగణప్రారంభః.

తస్మిన్ హలే రాక్షసనైన్యపాలే
ష్టవంగమానా మృషభేణ యుద్ధే
భీమాయుధం సాగరతుల్యవేగం
విమద్రుచే రాక్షసరాజనైన్యమ్. ౧

టిక యుద్ధే=యుద్ధమునందు; ష్ట	కుంబ్రువువై నరావణుని సేన; విమద్రు
వంగమానాం = వానరులలో; ఋ	వే=పరుగై త్తినది.
షభేణ=శ్రేష్ఠుండగు నీలునిచేత; రాక్ష	వానరవరిష్ఠుండగు నీలునిచే రాక్షస
సనైన్యపాలే=రాక్షససేననుబాలించు	సేనాపాలకుండయిన ప్రహస్తుండునిహ
నట్టి; తస్మిన్=ఆప్రహస్తుఁడు; హలే=	తుండయిన పిదప, భయంకరములయిన
చంపంబడఁగా; భీమాయుధం= భయం	యాయుధములు గలదియును ముద్రమున
కరములయిన యాయుధములు గలది	కుంబోలె మహావేగంబుగలదియునగు
యు; సాగరతుల్యవేగం= సముద్రము	నారాక్షససేన, లంకకుంబరుగై త్తినది.
తోసమానమయిన వేగముగలదియున	అని, తాత్పర్యము.
గు; రాక్షసరాజనైన్యం = రాక్షసుల	

గత్యాథ రక్షోధిపతే శృశంసు

స్నేహపరిం పావకసూనుశస్త్రమ్

తల్పాపి తేషాం వచనం నిశచ్య

రయోధిః క్రోధవశం జగము. ౨

టీక॥ అభ=అంతః ; శే(అధ్యాహృతము)=అరాక్షసులు; కత్యా=పోయి; కరాక్షధీంతము; జగము=పొందెను. రయోధిపతే=రాక్షసరాజుండగురావణునకు; సేవాపరిం=సేవావాసుకుండగుప్రహస్తుః; పావకసూనుశస్త్రం=అగ్నికొడుకై ననిలుచేదధిపంబుచేరి వానిగా; శతకుసుం=చెట్టిచినయోధిః=రావణుడు; తల్=అ; తేషాం=వారలయొక్క; వచనంచాపి=మొదలు;

శచ్యం=పిస; క్రోధవశం=కోపముయొక్క; వారాక్షసులుపోయి, రావణునకు, "సేవావాసుకుండగుప్రహస్తుండు, నీనిలుచేదహతుండయ్యె"నని విన్నవించి, వారాక్షసరాజు, వారల మొదలుచి, కోపంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సంఖ్యే ప్రహస్తుం నిహతు నిశచ్య

లోకాదితః క్రోధవశతేతాః

చివార తాక్ నైర్వత యోధముఖ్యా

సింధ్రో యథా వామః క్రోధముఖ్యాక్ ౩

టీక॥ సం(అధ్యాహృతము)=అరాక్షసులు; ప్రహస్తుం=ప్రహస్తులను; నిహతు=వధించి; నిశచ్య=యొక్కమునందు; నిహతు=వధించి; పంబుచేరినవానిగా; నిశచ్యం=పిస; లోకాదితః=దుఃఖముచేఁ బడినపంబుచేరినవారలై; క్రోధవశతేతాః=కోపంబుచేఁ బడిన మనస్సుగలవారలై; తాక్=అ; నైర్వతయోధముఖ్యాక్=ప్రములంబులందుచెప్పవట్లు, ఇట్లుని, రాక్షసయోధశ్రేష్ఠులనుగూర్చి; ఇం

అమరయోధముఖ్యాక్=అమరయోధముఖ్యాక్=చేదయోధశ్రేష్ఠులనుగూర్చి వలె, చివారలచేప్పెరి. అరాక్షసులు, ప్రహస్తుండుయొక్కంబునహతుండగుచుచి, లోకక్రోధంబులందునలంబునలంబున, నమింబులనుండ. రాక్షసోత్తములంబుల, చేవోత్తములంబులందుచెప్పవట్లు, ఇట్లుని, అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౯౬౩

స ౫౯

నావజ్ఞా రిపవే కార్యా మై రింద్రబలసూదనః

మాదిత నైస్యపాలో మే సానుయాత్ర స్సకుంజరః. ౪

టీక॥ మైః=ఎవ్వరిచేత ; ఇంద్రము)=అట్టి,రిపవే (రిపుభ్యః)= శత్రు
బలసూదనః = దేవేంద్రునిసేననువధించుటకుఁగోరినది; అవజ్ఞా=అవమానము; న
చున్నట్టి; సానుయాత్రః = అనుచరుల కార్య=చేయఁదగినదికాదు.
తోఁగూడినవాఁడను;నకుంజరః = పి దేవేంద్రునిబలంబునువధించినట్టివా
ను.గులతోఁగూడినవాఁడనుగు; మే= నేనానాయకుని సపరివారంబుగాఁబో
నాయొకఁడు;నైస్యపాలః=నేనానాయకఁడనట్టిచునశత్రువులు, వానరులను
కుండగుప్రహస్తుండు;సూదితః=వధించుచున్నట్టిచే, స్వల్పముగాఁదలంపఁదగినవా
పంటివాఁడో;నస్మై (అధ్యాత్మతే) రలుకారు. అని,తాత్పర్యము.

సోహం రిపువివాళాయ విజయాయ౯ విచారయ౯

స్వయమేవ గమిష్యామి రణశీపకం త దద్భుతమ్. ౫

టీక॥ సః=అట్టి;అహం=నేను; అహంచెదను.
విచారయ౯= ఆలోచింపఁవాడనై; నేనింకనాలోచింపను; నేనెశత్రు
రిపువివాళాయ = శత్రువులనాశము వులనువధించి విజయంబుఁజేకొనుటకై
కొఱకును; విజయాయ = గెలుపుకొ యల్పులచేఁబ్రలులు వధింపఁబడుటచే
ఱకును;స్వయమేవ=నేనే;తత్ = ఆ; రాశ్చర్యకరము గానుండునట్టి యాయు
అద్భుతం = అశ్చర్యకరమగు; రణశీ ధంబనకుఁబోయెదను.
పకం=యుద్ధశిరస్సును; గమిష్యామి= అని,తాత్పర్యము.

అత్య త ద్వానరానీకం రామంచ సహలక్ష్మణమ్

గదాహిష్యామి బాణ౯మై వశనం దీప్తై రివాగ్నిభిః. ౬

టీక॥ అత్య=అత్యధికము;వనం = అడవిస్థులచేతవలె;తత్ = ఆ;వానరానీ
విని,దీప్తైః= మండుచున్న;అగ్నిధిరివ= కం=వానర సేనను;సలక్ష్మణః= లక్ష్మ

ఋణితోఁగూడిన; రామంచ = రాముని;
బాణమైః = బాణముల సమూహములచేత;
విదకాహిష్యామి = దహించెదను.

ఇప్పుడు, కాచిబద్ధులనెఱుఁగద
హించునట్లు, బాణములచే, నారా
ములక్ష్యములను వానరసేన సంతయు
దహించెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్త్యా జ్వలనప్రకాశం
రథం తురంగో నైవ రాజయుక్తమ్
ప్రకాశమానం వపుషా జ్వలంతమ్
సమాదుకోహ మర రాజప్రభుః

టీక॥ అమర రాజశత్రుః = జేచేఁడు
నిశత్రువయిన; స = ఆ రాజుఁడు; ఏ
వం = ఇట్లు; కిక్త్యా = చెప్పి; జ్వలనప్రకా
శం = అగ్నియొక్క ప్రకాశమువంటి ప్ర
కాశముగలదియు; తురంగో నైవ రా
జయుక్తం = గుఱ్ఱములలో విడిచిలియును
వ్రమములగురానితోఁగూడినదియు; ప్ర
కాశమానం = అలంకారములచేఁబ్రకా
శించుచున్నదియును; వపుషా = చేహ
ముచేత; జ్వలంతం = ప్రకాశించుచున్న

దియునగు; రథం = రథమును; సమారు
కోహ = ఎఱుఁగును.

జేచేఁడ్రశత్రుఁడగు రాజుఁడు,
ఈప్రకారమునందెప్పి, అగ్నియొక్క
చేదన్ను గలదియు నున్నమాత్రముల
పూర్వనిదియనలంకారములచేత సస్వ
రూపముచేతను బ్రకాశించుచున్నది
యునగు ప్రభువాకోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స శంఖభేరీపణవప్రకాతై
రాస్థాటిరక్ష్యేతస్మింహనాతైః
పుణ్యే స్తస్మై శృంగేపూజ్యమాన
స్తదా యయా రాక్షసరాజముఖ్యైః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షసరా
జముఖ్యైః = రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుల

దగు; స = ఆ రాజుఁడు; శంఖభేరీప
ణవప్రకాతైః = శంఖములయొక్కయు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౬౫

స ౫౯

భేరులయొక్కయు సుడుకుల యొక్కయును.

యుద్ధములచేతను; ఆస్పృహితద్వేషిత
సింహనాదైః = ఘటాస్ఫులనశబ్దముల
చేతను సింహనాదములచేతను ; పు
త్రైః = పవిత్రములయిన; ప్రతైః = స్తోత్ర
ములచేతను; పూజ్యమానః = పూజింపఁ
బడుచున్నవాడై ; యయా = పో

అప్పుడు , రాక్షసరాజోత్తముండ
గునారావణుడుశంఖభరీపణవాదివా
న్యన్యములచేతను ఘటాస్ఫులనసింహ
నాదస్వములచేతను నానావిధస్తోత్రము
లచేతను గొనియాడఁబడుచు, యుద్ధంబు
చరణబోయెను అని, తాత్పర్యము.

స నైలజీమూతసికాశయాపై

మాంసాదనైః పావకీప్తనైః

ఽథా వృతో రాక్షసరాజముఖ్యో

ధూతై ర్వృతో రుద్రధవా సుతశః.

టీక॥ రాక్షసరాజముఖ్యః = రాక్ష
సరాజులలో శ్రేష్ఠుడైన; సః = ల; అను
రేశః = రావణుడు; నైలజీమూతసి
కాశయాపైః = పర్వతములతోను మేఘ
ములతోను సమానములయిన యాకారి
ములు గలవారలును ; పావకీప్తనై
తైః = నిప్పువలెమండుచున్నకన్నులు
గలవారలునగు; మాంసాదనైః = రాక్ష
సులచేత; వృతః = చుట్టించడినవాడై;
ధూతైః = ధూతములచేత; వృతః = చు

ట్టించడి; రుద్రధవ = రుద్రుడువలె;
ఽథా = ప్రకాశించెను.

రాక్షసరాజోత్తముండగు నారా
వణుడు, పర్వతమేఘంబులతో సమా
నములయిన యాకారములుగలవారలు
ను నిప్పులవంటికన్నులుగలవారలునగు
రాక్షసులచేఁ బరివృతంబై, ధూతం
బులచేఁ బరివేష్టితుండగు రుద్రునికై వ
డి, బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నగర్యా స్సహసా మహాబా

నిష్కామ్య తద్వానరనైవ్య ముగ్రమ్

మహాణవాభిస్తనితం దదర్శ

సముద్యతం పాదపశైలహస్తమ్. ౧౦

టికా|| తతః = అంతః; మహాకాః = అధికమయిన ప్రతాపముగల రావణుడు; సహసా = శీఘ్రమున; సగర్వాః = పట్టుముననుంటి; నివర్తయ్య = వెడలి; ఉగ్రం = భయంకరమున; మహాకావాభ్రీస్తరితం = మహానమద్రమయొక్కయు మేఘమయొక్కయు స్వయం అభివ్యసించియు; సావపతైలహస్తం = వృక్షములను ఒప్పుకొనుచును నేతులం గలదియు; సముద్యతం = సన్నతమయిన

చిమునగు; తతః = అ; వానిరి సైన్యం = వానిరి సేనను; దద్యు = చూడెను. అంత, మహాపరాక్రమకారియగు రావణుండు, శీఘ్రమునఁ జట్టుకంటు వెలువడి, భయంకరమున మహా నమద్రమునకును మేఘమునకును బోలెను అభివ్యసించియు వృక్షములు ప్రేలుంటు చేతులం దాన్చి యుద్ధసన్నతంజై యున్నదియును నవ్యాసర సైన్యముల చూడెను. అస, తాత్పర్యము.

తద్రాక్ష సానీక మగ్రచంద

మూలార్థ్య రాహు భుజగేంద్రబాహుః

విభీషణం శస్త్ర భృతాం వసిష్ఠ

మూలార్థ సేనానుగతిః పృథుశ్రీః ౧౦

టికా|| సేనానుగతిః = వానిరి సేనచేరి అరివృతుండును; పృథుశ్రీః = అధికమయిన కాంక్షగలవాఁడును; భుజగేంద్రబాహుః = సహరాజువంటి భుజములుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; అతప్రచుదం = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; తతః = అ; రాక్షసానీకం = రాక్షససేనపక్ష; ఆలోక్య = చూచి; శస్త్రభృతాం = ఆయుధంబుధరించినవారల

లో; విభీషణం = శ్రేష్ఠుండగు; విభీషణుఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను. సహరాజువంటి బాహువులుగల రాముండు, యుద్ధోత్సాహంబునను మండిచిన కాంతిగలవాఁడై, వానిర సేనాపరీవృతుంజై మహాభయంకరంజై వచ్చుచున్నయొ రాక్షససేనంగఁ, యాయుధధారులలోను ప్రముఁడగు విభీషణుంబుచి, యిట్లు, చెప్పెను. అస, తా.

నానాపతాకాధ్వజశస్త్రకాష్ఠం

ప్రాసాసీకూలాయుధశస్త్రకాష్ఠమ్

నైస్యం గజేంద్రోపమనాగజుష్టం
కస్యేద మతోభ్య మభీరుజుష్టమ్. ౧౨

టీక॥ నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం = నానావిధములయినవట్టిపెళికైకములతోను రాజచిహ్నములువాసినపెళికైకములతోను ఆయుధములతోను గూడినదియు ; పాసినానిశూలాయుధశస్త్రజుష్టం = ఈ పెళికస్త్రులశూలములుధనుస్సులనననాయుధములతోగూడినదియు ; గజేంద్రోపమనాగజుష్టం = ఐరావతముతోఁబోలికలయేనుగులతోఁగూడినదియు , ఆతోభ్యం = కలతపెట్టరానిదియు ; అభీరుజుష్టం = ధయములేనివారిలతోఁగూడినదియునగ ;

ఇదం = ఈ ; నైస్యం = నేన ; కస్య = ఎవ్వఁడ ?
నానావిధములయిన ధ్వజములతోఁగూడినదియుఁ బ్రాసములు శిష్టములు శూలములు ధనుస్సులు మొదలగునాయుధములతోఁగూడినవియునైరావతసమానంబులగును తమగజంబులతోఁగూడినదియునతోభ్యంబునశూరివయంబున గురినేనయెవ్వఁడ ? అని, రముడు , విభీషణునితోఁజెప్పెను.
అ, తాత్పర్యము,

తతస్తు రామస్య నిశత్య వాక్యం
విభీషణ శక్రక్రసమానవీర్యః
శశంస రామస్య బలప్రవేగం
మహాత్మనాం రాక్షసపుంగవానామ్. ౧౩

టీక॥ తతస్తు = అంతను ; శక్రసమానవీర్యః = ఇంద్రునితోసమానమయిన పరాక్రమముగలవిభీషణః = విభీషణుడు, రామస్య = రామునియొక్క ; వాక్యం = మాటను ; నిశత్య = విని ; రామస్య = రామునకు ; మహాత్మనాం = అధికమైనవలన పరాక్రమముగల ; రాక్షసపుం

గవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క ; బలప్రవేగం = బలాతిశయమును ; శశంస = చెప్పెను.
అ, త, జేవేంద్రసమానపరాక్రమంబగువిభీషణుండు, రామునిమాటను విని, రామునకు, మహాపరాక్రమశాలులగునారాక్షసోత్తముల , బలాతిశయంబు

ప్రతివగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యనహితము.

స ౫౯

జ్ఞ

జ్ఞ

లం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యో సో దన్తకంఠో మహాత్మా
నహాదితాగ్రో-పమతామ్రవక్తః
ఃక్రికంపయన్ నానాభిరోఘ్యైశ్చ
హ్యకంపనం త్వేన మచేహి రాజక. ౧౪

టీక॥ రాజక = రాముడూ ! మహా
త్మా = అధికమయిన పరాక్రమముగల
వాడును; నహాదితాగ్రో-పమ తామ్ర
వక్తః = సూతరముగా నుదయించిన
సూర్యునితోటోల్ప-గల యెఱ్ఱ ముఖ
ముగలవాడును; చాపి = ఏనుగులు ఈ
తండు; దన్తకంఠః = ఏనుగు మూఁ
పువొందినవాడై; రాజకః = ఏనుగు
శింస్సులు; ప్రకంపయన్ = వదలవచ్చు
నేయుడు; అభ్యైశ్చ = జన్మించువాడు.

హో, ఏనుగులు ఈతని; అకంపనం = అకంప
యించుగా; అచేహి = ఎఱుంగుము.
రాముడూ! ఇదిగో, సూతరముగా
నుదయించిన సూర్యుని పేరిడిన యెఱ్ఱము
ఖముగలది, యేనుగు ముఖము గలదాం
త, తనచేహాభావమున నేనుగు శిరస్సు
వలె, బరమాదోషంబున నేలేడుడు
వాడై; ఇతండు రావణుని ప్రాంతమున
కలవలెను. అని, తాత్పర్యము.

యో సో దన్తకంఠో మృగ రాజకేతు
ధూన్యో ధున్యో ధున్యో ధున్యో
కరీవ భాత్యగవిప్రస్తవంస్త్ర
స్య ఇంద్రజిత్వాను వరప్రధానః. ౧౫

టీక॥ యు = ఏనుగు; అసో = ఈతండు ; ర
భస్మః = రభమునకున్నవాడై; మృగరా
జకేతుః = సింహము పెంజెమునందుగ
లవాడై; శక్రధనుః = ప్రకాశం = ఇంద్రధ
నుస్సుయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; ధ

నూ = ధనుస్సును; ధూన్యో = విడిరించు
డు; శక్రవిప్రస్తవంస్త్రః = భయంకర
ములునుడెలవఁబడినవియునగు శింశు
గల; కరీవ = ఏనుగువలె; భాతి = ప్రకా
శించువాడో; సో = అతండు; వర

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౯

ప్రధానః=వరముముఖ్యముగాఁగల; ఇం పఁజేయుచు, భయంకరములయిన కోట
ద్రటిన్నామ=ఇంద్రటి త్రనువాఁడు. బలములవడనోరుడెఱచుకొనియుండు
ఎవ్వఁడురథము నారోపించినవాఁ నేనుంగుకై వడిఁ బ్రకాశించు చున్నాఁ
డైసింహధ్వజుంబలర, ఇంద్రధనుస్సుల్యం డో, అతండు, బ్రహ్మద త్రవరుండగు నిం
బగుధనుస్సునక్కాకోర్కవఁగంబున ధ్వనిం ద్రజిస్తు. అని, తాత్పర్యము.

య దైవ వింధ్యా స్తమహేంద్రకల్ప
ధన్వ రథస్తోతరభో తివీరః
విష్ణురయం శ్చాప మతల్యమానం
నామ్నాతికాయోతివివృద్ధకాయః. ౧౬

టికవింధ్యా స్తమహేంద్రకల్పః= విం ధ్యాహృతము)=అతండు; నామ్నా=
ధ్వపర్వతముతోన స్తగ్నితోను మహేం షేరుచేత; అతికాయః= అతికాయుఁ
ద్రపర్వతముతోనుసమానుండును; ధ డు. అతివివృద్ధకాయః=విక్రీలియువృ
న్వ=ధనుస్సుగలవాఁడును; అతిభో=పె ధ్నిబొందిన దేహముగలవాఁడు.
క్కురథికులతోయుద్ధము సేయువాఁడు వింధ్యా స్తమహేంద్రపర్వతా కా
ను; అతివీరః=విక్రీలియుఁ బరాక్రమ రుండును అతిరథుండునతిపరాక్రమశాలి
శాలియునగు; యః=ఏ, ఏషచ= ఈతం యునగునొకండురథగతుండై యతిప్ర
డును; రథస్థః=రథమనొందినవాఁడై; మాదాకారంబగుధనుస్సునధ్వనింపఁజే
అతుల్యమానం=సరిలేని ప్రమాణముగ యుచు, వచ్చుచున్నాఁడే, ఈతండుమ
ల; దాపం=ధనుస్సును; విష్ణురయః= హదేహుండైనయతికాయుండు.
ధ్వనింపజేయుచు; అభ్యుచైతి (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
హృతము)=వచ్చుచున్నాఁడో; సః(అ

యోసౌ నవారోహిణితావ్రచక్షు
రారుహ్య ఘంటానినదప్రదాదమ్
గజం ఖరం గజకతితైమహాత్మా

మహాదరో నామ స ఏష వీరః. ౧౨

<p>టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినవ రాక్రమముగల; సహారో-దితతామ్ర దక్షుః = సూత్రసముగా నువయించిన మార్గనివలె నెఱ్ఱవైన కన్నులుగల ; యః=ఏ; అసౌ=ఈతఁడు; ఘంటాసనద ప్రమాణం = ఘంటలవ్యవస్థసేనధికమ యినవ్యవధుల; గజం=వీరుండును ; ఆరు వ్యా=ఏకీ; ఖరం=ఉగ్రముగా; గజక తి=అణచుచున్నాఁడో ("నే" అననది పాదపూరవౌధము); సః = అట్టి;</p>	<p>ఏషః=ఈ; వీరః=వీరుఁడు ; మహాద రోనామ = మహాదరుఁడని ప్రసి ద్ధుఁడు. ఏమహాబలుండు, నహాదితంబగునూ ర్యబింబంబునకుంబోలె గన్పల్ల నెఱ్ఱ దనంబుగదుర , ఘంటావ్యవస్థాధితంబ గు నేనుండు నెక్కి-గజిండుచు వచ్చుచు న్నాఁడో, అతఁడు మహాదరుండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యోసౌ హయం కాంచనచిత్రభాండ
మారుహ్య సంధ్యాభ్రగిరిప్రకాశమ్
ప్రాసం సముద్యమ్య మరీచినద్ధం
పికార ఏషో శనితుల్యవేగః. ౧౩

<p>టీక॥ యః=ఏ; అసౌ= ఈతఁడు; కాంచనచిత్రభాండం=బంగారుపికార ములయిన నానావిధములగు నాభరణ ములుగలదియు ; సంధ్యాభ్రగిరిప్రకా శం= సాయంకాలమందలి పీఘముతోఁ గూడినపవనతమయొక్క కాంచనచి కాంతిగలదియును; హయం= గుఱ్ఱ మును; ఆరుహ్య=ఏక్కి; మరీచినద్ధం= కిరణములతోఁగూడిన ; ప్రాసం=ఈ</p>	<p>టెను; సముద్యమ్య-వచ్చుకొని; అధ్యు పైఁ(అధ్యాహ్నతము)-వచ్చుచున్నాఁ డో; అశనితుల్యవేగః=పిడుగుతో సమా నమయినవేగముగల; ఏషః=ఈతఁడు; పికారః=పికారుఁడు. ఎవ్వఁడు, బంగారుసొమ్ముతోచే న లంఁగింపఁబడిసంధ్యామేఘ యుక్తంబ గుపవనతంబు కరణంబొత్పాదున్న గు ఱ్ఱంబునారోహించి, తళతళకొలుచు</p>
--	---

నంబగు ప్రాసంబుచేఁబూని వచ్చుచు గువంటివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
న్నాఁడో, యీతండుపిశాచుండు; పిడు

య త్రైవ శూలం నిశితం ప్రగృహ్య
విద్యుత్ప్రభం కింకరవజ్రవేగమ్
వృషేంద్ర మాస్థాయ గిరిప్రకాశ
మాయాతి యో సా త్రిశిరా యశస్వీ ౧౯

టీక॥ యః=ఏ; ఏవచ=ఈతండు	నిద్ధుండయిన; అసా=ఈతండు; యశ
ను;నిశితం=తీక్షణమును;విద్యుత్ప్రభం=	స్వీ=అధికమయినకీర్తిగల;త్రిశిరాః=
మెఱపుయొక్కకాంతివంటి కాంతిగల	త్రిశిరుండు.
దియు; కింకరవజ్రవేగం=బంటువయి	ఎవ్వండు, తీక్షణముమెఱపువలె
నవజ్రముయొక్కవేగముగలదియునగు;	మెఱయుచున్నదియవజ్రాయుధము క
శూలం=శూలమును; ప్రగృహ్య=ప	న్ననధికమయిన వేగముగలదియు నగు
ట్టుకొని; గిరిప్రకాశం=పర్వతముయొ	శూలంబుబట్టుకొని, పర్వతాకారం
క్క కాంతివంటికాంతిగల;వృషేంద్రం=	బగువృషభంబు నారోహించినప్పుడు
వృషభశ్రేష్ఠమును; ఆరుహ్య=ఎక్కి;	న్నాఁడో, ఈతండుయశశౌలియగుత్రి
అయాతి=వచ్చుచున్నాఁడో; యః=ప్ర	శిరుండు. అని, తాత్పర్యము.

అసాచ జీమూతనికాశరూపః
కుంభః పృథువృద్ధసుకాతవత్సః
సమాహితః పన్నగరాజకేతు
విశ్వానరాయణ భాతి ధను విశ్వానర్వ. ౨౦

టీక॥జీమూతనికాశరూపః=మేఘ	గుఱొమ్ముగలవాఁడును; పన్నగరాజ
ముతోసమానమయినరూపముగలవాఁ	కేతుః=సర్పరాజధ్వజమునందుఁ గల
డును; పృథువృద్ధసుకాతవత్సః=బ	వాఁడునగు; యః(అధ్యాహృతము)=
రిసినదియవికలంబును సుందరంబున	ఎవ్వఁడు;సమాహితః=సన్నద్ధుఁడై;ధ

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

మః=ధనుస్సును; విష్ణోయః = ధ్వ
నింపఁజేయుదు; విభూస్యః=విడిరించు
దు; భూతి = ప్రకాశించుచున్నాడో;
అసౌచ=ఇతఁడును; కుంభః = కుం
భుఁడు.

మేఘాకారుండువికలంబునమాం

సలంబును సుందరంబునగుతోమ్ము గ
లవాఁడునగు సీరాక్షసుండు, సన్నద్ధం
దై, పన్నగ రాజధ్వజంబుగ్రాల, ధనుర్వి
ష్ణారణ్యంబు గావింపుడున్నాడే; ఈ
తఁడెకంఘఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

య త్రైవ కాంబూనదవద్రజవృత్తమ్

దీప్తు సమోమం పరిఘం ప్రశృహ్య

ఆయాతి రక్షోబలకేతుభూత

స్తవకా నికుంభః క్షృణోశ్శూరకమా. ౨౧

టీక||యః=ఏ; వీక్షచ= ఈరండును; మాం= అశ్వర్యకరిములును భయంక
కాంబూనదవద్రజవృత్తం = బంగారము
తోనువద్రమణులతోను గూడినదియు ;
దీప్తుం = ప్రకాశించుచున్నదియు ; స
భూమం = పొగతోఁగూడినదియునగు; ప
పరిఘం=ఇనుపగుదియును; ప్రశృహ్య=
పట్టుకొని; ఆయాతి= వచ్చుచున్నా
డో; అసౌతు=ఈతఁడుమాత్రము; ని
కుంభః=నికుంభుఁడు. రక్షోబలకేతు
భూతః=రాక్షసనైవ్యమునకు ధ్వజము
గానుండు వాఁడు. అశ్వశశూర క

రంబులునగు కార్యములుగలవాఁడు.
వివృదు, బంగారముతో వివద్రమణు
లతోనునలంకరింపఁబడినదియుఁ బ్రకా
శమానంబున భూమసహితంబునగు ప
రిఘంబుగొని, వచ్చుచున్నాడో, అ
తండు, నికుంభుండు; ఈతండు, రాక్ష
సనైవ్యమునకంతయును బుట్టుడు ; గా
ప్రకారములుగావింపినాడు.

అని, తాత్పర్యము.

య త్రైవ రాపాసీకరోఘలవృత్తం

పరాకేపం పావకదీప్తయావత్

రథం సమాస్థాయ విభాత్యుతగ్రః

వరాంతకో నా నశ్యంగయోధీ. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణమాయుధకాండము.

స ౫

టీక॥ యః=ఏ; ఏవచ= ఈతండు	గాంధీకండు. నగశృంగయోధీ= పవక
డు; బాపాసిఃకాఘజుష్టం = ధనస్సు	తశిఖరము. తో=తోగువాడు.
తోశద్ధముతోను బాదనయాహమల	ఎవ్వండు ధనుబాకాణశద్ధంబుతో
తోనుగూడినదియు; పతాకికం= ర్వది	గూడినదియుధ్వజాలకృతంబునుఅగ్ని
ముగలదియ; పావకదీ ప్రయాపం=అ	హోగ్రంబువలెఁ బ్రకాశి చు చున్నది
గ్నివలెఁబ్రకాశించుచున్న రూపముగల	యుగగ్రంథంబుచారోహించి, భయం
దియునగు; రథం=రథమును; సమాస్తా	రాకాయుఁడైకాశించుచున్నాడో,
యః=అధిష్ఠించి; ఉవగ్రః = భయంక	ఈతండువలెతండు; పవిత్రశిఖరం
రుండై; విభాతి= ప్రకాశించుచున్నాడో	బులచేయిద్దముగేయువాడు.
అసౌ=ఈతండు; నరాంతకః= న	అని, తాత్పర్యము.

యత్రైవ నానావిధ ఘోరయాత్రైః

వ్యాఘ్రాష్ట్రానాగేంద్ర మృగాశ్వవక్త్రైః

భూతైర్వృతో భాతి వివృతనేత్రైః

స్సోస్థాసురాహృషపి దర్పహంతా. ౩౩

టీక॥ యః=ఏ; ఏవచ= ఈతండును ;	దీనవాండై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడో,
నానావిధ ఘోరయాత్రైః = నానావిధ	నో, సః=అట్టి; అసౌ=ఇతండు; సురా
ములునుభయంకరములునగు రూపము	కామపి=దేవతలయొక్కయు ; దర్ప
లుగలవియు; వ్యాఘ్రాష్ట్రానాగేంద్ర	హంతా= గవకముహరించువాడు.
మృగాశ్వవక్త్రైః= పెద్దపులులయొక్క	ఎవ్వండునానావిధభయంకరాకా
యుఁజొంటలయొక్కయు గజశ్రేష్ఠము	రంబులునువ్యాఘ్రము ఖంబులునునక్షత్ర
లయొక్కయు మృగములయొక్కయు	ముఖంబులు గడముఖంబులునుమృగము
గుట్టములయొక్కయుముఖమువంటిము	ఖంబులునుఅశ్వముఖంబులునగుభూతం
ఖముగలవియు; వివృతనేత్రైః=తిరు	బులచేఁ బరివేష్టితండైయొప్పుచున్నాడో,
గుడున్నకన్నలుగలవియునగు ; భూ	అతండె, దేవతలగవకము నడంచి
త్రైః=భూతములచేత; వృతః= చుట్టఁబ	నమహాత్ముండు. అని, తాత్పర్యము.

యలై శ్రీత దిందుప్రతిమం విభాతి
 చ్చక్రం సితంసూక్ష్మ శలాకమగ్నిం
 అలైవ రక్షోధిపతి మహాత్మా
 భూలైర్వ్యతోరుద్ర ఇవా వభాతి. ౨౪

టిక||యలై=ఏరథమునందు ; ఇం
 దుప్రతిమం=చంద్రునితో బోల్కొగల
 దియు;సితం=తెల్లనిదియు; సూక్ష్మశ
 లాకం=సూక్ష్మములయిన శలాకలుగ
 లదియు;అగ్నిం=శ్రేష్ఠమయినదియున
 గు;ఏతత్=ఈ;ధ్రువం=గొడుగు; అవ
 భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో ; అత్ర=
 ఈరథమునందు;మహాత్మా=అధికమయి
 నపరాక్రమముగల;ఏవః=ఈ; రక్షోధి
 పతిః=రాక్షసరాజుడగు రావణుడు;

భూలైః=భూతములచేత;వృతః=చు
 ట్టబడిన;రుద్రఇవ=రుద్రుడువలె;అవ
 భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడు.
 చంద్రుల్యంబును సూక్ష్మశలాకం
 బును నైమంబునగు శ్రేష్ఠచ్ఛత్రము ప్ర
 కాశించుచున్నదే, ఈరథమునందే , మ
 హాత్ముడగురాక్షసరాజు, రాక్షసప
 రివృతుడై, భూతసేవకుండగు రుద్రు
 డైవశేఁడేదిరిల్లుచున్నాడు.
 అని, తాత్పర్యము.

అసౌ కిరీటీ చలకుండలాస్యో
 నశేంద్ర విధ్యోపమ భీమకాయః
 మహేంద్ర వైవస్వత దర్శహంతా
 రక్షోధిప స్సూర్య ఇవా వభాతి. ౨౫

టిక||కిరీటీ= కిరీటముగలవాఁడును;
 చలకుండలాస్యః = చలించుచున్నదో
 గులుగల ముఖముగలవాఁడును; నశేం
 ద్రవింధ్యోపమభీమకాయః=హిమవత్ప
 ర్వతముతోను వింధ్య పర్వతముతోను
 బోల్కొగల భయంకరమయినదేహము
 గలవాఁడునగు; అసౌ=ఈతఁడు ; ర

క్షోధిపః= రాక్షసరాజు. మహేంద్ర
 వైవస్వతదర్శహంతా = దేవేందుని
 యొక్కయు యమునియొక్కయు గర్వ
 మహరించువాఁడు. సూర్యఇవ= సూ
 ర్యుడువలె;అవభాతి = ప్రకాశించుచు
 న్నాడు.
 కిరీటధరుండును గుండ లాకంకృత

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స ౫౯

మగుమఖముగలవాఁడును హిమవత్పర్వతాకారుండునగునీతఁడు, రాక్షసరాజుండగురావణుండు; ఇంద్రయములగర్వంబడంచినవాఁడు; సూర్యుండు

బోలె వెలంగుడున్నాఁడు చూడము. అనిపభీషణుండు రామనితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యువాద తతో రామో విభీషణ మరిందమమ్

టీక॥ తతో = అతః; రామః = రాముండు; అరిందమం = శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కనట్టి; విభీషణం = విభీషణుఁగూర్చి; ప్రత్యువాదం = బదులు చెప్పెను.

అంత, రాముండు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁగఁబడిన విభీషణుఁబూచి, యిట్లనిబదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహో దీప్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజుండగు; రావణః = రావణుండు; దీప్తః = కాంతిమంతుండు; మహాతేజాః = మహాప్రకాశుండు. అహో = అశ్చర్యము.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, దివ్యతేజంబున వెలుంగుచున్నాఁడు; మహాప్రకాశుండుగా నున్నాఁడు. అశ్చర్యము. అని, తాత్పర్యము.

అదిత్య ఇవ దుష్ప్రీత్యో రశ్మిభి భాతి రావణః

టీక॥ రావణః = రావణుండు; రశ్మిభిః = కాంతులచేత; అదిత్య ఇవ = సూర్యుండువలె; దుష్ప్రీత్యో = చూడఁగూడనివాఁడుగా; భాతి = ప్రకాశించుచు

న్నాఁడు. రావణుండు, తేజంబున, సూర్యుని పరిధి, చేజిచూడనలవిగాక, వెలంగుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సవ్యక్తం లతుయేహ్యస్య రూపం తేజ సమావృతమ్. ౧౭

టీక॥ అస్య = ఈతనియొక్క; తేజః = వ్యవస్థతం = కాంతిచేఁబరిచేష్టింపఁబ

దిన; రూపం = రూపమును; సవ్యక్తం = స్పష్టముగా; లతుయేహి = చూడుము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

నామకరా!

తేజస్సు యాహవ్యసంబగునీతనూ

పము, స్పష్టముగానగపడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ వినాకాం వల్లదేవమం విధం భవేత్

యాచ్యశం రాక్షసేంద్రస్య వల్ల దేవ స్సృకాశలే. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసరా

జుండగు రాక్షసునిముఠా; ఏతేత్ = ఈ.

వల్లః = దేహము; యాచ్యశం = పట్టి

గా; ప్రకాశ శే = ప్రకాశించుచున్నవా;

దేవదానవ వినాకాం = దేవదానవుల

ఏములయొక్కయు; వల్లః = దేహము;

ఏవం విధం = ఇట్టివి; నభవేత్ = కాదు.

రాక్షసరాజుండగు నీరాక్షసునిదే

హులు లేదన్ను, దేవదానవులలో నెవ్వ

రికి లేదు. అని, తాత్పర్యము.

సశ్వేద్యవ సంకాకా స్సశ్వేద్యవ మౌధిసః

సశ్వేదీప్తాయుధ భరా యోధా శ్వస్య వహకాజసః. ౨౯

టీక॥ శ్వస్య = ఈరాక్షసునియొక్క;

వహకాజసః = అధిమయున తేజస్సు.

ల; యోధాశ్వ = ధీమతు; సశ్వే = అం

దలుచు; పృథిసంకాకాః = కొండలతో

సమానలు. సశ్వే = అందలు; పృ

థయోధిసః = కొండలతోబాదువా

లు. సశ్వే = అందలు; దీప్తాయుధ

రాః = ప్రకాశించుచున్న యాయుధము

అను భవించినవారలు.

ఈవిధి ధీమతులందలు, మహాతేజులు;

పృథితాకారులు; కొండలచేయుద్ధంబు

గావించువారలు; దీప్తమానంబులగు

యాయుధంబులం దాచ్యయువ్వాదు.

అని, తాత్పర్యము.

భాతి రాక్షసరాజో నా ప్రవీక్షై భీమవిక్రమైః

భూతైః పరి వృత స్తీక్షై దేశహవద్భి రివాంతైః. ౩౦

టీక॥ భాతి = ఈ; రాక్షసరాజః =

రాక్షసులకు బ్రధులై నరాక్షసుడు;

ప్రవీక్షై = ప్రకాశించుచున్నవారలు;

భీమవిక్రమైః = భయంకర పరాక్రమంబు

నగురాక్షసులచేత; పరివృతః = చరిత

స్థింపబడినవాడై; తీక్షై = తీక్షణ

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము.

స ౫౯

ముఖను ; దేహవర్జితః = మహాకాయ	రాక్షసరాజాండగునీరావణుడు ,
ముఖనగు; భూతైః = భూతములచే	దేదీప్యమానులగు భయంకర పరాక్ర
తః పరివృతః (అర్ధ్యాహృతము) = చు	ములచేఁబరివేష్టితుండై, మహాకాయం
ట్టబడినవాండగు; అంతకథనము = యముఁ	బులగుభూతములచేఁబరివృతుండగుయ
దువతః ; భాతి = ప్రకాశించు చు	మునికై వడిచేచిరిల్లుచున్నాఁడు.
న్నాఁడు.	అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యై య మద్య పాపాత్మా మమ దృష్టిపథం గతః

టిక॥దిష్ట్యై = దైవముచేతః అయిం =	దినాఁడు.
తః; పాపాత్మా = పాపబుద్ధియగురా	దైవవశంబున, నీపాపాత్ముండు ,
వణుండు; మమ = నాయొక్క; దృష్టిప	నాయెదుటంబడెను.
థం = చూపుమాగఁ మును; గతః = పొం	అని, తాత్పర్యము.

అద్య క్రోధం విమోక్ష్యైవి సీతాహరణసంభవమ్. ౩౧

టిక॥అద్య = ఇప్పుడు ; సీతాహరణ	ఇప్పుడు, సీతాహరణమునం గలిగిన
సంభవం = సీతనపహించుటవలనం గ	కోపంబుచేర్చుకొనెదను. అని, రాముం
లిగిన; క్రోధం = కోపమును; విమోక్ష్య	దు, విభవణులతోఁజెప్పెను.
వి = విడిచెదను.	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తతో రామో ధను రాజాయ వీర్యవాన్
లక్ష్మణానుచర స్తస్థా సముద్భృత్య శరో వ్రమమ్. ౩౨

టిక॥తతః = అంత; వీర్యవాన్ = అధి	నుఁ = వింటిని; ఆదాయఁ = తీసికొని; శ
కమయినపరాక్రమముగల; రామః =	రో వ్రమం = దాని శ్రేష్ఠమును; సముద్భృ
థాముఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చె	త్యం = ఎత్తి; తస్థా = నిలిచెను.
ప్పి; లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుడనెం	అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
నఁడనెంచు వాఁడుఁగాఁగలవాండై ; ధ	రాముండు, ఈప్రకారమునంబుజెప్పి, అ

త్వగసహితుండై, ధనుర్వాణంబులు జెను. అః, తాత్పర్యము.
ధరియించి, సన్నద్ధుండై, నిర్వచియుం

తత స్స రక్షోధిపతి మహాబ్రా
రక్షోసి తాన్యాహ మహాబలాని
ద్వారేష చర్యా గృహగోపురేషు
సుర్యౌతా స్తివత నిర్విశంకాః. ౩౩

టీక॥ తతః=అంతః; మహాబ్రా= అ	విక్రియమునుభవించుచు; తివ్రత-తీవ్రం
ధిక్మయినపరాక్రమముగల; స= అ;	దు. ఇది (అధ్యాపృతము)= అః; అ
రక్షోధిపతిః= రాక్షసరాజునరాజ	హ=చెప్పెను.
లుడు; మహాబలాని= అధిక్మయినల	అంత, మహాపరాక్రమకారిణు
ముగల; తాః=అ; రక్షోసి= రాక్షసు	నారాక్షసరాజురాజులు; బలవంతు
లమగుచి; యాయం (అధ్యాపృత	లగురాక్షసులః బాలి, "మీరలు, నిభా
ము)=మీరలు; నిర్విశంకాః= నిభా	యముగాఁ, జతుష్పథగృహములయం
యులరై; ద్వారేష= ద్వారములయం	దునుబు; ద్వారంబులయందును సుఖంబు
దు; చర్యాగృహగోపురేషు= చతుష్ప	థగృహలయందును బల
థమలయందలిగృహములందును బల	గాఁగలియుండును" అః, యాక్షాపిం
ద్వారములయందును; సునిర్విశంకాః=	జెను. అః, తాత్పర్యము.

ఇహగతం మాం సహితం భవన్తి
ర్యనాకస శ్చిద్ర మిదం విదిత్యా
కూన్యాం పురీం దుప్రసహం ప్రవర్త
ప్రవర్తయేయు స్వహనా సహితాః. ౩౪

టీక॥ ఇహగతః=వాసిరులు; భవ	వాడునగు; మాం=నన్ను; భవన్తి (అ
న్తిః=మీర; సహితం= కూడనకాదు	ధ్యాపృతము)= చూచి; ఇదం= ఈ;
ను; ఇహ=ఇప్పుటికి; అగతం = వచ్చిన	భిక్తి=రంధ్రమును; విదిత్యా = తెలి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౧౬

స ౫

నికొని; సహసా = శిశువును; సహజవచ్చియుండుటంజూచి, పట్టణంబు
తాః = కృతాదినవారలై; దుష్ప్రసహం = న నెవ్వరును నైసికులు లేరనుభద్రంబుఁడె
సహింపఁగూడనిదియు; తూన్యాం = లిసికొని, యంతశిశువును, గుంపుగూ
నైసికులచేతూన్యమునగు; పురీం = పడి, సుఖంబుగాఁ బురంబుఁబ్రవేశిం
ట్టణమును; ప్రమథ్య = చెఱపి; ప్రథమఁబడి, నాశంబునొందింతురు. అనిరా
యేయుఁడెరస్కరింతురు. వణుండు, రాక్షసవీరులతోఁడెప్పెను.

వానరులు, మీరలందఱునాతోఁగూ అని, తాత్పర్యము.

విసజ్జయిత్వా సహితా తత స్తాక్
గతేషు రక్షస్సు యథా నియోగమ్
వ్యధార య ద్వానరసాగరౌఘం
మహర్ఘషః పూర్ణమివాణవౌఘమ్. ౩౫

టిక॥ తతః = అంతఃసః (అధ్యాహ్న) ము; పూర్ణం = సంపీన; మహాణవౌ
తము) = ఆరావణుండు; సహి ఘమివ = మహాసముద్రప్రవాహమును
తాక్ = చేయున్న; తాక్ = ఆరా వలె; వ్యధారయత్ = కలఁచెను.
క్షుసులను; విసజ్జయిత్వా (విసజ్జయ) = అంత, నారావణుండు, ఆరాక్షస
విడిచి; రక్షస్సు = రాక్షసులు; యథాని వీరులంబంపి, వారలురాజాజ్ఞచొప్పు
యోగం = ఆజ్ఞాప్రకారము; గతేషు = నఁబోయినతరువాత, మహామత్స్య
పోయినవారలగుచుండఁగా; వానరసా ముసముద్రజలంబులంగలంచునట్లు, వా
గరౌఘ = వానర నైన్యమును సముద్రప్రవా నర నైన్యంబులంగలంచెను.
హమును; మహర్ఘషః = పెద్దమత్స్య అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సహసా సమీప్య
దీప్తేషుచాపం యుధి రాక్షసేంద్రమ్
మహ త్సముత్పాట్య మహీధరాగ్రం
దుద్రావ రక్షోధిపతిం హరీశం. ౩౬

టిక॥ హరీశః = వానర రాజుండగుసుగ్రీవుండు; దీప్తేషుచాపం = చక్రాశం

దుచ్చున్నాణుబుధు ధనుస్సునుగలవాఁ
దును; సహసా = శీఘ్రమున ; యు
ధి = యుద్ధమునను నైపుయి; ఆపతం
తం = వచ్చుచున్నవాఁడునగుతం = ఆ;
రాక్షసేంద్రం = రాక్షసరాజుండగురా
వణు; సమీక్య = చూచి; మహత్ =
గొప్పరగు; మహీధరాగ్రం = పవళ
తే శిఖరమును; సముత్పాట్య = పెకలించి

చి; రక్షోధిపతిం = రావణునిగూర్చి;
దుద్రావ = పరుగెత్తెను. *
వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, రా
క్షసరాజుండగురావణుండు, దీప్తం
బలగుధనుబాణులుబుదాబ్ధివేగంబు
నివాసరసేనమీదికివచ్చుటఁజూచి, గొ
ప్పవళతే శిఖరమునొకటిఁ జెకలించి,
రావణుమీదికిదలెను. అని, తా.

త త్రైల్వంగం బహువృక్షసాను
ప్రగృహ్య చిక్షేప నికారాయ
త మాపతంతం సహసా సమీక్య
విభేద బాణై స్తపసియపుంశైః 32

టీకా|| సః (ఆధ్యాత్మశము) - ఆసు
గ్రీవుండు; బహువృక్షసానుం = పెక్కు
వృక్షములుగలనైపుముగల; తతః = ఆ;
త్రైల్వంగం = పర్వతే శిఖరమును; ప్రగృ
హ్య = గ్రహించి; నికారాయ = రావ
ణునికొఱకు; చిక్షేప = వేసెను. సః (ఆ
ధ్యాత్మశము) = ఆరావణుండు; ఆప
తంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆపర్వత
శిఖరమును; సమీక్య = చూచి; సహ

సా = శీఘ్రమున; తపసియపుంశైః = బం
గారుపిండలుగల; బాణైః = బాణముల
చేత; విభేద = భేదించెను.
ఆసుగ్రీవుడు పెక్కువృక్షంబులతోఁ
గూడినతలముగలయూషవళతే శిఖరంబు
నురావణునివై నేయి, నతండుదిశనమీది
కివచ్చుటఁజూచి, శీఘ్రంబునవలంబుగా
దుప్పిండలుగలబాణంబులచే దానిండుని
యింబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవృద్ధోత్తమసాక్షవృక్షే
శృంగే వికీర్ణే పతితే పృథివ్యామ
మహాహికల్పం శర మస్తకాథం
సమాదధే రాక్షసలోకవాళః. 3౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫

టీక॥ ప్రవర్ధో త్రమసానువృత్తే = పెరిగినయొక్క త్రమములయిన నెత్తము నందలివృత్తములుగల; తస్మిన్ = ఆ; శృంగే = శిఖరమే; వికీర్ణే = తునకలయి; పృథివ్యాం = భూమియందు; పతితే = పడినదగుచుండగా; రాక్షసలోకనాథః = రాక్షసజనులకుఁబ్రభువైన రావణుడు; మహాహికల్పం = మహాసర్పకల్పముతో సమానమయినదియు; అన్తకాథం = యమసయొక్కకాంతివంటి

కాంతిగలదియునగు; శరం = బాణమును; సమాదధే = సంధించెను. మహావృత్తములతోఁగూడిన నెత్తముగలయాపర్వతశిఖరమతునియలయినేలంబడినతరువాత, రాక్షసరాజుండగురావణుండు, మృత్యువుంటొలినదియుమహాసర్పంబువంటిదియునగువాక్కిదివ్యబాణంబును, ధనుస్సున, సంధించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం గృహీత్వా నిలతుల్యవేగం
సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశమ్
బాణం మహేంద్రాశనితుల్యవేగం
చిత్తేప సుగ్రీవవధాయ రుష్టః 3-

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు; రుష్టః = కోపించినవాడై; అనిలతుల్యవేగం = వాయువుతోసమానమయినవేగముగలదియు; సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశం = కణములతోఁగూడిన నిప్పుయొక్కకాంతివంటికాంతిగలదియు; మహేంద్రాశనితుల్యవేగం = దేవేంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన వేగముగలదియునగు; తం = ఆ; బాణం = బాణమును; గృహీత్వా = తీసికొని; సుగ్రీవవధా

యః = సుగ్రీవునిచంపుటకొఱకు; చిత్తేప = విడిచెను. ఆ రావణుండు, కుపితుండై, వాయువువంటివేగంబుగలదియొక గణంబులతోఁగూడిన నిప్పువలె మండుచున్నదియు దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబువంటిదియునగు నాబాణంబును గ్రహించి, సుగ్రీవవధార్థమయి ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఫ సాయకో రావణబాహుముక్తే

శృక్రాశనిప్రశ్నవపు శ్చితాగ్రా:

సుగ్రీవ మాహావ్య దిభేద వేద

ద్దుహేరితా క్రౌంచ మివోగ్రశక్తి: ౪౦

టీక॥ రావణబాహుముక్త: రా
వణునిబాహువుచే విడువఁబడినదియు;
శక్రాశనిప్రశ్నవపు: = చేవేంద్రునివ
క్రాశనిప్రశ్నవపునోసమానమయిన చేహ
ముగలిదియు; శితాగ్రా: = శిశ్యమయిన
కొనగలిదియునగు; స: = అ; సాయ
క: = బాణము; వేదాశ్ = వేదమువలన;
సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; అసాద్య = పొం
ది; గుహేరితా = కుమారిస్వామిచే
బ్రయోగింపఁబడిన; దిగ్రశక్తి: = భయం

వరమునునశక్తి; క్రౌంచమివ = క్రౌంచ
పక్షివలెనునువలె; దిభేదం భేదించెను.
శ్రమంత్రాయుధములతోనెనిది
కఠింబున శిశ్యమయిన యగ్రముగలిది
యునగురావణము, రావణబాహు
ముక్తవైవేగంబున, గుహారిస్వామి
ప్రయుక్తంబగుశక్తి, క్రౌంచపక్షివలెము
నుభేదించెను, సుగ్రీవునిభేదించెను.
అ, తాత్పర్యము.

స సాయకాశో విచిత్రతేతా:

కూడక పృథివ్యాం నిపపాత పీఠ:

తం ప్రేక్ష్య భూమా పరితం విసంజ్ఞం

నేమః ప్రహస్తా యధి యాతుధానా: ౪౧

టీక॥ స: = అ; పీఠ: = పరాక్రమ
కలియగుసుగ్రీవుని; సాయకార్త: =
బాణముచేబీడింపఁబడినవాడై; విప
రీతతేతా: = తెలివికప్పినచునస్సుగలి
వాడై; కూడక = అజదుడు; పృథి
వ్యాం = భూమియందు; నిపపాతం = ప
డెను. యధి = యుద్ధమునందు; భూ
మా = నేలయందు; పరితం = పడినవాఁ

డును; విసంజ్ఞం = తెలివికప్పినవాడైన
గు; తం = అసుగ్రీవుని; ప్రేక్ష్య = చూచి;
యాతుధానా: = రావణులు; ప్రహ్స
స్తా: = మిక్కిలియెంతవలెనందిన వారల
యి; నేమః = అజరిరి.
వీరుడగువాసుగ్రీవుండు, బాణపీడి
తుడై, తెలివికప్పి, నెలనెలంబుగూయు
డునెలంబుడెను; భూమియందు, అ

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౯౦౩

స ౫౯

ట్లునుగ్రీవుండు యుద్ధంబున మూర్ఛిశుం | నసేహనాదంబులు గావించిరి.
కై నేలంబదలునబూచి, సంకోపంబు | అని, తాత్పర్యము.

తెతో గవాక్షో గవయ స్సదఃప్ర
స్తథవకథో జ్యోతిమభో నభశ్చ
తై లాక్ సమద్యమ్య ఏవ్యధకాయాః
ప్రదుద్రువు స్తం ప్రతి రాక్ష సేంద్రమ్. ౪౨

టీక॥ తెతో = అంతః; గవాక్షః = గవాక్షం = ఆ; రాక్ష సేంద్రం = ప్రతి రాక్షసరాక్షుండును; సువంప్ర = మంచుకోటలు; జండగురావణుని గూర్చి; ప్రదుద్రువుః = గల; గవయః = గవయండును; తథా = పరుగెత్తిరి.
అట్లు; ఋషభః = ఋషభుండును; జ్యోతిముఖః (జ్యోతిముఖః) = జ్యోతిముఖుండును; నభశ్చ = నభుండును వాడును; వివృద్ధకాయాః = వృద్ధిబొందినదే త. బులం దీసికొని యారాక్షసరాక్షులను; నమద్యమ్య = ఎత్తుకొని; త. బులం దీసికొని యారాక్షసరాక్షులను.

తేషాం ప్రహరాన్ స చకార మోఘాన్
రక్షోధిపో బాణగజై స్తతాగైః
తా న్వానరేంద్రానపి బాణజాలైః
విశభేద జాంబూనదచిత్రపు. శ్లో. ౪౩

టీక॥ సః = ఆ; రక్షోధిపః = రాక్షసరాక్షులను; మోఘాన్ = వ్యసరాక్షులైన రావణుండు; శితాగైః = భక్తములనుగా; చకార = చేసెను.
కటకులయినకొనలుగల; బాణగజైః = తాన్ = ఆ; వానరేంద్రానః = వానరబాణముల సమూహములచేత ; తేత్రములనుగూడ; జాంబూనదచిత్రపుంషాం = అవానరులయొక్క ; ప్రహస్తైః = బంగారువికారములయిన చిత్ర

ములగుపింజలుగల; బాగజాలైః = బా
గనమూహములచేత; భిక్షేత = భేదం
చేసె.

ఆరావణుడు, అవ్యాపాపినులు
చేసినవకతిములను, పక్షిబాగులు

లగునిలుగావించి, యవ్యాపకోత
ములను, గాంధవప్రంథములగు బా
గులుల నొప్పించెను,
అని, తాత్పర్యము.

తే వానశ్రేణా శ్రీవకాశిబాజే

భృష్మానేపిన్ధువిభిషకాయాః

పరిష్టునాద్యావోదైవ్యమృగం

(ప్రచ్ఛాదయామాస స బాగజాలైః పింజ)

భృష్ఠభిషకాయాః = భిషకులముల
యిన శేపాములుగల; తే = ఆ; వాన
శ్రేణాః = వానశ్రేణులు; శ్రీవకాశి
బాజేః = శేవశత్రువగురావణుడబాగ
ములచేత; భిష్మాః = భేదించుచున్నవా
రలై; ధువః = నేలయందు; నేపిన్ధుః = ప
డిరి. తతస్తు = అతను; సః = ఆరావ
ణుడు; బాగజాలైః = బాగనమూ
హములచేత; పింజం = భిషకులము.

యిన; లిల్ ఆ; వానశ్రేణ్యం = వానశ్రే
ణుల; ప్రచ్ఛాదయామాస = కప్పెను.
భిషకులరావణులగు వావానరో
గములరావణులబాగులచే భిష్ము
చేయించెను, నేలంబడిచి; అంతనారా
వణుడు, నవ్యాపరసేనసంతయించి దీ
క్షులులగు బాగనమూహంబుల ముం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తే వధ్యమానాః పశిభాః సప్తరా

వానధ్యమానా భయశల్యవిధాః

కౌభామ్యగా రావణసాయకాతా

జన్తు శ్వరగ్ధం శరణా స్తరౌమమ్. ౪౫

టీకా ప్రసారః = విశిష్టలియించు
రాక్షసుకాటులగుతే = ఆ; కౌభామ్య

గాః = వానరులు; వధ్యమానాః = కొ
ట్టుబడినవారలయి; రావణసాయకా

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౫

స ౫౯

తాళాః రావణునిచాణములచే బీడిం రక్షకునిగా; జగ్గున్న = పొందిరిగదా!
 పంబడినవారలయి; భయశల్యవిద్వాః = మహాపరాక్రమకాలులగునవ్వానర
 భయమను బాధచేఁగొట్టబడినవార వీరులు , రావణునిచాణములచే బీ
 లయి; వానద్యమానాః = మిక్కిలియు డితులయి , పరవభీతులయి , యె
 నఱచుచున్నవారలయి; పతితాః = ప చుచు, నేలంబడి , శరణ్యుండగు రా
 డినవారలయి; శరణ్యం = శరణుపొం మునిశరణుచొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.
 డఁడగిన; రామం = రాముని; శరణ్యం =

తతో మహాత్మా స ధను ధానుషా
 నాదాయ రామ స్సహసా జగామ
 తం లక్ష్మణః ప్రాంజలి రభ్యుపేత్య
 ఉవాచ వాక్యం పరమార్థాయుక్తమ్. ౪౬

టీక॥ తతః = అంత; మహాత్మా = అధిక గూడిన; వాక్యం = మోటను; ఉవాచ =
 మయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధ చెప్పెను.
 నుష్టాః = ప్రశస్తమయిన విలుకాఁడున అంత, మహాత్ముండు మహాధనుర్ధరుం
 గు; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; ధనుః = డునగు రాముండు, ధనుస్సుదీసికొని, శీ
 విల్లును; ఆదాయః = తీసికొని; సహ ఘ్రింబున వానరరక్షణార్థంబయి, హా
 సా = శీఘ్రమున; జగామ = పోయెను. ల యెను; అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, ఆరా
 త్మణః = లక్ష్మణుండు; ప్రాంజలిః = మం మునియొద్దకుఁబోయి, చేమోద్యు గీలిం
 చితేమోద్యుగలవాఁడై; తం = ఆరా చి, పరమార్థాయుక్తంబగు నీమాటం
 ముని; అభ్యుపేత్య = పొంది; పరమార్థ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 యుక్తం = శ్రేష్ఠమయిన యథామతాః

కామ తూర్య స్సుపర్యాప్తో వహాయాస్య దురాత్మనః
 నిధమిష్యా మ్యహం నీద మనుజానీహి మాం ప్రభో. ౪౭

టీక॥ అర్హః = పూజ్యుండవగునీవు; దురాత్మనః = దుష్టుండగు; అస్య = ఆ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౫౮

రావణునియొక్క; వధాయ = వధిం	పూజ్యుండవగునీకు, ఈదురాత్ము
దుటకొఱకు; కామం = దుక్కిరిలియి;	వివధింపనెంతమాత్రము! అయినన,
సుపర్యాప్తః=చాలుదువు. నీచం= నీ	ఈశండు; నీశోయుద్ధంబుసేయ యో
చుండగునీతని; అహం=నేను; వధిమోగ	గ్యుండుకాదు; కావున , నీతనినేను
యి=వధించెదను. ప్రభో= నాయకుఁ	వధించెదను; నాకొనజ్జయొసంగుము. అ
డవగురామఁడా! మాం=నన్ను; అను	ని, లిక్తులుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
జానీపి=అనుమతింపుము.	అని, తాత్పర్యము.

త ముద్రవీ స్తహారేణా రామ స్సత్యపరాక్రమః

టీక॥ మహారేణాః= అధికమయిన	అమ్రవీత = చెప్పెను.
కాంతిగలవాఁడను; సత్యపరాక్రమః=	మహారేణాండును సత్యపరాక్రమం
ఎట్టికాలమునందునవ్యర్థముకాని ప	వనకురాముండు, అలిక్తులుంబాచి,
రాక్రమముగలవాఁడనగు ; రామః=	యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రాముండు; తం= అలిక్తులునిగూచి;	

గచ్ఛ మత్పరశ్శపి భవ లక్ష్మణ సంయుగే. ౪౮

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా ! గ	గుము.
చ్చ=పోమ్ము. సంయుగే= యుద్ధము	లక్ష్మణుడా! పోమ్ము ; యుద్ధంబు
నందు; మత్పరశ్శపి = ప్రయత్న	వలాగ్రతనోనుండుము.
మీనందానకుండవును ; భవ = అ	అని, తాత్పర్యము.

రావణో హి మహావీర్యో రణే ద్భవపరాక్రమః

టీక॥ రావణః=రావణుండు; మహా	ద్భవపరాక్రమోహి= అత్యధికరమ
వీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగ	యినపరాక్రమముగలవాఁడుగదా!
లవాఁడు. రణే=యుద్ధమునందు ; అ	రావణుండు మహాపరాక్రమిగారి;

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౧౪౧

స ౫౯

యుద్ధంబుననతనిపరాక్రమంబు, అత్యా
శ్చర్యకరంబుగానుండును. అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యేనాపి సంక్రుద్ధో దుష్ప్రసహ్యో న సంశయః, ఈ

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=అరాజేహమః; న=లేదు.
వణుడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలివియంగో ఈతండు, కుపితుండగునేని, ము
పించినవాడై; త్రైలోక్యేనాపి=ముల్లోకంబులుంగూడ, నీతనియెదుటనిలు
ల్లోకములచేతవై నను; దుష్ప్రసహ్యః= వంజాలవు. అని, తాత్పర్యము.
ఎదిరింపనలవిగాడు. సంశయః= సం

తస్య చ్ఛిద్రాణి మాగఃస్వ స్వచ్ఛిద్రాణిచ లక్షయ

టీక॥ తస్య=అతనియొక్క; చ్ఛిద్రాణి=అతనిచిద్రంబులనుజూచిప్రహరింపి
ని=రంధ్రములను; మాగఃస్వ=వెదము; నీచిద్రంబులనుంగనుంగొనినవరిం
కుము. స్వచ్ఛిద్రాణి=నీరంధ్రములను; దుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.
లక్షయ = చూచుకొనుము.

చక్షుషా ధనుషా యత్నా ద్రక్షాత్తానం సమాహితః. ౫౦

టీక॥ సమాహితః = ఎచ్చరికగల అట్లెచ్చరికతోఁబ్రయత్నంబునఁ, జ
వాడవై; చక్షుషా=కంటిచేతను; ధను కరఁగఁగంటఁజూచుచు, ధనుస్సుచేని
షా=వింటిచేతను; యత్నాత్=ప్రయత్నరక్షించుకొనుచుయుద్ధంబుగావింపు
త్వమువలన; ఆత్తానం=నిన్ను; రక్ష=ము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునకుఁజె
రక్షించుకొనుము. పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వద శ్శృత్వా పరివృత్త్యా భిపూజ్యచ
అభివాద్య తతో రామం యయా సౌమిత్రి రాహవమ్. ౫౧

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వదః=మా

ప్రతిపదాంత్యతీకాతాత్పర్యసహితము

స ౫౯

టను; శ్రుత్వావిని; తతః=అంత; రా	పోయెను.
మం=రామని; పరివృజ్య= కృత్రిమి	లక్ష్యమును, రామనిమోటమని
యకొనియు; అభివ్రాజ్యత= వ్రాసించి	ని, రామంగృత్రిమిచిహ్నవ్రాసించిన
య్య; అభివాద్య=నమస్కరించి; ఆహ	మస్కరించి, యంత, యుద్ధంబునకుఁ
వం=యోద్ధమునుగూచి; యయా=	పోయెను. అ, తాత్పర్యము.

స రావణం వారణహస్తరాహు
 దశదశా దీప్తోవ్యతేభీమరాపమ్
 ప్రచ్ఛాదయంతం శరవృష్టికాలై
 స్తా న్వానరాభిన్నవిగ్ధదేహాః. ౫౨

టీక: వారణహస్తరాహుః = ఏ	రావణవశానమోహములచేతప్రచ్ఛా
నంగు తొండములవంటి చేతులుగల ;	దయంతం=కప్పడున్నవాఁడునగు; రా
సః=అలక్ష్మణుడు ; దీప్తోవ్యతేభీమరా	వణం=రావణుని; దశదశా= చూచెను.
పం=ప్రకాశించుచున్నదియు నె న్నెఱచి	ఏనుంగుతొండములవంటిరాహువు
నదియునగుధయంకరమయినధనుస్సుగ	లగలయాలక్ష్మణుండు, దీప్తోవ్యతాపం
లవాఁడును; భిన్నవిగ్ధదేహాః=భేదిం	లగుధయంకరధనుస్సుఁబట్టుకొని, భి
షుఁబడినవియువెదవల్లఁబడి నవియున	మ్మలయినేలంబడియుండు వానరులై
గుదేహములుగల; తా= అ ; వాన	రావణవశంబులు గురికించుచున్న రా
రా=వానరులను; శరవృష్టికాలై =	వణుంబుచెను. అని, తాత్పర్యము.

త మోలోక్య మహావేదా హనుమా న్నారకాత్మజః
 నివార్య శరకాలాని ప్రదుద్రావ స రావణమ్. ౫౩

టీక: మహావేదాః=అధికమయిన ప	త్మణుని; అలోక్య=చూచి ; శరకాలా
రాక్రమముగల; మోరుకాత్మజః=వా	=రావణసమోహములమధునివార్య=అ
యదేవునికొడుకైన; సః=అ ; హను	ర్జగించి; రావణం= రావణునిగూచి;
మా=హనుమంతుఁడు; తం = అం	ప్రదుద్రావం=వదలగత్తెను.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫౩

మహాతేజుండును వాయుదేవునికు వృష్ణునిబాణసమూహములనునవకు శ్రీ
 మోరుండునగుహనుమంతుండు, లక్ష్మ యక, రావణునిపైకడరెను.
 ణుండుయౌద్ధంబునకు వచ్చుటఁజూచి, అని, తాత్పర్యము.
 భృత్యుండుతాసుండఁగా నాయనకేలక

రథం తస్య సమాసాద్య భుజ ముద్యమ్య దక్షిణమ్
 త్రాసయక్ రావణం ధీమాక్ హనుమాక్ వాక్యమబ్రవీత్. ౫౪

టీక॥ ధీమాక్ = అధికమయినబుద్ధి సయక్ = భయపడుచుడు ; వాక్యం =
 గల; హనుమాక్ = హనుమంతుండు ; మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
 తస్య = ఆరావణునియొక్క; రథం = ర బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండు,
 థమును; సమాసాద్య = పొంది ; దక్షి రావణునిరథంబుఁజేరి, కుడిభుజంబై త్రి
 ణంఁకుడిదగు; భుజం = చేతని; ఉద్య రావణునిభయపఱచుచు, నిట్లునచెప్పెను
 మ్య = ఎత్తి; రావణం = రావణుని; త్రా అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ గంధర్వా యత్యేచ్ఛ సహరాక్షసైః
 అవశ్యంతు త్వయా భగ్నా వానరేభ్యస్తు తేభయమ్. ౫౫

టీక॥ త్వయా = నీచేత ; దేవదాన యం = భయము.
 వగంధర్వాః = దేవతలనుదానవులు నీవు, దేవతలనుదానవులనుగంధ
 నుగంధర్వులును; రాక్షసైస్సహ = రా ఝులనుయొత్తులనురాక్షసులను జయిం
 తునులతోఁగూడ; యత్యేచ్ఛ = యత్తు చియున్నావువా స్రవము; నీకువానరు
 లును; అవశ్యంతు = తప్పకయె ; భ లవలనమాత్రముభయముగలదు.
 గ్నా = జయింపఁబడిరి. తే = నీకు; వాన అని, తాత్పర్యము.
 రేభ్యస్తు = వానరులవలనమాత్రము; భ

ఏషహి దక్షిణో బాహుః పంచకౌఞ్ఞ స్సముద్యతః
 విధమవ్యతి తేదేహః ద్భూతాత్తానం చిరౌషితమ్. ౫౬

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టీక॥ పంచశోభిః = అయిదువ్రేళ్లు	లువరింపఁగలదు.
గలదియు; సముద్యతః = ఎత్తఁబడినది	అయిదువ్రేళ్లుగలదియు సముద్యతం
యునగు; ఏషః = ఈ; మే = నాయొక్క;	బునయినయినాదక్షిణబాహువు, ఇ
దక్షిణః = కుడిదైన; బాహుః = చేయి;	ప్పుడు, నిన్నవధించినచేహంబునబహు
తే = నీయొక్క; దేహాత్ = దేహమున	కాలంబుగానున్నదీవుని, వెలువరింపఁ
నుండి; చిరోపితం = బహుకాలముగా	గలదు. అని; హనుమంతుండు, రావణు
నున్న; ధూతాత్తానం = ప్రాణిరూ	నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రదయినయాత్మను; నిధమిద్యతః = చె	

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం రావణో భీమవిక్రమః
సంరక్తనయనః క్రోధా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౫౭

టీక॥ భీమవిక్రమః = భయంకరమయి	పెను.
పపథాక్రమముగల; రావణః = రావణు	భయంకర పరాక్రముఁడగు రావ
డు; హనుమతః = హనుమంతునియొక్క;	ణుడు; హనుమంతుఁడమఁటనువిని, కో
వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రో	పంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర,
ధాత్ = కోపమువలన ; సంరక్తనయ	హనుమంతుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
నః = ఎఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; ఇదం =	అని, తాత్పర్యము.
ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె	

షీప్రం ప్రహర నిశ్చంకం స్థిరాం కీర్తిమ వాత్సహి
తతస్త్వాం క్షాతవిక్రాంతం నాశయిష్యామి వానర. ౫౮

టీక॥ వానర = హనుమంతుఁడా! షీ	క్రాంతం = తెలియఁబడిన పరాక్రమము
ప్రం = శీఘ్రముగా; నిశ్చంకం = నిభా	గల; త్వాం = నిన్ను; నాశయిష్యామి =
యముగా; ప్రహర = కొట్టుము; స్థిరాం =	వశింపఁజేసెదను.
నాశములైన; కీర్తిం = కీర్తిని; అవాత్స	హనుమంతుఁడా! శీఘ్రమున నిభా
హి = పొందుము. తతః = అంత; క్షాతవి	యంబుగాఁబ్రహరింపుము ; అకోపి

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౧

స ౫౯

రావణుని యుద్ధంబునం గొట్టెనని స్థితి | చెప్పెను. అని, రావణుడు హనుమంతుని
మయిన కీర్తిఁ బొందుము; అంత, నేను, లోకైష్ఠును. అ, తాత్పర్యము.
నీ పరాక్రమంబుఁ దెలిసి, నిన్ను వధించివు

రావణస్య వచ శ్చుత్వా వాయుసూను ర్వహో బ్రవీత్

టీక॥ వాయుసూనుః = వాయుడ | ను; అ బ్రవీత్ = చెప్పెను.
పునికుమారుఁడైన హనుమంతుఁడు ; వాయుడే పునికుమారుఁడగు హను
రావణస్య = రావణుని యొక్క; వచః = మంతుఁడు, రావణుని మాట ను విని, యి
మాటను; శ్చుత్వా = విని; వచః = మాట | ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతంహి మయా పూర్వక మక్షం స్మర నుతం తవ. ౫౯

టీక॥ పూర్వం = మున్ను; మయా = మున్నునాచే దెబ్బ దినివచ్చిన నీకొ
నాచేత; ప్రహృతంహి = కొట్టుబడిన మకుఁడునిం దలంచుకొనుము. అని, హ
వాఁడేయయిన; తవ = నీ యొక్క; అ నుమంతుఁడు, రావణుని లోకైష్ఠును.
క్షం = అక్షుఁడను, సుతం = కొడుకను; అని, తాత్పర్యము.
స్మరం = తలంపుము.

ఏవ మక్త్రో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఆజఘానా నిలసుతం తలే నోరిసి వీర్యవాన్. ౬౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన మంతుఁడు; తలేనం = అటచేత; ఉరసి = జొ
కాలతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్ = అ మ్మునండు; ఆజఘానం = కొట్టెను.
ధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడున మహాతేజుఁడు మహాపరాక్రమశాలి
గు; రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజుఁడ యువగు రాక్షసరాజు రావణుండు, హ
నురావణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = నుమంతుని మాట ను విని మ్ముననటచే
చెప్పఁబడినవాఁడై; అనిలసుతం = హను తంజుఁడను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము

స ౫౯

స తలాభి హతస్తేన చచాలచ ముహుమృతహః

టీ॥ సః=అహనుమంతుడు ; తే చరించెను.

స=అరావణునిచేత ; తలాభిహతః=	హనుమంతుడు, రావణునియచే
అటచేతఁగొట్టుబడినవాఁడై ; ముహు	తిదెబ్బకుమిక్కిలియుఁజలనంబునొందె
మృతహః=పలుమాటు ; చచాలచ=	ను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా మహూర్తం లేజస్త్వి థస్థైర్యం కృత్వా మహామతిః. ౬౧
అజఘానాభి సంక్రద్ధ స్తలేనై వా మరద్వ్యవమ్

టీక॥ లేజస్త్వి = అధికమయిన	వశక్రువై నరావణుని ; అజఘాన =
రాక్రమముగలవాఁడును; మహామతిః=	కొట్టెను.
అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడునగు హను	మహాపరాక్రమశాలియుబుద్ధిమంతుని
మంతుడు; మహూర్తం= కొంచెము	దువగుహనుమంతుండు, కొంచెముసే
సేపు; స్థిత్యా=ఉండి; స్థైర్యం=నిశ్చల	త్వండిస్థైర్యంబుజెచ్చుకొని, పరమక్రు
తన; కృత్వా=జేసి; అభిసంక్రద్ధః =	ద్ధుండై, యారావణునిచేతంబ్రహ్
మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; తలేనై	రించెను. అని, తాత్పర్యము.
వ=అటచేరిచేతనె; అమరద్వ్యవం=	దే

తతస్తలే నాభిహతో వానరేణ మహాత్మనా. ౬౨

దశగ్రీవ స్సమాధూకో యథా ధూమి చరేఽవలః

టీక॥ తతః=అంత; దశగ్రీవః=రా	వశతమువలె; సమాధూతః = చరిం
వణుండు; మహాత్మనా= అధికమయిన	చినాఁడు.
బలముగల ; వానరేణ=హనుమంతుని	అంత, రావణుండు , మహాబలం
జేత; తలేన = అటచేరిచేత; అభిహ	దగుహనుమంతుని యుటచేరిదెబ్బతి
తః=గొట్టుబడినవాఁడై; ధూమితలే=	ధూకంపమునఁ జవవశతమువలెఁబడ
ధూకలమునందు; అవలోయథా=ప	ట్లు , మిక్కిలియుఁజరించెను. అని, తా.

సంగ్రామే తం తథాదృష్ట్వా రావణం తలతాడితమ్.౬౩

ఋషయో వానరా స్సీద్ధా నేదు దేవా స్సహసురైః .

టీక॥ తథా=అట్లు; సంగ్రామే =	డ; నేదుః=అటచిరి.
యుద్ధమనందు; తలతాడితం= అటచే	అట్లు, రావణుండు, యుద్ధంబున,
తంగొట్టఁబడిన; తం=ఆ; రావణం =	హనుమంతుని హస్తతలంబునం దాడి
రావణుని;దృష్ట్వా=చూచి;వానరాః=	తుండైచలించుటఁజూచి, వానరులును,
వానరులును; ఋషయః=ఋషులును;	ఋషులునుసిద్ధులునుదేవతలు ససురులు
సిద్ధాః=సిద్ధులును; దేవాః = దేవతల	ను బరమస్సంతోషంబునఁ గోలాహలం
ను; అసురై స్సహ= అసురులతోఁగూ	టుగావించిరి. అని,తాత్పర్యము.

అథాశ్వాస్య మహాలేఖా రావణో వాక్య మబ్రవీత్.౬౪

టీక॥ అథ=అంత; మహాలేఖాః =	అంత , మహాలేఖాండగురావణు
అధికమయినపరాక్రమముగల ; రావ	ణు, ఊటబొంది , హనుమంతుండా
ణః=రావణుండు; ఆశ్వాస్య= ఊటడి	చి, యిట్లుని, చెప్పెను.
రి; వాక్యం=మాటను ; అబ్రవీత్ =	అని,తాత్పర్యము.
చెప్పెను.	

సాధు వానర వీర్యేణ శ్లాఘనీయో సి మేరివుః

టీక॥ వానర = హనుమంతుఁడా!	హనుమంతుఁడా! లెస్సలెస్సనీవు
సాధు=లెస్స.మే=నాకు; రివుః=కత్తుఁ	నాకుకత్తుఁడనైననునీపరాక్రమంబున
డవైనను; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత;	కుమెచ్చుకొన్నాను. అని,రావణుండు
శ్లాఘనీయః = కొనియాడఁదగినవాఁడ	హనుమంతునితోఁజెప్పెను.
వు; అసి=అగుచున్నావు.	అని,తాత్పర్యము.

ధిగస్త మమ వీర్యేణ మాతుతి వాక్య మబ్రవీత్.౬౫

౧౧౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టీక॥ మారుతిః = వాయువుకొడు	స్తు = అగు గాక.
కై నహనుమంతుడు; వాక్యం = మాట	అంత, హనుమంతుండిట్లుచెప్పె
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. మమ = నాయు	ను; వాపరాక్రమమేదోదహింపబడు
కొ; వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమము	గాక. అని, తాత్పర్యము.
నుగూచికాధిక = దహింపబడుట; అ	

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ యత్త్వం జీవసి రావణ

టీక॥ రావణ = రావణుడా ! య	గుం గాక,
త్ = ఎందువలన; త్వం = నీవు; జీవసి =	రావణుడా ! నాచే గొట్టుబడిన
బ్రతికియున్నావో; తత్ (అధ్యాహృత	వాడవయ్యోగ్యతావక బ్రతికియున్నా
మ) = అందువలన; మమ = నాయొక్క;	వే; అట్టి నాపరాక్రమమదహింపబడు
వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమమునుగూ	గాక. అని, తాత్పర్యము.
చికాధిక = దహింపబడుట; అస్తు = అ	

సకృత్తు ప్రహరే దానీం దుర్బుధ్ధే కిం వికన్తసే. ౬౬

టీక॥ దుర్బుధ్ధే = దుష్టబుద్ధివగురా	దురాత్ముండవగురావణుడా! ఇం
వణుడా! ఇదానీం = ఇప్పుడు; సకృత్తు =	కను ఒకమాటుమాత్రము ప్రహరింపు
ఒకమాటుమాత్రము; ప్రహర = కొ	ము; దురకనిస్సునీవేపొగడకొనెదవో
ట్టుము. కిం = ఎందుకు; వికన్తసే = పొగ	లని, తాత్పర్యము.
డకొనుచున్నావు?	

తతస్త్యాం మామికా మష్టి ర్నయివ్యతి యమమయమ

టీక॥ తతః = అంత; త్యాం = సన్న్యా	అంత, నేనొకపిడికిటిపాటుతో ని
మామికా = నాచైన; ముష్టిః = పిడికిలి;	స్నయమవురికింబంపెదను. అని, హను
యమక్షయం = యమునియింటిని; నయ	మంతుండు, రావణులతోఁజెప్పెను.
వ్యతి (నేవ్యతి) = పొందింపఁగలదు.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫౯

తతోమారుతి వాక్యేన క్రోధస్తస్య తథాజ్వలత్. ౬౭

<p>టీక॥ తతః=అంత; మారుతివాక్యే న=హనుమంతునిమాటచేత; తస్య= ఆరావణునియొక్క; క్రోధః = కోప ము; తథా=అట్లు; అజ్వలత్=మండెను.</p>	<p>అంత, హనుమంతునిమాటకు, రావ ణునకుమహాకోపంబువచ్చివది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సంరక్తనయనో యత్నా స్తప్తి ముద్యమ్య దక్షిణామ్
పాతయామాస వేగేన వానరౌరసి వీర్యవాన్. ౬౮

<p>టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప రాక్రమముగలరావణుడు; సంరక్తన యనః=మిక్కిలియునెఱ్ఱి కన్నులుగల వాడై; యత్నాత్ = ప్రయత్నమువల న; దక్షిణాం=కుడిదైన; ముష్టిం = పిడి కిలిసి; ఉద్యమ్య=ఎదిరి; వేగేన = వేగము చేత; వానరౌరసి = హనుమంతునివక్ష స్థలమునందు; పాతయామాస = వే</p>	<p>సెను. మహాపరాక్రమశాలియగు రావ ణుండు, కోపంబునంగన్నుల నెఱ్ఱెదనం బునోచు, దక్షిణహస్తంబున దృఢంబు గాబిడికిలియలవరించి, వేగంబున, హ నుమంతునివక్షస్థలంబునఁబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

హనుమాన్ వత్ససి ప్ర్యాడే సంవచాల హతః పునః

<p>టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁ డు; ప్ర్యాడే=విశాలమయిన; వత్ససి= తొమ్మి నందు; హతః = కొట్టబడిన వాడై; పునః=మఱి; సంవచాల = మిక్కిలియుఁజలించెను.</p>	<p>హనుమంతుండు, అట్లువిశాలంబగువ క్షస్థలంబునఁగొట్టబడినవాడై, మ ఱఁజలనంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విహ్వలంతు తదా దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౬౯

రథే నాతిరథ శ్రీఘ్రం నీలంప్రతి సమభ్యగాత్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక॥ అతిరథః = పెక్కురథికుల	ఘృముగా; నీలంప్రతి = నీలునిగూచి;
తోఁబోరునట్టిరావణుడు; తదా = ఆ	సమభ్యగాత = పోయెను.
ప్పుడు; మహాబలం = అధికమయినబల	అతిరథుండగురావణుండు, మహా
ముగల; హనుమంతం = హనుమంతుని;	బలకాలియైనహనుమంతుండు సో
విహ్వలంతు = అవయవములస్వాధీనత	బటంజాలి, యాతఁడుతెప్పిటినిఁ
దప్పినవానిగా; దృష్ట్యాతు = చూచినం	గవ్వమని కీఘ్రింబుననీలునిమీదికిఁ బో
తన; రథేన = రథముచేత; శీఘ్రిం = శీ	యెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానా మధిపతి దశశక్రివః ప్రతాపవాక్. ౭౦

పన్నగ ప్రతిమై భీకమైః పరమమూతిభేదిభిః

శరై రాదీపయామాస నీలం హరి చమూపతిమ్. ౭౧

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన	నానాయకుండగు; నీలం = నీలుని; అదీప
ప్రతాపము గలవాఁడును ; రాక్షసా	యామాస = వెలిగించెను.
నాం = రాక్షసులకు; అధిపతిః = ప్రభు	మహాపరాక్రమకాలియగు రాక్షసే
వునగు; దశశక్రివః = రావణుడు; పన్నగ	శ్వరుండు రావణుండు, పన్నగతుల్యంబు
ప్రతిమైః = సహములతోఁ బోల్కొనిగలవి	లును భయంకరంబులును శత్రువుల మ
యు; భీమైః = భయంకరములును; పరమ	మకాస్థానంబుల భేదించునవియునగు బా
మూతిభేదిభిః = శత్రువులజీవస్థానంబు	గుంబులు, వానర సేనానాయకుండగు
లభేదించునవియునగు; శరైః = బాణ	నీలునైఁ, బలుపెను. అని, తాత్పర్యము.
ములచేత; హరిచమూపతిం = వానరసే	

స శరౌఘ సమాయస్తో నీలః కపి చమూపతిః

కరే జ్ఞేకేన త్రైలాగం రయోధి పతయే సృజయత్. ౭౨

టీక॥ కపిచమూపతిః = వానరసేనా	హములచేచికింపబడినవాఁడై ; ఏక
నాయకుండగు; సః = ఆ; నీలః = నీలుఁడు;	న = ఒక్కటైన; కరేణ = చేతచేత; త్రైలా
శరౌఘసమాయస్తః = బాణసమూ	గ్రం = పరకతశిఖరమును; రయోధిపత

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

సర్గ

౧౩

యేరాక్షసరాజుకొలుకు; అస్పదత్ = విడిచెను.

బానరసేనానాయకుండగునీలుండు అట్లుబాణసమూహంబులచే బీజితం

దై, ఒకచేత, నొకవఱతిభరింబుఁ గొని, రాక్షసరాజుపై నేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమానపి లేచిస్త్వీ సమాశ్వస్తో మహామనాః
విప్రేక్షమాణో యుద్ధేల్ల స్సరోష మిద మబ్రవీత్. ౭౩
నీలేన సహ సంయుక్తం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

టీక॥ లేచిస్త్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహామనాః=పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడునగు ; హనుమాంపి=హనుమంతుండును; సమాశ్వస్తః = ఊఱడిలినవాఁడై ; యుద్ధేల్ల=యుద్ధంబుఁగోరువాఁడై; విప్రేక్షమాణః=చూచుచున్నవాఁడై ; నీలేన సహ=నీలునితోఁగూడ; సంయుక్తం= కూడిన; రాక్షసేశ్వరిం = రాక్షసనాథుఁడయిన; రావణం = రావణునిగూ

చి; సరోషం = కోపముతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాపరాక్రమకాలియు మహాత్ముండునగు హనుమంతుండంతఁడెప్పిటిలి, యుద్ధకాంక్షచే నలుప్రక్కలంజూచి, నీలునితోయుద్ధంబుఁగావించుచున్న రావణుంగని, లేచించుకొని పోయినాఁడనుకోపంబున, నతనితోఁబట్టిచెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

అన్యేన యుద్ధమానస్య నయుక్త మభిధావనమ్. ౭౪

టీక॥ అన్యేన=ఇతరునితో; యుద్ధమానస్య=యుద్ధము సేయుచున్నవానియొక్క; అభిధావనం=తలుముట ; నయుక్తం=సరిగాదు.

మఱియొకనితోడయుద్ధము సేయు

చున్నవానిం దటుముకొనిపోవుటయుక్తముకాదు; కావుననిన్నువిడిచినాను. అని, హనుమంతుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాతేజా స్తచ్చ్యుగం సప్తభిశ్చరైః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స:౫౯

అజఘాన సుతీక్షణైః సద్వికీర్ణం పపాతహ. ౭౫.

టీక॥ మహా శ్రేణాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణోపి = రావణుడును; తత్ = ఆ; శృంగం = పర్వతశిఖరమును; సుతీక్షణైః = మిక్కిలియు గఱకులయినకొనిలుగల; సప్తధిః = ఏడైవ; శరైః = బాణములచేత; అజఘాన = కొచ్చెను. తత్ = అది; పికీర్ణం = తువకలై; పపాత = పడెను. ("హ" అనుదివ్యధర్మారణ్యము).	మహా శ్రేణాండగు రావణుడును, అపవతశిఖరంబును, ఏడుతీక్షణాణులచేతఁబడి, నదితులయలయి నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తద్వికీర్ణం గిరీశృంగం దృష్ట్వా హరి చమూపతిః

కాలాగ్ని రివ జ్వాలా క్రోధేన పరివీరహ. ౭౬

టీక॥ పరివీరహః = శత్రువీరులవధించునట్టి; హరిచమూపతిః = వానరసేనానాయకుఁడైననీలుఁడు; పికీర్ణం = తునియలయిన; తత్ = ఆ; గిరీః = పవతముయొక్క; శృంగం = శిఖరమును; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధేన = కోపముచేత; కాలాగ్నిరివ = ప్రళయాగ్నివలె;	వలె; జ్వాలా = మండెను. శత్రువీరులవధించునట్టివానరసేనానాయకుఁడనీలుఁడు, తానుబ్రయోగించినపర్వతశిఖరంబు దునియలగుటంబూచి, కోపంబున, బ్రలయకాలాగ్నికై వడిమందిపడెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సోశ్వకణ్ణో ధవా సాలాంశ్చ తాంశ్చ సుశ్రుప్తాః
అన్యోశ్చ వివిధా వృక్షా సలశ్చేప సంయుగ. ౭౭

టీక॥ సః = ఆ; సీలః = నీలుఁడు; సంయుగః = యుద్ధమునందు; అశ్వకణ్ణో = ఇనుమద్దిచెట్లను; ధవా = చంద్రచెట్లను; సాలా = మద్దిచెట్లను; సుశ్రుప్తాః = తాం = చక్కఁగాఁబూచిన; తాంశ్చ = చూచితి చెట్లను; అన్యాః = ఇతరములయిన; వివిధాః = నానావిధములయిన; వృక్షాంశ్చ = చె	
---	--

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము. ౧౧౧

స ౫౯

ట్లను; చిత్తపః వేసెను.

అనీలుండస్పదుయుద్ధంబున , ఇను
మద్దిచెట్లనుచండచెట్లను; చక్కఁగాఁ
బూచినమామిడిచెట్లను, మఱియుఁగల

రమలయిన నానావిధవృక్షములనురా
వణునపై వేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తాక వృక్షైక సమాసాద్య ప్రతిచిచ్ఛేద రావణః

అభ్యవషణ త్సుఖేరేణ శరవషేణ పావకేమ్. ౭౮

టిక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుం
డు; తాక=ఆ; వృక్షైక= వృక్షము
లను; సమాసాద్య=పొండి; ప్రతిచిచ్ఛే
ద=నలుకెను. సుఖేరేణ = మిక్కిలి
యభయంకరమయిన; శరవషేణ=
దాగములవానచేత; పావకేమ్= అగ్ని
హూతునకొడువై ననీలునిగూచి; ఆ

భ్యవషణ=కురిసెను.
అంత, రావణుండు , అవృక్షముల
నన్నింటినిగలకుదాగంబులగుండించి, నీ
లునమీద , మిక్కిలియభయంకరంబు
గుదాగవషణంబుఁగూపించెను
అని, తాత్పర్యము.

అభివృష్ట శ్చరాఘేన మేఘేనైవ మహాచలః

వ్రాస్యంకృత్వా తదా రూపం ధ్వజాగ్రే నిపపాతహ. ౭౯

టిక॥ సః/అధ్యాహృతము)= అనీ
లుండు; మేఘేన=మేఘములచేత; మ
హాచలఇవ=మహాపర్వతమువలె; శరా
ఘేణ=దాగసమూహముచేత ; అభి
వృష్టః=ఇకురిపింపఁబడినవాఁడై; తదా=
అప్పుడు; రూపం=ఆకారమును; హ్రీ
స్యం=చిన్నదిగా; కృత్వా=చేసికొని; ధ్వ
జాగ్రే=తెక్కెముయొక్కకొనను; నిప

పాత=వ్రాలెను ("హ" అనునదిపాద
పూరణార్థము).
అనీలుండు, అట్లుమేఘంబుచేమహా
పర్వతంబుకరణి , రావణునిచేదాగవ
షణంబుననభివృష్టంఁడై , తనయాకార
మునుహ్రీస్యమునుగావించికొని, రావ
ణునిధ్వజాగ్రంబుమీదికివ్రాలెను.
అని, తాత్పర్యము.

పావకాత్మజ మాలోక్య ధ్వజాగ్రే సముపస్థితమ్
జిహ్వల రావణః క్రోధా త్తతో నీలో ననాదయ. ౮౦

టీక॥ రావణం=రావణుడు; ధ్వ
జాగ్రే=బెక్కెముకొనను ; సముపస్థి
తం=ఉన్న; పావకాత్మజం= నీలుని; ఆ
లోక్య=చూచి; క్రోధాత్= కోపమువ
లన; జిహ్వల=మండెను. నితః=అంతః

రావణుండట్లు నీలుండు తనధ్వజా
గ్రంబుమీదికి వాలుటంబూచి , సరఫు
క్రుద్ధుడై మండిపడెను; నీలుండుధ్వజా
గ్రంబుననుండి, సింహనాదంబుగా వింటే
ను. అని, తాత్పర్యము.

నీలః=నీలుడు; ననాదః; వికారాంసు.

ధ్వజాగ్రేం గిరిశృంగగో కిరీటాగ్రేవ తంహం
లత్. ప్న రివ జిహ్వల క్రోధ రృష్ట్యా రామకృ పిన్దితాః. ౮౧

టీక॥ అథ=అంతః శత్రువీరులవధిం
ఘాతును; - నూపతిః= వానిరసే
తుండును; రామఘండు; మహాశృంగం=ధ్వ
జాగ్రే=బెక్కెముకొనను; ధనువః=
వింటియొక్క; అగ్రేవ = కొనను; కిరీ
టాగ్రేవ=కిరీటముకొనను; తం = ఆ;
హరిం=నీలుని; రృష్ట్యా=చూచి ; పిన్ది
తాః=అశ్చర్యపడిరి.

అంత, రావణునికి బాణంబువిడువ
నెట్టి నీలువకుండునట్లు ధ్వజాగ్రంబువ
ను, ధనుగ్రంబునను , కిరీటాగ్రంబు
నను నుచరించుచున్న నీలుఁబూచి ,
లత్తుఁబాడును హనుమంతుండునురా
ముండును అశ్చర్యమొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాలేకాః కపిలాఘవవిన్దితః
అస్త్ర మాహారయామాస దీప్తమాగ్నీయ మద్భుతమ్. ౮౨

టీక॥ మహాలేకాః- అధికమయినలే
జస్సుగల; రావణోపి-రావణుండును; క
పిలాఘవవిన్దితః = నీలునిలాఘవమువ

కాశ్చర్యమనొందినవాడై; దీప్తం-
ప్రకాశించుచున్నదియు; అద్భుతం-
శ్చర్యకరంబునను; ఆగ్నీయం- అగ్ని

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౧౧

స. ౫౯

దేవతాకమయిన; అస్త్రంఽలస్త్రము | బునిలాఘవమునకాత్మర్థమునొంది, ది
ను; ఆహరయామానఃగ్రహించెను. | వ్యలబగునాగ్నేయాస్త్రంబుగ్రహించె
మహాతేజాండగురావణుండను, నీ | ను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే చుక్రుశు హృకప్తా లబ్ధలతాః స్థవంగమాః
నీలలాఘవసంభ్రాంతం దృష్ట్వా రావణ మాహవే. ౮౩

టీక|| తతః=అంత; తే=ఆ; స్థవంగ=రలయి; హృకప్తాః=సంతోషించినవార
మాః=వానరులు; ఆహవే= యుద్ధము | అయి; చుక్రుశుః=అజచిరి.
నందు; నీలలాఘవసంభ్రాంతం= నీలని | అంతనావానరులండలు, రావణుండు
లాఘవముచేభ్రాంతి నొందిన ; రావ | యుద్ధంబునీలనిలాఘవంబుచే సంభ్రా
ణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి; లబ్ధ | తుండగుటనెఱిగి, సంతోషంబు నొంది
లతాః= పొందఁబడినవిషయముగలవా | నీహనాదంబుగావించిరి. అని, తా.

వానరాశౌచ నాదేన సంరభ్య రావణ స్తదా
సంభ్రమాన్విష్టహృదయో నశించి తృప్తిగృహ్యత. ౮౪

టీక|| తదా=అప్పుడు ; సంరభ్య=ద్యత=పొందఁడయ్యె.
సంరంభముగలవాఁడును ; సంభ్రమా | అప్పుడు, నీలనిలాఘవంబుచే సం
విష్టహృదయః= తొట్రుపాటుచేబొం | భ్రాంతుండై యాగ్నేయాస్త్రసంధాన
దఁబడినమనస్సుగలవాఁడునగు ; రావ | సంరంభంబుననున్నరావణుండు, వా
ణః=రావణుండు; వానరాశౌచ=వా | నరులచేయుకోలాహలంబుచే, గొం
నరులయొక్క; నాదేన = అలపుచేత | తనేమీయిందోచకుండెను.
ను, శించిత్= కొంచెమేని ; నప్రత్యప | అని, తాత్పర్యము.

అగ్నేయేనాథ సంయుక్తం గృహీత్వా రావణ శృరమ్
ధ్వజశీషా స్థితం నీల ముదైషత నికాచరః. ౮౫

టీక|| అథ=అంత; నికాచరః= రాక్షసుడైన; రావణః=రావణుండు ; అ

౧౦౧౦ ప్రతిపదాంతర్యతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

గ్నేయేనఁబగ్నేయాశ్రమతో ; సం	చెను.
యుక్తఁఁబూడిన; శరంఁ బాణమును;	అంత, రావణుడు , అగ్నేయా
గృహీత్వాఁగ్రహించి ; ధ్వజశీషాస్థి	శ్రమతోనభిమంత్రింపఁబడిన శరంబు
తంఁ బెక్కఁముయొక్క శిరస్సునందు	దీసి, ధ్వజాగ్రంబుననున్ననీలుం గాంచె
న్న; నీలంఁనీలుని ; ఉత్తైక్షత = చూ	ను. అని, తాత్పర్యము.

తతోబ్రవి స్తహతేవా రావణో రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ తతఃఁఅంత; మహతేవాఃఁ	వీరఁచెప్పెను.
అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు	అంత, మహాపరాక్రమకారియగు
ను; రాక్షసేశ్వరఃఁరాక్షసనాథుండు	రాక్షసరాజురావణుడు , నీలుతో
నగు; రావణః = రావణుడు ; అబ్ర	హ్మసి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కపే లాఘవయుక్తోసి మాయయా పరయానయా. ౮౬

టీక॥ కపేఁనీలుఁడా! అనయాఁ	అగుచున్నావు.
ఈ; పరయాఁఅధికమయిన; మాయ	నీలుఁడా! నీవు, బాలమాయలునే
యాఁమాయచేత; లాఘవయుక్తఁ	చినవాడవు ; మహాలాఘవముగలిగి
లాఘవమతోఁబూడినవాడవు; అసి	యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జీవితం భలు రక్షస్వయది శక్తోషి వానర

టీక॥ వానరఁ నీలుఁడా! శక్తోషి	నీలుఁడా! ఇప్పుడు, నీకు శక్తిగలదే
యదిఁశక్తుండవగుచువేని ; జీవితంభ	నీప్రాణమరక్షించుకొనుము.
లుఁప్రాణమునుమాత్రమ; రక్షస్వ	అని, తాత్పర్యము.
కాపాడుకొనుము.	

తాని తాన్యాత్మరూపాణి సృజసి త్వ మనేకశః. ౮౭

టీక॥ త్వంఁనీవు; అనేకశఃఁ అనేకముగా; తానితాని = అయా ; అత్త

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. గం॥

స ౫౯

రూపాణి=అకారములను ; స్వదసి= స్వదేవునిగా నున్నావు.
నీవు, నానావిధములగునయ్యెరూ

పంబులందాత్పదవు ; దానింజూడనా శ్రేయమునుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తథాపి త్వాం మయా యుక్త స్సాయుకోస్త్ర ప్రయోజితః
జీవితం పరిరక్షంతం జీవితా ద్భ్రంశయిష్యతి. ౮౮

టీక॥ తథాపి=అట్లయినను ; మ
యా=నాచేతః;యుక్తః = ప్రయోగిం
పఱచిన;అస్త్రప్రయోజితః = అస్త్ర
ముతోఁగూర్చఁబడిన;శరః= బాణము;
జీవితం=ప్రాణమును ; పరిరక్షంతం=
కాపాడుకొనుచున్న;త్వాం = నన్ను;
జీవితాత్=ప్రాణముననుండి ; భ్రంశ
యిష్యతి=త్రోయిఁగలదు.

అట్లు, నీవుప్రాణసంరక్షణార్థము
యి మాయచే నానావిధరూపంబులు
దాల్చుచున్నను, నేనిప్పుడుప్రయోగిం
చుదివ్యాస్త్రయుక్తమగుబాణము, ని
న్నుమృతుంశేయఁగలదు. అని, రా
వణుండునీలునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాబాహూ రావణో రాక్షసేశ్వరః
సంధాయ బాణ మస్త్రేణ చమూపతి మతాడయత్. ౮౯

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు
గలవాఁడును;రాక్షసేశ్వరః= రాక్షస
నాథుఁడును;రావణః = రావణుం
డు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యా= చెప్పి ; బా
ణం=బాణమును;అస్త్రేణ= అగ్నేయా
స్త్రముతో;సంధాయ= కూచి; చ
మూపతి = సేనానాయకుఁడగునీలు

ని;అతాడయత్=కొట్టెను.
మహాబాహుండును రాక్షసేశ్వరుం
డగురావణుండు, ఈప్రకారమునం
జెప్పి, యాగ్నేయాస్త్రంబుచే బాణం
బునభిమంత్రించి, వానరసేనానాయ
కుండగునీలుపైవిడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సోస్త్రయుక్తన బాణేన నీలో వతుని తాడితః
నిరదహ్యమాన స్సహసా నిపపాత మహీతలే. ౯౦

జ్జ

జ్జ

టీక॥ సః=ఆ;నీలః=నీలుడు;అస్త్ర	పాత=పడెను.
యైశ్వర్య= ఆగ్నేయాస్త్రముతోఁ గూ	ఆనీలుండు, ఆగ్నేయాస్త్రముచేవ
డిన;బాదేన=బాణముచేత ; వశసి=	త్వస్థులంబునం దాడితుండై , యాది
ఘోమ్యునందు;తాడితః = కొట్టుబడి	వ్యాస్త్రాజ్వాలలచేదహించబడుదు, త
నవాండ్రై;విదాహ్యమానః= దహించ	టాబున,వ్యతాగ్రంభవనుండి భూమిం
బడుచున్నవాండ్రై;సహసా= శీఘ్రః=బు	బడెను. అని, తాత్పర్యము.
న;మహీతలే=ధూతలయినందు ; విద	

పితృమాహత్మ్యసంయోగా దాత్మనశ్చాపి లేజనా
 జానుభ్యా మపతన్యూమా నచ ప్రాప్త్యోయబ్యత. ౯౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	దడయ్యెను.
నీలుడు; పితృమాహత్మ్యసంయోగా	ఆనీలుఁడు, తండ్రియగునగ్నిహో
త్=తండ్రియొక్కప్రభావము చేరుట	మ్రుని యనుగ్రహమువలనను , తపతే
వలనను;అత్తనః=తనయొక్క;లేజనా	జోమహిమవలనను , అధ్యాగ్నేయా
దాపి=లేజస్సుచేతను ; జానుభ్యాం=	స్త్రంబుచే విసంజ్ఞుండై మ్రోకాల్లా
మ్రోకాల్లాచే;భూమా = నేలయం	నుకొనినీలంబడెనుగానిమృతుండుకాఁ
దు;అపతత్=పడెను.ప్రాప్తే = ప్రా	దయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
ణములచేత;నవ్యయ్యబ్యతచ=విడువఁబ	

విసంజ్ఞం వానరం దృష్ట్వా దశగ్రీవో రణోత్సృకః
 రథే నాంబుదవాచేన సామిక్రి మధిదురుచి. ౯౨

టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుండు ; వి	లక్ష్మణుని;అధిదురుచి=లేచి పును.
సంజ్ఞం=తెలివిదప్పిన;వానరం = నీలు	రావణుండు, నీలుండుమూర్ఖులం
ని;దృష్ట్వా=చూచి;రణోత్సృకః= యు	దగుటనబొది,యుద్ధోత్సృకుండై, మే
ద్ధోత్సాహముగలవాండ్రై ; అంబుదనా	ఘగజానంబువంటిధ్వనిగలరథంబుచే,
చేన= మేఘముయొక్కధ్వనివంటి ధ్వ	లక్ష్మణునిఁబిడికడలెను.
నిగల;రథేన=రథముచేత; సామిక్రిం=	అని, తాత్పర్యము.

జ్జ

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౦౫

స ౫౯

ఆసాద్య రణమధ్యేతు వారయిత్వా స్థితోఽబ్వలక్
ధనుర్విష్ణురయోమాన కంపయ్యువ మేదిసిమ్ ౯౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ సంపదేశనము.

రావణుడు; ఆసాద్య=పోండి; వార	ఆరావణుండు, లక్ష్మణుంబొంది,
యిత్వా=అడ్డగించి; రణమధ్యే=య	యడ్డమువచ్చిన సుగ్రీవాదులవారించి,
ధమునముమ; బ్వలక్ = సంపద స్థితః=	యేర్థమధ్యంబునఁ జేబొల్లుచున్నవాఁ
లిచినవాడై; మేదిసిం=భూమి; కం	డై; భూమియందరువల్లు, ధనుస్సును,
పయన్నివ = కదలించువాఁడువలె; ధ	న్యాకవఱఁగఁబున, ధ్వఃపదేశనము.
నుః=వింటిని; విష్ణురయోమాన=ధ్వ	అని, తాత్పర్యము.

త మాహ సౌమిత్రి రచీవసత్త్వో
విష్ణురయంతం ధను రప్రమేనుమ్

టీక॥ అచీవసత్త్వః=తక్కువగా	గుచి; ఆహ = చెప్పుచున్నాఁడు.
నిబలముగల; సౌమిత్రి=లక్ష్మణుండు;	మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండు,
అప్రమేయం = కొలఁతపెట్టరాని; ధ	అట్లుచూపఁప్రమాణంబగుధనుస్సును ధ్వ
నుః=వింటిని; విష్ణురయంతం=ధ్వనిం	పదేశయచున్న రావణుంజూచి, య
పదేశయచున్న; తం = ఆరావణుని	ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యేహి మామేవ నిశాచరేంద్ర
న వానరాం స్త్వం ప్రతియోధు మహాః ౯౪

టీక॥ నిశాచరేంద్రః=రాక్షసరాజు	హాః=తగినవాఁడవుకావు.
దవగురాణుడా! త్వం=నీవు; మామేవ=	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
నన్ను గూచియె; అభ్యేహి=రమ్ము.	ఈవానరులతో యుద్ధము సేయుచున్నా
వానరాః=వానరులగుకూర్చి; ప్రతి	వేమి? నాయుద్ధకురమ్ము. అని, లక్ష్మణుం
యోధుం=యుద్ధము సేయుటకు; నా	డు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తా.

స తస్య వాక్యం ప్రతిపూర్ణాఘోషం

జ్యోత్యముగ్రం చ సకమ్య రాతా

ఆసాద్య సాదిత్ర మవస్థితం తం.

కోపాస్వితో వ్యా మువాచ రక్షః ౯౫

టీక॥ రక్షః = రాక్షసుఁడయిన; సః =	తః = కోపముతోఁగూడినవాఁడై ; వా
ఆ; రాతా = రావణుఁడు; తస్య = ఆలక్ష్య	క్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
ఋనియొక్క ; ప్రతిపూణాఘోషం =	రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు, ఆ
నిందినధ్వనిగల; వాక్యం = మాటను ; ఉ	లక్ష్యఋని యతిగంభీరధ్వనిగల మాట
గ్గిం = భయంకరమయిన; జ్యోత్యం = అ	నుభయంకరంబగు జ్యోనాదంబునువిని,
లైత్రాటిధ్వని; సకమ్య = విని ; ఆవస్థి	క్రద్దుండై, లక్ష్యఋనిఁడగ్గటి, యిట్లుని, చె
తం = నిలిచియున్న; తం = ఆ; సాదిత్రం =	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్యఋని; ఆసాద్య = ఁగ్గటి; కోపాస్వ	

దిష్ట్యాసి మే రాఘవ దృష్టిమాగణం

ప్రాప్తంతగామీ విపరీతబుద్ధిః

టీక॥ రాఘవ = లక్ష్యఋణ! అం	పుయొక్క మాగణమును ; ప్రాప్తః =
తగామీ = నాశమునుబొందువాఁడవు	పొందినవాఁడవు; అసి = అగుదున్నావు.
ను; విపరీతబుద్ధిః = విపరీతమయినబు	లక్ష్యఋణ! నీకునాశమునమి
ద్ధిగలవాఁడవునగు; త్వం (ఆధ్యాత్మిక	పించినదికావున, విపరీతబుద్ధితో, నా
ము) = నీవు; దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత;	భాగ్యవశంబున, నాదృష్టింబడినావు.
మే = నాయొక్క; దృష్టిమాగణం = చూ	అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ త్వదే యాస్యసి మృత్యుచేకం

సంసాద్యమానో మమ బాగబాలైః.

టీక॥ అస్మిన్ = ఈ; త్వదే = త్వగము	లైః = బాగసమూహములచేత ; సం
సందు; మమ = నాయొక్క ; బాగబా	సాద్యమానః = హింసింపఁబడినవాఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦౭

స ౫౯

డనైఃమృత్యుదేశం = మృత్యువుయొక్క
ప్రదేశమును; యాస్యసి = పొందగలవు. బోగలవు. అని, రావణుండు
ఈక్షణంబునందే, నీవు, నాచా అత్తులుతో జెప్పెను.
ఁంబులహతుండవయి, యవవురికిం అని, తాత్పర్యము.

త మాహ సామిత్రి రవిస్తయానో
గజకంఠ ముద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రీమ్

టీక॥ సామిత్రి = లత్తులుండు; అత్తులుండు.
విస్తయానః = ఆశ్చర్యమనొందనివాఁడు. లత్తులుండు; అట్లుగజింపచుడు
దై; గజకంఠం = అతడుచున్న వాఁడు న్నవాఁడును తెల్ల నవియునున్నతంబులు
ను; ఉద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రీం = ఉన్న నగుదంష్ట్రాగ్రంబులుగలవాఁడునగురా
తములును దెల్ల నవియునగు కొనలుగల వణునంద్యజీకరించి, యిట్లని, చెప్పెను.
కోటలుగలవాఁడునగు; తం = ఆరావ అని, తాత్పర్యము.
ణునిగూచిఁ ; ఆహ = చెప్పెడు

రాజ న్నగజకంఠి మహాప్రభావా
వికత్థసే పాపకృతాం వరిష్ఠ. ౯౭

టీక॥ పాపకృతాం = పాపమునే డుకొనుచున్నావు.
యువారలలోపల; వరిష్ఠ = శ్రేష్ఠుడవ పాపిష్ఠులలో ను త్తమఁడవయిన
గు; రాజకంఠ = రాక్షసరాజుఁడవయిన రావణుండా! మహాప్రభావులగు వార
రావణుండా! మహాప్రభావాఁడతిధిక లనీయట్లుగజింపఁడు; నిన్నునీవేపొగ
మయినప్రభావముగలవారలు ; నగ డుకొనుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
జకంఠి = గజకంఠు. వికత్థసే = పొగ

జానామి వీర్యం తవ రాక్షసేంద్ర
బలం ప్రతాపంచ పరాక్రమంచ

టీక॥ రాక్షసేంద్ర = రాక్షసనాథుండవగు రావణుండా ! తవ = నీ యొక్క

సంకలన ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

విర్యం = శక్తి; లం = బడి; ప్ర
తాపంచ = ప్రతాపమున; పరాక్రమం
చ = పరాక్రమమున; చానామి = పతిం
గియున్నాను.

రాక్షసనాథుఁడవగురావణుడా!
నీశక్తియనీబలముననీప్రతాపముననీ
పరాక్రమమును నాకుఁజక్కఁగాఁజెలి
యును. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థి లోహం శరచాపపాణి

రాగచ్ఛ కిం మేఘవికల్పనేన. ౯౮

టీక! అహం = నేను; శరచాపపా
ణి = బాణమును ధనుస్సును హస్తంబు
లంగలవాఁడనై; అవస్థితః = నిలిచిరా
ను. అగచ్ఛ = రమ్ము. మేఘవికల్ప
నేన = వ్యర్థముయినయాత్మస్తుతీతః;
కిం = ఏమిప్రయోజనము.

నేను, ధనుస్సును - బులుచాల్చి, సో
యన్నాను; యుద్ధమునకురమ్ము; ఇ
ట్లువ్యర్థముగానాత్మస్తుతీతః నుట
చేసేమి ప్రయోజనము? అని, లక్ష
ణము, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తా కపిత స్సరజా

రక్షోధిప స్సప్త శిరాః సుపుంఖాః

టీక! రక్షోధిపః = రాక్షసనాథుఁడు; సరజా
ఏవం = ఇట్లు; కపితః = చెప్పుబడిరవా
డై; కుపితః = కోపముతోఁబడిరవా
డై; సుపుంఖాః = మంచిపింజరుల; శ
రణ = బాణములను; సప్త = ఏడిదిని;

సరజా = వికీరణ.
రాక్షసేశ్వరుఁడగురావణుండు ల
క్షణమునాటఁగనిసి, కుపితుండై, లక్ష
గుండై ఏడుబాణములు ప్రయోగించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తాః లక్ష్మణః కాంచనచిత్రశంఖే

వృచ్ఛేర బాణైః శిశితాగ్రధారైః. ౯౯

టీక! లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; త్రా
తాః = అబాణములను; కాంచనచి
త్రము

త్రాశంఖైః = బంగారముచేఁ జిత్రము
లయినపింజరులనియు; శిశితాగ్రధా
రైః

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము, గం. ౧౦౯

స ౫౯

రై = కటకులయినకొనలుగల యందు
బుగలవియునగు; దాస్తే = బాగము
లచేత; చిచ్చేదన = నలుకెను.

లక్ష్మణుడు, కాండనవుంబు

లును తీట్లగ్రంబులునగు బాణంబుల
చేనారావణుండుప్రయోగించినబాణం
బులనేడింటినిఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాక ప్రేక్షమాణ స్పహసా నికృతా

నికృతృభోగానివ పన్నగేంద్రాక

లంకేశ్వరః కోధ వశం జగమ

ససజ్జాచాన్యాన్నిశితాక పృథతాక. ౧౦౦

టిక॥ లంకేశ్వరః = లంకకుల్రుఘ

వయినరావణుడు; సహసా = శీఘ్రం

బున; నికృతాక = ఛేదించబడినదియు;

నికృతృభోగాక = చేపించబడినశరీర

ములుగల; పన్నగేంద్రానివ (స్థితాక) =

సపరాశ్రేష్ఠములువలె నున్నవియునగు;

తాక = ఆబాణములను ; ప్రేక్షమా

ణః = చూచుచు; కోధవశం = కోపము

యొక్కయధీనతను; జగమ = పొందెను.

అర్చాక = ఇతరములయిన; నిశితాక =

కటకులయిన; పృథతాకాంశ్య = బాణము

లను; ససజ్జా = విడిచెను.

లంకారాజుండగురావణుండు, దా

నుప్రయోగించినబాణంబులుఛేదించబ

డి, చిచ్చుశరీరంబులగు మహాసపరాంబు

లకైనదీనేలంబడుటంబాచి, కుపితం

దై, మఱియుండిట్లుబాణంబులం ప్రయో

గించెను. అని, తాత్పర్యము.

స బాణవషణంతు వవషణ తీవ్రం

రామానుజః కామేశ సప్రయుక్తమ్

క్షురాధక చుద్రోత్రమ కణభల్లై

శృరాంశ్చ చిచ్చేదన దుక్షుభేచ. ౧౦౧

టిక॥ సః = ఆ; రామానుజః = రా

మునితమ్ముండయినలక్ష్మణుడు ; కా

ముకేశసప్రయుక్తం = ధనుస్సుచేత

యోగించబడినదియు; తీవ్రం = తీక్ష

ణునగు; బాణవషణం = బాణములవా

నను; వవషణ = కురిసెను. క్షురాధక

జ్ఞ

జ్ఞ

చంద్రోత్తమకణిభైః కత్తికాతి
యమ్మలచేతనుయధాచంద్రబాణము
లచేతను శ్రేష్ఠములయిన కణాకార
బాణములచేతను రెండుప్రక్కలకలకు
గలయమ్మలచేతను ; కరాకార
ములను; చిచ్ఛేదవసంతమునను
భవకలతపడలేదు.

అలక్ష్మిసంకుతనధనుస్సుమండలా

కారంబుగావించిరావలసివై నీవంబు
గుబాగవడకంబు గురిపించి కత్తికాతి
యమ్మలచేతను నధాచంద్రాకారబా
ణంబులచేతను కణాకార బాణము
లచేతనుభల్లంబులచేతను రావలసిందే
యబాణంబులభండించుచు నంతయూ
త్రముగలంతవొందకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స బాణ జాలా న్యథ తానితాని

మోఘాని పశ్యం ప్రీతకారి రాజః

విసిస్థియే లక్ష్మణ లాఘవేన

త్రనశ్చ బాదా స్థితా స్తుమోచ. ౧౦౨

టీక||సం=అ;ప్రీతకారిరాజః= రాక్షస

రాజుండగు రావణుండు; మోఘాని=వ్య

ర్థములయిన; తానితాని=అయా; బాణ

జాలాని = బాణసమూహములను; ప

శ్యం=చూడుచు; లక్ష్మణలాఘవేన= ల

క్ష్మణునిలాఘవముచేత; విసిస్థియే=అ

శ్చర్యమొందెను. త్రనశ్చ=ములను; ని

శితాక = చిట్టములయిన; బాదాక=

బాణములకు; మోచ=విడిచెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు ,

తానేయుబాణంబులన్నింటిలక్ష్మణుని

దుఖండించుచు మత్రయందన్నబాణం

బులనొప్పించుటంబొలి, లక్ష్మణునికర

సంధాన లాఘవంబున కచ్చెరువొందు

చు, మఱిచిట్టములగు బాణంబులంబ్ర

యొగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణ కృత కరాక శితాగ్రా

న్తమేంద్ర వక్త్రాశని తుల్యవేగా

సంధాయ చాపే జ్వలన ప్రకాశా

ససజా రక్షోధితే వాధాయ. ౧౦౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధ కాండము. ౧౦౧

స ౫౯

టికెనిఁజేరిఁబరిత్యజింపఁజేసెను; రక్షసనాథుఁడగు రావణునియొక్క; వధాయఁచంబ్రటకొఱకు; ఆకుఁశీఘ్రముగా; శిరాగ్రాఁకఁజేరికలయిన కొనలుగలవియు; మహేంద్రవజ్రాశనితుల్యచేగాఁజేసేంద్రుని వజ్రాయుధమునకునుచిడుగునకును సమానమయిన వేగముగలవియు; జ్వలనప్రకాశాఁకఁనిప్పుయొకఁకాంతివంటి కాంతిగలవియున

గు; శరాఁకఁబాణములను; బాష్పేధముస్ఫునందు; సంధాయఁ కూర్చిసజఁజేరిచేసెను. ఆలక్ష్యముండు, రావణవధాభకమయి, శీఘ్రమునఁ, దీక్షాగ్రంబులును జేసేంద్రునివజ్రాయుధమునకును చిడుగునకును సమానమయిన వేగముగలవియునగ్నిహోత్రతుల్యంబులునగు బాణంబులువింటంగూర్చి, విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాక ప్రచిచ్ఛేదహి రాక్షసేంద్ర
శ్చిత్వాక తాక లక్ష్యం దూజహాన
శరేణ కాలాగ్ని సమప్రభేణ
స్వయంధు దత్తేవ లలాటదేశే. ౧౦౪

టికె|| రాక్షసేంద్రః = రాక్షసనాథుండగు; సః = ఆరావణుండు; తాకఁ = ఆదాగములను; ప్రచిచ్ఛేదహి = నశింపజేయుచు; తాకఁ = ఆదాగములను; చిత్వాకఁ = నశింపజేయుచు; స్వయంధుదత్తేన = బ్రహ్మదేవవ్యుఁడైన; కాలాగ్నిసమప్రభేణ = ప్రళయకాలాగ్నికి సమానమయిన కాంతిగల; శరేణఁబాణముచేత; ల

క్ష్యం = లక్ష్యముని; లలాటదేశే = నాసటను; దూజహానఁజేసెను. రాక్షసనాథుండగు నారావణుండు, లక్ష్యముజేసిన బాణంబులను తిండించి, తనకుబ్రహ్మదేవుండొసంగినప్రళయకాలాగ్నితుల్యంబగు దివ్యశరములను సంధించి, లక్ష్యమునలలాటంబు నాటినెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్యగో రావణ సాయకాతక
శ్చ చాల బాపం శిథిలం ప్రకృత్య

పునశ్చ సంక్షాం ప్రతిలభ్య కృచ్ఛా)

చిచ్ఛేద చాపం త్రిదశేంద్రశత్రోః. ౧౦౫

టిక్క|| సః=అ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; రావణసాయకార్తః=రావణసాయకములచేబీడింపబడినవాడై; శిథిలంశిథిలముగా; చాపం=ధనుస్సును; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; చరాల=చరించెను. పునశ్చ=మఱియు; కృచ్ఛాత్=కష్టమువలన; సంక్షాం=తెలివిని; ప్రతిలభ్య=పొంది; త్రిదశేంద్రశత్రోః=దేవేంద్రుని శత్రువయిన రావణునియొ

క్క; చాపం=ధనుస్సును; చిచ్ఛేద = ఖండించెను.

అలక్ష్మణుండు, రావణబాగవీడియై, శిథిలంబుగాధనుస్సులట్టుకొని, చలనంబునొంది, మూర్ఛిలైను; అంతఃసారమువలన కష్టమువలన రావణునిచేరిధనుస్సును ఖండించెను. అన, తాత్పర్యము.

సకృత్తచాపం త్రిధి రాజభూన

చాణ్డేస్తదా చాశరథి శ్చితాగ్రైః

స సాయకాహో విచరాల రాజా

కృచ్ఛాత్ప్ర సంక్షాం పున రాసనార. ౧౦౬

టిక్క|| తచా=తప్పుడు; చాశరథిః=చశరథులయొక్క; సకృత్తచాపం=సకృత్తచాపం; సంక్షాం=ఖండింపబడినధనుస్సుగలరావణుని; శితాగ్రైః=శివకులయొక్క; చాణ్డేస్తదా=చాణ్డేస్తదా; చాశరథిః=చాశరథి; త్రిధి=మూడైన; చాణ్డేస్తదా=చాణ్డేస్తదా; అజభూన=కొట్టెను. సః=అ; రాజా = రావణుడు; సాయకాశరథి=రావణములచేబీడింపబడినవాడై; విచరాల = విచరించెను. కృ

చ్ఛాత్ప్ర=కష్టమువలనను; పునః=మఱియు; సంక్షాం=తెలివిని; అనసార = పొందెను.

తప్పుడు, లక్ష్మణుండు, అంతఃసారముండక, కీర్త్యులయలగు మూడురావణులరావణునివొప్పించెను; అరావణుండు, లక్ష్మణబాగవీడియై, చలనమునొంది, మూర్ఛిల్లి, యెట్టులెటువంటిదియొందెను. అన, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౩

స ౫౯

స కృత్రణాప కృర తాడితశ్చ
మేకాద్రక గాత్రో రుధిరావసీక్తః
జగ్రాహ శక్తిం సముదగ్ర శక్తి
స్వయంభు దత్తాం యుధి దేవ శత్రుః ౧౦౩

టీక॥ సముదగ్రశక్తిః=మిక్కిలియు
నధికమయినశక్తిగలవాఁడును ; దేవశక్తిః=దేవతలకుశత్రువునగు; సః=అ
రావణుండు; కృత్రణాపః=ఖండించఁ
బడినధనుస్సుగలవాఁడును; కృర తాడిత
శ్చ=చాలములచే. గొట్టఁబడిన వాఁడు
నై; మేదాద్రక గాత్రః (మేదలద్రక) గా
త్రః)= మేదస్సు చే. దడిసిన దేహముగల
వాఁడై ; రుధిరావసీక్తః=నెత్తురు దే
వదుపఁబడినవాఁడై; యుధి=యుద్ధము
నందు; స్వయంభుదత్తాం=బ్రహ్మదేవు

విదేనియ్యఁబడిన; శక్తిం = శక్తియను
నాయుధమును ; జగ్రాహ = గ్ర
హించెను.

మహాసావిధ్యుకాండును దేవశత్రుం
డునగునారావణుండు, ఛేదించఁబడిన
ధనుస్సుగలవాఁడును బాగాపీడితుండును
మేదస్సుచేతను నెత్తురుచేతనుదడుపఁబ
డినదేహముగలవాఁడునై , మున్నుబ్ర
హ్మదేవునిచే. దనకీయ్యఁ బడినశక్తినిగ్ర
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాం విధూమా నల సన్ని కాశాం
విశ్రాంతిం వానర వాహినీం తామ
చిత్తేవ శక్తిం తరసా జ్వల. తీమ్
సోమిత్రయే రాక్షస రాష్ట్రనాథః. ౧౦౪

టీక॥ రాక్షసరాష్ట్రనాథః = రా
క్షసరాజ్యమునకుఁబ్రభువయిన ; సః=
అరావణుండు ; విధూమానలసన్నికా
శాం= పొగలేనియిగ్నితో సమానమ
యినదియు; తాం= అ; వానరవాహి
నీం=వానరసేనను; విశ్రాంతిః= భయ

పఱచుచున్నదియు; జ్వలంతీం = ప్రకా
శించుచున్నదియునగు; తాం = అ; శక్తిః=శక్తిని; తరసా = శీఘ్రముగా;
సోమిత్రయే=లక్ష్మణునికొఱకు; చిత్తే
ప=విడిచెను.

రాక్షసలొకనాథుండగు నారావ

గంధ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫౯

ఋంక, పాగ లేనియన్నితో సమానమయి పరచువ్వవియనగు, నాశ క్రింది, కిక్కిరి
నదియు, నవ్యావర సేనకంతయుభయ బున, లక్ష్యమున పైనే నెను.
ము గలిగించుచున్నదియు, నిప్పులుగ) అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతీం భరతానుజాగ్రీ
జగఘన బాదేశ్చ హుతాగ్నికలైః
తథాపి సా తస్య వివేక శక్తి
బాహ్యంతరం దాశంధే వికలమ. ౧౦౯

టీక॥ భరతానుజః = భరతునిత
మ్మండగులక్ష్యఋంక ; ఆపతంతీః = యిన; భూతంతరం = వత్స్థలమును;
వచ్చుచున్న; తాం = ఆశక్తిని; ఉగ్రః = వివేక = ప్రవేశించెను.
(సంధియావకము) = భయంకరమ లక్ష్యఋంక, ఆశక్తితనపైవచ్చు
లగు; హుతాగ్నికలైః = వ్రేల్చుబడి బలాబాది, దాని, భయంకరాకారం
నయన్నితో సమానములయిన ; బులును నేరితేవృద్ధిబొందినయన్నితోస
దైః = రాగములచేత; జగఘన = తా మానంబులనగు బాణంబులం గొట్టెను;
తథాపి = అట్లయినను; సా = ఆ; అట్లయినను, ఆశక్తి, వికలంబగులక్ష్య
శక్తిః = శక్తి; తస్య = ఆ ; దాశంధేః = ఋవత్స్థలంబుబోచ్చినది.
లక్ష్యఋంక; వికలం = వెడలుప అని, తాత్పర్యము.

స శక్తిమాక శక్తి సమాహతస్సక
మహుః ప్రజన్త్యాల రఘప్రవీరః
తం విహ్వలంతం సమాసాధ్యపేత్య
జగ్రాహ రాజా తరసా భుజాభ్యామ్. ౧౧౦

టీక॥ శక్తిమాక = శక్తిమయినసా
వధ్యకముగల; సః = ఆ; రఘప్రవీరః = దేగొట్టుబడినవాడై; మహుః = పరా
రాముడు; శక్తిసమాహతస్సక = శక్తి మాలు; ప్రజన్త్యాల = మందెను. రాజా =
రాక్షసరాజు; విహ్వలంతం = మూర్ఖ

శ్రీమద్రామానుజముః యుద్ధకాండము. ౧౦౧౫

స. ౫౯

జ్ఞ

జ్ఞ

నొందుచున్న; తం = అలక్ష్మణుని; సహ
సా = శీఘ్రమున; అభ్యుపేక్ష్య = పొంది;
తరసా = బలము చేత; భుజాభ్యాం = బా
హువుల చేత; జగ్రహ = ట్టుకొనెను.
మహాసామధ్యకాండగు నాలక్ష్మ
ణుండు, ఆశక్తిచేచీడితుండై, పలుమా

లుమండిపడెను; అత, నాలక్ష్మణు
డు, మూఢునిందుటంజూచి, రావ
ణుండు, శీఘ్రమునవచ్చి, బాహువు
లచేసతంబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

హిమవాన్ మందరోమేరుస్తైలోక్యం వా సహమరైః
శక్యం భుజాభ్యా ముద్ధతుం న సంశ్యే భరతానుజః. ౧౦౧౬

టీక॥ హిమవాన్ = హిమవత్సర్వ
తముగాని; మందరః = మందరపర్వత
ముగాని; మేరుః = మేరుపర్వతముగాని;
అమరైః సహ = దేవతలతోఁగూడ; తై
లోక్యం వా = ముల్లోకములుగాని; భు
జాభ్యాం = చేతులచే; ఉద్ధతుం = ఎ
త్తుటకు; శక్యం = అలవియగును. సం
శ్యే = యుద్ధమునందు; భరతానుజః =

భరతునితమ్ముండగులక్ష్మణుడు; న (శ
క్యం) - అలవికాదు.
హిమవత్సర్వతమునుగాని మందరప
ర్వతమునుగాని మేరుపర్వతమునుగాని
దేవతలతోఁగూడ ముల్లోకములనుగాని
చేతులతోనే త్రవచ్చునుగాని, యుద్ధంబు
నలక్ష్మణునిమాత్రము, ఎత్తనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

శక్త్యా బ్రాహ్మణీ సామిత్రి స్తాదితస్తు ప్రాంతరే
విష్టోరచింత్యం స్వభాగ మాత్మానం ప్రత్యనుస్తరత్. ౧౦౧౭

టీక॥ సామిత్రిః = లక్ష్మణుడు; స
ప్రాంతరే = వత్సస్థలమునందు; బ్రా
హ్మణీ = బ్రహ్మసంబంధియగు; శక్త్యా =
శక్తిచేత; తాదితస్తు = కొట్టబడినవాఁ
డైనంతనె; స్వం = తనదైన; ఆత్మానం =
స్వరూపమును; అచింత్యం = ఎన్నరా

ని; విష్టోః = విష్ణువుయొక్క; భాగం =
అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్తరత్ = తలం
చెనుకదా!
లక్ష్మణుండు, అబ్రహ్మచేవునిశక్తి
తనవత్సస్థలమునుజొచ్చినంతనె, త
న్నవిష్ణుచేవునియచింత్యంబగునంశంబు

నిగాస్తం వె. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానవ దహస్త్వం సామిత్రిం దేవకంటకః

తం వీడయిత్వా బాహుభ్యా మప్రభులకంఠసేధవత్. ౧౧౩.

అక్షేపం వైష్ణవంభాగం మానుషం దేహమాస్థితమ్

టీక॥ అథ = అ.న; దేవకంటకః =	వీడయిత్వా = పీడించి ; లంఘన = ఎత్తు
దేవశత్రువగు రావణుడు; మానుషం =	ట.గుంది; అప్రభుః = అసమర్థుడు ;
మనుష్యసంబంధియగు; దేహం = దేహ	అధిపత్ = ఆయెను.
మును; అస్థితం = పొందిన; వైష్ణవం =	లక్ష్మీగుండు, మానుషాకారము
విష్ణుసంబంధియగు; భాగం = అంశమ	నాం న సాక్షాద్విష్ణుదేవుః యంత మేకా
యిన; దానవదర్శస్త్వం = రాక్షసులక	పున, నష్టమ, దేవశత్రువు రావణుండు,
వకమునుహించునట్టి; తం = ఆ, ఏం =	లక్ష్మణుని లేవనెత్తుటకు సమర్థుడు
ఈ; సామిత్రిం = లక్ష్మణుని; తతః = అం	కాః డయ్యె. అ.న, తాత్పర్యము.
దువలన; బాహుభ్యాం = చేతులచేత;	

అథ వాయుసుతః క్రుద్ధో రావణం సమధిద్రవత్. ౧౧౪

టీక॥ అథ = అంత; వాయుసుతః = వా	వత్) = పగుగిల్లెను.
య్యువునుండగు హనుమంతుండు; క్రు	అంత, వాయుకుమారుండగు హను
ద్ధః = కోపించినవాడై; రావణం = రావ	మంతుండు, కుపితుండై, రావణుని
ణునికూర్చి; సమధిద్రవత్ (సమధ్యద	కడరెను. అ.న, తాత్పర్యము.

అజఘాతో రసి క్రుద్ధో వజ్రకల్పేన మష్టివా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	సమయిన; మష్టివా = టిటిరిచేత ; ఈ
హనుమంతుండు; క్రుద్ధః = కోపించిన	సి = తొమ్మనందు; అజఘాన = తొ
వాడై; వజ్రకల్పేన = వజ్రముతోనమా	ట్టెను.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౧

స ౫౯

ఆహనుమంతుండు, క్రద్ధుండై, వమ్మునంబాడి చెను. అని, తాత్పర్యము.
జంబువంటిపిడికిలిచే, రావణునితో

తేన ముష్టిప్రహారేణ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౦౫
జానభ్యా మపత ద్భూమా చచాలచ పపాతచ

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుండును.

బ్రహ్మవైస; రావణః = రావణుడు; తేన = ఆ; ముష్టిప్రహారేణ = పిడికిలిపోటు హనుమంతుని పిడికిటిదెబ్బకు, భూమిచేత; జానభ్యాం = మ్రోంకొల్ల చేత; యుద్ధం, మ్రోంకొల్లానబోరిలంబడి, భూమా = నేలయందు; అపతత = పడెను. చచాలచ = చలించెను. పపాతచ = ప
అని, తాత్పర్యము.

అన్యై స్సనేత్ర శ్రవణై ర్వామ రుధిరం బహు. ౧౦౬

టీక॥ అన్యైః = ఆ రావణుడు; అన్యైః = అరావణుండు, నోళ్లనుండియు, గ నోళ్ల కేతను; నేత్రశ్రవణైః = కన్నులచే న్నులనుండియు శక్తులనుండియు నధిక తను శక్తులచేతను; బహు = అధిమయి ముగా నెత్తురుక్రమము. స; రుధిరం = నెత్తురున; వవామ = క్ర
అని, తాత్పర్యము.

విఘ్నాణామానో నిశ్చేష్టో రథోపస్థ ఉపావిశత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ డెను.

రావణుండు; విఘ్నాణామానః = తి అప్పుడు, రావణుండు, ఇట్టట్టు రుగుడువడుచున్నవాండై; నిశ్చేష్టః = పారలామచుండి, యంతఃశక్తులుదక్కి చేష్టుదక్కినవాండై; రథోపస్థే = ర రథమధ్యంబునంబడియుండును. థంబునడుమను; ఉపావిశత్ = ఉం
అని, తాత్పర్యము

విసంజ్ఞో మార్ఘితశ్చ సీ స్మర ఫానం సమాలభత్. ౧౧౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	పాండవయ్యను.
రావణుడు; విసంజ్ఞః = తెలివిదప్పిన	అట్లతంహ, సంజ్ఞ దప్పియు మార్చి
వాడును; మార్ఘితశ్చ = మార్ఘి	తుండునై, నెలకిడినొందక పరితపించు
దినవాడును; అసీత్ = ఆయెను. స్థా	మరదెం. అని, తాత్పర్యము.
నంచ = నెలకిడిన గూడ; సమాలభత్ =	

విసంజ్ఞం రావణం దృష్ట్వా సమరే భీమవిక్రమమ్
ఋషయో వానరా స్సర్వే నేమిదేవా స్సవాసవాః. ౧౧౮

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు ; భీ	దేవతలును; నేమి = అనిచిరి.
మవిక్రమః = భయంకరమయిన పరా	భయంకర పరాక్రమంబగు రావ
క్రమముగల; రావణం = రావణుని ; ప	ణుండు యుద్ధంబున మార్చితుండగుటం
సంజ్ఞం = తెలివిదప్పినవానిగా ; దృ	ఙ్గాది, వానరులును , ఋషులును
ష్ట్వా = చూచి; వానరాః = వానరులు	మేక్షప్రమఘులగు దేవతలును, సంహ
ను; ఋషయః = ఋషులును ; సవాస	వంబునితోలాహలంబుగా విందిరి.
వాః = ఇంద్రులతోఁబూడిన ; నేవాః =	అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నః తేజస్వీ లక్ష్మణం రావణాదికత్వమ్
అనయ బ్రాఘవాభ్యాశం బాహుభ్యాం పరిగృహ్య తమ్. ౧౧౯

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయిన పరా	ను; అనయత్ = పొందించెను.
క్రమముగల; హనుమానః = హను	మహా పరాక్రమశాలియును హను
మంతుండును; రావణాదికత్వం = రా	మంతుండు, రావణప్రహరంబున మూ
వణుఁడే బీడింపబడిన; తం = ఆ; ల	ర్చితుండయిన లక్ష్మణుని , శత్రులనె
త్సం = లక్ష్మణుని ; బాహుభ్యాం =	త్తుకొని, రామునిసమీపమునకుఁ దెచ్చె
చేతులచేత; పరిగృహ్య = పట్టుకొని;	ను. అని, తాత్పర్యము.
రాఘవాభ్యాశం = రామునిసమీపము	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౮

స ౫౮

వాయుసూనో స్సు హృత్తేన భక్త్యా పరమయాచ సః
శత్రూనా మప్రకంప్యోః లఘుత్వ మగమత్కఃపే. ౧౦౦

టీక॥సః = ఆలత్తుణుడు; శత్రూ	త్వం = తేలికయగుటను; అగమత్ = పొం
తాం = శత్రువులకు; అప్రకంప్యోపి = కద	దెను.
లింపగూడనివాడైనను ; వాయుసూ	ఆలత్తుణుడు, శత్రువులకుఁగదలిం
నోః = హనుమంతునియొక్క; సుహృ	పనుంగూడ నలవిగానివాడైనను, హను
త్వేన = మిత్రుఁడగుటచేతను; పరమ	మంతుండు, మిత్రుండును ఒరమభక్తుం
యా = అధికమయిన; భక్త్యాచ = భక్తిచే	దునుగావున, చతఃకిఁ జేరికయ్యెను.
తను; కఃపే = హనుమంతునికి; లఘు	అని, తాత్పర్యము.

తం సమశ్శృజ్య సా శక్తి స్సామిత్రం యథి దుజ్జయమ్
రావణస్య రథే తస్మిన్ ప్రానం వ్రస రుపాగతా. ౧౦౧

టీక॥సా = ఆ; శక్తిః = శక్తి; యథి =	లుకడను; ఉపాగతా = పొందినది.
యుద్ధమనుదు; దుజ్జయం = జయింప	ఆశక్తి, యంత, యుద్ధంబునదుజ్జ
నలవిగాని; తం = ఆ; సామిత్రం = అత్తు	యొండగులత్తుణునివదలి, మఱి, రావ
ణుని; సమశ్శృజ్య = విడిచి; వ్రసః = మఱి	ణునిఁగంబునఁజేరెను.
ల; తస్మిన్ = ఆ; రావణస్య = రావణుఁ	అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; రథే = థమునందు; ప్రానం = ని	

అశ్వస్తశ్చ విశల్యశ్చ లత్తుణ శ్శత్రూనూదనః
విష్టో ధృగ మమీమాంస్య మాత్మానం ప్రత్యనుస్తరత్. ౧౦౨

టీక॥శత్రూనూదనః = శత్రువులచం	నం = తన్ను; అమీమాంస్యం = అచింత్య
వునట్టి; లత్తుణః = అత్తుణుడు ; అశ్వ	మయిన; విష్టో = విష్టువుయొక్క; ధృ
స్తశ్చ = ఊటడిలినవాడై ; విశల్యశ్చ =	గం = అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్తరత్ = త
అపిసగాయములుగలవాఁడునై; అత్తు	లంచెను.

శత్రువులవధించునట్టి లక్ష్మణుండు, వునియెంతమును గాస్తరించెను.
మూర్ఖజేటియాటిని గాయములు గల అని, తాత్పర్యము.
వాండ్రై, తన్ను అచింత్యమయిన విప్లుజే

రావణోపి మహాలేఖాః ప్రాప్య సంక్షాం మహాహవే
అవదే నిశితా బాణా బ్రాహ్మణ మహద్ధనుః. ౧౨౩

టీక॥ మహాలేఖాః = అధికమయినప
రాత్రమముగల; రావణోపి = రావణుం
డును; మహాహవే = మహాయుద్ధమునం
దు; సంక్షాం = తెరిచి; ప్రాప్య = పొంది; త, యుద్ధంబున మూర్ఖజేటి, లక్ష్మణు
నిశితా = కఠకులయిన; బాణా = లగు బాణంబులను గొప్పధనుస్సును (౫
బాణములను; మహత్ = గొప్పదగు; ధ హిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపాతిత మహావీరాం ద్రవలంతి వాసరీం చమూమ్
రాఘవస్తు రథే దృష్ట్వా రావణం సమధిద్రవత్. ౧౨౪

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; రథే =
యుద్ధమునందు; నిపాతిత మహావీరాం = (సమధిద్రవత్) = పరుగెత్తెను.
వధింపఁబడిన గొప్పవీరులుగలదియు; ద్ర రాముండు, యుద్ధంబున గొప్పవీరు
వంతిం = పరుగెత్తుచున్నదియునగు; వా చివరిపోవుటఁజేసి, పరుగెత్తుచున్నవా
సరీం = వానరసంబంధినియగు; చమూం = నరి సేనలబూచి, రామరావణుఁ యుద్ధ
సేనను; దృష్ట్వా తు = చూచినంతనె; రావ ధరెను. అని, తాత్పర్యము.

అదైవ ముపసంగమ్య హనుమా న్వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ అథ = అంత; హనుమాన్ = హ
నుమంతుండు; ఏనం = ఈ రాముని; ఉప సంగమ్య = సమీపించి; వాక్యం = మాట
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౨౧

స ౫౯

అంత, హనుమంతుండు, రామః | అని, తాత్పర్యము.
యొద్దకువచ్చి, యిట్లుని, చెప్పెను.

మమ పృథ్థం సమారుహ్య రావణం శాస్త్ర వహానీ ౧౦౨౫
విష్ణు ర్యథా గరుత్మంతం బలవంతం సమాహితః

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)= నీ దువు.
పు;విష్ణుః=విష్ణుండ; బలవంతం = అ విష్ణుండుబలవంతుండగు గరుత్మంతు
ధిఃమయినబలముగల ; గరుత్మంతం నెక్కునెట్లు, నీవునన్నుకోహించి, యె
యథా=గరుత్మంతునివలె; మమ= నా చ్చరికగలవాడవై, రావణునితోయు
యొక్క; పృథ్థం= వీవును ; సమారు హ్య=ద్ధంబుగావింపుము. అని, హనుమంతుం
హ్య=ఎక్కు; సమాహితః = ఎచ్చరిక దు, రామనితోఁజెప్పెను.
గలవాడవై; రావణం=రావణుని; శా అని, తాత్పర్యము.
స్తం=శీక్షించుటకు; అహానీ = తగు

త చ్ఛ్వాత్వా రాఘవో వాక్యం వాయుశ్రేణి భాషితమ్. ౧౦౨౬
ఆరురోహ మహాశూరో బలవంతం మహాకపిమ్

టీక॥ మహాశూరః = గొప్పశూ హ=ఎక్కును.
రుండగు; రాఘవః=రాముండు; వాయు మహాశూరుండగు రాముండు, వా
శ్రేణి=వాయుకుమారుండగు హను యుడేవునికుమారుండగు హనుమంతుం
మంతునిచేత; భాషితం= చెప్పఁబడిన; దుచెప్పిన మాటనువిని , బలవంతుండ
తత=అ; వాక్యం=మాటను; శ్చత్వా= గునయ్యాంజనేయునాగొహించెను.
విని; బలవంతం=అధిఃమయిన బలముగ అని, తాత్పర్యము.
ల; మహాకపిం=హనుమంతుని; ఆరురో

రథస్థం రావణం సంఖ్యే దదర్శ మనుజాధిపః. ౧౦౨౭

౧౦౬ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫౯

❧

❧

టిక॥ మనుకాధీపః = మనుష్యుల
కుంబధువయిన రామఁడు ; సంఖ్యే =
యధ్యక్షునందు; రథస్థం = రథమునను
న్న; రావణం = రావణుని; సవశేఁ = చూ
చెను.

మనుజులొకేంద్రుండగు రామఁడు,
ఆట్లు సూనుమంతు నాలోహించి ; ర
థగతుండగు రావణుని చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాలోక్య మహాలేఖాః ప్రదుద్రావ స రాఘవః
వైరోచనమివ క్రుద్ధో విష్ణు రభ్యుక్తతాయుధః. ౧౦౮

టిక॥ మహాలేఖాః = అధికమయిన లే
జన్ముగల; సః = ఆ; రాఘవః = రామఁ
డు, తం = ఆ రావణుని; ఆలోక్య = చూ
చి; వైరోచనం = బలి; ఆలోక్య (అధ్యా
ప్యతము) = చూచి; విష్ణుః = విష్ణుదేవు
డువలె; క్రుద్ధః = కోపమునొందినవా
డై; అభ్యుక్తతాయుధః = ఎత్తబడిన

యా యధముగలవాడై; ప్రదుద్రావ =
పరుగెత్తెను.
విష్ణువు బలింబొలి, యతః మీదికిం
బొత్తునై, మహాలేఖుండగు రామం
డు, ఆ రావణుని చూచి, క్రుద్ధుడై, ధను
ధకరుడై, యతః మీదికి వచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్యాశబ్ద మకరో శ్రీత్రం వజ్రనిష్పేద నిస్సవం

టిక॥ సః (అధ్యాప్యతము) = ఆ రా
ముడు; వజ్రనిష్పేద నిస్సవం = వజ్ర
ధ్వనివంటి ధ్వనిగల; తీవ్రం = తీక్షణము;
త్యాశబ్దం = అల్లెత్రాటిధ్వని ; ఆ

కారం = చేసెను.
ఆ రాముడు, వజ్రధ్వనివంటి మహా
ధ్వనిగలుగునట్లు, త్యాశబ్దం బుగావించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

గిరా గంధీరయా రామో రాక్షసేంద్ర మువాచహ. ౧౦౯

టిక॥ రామః = రాముడు; గంధీర
యా = ధయంకరమయిన; గిరా = నా

కుమారతే; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసేశ్వ
రుండగు రావణునిగాచి; ఉవాచ = చె

❧

❧

పైను ("హ" అనునదిపాదపూరణ) రావణుంబూది, యట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రాముండుం, రాక్షసేశ్వరుండగు

తిష్ఠతిష్ఠ మమ త్వంహి కృత్వా విద్రీయ మీద్యకమ్
కృసు రాక్షస శాదుకల గతో మోక్ష మవాప్స్యసి ౧౩౦

టీక|| రాక్షసశాదుకల = రాక్షస కలను; అవాప్స్యసి = పొందగలవు?
శ్రేష్ఠుడవగు రావణుడా! తిష్ఠతిష్ఠ = ని రాక్షసశ్రేష్ఠుడవగు రావణుడా! ని
లునిలు! త్వం = నీవు; మమ = నాకు; ఈద్య లనిలు, నీవు; నాకింతటియవకారముగా
శం = ఇట్టి; విప్రియం = అద్రీయమును; కృ పరిచి, యెచ్చటికిఁబోయి విమక్తుండవు
త్వాహి = చేసియు; కృసు = ఎచ్చటికి; గ కాంగలవు? అని, తాత్పర్యము.
తః = పోయినవాడవై; మోక్షుః = విడు

యదీంద్రవై వస్వతభాసరాన్వా
స్వయంభు వై శ్వానరశంకరాన్వా
గమిష్యసి త్వం దశవా దిశోభవా
తథాపి మే న ద్యగతో విమే త్యసే. ౧౩౧

టీక|| త్వం = నీవు; ఇంద్రవై వస్వతభాసరాన్వా = ఇంద్రునిగానియ
భాసరాన్వా = ఇంద్రునిగానియ
మునిగానిసూర్యునిగాని; స్వయంభు నీవు, దేవేంద్రునియొద్దకుగాని య
వై శ్వానరశంకరాన్వా = బ్రహ్మదేవుని మునియొద్దకుగాని సూర్యునియొద్దకుగాని
గానియన్ని హోత్రునిగాని శివునిగాని బ్రహ్మదేవునియొద్దకుగాని యన్ని
ని; అథవా = లేక; దశ = పదియయిన; దిశో హోత్రునియొద్దకుగాని శంకరునియొద్దకుగాని
వా = దిక్కులనుగాని; గమిష్యసియది = గానిపోయినను, దశదిశలకుంబరుగై త్రి
పొందుదువేనియు; తథాపి = అట్లుయిన నను, ఇప్పుడునా యెదుటంబడినవెనక,
ను ; అద్యం = ఇప్పుడు; గతం = పొందిన ఇంకందప్పించుకొనఁజాలవు. అని, తా.

యత్యైవ శక్త్యాభి హత స్వయాద్య

ఇచ్చిక్ ిషాదం సహసాభ్యుపేతః

స ఏవ ంత్తోగ . రాజ మృత్యు

పుత్రత్ర రాంస్య తవాద్య యుక్తే. ౧౩౩

టీక॥ తత్తోగం రాజ = రాజీనన
యూహ రాజుండునగు రావణుడా! య
త్యైవ = ఎప్పుడును; అద్య = ఇప్పుడు;
స్వయా = నీచేత; శక్త్యా = శక్తిచేత, అభి
హతః = కొట్టుబడినాచో; స ఏవ = అ
తఁడే; సవ (అధ్యాహృతము) = నీయే
కొ; ిషాదం = దుఃఖమున; ఇచ్చిక్ =
కోరుడు; సహసా = నీపుముగా; అభ్యు
పేతః = చచ్చినవాండ్రై; అద్య = ఇప్పుడు,
యుక్తే = యుక్తమునందు; సప్రత్రచారి

స్య = కొడుకులతో సభార్యలతో సుంకు
పిన; తవ = నీయొక్క; మృత్యుః = మృత్యు
త్ర; భవ్యః (అధ్యాహృతము) - కాంగ
లండు.

రాజీనరాజుండునగు రావణుడా!
నీప్పుడెప్పుడు శక్తిచేతగాడ్డారాచో, అ
తండు మృదువచ్చినతోయొక్కంబుగా
వించి, నన్ను నీవారిలన. దక్షను, వధింపఁ
గలండు; ఇంతలోఁదొ. దర్శింపజకుము.

అః, రావ్య్యము.

వీతేవ చాత్యర్చ్యశ ద్భవాని

శక్తై జనస్థాన కృతాలయాని

చతుర్దశా న్యా ప్రవరాయ ధాని

ప్రక్షస్పహసాశ్రితిః షూచితా. ౧౩౩

టీక॥ వీతేనచ (మయా) = నాచేత
నగుడ; అత్యర్చ్యతదశకనాని = దిక్కి
లియునాశ్చక్రకమున చూడటగల
వియు; అ ప్రవరాయ ధాని = పొండుల
దినశ్రేష్ఠములయిన యాయధములుగ
లవియు; జనస్థానకృతాలయాని = జ
నస్థానమునందుం జేయఁబడిన యాని

గలవియునగు; చతుర్దశాని (చతుర్దశ
శక్త) = పదునాలుగయిన; రిక్షస్పహసా
శ్రితిః = రాక్షసులవేలు; శక్తై = బాణముల
చేత ; షూచితాని = చంపఁబడినవి.
ఇప్పుడునీ మెదుటనున్న నేనును, భయం
లకరాకారులునును ప్రమాయాధధారు
లునగు జనస్థానమున నుండు వారలఁ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫

స ౫౯

బదునాలుగువేలమందిరాక్షసుల , నా వాండను. అని, రాముండు, రావణుని
కొండన , చీట్లబాణంబులవధించి తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్చుత్వా రాక్షసేంద్రో మహాకపిమ్
వాయుపుత్రం వహ పీఠ్యం వహం తం రాఘవం రణే. ౧౩౪
అజఘాన శరై స్తీయైః కాలానల శిఖోపమైః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాథుఁ డగురావణుండు; రాఘవస్య=రాముని
యొక్క; వచః=మాటను; శ్చుత్వా=పి
ని; రణే = యుద్ధంబునందు; రాఘవం=
రాముని; వహంతం=మోయుచున్న; మహాపీఠ్యం = అధికమయినపరాక్రమ
ముగల; వాయుపుత్రం=వాయుదేవుఁ
కుమారుండగు; మహాకపిం = హనుమం
తుని; కాలానలశిఖోపమైః=ప్రలయకా
లాగ్నియొక్కజ్వాలలతోఁ బోల్చుగల;

టీయైః=అకులయిన; శరైః = బాణ
ములచేత; అజఘాన=కొట్టెను.
రాక్షసరాజుండగురావణుండు, రా
మునిమాటనుని, యుద్ధంబునరాము
నకు వాహనమయియున్న మహాపరా
క్రమశాలియగువాయుపుత్రుండైన హ
నుమంతునిపైఁబ్రలయకాలాగ్ని తుల్యం
బులగుచీట్లబాణంబులనెసెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేనా హవే తస్య తాడితస్యాపి సాయతైః. ౧౩౫
స్వభావతేజోయు క్తస్య ధూయ స్తేజోభ్యవధంత

టీక॥ ఆహవే=యుద్ధమునందు; రా
క్షసేన=రావణునిచేత ; సాయతైః=
బాణములచేత; తాడితస్యాపి= కొట్టఁ
బడినవాండైనను ; స్వభావతేజోయు
క్తస్య=స్వభావముచేతఁ జేజన్ముతోఁ
గూడిన; తస్య = ఆహనుమంతునియొ
క్క; తేజః=తేజస్సు; ధూయః = అధి
కముగా; అభ్యవధంత = వృద్ధిఁబొం
దెను.
యుద్ధంబునరావణునిచే బాణంబు
లఁగొట్టఁబడినను , స్వభావంబుననేతే
జశ్శాలియగు హనుమంతునితేజస్సు
మతియునధికమయినది.
అని, తాత్పర్యము.

నామ సంవత్సరము

స ౫౯

జ్ఞ

తతో రామో మహాలేఖా రావణేన కృతవ్రతమ్. ౧౩౬

దృష్ట్వా వైవర్తకాదూఢాలం కోపస్య వశ మేయివా

<p>టీక॥ తతో=అంత; మహాలేఖాః=</p> <p>అధికమయిన పరాక్రమముగల; రా</p> <p>మః=రాముడు; రావణేన=రావణు</p> <p>నిచేత; కృతవ్రతం = చేసినదిగా</p> <p>యములుగల; వైవర్తకాదూఢాలం=వానిర</p> <p>శ్రేష్ఠుడగుహనుమంతుని; దృష్ట్వా =</p> <p>చూచి; కోపస్య=కోపముయొక్క; వ</p>	<p>శం=అధీనపక్ష; ఏయివా = పొం</p> <p>నాడు.</p> <p>అంత, మహాలేఖుడగు రాముండు</p> <p>రావణునిచే గాయములగునట్లు కొట్టె</p> <p>డినవానిని త్రమసి హనుమంతుం బా</p> <p>చి, కుపితుండయ్యెను.</p> <p>అన, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్యాధి చక్రవ్య రథం నవక్రం

సాశ్వత్సజచ్చత్రమహపతాకమ్. ౧౩౭

ససారథిం సాశ్వతూల ఖడ్గం

రామః ప్రచిచ్ఛేద శరై స్సుభ్రుః

<p>టీక॥ రామః=రాముడు; సవక్రం=</p> <p>చక్రములతోఁగూడినదియు; సాశ్వత్సజ</p> <p>చ్చత్రమహపతాకం=సమృద్ధములతోనుచి</p> <p>న్నపతాకములతోను గొడుగుతోనుపె</p> <p>ద్దపతాకముతోనుం గూడినదియు; స</p> <p>సారథిం=సారథితోఁగూడినదియు; సా</p> <p>శ్వతూలఖడ్గం=వజ్రముతోను తూలము</p> <p>తోను ఖడ్గముతోనుం గూడినదియునగు;</p> <p>తస్య=ఆ రావణునియొక్క; రథం=రథ</p>	<p>మును; అధిచక్రవ్య=నమిపించి; సుభ్రుః</p> <p>భైః = మంచిపించులుగల; శరైః=బాణ</p> <p>ములచేత; ప్రచిచ్ఛేద=భంజించెను.</p> <p>అంత, రాముండు, ఆ రావణునిరథం</p> <p>బునమీపంబునకుంబోయి, దానిచక్రము</p> <p>లనుగుఱ్ఱములనువృజించునభత్రంబును</p> <p>సారథినితూలబాణయుధంబులను, పీ</p> <p>ఠ్ఠిబాణంబులభంజించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అథేంద్రశత్రుం తరసా జహాన

వాణేన వహా శివస్మిధేన. ౧౩౮

జ్ఞ

శ్రీమద్రాఘవాయణముః యుద్ధకాండము: ౧౦౩

స ౫౯

భుకాంతరే పూర్వధనుకాతరూపే
వశ్రేణ మేరుం భగవా నివేంద్రః

టీక॥ అథ=అంతః; రామః (అధ్యా
ప్యతము)= రాముడు; తరసా = శీ
ఘ్రమున; ఇంద్రశత్రుం = రావణుః;
పూర్వధనుకాతరూపే=వికాలమున నుం
డరమున గురూపముగల; భుకాంతరే=
వక్షస్థలమునందు ; వశ్రాశనిసన్నిభే
న=వశ్రాయుధముతోను బిడుగుతోను
సమాసమయిన; బాణేన= బాణముచే
త; మేరుం=మేరుపర్వతమును; వశ్రేణ=వ
శ్రాయుధముచేత; భగవాన్ = అధిక

మయినమాహాత్మ్యముగల; ఇంద్రఇవ=
ఇంద్రుడువలె; జఘాన=కొట్టెను.
అంత, భగవంతుండగు దేవేంద్రుం
డు , వశ్రాయుధంబున మేరుపర్వత
ముంగొట్టినట్లు, రాముండు , వశ్రా
బునకును బిడుగునకును సరివచ్చునట్టి
బాణంబుచే, రావణునివికాలంబగువ
క్షస్థలంబునంబ్రహరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

యో వజ్రపాతాశనిసన్నిపాతా
న్నడుక్షుభే నాపి చచాల రాజా. ౧౦౩
స రామదాదాభిహతో ధృకాతక
శ్చచాల చాపంచ ముమోచ వీరః

టీక॥ మః=ఏ; వీరః=పరాక్రమశాలి
యయిన; రాజా = రాక్షసరాజుడై
సరావణుండు ; వజ్రపాతాశనిసన్ని
పాతాత్=వజ్రాయుధముదెబ్బవలన
మిడుగుపడుటవలనను ; నడుక్షుభే=
కలంతపడలేదో; నాపిచచాల=చలింప
నులేదో; సః=ఆరావణుండు ; రామ
దాదాభిహతః= రామునిబాణముచే
గొట్టుబడినవాడై; ధృకాతకః= మి

క్కిలియుఁబడితుండై; చచాల= చలిం
చెను. చాపంచ=ధనుస్సునగుడ; ము
మోచ=విడిచెను.
ఎవ్వండు, తనపైఁబిడుగుపడినను
ద్రుండు వజ్రాయుధంబునంగొట్టిననుగ
లంతనొందక చలింపకుండెనో , అట్టివీ
రుండురావణుండు, రామునిబాణంబు
చేఁగొట్టుబడి, దాధంబాళఁకాలక, చ
లనంబునొంది, చేతిధనుస్సునగుడ విడి

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం విహ్వలంతం ప్రసమీక్య రామ
స్వమాదదే దీప్త మధాధాచంద్రమ్. ౧౪౦
తేనాకావగణం సమాసా కిరీటం
చిచ్ఛేద యోధిపతే మహాత్మా

టీక॥ రామః=రాముడు ; అథ=	రావగణం= సూర్యునియొక్క కాం
అంతఃవిహ్వలంతం= మూర్ఛిహందుడు	తిమిరికాంతగల; కిరీటం= కిరీటమును;
న్న; తం=ఆ రావణుని ; ప్రసమీక్య=	చిచ్ఛేదం=నశింపెను.
చూచి; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్న ; ఆ	మహాత్ముండగురాముండు , ఆరా
ధాచంద్రం= అధాచంద్రాకారదాగ	వణుండుమూర్ఛిహందుటంబున, యె
మును; ఆదదే=గ్రహించెను. మహాత్మా-	కయధాచంద్రదాగంబుండిన , దాని
అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=	చేసెను) అన, సూర్యవగణంబగురాక్ష
రాముండు; తేన=ఆదాగముచేత ; స	సరాజాకిరీటమునునుభవించెను.
మాసా=శీఘ్రమున; యోధిపతే=రా	అని, తాత్పర్యము.
క్షసరాజుండగురావణునియొక్క ; ఆ	

తం నివిషాశీవిష సన్నికాశం
శాంతార్చివం సూర్య మివా ప్రకాశమ్. ౧౪౧
గతశ్రయం కృతకిరీటకూట
మవాచ రామో యుధి రాక్షసేంద్రమ్

టీక॥ రామః=రాముండు; యుధి=	గృహివస్థితం)= సూర్యుండువలెనున్న
యుద్ధమునందు; నివిషాశీవిషసన్నికా	వాండును; గతశ్రయం=విఘ్నముకాంతి
శం=విషములేనస్పృశ్యముకొనమానుండు	గలవాండును; కృతకిరీటకూటం = చే
ను; శాంతార్చివం = అపవిత్ర్యాగల	దిండుబడినకిరీటము యొక్క-శిఖరముగల
వాండును; అప్రకాశం=కాంతిలేని; సూ	వాండునగు; తం= ఆ; రాక్షసేంద్రం=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౮

స ౫౯

జ

జ

రాక్షసరాజగు రావణునిగూచిక; ఉ
వాచించెన్నెను.

రాముండు, యుద్ధంబున, ఛేంపంబు
దినకీరటశిఖరముగలవాడై నిర్వహంబగు
సర్పంబుకై వడి మంటలు లేనియన్నిభం

గి, గాంతలేనసూర్యునిబాధ్యునిస్తేజ
మృండయియున్న రాక్షసరాజునిరా
వణునిజూచి, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కృతం త్వయా కమళ మహత్స్య కీమం

హత ప్రవీరశ్చ కృతస్తవ్యయా హమ్. ౧౪౨

తస్మా త్ప్రీతాంత ఇతి వ్యవస్య

సత్వాం శరై మృత్యు వశం నయామి

టీక॥ త్వయా=నీచేత; మహత్=
గొప్పదియు; సుభీమం= మిక్కిలియుభ
యంకరమునగు; కమళ=కార్యము; కృ
తం=చేయబడినది . త్వయా=నీచేత;
అహం=నేను; హతప్రవీరశ్చ= కొట్ట
బడినమేటివీరులుగలవాండను ; కృతి=
చేయబడినాను. తస్మాత్ = అందువల
న; సప్రీతాంతః=అలసినావు . ఇతి=అ
ని; వ్యవస్య=నిశ్చయించి; త్వాం = నీ

న్ను; శరైః=బాణములచేత ; మృత్యు
వశః=మృత్యువుయొక్క యధీనతను
సనయామి=పొంపించును.
నీవు, మహాభయంకరంబగు కార్య
ముగావించినావు; మఱియుం , చెక్కు
మేటివీరులంకొట్టినావు; కావున, మి
క్కిలియునలసినట్లున్నావని , యిప్పు
డునిన్ను బాణంబులచేయమవురికింబంప
కవిడిచితిని. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛా మజానామి రకాదిక తస్త్యం

ప్రవిశ్య రాత్రించర రాజ లంకామ్. ౧౪౩

అశ్వాశ్చ నిర్యాహి రథీవ ధన్వీ

తదా బలం ద్రత్యసి మే రథస్థః

టీక॥ రాత్రించర రాజం= రాక్షసరాజుం
డగు రావణుడా! త్వం=నీవు; రకాదిక

తః = యుద్ధముచేటికింపబడినావు. గ
చ్ఛా=పోమ్ము. అనుజానామి=అనుమతిం

జ

జ

౧౦౩౦ ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

చెదను. లంకా = లంకను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; ఆశ్వాశ్య = ఊరికి; రి
 ధీక = రథముగలవాఁడవును; ధన్వ = ధను
 స్సుగలవాఁడవునై; నిర్వాహ = రిమ్ము.
 తదా = అప్పుడు; రథస్థః = రథమునను
 వ్నవాఁడనై; మే = నాయొక్క; బలం =
 బలమును; ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.
 రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా!

నీవు మిక్కిలియు యుద్ధపరిక్రాంతుండ
 నై యున్నావు; నేననుజ్ఞ యొపంగవని;
 హమ్ము; లంకకుఁబోయి, కొలవిత్రేమిం
 చి, రథంబునాహించి, ధనుధాతుండ
 నైరిమ్ము; అప్పుడు, నీవుమఱిరథగతుం
 ఁడనై యొండునప్పుడు, నాబలంబుఁజూ
 పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ మక్తో హతదర్పహమో
 నికృత దాప స్సహ కాశ్యసూతః. ౧౪౪
 శరాదితః కృతమహాకీరీటో
 విచేక లంకాం సహసా సరాణా

టీక॥ హతదర్పహమః = కొట్టు
 బడినదర్పమునుసంతోషమునుగల వాఁ
 డును; నికృతదాపః = ఛేదంపఁబడినధ
 నస్సుగలవాఁడును; సహతాశ్యసూ
 తః = చంపఁబడినగజ్జములతోను సారథి
 తోనుంగూడినవాఁడును; శరాదితః =
 బాణములఁజేవీదంపఁబడిన వాఁడును;
 కృతమహాకీరీటః = ఛేదంపఁబడినగొప్ప
 కీరీటముగలవాఁడును; సః = అట్టి; రా
 జా = రాక్షసరాజుఁడగు; సః = అరావ
 ణుడు; ఏవం = ఇట్లు; తిక్తః = చెప్పఁ

బడినవాఁడై; సహసా = క్రమమున; లం
 కాం = లంకను; విచేక = ప్రవేశించెను.
 అట్లు, తనధనుస్సుఖంబింపఁబడి,
 సాధియు గుఱ్ఱంబులును వధింపఁబడి
 తాను బాణవీరితుండై, కిన్నకీరీ
 టుండైనపిమ్మట నారావణుండు, గ
 వణంబువిడిచి, సంతోషంబువిడి, రా
 ముని మాటనువిని, లజ్జితుండై, శీ
 ఘ్రుంబునలంకాపురింబ్రవేశించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తన్మీక ప్రవిశ్య రణసిదరేంద్రే

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౦౩౧

స ౫౯

మహాబలే దానవ జేవశత్రా. ౧౪౫

హరీశ విశల్యాశ సహలక్ష్మణేన

చకార రామః పరమాహవాగ్రే

టిక మహాబలే = అధికమయినబలముగలవాఁడును; దానవ జేవశత్రా = దానవులకును జేవతలకును శత్రువునగు; తస్మిన్ = ఆరణ్యనివశేంద్రుఁడైన రాక్షస రాజయినరావణుఁడు; ప్రవిష్టే = పోయినవాఁడగుచుండగా; రామః = రాముఁడు; పరమాహవాగ్రే = చహాయుద్ధముమొందట; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునతోఁగూడ; హరీశ = వానరులను; వి	శల్యాశ = పోయినవాణములుగలవారలనుగా; చకార = చేసెను. మహాబలకాలియు జేవదానవ శత్రుండునగురావణుఁడు, లంకకుబోయినవెనుక రాముఁడు, తానుసలక్ష్మణుండునుండేరి, వానరులజేహమునందలిబాగులులఁ జెడికించి, వారలచాధలబడిలునట్లుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తస్మిన్ ప్రభిన్నే త్రివేంద్రశత్రా

సురాసురా భూత గణా దిశశ్చ. ౧౪౬

ససాగరా స్సపిశామహారగాశ్చ

తద్దైవ భూమ్యం బుచరాశ్చ హృష్టాః

టిక త్రివేంద్రశత్రా = దేవేంద్రుని శత్రువగు; తస్మిన్ = ఆరావణుఁడు; ప్రభిన్నే = పరాజితుఁడగుచుండగా; భూతగణాః = భూతసమాహములును; దిశశ్చ = దిక్కులును, దిక్కులనుండువారలునట; ససాగరాః = సముద్రవాసిభూతములతోఁగూడిన వారలును; సపిశామహారగాశ్చ = ఋషుల	తోనుమహాసర్పములతోనుగూడిన వారరలును; సురాసురాః = జేవతలుననురులును; తద్దైవ = అట్లే; భూమ్యంబుచరాః = భూమిందిగురు ప్రాణులునుజలంబులందిగురు ప్రాణులును; హృష్టాః = సంతోసించినారు. దేవేంద్రశత్రువగు నారావణుండు పరాజితుండగుటకు, సురలు ననురు
--	--

లును దిక్పాటలును సమస్తభూతములు | లలిత ప్రాణులును భూమిదంప్రాణు
లును సముద్రవాసిప్రాణులును ఋషులు | లనుఅందఱునుసంతోషమునొందిరి.
లును మహాసహాయులును, అట్లు, ౭ | అది, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అతికావ్యే,

యృద్ధకాండే, ఏకోనవప్తిగణస్వగణః.

ఇది, స్పష్టాథము.

ఇది, పరమాధికదండికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యృద్ధకాండైకోనవప్తిగణస్వగణః,

మనెనది.

శ్లో.

వష్టితమ సర్గ పారంభః.

స ప్రవిశ్య పురీం లంకాం రామబాణభయాదీతః
భగ్నదర్శస్తదా రాజా బహువ వ్యథితేంద్రియః. ౧

టీక॥ తేదా=అప్పుడు; సః=ఆరా ద్రియః= దుఃఖితమయినయింద్రియము
వణుడు; లంకాం=లంకను; ప్రవిశ్య= లుగలవాడు; బహువ=అయెను.
ప్రవేశించి; రామబాణభయాదీతః= అప్పుడు, రావణుండు, లంకాపు
రామబాణములవలన భయముచేచీడిం రంబుఁబ్రవేశించి, రామబాణయష్టి
పంటినవాడై; భగ్నదర్శః= హత తుండై, గవంబువిడిచి, పరమదుఃఖ
మయినగవముగలవాడై; వ్యథితేం తుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

మాతంగభవ సింహేన గరుడేనైవ పన్నగః
అభిఘాతోఽభవ ద్రాజా రాఘవేణ మహాత్మనా. ౨

• టీక॥ సింహేన = సింహముచేత; బడినవాడు; అభివల్=అయెను
మాతంగభవ=ఏనుంగువలె; గరుడేన= ఏనుంగుసింహమునజూచి భయప
గరుత్మంతునిచేత; పన్నగభవ= సపక డినట్లుసపకంబుగరుత్మంతునిజూచిభ
మువలె; మహాత్మనా=అధికమయినప యపడునట్లు, మహాబలండగురాముం
రాక్రమముగల; రాఘవేణ=రాముని జూచి, రావణుండు, పరమభీతుండయ్యె
చేత; రాజా= రాజునరాజుండగురా ను. అని, తాత్పర్యము.
వణుడు; అభిఘాతః= తిరస్కరింపఁ

బ్రహ్మదండసకాశానాం విద్యుత్సర్పశవర్చసామ్
స్తర్గ రాఘవబాణానాం విద్యుథే రాక్షసేశ్వరః. ౩

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరా శానాం= బ్రహ్మస్త్రముతోసమానము
బండగురావణుడు; బ్రహ్మదండసకా లును; విద్యుత్సర్పశవర్చసాం=మొత్త

తోసమానములయిన కాంతిగలవియు
నగు; రాఘవచాచానాం = (ద్విరీయా
భామందువృత్తి) రామునిచాచములను;
స్తరక్ = తలంచుదు; వివ్యక్త = ముఖం
చేత.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, బ్ర
హ్మస్తోత్రసమానములను మెలల్లులుంటో
లేమెలయుచున్నవియునగు రామునిచా
చంబులందలంచితలంచి, భయపడితుండ
య్యెను. అన, తాత్పర్యము.

స కాంచనమయం దివ్య మాద్రీశ్య పరమాననమ్
విప్రేక్షమాణో రక్షంసి రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టీక|| స = ఆ; రావణం = రావణుం
డు; కాంచనమయం = బంగారువికాశ
మును; దివ్యం = శ్రేష్ఠమునగు; పరమాన
నం = సింహాసనమును; ఆద్రీశ్య = అధిష్ఠిం
చి; రక్షంసి = రాక్షసులను; విప్రేక్ష
మాణః = చూచుచు; వాక్యం = మాట

ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ఆ రావణుండు, కాంచనమయం
లగు దివ్యసింహాసనమున నాసీనుం
డై, రాక్షసులబాచి, యిట్లునీ, చె
ప్పెను. అన, తాత్పర్యము.

సర్వం తస్థు మే మోఘం యస్తవం పరమం తపః
యత్సమానో మహేంద్రేణ మానుషేనాస్తి సజీవః. ౫

టీక|| యత్ = ఎందువలన; మహేం
ద్రేణ = దేవేంద్రునితో; సమానః = సరి
యైనవాడనగు; అహం (అధ్యా
త్మాత్మ) = నేను; మానుషేణ = మను
ష్యునిచేత; సజీవః = జయింపబడిన
వాడనగు; అస్తి = అయిననో; తత్ =
అధ్యాత్మాత్మ) - అందువలన; మే (మ
యా) = నాచేత; యత్ = ఏ; పరమం =
ఉత్కృష్టమయిన; తపః = తపస్సు; త

త్వం = నేనుబడినదో; తత్ = ఆతప
స్సు; సవకం = అతయు; మోఘంభట;
వ్యర్థముగదా!
మహేంద్రసమానుండనగునేను మ
నుష్యమానుషవలనెలరాజయముకొం
దితిసే! నేనుగావించిన మహాతపస్సం
తయు, వ్యర్థమేకదా!
అన, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౦౩౫

స ౬౦

ఇదం త ద్భక్తిస్తోతో ఘోరం వాక్యం మా మధ్యపథితమ్
మానుషేభ్యో విచానీహి భయం త్వ దితి త త్రథా. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; మానుషేభ్యః= ద్విః అభ్యుపస్థితం=వచ్చినది. తత్ = ఆ
మనుష్యులవలన; భయం= భయమను; దిఃత్రథా=అట్లే.
విచానీహి=తెలిసికొనుము. ఇతి (య “నీకుమనుష్యులవలన భయముగలు
త్)=అనునదియేదిగలదో; తత్=అ గను” అనునన్నిట్లు దేవుడుచెప్పిన
ట్టి; ఇదం=ఈ; బ్రహ్మణః= బ్రహ్మదేవుని భయంకరవాక్యము, ఇప్పటికినాకున
యొక్క; ఘోరం= భయంకరమయిన; ఫలంబయ్యే; అదియెన్నటికినబద్ధముకా
వాక్యం=మాట; మాం = నన్నుఁగూ దు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవగంధర్వై ర్భక్షరాక్షసపన్నగైః
అవధ్యశ్వం మయా ప్రాప్తం మానుషేభ్యో న యాచితమ్. ౭

టీక॥ దేవదానవగంధర్వైః= దేవ చితం=ఆడుగంటలేదు.
తలచేతనుదానవులచేతను గంధర్వల దేవతలవలనఁగాని దానవులవలన
చేతను; యక్షరాక్షసపన్నగైః=య గానిగంధర్వలవలనఁగాని యక్షులవ
క్షులచేతనురాక్షసులచేతను సహము లనఁగాని రాక్షసులవలనఁగాని సహ
లచేతను; అవధ్యశ్వం= చంపనలవిగా ములవలనఁగానిచావులేకుండునట్లు, బ్ర
కుండుట; మయా=నాచేత; ప్రాప్తం= హ్మదేవునడిగివరమునొందితిని; మనుష్యుల
ప్రాండంబి నది. మానుషేభ్యః= మను వలనఁజావులేకుండునట్లుమాత్రము, ఆ
మ్యులవలన; అవధ్యశ్వం (అధ్యాహృత దుగనైతిని. అని, తాత్పర్యము.
ము)=చంపనలవిగాకుండుట; నయా

విదితం మానుషం మన్యే రామం దశరథాత్మజమ్
ఇత్యేకుకులకాతేన అనరజ్యేన యత్పురా. ౮
ఉన్నస్యంతేహి మద్వంశే పురుషో రాక్షసాధమ
యస్త్యాం సపుత్రం సామాశ్యం సబలం సాశ్వసారథిమ్.

నిహసివ్యతి సంగ్రామే త్వాం కులాధిమ దుమకలే

టీక|| "వాక్ససాధమః" రాత్రిను
లోనివండవును; కులాధిమః కులము
లోనిమండవును; దుమకలే = దుబుకల్లి
వగురావలుచా! యి=ఎవ్వఁడు; స
ప్రతం = కొడుకులతోఁగూడివండవు
ను; సామాత్యం = మంత్రిలతోఁగూడి
నవండవును; సబలం = సేనతోఁగూ
డినవండవును; సాశ్వసారథిః గుఱ్ఱ
ములతోనుసారథితోనుండుడిన వాఁడు
వునగు; త్వాం = నిన్ను; త్వం = నిన్ను
(కోపముచేరెంచుమాటులు చెప్పబడి
నది); సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; ని
హసివ్యతి = వధించునో; సః (అధ్యాహ్న
తము) = అట్టి; పురుషః = పురుషుఁడు ;
మద్యంశే = నావంశమునందు; తస్యేత్య
తేహి = ప్రస్తుతుగదా! ఇతి (అధ్యా
హ్నతము) - అ; యత్ = ఏమాటను ;
పురా = మున్ను ; ఇత్యైకుకులచాలే

న = ఇత్యైకుకులవంశమునందుంటున్న; అ
వరశ్శ్వం = అవరశ్శ్వఁడేతి; విదితం =
ప్రసిద్ధిచేయబడినదో ; దిశరథాత్
జంబశరధిపుఁడును; రామం = రా
ముని; తం (అధ్యాహ్నతము) అ; మా
వంశం = మనమ్యుఁడగా; మన్యే = తలం
చెదను.

మున్ను . ఇత్యైకుకులవంశముండ
గుననియున్నట్లు, నావంశమునందున
న్ను" వాక్ససాధమండవుకులాధిమం
డవుదున్నట్లెవని రావలుచా! నిన్ను యు
ద్ధంబునందు మంత్రిలలాశ్వ సారథిస
హితంబుగావధింపబడ్డ మహాపురుషుం
డొకఁడు, నావంశమునందున్నవంశుల
డు" అని ప్రసిద్ధిచేసెనే; దిశరథపుఁడు
డని నాముండు , అమహాపురుషుండే
యనితలంచెదను. అ; తాన్యైకు.

శబ్దో హం వేదవత్సావ యదా సా ధర్మికా వ్రతం

సే యం సీతా మహాభాగా చాలా జనకనింద

టీక|| పురా = మున్ను; యదా = ఎ
ప్పుడు; సా = అవేదవతి; ధర్మికా = 98
సూరించబడినదో; తదా (అధ్యాహ్నత

ము) అప్పుడు; అహం = నేను;
వేదవత్సావ = వేదవతిదేతను ; శ
బ్దః = శబ్దంబుడినాను ; మహాభా

గా = పూజ్యమయిన యదృష్టముగల
ది; పా = ఆవేదవతి; జనకనందిన = జనకమహారాజుకొమార్తెయగు; సీతా = సీత
గా; కాతా = పుట్టినది.
మున్ను, నేను వేదవతిని బలాత్కరిం

చినప్పుడు, ఆవిడనన్నశపించినదిమహా
భాగురాలగురావేదవతియే, జనకపుత్రి
యగుసీతగాఁబట్టినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఉమా నందీశ్వర శృపి రంభా వరుణకన్యకా. ౧౧

రాక్షసా శృపి స్తపసా ప్రాప్తం న మిథ్యా ఋషిభ పితవే

టీక || ఉమా = పావణియ; నందీ
శ్వరశృపి = నందికేశ్వరుఁడును; రం
భా = రంభయ్య; వరుణకన్యకా = వరు
ణునికొమార్తెయైనపుంజికన్యకయ్య;
యథా = ఎట్లు; ఉక్తాః = చెప్పిరో; త
థా (అధ్యాహృతము) = అట్లే; తప
సా = తపస్సుచేసి; ప్రాప్తం = సిద్ధమయి

న; ఋషిభాషితం = ఋషులమాట; మి
థ్యా = అబద్ధము; న = కాదు.
పావణి నందీశ్వరుఁడు రంభపుం
జికన్యక, పేరలు మున్నువట్టుచెప్పిరో, అ
ట్లేయైనది; తపఃప్రభావబలంజె
ప్పించిన ఋషివచనంజెప్పిపోనబద్ధము
కానరదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతదేవా ధృపాగమ్య యత్సంకర్తు మిహాహుత. ౧౨

రాక్షసా శృపి తిష్ఠంతు చర్యాగోపురమూర్ధను

టీక || యూయం (అధ్యాహృత
ము) = మీరలు; ఏతదేవ = దీనినే; అధ్య
పాగమ్య = తెలిసి; ఇహ = ఈవిషయము
నందు; యత్సం = ప్రయత్నమును; క
ర్తుం = చేయుటకు; అహుత = తగుదు
రు. రాక్షసాశృపి = రాక్షసులును; చ
ర్యాగోపురమూర్ధను = పురద్వార
ములయందలి భటసంచారప్రదేశముల

యందును పురద్వార శిఖరములయం
దును; తిష్ఠంతు = ఉండురుగాక.
రాక్షసులారా ! మీరు దీనినంత
యూఁజెలిసి, శత్రుసంహారి విషయము
నందు, జక్కఁగాఁబ్రయత్నము నేయ
వలయును; మఱియుం, బురద్వారంబు
లయందలి భటసంచారప్రదేశములందు
నుగోపురశిఖరములందును, రాక్షసులం

జక్క-గాఁగావలియుండుడు.

అస, తాత్పర్యము.

స చాప్రతిమగంధీరో దేవదానవదర్శనా. ౧౩

బ్రహ్మకాపాధిభూత స్తు కుంభకణో విబోధ్యతామ్

టీక॥ అప్రతిమగంధీరః = సరిలేని గాక.

గాంధీర్యముగలవాఁడును; దేవదానవ
దర్శనా=దేవతలయొక్కయు దానవుల
యొక్కయు గర్వమునడుచువాఁడును;
బ్రహ్మకాపాధిభూతః=బ్రహ్మదేవునికా
పముచేడినస్కృతుండునగు; స్తు=అ;
కుంభకర్ణశ్చ= కుంభకర్ణుండునుగా
డ;విబోధ్యతామ్= మేలుకొలుపబడు

సరిలేనిగాంధీర్యముగలవాఁడునుదే
వదానవులక్రొవ్వడంచువాఁడునుబ్రహ్మ
కాపమునందేసి యెల్లప్పుడు నిద్రించు
చుండువాఁడునగు కుంభకణుకనిగా
డ, ప్రలేఖించు. అస, తాత్పర్యము.
సులలోఁజెప్పెను.
అస, తాత్పర్యము.

స పరాజిత మాత్మానం ప్రహస్తంచ నిషాదితమ్. ౧౪

జ్ఞాత్వా రక్షోబలం భీమ మాదిదేశ మహాబలః

టీక॥ పరాజితం = అధికమయినవల

ముగల;నః=అరావలండు; ఆత్మానం=
తన్ను; పరాజితం=అపజయముబొంది
నవానిగాను; ప్రహస్తంచ=ప్రహస్తు
ని;నిషాదితం= వధింపబడినవానిగా
ను;రక్షోబలం= రాక్షసులైనకుంభక
ణుకనిబలమును; భీమం=భయంకరము
మగాను;జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని;అదిదే

శ=అజ్ఞాపించెను.
మహాబలండునగురావలండు, అట్లు
ప్రహస్తుండునిహతుండగుటయు, దా
నుబరాజితుండగుటయుఁదలచి, కుం
భకర్ణుండు భయంకరబలండుగుటకుద
లంచి, యీప్రకారింబున నాజ్ఞాపించె
ను. అస, తాత్పర్యము.

ద్వాదశ యత్నః క్రియతాం ప్రాకారశ్చాగ్నిరుహ్యతామ్. ౧౫

నిద్రావశసమావిప్లవః కుంభకణో విబోధ్యతామ్

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౩౯.

స ౬౦

టీక॥ ద్వారేమ=పుర ద్వారములయందు పండుగగాక.	
దు;యత్నం=ప్రయత్నము; క్రియతాం=	పుర ద్వారములయందు జాగ్రత్త
చేయఁబడుగగాక. ప్రాకారశ్చ=ప్రహ	తోఁగావలియందుఁడు; ప్రాకారంబు
రియు; అధియత్యతాం= ఎక్కుఁబడుగా	లనధిరోపించుట; నిద్రాపరవశుండై
క. నిద్రావశసమావిప్లవః; దురయోక్తయ	యున్నకుంభకణ్ణునిలేవుడు.
ధీనతనుబొందిన; కుంభకణ్ణం=కుంభ	అని, తాత్పర్యము.
కణ్ణుఁడు; విబోధ్యతాం=మేలుకొలు	

సుఖం స్వపితి నిశ్చింతః కాలోపహతచేతనః. ౧౬

నవ ప ట్నప్ర రా ఘోర మాసాం త్వపితి రాక్షసః

టీక॥ రాక్షసః= కుంభకణ్ణుఁడు;	న్నాఁడు.
కాలోపహతచేతనః= దైవముచేఁగా	కుంభకణ్ణుఁడు, దైవవశంబునబుద్ధి
ట్టబడినబుద్ధిగలవాఁడై; నిశ్చింతః= చిం	హీనుండై యేచింతయులేనివాఁడై, నేని
తలేనివాఁడై; సుఖం=సుఖముగా ; స్వ	ప్లుకష్టపడుచుండఁగా, సుఖంబుగనద్ర
పితి=నిద్రించుచున్నాఁడు. పట్= అటు	బోవుచున్నాఁడు ; ఇట్లు అట్లేదెనిమిది
ను; సప్తద=ఏడును; అఘోర = ఎనిమి	తొమ్మిదిమాసములువిడువక నిద్రబోవు
దియు; నవ=తొమ్మిదియు; మాసాఁ=	చుండును. అని, తాత్పర్యము.
మాసములను; స్వపితి = నిద్రించుచు	

మంత్రం కృత్వా ప్రసుప్తోయ విత స్తు నవమే హని. ౧౭

తం తు బోధయత శ్రీప్రం కుంభకణ్ణం మహాబలమ్

టీక॥ అయం = ఈకుంభకణ్ణుఁడు;	బలం=అధికమయినబలముగల.; తం=
దు; మంత్రం=అలోచనమును; కృత్వా=	ఆ; కుంభకణ్ణంతు=కుంభకణ్ణునిమా
చేసి; ఇతః=ఈయుద్ధమునకు; నవమే=	త్రము; శ్రీప్రం=శీఘ్రముగా; బోధయ
తొమిదవదైన; అహనితు = దినమునం	తం=లేవుడు.
దె; ప్రసుప్తః=నిదురించివాఁడు. మహా	అతండు, యుద్ధాలోచనసభకువ

సంఖ్య ప్రతిపాదన టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౬౦

చ్యాయంతి, యుద్ధాంభమునకును బుగా నిద్రలేపుడు.
దుశ్శామి దవచినందున, నిద్రపోయెను; అని, తాత్పర్యము.
అతండు మహాలలుండు, అతని శిష్యులు

సంఖ్య మహాబాహుః కకుద స్సర్వరక్షసామ్. ౧౮
వానరా నాచపుత్రౌచ ప్రిప్ర మేవ వధివృత్తి

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు వధివృత్తిగలడు.
గతించును; సర్వరక్షసాం= సమస్త మహాబాహుండును సమస్తరాక్ష
రాక్షసులలోను; కకుదః=ప్రధానమును ముఖ్యుండునగు నాకుంభక
నగు; సఖే=అకుంభకణ్డము మాత్రె ణ్డముమాత్రమునాయెట్లు శాపగ్ర
ము; సంఖ్యే= యుద్ధమునందు; వాన స్తుండుకాండకావన, యుద్ధమునందు,
రాక=వానరులను; రాజపుత్రౌచ= శిష్యునిముగనే. వానరులను రామలక్ష్మ
రాజకీమరులగు రామలక్ష్మణులను; ణులను వధివృత్తిగలడు.
ప్రిప్రమేవ=శిష్యునిముగనే; వధివృత్తి= అని, తాత్పర్యము.

ఏష కేతుః పర స్సంఖ్యే ముఖ్యో వై సర్వరక్షసామ్. ౧౯
కుంభకణ్డ స్సచా శేతే మూఢో గ్రామ్యసుఖే రతః

టీక॥ సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ప రా=ఎల్ల పురుషులు; శేతే=పరుండుచు
రః=ముఖ్యమయిన; కేతుః=ప్రజయవం న్నాడు.
టివాండును; సర్వరక్షసాం=సమస్తరా యుద్ధమునందు మహావ్యజంబువంటి
క్షసులలోను; ముఖ్యః=ప్రధానమున వాండును సమస్తరాక్షసులముఖ్యుండు న
గు ("వై" అనునది వాదపూరణార్థక గునీకుంభకణ్డము, మూఢుండైగా)
ము); ఏషః=ఈ; కుంభకణ్డః=కుం మ్యసుఖంబునందగిలి, యెల్ల పురుషు, ని
భకణ్డము; మూఢః=ఏమియుండెలి ద్రవోవుచున్నాండు.
యవండై; గ్రామ్యసుఖే=నీరమయి అని, తాత్పర్యము.
నసుఖమునందు; రతః=అసక్తుండై; స

రామేణ హి నిరస్తస్య సంగ్రామే స్త్రిక సుచారుడే. ౨౦
భవివ్యతి న మే శోకః కుంభకణ్ఠాని బోధితే

టీక॥ సుచారుడే = మిక్కిలియుభ	కలుగదు.
యంకరమయిన; అస్త్రిక = ఈ; సంగ్రా	భయంకరమయిన యాయుద్ధంబు
మే = యుద్ధమునందు; రామేణ = రాము	న, రామునివలనఁ బరాజయంబునొంది
నిచ్చేనిరస్తస్య = పరాజయఁదైన; మే =	యొన్న నాకు, కుంభకణ్ఠానిలేవుటవల
నాకు; కుంభకణ్ఠాని = కుంభకణ్ఠాని	న, నెంతమాత్రముదుఃఖముకలుగదు.
దు; విబోధితే = లేపఁబడినవాఁడగుచుం	అని, తాత్పర్యము.
డఁగా; శోకః = దుఃఖము; నభవివ్యతి =	

కిం కరిష్యామ్యహం తేన శక్రతుల్యులలేన హి. ౨౧
ఈదృశే వ్యసనే ప్రాప్తే యో న సాహాయ్య కల్పతే

టీక॥ యం = ఎవ్వఁడు; ఈదృశే = ఇ	ఇట్టికష్టంబువచ్చినను సాహాయ్యము
ట్టి; వ్యసనే = కష్టము; ప్రాప్తే = వచ్చినద	నేయను పయోగింపఁదేని, యట్టిచేమే
శుచందఁగా; సాహాయ్యం = తోడుపా	ద్రసమపరాక్రమఁడగుకుంభకర్ణుండుం
టుకొఱకు; నకల్పతే = కాఁదో; తేన = అ	తినాకేమిప్రయోజనము? అని, రావణుం
ట్టి; శక్రతుల్యులలేన = ఇంద్రునితోనమా	డు, రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.
నమయినవలయుగల కుంభకణ్ఠానితో;	అని, తాత్పర్యము.
కింహి = చేసిని; కరిష్యామి = చేయుదును?	

తే తు తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసేంద్రస్య రాక్షసాః. ౨౨
జగ్ముః పరిమసంభ్రాంతాః కుంభకణ్ఠానివేశనమ్

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాస్తు = రాక్షసు	నం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; పరిమసం
లును; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసనాథుం	భ్రాంతాః = మిక్కిలియు వేగిరపడినవా
డగు రాక్షసునియొక్క; తత్ = ఆ; వచ	రలయి; కుంభకణ్ఠానివేశనం = కుంభక

ఋణనియంతినిగూచిక; బగుత్తి = పోరావణునిమాటనువిని, పరమసేంభాగిం
యిరి. లము, కుంభకఋణనిగృహమునకుం
ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రావణసమాదిప్తా మాంసశోణితభోజనాః. ౨౩
గంధమాల్యాం స్రథా భక్త్య నాదాయ సహసా యయి:

టీక॥ మాంసశోణిత భోజనాః = కొని; సహసా = శిఘ్రమున; యయి =
మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగా పోయిరి.
గల; తే = ఆరాక్షసులు; రావణసమాది మాంసరక్తాహారులగు నారాక్షసు
ప్తాః = రావణుని చేనాజ్ఞాపింపఁబడిన ల, రావణాజ్ఞ నుశీరసావహించి, గం
వారలయి; గంధమాల్యాం = గంధము ధంబును బువ్వమాలికలను భక్త్యంబుల
నుమిప్పమాలికలను; స్రథా = అట్లు; భ సుందీసికొని, శిఘ్రంబునంబోయిరి.
క్త్యం = పింకివంటలను; ఆదాయ = తీసి అని, తాత్పర్యము.

తాం ప్రవిశ్య మహద్వారాం సర్వతో యోజనాయతామ్. ౨౪
కుంభకణ్డగుహం రమ్యాం సర్వగంధప్రవాహినీమ్
కుంభకణ్డస్య నిశ్శ్వాసా దవధూతా మహాబలాః. ౨౫
ప్రతిష్ఠమాణాః కృచ్ఛ్రేణ యత్నాత్ స్పృహింతు గుహమ్

టీక॥ మహాబలాః = అధికమయివల కుంభకణ్డగుహం = కుంభకఋణనిగు
లముగల రాక్షసులు; మహద్వారాం = హను; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; కుంభకణ్డ
పెద్దద్వారముగలదియు; సర్వతో = స్థ = కుంభకఋణనియొక్క; నిశ్శ్వా
అంతటను; యోజనాయతాం = ఒకటి సాల్ = పట్టాయువలన; అవధూతాః =
న్నతామడవై శాల్యముగలదియు; ర వెనుకకుఁ ద్రోయఁబడినవారలయి; కృ
మ్యాం = సుందరమును; సర్వగంధప్ర ద్భేగం = కష్టముచేత; ప్రతిష్ఠమాణాః =
వాహినీం = సమస్తగంధములయొక్క అభిముఖముగాఁ బోవుచున్నవారలయి;
ప్రవాహముగలదియునగు; తాం = ఆ; యత్నాత్ = ప్రయత్నమువలన; గు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౪౩

స ౬౦

హం = గుహను ; ప్రవివితుః = ప్రవేశించిరి.

మహాబలశాలులగునారాక్షసులు , పెద్దవాకిలిగలిదియు నెటుచూచినను ఒకటిన్నతామడవై శాల్యముగలిదియుర మణీయంబును నానావిధసుగంధముల చేగుబాళించుచున్నదియునగుగుహకా

రమయినయాకుంభకణ్ణునిగృహమున కుంబోయి, యాకుంభకణ్ణునిబలవం తములగుఃస్త్రివావుకాచే. వెనుకకుండ్రో యెఱుఁడుచు, నెట్టకేలకు , బహుకష్టం బునలోనికింబోవుచు, మహాప్రయత్నం బునంబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం ప్రవిశ్య గుహం రమ్యాం శుభాం కాంచనకట్టిమామ్. ౨౬
దద్యుశు వైశ్రవతవ్యాఘ్రం శయానం భీమదశనమ్

టీక॥ తే(అధ్యాహ్వానము)=ఆరాక్షసులు; రమ్యాం = సుందరమును ; శుభాం = మంగళకరమును; కాంచనకట్టి మాం = బంగారుతోఁబూయఁబడిన నేల గలిదియునగు; తాం = ఆ; గుహం = గుహ ను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి ; శయానం = పరుండియున్న; భీమదశనం = భయం కరమయినచూచుటగల ; వైశ్రవతవ్యాఘ్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుడగుకుంభకణ్ణు

ని; దద్యుశు = చూచిరి. ఆరాక్షసులు, అట్లు, రమణీయంబు ను మంగళద్రవ్యసమాకీర్ణంబును బంగారుతోఁబూయఁబడిన నేలగలిదియు నగునాగుహంబ్రవేశించి, యెచ్చటఁ, పరుండియున్న భయంకరాకారుడగు రాక్షసశ్రేష్ఠుడగుకుంభకణ్ణుఁజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తు తం విక్యతం సుప్తం వికీర్ణమివ పర్వతమ్. ౨౭
కుంభకణ్ణం మహానిద్రం సహితాః ప్రశ్యబోధయన్

టీక॥ తేతు = ఆరాక్షసులును; సహితాః = చేరినవారలయి; విక్యతం = విక్య (స్థితం) = కొండవలెనున్నవాఁడును; తమయిన యాకారముగలవాఁడును ; మహానిద్రం = అధికమయిననిద్రగలవాఁ డునై; నిదురించుచున్నవాఁడునగు; వి

కీర్ణం = వెదిచల్లఁబడిన; పర్వతమివ (స్థితం) = కొండవలెనున్నవాఁడును; మహానిద్రం = అధికమయిననిద్రగలవాఁ డునగు; తాం = ఆ; కుంభకణ్ణం = కుంభ

కణానిఃప్రత్యబోధయన్ = మేలుకొ
లిపిరి
ఆరాక్షసులంపలునొక్కటిగాఁ జే
రి, వికృతాకారుండును , నిమగ్నించు
చున్నవాఁడును నేలంబడినపవకతంబు

కరణం బూపట్టుచున్నవాఁడును మేలు
కొలుపవలవిగాఁగదగలవాఁడుననునా
కుంభకణానిమేలుకొలుపసాగిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఉర్ధ్వరోమాంచితశనుం శ్వసంతం మివ పన్నగమ్. ౨౮
త్రాసయంతం మహాశ్వానై శ్చయానం భీమదశానమ్
భీమరాసావుటం తంతు పాతాళవిప్రులాననమ్. ౨౯
శయ్యాయాం న్యస్తనర్వాంగం మేదోగుధరగంధినమ్
కాంచనాంగదనద్ధాంగం కిరీటిన మరిందమమ్. ౩౦
దద్యుశు నైర్వతవ్యాఘ్రం కుంభకణం మహాబలమ్

టీక॥ తే(అర్ధ్యాహృతము)=ఆరా
క్షసులు; ఉర్ధ్వరోమాంచితశనుం=
పొడవులయినవెండ్రుకలచే నొప్పించే
హముగలవాఁడును; శ్వసంతం=నిట్టూ
ర్పులుపుచ్చుచున్నపన్నగమివ(స్థితం)-
సర్పమువలెనున్నవాఁడును; మహాశ్వా
నైః= పెద్దయూర్పులచేత; త్రాసయం
తం = భయపఱచుచున్నవాఁడును; శి
యానం=పరుండియున్నవాఁడును; భీ
మదశానం = భయముగలిగించునట్టియా
చుటగలవాఁడును; భీమరాసావుటం=భీ
యంకరములయిన ముకురంధ్రములు
గలవాఁడును; పాతాళవిప్రులాననం=
పాతాళమువలె వికాలమయిననోరుగ

లవాఁడును; శయ్యాయాం=పొన్ననం
దు; న్యస్తనర్వాంగం=శరీరంబడిననమ
స్తావయవములుగలవాఁడును; మేదోగు
ధరగంధినం=మేదస్సుయొక్కయునెత్తు
గుయొక్కయు వాసవిగలవాఁడును ;
కాంచనాంగదనద్ధాంగం=బంగారుచా
నుపురులచే గట్టబడిన దేహముగల
వాఁడును; కిరీటినం=మంచితీరటముగల
వాఁడును; అరిందమం=శత్రువులనడం
గఁ ద్రొక్కగలవాఁడును; నైర్వతవ్యా
ఘ్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండును; మహాబ
లం= అధికమయినబలముగలవాఁడును
ను; తం=ఆ; కుంభకణంతు= కుంభక
ణానే; దద్యుశుః=చూచిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౪౫

స ౬౦

౪౪

అరాక్షసులు, దేహమంతయుఁబో
డవులయినవెండుకలుగలవాఁడును, స
ప్తూర్వులవిద్యుచ్చుచున్నమహాసర్పంబుక
రణేనన్నవాఁడును, భయంకరంబులగు
నూర్వులచేఁబాపరులకు భయంబుగలి
గించుచున్నవాఁడును భయంకరాకా
రుండును భయంకరములగు నాసారం
భ్రమలుగలవాఁడును చాతాకేమంబో
తవిశాలంబగునోరుగలవాఁడును శయ

నంబున సమస్తావయవంబులఁదాఁకిన
ట్లుపరుండియున్న వాఁడును మరదు
తొగిని మేదోరుధింబులవాసేశ
గూఢీనఁడను లంగురబాహువులు
లు దాభ్యయున్నవాఁడును గిరిటయశే
త్రుసంహతకాయునగు రాక్షసశ్రేష్ఠుని
మహాబలశాలిని గుంభకణ్ఠుని, అశ్చ
ర్యంబునంగొంతదడవు, చూచుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చక్ర మహాత్మానః కుంభకణ్ఠాగ్ర తస్తదా. ౩౧

మాంసానాం మేరుసంకాశం గాఢం పరమ తపఃగమ్

టిక|| తతః=తదా; తదా=అప్పు
దు; మహాత్మానః = అధికమయినబల
ముగలరాక్షసులు ; కుంభకణ్ఠాగ్ర
తః = కుంభకణ్ఠునిమందట ; మాం
సానాం=మాంసములయొక్క; పరమ
తపఃగం=మిక్కిలియొద్ద ప్రిగలిగించు
నట్టి; మేరుసంకాశం=మేరుపవతము

తోసమానమయిన; రాశిం=రాశిని; చ
క్రః=చేసిరి.
అతః, నప్పుడు, మహాబలశాలిలగు
నారాక్షసులు, కుంభకణ్ఠునిమందట
నతనికొద్ద ప్రియగుటకై , మేరుపవ
తమువంటిమాంసరాశినుంచెరి.
అని, తాత్పర్యము.

మృగాదాం మహిషాదాంచ వరాహాదాంచ సంవయాన్ . ౩౨

చక్ర నైకర్మత శాదూల రాశి మన్వస్య చాద్భుతమ్ .

టిక|| నైర్మతశాదూలాః=రా
క్షసశ్రేష్ఠులు; మృగాదాం=జింకలయొ
క్కాయ, మహిషాదాంచ=ఎనుముల
యొక్కాయ; వరాహాదాంచ=పంది

లయొక్కాయ; సంవయాన్=రాసుల
న; అద్భుతం=అశ్చర్యకరమగు; అన్వ
స్య=అన్నియుయొక్క; రాశిం=రా
శిని; చక్రః=చేసిరి.

౪౫

౪౬

అ రాక్షసశ్రేష్ఠులు, కుంభకణ్ణాని ముందట, జీంకలమాంసములునుమహిషమాంసములును పరాహమాంసము

లను, నానావిధములయినయన్నములునురాసులురాసులుగానునిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శోణితకుంభాంశ్చ మద్యాని వివిధానిచ. ౩౩

పురస్తా తురంభకణ్ణాన్య చక్రు స్త్రీదశశత్రవః

టీక॥ తతః=అంతః;త్రిదశశత్రవః=దేవతలకుశత్రువులయిన రాక్షసులు ; కుంభకణ్ణాన్య = కుంభకణ్ణానియొక్క; పురస్తాత్=ముందట;శోణితకుంభాంశ్చ=నెత్తురుచానలను; వివిధాని=నానావిధములయిన; మద్యాని=మద్య

ములను; చక్రుః=చేసిరి. అంత, దేవశత్రువులగునారాక్షసులు, కుంభకణ్ణానిముందట, నెత్తురుచానలనునానావిధమద్యభాండాములను, ఇనిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

లిలివుశ్చ పరాధ్యేకాన చందనేన పరతఃకమ్. ౩౪

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= అరాక్షసులు;పరంతపం = శత్రువులందఱింపఁజేయునట్టి కుంభకణ్ణాని ; పరాధ్యేకాన=శ్రేష్ఠమయిన;చందనేన=చందనముచేత;లిలివుశ్చ=పూసినయి.

అంతనారాక్షసులు, శ్రేష్ఠంబగుచందనముచేత్రువసంహారకయగు కుంభకణ్ణానిదేహమంతయుఁబూసిరి. అని, తాత్పర్యము.

దివైగ్ని రాచ్ఛాదయామాసు మాకలై గ్గకాంధై స్సుగంధిభిః

టీక॥ దివైగ్నిః=శ్రేష్ఠములును ; సుగంధిభిః= మంచివాసనగలవియునగు; మాకలై గ్నిః=పువ్వుమాలికలచేతన; గంధైః=గంధములచేతన ; ఆచ్ఛాదయామాసుః=కప్పిరి.

శ్రేష్ఠములును మంచివాసన గలవియునగుపువ్వుమాలికలచేతను నానావిధగంధములచేతనుకుంభకణ్ణానిదేహమంతయుఁగప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౪౭

స ౬౦

ధూపం సుగంధం సస్పృశ స్తుప్తపుశ్చ పరంతపమ్. ౩౫

టీక॥ సుగంధం=వంచివాసనగల; ధూపం=ధూపమును; సస్పృశః = విడిచిరి. పరంతపం = శత్రువులఁదప్పించఁజేయునట్టికుంభకణుని ; స్తుప్తపుశ్చ= స్తుతించిరియు.

అంతనారాతనులు, సుగంధమగు ధూపమువేసి, శత్రువులనుదప్పిపఁజేయువాఁడగుకుంభకణుని బొగడిరి. అని, తాత్పర్యము.

జలదాగ్ధవ చోన్నేదు గ్యాతుధానా తత సతః

శంఖా నాపూరయామాసు శృకాంకసదృశప్రధాన్. ౩౬

టీక॥ యాతుధానాః=రాతనులు; తత సతః=అంతనంతకు; జలదాగ్ధవ=మేఘములువలె; ఉన్నేదుశ్చ=అఱచిరియు. శకాంకసదృశప్రధాన్ = చంద్రునితో సమానములయినకాంతిగల; శంఖాన్ = శంఖములను; ఆపూరయామాసుః =

పూరించిరి. ఆరాతనులంత, అప్పుడప్పుడు, మేఘంబులుంబోలెఁజేరించిరి; చంద్రులంబమువలెఁచెల్లవై నశంఖములంబూరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తుములం యుగపచ్ఛాపి వినేదుశ్చాప్య మపితాః

టీక॥ తే(అధ్యాశ్చుతము)=ఆరాతనులు; అమపితాః=కోపమునొందినవారలయి; యుగపచ్ఛాపి=ఏకకాలమునందును; తుములం=దొమ్మిగా; వినేదుశ్చాపి=అఱచిరియు.

ఆరాతనులు, అంతకుఁ గుంభకణుండు లేవకుండుటంజేసి, కుడితులయి, యందఱునేకకాలంబునదొమ్మిగానఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

నేదు రాస్సోటయామాసు శ్చిక్షేత్ర సై నిశాచరాః. ౩౭

టీక॥ తే=ఆ; నిశాచరాః = రాతనులు; నేదుః= అఱచిరి. ఆస్సోటయా

అంశం ప్రతిపదాంధ్రటిక్కాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

మానుః=కొట్టిరి. చిక్షువుః=కడలించిరి | అణుః=గొట్టిరి ; అతస్సట్టుకడలించి
ఆరాక్షసులు, అణచిరి ; కుంభక రి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణువిబోధాథకం చక్రస్తే విఫలం స్వనమ్

టీక|| శే=ఆరాక్షసులు ; కుంభక | ఆరాక్షసులు , ఈ ప్రకారమున
ర్థ విబోధాథకం=కుంభకణువిమేలు | కుంభకణువనిలేవుటకై , మహాధ్వని
కొలుపుటకొఱకు;విఫలం = అధికమ | గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
యనఃస్వనం=ధ్వని;చక్రః=చేసిరి.

సశంఖభేరీపదవప్రణాద

మా స్ఫోటిత క్షేపితసింహనాదమ్. ౩౮

దిశో ద్రవంత ప్రౌఢివం కిరత

శ్చక్రైశ్చా విహంగా స్సహసా నిపేతుః

టీక||విహంగాః=పక్షులు;సశంఖ భే నవి.

రీపదవప్రణాదం = శంఖములయొక్క |
యభేరులయొక్కయు పదవములయొ |
క్కయుధ్వనులతోఁగూడిన; ఆస్ఫోటిత |
క్షేపితసింహనాదం= భుజములుతట్టు |
తట్టమునుగజనధ్వని సింహనాదంబు |
ను;శ్రుత్యా=విని;సహసా = శేఘ్రము |
గా;దిశః=దిక్కులనుగూర్చి;ద్రవంతః= |
పరుగెత్తుచు;ప్రౌఢివం=స్వగళమును; స |
రంతః=వ్యాపించుచు;నిపేతుః = పడి

పక్షులు, ఆశంఖధ్వనులను భేరీధ్వను |
లనుబదవధ్వనులను భుజస్ఫూలనధ్వనుల |
నుగజనధ్వనులను సింహనాదంబులను |
విని, భయంబున, దిక్కులనుంబు జయ |
త్వబలయంబు దీటుండుటచేనంతస్వ |
గళంబునకుంబోయి యెత్తుటనుభయ |
కాంతికలుగమిలినేసి, నేలంబడినవి. |
అని, తాత్పర్యము.

యదా భృగత్తైః నివనై మహతా

నకుంభకణో బుబధే ప్రసుప్తః. ౩౯

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౪

స ౬౦

తతో ముసుంతీ ముకసలాని సవే

రత్నోగడాస్తే జగ్యహు గదాశ్చ

. టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; భృశా
లైః = మిక్కిలియుఁగట్టముతోఁగూడి
నః; నదైః = ధ్వనులచేత; ప్రసుప్తః = నిదు
రించిన; మహాత్మా = అధికమయినపరా
క్రమముగల; కుంభకణః = కుంభక
ణుఁడు; నబుబుధే = మేలుకొనఁడయ్యె
నో; తతః = అప్పుడు; తే = ఆ; రత్నోగ
డాః = రాక్షససమూహములు; సర్వే =
అన్నియు; ముసుంతీ = గుడియలను; ము

సలాని = కోరికల్లను; గదాశ్చ = గదలను;
జగ్యహుః = క్రహించిరి.

మిక్కిలియుఁగట్టముతోఁగావించిన
ధ్వనులచే సుప్తుండగునాకుంభకణుఁ
డు, మేలుకొనకుండుటఁబూచి, అం
తరా రాక్షసులందఱు, గుడియలనుము
సలంబులనుగదలనుంజేకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తం శైలశృంగై ముకసలై గదాభి

వృక్షైస్తలై ముగ్ధరమష్టిభిశ్చ. ౪౦

సుఖప్రసుప్తం భువి కుంభకణః

రత్నైః స్మదగ్రాణి తదా నిజఘ్నైః

. టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఉదగ్రాణి =
గవిఁతులగు; రత్నైః = రాక్షసులు;
భువి = నేలయందు; సుఖప్రసుప్తః = సు
ఖముగానిదురించిన; తం = ఆ; కుంభక
ణః = కుంభకణుఁడి; శైలశృంగైః = ప
ర్వతశిఖరములచేతను; ముసలైః = రో
కశ్యచేతను; గదాభిః = గదలచేతను; వృ
క్షైః = వృక్షములచేతను; తలైః = అఱచే
తులచేతను; ముగ్ధరమష్టిభిశ్చ = గుడి

యలచేతనువిడికిళ్ళచేతను; నిజఘ్నైః =
కొట్టిరి.

అప్పుడు, గవిఁతులగునా రాక్షసులు,
పర్వతశిఖరములచేతనుముసలంబులచే
తనుగదలచేతనువృక్షంబులచేతను అఱ
చేతులచేతనుగుడియలచేతనువిడికిళ్ళచే
తను, సుఖసుప్తుండగు కుంభకణుఁడ్ర
హించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిశ్శ్వాసవాతేన కుంభకణ్డస్య రక్షసః. ౪౧
రాక్షసా బలవంతోపి స్థాతం నాశక్నువక్ పురః

టీక||బలవంతోపి= అధికమయినబలముగలవారిలయినను; రాక్షసాః=రాక్షసులు; తస్య=ఆ; కుంభకణ్డస్య=కుంభకణ్డమునందున్న; రాక్షసః=రాక్షసునియొక్క; నిశ్శ్వాసవాతేన=నిశ్శ్వాసమునముందుట; స్థాతం=గాలిచేత; పురః=ముందుట; స్థాతం=అని, తాత్పర్యము.

తతః పరిహితా గాఢం రాక్షసా భీషవిక్రమాః. ౪౨

టీక||తతః=అంతట; భీషవిక్రమాః=భయంకరమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; గాఢం=మిక్కిలియు; పరిహితాః=ఎచ్చరికగలవారిలయిరి.

మృదంగపణవాః ధేరీ శృంఖకుంభగణాం ప్రవా
చశ రాక్షససాహసా యుగపత్స్యవాదయన్. ౪౩

టీక||తదా=అప్పుడు; పరః=పది; రాక్షససాహసాః=రాక్షసులచేత; మృదంగపణవాః=మృదంగములనుబట్టి; ధేరీ=ధేరులను; శృంఖకుంభగణాః=శృంఖములనుబట్టి; యుగపత్=యొక్కయొక్కమూహములను; యుగపత్=ఏకకాలమున; పర్యవాదయన్=

సీలాంజనచయాకారాస్తే తు తం ప్రత్యబోధయన్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౫౧

స ౬౦

అభిఘ్నంతో నదంతశ్చ నై వ సరివిచే తు సః. ౪౪

టీక॥ నీలాంజనచయాకారాః=నల్ల నికాటుకల సమాహమయొక్క యా	ఋణాదుమిత్రము; నై వసంఽవిదే=మే
కారమువంటి యాకారము గలవారల	లుకొననేలేదు.
గు; తేతః=ఆరాక్షసులును; తం=ఆకుం	నల్లనికాటుక రాశివంటియాకార
భకణుని; అభిఘ్నంతః = కొట్టుచు; న	రముగలయారాక్షసులు, అట్లు, కుంభక
దంతశ్చ = అఱచుచును; ప్రత్యేబోధ	ణుకొనికొట్టుచు, గజాదులను, సంత
యక=మేలుకొలిపిరి. సతు=ఆకుంభక	మేలుకొలిపినను, ఆకుంభకణుకాదుమే
	లుకొనడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

యదా వైనం సశేకు స్తే ప్రతిబోధయతుం తదా
తతో గురుతరం యత్నం దారుణం సముపాక్రమకః. ౪౫

టీక॥ యదాచ=ఎప్పుడును; తదా=	పాక్రమక=ఆరంభించిరి.
అప్పుడు; తే=ఆరాక్షసులు; వినం= ఈ	ఆరాక్షసులు, అదివఱకుం దామునే
కుంభకణుని; ప్రతిబోధయతుం= మే	యొప్రయత్నములచే గుంభకణుకాదు
లుకొలుపుటకు; సశేకుః= చాలరైరో;	లేవకుండుటజూచి, యంత, మఱియ.
తతః=అంత; గురుతరం= విక్రీలియు	భయంకరంబగు ప్రయత్నంబు నేయ
గొప్పదియు; దారుణం= భయంకరము	నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.
నగు; యత్నం=ప్రయత్నమును; సము	

అశ్వా నుస్థాక్ ఖరా న్నాగాః జఘ్ను ద్దండకశాంకుశైః
భేరిశంఖమృదంగాంశ్చ సవక్రప్రాతై రివాదయకః. ౪౬

టీక॥ అశ్వాక్=గుఱ్ఱములను ; ఉ	తనఅంకుశములచేతను; జఘ్నుః=కొ
స్థాక్=బండులను; ఖరాక్=గాడిదల	ట్టిరి. భేరిశంఖమృదంగాంశ్చ= భేరుల
ను; నాగాక్=ఏనుగులను; దండకశాం	కుశంఖములను మృదంగములను; సర్వ
కుశైః=కొయ్యలచేతను గొలుదానిచే	ప్రాతైః=సమస్తబలములచేతను; అ

వాదయక్=వాయించిరి.

అంతనారాక్షసులు, గుఱ్ఱంబులను
ఒంటెలను గాడిదలను ఏనుంగులను గొ
య్యలతోను గొఱదాలతోను అంకుశము

లతోనుంగొట్టికుంభకణుకనిపైకి దో
లిరి; భయలను శంఖములను మృదంగంబుల
ను, దమబలముకొలందివాయించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నిజఘ్న కృత్య గాత్రాణి మహాకావ్యకటంకరైః

ఘగ్గరైః ముకసలైః ప్రైవ సవకప్రాణసముద్యతైః. ౪౩

టిక||సర్వప్రాణసముద్యతైః= సమ
స్త్రబలము చేతను ఎత్తబడిన; మహాకా
వ్యకటంకరైః= పెద్దకొయ్యలచేతను ఎని
మిదిచేతుల ప్రమాణముగల కఱ్ఱలచేత
ను; మగ్గరైః=గుడియలచేతను; ముసలై
త్రైవ=కోరికల్గ చేతను; అస్య= ఈ
కుంభకణుకనియొక్క; గాత్రాణి= అ

వయవములను; నిజఘ్న-కొట్టిరియ్య.
పెద్దకఱ్ఱలచేతను, ఎనిమిదిచేతులప్ర
మాణముగలకొయ్యలచేతను, గుడియ
లచేతను ముసలంబులచేతను, దమబల
ముకొలంది, కుంభకణుకం బ్రహరించి
రి. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా లంకా సమభిఘ్నారితా

సపర్వతవనా సర్వా సోపి నైవ ప్రబుధ్యతే. ౪౪

టిక||మహతా=గొప్పదగు; తేన=

అ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; సపర్వతవనా=
కొండలతోను వనములతోనుంగూడిన;
లంకా= లంక; సర్వా=అంతయు; స
మభిఘ్నారితా=నిండినది. సోపి=అకుం
భకణుకంబును; నైవ ప్రబుధ్యతే= మే

లుకొననేలేదు.
అమృహధ్వని, పర్వతవనసమేతం
బగులంకానగరమంతయుండి చెలంగి
నిది; అప్పటికి, కుంభకణుకంబు మేలు
కొనఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రం భేరిదాం యుగప త్వచహస్యత

మృష్టకాంచనకోడానా మాసక్తానాం సమంతతః. ౪౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫౩

స ౬౦

జ

జ

టీక॥ తతః = అంతః; సమంతతః = అంతః; ముచ్చకాంచనకోదానాం = మంచిబంగారు వాదనదండములుగలసియు; అసక్తానాం = చేరియున్నవియు; సగుఃభరీచాం = భేరులయొక్క; సహస్రం = వేలు; యుగపతతే = ఏక కాలమున;	సమహస్యత = కొట్టుబడెను. అంతః, గుంభకణుకానీచుట్టును, చేయిభేరులను, మంచిబంగారు దండంబులచేనేక కాలంబున వాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవ మప్యతినద్రస్తు యదా నై వ ప్రబుధ్యతే
శాపస్య వశ మాపన్న స్తతః క్రుద్ధా నిశాచరాః ౫౦

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; ఏవ మపి తు = ఈ ప్రకారమునఁ గూడ; అతినద్రః = అధికమయిన నిద్రగలవాఁడును; శాపస్య = బ్రహ్మశాపముయొక్క; వశం = అధీనతను; ఆపన్నః = పొందినవాఁడునగు కుంభకణుకాండు; నైవ ప్రబుధ్యతే = మేలుకొననేలేదో; తతః = అంత; నిశాచరాః = రాక్షసులు; క్రుద్ధాః = కోపమునొందినారు. ఇంతరూరముచేసినను, మహానిద్రుండు బ్రహ్మశాప వశంగతుండునగు కుంభకణుకాండు, మేలుకొనకుండుటంజూచి, రాక్షసులంకణుఁ గుఱితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

మహాక్రోధసమావిష్టా స్స శ్వే భీమపరాక్రమాః

టీక॥ భీమపరాక్రమాః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల రాక్షసులు; సశ్వే = అందఱును; మహాక్రోధసమావిష్టాః = మహాకోపముచేవ్యాపింపఁబడినారు. భయంకర పరాక్రమముగల నారాక్షసులందఱు, మహాకోపమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
--

త ద్రక్షో బోధయిష్యంత శ్చక్ర రశ్వే పరాక్రమమ్ ౫౧

టీక॥ అశ్వే = కొందఱు; తతః = అ; రక్షః = కుంభకణుకాని; బోధయిష్యంతః = పరాక్రమమును; చక్రః = చేసిరి.	మేలుకొలుపువారలయి, పరాక్రమంపరాక్రమమును; చక్రః = చేసిరి.
---	--

జ

జ

౧౦౫౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

కొందలు, కుంభకణ్ఠానిమేలుకొ బూడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
లువుటకై, తమబలముకొలంది, పిడికిళ్లు.

అన్యే భేరి స్సమాజఘ్నై రన్యే చక్ర మహాస్వనమ్

టీక॥ అన్యే = మఱికొందలు; భేరి =	మఱికొందలు భేరులను వాయించిరి,
భేరులను; సమాజఘ్నై = కొట్టిరి. అ	మఱికొందలు, గొప్పస్వరములు గునట్లు,
న్యే = మఱికొందలు; మహాస్వరం = అధి	సింహనాదములు గావించిరి.
కమయినభ్యసిన; చక్ర = చేసిరి.	అని, తాత్పర్యము.

కేశా నిన్యే ప్రబలువుః కర్ణా నిన్యే దశంతిద. ౫౨

టీక॥ అన్యే = మఱికొందలు; కేశ	రియు.
కర్ణా = వెదుక్రలను; ప్రబలువుః = పె	కొందలు, కుంభకణ్ఠానితలవెందు
టికిరి. అన్యే = మఱికొందలు; క	కలంబెఱికి; మఱికొందలు ఆతనచేవు
కర్ణా = చేవులను; దశంతిద = కొటికి	లంబట్టికొటికిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉదకుంభశతా న్యన్యే సమసిందంత-కర్ణయోః

టీక॥ అన్యే = మఱికొందలు; కర్ణా	త = తచికిరి.
యోః = చేవులయందు; ఉదకుంభశతా	మఱికొందలతని చేవులలోఁ బెక్కు
ని = పిళ్ల బానలనూలులను; ఆ వాయు(అ	నూలక బానలనిళ్లనుబోసిరి.
ధ్యావృతము) = తీసికొని; సమసిందం	అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకణ్ఠాః పస్పృజే మహానిద్రావశం గతః. ౫౩

టీక॥ మహానిద్రావశంగతః = పెరుగు	అప్పటికిని మహానిద్రంబునందున్న
ద్రయధిసతనుబొందిన; కుంభకణ్ఠాః =	కుంభకణ్ఠాంబెంతమాత్రము కదలఁద
కుంభకర్ణుండు; పస్పృజే = కదలలేదు.	య్యె. అని, తాత్పర్యము.

అన్యేద బరిన ప్రస్య కూటముద్గర పాదయః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౫౫

స ౬౦

మూర్ధ్ని వక్షసి గాత్రేషు పాతయక్ కూటముద్గ రాక్. ౫౩

టీక॥ బల్లిసః= అధికమయినబలము	దియలను; పాతయక్ (అపాతయక్)=
గల; అన్యేవ= ఇతరులును ; కూటము	పడవేసి.
ద్గ రపాణయః = సంపెటలును గుడి	బలవంతులగుకొండలురాక్షసులు,
యలునుచేతులంగలవారలయి; తస్య=	కూటముద్గరంబులదీసివాసిచే, గుం
అకుంభకణుకనియొక్క; మూర్ధ్ని=	భకణుకనితలయందును జొమ్మునందు
తలయందును; వక్షసి=జొమ్మునందు	ను సేతరిమలయినయవయవములందు
ను; గాత్రేషు= అవయవములయందు	నుగొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.
ను; కూటముద్గ రాక్=సంపెటలును	

రజ్జుబంధనబద్ధాభి శ్చతస్త్వీభిశ్చ సవకతః

వద్యమానో మహాకాయో నప్రాబుధ్యత రాక్షసః. ౫౪

టీక॥ మహాకాయః= పెద్దమేనుగ	నడయ్యె.
ల; రాక్షసః=కుంభకణుకందు ; రజ్జు	మహాకాయుడగు నాకుంభక
బంధనబద్ధాభి= త్రాళ్ల చేతనుకట్టుల	ణుకందు, త్రాళ్ల చేతనుఇరుపకట్లచే
చేతనుకట్టుబడిన; శ్చతస్త్వీభిశ్చ=ఒకవి	తను ఒప్పుచున్నశతస్త్వులచే నెంతకొ
ధములయినగదలచేతను; సవకతః =	ట్టుబడిననుమేలుకొనడయ్యె.
అంతటను; వద్యమానః= కొట్టుబడిన	అని, తాత్పర్యము.
వాడై ; నప్రాబుధ్యత= మేలుకొ	

వానరాణాం సహస్రం చ శరీరేష్య ప్రధావిరిమ్

టీక॥ వానరాణాం=వీనుంగులయొ	బడినది.
క్క; సహస్రం=వేయియు; అస్య=	అంత, వేయిమేనుంగులను నాకుం
భకుంభకణుకనియొక్క; శరీరే=చే	భకణుకనిశరీరముపైదోలి, త్రొక్కిం
హమునందు; ప్రధావితం = తోలఁ	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణ్ఠస్తతో బుద్ధస్సశ్శాం పర మబుద్ధత. ౫౬

టీక॥ తతః=అంభః; కుంభకణ్ఠః=	అంతః, గుంభకణ్ఠాండు, మేలుకొ
కుంభకణ్ఠాండు; బుద్ధః= మేలుకొన్న	నె, ఎననికామేయమగుటతోకు
వాండ్రై; స్సశ్శాంపరం= తాఁకుటనుమా	టయుఁ, జిన్నపురుగుమేనుంబాగు
మాత్రము; అబుద్ధత= తెలిసికొనెను.	లాపి నట్లుం దెను. అని, తాత్పర్యము.

స పాత్యమానై గీరిశ్యంగవృక్షై
రచింతయం స్తా న్విప్రులాక్ ప్రహరాక్
నిద్రాక్షయా శ్చుద్భయపీడితశ్చ
విజృంభమాణ స్సహసో త్వపాత. ౫౭

టీక॥ సః=అకుంభకణ్ఠాండు; పా	సా = శీఘ్రంబున; ఉత్పాత= లే
త్యమానై=పడవేయఁబడుచున్న; గీరి	చెను.
శ్యంగవృక్షై= పవనశీఘ్రములచేత	అకుంభకణ్ఠాండు, మేల్కొన్నది
నువృక్షములచేతను; తాక్ = ఆ; వి	ప్రుట, లేచుటకై వేయఁబడుచున్న ప
ప్రులాక్=పెద్దవయిన; ప్రహరాక్=	వనశీఘ్రములచేతను వృక్షములచేత
దెబ్బలను; అచింతయక్ = తలంపన	నుండగిరివదెబ్బను సరకునేయక, ఆ
వాండ్రై; నిద్రాక్షయా=దురయొక్క	కలిచే బీడింపఁబడినవాండ్రై పెద్దయావ
నాశమువలన; శ్చుద్భయపీడితశ్చ= ఆ	చింతలువిడుదుచు, శీఘ్రంబునలేచెను.
కలిభయముచే బీడింపఁబడినవాండునై;	అని, తాత్పర్యము.
విజృంభమాణః=ఆవలించుచు; సహ	

స నాగభోగాచలశ్యంగకల్ప
విక్షిప్త బాహూ గిరిశ్యంగసారా
వివృతవక్త్రం బడబాముఖాభం
నికాచరోసా వికృతం జిజృంభ. ౫౮

టీక॥ సః=అట్టి; అసో=ఈ; నికాచరః= రాక్షసుడు; నాగభోగాచలశ్యంగ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫౭

స ౬౦

కర్ప = సహమయొక్క శరీరముతో	ఆవలించెను.
నుబవతశిఖరముతోను సమానములు	ఆకుంభకణ్ణుండ, మహాసహములుం
ను; గిరిశృంగసారా = పవతశిఖరము	బోలెనది ఘటంబులును బవతశిఖరం
యొక్క బలము వంటి బలముగలవియున	బలుంబోలెనట్టి తిగుంబులును బర్వతం
గు; బాహూ = చేతులు; పీఠస్థ = నీ	బలకుంబోలెసారముగలవియును గుబా
దిర్భి; బడిభావాభాభం = బడబాసలము	హావులనుజాలి. బడబాముఖసదృశం
భముయొక్క కాంక్షింపఁజొరల; వ	బగునోరుచెడి, భయంకరంబుగా,
క్ర్రం = నోరును; విదృశ్య = తెలుచి;	సావలించెను అని, తాత్పర్యము.
వికృతం = భ గంకిరముగా; బజ్జంభే =	

. తస్య బాబృంభమాగస్య వక్త్రం పాతాళసన్నిభమ్
దృశ్యే మేరుశృంగాగ్రే నివాకర ఇవోదితః. ౫౯

టీక॥ బాబృంభమాగస్య = మిక్కి	దృశ్యే = చూడఁబడెను.
లియురావలించుచున్న; తస్య = ఆకుం	ట్లీవలించుచున్నను, పాతాళ
భకణ్ణునియొక్క; పాతాళసన్నిభం =	మువంటిదైనయాకుంభకణ్ణునినోరు,
పాతాళముతో సమానమయిన; వ	మేరుపవతశిఖరాగ్రంబున నుదయిం
క్ర్రం = నోరు; మేరుశృంగాగ్రే = మే	చినసూర్యబింబముకై వడి, బ్రకాశిం
రుశిఖరముమీదను; ఉదితః = ఉదయిం	చినది. అని, తాత్పర్యము.
చిన; నివాకర ఇవ = సూర్యుడువలె; ద	

స బృంభమానోలి బలిః ప్రతిబుద్ధో నిశాచరః
నిశ్శ్వస శ్చస్య సంజ్ఞజ్ఞే పర్వతాదివ మారుతః. ౬౦

టీక॥ అలిబలి = అధికమయిన బలము	ఈ కుంభకణ్ణునియొక్క; నిశ్శ్వస
గల; సో = ఆ; నిశాచరః = కుంభకణ్ణుం	శ్చ = నిట్టూర్పును; పర్వతాత్ = కొండ
డు; బృంభమానః = ఆవలించుచున్నవాఁ	నుండి; మారుత ఇవ = గాలివలె; సంజ
జ్ఞః ప్రతిబుద్ధః = మేలుకొనెను. అస్య =	జ్ఞే = కలిగినది.

మహాబలకాలియగు నాకుంభకర్ణుఁ	ద్వయమహావేగంబయియడచినది.
డట్లు, ఆవలింతవిడుచుదులేచెను; కొం	అని, తాత్పర్యము.
డపైనుండి గాలిగొట్టునట్లు, అతనినట్లు	

రూపము త్రివృత్త స్తస్య కుంభకణ్ఠస్య తద్వధౌ
తపాంతే సబలాకస్య మేఘశ్యేవ వివక్షతః. ౬౦

టీక॥ త్రివృత్తః = లేచుచున్న; త	ము)గర = ఆకారమువలె; బధౌ =
స్య = ఆ; కుంభకణ్ఠస్య = కుంభకణ్ఠ	ప్రకాశించినది.
నియొక్క; తతః = ఆ; రూపం = ఆకా	ఆకుంభకణ్ఠండు, లేచునప్పుడు,
కారము; తపాంతే = వక్షాతుకవునం	అధిరహాలస్యంబగుంతనికీరంబు,
దు; వివక్షతః = వక్షించుచున్న	వక్షాతుకవునందు, కొక్కెరలతో
యు; సబలాకస్య = కొక్కెరలతో	నూడివక్షించుచున్న మేఘమువలె బ్ర
నూడినదియునగు; మేఘస్య = మేఘము	కాశించినది. అని, తాత్పర్యము.
యొక్క ; రూపం (అధ్యాహృత	

తస్య దీప్తాస్మిన్వశే విద్యుత్సర్వకవచానీ
దద్యకాతే మహానేత్రే దీప్తావివ మహాగ్రహణ. ౬౧

టీక॥ తస్య = ఆకుంభకణ్ఠస్య	దద్యకాతే = మూడంటివని.
క్క; దీప్తాస్మిన్వశే = మందుచున్న	మందుచున్నప్పుడై వడి మెలలెరి
నిప్పుతో సమానములును; విద్యుత్సర్వక	మాడిరిగ్రాలుచున్న యాకుంభకర్ణు
వచానీ = మెలలెతో సమానమయిన	విపెద్దనేత్రంబులు, లేచుచు మహాగ్రహం
కాంతిగలవియునగు; మహానేత్రే = పె	లులుంబోలె, బూడనొప్పినవి.
ద్దకన్నలు; దీప్తా = ప్రకాశించుచున్న ;	అని, తాత్పర్యము.
మహాగ్రహవివం = పెద్దగ్రహములవలె;	

తత స్త్యదక్షణయక సర్వా ఛాయాంశ్య వివిధాక బహుళ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము: ౧౦౫

స ౬౦

వరాహాన్తహిషాన్తైవ స బభత్స మహాబలిః.౬౩

<p>టీక తత్తు = అంతసు; తే(అధ్యాహృతము)=అరాక్షిసులు; సర్వాక్=సమస్తములయిన; వివిధాక్=నానావిధములయిన; బహుాక్=అనేకములగు; భక్త్యాంశ్చ = పిండివంటలను; వరాహాక్=పండులను; మహిషాన్తైవ=ఎనుములను; అదశాయక్=చూపిరి.మహాబలిః=అధికమయిన బలముగల; సః=</p>	<p>అకంభకణుకడు; బభత్స = భక్షించెను. అంత, నారాక్షిసులు, నానావిధములగు సమస్తభక్త్యంబులను వరాహంబులను మహిషంబులను నివేదించి, మహాబలిం డగు నాకంభకణుకండు, వాని నెల్లభక్షించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అదక్ బుభుక్షితో మాంసం శోణితం తృప్తీః పిబక్
మేదఃకుంభాంశ్చ మద్యంధ పపా శక్రరిపు స్తదా.౬౪

<p>టీక తదా=అప్పుడు; శక్రరిపుః=ఇంద్రశక్రప్రవగు కుంభకణుకండు; బుభుక్షితః=ఆకలిగొన్నవాండై; మాంసం=మాంసమును; అదక్=భక్షించుచు; తృప్తీః=దప్పి గొన్నవాండై; శోణితం=నెత్తురును; పిబక్ = త్రాగుచు; మేదఃకుంభాంశ్చ=మేదస్సులదానిని; మద్యం=మద్యమును; పపా=త్రావెను</p>	<p>దేవేంద్ర శక్రప్రండగు నాకంభకణుకండు, మాంసము దినియించి దీక్షించుకొనచు, నెత్తురుద్రావి దప్పించుకొనుచు, దానిలనుండు మేదస్సును మద్యంబునుంద్రావెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత స్తృప్తఇతి జ్ఞాత్వా సముత్పేతు నిశాచరాః
శిరోభిశ్చ ప్రణమ్యైవం సవతః పర్యవారయక్. ౬౫

<p>టీక తతః=అంత; నిశాచరాః=రాక్షసులు; తృప్తఇతి=తృప్తి పొందినాడని; జ్ఞాత్వా=తెలిసి; సముత్పేతుః=వచ్చి</p>	<p>రి.వనం=ఈ కుంభకణుకని; శిరోభిః=తలలచేత; ప్రణమ్యవ-సమసరించియు; సర్వతః=అంతటను; పర్యవారయక్=</p>
--	---

పరిష్కారించిరి.

అంత, రాక్షసులు, కుంభకణ్ఠం
దుత్త ప్రభాంనుటంజూచి, యతనియె

వ్యక్తపచ్చి, సాష్టాంగముగ నమస్కరిం
చి, నూతనంబరివేష్టించినిలిచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నిద్రా విశదనేత్రస్థు కలషీకృతలోచనః

చారయన్ సవనోద్భవః తాన్ దదశన్ శిశుచరన్. ౬౬

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతమ) = ఆత్మం
భగవంతుః = నా; స (వా) విత్తవనోనస్తే =
నిదురచే స్వప్నములుకాని కన్నులుగల
వాడవునై; కలిషీకృతలోచనః = కలు
వముగాఁజేయుటచేత కన్నులుగలవాం
డై; సవతః = అంతటను; స్థితిః = చూ
పును; చారయన్ = సంపరిపఁజేయు

ను; తాత్పర్యము = ఆ; నిశ్చయము = రాక్షసు
లను; దవళము = మూసెయ్యెను.
అనుభవము = అనుభవము , నిమిషము
అనుభవములను కన్నులతో నాలుగుప్ర
క్కలముగాచి, యా రాక్షసులనందఱు
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స సహాన్ సాంశ్చయామాస సైర్వతా సైర్వతపకభః

బోధనా విస్తరణకు రాక్షసా నర ముద్రవేత్ . ౬౭

టీకా||సం=అ; నైర్వృత్తవృత్తి=రా
 డున్న శేష్మండగుకుంభకణుండు; నైర్వృ
 త్తా=రాక్షసులు; సర్వాత్=అంద
 లను; సాంత్వయామాస=డిలికింపె
 ను. బోధనాత్=మేలుకొలుపుటవలన
 విస్తృతశ్చిపి=అచ్చగ్రహణనవాండునై
 రాక్షసాత్=రాక్షసులుగూచిగ

రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు నాకుంభకర్ణుడు, నావనులనందలనాశ్వసించి, తన్నుచేరికొలుపుటకాశ్చర్యమే, రాక్షసులయ్యి, యిట్లు, చెప్పెను.

కేషన్ల మహా మార్పులకు భవద్విః ప్రతిబాధితః

కచ్చిమ్మ కుశలం రామ్మ భయివా నేడ వా న కేమ్. ౬౪

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౦౬౧

౫౬౧

టీక॥ అహం = నేను; భవద్భిః = మీ	కాడుగదా?
చేతః; కిమర్థం = ఎందుకొఱచు ; అదృ	మీరలెందుకొఱచింగ యక్కఱలే
త్య = అదరించి; ప్రతిబోధితః = మేలకొ	ంస్తులేమివారు ? రాక్షసరాజుండగు
లుపఱచినాను? రాజ్యః = రాక్షసరా	రావణునకుజేమిచేక ? భయమేమి
జుండగురావణుఁకి సుకుశలంకచ్చిల్ =	యంగలుగలేదుగదా ?
క్షేమమేకదా? ఏషః = ఈరావణుడు; భ	అని, తాత్పర్యము.
యవాన్వాసః = భయముగలవాఁడ	

అథవా ధృవ మస్మభ్యో భయం శర ముగ స్థిగమ్
యదర్థః పేషం వ్యరితై భవద్భిః ప్రతిబోధితః. ౬౯

టీక॥ అథవా = అటుకాచేన; అన్యే	త; అహం = నేను ; ప్రతిబోధితః =
భ్యః = ఇతరులవలన; పరిం = అధిగమ	మేలకొలుపఱచినానో.
యిన; భయం = భయము; ఉపస్థితం =	అటుకాచేన, ఇతరులవలనమహాభ
వచ్చినది. ధృవం = శిశ్మణము. యద	యంబుగలియున్నది; ఇదిశిశ్మణము;
ర్థః = ఎందుకొఱచు; ఏషం = ఇట్లు; శ్మ	అంకకొఱకే , మీరింతతేవగమతోన
రితైః = చేరినవడి; భవద్భిః = మీరే	స్తులేమివారు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రాక్షసరాజస్య భయ ముత్పాటయా మ్యహమ్
పాతయిష్యే మహేంద్రంవా కాతయిష్యే తథానలమ్. ౭౦

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అహం = నేను;	ష్యే = ఛేదించెదను.
రాక్షసరాజస్య = రాక్షసప్రభుండగు	నేనిప్పుడు, రాక్షసరాజుండగు రా
రావణునియొక్క; భయం = భయము	వణునిభయంబునశింపఁజేసెదను ; చే
ను; ఉత్పాటయామి = వెఱికివేసెదను.	వేంద్రునేనివడవేసెదను ; అగ్నిహో
మహేంద్రంవా = దేవేంద్రునైనను; పా	త్రునేని ఛేదించెదను.
తయిష్యే = వడవేసెదను. తథా = అట్లు;	అని, తాత్పర్యము.
అనలం = అగ్నిహోత్రునేన; కాతయి	

౧౬౨ ప్రతిపదాంతరీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

సహ్యకారణే సుప్తం బోధయ్యతి మాం గురుః
తదాఖ్యాతాథత త్వేన మన్వబోధనకారణమ్. ౭౧

టీక॥ గురుః=అన్నయగురావణుండు.

దుఃస్వల్పకారణే=	స్వల్పకారణమనిమి	అన్నయగురావణుండు, స్వల్పకార
త్తమయి; సుప్తం=	నిదురించిన; మాం=	గమనకై, నిద్రితుండనగునన్నమేలకొ
నన్ను; సహ్యయ్యతిహి=	మేలకొలు	లుపడు; కావున, నన్నులేపుటకుఁగారి
పడుగుదా! తత=	అందువలన; అథత	గమున, యథాథకముగాఁజెప్పుడు.
త్వేన=	యాథాథ్యముచేత; మన్వ	అని, కుంభకణుండురాక్షసులతోఁజె
బోధనకారణం=	నన్నుమేలకొలుపుట	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యొక్కకారణమున;	అఖ్యాత =	చె

ఏవం బ్రవాణం సంరబ్ధం కుంభకణం మహాబలమ్

యాపాత స్మచివో రాజ్ఞః కృతాంజలిః సువాచహ. ౭౨

టీక॥ రాజ్ఞః=	రాక్షసరాజుండగు	ద్వగలవాఁడై; ఉవాచ =	చెప్పెను
రావణునియొక్క;	సచివః=	మంత్రియ	“నా” అనునదిపాదపూరణాథకము.
గు; యాపాతః=	యాపాతుండు;	రాక్షసరాజుండగురావణుండు	మంత్రి
ఏవం=	ఇట్లు; సంరబ్ధం=	సంరభముతోఁ	యగుయాపాతుండనువాఁడు, ఈప్ర
గూడునట్లుగా;	బ్రవాణం=	చెప్పుచు	కారించునసంరంభించుతోఁజెప్పుడున్న
న్న;	మహాబలం=	అధికమయినబలము	మహాబలుండగుకుంభకణుఁడనై, చె
గల;	కుంభకణం=	కుంభకణునికూ	మోడ్చుకొనించి, యిట్లని, చెప్పెను.
చివ; కృతాంజలిః=	చేయఁబడినచేమో	అని, తాత్పర్యము.	

స నోదైవ కృశం కించి ద్భయ మస్తీకచాచన

మానుషా న్నో భయం రాజం స్త్రములం సంప్రభాధతే. ౭౩

టీక॥ రాజ్ఞః = కుంభకణుండు! నం=మాడు; దైవకృతం= దేవతలచే

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౬౩

స ౬౦

జేయఁబడిన భయం = భయము ; కిం	కుంభకణ్డండా ! మా కెప్పుడును
చనఁకొంచెమేసి; కదాచన = ఒకానొ	దేవతలవలనఁ గొంచెమేని భయములే
కప్పుచును; నాస్తి = లేదు. నం = మమ్ము;	దు; మనుష్యులవలననేమాకెప్పుడుమహా
మానుషాత్ = మనుష్యులవలన ; తము	భయముగలిగియున్నది.
లం = ఆధికమయిన; భయం = భయము;	అన, తాత్పర్యము.
సంప్రదాధతే = చాధించుచున్నది.	

న దైత్యదానవేభ్యోవా భయమస్తి హి తాదృశమ్
యాదృశం మానుషం రాజ్ భయ మస్తా నశ్శీలమ్. ౭౪

టిక॥ రాజ్ = కుంభకణ్డండా ! దా !	కుంభకణ్డండా ! మా కెప్పుడును
అస్తాత్ = మమ్ము; క్షిప్తితం = పొందిన;	మనుష్యులవలనఁ గలిగినంతటిభయము,
మానుషం = మనుష్యులవలనఁగలిగిన;	దైత్యదానవుల వలననుగూడ, నె
భయం = భయము; యాదృశం = ఎట్టి	ప్పుడును, గలుగలేదు.
దో; తాదృశం = అట్టి; భయం = భయ	అన, తాత్పర్యము.
ము; దైత్యదానవేభ్యోవా = దైత్యదా	
నవులవలనఁగాని; నాస్తిహి = లేదుగ	

వానరైః పర్వతాకారైః లంకాయం పరివారితా
సీతాహరణసంతప్తా ద్రామా న్న స్తములం భయమ్. ౭౫

టిక॥ ఇయం = ఈ; లంకా = లంక; ప	తుములం = ఆధికమయిన; భయం = భ
ర్వతాకారైః = పర్వతములయొక్క	యము.
యాకారమవతియూకారిమగల; వా	పర్వతాకారులగువానరుల, లంక
నరైః = వానరులచేత; పరివారితా = చు	చుట్టునుమట్టడించియున్నారు; రాముం
ట్టఁబడినది. నం = మాకు; సీతాహరణం	డు, సీతాహరణముచేఁగోపమునొంది,
తప్తాత్ = సీతాపహరణముచేదపించు	మాకింతభయముగలిగించినాడు.
జేయఁబడిన; రామాత్ = రామునవలన;	అన, తాత్పర్యము.

ఏకేన వానరే జేయం పూర్వం దగ్ధా మహావరీ
కుమారో నిహతశ్చ మే స్సా నయ్యాత స్సకుంజః. ౭౬

టీక॥ పూర్వం = మున్న; ఏకేన = ఒక్కడైన;	మారుండును ; నిహతః = చంపబడి
వానరే = ఈ సంకుంజుని చేత; ఇయం =	వాడు.
ఈ మహావరీ = మహావర్తనము; దగ్ధా =	మరిచి, బిర్ర వానరుండు, ఇమ్ము
దిహింపబడినది. సా నయ్యాతః = అను	హావర్తనమునకుంజయు దిహించెను ; ఇత
చదులతోఁగూడి వాడును ; సకుంజ రంగుల సమేతండుగు నతిమమారునివ	
రః = ఏనుగులతోఁగూడి వాడునగు ; ఇంద్రుని, ఈ తన్వము.	
అక్షః = అక్షుడు ; కుమారిన్య = కు	

స్వయం రిక్తోధిప కృపి పాలస్త్యే చేవకంబరః
మృతేతి సంయుగే మక్తో రామేశాచిగ్య లేదసా. ౭౭

టీక॥ రిక్తోధిపః = రాక్షసులకుంబ	దః; మక్తః = విజయవలదిరాదు.
ఘంతుడు; చేవకంబరః = చేవకముండు	రాక్షసురాజుండు చేవతల నెల్లజ
నగు; పాలస్త్యః = రాక్షసుండు; స్వ	యంచినవాడునగు రాక్షసుండునంగూ
యంకాపి = అనును; అచిత్తలేదసా =	దయుఁడును, సూర్యరేణుండును రాము
సూర్యుఁడగుచంబరకాంతగల; రామే	దే, వృగే పాయంబును బుద్ధితో వి
ణ = రాముని చేత; సంయుగే = యుద్ధము	యవలదియె.
నందు; మృతేతి (మృతకతి) = చచ్చినవా	అని, తాన్వము.

యన్నజేతైః కృతో రాజా నాపి జైత్రైః సా రానతైః
కృత స్స ఇహ రామేణ విముక్తః ప్రాణసంశయాత్. ౭౮

టీక॥ రాజా = రాక్షసురాజుండు	గా; జేతైః = చేవతలచేత; నకృతః = చే
రాక్షసుడు; యత్ (యః) = ఎట్టివాడు	యలదలేక; జైత్రైః = జైత్రుల

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౬

స ౬౦

జ్జ

చేతను; న(కృతః) = చేయఁబడలేదో; తలుగానిచైత్యులుగానిదానవులుగాని,
దానవైః = దానవులచేతను; న(కృతః) - యేమిచేయఁజాలకపోయినారో, అకా
చేయఁబడలేదో; సః = అట్టివాఁడుగా; ర్యమిష్టదురాముఁడుగావించినాఁడు;
రామేణ = రామునిచేత; ఇహ = ఇప్పుడు; రావణుఁడుబ్రతికియున్నాఁడో లేఁడో
కృతః = చేయఁబడినాఁడు. ప్రాణసంశయనుసంశయంబున, యుద్ధంబుననత
యాత్ = ప్రాణసందేహమువలన; విని, రాముఁడువిడిచిపెట్టినాఁడు. అని,
ముక్తః = విడువఁబడినాఁడు. యూపాక్షుఁడు, కుంభకణ్ఠానితోఁ
రాక్షసరాజుఁడగురావణుని, దేవశెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స యూపాక్షవచ స్ఫుర్త్యా భ్రాతృ ర్యధి పరాజయమ్
కుంభకణ్ఠో వివృణ్మాత్ యూపాక్ష మిద మబ్రవీత్. ౭౯

టీకః సః = అ; కుంభకణ్ఠః = కుంభవీల్ = చెప్పెను.
కణ్ఠుఁడ; యూపాక్షవచః = యూ అకుంభకణ్ఠుఁడు, తనయన్నరా
పాక్షునిమాటను; యుధి = యుద్ధము వణుండు యుద్ధంబున బరాజయంబు
నందు; భ్రాతృః = అన్నయొక్క; పరా నొండెనఁ చెప్పిన యూపాక్షునిమాట
జయం = అపజయమును; శ్రుత్వా = వినుచి, యోపంబునఁ గండ్లుఁ జిగిఁబడి
ని; వివృణ్మాత్ = తిరుగుచున్నకన్నులు చు, యూపాక్షుఁడూచి, యిట్లని, చె
గలవాఁడై; యూపాక్షం = యూపాప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షునిగూచి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్ర

సర్వ మద్యైవ యూపాక్ష హరినైస్యం సలక్ష్మణమ్
రాఘవంచ రణే హత్వా పశ్చాద్దృక్ష్వామి రావణమ్. ౮౦

టీకః యూపాక్ష = యూపాక్షుఁడు; రాఘవంచ = రాముని; రణే = యుద్ధము
దా! అద్యైవ = ఇప్పుడే; సర్వం = సమ నందు; హత్వా = వధించి; పశ్చాత్ = పి
స్తమయిన; హరినైస్యం = వానరసేన మ్మట; రావణం = రావణుని; ద్రక్ష్వా
ను; సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁ గూడిన; మి = చూచెదను.

యాపాత్యుఁడా! నేనిప్పుడె, వానర బున వధించివుచ్చి, యటుపిమ్మట రావ
నేననంతయు రామలక్ష్మణులను యుద్ధం జూచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాం ప్రపణయిష్యామి హరీణాం మాంసశోణితైః
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి స్వయం పాస్యామి శోణితమ్. ౮౧

టీక|| హరీణాం = వానరులయొక్క; | త్రాగెదను.

మాంసశోణితైః = మాంసము చేతను నే నానరుల మాంసరుధిరంబులచేత,
త్తురుచేతను; రాక్షసాఁ = రాక్షసుల రాక్షసులద్యప్తినొందించెదను; నేనే,
ను; ప్రపణయిష్యామి = త్యప్తినొందించె రామలక్ష్మణులనెత్తురుదా) వెదను. అ
దను. స్వయం = నేనే ; రామలక్ష్మణు ని, కుంభకణ్ఠుఁడు, యాపాత్యునితోఁ
యోశ్చాపి = రామలక్ష్మణుల యొక్క జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
య; శోణితం = నెత్తురును; పాస్యామి =

త త్తస్య వాక్యం బ్రువతో నేకవ్య

సగర్విశం రోషవివృద్ధరోషమ్

మహాదరో నైర్వతయోధమఖ్యః

కృతాంజలి వాక్య మిదం బభాషే. ౮౨

టీక|| బ్రువతః = చెప్పుచున్న ; త తినచే మోహ్యులవాడై; ఇదం = ఈ ;
స్య = అకుంభకణ్ఠునియొక్క; తతః వాక్యం = మాటను; బభాషే. చెప్పెను.
అ; సగర్విశం = గవళముతోఁగూడినది అట్లుగవళముండై, కోపంబుననొ
యు ; రోషవివృద్ధరోషం = కోపము డలుడెలియక మాటలాడుచున్న యా
చేవృద్ధిఁబొందిన దోషముగలదియు న కుంభకణ్ఠుఁడుమాటనునది, రాక్షసయో
గు; వాక్యం = మాటను; సేకవ్య = విని ; ధమఖ్యుండగుమహాదరుండు, చేమో
నైర్వతయోధమఖ్యః = రాక్షసయోధు డ్దవీరించి, యీమాటంజెప్పెను.
లలోను త్తముండెను; మహాదరః = మ అని, తాత్పర్యము.
హాదరుండు; కృతాంజలిః = చేయబ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౬౩

స ౬౦

రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా గుణదోషా విమృశ్యచ
పశ్చాదపి మహాబాహూ శత్రూక్ యధి విజేవ్యసి. ౮౩

టిక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులు గలకుంభకణ్ణుడా! రావణస్య = రా వణునియొక్క; పచః = మాటను; శ్రు త్వా = విని; గుణదోషా = గుణమనునదో షమును; విమృశ్యచ = అలోచించియు; ప శ్చాదపి = పిమ్మటనే; యధి = యుద్ధము నందు; శత్రూక్ = శత్రువులను; విజేవ్య సి = జయింపంగలవు.	మహాబాహుండవగుకుంభకర్ణుడా! నేవు రావణునొద్దకువచ్చి, ఆతండుచెప్పు నదివిని, గుణదోషంబులు విమర్శించి, య టుపిమ్మటయుద్ధంబున శత్రువులజయిం పంగలవు. ౮౩, మహాదరుండు; కుం భకణ్ణు = తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

మహాదరవచ శ్రుత్వా రాక్షసైః పరివారితః
కుంభకణ్ణో మహాలేజా స్సంప్రతేష్ఠే మహాబలిః. ౮౪

టిక॥ మహాలేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును ; మహాబ లిః = అధికమయినబలముగలవాఁడున గు; కుంభకణ్ణః = కుంభకణ్ణుడా ; మహాదరవచః = మహాదరునిమాట ను; శ్రుత్వా = విని; రాక్షసైః = రాక్ష సులచేత; పరివారితః = చుట్టబడినవార	డై; సంప్రతేష్ఠే = బయలుదేరినను. మహాపరాక్రమశాలియు మహాబ లుండునగుకుంభకణ్ణుండు, మహా దరునిమాటనువిని, రాక్షసులుపరివేష్టించి వెంటింప, రావణునిగృహంబునకుఁ బోఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తం సముత్థాప్య భీమాక్షం భీమరూపపరాక్రమమ్
రాక్షసా స్త్వరితా జగ్తు దశగ్రీవనివేశనమ్. ౮౫

టిక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు ; భీ మాక్షం = భయంకరములయినకన్యలు గలవాఁడును; భీమరూపపరాక్రమం =	భయంకరమయినరూపమును బరాక్ర మమునుగలవాఁడునగు; తం = ఆకుంభ కణ్ణుని; సముత్థాప్య = లేపి; స్త్వరితాః =
---	--

ప్రతిపదాంధ్రటీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౦౦

<p>చేగిరపడినవారలయి ; దశగ్రీవనిచేక నం=రావణునిగృహమనుగూచిక; బ స్తుః=పోయిరి. అంత, రాక్షసులు , అట్లుభయం కరనేతుగిందును భయంకరాకారుండు</p>	<p>నుభయంకరపరాక్రమండునగు కుంభ కణుకనిట్లేనెప్పి , వేగంబునరావణుని గృహంబునకుఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతో గత్వా దశగ్రీవ మాసీనం పరమాసనే
 ఊచు బద్ధాంజలిప్రటా స్సవక వీవ నిశాచరాః. ౮౬

<p>టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరాః=రా క్షసులు; సవకవీవ= అందఱునే ; గ త్వా=పోయి; పరమాసనే=సింహాసన మునందు; ఆసీనం=కూర్చుండియున్న; దశగ్రీవం=రావణునిగూచిక; బద్ధాంజ లిప్రటాః = కట్టబడినదొప్పవంటిచే</p>	<p>మోడ్చుగలవారలయి; ఊచుః=చెప్పిరి. అంత, నారాక్షసులందఱుఁబోయి, సింహాసనాసీనుండగు రావణుంగని, చే మోడ్చుగీలించి, యీ ప్రకారంబునంతె ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రబుద్ధః కుంభకణోయం భ్రాతా తే రాక్షసవళభ
 కథం తత్రైవ నిర్మాతు ద్రక్ష్య స్వేన మిహగతమ్. ౮౭

<p>టీక॥ రాక్షసవళభ= రాక్షసశ్రే ష్ఠుఁడవగు రావణుఁడా! తే=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముఁడగు; ఆయం = ఈ; కుంభకణః=కుంభకణుఁడు; ప్రబు ద్ధః=మేలుకొనెను. కథం=ఎట్లుగనఁ(అ చ్ఛాహృతము)=అకుంభకణుఁడు ; తత్రైవ=ఆయుధమునకే; నిర్మాతు= పోవువా; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతం= వచ్చిన; ఏనం = ఈతని; ద్రక్ష్యసి =</p>	<p>యాచెదవా? రాక్షసో వైమఁడవగు రావణు డా! నీతమ్ముఁడుకుంభకణుఁడునిచ్చి మేలుకొనియున్నాఁడు! అతనికిమియా జ్ఞ యుసంగదవు; యుద్ధమునకొట్టిపా మ్మనెదవా? లేక, నిన్నుఁజూడనిచ్చటికిర మ్మనెదవా? అని, రాక్షసులు , రావ ణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౮

౧౬౦

రావణ స్వప్రసాద్యుక్తా రాక్షసాం స్తా నుపస్థితాః

టిక రావణస్త్వ = రావణుండును;	రావణుండును, కుంభకణ్ణుఁడ
హృష్టః = సంతసించినవాడై; కుంభకణ్ణః = మేలుకొని యుండుటనుపని సంతుష్టుఁ	
తాః = వచ్చిన; తాః = ఆ; రాక్ష	డై, యారాక్షసులఁబూచి, యిట్లు, చె
సాః = రాక్షసులనుగూచి; ఆట్ర	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
వీర = చెప్పెను.	

ద్రష్టుమేన మహేచ్ఛాని యథాన్యాయేన పూజ్యతామ్. ౧౦౮

టిక వీరం = ఈ కుంభకణ్ణుని; ఇ	నేను కుంభకణ్ణునిచ్చటఁబూజుఁగో
హ = ఇచ్చట; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఇ	రెదను; కావున, నతనియథాన్యాయం
చ్ఛాని = కోరుచున్నాను. యథాన్యాయ	బుగఁబూజించి, యిచ్చటికిఁదోడ్చి ని
యం = క్రమప్రకారము; పూజ్యతాం	రఁడు. అని, రావణుండు, రాక్షసులతోఁ
చ = పూజింపఁబడునుగాక.	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథ త్యక్త్వాతు తే సర్వే వ్రున రాగమ్య రాక్షసాః

కుంభకణ్ణ మిదంవాక్య మూచూ రావణచోదితాః. ౧౦౯

టిక తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు	చి; ఇదం = ఈ మాటను; ఉచూః = చె
లు; సర్వే = అందఱు; తథేతి = అట్లేయ	ప్పిరి.
ని; త్యక్త్వాతు = చెప్పినంతతనె; వ్రునః = మ	ఆ రాక్షసులు, అట్లేయనిచెప్పి నా
అల; ఆగమ్య = వచ్చి; రావణచోది	లవచ్చి, కుంభకణ్ణునిఁబూచి, రావణ
తాః = రావణునిచేఁబ్రేరింపఁబడినవారి	నాజ్ఞచొప్పున, నిట్లుని, చెప్పిరి.
లయి; కుంభకణ్ణం = కుంభకణ్ణునిగూ	అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టుం త్వం కాంక్షతే రాజా సర్వరాక్షసవ్రుగవః
గమనే క్రియతాం బుద్ధి ర్భ్రాతరం సంప్రహవకాయ. ౧౦౯

టీక॥ నవరాత్రినవంశవః = సమ	సంతోషింపజేయుము.
స్తరాత్రినశ్రేష్ఠుండగః; రాజా = రావ	సమస్తరాత్రినముఖ్యుండగు రావ
ణుండు; త్యాం = నిన్న; ద్రష్టుం = చూచు	ణుండు; నిన్నుబూడంగోరియున్నాఁ
టకు; కాంతతే = కోరుచున్నాఁడు.	డు; కావున, నతఃయొద్దకురమ్ము; ఆ
గమనే = బోవుటయందు; మధిః = తెలు	న్నగారికి సంతోషంబు గలిగింపుము.
పు; క్రియతాం = చేయఁబడుగాక. భా	అని, రాత్రినుభు, కుభకణానిలోఁజె
తరం = అన్నను; సుప్రహషణయ =	ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణస్తు దుర్భవో భూతు రాజ్ఞాయ శాసనమ్
తథేత్యుక్త్వా మహాదాహు శ్చయనా దున్మితాహ. ౯౦

టీక॥ మహాదాహుః = పెద్దచేతులు	పాత = లేచెను ("హ" అనునది పాదభూ
గలవాఁడును; దుర్భవః = ఎదిరింపన	పదార్థము).
లవిగానివాఁడునగు; కుంభకణస్తు =	మహాదాహుండును దుర్భవః
కుంభకణుండును; భౌతుః = అన్న	మనగు కుంభకణుండు, అన్నగారి
యొక్క; శాసనం = ఆజ్ఞను; ఆజ్ఞాయ =	యాజ్ఞనువిని, యట్లేయనిచెప్పి, శయనం
తెలిసికొని; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా =	బుననుండిలేచెను.
చెప్పి; కయనాత్ = పాన్పుననుండి; ఉన్మ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యేక్య వదనం హృష్ట స్నాతః పరమభూతిః
పిపాసు స్తర్వయామాస పానం బలసమీరణమ్. ౯౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆకుం	దించునట్టి; పానం = మద్యమును; త్వర
భకణుండు; హృష్టః = సంతోషించిన	యామాస = వేగిరపఁబడెను.
వాఁడై; వదనం = ముఖమును; ప్రత్యే	ఆకుంభకణుండు, సంతుష్టుండై
క్యః = కడిగికొని; స్నాతః = స్నానముచే	ముఖంబుగడిగికొని స్నానంబుచేసిన
సినవాఁడై; పిపాసు = దప్పిగొన్నవాఁ	వాఁడై, యలంకరించుకొని, దప్పిగొ
డై; బలసమీరణం = బలమునువృద్ధిఁబొం	ని, బలవృద్ధిగలిగించునట్టిమద్యమును, కి

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౭౧

స ౬౦

ఘృముగఁడెందనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త్వరితాస్తస్య రాక్షసా రావణాజ్ఞయా

మద్యకుంభాంశ్య వివిధాన్ షీప్రమేవోప హరయన్. ౯౩

టీక॥ తతః=అంతః; తే= ఆ; రాక్షసా=రాక్షసులు; సస్యే= అందఱున;	దీనదానలన; ఉపహరయన్ (ఉపాహరయన్)=కచ్చిరి.
రావణాజ్ఞయా= రావణునాజ్ఞచేతః	అంతః, రాక్షసులు, రావణునా
త్వరితాః=వేగింపడినవారలయి ; తస్య=ఆకుంభకణ్ణానికి; షీప్రమేవ= శీ	జ్ఞంజేసి, ఇతివేగఁబున, నానావిధఁబు
ఘృముగనే; వివిధాన్= నానావిధము	లగుమద్యభాండంబులచెచ్చి యాకుం
లగు; మద్యకుంభాన్ = మద్యముతోనం	భకణ్ణానకుగవచ్చించిరి.
	అని, తాత్పర్యము.

పీత్యా ఘటసహస్రే శ్వే గమనా యోపచక్రమే

టీక॥ సః(అధ్యాయము)=ఆకుంభకణ్ణాండు; ఘటసహస్రే=కుండలవే	ఆకుంభకణ్ణాండు. శైవమేలకుం
లను; శ్వే=రెంటిసి; పీత్యా=త్రాగి; గమనాయ = పోవుటకొఱను; ఉపచక్ర	దలమద్యంబుద్రావె. రావణగమనంబు
మే=ఆరంభించెను.	నకుఁబో నారంభించెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ఈష త్సమతాటో మన్త స్తేజోబలసమన్వితః. ౯౪

కుంభకణ్ణో బధా హృష్టః కాలాంతకయమోపమః

టీక॥ కుంభకణ్ణః=కుంభకణ్ణాండు; ఈషత్=కొంచెము; ఉతాటః=కై	స్థః=సంతోషించినవాడై; కాలాంతక
త్రిగలవాడై; మన్తః= గర్వించినవా	యమోపమః= ప్రళయకాలమునందు
డై; తేజోబలసమన్వితః=పరాక్రమము	సమస్తలోకంబుల నాశంబునొందించు
తోను బలముతోనుగూడినవాడై; హృ	యమునతోఁ బోల్కిగలవాడై ; బ
	ధా=ప్రకాశించెను.

కుంభః ణాంధ్రపుమ, కొంచెము లంబునందలి యమునికై వడింటకాళిం
కై పుగలికి, మత్తుండై బలపరాక్రమనం నెఱు. అని, తాత్పర్యము.
యుతుండై, సంతుష్టుండై, ప్రళయకా

భ్రామి స్స భవనం గచ్ఛే రక్షోగణసమన్వితః. ౯౫
కుంభకణః పదన్యానై రకంపయత మేషిన్మ

టిక॥సః=ఆకుంభకణః=కుంభక పయత=కదలించెను.
ణాంధ్రు; రక్షోగణసమన్వితః=రాక్షససమూహముతోఁగూడినవాడై; భ్రామి=అకుంభకణాంధ్రు, రాక్షససమూ
ససమూహముతోఁగూడినవాడై; భ్రామి=అకుంభకణాంధ్రు, రాక్షససమూ
తుః=అన్నయగురాక్షసయొక్క; భ హములచే, వెంటింపబడినవాడై,
వనం=గృహమునగుచి; గచ్ఛే=పాదన్యాసంబులఘామిని వడంకుపట్టు
పోవుచు; పదన్యానైః = అడుగులుంచు నేయుచు, రాక్షసి గృహంబునకుఁ
టలచేత; మేషిన్=ఘామిని; అకం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజమాగణం వపుషా ప్రకాశయం
తృహస్ర రశ్మి ధారణీ మివాంశుభిః. ౯౬
జ గామ తత్రాంజలిమాలయా వృత
శృతక్రతు గేహ మివ స్వయంభవః

టిక॥సః=ఆకుంభకణాంధ్రు; వపు థః=దుట్టబడినవాడై; శతక్రతుః=
షా=దేహముచేత; రాజమాగణం=దేవేంద్రుడు; స్వయంభవః = బ్రహ్మ
రాజమాగణమును; సహస్రరశ్మిః=దేవునియొక్క; గేహమివ=గృహము
సూర్యుడు; అంశుభిః = కిరణములచే నగుచివలె; జ గామ=పోయెను.
తృధరణీమివ=ఘామినివలె; ప్రకాశ ఆకుంభకణాంధ్రు, సూర్యుండుకి
యః=ప్రకాశింపఁజేయుచు; తత్ర=రణంబుల ఘామిం బ్రకాశింపఁజేయు
అరాజమాగణమునందు; అంజలిమా నట్లు, తనదేహకాంతిచే రాజమా
లయా= దేహిమార్పులపక్షిచేత; వృ గణమును వేలుంగఁజేయుచు అరాజ

మాగళంబునఁ బొరజనులచేఁ జేమో బోవుకట్లు , రాజగునిగృహంబునకుం
ద్దుగీలించినమనుకొరింపబడుచు , జే బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
వేంద్రుండుబ్రహ్మచేవునిగృహంబునకుం

తం రాజమాగళస్తవమిత్రఘాతనం
వనోకసస్తే సహసా బహీ స్థితాః ౯౭
దృష్ట్వా ప్రమేయం గిరిశృంగకల్పం,
వితస్రసుస్తే హరియాధపాలాః

టీక॥ బహీస్థితాః = వెలుపలనుం ధపాలాః = వానరయాధరక్షకులు; వి
డిన; తే = ఆ, వనోకసః = వానరులు; రా వితస్రసుః = భయపడిరి.
జమాగళస్తవం = రాజమాగళమునకు లంకకు వెలుపలనుండునట్టి వానరు
న్న; అమిత్రఘాతనం = శత్రువుల వధిం లు , రాజమాగళంబునఁబోవుచున్న
చునట్టి; ఆప్రమేయం = కొలఁతలేకున్న శత్రుసంహారకయైనప్రమేయాకారుం
రానివాఁడను; గిరిశృంగకల్పం = చర్మతో మున బడకతిశిఖరసమానుఁడనగు నా
శిఖరముతో సమానుఁడనగుఁడఁడం = ఆ కుంభకణ్ఠుకంబూచి, విశ్చిరియింపియ
కుంభకణ్ఠుకఁడ; సహసా = శత్రువున; పడితి. అని, తాత్పర్యము.
దృష్ట్వా = చూచి; తే = ఆ; హరియా

కేచి చ్చరణ్యం శరణం స్తరామం
ప్రజంతి కేచి వృథితాః పతంతి. ౯౮
కేచి ద్విక స్తన్నవృథితాః ప్రయాంతి
కేచి ద్భయాతాః ఘవి శేరలే స్త

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; శరణ్యం = దుఃఖితులయి; పతంతి = పడిరి. కేచిత్ =
శరణుపొందఁదగిన; రామం = రాముని; కొందఱు; వృథితాః = దుఃఖితులయి;
శరణం = రక్షకునిగా ; ప్రజంతిస్త = దిశః = విక్రలనుగూచిక ; ప్రయాంతి
పొందితి. కేచిత్ = కొందఱు; వృథితాః = స్త = పోయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; ధ

యాతాః=భయపీడితులయి; భువి=చి్చిరి; కొందఱునేలంబడిరి; కొందఱు
నేలయందు; శేరతేస్త=పరుండిరి. దిక్కులకుంబరుగై త్తిరి; కొందఱునేలం
వానరులుకొందఱు, భయపీడితుల బరుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
యి, శరణ్యుండగురామునిశరణువా

త మద్రిశ్యంగప్రతిమం కిరీటినం
స్పృశంత మాదిత్య మివాత్మ తేజసా. ౧౧
వనాకసః ప్రేక్ష్య విదృద్ధ మద్భుతం
భయార్జితా దుద్రువిశే తత స్తతః

టీక॥వనాకసః = వానరులు; అద్రి డితులయి; తత స్తతః= అంతనంతన; దు
శ్యంగప్రతిమం=పర్వతశిఖరమతోఁబో ద్రువిశే=పరుగై త్తిరి.
విగలవాఁడును; కిరీటినం=ప్రశస్తమ వానరులు, పర్వతశిఖరాకారుండు
యిన కిరీటుముగలవాఁడును; అత్త తేజ సు, కిరీటుకరుండును, దేహకాంతిచేసూ
సా=దేహకాంతిచేత; అదిత్యం= సూ ర్యుంబోలియున్నవాఁడును, అశ్చర్యము
ర్యుని; స్పృశంతమివ(స్థితం)=తాఁకున గలిగియునాకారముగలవాఁడునగునా
ట్లున్నవాఁడును; విదృద్ధం=వృద్ధిబొంది కుంభకణుకబూచి, భయపీడితులయి,
నవాఁడును; అద్భుతం = అశ్చర్యకరుం దిక్కులకుంబరుగై త్తిరి.
దునగు; తం = అకుంభకణుక; ప్రే అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య=చూచి; భయార్జితాః= భయపీ

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,
యద్ధకాండే, వప్తితమస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండ వప్తితమస్సగళః టిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యస్కాందము: ౧౧

స ౬౧

శ్లో

ఏ క ష ష్టి త మ స ర్గ పా రం భః.

తతో రామో మహాతేజా ధను రాదాయ వీర్యవాన్

కీర్తిసం మహాకాయం కుంభకణం దదత్త హ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః= అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును ; వీర్యవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; ధనుః=ధనుస్సును; ఆదాయః=తీసికొని; కీర్తిసంఁపుంచుకీర్తిముగలవాఁడును ; మహాకాయంఁ అధికమయిన దేహముగలవాఁడునగు; కుంభకణంఁ=కుంభ

కణుకని; దదత్త=చూచెను("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము).

అంత, మహాతేజుండున మహాపరాక్రమశాలియునగు రాముండు, ధనుర్ధనుఁడై, కీర్తియుమహాకాయుండునగు కుంభకణుకనింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం పవతాకారదత్తనమ్ .

క్రమమాణ మివాకాశం పురా నారాయణం ప్రభుమ్. ౨

సతోయాంబుదసంకాశం కాంచనాంగదధూషణమ్

దృష్ట్వా పునః ప్రదుద్రావ వానరాణాం మహాచమూః. ౩

టీక॥ పవతాకారదత్తనంఁ= పవతముయొక్క యాకారము వంటి యాకారముగలదేహముగలవాఁడును; పురా=మున్ను; ఆకాశం = ఆకాశమును ; క్రమమాణం = దాటుచున్న ; ప్రభుంఁ=నాయకుఁడగు ; నారాయణ మిద(స్థితం)= నారాయణునివలెనున్న వాఁడును; సతోయాంబుదసంకాశంఁ=

జలమతోఁగూడిన మేఘమతో సమానుండును; కాంచనాంగదధూషణంఁ= బంగారుబాహువులులెయలంకారముగాఁగలవాఁడును ; రాక్షసశ్రేష్ఠంఁ= రాక్షసోత్తముఁడునగు; తంఁ= ఆకుంభకణుకని; దృష్ట్వాదృష్ట్వా = చూచిచూచి; వానరాణాం=వానరులయొక్క; మహాచమూః=మహాసేన; పునః=మఱ

ల; ప్రదుప్రవాహంభరుగెత్తెను.

పవతాకారుండునుమున్ను త్రివి
క్రమవతారంబుదాల్చిననారాయణు
నికై వడిచూపట్టుచున్నవాడును నూ
తనమేఘసమానపలుకుండునుబంగారు

బాహువులుబాల్చినవాడును రాక్ష
సోత్తముండునగునాకుంభకర్తుంజూచి,
మఱలనవ్యాసరిసేన యంతయు , భ
యపడి, పరుగెత్తినది.
అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతాం వాహినీం దృష్ట్వా పథకమానంత రాక్షసమ్
నవిస్త్యయ మిదం రామో విభీషణ మువాచచూర

టీక॥ వాహిని = రాముండు; విద్రు
తాం = పరుగెత్తించి; వాహినీం = సేనను;
పథకమానం = దృష్టియొందుచున్న; రా
క్షసం = కుంభకర్తుని; దృష్ట్వా = చూ
చి; నవిస్త్యయం = అక్కర్లేకొనిపోవు
నట్లు; విభీషణం = విభీషణునిగురించి; ఇ
దం = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను

("హి" అనునదిపాదప్రారంభార్థము).
రాముండు, దృష్టికొందునగునా
కుంభకర్తునింజూచి, వానిని సేన, పరు
గెత్తటంగన, యాత్మశ్చయన, విభీష
ణునిని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కోశా పవతసంకాశః కిరీటీ హరిలోచనం
లంకాయాం దృశ్యతే పిత స్వనిర్వృత్తచ తోయవిః ౫

టీక॥ లంకాయాం = లంకాయందు; పవ
తసంకాశః = పర్వతముతోసమా
నుండును; కిరీటీ = కిరీటముగలవాండును;
హరిలోచనం = కపిలవణకములయినక
న్నులుగలవాండునగు; పీఠః = పీఠండు;
నవిస్త్యతే = మఱలనవ్యాసరిసేనతో
యదభవం = మేఘమువలె; దృశ్యతే = చూ
డబడుచున్నాడు. అసౌ = ఈతేడు;

కపి = ఎవ్వండు;
లంకాయందు, లంకాకారుండును
కిరీటధరులనగు కపిలనేత్రులందునగు వీ
రులతోకడు, మఱలనవ్యాసరిసేనతో
ముకై వడిచూపట్టుచున్నాడే; ఈతం
డెవ్వండు;
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౧౭౭

స ౬౧

పృథివ్యాః కేతుః
యం దృష్ట్వా పాన

గా మహా సేకోత్ర దృశ్యతే
స్పృశేత్ విద్రవంతి తతస్తతః. ౬

టీక॥ పానరాః=పానరులు; సర్వే=	హా=గొప్పవాండనగా; దృశ్యతే=
అందలు; యం=ఎవ్వని; దృష్ట్వా = చూ	చూడబడుచున్నాడు.
చి; తతస్తతః=అంతకంతకు; విద్రవం	ఈగఁడు, భూమికంతయు ధ్వ
తి=పరుగెత్తుచున్నాఁగో; అసౌ = ఈ	జంబువలె సత్వస్థతాకారుడై యు
తఁడు; ఏకః=ఒకఁడ; అత్ర= ఈలం	న్నాఁడు; ఈరస్యబోధి, వానరులందఱు
కయంచు; పృథివ్యాః=భూమికి; కేతు	భయంబునంబులగెత్తుచున్నారు.
భూతిః= ధ్వజమయినవాండఱు; మ	అని, తాత్పర్యము.

ఆచక్ష్య మే మహాత్మా కోసౌ యోవా యదివాసరః

న మయైవం విభవభూతం దృష్టప్రకృష్టం కదాచన. ౭

టీక॥ మహాత్మా=గొప్పవాండఱు; ఆ	మన్యువాండఁడననిగాడు.
సౌ=ఈతఁడు; కః=ఎవ్వఁడు? యో	ఈయందెవ్వఁడు? వాడినుఁడా? అ
వా=రాక్షసుఁడా? అనుకోయిదవా=	నురుఁడా? వానిందెప్పుము; సేసిది
అనురుఁడా? మే=నాకోఅను; ఆచక్ష్య=	వఱికిట్టి మహాభూతమునెప్పుమను బూ
చెప్పుము. మయా=నాచేత; ఏవంపి	చినదిలేదు. అని, రాముండు, విభీషణుని
ధం=ఇట్టి; భూతం=భూతము; కదా	తోడజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చన=ఒకప్పుడును; నదృష్టప్రకృష్టం=	

స పృష్టో రాజపుత్రేణ రామేనౌ స్లిప్తకర్మణౌ

విభీషణో మహాప్రాజ్ఞః కాక్షత్స్య మిద ముద్రవీత్. ౮

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః=మహాపండి	తును; అస్లిప్తకర్మణౌ=దుఃఖకరము
తుండఱు; సః=ఆ; విభీషణః = విభీష	గానికార్యముగలవాండనగు; రామ
ణుండు; రాజపుత్రేణ=రాజకొమరుఁ	డ=రామునిచేత; పృష్టః= అడుగఁబడి.

నవాండ్రై; కాకుత్స్థస్య=రామునిగూర్చి; రాజప్రశ్రుండును ఒరులకంత మాత్ర
ఇదం = ఈమాటయి ; అబ్రవీత్ = ముదుఃఖముగలిగిరిపనివాడునగురాము
చెప్పెను. : చేసిట్లుడుగంటి నవాండ్రై, రాముంబా
మహాపండితుండగు విభీషణుండు , చి,యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యేన వైవస్వతో యుద్ధే వానవశ్చ పరాజితః
నైష విక్రవనః పుత్రః కుంభకణాః ప్రతాపవాక్.

టీక|| యేన=విద్యుఃదేవ; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; వైవస్వతః= యము
డును; వానవశ్చ=చేపేమ్రుండును; ప ఈతండువిక్రవసునిపుత్రుండగుకుం
రాజితః=జయింపఁబడినవాడో; నః= భకణుఁడు; యుద్ధంబున యమునిచే
అట్టి; ఏభః=ఈతండు; ప్రతాపవాక్= వేమ్రునింబాడ జయించినట్టి మహాప
పరాక్రమముగల; విక్రవనః=విక్రవసు రాక్రమగూలి.అని, తాత్పర్యము.

అస్య ప్రమాదా త్సర్వతో రాక్షసోన్యో న విద్యతే

టీక|| ప్రమాదాత్=కొలంతవలన; ప్రమాదంబున, నీకుంభకణానంత
అస్య=ఈకుంభకణానకు; నద్యశః=న టివాఁడుమఱియొక రాక్షసుఁడెవ్వండు
మానుడగు; అన్యః=ఇతరుండయిన; నా నులేడు. అని, తాత్పర్యము.
క్షనః=రాక్షసుఁడు; నవిద్యతే=లేడు.

ఏతేన దేవా యుధి దానవాశ్చ
యథా భుజంగాః పితృతాశనాశ్చ.౧౦
గంధర్వావిద్యాధరకీర్ణరాశ్చ
సహస్రశో రాశువ సంప్రభగ్నాః

టీక|| రాశువ=రాముఁడా! ఏతేన=ఈకుంభకణానిచేత; యుధి=యుద్ధ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౭

స ౬౦

మునందు; దేహః=దేవతలను; దాన
వాశ్చ = దానవులను; యథా=అట్లు;
ఘటంగాః=సర్పములను; పిశితాశనా
శ్చ=రాక్షసులును; గంధర్వవిద్యాధరకి
న్నరాశ్చ= గంధర్వులును విద్యాధరులు
నుకన్నరులును; సహస్రశః = వేనవేలు
గా; సంప్రభగ్నాః = భంగమనొందిరి.

రామఁడా! ఈకుంభకణ్ఠండు, యుద్ధంబున, దేవతలను దానవులను బి
న్నగులును రాక్షసులును గంధర్వులును వి
ద్యాధరులునుగిన్నరులును వేనవేలుగా
వొక్కొమ్మడివచ్చినన, వారలనందఱు
బెక్కొమ్మారులు జయించినాఁడు
అని, తాత్పర్యము.

శూలపాణిః పరూపాక్షం కుంభకణ్ఠం మహాబలిమ్. ౧౦
హంతుం నశేకు స్త్రిదశాః కాలాయ మిత మోహితాః

టీక॥ త్రిదశాః=దేవతలు; శూలపా
ణిః= శూలముహస్తమునందుఁగలవాఁ
డును; పరూపాక్షం = భయంకరముల
యినకన్నులుగలవాఁడును ; మహాబ
లిః= అధికమయిన బలముగలవాఁడు
నగు; కుంభకణ్ఠం = కుంభకణ్ఠాని;
హంతుఁ=వధించుటకు; నశేకుః = చా
లరైరి. ఆయం=ఈతఁడు; కాలః = య
ముఁడు. ఇతి=అని; మోహితాః=భ్రాం

తులయిరి. మహాబలిండుగు కుంభకణ్ఠండు,
శూలపాణియై భయంకరంబులగు క
న్నులతో యుద్ధమామయిందు నెలువఁ
గా దేవతలందఱు , అతనిగొట్టినా
లక, యీతఁడు త్రైలోక్యసంహార క
తయగుకాలుండేయని భ్రమించి, భ
యంబునఁబారిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా హ్యేష తేజస్వీ కుంభకణ్ఠో మహాబలిః. ౧౧
అన్యేషాం రాక్షసేంద్రాణాం వరదానకృతం బలిమ్

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబల
ముగల; ఏషః=ఈ; కుంభకణ్ఠః=కుం
భకణ్ఠండు; ప్రకృత్యాహి= స్వభా
వముచేతనే; తేజస్వీ=పరాక్రమవం

తుఁడు. అన్యేషాం=ఇతరులయిన; రా
క్షసేంద్రాణాం=రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; వ
రదానకృతం=వరదానముచేఁజేయఁబ
డిన; బలిం=బలిము.

౧౦౯౦ ప్రతిపదాంతర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౧

మహాబలుండగనీకుంభకణుకండు దానంబునంగలిగినదిలము.
మాత్రము, స్వభావంబున సేమహావిరా అని, తాత్పర్యము.
క్రమశాలి; ఇతిరరాకనుబంధంబున

ఏతేన తాతమాత్రేన తస్మాదేతేన మహాత్మనా. ౧౩
భక్షితాన సమాసాని సత్త్వైకం సుబహువ్యపి

టీక॥ తాతమాత్రేన = ప్రవృత్తివచనంబున = వేరుగూడ; భక్షితాన = తినబడి
యయిన; మహాత్మనా = అధికమయినది. ఏమి.
లముగల; తస్మాదేతేన = అంతచేతే. ఈనందు ప్రవృత్తివచన మహాబలుం
కింపబడిన; ఏతేన = ఈనందుభక్తియొక్క దై, యాచకగూడెక్కువలపాఁగింబ
చేత, సత్త్వైకం = బహుభుజ్యులకుఁ గాఁగి యాచకము అని, తాత్పర్యము.
సుబహువ్యపి = పెక్కువలంబునమాసాని

తేమ సంభక్త్యమాతేమ ప్రకాశ్యునీతితా. ౧౪
యాచిస్త శరణం శరణం తమశరణం న్యవేదయత్

టీక॥ తేమ = ఆపాఁగింబడు; సంభక్త్యమాతేమ = తేమనీతి.
శక్త్యమాతేమ = భక్తియందుచుండఁ అభ్యుక్తులగుకందు, అందును
గాఁగఁజాలఁగలదు; భయానీతితా = భయించుచుండఁగా, బ్రజలంకలుంబు
భయమువేల్చికింపబడినవారలై ; శిష్యులయితేమనీతియొక్కాన్తి,
క్రం = ఇంద్రుని; శరణం = పశువుగఁగా; యాచ్యైకం = తేమతేమనీతి.
యాచిస్త = పొందిరి. తేం = ఆ; ఆభా అని, తాత్పర్యము.
మః = వృత్తాంతమనగూడ ; న్యవేద

స కుంభకణం కుటిలో మహేంద్ర
జఘన వజ్రేణ శితేన వజ్రే. ౧౫

టీక॥ సః = ఆ; మహేంద్రః = దేవేంద్రుండ; కుటిలః = కోమలునొందిన

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౮౧

స ౬౧

తాండై; కుంభకణ్ఠం = కుంభకణ్ఠాని; ఆచేవేంద్రుండు, కుడితుండై, కుంభ
శితేన = కఱకైన; వజ్రే = వజ్రాయుధ కణ్ఠాని, దీక్ష్యంబగు వజ్రాయుధముచే
ముచేత; జఘాన = కొట్టెను. బ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శక్రవజ్రాభిహతో మహాత్మా
చచాల కోపా చ్చ భృశం ననాద

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినబల మహాబలుండగు నాకుంభకణ్ఠం
ముగల; సః = ఆకుంభకణ్ఠండు; శక్రవ డు, అట్లుచేవేంద్రునిచేవజ్రాయుధంబు
జ్రాభిహతో = ఇంద్రునివజ్రాయుధము నంగొట్టించడి, కొంతదడవ్చచలనముః
చేగొట్టించడినదాండై; చచాల = చలి జెంది, యంత, కోపంబున, సింహనాదం
చెను. కోపాత్ = కోపమువలన; భృ బుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
శం = మిగిలియు; ననాద = జలచెను.

తస్య నానద్యమానస్య కుంభకణ్ఠస్య ధీమతః. ౧౬
శ్రుత్వా నిరాదం విత్రస్తా భూయో భూమి ర్వితత్రసే

టీక॥ విత్రస్తా = భయపడిన; భూ త్రసే = భయపడెను.
మిః = భూమి; నానద్యమానస్య = అధిక ముండెభయపడియున్న ప్రజలంద
ముగానఱచుచున్న; ధీమతః = బుద్ధిమం దలు, ఆకుంభకణ్ఠాని మహాసింహ
తుండగు; కుంభకణ్ఠస్య = కుంభక నాదమునవిని, మఱియు భయము
ణ్ఠానియొక్క; నిరాదం = ధ్వని; శ్రు జెందిరి. అని, తాత్పర్యము.
త్వా = విని; భూయః = మఱియు; విత

తత్ర పాకో న్న హేంద్రస్య కుంభకణ్ఠో మహాబలః. ౧౭
వికృష్టై రావతా ద్దంతం జఘానో రసి వానవమ్

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; కుంభకణ్ఠః = కుంభకణ్ఠం

అంశం ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము. స ౬౧

దు;తత్ర=అప్పుడు;మహేంద్రస్య=దే	న=కొక్కఁడు.
వేంద్రునియొక్క, దేవేంద్రునిపైఁగలి	మహాబలుండగు కుంభకణుకాండు
గి;కోపాత్=కోపమువలన; ఎరా=	కోపించున, నై రావతముదంతంబువెటి
తాత్=ఎరావతముననుండి; దంతం=	కి, ఇంద్రునివశస్థ్యలంబునంబ్రహారించె
దంతమును;విక్యవ్య=పెరికి;వానవం=	ను. అన, తాత్పర్యము.
ఇంద్రుని;కిరసి=జొమ్మువందు; జఘా	

కుంభకణప్రహారాతో విజల్వల స వానవః. ౧౮
తతో విషేదు స్సహసా దేవబ్రహ్మపికానవాః

టీక॥ వానవః=ఇంద్రుడు; కుంభ	దః=దుఃఖపడిరి.
కణప్రహారాతో = కుంభకణుక	ఇంద్రుడు, కుంభకన్యనివేటునకు
వ్రేటుచేసివీడియందై; విజల్వల=మం	నోరికోపించునయింపదెను;అంత, దే
దెను. తతో=అంత; దేవబ్రహ్మపికా	వతలంబుబ్రహ్మనులు దానివ్రలును, ఒర
నవాః=దేవతలునుబ్రహ్మభులును దా	మదుఃఖితులయిరి. అన, తాత్పర్యము.
నవ్రలును; సహసా=నీఘంటున; విషే	

ప్రజాభి స్సహ శక్రశ్చ యయా స్థానం స్వయంభవః. ౧౯
కుంభకణస్య దౌరాత్మ్యం శశంసు స్తే ప్రజాపతేః

టీక॥శక్రః= దేవేంద్రుండును; ప్ర	ను;శశంసుఁ దెప్పిరి.
జాభిస్సహ=ప్రజలతోఁగూడ; స్వయం	దేవేంద్రుండు, ప్రజలతోఁగూడ,
భవః=బ్రహ్మదేవుఁడొక్కఁడు; స్థానం=	బ్రహ్మదేవునియొద్దకుఁబోయి, ప్రజలుం
స్థానమును;యయా=బొందెను. లే=	దానును కుంభకణుకాని దువర్జితముల
వారణి;ప్రజాపతేః = బ్రహ్మదేవునికి;	ను, బ్రహ్మదేవునిఁజెలుపుకొనిరి.
కుంభకణస్య = కుంభకణుకనియొ	అన, తాత్పర్యము.
క్క;దౌరాత్మ్యం = దుష్టస్వభావము	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. గం. ౩

స ౬౧

ప్రజానాం భక్షణంఛాపి దేవానాంఛాపి భవణమ్. ౨౦

ఆశ్రమధ్వంసనంఛాపి పరశ్రీహరణం భృశమ్

టీక॥ ప్రజానాం=ప్రజలయొక్క; భక్షణంఛాపి = భక్షించుటను; దేవానాం=దేవతలయొక్క; భవణంఛాపి=తిరస్కరించుటను; ఆశ్రమధ్వంసనంఛాపి= ఆశ్రమములనాశమునొందించుటను; భృశం=వికారియు; పరశ్రీహరణం = పరశ్రీలహరించుటను; శశంసు(అధ్యాహృతము)=చెప్పిరి. ప్రజలభక్షించుటయు దేవతలనవమానించుటయుఁ బూర్వశ్రమంబుల నశింపఁ జేయుటయుఁ బరశ్రీలనపహరించుటయు మొదలు గాఁగూర్చకఁబండు గాని, తాత్పర్యము.

ఏవం ప్రజా యది క్షేప భక్షయివ్యతి నిత్యశః. ౨౧

అచిక్షేప కాలేన శూన్యో లోకో భవివ్యతి

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; ఏవం=ఈ కుంభకర్ణుడు; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; ప్రజా=జనులను; భక్షయివ్యతియదీతు = భక్షింపుచున్నయెడమాత్రము; అచిక్షేపః=శీఘ్రమున; కాలేనైవ = కాలమువేతనె; లోకః=ప్రపంచము; శూన్యః = శూన్యము; భవివ్యతి = కాఁగలదు. ఈ కుంభకర్ణుండు దీప్రకారంబున నెప్పుడును బ్రజలను భక్షింపుచుండునని, ఇంక శీఘ్రమున నెలాకంబంతయుఁ బ్రజాశూన్యంబు గాఁగలదు. అని, ఇందుండు బ్రహ్మ దేవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాసవస్య వచ శ్చుత్వా సర్వలోకపితౄమహాః. ౨౨

రక్షాం స్యావాహయామాస కుంభకర్ణం దదత్త హ

టీక॥ సర్వలోకపితౄమహాః=బ్రహ్మదేవుండు; వాసవస్య = ఇంద్రునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; రక్షాం=రక్షణమును; దదత్త=మోచెను. కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; దదత్త=మోచెను. "హ" అ

నునదిపాదపూరణార్థము.

బ్రహ్మచేవుండు, ఇంద్రుండుచెప్పిన మాటనునని, రాక్షసులనందఱనురప్పిర

ది, వారలలోఁగుంభకణుకంబొడగనె

ను.నిని, తాత్పర్యము.

కుంభకణకం సమీక్ష్యైవ విత్తతాన ప్రకాశతి. ౨౩

టీకాప్రకాశతి = బ్రహ్మచేవుండు; కుంభకణకం = కుంభకణుకం; సమీక్ష్యైవ = చూచినంతనె; విత్తతాన = భయమునొందెను.

బ్రహ్మచేవుండునుగూడ, కుంభకణుకంబొచ్చినంతనె, భయమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్యుష్ట్యా విశ్వాన్యజైవేన స్యమంధాం దివ మబ్రవీత్

టీకాన్యమంధాం = బ్రహ్మ; ద్యుష్ట్యా = చూచి; విశ్వాన్యజైవేన = చూచితియి; ఏనం = ఈకుంభకణుకంబొచ్చినంతనె; ఇదం = ఈమాటయ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

బ్రహ్మచేవుండు, కుంభకణుకంబొచ్చి, భయమునొందెనుకొని, యాకుంభకణుకంబొచ్చినమాటచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భువం లోకవివాశాయ పాలస్యే నాసి నిమిశతి. ౨౪

టీకాత్వం(అధ్యాహుతము) = నీవు; లోకవివాశాయ = లోకములయొక్కవివాశముకొఱకు; పాలస్యేన = పులస్త్యపుత్రుండగువిశ్రవసుచేత; నిమిశతి = నిమిశంపడదినవాడవు; అసి = అ

గుడున్నావు. భువం = పశ్చిమము. విశ్రవసుండు, లోకవివాశంబుగఱగటకైపిన్నంబుట్టించినాడు; ఇదివాస్తవము. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్తస్య మద్య ప్రభృతి మృతకల్ప శృయద్యసే

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౪౫

౪౬౦

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; త్వం = అందువలన, నీవిది మొదలు, ఎల్లప్పు
నీవు; అద్యప్రభృతి = ఇకవుడు మొదలు; మను జచ్చిఁ ట్లుపడినదిచుండఁ గల
మృతకల్పః = చచ్చినవానితో సమానుడ
వై; శయివ్యసే = పరుండఁ గలవు. పైనులసి, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మశాపాభిహతాతోఽనపపాతాగ్రతః ప్రహోః. ౧౫

టీక॥ అథ = అంత; సః (అధ్యాత్మ
తము) = ఆకుంభకణ్ణుండు; బ్రహ్మ
శాపాభిహతః = బ్రహ్మదేవునిశాపము
జేడిరసూరించబడినవాడై; ప్రహోః =
బ్రహ్మదేవునియొక్క; అగ్రతః = ముం
దుట; సపాత = పడెను.
అంత, నాకుంభకణ్ణుండు, బ్ర
హ్మదేవునిశాపముచేసిద్రవించి, యా
యనమందలఁబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమసంభ్రాంతో రావణో పాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అంత; రావణః = రావ
ణుండు; పరమసంభ్రాంతః = విత్కిలి
యుభ్రాంతి నొందినవాడై; వాక్యం =
మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
అంత, రావణుండు, పరమభీతుడై,
బ్రహ్మదేవునిజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

వివృద్ధః కాంచనో వృక్షః ఫలకాలే నికృత్యతే. ౧౬
ననప్తారం స్వకం న్యాయ్యం శత్రు మేవం ప్రకాపతే

టీక॥ ప్రకాపతే = బ్రహ్మదేవుడా!
వివృద్ధః = వృద్ధిబొందిన; కాంచనః =
బంగారుసంబంధమయిన; వృక్షః = వృ
క్షము; ఫలకాలే = ఫలకాలమునందు; ని
కృత్యతే = ఛేదించబడుచున్నది. స్వ
కం = నీవాడైన; నప్తారం = మునిమను
మని; ఏవం = ఇట్లు; శత్రుం = శపించుట
కు; నన్యాయ్యం = యుక్తముగాదు.
బ్రహ్మదేవుడా! చక్కఁగావృద్ధి
బొందినబంగారుపండువృక్షమును, శ

లిండుకాలమున నటికివేసెదవేమి? నీ గుణాన్లుకేరిండుటయు క్తముగాదు.
మనినుమండెయిన యీకుంభక అని, తాత్పర్యము.

న మిథ్యావచనశ్చ త్వం స్వస్యత్యేష న సంశయః. ౨౭
కాలస్త్రీ క్రియతా మస్య శయినే బాగరే తథా

టీక॥ త్వం=నీవును; మిథ్యావచ=బుర్రుగాక.

న=చట్టముటగలవాడవు; న=కా నీమాటునుబద్ధముకాంబాలదుకావు
వు. ఏషః = ఈకుంభకగుణండు; స్వ ర, నీకుంభకగుణండు నిర్దిశించునే
స్వతి=చిరువంగలండు. సంశయః= యుండును; సంశయములేదు; అయితే;
సంశయము; న=లేదు. అస్య=ఈకుం ఈతలము, నిర్దిశించుటకును మేలుకొని
భకగుణానికి; శయినే=పరుండుటయం యుండుటకును, గాలనియముమేయి
దును; తథా=అట్లు; బాగరే=మేలు వలయును. అని, రావణుడు, బ్రహ్మచే
కొనుటయందును; కాలస్త్రీ=కాలము వ్రుతోనెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మాత్రము ; క్రియతాం = చేయఁ

రావణస్య వచ తస్మాత్త్వా స్వయంసూ రిద మబ్రవీత్. ౨౮

టీక॥ స్వయంసూరి = బ్రహ్మచేతఁ బ్రహ్మచేతఁడు, రావణుండుచెప్పిన
దు; రావణస్య=రావణునియొక్క; వ మాటనిని, యతతో నిట్లు చెప్పెను.
చః=మాటను; తస్మాత్ = విడి; ఇదం= అని, తాత్పర్యము.
ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శయితా హ్యేష వత్సాసా నేకాహం బాగరివ్యథ

టీక॥ ఏషః=ఈకుంభకగుణండు; వ పరంగండు.

వత్సాసా=అటుమానములను; శయి ఈకుంభకగుణండు; అటుమానము
తాహి = పరుండగలండుగదా! ఏకా బుద్ధివోవుడు, వాకదీనముమేలుకొను
హం=ఒకదినము; బాగరివ్యథ=మేలుకొ డు, నుండును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౮

ఏకనాహ్న త్వ సోహా శ్రవణ భూమిం బుభుక్షితః. ౨౯
వ్యాతాస్యో భక్షణం లోకాః సంక్రద్ధివ పావకః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; చను	
అసౌ=ఈకుంభకణ్ణుడు; ఏకేన=ఒక	వీరుండగునీకుంభకణ్ణుడు, అటు
కూటైస; అహ్నః=దినముచేత; బుభుక్షితః	మాసములకొకదినమునద్రలేచి, యాక
తః = ఆకలిగాన్నవాడై; వ్యాతా	లిగాని నోరుచెరిచుకొని, భూమియం
స్యః=తెలువబడినముఖంబుగలవాడై;	దునలచరించుచు, గుడ్డుండగు నన్ని
భూమిం=భూమిని; చరన్=సంచరిం	హూత్రుండదహించునట్లు, లోకంబు
చుచు; సంక్రద్ధః=కోపముచొందిన; పా	లభ్యంపంగలండు. అని, బ్రహ్మదేవుం
వకభవ = అగ్నిహూత్రుండవలె; లో	డు, రావణునితోడైప్పును.
కాః=జనములను; భక్షయేత్=భక్షిం	అని, తాత్పర్యము.

సోసౌ వ్యసన మాపన్నః కుంభకణ్ణ మబోధయత్. ౩౦
త్వత్పరాక్రమభీతశ్చ రాక్షా సంప్రతి రావణః

టీక॥ సః=అట్టి; అసౌ = ఈ; రా	ణ్ణం=కుంభకణ్ణుని; అబోధయత్ =
జా=రాక్షసరాజుండగు; రావణః=రా	మేలుకొలిపెను.
వణుండు; త్వత్పరాక్రమభీతశ్చ=నీపరా	రాక్షసరాజుండగురావణుండు, నీ
క్రమమువలనభయపడినవాడనై; వ్య	పరాక్రమంబునకు భయపడిదుఃఖితుం
సనం=దుఃఖమును; ఆపన్నః=పొందిన	డై, నిద్రపోవుచున్న యీకుంభకణ్ణుని,
వాడై; సంప్రతి = ఇప్పుడు; కుంభక	మేలుకొలిపెను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ నిగతతో వీర శ్చిలిరా స్త్రీమవిక్రమః. ౩౧
వానరా భృశసంక్రద్ధో భక్షయేత్ పరిధావతి

టీక॥ వీరః=మూరుండును; భీమవిక్ర	ముగలవాడనగు; సః=అ; ఏవః = ఈ
మః = భయంకరమయిన పరాక్రమ	కుంభకణ్ణుడు; శిలిరాత్=గృహమున

జ్ఞ

జ్ఞ

నుండి; రిగతః = వెడలిన వాండ్రై; భృ
శసంక్రుద్ధః = మిక్కిలి యుంగోపమునాం
దినవాండ్రై; వానరాక్ = వానరులును;
భక్షయిక్ = భక్షించువాండ్రై; సురిభా
వతి = పరుగెత్తును.

కాట్లూరుండును భయంకరపరాక్ర
ముండునగు నీకుంభకణుకాండు, గృ
హంబుననుండి వెడలి, పరమక్రుద్ధుం
డై వానరులను భక్షించుటకై, వచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణకం సమీప్త్యేవ హరయో ౭ క్య ప్రవిద్రుతాః. ౩౨
కథమేనం రణే క్రుద్ధం వారయిష్యంతి వానరాః

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; హరయః =
వానరులు; కుంభకణకం = కుంభకణుకా
ని; సమీప్త్యేవ = చూచినంతనే; ప్రవి
ద్రుతాః = పరుగెత్తినారు. వానరాః =
వానరులు; రణే = యుద్ధమునందు; క్రు
ద్ధం = కోపించినట్టి; ఏనం = ఈకుంభక
ర్దురి; కథం = ఎట్లు; వారయిష్యంతి = వా

రింపగలరు?
వానరులిప్పుడు, కుంభకణుకానిచూ
చినంతనే భయంబునంబురుగెత్తుచున్నా
రే; ఇంక, పీరులు యుద్ధంబునందు పితుం
తుండైయున్న యాకుంభకణుకానెట్లు
వారింపగలరు? అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్యంతాం వానరా స్సహాయంత్ర మేత స్సముచ్చితమ్. ౩౩
ఇతి విజ్ఞాయ హరయో భవిష్యంతేహ నిర్భయాః

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; సముచ్చితం = ఎ
వ్వంటిన; స్సంత్రం = యంత్రము. ఇతి
(అధ్యాప్యతము) = అని; వానరాః =
వానరులు; సహ్యే = అండలును; ఉచ్యం
తాం = చెప్పబడుదురుగాక. ఇతి = ఇ
ట్లు; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని; హరయః =
వానరులు; ఇహ = ఈవిషయమునందు;

నిర్భయాః = భయములేనివారలు; భవి
ష్యంతి = కాగలరు.
“ఇదియొకయంత్రము, పైకి త్రేలు
డివది” అనవానరులకుంజెప్పవలయును;
వారలట్లు తెలిసికొని, నిర్భయాలై యుం
దురు. అని, విభిషణుడు, రామునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభిషణవచక్రత్యుత్యా హేతుమత్సుమభ్యుపగతమ్. ౩౪

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీ మద్రామాయణము : యుద్ధకాండము.

ఉవాచ రాఘవా వా వీర లం సేనాపతిం తదా

టీక రాఘవః=రాముడు; హేతు	ను; ఉవాచ=చెప్పెను.
మతే=మంచికార్యములుగలదియు; సు	రాముడు, విభీషణుడునుముఖం
ముఖేరీతం=సుముఖముగాఁజెప్పఁబడిన	బుతోయుక్తియుక్తముగాఁజెప్పినమా
దియునగు; విభీషణవచః = విభీషణుని	టనువని, వానర సేనానాయకుండగునీ
మాటను; శ్రుత్వా=చి; తదా=అప్పు	లుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
దు; సేనాపతిం=సేనానాయకుండగు;	అని, తాత్పర్యము.
నీలం=నీలనిగూచి; వాక్యం= మాట	

గచ్ఛ సర్వాణి నైర్వాణి పూహ్య తిష్ఠస్వ పావకే. 3x
ద్వారా ద్యౌదాయ లంకాయా శ్చర్యాశ్చ పృథ సంక్రమాక

టీక పావకే = అగ్నిహోత్రపు	కట్టలను; అదాయ = అక్రమించి; తిష్ఠ
త్రుండవగనీలుండా! త్వం(అధ్యాహ్న)	స్వ=ఉండుము.
తము)=నీవు; సర్వాణి = సమస్తముల	అగ్నిహోత్ర పుత్రుండవగు నీలుం
యిన; నైర్వాణి = నైస్యములను; పూ	డా! నీవుసమస్తనైస్యంబులనుపూహ-
హ్య = పూహములుగాఁజేసి; లంకా	ములుగాఁదీర్చుకొని, లంకయందనిపుత్ర
యాః=లంకయొక్క; ద్వారాణి=ద్వ	ద్వారంబులనుజర్యాగృహములనుఅనక
రములను; చర్యాశ్చపి=చర్యాగృహ	ట్టలనుఅక్రమించియుండుము.
ములను; అథ=అంత; సంక్రమాక=అన	అని, తాత్పర్యము.

తైలశృంగాణి వృక్షాంశ్చ శిలాశ్చ పృథసంహర. 3x
తిష్ఠంతు వానరా స్సచే సాయుధా తైలపాణయః

టీక తైలశృంగాణి= పర్వతశిఖర	ము.వానరాః=వానరులు; సర్వే=అంద
ములను; వృక్షాంశ్చ=వృక్షములను; శిలా	లును; తైలపాణయః= పర్వతములుచే
శ్చపి=తొల్లను; ఉపసంహర=చేర్చు	తులంకలవారలయి; సాయుధాః = అ

యధములతోఁగూడినవారలయ్యి; తిష్ఠం
తు=శిండురుగాక.
పర్వతశిఖరంబులనువృక్షంబులను
శ్లను సేకరింపుము; వానరులందఱు, ప

వృశంబులు మొదలగు నాయుధంబులను
ధరియించియుందురుగాక. అని, రాముఁ
మనీలునోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేణ సమాదిప్త్యో నీలో హరిచమూపతిః. 32

శశాస వానరాసీకం ముథావ త్క-పికుంజరః

టీక॥ హరిచమూపతిః= వానరసే
నానాయకుఁడును; కపికుంజరః= వాన
రశ్రేష్ఠుఁడునుగ, నీలిః=నీలుఁడు; రాఘ
వేణ=రామునిచేత; సమాదిప్త్యః= అ
జ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; వానరాసీకః=
వానరసేనను; ముథావత్= యథా

మముగా; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
వానరోత్తముఁడును వానరసేనా
నాయకుఁడునగు నీలుండు , రాముని
యాజ్ఞానిగిరిసావహించి, ఆప్రకార
ముగ, వానరసేనవాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత్తో గవాక్ష సంధిః
తైలశృంగాణి తైలా
సంధిః
సంతి=వా
గ్యహీత్వా వ్యూర మధ్యముః

సమా సంధద ప్రధా. 3౩
గ్యహీత్వా వ్యూర మధ్యముః

టీక॥ తతో=అంగ; తైలభాః=పవక
తమయొక్క-కాంతవంటి కాంతిగలవా
రంగు; గవాక్షః=గవాక్షుఁడును; శం
ధిః=శరఘుఁడును; హనుమాన్=హను
మంతుఁడును; తథా=అట్లు; అంగదః=
అంగదుఁడును; తైలశృంగాణి= పవక
తశిఖరములను; గృహీత్వా= తీసికొని;

వ్యాః=వ్యాఁమునుగూచి; అభ్య
ముః=బోయిరి.
అంగ, పవక-తాకారులగు గవా
క్షుండునుశరఘుండునుహనుమంతుండు
ను అంగదుఁడును పవకతశిఖరములను
గహించి, అంకావ్వారంబునిరొధించి
రి. అని, తాత్పర్యము.

రామవాక్య ముపశ్రుత్య హరయో జితకాశినః. 3౪

పాదస్తై రాదకాయక విరా వానరాః పురవాహినీమ్

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౬౦

టిక॥ జితకాశిని = జయముచేయు లచేత; ఆదరణక = పీడించిరి.
 కాశించునట్టివానరాః = వానరులు; జయశీలులై తేజవిల్లుచుండువీరులగు
 రామవాక్యం = రామునివాక్యమును; వానరులు, రామునిమాటను విని , వృ
 డపశ్రుత్యం = విని; సీరాః = పరాక్రమశా సములుగొని, శత్రునైనవంబుల వడికం
 లులగువానరులు; పరవాహినిం = శ దిరి. అని, తాత్పర్యము.
 శ్రునైనవంబును; పాదపై = పృథుము

తతో హరీశాం త దనీక ముగ్రం
 రరాజ తై లోద్యతదీ సహ స్రమ్. ౪౦
 గిరే స్సమీపానుగతం య దైవ
 మహాన్తహాభోధరజాల ముగ్రమ్

టిక॥ తతః = అంత; హరీశాం = వా గొప్పవేషున మూహమువలెనే; రరా
 నరులయొకఁ ; తై లోద్యతదీ సహ జప్రకాశించెను.
 స్రమ్ = పట్టుబడినద్యతములుగన్పించుకా అంత , లంకాప్రాకారముపంబు
 శించుచున్నచేతులుగలిరియు; ఉగ్రం = న, నానావిధవజ్రతంబుచేతులం దా
 భయంకరమునగు; తత్ = అట్లు; జనీకం = ప్రియుత్పన్నయంకరంబగు నవాహరసే
 సేన; గిరేః = పర్వతముయొక్క పీఠమున, పవతనమీపంబుననుండుభయంక
 పానుగతం = సమీపమునుబొందిన, మ రంబగు మహావేషున మూహము కై
 హత్ = గొప్పదైన; ఉగ్రం = భయంకర వడి , బ్రకాశించెను.
 మయిన; మహాంభోధరజాలం యదైవ = అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే
 యుద్ధకాండే, ఏకవప్తితమస్సగణః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ
 వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండైకవప్తితమస్సగణటిక
 ముగిసినది.

వ్యవః = రా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

శ్లో

ద్విషష్టితమసర్గప్రారంభః.

సతు రాక్షసకాదూకలో నిద్రామదసమాకులః

రాజమాగళం శ్రియా జుప్తం యయా విభ్రులవిక్రమః. ౧

టీక॥ విభ్రులవిక్రమః=అధికమయిన పొందెను.

పరాక్రమముగల; సః=ఆ; రాక్షసకా
దూకలస్తు=రాక్షసక్రమంధగుకుంభ
కణుకంపుడు; నిద్రామదసమాకులః=
నిదురకై శ్రుచే వ్యాకులుండై; శ్రియా=
కాంతతో; జుప్తం=కూడిన; రాజమా
గళం=రాజమాగళమును; యయా=

మహాపరాక్రమకాలియగు రాక్ష
సోత్తముండైనయాకుంభకణుకంపు
కొంచెము; దురకై శ్రుచెలంగ, నానావి
భకాంతులం దేదరిల్లుచున్న రాజమార్గం
బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైశ్చ వృతః పరమ దుజ్జయః

గృహేభ్యః శ్రవ్వవషేణా కీర్యమాణ స్తదా యయా. ౨

టీక॥ పరమదుజ్జయః=వింతమా

దుచున్నవాండై; యయా=పోయెను.

త్రము జయింపనలవిగానివాండగు; సః
(అధ్యాహృతము) = ఆకుంభకణుకం
పుడు; తదా = అప్పుడు; రాక్షసానాం=
రాక్షసులయొక్క; సహస్రైశ్చ=వేల
మఱు; వృతః=చుట్టుబడినవాండై; గృ
హేభ్యః=ఇండ్లనుండి; శ్రవ్వవషేణా=
తగిల్లినచేత; కీర్యమాణః=చెల్లలు

యధ్యంబున నెట్టివాడికి జయింపన
లవిగానెట్టికుంభకణుకంపు, పెక్కుచే
లరాక్షసులచే బరివృతుండై, పారులు
మేడలపైనుండి శ్రవ్వవషణంబుగురియిం
పచేరొలగంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స హేమకాలవిరతం భానుభాస్వరదళకనక

దళక విభ్రులం రమ్యం రాక్షసోద్రవివేకనక. ౩

శ్రీమద్రోమాయాగమయ్యధికాండము. ౧౦౩

స ౬౨

టిక్కనః=అకుంభకణ్ణాండు; హా	చెను.
మజాలవివరణం=బంగారుకిటికీలచేవ్యా	అకుంభకణ్ణాండు , బంగారుకిటి
పింపబడినదియు; భాసుభాస్వరదశ	కీలతోనొప్పుచున్నదియు సూర్యమండ
నం = సూర్యునివలెబ్రకాశించుచున్న	లంబు భంగిబ్రకాశించుచున్నదియు వి
యాకారముగలదియు;విభ్రలం=విశా	కాలంబును రమణీయంబునగు రాక్షస
లమును;రవ్యం=సుందరమునగు ; రా	రాజురావణునిగృహంబునబూచెను.
క్షసేంద్రనివేశనం = రాక్షసేశ్వరుండ	అని, తాత్పర్యము.
గురావణునిగృహమును;దదశక=చూ	

స తత్రదా సూర్య ఇవాభిజాలం
ప్రవిశ్య రక్షోధిపతే నివేశమ్
దదశక దూరేంద్రజ మాసనస్థం
స్వయంభువం శక్ర ఇవాసనస్థమ్. ౪

టిక్కనః = అకుంభకణ్ణాండు;హ	స్థం=సింహాసనముననున్న;అగ్రజం=అ
రా=అప్పుడు;సూర్యః= సూర్యుడు;	న్నయగు రావణుని;దదర్శ=చూచెను.
అభిజాలం= మేఘసమాహమను	అకుంభకణ్ణాండస్విభు, సూర్యుం
వలె;రతే=అ;రక్షోధిపతే= రాక్షస	డు మేఘసమాహమం బ్రవేశించునట్లు
నాథుండగు రావణునియొక్క; నివేశ	రాక్షసరాజుండగు రావణుని గృహం
నం=గృహమును;ప్రవిశ్య = చొచ్చి;శ	బుబ్రవేశించి, దేవేంద్రుండు, అసనగ
క్రః=ఇంద్రుడు; అసనస్థం=సింహాసన	తుండగు బ్రహ్మదేవుఁబూచునట్లు, దూ
ముననున్న;స్వయంభువమివ=బ్రహ్మదే	రంబునసింహాసనగతుండగు రావణుం
వునివలె;దూరే=దూరమునందు;అసన	గాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

భాతు స్స భవనం గచ్ఛ ప్రక్షోగణసమన్వితమ్
కుంభకణాః పదన్యాసై రకంపయతే మేదిసిమ్. ౫

టిక్కనః=అ;కుంభకణాః= కుంభకణ్ణాండు; రక్షోగణసమన్వితః = రా

తీసనమూహముతోఁగూడినదగు; భూ
మిః = అన్నయగు రావణునియొక్క;
భవనం = గృహమును; గచ్చక్ = పొం
దుడు; వదన్యాదైః = అడుగుబంచుట
చేర; మేఃనీ = సూచన; అఃంపయతే =
వడంకునట్లుచేసెను.

అకుంభకణుకాండు, రాక్షససమూ
హసంయుతంబగు రావణునిగృహంబు
ప్రవేశించునప్పుడు, అతనిపాదన్యాసం
బులచేసూచువడంకించి.
అన, తాత్పర్యము.

సోధికమ్య గృహం భాగ్యవిః కర్మావధినిగావ్యత
దదశోద్విన్న మానీనం విమానే ప్రవృత్ గురుమ్. ౬

టీక॥ సః = అకుంభకణుకాండు; భాగ్య
తుః = రావణునియొక్క; గృహం = సం
టిని; అధికమ్య = ప్రవేశించి; కర్మావధిః =
ద్వారమును; అధివిగావ్యత = దాటి
యు; ఉద్విన్నం = దుఃఖముడును; ప్రవృ
త్తే = ప్రవృత్తమును; విమానే = విమానము
నందు; ఆనీనం = కూర్చుండినవాడును

గ; గురుం = అన్నయగు రావణుని; వద
శక = చూడెను.
అకుంభకణుకాండు, రావణునిగృ
హంబుగల్గివేసింది, ద్వారమును దాటి,
లోపలఁబువ్వుకవిమానంబున నానీనం
బును దుఃఖముండనై యున్న యన్నం
గాంచెను. అన, తాత్పర్యము.

అథ త్రైవిధ్యే దశగ్రీవః కుంభకణ మవస్థితమ్
(అథా త్రైవిధ్యే దశగ్రీవః కుంభకణ మవస్థితమ్
త్రైవిధ్యే దశగ్రీవః కుంభకణ మవస్థితమ్ సమస్తానాం సంహృష్ట స్పృశకణ మపానయత్. ౭

టీక॥ అథ = అంత; దశగ్రీవః = రావ
ణుడు; ఉవస్థితం = సమీపించిన; కుంభక
ణం = కుంభకణుకాండు; వృష్ట్యా = చూ
చి; సంహృష్టః = సంతోషించినవాడై;
త్రైవిధ్యే = శ్రీఘ్రియగా; ఉత్థాయ = లే
చి; స్పృశకణం = సమీపమును; ఉపాన
యత్ = పొందినెను.

అంత, రావణుండు, కుంభకణుకాం
డువచ్చుటయొచి, పరమసంతుప్తుడై శ్రీ
ఘ్రింబున, నానసంబుననుండిలేచి, యత
కుంభకణింబుకొని, యానసమునను
సంబునకుండిసికొనవచ్చెను.
అన, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామానుజాయుధకాండము. ౧౦౯౫

అథాసీనస్య పర్యంత కుంభకణ్ణో మహాబలః
భ్రాతృ వశవంచే చరణౌ కిం కృత్య మితి చాబ్రవీత్. ౮

టీక॥ అథ=అంతఃమహాబలః= అధి	చెప్పెను.
కమయినబలముగల ; కుంభకణ్ణః=	అంత , రావణుండు , మఱలఁ
కుంభకణ్ణుండు; పర్యంతే= పాస్వనం	బర్యంకంబునంగూడుకొండినప్పుట, మ
దు; అసీనస్య= కూడుకొండిన; భ్రాతృః=	హాబలుండగుకుంభకణ్ణుండు , అన్న
అన్నయొక్క; చరణౌ= పాదములను;	చరణంబులకునమస్కరించి, “ఏమిటా
వశంచే= నమస్కరించెను. “కృత్యం	కృమి?” అని, యడిగెను.
కిం= పసియేమి” ఇతి= అని; అబ్రవీచ్ఛ=	అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత్యచైతం ముడితో రావణః పరివస్యజే

టీక॥ రావణః= రావణుండ; ముడి	రావణుండు , సంయమించలేని,
తః= నంతోపించినవాండ్రై ; ఉత్పత్య	య-కుంభకణ్ణునిం బ్రవేశించుకొనె
చ= లేచియు; పరివస్యం= ఈకుంభకణ్ణుని	ను. అని, తాత్పర్యము.
పరివస్యజే= కవులించెను.	

స భ్రాత్రా సంగరిష్యంతే యథావ చ్ఛాదించితిశః
కుంభకణ్ణ తస్యైవ దివ్యం ప్రకాశేదే చ గాననమ్

టీక॥ సః= అ; కుంభకణ్ణః= కుంభ	హించెను.
కణ్ణుండు; భ్రాత్రా= అన్నచే; సంగరి	అకుంభకణ్ణుండు, రావణునిచేగ
ష్యంతః= కవులించుటదినవాండ్రై; య	వులించుటదీ ప్రశంసించుట దినవాం
థావచ్చ= యథాక్రమముగ; అభినంది	తై, సుందరంబున దివ్యంబునగు సేవా
తః= ప్రశంసించుటదినవాండ్రై; శుభం=	సనంబునానానా హించెను.
సుందరమును; దివ్యం= శ్రేష్ఠమునగు; వ	అని, తాత్పర్యము.
రాసనం= సింహాసనమును; ప్రకాశేదే=	

జె

జె

స తరానన మాశ్రిత్య కుంభకణోఽ మహాబలిః. ౧౦

సంరక్త నయనః కోపా ద్రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబలి మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

ముగల; సః=ఆ; కుంభకణః=కుంభక మహాబలిండగు నాకుంభకణాం

ణుకాడు; తదా=అప్పుడు; ఆననం=ఆ డు, ఆననగతుండై, కోపంబునఁగన్పూరి

సనమును; ఆశ్రిత్య=పొంది; కోపాత్= నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, రావణుంబొది,

కోపమువలన; సంరక్తనయనః=మిక్కి యామాటంబెప్పెను.

లియు నెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాడై; రా అని, తాత్పర్యము.

వణం = రావణునిగూచిక; వాక్యం=

కిమథా మహ మాదృత్య త్వయా రాజ స్విబోధితః. ౧౧

టీక॥ రాజక=రాక్షసరాజుండవ రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!

గురావణుడా! అహం = నేను; త్వ సేపు; ద్రవోశ్చమన్నవన్న, ఇంత, య

యా=నీచేత; ఆదృత్య=ఆదరించి; కిమ కరణతో, నేలలేపినావు?

థకం=ఎందుకొకట; విబోధితః=మేలు అని, తాత్పర్యము.

కొలుపుటడినాను.

శంస కస్తా భయంతేస్తీ కోద్యజేతో భవిష్యతి

టీక॥ శంస=చెప్పెను. తే=ఁక; క నీకిప్పుడెవ్వనివలన భయముగలిగిన

స్తాత్=ఎవ్వఁడవలన; భయం = భయ ది ? ఎవ్వఁడెప్పుడుమరణంబునొందను

ము; అస్తీ=కలదు; కః=ఎవ్వఁడు; ఆ రాక్షసుడొచ్చెను. అని, కుంభకణాం

భ్య=కప్పుడు; జేతో= దచ్చినవాడు; డు, రావణుఁతో చెప్పెను.

భవిష్యతి=కాఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృం రావణః క్రుద్ధం కుంభకణ మవస్థితమ్. ౧౨

తమత్తు పరివృత్తాభ్యాం నేత్రాభ్యాం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ రావణుఁడు = రావణుడు; భాగము = అభివీచన = చెప్పెను.
 రంఁతమ్ముండును; క్రద్ధం = కోపించి రావణుడు, క్రద్ధుండు నిశ్చితంబు
 యున్నవాండును; అవస్థితం = నిశ్చితం గామాటలాడుచున్నవాండునగు తమ్ము
 డైయున్నవాండునగు; కుంభకణ్ఠం = నెగుంభకణ్ఠనిజాచి, కొంచెముకొ
 కుంభకణ్ఠనిగూచి; ఈవస్తు = కొం పంబునఁగన్నబుదిరుగ, నిట్లు, చెప్పెను.
 చెముగానే; పరివృత్తాభ్యాం = తిరిగిన; అని, తాత్పర్యము.
 నేత్రాభ్యాం = కన్నులతో; వాక్యం =

అద్యతే సుమహా కాల శ్చయానస్య మహాబల. ౧౩
 సుఖతస్త్వం నజానీషే మమ రామకృతం భయమ్

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల; న; భయం = భయమును; నజానీషే = తె
 ముగలకుంభకణ్ఠుడా! తే = నీవు; శ లియకున్నావు.
 యానస్య = పరుండియుండఁగా; అ మహాబలండువగు కుంభకణ్ఠ
 ద్య = ఇప్పుడు; సుమహా = విక్రీ లియ డా! నీవు పరుండియిప్పటికి బహుకాలమ
 నధికమయిన; కాలః = కాలము; అనీత యైనది; కష్టు, సుఖంబుగానిదిండుచుం
 (అధ్యాత్మతము) = ఆయెను. సుఖతః = డవాడవుకావున, నాకురామునివల
 సుఖమువొందిన; త్వం = నీవు; మమ = నా నంగఁగినభయము నీకుఁడెలియలేదు.
 కు; రామకృతం = రామునిచేఁడయెఁబడి అని, తాత్పర్యము.

ఏష దాశరథీ రామ స్సుగ్రీవసహితో బలి. ౧౪
 సముద్రం నబలస్తీర్త్వా మూలం నః పరిక్యంతతి

టీక॥ బలి = బలవంతుండగు; దాశర థ్వా-డాటి; నః = మనయొక్క; మూ
 థిః = దాశరథిపుత్రుండైన; ఏషః = ఈరా లం = వేటును; పరిక్యంతతి = ఛేదించుచు
 ముండు; సుగ్రీవసహితః = సుగ్రీవునితోఁ న్నాడు.
 గూడినవాండై; నబలః = నేనతోఁగూడిన బలవంతుండగు దాశరథికుమారుం
 వాండై; సముద్రం = సముద్రమును; తీ డు రాముండు, సుగ్రీవునితోను వా

నర సేనానుండుడి , సముద్రంబు గాఖండించుచున్నాడు.
దాటివచ్చి , మనలను సమూలంబు అని, తాత్పర్యము.

హంత పశ్యస్య లంకాయాం వనా న్యవహానిచ. ౧౫
సేతునా సుఖ మాగమ్య వానరైకాణవం కృతమ్

టీక హంత = అయ్యో; లంకా	వానరమయమయిన ఒకటై సముద్రము
యాం=లంకయందు; వనాని = అడవు	గా; కృతం=చేయబడినది.
లను; ఉపవనానిన = ఉద్యానవనముల	లంకయందలివనంబులను పవనంబు
ను; పశ్యస్య=చూడుము; రామేణ (అ	లంబూడుము , రామండు సముద్రంబు
ధ్యాహృతము)= రామునిచేత; సేతు	నకు సేతువు గట్టుకొనివచ్చి, లంకయం
నా=సేతువు చేత సుఖం= సుఖముగా;	తయు వానరమయము గావించియు
అగమ్య=వచ్చి; నవం (అధ్యాహృత	న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
ము)=అంతయు; వానరైకాణవం=	

యే రక్షసాం మఖ్యతమా హతా స్తే వానరై ర్యుధి. ౧౬
వానరాకాం క్షయం యుద్ధే న పశ్యామి క దాచన

టీక యే=ఎవ్వరు; రక్షసాం= రా	శ్యామి=చూడను.
క్షసులలో; మఖ్యతమాః = మిక్కిలి	మన రాక్షసులలో నుత్తములుగా
యున్న త్రములో; తే=వారలు; యుధి=	సుండువారలు , వానరులచేయుద్ధంబు
యుద్ధమునందు; వానరైః = వానరుల	ననిహతులయిరి; నేను , యుద్ధంబున,
చేత; హతాః= చంపబడినారు. యు	ఒకప్పుడును, వానరవీరులలోనొక్కఁ
ద్ధే=యుద్ధమునందు; కదాచన= ఒకా	డైనదిచ్చుటంబూడలేదు.
నొకప్పుడును; వానరాకాం = వానరు	అని, తాత్పర్యము.
లయొక్కఁడయిం=నాశమును ; నప	

నదాపి వానరా యుద్ధే జితపూర్వాః కదాచన. ౧౭

టిక||వానరాః=వానరులు ; యః
 ధే=ముద్ధమునందు; క దాచన= ఒకా; ముద్ధంబుననొకప్పుడైనను
 నొకప్పుడును; జితపూర్వాగ్మ్యం పజయమునొందినదిలేదు.
 న్నుజయింపబడినవారలును; న= కా

తతేత ద్యయ ముత్పన్నం త్రాయస్వే మాం మహాబల
 నాశయ త్వ మిమా నద్య తదథకం బోధితో భవాన్. ౧౮

టిక మహాబల = అధికమయినబల	అరదుకొలుకు; భవాన్ = నీవు; బోధి
ముగలకుంభకణ్ణాదాతతే=అట్టి; ఏ	తే=మేటికొలుపించినావు.
తతే=ఈ; భయం=చెలుపు; ఉత్పన్నం=	మహాబలంబునగుకుంభకర్ణుడా! ఇ
వుట్టినది. త్వం=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; ఇ	ట్టిభయముగలిగినది; నీప్పుడు, వానరు
మాం=ఈలంకాపురిని; త్రాయస్వ=	లనందజను వధించి, యీలంకాపట్టణ
క్షింపుము. ఇమాన్=ఈవానరులను; నా	మునుగాపాడుము; అందుకొఱకేనిన్న
శయ = నశింపజేయుము. తదథకం=	సద్రలేపినాము. అని, తాత్పర్యము.

నవకక్షపితకోశం చ స త్వ మభ్యవపద్య మామ్
 త్రాయస్వే మాం పురీం లంకాం బాలవృద్ధావశేషితామ్. ౧౯

టిక సః=అట్టి; త్వం=నీవు; మాం=న	పట్టణమును; త్రాయస్వ=రక్షింపుము.
న్ను; సర్వక్షపితకోశం=నాశమునొందిం	నాబాకగ్రాసమంతయు సేలవయిన
పబడినసమస్తధనముగలవానకా; అ	ది; లంకయందలి మేటిరాక్షసులందఱు
భ్యవపద్యచ=ఎఱింగియు; బాలవృద్ధావ	హతులయి, ఇప్పుడుబాలవృద్ధులుమా
శేషితాం=పిన్నవాండ్రునుమునలివాం	త్రముశేషించియున్నారు; ఈసంగతిదె
చ్చును శేషించినవారలుగాకల ; ఇ	లిసి, నీవు, ఇప్పుడు, లంకనురక్షింపుము.
మాం=ఈ; లంకాం=లంకయను; పురీం=	అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృ రక్షే మహాబాహూ మరుకమ౯ సుదుష్కరః!

జ

టిక॥ మహాబాహు = పెద్ద చేతులు
 గలకుంభకణ్ణాదా! భాతుః = అన్న
 యొక్క; అధో = కార్యమున మిత్తమ
 యి; నుదువర్కరం = చేయనలవిగాని; క
 మ = కార్యమును; కురు = చేయుము.

మహాబాహుండవగుక
 దా! నీయన్నకుఁగా, ఇతి
 లవిగానియొక కార్యమును; , చేయు
 ము. అని, తాత్పర్యము.

మయైవం నో క్తపూర్వోహి కచ్చిద్భాతః పరంతప. ౨౦

టిక॥ పరంతప = శత్రువులందరినీ
 జేయునట్టి; భాతుః = తమ్ముఁడా! త్వం
 అధ్యాత్మతము) = నీవు; మయా = నా
 చేత; ఏవం = ఇట్లు; కి క్తపూర్వః = మ
 న్ను చెప్పబడినవాఁడవు; కచ్చిత = కా

వుగదా!
 శత్రువులవధించువాఁడవగు కుంభ
 కణ్ణాదా! ఇదివలెకప్పుడైన నేననితో
 నీ ప్రకారంబునం జెప్పియున్నానా?
 అని, తాత్పర్యము.

త్వయ్యస్తి మమ స్నేహః పరా సంభావనాచ మే

టిక॥ త్వయితు = నీయందుమాత్ర
 ము; మమ = నాకు; స్నేహః = స్నేహ
 ము; అస్తి = కలదు. మే = నాకు; పరా =
 అధికమయిన; సంభావనాచ = గౌరవ

మును; అస్తి (అధ్యాత్మతము) = కలదు.
 నీయందుమాత్రము, నాకప్పుదును
 వికీరియు స్నేహమును గొరవ్వంబు
 నుంకలదు. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురేషు యుద్ధేషు బహుకో రాక్షసవళభ. ౨౧

త్వయా దేవాః ప్రతివ్యూహ్యా నిజితా ఇన్ద్రసురా యుధి

టిక॥ రాక్షసవళభ = రాక్షసశ్రే
 ష్టుండవగుకుంభకణ్ణాదా! దేవాసుర
 షు = దేవాసురసంబంధులగు; యుద్ధే
 షు = యుద్ధమలభించు; త్వయా = నీచే

త; యుధి = యుద్ధమునందు; ప్రతివ్యూ
 హ్యా = ఎదిరించి; నిజితా = జేవతలును; అ
 నురాశ్వ = అనురులును, నిజితా = జ
 యింపబడినది.

జ

జ

రాక్షస శత్రు వగు కుంభకణికాఁ దళనుఁ గూడజయించినావు.
 డా! కేవాసురయుద్ధములందు, నీవుము అని, తాత్పర్యము.
 న్ను, దేవతలగులగు, ఎదిరించి, యం

తదేత త్వవ మాకీప్త పీఠం భీమః ౨౨
 నహి లే సవకథాతేషు దృశ్యతే సదృశో లి

టికా|| భీమపరాక్రమం = భయంకరమగుదా!
 యిన పరాక్రమముగల కుంభకణికాఁ భయంకరపరాక్రమంజవగు కుం
 డా! తత్ = అట్టి; ఏతత్ = ఈ; పీఠం = ప భయంకరా! నీవా పరాక్రమమంత
 పరాక్రమమును; సర్వం = సమస్తమును; ఆ యెన్నవలంబించువుము; సమస్తప్రా
 తీప్తం = అవలంబించువుము. సర్వభూతేషు = ణులయందును నీకుసరియైన బలవం
 సమస్తప్రాణులయందును; లే = నీకు; న తుండెవ్వఁడునులేదు.
 దృశ్యం = సమూహంజైన; లి = బలవంతుఁ అని, తాత్పర్యము.
 డు; సదృశ్యతేహి = చూడబడదు

కురువ్య మే ప్రియహిత మేత దుస్తమం
 యథాప్రియం ప్రియరణ బాంధవప్రియ. ౨౩
 స్వతేజసా విధమ సపత్న వాహినీం
 శరద్ధనం పవన ఇవోద్యతో మహా

టికా|| ప్రియరణం = ఇష్టమయినయుద్ధముగలుగునట్లుగా; కురువ్య = చేయు
 ముగలవాఁడవును; బాంధవప్రియం = బం ము. ఉద్యతః = లేచినదియు; మహా =
 ధువులు ఇష్టులు గాఁగలవాఁడవునగు, గొప్పదియునగు; పవనః = వాయువు; శ
 కుంభకణికా! మే = నాకు; ప్రియహితం = రద్ధనవివంశరదృతువునందలిమేఘము
 తరం = సంతోషకరంబునుమేలుగలిగించు నువలె; సపత్నవాహినీం = శత్రునైవ్య
 రదియునగు; ఉస్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; మును; స్వతేజసా = నీపరాక్రమముచే
 తత్ = నీని; యథాప్రియం = సంతోష త; విధమ = తోలుము.

యుద్ధపీఠముడవు బంధువులయంద
ధికప్రీతిగలవాడవునగు కుంభకణుక
దా! నాకుఁ బ్రయంబునుహితంబునగునీ
యుద్ధమకార్యంబుగావింపుము; మహా
వాయువులేచి, శరన్నేళుంబులంబాజుఁ

దోలునట్లు, నీవుపరాక్రమంబుచేత్రు
నైన్యంబులంబాజుదోలుము. అని, రా
వణుండు, కుంభకణుకతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వివప్తితమస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థబద్ధి కావ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వివప్తితమస్సగణః టిక,
ముగిసినది.

శ్లో

త్రవప్తితమస్సగణః పారంభః.

తస్య రాక్షసరాజస్య శత్రు్య పరిజేవితమ్
కుంభకణో బభాషేదం వచనం ప్రజహనచ. ౧

టీక॥ కుంభకణః=కుంభకణుక
డు; రాక్షసరాజస్య=రాక్షసనాథుడ
గు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; పరిజేవ
ితం=రొదనమును; శత్రు్యం=విని; ఇవం=
ఈ; వచనం= మాటను; బభాష(బభా

షే)=జెప్పెను. ప్రజహనచ=నవ్వెను.
కుంభకణుండు, రాక్షసరాజుండ
గువారావణుండుజెప్పినమాటలనువిని,
నవ్వియీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

దృష్టోదోహా హౌష్టిభిః పురా మంత్రవినిర్ణయే

హితే వ్యవధిరక్తేన సోయమాసాదిత స్త్యే

టిక॥పు.రా=మున్ను;మంత్రవినిగ	సాదితః=హింబబడినది.
యే= ఆలోచనమునిశ్చయించుటయం	మన్ను, మనమాలోచనము నేయు
దు;అస్తాభిః=మనచేత;యః = ఏ;దో	వపుడు, ఏదోషమగలగునఃవిశ్చయం
దోహి=దోషమెవ్వఁడు= చూడబడిన	చుకొంటిమో, నీప్రహితలము టనువిని
దో;నః=అట్టి;అయం = ఈదోషము;	కపోవుటవలన, ఇప్పుడాదోషమునెపాం
హితేషు = ఇష్టలయందు;అనభిరక్తే	దినావు. అని, తాత్పర్యము.
న=అనక్తితేనట్టి;త్వయా = నీచేత;ఆ	

శీఘ్రం ఖల్వ ఘృపేతం త్వాం ఫలం పాపస్య కమణః
సరయేష్వేన పతనం యథా దుష్కృతకమణః. 3

టిక॥దుష్కృతకమణః=పాపము	గా;అఘృపేతంఖలు=హింసించిగదా!
లయినకార్యములుగలవారలను;నిరయే	పాపకమణులవరకపాతముఁబొం
ష్వేన=నరకములయందె; పతనంయ	దునట్లు, నీవు గావించిననీతాహరణరూ
థా=పడుటవలె;పాపస్య = పాపమ	పపాపకార్యము యొక్క ఫలమును, శీ
యన;కర్తృణః=కార్యముయొక్క;ఫలం=	ఘ్రింబుగ నేహించినావు.
ఫలము;త్వారీ=నిన్ను;శీఘ్రం=శీఘ్రము	అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమంనై మహారాజ కృత్య మేత దచింతితమ్
కేవలం వీర్యదహేణ నానుబంధో విచారితః. ౪

టిక॥మహారాజ=మహారాజుడవగు	ఆలోచింపబడలేదు. అనుబంధః= దో
రావణుడా! వీర్యదహేణ కేవలం=పరా	షము;నవిచారితః = ఆలోచింపబడ
క్రమగవణముచేత నెవితేత=ఈ ; కృ	లేదు.
త్యం= నీతాపహరణరూపకార్యము;	మహారాజుడవగు రావణుడా!
ప్రథమంనై=మొదటనై; అచింతితం=	నీవు , పరాక్రమగవణంబున , నీతన

పరమహంసముగ్ధులు, చక్కగానా | పంజులనుగూడవిచారించవలెనని.
హాచింపకయే, గావించినావు; గుండ | అని, తాత్పర్యము.

అంబకా యౌవనకార్యణి వర్త్య దైవ్యం మౌళికం
పూవం బోధకార్యణి న న వేద నయనయా. ౫

టిక్కాయ్ = ఎప్పుడు ; నివ్వర్కం = మునునాయనయ్యా = న్యాయాన్యాయ
 దొరతనమును, అస్థితిః = పొందినవాడు మలన; నచేవ = ఎందుకను.
 డై ; పూర్వకార్యాణి = మొదటి పరాజి, ముందుచేయవలసినకార్య
 టికార్యములన; పశ్చాత్ = వెనుక మలన వెనుకను, వెనుక జేయవలసిన
 కను; ఉత్తరకార్యాణి = వెనుకటి కార్యమును ముందును, చేయునో, అశం
 కార్యములన; పూర్వశాప = ముందు కు, న్యాయాన్యాయంబులు జరియు
 ను; పశ్చాత్ = చేయునో; నశి = అశం కాదు. అన, రాష్ట్రము.

దేశకాలపరీక్షాని కమాణి వివరించవలె
క్రియమానాని నశ్యంతి హిం వ్యక్తయితేల్పి. ౬

టీక॥ దేశకాలవిహీనాని=దేశకాలముచేత విమలబుధిని; క్రియమాదాని=చేయబడుచున్న; కర్మాణి=కార్యములు; విపరీతవల్లే=విపరీతకార్యములై; అప్రయతేషు=అపరిశుద్ధులయందు; హావీషీన=హావిస్సులువలె; నశ్యం=చెరుదున్నది.

ప్రయాణాం పంచరాయోగం కమలాంయః ప్రపశ్యతి
సచిక్తై స్సమయం కృత్వా స సఖ్యే వరకలేషతి. ౩

టీకా: యః = ఎవ్వఁడు; సలిచైః = మం. త్వా - చేసి; ప్రయాణాం = మూలమున;
 క్రులతో; సమయం = సం. క్రమము; కృ. క్రమణాం = ఉత్తమమధ్యమాధమకా.

గ్యములకు; పంచధా=కార్యములయొక్క రంభోపాయము, పురుషద్రవ్య సంపత్తు, దేశకాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, కార్యసిద్ధి, ఈయన్నింటితో; యోగం= సంబంధమును; ప్రపశ్యతి= చూచునో; సః=ఆతండు; సఖ్యే=యోగ్యమయిన; పథి=మాగళమునందు; వతః=తే=ఉన్నాడు.

ఎవ్వండు, మంత్రులతోఁజుకొనిగా నాలోచించి, తానుబలిష్ఠుండైశత్రువు దుర్బలండ్లైయుండునప్పుడు గావించవలసినయుద్ధంబును నుత్తమకర్మంబును,

తానును శత్రువును సమానులయి యుండునప్పుడు చేయునట్టి సంద్ధియును మధ్యమకర్మంబును, తానుదుర్బలండ్లైశత్రువు బలిష్ఠుండై యుండునప్పుడు గావించుదానంబును నధమ కర్మంబును, కర్మములయొక్కరంభోపాయము, పురుషద్రవ్యసంపత్తు, దేశకాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, కార్యసిద్ధిలననీ యయిదింటితోఁబొసగించి, కార్యము సాధించునో, ఆరాజు, సమధుకండు; సన్తాగళంబుననుండవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

యథాగమంచ యో రాజా సమయం విచిక్షిషకతి

బుధ్యతే సుచివాక్ బుధ్యా సుహృద శ్చనుపశ్యతి .౮

టికః||యః=ఏ; రాజాచ=రాజున; యథాగమం=నీతిశాస్త్రమనతిక్రమించుకొనకు; సమయం=నిశ్చయమును; విచిక్షిషకతి=చేయుఁగోరునో; బుధ్యా=బుద్ధిచేత; సుచివాక్=మంత్రులను; బుధ్యతే=ఎఱుంగునో; సుహృదశ్చ=స్నేహితులను; అనుపశ్యతి=చూచునో; సః(అధ్యాత్మము)=ఆరాజు; సఖ్యే, పథివతః

తే(అధ్యాత్మము)=యోగ్యమయిన మాగళంబునందున్నాడు.

ఎవ్వండు, మంత్రుల యభిప్రాయంబుఁజుకొనిగాఁడెనికొని, స్నేహితులతో నాలోచించి, నీతిశాస్త్రప్రకారము ననిశ్చయముఁజేయునో, ఆరాజు, సమధుకండు. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మ మథాంధ కామంచ సర్వాన్వారక్షసాం పతే

భ శత పురుషః కాలే త్రిణి ద్వంద్వాని వా వ్రుణః . ౯

❧

❧

టిక||రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; పతే=ప్రభుండవగురావణుడా! పురుషం=పురుషుండు; ధర్మకాం= ధర్మమును; అథకాంచ=అథకామును; కామం=కామమును; త్రిణి=మూడైన; ద్వంద్వానివాపునం=జంటలనుగాని; సర్వాన్వా=అన్నిటినిగాని; కాలే= యుక్తకాలమునందు; భజేత = సేవింపవలయును.

రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుడా! పురుషుండు, శాస్త్రంబున విధింపబడియుండునట్లు, ప్రాతఃకాలంబున ధర్మమును, మధ్యాహ్నంబున నర్థకం

బును, సాయంకాలంబునఁ గామంబును సేవింపవలయును; లేక, ప్రాతఃకాలంబునధర్మాథకంబులను, మధ్యాహ్నంబుననర్థకధర్మకంబులను, సాయంకాలంబునఁ గామార్థకంబులను, ఇట్లొక్కొక్కకాలంబున రెండు రెండుగాఁగానిసేవింపవలయును; లేక, సాయంకాలంబుననైనను ధర్మార్థకామంబులను మూడింటినిసేవించునది. కామంబును మాత్రము నవకాలంబుల సేవించువాండధమండు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిమ చైతేభ యద్రోహం శ్రుత్వా తన్నావ బుద్ధతే

రాజావా రాజమాశ్రోవా వ్యథకం తస్య బహుశ్రుతమ్. ౧౦

టిక||యః=ఏ; రాజావా=రాజుగాని; రాజమాశ్రోవా= రాజంతటివాండుగాని; ఏకేవ=ఈత్రపురుష= మూలముననున్నవాడను; యత్ = వీడి; త్రోహం=త్యజము; తత్ (అధ్యాప్యా)తే= దాసి; శ్రుత్వా=విని; నావబుద్ధతే=ఎఱుంగఁడో; తస్య= అతనియొక్క; బహుశ్రుతం= అధికమయిన

శాస్త్రజ్ఞానము; వ్యథకం= నిష్ప్రయోజనము.

ఎవ్వఁడు, రాజుగాని రాజంతటివాఁడుగాని, ఈమూఁడు పక్షములందు ఉత్తమమగుదానినియు ననుష్ఠింపఁడో, అతనిశాస్త్రజ్ఞానమంతయు వ్యథము. అని, తాత్పర్యము.

ఉప్రపదానం సాంత్వంవా భదం కాలేత విక్రమక

యోగంచ రక్షసాంశ్రేష్ఠ తా పుభావ నయానయా. ౧౧

❧

❧

కాలధర్మాధా కామాస్య స్సమృత్త్య సచివై స్సహ
నిషేవే తాత్పర్యా లోకేన స వ్యసన మాత్మయాత్.౧౨

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులలో; శ్రేష్ఠ్యసనం=మంథమును; నాత్మయాత్=
వృత్తి త్రముడవగు రాక్షసుడా! ఆత్మ పొందడు.
వాక్=ధైర్యముగల; యః = ఎవ్వడు; రాక్షసోత్తముడవగు రాక్షసు
కాలే=యొక్క కాలమునందు; సచివై డా! ధీరుండు, కాలంబున, మంత్రాలతో
స్సహ=మంత్రులతోగూడ; సమృత్త్య జక్కగా నాలోచించి, యద్యైకాలం
త్ర్య=చక్కగా నాలోచించి; కాలే= బుల ధర్మాధాకామంబుల విడువక
యొక్క కాలమునందు; ఉపప్రదానం= యాచరించుచు, శత్రుస్థితినిబట్టి, యతః
దానమును గాని; సాంత్యంవా=మంచి యొద్దకుఁబోయి ధనమునువచ్చి, చుటను
మాట చెప్పటను గాని; భేదంవా=భేదము గాని, మంచిమాటలు చెప్పకొనుటను
ను గాని; విక్రమంచ=పరాక్రమమును గాని, వారలలో వారలకుఁగోధంబువు
ని; యోగంచ= సముదాయమును గాని; త్వించుటను గాని, యుద్ధంబునేయుటను
తో=అ; వయానయా = న్యాయాన్యాయ గాని, ఈనాలుగు పాయలంబులలో, ౧౦
యంబులను; ఉభౌచ=రెంటిని; ధర్మా టినియూటిని గాని, అద్యైకాలంబుల
ధాకామా= ధర్మమును ఉధామము కుండగినట్లు గావించునో, ఆతనికిఁ దుఃఖ
ను గామమును; నిషేవేత=నేవించునో, ముగలుగడు. అని, తాత్పర్యము.
సః=అతండు; లోకే=లోకమునందు;

హితానుబంధ మాలోచ్య కార్యకార్య మిహత్తనః
రాజా సహధా తత్త్వజ్ఞై స్సచివై స్సహ జీవతి.౧౩

టీక॥ యః (అర్హాహృతము)= ఏ; వయమునందు; ఆత్మనం=తనయొక్క;
రాజా=రాజు; అధాతత్త్వజ్ఞై= హితానుబంధం= మేలుతో సంబంధము
కార్యతత్త్వములఁజెలిసిన; సచివై స్స గలదానిని; కార్యకార్యం=కేయద
హ=మంత్రులతోగూడ; ఇహ=ఈవి గినదానిని చేయఁగదానిని; ఆలోచ్య-

జ్ఞ

౫౩

అలాచించి ; సమేపేత (అధ్యాత్మతము) = సేవింతునో ; సః = అరాజు ; జీవతిహి = జీవింతునుగదా!

ఏరాజు, కార్యతత్త్వంబుజెలిసిపట్టి మంత్రులతో నేదిదనకు మేలుగలిగించునో, ఏదికార్యమో, ఏదియకార్యమో,

దీనినంతయుఁజేరిఁగానాలోచించి, యొక్కమయినదానిని మాత్రమే చేయునో, అతందుమాత్రములోకంబుననుభవించుట జీవించుట.

అగ, తాత్పర్యము.

అనభిజ్ఞాన శాస్త్రాధాత్మ పురుషాః పశుబుధయః

ప్రాగల్భ్యా ద్యక్తు విశ్చంతి మంత్రే ద్వ్యధ్యంతి కృతాః. ౧౪

టీక॥ పశుబుధయః = పశువులయొక్కొంటివంటిబుద్ధిగల; పురుషాః పురుషులు; శాస్త్రాధాత్మ = సీతికాస్త్రముయొక్కొంటివంటిబుద్ధిగల; అనభిజ్ఞాన = తెలిసికొనక; మంత్రేషు = అలాచనలయందు; అభ్యంతరికృతాః = చేర్చుకొనఁబడినవారలయి; ప్రాగల్భ్యాత్ = చమత్కారమువలన; వక్తుం = చెప్పబడు; ఇచ్చం

తి = కోర్కుచున్నారు. పశువులవంటి పురుషులు, సీతికాస్త్రాధాత్మకొంటివంటి బుద్ధియైనవారలయినను, రాజుమాఁబడిగటచే, నాలోచనసభయందుం బ్రవేశమొందినవారలయి, సమప్రకల్పరజాతమంత్రే తెచ్చు. అగ, తాత్పర్యము.

అశాస్త్రవిదుషాం తేషాం సకార్య మహితం వది:

అథ శాస్త్రా నభిజ్ఞానాం విశ్రుతాం త్రియ విశ్చ తామ. ౧౫

టీక॥ అశాస్త్రవిదుషాం = శాస్త్రముఁజెలియనవారలను; అథ శాస్త్రా నభిజ్ఞానాం = సీతికాస్త్రముఁజెలియనవారలను; తేషాం = వారలయొక్కొంటివంటి; అహితం = కడుగలిగించునట్టి; వది = మాట; విశ్రుతాం = అధికమయిన; త్రియ = వారలనుగదావారలమాట, కడుగ

యః సంపదన; ఇచ్చతా = కోర్కుచుండుట ; సకార్యం = చేయఁబడినది కాదు.

కొంటివంటి శాస్త్రాధ్యాసముసేయ సవారలు సీతికాస్త్రముబొత్తిగాఁజెలియనవారలనుగదావారలమాట, కడుగ

జ్ఞ

౫౩

నిగించునుగావున, సంపదగోరవారిలు బ్రహ్మ, తాత్పర్యము.
దానినెంతమాత్రముచేయఁగూడదు.

అహితంచ హితాకారం ధాష్ట్యే జ్వంతి యేనరాః
అచేక్య మంత్రబాహ్య స్తే కథవ్యాః కృన్మరూషణాః ౧౬.

టీక॥ యే=ఏ; సరాః=మనవ్యలు; బ్రహ్మ; కథవ్యాః=కేయలడవలసిన
అహితంచ= కీడుగఁగించునట్టిదానిని; వారిలు.
హితాకారం= హితముయొక్కయు ఎవ్వరు, ప్రాగల్భ్యముచే, సహిత
కారమవటి యాకారమగుల దాని వగుదాన, హితమువలెన, ప్రేమ
గా; ధాష్ట్యే= ప్రాగల్భ్యమువల రో, వారిలుకార్యముఁజేయుదుగావు
న; జ్వంతి= ప్రేలుచున్నారో; కృన్మ న, రానివారలను, మున్నెఁగిషించి,
రూషణాః=కార్యముఁజేయనట్టి; కే= మంత్రసభనుఁగఁటింపవలయును.
వారిలు; అచేక్య=పఱిషించి; మంత్రబా అన, తాత్పర్యము.
హ్యం=అలాచనుకు వెలుపలనుండవార

వివాశయంతో భతాకారం సహితా శ్చత్రుభిర్బుధైః
విపరీతాని కృత్యాని కారయం తమా మంత్రితః. ౧౭

టీక॥ ఇహ=ఇప్పుడు; మంత్రితః= కార్యములను; కారయంతి = చేయిం
మంత్రులు; బుధైః=పండితులగు; శత్రు చెడరు.
భిః=శత్రువులతో; సహితాః= చేరిన మంత్రులు, ఉపాయజ్ఞులగుశత్రువుల
వారలయి; భతాకారం=రాజును; వివాశ తోఁజేరి, తమరాజునుజెలుచుటకై, య
యంతః=నశించఁజేయువారలయి; వి తనచే విపరీతంబులగు కార్యంబులఁజే
పరీతాని=విరుద్ధములయిన; కృత్యాని= యించెవరు. అన, తాత్పర్యము.

తా భతాక మిత్రసంకానా నమిత్రా మంత్రసింహయే
వ్యవహారేణ దానియా త్పచివా నుపసంహితా. ౧౮

టీక॥ భరా=రాజు; ఉపసంహితా=	రాజు , అట్లు శత్రువులయొద్ద లంచ
తా=లంచముదీసికొన్నవారలును ;	ముదీసికొనుట మొదలగువానిచే వారల
మిత్రసంకారా=శేషహితులువలె	కు వశపతులయితనకు మిత్రులుంటా
నుండువారులును; అమితా=శత్రువు	లెనటించుచు, యథార్థంబున శత్రు
లునుగు; తా=అ; సచివా=మంత్రి	వులయొన్నయమంత్రిలను , మం
లను ; మంత్రినిగాయే= మంత్రిశిష్య	త్రికాలంబున, వారలవ్యవహారముచే
యమందు; వ్యవహారేణ=వ్యవహారము	జేరిసికొనవలయును.
చేత ; జానీయాల= తెలిసికొనవల	అని, తాత్పర్యము.
యును.	

చపలస్యే హ కృత్యాని సహసాను ప్రధావతః
 ఛిద్ర మస్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః. ౧౧

టీక॥ అస్యే=శత్రువులు; గృహ = ఇ	లే=పొందుదున్నారు.
ప్పుడు; చపలస్యే=చంచలుండును ; స	హతులకుమారస్వామిచే. శేయం
హసా=శిష్యమున; కృత్యా=కార్య	బడినక్రౌంచవర్వతచింత్రమునుబొందు
ములను; అనుప్రధావతః= మొదటిచు	నట్లు, రాజుచపలుండై శత్రువులయొద్ద
ఉన్నవాడునగు రాజుయొక్క ; ఛి	లంచముదీసికొన్నదర్శనములు బోధిం
ధ్రి=రంభ్రమున; ద్విజాః= హతులు; మ	హామలను, అలాచింతనశిష్యంబు
క్రౌంచస్య=క్రౌంచవర్వతముయొక్క;	నుశేయునప్పుడు, శత్రువులధిరంబుగ
ఛిద్రమివ=రంభ్రమునవలె; ప్రపద్యం	నుగొనిసాధింతురు. అని, తాత్పర్యము.

యోహి శత్రు మధిక్షాయ నాత్తాన మధిక్షతి
 అనాప్నోతిహి సోఽథాత్ స్థానాచ్చ వ్యవరోప్యతే. ౧౦

టీక॥ యోహి=ఏ రాజమాత్రము; షిండుకొనఁదగినః = అరాజు; అన	
శత్రుం=శత్రువుడు; అధిక్షాయ= తెలిసి	థాత్=అపాయములను; అనాప్నోతి
కొని; అత్తానం=తమ్ము; మధిక్షతి=ర	హి=పొందుదుగదా! స్థానాచ్చ= స్థా

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౧౧౧

ప ౬౩

సంబుననుండియు; వ్యవరోష్యతే=తోడునో, అతడు, అనర్థంబులఁబొందు
యలఁగును. బయెగాక, రాజ్యంబును గూడబోఁగా
వీరాజు, శత్రుకార్యంబులంజకంఘ్రికొనును. అని, తాత్పర్యము.
గాఁదెలిసికొని, తన్నురక్షించుకొనకుం

యదుక్త విహతే పూర్వం క్రియతా మనుజేనచ
తదేవ నోహితం కార్యం యదిచ్చసిచ తత్సూరు. ౨౧

టీక|| ఇహ = ఈవిషయమునందు; తము)చ = దానిని; కరు = చేయుము.
తే=నీకు; అనుజేనచ=తమ్మునిచేతను; ఈవిషయమునందు, మనతమ్ముండు
యతే=ఏది; ఉక్తం = చెప్పబడినదో; విభీషణుండుచేమిచెప్పినాఁడో, దానిం గా
తత(అధ్యాప్యతము) = అది; క్రియ వింపుము; అచేమనకీర్పణహితము; ఇం
తాం=చేయఁబడుగాక. తదేవ=అది క, నీకున ఏదీదోచుచున్నదో, దానిఁజే
యె; నం=మనకు; హితం=మేలుగలిగిం యము. అని, కుంభింజుండు, రావ
చునట్టి; కార్యం=పని; యతే=చేసి; ఇచ్చ ణునీలోఁజెప్పెను.
సి=కొరుచున్నావో; తత(అధ్యాప్య) అని, తాత్పర్యము.

తస్తు శ్రుత్వా దశగ్రీవః కుంభకణ్ఠస్య భాషితమ్
ఘృకటిం వైవ సంభక్త్రక్రద్ధశ్చై న మభావత. ౨౨

టీక|| దశగ్రీవః=రావణుండు; తతే= అభావతచ = పలికెను.
ఆ; కుంభకణ్ఠస్య=కుంభకణ్ఠునియొ కుంభకణ్ఠుండు చేప్పినమాటనువి
కక; భాషితం=మాటను; శ్రుత్వా=వి ని, రావణుండు, కోపంబునొంది, మొ
ని; క్రద్ధః=కోపమునొందినవాఁడై; ఘృ గంబునబొమముడిపాటుగదుర . వత
కుటిం వైవ=బొమముడిసి; సంభక్త్ర=చే నింజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
సెను. ఏనం=ఈకుంభకణ్ఠునిఁగూర్చి; అని, తాత్పర్యము.

మానోగ్ధురు రివాచార్యః కిం మాం త్వ మనుశాససి

కిమీవం వాక్యముం కృత్వా కాలే యుక్తం విధీయతామ్. ౨౩

టీకా|| త్వం = నీవు; మాన్యః = పూజించదగినవాఁడను; ఆచార్యః = ఆచార్యుఁడవలె; కుండనగు; గురురీవ = గురువువలె; మాం = నన్ను; అనుశాసనీం = శిష్యుఁడగుచున్నావేమి? ఏవం = ఇట్లు; వాక్యముం = మాటలశ్రవణమును; కృత్వా = చేసి; కాలే = కాలమునందు; యుక్తం = తగినది; విధీయతామ్ = విధియించుకొనుటగాక.
కుంభకః సుఖదా ! నాశిన్వదీన్పు

వాండవగునీవు, పూజనీయుండును ఆచార్యుఁడవలె; కుండనగు గురువువలె, నన్ను శిష్యుఁడగుచున్నావేమి? ఈమాటలు చెప్పుటకుఁ గేవలప్రయోగమే ఫలముగాని వేఱేమియుం బ్రయోజనములేదు; ఇహసతీనాలోచించుటకుఁ గాలముగాదు; ఇప్పుడే చేయవలసిన పరాక్రమంబునవలంబించుము.
అన, తాత్పర్యము.

విభిమా చ్చిన్త మోహాద్వా బలీన్యత్రేవేణ వా
నాభిన్మ ఘదానం య ద్వ్యభావస్తస్య పునః కథాః. ౨౪

టీకా|| భియాత్ = భ్రాంతివలన; గాని, చిన్త మోహాద్వా = మఁనస్సుముకొలుచుటవలన; బలీన్యత్రే = ప్రయోగవాఁడవలె; ఘదానం = గురువునానరాచేతఁ గాదు; కృతం = భాగ్యకృతము; చేయఁబడినది; ఇతః = ఏవార్యము; ఇదానం = ఇప్పుడు; నాభివన్నం = బొంబలబడినది; పునః = మఱియు; తస్య = దా

నియోగః; కథాః = చెప్పుటలు; ద్వ్యభావః = ప్రయోజనములు.
భ్రాంతివలనఁ గాని యక్షానంబువలనఁ గాని బలవరాక్రమంబులచేఁగిరినగ న్వంబువలనఁ గాని యేదో చేసినాము; చేసినది యిప్పుడు; దానిమాట మాటికిఁ జెప్పుటవ్యర్థము.
అన, తాత్పర్యము.

అస్తిక్ కాలేతు యద్యుక్తం త దిదానం విధీయతామ్.
గతంతు నాను శోచంతి గతంతు గతమేవహి. ౨౫

టీకా|| అస్తిక్ = ఈ; కాలే = కాలమునందు; మత్ = ఏది; యుక్తం = తగినది;

తత్త్వ=అదిమాత్రము; ఇహ=ఇప్పుడు; విధీయతాం=చేయబడుగాక. గంతంతు=కడచినదానిగూర్చిమాత్రము; నానుకోపతి=దుఃఖిపడు. గంతంతు=కడచినదిమాత్రము; గతమేవ హి=కడచినదేకదా!

ఈకాలమునందు, ఏదిచేయబడగినదో, దానిమాత్రమయిప్పుడుకేయుము; కడచినదానిగూర్చిచిట్టిమంతలుదుఃఖిపడు; పోయినదిపోయినదేకానిమలరాదు. అని, తాత్పర్యము.

మయాపనయజం దోషం విక్రమేణ సమీకురు
 యది భిల్లస్తీ మే స్నేహా విక్రమం వావగచ్ఛసి. ౨౬
 యదివాకార్య మేతత్తే హృది కార్యతమం మతమ్

టిక॥ తే(అధ్యాత్మతమ)=నీకు; మే=నాకొరకు, నాయంపనుట; స్నేహః=చేరిమి; అస్తీయది=కలచేసి; (భిల్లమనదివాక్యాలంకారార్థము)= విక్రమం = పరాక్రమమున; అవగచ్ఛసి వా(యది)=ఎఱుగుదువేసి; ఏతత్ = ఇది; తే=నీయొక్క; హృది=మనసునందు; కార్యతమం=ముఖ్యముగాచేయవలసినదిగా; మతంయది=తలంపబడినదగునేసి; మమ=నాయొక్క; అ

పనయజం = అక్రమమువలనంగలిగిన; దోషం=దోషమును; విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత; సమీకురు=సరిచేయుము. నీకునాయందువాస్తవముగా స్నేహముకలచేసి, పరాక్రమమునీకుచేరిసియుండునని, ఇప్పుడుయుద్ధముచేయక శప్వరఃనీకునుదోచునే, నావిక్రమమువలనంగలిగినదోషమును, నీవుపరాక్రమంబున, బోగొట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

స సుహృ ద్యో విపన్నాభాం దీన మభ్యవపద్యతే. ౨౭
 స బంధు ర్యోఽపి తేషు సాహాయ్యా యోపకల్పతే

టిక॥ యః=ఏస్నేహితుడు; విపన్నాభాం = అపాయమునొందినప్రయోజనముగల; దీనం=దుఃఖితుండగు

వాని; అభ్యవపద్యతే=పొందుచున్నాడో; సః=అతడు; సుహృత్=స్నేహితుడు; యః=ఏబంధువు; అపి తేషు=

నీతిదప్పిన వారివిషయమయి ; సాహాయ్యము=తోడుపాటుకొఱకు; ఉపకల్ప=అగుచున్నాఁడో; సః=అతఁడు; బంధుః=బంధువు.

కార్యవాశమునొందిననుండైయుండువానికిసాహాయ్యము గావించవచ్చు

స్నేహితుండెన్నేహితుండు; నీతిదప్పి బాధపడుచుండు వారలకుసాహాయ్యముగావించుబంధువేబంధువు. అని, రావణుండు, కుంభకణ్ఠునితోకెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మధైర్యవం బ్రవాణుండు వచనం ధీరచారుణుఁడౌ రుద్రోయ మితి విజ్ఞాయ శనై శ్శ్శ్శ్శ మువాచ హ

టీక|| అథ=అంత; సః(అధ్యాయ)తము)=అపింధకణ్ఠుండు; ఉపం=గట్టు ; ధీరచారుణం=దైర్యముతోఁగూడినదియుభయంకరమునగు; వచనం=మాటను; బ్రవాణుండు=చెప్పడునైయున్న; సః=అరావణునిగూర్చి; “అయం=ఈతఁడు; రుద్రః=కోపమునొందినాఁడు;” ఇతి=అని; విజ్ఞాయ= తెలి

సి; శనై =మెల్ల గా; శ్శ్శ్శ్శ= మృదువుగా; ఉవాచ=చెప్పెను. అతఁడుకుంభకణ్ఠుండు, ఇట్లుధీరముగాభయంకరముగాను చాచులాడుచున్నరావణులూచి, యీతఁడుకోపమునొండెని తెలిసికొని, మెల్లగామృదువదనముచే, నిట్లనియె. అని, తాత్పర్యము.

అతీతహి సమాలక్య భ్రాతరం యధితేంద్రియమ్. ౨౭ కుంభకణ్ఠ శ్శనై వాక్యం బభాషే పరిసాంత్యయన్

టీక|| కుంభకణ్ఠః=కుంభకణ్ఠుండు; అతీత=విక్రీ-లియు; యధితేంద్రియం = కలిగినయంద్రియములుగల ; భ్రాతరం=అన్నను; సమాలక్య=చూచి; శనై = మెల్లగా; పరిసాంత్యయన్=తోటడించుడు; వాక్యం=మాట

ను; బభాషే=పలికెను, కుంభకణ్ఠుండు, తనయన్నరావణుండు, విక్రీ-లియుండుపితుండైయుండుటంబూచి, మెల్ల గానతనిసూరడించుచు, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అలం, రాక్షసరాజేంద్ర సంతాప ముపపద్య తే. ౩౦
రోషంచ సంపరిత్యజ్య స్వస్థో భవతు మహానీ

టీక|| రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజు నెమ్మదిగలవాడవు; భవతుం = అగుట
[శ్రేష్ఠుండవగురావణుడా! తే (త్వ తు; అహంసి = తగదువు.
యా) = నీచేత; సంతాపం = పరితాప రాక్షసరాజో శ్రమండవగు రావ
మును; ఉపపద్య = పొంది; అలం = చా ణుడా! ఈపరితాపమువదలుము; కో
లును. రోషంచ = సంతాపమును; సం పమునుంగూడఁబరిత్యజించి, స్వస్థుడ
పరిత్యజ్య = వక్కాగావడిచి; స్వస్థః = వై యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

తై త న్ననసి కళావ్యం మయి జీవతి పాథివ. ౩౧
త మహం సాశయిష్యామి యత్యతే మత్యసే

టీక|| పాథివ = రాక్షసరాజుండవగు మ్యాది = నశించునెడను.
రావణుడా; మయి = నేను; జీవతి = జీవి రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
చియుండఁగా; ఏకత్వధి; మనసి = మన నేనప్రితకియుండఁగా, నీవు, ఈదుఃఖ
సువందు; కళావ్యం = చేయఁబడవలసిన మునుషనసులోనుంచవలదు ; ఎవ్వనిని
దిలేదు. యత్యతే = ఎవ్వనినిమి త్రమయి; మి త్రమయినీవు పరితపించుచున్నావో,
పరితప్యసే = పరితపించుచున్నావో ; ఆరాముని, నేనువధించెను.
తం = అతని; అహం = నేను ; సాశయి అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యంతు హితం వాచ్యం సర్వావస్థం మయా తవ. ౩౨
బంధుభావా దభిహితం భ్రాతృస్నేహాచ్చ పాథివ

టీక|| పాథివ = రాక్షసనాథుండవ ను; అవశ్యంతు = అవశ్యముగానె ; హి
గురావణుడా! మయా = నాచేత ; త తం = మేలుగలిగించుమాట; వాచ్యం =
వ = నీకు; సర్వావస్థం = (సప్తమ్యర్థః చెప్పఁదగినది; బంధుభావాత్ = బంధువు
తుండుద్వితీయ) నీమస్తావస్థలయందు నగుటవలన; భ్రాతృస్నేహాచ్చ = తో

ప్రతిపదాంధ్రశాస్త్రాభివ్యక్తిశాస్త్రము.

స ౬౩

బుట్టువునందలిన్నేహమువలనను; అధి
హితం=చెప్పబడినది.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
నేనునీకుండమ్ముండనుబంధువుండను, స

ర్వావస్థలయందును, నీకవశ్యము హిత
ముచెప్పవలసినదివిధి; కావున, ఈమా
టంజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

సద్యశం యత్తు కాలేన్దిక కతుకం స్మిగ్ధం బంధునా. ౩౩
శత్రూహం కదనం పశ్య క్రియమాణం మయా రిడే

టికన్మిగ్ధేవ=స్నేహముగల; బం
ధువా=బంధువుచేత; అస్తిక=కు; కా
లే=కాలమునందు; యత్తు= ఏమిమాట
ము; కతుకం=చేయుటను; సద్యశం=
యుక్తమే; తత్ (అధ్యాహుత
ము)=ః; మయా=వాచిత; రిడే=య
ద్దమునందు; క్రియమాణం= చేయుట
డుచున్న; శత్రూహం= శత్రువులయొ

కా; కదనం=వధమును; పశ్య = చూ
పము.

స్నేహముగలబంధువు, ఇట్టికాల
ములందు, ఏమిచేయుటయుక్తమే, అ
కార్యమునుయథాశక్తిగావించెదను;
యుద్ధమునందు; శత్రువుల నందఱులకుం
పెట్టఁజూచుము. అని, తాత్పర్యము.

అద్య పశ్య మహాబాహూ మయా సమరమూర్ధన. ౩౪
హలే రామే సహభ్రాతౌ ద్రవఃటిం హరివాహీనిమ్

టికన్మహాబాహూ = పెద్దచేతు
లుగలరావణుడా; అద్య=ఇప్పుడు; మ
యా=వాచిత; రామే = రాముడు;
సమరమూర్ధన=యుద్ధాగ్రిమునందు;
భ్రాతౌసహ=తమ్మునితోఁగూడ; హ
లే=చంద్రులదఁగా; ద్రవఃటిం= పరుగ
త్తుచున్న; హరివాహీనిమ్ = వానరసేన

ను; పశ్య=చూచుము.

మహాబాహుండవగురావణుడా!
ఇప్పుడు, నేను, యుద్ధంబున, రాముని
లక్ష్యఁజుచున్నది, వానరసేనయంత
యొంటాటిపోవునట్లుగావించెదను; చూ
డుము. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రాక్షస్య త క్షృష్ట్యా మయా సితం రథా చ్చిరః. ౩౫

శ్రీమద్రామాయ యుద్ధకాండము. ౧౦౧౩

సుభ భవ మహాబాహూ సీతార్కవతు దుఃఖతా

టీక॥మహాబాహూ = పెద్దచేతు గాక.

లుగలరావణుడా! అర్జు = ఇప్పుడు;	మహాబాహుండవగు రావణుడా!
రణాత్ = యుద్ధముననుండి ; మయా =	ఇప్పుడు నేను యుద్ధంబుననుండి రాముని
నాచేత; ఆనీతం = లేబడిన; రామస్య =	శిఃస్సు దెచ్చి నీకు జూపెదను ; నీవుదా
రామునియొక్క; శిరః = తలను; దృ	ని జూచి సుఖమండవగుము; సీతార్కవ
స్త్రావ = చూచి; ఇభి = సుఖముగలవాఁ	దుఃఖంబునొందుగాక.
డవు; భవ = అగుము. సీతా = సీత ; దుః	అని, తాత్పర్యము.
ఖతా = దుఃఖముగలది; భవతు = అగు	

అద్య రామస్య పశ్యేతు నిధనం సుమహా ప్రియమ్. ౩౬
లంకాయాం రాక్షసాః స్సవే యే తే సహతరాంఽవః

టీక॥అర్జు = ఇప్పుడు; మే = ఎవ్వరు; యొక్క; నిధనం = చావును; పశ్యేతుం =	
నిహతరాంఽవః = చంపబడినబంధు	చూతురుగాక.
లుగలవారలో; తే = ఆ; లంకాయాం =	లంకాయందు , ఇదివఱకు యుద్ధంబు
లంకాయందులి; రాక్షసాః = రాక్షసులు;	న బంధువులం బోఁగొట్టుకొనియుండు
సవే = అందఱును; సుమహాత్ = మి	రాక్షసులు, తమకుఁబరమసంతోషకరమ
క్రిందియు గొప్పదగు; ప్రియం = సం	యినరామమరణంబునిప్పుడుచూతురు.
తోషకరమయిన; రామస్య = రాముని	అని, తాత్పర్యము.

అద్య శోకపరీతానాం స్వబంధువధకారణాత్. ౩౭
శత్రో ర్యుధి వివాశేన కరోమ్యాప్రప్రమాదానమ్

టీక॥అర్జు = ఇప్పుడు; స్వబంధువధ	దుఃఖముచే వ్యాపింపబడిన వారలకు;
కారణాత్ = తమబంధువులఁ జంపుటయ	యధి = యుద్ధమునందు; శత్రోః = శత్రు
నుకారణమువలన; శోకపరీతానాం =	వుయొక్క; వివాశేన = చావుచేత ; అ

అధ్యాయము • ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యనహితము.

స ౬౩

సప్రమాదానం = కన్నీళ్ళు తుడుచుట
ను; కరోయి = చేసెదను.

ఇప్పుడు, యుద్ధంబునఁ దమబంధు
వులు చచ్చుటవలన దుఃఖితులయియుం

దురాక్షిసులకు , యుద్ధంబునకేత్రువు
ను వధించుటచేఁ గన్నీళ్ళు తుడిచి గం
తోవంబుగఱిగించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య పవకతసంకాశం ససూర్య దివ తోయదమ్. ౩౨
వికీర్ణం పశ్య సమశే సుగ్రీవం క్షవగోత్రమమ్

టీక|| అద్య = ఇప్పుడు; పశ్యగోత్రా
శం = పర్వతముతో సమానమైనది; క్షవ
గోత్రం = వానశ్రేష్ఠుడును; సమ
శే = యుద్ధవ. శంక; సూర్యం = సూ
ర్యుఁడొకఁడైన; తోయదమివ (స్థిరం)-
పేఘమువలెనున్నవాఁడును; వికీర్ణం
నేలంబడినవాఁడునగు; సుగ్రీవంక సుగ్రీ

వు; పశ్య = చూడుము.
ఇప్పుడు, పర్వతాకాయుండును వాన
శ్రేష్ఠుండునగు సుగ్రీవుఁడు, నేత్రుటం
దోఁగుడు, సూర్యకాంతిసహితంబగు
పేఘంబువలెవాఁడును, నేలంబడి
యొండెగలఁడు; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం రాక్షసై శేభి మణయాచ పరిరక్షితః. ౩౩
జిఘాంసుభి రాక్షసభి వశ్యసే త్వ దిహసఘ

టీక|| అశఘ = పాపరహితుండవ
గురావణుడా! త్వం = నీవు; రాక్షం
భి = రాక్షస; జిఘాంసుభి = చంప
గోరుచున్న; పభి = ఈ; రాక్షసై =
రాక్షసులచేతను; మణయాచ = నాచే
తను; పరిరక్షితః = రక్షింపఁబడి
నవాడనై; త్వం = నీవు; కథం = ఎ

ట్లు; ఇహ = ఇప్పుడు; వశ్యసే = వధించ
బడుచువు?
పాపరహితుండవగురావణుడా!
రాముఁడధింపఁగోరుచుండు నీరాక్షసు
లను నేను సరిక్షించుచుండఁగా, నిన్నిపు
దురాముఁడెట్లువధింపఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

అద్య పూవణం హతే లేన మయి త్వం హంతి రాఘవః. ౩౪

నాహమాత్మని సంతాపం గచ్ఛేయం రాక్షసాధిప

టీక॥ రాక్షసాధిప = గాక్షసరా	యం=పొందను.
జాండవగురావణుడా! అద్యం ఇష్ట	రాక్షసరాజుడవగురావణుడా!
దు; మయి=నేను; తేన= ఆరాముని	రాముండునన్నువధిచియిటుపిమ్మటని
చేత; పూజకం=మొదట; హలే=చం	క్షువధిపవశెను; నేనుక్రిత్తియిండగా
పంబడంగ; రాఘవం = రాముడు;	విస్మితమాత్రమువధిరేంజాలదు;వా
త్వం=నిన్ను; హంతి=వధించును. ఆ	విషయమై నాకంతమాత్రము పరితా
హం=నేను; ఆత్మని=నావిషయమయి;	పములేదు. అని, తాత్పర్యము.
సంతాపం = పరితాపమను; నగచ్ఛే	

కామం త్విదానీ మపి మాం వ్యాదిశ త్వం పరంతప. ౪౧
నపరః ప్రేషణీయస్తే యుద్ధాయా తులవక్రమ

టీక॥ అతులవిక్రమ= సరిలేనిపరా	యం; న=లేడు.
క్రిమముగలవాడవు; పరంతప=శత్రు	సరిలేనిపరాక్రమముగలవాడవు శ
వులందరింపం జేయువాడవగు రావ	శ్రువులందరింపజేయువాడవునగు రా
ణుడా! ఇదానీమపి=ఇప్పుడె; మాం=	వణుడా. ఇప్పుడెనాకాజ్ఞ యెసంగు
నన్ను; కామం=యథేచ్ఛముగా; వ్యా	ము ; యుద్ధముచేకుటంపందిగినవాడు
దిశ=అజ్ఞాపించుము; తే=నీకు ; ప్రేష	నాకన్ననితరుండెవ్వఁడును నీకుదొరక
ణీయః=పంపదగినవాడు; పరః=ఇత	దు. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్సాదయిష్యామి శత్రుంస్తవ మహాబల. ౪౨

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల	దను.
ముగలరావణుడా! అహం=నేను ; త	మహాబలకాలివగురావణుడా! నీ
వ=నీయొకరి; శత్రూ = శత్రువుల	శత్రువులనందఱను నేనువధించెదను.
ముత్సాదయిష్యామి= నశింపజేసె	అని, తాత్పర్యము.

యదిశక్రో యది యమో యదిపావకమారుతౌ

తానహం యోధయిష్యామి కుభేరవరుడావపి. ౪౩

టీక॥ శక్రో యది = ఇంద్రుడైనను;	యిష్యామి = యుద్ధము చేయుచెదను.
యమో యది = యముడైనను; పావక	ఇంద్రుండుగానియముండుగాని అ
మారుతౌ యది = అగ్నితూత్రుండును	గ్నివాయువులుగానకుభేరవరులుగా
వాయువునైనను; కుభేరవరుడావపి =	నివచ్చినవారలతో నుండునను యు
కుభేరుండును వరులుండునైనను; అ	ద్ధముగానిచెదను. అని, తాత్పర్యము.
హం = నేను; తా = వారలను; యోధ	

గిరిమాత్రశరీరస్య శివశూలధరస్యమే

నదకత స్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య బిభియాత్ప భ్రుంధరః. ౪౪

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతమం	యపడును.
తటిదేహముగలవాడను; శివశూలధరి	పర్వతాకారశరీరుండను తీక్ష్ణముల
స్య = కఠకయినశూలమును దాల్చినవా	గుకోటలుగలవాడనగునేను, తీక్ష్ణముగు
డను; తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య = కఠకులయిన కో	శూలముదాల్చి, సింహనాదంబుల సే
టులగలవాడను; నదకతః = అలడుదు	యురుబోగా, కేవేంద్రుండుగూడ భ
న్నవాడనగు; మే = నాకు; భ్రుం	యపడిపాతిపోవును.
ధరశ్చ = ఇంద్రుండును; బిభియాత్ = భ	అని, తాత్పర్యము.

అథవా త్యక్తశస్త్రస్య మృత్తత స్రరసా రిపూర్ణ

న మే ప్రతిముఖే స్థాయం క స్సాగ్ని భృక్తో జిజీవిషుః. ౪౫

టీక॥ అథవా = అటుగాలేని, త్యక్త	యచన్నవాడనగు; మే = నాయొక్క;
శస్త్రస్య = విడువబడిన యాయుధము	ప్రతిముఖే = కట్టెదుట; స్థాయం = నిలు
గలవాడను; తరసా = బలముచేత; రి	దుటకు; జిజీవిషుః = బ్రతుకుగోరువా
పూర్ణ = శత్రువులను; మృత్తతః = కఠిం	దు; కః = ఎవ్వఁడు; కక్తః = నమఁకుండు

స్వార్థ = అగును.

౧౦

అటుగాక, నేను, ఆయుధంబువిడిచి
వట్టి బాహుబలంబుచే శత్రువులంజం

ప్రచుహరించునెడ, బ్రతుకవలెననియం
దువాఁడెవ్వఁడునాయెదుట నిలువంగ
లఁడు? అని, తాత్పర్యము.

వైవశక్త్యా న గదయా నాసినా సిశితై శ్వరైః

హస్తార్థ్యా మేవ సంరభ్యో హసిష్యామ్యపి వజ్రిణమ్. ౪౬

టిక॥ శక్త్యా = శక్తియును నాయు
ధముచేత; వైవ = కానేకాదు. గద
యా = గదచేత; న = కాదు. అసినా =
శిక్షముచేత; న = కాదు. సిశితై = కలు
కులయన; శ్వరైః = బాణముచేత; న(అ
ర్థ్యావృత్తము) = కాదు. సంరభ్యః = కు
పితుండనై; హస్తార్థ్యామేవ = చేతుల

చేతన; వజ్రిణమపి = ఇంద్రునింగూడ ;
హసిష్యామి = వధించును.
నాకు, శక్తి, గద, శిక్షము, బాణము
లు, ఈయాయుధములేదియు న(అ-
లేదు; కోపంబుగల్గునేని, చేపొందునై న
ను, చేతులచేతనేవధించివుత్తును.
అని, తాత్పర్యము.

యది మే ముష్టివేగం న రాఘవోద్య సహస్యతే

తతఃపాస్యంతి బాణోఘా రుధిరం రాఘవస్య తు. ౪౭

టిక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ
డు; అద్యః = ఇప్పుడు; మే = నాయొక్క ;
ముష్టివేగం = పిడికిటిపోటువేగమును; స
హస్యతేయది = సహించునని; తత
స్త = అటుపిమ్మట; రాఘవస్య = రా
మునియొక్క; బాణోఘాః = బాణస
మూహములు; మే(అర్థ్యావృత్తము) =

నాయొక్క; రుధిరం = నెత్తురును; పా
స్యంతి = త్రొక్కలవు.
ఆరాముండు; నాపిడికిటిపోటునకు
తాళునని, యటుపిమ్మట, రామునిబా
ణములునానెత్తురుత్రొక్కలవు.
అని, తాత్పర్యము.

చింతయా బాధ్యనే రాజక పిమళం మయి తివ్రతి
సోహం శత్రువినాకాయ తవ నిర్మాత ముద్యతః. ౪౮

టీక॥ రాజక=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! మయి=నేను; తివ్రతి=
తిండంగా; కిమర్థం=ఎందుకొకట; చిం
తయా=దుఃఖముచేత; బాధ్యనే=బా
ధింపబడెదవు? సరి=అట్టి; అహం=నే
ను; తవ-నీయొక్క; శత్రువినాకాయ-శ
త్రువులవాశముకొకట; నిర్యాతుం=వెడ
లుటకు; కద్యతః=సిద్ధుండవై యున్నాను.
రావణుడా! నేనుండగానీవేలయి
ట్లుదుఃఖపడుచున్నావు? నేను, నీశత్రు
వునువధిండుటకై పోవుటకు సిద్ధుండవై
యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ముంద రామా ద్భయం రాజక హనిష్యామిహ సంయుగే
తాఘవం లక్ష్మణంచైవ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్. ౪౯

టీక॥ రాజక= రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! రామాలే= రాముని
వలన; భయం=భయమును; ముంచ=
విడుపుము. ఇహ= ఇప్పుడు; సంయు
గే=యుద్ధమునందు; తాఘవం=రాము
ని; లక్ష్మణంచైవ=లక్ష్మణుని; మహాబ
లం=అధికమయినబలముగల; సుగ్రీవం
చైవ=సుగ్రీవుని; హనిష్యామి = వధిం
చెదను.
రావణుడా! రామునివలనిభయంబువి
డుపుము; నేనప్పుడు, యుద్ధంబునందు ,
రామలక్ష్మణులను మహాబలకాలియగు
సుగ్రీవుని, వధించివుచ్చివను.
అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతంచ రక్షోఘ్నం లంకా యేన ప్రదీపితా
హరింకృపి హనిష్యామి సంయుగే సమవస్థితా. ౫౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; లంకా=
లంకాపట్టణము; ప్రదీపితా= దహిం
పబడినదో; తం(అధ్యాత్మతమ)=అ
ట్టి; రక్షోఘ్నం= రాక్షసులంబంపినవాఁ
డైన; హనుమంతంచ=హనుమంతుని ;
సంయుగే=యుద్ధమునందు ; సమవస్థి
తా=నిలిచియున్న; హరింకృపి=తా
నులనుగూడ ; హనిష్యామి = వధిం
చెదను.
మనలంకనుదహించిరాక్షసులనేకు
లంబంపినహనుమంతుండు మొదలుగా
యుద్ధమునకువచ్చియున్నతానరులనంద
లనువధించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్భక్తయోగము * యుద్ధకాండము: ౧౧:౩

స ౬౩

అసాధారణ మిచ్చామి తపః శ్రమ ద్భక్తః

టీక|| తపః=నీకు; అసాధారణం = మఱియైవ్వరికిఁ బొందనలవి
ఇతరుఁగులేని; మహత్ = గొప్పదగు; హయశస్సునీకు , గణగునట్లుగావిం
యశః=జిత్తు; దాతుం=ఇచ్చుటకు ; దను.అని, తాత్పర్యము.
ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను.

యదిజేంద్రా ద్భయం రాజక యదివాపి స్వయంభవః. ౫౧

టీక|| రాజక = రాక్షసరాజుడవ నేదను.
గురావలూదా! భయం=భయము; ఇం రాక్షసరాజుడవగురావలూదా!
ద్రాచ్చయది = ఇంద్రునివలననై నను; ఇంద్రునివలన భయంబుగలిగిననుబ్రహ్మ
స్వయంభవోయదివాపి = బ్రహ్మదేవుని దేవునివలనభయముగలిగినను , అన్నిటి
వలనను; తదపి(అధ్యాత్మతము)=దా నిబోగొట్టెదను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూడ; మోచయిష్యామి = విడిపిం

అపిదేవా శ్చయివ్యంలే క్రుద్ధే మయి మహీశరే
యమంచ శమయిష్యామి భత్యయిష్యామి పావకమ్. ౫౨

టీక|| మయి=నేను; క్రుద్ధే=కోప త్యయిష్యామి=భక్షింతును.
మోచిందఁగా; దేవాఅపి= దేవతలు నేనుగోపమునొందినయెడలదేవతలు
గూడ; మహీశరే=భూతలమునందు; శ గూడవలంబిపోదురు; యమనింగూడ
యివ్యంలే=పరుండుడురు. యమంచ= వధింతును; అగ్నిహోత్రుంగూడభక్షిం
యమనిగూడ; శమయిష్యామి= శం తును. అని, తాత్పర్యము.
తినిందించెదను? పావకం=అగ్నినిభ

అదిత్యం పాతయిష్యామి సనత్కృతం మహీశరే
శరక్రతుం వధిష్యామి పాస్యామి వరుణాయమ్. ౫౩

టికా సనక్షత్రం = సనక్షత్రములలో	య = తా గదను.
హరిః; ఆదిత్యం = సూర్యుని ; మహిత	సూర్యునిసనక్షత్రములను ఆకాశంబు
లే = ధూతలమనందు ; పాతయిష్యా	ననుండినేలంబడవేసెదను ; దేవేంద్రు
మి = పడదొ నెదను. శత్రువులు = ఇం	నివధించెదను ; సముద్రమునంతయుఁ
ద్రుని; చదిష్యామి = చంపెదను . వరు	దా గివేసెదను. అని, తాత్పర్యము.
ణాలయః = సముద్రమును ; పాస్యా	

పవకతాం శ్చూణాయీష్యామి దారయీష్యామి మేదినీమ్

టికా పర్వతాక్ = పవకతములను;	పవకతంబులను జూణించుగానిం
చూణాయీష్యామి = పొడిగావించెద	చెదను; ధూమిన. తయ్యంబగులం గొట్టె
ను. మేదినీం = ధూమిని ; దారయీష్యా	దను. అని, తాత్పర్యము.
మి = పగులం గొట్టెదను.	

దీర్ఘకాలం ద్రసు ప్తస్య కుంభకణాస్య విక్రమమ్. ౫౪
అద్య పశ్యంతు భూతాని భక్త్యమాణాని సవశః

టికా అద్య = ఇప్పుడు ; భూతాని =	మనుగాక.
ధూతములు; సవశః = అన్నియు; భ	ఇప్పుడు, ధూతముల్నియు, నాచే
క్త్యమాణాని = భజింపబడుచున్నవ	భజింపబడుచున్నవయి , బహుకాల
య; దీర్ఘకాలం = దీర్ఘకాలము; ద్ర	ముగా నిద్రవోవుచుండిన నాపరాక్రమ
సు ప్తస్య = నిదురించియుండిన; కుంభక	మును జూచుదుగాక.
ణాస్య = కుంభకణానియొక్క; విక్ర	అని, తాత్పర్యము.
మం = పరాక్రమమును; పశ్యంతు = చూ	

నన్విదం త్రిదివం సవక మాహరస్య న పూర్వతే. ౫౫

టికా|| నను = ఓయి; ఇదం = ఈ ; త్రిదివం = మూడులోకములు; సవకం = అం

తయఃప్రహరస్య=ప్రహరమునకు ; స	కౌపూటయాహరమనకేచాలతః ఇం
పూర్యతే=చాలదు.	కనాతోనైస్తుయోద్ధమశ్చయేన?
తేమాండుల ములును , వాకొ	అని, తాత్పర్యము.

వధేన తే దాశరథే స్సుఖాహా
 సుఖం సమాహతుః మహం వ్రజామి
 సహత్య రామం సహతిత్వదేన
 భాదామి సవాక్ హః యూధమభ్యాక్. ౫౬

టీక సుఖాహా=సుఖమునకుఁ దగి	లయినవారఁను; సర్వాక్= అంశము
నరావణుడా! అహం=నేను; దాశర	భాదామి=భక్షించెదను.
థే=రామునియొక్క; వధేన=చంద్రుట	సుఖంబనుభవింపఁ దగిన రావణు
చేత; తే=నీకు; సుఖం=సుఖమును; స	డా! నేననీకుసుఖంబుగలిగించుటకైరా
మాహతుః=కలుగజేయుటకు ; వ్ర	మునవధింపఁబోవుచున్నాను ; రామలి
జామి=పోయెదను. రామం= రాముని;	త్వణులనవధించి, వానరోత్తముల నం
తిత్వదేనసహ=తిత్వణునితోఁ గూడ;	దఱును యుధేచ్ఛంభక్షించెదను.
సహత్య = వధించి; హః యూధము	అని, తాత్పర్యము.
భ్యాక్=వానరసమూహములో శ్రేష్ఠ	

రమస్వకామం పిబచాగ్ర్యవారుణీం
 కురువ్య కృత్యాని వినీయతాం జ్వరః
 మయా జ్యరామే గమితే యమత్వయం
 చిరాయ నీతా వశగా భవిష్యతి. ౫౭

టీక కామం=యథేచ్ఛగా ; రమ	చేయుము. జ్వరః=సంతాపము; వినీయ
స్వ=క్రిందింపుము. అగ్ర్యవారుణీం=శ్రే	తాం=నిగ్రహింపఁబడుఁగాక. అజ్య=
ష్ఠమయినమద్యమును; పిబత=త్రాగు	ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; రామే =
ము. కృత్యాని=పనులను; కురువ్య =	రామిండు; యమత్వయం=యమముగ

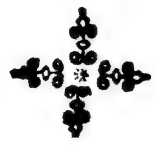
ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యము.

స ౬౩

హమను; గమితే=హందింపఁబడఁగా;	లుము; పనులంజేసికొనుము; సంతాప
సీతా=సీత; చిరాయ=బహుకాలము;	మునువిడుపుము; నేనిప్పుడురామని వ
వశగా; అధీనతనొందినది; భవిష్యతి =	భవిష్యదగావున, సీతాదేవియింక బహు
కాఁగలదు.	కాలమునీవశములో నుండఁగలదు. అని,
యథేచ్ఛగా సంతోషంబునం గ్రీడిం	కుంభకణుండు, రావణునితోఁజెప్పె
వుము; ఉత్తమమయినమద్యమునుగ్రో	సు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, త్రివప్తితమనగః.
 ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రివప్తితమనగః-టిక,
 ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౨కి

స ౬౪

(అ)

తదుక్షస్థితమనగకప్రారంభః.

తదుక్షమతికాయస్య బలినో బాహుశాలినః.

కుంభకణ్ణస్య వచనం శ్రుత్వోష్ణవాచ మహూదరః. ౧

టీక మహూదరః= మహూదరుఁ	వచనం=మాటను ; శ్రుత్వా=విని; ఉ
దు;అతికాయస్య = పెద్దశరీరముగల	వాచ=చెప్పెను.
వాఁడును; బలిః = అధికమయినబల	మహూదరుండు, మహాకాయం
ముగలవాఁడును; బాహుశాలినః= చే	డునుమహాబలుఁడునుమహాబాహుండు
తులచేఁబ్రకాశించుడున్నవాఁడునగు ;	నగుకుంభకణ్ణఁడుచెప్పిన మాటనువి
కుంభకణ్ణస్య = కుంభకణ్ణునియొ	ని, యిట్లు, ఒదుట చెప్పెను.
క్క; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; తతః=అ;	అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణ్ణ కులె జాతో ధృష్టః ప్రాకృతవశనః

అవలిప్తో నశక్నోపి కృత్యం సవత్ర చేదితుమ్. ౨

టీక కుంభకణ్ణ = కుంభక	కుండపుగావు.
ణ్ణుఁడా! కులే = ఉత్తమవంశమునం	కుంభకణ్ణుఁడా! నీవు, ఉత్తమకు
దు;జాతః=పుట్టినవాఁడవు(అయినను)	లంబునంబుట్టినవాఁడవైనను, మోటు
ధృష్టః= మోటుగాఁడవు. ప్రాకృతద	గాఁడవు. అల్పబుద్ధివి, గణితకుండపు
శనః = యుక్తమయినబుద్ధిగలవాఁడ	కావున, ఏవిషయమునందుననీకుఁగా
వు. అవలిప్తో=గణితకుండపు. సవత్ర	ర్యాకార్యము, తెలియదు.
త్ర=అన్నిటను; కృత్యం=కార్యమును;	అని, తాత్పర్యము.
చేదితుమ్=ఎఱుంగుటకు; నశక్నోపి=శ	

సహి రాజా నజానీతే కుంభకణ్ణ సయోనయా

త్వంతు వైశోరణా ధృష్టః కేవలం వక్తుమిచ్ఛసి.

౧౧౨౦

౧౧౨౧

టిక॥ కుంభకణ్డ = కుంభకణ్డఁ
దా! గాజా = రావణుడు; నయాన
యా = న్యాయాన్యాయములను; సహ
నకానీతే = తెలియకనే యుండలేదుగ
రా! త్వంతు = నీవు మాత్రము; కైశో
రకాలే = బాల్యమువలన; ధృష్టః = మో
టుననుగలవాఁడవై; కేవలం = వట్టి
మాటను; వక్త్రం = చెప్పటకు; ఇచ్చసి =

కోరుచున్నావు.
కుంభకణ్డఁదా! రాక్షసరాజుఁ
డగురావణునకు, న్యాయాన్యాయము
లు తెలియకుండలేదు; నీవు బాలం
డవుగావున, మోటుననునను, నిట్లు
వ్యర్థపుమాటలఁజేలేవవు.
అని, తాత్పర్యము.

స్థానం వృద్ధిం చ హం చ దేశకాలవిభాగవిత్
అన్తవశ్య పరేహం చ బుద్ధ్యతే రాక్షసపక్షః. ౪

టిక॥ దేశకాలవిభాగవిత్ = దేశ
కాలములవిభాగముంచెరిసిన; రాక్ష
సపక్షః = రాక్షసరాజుఁడగు రావ
ణుడు; అన్తవశ్య = తనయొక్కయు; ప
రేహం చ = శత్రువులయొక్కయు; స్థా
నం = సమతను; వృద్ధిం చ = వృద్ధి; హ
ం చ = హంసి; బుద్ధ్యతే = విచిన్తును.

రావణుండు, దేశకాలవిభాగము
లంచెరిసినవాఁడుకావున, తనయొక్క-
యుశత్రువులయొక్కయు, వృద్ధియ
ములను సమముగా నుండుటను, వి
క్కరగాఁజెరిసినవాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యత్ప్రశక్యం బలవతా కతుకం ప్రాకృతబుద్ధినా
అనుపాసితవృద్ధేన కః కుర్యాత్ప్రావృతం బుధః. ౫

టిక॥ యత్ప్ర = ఏదిమాత్రము; బలవ
తా = బలముగలవాఁడును; ప్రాకృ
తబుద్ధినా = అబ్బబుద్ధిగలవాఁడును; అను
పాసితవృద్ధేన = ఉపాసించుటకు వృ
ద్ధులగువాఁడునుగానిదేశకాలము

నేయుటకు; అశక్యం = అలవిగాదో; తా
వృశం = అట్టిదని; బుధః = పండితుఁడు;
కః = ఎవ్వఁడు; కుర్యాత్ = చేయును;
కేవలబలముమాత్రముగలిగి, అల్ప
బుద్ధియుం బృథ్వీవదేయని నియట్టి

శ్రీమద్రాష్ట్రముః యుద్ధకాండము. ౧౦౨

స ౬౪

వాసికింగూడఁజేయరానిదని తోచునట్టి స్థితిచేయనుఁజిని, తాత్పర్యము.
కార్యమును, బంధితుండగురావణుండు

యాంస్తు ధర్మాధర్మకామాం స్త్వం బ్రహ్మి పృథగాశ్రయాన్
అనుబోధ్యం స్వభావేన న హి లక్షణ మస్తి తే. ౬

టీక॥ త్వం(అధ్యాత్మతమ) = నీ ప్రమాణము; నా స్తిహి = లేదుగదా!
పు;యాన్ = ఏ; ధర్మాధర్మకామాన్ = నీవు, ధర్మాధర్మకామములకు, వే
ధర్మాధర్మకామములను; పృథగాశ్ర టువేఱుగా ఫలములనియతముగాఁగల
యాన్ = భిన్నఫలములుగలవానిగా; పు; అధర్మముగావించుటచేసిట్టి యా
బ్రహ్మి = చెప్పచున్నావో; తాన్(అ పదగలిగినదనిచెప్పినావే; అట్లుధర్మా
ధ్యాత్మతమ)కు = వానినిమాత్రము; ధర్మకామములకునియతమున్నవి యను
స్వభావేన = స్వభావముచేత; అనుబో టకునీకుఁబ్రమాణమేమియున్నది?
ధ్యం = తెలిసికొనుటకు; తె-నీకు; లక్షణం- అని, తాత్పర్యము.

కమకా వైవహీ సవేషాం కారణానాం ప్రయోజకమ్
శ్రేయః పాపీయసాం చాత్ర ఫలం భవతి కమకామ. ౭

టీక॥ సవేషాం = సమస్తమయి సమస్తఫలములకునుగమకామకార
న; కారణానాంచ = ఫలములకును; క ణము; మంచికమకామచేసినమంచిఫల
మైకవచకమకామ; ప్రయోజకంహి = మునుజేడుకర్తమునకుఁజేషఫలమునుగ
కారణముగదా! అత్ర = ఇందు; పాపీ లగుననికదాచెప్పవలెను; అందు, జేడ్డ
యసాం = పాపిష్ఠములయిన; కమకా కమకామలవలనమంచిఫలములుగలుగు
ణాంచ = కార్యములకును; శ్రేయః = మం దున్నవి; మంచికమకామలవలనచెడుగ
చిజైన; ఫలం = ఫలము; భవతి = కలు లుగుచున్నది; కావుననట్లుచెప్పట తగ
గుచున్నది. దు. అని, తాత్పర్యము.

నిశ్చేయసఫలావేవ ధర్మాధర్మా వితరా వపి

అధర్మానర్థయోః ప్రాప్తిః ఫలంచ ప్రత్యవాయకమ్. ౮

<p>టీక॥ ధర్మాశ్చ౯౯=ధర్మాధర్మములును; ఇతరాఃపి=అధర్మానర్థములును; నిశ్చేయసఫలావేవ = శ్రేయస్సునుగలిగించునవియె. అధర్మానర్థయోః=అధర్మానర్థములయందు; ఫలంచ=సుఖమును; ప్రత్యవాయకం=దుఃఖమును; ప్రాప్తిః = పొందబడునది.</p>	<p>ధర్మాధర్మములును అధర్మానర్థములును; అన్నియు శ్రేయస్సునేగలిగించునవి; అయితేఅందు, అధర్మానర్థములమాత్రము, ఒకప్పుడు, దుఃఖమును గూడగలిగించుటకలదు, ఇంతియకాని, వానికిదుఃఖమేఫలమనిచెప్పటసరిగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఐహతాకపారశ్రం కర్మ=పురుషులచేతఃఐహతాకపారశ్రం కల్మాణి లభతే కామ మాస్తితేహ

<p>టీక॥ పుంః=పురుషులచేతఃఐహతాకపారశ్రం = ఈలోకమునకుఁ దోగించునదియు బరలోకమునకుఁ దోగించునదియునగు; కర్మ=కర్మము; నిపేక్ష్యతే= నేరింపఁబడుచున్నది. అపిశు=అయితే; కామం= కామమును; అస్తితః=పొందినవాఁడు; కల్మాణి=మంగళకరములయిన; కమాణి=</p>	<p>కర్మములను; లభతే=పొందును. పురుషులు, ఈలోకమునకుఁ దోగించుకర్మములను బరలోకమునకుఁ దోగించుకర్మములను చేయుచున్నారని; కేవలకామము నవలంబించియుండువానికిఁ బుష్కలములన్నియునలసకీలోకంబునవికీరియునుఁబొందంగును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత్ర స్త్రీప్రమిదం రాక్షా హృది కాశ్యం మతంచ నః
శత్రోహి సాహసం యత్స్యేత్సి-మివాత్రాహీయతామ్. ౧౦

<p>టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ఇదం= ఈనందు; స్త్రీప్ర=చేయఁబడినది. నక్క=తాపహరణకార్యము; హృది=చేనస్సుమాకుడు; కాశ్యం=చేయఁబడినదిగా;</p>	<p></p>
--	---------

మతం=సమ్మతమయినది. శత్రా= శత్రువిషయమునందు ("హి" అనునది పాదపూరణము); సాహసం= ఆలోచింపక చేసినది; యత=ఏది; స్యాత్= అగునో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అట్టిది; కిం=ఏది; ("ఇవ" అనునది పాదపూరణము); అత్ర=ఇప్పుడు; అవనీయతాం= అక్రమముగాం జేయబడినది.

అప్పుడు, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, సీతనపహరింపవలెననితలచి గొణెను; మేమును అవిచేయఁదగినది యనిసమ్మతించినాము; కట్లు, జరిగి యుండఁగా, ఇందు, శత్రువువిషయమయి రావణుండాలోచింపక చేసినయక్రమమేమియున్నది? అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్యైవాభియానేతు హేతు ర్యః కథితస్తయా
తత్రా ప్యనుపకన్తుం తే వత్స్యామి యదసాధుచ. ౧౧

• టీక॥ ఏకస్యైవ= ఒకరియొక్కయొక్క; అభియానేతు= యుద్ధమునకుఁబోవుటయందు; ర్యః=రీతేత; నః=ఏ; హేతుః=కారణము; తక్తః=చేయబడినదో; తత్రాపి= అందుకు; యత=ఏది; అనుపకన్తుం= అయుక్తమును; అసాధుచ=అహితమునో; తత్ (అధ్యాహృతము)=దాని; తే=నీకొఱ

కు; వత్స్యామి=చెప్పెదను. సీవొక్కఁడవెయ్యుద్ధమునకుఁబోయెదననిచెప్పి, యందుకుఁ గారణములుగా నీపరాక్రమాదులన్నదీంచితివే; అసాధుచ అయుక్తముగాను అసాధువుగానున్నది, చెప్పెదనువిషయము. అని, తాత్పర్యము.

యేన పూర్వం జనస్థానే బహవోఽబలా మాతాః
రాక్షసా రాక్షసం తం త్వం కథమేకో జయిష్యసి. ౧౨

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; పూర్వం=మును; జనస్థానే= జనస్థానమునందు; అతిబలాః= అధికమయినబలముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; బహవః= పె

క్కుండ్రు; మాతాః= చంపఁబడినారో; తం=అట్టి; రాక్షసం=రాముని; త్వం=నీవు; ఏకో=ఒక్కఁడవు; కథం=ఎట్లు; జయిష్యసి=జయింపఁగలవు?

ఎవ్వండుమున్ను, జనస్థానంబునం క్కండవెట్లుజయింపంగలవు?
దే, మహాబలకాలులగు రాక్షసులం బె అని, తాత్పర్యము.
క్కండవధించెనో, అట్టరాముని నీవో

యే పురా నిజితా స్తేన జనస్థానే మహాజనః
రాక్షసాం స్తాక్ పురే సర్వాక్ భీతా సద్యాపి పశ్యసి. ౧౩

టీక|| మహాజనః = అధికమయినవ; ని = ఇప్పుడును; భీతా = భయపడినవా
రాక్షమముగల; యే = ఏ రాక్షసులు; తే రలగుగా; పశ్యసి = చూడంగలవు.
న = ఆ రామునిచేత; జనస్థానే = జనస్థాన మున్ను రామునిచేత జనస్థానంబున జ
మునందు; పురా = మున్ను; నిజితాః = యింపబడినమహాపరాక్రమకాలులగు
జయింపబడినారో; తాక్ = ఆ; రాక్ష రాక్షసులందఱునిప్పటికిని, రామునిచేరు
సాక్ = రాక్షసులను; సర్వాక్ = అంద చేప్పినను భయపడుదున్నారు చూచు
అను; పురే = పట్టణమునందు; అద్యా ము. అని, తాత్పర్యము.

తం సింహ మివ సక్రద్ధం రామం దశరథాత్మజమ్
సహం నుప్త మివాబుధ్య ప్రబోధయితు మిచ్ఛసి. ౧౪

టీక|| సక్రద్ధం = కోపమునొందిన; రుచున్నావు.
సింహమివ (స్థితం) = సింహమువలెను కుపితంబగు సింహంబువలె దుర్ధ
న్న; తం = ఆ; దశరథాత్మజం = దశరథము ఘటంజైనదశరథపుత్రుండగు రాముని
హారాజుకొడుకైన రాముని; అబుధ్య = సంగతిజెలియక, నిదురించినసహము
ఎటుంగక; నుప్త = నిదురించిన; సహ సులేపునట్లు, అతనిపైకి బోలుచుచు
మివ = సహమునువలె; ప్రబోధయి వ్నావు. అని, తాత్పర్యము.
తుం = ఊలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛసి = కో

జ్వలంకం లేజసా నిత్యం క్రోధనవ దురాసదమ్
కస్తం మృత్యు మివాసహ్య మాసాదయితు మహాత. ౧౫

టీక॥ నిశ్యం = ఎల్లప్పుడును; లేజ తగును?

సా = కాంతిచేత; జ్వలంతః = ప్రకాశం
చున్నవాడును; కోధోపకోపము
చేత; దురాసదంతః = చెరుకొనివిగాని
వాడును; మృత్యుం = మృత్యువువలె ;
ఆసహ్యం = సహించరానివాడునగు;
తం = ఆరాముని; కః = ఎవ్వడు; ఆసా
దయతుం = సమీపించుటకు; అహం =

ఎల్లప్పుడును దివ్యలేబంబున వెలుంగుడు
మృవాడును గోపంబున దుర్భాషణం
చున్నప్పుడువలె, దేజియాదవలవి
గానివాడునగునారామునిసమీపంబున
కు, ఎవ్వడుపోగలుగును?
అని, తాత్పర్యము.

సంశయస్థ మిదం సర్వం శత్రోః ప్రతిసమాసనే

ఏకస్య గమనం తత్ర సహి మే రోచతే భృశమ్. ౧౬

టీక॥ శత్రోః = శత్రువయినరాము

నియొక్క; ప్రతిసమాసనే = ఎదురుగా
నిలుచుటయందు; ఇదం = ఈదైన్యము;
సర్వం = అంతయు; సంశయస్థం = సం
దేహముననున్నది. తత్ర = అందు; ఏక
స్య = ఒక్కనియొక్క; గమనం = పోవు
ట; మే = నాకు; భృశం = ఎంతమాత్ర

ము; సరోచతే = రుచింపదు.

రామునియెదుటనిలిచినదో; ఈమ
నరాక్షసదైన్య మంతయుఁ బ్రాణసంశ
యమునొందున; అట్లుండగా, ఒక్కఁ
డుయద్ధమునకుఁబోవుట నాకంతమా
త్రమునమృతముగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

హీనార్థక స్స సమృద్ధార్థకం కోరితం ప్రాకృతం యథా

నిశ్చిత్త జీవితత్యాగే వశ మానేతు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥ హీనార్థకం = విడువబడినప్ర

యోజనముగల; కః = ఎవ్వడు; సు
మృద్ధార్థకం = మిక్కిలియైనమృద్ధమయి
నప్రయోజనముగల; రివుం = శత్రువు
ను; ప్రాకృతం యథా = అట్లునివలె; ని

శ్చిత్తం = నిశ్చయించి; జీవితత్యాగే = ప్రా
ణత్యాగమునమిత్రమయి; వశం = అధి
పతను; అనేతుం = పొందించుటకు; ఇచ్ఛ
తి = కోరును?

ఎవ్వడు, తానుదుర్బలుండైయుం

దునస్యమ, మహాబలుండగుశత్రువును, సమైకబోయి, ప్రాణములపొంగొట్టు
 అట్లుండగా నెంచి, సరకుసేయక, యెరి కొనును. అని, తాత్పర్యము.

యస్య నాస్తి వసుష్యేషు సద్యతో రాక్షసోత్తమ
 కథ మేశంససే యోధుం తుల్యేనంద్రవివస్వతోః. ౧౮

టీకా: రాక్షసోత్తమ = రాక్షసశ్రేష్ఠాశ్ర?

మహా! యస్య = ఎవ్వరికి; సద్యతో = స
 రియైనవాడు; వసుష్యేషు = వసు
 ష్యులయందు; నాస్తి = లేదో; తేని (అ
 ధ్యాహృతము) = అట్టి ; ఇంద్రవివస్వ
 తోః = ఇంద్రసూర్యులకు; ముల్యేన = స
 మానుగువాడో; మోధుం = పోరుట
 క; కథం = ఎట్లు; అశంససే = కోరుచు

రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు కంభికణం
 దా! ఎవ్వడు, నను సమనుష్యులకన్న
 ను , అధికుడో, అట్టి శ్రేష్ఠుని సమా
 నుకను సమానుడైన రాక్షసతో నీ
 వొక్కండవెట్లు యుద్ధమున యుగోరెద
 వో? అని, మహాబలుడు, సంధికణం
 సహోదెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాను సంభ్రం కంభికణం మహూదరిః
 దీవాచ రక్షసాం మర్య రావణం లోక రావణమ్. ౧౯

టీకా: మహూదరిః = మహూదరుః
 దు; సంభ్రం = కుపితుండై ; కంభిక
 ణం = కంభికణాని గూర్చి; ఏవం =
 ఇట్లు; దీక్త్యాను = చెప్పినంతనై ; రక్ష
 సాం = రాక్షసులయొక్క; మర్య = స
 దుమునందు; లోక రావణం = లోకము
 లనుపేక్షించునట్టి; రావణం = రావణుని

గూర్చి; దీవాచ = దెప్పెను.
 మహూదరుడు, శుభ్రవకారంబు
 నగుచుండై కంభికణానిలోఁజెప్పి,
 యంత రాక్షసమయ్యుండున , లోక రావ
 ణుడగు రావణునిగాంచి, యిట్లు, దెప్పె
 ను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యా తునస్త్యం నైజహీం కిమథం సంప్రజల్పసి

యదిచ్చసి తదా సీతా వశగాతే భవిష్యతి. ౨౦

టీక॥ త్వం=నీవు; వై=చేసి; దేహీం=సీతా; లదు.	
దేహిని; లభ్యా=పొంది; పునః = మఱల;	సీత, సీతాదేహిని; యు, మ
కిమథం=ఎందుకొకట; సంప్రజల్ప	బలనెందుకు, దీరక మాటలాడుచు
సి=ఎచ్చుగామాటలాడుచున్నావు; ఇ	న్నావు; నీవెప్పుడుగోరుదువో అప్పుడె,
చ్చసియది=కోరుదువేసి; తదా= అప్పు	నీకుసీతవశ్యమగును.
దు; సీతా=సీతాదేవి; తే=నీకు; వశగా=	అని, తాత్పర్యము.
అధీనతనొందినది; భవిష్యతి = కాంక్ష	

దృష్టః కశ్చిదుపాయో మే సీతోపస్థానకారకః
రుచిశ్చేత్స్వయా బుద్ధ్యా రాక్షసేశ్వర తం కృణు. ౨౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వర=రాక్షసరాజుం	హరషగునేసి; తం=దాని; కృణు = వి
డవగురావణుడా! సీతోపస్థానకార	చము.
కః=నీతనుబొందుటనుజేయునట్టి; క	రాక్షసరాజుడవగు రావణ! దా!
శ్చిత్=ఒకానొక; ఉపాయః = ఉపా	సీతవశ్యమగునట్లు నాకొకయింపాయ
యము; మే(మయా)=నాచేత; దృష్టః=	ముదోచుచున్నది; నీకదియింపనేని,
చూడఁబడినది; స్వయా = నీచైన; బు	వినుము; చెప్పుదను. అని, తాత్పర్యము.
ద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; రుచిశ్చేత్ = మనో	

అహం ద్విజిహ్వ స్సంప్రదీ కుంభకణో వితడకనః
పంచ గామ వధామైతే నిర్భ్యాంత్వి త్యవఘోషయ. ౨౨

టీక॥ అహం=నేను; ద్విజిహ్వః=ద్వి	ఈ; పంచ=ఐదుగురమును; రామవధా
జిహ్వండును; సంప్రదీ = సంప్రదీ	య=రామునిచంపుటకొకట; నిర్భ్యాం
యః; కుంభకణః= కుంభకణుకండు	య=వెడలుదురుగాక; కృతి=అని; అవ
ను; వితడకనః=వితడకనుండును; ఏతే=	ఘోషయ=రాటించుము.

వ్రతిపదాంధ్రటికాశాస్త్రసహితము

సె. ౬౪

నేనుచు, ద్విజహ్వంతును , సంప్ర
దియుఁ, గుంభకణ్ఠంతును , వితద
నుంతును, మేమయిదుగురమును , రా

మవధంబునకై పోవలయునని చాటింపు
ము. అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా వయం యుద్ధం దాస్యామః ప్రస్య యత్నతః
జేష్యామో యదితే శత్రూ న్నోపాయైః కించిదస్తి నః. ౨౩

టిక|| తతః=అంత; వయం= మేము;
గత్వా=పోయి; యత్నతః= ప్రయత్న
మువలన; తస్య= ఆరామునకు ; యు
ద్ధం=యుద్ధమును; దాస్యామః= ఇచ్చెద
ము. తే=సీయొక్క; శత్రూ = శత్రు
వులను; జేష్యామోయది = జయింతు
మేని; ఉపాయైః = ఉపాయముచేత;
నః=మనకు; కించిత్=కొంచెమేని; నా

స్తి=లేదు.
అంత, మేముపోయి , యథాశక్తి
రామునితోయుద్ధముగావించెదము; మే
ము , రామలక్ష్మణులను జయింతుమే
ని , యప్పటికి మనకేయిపాయము
లతోనూ గాఢ్యములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

అథ జీవతి నిశ్శత్రు వశాయంచ కృతసంయుగాః
తత స్త దధిపత్యామో మనసా యన్వమిషేతమ్. ౨౪

టిక|| అథ=ఇంక; నః=మనయొక్క;
శత్రుః=శత్రువయిన రాముడు ; జీవ
తి=బ్రతికియుండును; వయంచ= మేము
ను; కృతసంయుగాః= చేయబడినయు
ద్ధముగలవారలము. తతః=అంత; మన
సా=మనస్సుచేత; యత్=ఏది; సమీక్షి
తం=చూడబడినదో; తత్=దాని; అధి

పత్యామః=పోంజెదము.
ఒకచో మేముయుద్ధముచేసినను ,
రాముండునుజగయించై జీవించియుం
డునేని, మనమిష్టము , అలాచిందు
విధంబునగావించెము.
అని, తాత్పర్యము.

వయం యుద్ధా ది మోష్యామో రుధిశీల సమర్థైః తాః
విద్యాయ స్వతః చాదై రామనామాః ప్రే శ్చరైః. ౨౫

టీక॥ వయం = మేము; స్వశనుం = మా చేహమును; బాణైః = బాణముల చేత; విదార్శ్య = ఛేదించుకొని; రుధిరేణ = నెత్తురు చేత; సముపి తాః = తడుపబడినవారలమయి ; రామనామాంత్రైః = రాముని పేరుచే గురువేమయి; డిసః శరైః = బాణములతో; యుద్ధాత్ = యుద్ధముననుండి; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఏ

ద్యౌః = వచ్చెదము. మేము, బాణములచేత సంతయు గాయము చేసికొని సంతయు నెత్తురుగాఱ, రామనామాంత్రచేరిన బాణములతో గూడ, యుద్ధంబుననుండి, ఇచ్చటికి వచ్చెదము. అని, తాత్పర్యము.

భక్షితో రాఘవోస్తాభి లక్షత్కణశ్చేతి వాదినః
తవ పాదౌ గృహీష్యామి త్వంసః కామం ప్రపూరయ. ౧౧

టీక॥ వయం. (అధ్యాత్మికమా) = మేము; అస్తాభిః = మా చేత; రాఘవః = రాముడును; లక్షత్కణశ్చ = లక్షక్షణమును; భక్షితః = భక్షింపబడినాడు. ఇతి = అని; వాదినః = చెప్పచున్నవారలమయి; తవ = నీయొక్క; పాదౌ = పాదములను; గృహీష్యామః = పట్టుకొనెదము. త్వం = నీవు; సః = మాయ

కూ; కామం = కోర్కె; ప్రపూరయ = నిండజేయుము. మేము "రాముని లక్షక్షణము భక్షించి వేసినాము" అని, చెప్పము. మేము లకు నమస్కరించెదము; అప్పుడు, ను, సంతోషించి, మాక పరిమితబహుమానం లొసంగుము. అని, తాత్పర్యము.

తతో వశోవయ పురే గృహీతౌ పార్థివ
హతో రామం స్సహ భ్రాతౌ సనైన్య ఇతి సవతః. ౧౨

టీక॥ పార్థివ = రాక్షసరాజుడగు రావణుడా! తతః = అంత; గజస్కంధేన = ఏనుగుమూలపుచేత, ఏనుగుమూలపునొందినపురుషునిచేత ; "స

నైన్యః = నైన్యముతోఁగూడిన; రామః = రాముడు; భ్రాతౌ = తమ్మునితోఁగూడ; హతః = చంపబడినాడు" ఇతి = అని; పురే = పట్టణమునందు; స

నేనును, ద్విజీవము; ఆవళూషయము = నెక్కించి, "రాముండునులక్ష్మణుండును వానరులునువధింపబడిరి" అని, పట్ట
దియుం, గుంభకానమున, అనరాజుండవగురావణుడా! గంబంతయుకాటింపుము.
శ్రీనీవు, ఒకరాక్షసుని ఏనుంగువై అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతోనామ తతోధూత్వా భృత్యానాం శ్వమరిందమ
భోగాంశ్చ పరివారాంశ్చ కామాంశ్చ వసుదాపయ. ౨౮

టీక॥ అరిందమ= శత్రువులనడం	శ్రీ; దాపయ= ఇప్పించుము.
ద్రోక్షునట్టిరావణుడా! త్వం= నీవు;	శత్రువులనడంగద్రోక్షునట్టిరావ
తతః= అంత; ప్రీతోనామ= సంతోషిం	ణుడా! నీవంతసంతోషించినట్లు, భృ
చినవాడువలె; ధూత్వా= అయి; భృ	త్యులకుయధేవుముగా, భోగ్యపదార్థ
త్యానాం= పనివాండ్లకు; భోగాంశ్చ=	ములను దానదానీపదివంబులకును మ
ఉపభోగద్రవ్యములను; పరివారాం	జీయుననేకములయిన యమూల్యపదా
శ్చ= పరిచారకులను; కామాంశ్చ= కో	ర్థములను, భవంబులను, దిసంగుము.
రణి, వసుదాపయ= ములను; వసు= భవము	అని, తాత్పర్యము.

తతో మాల్యగి వాసాంసి వీరానా మనులేమమ్
పేయంద బహు యోధేభ్యో స్వయంద ముదితః పి. ౨౯

టీక॥ తతః= అంత; యోధేభ్యః=	భ్యః= సంతోషించినవాండ్రై; పిబ=
భటులకొరకు; మాల్యగి= బ్రహ్మమా	త్రొంగుము.
లికలను; వాసాంసి= వస్తువులను; సీ	అంత, నీవు, భటులకు, బ్రహ్మమాలి
రాదాం= పనియొక్క, పనులకుదగిన	కలనువస్తువులనువీరానులేపనంబులు
యొకటి; అనులేపనం= మైపురము; బ	నుమద్యంబును అధికముగా వాసంగు
హు= అధికమయిన; పేయంద= మద్య	ము; నీవునుసంతోషంబునంద్రాగుము.
మును; దాపయ (అర్పణార్థము) =	అని, తాత్పర్యము.
ఇప్పించుము. స్వయంద= నీవును; ముది	

తతోస్త్రిక్ బహుళీధూతే కాలీనే నవతో గతే
భూతే సుసుహృద్రామో రాక్షసై రతి విశ్రుతే. ౩౦
ప్రవిశ్యా శ్వస్య చాపిత్వం సీతాం రహసి సాత్వయ
ధనధాన్యైశ్చ కాక్షైశ్చ రత్నైశ్చైవనాం ప్రలోభయ. ౩౧

టీక॥ తతః=అంత; “రాక్షసైః = మైశ్చ=కోరంబడుపదార్థములచేతను;
రాక్షసులచేత; సుసుహృత్=స్నేహితులచేత; మైశ్చ=మణులచేతను; వినా=ఈసీ
లతోఁగూడిన; రామః=రాముడు; భూతః=భూతంబులచేతను; ప్రలోభయ = మోసపచ్యము.
తతః=భూతంబులచేతను” ఇతి=అనె
డు; అస్త్రిక్=ఈ; కాలీనే=లోకవాడ
ము; బహుళీధూతే=అధికమయిన; న
వతో=అంతలను; గతే=పోయిన;
విశ్రుతే=ప్రసిద్ధివాఁడంగా; త్వం=నీ
వు; ప్రవిశ్య=పొంది; సీతాం=సీతను;
అశ్వస్యచాపి=ఊరించెయు; రహ
సి=రహస్యమునందు; సాత్వయ=మం
చిమాటలంజెప్పము; ధనధాన్యైశ్చ=
ధనములచేతను ధాన్యములచేతను; కా

అంత, “రాక్షసులు రామలక్ష్మణుల
నుభవించిరి” అనెడనీలోకవారాప
ట్టుమంతయువ్యాపించి ప్రసిద్ధివొందిన
సీమృట, సీపు, సీతయొద్దకుఁబోయి, అవి
డకుఁబలిపెయొగంబువలనంగలిగిన దుః
ఖంబుచిహ్నము, మంచుమాటలం జేచి,
ధనధాన్యంబులనడిత్రపుపదార్థము
లనుకల్పించులను, అవిడమనస్సునువ
శ్యముజేసికొనుము.
అని, తాత్పర్యము.

అనయో సధయా రాజక్ భయశోకానబంధయ
అకామా త్వద్వశం సీతా నష్టవాధా గవిష్యతి. ౩౨

టీక॥ రాజక్= రాక్షసరాజుడవ
గురాక్షులదా! భయశోకానబంధ
యా=భయముతోనుదుఃఖముతోనునం
బంధముగల; అనయా=ఉపధ
యా=కపటోపాయములు; అకా
మా=కోరికలేనిది(అయినను)= నష్ట
వాధా=నశించినపెనుబిగల; సీతా=
సీత; త్వద్వశం=నీయధీనతన; గవిష్య
తి=పొందగలదు.
రాక్షసరాజుడవగురావణుడా!

౧౦౩౫) తివదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సతము.

పాయంబున, సీతకుభయదుః లేకున్నను, వేటునాథుండు లేమింజేసిభిం
నేనును తీగింతువేసి, అదిచిమంగోరిక చేసికవశ్యముగను. అని, తాత్పర్యము.
దియుం.

సం రమణి గుహి భతాకరం విసద్వ మవగవ్య సా
వైరాగ్యా త్తీన్రి లఘుత్వాచ్చ త్వద్వశం ప్రోవత్వ్యతే. ౩౩

టీ॥ పా=ఆసీత; రమణీయం=సం	ఆసీత; రమణీయాకారుండుగు తన
వయఃకైవఃభతాకరం=వెనిమిట; వి	భతాకరామండు మృకంబొందినాడని
సద్వం=వెంచినివానిం గా; అవగవ్య=	తలంచి, యింక వేరెయ్యాశ లేకపోవుటవ
తెలిసికొని; వైరాగ్యాత్=ఆతలేకుండు	అనను, స్త్రీలస్వభావంబున నెచావల
టవలండు; స్త్రీలఘుత్వాచ్చ=స్త్రీరా	ముగలవాడటవలనను, నీయధీనయగు
పలమువలనను; త్వద్వశం= నీయధీనత	ను. అని, తాత్పర్యము.
ను; ప్రతిపద్య్యతే=పొందంగలదు.	

సా పురా సుఖసంవృద్ధా సుఖాహా దుఃఖకశితా
త్వయ్యధీనం సుఖం జ్ఞాత్వా సవకథోపగమివ్యతి. ౩౪

టీకాపురా=మున్ను ; సుఖసంవృ	తను; ఉపగమివ్యతి=పొందంగలదు.
ద్ధా=సుఖము గాఁజెంగినదియు; సుఖా	ఆసీత, మున్ను సుఖము గాఁజెంగి
హా=సుఖమువర్జుడనైనదియు; దుః	వదియు సుఖాహాయ, బహు దుఃఖ
ఖకశితా= దుఃఖములే గృహింపఁజే	ములచే గాసిపొందినదియుం గావున, ఇం
యలబడినదియుండు; సా=ఆసీత ; స	కదనకు సుఖముగలుగటనియధీనము; తె
ఖం=సుఖమును; త్వయి=నీయందు; అ	లిసి, యన్నివిధంబులను, నిన్నాశ్రయిం
ధీన.=ఇన్నదానిం గా; జ్ఞాత్వా = తె	చును. అని, తాత్పర్యము.
లిసికొని; సవకథా = అన్నివిధములచే	

ఏతత్సూసితం మమ దశానేన
రామంహి దృష్ట్యైవ భవే దనభాః

ఇహైవ తే నేత్యతి మాత్సుకో ధూ
మహానయధేన సుఖస్య లాభః. ౩౫

టీక|| మహానయధే = ఇది; మమ = నాయు
ధుః; దశక వే = బద్ధచేత; సునీత =
చక్ర-గంధకాయంబడినది. రా
మం = రామసిఃర్వ మైవ = చూచిన
తనః; అనధికం = అపాయము; భవేద్ధి =
కలుగును గదా! ఇహైవ = ఇకండనే;
తే = నీకు; నేత్యతి = సిద్ధిపడగలదు. ఉ
త్సుకః = ఉత్సాహముగలవాడవు; మా
ధూః = కావలదు. అయధేన = యు
ధముచేతనుండుటచే; మహా = గొ
ప్పదగు; సుఖస్య = సుఖముయొక్క; లా

భః = లాభము; స్యాత్ (అధ్యాహ్వా
ము) = కలుగును.

ఈ యపాయము, నేను చక్ర-గంధకాయ
తో నాలాచింకిర్చించితిని; నీవు రా
మునెరుటంబును చేసి; పాయముగ
లుగును; నీకోకిలయిచ్చటనే యాదేలు
ను; యుద్ధంబునకుఁబోవలదు; యుద్ధము
నేయక నేయుండుటచే గలుగుసుఖమె
చ్చగానున్నదిచూడమ.

అని, తాత్పర్యము.

అనన్త వైశ్యో హ్య నవాన్తం కయో
రిహ నయధేన జయన్మరాధిపః
యశశ్చ పుణ్యంచ మహాన్తహీపతే
శ్రియంచ కీర్తిచ చిరం సమత్తుతే. ౩౬

టీక|| మహీపతే = ధూమిన్ద్రభువ
యిన రావణుడా! రాధిపః = రాజు;
అనన్త వైశ్యో = ననిపనివైశ్యముగలవాఁ
డై, అనవాన్తసంశయః = పొందఁబడిని
సంశయముగలవాఁడై; అయధేన =
యుద్ధములేమిచేత; పుణ్యం = శత్రువుల
ను; జయం = జయించుదు; చిరం = బహు

కాలము; యశశ్చ = కీర్తిని; మహాత్ =
గొప్పదగు; పుణ్యంచ = పుణ్యమును; శ్రి
యంచ = సంపదను; కీర్తిచ = మనఃప్ర
సాదమును; సమత్తుతేహీ = పొందు
నుగదా!

రావణుడా! రాజు, నేనుజెప్పిన
ప్రకారంబున, వైశ్యవాళముచేసికొన

ను బ్రాహ్మసంజేహమునొంద | పుణ్యమునులక్ష్మీయుమనః ప్రసాదంబు
నేనును సేయక నె శత్రువులజయం | నుంటొందియుండును. అనిమహాదతుం
దియునె, బహుకాలము, కీర్తియుమహా | దురావణుఁడొకఁడెప్పెను. అని, తా.
నుం

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుష్టపితమస్సగళః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుష్టపితమస్సగళిక,

ముగిసినది.

పంచపష్టితమస్సగళప్రారంభః.

స తతోక్తసు సంభాష్యక సంభాషో మహాదతుమ్

అబ్రవీ ద్రాతనశ్రేష్ఠం భారతం రావణం తతః. ౧

టీకా|| తతో=అంతఃసః; సంభాషక | అబ్రవీత్=చెప్పెను.

గణం = సంభాషణులందు; తథా=అ

అనుభాషణులందు, మహాదతు

ట్టు; ఉక్తసు=చెప్పఁబడినవాఁడైతిని

దుచెప్పినమాటనునని, ఇట్టిమాటలింక

నె; మహాదతుం=మహాదతుని;

తెప్పవలదు భద్రమనయలనిచెబరించి,

సంభాష్యక=చెప్పించి; రాతనశ్రేష్ఠం=

రాక్షసోత్తముండును తనయన్నయని

రాక్షసోత్తముండును; భారతం=అర్ష

గురావణుడొచ్చి, యిట్లునయె.

యువగు; రావణం=రావణునిగూర్చి;

అని, తాత్పర్యము.

సోహం తవ భయం ఘోరం వధాత్తస్య దురాత్మవః

రామస్యాద్య ప్రమాణాణి నిర్వైరోహి సుభిక్షతః. ౨

జ్ఞ

టిక॥సః=అట్టి; అహం=నేను; అ
ద్య=ఇప్పుడు; దురాత్మనః= దుష్టబుద్ధి
గల; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొ
క్క; వధాత్=చంపుటవలన; ఘో
రో=భయంకరమైన; తవ=నీయొ
క్క; భయం=భయమును; ప్రమాదాత్
మి=తుడిచెదను . త్వం (ఆధ్యాత్మత
మ)=నీవు; నిరైవోః=వైరములేనవాం

డవై ("హి" అనునది పా
థము); సుఖి=సుఖముగల
భవ=అగుము.
నావరాత్రిమమసీకుండలసియ్యుం
డిగదా! నేనెప్పుడదురాత్ముండనున
రామునివధించి, సింహయంబు బోగొ
ట్టెదను; నిశ్చయైరంబువిడిచి, సుఖముగా
నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

గజకంఠి నవృధా శూరా నిజలా ఇవ తోయదాః

సంపాద్యమానంతు గజితం యధి కమణా. ౩

టిక॥శూరాః=యుద్ధమునందు భ
యములేనవారలు; నిజలాః=జలములే
ని; తోయదాఇవ=మేఘములువలె; వృ
ధా-వృద్ధముగా; నగజకంఠి=గజకంఠ
య్యుని; యధి=యుద్ధమునందు; కమణా=
కార్యముచేతనే; సంపాద్యమానం=
సంపాదించుచున్న; గజితం=గ

జితంచుటన; సర్వ=చూడుము.
శూరులగ వారలు, జలములేనమేఘ
ములువలె, వృక్షముగానెట్లు గజకంఠ
రు, నేను, యుద్ధమున అనన్యతంబుగాం
గార్యముగావించి నాగజకంబుంబూ
పెదఁబాడుము. అని, తాత్పర్యము.

న మషణయతి చాత్మానం సంభావయతి నాత్మనా

అదశక్యైత్వా శూరాస్తు కమణ కువణంఠి దుష్టరమ్. ౪

టిక॥ శూరాః=శూరులు; నమషణ
యతి(నమషణయంతి). నహింపరు. ఆ
త్మనా=తనచేతనే; ఆత్మానం=తన్ను;
నసంవిభావయతి (నసంభావయంతి)
చ=పూజించుకొనరు. తు=అయితే ;

అదశక్యైత్వా=చూపకయె; దుష్టర
ం=చేయనలవిగాన; కమణ=కార్య
మును; కుర్వంతి=చేయుదురు.
శూరులు, ఇతరులుతన్నుఁగూటించి
యవమానోక్తులాడిన నెంతమాత్రము

జ్ఞ

జ్ఞ

నేనును; తామెతమ్ములొగడకొ	గానికార్యములం నేయుదురు.
దియును; తామెతమ్ములొగడకొ	అని, తాత్పర్యము.
మును; తమంత నెయితరులకుం జేయనలవి	

విక్లవానా మబద్ధివాం రాక్షా పండితమానినామ్
శృంగరా సాదిత మిదం త్వర్విధానాం మహోదర. ౫

టీక॥ మహోదర= మహోదరుఁ	రావణుఁడేత; ఇదం=ఇది; ఆసాదితం=
దా! విక్లవానాం=పిడికివాండును; అ	హందఁబడినది.
బద్ధివాం=బద్ధిలేనివారలును; పండిత	మహోదరుఁడా! భీమవ్రతునుబద్ధి
మానినాం=పండితులమనియహంకరిం	హీనులువియఁజెలియవచ్చును అంటే
చియుండువారలునగు; త్వర్విధానాం=	తులమనియఁహంకారముగల వారలన
నియత్తివారిలమొక్క; వచః (అధ్యా	గునీయువారలమొదలు వినుటలే రా
హృతము)=మాటను; శృంగరా=వి	క్షసేక్యమొకగు రావణుండి యాపదం
నుచున్న; రాక్షా=రాక్షసరాజులగు	టాండివాడు. అని, తాత్పర్యము.

యథే కాళురై నిత్యం భవద్భిః క్రియవాదిభిః
రాజాన మనుగచ్ఛద్భిః కృత్య మేరిధి సాదితమ్. ౬

టీక॥ యథే=యథమునందు; కా	తంహి=సంపాదించుటనిదిగదా!
ళురై=కుత్సితప్రరుచులును; నిత్యం=	యథమున చేయఁబడును భయప
ఎల్లప్పుడును; క్రియవాదిభిః=సంతోష	దునట్టిమీరలు, రాజులకెల్లప్పుడును ఇ
కరమగుమాటనే చెప్పవారలును; రా	చ్చకములాడుచు, అనియిచ్చుచు
జానం=రాజును; అనుగచ్ఛద్భిః=అను	రినెల్లఁబోవుదుండి, యితమీరము
నసించుచున్నవారలునగు; భవద్భిః=మీ	నకుఁజెచ్చివారు. అని, తాత్పర్యము.
చేత; ఏతత్=ఈ; కృత్యం=పని; సాది	

రాజశేషా కృతా లంకా ధీమతీనాం హరణం

శ్రీ: సైద్రా హాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౪౫

స ౬౫

రాజాన మిమ మాసాద్య సుహృచ్చిహ్న మమిత్రకమ్. ౭

టిక సుహృచ్చిహ్నం=స్నేహితుని	సైన్యము; హతం=చంపంబడినది.
గుఱుతుగల; అమిత్రకం=శత్రువైన; ఇ	లంకాపురిని రాజామాత్రముజేషిం
మం=ఈ; రాజానం=రాజును ; ఆసా	చునట్లుగావించినారు ; బొక్కసమం
ద్య=పొంది; లంకా=లంకాపురి ; రా	తయునశింపజేసినారు ; సైన్యమునం
జశేషా=రాజామాత్రముమిగిలినదిగా;	తయుహతముజేసినారు; మీరలు, ఈరా
క్యతా=చేయబడినది. కోశః = బా	జనుశత్రువుగా నెంచినట్లున్నది.
క్కసము; క్షీణః=నశించినది. బలం=	అని, తాత్పర్యము.

ఏష నిర్యామ్యహం యుద్ధ ముద్యత శ్శత్రునిజ్ఞయే
దుర్ణయం భవతా మద్య సమీకతుః మిహహవే. ౮

టిక ఏషః=ఈ; అహం=నేను ; ఇ	యుద్ధం=యుద్ధమునుగూచి ; నిర్యా
హ=ఇప్పుడు; అహవే = యుద్ధమునం	మి=వెడలెదను.
దు; భవతాం=మీయొక్క ; దుర్ణ	మితప్రువలనఁగలిగిన దోషమునంత
యం=అత్రమమును ; సమీకతుః=	యునివారించుటకై, నేనిప్పుడు , శత్రు
సమముగావించుటకు; శత్రునిజ్ఞయే=	వులజయింపనుద్యుక్తుండనై యుద్ధభూ
శత్రువుల జయించుటయందు ; ఉద్య	మికిఁబోయెదను. అని, కుంభకణ్ఠండు
తః=ఉద్యుక్తుండనై; అద్య = ఇప్పుడు;	నెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తవతో వాక్యం కుంభకణ్ఠస్య ధీమతః
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం ప్రహసన్ రాక్షసాధిపః. ౯

టిక ధీమతః = ఆధికమయినబుద్ధి	అంతి; రాక్షసాధిపః= రాక్షసనాథుం
గల; కుంభకణ్ఠస్య=కుంభకణ్ఠండు;	డగు రావణండు; ప్రహసన్=నవ్వుచు;
ఏవం=ఇట్లు; వాక్యం=మాటను ; ఉక్త	వాక్యం=మాటను; ప్రత్యువాచ = చె
వతః=చెప్పినవాఁడుకాఁగా ; తతః=	ప్పెను.

నే. బుద్ధిమంతుండగు కుంభకణ్ణుకాదు యిట్లునీ, బదులు చెప్పెను.
దియ్యోష్ఠినమాటనువిని, రావణుండు , ప అని, తాత్పర్యము.
ను. పరకనవ్యము, కుంభకణ్ణుకంబూచి,

మహాదరో యం రామాత్మ పరిత్రస్తో న సంశయః
సహి రోచయతే తాత యద్ధం యద్ధ విశారద. ౧౦

టీక॥ తాత=వాయనా! యద్ధవిశా పడుగదా!
రద= యద్ధమునందుఁ బండితుండవగు యద్ధపండితుండవగుకుంభకణ్ణుకా
కుంభకణ్ణుకా! ఆయం= ఈ ; మ దా! ఈమహాదరుండు , రామున
హాదరః=మహాదరుండు ; రా కుభయపరియున్నాడుకావున, యు
మాతే=రాముఃవలన ; పరిత్రస్తః= ర్థమక్కఱలేదనచున్నాడు.
భయపరినవాండుకావుననె; యద్ధం= అని, తాత్పర్యము.
యద్ధమును; రోచయతేహి= గుచిం

కచ్చి స్తే త్వస్యమో నాస్తి సౌహృదేన బలేనచ
గచ్చ శత్రువధాయ త్వం కుంభకణ్ణ జయాయచ. ౧౧

టీక॥ కుంభకణ్ణ = కుంభకణ్ణుకా జకును; గచ్చ=పోయి.
దా! మే=రాకు; సౌహృదేన= స్నేహ కుంభకణ్ణుకా! నీయట్టిబలవం
ముచేతను; బలేనచ=బలముచేతను; త్వ తుండునునాయందుస్నేహముగలవాఁ
త్వమః=నీతోనమానుండు; కచ్చిత్= ఒ డునురాకెవ్వండునులేదు ; నీవుపోయి
కావోకండును; నాస్తి=లేదు; త్వం= శత్రువులచింబి, జయంబు నొందుము.
నీవు; శత్రువధాయ=శత్రువులచంపుట అని, తాత్పర్యము.
కొఱకును; జయాయచ= జయమొకొ

తస్తాస్తు భయనాశాథం భవా సంబోధితో మయా

టీక॥ తస్తా=అందువలననె; భయనాశార్థం=భయముపోవుటకొఱకు; మయా=

నాచేతః; భవాన్ = నీవు; సంబోధితః = నాభయంబుఁబొఁగొట్టుదువని, నిన్నుని
ఘోషించుటచేతనావు? ద)లేపినాను. అని, తాత్పర్యము.
అట్లునీవసమానుడవు కావుననె,

అయంహి కాల స్సుహృదాం రాక్షసానా మరిందమ. ౧౨

టిక|| అరిందమ = శత్రువుల నఁగఁగ
ద్రోహులనట్టి కంభకఁడ! సుహృ
దాం = స్నేహితులయిన; రాక్షసాం =
రాక్షసులకు; అయం = ఇది ; కాళా
హి = కాలముగదా!
శత్రువులరూపుమావునట్టి కంభక
ఁడ! మనరాక్షసులుపోయి యుద్ధ
మునే యుట కిది కాలము; కావున; శీఘ్ర
ముగా యుద్ధమునకుఁబొమ్ము.
అని, తాత్పర్యము.

త ద్గచ్ఛ శూల మాదాయ పాశహస్త ఇవాంతకః
వానరాన్ రాజపుత్రాచ భత్యాయా దిత్యతేజసా. ౧౩

టిక|| తత్ = అందువలన; శూలం =
శూలమును; ఆదాయ = గ్రహించి;
పాశహస్తః = పాశముచేతంగల; అం
తకభవ = యముఁడువలె; గచ్ఛ = పొ
మ్ము. ఆదిత్యతేజసా = సూర్యుని కాంతి
వంటికాంతిచేత; వానరాన్ = వానరుల
ను; రాజపుత్రాచ = రాజకొమరులను;
భత్యయ = భక్షింపుము.
అందువలన, నీవు, శూలంబుఁజేకొని,
పాశహస్తండుగునంతకునిభంగి భయం
కరాకారుండవైపొమ్ము; సూర్యుండుం
బోలెదుధకఁడుకండవై, రామలక్ష్మణు
లనువానరులనుభక్షింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

సమాలోక్యతు తే రూపం విద్రవివ్యంతి వానరాః
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి హృదయే ప్రస్ఫుటివ్యతః. ౧౪

టిక|| వానరాః = వానరులు; తే = నీ
యొక్క; రూపం = ఆకారమును; సమా
యోక్తః = పరుగ త్తఁగలరు . రామలక్ష్మణ
సమాలోక్యతు = చూచినంతనె ; విద్రవివ్యం
తి = పరుగ త్తఁగలరు . రామలక్ష్మణ

యోశ్చాఽ= రామలక్ష్మణులయొక్క | లండలుభయపడిపాటిపోదురు; రామ
య్యు;వృధయే=గుండెకాయలు; ప్ర | లక్ష్మణులగుండెకాయలుపగులును. అ
స్ఫుటివ్యతః=గులును. | ని, రావణుండు, కుంభకణ్ణునితోఁజె
నీరూపమునుబూచినంతనె, వానరు | ప్పెరు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహారాజః కుంభకణ్ణం మహాబలమ్
పునఃకాత మివా త్తానం మేనే రాక్షసపుంగవః. ౧౫

టీక||రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రే | రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు,
ష్ఠుండగు;మహారాజః=రావణుండు;మ | ఈప్రకారమునమహాబలండగు కుంభ
హాబలం=అధికమయినబలముగల; కుం | కణ్ణునితోఁజెప్పి,యితండు జయించు
భకణ్ణం=కుంభకణ్ణునిగూర్చి; ఏ | ననునమృతంబునుజేసె, తానుమహలం
వం=ఇట్లు;ఉక్త్యా=చెప్పి;అత్తానం=త | గొన్నఁగాఁబట్టిఁజ్ఞులెలంచెను.
న్న;పునఃకాతమివ = మఱిలఁబట్టి | అని, తాత్పర్యము.
వానివలె;మేనే=తలంచెను.

కుంభకణ్ణ బలాభిజ్ఞో జానం స్తస్య ప రాక్రమమ్
బధూవ ముదితో రాజా శశాంక ఇవ నిమలః. ౧౬

టీక||కుంభకణ్ణబలాభిజ్ఞః= కుం | నవాండు;బధూవ=అయెను.
భకణ్ణునిబలముండెలిసినవాండును; తే | రావణుండు, కుంభకణ్ణునిబలం
స్య=ఆకుంభకణ్ణునియొక్క; పరాక్ర | బునుబరాక్రమంబునుజక్కఁగాఁడెలిసి
మం=పరాక్రమమును;జానం= తెలిసి | నవాండుకావున,సంతుష్టుండై, కలం
నవాండునగు;రాజా=రావణుండు; ని | కములేనిచంద్రునిచందంబుననుండెను.
మలః=కళంకములేని; శశాంకఇవ= | అని, తాత్పర్యము.
చంద్రుండువలె;ముదితః = సంతసించి

ఇత్యేవ ముక్త స్సంహృష్టో నిజాగామ మహాబలః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧

స ౬౫

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినది మహాబలికాలియగు కుంభకణ్ణుడు; ఇన్ద్రవంః = ఇంద్రుడు, రావణుడు చెప్పిన మాటను విని అయిష్టుఃకర్తః = చెప్పబడినవాఁడై; సంహృష్టః = సంతుష్టుఁడై; నిజగా మహాబలియను.

రాజ్యస్తు వచనం శ్రుతి కుంభకణ్ణః స్వముద్యతః. ౧౧
ఆపద నిశితం శూలం చేగా శ్చత్రు నిబహణమ్

టీక॥ కుంభకణ్ణః = కుంభకణ్ణుడు దండే = గ్రహించెను.
దు; రాజ్యః = రాజ్యమును; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విన్నంత
నై; స్వముద్యతః = ఉద్యుక్తుఁడై; చేగా = చేగమువలన; శత్రునిబహణం = శత్రువులవధించుచట్టి; నిశితం = తీక్షణమయిన; శూలం = శూలమును; ఆ

సవకాలాయనం దీప్తం తప్తకాంచనభూషణమ్. ౧౨
ఇంద్రాశనిసమం భీమం వజ్రదళిమ గారవమ్
జీవదానవగంధర్వ యక్షకిన్నరసూచనమ్. ౧౩
రక్తమూర్త్యమహద్ధామ స్వతశ్చోద్యతపావకమ్
ఆరాయ నిశితం శూలం శత్రుశోభితంజితమ్. ౧౪
కుంభకణ్ణో మహావేగా రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహావేగాః = అధికమయినది స్వమయిన యిసుమతోఁ జేయబడిన రాక్షసుముగల; కుంభకణ్ణః = కుంభకణ్ణుడు; సవకాలాయనం = సమయము; దీప్తం = ప్రకాశించుచున్నది; తప్తకాంచనభూషణం = కాంచనము; భీమం = భీముడు; వజ్రదళిమ = వజ్రమున దళిమయినవాడు; గారవమ్ = గౌరవము; జీవదానవగంధర్వ యక్షకిన్నరసూచనమ్ = జీవదానవగంధర్వ యక్షకిన్నరసూచనము; రక్తమూర్త్యమహద్ధామ = రక్తమూర్త్యమహద్ధామము; స్వతశ్చోద్యతపావకమ్ = స్వతశ్చోద్యతపావకము; ఆరాయ నిశితం శూలం = ఆరాయ నిశితం శూలము; శత్రుశోభితం = శత్రువులను శోభింపజేసినది; జితమ్ = జిత్తునది.

బడినబం గారమె యలంకారముగాఁగల
దియు; ఇంద్రాశనిసమం = ఇంద్రునివ
జ్రాయుధముతో సమానమయినదియు;
భీమం = భయంకరమయినదియు; వజ్ర
ప్రతిమగారవం = వజ్రముతోఁబోలిగ
లకాతిన్యముగలదియు; దేవదానవగం
ధవాయుక్షేన్నరసూదనం = దేవతల
నుదానపులను గంధర్వులను యక్షులను
గిన్నరులను వధించునదియు; రక్తమాల్య
మహాధామ (రక్తమాల్యమహా ధా
మ) = ఎఱ్ఱచివుప్పుమాలికలఁగలదియు
సధికమయిన తేజస్సుగలదియు ; స్వత
శ్చ = తనంతనె; ఉగ్రతపావకం = చెడిలి
నంపుగలదియు; సిగతం = తీక్ష్ణమును; శ
త్రుశోణితకంజితం = శత్రువుల నెత్తురు
దేతఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడినదియునగు ;
శూలం = శూలమును; ఆదాయ =
గ్రహించి; రావణం = రావణునిగా

చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రహీం =
చెప్పెను.
మహాలేఖంధగుకుంభకణ్ణంధు ,
అపరిమితమయిన యినుముతో జేయఁబ
డినదియుఁ బ్రతి ప్తమునుబం గారముజే
నలంకరింపఁబడినదియు దేవేంద్రునివ
జ్రాయుధంబునకు సాటివచ్చునదియు
భయంకరాకారంబును వజ్రంబువలెన
తికరినంబును దేవతలను దానవులనుగం
ధవులను యక్షులను గిన్నరులను వ
ధించివుచ్చునదియు నెఱ్ఱచివుప్పుమాలిక
లచే నలంకరింపఁబడినదియు మహాలే
ఖంబును గాంత్యుతిశయంబున నిప్పులు
గ్రక్కుచున్నట్లున్నదియు శత్రురక్తది
గ్ధంబునుదీక్షమునగు శూలంబుగ్రహిం
చి, రావణుంబాచి, యిట్లయె.
అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యా మ్యహ మేకాశీ తివృష్టహ బలం మమ. ౨౧

అద్యతా తుభితా క్రుద్ధో భక్షయిష్యామి వానరా

టీక॥ అహం = నేను; ఏకాశీ = ఒక్కండనె; గమిష్యామి = పోయెదను. ఇ
హ = ఇప్పుట; మమ = నాయొక్క; బ
లం = నైశ్చయ; తివృష్టం = ఉండుఁగాక. అ
ద్య = ఇప్పుడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాడ

నై; తుభితా = కలఁతనొందిన;
తా = ఆ; వానరా = వానరులను ;
భక్షిష్యామి = భక్షించెదను.
నేను, ఒక్కండనే పోయెదను; వా
నైశ్చయిచ్చట నెయిండుఁగాక; ఇప్పుడు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫౧

స ౬౫

పోయి, నన్నుజూచి భయపడికలకె | ను.అని, కుంభకణ్ణుడు, రావణుని
నొందునట్టివానరులందఱను భక్షించెద | తోడెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

కుంభకణ్ణువచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్. ౨౨

టీక రావణః=రావణుడు; కుం	రావణుడు, కుంభకణ్ణుడు చె
భకణ్ణ = కుంభకణ్ణునియొక్క ;	ప్పినమాటనువిని,యిట్లుచెప్పెను.
వచః=మాటను ; శ్రుత్వా=విని; వా	అని, తాత్పర్యము.
క్యం=మాటను; ఉవా ౧ = చెప్పెను.	

నైవైగ్మిః పరివృతో గచ్ఛ శూలముద్గరపాణిధిః

టీక శూలముద్గరపాణిధిః= శూల	హమ్ము.
ములును ఇనుపగుడియలును చేతులంగ	శూలములు ముద్గరములు భరించిన
ల;నైవైగ్మిః=నైస్యములచేత ; పరివృ	నైస్యములనుదీసికొనిపోమ్ము.
తః= చుట్టబడినవాడనై ; గచ్ఛ=	అని,తాత్పర్యము.

వానరాహి మహాత్మాన శ్రీహూ స్సవ్యవసాయినః. ౨౩

ఏకాకినం ప్రమత్తంవా నయేయ దశశైః క్షయమ్

టీక వానరాః=వానరులు ; మహా	దీంతురు.
త్మానః=అధికమయిన పరాక్రమముగ	వానరులు, మహాపరాక్రమకాలు
లవారులును;శ్రీహూః= చేగవంతులును;	లు, చేగవంతులు, విరువకప్రయత్న
సువ్యవసాయినోహి= చక్కగాఁబ్ర	ముగేయువారలు;కావున, బంటరిగా
యత్నముసేయువారులునుగదా! ఏకా	నన్నవానిఁగాని యేమలుపాటున ను
కినం=ఒంటరినిగాని;ప్రమత్తంవా= ఏ	న్నవానిఁగాని, దంతములచే వధించివు
మఱినవానిఁగాని;దశశైః= పండ్లచేత;	త్తురు.అని,తాత్పర్యము.
క్షయం=నాశమును;నయేయః= పొం	

తస్మా త్వరమదుధామై నైవైగ్మిః పరివృతో బ్రజ. ౨౪

రక్షిసా మహితం సవణం శత్రుపక్షం సింహదయ

టిక తస్మాత్ = అందువలన; పరమ	అంతను; సింహదయ = చంద్రము.
దుర్ధైకః = ఎంతమాత్రమెదిరిప నల	అందువలన, మహాబలశాలులగు
విగాసః సైన్యైః = సైన్యములచేత; పరి	వైసికులంగూడిపోయి; రాక్షసులకు
వృతే = చుట్టబడినవాండ్రై; వ్రజ = పా	శత్రువులయిన వారి నందఱును రూపుమా
మ్ముః = తుసాం = రాక్షసులకు; అహి	వుము. అని, రావణుండు, కుంభకణ్ణు
తం = కీడుగలిగించునట్టి; శత్రుప	క్షింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షం = శత్రువులపక్షమును; సవణం =	

అథా సనా త్సముత్పత్య స్రజం మణిక్యతాంతరామ్. ౨౫
అబలంధ మహాలేజాః కుంభకణ్ణస్య రావణః

టిక అథ = అంత; మహాలేజాః = అధి	బంధ = కట్టెను.
కమయినపరాక్రమముగల; రావణః =	అంత, మహాలేజుండగు రావణుం
రావణుండు; అసనాత్ = సింహాసనము	డు, సింహాసనముననుండిలేచి, రత్న
ననుండి; సముత్పత్య = లేచి; మణిక్య	ములనుగూచి నడంగారు మూలికచే
తాంతరాం = రత్నములలో గూడిన మ	కుంభకణ్ణునలంకించెను.
ధ్యప్రదేశములుగల; స్రజం = మాలికను;	అని, తాత్పర్యము.
కుంభకణ్ణస్య = కుంభకణ్ణునికి; అబ	

అంగదా న్యంగుళీవేష్టా న్యధాన్యా భరణానిచ. ౨౬
హరంచ శశిసంకాశ మాబలంధ మహత్తనః

టిక అంగదాని = బాహువులు	దుర్నిశితమానమయిన; హరంచ = హర
ను; అంగుళీవేష్టా = ఉంగరములను;	మును; మహత్తనః = మహాపరాక్ర
వరాణి = శ్రేష్ఠములయిన; అభరణాని	ముండగు కుంభకణ్ణునికి; అబలంధ =
చ = సొమ్ములను; శశిసంకాశం = చంద్ర	కట్టెను.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫

స ౬౫

రావణుండు, బాహువులును, హరించును, కుంభకణ్ణానికొసంగెను.
 ఉంగరంబులు ఉత్తమంబులగు నాధర అని, తాత్పర్యము.
 లంబులునుచంద్రబింబముం బోనిమక్తా

దివ్యానిచ సుగంధీని మాల్యదామాని రావణః. ౨౪

టీక॥ రావణః = రావణుండు; ది ధ్యాహృతము) = కట్టెను.
 వాని=శ్రేష్ఠములును; సుగంధీని=మం రావణుండు, మంచివాసనగలదివ్య
 చివాసనగలవియునగు; మాల్యదామా ములగుప్రవృత్తమాలికలను, కుంభకణ్ణా
 నిత=ప్రవృత్తమాలికలను ; ఆబలంధ(అ నకిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రాత్రేదా సంజయామాన శ్రీమతీచాగ్ర కుండలే

టీక॥ అగ్ర=ఈకుంభకణ్ణానియొ ధించెను.
 క్రాత్రేదా=చెవులయందను; శ్రీ మతీయు , నుత్తమములయినపాఠ
 మతీ=అధికమయినపాఠికల; కుండలే గులు , కుంభకణ్ణానిచెవులకుం , బె
 చ-పాఠగులను; అసంజయామాన= బం టెను. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంగద కేయూరో నిష్కాభరణ భూషితః. ౨౫
 కుంభకణ్ణో బృహత్కణ్ణా స్పృహతోగ్ని రివాబధా

టీక॥ బృహత్కణ్ణః = పెద్దచెవు వలె; బధా=ద్రవకాంచెను.
 లుగల; కుంభకణ్ణః = కుంభకణ్ణాండు; పెద్దచెవులుగలకుంభకణ్ణాండు ,
 కాంచనాంగద కేయూరః = బంగారు బంగారుబాహువులును మంచివతక
 బాహువులుగలవాండును ; నిష్కా మును నాధరణములును ధరించియుం
 భరణభూషితః = పతకము మొదల మటవలన, జక్కఁగాశ్రేణ్యులైన య
 గు నాధరణములచే నలంకరింపఁబడిన గ్ని హోత్రునిధంగిఁజేసిరినైను.
 వాండునై ; సుహుతః = చక్కఁగాప్రే అని, తాత్పర్యము.
 ణ్యులైన; అగ్నిరివ=అగ్నిహోత్రము

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము:

స. ౬౫

శ్రోణిసూత్రేణ మహతా మేదకేన వ్యరాజిత. ౨౯
అమృతో త్పాదనే నద్ధో భుజంగేనేవ మందరః

టికాసః(అధ్యాహృతము)=అకుంభకలుకాండు; మహతా=గొప్పదీయః	శించెను.
మేదకేన=నల్ల నిదియునగు; శ్రోణిసూత్రేణ = మొలతాటిచేత; అమృతో త్పాదనే= అమృతముపుట్టించునదియై	అకుంభకలుకాండు, నీలమలులతోఁ జేయఁబడిన గొప్ప మొలతాఁడుదాల్చి యుండుటంజేసి, అమృతవళనమునకై, వాసుకేచేదాట్టఁబడినమందరపవళతమునకై వడిఁబ్రకాశించెను.
భుజంగేన= సపకముచేత; నద్ధః=కట్టఁబడిన; మందరజవ= మందరపవళతమువలె; వ్యరాజిత= ప్రకా	అని, తాత్పర్యము.

స కాంచనం భార సహం నివారణం
విద్యుత్ప్రభం దీప్త మివాన్త భాసా. ౩౦
అబద్ధమానః కవచం రరాజ
సంధ్యాభి సంవీర ఇవాద్రిరాజః

టికాసః=అకుంభకలుకాండు; కాంచనం=బంగారువికారమును ; భారసహం= పెక్కు-బారువల సహించునదియు, పెక్కు-బారువలభారము గలదియునగుట; నివారణం= ఆయుధములచే	కవచం=కవచమును; అబద్ధమానః= ధరించినవాఁడై; సంధ్యాభి సంవీరః= సంధ్యాకాలమునందలి మేఘముచేతఁ గప్పఁబడిన; అద్రిరాజజవ = హిమవత్పవళతమువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.
శేషించనలవిగానిదియు; విద్యుత్ప్రభం= మెఱపుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; ఆత్మ భాసా=తనకాంతిచేత ; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియునగు; (ఇ	అకుంభకలుకాండు, పెక్కు-బారువలభారముగలదియు ఏయాయుధమువలననుకొనఁబడనలవిగానిదియు మెఱపువలె మెఱయుచున్నదియుఁ గాంతిచేతలుండును
చ" అనునదివాక్యాలంకారాథామము); గుడున్నదియునగు బంగారు కవచము	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. గాథలు

స ౬౫

సుధరించుటవలన, సంధ్యాకాలమేఘ కరణినెంతయుఁబ్రకాశించెను
ముచేఁగవ్వఁబడిన హిమవత్సవశతంబు అని, తాత్పర్యము.

సర్వాభరణ సర్వాంగ శూలపాణి స్పరాక్షసః. ౩౧
త్రివిక్రమ కృతోత్సాహా నారాయణ ఇవాబభా

టీక॥ సర్వాభరణసర్వాంగః = సమస్తాభరణములుగల సమస్తావయవములంగలవాడును; శూలపాణిః = శూలముహస్తమునందుఁగలవాఁడునగు; సః = ఆ; స్పరాక్షసః = కుంభకణ్ఠుఁడు; త్రివిక్రమకృతోత్సాహః = మూడడుగులుంచుటయందుఁజేయఁబడిన యుత్సాహముగల; నారాయణఇవ = విష్ణుదేవుఁడు	వలె; ఆబభా = ప్రకాశించెను. సమస్తావయవములందును అయ్యై యాభరణములు ధరించియున్నవాఁడు అశ్రీశూలంబుచేతఁబూనియున్నవాఁడు నగునాకుంభకణ్ఠుఁడు, త్రివిక్రమావతారంబుదాల్చిన నారాయణునిధంగిఁ జేరినైను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

భ్రాతరం సం పరివృజ్య కృత్వాచాధి ప్రదక్షిణమ్. ౩౨
ప్రణవ్య శిరసా తస్మై సంప్రతస్థే మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగలకుంభకణ్ఠుఁడు ; భ్రాతరం = అన్నను; సంపరివృజ్య = కవుఁగిలించుకొని; అధిప్రదక్షిణః = చుట్టుచుఁబ్రదక్షిణమును; కృత్వాచ = చేసియు; తస్మై = అతనికొఱకు; శిరసా = తలచేత ; ప్రణవ్య = నమస్కరించి; సంప్రతస్థే = తర	లెను. మహాబలకాలియగు కుంభకణ్ఠుఁడు, అన్నయగురావణుంగవుఁగిలించుకొని, యతనిచుట్టునుఁ బ్రదక్షిణంబుచేసిసాష్టాంగముగనమస్కరించి యుద్ధంబునకుఁ దరిలెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

నిష్పతంతం మహాకాయం మహాబాదం మహాబలమ్. ౩౩

తమాశీర్షిః ప్రకస్తాధిః ప్రేక్షయామాన రావణః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౬౫

టీక॥ రావణః=రావణుడు; నిష్ప	అశీర్వచనములతో; ప్రేషయామాన =
తంతం=వెడలుచున్న; మహాకాయం=	పంపెను.
పెద్దశరీరముగలవాఁడును ; మహానా	రావణుడు , మహాకాయంబును
దం=అధికమయినధ్వనిగలవాఁడును; ఈ	మహాధ్వనిగలవాఁడును మహాబలాది
హాబలం= అధికమయినబలముగలవాఁ	యైనగునాకుఁభక్తుని; జగద్రాగా
డునగు; తం=అకుంభకణుని ; ప్రశ	నాశీకరించి, పంపెను.
స్తాభిః=కీర్తనములయిన; అశీర్వాః=	అని, తాత్పర్యము.

శంఖదుంధభి నిఘోషైః సైన్యైశ్చాపి వరాయుధైః 38
 తంగజై శ్చతురంగైశ్చ స్యందనైశ్చాం బుదన్వనైః
 అనుజన్తు మహాత్మానం రథినో రథివాంవరీమ్. 3౫

టీక॥ మహాత్మానం= అధికమయిన	ధ్వనిగల; స్యందనైశ్చ=రథములతోను;
బలముగలవాఁడును; రథివాం=రథికు	రథినః=రథికులు; అనుజన్తుః= వెంట
లలో; వరం=ప్రేస్తుండునగు; తం=అ	డించిరి.
కుంభకణుని; శంఖదుంధభినిఘో	రాక్షసరథికులు పెక్కుండు; శం
షైః=శంఖములయొక్కయుభేదములయొ	ఖభేదీయములు చెల్లంగను ప్రమాయుధం.
క్కయుధ్వనిగలవియు; వరాయుధైః=	బులుధరించిన సైన్యములతోను ఏను
డి త్రమములయిన యాయుధములుగల	గులతోనుగుఱ్ఱములతోను గొప్పరథం
వియునగు; సైన్యైశ్చాపి= సైన్యముల	బలతోనుంగూడి, మహాత్ముఁడును రథి
తోను; గజైశ్చ=ఏనుగులతోను; తు	కప్రేస్తుండునగునాకుంభకణుని వెం
రంగైశ్చ=గుఱ్ఱములతోను ; అంబుద	బడించినదివీరి. అని, తాత్పర్యము.
స్వనైః = మేఘముయొక్కధ్వనివంటి	

సప్తే రుద్రైః శరైరైశ్చ స్థింహస్త్విప మృగద్విజైః
 అనుజన్తుశ్చ తం ఘోరిం కుంభకణాం మహాబలమ్. 36

టీక॥ రాక్షసః(అర్ధ్యాచ్యుతము)=రాక్షసులు; సరైః=సహాయములతో

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౩

స ౬౫

మః తిష్ఠేః = బంటులచేతను; భరైః =
గాడిదలచేతను; అత్తైః = గుఱ్ఱములచే
తను; సింహాద్విపమ్యుగద్విజైః = సింహ
ములచేతను పుంగులచేతను. జింకలచే
తను పక్షులచేతను; ఘోరం = భయంక
రుండున; మహాబలం = అధికమయినబ
లముగలవాండునగు; తం = ఆ; కుంభక
ణం = కుంభకణుక; అనన్తశ్చ =

వెంటదించిరియు.

రాక్షసులు, సహమలను బంటు
లను గాడిదలను గుఱ్ఱములను సింహము
లను పుంగులను మృగములను పక్షుల
ను ఆరొహించి, భయంక రాకారుండు
ను మహాబలకలియునగు నాకుంభక
ణుకనివెంటదించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స పుష్పవక్షా రవకీర్త్య మాణో
ధృతా తపత్ర శ్చిర శూలపాణిః
మదోత్కట శ్శోణిత గంధవత్
వినిర్మయా దానవదేవ శత్రుః. ౩౭

టిక॥ దానవదేవశత్రుః = దానవు
లకును దేవతలకును శత్రువైన; సః =
ఆకుంభకణుకండు; పుష్పవక్షాః =
పూలవానలచేత; అవకీర్త్యమాణః = వె
డవల్లంబుదు; ధృతాతపత్రః = ధరింపఁ
బడినఘట్టముగలవాడై; శ్చిరశూలపా
ణిః = కఠినశూలముచేతంగలవాడై;
మదోత్కటః = స్వాభావికమయినమద
ముచేమడించినవాడై; శోణితగంధమ

త్రః = నెత్తురుగంధముచేమడించినవా
డై; వినిర్మయా = వెడలెను.

దేవదానవులకుతొవైనయాకుం
భకణుకండు, రాక్షసాంగనలుపుష్పవ
క్షాంబుగురియంగవక్షాంబునొడలుదెలి
యక, నెత్తురుద్రావుటచేతంగుఱ్ఱువొం
డినవాడై, వెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

పదాత్యుక్త బహవో మహానాదా మహాబలాః
అన్యాయా రాక్షసా భీమా భీమాత్ శృత్రుపాణయః. ౩౮
రక్షాత్ న్ముమహాకాయా నిలాంబన తరైఃపమాః

ప్రతిపదాంతర్జాతీయతాత్పర్యసహితము.

స ౬౫

శూలానుద్యమ్య ఖడ్గాంశ్చ నిశితాంశ్చ పరశ్వభాగ
బహువ్యామాంశ్చ పరిఘాగ్ గదాశ్చ ముసలానిద
తాలసూంధాంశ్చ విత్రిలాగ్ షేషణీయాగ్ దురాసభాగ్. ౩౯

టీక|| మహానాదాః = గొప్పధ్వనిగ
లవారలును; మహాబలాః = అధికమయి
నబలముగలవారలును; భీమాః = భయం
కరములును; భీమాత్మాః = భయంకరము
లయినకన్నులుగలవారలును; శస్త్రపా
ణయః = ఆయుధములు చేతం గలవారి
లును; రక్తాక్షాః = ఎఱ్ఱనికన్నులు గలవారి
లును; సుమహాకాయాః = మిక్కిలియి
గొప్పరగుచేహములుగలవారలును; నీ
లాంజవచయోపమాః = నల్లనికాటుక
రాశికొఱ బోలిగలవారలు నగు ; ప
దారేయః = కాల్వరయిన ; రాక్ష
సాశ్చ = రాక్షసులును; బహవః = పె
క్కిలండు, శూలాగ్ = శూలములను; ఖ
డ్గాంశ్చ = కత్తులను; నిశితాగ్ = కఠినుల
యిన; పరశ్వభాంశ్చ = గండ్రగొడ్డల్ల
ను; బహువ్యామాగ్ = పెక్కుచారలని
మత్తుగల; పరిఘాంశ్చ = ఇరుపగుదియల
ను; గదాశ్చ = గదలను ; ముసలానిద =
రోజుల్లను; విత్రిలాగ్ = వికరిలములయి

ను; తాలసూంధాంశ్చ = తాటిబొడల
ను; దురాసభాగ్ = దెసకనిలవిగాని;
షేషణీయాగ్ = షేషణీయములను నా
యుధములను; తిద్యవ్య = పట్టుకొని; అ
స్వయః = వెంటదించిది.
మహాధ్వనిగలవారలును మహాబలగా
లులును భయంకరాకారులును భయం
కరముగా నెఱ్ఱనైయుండు కన్నులుగల
వారలును ఆయుధధారులును మహాకా
యులును నల్లనికాటుక రాశివంటిమే
నులుగల వారలునగు కాల్వరయి పె
క్కిలండు రాక్షసులు, శూలంబులను ఖ
డ్గంబులను పరశ్వధంబులను దెక్కుచారి
లునడిచిగలపరిఘంబులను గదలను ముస
లంబులను తాళవృక్షంబులను షేషణీ
యంబులను ధరించి, కుంభకణుక వెంట
నడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఇందు, ఒకశ్లోకము అనగా నడిమి
శ్లోకమువ్యాఖ్యానంబుల, రెక్క పెట్టనం
దైన, గణించబడదయ్యె.

అథాస్య ద్విత్రరాచాయ చారుగం రోమకూక్షగణ
నిష్పపాత మహావేదాః కుంభకణో మహామణి. ౪౦

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౬౫

టిక్క అథః అంతః మహా శేఖాః = అ	వల్మీకి = దేహమును; ఆరాయ = గ్రహం
ధీకమయినపరాక్రమముగలవాఁడును ;	చి; నిష్కపాతే = పోయెను.
మహాబలిః = అధీకమయినబలముగల	మహాపరాక్రమశాలియు మహా
వాఁడునగు; కుంభకణః = కుంభక	లుండునగుకుంభకణుండు, అంత, మ
ణుండు; దారుణః = భయంకరమును;	హాభయంకరమగు మహియోగరూపబు
రోమహర్షణం = గగుపాటుగలిగిం	దాల్చి, యుద్ధమునకుఁబోయెను.
డునదియునగు; అన్యతే = ఇతరమయిన;	అని, తాత్పర్యము.

ధనుశ్చత పరీదాహ సువట్పుత సమచ్ఛిః
రాద్రశ్చకట చక్రాక్షో మహావహత సన్నిభః. ౪౧

టిక్క సః = అకుంభకణుండు; ధను	అయెను.
శ్చతపరీదాహః = నూలుధనుస్సులంత	అకుంభకణుండు, అప్పుడును,
టివెడల్పుగలవాఁడును ; వట్పుతసమ	నూలుధనుస్సులవెడల్పును ఆటువందల
చ్ఛిః = ఆటువందలధనుస్సుల పొడ	ధనుస్సులపొడవును, బండిచక్రంబులం
పుగలవాఁడును; రాద్రః = భయంకరుం	తటికన్నులనుంగలిసిన మేనుతో మ
డును; శకటచక్రాక్షః = బండిచక్రముల	హాభయంకరా కారుండై, మహాప
వంటకన్నులుగలవాఁడును ; మహాప	వహతంబుకరిగెనొప్పెను.
వహతసన్నిభః = పెద్దకొండతోసమా	అని, తాత్పర్యము.
నుండును; ఆభూత్ (అధ్యాహృతము)-	

సన్నిపత్యైవ రక్షాంసి దగ్ధశైలోపమో మహా
కుంభకణో మహావక్త్రః ప్రహసన్నిభ మబ్రవీత్. ౪౨

టిక్క దగ్ధశైలోపమః = దహింపఁ	గలవాఁడునగు; కుంభకణః = కుంభక
బడినపహతంబుతోఁ బోల్చి-గలవా	ణుండు; రక్షాంసి = రాక్షసులను ; స
దును; మహా = గొప్పదేహముగల	న్నిపత్యైవ = సమీపించియు; ప్రహసనా-
వాఁడును; మహావక్త్రః = పెద్దనోరు	నవ్వుడు; ఇదం = ఈమాటను; అబ్ర

౧౧౬౦ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యనహితము.

స ౬౫

ఏతే=చెప్పెను.

దహింపఁబడినపవతంబుకరణి న
ల్లని గొప్పశరీరముగల కుంభకణుకం
దు, తన వెంటడివచ్చు రాక్షసులసమీపిం

చి, పాతాళకుహరాకారంబగు నోరు
వివృతంబుగానప్పి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య వానరముఖ్యానాం తాని యూధాని భాగశః
నిదాహిష్యామి సంక్రుద్ధ శృలభానివ పావకః. ౪౩

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; పావకః=అ
గ్ని; శలభానివ=మిడుతలనువలె; సం
క్రుద్ధః=వికిరిచియుగోపించినవాడ
నై; వానరముఖ్యానాం=వానరశ్రేష్ఠు
లయొక్క; తాని=ఆ; యూధాని=స
మూహములను; భాగశః=వేలువేలు

గా; నిదాహిష్యామి=దహించెదను.
అగ్నిశలభంబులదహించునట్లు, నే
ప్పుడు; ఈకోపంబున, వానరోత్త
ములనందఱు, వధించివుచ్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

నాపరాధ్యంతి మే కామం వానరా వనచారిణః
జాతి రస్తద్విధానాం సా పురోద్ధాన విధూషణమ్ ౪౪

టీక॥ వనచారిణః=అడవియందుఁ
దిరుగునట్టి; వానరాః=వానరులు; మే=
నాకు; నాపరాధ్యంతికామం=అపరాధ
మునచేయలేదు. సా=ఆ; జాతిః=వా
నరజాతి; అస్తద్విధానాం=మావంటి
వారలకును; పురోద్ధానవిధూషణం=
పట్టణోద్ధానములకలంకారము.

అడవులందురుగుడుండనీవానరులు,
నాకేవిధమయినయపరాధమునుంచేయ
లేదు. మఱియునావానరజాతి, మావం
టిలొనపురుషులకు, ఉద్ధానవిధూషణ
షణముగానున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పురరోధస్య మూలంతు రాసువ స్పృహలక్షణః
హలే తస్మిన్ హతం సదాం తం వధిష్యామి సంయోగే. ౪౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

టికా||పురరోధస్య = పట్టణము ముట్టదను.
 దిండుటకు; మూలంతు = కారణము మా
 త్రమి; సహలక్ష్యణః = లక్ష్యణునితోఁ
 గూడిన; రాఘవః = రాముఁడు. తస్మిన్ =
 ఆరాముఁడు; హతే = వధింపఁబడఁగా!
 సవకం = అంతయు; హతం = వధింపఁ
 బడినది. తం = ఆరాముని ; సంయుగే =
 యుద్ధమనంద; వధిప్యామి = చంపె
 భిష్మము, లంకచట్టును ముట్టడించు
 టకు, రామలక్ష్యణలెకారణము; వా
 రలంబంపిన , సవకంబును హతంబుకు
 ను; కావున రామలక్ష్యణలను యు
 ద్ధమనందువధిచిచ్చుచేదను. అనికుంభ
 కణఁడు, రాక్షసులతోఁజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తస్య బ్రువాణస్య కుంభకణ్ణస్య రాక్షసాః
 నాదంతాగు మకపః ఘోరం కంపయంత భవాణవమ్, ౪౭

టికా||తస్య = ఆ ; కుంభకణ్ణస్య = కుంభకణ్ణుని; వః = యెఱిగి; బ్రువాణ
 స్య = చెప్పుచుండఁగా; రాక్షసాః = రా
 క్షసులు; అణవం = సమద్రమును; కంప
 యంతభవ = అడించువారివలె; మహా
 ఘోరం = మహాభయంకరమయిన; నా
 వం = ధ్వని; బ్రహ్మః = చేసిరి.
 కుంభకణ్ణుండట్లుచెప్పఁగానే; రా
 క్షసులందఱు, సమద్రంబునప్పుడున్న
 సంతోమలబుచ్చమధ్వని గావించిరి
 అని, తాత్పర్యము.

తస్య నివృతత ప్రాణం కుంభకణ్ణస్య భీమతః
 బహూవు ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని సమంతతః, ౪౮

టికా||భీమతః = బద్ధిమంతుండగు; ౪౭
 స్య = ఆ; కుంభకణ్ణస్య = కుంభకణ్ణుఁ
 డు; చాణం = శిశుముగా ; నివృత
 తః = పోవుచుండఁగా; సమంతతః = అం
 తటను; ఘోరరూపాణి = మిక్కిలియు
 భయంకరమయిన; నిమిత్తాని = నిమిత్త
 ములు; బహూవుః = కలిగినవి.
 బద్ధిమంతుండగు నాకుంభకణ్ణుం
 డు, వేగంచిననల్లయద్ధంబునకుబోవు
 చుండఁగా, చప్పడు, మహాభయంకరం
 బలయిన యశుభానిమిత్తంబు లతనికిఁ
 బాదనూపినవి. అని, తాత్పర్యము.

తిలాశ-శనియుతా మేఘా బహూవు గదగధారుణాః
స సాగర వనాచైవ వసుధా సమకంపత. ౪౯

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; తిలా-
శనియుతాః= జ్వాలలతోను పిడుగుల
తోనుఁగూడినవియు; గదగధారుణాః=
గాడిదలువలెస్పష్టముగాని వన్నెగలవి
యు; బహూవుః=అయినవి. ససాగరవ
నాచైవ= సముద్రములతోను వనముల
తోనుఁగూడిన; వసుధాచైవ = భూమి

యు; సమకంపత=వదలెను.

మేఘములు, జ్వాలలతోనుదిడుగు
లతోనుఁగూడి గదగధవణకాంబులయి
యుండినవి; భూమియు సముద్రంబు
లతోనువనంబులతోనుఁగూడ గదగదవ
దంకినది. అని, తాత్పర్యము.

ఘోరరూపా శ్చివానేషు స్సత్వాల కలత్రైముఖైః
మండలాన్యప సత్త్వాని బలంధుశ్చ విహంగమాః. ౫౦

టీక॥ ఘోరరూపాః= దుర్మితియు
భయంకరములయిన; శివాః= నక్కలు;
సత్వాలకలత్రైః= మండియనుకలము
తోఁగూడిన; ముఖైః= నోళ్ళతో; నే
దుః=అణచినవి. విహంగమాశ్చ=పక్షు
లును; అపసత్త్వాని= ప్రదక్షిణములయి
న; మండలాని= మండలాకారమునను

లను; బలంధుః=కట్టినవి.

నక్కలు మహాభయంకరాకారంబు
న, నోటమంటలుగ్రహులు, నణచి
నవి; పక్షులు అపసవ్యమండలాకారం
బునఁదిరిగి, కట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నిష్పపాతక మాతేవ గృహ్యోస్య పథిగచ్ఛతః

టీక॥ గచ్ఛతః=పోవుచున్న; అస్య=
ఈకుంభకణికానియొక్క; పథి = మా
గళమునందు; గృహ్యః= గద్దలు; మా
తేవ=పక్షివలె; నిష్పపాత=పడెను.

ఈకుంభకణికాందు పోవుచుండున
ప్పుడు, మాగళంబున, గద్దలు, మారిక
వలెదారుగట్టి, వ్రాలినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగ్భూత స్మయనం చాస్య సవ్యాభావశ్చ కంపతే.౫౧

టిక ప్రస్థం- ఈకుంభకణికాయై రిసది.	
కొ;సవ్యం(అధ్యాత్మతమం) = ఎడమ	కుంభకణికానిఎడమకన్నును ఎడమ
దైనసయనంః=కన్నులు ; ప్రాస్థుర	చాహువునుజరించినది.
త=చరించినది. సవ్యః = ఎడమదైన;	అని,తాత్పర్యము.
చాహుశ్చ=ధుజమును;కంపతే = కద	

నిపపాత తదా చోలా- జ్వలంతీ భీమనిస్సనా
అదిత్యో నిక్షృభక్చాసీ స్తవ్రవారి సుభోనిలః. ౫౨

టిక తదా=అప్పుడు;జ్వలంతీ=మం	యువు;నవ్రవారి=వీవదయ్యె.
దుచున్నదియు;భీమనిస్సనా= భయం	అప్పుడు , భయంకరధ్వనియై
కరమయినధ్వనిగలిదియునగు; ఉలా-	ప్రజ్వలించుచుకొనియొకటియాకాశం
ః=కొనివియునిపపాత=పడెను. అ	లుననుండిపడినది ; సూర్యుండుకాంతి
దిత్యశ్చ=సూర్యుండును . నిక్షృభం=	హీనుండయ్యె;వాయువుసుఖంబుగా వీ
కాంతిలేనివాడు;అసీత = ఆయెను.	వదయ్యె.అని,తాత్పర్యము.
సుభః=సుఖకరమయిన;అనిలః = వా	

అచింతయ స్తహూత్పాతా నుత్థితా రోమహర్షణా
నిర్దయా కుంభకణిస్తు కృతాంత బలచోదితః. ౫౩

టిక కుంభకణిస్తు=కుంభకణికా	అచింతయ=చింతింపనవారై; నిర్ద
దును;కృతాంతబలచోదితః = కాలబ	యా=వెడలెను.
యైదే ప్రసంపలదినవారై ; ఉత్థి	కుంభకణికాందు , కాలచోదితుం
తా=లేచిన ; రోమహర్షణా=	దై, మహాభయంకరంబులగు నాయు
గగుపాటుగలిగించునట్టి ; మహా	త్పాతంబుల సరకునయ్యె , యుద్ధం
త్పాతా=గొప్పయుత్పాతంబులను;	లునకుఁ పోయెను.అని,తాత్పర్యము.

సలంఘయిత్వా ప్రాకారం పద్భ్యాం పవతసన్నిభః
దదశాః భ్రీ ఘనప్రఖ్యం వానరాసీక మద్భుతమ్. ౫౪

టీక|| పవతసన్నిభః = పవతశము చూచెను.

తోసమానుడగు; సః = అకుంభకణ్ఠం
దు; పద్భ్యాం = పాదములచేత; ప్రా
కారం = ప్రహరీసి; లంఘయిత్వా = దా
టి; అభీఘనప్రఖ్యం = మేఘసమూహ
ముల్లితోసమానమయినదియ; అద్భు
తం = అశ్రవ్యకరమయినదియనగు; వా
నరాసీకం = వానరసైన్యమను; దదశా =

పవతాకాయుండగు నా కుంభక
ణ్ఠంబు , పాదంబులచేతనే ప్రా
కారంబులంఘించి , మేఘసమూహం
బువలెనున్న యిత్యాశ్రయ కరంబగు
వానర సేనంబుచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం వానరాః పవతోపమమ్

వాయునున్నా ఇవఘనా యయుస్సహా చిత్రదా. ౫౫

టీక|| తదా = అప్పుడు; తే = ఆ ; వా
నరాః = వానరులు ; పవతోపమం =
పవతశముతోఁబోలి-గల , రాక్షస
శ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తముడగు కుంభక
ణ్ఠనిగూచిక; దృష్ట్వా = చూచి ; వా
యనున్నాః = వాయువుచే రో-గంబు
దీన; ఘనా ఇవ = మేఘములువలె ; స

ర్వాః = సమస్తములయిన; దిశః = దిక్కు
లనుగూచిక; యయుః = పోయిరి.

అప్పుడావానరులు , పవతాకా
యండగునాకుంభకణ్ఠంబుచి , భ
యంబున, గాలిచేఁగొట్టబడినమేఘంబు
లవైవచేదశదిశలకుంబాచరి.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్వానరాసీక మతిప్రచండం

దిశోద్రవద్భిన్న మివాభ్రీకాలమ్

స కుంభకణ్ఠ స్సమవేక్ష్య మాషాః

స్తనాదధూయో ఘనవ ద్భవాభి. ౫౬

టిక్కాసాధః = మేఘమయైక్కా
కాంతివంటికాంతిగల; సః = ఆ ; కుంభ
కణః = కుంభకణుకడు ; అతిప్రచం
దం = మిక్కిలియభయంకరమును ; ధి
న్నం = భేదిల్లి; అభిజాలమివ = మే
ఘసమూహమువలె; దిశః = దిక్కుల
నుగూచి; ద్రవల్ = పరుగెత్తుదున్నది
యునగు; తత్ = ఆ; వానరాసీకం = వా
నరసేనను; సమవేష్య = చూచి; హఘా

ల్ = సఃతోవమువలన; సునవల్ = మే
ఘమవలె; ననాదం = అజచెను.

మేఘసమూహుడగు నాకంభకర్ణం
మ, అట్లుభయంకరంబగు నవ్వానరసే
నభిన్నమేఘసమూహంబుకైవడి, దశ
దిశలకుఁబ్రాటుటఁబోచి, సఃతోవం
బున, మేఘంబువలెగడఁసంబుగావించె
ను. అని, రాత్నవ్యము.

తే తస్య ఘోరం ననదం నిశవ్య
యథా నినాదం దివివారిదస్య
పేతు ధికారణ్యం బహవః స్లవంగా
నికృతమూలా ఇవ సాలవృక్షాః. ౫౭

టిక్కాతే = ఆ; స్లవంగాః = వానరులు;
బహవః = పెక్కిండు; దివి = ఆకాశము
నందు; వారిదస్య = మేఘమయైక్కా;
నినాదంయథా (స్థితం) = ధ్వనివలెను
న్న; తస్య = ఆకుంభకణుకనియైక్కా;
ఘోరం = భయంకరమయిన; ననదం =
ధ్వనిని; నిశవ్య = విని ; నికృతమూ
లాః = భేదింపబడినయడుగులుగల; సా
లవృక్షా ఇవ = మద్దితెట్లువలె ; ధర

ణ్యం = భూమియందు; పేతుః = ప
డిరి.

ఆకాశంబునందుమేఘగజఁనముం
లోలెనతిభయంకరమయిన యాకంభ
కణుకనిధ్వనిని విని, వానరులు పెక్కిం
దు, భిన్నమూలంబులగు సాలవృక్షము
లకైవడి, నేలంబడిరి.

అని, రాత్నవ్యము.

విభ్రలపరిఘవాక్ స కుంభకణో
రిభ్రనిభనాయ వినిస్సృతో మహాత్మ

ప్రతిపదాంధ్రబీకాతాత్పర్యనహితము.

స ౬౫

కపిగణ భయ మాదద త్సుభ్రమం.

ప్రధురివ కింకరదండవాక్ యుగాంతే. ౫౮

<p>టీకామహాత్మ్య = అధికమయినటల ముగల; విప్రులపరిఘవాక్ = వికాలమ యినయనుపగుడియగల; సః = అ; కుం భకణః = కుంభకణుకాదు; సుభ్రమం- దిక్కిలియునధికమయిన ; కపిగణభ యం = వానరసమాహమనకు భయ మును; అదదత్ = చేయుచు ; యుగాం తే = ప్రళయకాలమునందు; కింకరదండ వాక్ = కింకరులునుదండమునుగల; ప్ర ధురివ = యముడువలె ; రిప్రసిధనా</p>	<p>య = శత్రువధముకొలకు ; వినిస్సృ తః = చెడలెను. మహాబలకారియగు కుంభకణుకం దు, వికాలంబగుపరిఘంబుచేఁ బూని, వానరులుచూచిభయంబునంతాఱి, ప్ర ళయకాలంబునకింకరులతోఁ గూడిన దండధరుండగుయమునికై వది, భయం కరాకారుండై, శత్రువధంబునకుఁ బో యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే.

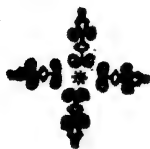
యుద్ధకాండే, పంచవప్తితమస్సగణః.

ఇది , స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచవప్తితమస్సగణాటిక,

మొగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౧౩

సర్వ

౧౨

వ బో వ స్థిత మ స గ కా ప్రారంభః.

సలంఘయిత్వా ప్రాకారం గిరికూటోపమో మహాకా
నిర్వయా వానరా త్కూటం కుంభకోణో మహాబలిః ౧

టిక గిరికూటోపమః=పర్వతశిఖర	నుండి;కూటం=శీఘ్రముగా ; నిర్వ
మూతోటోలి-గలవాడును;మహాకా=	యా=వెడలెను.
మహాకాయుండును;మహాబలిః=అధి	పర్వతశిఖరాకారండును మహాకా
కమయినబలమొగలవాడునగు ; సః=	యొందునుమహాబలండునగు నాకుంభ
అ;కుంభకోణః=కుంభకోణుఁడు;	కణుండు,అట్లుప్రాకారమునలఘ్నిం
ప్రాకారం=ప్రాకారమును;లంఘయి	చి,శీఘ్రమునఁబట్టెనుననుండి, యుద్ధ
త్వా=దాటి;నగరాల్=పట్టణమున	ఘామికింబోయెను. అని,తాత్పర్యము.

స ననాద మహానాదం సమద్ర మభినాదయో
జనయన్నివ సిఘాతాక విధమన్నివ పక్షకాక. ౨

టిక సః=అకుంభకోణుఁడు;సము	దవలె;మహానాదం=మహాధ్వనిని; స
ద్రం=సమద్రమున;అభినాదయో (ఇ	నాద=చేసెను.
వ)=ధ్వనింపఁజేయువాఁడువలె ; ని	అకుంభకోణుఁడు , సమద్రంబు
ఘాతాక=పిడుగులను ; జనయన్ని	వొంగునట్లుపిడుగులు పడునట్లు పర్వ
ద=కలిగించువాఁడువలె; పర్వకాక=	తంబులుపగులునట్లు , సింహనాదంబు
కొండలను;విధమన్నివ=పగలుచువా	గావించెను. అని,తాత్పర్యము.

తమవర్ధం మఘవతా యువేన వరుదేనవా
ప్రేక్ష్య భీమాక్ష మాయాంతం వానరా విప్ర దుద్రువుః. ౩

టిక||వానరా=వానరులు; మఘవతా=శివుఁడు;చేతఁగాని;యువేన =య

మనోజేతం గాని; వరుణేనవా = వరుణుని
జేతం గాని; అవధ్యం = వధింపరాని
వాండును; భీమాత్మం = భయంకరముల
యింక స్తులుగలవాండును ; ఆయాం
తం = వచ్చుచున్నవాండునగుతం = ఆ
కుంభకణు = ని; పేక్ష్య = యాచి; విప్రీదు
దుప్రీ = పాటిరి.

ఇంద్రునకుం గానియమనకుం గాని
వరుణునకుం గాని వధింపనలవిగానివాం
డును భయంకరములగుకన్తులుగలవాం
డునగు నాకుంభకణుకాండు వచ్చుటం
జూచి, వానరులు, భయంబునం బాటిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తువిప్ర ద్రుతాక్ దృష్ట్వా వాలివుతాం గదో బ్రవీత్
నలం నీలం గవాక్షంచ కుముదంచ మహాబలమ్. ౪

టీకా || వాలివుతః = వాలికుమారుండ
గు; అంగదః = అంగదుడు ; విద్రుద్రు
తాక్ = పరుగెత్తిర; తాక్ = ఆవానియ
లను; దృష్ట్వాత్మం = చూచినంత నే; నలం =
నలుని; నీలం = నీలని; గవాక్షంచ = గవా
క్షుని; మహాబలం = అధికమయినబలము
గల; కుముదంచ = కుముదునింగూచి; అ

బ్రవీత్ = చెప్పెను.
వాలికుమారుండగు నంగదుండు ,
వానిని మీరుట్లుభయంబునం బాటుటం
జూచి, నలునినీలనిగవాక్షుని మహా బ
లుండగుకుముదునిజూచి, యిట్లనియె.
అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మాన మత్ర విస్తృత్య విస్తృత్యో జిహ్వాన
క్వగచ్ఛత భయత్రస్తా ప్రాకృతా హరయో యథా. ౫

టీకా || ఆత్ర = ఇప్పుడు; ఆత్మానం = స్వ
రూపమును; విస్తృత్య = పరాక్రమముల
ను; అభిజవానిచ = ప్రశస్తములములను;
విస్తృత్య = మఱచి; ప్రాకృతాః = అబ్బ
లయిన; హరయో యథా = వానరులుచ
తే; భయత్రస్తాః = భయముజేరికింపం
బడినవారలయి; క్వ = ఎచ్చటికి; గచ్ఛత =

ఇప్పుడు, నిగారులు, మీస్వరూపము
ను పరాక్రమములను గులంబులను మఱ
చి, తుద్రవానరులకై వడి, భయపడి,
యెచ్చటికిఁబోయెదరు?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫

స ౬౬

సాధుసామ్య నివర్తకధ్వం కిం ప్రాప్తే పరిరక్షణ
నాలం యుద్ధాయ వైరతో మహతీయం ఽభీషికా. ౬

టీక||సామ్యః=సామ్యులగు పాన
కులారా సాధు=బాగునివర్తకధ్వం=
మఱుఁడు; ప్రాప్తే=ప్రాణములను;
పరిరక్షణే=రిక్షించుచున్నాఁడేమి? రి
క్షః=రాక్షసుఁడు; యుద్ధాయ=యుద్ధ
మఁటొనకు; ("వై" అనునదిపాదపూ
రణార్థము; నాలం=సమయంబు
కాదు; యం=యిది; మహతీ=గొప్ప

నైన; విభీషికా=భయముగలిగించుచుం
త్తము.

సామ్యులగువానకులారా! చక్కఁ
గానన్నది! మఱుఁడు; ప్రాణములర
క్షించుకొనెదఁడేమి? ఈతఁడు యుద్ధము
సేయువాఁడుకాఁడు; ఇది, మనకుభయ
ముగలుగుటకై నిమిశంబుండిన యంత్ర
ము. అని, తాత్పర్యము.

మహతీ మద్ధితామేనాం రాక్షసానాం ఽభీషికామ్
విక్రమా ద్విక్రమిష్యామో నివర్తకధ్వం స్వమంగమాం. ౭

టీక||స్వమంగమాం=వానరులారా!
రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వి
నాం=ఈ; మహతీ=గొప్పదను; తద్ధి
తాం=దేదిన; ఽభీషికాం=భయజనక
యంత్రమును; పరిరక్షణార్థం=పరిరక్షణ
మువలన; విక్రమిష్యామః=ధ్వంసము చే

సేదము. నివర్తకధ్వం=మఱుఁడు.

వానరులారా! ఈరాక్షసులభయ
జనకమహాయంత్రమునుమనము పరా
గ్రహించున, నని మనసేయుదము; మఱు
చుండు. అని యంగదుండు, సవ్యాస
మంత్రజ్ఞుడైనను. అని, తాత్పర్యము.

కృశ్మేణైవ సమాశ్మయ్య సంశయ్యత తత్త్వగః
వృహత్రిహస్తా హరయ స్ఫుండరీక్షా రణావహిన్. ౮

టీక||హరయః=వానరులు; కృశ్మే
ణైవ=కష్టముచేతనై; సమాశ్మయ్య=ఈ
అదిల్లి; తత్త్వగః=అంతకంతకు; సంశ

య్యత=చేరియు; వృహత్రిహస్తా=వృ
క్షములునుపర్వతములును చేతులంగల
వారిలై; రణావహిన్= యుద్ధభూమిని

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౬

గూచిఁగ; సంప్రతస్థః = పోయిరి.

వానరులు, అంత, కష్టమున; ఊట
నొంద, యందఱుండేరి, వృక్షములను

బర్హతములనుండేరి, యుద్ధధూమి

కింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్యతు సంక్రుద్ధాః కుంభకణ్ఠం వనాకసః

నిజఘ్నుః పరమ క్రుద్ధా స్సమదా ఇవ కుంజరాః ।

టీక॥ తే = అ; వనాకసః = వానరు

లు; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలియొం గోపిం

చినవారలయి; నివృత్యతు = మఱినిం

తనె; సమదాః = మదముతోఁగూడిన;

కుంజరా ఇవ = ఏనుంగులువలె ; పరమ

క్రుద్ధాః = మిక్కిలియొం గోపించినవా

రలయి; కుంభకణ్ఠం = కుంభకణ్ఠాని;

నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.

అవానరులు, అట్లు , మఱియు

ద్ధధూమికివచ్చి , పరమక్రుద్ధులయి ,

మత్తగజంబులదండంబున , నుకుమి

గిరి, కుంభకణ్ఠాంబుహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పాశ్చాత్యుః శిఖరీశ్వరైశ్చ శిలాభిశ్చ మహాబలః

పాదపైః పుష్పితాగ్రైశ్చ హస్త్యామానో న కంపతే. ౧౦

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ

లముగలకుంభకణ్ఠాండు ; పాశ్చాత్యుః

భిః = ఉన్నతములయిన; శిఖరీశ్వరైశ్చ =

పర్వతశిఖరములచేతను; శిలాభిశ్చ =

తాళ్యచేతను; పుష్పితాగ్రైః = పూచి

నకొనలుగల; పాదపైశ్చ = వృక్షముల

చేతను; హస్త్యామానః = కొట్టుబడుచు

న్నవాండై; నకంపతే = చలించలేదు.

మహాబలుండగు కుంభకణ్ఠాండు,

ఉన్నతములగు పర్వతశిఖరములచేత

తాళ్యచేతనుబుష్పితములగు వృక్షం

బులచేతను, నంతకొట్టుబడినను, జలనం

బునొందడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తస్య గాత్రేషు పతితా భిద్యంతే శతశశ్శిలాః

పాదపాః పుష్పితాగ్రైశ్చ ధగ్మాః పేతు మహాహతతే. ౧౧

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౧

స ౬౬

టీక శిలాః=తాళ్లు;తస్య = ఆకుం	భగ్నాః=విరిగినవై;మహీతలే= భూ
భకణునియొక్క;గాత్రేభుః=అశ్వయ	తలమునందు;పేతుః=పడినవి.
వములయందు; పతితాః = పడినవై;	తాళ్లును పుష్పితంబులగు వృక్షంబు
శతశః=నూలువ్రయ్యలయి;భిద్యంతే=	లును,ఆకుంభకణునిపేనందగిలి, నూ
పగిలినవి.పుష్పితాగ్రాః = పూచినకొ	లువ్రయ్యలయి, నేలంబడినవి.
నలుగల;పాదపాశ్వ = వృక్షములును;	అని,తాత్పర్యము.

సోపి నైన్య్యా సంక్రద్ధో వానరాదాం మహాజనామ్
మమంభ పరమాయత్తో వనాన్యస్మి రిహోత్థితః. ౧౨

టీక సోపి= ఆకుంభకణుండను;	వానివ=అడవులనువలె;మమంభ = వ
సంక్రద్ధః = కోపమునొందినవాడై;	ధించెను.
పరమాయత్తః= మిక్కిలియుతాగ్రంత	ప్రజ్వలించుచున్నకాచిచ్చు వనం
గలవాడై;మహాజనాం = అధికమ	బలదహించునట్లు , ఆకుంభకణుం
యినపరాక్రమముగల;వానరాదాం=	దును,అరమహితుండై , మహాపరాక్ర
వానరులయొక్క; నైన్యాని = సేనం	మకాలులగునవ్వానరుల వధింపవారం
దు;ఉత్థితః=లేచిన;అస్మిః=అస్మి ; వ	ధించెను.అని,తాత్పర్యము.

లోహితాత్రాస్త్రు బహవ శ్వేరతే వానరక్షణభాః

నిరస్తాః పతితా భూమా తామ్రపుష్పా ఇవద్రుమాః. ౧౩

టీక బహవః=పెక్కింద్రు ; వా	లువలె;శ్వేరతే=పరుండిరి.
నరక్షణభాః= వానరశ్రేణులు ; ని	వానరశ్రేణులుపెక్కింద్రు, కుం
స్తాః=కోట్టబడినవారలయి ; లోహి	భకణునిదేహతలయి , దేహమం
తాత్రాస్త్రు=నెత్తురుచే దడిసినవార	తయునెత్తురువెల్లువలుగా , నేలంబ
లువై;భూమా= నేలయందు ; పతి	డి,యెఱ్ఱనిభవములుగలవృక్షములుపగి
తాః=పడినవారలయి;తామ్రపుష్పాః=	రిహోప్పయిందిరి.అని,తాత్పర్యము.
ఎఱ్ఱనిపూలుగల;ద్రుమాఇవ= వృక్షము	

లంఘయంతః ప్రధావంతో నానరా నావలోకయన్

టిక వానరాః=వానరులు ; లంఘయంతః= దాటుచు; ప్రధావంతః= పరుగెత్తుచు; నావలోకయన్ (నావలోకయన్)=చూడరై.	వానరులు, వెనకకుండిరిగిచూచి, యొకరినొకరులఁఘించి, యతివేగంబునంబురుగఁ బరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కచి త్సముద్రే పతితాః కచి ద్దగన మాశ్రతాః. ౧౪
వశ్యమానా స్తుతే వీరా రాక్షసేన లలియసా

టిక పతియసా= ఆధికమయినవల	హందిరి.
ముగల; రాక్షసేన = కుంభకణ్ణునిచే	ఆట్లులలవఁతుండగు కుంభకణ్ణు
త; వశ్యమానాః = చంపబడుచున్న;	నిచే వధింపఁబడుచు , నావానరవీరు
లే=ఆ; వీరాస్తు=వానరవీరులును ; క	లోవఱంజాలక, కొండలు, సముద్రము
చి=కొండలు; సముద్రే=సముద్రము	నంబడి; కొండతాకాశంబున బద్ధులం
నందు; పతితాః=పడితి. కచిలే = కొం	దీసి, అని, తాత్పర్యము.
దలు; దగనం=అకాశమును; ఆశ్రతాః=	

సాగరం యేనతే రీకాః పథా తేన ప్రమద్రువుః. ౧౫

టిక లే=అవానరులు; యేన = ఏ	అవానరులుకొండలు, మన్యుతా
మాగఱముచేత; సాగరం= సముద్రము	మీమాగఱంబునననుద్రులు దాటివ
ను; రీకాః=దాటివారో; తేన=ఆ;	చ్చివారో, అనేకుమాగఱముంబట్టిప
పథా=మాగఱముచేత; ప్రమద్రువుః=	రుగఁ పరి. అని, తాత్పర్యము.
పరుగఁ పరి.	

తే శ్శలాని తథా నిమ్నాం వివర్ణవదనా భయాత్

టిక||లే=అవానరులు; భయాత్=భయమువలన; వివర్ణవదనాః= దుఃఖిత

మలయనముఖములుగలవారలయ; స్థ
లాసి=మట్టభూమి; సు, తథా=అట్లు.
నిమ్మం=పల్లమున; అశ్శితా=అ
ధ్యాత్వాతమ)=పొందిరి.

అవానరులు, భయంబున వెలవెలం
బోవుముఖముతో, గొండలుగట్టభూ
ములకునుగొండలుగల్గములకును ఒరు
గత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌ వృషాక సమారూఢాః కచి త్వర్షక మాశ్రితాః. ౧౬

టీక||ఋతౌః=ఎరుగబడులు;
వృషాక=వృక్షములకు; సమారూ
ఢాః=ఎక్కినవి. కచిత్=కొన్ని; పర్వ
తం=కొండన; ఆశ్రితాః=పొందినవి.

భిల్లారంబులకొన్నివృక్షములవా
కోహించినవి; కొన్నిపర్వతంబుల కడి
కినవి. అని, తాత్పర్యము.

మమజ్జు రణకచే కచి న్నహః కచి త్వమాశ్రితాః

సషేదుః స్థవగాః కచి త్కేచిన్నైవా నశ్శితే

కచి ద్భూమా నశశితాః కచి త్వస్తా మృతాశ్శవ. ౧౭

టీక||కచిత్=కొండలు; అశ్శితాః=అ
సమద్రమునందు; మమజ్జుః=మమిగిలి; మురిచివారు.
కచిత్=కొండలు; నహః=గుహలన;
సమాశ్శితాః=పొందిరి. కచిత్=కొం
దలు; స్థవగాః=వానరులు; సషేదుః=శి
కూడుకొండీరి. కచిత్=కొండలు; నై
వానరస్థితే=నిలువనేలేదు. కచిత్=కొం
దలు; భూమా=నేలయందు; నశశి
తాః=పడిరి. కచిత్=కొండలు; మృ

తాశ్శవ=ధచ్చినవారువలె; సుస్తాః=ని
గిరి; కొండలు; సమద్రంబునంబడియుం
గిరి; కొండలువానియల గుహలం బ్రవే
శించిరి; కొండలుభయంబున నేదియొ
కదయొకకూడుకొండీరి; కొండలునిలువ
కపాటిరి; కొండలునేలంబడిరి; కొండ
లుమూఢకనొంది చచ్చినట్లుపడియుం
డిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాక సమిద్యం గతో భగ్నా వానరాః సద మబ్రవీత్.

౧౦౬౪ ప్ర తిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౬

టిక అంగదః= అంగదుఁడు ; భ	చెప్పెను.
గ్నాఁ=పరాజయమనొందిన; తాఁ-	అంగదుండు, అట్లుపరాజితులయి
అ;వానరాఁ=వానరులను; సమీశ్య=	పరుగెత్తుచున్నవానరులంబొలిచి, ఇట్లు
చూచి;ఇవం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=	ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అవతీతత యుధ్యామో నివతకధ్వం వైవంగమాః. ౧౮

టిక ప్లవంగమాః= వానరులారా!	వానరులారా! నిలువుఁడు; పరుగెత్తవ
అవతీతత=నిలువుఁడు. యుధ్యామః=	లదు;యుద్ధముగావితము ; మఱిరిం
పోరుము.నివతకధ్వం= మఱుఁడు.	వ. అని, తాత్పర్యము.

భగ్నానాం వో నపశ్యామి పరిగమ్య మహీమమామ్
స్థానం సశ్వే నివతకధ్వం కే ప్రాణాః పరశ్చ. ౧౯

టిక భగ్నానాం= భంగమనొంది	మీరిష్టచిచ్చటనుండిభయపడి పరు
న;వః=మీకు;ఇమాం= ఈ; మహీం=	గెత్తియాధూమియంతయుండిరిగినను,
ధూమి;పరిగమ్య=చుట్టఁబడి;స్థానం-	మీకుఁడుటకుచూచుదొరకదు;కావున,
స్థానమను;నపశ్యామి=చూడను . స	అందఱును మఱులందు; ప్రాణంబులర
శ్వే=అందఱును;నివతకధ్వం=మఱుఁ	క్షిందుకొని యేమిప్రయోజనము?
డు.ప్రాణాఁ=ప్రాణములను;పరిశ్చ	అని, తాత్పర్యము.
తకేం=రక్షిండుకొనుదున్నాశేమి?	

నిరాయుధానాం క్రవతా మసంగ గతిహిరుషాః
దారావ్యాప హసిత్యంతి సవై ఘోరస్సు జీవినామ్. ౨౦

టిక అసంగగతిహిరుషాః= ఎదురు	లయి;క్రవతాం=పరుగెత్తుదుండఁగా;
లేనపరాక్రమముగలివానరులారా! ని	దారాః=భార్యలు; అపహసిత్యంతి=
రాయుధానాం= అయుధములేనవారి	పరిహాసము సేయుదురుగదా ! నుజీవి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౭౫

స ౬౩

నాం=మంచిబ్రతుకుగలవారలకు; స	త్తుడులేమిభార్యలేదుమ్మ ఎగతాళిసే
వై=అదియె; ఘాతః=మరణము.	యుదురు, పొరుపులుగలవారలకు, అ
ఎదురులేపరాక్రమముగల వానరు	దిమరణముకన్నహెచ్చుగదా!
లారా! మీరలాయుధంబువిడిచి పరుగ	అని, తాత్పర్యము.

కులేమకాతా స్వశ్వస్త్రః విస్తీర్ణేషు మహత్పుర
క్వగచ్ఛక భయత్రస్తా హరయః పాక్యతా యథా. ౧౧

టిక సర్వే=అందఱమును; విస్తీ	త్త్రైః=ఎచ్చటికిగచ్ఛక = పోవుచు
ర్ణేషు=వికలములును; మహత్పుర=	న్నార?
పూజ్యములనగు; కులేమ= వంశముల	మనమందఱమునబహుబంధునహి
యందు; కాతాః = పుట్టినవారలము.	తంబునుబూదసియెంబలునగు కలంబు
స్త్రః=అగుచున్నాము; ప్రాక్యతాః=	లంబుట్టినాము; అట్లుండఁగా, ఊద్రవా
ఊద్రమయిన; హరయోథా= వా	నరులుంబోలే, మీరలభయపడి, యెం
నరులువలె; భయత్రస్తాః= భయపీడితు	దుంబోవుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అనార్యాఃఖలు యక్ష్మికా స్త్యక్త్యా పీఠ్యం ప్రధావక

టిక యత్=ఎందువలన; భీతాః=	గదా!
భయమునొందినవారలయి; పీఠ్యం=	మీరలు, భయంబునఁ, బరాక్ర
పరాక్రమమును; స్త్యక్త్యా=విడిచి; ప్ర	మంబువిడిచి, పరుగెత్తుచున్నారు గా
ధావక=పరుగెత్తుచున్నారో; తత్=	వున, అట్లులనెప్పుంబడుదురు.
అందువలన; అనార్యాఃఖలు; అల్పులరు	అని, తాత్పర్యము.

వికత్థవాని వోయాని నదావై జననంనది. ౧౨
తానవః క్వసుయాతాని సోదగ్రాణి మహంబివ

టిక||తదా=అప్పుడు ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); జననంనది=

అంకిత ప్రతిపదాంధ్ర టిక్కాతాత్పర్యసహితము

స ౬౬

జననమూహనునందు; వేఁ = నీయము	ను=ఎవ్వటికీ; యాతాని = పోయినవి
క్క; వికృతవాస=అత్తస్తుతులు; యాస	మన్ను, మీరులు , జనులయెదుట,
(సంతి)=వీరిగలహో; సోదగ్రాణి= గా	మేమట్టివారి మిట్టివారమని పేక్కువి
ధవముతో; గూడినవియు; మహాంతిద=	సంబులవాత్తస్తుతులుచేసికొంటిరే; అ
అధికములయినవియునుగు; వః = మీ	వియన్నియుఁ పుడెచ్చటికిఁబోయినవి
మొక్క; తాని=ఆయాత్తస్తుతులు; క్క	అని, తాత్పర్యము.

భీరుప్రవాదా శ్రూయంతే యస్తజీవతి ధిక్కుతః. ౩౩
 మాగళస్స త్పురుషైః జాప్త సేవ్యతాం శ్యచ్యతాం భయమ్

టిక్కానుఁ=ఎవ్వఁడు ; ధిక్కుతః=	సేవింపబడుఁగాక. భయం=భయము;
పరాజితుఁడై; జీవతి = బ్రతికియుండు	శ్యచ్యతాం=విడువబడుఁగాక.
నో; తస్మై (అధ్యాత్మ్యమే) తు=	పరాజయమునొంది జీవించియుం
అతనివిషయమయి; భీరుప్రవాదాః=	మనేసి, జనులందఱు , అతఁ డిట్టియ
ఁజిత్తియనుమాటలు; శ్రూయంతే= వి	నిదెప్పుదురు; సత్పురుషులచే సేవింప
నబడుచున్నవి. సత్పురుషైః = సత్పు	రుషులవారమాగళమును అవలంబింపు
రుషులచేత; జాప్తః = సేవింపబడిన;	దు; భయంయవలయును.
మాగళః=మాగళము; సేవ్యతాం=	అని, తాత్పర్యము.

శయామహేః సహతాః పృథివ్యా వల్ప జీవితాః ౩౪
 దుష్కృతం బ్రహ్మలోకంవా పాత్రిత్వమో యుధి సూదితాః

టిక్కా=ఇంక ; అన్యజీవితాః=	బడినవారలమయి; దుష్కృతం= పాం
స్వల్పమయినయాయుస్సుగల వారలమ	దనలవిగాన; బ్రహ్మలోకంవా = బ్రహ్మ
యి; సహతాః = చుపఁబడినవారమ	లోకముమగాన; పాత్రిత్వమః= పొందు
యి; పృథివ్యా= భూమియందు ; శ	యము.
యామహే=పరుండెదము . యుధి=	ఇంక, మనకాయుస్సు స్వల్పమయి,
యుద్ధమునందు; సూదితాః = వధింపఁ	యుద్ధమునందునిహతులమయి నేలంబ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౭

స ౬౬

దురుషేని , యుద్ధమనఃహతులమ | గానబ్రహ్మలోకమునకుఘట్టిల్లును.
గటంచేసి , ఎట్టివారికిఁబొందనలవి | అని, తాత్పర్యము.

సంప్రాప్తుయామః కీర్తింహ నిహత్యా శత్రు మాహవే. ౨౫
జీవితం పిరలోకస్య మోక్ష్యోమో వసువానరాః

టీక||వానరాః=వానరులారా! ఆ మః=విడిచెదము.
మావే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రు వానరులారా! యుద్ధంబునశత్రువు
పురుఃనిహత్యా(నిహత్య) = వధించి; కీ సవధించికిరీతి యేనింబొందుదము; లే
తింహ = కీర్తినిగాని; సంప్రాప్తు కయుద్ధంబునఁ బ్రాగమువిడిచి, బ్రహ్మ
యామః=పొందుదుము. పిరలోకస్య= లోకమునేనింబొందుకము.
బ్రహ్మలోకమునకు; వసు=మూల్యమయి అని, తాత్పర్యము.
నఃజీవితం=ప్రాగమును గాని; మోక్ష్యో

వ కుంభకణః కాకుశ్చ్యం దృష్ట్వా జీవక్ గమిష్యతి. ౨౬
జీవమాన వివాసాద్య పఠంగో బృలనం యథా

టీక||జీవమానం = నుండుదున్న; పఠః=జాలడు.
బృలనం=అగ్నిశాలాశ్రమమున; ఆసాద్య నుండుదున్న నిష్క్రమించి విడుత
వ=పొందివలె; పఠంగోయథా=మిమ పాగముతోఁ బోఁజాలనట్లు, కుంభక
తవలె; కుంభకణః=కుంభకణుఁడు; బుండు, రామంబుని, ప్రాగముతో
కాకుశ్చ్యం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; మఱలఁబోఁజాలడు.
జీవక్ = బ్రతికినవాఁడై; నగమిష్యతి= అని, తాత్పర్యము.

పలాయనేన హృద్విస్తా ప్రాణాన్ రిత్యేషుహే వయమ్. ౨౭
ఏకేన బహవో భగ్నా యశో నాశం గమిష్యతి

టీక||వయం=మనము; బహవః=పె గ్నః = భంగమునొందినవారలమయి;
ఁబండ్రిము; ఏకేన = ఒక్కనిచేత; భ పలాయనేనవ=పరుగెత్తుటచేతను; త

అంకిత ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యనహితము.

న ౬౬

జ

జ

ద్విప్తాః=వ్యపదిష్టులమయి; పాణాః= (పాణములను; రత్నైశ్చ మహా(యతి)=రత్నములను మహిమను; ఇతః= కీర్తి; వాశం=వాశమును; గమివ్యతిహి=పాండవగలదు.

వనము పెకరించు, ఒకరి కుంభ

కణకనకుభయపడి, పరుగెత్తి ప్రాణములను రక్షించుకొందువని, మనమిన్నగు పాడించిన కీర్తియంతయు వాశమునొందును. అని, యంగదుండు వానరులతో జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవాణం తం శూర మంగరం కనకాంగదమ్. ౨౮

క్రవమాణో ద్దతో వాక్య మూచు శూర విగహీతమ్

టీకారతః=అ.త; క్రవమాణాః= పరుగెత్తుచున్నవానరులు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పుచున్నవాడైన; తం=తా; రం=యొక్కను నందు భయము లేనవాడైన; కనకాంగరం= బంగారుదాహువులుగలవాడైన; అంగదం=అంగదుని గూర్చి; శూరవిగహీతం = శూరుల చేసిన విషయము; వా

క్యం=మాటను; దీచి=చెప్పి. . అంత, నీ క్రవాణమునం జెప్పచున్న, బంగారుదాహువులు దాహియున్న యంగదులూర్చి భయమునం, బరుగెత్తువాడనునం, తనవీరితనలు లేటరే, విట్టన, చెప్పితి.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం నః కదను ఘోరం కుంభక జ్ఞేవావ రిక్షసా. ౨౯

న స్థావకాలో గచ్ఛామో దయితం జీవితహినిః

టీకారక్షసా=రాక్షసులైన; కుంభకజ్ఞేవా=కుంభకణుకన చేత; నః=మా యొక్క; ఘోరం=భయంకరమయిన; కదనం=మరికొందులు; కృతం=చేయబడినది. స్థావకాలః = నిలుచుటకు, కాలము; సకాదు. గచ్ఛామః=పోయెదము.

నః=మాకు; జీవితం=(పాణము; దయశంహి=ఇష్టముగదా! కుంభకణుకాండు, మమ్ము భయంకరముగా మరికొందులైనాడు; ఇదిగిలుచుటకు నమయము కాదు; కాంబట్టిపోయెదము; మాకు ప్రాణమెకావలసినది.

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౬

స ౬౬

అని, యావాసములు, అంగదునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీతావ దుక్త్వా వచనం సవే తే భేజిరే దిశః. ౩౦

భీమం భీమాత్మ మాయాంతం దృష్ట్వా వానరయూధపాః

టీక॥ తే=అ; వానరయూధపాః=	ఋశి; దృష్ట్వా=చూచి; దిశః=దిక్కు
వానరశ్రేష్ఠులు; సవే=అందఱును; ఏ	లను; భేజిరే=పొందిరి.
తావత్=ఇంతమాత్రము; వచనం=	అవాసగో వ్రమలందఱు, ఇంతమా
మాటను; దుక్త్వా=చెప్పి; అయాం	త్రముచెప్పి, భయంకరాకారు. దును
తం=వచ్చుచున్న; భీమం=భయంక	భయంకరనేత్రుండునగుకుంభః ఋశం
రుండును; భీమాత్మం=భయంకః ముల	డువచ్చుటఁబొచి, దశదిశలకుఁబాటిరి.
యినకన్నులుగల వాఁడునగు కుంభక	అని, తాత్పర్యము.

ప్రహమావాస్తు తే వీరా అంగదేన వలీమఘాః. ౩౧

సాం త్వై త్వైవానుమాన్తైశ్చ తత స్సవే నివర్తితాః

టీక॥ తనం=అంగ; ప్రహమావాస్తు=	అలింగించితిరారు.
పరుగొత్తుచున్న; తే=అ; వీరాః=వీర	అంగ, అంగదుండు, భయంబునంబు
శ్రీమశాలిలగ; వలీమఘాః=వానరు	యగైవ్రచిచ్చుచున్నారనిచేయలనుమంచి
లు; అంగదేన=అంగదునిచేత; సాం	మాటలచేతనువానుగావించు దృష్టాం
త్వైత్వైవ=మంచిమాటలచేతను.	రిములచేతను, విజలయక్షులనటు మ
అనిమాన్తైశ్చ=దృష్టాంతములచేత	అనించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; సవే=అందఱును; నివర్తితాః=మ	

ప్రహవలోవాన్తైశ్చ వాయుశ్రవేణ భీమతా. ౩౨

అజ్ఞాప్రితాః=నిశ్చలముల వానరయూధపాః

మువీరివిరా

టీక॥ వానరయూధములుగల నరవీరులు; సవే=అందఱును; భీమతా=

<p>ద్ధిమంతుండగు; వాయువుత్రేణ = వా యుకుమారునిచేత; పౌహవణం=సం తోషమును; ఉపనీతాశ్చ= పొందింపఁబ డినవారలునై; అజ్ఞాప్రతీతాశ్చ= అజ్ఞ కమరుచుచున్నవారలునుగా; త స్యః=నిలిచిరి.</p>	<p>అంత, బుద్ధిమంతుండగు హనుమం తుండుందోడ్చడుటయు, నవ్వానరవీరు లందఱు, బరమసంతుష్టులయి, సుగ్రీవా జ్ఞకుమరుచుచుచు, యుద్ధసన్నద్ధుల యియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఋషభశరభమైంధూమ్రసిలాః

కుముదసుషేణగవాక్షరంభతారాః. ౩౩

ద్వివిదవననవాయువుత్రమఖ్యా

స్వరీతతరాధిముఖం రణం ప్రయాతాః

<p>టీక ద్వివిదవననవాయువుత్రమఖ్యాః=ద్వివిదుండును బనసుండును హను మంతుండును మొదలుగాఁగల; ఋషభ శరభమైంధూమ్రసిలాః= ఋషభుం డును శరభుండును మైందుండును ధూ మ్రుండును సిలుండును; కుముదసుషేణ గవాక్షరంభతారాః= కుముదుండును సుషేణుండును గవాక్షుండును రంభుం డును తారుండును; స్వరీతతరాధిముఖః= మిక్కిలియు త్వరీతముగాను అధిముఖ</p>	<p>ముగాను; రణం=యుద్ధమును; ప్రయా తాః=పొందిరి. అంత, ఋషభుండును శరభుండును మైందుండును ధూమ్రుండును సిలుం డును కుముదుండును సుషేణుండును గ వాక్షుండును రంభుండును తారుండును ద్వివిదుండును బనసుండును హనుమంతు ఁమున్నడుకొని, యుద్ధవేగంబున, యు ద్ధాధిముఖులయిచరిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

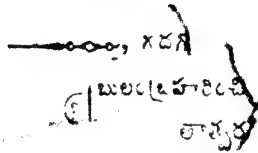
ఇత్యావే, శ్రీమద్రామా

యుద్ధకాండే, పటవర్ణనము

ఇతి, స్వప్నాధిముఖము

అంతఃకర్తవ్యమును గానఁబఱచి, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
భరి, ముఖ్యమును నందు, యుద్ధకాండవల్ల వచ్చి తమ సగౌరవము,

ముగిసినది.

సప్తదశి తమ సగౌరవము.

తేనెవృత్తా మహాకాయా శ్చక్రిత్యాం గదవత సదా
ప్రసక్తిం బుద్ధిమాసాద్య సర్వే సంగ్రామ కాండీనః ౧

టిక్కెమహాకాయాః = పెద్దకరీరము	త్రాః = మహానాడు.
గల; లే = అవానరులు సర్వే = అందఱు	మహాకాయః గురవానరువీరులు,
ను; లేదా = అప్పుడు; అంగదవచః = అం	అంగదుని మాటనుఁగి, మరణముగల్గి
గదునిమాటను; శ్చక్రిత్యాం = చిక్కిరించుట.	వంగలఁగాక యని శ్చయించి, యుద్ధం
మరణముగల్గిండునట్టి; బుద్ధిః = బుద్ధిని;	బుద్ధియొగ్గొనవారిలయి, మహావచ్చి
అసాద్య = పొంది; సంగ్రామకాండీ	రి. అని, తాత్పర్యము.
నః = యుద్ధముఁగొనవారిలయి; పృ	

సముదీరత విర్యాశ్చ స హరౌపిత విక్రమాః
పర్యవస్థాపితా వాక్యై రంగదేన వరీముఖాః. ౨

టిక్కెవరీముఖాః = వానరులు ; అం	సహరౌపితవిక్రమాః = అవలం
గదేన = అంగదునిచేత; వాక్యైః = మా	విఁబడిన పరాక్రమము గలవారలు
టలచేత; పర్యవస్థాపితాః = నిలువరిం	న నుగ్రావణ (అధ్యాపృతము) = అ
పఁబడినవార; ౨; సముదీరతవిర్యాశ్చ =	ప్రతి
చెప్పఁబడిన పరాక్రమములు గలవారి	గ్రాహకరులట్లు అంగదునిచే మంచి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౩

మాటలనిలవరింపఁబడి, తమపరాక్రమవలఁబించి, యితోడగు మానుతో మంబులని గ్రహించుకొనఁడు, శార్థం నుడిది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాతాశ్చ గత్వా హవశం మరణే కృతనిశ్చయః
చక్రస్య త్థిముగ్ధా ; సద్ధం వానరా స్త్యక్త జీవితాః. ౩

టికావానరాః = పా	వా	ముద్ధం = యుద్ధమును; చక్రః = చే
వశం = సంతోషమును; గత్వా పొ	నితి.	
దినవారలయి; మరణే = చాల్చుచుండు;	వానరులు, పరమసంతృప్తులయి,	
కృతః కృతః = చేయుటదిన నిశ్చయ	ప్రాగంబులయందాశయుంచక, మ	
ముగలవారలయి; ప్రయాతాశ్చ = పో	రగంటు వొందినం బొందుదుముగాక	
యినవారలయి; స్త్యక్తజీవితాః = విడు	యనినశ్చయించి, తుములంబగు యు	
వలదిన ప్రాగముగలవారలయి; సుతు	ద్ధముగావించి. అని, తాత్పర్యము.	
మలం = మిక్కిలియు దొమ్మియయిన;		

అథ వృక్షాన్ న హాకాయా సానుమాని సుమహంతిక
వానరా స్త్రాణా ముద్యమ్య కుంభకణా వధిద్రుతాః. ౪

టికాఅథ = అంత;	న హాకాయాః = గతిమిరి.
పెద్దకరీరముగలవానరాః = వానరు	అంత, మహాకాయులగు వానరపీ
లు; వృక్షాన్ = వృక్షములను; సుమహం	తులు, వృక్షంబులగు గొప్పపక్షాతం
తి = మిక్కిలిగాపువగు; సానుమాని =	బులనుంబట్టుకొని, శిశువులనె గుం
పక్షాతములను; క్రాణాం = శీశువు	భకణుకందఁబడిరి.
గా; వృక్షాన్ = పట్టుకొని; కుంభక	అని, తాత్పర్యము.
ణాం = కుంభకణుకని; అధిద్రుతాః =	

స కుంభకణా స్సంక్రే, గదా ముద్యమ్య పీర్వవాక్
అవశయా సుమహంతి, స్వస్వమంతాద్వ్యా పిపరిపూర్ణ. ౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౭౩

స ౬౭

సుమహాకాయాః = ఓక్కిలియుగో	డించుడు; సమంతాల్ = అంతటను; వ్యా
ప్రజేహముగల; వీర్యవాక్ = ఆధికమ	శీవల్ = పాటచోలెను.
యినపరాక్రమముగల; సః = ఆ; కుం	మహాకాయుడను మహాబలుండు
భకణాః = కుంభకణుకండు ; సంక్ర	నగకుంభకణుకంబు , పరిమళక్షితుం
ద్ధః = మిక్కిలియుగోపమునొందినవా	డై, గదగొని , శత్రువులవానావిధం
డై; గదాం = గదను; కద్యవ్యం = ఎత్తి; రి	బులంబ్రహ్మరించి, పాటచోలెను.
శ్రాక్ = శత్రువులను; అదః యక్ = పీ	అని, రాత్వర్థము.

శతాని సప్తకాష్టాశ సహస్రాదీశ వానరాః

ప్రకీర్తాశ్చేరతే భూమా కుంభకదేవన పోశ్చ సూద్యుః

టీక॥ వానరాః = వానరులు ; కుంభ	రలయి; భూమా = నేలయందు ; శేర
కదేవనః = కుంభకణుకంబుచేత ; పోశ్చ	తే = ముత్తేరి.
తాః = హింసించుచువారిలయి; శతా	వానరులు , అట్లు కుంభకణుకం
ని = నూలులు; సప్తవ = ఏడును ; అష్టా	దేహించుచుండి , అట్లు నూలులు
వ = ఎనిమిదియు; సహస్రాదీశ = ఏ	నెడెక్కు చేతులుగానుండు.
లును; ప్రకీర్తాశ్చ = చెప్పబట్టబడినవా	అని, రాత్వర్థము.

పోషకాష్టాశ రశచ వింశద్వింశ తక్షణవ

పరిక్షిచ్ఛత బాహుభ్యాం భావక్ విపరిధావతి. ౭

భక్షయక్ భృశ సంక్రద్ధో గరుడః పన్నగానివ

టీక॥ సః (అర్థాహృతము) = ఆ	ని; అష్టాశ = ఎనిమిదిమంది; రశచ = పది
కుంభకణుకండు; భృశ సంక్రద్ధః = మి	చుంది; విశతే = కరువదిమంది; తక్ష
క్కిలియుగోపమునొందినవాడై; స	వ = అట్లెల్లరింకవృ = ముప్పదిమంది;
న్నగాః = సహములను; భక్షయక్ =	బాహుభ్యాం = చేతులదే; పరిక్షిచ్ఛత =
భక్షించుచున్న; గరుడశవ = గరుత్మం	తుట్టియెత్తుచుండు; విపరి
తుండువలె, పోషక = పదునూలుమంది	ధావక్ = పగల్గుచున్నాడు.

౧౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౬

అకుంభశబ్దము, పరిమకుపితుం	గావానరులను జేతులంబట్టి, నోటచేసి
దై, గుత్తుంతుండు సకంబులందినున	కొనిభజించుచు, యుద్ధరింగంబుననిహ
ట్లు, పదునాటుచంపినివిడిచిమందిని ప	రించెను. అని, తాత్పర్యము.
దిమందిని ఇరువదిను. దిని ముప్పదిమందిని	

కృశ్చే గత సమాశ్చస్తా స్సంగమ్యత తతస్తతః. ౮
 వృత్తే ద్రిహస్తా హరియ స్తస్మస్సంగ్రామ మూఢాని

టీకా హరియః=వానరులు; కృశ్చే	స్థుః=నిలిచిరి.
గత=కష్టము; చేసమాశ్చస్తా=దా	అంత, లలచంతులగువానరులు, ఎట్ట
అనొంకొనియు; ప్రతస్తతః=అచ్చట	కలకూలునొంది, యందఱునొంటి
చ్చటనుండి; సంగమ్యత=చేరియు; వ.	గాఁజేరి, వృత్తములును బద్ధింబులును
త్తే ద్రిహస్తా=వృత్తములు బద్ధింబులు	లట్టుకొని, యుద్ధసన్నద్ధులయి నిలిచిరి.
ను జేతులంబలవారలయి; సంగ్రామ	అని, తాత్పర్యము.
మూఢాని=యూర్ధ్వగ్రమునందు; త	1

తతః పరత మత్పాత్య ద్వివిధః స్తవగదాభిః. ౯
 దుచ్చావ గిరిశృంగాభం విలంబితవ తోయదః

టీకా తతః=అంత; స్తవగదాభిః=	ఘముకలెంన్నవాండ్రైదు. వాన-పరు
వానరశ్రేష్ఠుండగు; ద్వివిధః = ద్వివిధు	గలైను.
దు; గిరిశృంగాభం= పర్వతములకుఁగ	అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు ద్వివిధుం
రమువంటిదైన; ద్విశతం=పర్వతమున;	ద, ఒక పర్వతో త్రమంబుకలించి, వం
తత్పాత్య=కెల్లగించి, విలంబం=మిగి	గినవేఘులువలెనొప్పుచు, గుంధిక
లియువలెన; తోయదశ్చ(స్త్రీతః)=వే	లుకనిమెండలేను. అని, తాత్పర్యము.

సమున్నతస్థితా శిఖరకణాన్య వానరః. ౧౦
 తమప్రాప్త మహాశయం తస్య నైశ్యే పతతరా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫

స ౬౭

బ్ర

క

టీక॥వానరః=ద్వివిదుఃడు ; సము	దైతస్య=అకుంభకణ్ణునియొక్కఁడై
త్పత్య=సమీపించి; కుంభకణ్ణుఁడ్య=కుం	స్య=సేనయందు; అపతత=పడెను.
భకణ్ణునకు; తం=అపర్యతమును; చి	ద్వివిదుఃడు, కుంభకణ్ణుని సమీపం
త్తేప=వేసెను. తదా=అప్పుడు; సః (అ	బునకుఁబోయి, యప్పుడు, బునతనిపై
ధ్యాయతము)=అపర్యతము ; మహ	వేసెను; అదిగూటితప్ప
కాయం=గొప్పదహముగల; తం= అ	యతఁడేనవయింబడెన
కుంభకణ్ణుని; అప్రాప్తః=పొందని	అని, తాత్పర్యము.

మమదాశ్వాశ్చ గణాంశ్చపి రథాంత్రైవ సగ

తాని గాన్యాని రక్షాంసి త్తనశ్చస్య త్తీరే శ్చి

టీక॥నగోక్షయః=పర్వశశేపము; తముయొక్కఁడెరిఁ	
అశ్వాశ్చ=గట్టములను; గణాంశ్చ=	ప(అధ్యాయము)=వేసెను.
ఏనుంగులను; రథాంత్రైవ=రథములను;	అపవతము గట్టముల సేనుంగు
తాన=ప్రసిద్ధులగు, అన్యాః= ఇతరుల	లరథంబులను రాక్షసులను బాణాంబు
యిన; రక్షాంసివ=రాక్షసులను ; మమ	గావించెను; అంత , నాద్వివిదుఁడుమమ
దా=మదిగాంచెను. సః (అధ్యాయత	తియొకపవతశిఖరంబువేసెను.
ము)=అద్వివిదుఁడు; త్తనశ్చ = మఱిల	అని, తాత్పర్యము.
ను; అన్యత=ఇతరమయిన; శిరేః= పర్వ	

తద్వైల శృంగాభిహతం హతాశ్వం హతసారథి. ౧౨

రక్షసాం రుధిరక్షిన్నం బహువా యోధవం నహత్

టీక॥రక్షసాం=రాక్షసులయొక్కఁ;	నగుట్టములుగలదై; హతసారథి =వృతతి
మహత్=గొప్పదగు ; ఆయోధవం=	పంటిన సారథులుగలదై ; రుధిరత
యుద్ధరంగము ; తద్వైలశృంగాభిహ	న్నం=నెత్తుటందడి
తం = అపవత శిఖరముచే గొ	అయెను.
ట్టుటదినదై; హతాశ్వం = చంపఁబడి	రాక్షసు. బుద్ధులములచే

య, ఆపవతశిఖరముచే గుట్టులు పురు వెల్లువలయినవి.
లునుసాంధులను నిమాతులయి, నా అని, తాత్పర్యము.

రక్షణో వానశంధ్రాదాం శత్రైః కాలాంతకోపైః. ౧౩
ఇమంవిషయం సే నదతాం ఇహస్య స్పహసా భీమఃస్వయాః

స్వయాః = భయంతరః జ్వరాః = హరించరి.

మిగల; రథినిః = రథినులు; రాక్షసాధిపతులు, భయంతరములు

వ; కాలాంతకోపైః = గా నేరూరూపములయినవి, కా

టీకా: హరయో బోధి-గల; శత్రువులు ముగియబడినవి, గడిం

దన = కష్టము = ఇదతాం = గడి. ముగియబడినవి, గడిం

జనాం = జనము; తాం = వానిని. ఇది విశేషణము.

చృటము. టి: సంజాం = రేలము.

తాత్పర్యము = ము.

విషయము = సుఖము, విషయము = విషయము. ౧౪

౧౦ 'విషయము' విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

విషయము = విషయము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౪

స ౬౭

పొందినవాడై; కుంభకణ్వ = కుం	రినెను.
భక్తినియొక్క; శిరసి = తలయం	హనుమంతుండు, ఆకాశ గతుం
దు; కైలశ్యంగాణి = పవిత్రశిఖరము	దై, పవిత్రశిఖరములను నానావి
లను; వివిధాన్ = నానావిధములయి	ధానేకవృక్షములను, కుంభకణ్వ
న; హవాన్ అనేకములయిన; వృ	క్షితలపై, వహించెను.
యన్ = వృక్షములను; పవహన్ = కు	ఆన, రాత్వర్థము.

తాని పవిత్ర శృంగాణి తూలేన న విభేదమా. ౧౬
బభాజ పృథ్వి పవహన్ కుంభకణ్వో మహాబలిః

టిక్క వహించి; అధికమయినబల	వృక్షములవాననుగూడ; బభా
మగల; కుంభకణ్వ = కుంభకణ్వం	పట్టెను.
దు; హవాన్ = తూలము చేతి; హవాన్ = ఆ;	మహాబలిండుగు
పర్వతశృంగాణి = పర్వతశిఖరములను;	దు, తూలమున నామగ్న
విభేద = భేదించెను ("హ" అనినదిహ	దించి, యావృక్షముల
దహారాధికము). వృక్షపవహన్ =	నెను. శి, రాత్వర్థము.

తపో హవీర్యం తపోన మగ్రం
మద్రావ తూలం శిరసి ప్రకృత్య. ౧౭
తిష్ఠా తపోనామతతః ప్రకృత్య
వృక్షాధిపాగ్రం హనుమాన్ ప్రకృత్య

టిక్కతః = అంత; నగ్రం (ప్రకృత్య)	టిమన. తపోన = అంత; హనుమాన్ = హ
ము) = ఆకుంభకణ్వండు; శిరసి = తల	నమంతుండు; మహీధరాగ్రం = పర్వతశి
మయిన; తూలం = తూలమును; పగ్ర	భరమును; ప్రకృత్య = పట్టుకొన; ఆపత
త్య = గ్రహించి; హవీర్యం = వానరుల	తలపట్టుచున్న; ఆగ్ర్య = ఈకుంభక
యొక్క; కగ్రం = భయంకరమయిన;	ణ్వం యొక్క; ప్రకృ
తపోన; అనీకం = నేనను; మద్రావ = తి	ష్ఠా = నిలిచెను.

కుంభక
కుంభక
కుంభక

జ్ఞ

జ్ఞ

అంత, నాకుంభకణుకందు, సంతోషమునుండు, పర్యవేశింపబోకటము
బగుకూలంబుగొని, భయంకరంబగున లించి, యాతనికడ్డపడెను.
వ్యాసరసేనంబును, నప్పుడు, హ అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకణుకం కుడితో బహున
వేగన శైలోత్తమ భీమకాయము. ౧౮
స చుక్కభే తేన తదాభి భూతో
మేదాద్రాణాత్రో రుధిరావసక్తః

గున=కష్టము; అహనమందు; కుడి దడినివదేహముగలవాడై; రుధిరావసి
అనొకప్పుడొందినవాడై; శైలోత్త క్తః=నెత్తుటందడినివదలె; చుక్కభ-
చ్చటనుండి; పర్యవేశ్యమువలన కలఁతనొందెను.
మేద్రాణా అహనమందు; కుంభక అహనమందు, అపర్యవంబు
కొంతకాలమును; బహున=కొద్ది నే, మహాపర్యవాయుండున యాకుం
ము. కుంభకణుకం; కుడి అంభకణుకం బ్రహరించెను; అకుంభక
ర్వశమే భూతః = కొద్దికాలము లుండెను, అట్లెట్లు, దేహముననుండి
వాడై; కదా=అప్పుడు; మేదాద్రాణా మేదస్సు నెత్తునుగాడి, గొండెము
త్రః(మేదాద్రాణాత్రః)=మేదస్సునై. క్తః అని, తాత్పర్యము.

స కాల మాపిక్య తదేర్ష్యాకాశం
గిరిం యథా ప్రద్యుతితాగ్రశృంగమ. ౧౯
బాహ్యతరే మారుతి మాదభూన
గుహావలం త్రౌంచ మివాగ్ర శక్త్యా

టీకః=అకుంభకణుకం; కుడి గం=మందుచున్న యుగ్రశిఖరముగల; గి
తకుంభకణుకం కాంతివలంబు యథా(స్థితం)=పర్యవేశ్యమువలెనున్న
తమప్రద్యుతితాగ్రశృంగం నియునగు; కాలం = కాలమును; అని

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫

స ౬౭

ధ్య-అప్రి;గుహః-కుమారిస్వామి;తిగ్ర
శక్త్యా - భయంకరమయినశక్తిచేత;
క్రౌంచం-కౌంచమన;అచలమివ-పర్వ
తమనవలె; మారుతిం-హనుమంతుని;
చాహ్వాంతలే-వక్షస్థలమునలన; అడ
ఘాన-కొట్టెను.

అకుంభకణుకండు, మెలిచువలెవి

జయించు, మండుదున్న యిగ్రశిఖరము
తోనొప్పుచుండుపర్వతముకరణించేది
బుచ్చున్నశూలమను శిఖిఁబండిప్పి, కు
మారిస్వామిశక్తిచేఁగ్రౌంచపర్వతంబు
భేది-దున్నట్లు, హనుమంతనివక్షస్థలం
బునంబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స శూలనిభిఃక్రమహాఘటాంతరః

ప్రవిహ్వల శ్శోణిత ముద్వమ స్తుభాత్. ౨౦

స రాద భీమం హనుమాన్ మహాహవే

యుగాంతమేఘస్తరితస్వనోపమమ్

టిక్కనః=ఆ; హనుమాన్=హను
మంతుండు; మహాహవే=మహాయుద్ధ
మనందు; శూలనిభిఃక్రమహాఘటాంత
రః=శూలముచేభేదించబడిన
క్షస్థలముగలవాడై; ప్రవి
హ్వలఁబడినవాడై; ముఖా
టనుండి; శోణితం = నెత్తురును; ముద్వ
మన్=క్రక్కుచు; భీమం=భయంకరము
గాను; యుగాంతమేఘస్తరితస్వనో

పమం=ప్రలయకాలమనందలిమేఘము
యొక్కగజఃపద్మనితోఁబోల్చిగలుగు
నట్లుగాను; సరాద=అడచెను.

అట్లు, హనుమంతనివికాలంబగుచ
క్షస్థలంబునంబొడుచుటయు,
దు, మూర్ఛితుండై, నోటనై
క్కుచు, బ్రలయకాలమేఘగణాంతరవ
భీకరంబుగా, నడచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో విసేదు సృహపా ప్రహృష్టా

రక్షోగడాస్తం వ్యధితం సమీక్ష్య. ౨౧

ప్లవంగమాస్త్ర వ్యధితా భియాతాః

ప్రదుద్రువు స్సంయతి కుంభకణాత్

టిక్కనః తతో=అంత; రక్షోగడాః=రాక్షససమూహములు; వ్యధితం=

తతో
కుంభక

కుంభక

౧౧౯౦ ప్ర తపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

భిక్షుండుగ; తం=ఆహునుమంతుని; స	లయ; ప్రదుగ్రువుః=పరుగె డ్దిరి.
మీక్య=చూచి; సహసా=సమీపమున;	అంత, రాక్షసులు , మానుమంతుం
పృహ్లాదాః=మిక్కిలియుసంతోషించి	మమూర్చితుండగుటజూచి, పరమసం
నతై; వినేను= అజచినవి. ప్లవంగ	తుష్టులయి సంతానాదంబులుగావించి
మాను=వాసములుమాత్రము ; సంయ	రి; వాసములు, కుంభకణుకనివలనమఱి
తి=యుద్ధమునంది; కుంభకణౌకాఠ=	యుధానుమునొంది , దిక్కు-లకుంబఱ
కుంభకణుకనివలన; భయాఠాః =	చిరి. అని, తాత్పర్యము.
భయపీడితులయి; వ్యధితాః=నుఃఖతు	

తపస్సు నీలో బలవాక్ హ్యవస్థాపయ న్తలమ్. ౨౨
 ప్రవచితే త తై లాగ్రం కుంభకణౌకాయ ధీమతే

దీని తపస్సు=అంతన; బలవాక్ =	శిఖిమున; ప్రవచితే=చేసెను.
అధిమమునంతుని; కీలం= నీలు	అంత, బలవంతుండగు నీలుందు, నె
డు; బలం=వైద్యము ; పర్వవస్థాప	దలినచేయనియవచ్చుచి, కుంభకణుకని
యౌక=నిలువరించుదు ; ధీమతే=మర్ది	వైకావివకతనినివలననెను.
వాంఛించుచు; కుంభకణౌకాయ=కుంభ	అని, తాత్పర్యము.
తః(మేటికి)యన; తై లాగ్రం=వవకతి	

త మావతంతం సంవేదిత్య ముద్ది రాధి బహునిహ. ౨౩

దీని మా(అధ్యాత్మికము)=అనంత	వహునిహౌకము.
భకణుకండు; ఆవతంతం= బహు	అనుభవణుకలము, ఆవకతశిఖ
స్మ; తం=ఆవకతశిఖిమున; సంవే	దియవై బహుబలాచి , దాని
త్య=చూచి; ముద్దిరా=పిడికిలచేత; ఆ	పిడికిలబాపినెను. అని, తాత్పర్యము.
తం=కొద్దైన"హ" అనునవిహ	

తమప్రిప్రహరాధికతం తత్యైలాగ్రం వ్యధిత

సపిష్యునింగం సత్వాలం సపపాత మహీతతే. ౨౪

టీక॥ తతే=త; తైలాగ్రం=పవక	మనందు; సపపాత=పడెను.
తశ్చిరము; మప్తిప్రహారాధిహతం=	అట్లుకీడింబొడవగానె, య
డికిటిపోటుచేగొట్టబడినదై; వ్యభి	ప్రవేశించి, పడినదై, యి
తంపగిలినది. సపిష్యునింగం=అప్పుకొ	ంటున్నారలంబునందును, నేలంబు
ములతోఁగూడినదై; సత్వాలం=మ	డినది. అన, రాష్ట్రము.
టతోఁగూడినదై; మహీతతే=ధూతల	

ఋషభ శృంగభో నీలో గవాక్షో గంధమాదనః

పంచ వానరశామూకలాః కుంభకణ్ణ ముపాద్రవణ. ౨౫

టీక॥ ఋషభః=ఋషభుండును; శ	ణ్ణాని; దిపాద్రవణ=తడిమిరి.
రభిః=శరభుండును; నీలః=నీలండును;	ఋషభంమ శరభండు నీలండుగ
గవాక్షః=గవాక్షుండును; గంధమాద	వాక్షుండుగంధమాదనుండు, నీయయి
నః= గంధమాదనుండును; వానరశా	మగురు వానరోత్తములును కుంభక
మూకలాః=వానరోత్తములు; పంచ=	ఋణంపైకడిరి. అన, రాష్ట్రము.
అయిదుగురు; కుంభకణ్ణం=కుంభక	

తైలై ర్వృక్షైస్తలైః పాదై మహస్థిశ్చ మహాబలాః

కుంభకణ్ణం మహాకాయం సవకతోభి ప్రదుద్రువుః. ౨౬

టీక॥ మహాబలః=అధికవయినబలము	కుంభకణ్ణం=కుంభకణ్ణాని; సవక
గలవానరులు; తైలైః=పర్వతములచేత	తః=అ.తటను; అభిప్రదుద్రువుః=య
ను; వృక్షైః=వృక్షములచేతను; తి	ట్టుకొని.
త్రైః=అటచేతులచేతను; పాదైః=	మహాబలశాలులగు సత్వానర
కాశ్చచేతను; మహిశ్చ=పిడికచేత	ములు, మహాకాయుండగు కుంభక
ను; మహాకాయః= పెద్దదేహముగల;	ణ్ణంబిట్టుముట్టి, పవకచేతులచే

వానరాణాం సహస్రాణి కుంభకణాం ప్రదుద్రువుః

<p>టీక॥ మహాత్మను- అధికమయినబ లముగల; తేషు-ఆ; వానరముభ్యేషు- వానరోత్తములు; పతితేషు- పడఁగా; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సహ స్రాణి=వేలు; కుంభకణాం = కుంభక ణునింగూర్చి; ప్రదుద్రువుః = పరుగ</p>	<p>ప్రేరి. మహాబలకాలులగు నవ్వానరోత్త ములు గూలుటంబొచ్చి, పెక్కి-వేలవా నరవీరులు, కుంభకణునిపైకదిరి, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం శైలిమివ శైలాభా స్సనేతే స్థవగషాభాః. ౩౨
సమారుహ్య సముత్పత్య దదంశుశ్చ మహాబలాః

<p>టీక॥ శైలాభాః= పర్వతముయొక్క కొకకాంతివంటి కాంతిగల; మహాబ లాః=అధికమయినబలముగల; తే = ఆ; స్థవగషాభాః=వానరోత్తములు; సనేతే=అందఱు; శైలిమి=స్థితిగల పర్వతములెవ్వఁడు; తం=ఆవఱు; దదంశుః; సముత్పత్య = ఎదిరి; సమారు</p>	<p>హ్య=ఎక్కి; దదంశుశ్చ=కొట్టిరియు. పర్వతాకారులును న... కారులు లునగు వావానరోత్తములందఱును, మహాపర్వతాకారులగు నానంభక శూన్యకాంతియొక్కవలె, కలఁగంబు కొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తం నస్తే దశశ్చైశ్చాపి మష్టిభి లాదాభి స్తే. ౩౩
కుంభకర్ణం మహాకాయం తే జన్ముః స్థవగషాభాః

<p>టీక॥ తే=ఆ; స్థవగషాభాః=వా నరోత్తములు; మహాకాయం=పెద్దదే హముగల; తం=ఆ; కుంభకణాం = కుంభకర్ణుని; నస్తే=గోల్ల చేతను; దశ శ్చైశ్చాపి = దశములచేతను; మష్టి భి=పిడికిళ్లచేతను; లాదాభి=</p>	<p>భి=పిడికిళ్లచేతను; తథా=అట్లు; తా నుభి=మహాకాల్లచేతను; జన్ముః= కొట్టిరి. ఆవానరోత్తములు, మహాకాయం దగునాకుంభకణునప్పడు, నశించు</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

222

ಲಂಗಿವಿರಿ; ದಂಪಂಬಲಂಗಾಣಿವಿರಿ; ಪಿಡಿ-
ಶ್ಚಂಬಾಡಿವಿರಿ; ಮೌಕಾರ್ಣಾಂಗಾಣಿವಿರಿ.

ಅನಿ, ಕಾಂಕ್ಷಾ, ಮ.

సవానర సహస్రైశ్చ గాదితః సర్వభాషాః. 33
రసాని గాఢసమ్మేళనా 19 రసానుమేళిత

<p>ప్రతి పక్ష భోగమును పరకరిమా తో యోగింపగల; కపిలే; కాపిల్యా ఘోరి; రాజి; ప్రేమపరు కుంధి ఋషి; ప్రేమ; వానాసుకాసుగి వానాసుకేలచేత; ఆదిత్య; వ్యాపింప బడవ; అర్జునుమోగి; అమల చేత; అమలభాగ్యహుగి) వ్యా</p>	<p>వింబువన; గోదావరచేతనుచేత; రాజు ప్రకాశింపను. పరకరికామలకు కాపిల్యా ప్రమాదు కుంధింపను, అర్జునే వేలవానగి సులచేవ్యాపింపబడి, వృ కంబులచే నెండవపక్షలంబుగిడినా ప్పును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

బాహుళ్యం వాస్తవాల సర్వత్ర ప్రకృత్య సుమహాబలం. ఇ
భక్తియోమన సర్వత్ర గలది: పరమేశ్వర

టీకా: సునుహాబలం - విశ్విలియుం
 ధీకమయిచటలముగలకుంభకణుండం; మహాబలంబగువాకు భకణుం
 సంక్రద్ధ-విశ్విలియుండవీతుండై; గ దంతఃబరమకీర్తుండై, గమ్యుంతుం
 రుడః గమ్యుంతుండు; కన్నగానివ. మ స్పందనల భజీంమనట్లు, వాని
 సర్వమలనుపకె; దాహుభ్యాం . నే రులందఱు నేరులంబట్టికొని భజీం
 తులకేతఃవానరాక వానరులను; స ప నారంభించెను.
 రాక్ష-అందఱను; ప్రకృత్యా-గ్రహిం అని, తాన్వీయము.

ప్రతిష్ఠాః కుంభకర్తవ్యం చక్రే నానాభివృద్ధిః ॥ ౩౬ ॥

నానాప్రకారభ్యాం నిర్జగ్ముః కదాభ్యాః కైవ కాసరాః

టీక॥ వానరాః=వానరులు; కుంభక యోగః, కుంభకమునిచేత; పాతాళ

ప్రతివదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

సన్నిభే- మాతాశమతోసమానమయి
న; కత్తే-నోటియందు; ప్రక్షిప్తాః
వేయబడినవారిలయి : నాసాభ్రుటా
భ్యాం-ముక్తి రంధ్రములవలనను : క
కా-వ్యవైర - చెవులవలనను; ని
జగన్ముఖ-చేదంతి.

అట్లు, కుంభకణుకాందు, వానరు
లను, చాతాశమహారాకారంబగుతన
నోటవేసికొనంగానె, వారలు, ము
క్తి-రంధ్రములనుండియు చెవులనుం
డియువేసివచ్చుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

భక్షయక్ భృశసం శ్రీహర్ష హర్షే మన్వితసన్నిభః. ౩౭
బభుజ వానరాన్ సర్వాన్ స శ్రీహర్ష రాజసోత్తమః

ప్రక- పవతసన్నిభః పవతమ
తోసమానాండగ; రాక్షసోత్తమః-రా
క్షసనైవృత్తిగకుంభకణుకాదు ; భృ
శసంక్రద్ధః మిక్కిలియుంగుపితుండై ;
హర్షే-వానరులను; భక్షయక్ - భ
క్షించువాండై; స-క్రద్ధః-కుపితుండై;
సర్వాన్ - అందఱును ; బభుజ -

విడిచెను.
పవతాకారుండగు నాకుఁ భక్తి
కణుకంబు, అట్లువానరులమఱియెడగి
వచ్చుటచొది, పవతమితి, వా
నరులనందింపజేసి, భక్షించునను.
అని, తాత్పర్యము.

మాంసశోణిపిసంక్లేపాం ధూమిం కుర్వక్ స రాక్షసః. ౩౮
చచార హరినైస్యేషు కాలాగ్నిరీవ మూర్ఖతః

ప్రక- సః-ఆ; రాక్షసః - కుంభక
ణుకాదు; కాలాగ్నిరీవ - ప్రలయకా
లమనుదలియగ్నివలె; మూర్ఖతః-ఒ
కలుడైయుంపాండై; ధూమిం - ధూ
మి; మాంసశోణిపిసంక్లేపాం- మాం
సముచేతను నెత్తురుచేతను కడిగినవా
నిగా; కుర్వక్-చేయుడు; హరినైస్యే

షు-వానరనైవృత్తిములయందు; చచార-
విహరించెను.
అకుంభకంబు, ప్రలయకాలాగ్ని
మూత్రున మండిగ రాత్రాకారుం
డై, ధూమియంతర క్షమాంసములనిం
డినదిగాఁజేయుచు వానరనైవృత్తిములని
హరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము.

స ౬౭

వజ్రహస్తో యథా శక్తః పాశహస్త ఇవాంతకః. ౩౯
 శూలహస్తో బభౌ సంఖ్యే కుంభకణోఽ మహాబలః

టీక శూలహస్తః = శూలముచేతం	కాశించెను.
గల; మహాబలః = అధికమయినబలముగ	వజ్రాయుధంబు దాల్చినచేవేంద్రుని
ల; కుంభకణః = కుంభకర్ణుడు; వజ్ర	భంగిం, దాశంబుధరించియుండుము
హస్తః = వజ్రముచేతంగల; శక్రోయ	నికై వడి, శూలపాణియగు కుంభకర్ణుం
థా-ఇంద్రుడువలె; పాశహస్తః = పా	డు, యుద్ధంబున సంతయుం బ్రకాశి
శముచేతంగల; అంతకథవ-యముడు	దుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
వలె; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; బభౌ = ప్ర	

యథాశుషోః స్వరణ్యౌ గ్రీష్మే డహతి పావకః. ౪౦ .
 తథా వానర సైన్యౌ కుంభకణోఽ వినిదకహత్

టీక యథా = ఎట్లు; పావకః = అగ్ని;	(వినిరదహత్) = దహించెను.
గ్రీష్మే = ఎండకాలమునందు; శుషోః	అగ్నిహోత్రుండు , వేసంకాల
ణి = ఎడిన; అరణ్యౌ = అడవులను ; డ	మున, ఎండియున్న అడవులను దహిం
హత్ = దహించునో; తథా = అట్లు ; కుం	చునట్లు, కుంభకణుణ్డు , వానర
భకణః = కుంభకణుణ్డు; వానర సై	సేనలను దహించెను.
న్యౌ = వానర సేనలను ; వినిదకహత్	అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే వధ్యమానాస్తు హతయూథా వినాయకాః. ౪౧
 వానరా భయసంవిగ్నా వినేదు విశ్వరం భృశమ్

టీక తతః = అంత; వధ్యమానాస్తు =	యథాః = నాయకుండులేనివారలయి; భ
దంపకుడున్నవారలు; హతయూ	యసంవిగ్నాః = భయముచేచిడితుల
థాః = కొట్టబడినగుంపులుగలవారలు	యి; విశ్వరం = విశ్వతముయినధ్వనిగలుగు
గు; తే = ఆ; వానరాః = వానరులు ; వినా	నట్లుగా; భృశం = మిక్కిలియు ; వినే

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము

అంశం

<p>దుః-అతిచిరి. అంతనావానరులు, అట్లు వధింపఁ బడుచు, గుంపులవీడి, నాయకుం</p>	<p>దులేకుండుటచే, బరమభీతులయి, మ హావ్యనిగా, రోదనంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అనేకశో వధ్యమానాః కుంభకః జేసన వానరాః. ౪౨
రాఘవం శరణం జగ్తు వ్యకథితాః భిష్మచేతనః

<p>టీక॥ వానరాః-వానరులు; కుంభకః జేసన కుంభకః-నిశ్చే; అనేకశః- అనేకవిధముగాః వధ్యమానాః-చం పంబడుచున్నవారిలయి; వ్యకథితాః-వీ డిపిలయి; భిష్మచేతనః-దుఃఖమునొం దిచునస్పృహవారిలయి; రాఘవం-</p>	<p>రాముని; శరణం-రక్షకునిగా; జ గ్తుః-పొందిరి. అట్లుకుంభకః-అడు, అనేకవిధం బులవధింప, నవ్వానరులు, భీతులయి దుఃఖితులయి, రామునిశరణులొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రహర్షాన్ వానరాన్ దృష్ట్వా వజ్రహస్త సుతాస్తజః. ౪౩
అన్యరాశిత వేగేన కుంభకణం మహాహవే
శైశ్వంకం విహర్షహ్య విసదంశ్య ముహుర్ముహుః. ౪౪
త్రాపయన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ కుంభకణపరాసుగాన్

<p>టీక॥ ప్రహస్తసుతాస్తజః-వా నికొ-కై న సంగదాదు; మహాహ వే-మహాముద్ధమునొంద; భగ్నాన్- భంగమునొందిన; వానరాన్-వానరు లన; దృష్ట్వా-చూచి; విహర్ష-గొప్ప దన; శైశ్వంకం-వృత్తిభరమున; ము హుర్ముహుః-మూటిమాటికి; విస దంశ్య-అడచుచున; కుంభకణపరా</p>	<p>సుగాన్-కుంభకణునియదుగునువెం బడించునున్న; రాక్షసాన్-రాక్షసుల న; సర్వాన్-అందఱను; త్రాపయన్- భయపఱచుచు; వేగేన-వేగముచేత; కుంభకణం-కుంభకణునిగూర్చి; అ న్యధావత-పరుగలైను. అంత, సంగదుంభు, యుద్ధంబునవాన రులందఱు పరాజయంబునొందితాఱు టంబొలి, యొకగొప్ప పర్యవశిఖరంబు</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము.

స ౬౭

గొని, మాటిమాటికి, కుంభకణ్ణాని బున, కుంభకణ్ణానిపైఁదిరెను.
వెంటదవచ్చురాక్షసులందఱుభయపడ,
సింహనాదంబులు సేయుచు, వేగం

అని, తాత్పర్యము.

చిత్తేప శైలశిఖరం కుంభకణ్ణాస్య మూర్ధాని. ౪౫

టీక||నః (అధ్యాకృతము) = ఆ చిత్తేప-వేసెను.

యంగదుడు; శైలశిఖరం- పవతలశిఖ
రమును; కుంభకణ్ణాస్య- కుంభకణ్ణా
నియొక్క; మూర్ధాని-తలయందు; చి

ఆ గుంగదుండా పవతల శిఖరము
ను కుంభకణ్ణాని తలపైఁబడవైచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తే నాభి హతో శ్యభాం గిరిశృంగేణ మూర్ధాని
కుంభకణ్ణః ప్రజక్త్వా త కోపేన మహతా తదా. ౪౬

టీక||నః=ఆ; కుంభకణ్ణః= కుంభక
ణ్ణుండు; తదా=అప్పుడు; తేన= ఆ; గిరి
శృంగేణ-పర్వతశిఖరముచేత; మూర్ధా
ని-తలయందు; అత్యభాం = మిక్కిలి
యే; అభిహతః = కొట్టఁబడినవాడై;
మహతా=అధికమయిన; కోపేన=కోప

ముచేత; ప్రజక్త్వా=మండిపడెను.
అట్లు, తలపైఁకొప్పుచెచ్చి తగులు
టంజేసి, యాకు. భక్తాణ్ణుండప్పుడు, మ
హాకోపంబునమండిపడెను.
అని, తాత్పర్యము.

సోభ్యధావత వేగేన వారిపుత్ర మమక్షణః
కుంభకణ్ణో మహానాద స్త్రాసయన్ సర్వవానరాః. ౪౭

టీక||నః=ఆ; కుంభకణ్ణః= కుంభక
ణ్ణుండు; అమక్షణః=కుడితుండై; మ
హానాదః=అధికమయిన ధ్వని గలవా
డై; సర్వవానరాః= సమస్త వానరుల

ను; త్రాసయన్=భయపఱచుచు; వేగే
న=వేగముచేత; వారిపుత్రం = వారికొ
డుతైనయంగదునిగూర్చి; అభ్యధావ
త=పరుగెత్తెను.

జ్ఞ

ఆకుంభకణ్ఠాంజట్టుకుపితుండై, న	దునిమీదికిఁబోయెను.
మస్తనానరులును భయపడునట్లుమహా	అని, తాత్పర్యము.
ధ్వనిగానఁబడుచు, వేగంబున నంగ	

కూలం సనజక వైరోహ దంగదే స మహాబలి:

టీక॥ మహాబలిః- అధికమయిన బలి	భకము.
ముగల; సః- ఆకుంభకణ్ఠాంజ్ఞ; రోహ	మహాబలింజగనా కుంభకణ్ఠాం
త్-కోపమువలన; అంగదే- అంగదుని	దు, కోపంబున, నంగదునిపై
యందు; కూలం- కూలమును; సనజక-	వైచెను. అని, తాత్పర్యము.
విడిచెను “వై” అనునది పాదపూరణ.	

త మా పతంతం బుద్ధాతు యుద్ధమాగక విశారదః. ౪౮
లాఘవా స్తోచయామాస బలివా న్యానరహితః:

టీక॥ యుద్ధమాగకవిశారదః-యు	నమువలన; మోచయామాస. తప్పి
ద్ధమాగకమొందుఁబంపితుండును; బ	డుకొనెను.
లివాక్-అధికమయినబలిముగలవాఁడు	యద్వోపాయములంజగ్రాగఁడై
ను; వానరహితః-వానరశ్రేష్ఠుండున	లిసినవాఁడును బలివంతుండునగునంగ
గునంగదుండు; ఆపతంతం- వచ్చుచు	దుండు, ఆకూలంబులనెత్తెఁబచ్చుటం
న్న; తం-ఆకూలమును; బుద్ధాతు-	జూచి, లాఘవంబునఁ దప్పించుకొనె
తెలిసినంతనె; లాఘవాత్- చురుకఁడ	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత్యచైవం సహసా తలేనోరస్య తాడయత్. ౪౯

టీక॥ సః(అధ్యాత్మకము)-ఆయం	త; ఏనం - ఈకుంభకణ్ఠాని; ఉరసి-
గదుండు; సహసా - శత్రు) బున; ఉ	టొమ్ముచుండు; అతాడయత్ - తా
త్పత్యక-ఎగిరియ; తలేన-అటదేరిచే	ట్టెను.

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము.

స ౬౭

ఆయంగదుండు, తటాలునసమీప్యమైఁజేరిఁజూచెను.
పంబునకుదుమికి, కుంభకణ్ణుఁడొకఁడని, తాత్పర్యము.

సతేనాభిఘాతః కోపాత్ప్రముమోహవలోపమః

టీక॥ అచలోపమః = పవతలము దైను.

హోఁబోలి-గల; సః-ఆకుంభకణ్ణుఁడు; తేన= ఆయంగదునిచేత; అభిఘాతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; కోపాత్=కోపమువలన; ప్రముమోహ= మూర్ఛితు. అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో బలవాక్ ముష్టి మావత్యక్ రాక్షసః. ౫౦
అపహస్తేన చిత్తేన విసంజ్ఞ స్స పపాత హ

టీక॥ బలవాక్=అధికమయినబలము; సః=అనునదిపాదపూరితార్థకము. గల; సః=ఆ; రాక్షసః=కుంభకణ్ణుఁడు; బలవంతుండగు నాకుంభకణ్ణుఁడు; లబ్ధసంజ్ఞః=పొందఁబడినతేలికలవాఁడు; కొంతవడికిఁజరిపొంది, యెడమచేతఁబడినవిసంజ్ఞఁను; అపహస్తేన = ఎడమచేతిచేత; చిత్తేన=చిత్తముచేసెను. సః=ఆయంగదుండు; విసంజ్ఞః=తేలికదప్పినవాఁడై; పపాత=పడెను.

తస్మిన్ స్లవగశాదూలే విసంజ్ఞే పతితే భువి. ౫౧
త చ్ఛూలం నముపాదాయ సుగ్రీవ మభిదుద్రుచే

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; స్లవగశాదూలే = గా; సః(అధ్యాహృతము) = ఆకుంభకణ్ణుఁడు; తే=చానరశ్రేష్ఠుండగు నంగదుండు; విసంజ్ఞే=తేలికదప్పినవాఁడై; భువి = నేలను; సముపాదాయ=తీసికొని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవునిగూచి; అభిదుద్రుచే= పరుగె

లైను.

వానరో న్నముండగు నాయుగదుం
ద్వయముచ్చితసేలంబడంగానే, కుంభక

ణుకాండములందుగాని, సుగ్రీవుని
దిశింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సంప్రేక్ష్య కుంభకణం వహాబలమ్. ౫౩
ఉత్పపాత తదా వీర స్సగ్రీవో వానరాధిపః

టీకాకథా-అవ్యయః పుంసః పరాక్రమో నైను.

మహాలితుడు; వానరాధిపః వానరరా
జుండగు; పుగ్రీవః పుగ్రీవుడు; ఆపతం
తం=వచ్చుచున్న; వహాబలం - అధికమ
యినబలముగల; కుంభకణం కుంభక
ణుకాని; సంప్రేక్ష్య చూచి; ఉత్పపాతః

అవ్యయ, పుంసః వానర రాజును
గ్రీవుడు, వహాబలంబగు కుంభకణం
దుతనమిదికి వచ్చుటంబొలి, యుద్ధా
త్సహంబున గలఁడువేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

పర్యతాగ్రం సమర్థస్య సమావిశ్య మహాకపిః. ౫౪
అభిదుద్రావ వెగ్గెం కుంభకణం మహాబలం

టీకామహాకపిః సుగ్రీవుడు; పర్యతాగ్రః అభిదుద్రావ-వరుగలైడు.

తాగ్రం - పర్యవసరింపమనఃసమర్థ
స్య-ఎత్తె; సమావిశ్య-ప్రవేశించెను; మహా
కమచేతః; వహాబలం-అధికమయినబల
ముగల; కుంభకణం-కుంభకణుకాని

సుగ్రీవుడు, పర్యవసరింపమనె
దిశింబొద్దొచ్చుచు, వెగ్గెమున, మహా
బలంబగు కుంభకణుకానిమిదికింబోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సంప్రేక్ష్య కుంభకణంః ప్రవంగమమ్. ౫౪
తస్మా విక్యతసర్వాంగో వానరేంద్రసమున్ముఖః

టీకా కుంభకణం-కుంభకణుకాని
దు; ఆపతంతం - వచ్చుచున్న; ప్రవంగ
మం-సుగ్రీవుని; సంప్రేక్ష్య-చూచి; విక్య
తసర్వాంగః

తసర్వాంగః - వానరమహాబలమిది
ప్రావయవములుగలవాడై; వానరేం
ద్రసమున్ముఖః - వానరరాజునకుడు

మొగముగలవాఁడై; తపోనివేచెను.	లనిపింపుతంబుగావిదుర్ముకొని, సుగ్రీవు
కుంభకణ్ఠుఁడొకఁడు, తనవైకిసుగ్రీవుఁ	నికభియభింబుగానివేచెను.
దువచ్చుటంబొచి, సమస్తావయవంబు	అని, తాత్పర్యము.

కర్షిణోఽజిత దిగ్ధాంగం భతయంతం ప్లవంగమాణ్. ౫౫
కుంభకణ్ఠం స్థితం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వాక్య ముక్తపిత

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; కర్షిణోఽజితః=కర్షణముచేసినవాఁడు; దిగ్ధాంగం=వానిగుల సమైక్యముచే. బూ	కర్షణముచేసినవాఁడు; కర్షణం=మట్టము; అ
యః=బడినచేహముగలవాఁడును; ప్లవం	సుగ్రీవుఁడు, వాచులనుభవించు
గమణ్=వానిగులను; భతయంతం=	వాచులరక్తముచే దడిసిని రహము
తినుచున్నవాఁడును; స్థితం= నిలుచున్న	తోనిలుచున్నకుంభకణ్ఠుఁడొచి, యి
వాఁడునిగ; కుంభకణ్ఠం=కుంభకణ్ఠ	ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పాతితా శ్చ స్వయా వీరాః కృతం కమః సుమహారవ. ౫౬
భక్షితాని చ నైవ్యాం ప్రాప్తం తే పరమం యశః

టీక॥ త్వయా = నీచేత; వీరాశ్చ=	కీర్తి-ప్రాప్తం=పొందబడినది.
పరాక్రమశాలులును; పాతితాః= పడ	నీవు, యుద్ధంబునగొప్పగొప్పవీరు
చేయబడిరి. సుమహారం=ఎంతమాత్ర	లంబదవేసినావు; ఇతియలకెవ్వరికినిజే
ముచేయనలవిగాని; కమః= కార్యము	యనలవిగానికార్యము గావించినావు;
కృతం=చేయబడినది. నైవ్యానిచ=నైవ్య	వానరనైవ్యములనుభవించినావు; గొ
ములును; భక్షితాని = భక్షింపబడినవి.	ప్పక్షిణినిహరించినవి. అని తాత్పర్యము.
తే=నీకు; పరమం=అధికమయిన; యశః=	

త్యజ త ద్వావరానీకం ప్రాక్యతేః కిం కరిష్యసి. ౫
సహస్రై కనిపాతం మే హ్వతస్యా స్మ రాక్షస

టీక॥ రాక్షస = కుంభకణ్ఠుఁడా! తత్=అ; వానరానీకం=వానరనైవ్యము

జ

జ

ను; త్యజ=విడుపుము. పాశ్చాత్యై= అల్ప
లతో; కిం=చేసి; కిర్యసి=చేసెదవు? మె=
నాయొక్క; అస్య=ఈ; పర్వతస్య= పర్వ
తముయొక్క; ఏకనిపాతం= ఒకవేళలు
ను; సహస్య=ఒక్కము..
కుంభకణ్ఠాడా! అవానరులనఁ దలనుచ

దలుము; అబ్బలతోనీ కరుకార్యము? నా
యొద్దకురమ్మ; నేనిప్పుడు చేయునీ పర్వ
తమునొకటి మాత్రము సహించుము; చా
లును; అని సుగ్రీవుండు కుంభకణ్ఠాతో
చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తద్వార్త్యం హరిరాజస్య సత్త్వధైర్య సమన్వితమ్. ౫౮
శ్రుత్వా రాక్షసకౌమారంః కుంభకణ్ఠో బ్రవిద్యతః

టీక॥ రాక్షసకౌమారంః = రాక్ష
సశ్రేష్ఠుడగు; కుంభకణ్ఠః = కుంభ
కణ్ఠుడగు; హరిరాజస్య= వానరరా
జుడగు సుగ్రీవునియొక్క; సత్త్వధైర్య
సమన్వితం = బలముతోను ధైర్యముతో
నుండువాడన; తత్=ఆ; వార్త్యం=మాట

ను; శ్రుత్వా=విని; వచః=మాటను; ఆ
బ్రవీత్. చెప్పెను.
రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు కుంభకణ్ఠా
డు, వానరరాజు సుగ్రీవుండు బలధైర్యం
బులు లేకుండుడంచెప్పినమాటను విని, యి
ట్లు బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపతేస్తు పాత్ర స్త్వం తస్యైవ రజస్సుతః. ౫౯
శ్రుత పౌరుషసంపన్నః కస్తా ద్దజానీ వానర

టీక॥ వానర= సుగ్రీవుడా! త్వం=
నీవు; ప్రజాపతేస్తు= సాక్షాద్భ్రష్టాదే
వునియొక్క; పాత్ర=మనుమండవు. త
ద్వైవ=అట్లే; ఋషిరజస్సుతః=ఋషిర
జునిపుత్రుండవు. శ్రుతపౌరుష సంప
న్నః=ప్రసిద్ధమయిన పరాక్రమముతో
గుడిసవాడవు. కస్తాత్=ఎందువలన;
గజానీ=గజులందెదవు?

సీవుబ్రహ్మదేవునిమనుమండవు; బ్ర
హ్మపుత్రుండగు ఋషిరజునిమారుండ
వు; అధికమయిన పరాక్రమముగలవా
డవు; ఇందులయుమాకుఁ చెరిసినదే; నీ
వేలగజులందెదవు? అని, కుంభకణ్ఠా
డు సుగ్రీవునితో చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

జ

జ

స కుంభకణ్వ వహో నిశమ్య
వ్యావిధ్య శైలం సహసా మమోచ. ౬౦
తేనా జఘానో రసి కుంభకణ్వం
శైలేన కల్పా శనిస్సంభేద

టీక॥ సః=అసుగ్రీవుడు ; కుంభకః భకణ్వః; ఉపసాహాయ్యుడు; ఆ
కణ్వః=కుంభకణ్వనియొక్క; వహః=జఘానాకృతము.
మాటన; నిశమ్య=విని; సహసా=సమస్తమున; శైలం=పర్వతమున; వ్యావిధ్యః=వివిధమున, విజృంభణమున
ప్రసరింపి; మమోచ=విడిచెను. ఎల్లసమయమునను నున్నప్పుడు, కుంభకణ్వ
నిస్సంభేదము వల్లయును ముగిసినదియై, కుంభకణ్వనివత్తున్నలందు మైబడి
గుఱిసహనమయిన; తేన=ఆ; శైలే=పర్వతమున. ఆన, తాత్పర్యము.

శైలశ్చైలశ్చ౦గం సహసా వికీర్ణం
భుజం తతస్య తదా విశాళే. ౬౦.
తతో విషేష స్సహసా ప్లవంగా
రక్షోగదాశ్చాపి ముదా వినేదుః

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; తతః=తన; ముదా=సంతోషముచేత; వినేదుః=
శైలశ్చ౦గం= పర్వతశిఖరము; సహసా=సమస్తమున; తస్య=ఆకుంభకణ్వని
సా=సమస్తమున; తస్య=ఆకుంభకణ్వని అప్పుడు, ఆపర్వతశిఖరము, కుం
యొక్క; విశాలే=విశాలమయిన ; భుభకణ్వనివిశాల వత్తున్నలందు మైబడి
జ్ఞాంతరే = వత్తున్నలమునందు ; వికీర్ణా=చూర్ణమయినది; దానింజూచి, వాన
ణ్వం=చూర్ణమయినది. తతః= అంరులందఱు దుఃఖమువొందిరి; రాక్షసు
త; ప్లవంగా=వానరులు; సహసా=సమస్తమున; సంతోషమున, సింహనాదంబులు
ఘరింబున; విషేదుః=దుఃఖించిరి. రక్షోగదాశ్చాపి ముదా వినేదుః
గదాశ్చాపి= రాక్షససమూహములు

స శైలశృంగాధి హత శ్చకోప
 ననాద కోపాచ్చ విద్యుశ్చ వక్త్రమ్. ౬౨
 వ్యావిధ్య శూలంచ తటిశ్చ్రీకాశం.
 చిక్షేప హ ర్యృశ్చపతే ర్వధాయ

టీక॥ సః=అకుంభకణుకాదు; శై
 లశృంగాధిహతః = పర్వతశిఖరముచే
 గొట్టుబడినవాడై; చిక్షేపః=కోపించె
 ను. కోపాత్=కోపమువలన; వక్త్రః=
 నోటి; విద్యుశ్చ=తెలిచి; ననాదచ=
 అటచెను. తటిశ్చ్రీకాశం=మెఱపుయొక్క
 కాంతివంటికాంతిగల; శూలం=శూల
 మును; వ్యావిధ్యచ=వివిధము; హర్యృ
 శ్చపతే = వానరరాజుడగుసుగ్రీవుని

యొక్క; వధాయ=చంపుటకొఱకు; చి
 క్షేప=వేసెను.
 అకుంభకణుకాదు, 'తన్నుబర్వత
 శిఖరముతో'గొట్టుటకుఁగోపించి, నో
 రుచెఱచి భయంకరంబుగానటచు ,
 మెఱపువలెమెఱయుచున్న శూలమును
 గిఱగిఱంబిప్పి, సుగ్రీవునివధించుటకై,
 వానిపై చెను. అని, తాత్పర్యము.

త తుంభ కణాస్య ఘజప్రవిధం
 శూలం శితం కాంచన దామజుష్టమ్. ౬౩
 క్షీప్రం సముశ్చత్య నిగృహ్య దోర్భ్యాం
 బభంజ చేగన సుతోఽనిలస్య

టీక॥ అనిలస్య=వాయువుయొక్క; దీనదియనగు; తత్=ఆ; శూలం=శూ
 లము; కొడుకై నహనుమంతుఁడు; క్షీ
 ప్రం=శీఘ్రముగా; సముశ్చత్య=ఎగిరి;
 కుంభకణాస్య = కుంభకణుకానియొ
 క్క; ఘజప్రవిధం= ఘజముచేవేయఁ
 బడినదియు; శితం=తీక్ష్ణమును; కాంచన
 దామజుష్టం= బంగారుమాలికతోఁగూ

దీనదియనగు; తత్=ఆ; శూలం=శూ
 లమును; నిగృహ్య=పట్టుకొని; చేగన=
 వేగముచేత; దోర్భ్యాం= చేతులచే
 త; బభంజ=విడిచెను.
 హనుమంతుఁడు , తన గుఱున
 చొటికుద్దరించి, కుంభకణుకాదు ప్ర
 యోగించిన కాంచనా లంకను

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦

స ౬౭

దీక్షించునగ శూలంబుబట్టుకొని, వే | అని, తాత్పర్యము.
గంబున రెండు చేతులంబట్టి విడిచెను.

కృతం భారసహస్రస్య శూలం కాలాయనం మహత్. ౬౪
బభంజ జానున్యారోహ్య ప్రహృష్టః ప్లవవవభః

టీక॥ ప్లవగవభః=వానర శ్రేష్ఠుం ను; జానుని=మోకానియందు; ఆరో
డగుహనుమంతుడు; ప్రహృష్టః=మి ప్లవ=అనింది; బభంజ=విడిచెను.
కిలికియు సంతసించినవాడై; భాంస వానరౌ త్రముడగు హనుమంతుం
హస్రస్య(భారసహస్రేణ) - తారువ డు, పరమసంతోషంబున, చేయిచా
లవేయింటిచేత; కృతం=చేయఁబడిన; వలయునుమోతేయఁబడిన ముహు
కాలాయనం=నల్లయినపడైన; మ శూలమును, మోకానికాంచి, విడి
హత్-గొప్పదగు; శూలం=శూలము చివేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శూలం భగ్నం హనుమతా దృష్ట్వా వానరవాహినీ. ౬౫
హృష్టా ననాద బహుశ స్రవతశ్చౌపి దుద్రువే

టీక॥ వానరవాహినీ=వానర సేన; ను; దుద్రువే=పరుగ ద్రువె.
హనుమతా - హనుమంతునిచేత; భ హనుమంతుడుశూలమున విడుచు
గ్నం=విడువఁబడిన; శూలం=శూలము టనుటచి, వానరులు, పరమసంతోషం
ను; దృష్ట్వా=చూచి; హృష్టా=సంతసించునొంది, సింహనాదముల నేయుచు,
చినదై; బహుశః=అధికముగా; ననా గంతులు నేయుచు నాలుగు ప్రకిరింపులకుం
ద=అటచెను. స్రవతశ్చౌపి= అంతట బరుగ ద్రువె. అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదంద తే చక్రుః ప్రహృష్టా వన గోచరాః. ౬౬
మారుతిం పూజయాం చక్రీ దృష్ట్వా శూలం రథా గతమ్

టీక॥ తే=ఆ; వనగోచరాః=వానరు లం=శూలమును; దృష్ట్వా=చూచి; ప్ర
హృతభాగతం=అవిధమునొందిన; శూ హృష్టాః = మిక్కిలియు సంతోషించిన

అంశ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

<p>వారలయి; సింహనాదంచ=సింహనాదమును; చక్రః=చేసిరి. ష్కారుతిం=వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుని; పూజయాంచక్రః=పూజించిరి.</p>	<p>యంకరశూలంబవిధంబగుటంబుచి, పరమసంతుష్టులయి సింహనాదంబులు చేయుచు, వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుంబుజించిరి.</p>
<p>అవానరులందఱు, కుంభకణ్ఠానిభ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

స తత్రదా భగ్న మవేత్త్య శూలం
 చుకోప రక్షోధిపతి మహాహత్వా. ౬౭
 ఉత్పాట్య లంకా మలయా త్ప శృంగం
 విహాన సుగ్రీవ ముపేత్య తేన.

<p>టిక మహాత్వా = అధికమయినబలముగల; సః=ఆ; రక్షోధిపతి=రాక్షసరాజుండగు కుంభకణ్ఠాదు; తదా=అప్పుడు; భగ్నం=విడిగిన; కక్షే=ఆ; శూలం=శూలమును; ఆవేత్త్య=చూచి; చుకోప=చుకోపించెను. సః=ఆ కుంభకర్ణుడు; లంకామలయాత్ = లంకామలయ పర్వతముననుండి; శృంగం=శిఖరమును; ఉత్పాట్య=పెట్టి; ఉపేత్య=మీరించి; తేన=అశిఖరముచేత; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; విహాన=విహరించుచు; మహాబలంబగు నాకుంభకణ్ఠాదు, తనశూలముచేత బలపడుటనుజూచి, కడితుండై, లంకామలయ పర్వతంబుననుండి, శిఖరంబుచేకలించి, తానిచే, సుగ్రీవునేసెను. అః, తాత్పర్యము.</p>	<p>ట్య=పెట్టి; ఉపేత్య=మీరించి; తేన=అశిఖరముచేత; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; విహాన=విహరించుచు; మహాబలంబగు నాకుంభకణ్ఠాదు, తనశూలముచేత బలపడుటనుజూచి, కడితుండై, లంకామలయ పర్వతంబుననుండి, శిఖరంబుచేకలించి, తానిచే, సుగ్రీవునేసెను. అః, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స తైలశృంగాభిహతో విసంజ్ఞః
 పపాత భూమా యుధి వానరేంద్రః. ౬౮
 తం ప్రేత్త్య భూమా పతితం విసంజ్ఞం
 నేదుః ప్రహృష్టా స్త్వథ యాతుధావాః

<p>టిక సః=ఆ; వానరేంద్రః=వానరా రాజుండగు సుగ్రీవుడు; తైలశృంగాభిహతః=పర్వతశిఖరముచేత గొట్టబడి;</p>	<p>నవాఁడై; యుధి=యుద్ధమునందు; భూమా=నేలయందు; పపాత=పడెను. అథ=అంత; యాతుధావాన్తు=రాక్షసులు</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦

స ౬౭

మాత్రము; విసంజ్ఞం-తెలివితప్పినవాఁడును; ధూమా-నేలయందు; పతితం-పడినవాఁడునగుతం-ఆసుగ్రీవుని; పేత్త్య-చూచి; ప్రహృష్టాః-సంతోషించినవారలయి; నేదుః-అతిచిరి.

ఆసుగ్రీవుండు, అప్పుడతనిభారంబు

దెబ్బకుమార్చి యెత్తులబస నేలంబుడెను; అవిచూచి, నెలయందలు, పరమసంతుష్టులయి, నేలమానాదంబులుగా పించి; వానరులు పరమదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త మధ్యమేత్యా ద్యుతేఘోరవీర్యం
స కుంభకణో యుధి వానరేంద్రమ్. ౬౭
జహా స గ్రీవం భీష్మగృహ్య
యథా నిలం మేఘం మిత ప్రచండః

టీక: స: ఆ: కుంభకణాః-కుంభకణము; యుధి-యుద్ధమునందు; అద్యుతేఘోరవీర్యం-అత్యంతవీర్యమునభయంకరమునగుచు రాక్షసముగల; వానరేంద్రః-వానరరాజుడైన; త: ఆ: సుగ్రీవం-సుగ్రీవుని; అన్యమేత్యా-నమింది; అభిప్రగృహ్య-పట్టుకొని; అభిప్రచండః-మిక్కిలియధాయంతైన; అనిలః-రాముని; మేఘంయథా-మే

ఘమునవలె; జహా-హరి చేసె. అకుంభకణంబు, యుద్ధమున, అత్యంతమును భయంబునగల్గిండుచు రాక్షసముగల వానరరాజునుగ్రీవుని దృకుఁబోయియెవరింబట్టి, ప్రచండవా యుధు, మేఘమునగొనిపోవునట్లు, సుగ్రీవుఁడొకఁడొప్పునెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం మహామేఘనికాశరూప
ముత్పాట్వ గచ్చక్ యుధి కుంభకణాః. ౭౦
ర రాజ మేరుప్రతిమానరూపో
మేరు ర్యథా భృచ్చిరేఘోరశృంగః

టీక: మేరుప్రతిమానరూపః-మేరువర్మలముతోనమానమయిన రూపము

గల; సః=అ; కుంభకణః= కుంభక
 ణః=అ; యుధి-యుద్ధమునందు; మ
 హామేఘనికాశయాపః= మహామేఘము
 తోసమానమయినయాపముగల; తః=
 ఆసుగ్రీవుఁ; ఉత్పాట్క= తీసికొని; గ
 చ్చక్-పోవుచు; అభ్యుచ్చితఘోరశృం
 గః=ఉన్నతమునుభయంకరముననుభవ
 ముగల; మేరుర్వధా=మేరుపర్వతము

వలె; రరాజ-ప్రకాశించెను.
 మేరుపర్వతాకారమండగు కుంభక
 ణః=అ, యుద్ధంబున , మహామేఘ
 యాభండగు నాసుగ్రీవు నెత్తకొనిపోవు
 చు , ఉన్నతంబగుమహాశృంగముగలమే
 రుపర్వతంబుకరిణి బొంగివచ్చెను.
 . అన, తాత్పర్యము.

తత స్త మాత్మాట్క జగామ పీఠ
 స్పంధూయమానో యుధి రాక్షసేంద్రైః. ౭౧
 శృణ్వన్నివాదం త్రివళాలయానాం
 స్థవంగరాజగృహవిస్త్రితానామ్

టిక॥ తతః=అంత; పీఠాః=పరాక్ర
 మశాలియగుకుంభకణః=అ; యుధి-
 యుద్ధమునందు; తః=ఆసుగ్రీవుఁ; ఉత్పా
 ట్క=తీసికొని; రాక్షసేంద్రైః=రాక్షస
 శ్రేష్ఠులచేత; స్పంధూయమానో=రా
 జంబువచు; స్థవంగరాజగృహవిస్త్రితా
 నాం=వావర రాజయొక్క-పట్టుకొనుట
 వలనరాశ్చర్యమునొందిన ; త్రివళాల
 యానాం=దేవతలయొక్క; నివాదం=

అంత; శృణ్వక్=చెనుచు; జగామ-
 వచ్చెను.
 అంత, పేరుండగుకుంభకణః=అ,
 అట్లుసుగ్రీవు నెత్తకొని, రాక్షసశ్రేష్ఠ
 లునావాచించులంబొగడ వానిరా
 జుండగు సుగ్రీవుండనుం బట్టువట్టుక
 చెక్కుకొనిరాజుదేవతలయొక్కశృంగముల
 నందు బోయెను. అన, తాత్పర్యము.

తత స్త మాతాయ త వా సమీపే
 హరింద్రమంద్రోపమమంద్రవీర్యం. ౭౨
 అస్త్రిక్ హృతే సర్వ మిదం హృతం స్వా
 త్సరాఘవం నైస్య మితింద్రశత్రుః

టిక॥ తతః=అంత; ఇంద్రవీర్యః= శవేంద్రునియొక్క- పరాక్రమమువంటిప

రాక్షసుముగల; ఇంద్రశత్రుః-ఇంద్రశత్రువయిన; సః=అకుంభకణికాః; తే
దా-అప్పుడు; ఇంద్రోపమః=ఇంద్రుని
తోఁబోల్కొనగలవాఁడను; హరీద్రం=
వానరచాబాఁడునగు; సః=అనుగ్రీవుఁ
అచాయః=అనికొన; "అస్త్రీ-ఈతఁడె;
హృతే హరింపఁబడినవాఁడగుడు;
గా; ఇవంతుఁ; రివాభవం=రేవతి
గులతోఁగూడఁ; సైన్యం=సైన్యము; స
వకం=అంతయు; హృగలం=హరి

దీనిని; స్మృతే=అగును." ఇతః=అన్; మే
నే=తలంచెను.

అంత, వాని సైన్యమున మానస
రాక్షసుఁడగు హకుంభకణికాఁడు,
వేదగ్రీవా నుండగు హనుగ్రీవునకు
కొన; "ఈ సుగ్రీవుని హరించితమే రావ
జేయవలెనని మానస మానసైన్యమునం
బెయింపఁబడినట్లును." అన్, తలచె
నని, తాత్పర్యము.

విద్రుతాం వాహీనీం దృష్ట్వా వానరాదాం తనస్తకః. ౭౩

కుంభకణికాన సుగ్రీవం గృహీతం చాపి వానరమ్

హనుమాం శ్చింతయామాన మతమా వ్తారుతాత్పజః. ౭౪

దీక్షా తనస్తకః అంతనంత; విద్రు
తాం=పరుగైతర; వానరాదాం=వాన
రులయొక్క; వాహీనీం=సేనను; కుం
భకణికాం=కుంభకణికానిచేస; గృహీ
తం=పట్టుకొనింబడిన; వానరం=వాన
రుడైన; సుగ్రీవంచాపి=సుగ్రీవున; దృ
ష్ట్వా=చూచి; మతమా=బుద్ధిమంతుం
డును; మారుతాత్పజః=వాయుదేవుని
కుమారుడునగు; హనుమాన్=హను

మంతుండు; చింతయామాన=అలోచిం
చెను.

అంత, వాని సైన్యమంతయుఁ బా
టుటయు, సుగ్రీవుండు, కుంభకణికా
నిచేఁబట్టువడుటయుంబొచి, బుద్ధిమం
తుండును వాయుకుమారుండునగు హ
నుమంతుంఁకిట్లని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం గృహీతే సుగ్రీవే కిం కరణ్య మయాభవే

యదైవ్యాశ్చ్యుం మయా కరుణం తత్కరిష్యామి స్వదా. ౭౫

దీక్షా॥ ఏవం=ఇట్లు; సుగ్రీవే= సుగ్రీవుండు; గృహీతే=పట్టువడఁగ; కిం=ఏమి; మ

యా=నాచేతఃకథావ్యం = చేయబడ
వలసినది;భవేత్=అగును? యత్=ఏది;
మయా=నాచేతఃకథాం = చేయబ
డ;ర్యాహ్య = యుక్తమే;తస్యై=దా
సే;సర్వదా = ఎల్లప్పుడు;కరిష్యామి=
చేయుదును.

ఇట్లు, సుగ్రీవుడుగూడఁ బట్టువడి
నాచేతఃకథాసేవేమిచేయవచ్చును? ధే
సంజేసియు కముగానుండునో, నేను
దానినే చేయుదునుగాని యొందుగా
విండును. అని, తాత్పర్యము.

ధూత్వా పర్వతసంకాశో నాశయిష్యామి రాక్షసమ్

టీకఃఅహం(అధ్యాహృతము)=నే
ను;పర్వతసంకాశః = పర్వతమునోస
మానుడను;ధూత్వా = అయి;రాక్ష
సం=కుంభకణుకం;నాశయిష్యామి=న

శంపదనెదను?
నేను, పర్వతాకార రూపుడనై,
యాకుంభకణుకం నాశంఁజేసెదను.
అని, తాత్పర్యము.

మయా మాతే సంయతి కుంభకస్తే
మహాబలే ముష్టివికీర్ణచేహే ౨=

విమోచితే వానరపార్థివే చ

భవంతృ హృష్టాః స్థలగా న్మృతస్తాః

టీకఃమహాబలే = అధికమయినబల
ముగల;కుంభకీర్ణే = కుంభకణుకం;చే
మయా=నాచేతః సంయతి= యుద్ధము
నందు;ముష్టివికీర్ణచేహే = విడిచివే
బాణములను నేహముగలవాడై;హృ
తే=భంపబడినవాడగుచుండగా;వా
నరపార్థివేచేద = వానరరాజుండగును
ప్రస్తుండును;విమోచితే=విడిపింపబడిన
వాడగుచుండగా;స్థలగాః = వానరు

ల;మస్తాఃఅడలు;హృష్టాః= సంత
సింపినవారలు;భవంతృ = అగుమరు
గాక.
నేను, యుద్ధ బలమహాబలండుగు
కుంభకణుకం, విడిచివేసితిని, భీష్మ
జేహంఁగాంచి, కఠించి, వానరరాజు
నువిడిపింపఁగా, నీవానరులందఱు, సం
తోషంబునొందుదురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౧

స. ౬౭

అథవా స్వయమప్యేష మోక్షం ప్రాప్స్యతి పాత్రీవః. ౭౭

గృహీతో యం యదిభవే త్త్రిదశై స్సాసురోరగైః

టీక|| అథవా=అటు గా చేసి; అయం|| ప్రాప్స్యతి=పొందగలడు.

ఈ; పాథీవః=రాజైన సుగ్రీవుడు; సా అటు గా చేసి, ఈ సుగ్రీవుని, చేవతలు

సురోరగైః= అసరులతోను సగృముల ను అసరులును పరిగించును ఒక్కటియై

అనుగూడిన; త్రిదశైః = చేవతలచేత; వచ్చిపట్టుకొన్నను, తానేపిరిపించుకొ

గృహీతః=పట్టుబడినవాడు; భవేద్యద్య నసమధుకండు; ఇస్సదేమిభయమ?

పి=అయినను; పివః = ఈ సుగ్రీవుడు; అస, తాత్పర్యము.

స్వయం=తానే; మోక్షం=విడుదలన;

మన్యేన తావదాత్మానం బుధ్యతే వానరాధిపః, ౭౮

తైలప్రహారాభిహతః కంభక శ్చైవ సంయుగే

టీక|| వానరాధిపః=వానర రాజుండ. మన్యే=తలంచెదను.

గుసుగ్రీవుడు; సంయుగే=యుద్ధమునం తానర రాజు సుగ్రీవుడు, యుద్ధంబు

దు; కంభక శ్చేన=కంభక శుభాని చేత; నఁగంభక శుభాని చేచే బర్వతంబునంగొ

తైలప్రహారాభిహతః=పర్వతముచెట్టు ప్టుబడి మూర్ఛియింపఁడునఁ, దన్ను

చేచే గొట్టుబడినవాడై; ఆత్మానంతా దెలిసికొనఁ జాలకున్నాఁడని తలంచెద

వత్=తెన్నునబుధ్యతే= తెలిసికొనకు ను. అస, తాత్పర్యము.

న్నాడు. ఇతి(అర్థాహృతము)=అస;

అయం మహాత్మా త్సుగ్రీవో లబ్ధసంజ్ఞో మహాహవే. ౭౯

అత్తనో వానరాణాం చ యత్పత్యం తతః పిష్యతి

టీక|| అయం=ఈ; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; అయం మహాత్మా త్సుగ్రీవో లబ్ధసంజ్ఞో మహాహవే. ౭౯

దు; అత్తనః=తనకున; వానరాణాం చ= వానరులకును; మతే=ఏది; పత్యం=హి

లన; లబ్ధసంజ్ఞః= పొందఁబడిన తెలివిగల తమో; తత్=దాని; కరిష్యతి= చేయఁగ

వాడై; మహాహవే= మహాయుద్ధమునం లఁడు.

ఈసుగ్రీవుండు, శీఘ్రంబునమూర్ఖు నువానిరులకును, ఎద్దిహితమోదానించే
దేజీ, యిచ్చు హయద్ధమునందు, ధంకు యును. అని, తాత్పర్యము.

మయాతు మోక్షితస్యాస్య సుగీవస్య మహర్షిః. ౮౦

అపితశ్చ భవే రుహ్మ కీర్తివాతశ్చ కాశ్వరః

టీక మయాతు = నాచేతనుమాత్ర	తికచెడుటయు; భవే - కలుగును.
ను; మోక్షితస్య విడిపింపబడిన; మహ	నేను, ఈసుగ్రీవునిదిపించునేని, మ
ర్షన్ - అధికమయినపరాక్రమముగల;	హపరాక్రమశాలినిగనితెసికి, మనో
అస్య - ఈసుగీవస్య - సుగ్రీవుని; కష్టా =	మఃఖియను, కాశ్వరమయినసీంహాని
కష్టకములున; అపితశ్చ - మఃఖియను;	యుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.
కాశ్వరః - శ్రీరమయిన; కీర్తివాతశ్చ =	

తస్మా స్తుపిచాకాం కాంపి మ్నే విక్రవం పార్థివస్యత. ౮౧

భిర్వచ వాన రాజం తావ దాశ్వసయా వ్యహమ్

టీక తస్మాత్ = అందువలన; అహం =	మి - ఈతడనిచెదను.
నేను; వాని - పార్థివాని - కాశాండగు	అందువలన, నేని, సుగ్రీవునిపరాక్
మగ్రీవునియొక్క; విక్రవం - పరాక్ర	మముగలదనిభారిమునేసి, యాతండు
మమున; పాహూతం - కొండెమున	వచ్చునటకువిచ్చిన తొడువానరిసేనల
పు; కాంపి మ్నే - చియు చెదను. తా	వాశ్వసించుదుండెను. అని, హనుమం
వచ్చు - అంతవలన; పార్థివ - విచ్చిన; వా	తుడాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.
నరానిం వానినెవని; అశ్వసయా	

ఇత్యేవం చింతయిత్వాతు హనుమా వ్తారుతాత్పజః. ౮౨

భూయ స్సంస్తభయామాన వానరాదాం నుహతమామ్

టీక|| మారుతాత్పజః - వాయుగుమారుండగు; హనుమా - హనుమం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

ప ౬౭

తుండు; ఇత్యేవం అనియిట్లు; చింతయి
త్వాతు-అలోచించినంతనె; ధూయః-
శుభల; వానరాణాం = వానరులయొ
క్క; మహాచమూః మహాసేనన; సం
స్తభయామాన-నిలకొని.

వాయుచేచని కుమారుండగుహను
మంతుం డీ ప్రకారంబున నాలోచించి,
యివ్వనిరసేనను, పాజిపోకుండు న
ట్లునిలకొలిపెను. అ; తాత్పర్యము.

స కుంభకరోః థ వివేక లంకాం

స్ఫురత మాదాసు మహాకపిం తమ. ౮౩

విమానచర్యాగృహగోళస్థైః

ఛ స్ఫుగ్యవప్తేః చ వకీర్యమాణః

టీక|| అథ అటుపిమ్మట; సః ఆ; కుల
భక్తగాఢః కుంభకణ్డః; స్ఫురంతం-
కదలుచున్న; తః ఆ; మహాకపిం- సుగ్రీ
వుః; ఆదాయ-సేనకొన; విమానచర్యా
గృహగోళైర్థస్థైః-మేడలయందునుచ
ర్యాగృహములయందునుబరద్వారము
లయందునునుండునట్టి రాక్షసులచేత;
త్రస్ఫుగ్యవప్తేః- శ్రేష్ఠములయిన
పూలవానలచే; అవకీర్యమాణః- చల్లం

బడుచు; లంకాం-లంకాపురిన; వివేక-
ప్రవేశించెను.

అంత, వాకుంభకణ్డఁడను, ఇట్లు
టుకదలుచున్న యాసుగ్రీవునెత్తెకొని,
మేడలపై నను ఇర్యాగృహములందును
గోపురంబులందునునుండురాక్షసుల,
చల్లనిపుష్పంబులుచల్లం, బేరొలగంబు
నలంకాపురింబ్రవేశించెను,
అని, తాత్పర్యము.

రాజగంధోదవప్తేః స్తు సిన్ధుమాన శ్వనైశ్శ్వనైః, ౮౪

రాజవాగ్గన్య శీతత్వా త్సంజ్ఞానాప సాంబల్లి

టీక|| మహాబలః = అధినయినబల
ముగలసుగ్రీవుండ; శ్వనైశ్శ్వనైః = మెల్ల
మెల్లగా; రాజగంధోదవప్తేః = పీ
లాలయొక్క-యుగంధులములయొక్క
యుగంధులుటలచేత; సిన్ధుమానస్త-త

దుపఁబడున; రాజవాగ్గన్య- రాజ
వాగ్గముయొక్క; శీతత్వాత్-చల్లం
దనమువలన; సంజ్ఞాం = తెలివి; ఆప-
పొందెను.

మహాబలండుసుగ్రీవుండు, అట్లు;

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

తనపై, పేలాలను సుగంధజలంబులను | బ్లండానుండుటవలనను, మూఢుడేత
గురిపించుటవలనను రాజమాగళముచ | ను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స సంజ్ఞా ముపలభ్య కృచ్ఛాః .

ద్వలీయ స స్రస్య భుజాంతరస్థః. ౮౫

అవేక్షమాణః పురరాజమాగళం

విచింతయామాస మహు మహాత్మా

టీక తతః-అంత ; మహాత్మా-అ	మును; అవేక్షమాణః-చూచుచు; విచి
ధికమయినపరాక్రమముగల; సః-అను	తయామాస-అలోచించెను.
గీవుడు; కృచ్ఛాః = కష్టమువలన;	అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
సంజ్ఞా-తెలివీ; ఉపలభ్య-పొంది; బ	సుగీవుండు, ఎట్టకేలకుఁ దెలివొందితి
లియసః-అధికమయినబలముగల ; త	ధికబలండుగునాకుంధకిఁగూని భుజం
స్య-అకుంభకణుకనియొక్క; భుజాం	బుననుండి, పలుమాఱులంకాపురీధా
ంతరస్థః-వక్షస్థలమునందున్నవాఁడై; ము	జమాగళంబుఁజూచుచు, నిట్లనియాలో
హుః = పలుమాఱు ; పురరాజమా	చించెను. అని, తాత్పర్యము-
గళం-పట్టణముయొక్క రాజమాగళ	

ఏవం గృహీతేన కథన్మనామ

శక్యం మయా సంప్రతికర్తుమద్య. ౮౬

తేధా కరిష్యామి యథా హరీశం

భవిష్యతీవ్వంచ హితంచ కార్యమ్

టీక అద్య-ఇప్పుడు; ఏవం-ఇట్లుగృ;	వానరులకు; ఇవ్వం-కోరఁబడినదియు;
హీతేన-పట్టబడిన; మయా-నాచేత;	హితంచ-మేలుగలిగించునదియునగు ;
కథన్మనామ-ఎట్లు; సంప్రతికర్తుం-చ	కార్యం-కార్యము ; స్వాత్ (అధ్యా
కర-కాబడుచుచేయుటకు; శక్యం-అ	హృతము)-అగునో; తథా-అట్లు; కరి
లవియగును? యథా-ఎట్లు; హరీశం-	ష్యామి-చేసెదను.

ఇప్పుడేమిప్రకారము చేయవచ్చును?	నుండునో, అలాగునఁజేసెదను.
వానగులకేది యిష్టమునుహితమునుగా	అని, తాత్పర్యము.

తతః క రాగ్రై స్సహసా సమేత్య
 రాజా హరీశా మమరేంద్రశత్రుమ్. ౮౭
 శతైశ్చ కర్ణా దశనైశ్చ నాసాం
 దదంత పార్శ్వేభువ కుంభకణ్ణమ్

టీక తతః-అంతః; హరీశాం- వాన రులయొక్క; రాజా=హరఃయైనను గ్రీవుఁడు; సహసా-శత్రువున; శతైః- కణకులయిన; కర్ణాగ్రైశ్చ- గొల్లచేత న్యుకర్ణా-చెవులను; దశనైః- సహ రిచి; దశనైశ్చ-పండ్లచేతను; నాసాం చ=మక్కుచు; పార్శ్వేభువ- ప్రక్కల యందును; అపారే ప్రశస్రం-చేవేంద్రు	శత్రువయిన; కుంభకణ్ణం - కుంభక ణ్ణం; దదంత-కొట్టెను. అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁ డు, కణకుగొల్లచే, శత్రువులచే ప్రశస్రవగుకుంభకణ్ణం చేవులకొ డ్లిపండ్లతోముఠుకొంటికి, పార్శ్వభా గంబులందుఁగొట్టెపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స కుంభకణ్ణో మృతకణ్ణా నాసా
 విచారిత స్తేన విమదితశ్చ. ౮౮
 రోషాభి ధూతః తుతతాద్రోగాత్ర
 స్సుగ్రీవ మావిర్య విషేష ధూమా

టీక సః-ఆ; కుంభకణ్ణః- కుంభక ణ్ణం; తేన-ఆసుగ్రీవునిచేత; మృతక ణ్ణవాసః- అసహరింపఁబడినచెవులు నుముఠుగనుగలవాఁడై; విచారితః=చీ ల్పఁబడినవాఁడై; విమదితశ్చ-పీడింపఁ	బడినవాఁడునై; రోషాభిధూతః-కోప ముచేలొంగొనఁబడినవాఁడై; తుతతా ద్రోగాత్రః- నెత్తురుతోఁదడిసినచేహము గలవాఁడై; సుగ్రీవం-సుగ్రీవుని; అవిద్యు- త్కొట్టి; ధూమా-సేలయందు; విషేష-వి
---	--

సీకను.

అకుంభకణుకండు, అట్లునుగ్రీవుం
దు తనముకుర-ఁ జెవులనుమరించి ద
హమంతయు గాయములుగావించిపీడిం

పంబుమకుపితుండై, దహమంతయు
నెత్తురుగాఱు, సుగ్రీవుని బట్టుకొని చ
కర-ఁగాఁగొట్టి నేలమైవేసి నలపెను.
అని, తాత్పర్యము.

స భూతలే భీషబలాధిపిష్ట

స్ఫురారధి స్ఫై రధిహన్యమానః. ౮౯

జగామ ఖం వేగవ దభ్యుపేత్య

పువశ్య రామేన సమాజగామ

టీక॥ సః-అనుగ్రీవుండు; భూతలే-
నేలయందు; భీషబలాధిపిష్టః - భీషం
కరవయినబలముగల కుంభకణుకనిచే
తపింపుకంటవినవాండ్రై; స్ఫైః-అ; సురా
రిభిః= రాక్షసులచేత; అధిహన్యమా
నః-కొట్టుబడుచున్నవాండ్రై; వేగవత్-
అధికవయిన వేగముగలుగునట్లుగా;
ఖం-అకాశమును; అభ్యుపేత్య-పొంది;
జగామ-పోయెను. పువశ్య- మఱలన;

రామేన-రాముడో; సమాజగామ -
చేరెను.

అనుగ్రీవుండు, భయంకరబలముండగు
కుంభకణుకనిచేత నెలఁ బడవేసివిస్మృ
బడియు, నారాక్షసులచే, నానావిధం
బలంబునహరింపఁబడియు, సరకునేయ
క, వేగంబునచాకాశంబునఁగెని, రా
మునంజేరెను. అని, తాత్పర్యము.

కణకనానా విహీనస్తు కుంభకణోక మహాబలిః. ౯౦

రరాజ శోణితై స్సిక్తై గిరిః ప్రస్రవతైః

టీక॥ కణక నానావిహీనః- దెవుల
చేతను ముక్కుబ్రదుకదువఁబడినవాం
డును; మహాబలిః ముక్కువయినబలము
గలవాఁడునగు; కుంభకణాస్త్ర - కుం
భకణుకండును; శోణితైః- నెత్తురులచేత;

సిక్తః - తడువఁబడినవాండ్రై; ప్రస్రవ
తైః=నెలయేలులచేత; సిక్తః(అధ్యా
హృతము)=తడువఁబడిన; గిరివ- ప
ర్వతముకలె; రరాజ- ప్రకాశించెను.
అట్లుముకుర-ఁజెవులనిడివికృతాకా

యందైన మహాబలండుగురుకుంభకణుకం గూడినపర్వతంబుకరణిభూపతిను.
దుస్తేతుటందోగుడు సెలయెటులతో అని, తాత్పర్యము.

శోణితాద్రోణి మహాకాయో రాక్షసో భీమవిక్రమః. ౯౦
యోధా నా భీముఖో భూయో విసత్సక్రే మహాబలిః

టీక॥ శోణితాద్రోణిః - నెత్తుటందరి వాడై; మహా-మహస్సును; క్రే-చేసెను.
సీమవాడును; మహాకాయః-పెద్దశరీరి అట్లు నెత్తుటందోగుడున్నవాడును
ముగలవాడును; భీమవిక్రమః-భయం భయంకరాకారుండును భయంకర ప
కరమునచరాక్రమముగలవాండును; రాక్షసుండును మహాబలశాలియునగు
మహాబలిః-అధికమునుబలముగలవా నాకుంభకణుకదుమఱియొద్దమేజేసె
డునగు; రాక్షసః-కుంభకస్తుండు; భూ ననియొద్దహూమితట్టు తిరిగెను. ౯౧
యః-మఱి; యోధాయ- యుద్ధము అని, తాత్పర్యము
కొఱకు; అభీముఖః-ఎదురుమోముగల

అమహా బృహితోద్ధారి శుశుభే రావణానుజః. ౯౧
సీలాంజనవయస్రఖ్య స్ససంధ్య ఇవ తోయవః

టీక॥ శోణితోద్ధారి - నెత్తురుగ్గి ముతొననుట; శుశుభే-ప్రకాశించెను.
కురుదున్నవాలయి; సీలాంజనవయస్ర యీలాంజనరాశివలెనల్లరిచేహముగ
ఖ్యః-నల్లరికాటుక రాశితో సమానుండు ల యాకుంభకణుకండు, చేహమంతి
నగు; రావణానుజః-రావణునితమ్మండు యొనెత్తురుగాటుటచేసి సంధ్యాకాల
కుంభకణుకండు; ససంధ్యః-సంధ్యాకా మనందలిమేఘముంటేనొప్పుడు, బ
లముతోగూడిన; తోయవః-మేఘము రమకపేతుండయ్యెను.
వలె; అమహాత్-కోపమువలన, కోప అని, తాత్పర్యము

గతేతు తస్మిన్ సురరాజశత్రుః
క్రోధా త్పదు ద్రావ రణాయ భూయః. ౯౩

అనాయుధో స్తీతి విచింత్య రాద్రో

ఘోరం తదా ముద్గర మాససాద

టీకాతన్విత - ఆసుగ్రీవుడు; గతే
తు-మీ-గానే; మరరాజశత్రుః- దేశేం
ద్రశత్రువైన కుంభకణ్ణుడు; క్రో
ధాత్-కోపమువలన; ధూయః- మఱ
ల; రదాయ - యుద్ధముకొఱకు; పదు
ద్రావ-పరుగైతెను. రాద్రః- ఛాయంత
రుండయిన కుంభకణ్ణుడు; "అనా
యోధి- ఆయుధములేనివాడను; అ
నే-అయిది. "ఇతి-అని; విచింత్య-ఆ
లోచించి; తదా-అప్పుడు; ఘోరం-భ

యంకరమయిన; ముద్గరం-ఇనుపగుది
యను; అససాద-బ్రాంబెను.
ఆసుగ్రీవుండు తప్పించుకొనిపోయి
నంతనె, దేశేంద్రశత్రువైన కుంభక
ణ్ణుడు, పరమకుపితుండై, భయంక
రాకారంబున మఱయుద్ధమునకుఁబరు
గైతెను, ఆయుధంబులేదనితలంచి, భ
యంకరమయినయొక ముద్గరముం గొనె
ను. అని, తాత్పర్యము.

త
ః
సః

తత స్స పున్యా స్సహసా వపశాణా
నిష్క్రమ్య తద్వారి నైవ్య మగ్రమ్. ౯౮
బభూవ రక్షో యుధి కుంభకణః
ప్రదా యుగాం తాస్మిన్ ప్రదీప్తః

టీకాతన్వితః-అంత; రక్షః-రాక్షసుఁ
డై; వపశాణాః- అధికమయిన పరా
క్రమముగల; సః-ఆ; కుంభకణః-కుం
భకణ్ణుడు; సహసా-శత్రుమున; పు
న్యా-అంకావట్టగాముననుండి; నిష్క్ర
మ్య-వెడలి; ప్రదీప్తః-మండుచున్న; యు
గాంతాస్మిన్-ప్రళయకాలాన్ని; ప్రదా
ఇత-ప్రజలనువలె; యుధి-యుద్ధమునం
చు; తగ్రం-భయంకరమయిన; తత-ఆ;

వారి నైవ్యం-వారి నేనను; బభూవ-భ
వించెను.
అని, మహాపరాక్రమకాలియగు
రాక్షంభకణ్ణుడు, శత్రుంబునఁబట్ట
గంబువలెవడి, యవ్వాసర నైవ్యంబు
జొచ్చి, ప్రళయకాలాన్ని హూత్రుండు
ప్రజలనువలె, నవ్వాసర నైవ్యంబుల
భవించెనను. అని, తాత్పర్యము.

బుభుక్షిత శ్శోణితమాంసగృధ్ముః
ప్రవిశ్య తద్వానర సైన్య ముగ్రమ్. ౯౫
చథాద రక్షాంసి హరీక పికాచా
స్యతాంశ్చ మోహా ద్యుధి కుంభకణః

టీక||కుంభకణః:- కుంభకణుఁడు; యుద్ధం=భయంకరమయిన; తత్ = ఆ; వానరసైన్యం=వానర సేనను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; బుభుక్షితః=ఆకలిగొన్నవాడై; శోణితమాంసగృధ్ముః = రక్తమాంసములందాశగలవాడై; మోహాత్=అడ్డానమువలన; రక్షాంసి = రాక్షసులను; హరీక=వానరులను; పికాచా=పికాచములను; బుతాంశ్చ=ఎఱుగుబంటులను; చ

థాద=భక్షించెను.

కుంభకణుఁడు, యుద్ధంబున, భయంకరాకారంబగు నవ్వానర సైన్యంబుజొచ్చి, ఆకలిగొని, రక్తమాంసంబులయందాశగొని, మోహంబున, దనవారతెదిరివారలనిజెలియక, రాక్షసులనుచికాచంబులను వానరులను ఎఱుగుబంటులనుభక్షించెను.

అని, కాత్వర్యము.

యథైవ మృత్యు హారతే యుగాంతే

స భక్షయామా స హరీంశ్చ ముఖ్యాన్. ౯౬

టీక||యథా=ఎట్లు; యుగాంతే=ప్రాయశాఠ్యమునందు; మృత్యుః = మృత్యువు; హారతే=హరించునో; తథా(అథావృతము)ఏవ=అట్లే; సః = ఆకుంభకణుఁడు; ముఖ్యాన్=శ్రేష్ఠులయిన; హరీంశ్చ=వానరులనుగూడ; భక్షయామా

స=భక్షించెను.

ప్రాయశాఠ్యంబున మృత్యువు ప్రబలసంహరించునట్లు, కుంభకణుఁడు, గొప్పగొప్పవానరులనెల్ల భక్షించెను.

అని, కాత్వర్యము.

ఏకం ద్వే త్రిక బహూక్ క్రుద్ధో వానరాక్ సహరాక్షసైః
భూమాదాయైక హస్తేన ప్రవిక్షేప త్వరన్తుభే. ౯౭

<p>టీకా సః(అధ్యాప్యతమ)- ఆకుంభకణుకంధుఃక్రద్ధః- కోపించినవాడై; ఏకం-ఒకని; ద్వే-ద్విత్యుతము; వాన-వ్యవహారము-నెక్కువదగిన; వాన-రాజ-వానరులను; రాక్షసైస్సహ-రాక్షసులతోఁగూడ; ఏకహస్తేన - ఒక్కచేత; సమాదాయ-ఎత్తి; త్వరిత-వేగిరప</p>	<p>దుడు; ముఖ-నోటియందు; ప్రచితేప-వేసికొనెను. ఆకుంభకణుకంధుకపితుండై, వానరాక్షసులనుబట్టి, యేకకాలంబున, ఒకరినిద్విత్యమువ్వరి ననేకులనొకచేతనెత్తివేగంబుననోటవేసుకొనుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సంప్రసవం స్తవా మేద శ్శోణితంచ మహాబలః
వర్జమానో నగోద్రాగై భక్తియామాస వానరాః. ౯౮

<p>టీకా మహాబలః- అధికమయినబలముగలకుంభకణుకంధుః; తదా- అప్పుడు; నగోద్రాగైః-పవనశక్తిభరములచేత; వర్జమానః-కొట్టబడుచు; మేద-మేదస్సును; శోణితంచ-నెత్తురును; సంప్రసవక- కాటుచు; వానరాః-వానరులను; భక్తియామాస - భక్తింజెను.</p>	<p>మహా బలశాలియగు కుంభకణుకంధు, వానరులు పవనశక్తిభరంబులచేసెంతిగోనట్టిను ఆదెబ్బలనుసరబసేయక, మేదస్సును నెత్తురునుబుగ్గనంబులనుండి వెల్లువల్లుగాఁగాఁగఱ, వానరులభక్తింబ్రచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే భక్త్యమాణా హరయో రామం జన్తు స్తదా గతిమ్

<p>టీకా భక్త్యమాణాః- తిలఁబడుచున్న; తే-అ; హరయః-వానరులు; తదా-అప్పుడు; రామం-రాముని; గతిమ్-శరణమునుగా; జన్తుః-పొందిరి.</p>	<p>ఆవానరులట్లుకుంభకణుకంధుచే భక్తింపబడుచు, రామునిశరణుబొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కుంభకణోఽభ్యశం క్రద్ధః కపిః భాదక ప్రధావతి. ౯౯

టీకా|| కుంభకణః- కుంభకణుకంధు; భ్యశం-మక్కి-లియు; క్రద్ధః- కో

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౨

౧౨౨

పించినవాడై; కపి-వానరులను; భాదక-భక్షించుడు; ప్రధానతి - పరుగైను.

కుంభకణుకండును, బరమకపితుండై, వానరులనుభక్షించుడు, వారివెంటబరుగైను. అని, తాత్పర్యము.

శతాన సప్తాష్టావ వింశ త్రింశ త్తథావశ సంపరివృజ్య బాహుభ్యాం భాద స్విపరిధావతి. ౧౦౦

టీక|| సః (అధ్యాత్మము) = అకుంభకణుకండు; శతాని - నూలులను; సప్తాష్టావ - ఏడంటి; అష్టావ - ఏడుదింటి; వింశతి - ఇరువదింటి; త్తథావ = అట్లు; శత్రు - ముప్పుదింటి; బాహుభ్యాం - చేతులచేత; సంపరివృజ్య = కఠగించుకొని; భాదక - భక్షించుడు; విపరిధా

వతి - పరుగైతుడుండెను. కుంభకణుకండు, వానరులను ఏమందలను ఏమిదివందలును కరుదివందలును పృథివందలనుగా చేతులంబుచ్చియై తిభక్షించుడుబరుగైను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ కాలే సుమిత్రాయాః పుత్రః పరబలాదకానః
చకార లక్ష్మణః క్రద్ధో యుద్ధం పరపురంజయః. ౧౦౧

టీక|| తస్మిన్ - ఆ; కాలే - కాలమునందు; పరబలాదకానః - శత్రునైవ్యములఁబ్రేపించువాడును; పరపురంజయః - శత్రుఁబట్టణంబులజయించువాడును; సుమిత్రాయాః = సుమిత్రయొక్క; పుత్రః - కొడుకునగు; లక్ష్మణః - లక్ష్మణుడు; క్రద్ధః - కోపించినవాడై; యు

ద్ధం - యుద్ధమును; చకార - చేసెను. అప్పుడు, శత్రునైవ్యము వశించువాడును శత్రుఁబట్టణంబుల జయించువాడునగు సుమిత్రాపుత్రుండులక్ష్మణుండు, కుపితుండై, యుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకణాన్య శరాశ శరీరే సప్త వీర్యవాన్
నిజభానా దదే బాహా విసనజావ లక్ష్మణః. ౧౦౨

టీక॥ ఏర్పరాక - అధికమయినప	సజాచ-విడిచెను.
రాక్రిమముగల; సః-ఆ ; లక్ష్మణః-ల	మహాపరాక్రిమకాలియగునాలక్ష్మ
త్వణుండు; కుంభకణాస్య- కుంభక	ణుండు, కుంభకణానిదేహముపైనే
ణుకనియొక్క ; శరీరే-దేహమునందు;	దుబాగుంబులనాటించి , మఱిలంజెక్కు
శరాణ-బాగుంబులను; సప్త- ఏడింటి	బాగుంబులదీసివిడిచెను.
ని; నివభాన- నాటెను. బాణాణ-బా	అని, తాత్పర్యము.
ణములను ; ఆదదే- గ)హించెను. వి	

అతిక్రమ్యచ సౌమిత్రిం కుంభణో- మహాబలః

తామమేవా భిరుద్రావ దారయన్నివ మేదిసిమ్. ౧౦౩

టీక॥ మహాబలః- అధికమయినబల	మద్రావ-పరుగైనను.
ముగల; కుంభకణాః = కుంభకణాం	మహాబలుండగుకుంభకణుండు ,
దు; సౌమిత్రిం- లక్ష్మణుని; అతిక్రమ్య	సరకుగొనకయతిక్రియించి, పాదాఘా
చ-అతిక్రియించియు; మేదిసిం-ఘామి	తంబునఘామిపగులునట్లుదోప, రా
ని; దారయన్నివ- భేదించువాడువలె;	మనిమీడికపోయెను.
తామమేవ-రామనిగూచియే; అభి	అని, తాత్పర్యము.

అథ దాశరథీ రామో రాద్ర మస్త్రం ప్రయోజయత్

కుంభకణాస్య హృదయే ససజా నిగితా శరాణ. ౧౦౪.

టీక॥ అంతః-అంతః; దాశరథిః-దశరథ	ములను; ససజా-విడిచెను.
పుత్రుండగు; రామః - రాముండు; రా	అంత, దశరథకుమారుండగు రా
ద్రం-భయంకరమయిన; అస్త్రం - అ	ముండు, భయంకరాస్త్రంబొకటిసం
స్త్రమును; ప్రయోజయత్-ప్రయోగిం	ధించి, పట్టబాగుంబులం, కుంభకణాని
చుడు; కుంభకణాస్య - కుంభకణాని	టొమ్మునాటించెను.
యొక్క; హృదయే-టొమ్మునందు; నిగి	అని, తాత్పర్యము.
తాణ-పట్టములయిన; శరాణ-బాగు	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౨౫

2. 2. 2

తస్య రామేణ విద్వత్స్య సహసాభిః పరీక్షాః

అంగారమిత్రాః క్రుద్ధస్య ముఖాః పిశ్యేయం చిహ్నం. ౧౦౫

టీక॥ రామేణ = రామనిచేత; నిర్ధ
స్య = కొట్టబడినవాడును; సహసా =
ఘృంభున; అభిప్రధావతః = పరుగెత్తు
చున్నవాడును; క్రుద్ధస్య = కోపించిన
వాడునగు; తస్య = ఆ ఘృంభుని
యొక్క; ముఖాత్ = నోటనుండి; అంగా
రమిత్రాః = పువ్వునమానములయిన;

రామాప్రసాదో మోక్షం బ్రహ్మణామనంతరం

అక్షరాధార సాక్షాత్ పరీక్ష వి వాడుక పేజీ. ౧౦౬.

<p>టీకా రాక్షసపుంగవంశముగాఁ జూచినచో నామమునకుఁ బ్రాచీనమునకుండు భేదముఁ జూపింపఁ జూచును.</p> <p>మునందు; రామా (ప్ర) వర్ణమున రామనామముచేఁ గొట్టుబడిన వాఁడై నందునకుఁ దోపించినవాఁడై యుండును.</p> <p>భయపరముగా ("వై" అనని పాదము) పూర్వార్థము); నవకా-అలమున హరికావనములను రావణుడు</p>	<p>నామమునకుఁ బ్రాచీనమునకుండు భేదముఁ జూపింపఁ జూచును.</p> <p>రావణనామమునకుఁ బ్రాచీనమునకుండు భేదముఁ జూపింపఁ జూచును.</p> <p>అందు రామనామముచేఁ గొట్టుబడిన వాఁడై నందునకుఁ దోపించినవాఁడై యుండును.</p> <p>అందు రామనామముచేఁ గొట్టుబడిన వాఁడై నందునకుఁ దోపించినవాఁడై యుండును.</p> <p>అందు రామనామముచేఁ గొట్టుబడిన వాఁడై నందునకుఁ దోపించినవాఁడై యుండును.</p>
--	--

అస్సోసియేషన్ నిమగ్నమై శ్రావణ బహిష్కరణ

హస్తాచ్చాపి వర్ణితా వాతా ద్వాగ్గం నమోఽహ. ౧౦౭

టీకః బహిఃకాణవాసముచ్యతే	అనుఃపన్య - అనుంఘ - అనునీయేతి;
సప్తాసముగాంగల, దర్శనవాటి కుటు	ఉత్తరః - తాము నంది; విమ గ్నాః - ము
కొనలుగలయునుట; శరాశ్చ - బాణము	నిగినివి. ఘోషాగ దాః - బాణగోషగద

౧౨౨ : ప్రతిపదాంత్యకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

జ్ఞ

జ్ఞ

య్య; హస్తాత్ = చేతననుండి; పరిభ్రంశమువలన నాటవేయంగానే; య స్యా-కాటనవై; ఉత్పాదం-సేలయం తలంపువలన నుండగుటయు, అతనిచేత విఃసృజితం-పడెను. నుండి, మహాగదసేలంబువడినది.	కణువవలన నాటవేయంగానే; య తలంపువలన నుండగుటయు, అతనిచేత నుండి, మహాగదసేలంబువడినది.
రాముండు, కీర్తిబాణములంగుండు	అని, తాత్పర్యము.

అయుధానిత సర్వాణి విపాకీర్త్యంత ధూతలే

టీక సర్వాణి = సమస్తములయి న; ఆయుధానిత = ఆయుధములను; ధములన్నయు సేలంబువడినవి. ధూతలే = సేలయందు; విపాకీర్త్యంత = పడినవి.	అట్లాకెనే చేతనుండునట్టి యాయు ధములన్నయు సేలంబువడినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

స నిరాయుధ మాత్మానం యరా మేనే మహాబలి. ౧౦౮
ముష్టిభ్యాం చుతాభ్యాం చ చకార కదనం మహత్

టీక మహాబలి = అధికమయినబల ముగల; సు = ప్రకంభకణుకాండు; ఆ త్మానం = తన్ను; నిరాయుధం = ఆయు ధములేదనిగా; యరా = ఎప్పుడు; మే నే = తలంచెనో; తదా (అర్ధాహ్లా తము) - అప్పుడు; ముష్టిభ్యాం = పిడికి చేతను; చుతాభ్యాం = చుట్టచేత	ను; మహత్ = గొప్పదను; కదనం = యుద్ధమును; చకార = చేసెను. మహాబలికాలమునరామ భక్త్యంత భి, తానినిరాయుధుండయ్యెననితెలి సికొని, పిడికిల్లను, చుట్టలను, మహ యుద్ధంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

స చాత్మై రతివిగ్రాహః తతః సముపిశం ౧౦౯
రుధిరం ప్రతిసుసాద గిరిః సునామయథా

టీక చాత్మై = బాహులచేత; అతివి గ్రాహః = మిక్కిలియుగొట్టుబడినదే హముగలవాండును; తతః = నెత్తురు	చేత; సముపిశం = తడుపబడినవాండు నగు; సు = ప్రకంభకణుకాండు; రుధిరం = నెత్తురును; గిరిః = పర్వతము; సునామ యథా
---	---

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము: ౧౨౨

స ౬౭

గంధర్వా = సెలయేటినివలెనతిసు
సాస=పాతెను.
అట్లు, బాణములచే గాయములైన
దేహముగలవాండ్రెనెత్తుటం దోగుడు

నాకుంభకణుకండు, పర్వతంబుసెల
యేటినిసేపించునట్లుని కంబునవిలచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స తీక్రేణవ కోపేన రుధిరేణవ మూచికతః. ౧౧౦
వానరా నాక్షిసా నృషౌక్ ఖాదక విపరిధావతః

తీక్రేణవ=అకుంభకణుకండు; తీక్రేణ-
తీక్షణమయిన; కోపేన = కోపముచేతను;
రుధిరేణవ = నెత్తురుచేతను; మూచిక
తః=వ్యాపించుటచేనవాడై; వాంరాక=
వానరులను; రాక్షసాన్ = రాక్షసు
లను; ఋషౌక్ = ఎరుగబడుటను; ఖా
దక = తినుడు; విపరిధావతః = నరునెత్తు

చుండెను.
అకుంభకణుకండు, అట్లు సెలయేటిందో
గుడు, బరవకుపితుడై, వానరులను
రాక్షసులను నిర్భాకములను తీచిచు
చు, యుద్ధమంగమయ విహరించుచుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

అథ శృంగం సమావిశ్య భీమం భీమచరాక్రమః. ౧౧౧
చిక్షేప రామ ముద్దిశ్య బలవా నంతికోపమః

అథ=అప్పుడు; అటుపిమ్మట; భీమచరా
క్రమః = భయంకరమయినచరాక్రమ
ముగలవాడును; బలవాన్ = అధికమ
యినబలముగలవాడును; అంతికోప
మః=యమనితో, బోలె-గలవాడున
గు, కుంభకణుకండు; భీమం = భీమంకర
మయిన; శృంగం = పర్వతాధిపతిను; స
మావిశ్య = తిప్పి; రామం = రామని; ఉ

ద్రిశ్య = చిక్షేపించి; చిక్షేప = చేసెను.
అంత, భయంకరచరాక్రమండును
మహా బలశాలియు మృత్యువునబోలిన
వాడునగు నాకుంభకణుకండుభయం
కరాకారంబగునొకపర్వతాధిపతిని
గిరిగిరింజిప్పి, రామనివైచెనెడ.
అని, తాత్పర్యము.

అప్రాప్తవంతరా రామ స్సప్తభిస్తై రజిహ్నైః. ౧౧౨

ప్రతిపదాంత్రటికాత్యర్థసహితము.

స. ౬౭

ఇంతి కాంచన చిత్రాంతై స్థిత్యైవ పురుషవర్ణనః

పురుషవర్ణనః = పురుష	ములచేతః స ప్రకటితమిదేతః; చిచ్ఛే
పురుషః రామః = రాముడు; అపా	దంబకము.
పురుషం నవనాభివృక్షశిఖరమునః అం	పురుషః పురుషగురామందు, ఆ
తిరామమః; ధైః = ప్రసిద్ధములయిన	వృక్షశిఖరమున, నమమనే కాంచ
అశ్విస్తానైః సంపర్కగా బాహుభ్యః కాంచ	వాలంకృతములు లక్ష్మ్యంబు దమ్మనివి
నచిత్రాంతైః = బంగారముచేతః; ము	యనగునట. బాహులచే, ఇంతి
లయినపుంగములుగలః; తత్రై = వాన	చేస. అ, రాష్ట్రము.

తం మేరుశిఖరాకారం వృక్షశమానమిదం శ్రయా. ౧౧౭
 వృక్షతే వానశైవ రాకారం సతమాన మపారయతే

మేరుశిఖరము (అపారమృతము) = ఆరా	గుః = ఆముఖంబునః; అపార
ముడు; మేరుశిఖరాకారం = మేరుశిఖ	యతే = మేరుశిఖరము.
ర శిఖరముయొక్క యాకారమునంద	మతీయ, మేరుశిఖరాకారంబగు
యాకారముగలవాడును; శియా	క్షుభంబున, కాంచితే వెలుగును,
కాంచితే; వృక్షశమానమిదం (స్థితం)	తమమనల వాన పీఠంబునై చిరుట
వృక్షశానిమమృత్యువృక్షవాడును; వా	యు, రామంబునిమాది, యతః బాహు
నశ్చైవ రాకారం = వానశైవరాకారయొ	లులనేలంబునట్లుగావిడచెను.
క్కః; వృక్షతే = వృక్షశమానములగు	అ, రాష్ట్రము.
రికః; సతమానం = పోవుచున్నవాడు	

తస్మిన్ కాలే సతమానాత్తా తస్మాదో వ్యాప్తమప్రసీత్. ౧౧౮
 సుభగంగా వశే యుక్తో యోగాత్ సుభగంగా బహుత్

తస్మిన్ కాలే = ఆ, కాలే = కాలమునం	సః = ఆ, లక్ష్మ గుంబత్తులుడు; కుంభ
దు; సతమానాత్తా = సతమానౌ పుంబగు;	కంగావశే = కుంభకంగానిదంపుటయం

<p>దుఃయుక్తః ఆనన్తుండైః బహూః-అ నేకములయిన; యోగా = ఉపాయములు; సువ్యవస్థ = ఆలోచించుచు; వాక్యంబులు; అబ్రహిం = చెప్పెను.</p>	<p>అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుండు, కుంభకణ్ఠానివలెను బుకటై తగు వనకోపాయంబులనాలోచించుచు, నీ మాటలచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వైశామ్యం నాః రాన్రాజన్వాపిజానాతి రాక్షసాః. ౧౦౫
 మత్తశోడిత గంధేన స్వాత్ పరాంత్యైక భావతి

<p>రాజ = రాముడా! అయిం- ఈ కుంభకణ్ఠాండు; వానరా = వానరులను; వైజానాతి = ఎటుం గనే యెటుం గండు. రాక్షసాః = రాక్షసులనైనను; (జానాతి) - ఎటుం గండు. శోడిత గంధేన = నెత్తురువాననచేత; మత్తశోడైపుగాన్ని వాండై; స్వాత్ = తనవారలను; పరాంత్యైక = ఎదిరివారలను గూడ; భారతి = తినుచున్నాండు.</p>	<p>రాంత్త్యైక = ఎదిరివారలను గూడ; భారతి = తినుచున్నాండు. రాముడా! ఈ కుంభకణ్ఠాండు, నెత్తురుచేమత్తుండైయున్నవాండు; ఇతనికి, వానరులనీ గాని రాక్షసులనీ గాని తెలియదు; తనవారలను ఎదిరివారలను గూడలుట్టికనుచున్నాండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సాశ్వేన మధిరోహంతు సర్వే తే వానరక్షభాః. ౧౦౬
 యూధపాశ్చ యథా మఖ్యా నిష్ఠం త్వన్య సమం తతః

<p>టీక తే = ఆ; వానరక్షభాః = వానరులైనవాండు; సర్వే = అందఱును; ఏనం = ఈ కుంభకణ్ఠాని; సాధు = లెస్సగా; అధిరోహంతు = ఎక్కువ దురుగాక. ముఖ్యా = శ్రేష్ఠులగు; యూధపాశ్చ = సేనానాయకులు; యథా = యథా యోగ్యముగా; అన్య = ఈతనికి; సమం = సమానము; తతః = తరువాత.</p>	<p>తు = నిలుతురుగాక. వానిచిరులందఱు, చక్రింగానీకుంభకణ్ఠానిపై నారోహించి నిలుతురుగాక; ముఖ్యులగు సేనానాయకులును యథాయోగ్యముగా, నీతనికి దలమెదలనీకుండగా నిలుతురుగాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అద్యాయం దుమకతి కాలే గురుభార ప్రవీడితః. ౧౦౭
 శ్రుపతక రాక్షసో భూమా నాన్యాక్ హన్యాన్యవంగమా

❧

❧

టీక॥ అద్యః ఈ; కాలేః కాలమునం	వానిరులనః సహ్యాత్ = నిధిపడు.
ద్యః ముఖః - దుర్బుద్ధియగు; అయం -	ఇప్పుడు, అట్లుగా వింతు లే; ముఖః
ఈ; రాక్షసః - కంభకణుకండు; భూ	ద్రియగురికంభకణుకండు, నేల. బడి
మా - నేలయందు; ప్రపత్ - పడినవాం	దేగ కమహాభాము చేతనుంబింపబ
దై; గురుభారప్రపీడితః - అధికమయిన	డి, లేవ లేవ వాడై, యింక వానిరులంబు
బరువుచే పీడింపం బడినవాడై; ఆ	పడంతును. అని, లక్ష్య గుండుచేప్పెను.
న్యాత్ - ఇతరులయిన; స్వంగమాత్ -	అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రస్య ధీమతిః ౧౧౮
తే సమారురుహు హ్యుష్టాః కుంభకణం స్వంగమాత్

టీక॥ తే = ఆ; స్వంగమాత్ = వాని	మారురుహః = ఎక్కిరి.
రుల; తస్యః ఆ; రాజపుత్రస్య = రా	అవ్వవరులు, రాజకొమరుండగు
చకొమరుండగు లక్ష్య గునియొక్క;	లక్ష్య గునిమాటనవి; సంతుష్టలయి,
తత్ = ఆ; వచనం = మాటన; శ్రుత్వా -	కుంభకణుకానాలోపించిరి.
విని; హ్యుష్టాః = సంతోషించినవారల	అని, తాత్పర్యము.
యి; కుంభకణం = కుంభకణుకం; స	

కుంభకణంస్తు సంక్రద్వ స్వమారూఢః స్వంగమైః ౧౧౯
వ్యధూనయ త్తా వేగేన దుష్టహ స్త్రీన హ స్తీపానా

టీక॥ కుంభకణంస్తు = కుంభకణం	ధూనియత్ = విడిచివేసెను.
దును; స్వంగమైః = వానిరులచేత; స	కుంభకణుకండు, అట్లువానిరులు
మారూఢః = ఎక్కిరిబడినవాడై; సం	నవదైనారోపించి, బర్హుకపితుం
క్రద్వః = మిక్కిలియుంగోపించినవాడై;	డై, వేగమున, దుష్టగజము, మావటి
చేగేన = వేగముచేరి; తాత్ = అవాని	వారలనువిడిచివేసెట్లు, అవానిరులనం
రులను; దుష్టహ స్త్రీన = చెడ్డయ్యెనుంగు;	దఱినువిడిచివేసెను.
హ స్తీపానా = మావటివారలవలె; వ్య	అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౩౧

స ౬౭

తాక దృష్ట్వా నిధుః తాక రామో దుష్టోయమితి రాక్షసః. ౧౨౩౦
సముత్సపాత వేగేన ధను రుస్తమ మాదతే

టీక॥ రామః=రాముడు ; నిధుః=	ధనుస్సును; ఆదతే=గ్రహించెను.
తాక=విడిచిపెట్టెను; తాక=ఆవా	రాముడు, అట్లుకుంభకణ్ణులుండు
నరులను; దృష్ట్వా=చూచి; ఆయం=	వానరులనందఱువిడిచించి వేయటముజూ
ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుడు; దుష్టః=	చి, యతండుదుష్టుండువధ్యుండనియు
దుష్టుడు; ఇతి=అని; వేగేన=వేగము	స్తమంబగుధనువుదీసికొని, యతఃమీ
చేరి; సముత్సపాత=మీదికిఁబోయె	దికిఁబోయెను. అ, తాత్పర్యము.
ను. ఉస్తవం=శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః=	

క్రోధతామ్రేక్షణో వీరో నిదాహస్త్వివ చతుషా. ౧౨౩౧

రాఘవో రాక్షసం రోషా దధిదుద్రావ వేగిః

యూధపాక హర్షయకసర్వాకకుంభకర్ణభయార్తితాక. ౧౨౩౨

టీక॥ వీరః=పరాక్రమవంతుండగు;	యుచు; రోషాత్=కోపమువలన; రాక్ష
రాఘవః=రాముడు; క్రోధతామ్రేక్ష	సం=కుంభకణ్ణుని; అధిదుద్రావ=ఎదు
ణః=కోపముచేనెట్టిన కన్నులుగల	రొనివెరుగనైవ.
వాండ్రై; చతుషా=కంటితేత; నిదాహ	పరాక్రమవంతుండగు రాముండు,
స్త్వివ(స్థితః)-దహించునస్త్విన్నవాండ్రై;	కోపంబుననెట్టిన కన్నుల నిప్పులు
వేగితిః=వేగముగలవాండ్రై; కుంభకణ్ణ	ల, బువ్వవేగంబుగలవాండ్రై, కుం
భయార్దితాక=కుంభకణ్ణుభయ	ణభయపీడితులగు వానరయూధు
ముచేచీదింపబడిన; యూధపాక=వా	లుసంతోషంబునొంద, రోషంబున,
నరసేనానాయకులను; సర్వాక=అంద	గుంభకణ్ణునిమీదికిదలెను.
అను; హర్షయక=సంతోషింపజే	అని, తాత్పర్యము.

స బాప మాదాయ భుజంగకల్పం

దృశ్య మగ్రం తపసియచిత్రమ్

హరీశ సమాశ్వాస్య సముత్పాత

రామో నిబద్ధో త్రమతూణబాణః

టిక్క సః=ఆ; రామః - రాముడు; డై; హరీశ-వానరులను; సమాశ్వాస్య-భంజుగకల్పం=సహజముతో సమానము	డాఁకించి; సముత్పాత-అడరెను.
ను; దృఢజ్యం - దృఢమయినయైత్రా	ఆరాముండు , మహాసహసమా
దుగలదియు; ఉగ్రం=భయంకరమయి	నంబును దృఢమయినయైత్రామ గల
నదియు; తపనీయచిత్రం - బంగారము	దియు భయంకరాకారంబును గాంచ
జేరి జిత్రవణమయినదియునగు; చా	వాలంకృతంబునగు ధనుస్సునుదీసికొని,
పం-ధనుస్సును; ఆచార్య-తీసికొని; నిబ	యు త్రమంబులగుబాణంబులగులలమ్ము
ద్ధో త్రమతూణబాణః - కట్టబడినయ	లపొదులునుగట్టుకొని, కుంభకణ్ఠంబ
మ్ములపొదులునుబాణంబునుగలవా	మీడికింబోయెను. అన, తాత్పర్యము.

స వానరగణై స్తైస్తు వృశః పరమదుర్జయః. ౧౩౩

లక్ష్మణానుచరో రామ స్సంపతస్థే మహాబలి

టిక్క పరమదుర్జయః - మిక్కిలి	త్తుణుండువెంటి నడచువాండుగాంగ
యందుర్జయందగు ; మహాబలి=ఆ	లవాఁడై; సంపతస్థ-వెడలెను.
ధికమయినబలముగల; సః=ఆ; రామః-	పరమదుర్జయందునుమహాబలిం
రాముడు; తైః=ఆ; వానరగణైః-వా	దునగురాముండు, ఆచారి సమూహం
న సమూహములచేత; వృశస్త్వ-చుట్ట	బుబుగొలువ, లక్ష్మణునితోఁగూడయు
నవాండునై; లక్ష్మణానుచరః-ల	ద్ధంబునకువెడలెను. అన, తాత్పర్యము.

స దదశ మహాత్మానం కిరీటిన మరిందమమ్

శోణితాప్తతస్సర్వాంగం కుంభకణ్ఠం మహాబలమ్. ౧౩౪

టిక్క సః=ఆరాముడు; మహాత్మా	నం=కిరీటముగలవాఁడును; అరిందమం-
నం=పెద్దకిరీటముగలవాఁడును ; కిరీటి	శక్రపులనదంగం దొంగు-వాఁడును ;

శోచితాత్మతస్సర్వాంగం నైత్యురుచేద
దుపలబిససమస్తయనజేహముగలవా
మను; మహాబలం = అధికమయినబల
ముగలవాడునగు; కుంభకణ్ఠం = కుం
భకణ్ఠుని; దదశక = చూచెను.

అరాముడు, మహాకాయుండును
గిరిటధరుండును శత్రువునడంగం ద్రో
కుటవాడును నైత్యురు దోంగుచున్న
వాడును మహాబలంమమగు కుంభకర్ణు
నిజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సహార్థ సమభిధావంతం యథా రుద్ధం దిశాగజమ్
మాగగమాణం హరీక్ క్రద్ధం రాక్షసైః పరివారితమ్. ౧౬౮

టీక|| సర్వాంగం = అందఱను; సమభి
ధావంతం = తలుచుచున్నవాండును; చేసె.
రుద్ధం = కోపమునొందిన; దిశాగజమ్
వ(స్థితం) = దిగ్దజమవలెనున్నవాడు
ను; హరీక్ = వానియలను; మాగగమా
ణం = వెదకుచున్నవాడును; క్రద్ధం =
కోపమునొందినవాడును; రాక్షసైః
రాక్షసులచేత; పరివారితం = చుట్టబడి
నవాడునగు; కుంభకణ్ఠం, దదశక (అ

ధ్యాన్యతము) = కుంభకణ్ఠునిచూ
చెను.
అట్లువారిత రాక్షసులనంతయును, ద
టిమికోట్టుచున్నవాడును శత్రువెంటగు
దిగ్దజంమవలెనుర్వారు కైయున్నవాం
డును వానియలనుచెదకెచెదకెభీక్షించు
న్నవాడును గుఱితుండును రాక్షసుల
చేబలివేసి తుండునగు కుంభకణ్ఠుని,
రాముడుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వింధ్యమందర సుకాశం కాంచనాంగద భూవణమ్
(సవంశం రుధిరం వక్త్రా) ద్వషకమేఘ మివోన్మితమ్. ౧౬౯

టీక|| వింధ్యమందర సుకాశం = విం
ధ్యపర్వతముతోను మందరపర్వతము
తోను సమానుండును; కాంచనాంగద
భూవణం = బంగారుదాహుపురులు
లంకారముగాఁగలవాడును; వక్త్రా

త = నోటనుండి; రుధిరం = నెత్తురును;
సవంశం = కాలుచున్నవాడును; ఉద్ధి
తం = లేచిన; ద్వషకమేఘమివ(స్థితం) =
ద్వషకముగియు మేఘమువలె నున్న
వాడునగు; కుంభకణ్ఠం, దదశక (అ

జ్ఞ

జ్ఞ

<p>ధ్యాన్యతము) = కుంభకణ్ఠానయా చెను.</p> <p>వింశ్యమందరపక్షకాకారము నుబంగారుబాహువులుదాగినవాం</p>	<p>దునుమేఘమువదళముగురియున్నట్లునో టనుంకినెత్తురునుంచిదురున్నవాడున గుకుంభకణ్ఠాన, రాముండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

జిహ్వయా: పరిరహ్యం తం శోడితం శోడిలేక్షణమ్
మృన్నంతం వానరాసికం కాలాంత యమోపమమ్. ౧౭౪

<p>టీక శోడితం = నెత్తురును; జిహ్వ యా = వాలుక చేత; పరిరహ్యంతం = నాకుచున్నవాడును; శోడిలేక్షణం = నెత్తురువంటిన్నులుగలవాడును; వా నరాసికం = వానర స్వేదము; మృన్నంతం = మడిగించుచున్నవాడును; కాలాంత కయమోపమం = క్రమయకాలమునం దు క్రమజలనశింపజేయునట్టి యముని తోబోలెగల వాడునగు; కుంభక</p>	<p>న్యతము) = కుంభకణ్ఠానయాచెను. నాకుకేనెత్తురు నాకుచున్నవాం దును నెత్తురువలె నెట్లువికన్నులుగలవాం దునువానర స్వేదమువలె వికలుదున్నవాం దును బ్రతియకాలముననకలప్రకావా శకరుండగు యమునిబోలియున్నవాం దునగుకుంభకణ్ఠాన, రాముండు చూ చెను. అని తాత్పర్యము.</p>
--	---

తం దృష్ట్యా రాక్షసం శ్రేష్ఠం ప్రవీక్షానల వచానమ్
విష్కారయా మాస తదా కామూకం పురుషపక్షం. ౧౭౫

<p>టీక పురుషపక్షం = పురుషశ్రేష్ఠం దగురాముండు; తదా = అప్పుడు; ప్ర వీక్షానలవచానం = మండుడున్నవిప్పు యొక్కొక్కటికంటెకంటెగల; శ్రేష్ఠం = ఉత్తమోదయున; తం = ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుడైకుంభకణ్ఠాన; దృష్ట్యా = చూచి; కామూకం = ధనుస్సును; విష్కా</p>	<p>రయామాసం పొరించెను. పురుషశ్రేష్ఠుండగురాముండు, మం డుడున్నయన్నియుంబోలె వెలుంగుడు న్నరాక్షసోత్తమండగు నాకుంభకర్ణు నిబొలి, ధనుస్సుపొరించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స తస్యచాప సఘోషా తులపితో రాక్షసవళభః
అస్పృశ్యమాణ స్తం ఘోష మభిదుద్రావ రాఘవమ్. ౧౩౦.

టీక॥ రాక్షసవళభః=రాక్షసశ్రేణి; అభిదుద్రావ = ఎదుకొనిపరుగ
వ్వండగుననఁ = అకుంభకణ్ణుడు; త నైను.
స్య=అరామునియొక్క; చాపసఘోషా రాక్షసో నైముండగుకుంభకణ్ణుం
పాత=ధనుస్సుయొక్క-ధ్వనివలన; కు డు, రామునివింటిధ్వనిని, దానిసహం
పితః= కోపమునొందినవాడై; తం = పంచాలక, పరమకుపితుండై, రాముని
అ; ఘోషం=ధ్వని; అస్పృశ్యమాణః- మీడికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
ఒవళానివాడై; రాఘవం = రాము

తతస్తు వాతోర్ధత మేఘకల్పం
ఘటంగ రాజోత్తమ భోగబాహుమ్
తమా పతంతం ధరణీధరాభ
మనాద రామో యుధి కుంభకణ్ణమ్. ౧౩౧.

టీక॥ తతస్తు=అంతను; యుధి=యుగం=కుంభకల్పస్సగూర్చి; కవాచం=చె
ర్ధమనందు; రామః=రాముడు; వాతో పైను.
ర్ధతమేఘకల్పం-వాయువుచే నెగురిగొ అంత, రాముండు, యుద్ధంబున,
ట్టంబడిన మేఘముతో నమానుండును; ఘ వాయుహతంబగు మేఘముం బోలియు
జంగరాజోత్తమభోగబాహుం = వా న్మవాడును-వాసుకిశక్తిమువంటిచేతు
సుకియొక్క- యుత్తమమయిన శక్తిరము లుగలవాడును పవళతకాయండునగు
వంటిచేతులుగలవాడును; ధరణీధరా కుంభకల్పండు, తనపైకి వచ్చుటంజూ
భం = పవళతముయొక్క కాంతివం చ్చి, యిట్లు, చెప్పెను.
టికాంతిగలవాడును; అపతంతం = వ అని, తాత్పర్యము.
చ్చుడునక్షివాడునగు; తం=అ; కుంభక

అగచ్ఛ రక్షోధిప మావిమాచ

మనస్థిలోహం స్రగ్యహీన బాహు

అచేహి మాం శక్ర సపత్న రామం

మయా మహూతాన్ దృవితాన్ విచేతాన్. ౧౩౨

టీకాగ్రహణం :- రాక్షసరాజుడవ నిన్నువధించివుచ్చెదను, చూడుము. అ
 కకు భాగ్యుడా! ఆగచ్ఛ=రమ్ము. వి
 మాన=మఃఖమును; మా (ఆగచ్ఛ)
 పొందకుము. అహం=నేను; స్రగ్యహీ
 తబాహు=కన్నులుండివధుస్సు గలవాం
 డనై; అచేహి=చిచ్చాను. శక్ర=సక
 త్న= ఇంద్రుని పుత్రులగు సంభరస్సు
 డా! మాం=నిన్ను; రామం=రాముని
 గా; అచేహి=చిచ్చిచేయుచు. మహూ
 తాన్=అగ్నిపర్వతాలమువలన; మయా
 నాచేహి=నేనుచేతము; దృవిత్యములేచివా
 డనై; భవితా (భవితాన్) కాంక్ష
 లభి.

రాక్షసరాజుడవకు సంభరస్సు
 హీనమై; నిలవకుము; నేను భను
 ధులందనై యున్నాను ; చూడుము;
 ఇంద్రుని పుత్రులగు సంభరస్సును
 దువుకాచుచు; నేను రాముని; ఇం
 ద్రునిగాని; అగ్నిపర్వతాలమువలన

నిన్నువధించివుచ్చెదను, చూడుము. అ
 ని, రాముడు, కుంభకర్ణునితోఁజెప్పెను.
 అని. తాత్పర్యము.
 విచేతాన్=ము. — విచేతాన్=విచేతాన్;
 మా=నిన్ను; అచేహి=చిచ్చిచేయుచు; ని
 యుగా; ఆగచ్ఛ పొందుము. అహం;
 స్రగ్యహీనబాహు, అచేహి, శక్ర=సక
 త్న; మాం; రామం; అచేహి; మహూ
 తాన్=అగ్నిపర్వతాలమువలన; మయా
 నాచేహి=నేనుచేతము; దృవిత్యములేచివా
 డనై; భవితా (భవితాన్) కాంక్ష
 లభి.
 సంభరస్సుగూడా! ఎంతమాత్రము
 మఃఖమునొందకనిన్నుచూడుము ; ని
 న్నువధించుటకై భనుభకులందనై నిలి
 చియున్నాను చూడుము ; నన్నునిన్నుద్ద
 రింపవచ్చెనని మనః గానెటుంగుము;
 ఇంకేమియును ననిన్నుముక్తం గావించెద
 ను. అని, రాముడు, కుంభకర్ణుని
 తో, బహుమానమున నితరేడందరికెను.
 అని, తాత్పర్యము.

రామాయ మితి విజ్ఞాయ జపాన విశ్రాంత్యమ
 అభ్యధావత సంక్రద్ధ హరిక విజ్రావయ న్నగే. ౧౩౩
 పాతయస్యైవ సర్వేషాం హృదయాని తనాకసామ్

<p>టిక సో(అధ్యాత్మము)= ఆకుం భకణుకండు; అయిం= ఈశండు ; రా మః= రామండు; ఇతి= అని; విజ్ఞాయ=</p> <p>తెలిసికొని; వికృతస్వనం= వికృతమయి నన్నిగల్గునట్లుగా; జహాన= నవ్వెను. నం క్రద్ధః= యిహ-లియుంగోపించినవండై; రిజే= ముద్ధమునందు; హరీక= వానరు లను; విద్రావయ= పరుగెత్తునట్లుచే యుచు; వనాకసాం= వానరులయొక్క; సర్వేపాం= అందఱయొక్కయు; హృ</p>	<p>దయాని= గుండెలను; పాతయన్నవ= ప డద్రోయువాడువలె; అభ్యధానత=</p> <p>పరుగెత్తెను.</p> <p>కుంభకణుకండు, ఈశంధెరామం డనియెఱిగి, వికృతస్వరంబునంబకవక నవ్వచు, బరవకుపితుండై, వానరులం దబుభయంబునంచాట, వానరులగుం డెకాయలుపగులునట్లు, రామనిమిదిం బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రహస్య వికృతం భీమం సమేఘ స్తనితోపమమ్. ౧౩౪
కుంభకణో మహాశేఖ రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్

<p>టిక మహాశేఖః= అధికమయిన ప రాక్రమముగల; సః= ఆ; కుంభకణః=</p> <p>కుంభకణుకండు; వికృతం= వికారిము గలుగునట్లుగాను; భీమం = భయంకర ముగాను; సమేఘ స్తనితోపమం = మేఘ గజనముతోఁబోలి- గలుగునట్లుగా ను; ప్రహస్యః= నవ్వి; రాఘవం= రాము</p>	<p>నిగూర్చి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p> <p>మహాపరాక్రమశాలియగు కుంభ కణుకండు, వికృతముగాను భయంక రముగాను మేఘగజనమువలె గంభీ రంబుగానునవ్వి, రాముంజూచి, ఇట్లు నియె. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నాహం విరాధో విజ్ఞేయో నకబంధః శరోనచ. ౧౩౫
నవాచి నచ మారీచం కుంభకణోహ మాగతః

<p>టిక అహం= నేను; విరాధః= వి రాధుడుగా; నవిజ్ఞేయః= ఎఱుంగదగి</p>	<p>నవాడనుగాను . కబంధః= కబంధుండ ను; న= కాను. శరశ్చ= శరుండను; న=</p>
--	--

కాను. వాల్=వాల్కి; న=కాను. మా
రీచశ్చ=మారీచుండను; న=కాను. అ
హం=నేను; కుంభకణ్ఠ=కుంభకర్ణు
డను; అగతః=వచ్చినాను.
నేను, విరాధుండనుగాను; కుంభం

వంకాను; వాల్కినిగాను; మారీచుండనుం
గాను; కీవువారలవధించితినినిగవిశంప
వలదు; నేనుకుంభకణ్ఠుకండ వచ్చినా
ను. అ; తాత్పర్యము.

పశ్య మే ముద్గరిం ఘోరం సర్వకాలాయసం మహత్. ౧౩౩౯
అనేన నిజితా దేవా దానవాశ్చ పురామయా

టీక|| సర్వకాలాయసం= సమస్త శ్చ-దానపురుషున; నిజితా- జయిం
మునుషునపరియును; మహత్=గొప్ప
దియు; ఘోరం= భయంకరమనగు;
మే=వాడొక్క; ముద్గరిం=ఇనుపగు
దియును; పశ్య=చూడుము. అనేన=
దీనిచేతనే; పురా=మున్ను; మయా-
నాచేత; దేవా-దేవతలను; దానవా

పశ్య-దానపురుషున; నిజితా- జయిం
మునుషునపరియును; మహత్=గొప్ప
దియు; ఘోరం= భయంకరమనగు;
మే=వాడొక్క; ముద్గరిం=ఇనుపగు
దియును; పశ్య=చూడుము. అనేన=
దీనిచేతనే; పురా=మున్ను; మయా-
నాచేత; దేవా-దేవతలను; దానవా
అని, తాత్పర్యము.

వికంగానాన ఇతి మాం నావక్తాయం త్వమహాసి. ౧౩౪౦
స్వల్పాపిహ న మే పీదా కంగానానా వివాశనాత్

టీక|| త్వం=నీవు; వికంగానానః -
చెవులునుముక్కునులేవాడు ; ఇతి-
అని; మాం=నన్ను; అవక్తాయం= అవ
మానించుటకు; నార్హసి=తగవు. కర్త
నానావివాశనాత్ - చెవులునుముక్కు
నుననింప. శేయుటవలన; మే- నాడు;
స్వల్పాపి=కొంచెముయినను; పీదా-దా

ధ; పిహ=లేదుగదా!
నీవు, ముక్కు-చెవులుపోయినవాడ
ననినన్ను జూటకనంబునడిపెదవు ; ము
క్కు-చెవులుపోవుటచే నాకంతమాత్ర
మునుబాధలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

దశ-యేష్యకు కదూకల ఏర్పం గాత్రేషు మే లభు. ౧౩౪౧

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౩

స ౬౬

తత స్త్వాం భక్షయిష్యామి దృష్టపౌరుష విక్రమమ్

టిక॥ ఇత్యైకుకామూలం=ఇత్యై చదను.

కువంశములొలుట్టిన వారలలోను త్ర
ముండవయినరాముడా! లఘు=శీఘ్ర
భుగా; మే=నాయొక్క; గాత్రేషు=అ
వయవములయందు; వీర్యం=పరాక్రమ
మును; దశకాయ=చూపుము. తతః=అం
త; దృష్టపౌరుషవిక్రమం= చూడబడి
నపౌరుషమును బరాక్రమమునుగల ;
త్వాం=న్ను ; భక్షయిష్యామి=భక్షిం

ఇత్యైకువంశములలో ను త్రముండ
వగురాముడా! శీఘ్రంబున నీపరాక్ర
మమును నాదేహముమీదఁజూపుము;
అంతనీపౌరుషపరాక్రమంబుల దెలిసిన
పిమ్మట, నిన్నుభక్షించివేసెదను. అని,
కుంభకర్ణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము,

స కుంభకణ్ఠస్య వహో నిశమ్య
రామ. స్మృతంభావ విససజ్జా రాధా. ౧౩౩
తై రాహులో వజ్ర సమప్రవేగై
నా చక్షుభే న వ్యధతే సురారిః

టిక॥ సః=ఆ; రామః= రాముఁడు; కుంభకణ్ఠస్య = కుంభకణ్ఠానియొక్క; వహః=మాటను; నిశమ్య=విని; సు
త్రంభావ= మంచిపించుటగల ; రా
ధా=రాణంబులను; విససజ్జా= విడి
చెను. సురారిః=దేవశనుండగుకుంభ
కణ్ఠాఁడు; వజ్రసమప్రవేగైః = వజ్ర
ముహోనమునవయినవేగముగల; తైః=
ఆదానములచేత; ఆహతః= కొట్టబడి

నవాఁడై; చక్షుభే - కలఁతనొందఁడ
య్యె. నివృథతే=దుఃఖింపఁడయ్యె.
ఆరాముండు, కుంభకణ్ఠాండుచె
ప్పినమాటను విని దృఢములయిన పింజలు
గలరాణంబులంబ్రయోగించెను ; దేవ
శత్రుండగునాకుంభకణ్ఠాండు, వజ్రస
మానంబులగురాణంబులచేకొట్టంబడిన
వాడయ్యె, ఎంతమాత్రముకలఁతనొం
దఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

యై స్సాయతై ధ్వజవరా నికృతా

వారీ హతో వారిర వుంకవచ్చు. ౧౪౦
 తే కుంభకణాస్య తదా శరీరే
 వజ్రోపమా న వ్యభయాం పవిత్రతః

టీకామై:- ఏ; సాయకై:- బాగు	యాంప్రవక్త:- ముఖము గల్గింపవ
ములచేత; సారవరాః సాలకృత్ శ్రేష్ఠ	య్యే.
ములు; చ్యుత్వా:- భేదింపబడినవో; వా	ఏదాగుంబులచే, మున్ను సప్తసాల
నరపుంకవ:- వానర శ్రేష్ఠుడగు; వారీ	వృక్షంబులు భేదింపబడినవో, వానర
చ-వారియు; హత:- చంపబడినవాం	శ్రేష్ఠుండుగువారియు వధింపబడినవో,
హో; వజ్రోపమా:- వజ్రముతోచో	వజ్రగమానంబులగు నాదాగుంబులవ్వు
లింగల; తే-ఆదాగుముఖ; తదా - ఆ	దు, కుంభకణానిమేన సేవియించి నే
పుష్ప; కుంభకర్ణస్య- కుంభకర్ణునియొ	యంతాలకపోయినవి.
కల:- శరీరే- జహమునందు ; నవ్యభ	అని, తాత్పర్యము.

స వారిధారాశ్చ సాయకాం స్తాన్
 పిబన్ శరీరేణ మహేంద్రశత్రుః. ౧౪౧
 జఘాన రామస్య శరవ్రజేగం
 వ్యావిధ్య తం ముద్గర ముగ్రజేగమ్

టీకా మహేంద్రశత్రు:- జేవేంద్రు	బాగుములచేగమును; జఘాన - కొ
నిశత్రువయిన; సః- ఆకుంభకణాం	ట్టెను.
దు; వారిధారాశ్చ=చిత్తధారలనువ	జేవేంద్రశత్రుః డగువాకుంభకర్ణుండు,
లే; తాన్-ఆ; సాయకాన్-బాగుము	జలధారలంబోలే నాదాగుంబులంబో
లను; శరీరేణ=జహముచేత; పిబన్-	స్పృటిరిలిమొయ్యగ్రహించుచు, భయంక
త్వాఃగుడు ; ఉగ్రవేగం-భయంకరమ	రవేగంబగు నాముద్గరమునుగిరిగిం
యినవేగముగల; తం=ఆ; ముద్గరం-	దిప్పి, కొన్నిదాగుంబుల నివారించుకొ
ఇశుపగునియను; వ్యావిధ్య-తిప్పి; రా	నెను. అని, తాత్పర్యము.
మస్య-రామునియొక్క; శరవ్రజేగం-	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౩

౩౬౩

తనస్సు రక్షః క్షతజాసులిప్తం

ఏత్రాసనం దేవమహాచమనాం వా. ౧౩౩

వివ్యాధ పం ముద్గర మగ్రవేగం

విద్రావయామాస చతురాం హరీశమ్

టీక|| తనస్సు=అంతస్సు; రక్షః=రాక్షసులగుకుంభకణుకండు ; క్షతజాసులిప్తం= నెత్తుకుచేటూయబడినదియు; దేవమహాచమనాం=దేవతలగొప్పనైవ్యములయొక్క; ఏత్రాసనం=భయపఱచునదియు; క్షగ్రవేగం=భయంతరమయినవేగముగలదియు; తం=ఆసుద్గరం=ఇనుపగుడియును; వివ్యాధ=కొట్టె

ను.హరీశాం = చానరులయొక్క; చమనాం=సేవన; విద్రావయామాస=తఱిమెను.

అంత, కుంభకణుకండు, నెత్తురు చేగప్పబడినదియు దేవసేవలకు భయంబు గలిగించునదియు భయంకరాకారంబునగునాముద్గరముతోవానిరసేనలంఘింపెను. అని, తాత్పర్యము.

వాయువ్య సూర్యాదు శతో బాహుశ్రుం

రామః ప్రచియేచ సింహరామం. ౧౩౩

సముద్గరం తేన జఘాన బాహుం

సృష్ట బాహు సుములం నినాదః

టీక|| తతః = అంత; రామః=రామండు ; వాహుశ్రుం=ప్రేషవయనయశ్రుమయినవాయోవ్యం = వాయువ్యమును; సూర్యాదు=నిశాచరాయ = రాక్షసునికొంటి; రిశాపం=వేసెను. తేన=ఆయశ్రువుచేత; సముద్గరం=ఇనుపగుడియతోగూడిన; బాహుం=చేతని; జఘాన=కొట్టెను. సృష్ట బాహుః=భేదించబడినచేయిగలవాడు

తైః సములం=అధికముగా; వినాదః=అలవేసెను.

అంత, రామండు, వాయువ్యాశ్రుమిడినవంభకణుకంపైవేసెను; అది, సుద్గరసహితంబుగాకుంభకణుకంబాహువును ఖండించినది; అంతనతండు, భిన్నబాహులంఘింపెను.

అని, తాత్పర్యము.

స నిన్య దాహు. గిరిశృంగ కల్ప
 న్నముద్గరో రాఘవ బాణకృత్తః ౧౪౪
 పపాతి సస్తికా హరిరాజ సైన్యే
 జఘావ తాం వానర వాహినీం

టీక|| గిరిశృంగకల్పః = పవకతశ్శిర
 ముతోసమానమగు; నిన్య = ఆకు. భక
 ణునియొక్క; సస్తికా = ఆ; దాహుః = చే
 యి; రాఘవబాణకృత్తః = రాముని బా
 గంబులచే చేయించబడినదై; సముద్గరో =
 ఇసుపగుడియంతోఁగూడినదై; సస్తికా =
 ఆ; హరిరాజసైన్యే = వానర రాజుండగు
 సుగ్రీవుని సైన్యమునందు; పపాత = పడె

ను. తాం = ఆ; వాం = వాహినీం = వాన
 రసైన్యమును; జఘావ = చంపెను.
 సర్వనిశితరాకారంబగు హకుంభ
 కణుని దాహువు ముద్గరసహితంబు
 గారామాస్త్రంబుచేఱియింపఁజెలఁచె, వా
 రినిన్యంబునఁబడి, యన్యవరసైన్య
 లుఁబడినది. అ. తాత్పర్యము.

తే వానరా భగ్నహతావశేషాః
 పర్వతం మాశ్రిత్య తదా విషణ్ణాః ౧౪౫
 ప్రచేపికాంగం చద్యశు స్సుఘోరం
 సరేంద్ర చక్రోధిపస్మపాతం

టీక|| భగ్నహతావశేషాః = పరా
 జితులుకాఁగాను చంపఁబడఁగాను మి
 గిరివ; తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; త
 దా = ఆపర్వత; మాశ్రిత్య = మఱియులయి;
 పర్వతం = సమీపమును; అశిత్య = పాం
 డి; ప్రచేపికాంగం = చద్యశుడువృథుల
 యవములగుటకన్యుగా; సుఘోరం =
 మిఁగిలియుండు యశఠమయిన ; సరేం
 ద్రచక్రోధిపస్మపాతం = రామకుంభ

కణులద్వంద్వయుద్ధమును; చద్యశుః =
 చూచిరి.
 పరాజితులుకాఁగాను చంపఁబడఁ
 గామింపఁవానరులప్పుడు, మఱియుల
 ము, సమీపమునెరిగి, భగ్నహతావశేష
 లుండినచో, మహా యుద్ధంబగు రా
 మకుంభకణులద్వంద్వయుద్ధముంజూ
 చిరి. అ. తాత్పర్యము

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౩

స ౬౭

స కుంభకణోఽస్త్ర నికృతదాహు
మహా నికృతాగ్ర ఇవాచలేంద్రః- ౧౪౩
ఉత్పటయామా స కరేణ వృక్షం
తతోభి యద్రావ రణే నరేంద్రమ్

టీక|| అస్త్రనికృతదాహుః-అస్త్రముచేతిండింపబడినదాహువుగల; సః-అ; కుంభకణః-కుంభకణుఁడు; నికృతాగ్రః-చేడింపబడినశిఖరముగల; మహా-గొప్పదగు; అచలేంద్రఇవ (స్థితః)-పర్వతశ్రేష్ఠమవలె నున్నవాఁడై; కరేణ-చేతిచేత; వృక్షం-చెట్టును; ఉత్పటయామాస-పెల్లగించెను. తతోః-అంతః; రణే-యుద్ధమునందు; నరేంద్రం-

రాముని; అభిమద్రావ-ఎదుర్కొనిపరుగఁజేసెను. అట్లువాయవ్యాస్త్రముచే, నొకచేతిండింపబడుటయు, నాకుంభకణుఁడు, ఖండితశిఖరంబగు మహాపర్వతంబుకరడినొప్పును, రెండవచేతనొకవృక్షంబుఁజేటి, దానితో రామునిమీదికడఁజెను. అని, తాత్పర్యము.

స తస్య దాహుం సహసాల వృక్షం
సముద్యతం పన్నగ భోగ కల్పమ్. ౧౪౪
వింద్రాస్త్ర యుక్తేన జఘాన రామో
బాణేన కాంచూన దచిత్రితేన

టీక|| సః-అ; రామః-రాముఁడు; సహసాలవృక్షం-సాలవృక్షముతోఁగూడినదియు; సముద్యతం - ఎత్తబడినదియు; పన్నగభోగకల్పం-సర్పశరీరముతోఁసహనమునగు; తస్య - అకుంభకణుఁనియొకఁడు; దాహుం - చేతిని; వింద్రాస్త్రయుక్తేన-వింద్రాస్త్రముతోఁ

గూడివదియు; కాంచూనదచిత్రితేన-బంగారముచేసలంకనమయినదియునగు; బాణేన- అమ్ముచేత; జఘాన-ఁబడించెను. అరాముఁడు, కాంచనచిత్రితంబగు అమ్మున వింద్రాస్త్రముఁ గూచి, పన్నగాకారంబగు సాఁతనియితరబా

హువునుగూడ, సౌలవ్యమీనహితము | అస, తాత్పర్యము.
గాఢమిచ్చివైచెను.

న కుంభకణాస్య, ఘటో నృపతి
ఇహతే ధూమా నీరస్మి కాశః. ౧౪౮
వివేక్షమానోభి జఘాప స్పృహాత్
తైలాత్ తైలా వాసం రాక్షసాంశ్చ

<p>టికాగీర్ణకాశః - పర్వతసమా నంబును; కుంభకణాస్య - కుంభకణమున యొక్క; ఘటః - ఘటము; చాహుప్రసక్తి త్తః - చేమిచుటచేత; ధూమా - నీల యియు; నీరస్మి - వివేక్షించివేక్షించు నంతయును; జఘాప - చెల్లును; స్పృ హాత్ - పృథగ్విధమున; తైలా - తైలమున వాసంబును; రాక్షసాంశ్చ - రాక్షసమున</p>	<p>నులను; అభిజఘాపి - కొచ్చెను. పర్వతాకాశంబును నాకుంభకణా నాహుప్రకృతిలెందై నీజగిలందెరుగు మం, తైలంబును నాభ్యంతరముల అతాల్లెను వానములను రాక్షసమున జాగంబునున్ననీలం బడనడి. అస, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నం భీష్మబాహుం సహవేక్ష్య రామ
స్మహాపతంతం సహసాన దంశమ. ౧౪౯
కావ్యధుః పరితౌ సకౌ ప్రగృహ్య
చిచ్ఛే పాదౌ యథ రాక్షసస్య

<p>టికా రామః - రాముడు; భీష్మ బాహుం - భండించుటచేతులుగలవా డు; సహసా - సహస్రముగా; సహప తంతం - వచ్చుచున్నవాడు; సదంతం - అతడుచున్నవాడనగు; తం - అకుంభ</p>	<p>కణుకాసంశమవేక్ష్య - చూచి; సకౌ - కలికులయిన; అధశచంద్రా - అధశ చంద్రాకారరాజులును; ద్వౌ - రెం టి; ప్రగృహ్య - ఎత్తి; యథ - యు ద్ధమునందు; రాక్షసస్య - రాక్షసమున</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౬౭

కీకాపాదా- పాదములు; చీచ్ఛేద-
భేదింపెను.

రాముండు; అట్లు కంభ కణుక
దురెందుచేతులును చెగియెరుచుచున్న

వైవచ్చుటబూచి, తీవ్రంబు శంక
నక చచ్చులమ్ముటనీ, యతనిపాదం
బులను భేదించివైచెను.
అన, తాత్పర్యము.

తా తస్య పాదా ప్రవిశో దిశ్య
గర్భ గుహాశ్చైవ మహానా మచ-
లకాలచ సేనాం కపి రాక్షసాచాం
వివాదా తా విమేరుశ్చ

చీకా తస్య- ఆకుంభకణుకవియొ
కీకా తా అ; పాదాచ- పాదములును;
చీచ్ఛేద- విడిచి లెను; దిశ్య- దిక్కుల
న; గర్భ- గుహములును; కంభశ్చ-
గుహలు; మహానావ చ- మహానము
ద్రుములు; అచ- అచకాళురికి; వి
వాదాచాం- రాక్షసాచాం గాక్షసములయొ
కల; విమేరుశ్చ- వివాదములతో-

స్వనింపలేయుచు; సేనాం- సేనవి.
ఆకుంభకణుకపాదముల నేలం
బడువ్వని, దిక్కులను విడిచి లెను బివ్వ
తెంబులను గుహలను మహానము (రెంబు
లు అచకాళురియువా సెనసేనయు రాక్ష
ససేనయునందే చెల్లినది.
అని, తాత్పర్యము.

స్మృత్రైలాహు విశ్మయ పాదో
విద్యావక్త్ర బడబాముఖాభమ్. ౧౫౦
మృత్యు సేరామం సహసాభి గజాన్
రామసర్వధా చంద్రమివాంత రిక్షే

బీక్షసం (అర్థాహృతము) = ఆకుం
భకణుకము; విశ్మయపాదాః - భేదిం
పబడిన పాదములుగలవాడై; వినిక్య
త్రపాదాః - భేదింపబడిన పాదములుగల

వాడై; బడబాముఖాభమ్- బడబాముఖ
మయొకరి-కాంతివంటికాంతిగల; వ
క్త్రం- నోరును; విదార్య- తెరిచుకొని;
అభిగజాన్- అలచుడు; అంతరిక్షే-

౧౫౪౬

అకాశమునందు; రాహుని - రాహు
పు; చంద్రమివ - చంద్రునివలె; రామం-
రాముని; సహసా - శత్రువులు; దుదా
వ - విడిచివేయ.

కుంభకణ్ఠాంధ్రులుండితపాణిపా

దుండై బడరాముని నీ గాంబును నో
రుజెఱచుకొని గజీకంచుచు , రాహు
పుచంద్రుని మీదికిఁబోవునట్లు రాముని
మీదికిఁ బెడఁబునఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అపూరయ త్రిస్య ముఖం శిశాన్త్రే

రామ శ్చరై హేమః సర్వ వ్రంతైః ౧౫౪౭

సప్రాణా వక్త్రే సతకాక వక్త్రం

చుకూడ కృచ్ఛ్రే గ ముమోహరాపి

టీక|| రామః - రాముడు ; శిశాన్త్రే - తటతలయిన కొండలమీయి;
హేమః సర్వవ్రంతైః - బరిగల్గుచు
బూయఁబడిన పిఱలుగలవియునగు; శ
రైః - అమ్ములచేత; తస్య - ఆరాము
యొక్క; ముఖం - నోరును; అపూరయ
త్ - యింకించెను. సః - ఆకుంభాంబు
దు; ప్రాణావక్త్రే - యింపబడిన నోరు
గలవాడై; వక్త్రం - మాటలాడుటకు;
సతకాక - చాలఁడయ్యె. కృచ్ఛ్రే గ - క

ప్రసవేత; చుకూడ - అటచెను. ముమో
హరాపి - మూర్ఛనొందెను.
రాముడు , తిత్తెంబులును గాంచన
పుంబులు నగు అమ్ముల గుంభక
ణ్ఠాని నోటినిండఁగొప్పించెను; అతఁడు,
నోటినిండ. అమ్ములు నిండి యుండు
బలశేసి, మాటలాడఁజాలక, యెట్టక
లకుఁజరిచి, మూర్ఛనొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథా దదే సూర్యమరీచికల్పం

స బ్రహ్మచరీందాంతః కాలకల్పమ్ ౧౫౪౮

అరిష్ట మైంద్రం నిశితం సుప్రంభం

రామ శ్చరం దూరుత తుల్యవేగమ్

టీక|| అథ - అంత; సః - ఆ; రామః - రాముడు; సూర్యమరీచికల్పం - సూర్యకిర

౧౫౪౮

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౪

పల్లె

౧౨౪

౧౨౪

గముతో సమానమయినదియు; బ్రహ్మ
దండాంతకకాలకల్పం- బ్రహ్మకండము
తోను నాశకరుండగు యమునితోనున
మానమయినదియు; అరిష్ట-శత్రువుల
కుఅశుభముగలిగించునదియు; విద్రో-
ణంబ్రవిమితమును; సుశ్రుంఖం-మంచి
పింజగలదియు; మారుతతుల్యవేగం-వా
యువుతో సమానమయిన వేగములది
యు; శత్రు-అక్షయమయినదియునగు; శ

రం-అమ్మును; అదశ-గ్రహించెను.
అంత, రామండు, సూర్యవ్రభంబు
నుబ్రహ్మకండముంబోలినదియుపలయ
కాలంబునందలి యమునకు సరివచ్చున
దియుశత్రువుల కశుభంబుగల్గించునది
యునివ్రోగ్నిసంబును కాంచనవృంథం
బునవాయువేగంబును శత్రుంబునగుది
వ్యభాగంబుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తం వజ్రీకా బూనదకారువుంథం
ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకాశమ్. ౧౨౪
మహేంద్రవక్త్రాశతతుల్యవేగం
రామం ప్రదీప్తపరికాచరాయ

టీక. రామః-రామండు; విద్రోణం-
బూనదకారువుంథం-వజ్రీమువంటిది
గారునికారమయిననుండవగుపింజగ
లదియు; ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకా
శం-ప్రకాశించుచున్నసూర్యః-యొక్క
యు. అగ్ని యొక్కయు కాంతివంటి
కాంతిగలదియు; మహేంద్రవక్త్రాశత
తుల్యవేగం-దేవేంద్రునివక్త్రాయుధము
తోనుండుగుతోన సమానమయినవేగ
ముగలదియునగు; తం-అదాగమును; ని

కాచరాయ-రాక్షసుడైనకంభకర్ణు
నికాచకు; ప్రదీప్తపరికాచరాయ-
వజ్రకరినంబును గాంచనమయంబు
నునుండరంబునగు పింజగలదియు సూ
ర్యాగ్ని లేజంబును దేవేంద్రవక్త్రాయుధ
సమానంబును, విశగుంబోలినదియున
గుచుదివ్యభాగంబును, రామండుకుం
భకర్ణునివైవైచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స సాయకో రాఘవ బాహుబోధితో

విశ స్వభాసా రత సంప్రకాశయత. ౧౫)

సధూమ వైశ్యావర దీప్తవశఃనా

జగము శక్రాశని వీర్యవిప్లవం

టిక॥ శక్తాశనివృత్తివిక్రమిని-ఇంద్రుని
 నివత్రాయుధముయొక్క- వేగంబువలన
 వేగంబును బ్రాక్రమంబువంటివరాని
 మంబులుగల; నీ-ఆ; సా-గత; - ఆ
 మ్ము; రా-వరాహుబోధిని-రాముని
 భుజముచే బంధించినదై నభూమివై
 శ్వానరశీ ప్రవహనం-పొగతోయూదిన
 దియుమండుచున్నదియనగు నగ్నివలె
 జూడంబుడున్నదై ; స్వహసా-తన
 కాంతిచేత; దిశ-విరు-లను; దశ-ప

సత్యహాసర్వత కూటసన్నిధిం

విద్య నైదండ్రి చలనాశ్రమం. ౧౫౬

చకరా రక్షాభివలే స్మర స్థా

అక్షయ వ్యూహ ప్రా. ప్రా. వర్ణన

<p>టికొ॥ ప్రధానమున్ను ; ప్రపంచరస- కలందుడు; వృత్తాంతమున్ను ; జీవితమున్ను ; అధ్యాత్మికము - తా-విజ్ఞానము ; తత్వము - అర్థము ; స- మ్మ ; మహావ్యవహారముననుసరించు-గా ప్రవర్తనముతోననుసరించుమున్ను ; వి- వృత్తమున్ను - వివిధములగుచేయు గలదియు ; వలనమున్ను ; వలనమున్ను ;</p>	<p>మహావ్యవహారములనుసరించుచు లభియును ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ; త-అ ;</p>
--	--

౧౫౦ ప్రతిపదాంత్యటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

స్వపత మ్కంభకణోభ స్వకాయేన నిపాతయత్. ౧౫౧
 స్వవంగమానాం కోట్యశ్చ పిత స్సంప్రధానతామ్

టీక అశ్చ=అంగ; కుంభకణాశ్చ=	యుచు; స్వపత=పడెను.
కుంభకణాశ్చ; స్వకాయేన=తనచే	మఱియు, నాకుంభకణానికి శేట
మానుశేత; పిత=పట్టును; సంప్ర	వంతుడవటకు, అట్లుచేయునట్లు
ధావతాం=పరుగై డైచుచు; స్వవంగ	గెట్టచున్న వాడులచే కోట్లు నిలి
మానాం = వానిరులయొక్క; కోట్య	వోచుచి. అని, తాత్పర్యము.
శ్చ=కోటులను; నిపాతయత్ = విడచె	

త బ్రాహ్మకాయం హివన స్వకాశం
 రక్ష్యత స్వయంభో పాత. ౧౫౨
 గ్రాహ్యవాన్ మువరా స్వజంగా
 స్వమదక భూమిచ తదా వివేక

టీక|| తతి=అంగ; అతికాయం = జంగా=సహజమును; మువరా =
 గ్రాహ్యశీరముగలవాడును; హివన మదికంచెను. తదా అప్పుడు; భూ
 త్వకాశం = హివనస్వత్వతమయి మువరా భూమి; వివేక=వివేకించెను.
 క్ష-కాంతివంటికాంతిగలవాడును; అంత, హివనస్వత్వాకారము
 తత్=అ; రక్ష్య= రక్షింపబడుటం గు నాకు భక్తులకు శేటించు, సము
 భక్తులందున; తోయింభో=సముద్ర ప్రసారం బడిగ్రాహ్యులను మత్స్య
 మునుడు; పాత=పడెను. పాత= మలనుసహజములను మదికంచి, శేటం
 గ్రేహ్యమును; గ్రాహ్య=మనస్థము; తోయింభో=అని, తాత్పర్యము.
 మువరా=మత్స్యశ్రేష్ఠములను; భు

తస్మిన్ హతే బ్రాహ్మణ కేశకౌ
 మహాబలే సంయతి కంభరణే. ౧౫౩
 చరాల భూభూమి భరాశ్చ సర్వే

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౧

౧౬౭

హాహా వృదేహ స్తుమలం ప్రజేదుః

<p>టీక॥ మహాబలే=అధికమయినబలముగల; తస్మిన్=ఆ; సంధికదేశే=సంధికగుండడు; సంధి=యుద్ధమునందు; హతే=చంపకదండగా; భూమి=భూమి; వచాల=వలించినది. భూమి భరాశ్వ=పర్వతములును; సహే=అన్నియు; చేబడి(అధ్యాత్మకము)=వలించినది. దేవాశ్వ=దేవతలును; హ</p>	<p>హాహ=సంతోషమువలన; తుమలం=అధికముగా; ప్రజేదుః=అలచి. మహాబలశాలియగు నాకుంభకర్ణుడు, యుద్ధమున, సిహతుండగుటయు, భూమియొంటవ్వకలులును జరిపించి, దేవతలసంతోషమున సిహచరులు అంగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతస్తు దేవర్షి మహర్షి పన్నగా

స్వరాశ్వ భూతాని సుపథాగుహ్యకాః. ౧౬౭

సమక్షగంధర్వగతా నభోగతాః

ప్రహర్షితా రామ పరాక్రమేణ

<p>టీక॥ తతస్తు=అంతను; నభోగ=నభోగతాః=అకాశమునొందిన; దేవర్షిమహర్షి=దేవర్షిమహర్షిగారి; దేవభూతాని=దేవభూతములును; సుపథాగుహ్యకాః=సుపథాగుహ్యకాః=యక్షిలయుగంధర్వయుగంధర్వయొక్కయు సమూహములతోఁగూడినసుపథాగుహ్యకాఃగరుత్మంతులనుగుహ్యకులును; రామ</p>	<p>పరాక్రమేణ=రామపరాక్రమముచేత; ప్రహర్షితా=ప్రహర్షితమునతోపమునొందినారు. అంత, దేవతలును దేవభూతములును హాహులును దేవగురులును భూనియును సుగంధగుహ్యకులును యక్షిలయులను అకాశగతియునునుపథాగుహ్యకాః ముంబయించి, మోహమున సంతోషించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతస్తు తే తస్య వధేన భూతా

మనస్వినో వైర్భూతాబాంధవాః. ౧౬౮

ఏనను నుత్తై వ్యకథితా రఘూ త్రమం
హరిం నమిత్వైవ యథా సునాదికాః

టీకా తతస్తు = తతస్తు; మన
స్వీకృతిః = స్వీకృతములను; తే = అ; తై
స్వీకృతరాజబాంధివాః = రాజునీరాజుల
స రాజులుబంధువులు; ధూవతా = అ
ధికమయ్యును; కన్య = ఆకుంభకణికాని
మీకా; కథేం = చంద్రబదేరి; వ్యక
తాః = ముఖ్యములు; సునాదికా తాయ
థా = భవతలచేతనీం = బడినయిదు
లువలె; హరిః = కన్య; సమిత్వైవ = చా
చిత్రైవఘాత్రమ = రామసి; సమిత్వై

(అధ్యాత్మతమ) = చాచిత్రైవఘాత్రమ
టీకా; ఏనను = అనిచిరి.
అతః, వ్యక్త్యాబలన్యనారాక్షసు
ల, అవకలబడగు నాకుంభకణికా
మనివాడు. అదియు బరిమదిభిరుల
యి, భవంబడియించింపుమలనుకలు
విష్టుంబాలి భిరుమనన్లు, రామం
బాచి, అవకథములు, యుత్తైర్మా
ననునొకనమంబుగ వింటిరి.
అని, తాత్పర్యము.

న కేవలకన్య తమా సహస్య
సూక్ష్మ యథా రాహు మఖా విముక్త. ౧౬౪
తథా వ్యభాసే ద్భువి వానరాశిః
సహస్య రామః యథి కుంభకణికం

టీకా సహస్యమఖాత్ = సహస్య మనుండు; వ్యభాసేత్ = ప్రకాశించెను.
సూక్ష్మమితి; విముక్త = విముక్తమున;
సూక్ష్మ = సూక్ష్మము; కేవలకన్య =
కేవలకన్యమున; కన్య = కేవలకన్య;
సహస్య = సహస్య; యథా = యథా; తథా =
అథా; సహస్య = సహస్య; ము
ఖా = ముఖమునందు; కుంభకణికా = కు
ంభకణికా; సహస్య = కన్య; యథి = యథా

సహస్యమఖాత్ = సహస్య మనుండు; వ్యభాసేత్ = ప్రకాశించెను.
సూక్ష్మమితి; విముక్త = విముక్తమున;
సూక్ష్మ = సూక్ష్మము; కేవలకన్య =
కేవలకన్యమున; కన్య = కేవలకన్య;
సహస్య = సహస్య; యథా = యథా; తథా =
అథా; సహస్య = సహస్య; ము
ఖా = ముఖమునందు; కుంభకణికా = కు
ంభకణికా; సహస్య = కన్య; యథి = యథా
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩

స ౬౭

ప్రహవఃమీయు ర్భూవస్తు వానరాః

ప్రబుద్ధపద్మ ప్రతిష్ఠైః వివాసనైః ౧౫౪

అపూజయత్ రాఘవ విష్ణుభాగినం

హతే రిపా భీమబలే దురానజే

టీక: బహుః=అనేకులయిన; వా
నిరాస్త=వానరులును; ప్రబుద్ధపద్మప్ర
తిష్ఠైః(స్థితైః)=వికసించిన కమలము
లుగా నున్నవివలెనున్నట్టి; అనన్తైః=య
థములతో; ప్రహవః=సంతోషమును;
ఈయనః=పొందిరి. భీమబలే= భయంక
రమునెబలముగల; దురానజే=చైనక
రాట్టి; రిపా = శత్రువయినకుంభక
ణుండు; హతే=చంపబడంగా; విష్ణు
భాగినం=విష్ణులు నొందిన; రాఘవం=

రాముని; అపూజయత్=పూజించిరి.
వానరులందఱు, భయంకరపరాక్ర
ములమను దుష్టాయుండునగు కుంభక
ణుండునిహతుండగుటకు వికసితంబు
లగు కమలంబులంబోలు ముఖములతో
నొప్పుచు, బరమసంతృప్తులయి, కుంభ
కణావధరూపంబగు న్నిష్ఠశీర్షి నొందిన
రామునింబూజించిరి.
అ; తాత్పర్యము.

స కుంభకణం సుసంఘ మదానం

మహత్స యుద్ధేషు పరాజిత శ్రీమన్ ౧౫౫

ననంద హత్వా భరతాగ్రజో రణే

మహాసురం వృత్ర మివామరాధిపః

టీక: భరతాగ్రజః=భరతునియ
న్నయిగు; సః=ఆరాముడు; సురసం
ఘమదానం=దేవసమూహముచదివ
చువాడును; మహత్స=గొప్పవగు;
యుద్ధేషు=యుద్ధములయందు; పరాజి
తశ్రీమన్=జయించుటనశ్రీమముగ

లవాడునగు; కుంభకణం=కుంభక
ణుని; రణే=యుద్ధమునందు; హ
త్వా=వధించి; అమరాధిపః=దేవేం
ద్రుండు; మహాసురం=గొప్పయిసురుం
డగు; వృత్రం=వృతుః; హత్వా(అ
ధ్యాహృతము)ఇవ-వధించివలె; ననం

ద-సంత'పించెను.

భరతునియన్నయగురాముడు, జే
వసమూహములనుమడిచువాఁడును
మహాయుద్ధములనన్నింటినిఅవలంబి
యి.చినవాఁడునగు కుంభకణ్ఠునియు

ధృంబునవధించి, వృతాసురునివధించి
నడచేపేటమ్రొపగిది మిక్కిలియుసంతో
షంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తపాదమసగళాః.

ఇతి, స్వప్నాక్షరము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తపాదమసగళాటిక,

ముగిసినది.

అ

అష్టపక్షితమసర్గపాఠంభా.

కుంభకణ్ఠం హతం దృష్ట్వా రాఘవేణ మహాత్మనా
రాక్షసా రాక్షసేంద్రాః రావణౌచి న్యవేదయత్. ౧

<p>టీక రాక్షసాః=రాక్షసులు; మహా-హతుండగుటనుజూచి, రాక్షసాధీశ్వ త్మనా= అధికమయిన పరాక్రమముగ ల; రాఘవేణ=రామునిచేత; హతం= చంపంబడిన; కుంభకణ్ఠం= కుంభకరు ని; దృష్ట్వా=చూచి; రాక్షసేంద్రాః= రాక్షసులకుఁ బ్రభువయిన; రావణౌ య=రావణుఁడొకఁడు; న్యవేదయత్- తెలిపిరి.</p> <p>రాక్షసులు, కుంభకణ్ఠుండు, మహాపరాక్రమశాలియగు రామునిచే న</p>	<p>తుండగు రావణునికిఁ దెలిపిరి. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.— ఈశ్వోకమునం పది రాక్షసేంద్రులును స్థలంబున కుండుచుకాముచే గాయత్రిపదునైని విదవయత్తురమునంగ్రహింపఁబడినది. ఇదుసేమవేల్వోకంబులయినవి. ఇదుసె నిమిదవ గ్రంథసహస్రంబునకిది మొద టిది.</p>
--	---

రాజక స కాలసంకాశ స్సంయుక్తః కాలకమణౌ
విద్రావ్య వానరీం సేవాం భక్షయిత్వా త వానరాత్.

<p>టీక రాజక=రాక్షసరాజుడవగురావ ణుఁడా! కాలసంకాశః=యమునితోనె ఘోసేందగు; స=అకుంభకర్ణుఁడు; వా నరీం=వానరసంబంధియగు; సేవా= స్నేహమును; విద్రావ్య = పాఠదోషి; వానరాత్=వానరులను; భక్షయిత్వా చి=భక్షించియు; కాలకమణౌ=మృ త్యుకార్యముతో; సంయుక్తః= కూడి</p>	<p>నాఁడు. రాక్షసరాజుడవగు రావణుఁడా! మృత్యుసమానఁడగునాకుంభకర్ణుఁడు, వానర సేనసంతయుఁ జయించియు, బె క్కు-వానరులనుభక్షించియు, దుడకు మరణించునొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దా

ప్రతిపిత్వా మహూతం చ ప్రకాంతో రామ తేజసా

<p>టిక సః(అధ్యాహృతము)=అకుంభకర్ణుడు; మహూతం=కొంచెము సేవు ప సేవు; ప్రతిపిత్వాచ- తపింపజేసియు; రామతేజసా= రామనిపరాక్రమము చే; ప్రకాంతః=కాంతిబొందినాడు.</p>	<p>కుంభకర్ణుండు, కొంచెము సేవు ప రాక్రమించి వానరులెల్లఁ దపింపజేసి, రామతేజంబుననడంగెను. అః, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కాయేవాధా ప్రవిష్టేన సమద్రం భీమదశానమ్. ౩
 సక్యత్ర కంఠో రుధుజో విశునిక రుధిం బహు
 రుధ్యా ద్వాసం శరీరేణ లంకాయాః హ్వతోపవః. ౪

<p>టిక పర్వతోపవః=కొండతోబోలి-గల; సః(అధ్యాహృతము)=అకుంభకర్ణుండు; సక్యత్ర కంఠోరుధుజః=అపింపబడిన కేశమునుబాడబడిన తలుసుగలవాండ్రై; బహు-అధికమయిన; రుధిరం=రక్తమును; విశునిక=కాటుడు; భీమదశానం=భయంకరమయినమాడుటగల; సమద్రం=సమద్రమును; అధా ప్రవిష్టేన=నగమచొచ్చిన; కాయేన=మొండెముతో; శరీరేణ=త</p>	<p>లచే; లంకాయాః=లంకయొక్క; ద్వాసం=వాకిరి; రుధ్యా అడ్డగించి; బహు తే అధ్యాహృతము=అన్నాడు. హ్వతావారంబగు వా కుంభకర్ణునికేటవనము, అధికముగా నెత్తురుగాఱి, మొండెమునగమలగాధమగునె మద్రములోఁబడిచేరించుకొనమాపట్టుచును, నిల, లంకా ద్వాసంబు నడ్డగించి యును, భయంకరంబై యున్నది. అః, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కుంభకర్ణా స్తవ భ్రాతా కాకుత్స్థ శరపీఠః
 లగండమాతో సక్యతో దావర్జ్య భజ ద్రువః. ౫

<p>టిక తవ=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముడయిన; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుడు; కాకుత్స్థశరపీఠః=రాముని దాగములచేతఁ పింపబడిన</p>	<p>లుండు; కాకుత్స్థశరపీఠః=రాముని దాగములచేతఁ పింపబడిన</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము ౧౨౫

స ౬౮

వాండ్రైవికృతః=వికారమునొందినవాండ్రై; దావదగ్ధః=కాచిచ్చుచేదహింపబడిన; ద్రుమశవః=వృక్షమువలె; లగండభూతః=పిండముగానైనాడు.

నీతమ్ముడుకుంభకణ్ఠుండు, రా

మదాణంబులనే, దావాన్నిదగ్ధంబగు వృక్షమునొడి, వృక్షంబుగాబిండా కారిల్లునొంపనాడు. అని, రాక్షసులు, రాక్షసకుండెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తం శ్రుత్వా నిహతం సః శ్వే కుంభకణ్ఠం మహాబలమ్
రావణ శృంగంతప్తః మమోహద పపాతచ. ౭

టీక॥ రావణః=రాక్షసుడు; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; కుంభకణ్ఠం=కుంభకణ్ఠుని; సః శ్వే=యెద్దమునందు, నిహతం=చంపబడినవానిగా; శ్రుత్వా=విని; శృంగంతప్తః=దుఃఖముచేదపింపజేయబడినవాండ్రై; ము

హాహుః=మూఢులొండెను. మహాబలం=అధికమయినబలముగలకుంభకణ్ఠుని.

రాక్షసులు, మహాబలంబగుకుంభకణ్ఠునియుద్ధంబున నిహతుండగుట వినిపించుచున్నట్లై, మూఢులొంది నేలబడెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వస్య నిహతం దృష్ట్వా దేవాంశికనరాంతకా
శ్రీశిరాశ్చా తకాయశ్చ యుదు శిశ్మపీడితాః. ౮

టీక॥ దేవాంతకనరాంతకా=దేవాంతకుండును నరాంతకుండును; శ్రీశిరాశ్చ=శ్రీశిరుండును; అతకాయశ్చ=అతకాయుండును; విశ్వస్య=పితంబ్రు; నిహతం=చంపబడినవానిగా; దృష్ట్వా=చూచి; శిశ్మపీడితాః=దుఃఖముచేదికింపబ

డినవారలయి; యుదు=విచ్చిరి. దేవాంతకుండును నరాంతకుండును శ్రీశిరుండును అతకాయుండును, పితంబ్రుచచ్చుటనువిని, దుఃఖపీడితులయి, రోదనంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం నిహతం దృష్ట్వా రామేనాస్తి కమణః
మహాహర మహాపాశ్వా శోకాక్రాంతౌ బభూవతుః.

ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౮

తీకా మహాదరమహాపాశ్వర-
మహాదరమహాపాశ్వరము
నరు; భాగ్యవం-హాబుష్టమన; అక్షిప్త
మహా- దుఃఖకర్మకానికార్యముగ
ల; రామేణ-రామునిచేత; నిహతం-చం
మఃబలికవానిగా; దృష్ట్యా-చూచి; శో-

కాకాంత- దుఃఖముచేనాక్రమింప
బడినవారు; బహువతుః-అయిరి.
మహాదరమహాపాశ్వర-త
మహాదరమహాపాశ్వరము
రామునిచేతవధింపబడినాడని తెలిసి, ప
రమదుఃఖతులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కృత్వా త్వమాసాత్మ సంక్షాంత రాక్షస పుంగవః.

కుంభకణా వధా స్త్రీతో నిలలాప న రాక్షసిణి

తీకాగతః-అంత; రాక్షసపుంగవః-

ప-నిలపించెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండను; రాక్షసి- రాక్షసి-
రాక్షసి; కృత్వా-కృత్వముచేత; సంక్షాంత-
సంక్షాంత-తెలిసి; త్వమాసాత్మ-హంది;
కుంభకణావధాత్-కుంభకణానివ
ధముచేత; వీణ-దుఃఖతులై; నిలలా

అంత, రాక్షసశ్రేష్ఠుండను నారాక్ష
సుండు, నిష్ఠుకేళిమూర్ఖుడై, కుంభ
కణావధముచేతవధించి, వీణులై,
గుంభకణానివ విలపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సః పీర తివుచక్రస్థు కుంభకణా మహాబలమ్

త్వం మాం విహాయతై దైవా ద్యాగోసి యమసాదవమ్. ౧౦

తీకా-అయ్యో! పీర- పరాక్షయ
కాలి; తివుచక్రస్థు-శక్రపులగర్వము
మహాబలముగలవాడవు; మహాబల- అధి
కముగలవలముగలవాడవునను; కుంభ
కణా-కుంభకణాదా! త్వం- నీవు;
మాం-నిన్ను; విహాయతై- విడిచియు;
దైవా-దైవమువలన; యమసాదవమ్-

యమిగ్ధహమను; యాతః- హందిన
వాడివు; అపి-అగుచున్నావు.
అయ్యో! పీరుండవు, శక్రపులగర్వము
మహాబలముగలవాడవుననుకుం
భకణాదా! నీవుదైవకలంబున నిప్పు
చున్నవిడిచి, యమలోకమునొంది
వావుగాదా! అని, తాత్పర్యము.

మమ శల్య మనదృశ్య కాంక్షనాం మా మహాబలమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

౧౬౮

శత్రుసైన్యం ప్రతాప్యేక స్వం ఘం సంత్యజ్య గచ్ఛసి. ౧౧

టీక॥ మహాబల=అధికమయినబలము | మాం=నన్ను; సంత్యజ్య=విడిచి; గచ్ఛసి-
గలకుంభకణ్ణుడా! స్వం=నీవు ; మ పోవుచున్నావు.
మ=నాయుఁగ; దాంధవానాం= బంధు మహాబలుండవగుకుంభకర్ణుడా!
పులయొక్కయు; శత్రుం= దుఃఖమును; పునాదిభిమునుబంధులయొక్కమును
అపద్ధృత్య=వశింపజేయక; ఏకః= ౭ దీర్ఘకాయ, యొక్కండవై శత్రువులం
కుండవై; శత్రుసైన్యం = శత్రువులనై జయించి , నన్నువిడిచివైపు పోవుచు
వ్యమను; ప్రతాప్యేక = తపింపజేసి; న్నాచేమి; అని, తాత్పర్యము.

ఇదానం ఖల్వహం నాస్తి యస్య మే దక్షిణో భుజః
పతితో యం సమాశ్రిత్య నభిభేమి సురాసురాకా. ౧౨

టీక॥ యం=జేసినమాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; సురాసురాకా (సురాసురే
భ్యః)-చేవాసురులవలన; నభిభేమి=భద్రాక్ష-చేవాసురులవలన;
యపదహాసః(అధ్యాహృతము)- అ కుశభయపడకుండునో, అట్టివారక్షిణ
ట్టి; యస్య=ఏ; మే=నాయుఁగ; దక్షిణః= భుజము పడిపోయినందుం , నేనున్న
కుడిచైవ; భుజః=చేయి; పతిః = పడిన దు వధింపబడితిని.
దో; సః(అధ్యాహృతము)- అట్టి ; అ అని, తాత్పర్యము.

కథ మేవం విధో వీరో చేవ దానవరషహ
కాలాగ్నిరుద్రప్రతిమో రిణే రామేణవై హాసే. ౧౩

టీక॥ ఏవంవిధః=ఇట్టి; వీరః=వరాహ | ర్ద్రప్రతిమః=కాలాగ్నిశక్తియంతోఁ బో
మకూలియును; చేవ దానవరషహ=చే లిగలవాఁడునగుకుంభకణ్ణుడా; క
వతలయొక్కయు దానవులయొక్కగ కం=ఎట్లు; రిణే=యుద్ధమునందు; రామే
ర్వమునుహసించువాఁడును; కాలాగ్నిరు గవై=రామునిచేతనై; హాసే=చంపబ

కినాఁడు?

జట్టిపహావీరుండును జేవరాసవుల
గర్వంబుడంచినవాండునుకాలాగ్నిరుద్ర

సహసుండునభికుంభకణికాని, యుద్ధ

ముని, దాముండెట్లువధించినాఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

యన్యు లే వజ్ర సప్తేనో నకున్యా ద్విగ్రహం సదా
స కథం రామబాహునిః ప్రసిద్ధురేసి మరీచితే. ౧౮

యన్యుఁడను; తేఱవజ్రమునదాఁచిల్ల
పుడును; వజ్రసప్తేనో నకున్యాదు
యొకటి-దెట్లు; విగ్రహం-దుఃఖమున; స
కున్యాల్-చేయటో; నకున్యా; త్వం-అ
ధ్యాత్వాశ్రమం)-నీవు; కథం-విషయం; రామ
బాహునిః- రామునిబాగుముచేసితిమిం
పలుచినవాండ్రై; మరీచితే - భూరి

గాఁడు; వజ్రమునదాఁచితిమివాండ
వు; తేఱవజ్రమునదాఁచువాడను;

కు, వజ్రాయుధముచేయుచువలెమా
ననుచున్నామునమిదిగిం. జాలదు; అ
ద్విగ్రహం, విషయ, రామబాగుచుచేసితి
మి; దక్ష సేనాబిరుద్ధించుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే జేవరాథా న్నాదకా న్నాదకా న్నాదకా న్నాదకా
సహలం త్వాం దేతే భక్త్యా సదంతం సహాపికానాం. ౧౯

ఏతా నీలేఁడు; జేవరాథా-జేవరాథులు;
సమూహములు; ఋషికిన్సారకం-
ఋషులతోఁగూడ; గగనేఁజకాశము
నందు; స్థితిఁబట్టివాఁలందు; ఏతే
యుద్ధమునందు; సహలం-వధించబడి
న; త్వాం-ఁన్నా; భక్త్యా-బాధి; సదంతం
సహా త్వాం భక్త్యాసముసంతోషించి

వాఁలందు; సదంతం-అతిదున్నారు;

భక్త్యా-జేవరతిలందఱు, ఋషులతోఁ
గూడకంబునందే, యుద్ధమునసహ
యించునట్లుచూచి, నీవు సంతో
షించునట్లుచూచి, భక్తిగాఁగూడ
చున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

భక్తియచేతైవ సహానా లబ్ధుర్యో స్థవంగమాః
అకృత్యంతిహి దుగ్ధాణి లంకాద్వాకాణి సర్వకః. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౬౦

స ౬౮

టీక॥ సంహృష్టః = సంతుష్టులగు; శత్రుము.

ప్రవంగమాః = వానరులు; లబ్ధుః = పరమ సంతుష్టులగువానరులు, అవ
పొందబడిన ఈ వనరముగలవారతైః = సరంబుః జాతికొని, యుద్ధుడైచుట్టివా
దైవః = ఇష్టుడై; దుగ్ధాణి = పొందన రికినబొందనలదిగాఁ లంకా ద్వారముల
లదిగాని; లంకాద్వారాణి = లంకాపుర రాగోహితము; ఇది శత్రుము.
ద్వారములను; స్వశః = స్వీటిని; ఆరో అని, తాత్పర్యము.
త్సంతోషి = ఎక్కువగాలనుగదా! భ్రవం =

రాజ్యేన నాస్తి మే కార్యం కింకరిష్యామి సీతయా
కుంభకణః పహీనస్య జీవితే నాస్తి మే రతిః. ౧౩

టీక॥ మే = నాకు; రాజ్యేన = రాజ్య స్థి = లేదు.
ముచేత; కార్యం = పని; నాస్తి = లేదు. సీత నాకు, ఇంక రాజ్యముతోనే పనిలే
యాసీనః; కింకరిష్యామి = ఏముచేయ దు; ఇంక సీతతోనేనుచే గుఱలను? కుం
గలను? కుంభకణః పహీనస్య = కుంభక భకణు = విడిచి నేనుజీవించియును,
ణు = చేవిడువబడిన; మే = నాకు; జీవ కంచాలను. అని, తాత్పర్యము.
తే = ప్రాణమునందు; రతిః = ఆనతి; నా

యద్ధృశం భ్రాతృశంతారం నహన్తి యుధి రాఘవమ్
నను మే మరణం శ్రేయో నచేదం వ్యర్థ జీవితమ్. ౧౪

టీక॥ అహం = నేను; యుధి = యుద్ధ చ = కాదు.
మనందు; భ్రాతృశంతారం = తమ్ముని నేను, నాతమ్మునింజంపిన రాముని
చంపిన; రాఘవం = రాముని; నహన్తి యుద్ధంబునవధిఁ పంచాలనేని, నాకును
ది-వధింపనేని; మే = నాకు; మరణం నను మరణంబెమంచిది; వ్యర్థమయిన బ్రతు
చావే; శ్రేయః = మంచిది. ఇదం = ఈ; వ్య కెంతమాత్రముమంచిదిగాదు.
ర్థజీవితం = వ్యర్థమయిన బ్రతుకు; న అని, తాత్పర్యము..

అదైవ తం గమిష్యామి శేషం యత్రానుజో మమ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

సె. ౬౮

సహితాత్పర్య సముద్భవ్య తులం జీవిత ముత్సహే.

<p>టీక॥ యిత్ర- ఎచ్చట; మమ- నా యొక్క; అనుదం-తప్పుడు; వర్తతే- (అచ్యుతము)-ఉన్నాడో; తం- ఆ; దేశం-ప్రదేశమును; అదైవ-శక్తి దే; గమియ్యాయి- పొందెదను; భా- త్పర్య- బహు వచనము పూర్వాభా- ముత్సహే; సముత్సవ్య-విడిచి; తి-</p>	<p>గం- తీగమయినను; బీజము-బ్రతుకు టకు; సముత్సహేహ-కొరనుగదా! ఇప్పుడేనాలోచించుచోయినచోటి కిబోయెదను; నాతమ్మునివడిచినను విషమయినను బ్రతికియిండునొల్లను. అ; తాత్పర్యము.</p>
---	---

దేవాహి మాం హసివ్యంతి దృష్ట్వా పూర్వాపకాశిగమ
కథ మింద్రం జయియ్యాయి కుంభకణ్డ హతే న్యయి. ౨౦

<p>టీక॥ దేవా-దేవతలు; పూర్వాప- కాశిగం- మున్నుఅపకారముగావించి మాం-నన్ను; దృష్ట్వా-చూచి; హసి- య్యంకహి- నవ్వంగలరుగదా! కుంభక ణ్డ=కుంభకణ్డదా! న్యయి-నిశ్చయ తే- చంపబడినవాడవుకాగా; ఇం ద్రం-ఇంద్రున; కథం-ఎట్లు; జయియ్యాయి</p>	<p>మ-జయింపగలను! దేవతలు, మున్ను తమకృతార్ ముగావించినన్నిజూచియిప్పుడు ఎగ తాళిసేయుదురు; కుంభకణ్డదా! నిశ్చయమయిండునో; ఇం నేను దేవం మనినట్లుజయింతును. అ; తాత్పర్యము.</p>
---	---

త దిదృషా మా మనుప్రాప్తం విభీషణ కచ శృభి
య దక్షానా న్నయా తస్య నగృహీతం మహాత్మనః. ౨౧

<p>టీక॥ మహాత్మనః - పూజ్యమయిన స్వభావముగల; తస్య- అవిభీషణయొ క్క; యత్-ఏమట; మయా-నాచేత; అక్షానాత్-తెలిపిలేదువలన; నగృహీ- త్తు; అనుప్రాప్తం-పొందినది.</p>	<p>తం-అంకికరింపబడలేదో; తత్-అట్టి; ఇదం-ఈ; శృభం-మంగళకరమయిన; వి భీషణవచః-విభీషణునిమాట; మాం-న న్ను; అనుప్రాప్తం-పొందినది.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౨౩

స ౬౮

మహాశుండగువిభీషణుండుచెప్పిన న్ను అక్షానంబునన నమోటవిననైతిని.
మంగళకరంబగుమాట యిప్పుడునాకు అని, రాత్వర్యము.
యథార్థముగా సంభవించినది; ము

విభీషణునిచో యావ తుంగభకణ ప్రహస్తయోః
వివాహోయం సముత్పన్నో మాం వీరయతి దారుణః. ౨౨

టీక॥ యావత్ అప్పుడు; దారుణః - సిగ్గుపడచుచున్నది, పీడించుచున్నది
భయంకరమున; అయం - ఈ; కుంభ నట.
కణప్రహస్తయోః - కుంభకణప్ర ఇట్లుభయంకరముగా, ప్రహస్తుః
హస్తులయొక్క; వివాహః - వాశము; న దునుగుంభకణండును నాశంబునోం
మత్పన్నః - కలిగినదో; తదా (అథా దుటవలన, విభీషణుండుచెప్పినమాట,
వృత్తము) - అప్పుడు; విభీషణవచః - విభీ యిప్పుడెంతయు నామనస్సునవీడించు
షణునిమాట; మాం - నన్ను; వీరయతి - చున్నది. అని, రాత్వర్యము.

తస్యా యం కర్మణః ప్రాప్తో వివాహో మమ శోకదః
యస్తయా ధామిక శ్రీమా స నిరస్తో విభీషణః. ౨౩

టీక॥ అయం - ఇది; మయా - నాచే నట్టి; వివాహః - పరిపాకము -
త; ధామికః - భక్షణమునాచరించు నేనుమన్ను పరమధామికుండును
వాడును; శ్రీమా - అందఱకన్ననధి శ్రీమంతుండునగు నావిభీషణునిందఱిమి
కుండునగు; సః - ఆ; విభీషణః - విభీషణు కొట్టితి నే, అతప్పుయొక్క ఫలమిదియూ
దు; నిరస్త (ఇతి) యత్ - తఱుమఁబడన దుఃఖరూపంబున నాకనుభవంబునకు వ
వాండ్రునదియేదిగలదో; తస్య - ఆ; మ చ్చినది. అని, రావణుండు, విలపించెను.
న - నాయొక్క; కర్మణః - కార్యము అని, రాత్వర్యము.
యొక్క; శోకదః - దుఃఖముగలిగించున

ఇతి బహువిధ మాకులాంత రాక్ష
కృపణ మతీవ విలప్య కుంభకణమ్

ప్రతిపదాంధ్ర టిక్కెతాత్పర్యసహితము.

స. ౬౮

న్యవత దధ దశాననో భృకాతః

స్తమనుజ మంద్ర రిపుం హతం విదిత్వా. ౨౪

<p>టీక॥ దశాననః-రావణుడు; ఇంద్రరిపుం=ఇంద్రుని శత్రువయిన; తం=ఆ; అనుజం=శమ్ము; హతం=హంపబడిన వానిగా; విదిత్వా=తెలిసికొని; ఆకు లాంతరాత్మా=వ్యాకులమయినవనస్సు గలవాడై; కుంభకణం=కుంభకణం నిగూచి; ఇతి=ఇట్లు; బహువిధం = పెక్కువిధములుగా; కృపణం=దీనముగా; అతీవ=మిక్కిలియు; విలప్య=విలపించి;</p>	<p>అథ=అంత; భృకాతః = మిక్కిలి-లియు దుఃఖితుడై; న్యవతః=పడెను. రావణుండు, కుంభకణం=మరణం బువిని, యావకారంబుననానావిధంబు బలదీనంబుగా మిక్కిలియు విలపించి, యంత, దుఃఖితుని సహించుటకాంత, మూర్ఛితుడై నేలంబుపడెను, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇతి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,

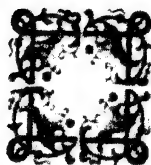
యర్ధకాండే, అష్టవప్తితమస్సగః.

ఇది, సప్తాధ్యాయము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాశ్యానంబు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యర్ధకాండాష్టవప్తితమస్సగః, టిక,

ముగిసినది.

త్రై

ఏ కోస సప్త తి త మ స ర్గ పాఠం భః.

ఏవం విలపమానస్య రావణస్య దురాత్మనః

శ్రుత్వా శోకాభితిప్తస్య శ్రీశరా వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ త్రిశరః= త్రి శరము; ఏవం= అటు) ఏమియు; సుశ్రావః= విని; వాక్యం= ఇట్లు; విలపమానస్య= లలపించుచున్న మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.
వాడును; శోకాభితిప్తస్య= విభ్రమచే శ్రీశరుండు, ఇట్లు శోకాకాంక్షింతుడై దపింపచేయు బడిన వాడును; దురాత్మ= లపించుచున్న దురాత్ముడగు రావణుని; దుష్టస్వభావుండునగు; రావణస్య= విలాపించుచున్నట్లు, చెప్పెను.
రావణునియొక్క; విలాపం (అర్థాహు) అని, శాత్త్యము.

ఏవేవ మహావీర్యో మానో న స్తాన నిర్భయః

స తు సత్పురుషో రాజక విలపంతి యథా భవాన్. ౨

టీక॥ రాజక= రావణుడా! నా= ఏమియు.
మామొక్క; తాతమధ్యమం= నామితం రావణుడా! మీనడిమితం ద్రిగ్గు రి; ఏవమేవ= ఈప్రకారముగ నె; ఏ మంభకలుండు, నీవుచెప్పినట్లుమితమ హావీర్యం= అధికమయిన సరాత్మము రాక్షసుకొలి సంనేహములేదు! దైవ గలవాడు; హతః= చంపబడినాడు; భూగయినహతుడయ్యె; అయితే; నీ వాస్యథా= శివువలె; సత్పురుషాస్తు= నీ యట్లు పెద్దలు, ఎంతమాత్రమునెలపించ త్పురుషులుమాత్రము ; నెలపించి = రు. అని, తాత్పర్యము.

నూనం త్రిభువనస్యాపి పర్యాప్త స్త్వహసి ప్రభో

స కస్తా త్ప్రీకృతభవ శోచ స్యాత్తాన మీదృశమ్. ౩

టీక॥ ప్రభో= నామీశుడవగు రావణుడా! త్వం= నీవు; త్రిభువనస్యాపి=

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

<p>మాదులోకముల కైవసు! పర్యాప్తం = రావినవాడవు! అని = అగుచున్నావు! సః = అట్టివిధు; ప్రాకృతభవ = అల్పంబు వలె; ఈవృతం = ఇట్టి; ఆత్మానం = నన్ను గూర్చి; స్తూత = ఎందువలన; శోచసి = దుఃఖించుచున్నావు?</p>	<p>రాక్షససాయకుడవగు రావణు డా! నీవొక్కండవే ముల్లంకంబులను సాధింపఁజూచుచువు; అట్టివిధు, నిన్ను గూడించి, ప్రాకృతమున నుట్టి, నీలదుఃఖం చెరచుకొని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బ్రహ్మకల్పా నితే శక్తిః కవచ స్సాయితో ధనుః
 సహస్రైశ్చ సంయక్తోధో మేఘస్యనో మహాకా. ౪

<p>టీక తే = తగు; బ్రహ్మకల్పా = బ్రహ్మ కేవునిచేఁవ్వఁబడిన; శక్తిః = శక్తియు; క వచః = కవచమును; సాయితః = సాయము ను; ధనుః = ధనుస్సును; సహస్రశతసం యుక్తః = చేయకంతరగాడెవలతో గూడినదియు; మేఘస్యనః = మేఘము యొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియు; మ</p>	<p>సహస్రశతసంయక్తము ను; అస్త్రీ = కలవ. నీడు, బ్రహ్మకేవునందున్న శక్తి యొకవచంబును దానింబును ధనుస్సు, చే యి గూడినదితో గూడినదియు మేఘగ జనంబువంటిధ్వనిగలదియునగుమహా రథంబునుంగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వయా సకృద్వి శత్రైశ్చ విశస్తా చేవచానవాః
 స సహాయుధ సమగ్రో రాఘవం కాస్తు మహాకా. ౫

<p>టీక సకృత్ = ఒకానొకప్పుడు; వి శత్రైశ్చ = ఆయుధములతో; త్వయా = నీ చేతి; చేవచానవాః = చేవలెనుదాన తలము; విశస్తా = ఛేదించుబడిరి. సః = అట్టి(విధు); సర్వాయుధసంపన్నః = సమ స్తములయిన యాయుధములతోగూ డినవాడవై; రాఘవం = రాముని; కా</p>	<p>స్తు = విడిచిపెట్టెను; అహాని = తగు దువు. ఒకప్పుడు, నీవు, ఆయుధం చేదియు లేకయే, చేవలెనుదానతలనుంగూడ, జయించియున్నావు; అట్టివిధు, సమస్తా యుధంబులతోగూడి, రామునింజయిం పఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము : యుద్ధకాండము.

ప ౬౯

కామం తిష్ఠ మహారాజ నిగ్ధమిహ్యం సృజాం రణమ్
ఉద్ధరిష్యామి తే శత్రూన్ గరుడః శర్మగానవః ౬

టీక॥ మహారాజ=రాక్షసమహారాజులకుడు; సర్మగానవః=సర్పములను
బుడవగు రాజులు; కామం=యుద్ధం; ఉద్ధరిష్యామి=పెట్టివైచెదను.
సృజాం=సృజించును. అహం=రాక్షస మహారాజుడవగు రాజు
నేను; రణం=యుద్ధమును గూచి; నిగ్ధమిహ్యం=యుద్ధము; సేనయు
గమిష్యామి=వెడలెదను. అహం=ఉద్ధరిష్యామి=గరుడ
ధ్యాపిష్యామి=నేను; తే=నీయొకరి; శత్రూన్=సర్పములనశించెదను. అని, కా.
శత్రూన్=శత్రువులను; గరుడః=గరుడ నందజనశించెనెదను. అని, కా.

శత్రుకా ఉపరాజేన సరకా విష్ణువా యథా

తథాద్వ్య శిరుతా ధామో మయా యథి సహితం. ౭

టీక॥ ఉపరాజేన=జేవేంద్రునిచేత; పరంజంగలండు.
శంబరః=శంబరాసురుడు; విష్ణువా=జేవేంద్రుండు శిరురాసురునిచే
విష్ణుజేవునిచేత; సరకా=సరకుండు; యతే=విష్ణు; శత్రా=అట్లు; రావణః=రా
ముడు; అన్యః=ఇప్పుడు; మయా=నాచే
త; శిరుతా=యిద్దమునందు; సహితం=పడదోయినినవాడై; శయితా=

శ్రుత్వా శ్రీశిరసో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః

పునరాకత మివాత్తానం మన్యతే కాలహితే

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుండును; శ్రుత్వా=వినినవాడై; పునరాకతం=మ
బిడ్డలైన; రావణః=రాముడు; మన్యతే=తేరవేండుచునవాడై; అత్తా
శిరసః=శ్రీశిరునియొకరి; వాక్యం=మాట; పునరాకతం=మరల

బుట్టినవాంఁవలె; అన్యతే = నిలంచేరు.
 రాజనరాజుండగు రాజులుండి, ప్ర
 నిలువరాదునువలె, క్షాంతిచేసితిమి.

టంజేరి. తన్నయినజన్మమనొందిన
 స్తుతింపఁచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా త్రిశరసో వాక్యం జేవాంతక వరాంతకౌ
 అతికానిశ్చ తేజస్వీ బహుభాగ్యధామి అని. ౯
 తతోహ మహమిత్యేవ గజకంఠో నైర్వృతవభా:

టీకా: నైర్వృతవభా: = రాక్షసశ్రు
 ములని; జేవాంతకవరాంతకౌ = జే
 వారికుండునునరాంతకుండును; తేజ
 స్వీ = విరాక్రమవంతుండగు; అతికా
 యశ్చ = అతికాయునిను; త్రిశరసః =
 త్రిశరసియుఁగ్రావాక్యం = మాటను;
 శ్రుత్వా = విని; తతో = అంత; అహమ
 హ = నేనునను; ఇత్యేవ = అయే; గ
 జకంఠః = లజచుడు; యధాపి

అని. ఇద్దరు. చే నంతవమునొందిన
 వారిలు; బహుభాగ్య: = అయి.
 రాక్షసశ్రువులగు జేవాంతకుండు
 వనరాంతకుండును వరాక్రమకాయ
 ని నతికాయుండిన రాక్షసమాటను
 విని, నేయిద్దరునునుబోయెదనునే
 నుబోయెదను యిద్దరులుకని యిద్దో
 తస్మాదనుగజకంఠః
 అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య సుతా వీరా శ్శత్రుల్య పరాక్రమ ౧౦

టీకా: రావణస్య = రావణునియొ
 క్కా; సుతాః = కొడుకులు; వీరాః = ప
 రాక్రమవంతులు. శత్రుల్య పరాక్ర
 మాః = శత్రువులతో సమానమయిన
 పరాక్రమముగలవారలు.

రావణునిప్రశులంఁడు, మహాప
 రాక్రమకాయులు; పరాక్రమంబున జే
 వే. ద్రువసనరివచ్చువారలు.
 అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్ష. గతా స్పర్శే సర్వే నూయావికారభా:
 సర్వే త్రిదశ దర్పఘ్నా స్పర్శేవ రణదుజ్జయాః. ౧౧

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము.

పల్క

టీక॥ తే(అధ్యాయము)=ఆరావ
గవుశ్రుత; సర్వే=అందఱును; అంతరి
క్షగతాః=అంతరిక్షము నొందినవార
లు. సర్వే=అందఱును; మాంసాదిశా
రదాః=మాయలందుండుకీటకములు. స
ర్వే=అందఱును; త్రిదశదళాః=
దేవతలగర్వమును బోగొన్నవారలు;
సర్వేద=అందఱును; పరాజయః=

యుద్ధమునందుజయింప నలవిగానివార
లు.
రావణునిగొడుకులందఱు, ఆకాశ
గతులయియుద్ధమునోయవారిలు; అం
దఱుమామలంబుంకితులు; అందఱుదే
వతలగర్వింబడుచువారిలు; అందఱు
నయుద్ధమున జయింప నలవిగానివార
లు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే సుబలసంపన్నా సర్వే విస్తీర్ణకీలకయః
సర్వే సమర మాసాద్య సక్రూయంతే పరాజితాః. ౧౨
ఉత్తరపి సగంధవై సుకేషురమహారగైః

టీక॥ సర్వే=అందఱును; సుబలసం
పన్నాః=అధికమయినబలముతోఁగూ
డినవారలు. సర్వే=అందఱును; విస్తీ
ర్ణకీలకయః=విశాల. యిన్తీర్ణక
లవారలు. సర్వే=అందఱును; సమరం=
యుద్ధమును; ఆసాద్య=విడిచి; సగంధ
వైః=గంధర్వులతోఁగూడిన; సుకేషుర
మహారగైః=కిన్నరులతోనుమహాన
ర్వములతోనుండున; ఉత్తరపి=దేవ
తలచేతను; పరాజితాః=పరాజయము

నొందినవారలుగా; సక్రూయంతే=వి
నబడితి.
అందఱునుమహాబలశాలులు; అంద
ఱునుఅధికమయినతీర్ణకలవారలు; అం
దఱును, యుద్ధమునందు, గంధర్వులును
కిన్నరులును మహారగులనుదేవతలు
నుఒకరిపెట్టువచ్చినను, పరాజయము
నొందనివారలు.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వే విషహా వీరా సర్వే యుద్ధవిశారదాః. ౧౩
సర్వే ప్రవరవిజ్ఞానా సర్వే బభువరా నృథా

టీక॥ సర్వే=అందఱును; విషహః(విద్యాంకు)=పండితులు. వీరాః=వ

రాత్రమశాలులు. సర్వే = అందఱును; రలు.

యద్విశారదాః = యద్ధమునందుఁబం
కితుఁ. సర్వే = అందఱును; ప్రవరవిష్టా
నాః = శ్రేష్ఠము మనస్థానముగలవారలు.
విధా = బిడ్డ; రన్వే = అందఱును; బిడ్డ
రా = బాండుబడినవరముగలవా

అందఱునుబంకితులవీధులు, అంద
ఱుయద్ధసమర్థులు; అందఱునుదిత్రము
మయినశాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; అం
దఱునువరిబలముగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

సత్రై స్రహా భాసరతుల్యవచ్చనై

స్ఫులై వ్యత శ్చక్రబలప్రపదకనైః. ౧౮

రరాజ రాజా మహా యథామత్రై

వ్యతో మహాదానపదపనాశనైః

టికాతరా = అప్పుడు; భాసరతు
ల్యవదకనైః (భాసరతుల్య ఎచోక
భిః) = సూర్యులతో సమానమయిన కాల
తిగలవారలును; శక్రబలప్ర పదక
నైః = శక్రునైవ్యమలపదికంచువారల
నగు; నైః = అ; సుత్రైః = కొడుకులచేత;
వ్యతః = చుట్టబడిన; రాజా = రాజున
రాజుండగు రావణుడు; మహాదానప
దపనాశనైః = మహాదానపులయు
కోగర్హమునునశింపజేయునట్టి; అమ

త్రైః = చేవతలచే; వ్యతః = చుట్టబడిన;
భువనాయథా = చేవేంద్రుఁడువలె; ర
రాజ = ప్రకాశించెను.

అప్పుడారాజునరాజుండగు రావ
ణుండు, సూర్యులేవసురలను శక్రుల
లంబులమడించువారలనగు కొడుకు
లచేఁబరివేష్టితుండై, దానపులగర్వం
బడంచునట్టి చేవతలచేఁబరివృంతుండగు
చేవేంద్రునిభంగింబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స. పుత్రాః సంపరివృజ్య భూషయిత్వాచ భూషనైః. ౧౫

అభిర్భిశ్చ ప్రశస్తాభిః ప్రేషయామాన సంయుగ

టికానః = అరావణుడు; పుత్రాః = మకొని; భూషనైః = సొమ్ములచేత;
కొడుకులను; సంపరివృజ్య = కోరిలిం భూషయిత్వాచ = అలంకరించియు;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౩

స ౬౮

ప్రశస్తాభిః=ఉత్తమములయిన; అశ్వేచ్ఛ
శ్చ=అశ్వేచ్ఛచనములతోనుంగూడ; స
యుగే= యుద్ధముమీ త్తము; ప్రేష
యామాస=పంపెను.
ఆరావణుడు, కొడుకులనుగవుల

గిలించుకొని, భూషణంబులనలంకరిం
చి, ప్రశస్తంబులగునాశ్వేచ్ఛచనంబులూ
సంగి, యుద్ధంబునకుఁబంపెను.
అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధోన్మత్తంచ మత్తంచ భ్రాతృరాచాపి రావణమ్. ౧-
రక్షణార్థం కుమారాణాం ప్రేషయామాస సంయుగే

టీక|| రావణుని రావణుడు; సంయుగే=
యుద్ధమునందు; కుమారాణాం=కొడు
కులయొక్క; రక్షణార్థం రక్షించుటకొ
ఁకు; యుద్ధోన్మత్తంచ = మహోదరుం
డనునామాండంబుగలయుద్ధోన్మత్తని;
మత్తంచ మహాపార్శ్వంబునామాం

తరముగలమత్తని, భ్రాతృరాచాపి= త
మ్ములను; ప్రేషయామాస=పంపెను.
రావణుడు, యుద్ధంబునఁగొడుకు
లకు రక్షణార్థముగా, తనతమ్ములయి
నమహోదరమహాపార్శ్వంబులం బంపె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తే భివాద్య మహాత్మానం రావణం రిపురావణమ్. ౧౨
కృత్వా ప్రదక్షిణంచైవ మహాకాయాః ప్రతస్థితే

* టీక|| మహాకాయాః= పెద్దదేహ
ముగల; తే=తాతలు; మహాత్మానం=
అధికమయినరాక్రమము గలవాండు
ను; రిపురావణం=శత్రువులనేర్పించు
వాండువుగు; రావణం=రావణుని; అ
భివాద్య=నమస్కరించి; ప్రదక్షిణంచై
వ=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; ప్ర

తస్థితే=వెడలిరి.
మహాకాయులగునారాక్షసులు, మ
హాత్ములమగు శత్రువులనేర్పించువాండు
నగురావణుకు నమస్కరించి ప్రదక్షి
ణంబుగావించి, యుద్ధంబునకుఁబోయి
రి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వావధీభి గణంధైశ్చ సమాలభ్య మహాబలాః. ౧౮.

నిజాన్తు నైర్వృతశ్రేష్ఠా వ్యజేతే యుద్ధకాంక్షిణః

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబ	భ్య=పూసికొని;నిజాన్తు=వెడలి.
లముగల;నైర్వృతశ్రేష్ఠాః=రాక్షసోష్ఠ	మహాబలకాంక్షిణః=రాక్షసోష్ఠము
ములగు;ఏ శే=ఈ;పట్=ఆర్పురు;యు	లీయార్పురును, ఆయుధప్రహారంబున
ద్ధకాంక్షిణః= యుద్ధముఁగోరువారల	ప్రించునట్టి యోషధులను నానావిధము
యి;సర్వావధీః= సమస్తావధులచేత	గంధములునుబూసికొని, యద్ధోత్సా
ను;గంధైశ్చ=గంధములచేతను;సమాల	హించువెడలి అని, తాత్పర్యము.

ప్రిశిరాశ్చ తికాయశ్చ జేవాంతకనరాంతకౌ. ౧౯
మహాదరుమహాపాశ్చాన్తు నిజాన్తుః కాలచోదితః

టీక॥ప్రిశిరాశ్చ=ప్రిశిరుండును; అతి	న్తు=వెడలి.
కాయశ్చ=అతికాయుండును;జేవాంత	ప్రిశిరుండును అతికాయుండును జే
కనరాంతకౌ = జేవాంతకుండును న	వాంతకుండును నరాంతకుండును మ
రాంతకుండును; మహాదరుమహాపా	హాదరుండును మహాపాశ్చాన్తుండును
శ్చాన్తు= మహాదరుండును మహాపా	శ్చాయార్పురును, గాలచోదితులయి,
శ్చాన్తుండును; కాలచోదితాః=యమని	యుద్ధమునకువెడలి.
చేఁ చేర్చింపఁ బడినవారలయి; నిజాన్	అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుదశానంనామ సిలజీమూలస్థస్సభిమ్. ౨౦
విరావత కులే చాత మాదుగోహ మహాదరిః

టీక॥తతః=అంత; మహాదరిః=	మహాసమానమునగు ; సుదశానం
మహాదరుండు;విరావతకులే - విరా	నామ= సుదశానంబునుపేరుగల యే
వతముపంశంబువండు;చాతం=పుట్టినది	సుంగును;ఆరుగోహం=ఎక్కిను.
యు;సిలజీమూలస్థస్సభిమ్=నల్లచిమేషు	అంత, మహాదరుండు, విరావత

కులంబునఁబుట్టినదియు నల్లనిపేఁసుంబు | ను. అని, తాత్పర్యము.
వంటిదియునగు గజంబు నారోహించె |

సర్వాయుధసమాయుక్తం తూణీశ్వ స్వలంకృతమ్. ౨౧
రరాజ గజ మాస్థాయ సవితేవా స్త మాధ్వని

టీక||సో(అధ్యావృతము)= ఆమ మనందు; సవితేవ=సూర్యుడువలె; ర
హోదరుండు; సర్వాయుధసమాయుక్తం=ప్రకాశించెను.
క్తం=సమస్తములయిన యాయుధము అవ్వహోదరుండు, సమస్తాయు
లతోఁగూడినదియు; తూణీశ్వ=అమ్మ ధములతోను అమ్మపాదులతోను నొ
లపాదులతోను; స్వలంకృతం=చక్కఁ ప్పచున్నగజంబునారోహించి, యందు
గానలంకరింపఁబడినదియునగు; గజం= ఆ స్తరియందు సూర్యునివలె, వివా
వీనుండును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; అస్త శోన్మిణుండై యున్నచుండెను.
మాధ్వని= ఆ స్తమయ పవతఃశిఖర అని, తాత్పర్యము.

హసోత్తమసమాయుక్తం సర్వాయుధసమాకులమ్. ౨౨
ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠం త్రిశిరా రావణాశ్శబిః

టీక||రావణాశ్శబిః= రావణునికు ను; ఆరురోహ=ఎక్కడును.
మారుండగు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండు; హ రావణపుత్రుండగు త్రిశిరుండు, ఉ
యోత్తమసమాయుక్తం= అశ్వశ్రేష్ఠ శ్రమాశ్వంబులుపూర్వనదియు సమస్తా
ములతోఁగూడినదియు; సర్వాయుధస యుధంబులతోనుఁగూడినదియునగు ను
మాకులం=సమస్తాయుధములతోఁడిన శ్రమరథమునారోహించెను.
దియునగు; రథశ్రేష్ఠం=ఉత్తమరథము అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరా రథమాస్థాయ విరరాజ ధనుర్ధరః. ౨౩
సవిద్యదులగ్నైర్బలాగ్రే సేంద్రచాప భవాంబువః

టీక||ధనుర్ధరః=ధనుస్సునుధరించిన; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండు; రథం=రథము

అ

మ

న; అర్థాయో=అర్థిష్ఠించి; శైలాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు; నవిన్యమలః=మలపులలోను కొలపులతోనుండుచివరియి; సోద్రరాః=ఇంద్రధనుస్సుతోఁగూడిచియు నగు; అంబువభవ=మేఘమువలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

కాంచనచిగ్రంబగుభవస్సుదార్శిరభాతుంజైయున్నప్రీతియందు, మలపులతోనకొలపులతోను ఇంద్రధనుస్సుతోనుండుచి పర్వతశిఖరంబుపైనున్న మేఘంబువైవహిజులైనను. అని, తాత్పర్యము.

అర్థిః కీరీటై శ్శుశుభే త్రిశిరా స్సర్వభో వ్ర మే. ౨౪
హిమవానివ శైలేంద్ర ప్రిధిః కాంచనపర్వతైః

టీక॥ సో=అ; త్రిశిరా=త్రీశిరుడు; రభో వ్ర మే=రభశ్రేష్ఠమునందు; అర్థిః=మూడైన; కీరీటైః=కీరీటములచేత; త్రిధిః=మూడైన; కాంచనపర్వతైః=బంగారుశిఖరములచేత; శైలేంద్ర=పర్వతరాజగు; హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

అత్రిశిరుడు, అయ్యున్ననరభమునందు, మూడుతలలందును మూడుకీరీటములుగలవాండై, మూడుబంగారుశిఖరములుగల పర్వతరాజుంబగుహిమవత్పర్వతంబుకరణింబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అతికాయోపి శేజన్వీ రాక్షసేంద్ర సుత స్త కా. ౨౫
అరుకోహ రిభ శ్రేణ్యం శ్రేష్ఠస్సర్వ భవప్రతాప
సుచక్రాక్షం సుసం యుక్తం సానుకషం స నరూబరమ్. ౨౬
తూణీబాదానవై రీకప్తం ప్రాసాసి పరిఘాటలమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్ర=సుతః=రాక్షసరాజుండగు; రాక్షసకోడుకును; శేజన్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును ; సర్వభవప్రతాం=ఎల్లవిలుకాండ్రలోపలను ; శ్రే

ష్ఠిః=శ్రేష్ఠముండునగు; అతికాయోపి=అతికాయుండును; సుచక్రాక్షం=మంచిచక్రములునుకన్నబులుగలదియు; సుసంయుక్తం=మిక్కిలియుక్తభమును; సానుకషం=ప్రియమైనతోఁగూడిన

అ

మ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౭౫

స ౮

స

౧౩

దియు; సకూబరం=నొగతోగూడినది
యు; తూణిదాణాసనైః=అమ్మలపొదు
లచేతనుధనుస్సులచేతను; దీప్తం=ప్ర
కాశించుచున్నదియు; ప్రాసాసి పరి
ఘాటలం=ఈటెలచేతను ఖడ్గములచే
తను ఇనుపగుదియలచేతను; కింపదియు
నగు; రథశ్రేష్ఠం=రథోన్నతమును; ఆ
రుగోహం=ఎక్కును.

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలియు
ధనుర్ధరులయందటలొను త్రముడున

గురాక్షస రాజపుత్రుడైన యతికా
యుండు, మంచితక్రములును కన్నులు
నుగలదియుమిక్కిలియుద్యధంబున కా
డిలించడగిలించియు మ్రోగితో గూ
డినదియునొగతోగూడినదియు అమ్మ
లపొదులతోను ధనుస్సులతోను నొప్పు
చున్నదియు ఈటెలుఖడ్గములు ఇనుప
గుదియలుమొదలగువానితో నిండియుం
డునదియునగు నుత్తమరథంబు నాతో
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కాంచనవిచిత్రేణ మకుటేన విరాజతా. ౨౭

ఘాషణైశ్చ బభౌ మేరుః కిరణైరివ భాసయత్

టీక||సం=అయతికాయుండు; విరా
జతా=ప్రకాశించుచున్న; కాంచనవిచి
త్రేణ= బంగారముచేచిచిత్రమయిన;
మకుటేన= కిరీటముచేతను; ఘాషణై
శ్చ=సొమ్ములచేతను; కిరణైః=కిరణము
లచేత; భాసయత్=ప్రకాశించుచున్న;
మేరురివ=మేరుపవళాశమువలె; బభౌ=

ప్రకాశించెను.

అయతికాయుండు, కేదీప్యమానం
బగుబంగారుకిరీటంబుచేతను ఘాషణం
బులచేతను, కిరణంబులచే ప్రకాశించు
మేరుపర్వతంబుకై వహించెనట్లైను.

అని, తాత్పర్యము.

స ర రాజ రిభే తస్మిన్ రాజసూను మహాబలి. ౨౮

వృతో నైర్మతశాదూకై వజ్రప్రాణి రివామతైః

టీక||రాజసూనుః= రాక్షసరాజు
డైనరావణునికొడుకైన; మహాబలిః=
అధికమయినబలముగల; సం= అయతి

కాయుండు; అమతైః=చేవలచేత; వ
జ్రప్రాణిరివ=ఇంద్రుడువలె; నైర్మత
శాదూకైః=రాక్షసశ్రీమృలచేత; వృ

౧౭౭౬ ప్రతిపరాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౬౯

<p>తః=చుట్టఁబడినవాండ్రై; తస్మిన్=ఆ; ర ధే=రథమునందు; రరాజ=ప్రకాశిం చెను.</p> <p>మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజు పుత్రుండాదుతికాయుడు, దేవతలచే</p>	<p>దేవేంద్రుండుంటే, రాక్షసవీరులచే బలిపెట్టెనుండై, ఆరథంబున నంతయు బ్రకాశించుచుండెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

హయ ముచ్చై త్రవశిప్రఖ్యం శ్వేతం కనక ధూషణమ్. ౨౯
 మనోజవం మహాకాయ మూయరోహ నరాంతకః

<p>టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుడు; గుట్టముడు; ఆరురోహ=ఎక్కెను.</p> <p>ఉచ్చైత్రవశిప్రఖ్యం= ఉచ్చైత్రవస్సుతో సమానమయినదియు; శ్వేతం=తెల్ల నిదియు; కనకధూషణం=బంగారుపొ మ్మబుగలదియు; మనోజవం=చున్నచు కువలచేగముగలదియు; మహాకాయం=బ పెద్దశరీరముగలదియునగు; హయం=</p>	<p>నరాంతకుడు, ఉచ్చైత్రవస్సుతో సమానమయినదియు కాంచిన ధూష ణంబులచే నలంకృతంబును మనోజేగం బును మహాకాయునిగు శ్వేతాశ్వం బునారోహించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

గృహీత్వా ప్రాసములాకాభం విరరాజ నరాంతకః. ౩౦
 శక్తి మారాయ లేజన్వీ గుహం శిథిగతో యథా

<p>టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుడు; జ=ప్రకాశించెను.</p> <p>ఉలాకాభం = కొఱవియొక్కకాంతి వంటి కాంతిగల; ప్రాసం = ఈ యెరు; గృహీత్వా=పట్టుకొని; శక్తిం= శక్తిగనుచు యుభయమును; ఆరాయ= గ్రహించి; శిథిగతో=నెమిదినొందిన; గు హాశ్చన=కుహారస్వామివలె; విరరా</p>	<p>నరాంతకుడు, అశ్వగతుండైకొం వివంటిప్రాసమును గ్రహించి, నదిని మిదశక్తిగనుండైయుండుమారస్వా మిపలిద్దిబ్రకాశించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దేవాంతక స్వమారాయ పరిశుం వజ్రధూషణమ్. ౩౧

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨:

స ౬౯

పరిగృహ్య గిరిం దోర్భ్యాం వశ్రుర్విష్ణో విశదంబయన్

టీక|| దేవాంతకః=దేవాంతకుడు; యన్=అనుకరించుచు; విరరాజ (అ
వజ్రధూవణం=వజ్రమయమయిన అ ధ్యాహృతము)=ప్రకాశించెను.
లంకారముగల; పరిఘం=ఇనుపగురియి దేవాంతకుడు, వజ్రములచేనలంకృ
ను; దోర్భ్యాం=చేతులచేత; సమాదా తమయిన పరిఘమును శేతులంబట్టుకొ
య=గ్రహించి; గిరిం=పర్వతమును; ప ని, సముద్రమధనమప్పుడు మందరి పర్వత
రిగృహ్య=పట్టుకొని; స్థితస్య (అధ్యా మును వహించియుండు విష్ణుదేవునికర
హృతము)=ఉన్న; విష్ణోః= విష్ణుదేవు డే(ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
నియొక్క; వశ్రుః=దేహమును; విదంబ

మహాపాశ్వో మహాకాయో గదా మారాయ విర్యవాక్. ౩౨
విరరాజ గదాపాణిః కుబేరజ్జవ సంయుగే

టీక|| మహాకాయః=పెద్దశరీరముగ రాజ=ప్రకాశించెను.
లవాండును; విర్యవాక్=అధికమయిన ప మహాకాయుండును మహాపరాక్ర
రాక్రమము గలవాండునగు; మహాపా మశాలియునగు మహాపార్శ్వండు, గద
శ్వోః=మహాపార్శ్వండు; గదాం=గ చేతంబట్టి, యుద్ధంబునగదాధరుండగు
దను; ఆదాయ=గ్రహించి; సంయుగే= కుబేరునిభంగి(ప్రకాశించెను.
యుద్ధమునందు; గదాపాణిః= గదచే అని, తాత్పర్యము.
తంగల; కుబేరజ్జవ=కుబేరుడువలె; విర

ప్రతస్థితే మహాత్మానో బలై రప్రతిమై ర్వృతాః. ౩౩
సురాజ్ఞవా మరావత్యా బలై రప్రతిమై ర్వృతాః

టీక|| మహాత్మానః= అధికమయినబ ట్టఃబడినవారలై; ఆమరావత్యాః=అమ
లముగలరాక్షసులు; ఆప్రతిమైః= సరిలే రావతీపట్టణమునుండి; ఆప్రతిమైః= సరి
ని; బలైః=నైర్భయములచే; వృతాః= చు లేని; బలైః=సేనలచే; వృతాః=చుట్టఁబ

దీని; సురాభవ = దేవతలువలె ; ప్రతస్థి
రే = బయలు చేరిరి.

దేవతలు గొప్ప సేవలతోఁగూడియ
మరావతినుండి తరలునట్లు, మహాబలకా

లులగునా రాక్షసవీరులు, గొప్ప సేవలం
గూడి లంకాపురంబుననుండి వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా॥ గజై శ్చ కురంగై శ్చ రథైశ్చాం బుదన్వనైః. ౩౪
అనుజన్మ మహాత్మానా రాక్షసాః ప్రవరాయుధాః

టీక॥ తా॥ = అమహాదరాదుల
ను; మహాత్మానః = అధికమయినబలము
గలవారలును; ప్రవరాయుధాః = శ్రే
ష్ఠములయిన యాయుధములు గలవార
లునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; గజై
శ్చ = ఏనుంగులచేతను; కురంగైశ్చ = గు
ఱములచేతను; అంబుదన్వనైః = మే
ఘములయొక్క-ధ్వనులవంటి ధ్వనులుగ
ల; రథైశ్చ = రథములచేతను ; అనుజ

న్మ = వెంటించిరి.

మహాబలకాలులగు రాక్షసులు త
మాయుధములందాట్టి, గొందఱు గజం
బులను గొందఱు శ్వంబులను గొందఱు మే
ఘగజానమువంటి ధ్వనిగల రథంబులను
నాగోహించి, యమ్మహాదరాదుల
వెంటించినవడిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే విరేజ మహాత్మానః కుమారా స్సూర్యవర్చసః. ౩౫
కిరీటినశ్చియా జష్టా గ్రహాదీప్తా ఇవాంబరే

టీక॥ మహాత్మానః = అధికమయిన
బలముగలవారలును; సూర్యవర్చసః =
సూర్యునియొక్క-కాంతివంటికాంతిగల
వారలును; కిరీటినః = కిరీటము గలవార
లును; శ్రియా = కాంతితో; జష్టాః = కూ
డినవారలునగు; తే = ఆ; కుమారాః = కు
మారులు; అంబరే = ఆకాశమునందు;

జష్టాః = ప్రకాశించుచున్న; గ్రహాభవ =
గ్రహములువలె ; విరేజః = ప్రకా
శించిరి.

మహాబలకాలులను సూర్యవర్చసకుం
బోలెవర్చస్సుగలవారలును కాంతిమం
తులునగు నారాక్షసకుమారులు, ఆకా
శమున వెలుంగుడుండు గ్రహంబులమా

డిగి దేజరిల్లుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృహితా బభౌ తేషాం శస్త్రాగ్రా మావళి స్థితా. ౩౬
శారదాభౌ ప్రతీకాకా హంసావళి దివాంబరే

టీక॥ తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క;	హంసావళివ = హంసపక్షులపక్షి
ప్రకృహితా = పట్టుకొనబడిన;	వలె; బభౌ = ప్రకాశించెను.
స్తా = తెల్లనిదియు; శారదాభౌ ప్రతీ	శారదమేఘంబులవై వడి ధవళంబు
కాకా = శరదృతువునందలిమేఘముతో	గానుండు నారాక్షసుల యాయుధప
సమాన మయినదియునగు ; శస్త్రా	గ్రాహకాశంబునందీరినహంసపక్షు
గ్రాం = ఆయుధములయొక్క; ఆవళి =	లపక్షివలెఁబ్రకాశించినది.
పక్షి; అంబరే = ఆకాశమునందు;	అని, తాత్పర్యము.

మరణంవాపి నిశ్చిత్త శత్రూదౌంవా పరాజయమ్. ౩౭

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) ఆరా	ము) = పోయిరి.
క్షసులు; మరణంవాపి = చావునుగాని;	ఆరాక్షసులు, “శత్రువులవై ననుజ
శత్రూదౌం = శత్రువులయొక్క; పరా	యింపవలెను, లేకయుద్ధంబునమరణం
జయంవా = అజయమునుగాని; నిశ్చి	బునేఁపొందవలెను” అని, నిశ్చయించి,
త్త = నిశ్చయించి; జగ్ముః (అధ్యాహృత	పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి కృత్వా మతింవీరాః జగ్ముః స్సంయుగాధినః

టీక॥ వీరాః = వీరులగురాక్షసులు;	పరాక్రమవంతులగు నారాక్షసు
ఇతి = ఇట్లు; మతిం = బుద్ధిని; కృత్వా =	లు, ఈప్రకారముః శ్చయించి, యుద్ధా
దేసి; సంయుగాధినః = యుద్ధమగో	ధులయినెడఁబోయిరి.
రువారలై; జగ్ముః = పోయిరి.	అని, తాత్పర్యము.

జగజ్జ్వ ప్రదేదుశ్చ చిక్షేత్కృపా సాయకాః. ౩౮

జగ్గహు శ్చాపి తే వీరా నిర్యాంతో యుద్ధ మర్హదాః

టీక॥ వీరాః= పరాక్రమకాలులు	హుశ్చాపి=గ్రహించిరియు.
ను; యుద్ధదుమకదాః=యుద్ధమువిషయముయధికమయినమదముగల వారలునగు; తే= ఆరాక్షసులు; నిర్యాంతః= వెడలుడు; జగజ్జాశ్చ= జగమువలెననిచిరి. ప్రజేమశ్చ=సింహనాదములుచేసిరి. చిక్షుశ్చాపి=ఆక్షేపించిరి. సాయకాః= బాణములను; జగృ	పరాక్రమకాలులును యుద్ధమర్హదులునగునారాక్షసులు యుద్ధధూమికబోవుడు, గజికంచరి సింహనాదములుగావించిరి, శత్రువులనుగుజించి యాక్షేపవచనంబులాడిరి, బాణంబులంబట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్షేపితాస్ఫటనినై శ్చరాల చ వసుంధరా. ౩౮
రక్షసాం సింహనాదై శ్చ బ్రస్ఫటేవ తదాంబరమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; క్షేపితాస్ఫటనినై=అతివ్రలయొక్క-యుధుజములులేట్టుటలయొక్క-యుద్ధవలచేత; వసుంధరా=ధూమి; చరాలచ= చలించెను. సింహనాదై=సింహనాదములచేత; అంబరం=ఆకాశము; బ్రస్ఫటేవ=	పగిలినట్లుండెను. అప్పుడు, ఆ రాక్షసులయొక్కవ్రలచేత సుమహాస్ఫులవద్ధవలచేతను ధూమిచలనంబునొండెను; వారలసింహనాదంబుచే నాకాశంబు పగులునట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తేభినిషక్రియ్య మదితా రాక్షసేంద్రా మహాబలాః. ౪౦
చద్యత ర్వాసరాసీకం సముద్యత శిలాసగమ్

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయిన బలముగల; తే=ఆ; రాక్షసేంద్రాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు; మదితాః=సంతోషించి నవారలై; అభినిషక్రియ్య=పోయి; స	మద్యశశిలాసగం= ఎత్తైనబడినతాళ్ళును వృక్షములునుగల; రాసరాసీకం=వాసరాసేనను; చద్యతుః=చూచిరి. మహాబలకాలులగు నారాక్షసవీరు
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౮

స ౬౯

లు, అట్లు పరమసంతోషంబున యుద్ధో సన్నద్ధంబై యున్న వానర సైన్యముం
తాహంబుగడలుకొనంబోయి, పెను జూచిరి; అని, తాత్పర్యము.
తాళ్లును వృక్షంబులను బట్టుకొని యుద్ధ

హరయోపి మహాత్మానో దదృశుః సైన్యతం బలమ్. ౪౧
హస్త్యశ్వరథసంబాధం కింకిణీతనాదితమ్
నీలజీమూతసంకాశం సముద్యతమహాయుధమ్. ౪౨
చీప్తానలరవిప్రఖ్యై స్సర్వతో నైర్వలైః స్వీతమ్

<p>టీక॥ మహాత్మానః = అధికమయిన బలముగల; హరయోపి = వానరులును; హస్త్యశ్వరథసంబాధం = ఏనుగులచే తనుగుట్టములచేతను రథములచేతను నిం డినదియు; కింకిణీతనాదితం = చిఱు గంటలనూలులచేత భస్మింపఁ జేయఁబడి నదియు; నీలజీమూతసంకాశం = నల్ల నిమేఘముతో సమానమయినదియు; స ముద్యతమహాయుధం = ఎత్తొరబడినగా పుయాయుధములు గలదియు; సర్వ తో = అంతటను; చీప్తానలరవిప్రఖ్యైః మండుచున్నవిస్పృతోను సూర్యునితోనున మానులయిన; నైర్వలైః = రాక్షసుల</p>	<p>చేత; వృతం = చుట్టుబడినదియనగు; సైన్యతం = రాక్షససంబంధియయిన; బలం = సైన్యమును, దదృశుః = చూచిరి. మహావీరులగు వానరులును, గలా శ్వరథసంకీర్ణంబును రిద్దింబులంకరిచి టుగంటలచే మోగించుచున్నదియు మ హాయుధములధరించియంబిటను మండు చున్నదిగ్నిహూత్రమతోను సూర్యుని తోను సమానులయిన రాక్షసవీరులతోఁ గూడినట్ల నిమేఘంబువలె వచ్చుచున్నది యనగునారాక్షస సైన్యమును చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త ద్దృష్ట్వా బల మాయాంతం లబ్ధులక్షాః స్లవంగమాః. ౪౩
సముద్యతమహానైలా స్సంప్రణేదు ర్గ్రహాబలాః

టీక॥ మహాబలాః = అధికమయిన బల
ముగల; స్లవంగమాః = వానరులు; అ
యాంతం = వచ్చుచున్న; లక్షాః = అ; బ
లం = రాక్షససేనను; దృష్ట్వా = చూచి; ల

౧౨

౧౩

<p>ట్టలక్షాః=పొందఁబడిన యవకాశముగ లవారలై; సముద్యతమహాశైలాః=ఎ న్నబడిన పెద్దకొండలుగలవారలై; సం ప్రదేయః=అతిచిరి.</p>	<p>చ్చుచున్న యారాక్షసగేనంటాచి, తమ పరాక్రమంబునూపుటకవకాశముదొ రకినదినింతువులయి, మహాశైలంబు లంగొని, సింహనాదంబులు చేసిరి.</p>
<p>మహాబలకాలులగునవ్వావరులు, వ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

అమృష్యమాణౌ రక్షాంసి ప్రతి వర్తంతి వానరాః. ౪౪

<p>టీక వానరాః=వానరులు; అమృష్య మాణౌ=ఓర్వలేనివారలయి; రక్షాం సి=రాక్షసులనుగూర్చి; వర్తం తి=అతిచుచుండిరి.</p>	<p>వానరులు, రాక్షసులంటాచి యె వకాశాలక, గజింతుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత స్సముద్భుతైరవం నిశవ్య
రక్షోగణౌ వానరయూధపానామ్
అమృష్యమాణౌః పరహవణ ముగ్రం
మహాబలా భీమతరం వినేదుః. ౪౫

<p>టీక తతః=అంత; మహాబలాః=అ ధికమయినబలముగల; రక్షోగణౌ= రాక్షససమూహములు; వానరయూధ పానాం=వానరవీరులయొక్క; సము ద్భుతైరవం=సింహనాదధ్వని; నిశవ్య= విని; ఉగ్రం=భయంకరమయిన; పరహ వణం=శత్రువులసంతోషమును; అమృ ష్యమాణౌ = ఓర్వనినై; భీమత</p>	<p>రం=భయంకరముగా; వినేదుః=అతి చినది. అంత, మహా పరాక్రమకాలులగు నారాక్షసులు, వానరవీరులసింహనాద ధ్వనివినివారిసంతోషమునహింపంకా లక, మఱియుభయంకరముగాగజిం చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే రాక్షసబలం క్షారం ప్రవిశ్య హరియూధపాః

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౨౩

స ౬౯

విచేరు రుద్యునై నైపులై ర్మగా శ్శిఖరిణో యథా. ౪౬

టీక॥ తే=అ; హరియూధ హః=వా	ర్వశములువలె; విచేరు= విహరించిరి.
నరయూధపులు; ఘోరం= ధయంకర	అవానరవీరులు, ధయంకరాకారుల
మయిన; రాక్షసబలం = రాక్షసనైస్య	బగురాక్షససేనంబ్రవేశించి, పర్వసింహ
మును; ప్రవిశ్య=బాచ్చి; ఉద్యునై=పట్ట	లఃబట్టుకొనియుండుటచే, శిఖరింబుల
బడిన; నైపులై=పర్వతములచేత ; శిఖరి	తోనొప్పుచున్న పర్వతంబులకరిణి బ్ర
ణి=శిఖరములుగల; సగాయథా= ప	కాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి దాకాశ మావిశ్య కేచి దుర్వాన్యం ప్లవంగమాః
రక్షసైస్యేషు సంక్రుధ్ధా శ్చేరు ద్రుమశిలాయుధాః. ౪౭
ద్రుమాంశ్చ విపులసంఘా గృహ్య వానరపుంగవాః

టీక॥ దుర్మశిలాయుధాః=చెట్లును	ను; రక్షసైస్యేషు= రాక్షసనైస్యముల
వృక్షములును ఆయుధములుగాఁగల; వా	యందు; చేరు=తిరిగిరి.
నరపుంగవాః= వానరోత్తములయిన;	తాళ్ళను వృక్షములను ఆయుధము
ప్లవంగమాః=వానరులు; విపులసం	బుగాఁగొని యుద్ధంబు గావించునట్టి
ఘాత=వికాశములయిన బోచెలుగల;	యావానరులు , పెద్దపెద్దవృక్షంబుల
దుర్మాణ=వృక్షములను; గృహ్యచ(గృ	నుగ్రహించి , పరమక్రొద్ధులయి, కొం
హీత్వాచ)=గ్రహించియు ; సంక్రు	దతాకాశంబు నొందియు కొందఱు
ధాః=మిగిలియుం గోపించినవారల	ధూమిపైనుండియు , రాక్షసనైస్యం
యి; కేచిత్=కొందఱు; ఆకాశం=ఆకా	బులవిహరించిరి.
శమును; ఆవిశ్య=ప్రవేశించి; కేచిత్=	అని, తాత్పర్యము.
కొందఱు ; ఉర్వాన్యం=ఘూమియందు	

త ద్యుద్ధ మభవ ధ్వారం రక్షోవానరసంకులమ్. ౪౮

టీక॥ రక్షోవానరసంకులం= రాక్షసులచేతను వానరులచేతనునిండిన ; త

<p>తే=ఆ; యుద్ధం=యుద్ధము; ఘోరం= భయంకరము; అభవతే=అయెను. అస్పద, రాక్షసులకును వానిరుల</p>	<p>కును యుద్ధము భయంకరముగా జరిగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తే పాదపశిలాశైలై స్వక్రూర్వృష్టి మనూషమామ్
బాణౌ ఘై ర్వార్యమాణౌశ్చ హంయో భీమవిక్రమాః. ౪౯

<p>టీక॥ భీమవిక్రమాః= భయంకరము; యివపరాక్రమముగల; తే=ఆ; హంయః=వానరులు; బాణౌ ఘైః= బాణములచేత; వార్యమాణౌశ్చ= అర్జునులచేత; అర్జునులచేతను తా</p>	<p>కుః=చేసిరి. భయంకరపరాక్రమముగలవానరులు, రాక్షసుల ప్రయోగించు బాణములచేతను తా</p>
<p>దపశిలాశైలైః=వృక్షములచేతను తా</p>	<p>బడియునిలవక, రాక్షసులపై, వృక్షములను తా</p>
<p>క్రూరచేతను పర్వతములచేతను; అనూపమాం=పరిలేని; వృష్టిం=వర్షణమును; చ</p>	<p>కముగా గురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>

సింహనాదాక్ విశేషశ్చ రిణే వానరరాక్షసాః

<p>టీక॥ వానర రాక్షసాః=వానరులను రాక్షసులను; రిణే = యుద్ధమునందు; సింహనాదాక్=సింహనాదములను; విశేషశ్చ= అజచిరియు, చేసియు</p>	<p>వానరులరాక్షసులను, యుద్ధోత్సాహముగదుర, యుద్ధమునందు సింహనాదములంగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శిలాభి శ్చూరణయామాను ర్మృదుభావాక్ స్థవంగమాః. ౫౦

<p>టీక॥ స్థవంగమాః=వానరులు; యాశ్చూరణయామానుః=చూరణముగావించిరి.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	-------------------------

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౫

స ౬

వానరులు, రాక్షసులను తాలచే | అని, తాత్పర్యము.
మోడి, చూడఁజూచుకొనించిరి.

నిజఘ్న స్వయంగే క్రుధాః కవచాభరణావృతాః
కేచి ద్రథ గతాః వీరాః గజవాజీ గతానపి. ౫౦
నిజఘ్న స్వహసా ప్లత్య యాతుధానాః ప్లవంగమాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; స్వయం = స్వయం
గే = యుద్ధమునందు; క్రుధాః = కోపించి
నివారలయి; కవచాభరణావృతాః =
కవచములచేతను అభరణముల చేతను
కప్పబడినవారలగు; రథగతాః = రథ
మునొందిన; వీరాః = పరాక్రమకాలు
లను; గజవాజీ గతానపి = ఏనుగులను
గుఱ్ఱంబులనుబొందినివారలనుగూడ; ని
జఘ్నః = వధించిరి. ప్లవంగమాః = వా
నరులు; స్వహసా = వేగమున; అప్లత్య =
ఎగిరి; యాతుధానాః = రాక్షసులను;
నిజఘ్నః = వధించిరి.
కొందఱువానరులుయుద్ధంబునను
ద్ధులయి, పైకెగిరి, రథంబులను గుఱ్ఱం
బులను ఏనుగులను ఆరోహించి యు
న్నకవచంబులనుండినివారలునుఅభర
ణాలంకృతులునగు పరాక్రమ వంతుల
యినరాక్షసులంజంపిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తైలశృంగాచితాంగాశ్చ మష్టిధి ర్వాంతలోచనాః. ౫౧
చేరుః పేతుశ్చ నేదుశ్చ తత్ర రాక్షసపుంగవాః

టీక॥ తత్ర = ఆయుద్ధంబునందు; రా
క్షసపుంగవాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; తైల
శృంగాచితాంగాశ్చ = పర్వతశిఖరము
లచేతవ్యాపింపబడినదేహముగలవార
లునై; మష్టిధిః = పిడికిళ్ల చేత; వాంతలో
చనాః = క్రక్కబడినకండ్లుగలవారల
యి; చేరుః = కిరిగిరి. పేతుః = పడిరి. నే
దుశ్చ = అజచిరియు.
ఆయుద్ధంబునరాక్షసోన్మములు, ప
యింబడియుండు పర్వతశిఖరములతో
గూడిన దేహములుగలవారలయి, పిడికి
టిపోటులచే తైలపిడివలెవచ్చినకండ్లు
తో, కిరుగుచు, నేలంబడి, యజచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాశ్చ శరై స్తేష్టై ర్భిదుః కపికుంజరాః. ౫౩

శూలముద్గరఖగైశ్చ జఘ్నుః ప్రాసైశ్చ శక్తిభిః

టీక॥ రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును;	శ్చ=ఈపెలచేతను; శక్తిభిః=శక్తుల
త్వైష్టైః=కఱువులయిన; శరైః=బాణ	చేతను; జఘ్నుః=వధించిరి.
ములచేత; కపికుంజరాః=వానరశ్రేష్ఠ	రాక్షసులను కఱువు బాణములను
లను; విభిదుః=భేదించిరి. శూలముద్గర	శూలంబులనుముద్గరంబులను ఖడ్గంబుల
హస్తైశ్చ=శూలములచేతనుఇనుపగు	నుప్రాసంబులనుశక్తులను, వానరౌత్త
దిములచేతను శక్తులచేతను; ప్రాసై	ములవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం పాతయామాసుః పరస్పరజన్మైషిణిః. ౫౪

రివ్రకోడితద్ధిగాంగా స్తత వానరరాక్షసాః

టీక॥ తత్ర=అయ్యుద్ధమునందు; వాన	మాసుః=పడఁద్రోసిరి.
రరాక్షసాః=వానరులునురాక్షసులు	అయ్యుద్ధమునందు, వానరులునురా
ను; పరస్పరజన్మైషిణిః=ఒండొరులజ	క్షసులును, ఒకరినొకరుజయింపఁగోరి,
యించుటనుగోరువారలయి; రివ్రకోడి	దేహమంతయు, శత్రువులనెత్తుటందడి
తద్ధిగాంగాః=శత్రువులనెత్తురుచే	య, నొందురులంగొట్టుకొనిరి.
బూయిఁబడిన దేహముగలవారలయి;	అని, తాత్పర్యము.
అన్యోన్యం=ఒండొరులను; పాతయా	

తత శైల్లైశ్చ ఖగైశ్చ విస్ఫుట్టై ర్హరిరాక్షసైః. ౫౫

ముహూర్తేనా వృతా ధూమి రభవచ్ఛృణోతాఘ్లాతా

టీక॥ తతః=అంత ; ముహూర్తే	శైల్లైశ్చ=పర్వతములచేతను; ఖగై
న=రెండుగడియలచేత; ధూమిః=శబ్ద;	శ్చ=శక్తులచేతను; అవృతా=కప్పలు
హరిరాక్షసైః=వానరులచేతను రాక్ష	దినదియు ; శృణోతాఘ్లాతా = నె
నులచేతను; విస్ఫుట్టైః=విడువఁబడిన;	త్తురుచే దడిసినదియు ; అభవత్=

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౫౭

స ౬౮

అయెను.

అంత , మహావీరమాత్రంబున,
నాయుద్ధధూమియంతయు, వానరరా
క్షసులు ఒకరిపైనొకరు ప్రయోగించు

కొనిన పవిత్రంబులచేతను కన్తులచేత

నునింది, నెత్తురువెల్లువలయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికీర్ణపర్వతాకారై రక్షోభి రరిషర్జనైః. ౫౬

అసీ ద్వసుమతీ పూర్ణా తదా యుద్ధమదాస్వితైః

టీకః తదా = అప్పుడు; ద్వసుమతీ =
ధూమి; వికీర్ణపర్వతాకారైః = వెద
చల్లఁబడినపవిత్రంబుల యాకారంబు
వంటి యాకారముగలవారలును; అరి
మదనైః = శత్రువుల మదిఁంచువార
లును; యుద్ధమదాస్వితైః = యుద్ధగవ
మతోఁగూడినవారలునగు; రక్షోభిః =

రాక్షసులచే; పూర్ణా = నిండినది; అసీ
త = అయ్యెను.

అప్పుడు, యుద్ధధూమియంతయుఁ,
బవిత్రాకారులును శత్రుమదనములు
ను యుద్ధగవిఁతులునగు రాక్షసులక శే
బరంబులచేనిండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆక్షిప్తాః శ్చిష్యమాదౌశ్చ భగ్నశూలాశ్చ వానరైః. ౫౭

పున రంగై స్తథా చక్రు రాసన్నా యుద్ధ మద్భుతమ్

టీకః రాక్షసాః (అధ్యాపృతము) -
రాక్షసులు; వానరైః = వానరులచేత;
ఆక్షిప్తాః = ఎత్తివేయఁబడినవారలై; శ్చి
ష్యమాదౌశ్చ = ఎత్తివేయఁ బడుచున్న
వారలునయ్య; భగ్నశూలాశ్చ = విఘ్న
నఁబడినశూలములుగలవారలై; పునః =
మఱి; తథా = అట్లు; ఆసన్నాః = సమీ
పించినవారలై; అద్భుతం = అశ్చర్య
ముగా; అంగైః = అవయవములచేత;

యుద్ధం = పోరును; చక్రుః = చేసిరి.

వానరులు, రాక్షసులను, పైకెత్తిప
డవేయుచు, శూలాద్యాయుధంబులను
విఠిచిచీకాకుపఱచినను, రాక్షసులు,
ఓడక, వానరులమీదికిఁబోయి, చూప
రులకాశ్చర్యముగలుగునట్లు, కాశ్చంతే
తులఁ బోరుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

౧౭౮ వ్రతిపరాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౯

వానరాఁ వానరై రేవ జఘ్ను స్తే రజనీదరాః. ౫౮

రాక్షసాఁ రాక్షసైరేవ జఘ్ను స్తే వానరాలపి

టీక॥ తే=ఆ; రజనీదరాః= రాక్షసులు; వానరాఁ=వానరులును; వానరైరే	రాక్షసులచేత నె; జఘ్నుః=వధించిరి.
వ=వానరులచేత నె; జఘ్నుః=వధించిరి.	రాక్షసులు, వానరులతో నెవానరు
తే=ఆ; వానరాలపి=వానరులును; రా	లంగొట్టిరి; వానరులును, రాక్షసులతో
క్షసాఁ=రాక్షసులును; రాక్షసైరేవ=	నె రాక్షసులంబువారింపుచుండీరి.
	అని, తాత్పర్యము.

అక్షిప్య చ శిలా స్తేషాం నిజఘ్నూ రాక్షసా హరీఁ. ౫౯

తేషాం చా చ్ఛిద్య శస్త్రాణి జఘ్నూ రక్షాంసి వానరాః

టీక॥ రాక్షసాశ్వ=రాక్షసులును; తే	సులును; జఘ్నుః=వధించిరి.
షాం=అవానరులయొక్క; శిలాః=తా	రాక్షసులు, వానరులు ప్రయోగిం
ర్లను; అక్షిప్య=పట్టుకొని; హరీఁ=వా	చు శిలలనాడిసి పట్టుకొని వానరులం బ
నరులును; నిజఘ్నుః=వధించిరి. వానరా	హరించివధించివుచ్చిరి; వానరులును,
శ్వ=వానరులును, తేషాం= అరాక్షసు	రాక్షసులచేతియాయుధంబులం బెఱి
లయొక్క; శస్త్రాణి= ఆయుధములును;	కొని, రాక్షసులవిధించిరి.
అచ్ఛిద్య=పట్టుకొని; రక్షాంసి= రాక్ష	అని, తాత్పర్యము.

నిజఘ్నూ శ్వైలశూలాస్తైర్నిర్భిద్యశ్చ పరస్పరమ్. ౬౦

సింహనాదా నివేద్యశ్చ రథే వానరరాక్షసాః

టీక॥ వానరరాక్షసాః=వానరులు	రులును; నిజఘ్నుః= కొట్టుకొనిరి. నిర్భి
దురాక్షసులును; రథే = యుద్ధమునం	దుశ్చ=భేదించుకొనియు; సింహనా
దు; శ్వైలశూలాస్తైః=పర్వతములచేత	దాఁ = సింహవాదంబులను; వివేచ
నుశూలములచేతను ఇతరమయినయా	శ్వ=అఱచియు, చేసిరియుననుట.
యుధములచేతను; పరస్పరం=ఒండొ	వానరులును రాక్షసులును, యుద్ధం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౯

స ౬౯

బున, పర్వతంబులచేతను శూలాద్యా
యుధంబులచేతను, పరస్పరముజేహం
బుభేదిల్లి నెత్తురుగాటునట్లుఁడహరి. చు

కొని, సింహనాదంబులుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

భిన్నవర్తననుత్రాణా రాక్షసా వానరై హతాః ౬౧
రుధిరం ప్రస్రీతా స్రుత రససార మివద్రుమాః

టీక॥ తత్ర = ఆయుధధూమియం వలె; రుధిరం = నెత్తురును; ప్రస్రూతాః =
దు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; వానరైః = కాతీరి.
వానరులచేత; హతాః = కొట్టబడిన ఆయుధధూమియందు, రాక్షసు
వారిలై; భిన్నవర్తననుత్రాణాః = లు, వానరులచేతగొట్టబడినవారలు,
నలుకబడిన కవచములనుజేహసంరక్ష కవచంబులుపలికి, కత్తివాటుజేయబ
గపదార్థములుగలవారై; ద్రుమాః = డింకపక్షములుపాలుగాటునట్లు, నెత్తు
వృక్షములు; రససారమివ = బంకపాలు రుగాతీరి అని, తాత్పర్యము.

రథేనచ రథంరాపి వారణేనైవ వారిగమ్. ౬౨
హయేనచ హయం కేచిన్విజఘ్నన్ ద్వానరా రణే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వానరైః = వానరులు; రథే = యుద్ధమునందు; రథేనచ = రథముచేతనె; రథంరాపి = రథమును; వారణేనైవ = ఏనుఁగుచేతనె; వారిగం = ఏనుఁగున; హయేనచ = గుఱుముచేతనె; హయం = గుఱుమును; విజఘ్నన్ = వధించిరి.
కొందఱువానరులు, యుద్ధమునందు, రథముచేతరథమునువీలంగుచేత నేలంగునగుఱుముచేతగుఱుమును, విచిత్రముగాఁబ్రహించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనస స్పృహే ప్రకృహీత మనస్ఫలాః. ౬౩
హరయో రాక్షసాః జఘ్ను ద్రుక్ష మైశ్వ బహుశాభిః

టీక॥ హరయః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; ప్రహృష్టమనసః = సంతోష

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

<p>ముహూర్తినమనస్సుగలవారలై; ప్రగృహీతమనశ్శిలాః = గ్రహింపబడినతాత్పర్యమునమనస్సుగలవారలై; బహుళాభిః = పెక్కుకొమ్మలుగల; ద్రుమైశ్వర్యములచేతను; రాక్షసాః = రాక్షసులను; చఘ్నుః = కొట్టిరి.</p>	<p>వానరులందఱును, సంతృప్తహృదయులై, తాల్లవలెస్థిమయిన మనస్సుగలవారలై, పెక్కుకొమ్మలుగలవృక్షములను శిలలును జేకొని, రాక్షసులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త ద్యుద్ధ మభవ ఘోరం రక్షోవానర సంకులమ్. ౬౪.

<p>టీక రక్షోవానరసంకులం = రాక్షసులచేతను వానరులచేతను నిండిన ; తత్ = యుద్ధం = పోరు; ఘోరం = భయంకరము; అభవత్ = అయ్యెను.</p>	<p>అప్పుడు, రాక్షసులకును వానరులకును, పోరుభయంకరంబయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

క్షురప్రై రధశచంద్రైశ్చ భన్దైశ్చ నిశితైశ్చరైః

రాక్షసా వానరేంద్రాణాం చిచ్ఛిదుః పాదపాక్ష శిలాః. ౬౫

<p>టీక రాక్షసాః = రాక్షసులు ; అర్థచంద్రైః = అర్థచంద్రాకారములు ; క్షురప్రైశ్చ = బాణములచేతను ; భన్దైశ్చ = బద్దెములచేతను ; నిశితైః = కుటలమున; శరైః = బాణములచేతను; వానరేంద్రాణాం = వానరోత్తములముకల; పాదపాక్ష = వృక్షములను; శి</p>	<p>లాః = తాళ్ళను; చిచ్ఛిదుః = నరించి. రాక్షసులు, అర్థచంద్రాకారబాణములచేతను బద్దెములచేతను పీష్టములగు నితరబాణములచేతను వానరోత్తములు ప్రయోగించువృక్షములను శిలలును ఛేదించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విశ్లేషః పర్వతాగ్రైశ్చ ద్రుమైశ్చిన్దైశ్చ సంయుగహన్తైశ్చ కపిరక్షోధి రుణగణమా వసుధాఽభవత్. ౬౬

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨౦

స ౬౯

టీక॥ సంయుగే = యుద్ధమునందు; అభవత్ = అయ్యెను.
 విక్రేణః = వెలచల్లఁబడిన; పర్వతాగ్రై = యుద్ధమునందు, విజిగిపడిన పర్వ
 శ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ఛిన్నై = తశిఖరంబులచేతను ఛిన్నంబులగు వృ
 నలుకఁబడిన; మ్రైశ్చ = వృక్షములచేత
 ను; హతైః = చంపఁబడిన ; కపిక్షౌభి త్తుములచేతను హతులయిన వానరరా
 శ్చ = వానరరాక్షసులచేతను; చసుధా = య్యై. అసి, తాస్మర్యము.
 భూమి; దుగళమా = పొందఁగూడనిది;

తే వానరా గర్విత హృష్టచేష్టా
 స్థంగామ మాసాద్య భయం విముచ్య
 యుద్ధంతు సర్వే సహరాక్ష సై సై
 నానాయుధా శ్చక్రు రదీనసత్త్వాః. ౬౭

టీక॥ అదీనసత్త్వాః = తఱువకాని సైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; యు
 బలముగల; తే = ఆ; వానరాః = వాన ర్ధం = యుద్ధమును; చక్రుః = చేసిరి.
 రులు; సర్వేతు = అందఱును; గర్వితహృ యహాః = తాములగు నావానరులంద
 ష్టచేష్టాః = గర్వముగలుగునట్లుగాను ఱు, గర్వసంతోషంబులతోఁగూడినవా
 సంతోషముగలుగునట్లుగాను; సంక్రా రలయి, యుద్ధఘామి నొంది, నిర్భయ
 మం = యుద్ధమును; ఆసాద్య = పొంది; భ లయి, రాక్షసులనానావిధాయుధంబు
 యం = భయమును; విముచ్య = విడిచి; నా లుపెఱికికొని, వానింగొని, యారాక్ష
 నాయుధాః = నానావిధములైనయా సులతోఁగూడ, యుద్ధంబుగావించిరి.
 యుద్ధములుగలవారలై; సైః = ఆ; రాక్ష అసి, తాస్మర్యము.

తస్మిన్ ప్రవృత్తై రుములే విమదే
 ప్రహృష్యమాణేషు పలిముఖేషు
 నిపాత్య మానేషుచ రాక్షసేషు
 మహాషాయో దేవ గణాశ్చ నేదుః. ౬౮

౧౨౨ ప్రతిపరాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౯

❖

❖

టీక॥ తుమలే=దొమ్మియైన; త	లును; దేవగదాశ్చ=దేవసమాహము
స్థి=ఆ; విమదే=యృద్ధము; ప్రవృ	లును; నేదుః=అతిచిరి.
త్తే=జగంగా; వలీమభేష=వానరు	ఇట్లు, దొమ్మియృద్ధమునందు, వా
ల; ప్రహ్వవ్యమాదేష=సంతోషించు	నరులును సంతోషించునందుటయును,
చుండగా; రాక్షసేషవ=రాక్షసులు	రాక్షసులు తోఁచుటయును జూ
ను; సపాత్యమానేష=పడవేయబడు	చి, మహాభూతనుదేవతలును సంతో
చుండగా; మహాషయః=మహాభూ	షించుననఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హయం మారుతతుల్యవేగ
మారుహ్య శక్తిం నిశితాం ప్రగృహ్య
సరాంతకో వానర రాజనైవ్యం
మహాగోవం మీన ఇవావివేశ. ౬౯

టీక॥ తనః=అంశ; సరాంతకః =	సభవ=మత్స్యమువలె; అవివేశ= ప్ర
సరాంతకుడు; మారుతతుల్యవేగం =	వేశించెను.
వాయువ్రతో సమానమయినవేగముగ	అంత, సరాంతకుడు, వాయువే
ల; హయం=గజమును; ఆరుహ్య=	గంబగుగజమునాతోహించి, పట్టంబ
ఎక్కి; నిశితాం=శిక్షమయిన; శక్తిం=	గుశక్తింగొని, మహాసముద్రంబును మ
శక్తియగు సాయుధమును; ప్రగృ	త్స్యంబుప్రవేశించునట్లు, వానరనైవ్య
హ్య=పట్టుకొని; వానర రాజనైవ్యం=	మునుబ్రవేశించెను.
వాంఛిపథుడైన సుగ్రీవుని నైవ్యమును;	అని, తాత్పర్యము.
మహాగోవం=మహాసముద్రమును; మీ	

స వావరాశ సప్తశతాని వీరః
ప్రాసేన దీప్తేన వినిభిశ్చేద
ఏకః కదేనైత్ర రిపు మహాత్మా
జఘాస నైవ్యం హరిపుంగవానామ్. ౭౦

❖

❖

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩

స ౬౯

టీక వీరః= పరాక్రమశాలియగు;	ఘటయొక్క; సైన్యం=సేనను; జహ్ను
సః=అనరాంతకుండు; దీప్తేన=ప్రకా	న=వధించెను.
శించుచున్న; ప్రాసేన=ఈటెచేత;వా	పరాక్రమవంతుడగు నానరాంత
నరాక్ష=వానరులను; సప్తశతాని=ఏ	కుండు,దీప్తంబగుశక్తిచేనేడువందలవా
డునూలులను; విస్ఫిభేద=భేదించెను.	నరులనువధించెను; అట్లు,మహాబలుండ
మహత్తా = అధికమయినబలముగల;	గు నానరాంతకుండొకడు, తుణమా
ఇంద్రరిపుః = ఇంద్రశత్రువగునరాంత	త్రొంబునవానరసైన్యంబునగొట్టి చీకా
కుండు;ఏక=ఒక్కఁడు; తుణేన=తుణ	కుపఱిచెను.అని, తాత్పర్యము.
ముచేత;హరిపుంగవానాం=వానరశే	

దదృశుశ్చ మహత్కానం హయపుష్టే ప్రతిష్ఠితమ్
చరంతం హరిసైన్యేషు విద్యాధర మహాదళయః. ౭౧

టీక విద్యాధరమహాదళయః = వి	దదృశుశ్చ=చూచిరియు.
ద్యాధరులును మహాదళులును; హయ	విద్యాధరులుమహాదళులుమున్నగు
పుష్టి = గుఱ్ఱమువీపునందు; ప్రతిష్ఠి	వారలు,గుఱ్ఱంబుపైఁగూర్చుండి, వానర
తం=ఁజిన్నవాఁడును; హరిసైన్యేషు=	సైన్యంబుల విహరించుచున్నమహాబలుం
వానరసైన్యముల యందు; చరంతం=తి	డగునరాంతకుంజుచిరి.
రుగుచున్నవాఁడునగు; మహత్కానం=	అని, తాత్పర్యము.
అధికమయిన బలముగలనరాంతకుని;	

స తస్య దదృశే సూగోఽమాంసశోడిత కడఁమః
పతితైః పవతాకానై ర్వానరై రభినవ్యతః. ౭౨

టీక తస్య=అనరాంతకునియొక్క;	నెత్తురు చేతను బురదగలదియై; పతి
సః=ఆ; మాగఁ=మాగము;మాం	తైః=పడిన; పర్వతాకానైః= పర్వత
సశోడితకడఁమః= మాంసముచేతను	ముయొక్కయాకారమువంటియాకార

మగల; వానరైఁ=వానరులచేత; అభి	కోడితమయందై చచ్చి నేలంబడియుం
సంవృతఁ=కప్పబడినదై; దదృశేఁ=చూ	డుపర్వతాకారులగు వానరులక శేటరం
డబడెను.	బులచేభయంకరిందై చూడనొప్పెను.
అనరాంతకునిమాగఁము, మాంస	అని, తాత్పర్యము.

యావ ద్విక్రమితుం బుద్ధిం చక్రుః స్థవగ్రుంకవాః
తావ దేతా నతిక్రమ్య నిజేభేద నరాంతకః. ౭౩

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; స్థవగ్ర	క్రమించి; నిజేభేద=భేదించెను.
గ్రుంకవాః = వానరశ్రేష్ఠులు; విక్రమి	ఈ వానరోత్తములు, పరాక్రమిం
తుం=పరాక్రమించుటకు; బుద్ధిం=తలం	ప దలంచినంతలోనే, నరాంతకుండు
వును; చక్రుః=చేసినో; తావత్=అంత	దానిందెలిసి, వారబుడ్రయత్నించుటకు
లోపల; నరాంతకః=నరాంతకుండు; ఏ	మున్నెవారలవధించుచుండెను.
తా=ఈవానరులను; అతిక్రమ్య=అ	అని, తాత్పర్యము.

జ్వలంతం ప్రాస ముద్యమ్య సంగ్రామాగ్ని నరాంతకః
దదాహ హరినైన్యాని వనానీవ విభావసుః. ౭౪

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుండు; దహించెను.	
సంగ్రామాగ్నే= యుద్ధాగ్రమునందు;	నరాంతకుండు, యుద్ధమధ్యంబున,
జ్వలంతం=మండుచున్న; ప్రాసం=ఈ	మండుచున్నట్లున్న పాగింసంబులట్లు
టెను; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; విభావసుః=అ	గొనిదావానలంబువనంబుల దహించున
గ్నిః=వనానివ=అదవులనువలె; హరినై	ట్లు, వానరనైన్యంబులను దహించెను.
న్యాని=వానరనైన్యములను; దదాహ=	అని, తాత్పర్యము.

యావ దుత్పాటయామాను వృక్షాన్ గైలాన్ వనాకసః
తావ త్రాస హతాః శేతు వజ్రచక్ర త్రా ఇవాచరా. ౭౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స ౬౮

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోడల; వనా ములువలై; పేతుః = పడిది.
 కసః = వానరులు; వృక్షైః = చెట్లను; వానరులు, వృక్షంబులను గాని పర్వ
 శైలాః = పర్వతములను; ఉత్పాటయా తంబులనుగాని పెంజుకునంతలోపలనె,
 మాసుః = పెరికిరో; తావత్ = అంత వారలు, నరాంతకుని ప్రాసంబుచేచొ
 లో; ప్రాసహతాః = ఈ ప్రేచేగొట్టఁ దువఁబడినవారలై, వజ్రముచేచిన్నం
 బడినవారలై; వజ్రకృత్రాః = వజ్రముల బులగుపర్వతంబులకరణి, నేలంగూలిరి.
 చేభేదింపబడిన; అచలాభవ = పర్వత అని, తాత్పర్యము.

దిక్షు సర్వాసు బలివాన్ విచచార నరాంతకః
 ప్రమృద్నన్ సవతో యుద్ధే ప్రావృటాఃలే యథానిలః. ౭౬

టీక॥ బలివాన్ = అధికమయినబల యువువలై; విచచార = సంచరించెను.
 ముగల; నరాంతకః = నరాంతకుడు; బలవంతుండగు నరాంతకుండు,
 యుద్ధే = యుద్ధమునందు; సర్వతః = అం యుద్ధంబున, వానరసేనలన్నియు మ
 తటను; ప్రమృద్నన్ = మరించుచు; స దించుచు, వమాకాలవాయువువలె,
 ర్యాను = సమస్తములయిన; దిక్షు = ది ఎదురులేక, అన్నిదిక్కులందును, సంచ
 కులయందును; ప్రావృటాఃలే = వ రించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
 మాకాలమునందు; అనిలభవ = వా

నశేకు ధా వితుం వీరా న స్థాతుం స్పందితుం భయాత్
 ఉత్పతంతం స్థితం యాంతం సర్వాన్వివ్యాధ వీర్యవాన్. ౭౭

టీక॥ భయాత్ = భయమువలన; వీ అధికమయిన పరాక్రమముగలనరాంత
 రాః = పరాక్రమకాలులగువానరులు; కుండు; ఉత్పతంతం = ఎగురుచున్నవానిని;
 ధావితుం = పరుగెత్తుటకు; నశేకుః = చా స్థితం = నిలుచున్నవానిని; యాంతం = పో
 లలైరి. స్థాతుం = నిలుచుటకు; న(శే వుచున్న వానిని; సర్వాన్ = అందఱను;
 కుః) = చాలలైరి. స్పందితుం = కదలుట వివ్యాధ = కొట్టెను.
 కు; న(శేకుః) = చాలలైరి. వీర్యవాన్ = వానరవీరులు, భయంబునంతేసి, ప

రుగత్తుకుఁగాని నిలుచుటకుఁగాని, కన్మవానినిలుచున్నవానిని పోవుచున్నవా
దలుకుఁగాని, యశక్తులైరి. పరాక్రిష్ణిపోవుచున్నవానిని అందఱును ఒకరిపై
మవంతుండగునరాంతకుండు, ఎగురుచు ట్టఁగొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకేనాంతక కల్పేన ప్రాసేనాదిత్య లేజసా
భిన్నాని హరినైన్యాని నిపేతు ధారణేతలే. ౭౮

టీక॥ అంతక కల్పేన = యమునితో స, రణేతలే = భూతలమునందు; నిపేతు =
మానమయినదియు ; అదిత్యలేజసా = పతినివి.
సూర్యునియొక్క కాంతివంటి కాంతిగ మృత్యువువంటిదియు సూర్య లేజంబు
లదియునగు; ఏకేన = ఒకరిపై నప్రపాసే నగునా యొక్క ప్రాసముచే, వానిర నైన్య
న = ఈటెచేత; హరినైన్యాని = వానిర ములన్నియు భిన్నములయి, నేలంబడినవి.
సేనలు; భిన్నాని = భేదించుటనవై; ధ అని, తాత్పర్యము.

వజ్రవిషేష సదృశం ప్రాసస్యాభి నిపాతనమ్
నశేతు ర్వానరా స్పృధుం తే వివేదు మహాస్వనమ్. ౭౯

టీక॥ వానరా = వానరులు ; వజ్రవిషేషం = వజ్రముయొక్క డెబ్బ దుః = అఱచిరి.
సమానమయినప్రపాసస్య = ఈటె వానరులు, వజ్రాయుధముయొక్క
యొక్క; అభినిపాతనం = పొదుచుటను; డెబ్బతో సమానమయిన యాప్రాసము
స్పృధుం = సహించుటకు; నశేతుః = చాల యొక్క డెబ్బను సహించఁజాలక, మహా
రైరి. తే = ఆవానరులు; మహాస్వనం = అ ధ్వనిగలుగునట్లు, అఱచిరి.
ధికమయిన ధ్వనిగలుగునట్లుగా ; వివేదు అని, తాత్పర్యము.

పతతాం హరివీరాణాం రూపాణి ప్రచళాశితే
వజ్రభిన్నాగ్ర కూటాగాం శైలానాం పతతామవ. ౮౦

టీక॥ పతతాం = పడుచున్న ; హరివీరాణాం = వానిరవీరులయొక్క; రూ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౧౭౯

స ౬౯

పాణి=రూపములు; కప్రభిన్నాగ్రీకూ	శిరే=ప్రకాశించినవి.
టానాం=వజ్రాయుధముచేబగులగొ	అప్పుడువానరవీరులు, నరాంతకుని
ట్టబడిన యగ్రశిఖరములు గల; పత	చేఁ బ్రాసహతులై, వజ్రాయుధముచే
తాం=పడుచున్న; శైలానాం=పర్వ	భిన్నములగు శిఖరములుగల పర్వతం
తములయొక్క; రూపాణి(అధ్యాహ్వా	బులపగిది, నేలంబడిరి.
తము)ఇవ=రూపములువలె; ప్రచకా	అని, తాత్పర్యము.

యేతు పూర్వం మహాత్మానః కుంభకణేన పాతితాః

తే స్వస్థా వానరశ్రేష్ఠా స్సుగ్రీవ ముపతస్థితే. ౮౧

టీక॥ మహాత్మానః=అధికమయిన	గ్రీవుని; ఉపతస్థితే=పొందిరి.
బలముగల; యే=ఏవానరులు; పూర్వం	మున్నకుంభకణునిచే మూర్ఛి
మున్న; కుంభకణేన=కుంభకణు	తులయిపడియుండిన, బహుబలకౌల
నిచేతి; పాతితాః=పడఁద్రోయఁబడి	గువానరొత్తములు, ఈలోపల, మూ
రో; తే=ఆ; వానరశ్రేష్ఠాస్త=వాన	ర్భదేవీ, సుగ్రీవులయొద్దఁబడిరి.
రొత్తములుమాత్రము; స్వస్థాః=నె	అని, తాత్పర్యము.
చ్చాదినొందినవారలయి; సుగ్రీవం=సు	

విప్రేక్షమాణ స్సుగ్రీవో దదర్శ హరివాహినీమ్

నరాంతక భయత్రస్తాం విద్రవంతీ మితస్తతః. ౮౨

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; విప్రేక్ష	ను; దదర్శ=చూచెను.
మాణః=అంతటనుబూచుచు; నరాం	సుగ్రీవుడు, నలంప్రకృలంజూచి, న
కభయత్రస్తాం=నరాంతకువలనిభయ	రాంశకుఁభయంబున, ఇట్టిటుపాటుచు
మువలనభయపడినదియు; ఇతస్తతః=	న్న, వానరసేనంజూచెను.
ఇటునటు; విద్రవంతీ=పరుగెత్తుచున్న	అని, తాత్పర్యము.
దియునగు; హరివాహినీం=వానరసేన	

౧౫౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౯

జ్ఞ

జ్ఞ

విగ్రహం వాహినీం దృష్ట్వా స దదశి నరాంతకమ్
గృహీత ప్రాస మాయాంతం హయపుష్పే పరిష్కరితం. ౮౩

టీక స = అనుగ్రీవుడు; విమ	రాంతకః=దదన్=చూచెను.
తాం=పాటుచున్న; వాహినీం = సేన	అనుగ్రీవుడు, అస్లుభయంబునంబు
ను; దృష్ట్వా=చూచి; గృహీతప్రాసం=	రుగిస్తుచున్నతన సేనంజూచి, గుట్టంబు
పట్టుకొనఁబడిన యీటెగలవాడును;	మీదఁగూర్చుండి ప్రాసంబునకే బట్టివ
హయపుష్పే=గుట్టమువీవునందు; ప్రతి	చ్చుచున్ననరాంతకుంక నెను.
ష్కరితం=ఉన్నవాడును; అయాంతం=వ	అని, తాత్పర్యము.
చ్చుచున్నవాడునగు; నరాంతకం=న	

అథోవాచ మహాలేదా స్మగ్రివో వానరాధిపః
కుమార మంగదం వీరం శక్తశుల్క పరాక్రమమ్. ౮౪

టీక అథ=అంత; మహాలేదాః=	గదం=అంగదునిగూచి; ఉవాచ =
అధికమయినపరాక్రమముగల ; వాన	చెప్పెను.
రాధిపః=వానరరాజుఁడగు; స్మగ్రివః=	అంగ, మహాపరాక్రమకారియవా
స్మగ్రివుడు; వీరం=శూరుఁడును; శక్తి	వరరాజుండునగు స్మగ్రివుడు, ఇద్దరన
శుల్కపరాక్రమం = శేవేంద్రునితోన	కుంటోరెమహాపరాక్రమంబుగలయువ
మానమయినపరాక్రమముగలవాఁడున	రాజుండుగనుంగుంజూచి, యిట్లు, చె
గు; కుమారం=యువరాజయిన; అం	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం రాక్షసం వీరో యోసా మరగ మాస్థితః
క్షోభయంతం హరిబలం క్షిప్రం ప్రాదై విజయోజయ. ౮౫

టీక త్వం=నీవు; గచ్ఛ=పోమ్ము.	మరగం=గుట్టమును; అస్థితః=అధిష్ఠించి
యః=వి; అసా=ఈ; వీరః=వీరుడు;	యన్నాఁడో; తం(అధ్యాత్మతమ)=

జ్ఞ

జ్ఞ

ఆ ; హరిబలం = వానరసేనను ;
 తోభయంతం = కలంచుచున్న ; రాక్ష
 సం = రాక్షసుని ; ప్రాణైః = ప్రాణముల
 చేత ; వియోజయ = విడువబడినవానిం
 జేయుము.

నివు, పోయి, అదిగోగుట్టుచువై
 గూచుండి, వానరసేననింజయుండేకా
 కుండచుచున్నవీరుండగు నారాక్షసుని
 వధింపుము. అని, సుగ్రీవుండుంగడు. తో
 జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స భతుక వజ్రచనం శ్రుత్వా నివృపాతాం గదస్తతః
 అనీకా స్థేషుసంకాశా స్థేషూనీకా దివాంశుమాక. ౮౬

టీక|| తతః = అంతః ; సః = ఆ ; అంగ
 దః = అంగదుడు ; భతుకః = రాజయొ
 కిర ; వజ్రచనం = మాటను ; శ్రుత్వా = విని ;
 మేఘసంకాశాత్ = మేఘమతోసమా
 నిమిషమున ; అనీకాత్ = నైస్యముననుండి ;
 మేఘానీకాత్ = మేఘసమూహమున
 నుండి ; అంశుమానివ = సూర్యుడువలె ;

నివృపాతం = వెడలెను.
 అంత, ఆయంగదుడు, వానరరాజు
 మాటను విని, మేఘసమూహముననుండి
 సూర్యుండు వెడలివచ్చునట్లు, మేఘాకా
 రంబునవానరనైస్యముననుండి, వెడ
 లెను. అని, తాత్పర్యము.

శైలసంఘాత సంకాశో హరీశా ముత్తమోంగదః
 రరాణాం గదసన్నద్ధ స్సధాతులివ పవతః. ౮౭

టీక|| శైలసంఘాత సంకాశః = పర్వ
 తములయొక్కకుప్పతోసమానుండును ;
 అంగదసన్నద్ధః (సన్నద్ధాంగదః) = క
 ట్టబడిన బాహువులుగలవాడును ;
 హరీశాం = వానరులలో ; ఉత్తమః = శ్రే
 ష్ఠుండునగు ; అంగదః = అంగదుడు ; స
 ధాతుః = గైరిక ధాతువులతోఁగూడిన ;
 పర్వతభవ = పర్వతమువలె ; రరాణాం =

ప్రకాశించెను.
 అనేకపర్వతముల సమూహమంత
 టియకారముగల వానరశ్రేష్ఠుండగు
 నామంగదుండు, బాహువులుదాన్చి
 యుండుటచేత, గైరిక ధాతువులతోఁ
 గూడినపర్వతయొకరింట్రకాశించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

నిరాయుధో మహాతేజాః కేవలం నఖచంఘ్రీవాన్
నరాంతక మధికమ్య వారిపుశ్రోబ్రవి ద్యుః. ౮౮

టీక॥ నిరాయుధః=అయుధములు	వీరే=చెప్పెను.
లేనివాడును; కేవలంనఖచంఘ్రీవాన్=	వారికుమారుండగు నా.యంగదుం
గోళ్లుచదంతములునుమాత్రమెగలవాం	డు, ఏయాయుధమునచీసకొనక, నఖ
చును; మహాతేజాః=అధికమయినపరా	వలములు మాత్రమె యాయుధంబులు
క్రిమముగలవాఁడునగు; వారిపుత్రః=	గాఁగలవాండై, నరాంతకునియొద్దకుఁ
వారికుమారుండైన యంగదుఁడు; న	బోయి, యిట్లు, చెప్పెను.
రాంతకం=నరాంతకునిగూర్చి; అధిక	అని, తాత్పర్యము.
మ్య=బోయి; వచః= మాటను; అబ్ర	

తద్ద కిం ప్రాకృతై రేధి హానిభి స్త్వం కరిష్యసి
అస్మిన్ వజ్ర సమస్తకణం పాసం ధీప మమోరసి. ౮౯

టీక॥ తద్ద=విలు.త్వం=నీవు; ప్రాకృ	ప=వేయుము.
తై=అల్పలయన; ఏధి=ఈ; హానిభిః=	నింపుము; ఈ.యల్పవానలతోనీ
వానరులతో; కిం=ఏమి; కరిష్యసి=చే	కేయివని? వజ్రసమానంబగు, నీప్రాస
ముఁగలవు? అస్మిన్=ఈ; మమ=నాయొ	మును, నావక్షంబుపైవేయుము. అని,
కట; ఉరసి=ఊమ్మనందు; వజ్రసమ	యంగదుండునరాంతకునిగోఁడైపెను.
స్త్ర్యం = వజ్రముతోసమానమయిన	అని, తాత్పర్యము.
తాఁకుటగల; ప్రాసం=ఈపాసం; ధీ	

అంగదస్య వజ్ర శ్చ త్వా ప్రదుకోధ నరాంతకః
సందశ్య దశనై ర్దృష్టం వినిశ్చ్యన్య భుజంగవత్. ౯౦

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; అంగదస్య= అంగదునియొకట; వచః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౦౧

స ౬౮

మాటను ; శ్రుత్య=విని;దశనైః=పం
క్షచేత; ఓష్ఠం=పెదవిని; సందశ్య=కొ
టికి; భుజంగవత్=సర్పమువలె; విని
శ్వస్య=నిట్టూర్పులుపుచ్చి; ప్రచక్రో
ధ=మిగిలియుంగోపమునొండెను.

నరాంతకుండు , అంగదుఃమాట
నువిని, పంక్షచేతెదవికొనుకొని, కృ
ష్ణసహాయువలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు,
మిగిలియుంగుపితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

అభిగమ్యంగదం క్రుద్ధో వాలిపుత్రం నరాంతకః

ప్రాసం సమావిధ్య తదాంగదాయ

సముజ్జ్వలంతం సహసోత్సవజ్ఞః ౯౧

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుండు; నికొనుకు;దశసజ్జ=విడిచెను.

క్రుద్ధః=కుపితుండై; వాలిపుత్రం=వా
లికుమారుండగు; అంగదం=అంగదుని;
అభిగమ్య=ఎదురొగిసి; తదా=అప్పు
దు;సముజ్జ్వలంతం=మందుచున్నప్రా
సం=ఈపెను;సమావిధ్య=త్రిప్పి;సహ
సా=శత్రుమున;అంగదాయ=అంగదు

నరాంతకుండట్లుకుపితుండై, వాలి
పుత్రుండగు అంగదునిమీదికిఁబోయి ,
మందుచున్నప్రాసమునుగిరిగిఁబ్రిప్పి,
వేగంబునెంగదునిపైవేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వాలిపుత్రో రసి వజ్రకల్పే

బభూవ భగ్నోన్యపతచ్చ ధూమా

టీక॥ సః=ఆప్రాసము; వజ్రకల్పే=
వజ్రముతోసమానమయిన; వాలిపుత్రో
రసి=అంగదునితోమృనందు;భగ్నః=
విరిగినది;బభూవ=అయ్యెను . భూ

మా=నేలయందు;న్యపతచ్చ=పడెను.
ఆప్రాసము,వజ్రసమానమగునెంగ
దునివక్షుస్థముదాకివిరిగి, నేలంబు
ను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రాస మాలోక్య తదా విభగ్నం

సుపణా కృత్తరగ భోగకల్పమ్. ౯౨

తలం సముద్యమ్య స వాచిపుత్ర

స్తురంగమం తస్య జఘాస మూర్ధ్ని

టికాసః=ఆ; వాచిపుత్రః=వాచికు	రంగమం=గుఱ్ఱమును; మూర్ధ్ని=తల
చూరుడగునంగదుడు; తదా=అప్పు	యందు; జఘాసః=కొట్టెను.
దు; విభగ్నం=విడిగినదియు; సుపణా	వాచికుచూరుండగు నాయంగడుం
కృత్తరగభోగకల్పం=గరుస్థంతునిచే	దు, గరుస్థంతునిచేఖండింపబడు సర్ప
తెఖండింపబడిన సపణముయొక్క శరీర	మువలె, విడిగిపడిన యాప్రాసముంజూ
మలోనమానమయినదియు; తం=ఆ;	చి, యజచేయినె గ్రి, యతః గుఱ్ఱము నె
ప్రాసం=ఈపైను; ఆలోక్య=చూచి; త	త్తమీవంగాట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
లం=అజచేసి; సముద్యమ్య=ఎత్తి; తు	

సమగ్న తాలు స్ఫుటితాక్షితారో

నిహాగ్రత జిహ్వా చల సన్నికాశః. ౯౩

స తస్య వాజీ నిపపాత ధూమా

తల ప్రహరేణ వికిరణ మూర్ధా

టికా అచలసన్నికాశః=పపణతము	గలదై; ధూమా=నేలయందు; నిపపా
తోనమానమయిన; తస్య=ఆనరాంత	త=పడెను.
కునియొక్క; సః=ఆ; వాజీ=గుఱ్ఱము;	పపణతాకారమగు నానరాంతకు
తలప్రహరేణ=అజచేతిదెబ్బచేతి; వి	గుఱ్ఱము, అంగదునియజచేతి దెబ్బకు,
కిరణమూర్ధా=పలిగినతలగలదై; నిమ	తలపలిలి, దవడలులోనికిబోయి, కం
గ్నతాలుస్ఫుటితాక్షితారః= అగనిన	టిగ్రుడ్లుపగిలి, నాలుక వెలువడ, నేలం
దవడలును పలిగిన కంటిగుడ్లునుగలదై;	గూలెను. అని, తాత్పర్యము.
నిహాగ్రతజిహ్వ=వెలువడిన నాలుక	

నరాంతకః కోధ వశం జగము

హతం తురంగం పతనం నిరీక్ష్య. ౯౪

సముష్టి ముద్యమ్య మహాప్రభావో

జఘాన శీషేణ యుధి వాలిపుత్రమ్

టీక॥నరాంకకః= నరాంతకుడు; హతం=దంపటదినదియు; పతనం=పడినదియునగు; తురంగం=గుఱ్ఱమును; సమీక్ష్య=చూచి; కోర్ధవశం=కోపము యొక్క-అధీనతను; జగము=పొందెను. మహాప్రభావః= అధికమయినప్రభావముగల; సః=అనరాంతకుడు; ముష్టిం=పిడికిలి; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; యుధి=యుద్ధమునందు; వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైన	యంగదుని; శీషేణ=తలయందు; జఘాన=కొట్టెను. మహాప్రభావః=నరాంతకుడు, తనగుఱ్ఱముహతమైనలంగులుటనుచు, పరమకుపితుడై, పిడికిలిపెత్తి, యుద్ధంబున వాలిపుత్రుండగు, నంగదుని, తలపైబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అథాంగదో ముష్టి విభిన్న మూర్ధాః

సుస్థావ తీవ్రం రుధిరం భృశోన్లమ్. ౯౫

ముహూవిజక్వాం ముమోహరాపి

సంక్షాం సమాసాద్య విసిష్టియేచ

టీక॥అథ=అంత; అంగదః= అంగదుడు; ముష్టివిభిన్నమూర్ధాః= పిడికిలిచేబగిలినతలగలవాడై; తీవ్రం=తీక్షణమును; భృశోన్లం=మిక్కిలియు వేడియునగు; రుధిరం=నెత్తురును; సుస్థావ=కాఠిని. ముహూః=పలుమాటు; విజక్వాం=మందెను, కోపించెననుట; ముమోహరాపి=మూర్ఛిలైనను; సంక్షాం=తల	విసి; సమాసాద్య=పొంది; విసిష్టియేచ=ఆశ్చర్యపడెను. అంత, నంగదుండు, నరాంతకుని పిడికిలిపొటునకుతలపగిలి, వేడినెత్తురుకార్చుచు, పలుమాటు, కోపంబునొందియు మూర్ఛిల్లియు, దుడకుండెలివొంది, నరాంతకునిబలమునకచ్చెరువునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

౧౩౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౮

అథాంగదో వజ్ర సమాన వేగం
సంవత్సరా ముష్టిం గిరిశృంగ కల్పమ్. ౧౬
నిపాతయామాస తదా మహాత్మా
నరాంత కస్యోరసి వాలిపుత్రః

<p>టీక అథ-అంతః;తదా-అప్పుడు;వాలిపుత్రః=వాలికొడుకును;మహాత్మా=అధికమయినబలముగలవాడునగు;అంగదః=అంగదుడు;వజ్రసమానవేగం = వజ్రముతోనరియయినవేగముగలదియు; గిరిశృంగకల్పం=పర్వతశిఖరమతోనమానమయినది యనగు;ముష్టిం= పిడికిలిని; సంవత్సరం=మడిచి;నరాంతకస్య=నరాం</p>	<p>తటనియొక్క;దీరసి=ఊమ్మనందు;నిపాతయామాస=వేసెను. అంత,మహాబలుండగు వాలికుమారుడైనయంగదుండు, వజ్రముంబోలిన పర్వతశిఖరాకారంబగుపిడికిలి నలవరించి,నరాంతకుఁ ఊమ్మపైఁ బొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సముష్టి నిష్పిష్ట విభిన్నవత్సా
క్వాలావమచ్ఛాదిత దిగ్దగాత్రః. ౧౭
నరాంతకో ధూమితలే పపాత
యథా చలో వజ్ర నిపాతభగ్నుః

<p>టీక సః=ఆ;నరాంతకః=నరాంతకుండు;ముష్టినిష్పిష్టవిభిన్నవత్సా= పిడికిలిచేనలపఁబడినదియుఁ బలిగినదియునగు ఊమ్మగలవాడై;క్వాలావమచ్ఛాదితదిగ్దగాత్రః=మంటవలెఁ దైకగురుచున్న సెత్తురుచేఁబూయఁబడిన జహముగలవాడై ; వజ్రనిపాతభగ్నుః=వజ్రముయొక్కచేటుచేతవిడిగిన ; అచ</p>	<p>లోయథా=పర్వతమువలె ; ధూమితలే=నేలయందు;పపాత=పడెను. అనరాంతకుండు, అంగదునిపిడికిలిచేటుచే , ఊమ్మపగిలియు నలంగియు, దైకుద్దమిండు సెత్తురుదారలంబొంగుచు,వజ్రాయుధముచే నఱుకఁబడినపర్వతముభంగి, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౦౫

స ౬౯

అథాంతరిక్షే క్రిదశోత్తమానాం
వనోకసాం చైవ మహాప్రణాదః. ౯౮
బభూవ తస్మిన్నిహతేగ్ర్యవీరే
నరాంతకే వాలినుతేన సంఖ్యే

<p>టీక॥ అథ=అంతః; అగ్ర్యవీరే = శ్రేష్ఠులైనవీరులడగు; తస్మిన్ = అ; సరాంశి = సరాంతకుడు; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; వాలినుతేన = వాలికుమారులైన నరులదనిచేత; హతే = చంపబడఁగా; అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు; క్రిదశోత్తమానాం = కేవలతాశ్రేణులయొక్కయు; వనోకసాం చైవ = వానరుల</p>	<p>యొక్కయు; మహాప్రణాదః = మహాఘోషము. అంతః, వీరోత్తముడగునానరాంతకుని, అంగదుండు, యుద్ధమున విధింపఁగానే, కేవలమునవానరులను గావించుంతోపఘ్నములు, నింగిముట్టచేలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అథాం గదో రామ వనఃప్రహరణం
సురుషురం తస్మిన్కృతవాక్ హి విక్రమం. ౯౯
విసిష్ఠి యే సోఽగ్రతీర్థవిక్రమః
పునశ్చ యుద్ధే స బభూవ హర్షితః

<p>టీక॥ అథ=అంతః; అంగదః=అంగ మః; అధిగములయినబలపరాక్రమముడు; రామవనఃప్రహరణం=రామవనముననున్న సంతోషింపఁజేయునదియు; సురుషురం=చేరునలవిగానిదియునగు; విక్రమం = పరాక్రమమును; ధీనవాంఛైః=పునశ్చ=మఱియు; యుద్ధే=కృతవాక్ హి = చేసినాడు గదా! పోరునందు; బభూవ=సన్నద్ధుడయ్యెంతః=ఆకారణమువలన; అతివీర్యవిక్రమము.</p>	<p>అంగుల; సోపి = ఆరాముండును; విసిష్ఠియే=అశ్చ్యౌపదేను. సః=ఆయంగదుండు; హర్షితః = సంతోషింపఁజేయుటచేత; పునశ్చ=మఱియు; యుద్ధే=కృతవాక్ హి = చేసినాడు గదా! పోరునందు; బభూవ=సన్నద్ధుడయ్యెంతః=ఆకారణమువలన; అతివీర్యవిక్రమము.</p>
--	--

అంత, నంగదుండు, రామునిన | మ అచ్చర్యమనొంది క్షాపించెను; అ
స్సంకు సంతోషముగలుగునట్లుగా దు | గంగదుండునా, సంతోషుండై, మఱల
మరలమయిన పరాక్రమంబు చేయుట | శుద్ధపన్నుధుండియ్యెను.
వలన, మహాపరాక్రముడగు రాముం | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామానుజే, అధికాస్యే,

యథకాండై, ఏకోనన ప్రసతమస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, మహాభావించికాఖ్యాతంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యథకాండైకోనన ప్రసతమస్సగళః

మనీసింది.

—
అ

న ప్రసతమస్సగళః సారథిః.

నరాంతకం హతం దృష్ట్వా దుక్రుతు నైర్భగవతభాః

దేవాంతక స్త్రిమూర్ధాన పాలస్త్యశ్చ మహాదత్తః.

టిక నైర్భగవతభాః = రాక్షసశ్రేణి అతిచిరి.

దుక్రుతు; దేవాంతకః = దేవాంతకుండు

ను; పాలస్త్యశ్చ = పాలస్త్యునివంశమున

బుట్టిన; త్రిమూర్ధాన = త్రిశయండును;

మహాదత్తశ్చ = మహాదత్తుండును;

హతం = వధింపబడిన; నరాంతకం = న

రాంతకుని; దృష్ట్వా = చూచి; దుక్రుతుః =

రాక్షసశ్రేణులగు దేవాంతకుండు

ను త్రిశయండును మహాదత్తుండును, న

రాంతకుండు హతంబగుటను చూచి,

దుఃఖించున నతిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అరూఢో మేఘసంకాశం వాః కేంద్రం మహోదరిః

వాల్మీకీత్రం మహావీర్య మభిదుద్రావ వీర్యవాన్. ౨

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పురుషుని; అభిదుద్రావ = గతమైన.

రాక్రమముగల; మహోదరిః = మహోదరుడు; మేఘసంకాశం = మేఘముతో సమానమయిన; వాః కేంద్రం = గజశ్రేణి మయిన యేనుంగువారోహించి, మహావీర్యం = అధికమయిన పరాక్రమముగల; వాల్మీకీత్రం = వాల్మీకియొక్క వయస్సు.	మహాపరాక్రమశాలియగు మహోదరుడు, మేఘసమానంబగు నున్న మయిన యేనుంగువారోహించి, మహాపరాక్రమశాలియగు వాల్మీకిమారుండయిన యంగదునింకఁజేసెను.
--	--

భ్రాతృవ్యసన సంతప్త స్తథా జేవాంతకో బవీ

అచాయ పరిఘం దీప్త మంగదం సమభిద్రవత్. ౩

టీక॥ తథా = అట్లు; బవీ = అధికమైన (సమభిద్రవత్) = గతమైన.

యిన బలముగల; జేవాంతకో = జేవాంతకుడు; భ్రాతృవ్యసన సంతప్తః = తోటి బుట్టివు మంథముచే దపింపఁజేయఁబడినవాడై; దీప్తం = మంచుచున్న; పరిఘం = ఇనుపగుడియను; అచాయ = గ్రహించి; అంగదం = అంగదుని; సమభిద్ర	అట్లు, బలవంతుండగు జేవాంతకుడు, తోటిబుట్టివు హతుండగుటకు దుఃఖితుడై, జేదీప్యమానంబగు పరిఘంబుగొని, యంగదునిమీదికి దలెను.
---	---

రథ మూర్తిశ్య సంకాశం యుక్తం పరమవాజిభిః

అస్థాయ త్రిశిరా వీరో వాల్మీకీత్ర మధాభ్యయాత్. ౪

టీక॥ అథ = అంత; వీరాః = పరాక్రమశాలియగు; త్రిశిరాః = త్రిశిరుడు; పరమవాజిభిః = ఉత్తమవాజులు.	అదీశ్యసంకాశం = సూర్యునితో సమానమైనదియ; పరమవాజిభిః = ఉత్తమవాజులు.
--	---

జ

జ

మమలగుగట్టములతో; యుక్తం=కూ
డినదియునగు; రథం=రథమున; ఆస్థా
య=అధిష్ఠించి; వాచివుత్రం=వాచికొ
దుకై వయంగదు; ఆభ్యయాల = ఎ
దుకొనిపోయెను.

అంశ, వీరుండగుప్రికిరుండు, సూర్య
నింబమున లెవెలుంగుడున్న యుత్తమా
శ్వంబులు పూర్వనరథమునకిది, వాచి
వుత్తుండగునంగదుఁడైఁబోయెను.
అం, తాత్పర్యము.

స త్రిభి ర్దేవ ర్షమై నైర్వతేంద్రై రభిద్రుతః

వృక్ష ముత్పాటయామాస మహావిటప మంగదః

టీకాసః=అ; అంగదః=అంగదు;
దు; దేవదర్శమై= దేవశిలగర్వము
నుహించునట్టి; నైర్వతేంద్రైః=రా
క్షసశ్రేష్ఠులచే; త్రిభిః=మూవ్వరిచే; అభి
ద్రుతిః=అటుముంబడినవాడై; మహావిట
పం=పెద్దకొమ్మలుగల; వృక్షం=చెట్టు

ను; తిత్పాటయామాస=పెల్లగించెను.
ఆమంగదుడు, అట్లు దేవశిలగ
ర్వమునుంచునట్టిరాక్షసోత్తములుము
వ్వరుగఁబోయి; వచ్చుటంబొది, పెద్ద
కొమ్మలులవృక్షంబొకటిఁ దెల్లగిం
చెను. అం, తాత్పర్యము.

దేవాంతకాయ తం వీర శ్చిక్షేప సహసాంగదః

మహావృక్షం మహాకాళం శిరోదీప్త మివాశమ.

టీకావీరః= సహస్రముకాలియగు;
అంగదః=అంగదుడు; శిరో=కంఠము
దు; దీప్తం=పరకాశించుచున్న, అశఃమ
వ=వ జాయుధమునువలె; తం=అ; స
హాకాళం=పెద్దకొమ్మలుగల; మహావృ
క్షం=పెద్దవృక్షమున; సహసా=శఘ్ర
మున; దేవాంతకాయ= దేవాంతకని

శిరో=చిక్షేపం చేసెను.
వీరుండగు నంగదుడు, దేవేంద్రుఁ
డు వ జాయుధమును ప్రయోగించున
ట్లు, పెద్దకొమ్మలుగల మహావృక్ష
మును, శఘ్రంబున, దేవాంతకనిపైవైచె
ను. అం, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర ప్రతిచేద శతై రాశి విహితైః

జ

జ

స వృక్షం కృతమాలోక్య ఉన్నపాత తదాంగదః. ౭

టీక॥ త్రిశిరాః=త్రిశిరుడు; అశివిమో=రెను.

పక్షైః=కృష్ణసపామలతోఁ బోలె-గ
ల; శరైః=బాణములచేత; గం=అచ్చెట్టు
ను; ప్రచిచ్ఛేద=ఖండించెను. తదా=అ
ప్పుడు; సః=ఆ; అంగదః=అంగదుడు;
కృతం=భేదింపబడిన; వృక్షం=చెట్టు
ను; ఆలోక్య=చూచి; ఉన్నపాత = ఎగి

త్రిశిరుడు, తీక్షణులగుబాణంబు
లచేనావృక్షమును భేదించెను ; అంగ
దుడు, వృక్షంబు భేదింపబడుటను జూ
చి, యంతనాకాశంబున కుద్గమించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స వవషా తతో వృక్షా శైలాంశ్చ కపికుంజరః

తా ప్రచిచ్ఛేద సంక్రద్ధ ప్రీశిరా సిశిలై శ్శతైః. ౮

టీక॥ తతః=అంత; కపికుంజరః = కృష్ణపర్వతములను; ప్రచిచ్ఛేద = భే
వాసర శ్రేష్ఠుండగు; సః= అయంగదుఁ
డు; వృక్షా=చెట్లను; శైలాంశ్చ =
పర్వతములను; వవషా=కుశిసేను. త్రి
శిరాః=త్రిశిరుడు; సంక్రద్ధః=మిగి
లియుండుపితుఁడై; సిశిలైః=కఠకులయ
న; శరైః=బాణములచేత; తా=ఆ
వృక్షపర్వతములను; ప్రచిచ్ఛేదముచే
యంగదుడు, వృక్షంబులను పర్వతంబు
లను గురియొ, ద్రిశిరుండు సంక్రద్ధుండై,
వాఁనన్నిటినిగఠకుబాణంబులఖండించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాగ్రేణ తా వృక్షా బభంజత మరాంశకః

త్రిశిరా శ్చంగదం వీర మభిదుద్రావ సాయతైః. ౯

టీక॥ మరాంశకశ్చ = దేవాంశకుం
దును; పరిఘాగ్రేణ=ఇనుపగుడియచివ
రిచేత; తా=ఆ; వృక్షా=చెట్లను; బభంజ
=తేవాంశకుండు, పరిఘాగ్రంబున

దును; వీరం=పరాక్రమవంతుండగు; అం
గదం=అంగదుని; సాయతైః=బాణము
లచేత; అభిదుద్రావ=తఱిమెను.
దేవాంశకుండు, పరిఘాగ్రంబున

నంగదుండు ప్రయోగించు వృక్షంబులఁ గంటులచే, వీరుండగు నంగదునినొప్పిం దట్టివేయుచుండెను; త్రికుండు, బా జెను. అని, తాత్పర్యము.

గజేన సమభిద్రుశ్య వాలిపుత్రం మహూదరః

జఘానోరసి సంక్రుద్ధ స్తోమతై ర్వజసన్నితైః. ౧౦

టీక॥ మహూదరః = మహూద ఘానంకొట్టెను.
రుండు; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుం గుపి మహూదరుండు, పరమకుపితుం డుండై; గజేన = ఏనుంగుచేత; వాలిపు త్రం = వాలికొడుకైనయంగదుని; సమ మి, వజ్రసమానములగు తోమరంబుల భిద్రుశ్య = తఱిమి; వజ్రసన్నితైః = వజ్ర చే, నంగదునినొమ్మనంగాట్టెను.
మతో సమానములయిన; తోమరైః = చి అని, తాత్పర్యము.
ల్లకొలలచేత; ఉరశి = జొమ్మనందు; చ

జేవాంతకశ్చ సంక్రుద్ధః పరిఘేన తదాంగదం

ఉపగమ్యాభి హత్యాశు వ్యపచక్రామ చేగవా. ౧౧

టీక॥ చేగవా = అధికమయినచేగ నకడుబోయెను.
ముగల; జేవాంతకశ్చ = జేవాంతకుండు చేగవంతుండగు జేవాంతకుండును, ను; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుండోపించిన క్రుద్ధుండై, యప్పుడు, అంగదునిమీదికి వాండై; తదా = అప్పుడు; అంగదం = అం బోయి, శిఘ్రమునఁబరిఘముతో నంగదు గదుని, ఉపగమ్య = సమీపించి; అశు = శీ వింబహరించి, యవకాశముగల్గింపై, ఘ్రముగా; పరిఘేన = ఇతఁడగుచియచే వెనుకకుబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
త; అభిహత్య = కొట్టి; వ్యపచక్రామ = వె

న త్రిభి నైకృతశ్రేష్ఠై ర్యుగప త్సమభిద్రుతః

నవివృణే మహారేణ వాలిపుత్రః ప్రతాపవా. ౧౨

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౩౧౧

స ౭౦

టీక॥ మహా లేజాః=అధికమయినలే
జన్ముగలవాడును; ప్రతాపవాక్=అధి
కమయిన పరాక్రమముగలవాడునుగు;
వాలిపుత్రః=వాలి కొడుకైన; సః=అ
యంగడుడు; త్రిభిః=ముగ్గురైన; నైర్ప
తశ్రేష్ఠేః = రాక్షసోత్తములచేత;
యుగవత్= ఏకకాలమున; సవభీద్రు
తః= తలుముబడినవాడైయు; నవివ్య

ధే=దుఃఖంపడవ్యై.
మహలేజుండును మహాపరాక్రమ
శాలియునగు వాలికుమారుడైన య
యంగడుండు, అట్లేకాలమునమువ్వ
రు రాక్షసోత్తములచే నెదిరింపబడి
యు, నంతమాత్రమువ్యధనొందలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

స చేగవా న్మహాచేగం కృత్వా పరమదుజ్జయః
తలేన భృశ ముత్పత్య జఘానాస్య మహాగజమ్. ౧౩

టీక॥ చేగవాక్=అధికమయినచేగ
ముగలవాడును; పరమదుజ్జయః=మి
ఠిరియుచుజ్జయిండునుగు; సః= అ
యంగడుడు; మహాచేగం=అధికమయి
నచేగమును; కృత్వా=చేసి; భృశం=
మిఠిరియు; ఉత్పత్య=ఎగిరి; అస్య=
తమహూదరుని యొక్క; మహాగ

జం=గొప్పయేనుంగును; తలేన= అట
చేతిచేత; జఘాన=కొట్టెను.
చేగవంతుండునుబరమదుజ్జయం
డునగునాయంగడుండు, మహాచేగంబు
నవలంబించి, పైకెగిరి, మహూదరుండె
ఠిరియై మహాగజులనునటచేతం జల
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తేన ప్రహరేణ నాగరాజస్య సంయుగే
పేతతు లోచనే తస్య విననాద సవారణః. ౧౪

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమనందు;
తస్య=అయంగడునియొక్క; తేన=ఆ;
ప్రహరేణ=దెబ్బచేత; తస్య=ఆ; నా
గరాజస్య= గజశ్రేష్ఠుమయొక్క; లో
చనే=కన్నుల; పేతతు=పడినవి సః=ఆ;

వారణః=ఏనుంగు; విననాద=అటచెను.
యుద్ధంబున, నాయంగడుని దెబ్బ
కు, అమహూదరుండుయేనుంగుకన్నులు
రెండునువీడిపడినవి; అయేనుంగును అ
టచెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౩౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౦

విషాదాంతాస్య నివర్త్య వాల్మీకి మహాబలః
జీవాంతక మభిప్లవ్య తాడయామాస సంయుగే. ౧౫

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలః కొట్టెను.
ముగల; వాల్మీకిః= వాల్మీకిమతైన మహాబలఃకాలియగునంగదుండు, మ
యంగదుండు; అస్య=ఈయేనుంగుయొ ఘోరరునియేనుంగుదంతమును బెట్టి,
కరః; విషాదం=కొమ్మను; నివర్త్య యుద్ధంబున, జీవాంతకనిమిడిగిడుమి,
చ=పెట్టియు; సంయుగే=యుద్ధము దానిచేసిననిగొట్టెను.
నందు; జీవాంతకం=జీవాంతకునిగూ అని, తాత్పర్యము.
ర్చి; అభిప్లవ్య=ఎగిరి; తాడయామాస=

స వివ్యలిత సర్వాంగో వాతోద్ధూత ఇవద్రువః
లాక్షరస సవగాంచ సుప్రస రుధిరం ముఖాత్. ౧౬

టీక॥ సః=ఆ జీవాంతకుండు; వివ్యలితం=నెత్తురును; సుప్రసవ=కాత్తిను.
లితసర్వాంగః = స్వాధీనతదప్పినసమ లంత, జీవాంతకుండు, వాయువు
స్తావయవములును గలవాండ్రై; వాతో చేత్రోయంబడినవృక్షంబుపడిరి, నిశ్చే
ద్ధూతః= గాలిచే నెగురుఁగొట్టఁబడిన; వుండెపడి, నోటనుండి, లత్రుకరసము
మృదుత్వ(స్థితః)= వృక్షమువలెనున్న వంటినెత్తురుగ్రగిరిను.
వాండ్రై; లాక్షరస సవగాంచ=లత్రుకర అని, తాత్పర్యము.
సమతో సమానమయినవన్నెగల; రుధి

అథాశ్వస్యతేజాః మహాకృచ్ఛా దైవాంతకో బలీ
అవిధ్య పరిఘం ఘోర మాజఘాన తదాంగదమ్. ౧౭

టీక॥ అథ=అంత; తదా = అప్పుడునగు; జీవాంతకః=జీవాంతకుండు;
దు; మహాతేజాః= అధికమయినపరా కృచ్ఛాల్=కష్టమువలన; అశ్వస్య=హి
కృమముగలవాడును; బలీ=బలవంతుఁ అడిగి; ఘోరం= భయంకరమయిన;

పరిఘం=ఇనుపగుడియను; అవిద్య=ప్రిదునగుచేవాంతకుం, డెట్టకెలకు, డొంట్
ప్రి; అంగదం=అంగదున; అజఘాన=టవొంది, భయంకరాకారంబగు పరి
కొట్టెను. ఘంబుగిరిగిరిండ్రిప్రి యంగదుంగొట్టె
అంత, మహాతేజుండునుమహాబలుం ను అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాధి హతశ్చాపి వానరేంద్రాశ్శుభ స్తుదా
జానుభ్యాం పతితో ధూమా ఘనరేవా త్వపాతహ. ౧౩౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వానరేంద్రా ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము.)
త్తజః=వానరరాజుకొడుకైనయంగ అప్పుడు, వానరరాజపుత్రుండగు
దుండు; పరిఘాధిహతశ్చాపి=ఇనుపగు నంగదుండు, పరిఘంబుచే గొట్టెబడి
దియచేగొట్టెబడినవాడయ్యు; జాను యు, మ్రోకాళ్ళఘమయింట, బో
భ్యాం=మ్రోకాళ్ళచే; సూమా=నేల రగిలంబడి, తన బులునెలేచెను.
యందు; పతితో=పడినవాడై; ఘనరే అని, తాత్పర్యము.
వ=మలలన; ఉత్పాత=లేచెను.

సముత్పతంతం త్రిశిరా త్ప్రిభి ర్భాతై రజిహ్నైః
ఘోరై హారిపతేః పుత్రం లలాటేభి జఘానహ. ౧౩౪

టీక॥ త్రిశిరా=త్రిశిరుండు; సముత్పతం ఘానం=కొట్టెను, "హ" అనునది పాద
తం=లేచుచున్న; హరిపతేః=వానరే పూరణార్థము.
దునియొక్క; పుత్రం=కొడుకైనయం త్రిశిరుండు, వానరరాజపుత్రుండగు
గదుని; అజిహ్నైః=నంకరగాఢబోసి నంగదుండులేచుటంబొచ్చి, యతనిని, భ
యు; ఘోరైః=భయంకరములగు; యంకరంబులగు మూడు భాగాంబుల
ప్రిభిః=మూడైన; భాతైః=భాగముల చే, నొనటంగొట్టెను. అని, తాత్పర్యము
చేత; లలాటే=నొనటియందు; అభిజ

తనోంగదం పతి స్తం త్రిభి నైశ్చక పుంగవైః

హనుమానపి విజ్ఞాయ నీలగృహి ప్రత్యక్షమః. ౨౦

టీకా||తః=అంత; అంగదం=అంగ చేజి.

దుః; త్రిభిః=మూర్తులైన; వైర్వగృహం
వై=రాక్షసశ్రేణులచేత; పరిష్కృతం=
చుట్టబడినవానిగా; విజ్ఞాయ=తెలిసి;
హనుమానపి=హనుమంతుడును; నీల
గృహి=నీలుండును; ప్రత్యక్షమః=బయలు

అంత, అంగదనొకరిని మృగ్యురూ
పిస్తోర్తిములు చుట్టుకొని యున్నారని
తెలిసి, హనుమంతుడును నీలుండును,
కోడ్పడి. అని, తాత్పర్యము.

తతః శ్రీక్షేప శైలాగ్రం నీల ప్రాశస్త్యే తదా

తద్రావణ సుతోరీమాన్ విభవ నిశితై శ్చరైః. ౨౧

టీకా||తః=అంత; తదా = అప్పు డించెను.

దుః; నీలః=నీలుండు; ప్రాశస్త్యే = ప్రశంస
కొలుపు; శైలాగ్రం=పర్వతశిఖరమును;
చిక్షేప=వేసెను. రీమాన్=బుద్ధిచం
తుండగు; రావణసుతః=రావణునికొ
డుకైనప్రశంతుండు; నిశితైః=కలువలయి
న; శరైః=బాణములచేత; విభవ = భే

అంగ, నీలుండు , ప్రశంసించుదనా
కొనవర్తనశిఖరంబునైనను, బుద్ధిచంతుం
డగురావణపుత్రుండు , కలువబా
ణంబులచేదాసిండునియలుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛృణ్వ శతస్సౌమ్యం విచారిత శిలాశలమ్

సవిష్కృలింగం సత్వాలం నిపపాత గిరీ శ్చరైః. ౨౨

టీకా||తః=అ; గిరీః=పర్వతము
యొక్క; శిలః=శిలరము; దాగ. శతస్సౌమ్య
స్మం=బాణములనూలుచేత భేదించు
బడినదై; విచారితశిలాశలం=పగుల్పబ

డినదాళ్ళుగలదై; సవిష్కృలింగం=మిగుల
గులులతోగూడినదై; సత్వాలం=మం
బలతోగూడినదై; నిపపాత=పడెను.
అప్పుడతఃశిఖరము, ప్రశంసించాణం

బులచేధిన్వప్తై, తాత్పర్యముఁబిలి, మి నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.
గాంగులులతోను జ్వాలలతో నొప్పుచు

తనో జృంభిత మాలోక్య హర్షా దేవాంతక స్తదా
పరిఘేనాధి దుద్రావ మారుతాశ్చ జ మాహవే. ౨౩

టీక॥ తః=అంత; తదా=అప్పుడు; దుద్రావ=తడిమెను.
దేవాంతకః=దేవాంతకుండు ; జృంభితం=అంతనప్పుడు, దేవాంతకుండు, ఆప
తం=వ్యర్థమున దానిని; ఆలోక్యం=వత్సాభిరంబు తునియలయు పడుటం
చూచి; హర్షాత్=సంతోషమువలన; జూచి, సంతోషంబున, పరిఘంబుగొని
ఆహవే=యుద్ధమునందు; పరిఘేన=యే
నుపగుచ్చిచేత; మారుతాశ్చ=వా నుమంతుఁడమీదికిఁబోయెను.
యుక్తుమారుఁడైనవానుమంతుఁ; అధి అని, తాత్పర్యము.

త మాపశంత ముక్తుత్య హనుమా న్మారుతాశ్చ జః
అజఘాన తదా మూర్ధ్న వజ్రకల్పేన మష్టిరూ. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మారుతాశ్చ ఘాన=కొట్టెను.
జః= వాయుకుమారుడగు ; హను అప్పుడు, వాయువుశ్రుండుగుహను
మా=హనుమంతుండు; ఆపశంతం=మంతుండు, తనమైదేవాంతకుండు వ
వచ్చుచున్న; తం=ఆదేవాంతకునిగూ చ్చుటంజూచి, యతనిపైకెగిరి, యతని
చిఁ; ఉక్తుత్య=ఎగిరి; మూర్ధ్న=తల కొరస్సునందు, వజ్రతుల్యంబగు పిడికిటం
యందు; వజ్రకల్పేన=వజ్రముతో సమా బాడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
నమునున; మష్టిరూ=పిడికిలిచేత; అజ

శిరసి ప్రహర స్వీర స్తదా వాయుసుతో బలి
నాశేనా కంపయన్తైవ రాక్షసాః స మహాకపిః. ౨౫

టీకాతా=అప్పుడు; వీరం=పరా	వ=వడంకునట్లు చేసెను.
కృమశాలియు; బలీ=బలవంతుండును;	అప్పుడు, వీరుండును బలవంతుండు
వాయుసులే= వాయుకుమారుండును	నగు వాయుభ్రాశ్రుండున హనుమంతుం
గు; సః=ఆ; మహాకపి=హనుమంతుం	డు, దేవాంతకుని శిరస్సుపై గుద్ది, రాక్ష
కు; శిరసే=నిలయుండు; స్రహరక్=కొ	సులందలు భయంబున వడంకునట్లు, సిం
ట్టుచు; నాదేన = ధ్వంసేత; రాక్ష	హనాదంబు చేసెను. అని, తాత్పర్యము.
సాక్= రాక్షసులను; అకంపయ్యై	

సమస్త సిద్ధిప్రవర్తిగమూర్ధా
 సిద్ధాంతదంతా తీవ్రలంబిజహ్వః
 దేవాంతకో రాక్షసరాజసూను
 గతాసు రువ్యాకం సహసా పపాత. ౫

టీకా రాక్షసరాజసూను= రాక్ష	వ్యాక=ఘామి గుండు; సహసా=శీ
సరాజుండగు రాక్షసికొడుకైన; సః=	శ్రీముచ; పపాత=పడెను.
ఆ; దేవాంతకో=దేవాంతకుండు; ముష్టి	రాక్షసరాజుండగు రాక్షసి భు
సిద్ధిప్రవర్తిగమూర్ధా=పిడిటిపోటు	శ్రీండునా దేవాంతకుండు, హనుమం
చేయ్యచే గుంబడినదియు వెదచల్లబడి	గుంబడిటిపోటునకు, నిలపెను ప్రకిరల
వదియునగు తలగలవాడై; సిద్ధాంత	యు, దంతములును నేత్రములును కాల,
దంతా తీవ్రలంబిజహ్వః=తక్కులంబిన	చాటక వ్రేలుకాడ, గతప్రాణుడై, శీ
దంతములుచుకన్నులును వ్రేలుకాడునా	శ్రీంబున నేలంగూలెను.
చుకయును గలవాడై; గతాసు= పో	అని, తాత్పర్యము.
యిన ప్రాణములు గలవాడై; ఉ	

సర్వ హత రాక్షసయోధముఖ్యే
 మనోబలే సుయతి దేవశత్రౌ
 క్రద్ధ స్త్రియూర్ధా నిశితాగ్ర ముగ్రం

వవవ నీలారసి బాణవవవ. ౨౭

టీక॥ రాక్షసయోధముఖ్యే=రాక్షస	నగు; బాణవవవ= బాణములవానను;
వీరులలో శ్రేష్ఠుండును; మహాబలే=అధి	వవవ=కురిసెను.
కమయినబలముగలవాఁడును; దేవశ	రాక్షసవీరులలోను శ్రేష్ఠుండును మ
త్రా=దేవతలశత్రువునగు; తస్మిన్=అ	హాబలుండును దేవశత్రువునగు నాదే
దేవాంతకుఁడు; సంయతి=యుద్ధమునం	వాంతకుండు యుద్ధమున హతుఁడగు
దు; హలే= చంపఁబడఁగా; త్రిమా	టనుబాచి, త్రిశిరుండు, కుపితుండై, నీ
ధా=త్రిశిరుండు; క్రుద్ధ= కోపించిన	లనివత్సస్థలంబుపై, తీక్ష్ణంబులగుపెక్కు
వాఁడై; నీలారసి=నీలునటొమ్మనందు;	బాణంబులఁగురిపించెను.
నిశితాగ్రం=తీక్ష్ణములయిన కొనలుగల	అని, తాత్పర్యము.
దియు; ఉగ్రం=భయంకరమయినదియు	

మహాదరస్తు సంక్రుద్ధః కుంజరం పర్వతోపమమ్
ఘాయ స్సమధిరుహ్య తు మందరం రశ్మివానివ. ౨౮

టీక॥ మహాదరస్తు = మహాద	గతః(అధ్యాహృతము)=వచ్చినాఁడు.
రుండును; సంక్రుద్ధః = కోపించినవా	మహాదరుండు, మిక్కిలియుఁగుపి
డై; మందరం=మందరపర్వతమును; ర	తుండై, మందరపర్వతంబును సూర్యం
శ్మివానివ=సూర్యుఁడువలె; ఘాయః=	దారోహించునట్లు, మఱియు, మఱియుక
మఱి; పర్వతోపమం=పర్వతముతో	పవతాకారమయినయేనుంగునారో
బోలి-గల; కుంజరం=ఏనుంగును; సమ	హించియుద్ధంబునకువచ్చెను.
ధిరుహ్య=మిక్కిలి; ఆశు=శీఘ్రముగా; అ	అని, తాత్పర్యము.

తతో బాణమయం వవవ నీలస్యో ర స్వపాతయో
గిరౌ వవవ తటిచ్చక్ర రాపవానివ తోయదః. ౨౯

టీక॥ తతః=అంతఃసః(అధ్యాహృతము)=అమహాదరుండు; గిరౌ=పర్వ

ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

ఇ

ఇ

తమునందు ; తటిచ్చక్రచాపవాక్ = మే
ఆవులసమూహమును ఇంద్రధనుస్సును
గల; తోయదః = మేఘము ; వషణమి
వ = వానసువలె; నీలస్య = నీలునియొక్క;
దాసి = తొమ్మిదందు ; బాణమయం =
బాణవికారిమయిన; వషణం = వానను;
అపాతయత్ = పడచోసను.

అంత, మెఱివులసమూహములతో
నుఇంద్రధనుస్సుతోనుంగూడినమేఘము,
పర్వతంబుమీద వషణంబు గురియున
ట్లు, అమ్మహూదరుండు, సమస్తభూ
వణంబులతోనొప్పుచు, ధనుర్ధరుండై,
నీలునివత్సస్థలంబునందు, బాణవషణం
బుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చరామై రభివవ్యకమాణో
విభిన్నగాత్రః కపిస్తైవ్యపాలః
సీలో బహువాన నిస్పృష్టగాత్రో
విష్టంభిత శ్చేన మహాబలేన. ౩౦

టీకాతతః = అంత; కపిస్తైవ్యపా
లః = వానరశేనాపాలకుండగు; సీలః = సీ
లండు; మహాబలేన = అధికమయినబల
ముగల; శ్చేన = ఆమహూదరుంచేత; శ
రామై = బాణసమూహములచేత; అ
భివవ్యకమాణః = కురిపించబడినవాం
డై; విభిన్నగాత్రః = భేరించబడినదేహ
ముగలవాడై; అభ = అంశ; నిస్పృష్టగా
త్రః = కిథిలమయినదేహముగలవాడై;

విష్టంభితః = స్తంభించబడినవాం
డు; బహువాన = అయ్యెను.
అంత, వానరశేనానాయకుండగుసీ
లండు, మహాబలుండైనయమ్మహూద
రునిచేనట్లు బాణంబువషణంబుల నభివ
వ్యకతుండై, దేహమంతయుగాయంబు
లయి, కిథిలమయిన యవయవముల
తో, ఇట్టుకదలలేక, స్తంభితుండయ్యె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సీలః ప్రతిభ్య స్తంభాం
తైలం సముక్తౌట్య సవృక్షవండమ
తత స్సముక్తౌట్య భృశోగ్రచగో
మహూదరం తేన బహున మూర్ధ్నిక. ౩౧

<p>టీక॥ తతస్త్వ = అంతసు; భృగోగ్ర = వేగః = మిక్కిలి-లియుభయంకరమయిన వేగముగల; నీలః = నీలండు; సన్ధాం = తెలివిన; ప్రళిఃభ్య = పొంది; సవృక్షవం డం = వృక్షసమూహముతోఁగూడిన; శై లం = పవళతమును; సముత్పాట్య = పె ల్లగించి; తతః = అంత ; సముత్పన్నః = ఎగిరి; తేన = ఆపవళతముచేత; మహా</p>	<p>దరః = మహాదరుని; మూర్ధ్ని = తల యందు; జఘాన = కొట్టెను. అంత , భయంకరవేగుండగు నీలం డు, కొంతవడికిఁదెలివొంది , వృక్షస మూహాలంకృతంబగు నొకపర్వతంబు దెల్లగించి, మహావేగంబున నెగసివచ్చి, మహాదరునితలమీదఁగొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తతస్త్వ శైలేంద్రనిపాతభగ్నో
మహాదరస్తేన మహద్విపేన
విపోధితో ధూమితలే గతాసుః
పపాత వక్రాభిహతో యథాద్రిః. ౩౨

<p>టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ; మహా దరః = మహాదరుడు; తేన = ఆ; మహా ద్విపేన (సహ) = పెద్దయేనుంగుతోఁగూ డ; శైలేంద్రనిపాతభగ్నః = పవళత శ్రేష్ఠముయొక్క-దెబ్బచేవిడిగినవాడై; విపోధితః = హింసించబడినవాడై; గతాసుః = పోయినప్రాణములుగలవా డై; వక్రాభిహతః = వక్రముచేఁగొట్టఁ</p>	<p>బడిన; ఆద్రినివ = పవళతమువలె; ధూ మితలే = నేలయందు; పపాత = పడెను. అంత, నమ్మహాదరుండు , ఆపర్వ తంబుదెబ్బకు, తనయేనుంగుతోఁగూడ, దేహమంతయువిడిగి, వక్రాయుధహ తంబగుపర్వతంబుకరణి, గతపాణు డైనేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పితృవ్యం నిహతం దృష్ట్వా త్రిశిరాశ్చాప మాదతే
హనూమంతంచ సంకుర్చ్యో వివ్యాధ నిశితైశ్చరైః. ౩౩

టీక॥ త్రిశిరా = త్రిశిరుండు ; నిహతం = వధించబడిన; పితృవ్యం = పినతం

౧౩౨౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

౫

౫

క్రిసిఃవృష్ట్యా=చూచి; బాపం=ధనుస్సు
ను; అవజే=గ్రహించెను. సంకుర్చితః=
కోపించినవాడై; హనుమంతంబు=
హనుమంతుని; నిశితైః=కఠినులయిన;
శరైః=బాణములచేత; వివ్యాధ = కొ
ట్టెను.

క్రిశిరుడు, తనపినతండ్రియగు మ
హూదరుడు నిహతుండగుటంజూచి,
క్రుద్ధుండై, ధనుస్సుగ్రహించి, హనుమం
తుని, దీక్షబాణంబులం బ్రహరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స వాయుసూనుః కుపిత శ్చిత్తే ప శిఖరం గిరేః

త్రిశిరా స చ్చరై స్తీక్తై నిశేధ బహుధా బలి. ౩౪

టీకాసః=ఆ; వాయుసూనుః=వా
యవుఁడగుహనుమంతుడు; కుపి
తః=కోపించినవాడై; గిరే = పర్వత
ముయొక్క; శిఖరం=శిఖరమును; చిత్తే
ప=వేసెను. బలి=బలవంతుండగు; త్రి
శిరాః=త్రిశిరుండగు; తత్ = ఆపర్వతశి
ఖరమును; తీక్తైః=కఠినులయిన; శ

రైః=బాణములచేత; బహుధా = పె
క్కువప్రయోగుగా; విశేధ=భేదించెను.
ఆహనుమంతుడు, కోపించి, పర్వ
తశిఖరంబొకటి ప్రయోగించెను; బల
వంతుండగు, త్రిశిరుడు, కఠినుబాణం
బులచెక్కువప్రయోగుగా, దానిందుని
యలుగానించెను. అని, తాత్పర్యము.

త ద్యధికం శిఖరం దృష్ట్వా ద్రుమవవణం మహాకపిః

విససజ్జ రణే తస్మిన్ రావణస్య సుతంప్రతి. ౩౫

టీకామహాకపిః=హనుమంతుడు;
ద్యధికం=విషయమున; తత్=ఆ; శిఖ
రం=శిఖరమును; దృష్ట్వా=చూచి; త
స్మిన్=ఆ; రణే=యుద్ధమునందు; రావ
ణస్య=రావణునియొక్క; సుతంప్రతి=
కొడుకునుగూచి; ద్రుమవవణం=వృ

క్షవవణమును; విససజ్జ=విడిచెను.
హనుమంతుడు, తానుబ్రయోగిం
చినపరాశిఖరంబు ద్యధికంబగుటం
జూచి, యుద్ధంబున, రావణపుత్రు
డగు త్రిశిరునిపై వృక్షంబులగునింపె
ను. అని, తాత్పర్యము.

౫

౫

త మాపతంత మాకాశే ద్రుమవక్షం ప్రతాపవాన్
త్రిశిరా నిశితై ర్పాతై స్తీచ్ఛేద చ ననాదచ. 31

టీక॥ ప్రతాపవాన్ = అధిమయిన శీకెను. ననాదచ = అలచెను.
పరాక్రమముగల; త్రిశిరాః = త్రిశిరుః మహాపరాక్రమశాలియగు త్రిశిరుం
దు; ఆకాశే = ఆకాశమునందు; ఆపతం మవృత్తవక్షంబున చుట్టంబునాచి, దాని
తం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ; ద్రుమవక్షం = నాకాశంబున నేకజకుబాణంబులచే ఛే
వృత్తవక్షమును; నిశితైః = తీక్ష్ణములయి పించి, సింహనాదంబుచేసెను.
న; పాతైః = బాణములచేత; చిచ్ఛేదం = అని, తాత్పర్యము.

తతో హనుమా నుష్టుశ్య హయం త్రిశిరస స్తదా
విదదాన సఖైః క్రద్ధో గజేంద్రం వృగరాడివ. 32

టీక॥ తతో = అంత; తదా = అప్పుడు; గోళ్ల చేరి విదదాన = చీల్చెను.
హనుమాన్ = హనుమంతుడు; క్రద్ధో = అంతనప్పుడు, హనుమంతుండు, క్ర
కోపించినవాడై; ఉష్టుశ్యః = ఎగిరి; గ ధ్ధుండై, యెగిరిపోయి, మహాగజంబును
జేంద్రం = గజశ్రేష్ఠమును; వృగరాడి సింహము చీల్చినట్లు, త్రిశిరునిగట్టము
న = సింహమువలె; త్రిశిరసః = త్రిశిరుని ను, నఖంబులచేచీల్చిచేసెను.
యొకరి; హయం = గట్టమును; సఖైః = అని, తాత్పర్యము.

అథ శక్తిం సమాదాయ కాళరా త్రి మివాంతకః
చిక్షేపా నిల పుత్రాయ త్రిశిరా రావకాన్యజః. 33

టీక॥ అథ = అంత; రావకాన్యజః = త్రాణ = వాయుకుమారుడైన హను
జః = రావణుని కొడుకైన; త్రిశిరాః = మంతునికొఱకు; చిక్షేపః = చేసెను.
త్రిశిరుండు; అంతకః = యమండు; కా అంత, రావణపుత్రుడగు త్రిశిరుం
ళరాత్రిమివ = కాళరాత్రివలె; శక్తిం = దు, యమండు కాళరాత్రివోలె, శ
శక్తిని, సమాదాయ = ఎదిగి; అనిలపు క్తింగొని వాయుకుమారుండు హను

మంతుడై వేసెను. అని, తాత్పర్యము.

దివిః ఓప్తా మివోల్లాం తాం శక్తిం ఓప్తా మనంగరామ్
గృహీత్వా హరికొదూలం బభంజవ ననాచచ. ౭౯

టీక॥ హరికొదూలం=వానరశ్రేణి నైను.

స్థుః కనుహనుమంతుః; దివిః=ఆకా
శముననుంకి; ఓప్తాం=వేయబడిన; ఉ
ల్లా-మివ(స్థితాం)=కొఱవికట్టెవలె
నున్న; తాం=ఆ; ఓప్తాం=వేయబ
డిన; శక్తిః=శక్తి; అనంగరాం=రాం
కవిదాననె; గృహీత్వా=పట్టుకొని; బ
భంజవ=విడిచెను. ననాచచ = అజ

వానకో వ్రముడగు హనుమంతుఁ
డు, ఆకాశముననుండి పడు పెద్దకొఱవి
కట్టెవలెనున్న యాత్రోగిరుండుద్రయో
గించినశక్తిని, తన్నదితాచకమునై,
దానిబట్టివిడిచితిహవాదంబు గామి
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా ఘోరసంకాశాం శక్తిం భగ్నాం హనూమతా
ప్రహృష్టా వానరగణా విసేదు జలదాగ్ధవ. ౮౦

టీక॥ వానరగణాః=వానరసమూ
ముండలె. విసేదుః=అజరిసవి.

హనుంబు; హనూమతా=హనుమంతు
నిచేసె; భగ్నాం=విఘ్నబడిన; ఘో
రసంకాశాం=భయంకరమయినప్ర
కాశముగల; తాం=ఆ; శక్తిం=శక్తి
ని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రహృష్టా=ఁం
తసించినవారలై; జలదాగ్ధవ=వేఘ

అర్చితభయంకరాకారమయిన యా
శక్తిని హనుమతుండు వివేచితయుటం
బాచి. వానరులు, సంతోషమనొంది,
వేఘంబులధిగి, గజిణులచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కన్యం సముద్యమ్య త్రిశిరా రాక్షసో వ్రహ్మః
నిజఘాన తదా పూర్వే వాయువున్రస్య పతసి. ౮౧

టీక॥ తతః = అంతః; తతా = అప్పుడు; రాక్షసోత్తమః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; త్రిశిరాః = త్రిశిరుడు; భద్రః = కత్తి; సముద్యుక్తః = ఎత్తి; పూర్ణః = విశాఖ; లమయినః; వాయుపుత్రస్య = వాయుచేతః; వైశాఖాదైవహనుమంతః = వైశాఖాదైవహనుమంతుని; యోగిః = యోగి.	తాని = తామునందు; నిజభూన = కొట్టెను. అంతనప్పుడు, రాక్షసవర్కుండగు త్రిశిరుండు, భద్రంబునీసి, విశాఖంబులమయిన; వాయుపుత్రస్య = వాయుచేతః గుహనుమంతుని వక్షిస్థులంబునై గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

భద్ర ప్రహ రాభిహతో హనుమా న్నాగుతాశ్శబ్దః
అజభూన త్రిశిరసం తతే నోరసి వీర్యవాక్. ౪౨

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; మారుతాశ్శబ్దః = వాయువునుండిగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; భద్రప్రహరాభిహతో = భద్రముచేతగొట్టుబడినవాడై; త్రిశిరునిబొమ్మనై నటించుచుండెను. అజచేతచేత; త్రిశిరసం = త్రిశిరుడు; ఉడిసి = తామునందు; అజభూన =	పరాక్రమవంతుండగు వాయుకుమారుండు హనుమంతుండు, భద్రముచేతగొట్టుబడినవాడై, త్రిశిరునిబొమ్మనై నటించుచుండెను. అజ, తాత్పర్యము.
--	---

స తలాభి హత స్తేన స్రస్త హస్తాయుధో భువి
నిపపాత మహాతేజా స్త్రిశిరా స్త్యక్తచేతనః. ౪౩

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; సః = అ; త్రిశిరాః = త్రిశిరుడు; తేన = ఆహనుమంతునిచేత; గోభిహతో = అజచేతచేతగొట్టుబడినవాడై; త్యక్తచేతనః = విడువబడిన తెలివిగలవాడై; స్రస్తహస్తాయుధః = జాతినచేతియాయుధముగలవాడై; భువి = నేలంబున.	లయించు; నిపపాత = పడెను. మహాపరాక్రమశాలియుగు నాత్రికుండు, హనుమంతునిచేతగోభిహతుండు, అజచేతచేతగొట్టుబడినవాడై, త్యక్తచేతనః = విడువబడిన తెలివిగలవాడై, స్రస్తహస్తాయుధః = జాతినచేతియాయుధముగలవాడై, భువి = నేలంబున.
---	---

అని, తాత్పర్యము.

సత్య పతతః ఖద్గం సమాచ్ఛిక్య మహాకపిః
సనాది గిగసంకాశ స్త్రాసయన్ సర్వ వైర్వతాః. ౪౪

<p>టీక॥ గిగసంకాశః=పర్వతముతోస మానుడైచ;సః=అ;మహాకపిః=హను మంతుడు;సతతః=పడుచున్న;సన్యః= అతిశయముకలః;ఖద్గం=ః క్రిస;సమా చ్ఛిక్యః=పెరికికొని;సర్వవైర్వతాః= సమస్తరాక్షసులు; (తాసః=భ యః) అడుచు;సర్వ=అటచెను.</p>	<p>పర్వతాకాయుండగు నా హనుమం తుండు, అట్లుమూర్ఖులై నేలంబు మడున్నుత్రిశునిచేతి ఖద్గంబుపెరికికొ ని, సమస్తరాక్షసులనుభయపడినట్లు, సమహారంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యవ్యమాణ స్తం భూవ మశ్వపాత నికారః

ఉచ్ఛిన్నచ హనుమంశం తాదాయమాస మప్తివా. ౪౫

<p>టీక॥ నికారః=రాక్షసులైవప్రిశ్ యడు;సః=అ;భూవం=భూమి; అన్య వ్యమాణః= ఉచ్ఛిన్నవాడై; ఉశ్వపా త=లేచెను. ఉశ్వశ్శవః=లేచియ;హ నుమం=హనుమంతుని; మప్తివా=</p>	<p>పిరికిచేసి;తాదాయమాస=కొచ్చెను. శ్రీశుండు, హనుమంతునిసంహనా దంబునహింపక, లేచి, హనుమంతుని, చికిటిబోటునంబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేన మప్తి ప్రహరేణ సంచకోప మహాకపిః

కుచిశ్చ నిజగ్రాహ కిరీటే రాక్షసవళభమ. ౪౬

<p>టీక॥ మహాకపిః=హనుమంతుడు; తేన=అ;మప్తిప్రహరేణ = పిరికిబో టుచే;సంచకోప=కోపించెను. కుచిత శ్చ=కోపించినవాడునై; రాక్షసవళ భం= రాక్షసశ్రేష్ఠుడగుశ్రీశుండు; కిరీ టే=కిరీటమునందు; నిజగ్రాహ=పట్టు</p>	<p>కొనెను. హనుమంతుండు, అపిరికిబోటున కుచితమకుపింతుండై, రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు శ్రీశుండుగిరిటంబునంబట్టుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౭౫

స ౩౦

స తస్య శీమాఽన్యసివా శీతేన
కిరీటజుష్టాని సకుండలాని
శ్రుద్ధః ప్రచిచ్ఛే సుతోఽలస్య
త్వష్ట సుతస్యేవ శీరాంసి శక్రః. ౪౭

టీకః సః=ఆ; అనిలస్య=వాయువు	యోగః; శీరాంసి=తలలను; శక్రః=
యోగః; సుతః = కొడుకై సహనుమం	ఇంద్రుడువలె; ప్రచిచ్ఛేదః=నలకెను.
తుండ; శ్రుద్ధః=కోపించినవాడై; శీతే	ఇంద్రుండు, త్వష్టప్రతుండగువి
స=కలకై స; అనినా=క చిదేత; కిరీట	శ్వరూపునితలలనుఖండించినట్లు, అహ
జుష్టాః= కిరీటములతోఁగూడినవియు;	నుమంతుండ, తీక్షణబగునాశద్ధంబుచే,
సకుండలాని = పోఁగలతోఁగూడినవి	కిరీటకుండలాలంకృతలగునాశ్రియ
యునగు; తస్య=ఆశ్రియనియోగః; శీ	నిశ్చిరస్సులమూడింబని, భేదించెను.
మాణి=తలలను; త్వష్టః=త్వష్టయై	అని, తాత్పర్యము.
కః; సుతస్య= కొడుకై సవిశ్వరూపుని	

తా న్యాణ తాహ్నాన్యగసన్నిభాని
ప్రదీప్తవైశ్వనర లోచనాని .
పేతు శ్శీరాంసీంద్ర రిపో ధారణ్యాం
జ్యోతిషీ ముక్తాని యథారిత మాగాణి. ౪౮

టీకః ఇంద్రరిపోః= ఇంద్రునిశక్రవ	లు; ధారణ్యాం=ధూమియందు; అక
గుత్రిశిరునియోగః; అయతాహ్నాః=	మాగాణి=అకాశముననుండి; ముక్తా
దువులయినకన్నులుగలవియు; అగస	ని=విడువఁబడిన; జ్యోతిషీమయథా=న
న్నిభాని=పవనములతో సమానము	క్షిత్రములువలె; పేతుః=పడినవి.
లయినవియు; ప్రదీప్తవైశ్వనర లోచ	మండుచున్న నిప్పువంటివిడదకన్ను
నాని=మండుచున్నవిప్పువంటికన్నులుగ	లుగలవియు; అవతాకారంబులునగు
లవియునగు; తాని=ఆ; శీరాంసి=తల	నా యంద్రశక్రవగు శ్రిశిరు తలలు

మూడును, అకాశంబుననుండి నత్తప్ర | అని, తాత్పర్యము.
మలుపడునట్లు, నేలంబునవి.

సస్త్రిక్ హతే దేవరిపా సిగిషే
హనూమతా శక్ర పరాక్రమేణ
నేదుః స్వవంగాః పృథచాల భూమి
రక్షోన్యో దుద్రువిరే సమంతాత్. ౪౯

టీక|| దేవరిపా = దేవతలశత్రువులు అంతటను; ముద్రువిరే = పరుగెత్తిరి.
స; సస్త్రిక్ = అ; సిగిషే = శ్రీయ్యుడు; దేవశత్రువయిన యాస్త్రిగుని, దే
శక్రపరాక్రమేణ = ఇంద్రునియొక్క ప కేంద్ర పరాక్రమమునకు హనుమంతుం
రాశమమువంటి పరాక్రమముగల ; ము వధింపఁగానే, వానియందలు సం
హనూమతా = హనుమంతుఁడే; హ లోపంబున సింహనాచంబులు గావించి
తే = వధింపఁబడఁగా; స్వవంగాః = వాని రి; భూమిచలనంబునొందినది; రాక్షసు
రు; నేదుః = అఱచిరి. భూమి = భూ లుభయపతి దిక్కులకుం బాటిరి.
మి; పృథచాల = చలించినది. అన్యో = అం అని, తాత్పర్యము.
రి; రక్షోన్యో = రాక్షసులు; సమంతాత్ =

హతం త్రిశిరసం చృష్ట్యా తద్దైవచ మహూదరమ్
హతౌ ప్రేక్ష్య దురాధపాః దేవాంతక సరాంతకౌ. ౫౦
చుకోప పరమా మషిక మల్లో రాక్షస పుంగవః

టీక|| హతం = చంపబడిన ; త్రిశిర : = ప్రేక్ష్య = చూచి; పరమామషిక = అధి
సం = శ్రీయ్యుఁ; తద్దైవచ = అట్లే ; మ కమయినకోపముగల; రాక్షసపుంగవం..
మహూదరంచ = మహూదరుని; చృష్ట్యా = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; మల్లో = మహాపా
చూచి; హతౌ = చంపబడిన ; దురాధ ర్భువుడు (మహాపాశ్వుఁడనకు మల్లో
పాః = ఎదిరింపనలవిగాని; దేవాంతక డననామాంతరము); చుకోప = కోపం
సరాంతకౌ = దేవాంతకుని సరాంతకు చేను.

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౩౨౩

స ౨౦

౧౩౨౩

అట్లుప్రశ్నించునుమహాదరుండు చి, శరమకోపనుండగు రాక్షసోత్త
నువధింపబడుటయు, అంతకుమున్ను మండైస మహాపాశ్వకాడు, మిట్టలి
దుర్భాషకలయినదేవాంశకుండును న యుగోపమనొండెను.
రాంతకుండును హతులగుటయొక జా అని,తాత్పర్యము.

జగ్రహా ర్చిష్మశీం ఘోరాం గదాం సర్వాద్యసీం శుభామ్.౫౧
హేమపట్ట పరిక్షిప్తాం మాంసశోణిత ఘేరిలామ్
విరాజమానాం వపుషా శత్రుశోణిత రంజితామ్. ౫౨
లేజసా సంప్ర దీప్తాగ్రాం రక్తమాల్య విభూషితామ్
విరావత మనాపన్మ సావభౌమ భయావహామ్.౫౩

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= అమ చేతనలంకరింపబడినదియు; విరావత
హాపార్శ్వద్వందు;అర్చిష్మశీం=కాంత మహాపన్నసావభౌమ భయావహం=
లుగలదియు;ఘోరాం= భయంకరమ విరావతమునకుఁ బుండరీకమునకు సా
యినదియు;సర్వాద్యసీం=అంతయుఁ న్నభౌమమనకును భయము గల్గించున
నుముతోఁజేయబడినదియు; శుభాం= దియునగు;గదాం=గదను; జగ్రహా=
మంగళకరమునదియు; హేమపట్టప గ్రహించెను.
రిక్షిప్తాం=బంగారుకట్టుచేఁజుట్టబడిన అమ్మహాపార్శ్వద్వదు, భయంక
దియు;మాంసశోణిత ఘేరిలాం=మాంస రాకారమునుఅంతయు నినుముతోఁజే
ముచేతనునెత్తురుచేతను నురుగుగలది యు బడినదియుజయకరంబునుబంగారు
యు;వపుషా=రూపముచేత; విరాజ కట్టలతో నొప్పుచున్నదియుమాంసశో
మానాం=ప్రకాశించుచున్నదియు; శ ణితములచేఁబూయబడినదియుఁగాం
శ్రుశోణితరంజితాం= శత్రువులనెత్తు తిచేఁబ్రకాశించుచున్నదియు శత్రురక్త
రుచేతఎఱ్ఱగాఁజేయబడినదియు; లేజ ముచే నెఱ్ఱగానుండునదియు, శరీర్మ
సా.కాంతిచేత;సంప్రదీప్తాగ్రాం=ల మానమయిన గుగ్రముగలదియురక్త
కాశించుచున్నకొనగలదియు;రక్తనా ప్రవృత్తులచే నలంకరింప బడినది
ల్యవిభూషితాం= ఎఱ్ఱఁ ప్రవృత్తులచే యునై గావనములుండరీకముసార్వభౌ

౧౩౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౦

మమనసిద్విగ్ధజంబులకు భజంబుగల్గిం | అని, తాత్పర్యము.
చునదియునగుగదంగ్రహించెను.

గదా మూరాయ సంక్రద్ధో మత్తో రాక్షసపుంగవః
హరీక్ సమభి దుద్రావ యుగాంతాన్ని రివ జ్వలక్. ౫౪

టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షసశ్రేణి మేను.

మృదగు; మత్తో = మహాపార్శ్వము; రాక్షసశ్రేణ్యుడగు నా మహాపా
సంక్రద్ధః = మిగిలియుఁగోపించినవా య్యుడు, పరమకుపితుడై, గదచేతం
దై; గదాం = గదను; అదాయ = తీసికొ గొని, ప్రయకాలానబుద్ధిపడిమందు
ని; యుగాంతాన్నివ = ప్రయకాలా చు, వానరులమీదికిఁబోయెను.
గ్నివలె; ప్రజ్వలక్ = కుండులు; హరీక్ = అని, తాత్పర్యము.
వానరులను; సమభిదుద్రావ = తేటి

అథ మఘా సమశ్చత్య వానరో రావణానుజమ్
మత్తానీక మివాగద్య తస్థౌ తస్మా గ్రతో బరీ. ౫౫

టీక॥ అథ = అంత; బరీ = అధికమ ది; తస్య = అతనియొక్క; అగ్రతః = ముం
యినబలముగల; ఋషభః = ఋషభు డట; తస్థౌ = నిలిచెను.
డను; వానరః = వానరుడు; సమశ్చ అంత, బలవంతుడగు ఋషభుం
త్య = ఎగిరి; రావణానుజం = రావణుని డు, ఒక్కయెగురునరావణుని తమ్ముం
తమ్ముడగు; మత్తానీకం = మహాపా డగుమహాపార్శ్వునిచేరి, యతనిముం
శ్వుని (మహాపార్శ్వనకుమత్తానీక డబనిచెను. అని, తాత్పర్యము.
డనియందేరుగలదు); తివాగద్య = పాం

తం పురస్తాత్ స్థితం దృష్ట్వా వానరం పరశోపమమ్
అజఘాతో రసి క్రద్ధో గదయా వజ్రత్రయాయ. ౫౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౨

స ౨౦

జ

మ

టీక॥ సః(అధ్యాహుతము)=అమ
హాపాశ్వుఁడు; వురస్తాతే=మొద
ట; స్థితం=నిలుచున్న; త=ఆ; పర్వ
తోపమం=పవతముతోఁబోలి-గల; రుండగు ఋషభుండు తనముందటనిలు
వానరం=ఋషభుని; దృష్ట్యా=చూచి; చుటంబూచి, కోపించి, వజ్రసమానంబు
కృద్ధః=కోపించినవాడై; వజ్రకల్ప గుగడచే, నతఁడొమ్మనఁగొట్టెను.
యా=వజ్రముతోనమానమయిన; గద అని, తాత్పర్యము.

స తయాధి హత స్తేన గదయా వాఃరవభః

భిన్నవత్సా స్సమాధూత స్సుస్థావ రుధిరం బహు. ౫౭

టీక॥ వానరవభః=వానరశ్రేష్ఠుఁ డగు; సః=అఋషభుండు; తేన=అమ
హాపాశ్వునిచేత; తయా=ఆ; గద యా=గదచేత; అధిహతః=కొట్టబడిన
వాడై; భిన్నవత్సాః=పగిలినతొమ్మగ
లవాడై; సమాధూతః=చరించినవా
డై; బహు=అధికమయిన; రుధిరం=నె
త్తురును; సుస్థావ=వాతెను.
వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు, అ
ట్లుమహాపాశ్వునిచేగదతోఁగొట్టబ
డినవాడై, తొమ్మపగిలి యధికముగా
నెత్తురుగాఱి, బలనొంటనొండెను.
అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రప్య చిరా త్సంక్షా మృతభో వానరవభః

అధిమద్రావ వేగేన గదాం తస్య మహాశృణో. ౫౮

టీక॥ వానరవభః=వానరశ్రేష్ఠుఁ డగు; సః=ఆ; ఋషభః=ఋషభుం
డు, చిరాత్=బహుకాలమునకు; సం
క్షాం=తెలివిని; సంప్రప్య=పోయి; మ
హాత్మనః=అధికమయినబలముగల; త
స్య=అమహాపాశ్వుఁడయొక్క; గ
దాం=గదచుగూలి; వేగేన=వేగము
చేత; అధిమద్రావ=పరుగ నైను.
వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు, పట్ట
కేకుమూచ్చడేటి, వేగంబున, మహా

బలబంధగునాచ హాపాశ్వుః సగదమీదికీబరుగ తైను. అని, తాత్పర్యము.

గృహీత్వా తాం గదాం భీమా మావిధ్యద వ్రనఃవ్రనః
మత్తానీకం మహాత్మానం జఘాన రణమూర్ధణి. ౫౯

టీక సః(అధ్యాహృతము)=అబ్బు	కం = మహాపాశ్వుః; జఘాన =
వధుడు; భీమాం=భయంకరమయిన;	కొట్టెను.
తాం=ఆ; గదాం = గదను; గృహీ	అబ్బువధుండట్లు భయంకరాకార
త్వా=తీసికొని; వ్రనఃవ్రనః = మాటి	మయినయాగదండెత్తికొనిపలుమాటు
మాటికి; ఆవిధ్యద = త్రిప్పియు; రణ	సిరిసిరిపిప్పి, దానిచేయుద్ధంబున, మ
మూర్ధణి=యధాగ్రమునందు; మహా	హాబలబంధగుమహాపాశ్వుఁగొట్టెను.
త్మానం = మహాబలబంధగు; మత్తానీ	అని, తాత్పర్యము.

స స్వయా గదయా భగ్నో విశేణ దశనేషుః
నిపపాత తతో మస్తో వజ్రా హత ఇవాచరి. ౬౦

టీక తతో=అంతఃసః=ఆ; మస్తో=	ర్వసేములువలె; నిపపాత=పడెను.
మహాపాశ్వుఁడు; స్వయా=తనదైన;	అంత, నామహాపాశ్వుఁడు, తనగ
గదయా=గదచేత; భగ్నో= విడిగిన	దచేతనకొట్టబడినవాడై, దంతములు
వాడై; విశేణదశనేషుః= రానినపం	నునేత్రములునురాలి, వజ్రాయుధహ
ద్దునుకండ్లునుగలవాడై; వజ్రాహతః=	తంబగువర్వతంబువడిచి, నేలంగూలెను.
వజ్రముచేఁగొట్టబడిన; అచరితన=ప	అని, తాత్పర్యము.

విశేణ సయనే ఘామా గతసర్వే గతాయుషి
పశితే రాక్షసే తస్మిన్ విద్రుతం రాక్షసం బలిమ. ౬౧

టీక తస్మిన్=ఆ; రాక్షసే=మహా	న్నులుగలవాడై; గతసర్వే=పోయిన
పాశ్వుఁడు; విశేణసయనే=రానినక	బలిముగలవాడై; గతాయుషి=పోయి

నయాముస్సుగలవాడై; హామా=నే
లయిండు; పతిలే= పడినవాడుకాం
గా; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు;
బలం=నైస్యము; విద్రుితం=పరుగై
నది.

ఆమహాపార్శ్వంబు కన్నులు, వీడి
పడ, గతబలుండై, గతజీవితంబుండై, నేలం
బడివంతనై, రాక్షసనైస్యముభయంబు
నందాజినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే భ్రాతరి రావణస్య
తస్మైర్పతానాం బల మణవాభిమ్
త్యక్తాయుధం కేవల జీవితార్థం
దుద్రావ భిన్నాణావ సన్నికాశమ్. ౬౦

టీక|| తస్మిన్=ఆ; రావణస్య=రావ
ణునియొక్క; భ్రాతరి=తమ్ముడైయు
హాపార్శ్వంబు; హతే=పడినవాడుకాం
గా; అణవాభిమ్=సమస్తముయొక్క
కాంతివంటికాంతిగల; తతే=ఆ; నైస్య
తానాం= రాక్షసులయొక్క; బలం=
నైస్యము; త్యక్తాయుధం=విడువబడిన
యాయుధములుగలనై; కేవలజీవితార్థం
= ప్రాణముమాత్రమేప్రయోజన

ముగాగలనై; భిన్నాణావ సన్నికా
శం= పగిలినసమస్తముతో సమానము
గా; దుద్రావ=పరుగైత్రెను.
ఆరావణుని తమ్ముడగు మహాపా
ర్శ్వంబు, హతుండుకాగానే, సమద్రో
సమానిమయిన రాక్షసనైస్యము, ఆ
యుధంబులు విడిచి, (బడికినంజాలునని,
చెల్లెడికట్టదాటినసమస్తంబుపగిలిం బ
రుగై నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తతిమస్సర్గః.

ఇతి, సృష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాంబుగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తతిమస్సర్గః
ముగిసినది.

అమి

ఏకన ప్రతిపదసర్గప్రారంభః.

స్వబలం వ్యధిగం దృష్ట్యా తుములం రోమహర్షణమ్
భ్రాన్త్యాన్త నిహతాన్ దృష్ట్యా శక్తతల్య పరాక్రమాన్
పిన్దవ్యా లాపి సంస్కర్య సమరే స్పృహపితౌ
యద్ధోన్మత్తం మత్తం భ్రాతరా రాక్షసవళా. ౧
చకోపచ మహాతేజా బ్రహ్మదత్త వకోయుధి
అతికాయోద్రి సంకాశో దేవ దానవ దమహ. ౩

టీక॥ తుములం = కొమ్మ గాను; రో
మహర్షణం = వెండ్రుకలగుర్పాటు
వాంఛించుటగాను; వ్యధిగం = పీడిం
చుటకే; స్వబలం = తమనైశ్యమును;
దృష్ట్యా = చూచి; నిహతాన్ = చంపంబు
కే; శక్తతల్యపరాక్రమాన్ = శేషే
ఋతే సమావమయిన పరాక్రమముగ
ల; భ్రాన్త్యాన్త = తోలుట్టువులను;
దృష్ట్యా = చూచి; సమరే = యుద్ధమునం
దు; స్పృహపితౌ = వధించుటకే; పి
న్దవ్యా = పిండవంశీయులను; రాక్షసవళా
భా = రాక్షస శేషులయిన; భ్రాతరా =
అన్నదమ్ములగు; యద్ధోన్మత్తం = మ
హాదరుని; మత్తంచ = మహాపా
య్యుని; సందశ్యరాపి = చూచియు;
మహాతేజా = అధికమయిన పరాక్రమ

ముగలవాడును; బ్రహ్మదత్తవకో = బ్ర
హ్మదేవుని శేషిని వ్యవహరించుముగలవాం
డును; అద్రిసంకాశః = పర్వతముతో స
మానమును; యుధి = యుద్ధమునందు;
శేవదానవదత్తహ = శేవతలయొక్క
యు దానవులయొక్క యుగవంశమును
హరింపజూచినను; అతికాయా = అతి
కాయుడు; చకోపచ = కోపింకెను.
అట్లుతమనైశ్యముతయు కలంగివి
చ్చి రోమహర్షణంబుగాఁ బాటుట
యు, శేషేంద్రపరాక్రములగుతోలు
ట్టువులవధించుటయు, మఱియు
దనపిండవంశీయుల రాక్షసోత్తములను
యనయివధింపజూచు, మహాదరమహా
పాయ్యులు, యుద్ధంబునసహాయులగుట
యంటాచి, మహాతేజాండుబ్రహ్మదేవు

నివలనవరంబువడసినవాడును బర్వతా నతికాయుండు, మిగిలియుం గోపం
కారుండును యుద్ధంబున జేవదానవులగు బునొంచెను. అని, తాత్పర్యము.
వకంబు నేనియణంపఁజాలినవాడునగు

స భాస్కర సహస్రస్య సంఘాతమివ భాస్వరమ్
రథ మాస్థాయ శక్రాః రథిదుద్రావ వానరాః. ౪

టీక॥శక్రాః=దేవేంద్రశత్రువయి జిమెను.

సః=ఆయతికాయుండు ; భాస్కర దేవేంద్ర శత్రువయిన యశ్వతి
సహస్రస్య=సూర్యుల వేయింటియొ కాయుండు, వేమ సూర్యులంబోలెదే
కః; సంఘాతమివ=సమూహమువలె; దీప్యమానంబయిన రథంబునారోహిం
భాస్వరం=ప్రకాశించుచున్న; రథం= చి, వానరులమీఁదికడఁగెను.
రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి ; వాన అని, తాత్పర్యము.
రాః=వానరులను; అధిదుద్రావ=త

స విష్ణోర్మ మహా చ్ఛాపం కిరీటీ మృష్ట కుండలః
నామ విక్రీవయా మాస ననాదచ మహాస్వనమ్. ౫

టీక॥కిరీటీ=కిరీటము గలవాఁడును; ను.

మృష్టకుండలః=స్వచ్ఛములయిన కుండ కిరీటంబును స్వచ్ఛంబులగుకుండలం
లములుగలవాఁడునగు; సః=ఆయతికా బులునుధరించియున్నయాలతికాయుం
యుండు; మహత్=గొప్పదిగు ; చా డు, అల్లెతొట్టిధ్వజదుర, ధనుస్సు
పం=సనుస్సును; విష్ణోర్మ=ధ్వంపంజే సారించి, తనపేఁదెల్లెడల వినిపించుచు,
సి; నామ=పేరును; విక్రీవయామాస= మహాధ్వనిగలుగునట్లుసింహనాదముచే
వినిపించెను. మహాస్వనం= అధికమయి నెను. అని, తాత్పర్యము.
నధ్వనిగలుగునట్లు; ననాదచ= అఱచె

తేన సింహ ప్రకాశన నామ విక్రీవజేనచ

౧౩

౧౪

జ్యోతిశబైవ చ భీమేన త్రాసయామాస వానరాః. ౬

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆలలి చెను.

కాయుండు; తేన=ఆ; సింహప్రదాన
న=సింహనాదముచేతను; నావవిశా
నజెనచ=పేరువినిపించుటచేతను; భీమ
న=భయంకరమయిన; జ్యోతిశబైవచ=ఆ
తైత్తితిద్విచేతను; వానరాః=వా
నరులను; త్రాసయామాస=భయపఱ

అలలికాయుని సింహనాదమునకు
ను జేరువినిపించుటకును భయంకరంబు
గు జ్యోతిశబైవచును, వానరులంద
ఱుభయమునొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే చుష్ట్యా దేహ మాహస్య్యం కుంభకణోయ ముద్ధిశః
భయాతాః వానరా స్సచే సంక్రయంతే పుష్కరిమ. ౭

టీక||తే=ఆ; వానరాః=వానరులు;
సచే=అందఱు; దేహమాహస్య్యం=
దేహముయొక్క గోప్యతనమును; కుంభక
ణాః=కుంభకణుండు; ఉద్ధిశః=లేచి
నాడు; ఉద్ధి(అధ్యాహృతము)=అః;
భయాతాః=భయముచే పీడింపఁబ

డినవారలై; పుష్కరిమ=ఒంగోరుల
ను; సంక్రయంతే=ఆశ్రయించిరి.
అవానరులందఱు, అలికాయునిమ
హదేహమునుజూచి, “కుంభకణుకం
దైమజలలేచివచ్చినవాడు” అనిభయ
పీడితులయి, యొకరినొకరు ఆశ్రయం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తస్య రూప మాలోక్య యథా విష్టో ప్రీతిక్రమే
భయా ద్వానర యూధానై విద్రవంతి తతస్తతః.

టీక||తే=అవానరులు; (ప్రీతిక్రమే=
ప్రీతిక్రమావతారమునందు; విష్టోర్య
థా=విష్టుదేవునియొక్కవలె; తస్య=
ఆలలికాయునియొక్క; రూపం=రూ

పమును; ఆలోక్య=చూచి; తే=ఆ; వాన
రయూధాః=వానరసమూహములు;
భయాత్=భయమువలన; తతస్తతః=
అదృటదృటికి; విద్రవంతి=పరుగై పురి.

౧౫

౧౬

అవానరులు, త్రివిక్రమావతారిమయపడి, ఇట్టటుపాటిపోయిరి.
నందలి విష్ణుకేవుని రూపమువలె నన్న అని, తాత్పర్యము.
యాతికాయునిరూపముంజూచి, భ

తేతికాయం సమాసాద్య వానరా మూఢచేతనః
శరణ్యం శరణం జగ్ము లక్షణోగ్రజ మాహవే. ౯

టిక॥ తే=అ; వానరాః=వానరులు; త్షకునిగా; జగ్ముః=పొందిరి.
అతికాయం=అతికాయుని; సమాసా అవానరులు, అతికాయునింజూచి,
ద్య=పొంది; మూఢచేతనః = మోహ ఏమియుందోచక పరమభీతులై, నిర్వి
మునొందినమనస్సుగలవారలై; అహ ణ్ణులై, యుద్ధంబున, శరణ్యుండిగులత్తు
వే=యుద్ధమునందు; శరణ్యం=శరణు ణ్ణునియన్న రామనిశరణుచొచ్చిరి.
పొందఁదగిన; లక్షణోగ్రజం= లక్ష్య అని, తాత్పర్యము.
ణునియన్నయగురాముని; శరణం=ర

తతో తికాయం తాకుత్స్యో రథస్తం పవతోపమమ్
దదశే ధన్వినం దూరా ర్దజ్జంతం కాలమేఘవత్. ౧౦

టిక॥ తతః=అంత; కాకుత్స్యః=రా దదశే=చూచెను.
ముండు; దూరాత్= దూరముననుండి; అంత, రాముండు, రథగతుండును
రథస్తం=రథముననున్నవాఁడును; పర్వ బర్వతాకారుండును ధనుర్ధరుండును
తోపమం= పర్వతమతో బోల్చిగల బ్రలయకాలమేఘంబుకై వడిగజిండు
వాఁడును; ధన్వినం=ధనుస్సుగలవాఁడు చున్నవాఁడునగు నతికాయుని, మారం
ను; కాలమేఘవత్= ప్రలయమేఘము బుననుండి, చూచెను.
వలె; గజ్జంతం=గజిండుచున్నవాఁ అని, తాత్పర్యము.
డునగు; అతికాయం=అతికాయుని; ద

స తం దృష్ట్వా మహాత్మానం రాఘవస్త విసిష్ఠియే

న; మహేశ్వరభవ= శివుడువలె; భా	బరి=ష్టితుండై, భూతంబులచే బరిపే
రి = ప్రకాశించుచున్నాడో; అసౌ	ష్టితుండగురుద్రునికై వడిఁ బ్రకాశించు
కః(అధ్యాహృతము)=ఈతఁడెప్పుడు?	చున్నాడే, ఈశందెప్పుడు?
కాంతిమంతములగు శూలములచేఁ	అని, తాత్పర్యము.
నుబ్రాసములచేతనతోమరములచేతను	

కాలజిహ్వ ప్రకాశాభి ర్వపమోతి విరాజితే

ఆవృతో రథ శ క్తీభి ర్విద్యుచ్ఛి రివ తోయదః. ౧౪

టిక॥యః=ఏ; ఏమః=ఈతఁడు; కా	శించుచున్నాడో; అసౌకః(అధ్యాహృ
లజిహ్వప్రకాశాభిః=మృత్యువుయొక్క-	తము)=ఈతఁడు, ఎప్పుడు?
నాలుకయొక్క కాంతివంటికాంతిగల;	మఱియు మృత్యువుయొక్క నాలు
రథశ క్తీభిః=రథమునందలి శక్తులచేత; ఆ	కలువలె రాజిల్లుచుండు శక్తులతోఁగూ
వృతః = చుట్టుబడినవాడై; విద్యుచ్ఛిః=	డినవాడై, మెఱపులతోఁగూడిన మే
మెఱపులచేత; తోయదభవ=మేఘమువ	ఘమువలె వెలుంగుచున్నాడే; ఈతఁ
లె; అతివిరాజితే=మిక్కిలియుం బ్రకా	డెప్పుడు? అని, తాత్పర్యము.

ధనూంషి చాన్య సన్న్యాస హేమపుష్టాని సర్వశః

శోభయంతి రథ శ్రేష్ఠం శక్రచాప ఇవాంబరమ్. ౧౫

టిక॥అన్య=ఈశనియొక్క; సన్న్యా	వ=ఆకాశమునువలె; శోభయంతి=ప్ర
శః=అన్నియు; సన్న్యాస=అల్లెత్రాటి	కాశించు శేయుచున్నవి.
తోఁగూడినవియు; హేమపుష్టాని=బం	అన్నియునజ్యంబులుయిష్టభాగం
గారువికారములయిన వెనుకటిభాగము	బులఁ గాంచనాలంకృతంబులుయొం
లుగలవియునగు; ధనూంషిచ= విండ్లు	దనీతనిధనుస్సులును, ఇంద్రధనుస్సుఆకా
ను; రథశ్రేష్ఠం= రథోత్తమమును; శ	శమునుంబోలె, రథమును, ఎంతయు నలం
క్రచాపః = ఇంద్రధనుస్సు; అంబరమి	కరించుచున్నవి అని, తాత్పర్యము.

క ఏవ రక్ష్యామాణో రణధూమిం విరాజయన్
అభ్యేతి రథినాం శ్రేష్ఠో రథ నాదీత్య తేజసా. ౧౬

టీక॥ రథినాం = రథికులలో ; శ్రేష్ఠః = ఎవ్వడో	ఈ రథికోత్తమఁడు, సూర్య తేజంబు
వ్యతిరేకత్రయఁడు; అతిశయతేజసా = సూర్య	గురుభంబునఁగూర్చుంటి యుద్ధధూమిని
వ్యతిరేకత్రయఁడు; అతిశయతేజసా = సూర్య	వెలుంగంజేయుచు, వచ్చుచున్నాఁడే;
ధముచేత; రణధూమిఁ = యుద్ధధూమి	ఈరాక్షససంహారదేవ్యఁడో
ని; విరాజయన్ = ప్రకాశింపఁజేయుచు;	అని, తాత్పర్యము.
అభ్యేతి = వచ్చుచున్నాఁడు. ఏవః = ఈ;	
రక్ష్యామాణః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు;	

ధ్వజశృంగప్రతిష్ఠేన రాహుశాన్తి విరాజతే
సూర్యరశ్మి నై ర్వాతై చిశో దశ విరాజయన్. ౧౭

టీక॥ ఏవః (అధ్యాత్మశ్రమ) = ఈ	గల; రాహుశాన్తి = రాహువుచేత, అధివి
తఁడు; సూర్యరశ్మినిదైః = సూర్యునికిర	రాజతే = ప్రకాశిండుచున్నాఁడు.
ణములతో సమానములయిన; వాతైః =	ఈరాక్షసోత్తమఁడు, సూర్యకిర
వాణములచేత; దశ = పదియయిన; చి	గుంబులంబోనిబాగుంబులచే దశదిశలం
శః = చిక్కిరింప; విరాజయన్ = ప్రకా	బ్రకాశింపఁజేయుచు, ధ్వజశిఖరంబున
శింపఁజేయుచు; ధ్వజశృంగప్రతిష్ఠేన =	జుండురాహువుచే నంతయువ్యాప్తు
చైత్రముయొక్క శిఖరమునందు తిని	న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

త్రిణతం హేమసహోదం హేమపుష్ప మలంకృతమ్
శతక్రతుధనుఃప్రఖ్యం ధనుశ్చాస్య విరాజతే. ౧౮

టీక॥ త్రిణతం = మూడిదివంటిదియు;	బంగారు వికారమయిన వెనుకటి భా
హేమసహోదం = హేమముయొక్క ధ్వ	గముగలదియు; అలంకృతం = అలంకరిం
నవంటిధ్వనిగలదియు; హేమపుష్పం =	పలచినదియు; శతక్రతుధనుఃప్రఖ్యం =

ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమయిచదియ నగు; అన్యః ఈతనియొక్క ; ధనుశ్చ= విల్లును; విరాజతే=ప్రకాశించుచున్నది.	వంటిజ్యోత్స్వసిగలదియు, గాంచవాల కృశంబును ఇంద్రధనుస్సుతో సరియయి నదియునగునీతనిచేతివిల్లును, ఎంతయు.
అద్యంశముల యందును మర్త్యము నందును వంగియుండునదియు మేఘవృని	బ్రకాశించుచున్నది అని, తాత్పర్యము.

సద్వజ స్సపతాకశ్చ సానుకర్షో మహారథః
చతుస్సాదిసమాయుక్తో మేఘస్తరితనిస్వనః. ౧౯

టీక॥ మహారథః=గొప్పరథము ; సద్వజః=చిహ్నముతో, గూడిన పెకెరముతో, గూడినదై; సపతాకశ్చ = సాధారణములయిన పెకెరములతో, గూడినదై; సానుకర్షణః=క్రిందిమ్రాసుతో, గూడినదై; చతుస్సాదిసమాయుక్తః=నలుగురుసారథులతో, గూడినదై; మేఘస్తరితనిస్వనః=మేఘముయొక్క గజన	మొవంటిద్వనిగలదై; విరాజతే(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్నది. ఈతనిమహారథము, ధ్వజపతాకలతోను అనుకర్షణముతోనుం గూడి, నలుగురుసారథులచేత వోలుచుడున్నదై, మేఘగజనమువంటిద్వనిగలదై యెంతయు, బ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వింశతి దశశబ్దాష్టచ తూగ్యో న్యరథమాస్థితాః
కాముకానిచ భీమాని జ్యోశ్చ కాంచన పింగళాః. ౨౦

టీక॥ వింశతిః=ఇరువదియు; దశచ=పదియు; అష్టాచ= ఎనిమిదియు; తూగ్యః=అమ్ములపొదులు; అన్యః=ఇతనియొక్క; రథం=రథమును; అస్థితాః=అధిష్టించియున్నవి. భీమాని=భయంకరములయిన; తూగ్యకానిచ=ధనుస్సులును; కాంచనపింగళాః= బంగారమువలెఁబింగళవర్ణములయిన; జ్యోశ్చ=అ	లైత్రాశ్లును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. ఈని రథంబుపై ముప్పదియెనిమిరుమ్ములపొదులున్నవి; మఱియుభయంకరములయినధనుస్సులును బంగారువెన్నెగలలలైత్రాశ్లును పెక్కులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ద్యౌవ ఖడ్గో రథగణా పాశ్వశ్లో పాశ్వశోభితా
చతుర్మా స్రస్మరుచితా వ్యక్తహ స్తదకాయతా. ౨౧

టీక చతుర్మా స్రస్మరుచితా = నా	శోభితా = ప్రకాశితంబగుచున్న
లుగుచేతుల ప్రమాణముగల పిల్లలొ	వై; స్తః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.
గూడినవియు; వ్యక్తహ స్తదకాయతా =	నాలుగుచేతుల ప్రమాణముగలపి
స్పష్టమలును బదిచేతులచే నిడువులన	భృగలవియు; బదిచేతుల నిడువుగలవి
గు; ద్యౌః = దేవయిన; ఖడ్గో వ = కత్తులు	యునగుభద్రములొందు, రథంబున, ఇత
ను; రథగణా = రథములొందినవై; పా	నిపాశ్వశ్లోభాగంబులనలంకరించుచున్న
శ్వశ్లో = ప్రకాశనన్నవై; పాశ్వశ్	వి అని, తాత్పర్యము.

రక్తకంఠగణో భీమో మహావ్యవస్థాభిః

కాః కాలమహావక్త్రో మేఘస్థవ భాసూరః. ౨౨

టీక ఏమః (అధ్యాహృతము) = ఈ	భాసూరభవ = సూర్యుడువలె; వతః
తఃదు; రక్తకంఠగణః = ఎఱ్ఱకంఠము	తే (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడు.
నందలిపుష్పమాణికగలవాడై; భీమః =	ఈతఁడు, ఎఱ్ఱపుష్పమాణికనుగం
ద్యౌముగలవాడై; మహావ్యవస్థాభిః	తమునదాగ్రీధీనుడై మహావక్రతాకా
భిః = పెద్దవవతలముతోనమానుడై;	రుండైలవముండైవృక్షపునకులతో
కాః = నల్లనివాడై; కాలమహావ	దెండ్రవోరుగలవాడై మేఘచ్ఛన్నుండ
క్త్రో = మృత్యువునకువలెపెద్దవోరుగ	గుసూర్యునిగిరిజిజ్ఞాసుచున్నాడు.
లవాడై; మేఘస్థః = మేఘంబునందున్న;	అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంకద వడ్డాభ్యాం భుజాభ్యా మేష శోభతే

శృంగాభ్యా మివ తుంగాభ్యాం హిమవాక్ పర్వతోస్తమః. ౨౩

టీక ఏమః = ఇతఁడు; కాంచనాం	లచేగట్టఁబడిన; భుజాభ్యాం = భుజము
కదవడ్డాభ్యాం = బంగారుబాహువులు	లచేత; తుంగాభ్యాం = ఉన్నతములయి

సశ్యం గాభ్యాం=శిఖరములచేత; పర్వ
తోత్తమః=ఎర్వత్రశేషమగు; హిమవా
నివ=హిమవత్పర్వతమువలె; శోభతే=
ప్రకాశించుచున్నాడు.

ఈరాక్షసుడు, బంగారుబాహు

పురులచేనలంకృతములయిన యున్నత
ములగుఘజములచే, ఉన్నతములగుశిఖ
రములచేహిమవత్పర్వతమువలె, ప్రకా
శించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

కుండలాభ్యాంతు యన్యైతద్భాతి వక్త్రం శుభేక్షణమ్
పునర్వస్వంతరగతం పూర్ణం బింబమివైందవమ్. ౨౪
ఆచక్ష్య మే మహాబాహూ త్వషేనం రాక్షసోస్తమమ్
యం దృష్ట్వా వానరా స్సర్వే భయాత్కా విద్రుతా దిశః. ౨౫

టీక||మహాబాహూ= పెద్దచేతు
లుగలవిభీషణుడా! యన్యైతమ్= ఎవ్వని
యొక్కయ్య; ఏతత్=ఈ; శుభేక్షణం=
మంగళకరమలయినకన్నులుగల ; వ
క్త్రం=ముఖము; కుండలాభ్యాం= పో
గులచేత; పునర్వస్వంతరగతం= పున
ర్వసు సత్క్షత్రముల మధ్యనుండిన;
పూర్ణం=నిండిన; విందవమ్=చంద్రుని
బంధియగు; బింబమివ = బింబమువలె;
భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో; యం=ఎ
వ్వని; దృష్ట్వా=చూచి; వానరాః= వా
నరులు; సర్వే=అందఱును; భయార్తాః=
భయపీడితులయి; దిశః= దిక్కులనుగూ
చి; విద్రుతాః=పరుగైతినారో; ఏ

నం=ఈ; రాక్షసోస్తమమ్= రాక్షసశ్రే
ష్ఠుని; త్వషే=నీవు; మే=నాకొఱకు; ఆచ
క్ష్య=చెప్పుము.

మహాబాహుండవగు విభీషణుడా!
మంగళకరములగు నేత్రములుగల యె
వ్వనిముఖము కుండలములురాచ్చియుం
డుటచే, పునర్వసుసత్క్షత్రముల నడుమ
నుండు పూర్ణముగు చంద్రునింబమువ
లె నొప్పుచున్నదో, మఱియు నెవ్వనిం
జూచి, వానరులందఱు భయమునొంది
పరుగైతినారో, అట్టియీ రాక్ష
సోస్తముడెవ్వఁడో, నీవునాకుఁజెప్పు
ము. అని, రాముండు, విభీషణునిదేగిను.
అని, తాత్పర్యము.

స పృష్టో రాజపుత్రేణ రాక్షసాదుత తేజసా

అరణ్యే మహాలేఖా రాఘవాయ విభీషణః. ౨

టీక॥ మహాలేఖాః = అధికమయిన ప పైను.

రాక్రమముగల; సః = ఆ; విభీషణః = విభీషణుడు ; అమితతేజసా = కొలది లేనితేజస్సుగల; రాజపుత్రేణ = రాజకొమరుడగు; రామేణ = రామునిచేత; పుష్టః = అడుగుబడినవాడై ; రాఘవాయ = రామునికొఱకు; ఆపచితే = చె

మహాలేఖుండుగు విభీషణుడు, రాజకొమరుండునుకొలదిలేని తేజస్సుగలవాండునుగు రాముండగుటనువిని, రామునికీర్తిని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దశశ్రీహే మహాలేఖా రాజా నైశ్శ్రీవదానుజః

భీమకర్మా మహోత్సాహా రావణో రాక్షసాధిపః. ౩

టీక॥ మహాలేఖాః = అధికమయిన ప రాక్రమముగలవాండును; నైశ్శ్రీవదానుజః = కుచేరునితమ్ముండును; భీమకర్మా = ధీయంకరములయిన కార్యములుగలవాండును; మహోత్సాహః = అధికమయినయోత్సాహముగలవాండును; దశశ్రీవః = పదింతములుగలవాండును; రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభువునగు;

రాజా = రాజుని; రావణః = రావణుడు; అస్త్రీ (అధ్యాహృతము) = తిన్నాడు. మహాలేఖుండును గుచేరునితమ్ముండును ధీయంకరకర్మకంఠు మహోత్సాహుండును రాక్షసేశ్వరుండునగు రాజరావణుండున్నాడుగదా! అని, తాత్పర్యము.

తస్యసీ ద్వీర్యవాక్ చుత్రో రావణ ప్రతిమా రణే వృద్ధసేవీ త్రుతిధర స్సర్వాత్మ విదుషాం వరః. ౪
అశ్వపుష్కే రథ నాగ ఖడ్గే ధనుషి కషణే
భేద సాంత్వేద రానేర నయే మంత్రేన సమృతః. ౫

టీక॥ తస్య = ఆరావణునకు ; ద్వీర్యవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగల

వాఁడును; రణే=యుద్ధమునందు; రావ
ణప్రతిమః = రావణునితోఁబోలి-గల
వాఁడును; వృద్ధసేవీ= పెద్దలను సేవిం
చువాఁడును; శ్రుతిధరిః= విద్యలధరిం
చువాఁడును; సర్వాస్త్రవిదుషాం= స
మస్తములయినయస్త్రములు దెలిసినవా
రలలో; వరః= శ్రేష్ఠుఁడును; అశ్వపు
ష్ఠే=గుఱ్ఱమువీపునందును; రథే= రథ
మునందును; నాగే= ఏనుగునందును;
ఖడ్గే=కత్తియందును; ధనుషి=ధనుస్సు
నందును; కషణే=కృషియందును; భే
రే=భేదోపాయమునందును; సాంత్వే
చ=సామోపాయమునందును; దాన
చ=దానోపాయమునందును; నయే=
నీతియందును; మంత్రేచ=అలోచనము

నందును; సప్తతః = పూజింపఁబడిన
వాఁడునగు; పుత్రః=కొడుకు; ఆసీత్=
కలిగెను.

ఆ రావణునకుఁ బరాక్రమవంతుఁడు
ను యుద్ధంబున రావణునంతటివాఁడును
వృద్ధుల సేవించువాఁడును విద్యావంతుం
డును సమస్తాస్త్రవేత్తలలోనును త్రముఁ
డును గుఱ్ఱముపైనను రథంబుమీదనుగ
జంబుమీదను ధనుర్విద్యయందును గృ
షియందును సామదానభేదోపాయం
బులయందును నీతియందును అలోచన
మునందును, సమఘంకంబని యెన్నిక
గన్నవాఁడునగు, పుత్రుఁడున్నాఁడు.

అని, కావ్యర్యము.

యస్య బాహూ సమాశ్రిన్య లంకా వసతి నిభాయా
తనయం ధాన్య మాలిన్యా అతికాయ మిమం విదుః. ౩౦

టికః=యస్య=ఎవ్వనియొక్క; బా
హూ=భుజములను; సమాశ్రిన్య=ఆ
క్రయించి; లంకా=లంకాపురి; నిభా
యా=భయములేనిదై; వసతి= ఉన్న
దో; ఇమం=ఇతని; తం (అధ్యాత్మత
ము)=అట్టి; ధాన్యమాలిన్యాః= ధాన్య
మానియొక్క; తనయం=కొడుకైన;

అతికాయం=అతికాయునిగా; విదుః=
ఎఱిగిరి.

ఇతండు, ధాన్యమాలినికొడుకు, అ
తికాయుండు; ఇతనిబాహుబలమునాశ్ర
యించియె, లంకాపురినిభావించుగా
నున్నది. అని, కావ్యర్యము.

ఏతేనా రాధికో బ్రహ్మ తపసా భావితాత్మనా

అస్త్రాడికాప్య వాస్త్రాని రిపవశ్య పరాజితాః. ౩౧

టీక॥ ధావితాశ్శవా=ధ్యానింపబడిన యాశ్శవాల; ఏతేన=ఈయతికాయముచేత; బ్రహ్మ=బ్రహ్మజేవుడు; తపసా=తపస్సుచేత; ఆరాధితః=ఆరాధించబడినాడు. అస్త్రాడికాపి=ఆయుధములును; అవాస్త్రాని=పొందబడినవి. రిపవశ్య=శత్రువులును; పరాజితాః=జయింపబడినారు. ధావితాశ్శుండగు నీయతికాయండు, తపస్సుచేసి బ్రహ్మజేవునారాధించి, దివ్యాస్త్రంబులంబొంది, శత్రువులను జయించినాడు. అని, తాత్పర్యము.

సురాసురై రవధ్యత్వం దత్త మస్మై స్వయంఘవా ఏత చ్చ కవచం దివ్యం రథశ్చైవ మో రుధాన్వరః. ౩౨

టీక॥ స్వయంఘవా=బ్రహ్మజేవునిచేత; త; అస్మై= ఈయతికాయునికొఱకు; సురాసురైః=దేవాసురులచేత; అవధ్యత్వం=వధింపగూడకుండుటయు; ఏతత్=ఈ; దివ్యం=ఉత్తమమయిన; కవచం=కవచమును; అర్కభాన్వరః=ప్రకాశంబగు సీధమును, ఒసంగెను. సూర్యుడువలె ప్రకాశించుచున్న; ఏమః=ఈ; రథశ్చ=రథమును; దత్తం=ఇయ్యబడినది. బ్రహ్మజేవుడు, ఇయ్యతికాయునకు, దేవాసురులచేత వధ్యంబుగాకుండుటయు, ఇద్విధ్య కవచంబును, సూర్య ప్రకాశంబగు సీధమును, ఒసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన శతశో దేవా దానవాశ్చ పరాజితాః

రక్షితాః చ రక్షంసి యక్షాశ్చ సింహాదితాః. ౩౩

టీక॥ ఏతేన=ఇయ్యతికాయునిచేత; త; దేవాః=దేవతలును; దానవాశ్చ=దానవులును; శతశః=సూతుమాతులు; పరాజితాః=జయింపబడిరి. రక్షంసిర=నిర=రాక్షసులును; రక్షితాః=రక్షింపబడిరి. యక్షాశ్చ=యక్షులును; సింహాదితాః=వధింపబడిరి. ఇయ్యతికాయండు, పెక్కుమార్లు, దేవతలకు దానవులను జయించి రాక్షసులరక్షించి యున్నాడు; యక్షులను వధించియున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రం విష్ణుభీతం యేన బాణై రింద్రస్య ధీమతః
పాశ స్సలిల రాజస్య రణే ప్రతిహత స్తథా. ౩౪
ఏహోతికాయో బలవా నాక్షసానా మధర్షభః
రావణస్య సులో ధీమాన్ దేవదానవ దర్పహః. ౩౫

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; రణే=యుద్ధమునందు; బాణైః=బాణములచేత; ధీమతః=బుద్ధిమంతుడగు; ఇంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; వజ్రం=వజ్రము; విష్ణుభీతం=స్తంభింపజేయబడినదో; తథా=అట్లు; సలిలరాజస్య=వరుణునియొక్క; పాశః=పాశము; ప్రతిహతః=కొట్టబడినదో. సః(అధ్యాత్మతము)=అట్టి; బలవాన్=బలముగలవాడును; అశ్ర=మతియు; గాక్షసానాం=గాక్షసులలో; ఋషభః=శ్రేష్ఠుడును; రావణస్య=రావణునియొక్క; సులో=కొడుకును; ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడును; దేవ

దానవదర్షహః=దేవదానవులగవమును హరించువాడనగు; అతికాయః=అతికాయుడు; ఏషః=ఈతడు.

ఎవ్వండు, యుద్ధంబన, బాణములచే, దేవేంద్రునివజ్రాయుధమును స్తంభింపజేసినాడో, అట్లు వరుణుని పాశమునుగూడఁ బ్రతిహతముగావించినాడో, అట్టిబలవంతుండును రాక్షసోత్తముండును బుద్ధిమంతుండును దేవదానవులగవంబునఁగలచు వాడును రావణపుత్రుండునగు నతికాయుండిండు.

అనీ, తాత్పర్యము.

త దస్మిన్ క్రియతాం యన్మః క్షీప్రం పురుషపుంగవ
పురా వానర సైన్యాని త్తయం నయతి సాయకైః. ౩౬

టీక॥ పురుషపుంగవ=పురుషశ్రేష్ఠులదాతత=అందువలన; అస్మిన్=ఈతనినిమిత్తమయి; యన్మః=ప్రళయము; క్షీప్రం=శీఘ్రము; క్రియతాం=చేయబడుగఱ. పురా=యందు; వానరసై

న్యాని=వానరసైన్యములను; సాయకైః=బాణములచేత; త్తయం=నాశము; నయతి=పొందించుచున్నాడు.

పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రాముడా! కాబట్టి యీతనివిషయమయి శీఘ్రము

జ్ఞ

జ్ఞ

గాఁ, బ్రుణత్వము చేయుము; లేనియెడ,	మరామునలో జెప్పెను.
ధ్మ, కి, బాణములచే, వానరసైన్యముల	అని, తాత్పర్యము.
ను సరిగలవలయును. అని, విభిషణుల	

తనో తికాయో బలవాక్ ప్రవిశ్య హరి వాహీనమ్
సిహ్నోరయీమాన ధను నశనాదచి వ్రసోవ్రసః. ౩౭

టీకావచనం-అంశే; బలవాక్-అధి చంబితచేసి;

కిమయిబలముగల; అతికాయో-అతి	అని, బలవంతుడగు నతికాయం
కాయంబు; హరివాహీనం-వానరసే	మ, వానరసేనంబుచేసి, బ్రాహ్మదం
నను; ప్రవిశ్య-చొచ్చి; ధను-ధనుస్సు	బుగావించి, పలుమాటుసింహనాదంబు
ని; విహ్నోరయీమాన-వ్యసించుచున్న	చేసెను. అని, తాత్పర్యము.
చు. వ్రసోవ్రసః-మాటిమాటికి; ననాద	

తం ధీమవప్రపం ధ్యస్త్యా రథగ్ధం రథిరాం వరమ్
అధిపేతు మహాత్మానో యే ప్రధానా వనాకనః. ౩౮

టీకాధీమవప్రపం-ధీయంకం మయి	అధికమయినబలముగలవారలు; అధిపే
నకేహముగలవాఁడును; ధ్యస్త్యా-రథ	తుం-విదురొకరి.
మునుగున్నవాఁడును; రథిరాం-రథి	ధీయంకం కాకాయండును రథగతుం
లలో; వరం-శ్రేష్ఠుండునగు; తం-తన	డగు నాధిధీకోత్తము నతికాయంబు
తికాయని; ధ్యస్త్యా-చూచి; ప్రధా	చి, వానరులలోఁబ్రధానులగు బలవం
నా-ముఖ్యులగు; వనాకనః-వానరు	తులు, విదురొకరి.
లు; యే(నంశ)-విద్యుదులలో; లే (అ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహ్మతము)-అట్టి; మహాత్మానః-	

కుముకో ద్వివిదో మైందో సిల శ్చరథ ఏవర
పాదపై గీరిశ్యంక్షైశ్చ యుగప శ్చచథిద్రవః. ౩౯

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౪౭

స ౭౧

టీక|| కుముదః=కుముదుండును; ద్వి
విదః=ద్వివిదుండును; మైందః=మైందుం
డును; నీలః=నీలుండును; శరభవచ=
శరభుండును; యుగపత్=ఏకకాలము
న; పాదమై=వృక్షములచేతను; గిరిశృం
గైశ్చ = పువతశిఖరములచేతను; స
మభిద్రవక్(సవభ్యద్రవక్) = ఎదిరి

చిరి.
కుముదుండును ద్వివిదుండును మైం
దుండును నీలుండును శరభుండును, వృ
క్షంబులును బవతశిఖరంబులును సేవ
ని, ఒకరిపెట్టనెదిరించిరి.
అన, తాత్పర్యము.

తేమాం వృక్షౌశ్చ శైలాంశ్చ శత్రైః కాంచనఘోషశ్రైః
అతికాయో నుహతేజా శ్రీశ్చేదాస్త్ర విరాం వరః. ౪౦

టీక|| అస్త్రవిదాం=అస్త్రవేత్తల
లో; వరిః=శ్రేష్ఠుండగు; సహతేజాః=
అధికమయినపరాక్రమముగల; అతికా
యః=అతికాయుండు; తేమాం=అవా
నములయొక్క; వృక్షౌశ్చ=వృక్షముల
ను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను; కాంచ
నఘోషశ్రైః = బంగారు అలంకారము

గాండల; శత్రైః=బాణములచేత; చి
చ్ఛేదః=నశింకెను.
అస్త్రవేత్తలలోను పర్వతములను
సహతేజుండగునతికాయుండు, అవా
నములవృక్షములనుబవతములను, గాం
చనాలంకృతములగుబాణములచే, ఛే
దించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చైవ సర్వాన్ సహర్షే శత్రై స్సర్వాయుధై బహు
వివ్యాధాభి ముఖి స్సంఖ్యే భీమికాయో నిశాచరః. ౪౧

టీక|| బలి=బలవంతుండును; భీమికా
యః=భయంకరమయినదేహముగల
వాడునగు; సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్ష
సుండయినయతికాయుండు; సంఖ్యే=
యుద్ధమునందు; అభీముఖి=ఎదురుతిరి
గినవాడై; తాన్=ఆ; సహర్షే=వానరు

లను; సర్వాన్=అందఱును; సర్వాయు
ధైః = అంతయునునుముతోడనేయుం
డినవగు; శత్రైః=బాణములచేత; వివ్యా
ధః=కొట్టెను.
బలవంతుండును భయంకరాకా
రుండునగునాయతికాయుండు, యుద్ధం

౧౩౪౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౧

మన నావానరులవధిముఖుండై, వారల | రించెను. అని, తాత్పర్యము.
నందిఅను, డివికా-బాణంబులచేబ్రహ్మ

తే డివికా బాణవషేకం భగ్నాగ్రాంతాః స్థవంగమాః
స శేష రతి కాయస్య ప్రతిఃకుకం మహా రిడే. ౪౭

టీకా|| తే=ఆఃస్థవంగమాః= వానరు | శేకుః=చాలగైరి.

అనానరులు, అతికాయుని బాణవ
తే; అదివికాబాణముచేతనుబడినవారై; భ
గ్నాగ్రాంతాః=విడిగిన అవయవములు
గలవారై; సహారితే= మహాయుద్ధ
మునంది; తతికాయస్య= అతికాయుని
వి; ప్రతిఃకుకం=అనుచేయుటకు;

అవానరులు, అతికాయుని బాణవ
వశములచే విడితులయి డేహమంత
యు గాయములయి, పరవశులయి, అ
వ్యసాయుద్ధంబున, ఏదియు బదులుచే
యింపాలకపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దైత్యు హరి విరాటాం త్రాసయామాస రాతిసః
మృగయాధ వివ శ్రుద్ధో హరి కృష్ణవదవీతః. ౪౮

టీకా|| దైత్యు హరి విరాటాం త్రాసయామాసః
అవిరాటాం-వానరిపరులయొక్క; త
తే=ఆః; దైత్యుల=సేనలు; శ్రుద్ధుః=కోపిం
చిరి; యావదవీతః= యావదముచే
గవికచిరి; హరి=సింహము; మృగ
యాధవివ=మృగసమూహమును వ

తే; త్రాసయామాస=భయపఱచెను.
అతికాయుడు, క్రుద్ధులయి యావ
సగవీకశంబునకు సింహము మృగస
మూహమునుంబోతే, అవానరి సేనసం
తయుఁడీకాసుపఱచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స రావినేంద్రో హః దైత్యవశ్యే
నాయుధ్యమానం నిజభూన కించితే
ఉపేత్య రామం సధనుః కలాపీ
స గవీతం వాక్య మిదం బభాషే. ౪౯

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౪౯

స ౭౧

టిక్కనః=ఆ; రాక్షసేంద్రః=రాక్షసాదునట్లుగా; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.
 సశ్రేష్ఠుండగునతికాయుండు; హరినై రాక్షసశ్రేష్ఠుండతికాయుండు, వా
 న్యమధ్యే=వానర సేననడుమను; ఆయు సర సేనయందు, ఆయుధంబుచేకొనితన
 ధ్యమానం=యుద్ధము సేయకున్నవాని; నర సేనయందు, ఆయుధంబుచేకొనితన
 కంచితే= ఒకానొకనింగూడ; సనిజఘా ఘోరియుద్ధంబునకురానివాని నెవ్వనిగో
 న=వధింపలేదు. సభనుః=భనుస్సుతోఁ ట్టినొల్లక, భనుస్తూణీరంబులతోరాము
 గూడినవాడై; కలాపీ=అమ్మలపొదు నొద్దకుఁబోయి, గర్వయుక్తంబుగానీ
 లుగలవాడై; రామం=రాముని; ఉపే మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 త్యఃపాండి; సగర్వతం= గర్వముతోఁ

అవస్థితో హం శరచాపపాణి

నః ప్రాకృతం కంచన యోధయామి

య ఇన్ధ్రాస్తీ కశ్చ ద్వ్యవసాయ యక్తో

దదాతు మే షీప్ర మిహాద్య యుద్ధమ్. ౪౫

టిక్కనః=నేను ; శరచాపపా ప్పడు; యుద్ధం=యుద్ధమును; దదాతి=
 ణిః=దాణములును భనుస్సునుచేతఁ గ ఇచ్చుచున్నాఁడు.
 లవాడనై; అవస్థితః = నిలిచియున్నా నేను భనుర్బాణధరుండనై యుద్ధం
 ను. ప్రాకృతం=అల్పుని; కంచన=ఒ బునకునిలిచియున్నాను; భయంబునం
 కానొకనిని; నయోధయామి= యుద్ధ బాటునట్టి అల్పునితో నెవ్వనితోను యు
 ముచేయింపను. వ్యవసాయయుక్తః= ధృంబుగావింపను ; ఇందుయుద్ధోత్సా
 ఉత్సాహముతోఁగూడినవాఁడు ; కశ్చ హముగలవాఁడెవ్వఁడో, అతఁడునాకి
 త్=ఒకానొకఁడు ; యశ్చ=ఎవ్వఁడు ప్పడు యుద్ధంబొసంగుఁగాక. అని అ
 ను; అన్ధ్రాస్తీ=ఉన్నాఁడో; సః (అధ్యాహ్న తికాయుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
 తము)=అతఁడు; మే=నాకు; షీప్రం= అని, తాత్పర్యము.
 శ్శ్రీమగా; ఇహ=ఇచ్చట; అద్య = ఇ

త త్తస్య వాక్యం బువతో శశమ్య

౧౩౫౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౧

చుకోప సౌమిత్రి రమిత్ర హంతా
అమృత్యమాణశ్చ సముత్పసాత
జగ్రహ చాపంచ తత స్మయిత్యా. ౪౬

టీకా బ్రువతః=దెప్పుచున్న; తస్య=	గ్రహించెను.
అయితికాయునియొక్క; తతః=అ; వా	అతికాయుండగ్ల సగవణంబుగా
క్యం=మాటను; శత్రువు=విని; అయిత్ర	మాటలాడుటను విని, శత్రుహంతయును
హంతా=శత్రువులవధించునట్టి; సౌమి	లక్ష్మణుండు, కోపించి, యశందాచిన
త్రిః=లక్ష్మణుడు; చుకోప= కోపించె	మాటనోర్వణాలక యతనిముందటికి
ను. అమృత్యమాణశ్చ = ఓషణలే	పోయి, యతనిసంతమాత్రము సరికు
నివాచునై; సముత్పసాత = వచ్చె	నేయక, భనుస్సునుగ్రహించెను.
ను. తతః=అంత; స్మయిత్యా=నరకుసే	అని, తాత్పర్యము.
యక; చాపంచ=భనుస్సును; జగ్రహచ=	

క్రుద్ధ సౌమిత్రి రుత్పర్యమాకా చాపిష్య సాణకమ్
పురస్తా దతికాయస్య విచకషణ మహర్థనః. ౪౭

టీక సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు; క్రు	అకపించెను.
ద్ధః=కోపించినవాడై; రుత్పర్య=పో	లక్ష్మణుండు, క్రుద్ధుండైపోయి, య
యి; మాదాల్=అమ్మలపొదినుండి; సా	మ్మలపొదినుండి బాగుండైతి, యతికా
యకం=బాగుమును; అపిష్య=ఎ ధ్రి; అ	యనిముందట, బాగువాడంబుగదుర, న
తికాయస్య=అతికాయునియొక్క; పు	ష్టహాభనుస్సునాకపించెను.
రస్తాత్=ముందట; మహత్= గొప్పద	అని, తాత్పర్యము.
గు; భనుః=భనుస్సును; విచకషణ =	

పూరయన్ స మహీం తైలా నాకాశం సాగరం దిశః
బ్యాకృష్టో లక్ష్మణస్యో గ్ర ప్రాసయన్ రజసివరాణ. ౪౮

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫౧

స ౭౧

టీక॥ లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్కరి; ఉగ్రః = భయంకరమయిన; సః = ఆ; బ్యాశబ్దః = అట్లైత్రాటిధ్వజము; హిం = భూమిని; శైలాక్ష = పర్వతములను; ఆకాశం = ఆకాశమును; పాగరం = సముద్రమును; దిశః = దిక్కులను; పూర్వాయ = సంఘము; రజనీచరాక్ష = రాక్షసులను; త్రాసయే = భయపఱచుచు;

చు; అధూత్ (అధ్యాహుతము) = ఉండెను. భయంకరంబగు నాలక్ష్మణునిబ్యానాదము, భూమిని బర్వతంబులనాకాశమును సమద్రమను దిక్కులను నిండి, రాక్షసులనందఱు భయపఱచుచుండెలంగను. అని, తాత్పర్యము.

సౌమిత్రే శ్చాపసింహాశం శ్రుత్వా ప్రతిభయం తదా విసిష్ఠియే మహాతేజా రాక్షసేంద్రాశ్శబ్దో బలి. ౪౯

టీక॥ మహాతేజః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడను; బలి = బలవంతుఁడునగు; రాక్షసేంద్రాశ్శబ్దః = రాక్షసరాజుకొడుకైనయతికాయుండు; తదా = అప్పుడు; ప్రతిభయం = భయంకరమయిన; సౌమిత్రేః = లక్ష్మణునియొక్కరి; రాపసింహాశం = ధనుర్ధ్వజాని; శ్రుతి =

త్వా = విని; విసిష్ఠియే = అశ్రర్యమునొందెను. అప్పుడు, భయంకరమయిన లక్ష్మణుని ధనుర్ధ్వజానిని విని, మహాతేజుండును బలవంతుండునగు రాక్షసరాజు ప్రతంజతికాయుండు, ఎంతయు నాశ్చర్యమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా తికాయః కుపితో దృష్ట్వా లక్ష్మణ మద్ధితమ్ ఆదాయ నిశితం బాణ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౫౦

టీక॥ అథ = అంత; ఆతికాయః = అతికాయుండు; ఉద్ధితం = వచ్చిన; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; దృష్ట్వా = చూచి; కుపితః = కోపించినవాఁడై; నిశితం = ధీక్షణమయి

న; బాణం = బాణమును; ఆదాయ = గ్రహించి; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంతఃసతికాయుండు, లక్ష్మణుండు

వచ్చుటంబొచ్చి, కపితుండై, కిష్టంబగు | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
బాణంబుగ్రహించి, యతనితో నట్లుచె

బాల స్త్య మసి సౌమిత్రే విక్రమే వ్యవితక్షణః
గచ్ఛ కిం కాలసదృశం మాం యోధ యతు మిచ్ఛసి. ౫౧

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! యుద్ధము చేయించుటకు ; ఇచ్ఛసి =
త్వం = నీవు; బాలః = పిన్నవాడవు; విక్ర మే = పరాక్రమములయందు; అవిచ
క్షణః = అసమధుకాండవు; అసి = అగుదు రాక్రమకార్యములనెందనమధుకాండ
న్నావు. గచ్ఛ = పోవ్వు. కాలసదృశం = వు; కావున, నీవు పోవ్వు; మృత్యువుతోన
యమునితో నమానుడనైన; మాం = న మానుడనైన నాతో యుద్ధము చేయునే
వచ్చు; కిం = ఎందుకు ; యోధయితుం = లవచ్చినావు? అని, తాత్పర్యము.

సహి మర్బాహుస్సప్తానా మస్త్రాకాం హిమవానసి
సోధుం మత్సహ తే వేగ మంతరిక్ష మథో మహీ. ౫౨

టీక॥ మర్బాహుస్సప్తానాం = నా పదు.
భుజములచే విదువలపిన; అస్త్రాకాం = నా బాహువులచే విదువలదున
అస్త్రములయొక్క; వేగం = వేగమును; స్త్రాంబుల వేగమును, హిమవన్సర్వతము
సోధుం = సహించుటకు; హిమవాన గూడ, భూమ్మంతరిక్షములుగూడ, నెం
సి = హిమవత్సర్వతమును; అంతరిక్షం = తమాత్రము, సహించఁజాలవు.
అకాశమును; అథో = లేక; మహీ = అని, తాత్పర్యము.
భూమియు ; మోత్సహ తే = ఉత్సహించ

సుఖప్రసూతం కాలాగ్నిం నిబోధయతు మిచ్ఛసి
న్యన్య రాపం నివతాస్య మాప్రాణాకా జహి మద్గతః. ౫౩

టిక॥సుఖప్రసూప్తం = సుఖముగాని
ద్రీంచుచుండెడు; కాలాగ్నిం = ప్రళయ
కాలాగ్నిహోత్రమును ; నిబోధయి
తుం = మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్చసి = కో
రుచున్నావు. చాపం = ధనుస్సున; న్య
న్య = విడిచి; నివర్తన్య = మఱలుము. మ
ద్గతః = నన్నుబొందినవాడై; ప్రా

తా = ప్రాణములను; మాజహి =
హింసింపుకొనకుము.

సఖుగానిదిండుచున్నపులయకా
లానలమునేల స్వప్నంపడజేసెదవు?
సుస్సుచువిడిచిమఱిబొమ్ము; నన్నెదిం
చిప్రాణంబులపోగొట్టుకొనవలదు.
అని, తాత్పర్యము.

అథవా త్వం సత్త్వద్ధో న నివర్తతు మిచ్చసి
తిథ ప్రాతా తా పత్యజ్య గమివ్యసి యమక్షయమ్. ౫౪

టిక॥అథవా = లేక; త్వం = నీవు; ప్రతి
వృద్ధి = ఎదురునిలిచినవాడవై; నివర్త
తుం = మఱలుటకు; సేచ్చసి (యది) = బ
ల్ల వేరే; త్యం = నిలుపుము. ప్రాతా =
ప్రాణములను; పత్యజ్య = విడిచి; యమ
క్షయం = యమునిగృహమును; గమివ్య

సి = హింసించుకలవు.
అట్లుగాక, నీవునాకెదురునిలిచి, వ
తిపోవనాల్సివేసి, నిలుపుము; ఇంకక్ష
యమున, నీప్రాణంబులుగొనిన్నయమ
పురికంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే నిశితా తానా నరీవపా నిఘాదనాన్
ఈశ్వరాయుధ సంకాశం స్తప్తకాంచన ధూషణాన్. ౫౫

టిక॥నిశితా = తీక్షణములును; అరిద
పానిఘాదనాన్ = శత్రువులగర్వమును
హరించునదియు; ఈశ్వరాయుధసంకా
శాన్ = శివుని ప్రకారముతో నమానము
లును; తప్తకాంచనధూషణాన్ = కా
డఁబడిన బంగారు అలంకారముగాఁగ
లవియునగు; షే = నాయొకర ; చా

తాన్ = బాణములను; పశ్య = చూచుము.
తీక్షణములును శత్రుగర్వ నాశనంబు
లును ఈశ్వరుని ప్రకారంబు వంటివి
యై గాంచనాలుకృతములునగు నా
బాణంబులంబూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష తే సహ సంకాశో బాణః పాశ్వతి శోణితమ్
మృగరాజ ఇవ శ్రుద్ధో నాగరాజస్య శోణితమ్. ౫౬

టీకా: సర్వసంకాశః=సర్వమతో స	సహసమాసంబగు సీదాణము, శ్రు
మానమును; ఏషః=ఈ; బాణః=బా	ద్ధంబగు సింహము గజముయొక్క నె
ణము; తే=నియొక్క; శోణితం=నెత్తు	త్తురు వ్రాసెనట్లు, నీ నెత్తురు ద్రాగం
రుచు; నాగరాజస్య=గజశ్రేష్ఠము యొ	గలదు. అని, అరికాయందు, అ
క్క; శోణితం=నెత్తును; శ్రుద్ధః= కో	ట్టులునతో నెప్పెను.
పించిన; మృగరాజఇవ= సింహమువలె;	అని, తాత్పర్యము.
పాశ్వతి=దాఁగఁగలదు.	

ఇత్యేవ ముక్త్యా సంక్రుద్ధ శ్చరం ధనుషి సంద

టీకా: స(అధ్యాహృతము)= ఇత్యే	ధే=హుచ్చేహ.
వం=అనియిట్లు; శిక్త్యా=చెప్పి; సంక్రు	అయతకాయుషి ప్రకారమునం శి
ద్ధః=మిక్కిలియుండుచున్నది; ధనుషి=	ప్ర. వి. బదాణంబునంధించెను.
పింఠియందు; శరం=దాణమును; సంద	అ; తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా నికాయస్య వచ స్సరోవం

సగవికలం సంయతి రాజప్రత్రః. ౫౭

స సంయతోపాది బలో మహాశ్రీ

రువాచ వాక్యంచ తతో మహాభక్తమ్

టీకా: అతిబలః=అధికమయినబలముగ	వముతోఁగూడినదియు; సగర్వికం= గ
లవాడును; మహాశ్రీః=అధికమయిన శ్రేణి	ర్యముతోఁగూడినదియనగు; అరికా
స్సుగలవాడునగు; రాజప్రత్రః= రాచ	యస్య=అరికాయునియొక్క; వచః=
కోమరులైన; స=అరిక్కులుగదు; సం	మాటను; శ్రుత్వా=విని; సంయతోప=
యతి=యుద్ధమునందు; సరోవం=రొ	మిక్కిలియుండుచెను. తతో=అంత;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫౫

స ౬౧

మహాభక్తం=అధికమయిన యభక్తముగ
ల;వాక్యంబు=మాటను ; ఉవాచ=చె
ప్పెను.

మహాబలుండును మహాతేజుండ న
గు నాలక్ష్మణుండు,యుద్ధంబున, హావ

గవంబులతోఁగూడిన యతికాయుని
మాటనువిని,పరమకుపితుండై, యధిక
మయినయభక్తముగల యీమాటం బె
ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

న వాక్య మాత్రేణ భవాత్ ప్రధానో
సత్తనా త్సత్పురుషా భవంతి. ౫౮
మయి స్థితే కన్యవి బాణపాణౌ
నిదశ్శయ స్వాస్థ్య బలం దురాత్మక

టికఃదురాత్మక = దుష్టుఁడా!భ
వాత్=నీవు;వాక్యమాత్రేణ = మాట
మాత్రముచేత; ప్రధానః= అధికుండ
వు;న=కావు;కన్యనాత్=పొగడుకొను
టవలన;సత్పురుషాః=శూరులు; నభ
వంతి=కారు. మయి=నేను; ధన్వః=
ధనుస్సుగలవాడనై;బాణపాణౌ=బా
ణముచేతంగలవాడనై;స్థితే= నిలిచిన
వాడనగుచుండగా; ఆస్థ్యబలం = నీ
యొక్కబలమును ; నిదశ్శయస్వ =

మాపుము.
దురాత్ముఁడా ! ఈమాటమాత్ర
ముననీవధికుండవుకాఁజాలవు ; ఎవ్వరు
ను కార్యముచేయుటవలన శూరులగు
దురుగాని తమ్ముందామపొగడుకొను
టవలన నంతమాత్రము శూరులు కాఁ
జాలరు; నేను ధనుర్పాణంబులు దాల్చి
నిల్చియుండఁగా నీబలంబుఁజూపుము.
అని,తాత్పర్యము.

కర్మకా సూచయాత్మానం న వికస్థిత మహాసి. ౫౯
పౌరుషేణతు యోయుక్త స్సతు శూర ఇతి స్మృతః

టికఃకమఁడా=కార్యముచేత; ఆ
త్మానం=నిన్ను; సూచయ= తెలుపు
కొనుము.వికస్థితం=పొగడుకొనుటకు;

నాహాసి=తగవు. యస్తు=ఎవ్వఁడు;
పౌరుషేణ=పరాక్రమముతో ; యు
క్తః=కూడినవాడో;సతు = వాడు

౧౩౫౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

౧౩౫౬

౧౩౫౬

మాత్రము; శూరభి = శూరుడని; స్పృహ = చెప్పబడినాడు.

సీతకార్యముచేసినప్పుడును మాత్రము; ఊరకంబుననునది పొగడుకొనవ

లదు; ఎవ్వఁడుయుద్ధంబునఁబోరువంబు జూలినో అతఁడెశూరుఁడు; ఊరక యొక్కఁడనియెంతమాత్రము శూరుఁ డని చెప్పబడెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాయుధ సమాయక్తో ధన్వీ త్వం రథ మాస్థితః. ౬౦
శరైర్వా యదివా ప్యస్త్రైః దశశయస్వ పరాక్రమమ్

టీకాత్వం = సీత; సర్వాయుధసమా యుక్తః = సమస్తాయుధములతోను గూ డివఁబడినై; ధన్వీ = ధనస్సుగఁవాడే నై; రథ = రథమును; ఆస్థితః = ఆధిష్ఠిం చియున్నావు. శరైర్వా = బాణముల చేతఁ గాని; యదివా = లేక; అస్త్రైః = అస్త్రములచేతఁ గాని; పరాక్రమం =

పరాక్రమమును; దశశయస్వ = చూపుము. సీత సమస్తాయుధంబులధరించి ధ నుధరుండచైరథముమీద నున్నావు; బాణంబులచేతఁ గానలేక దివ్యాస్త్రము లచేతఁగాని నీపరాక్రమంబు జూపు ము. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చరస్తే నిశితైః పాశయిష్యా వ్యహం శరైః. ౬౧
మారుతిః కాలసంహ్సం వృంతా త్తాక కలం యథా

టీకాత్వం = అటుపిమ్మట; అహం = నేను; శరైః = బాణములచేత; తే = నీయొక్క; నిశితైః = తలఁచు; మారుతిః = గాలి; వృంతా = చక్రమునందు; కాలసంహ్సం = కాలముచే జక్రం గాఁబడిన; తాకకలంయథా = తాటిపండునువలె;

పాశయిష్యాది = పక్ష ద్రోసెను. అటుపిమ్మట, వాయువు, చక్రం గాఁబడిన తాటిపండును తోడిమనుంకి చాల్చినట్లు, నేను బాణంబులచేసి శిరస్సు నుబడఁద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య తే నామకా దాదా స్తప్రకాంచన భూషణాః. ౬౨
పాశ్యంతి రుధిరం గాతాః పృశల్యంత రోధితమ్

౧౩౫౬

౧౩౫౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫౩

స ౭౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; తప్తకాంచ లిన; రుధిరం = నెత్తురును ; పాశ్యం
నఘాషణాః=కాండబడినబంగారుల తి=త్రావఁగలవు.
లంకారముగాఁగల; మామకాః=నా ఇప్పుడు, కాంచనధూపణంబులగు
దైన; బాణాః=బాణములు; తే=నీయే నాబాణంబులు , నీదేహముననుండిబా
కల; గాత్రాత్=దేహముననుండి;బా ణశల్యములచేఁజేయఁబడిన రంధ్రముల
ణశల్యంతోర్థితం = బాణంబులమేకు నుండిపాలునెత్తురుండ్రావఁగలవు.
లచేఁజేయఁబడినరంధ్రములనుండి వెడలని, తాత్పర్యము.

బాలోయమితి విజ్ఞాయ న మావజ్ఞాతు మహానః. ౬౩

బాలోవా యచివా వృద్ధో మృత్యుం జానీహి సంయుగే

టీక॥ అయం=ఇతఁడు; బాలః = గే=యుద్ధమునందు;మృత్యుం=మృత్యు
పిన్నవాఁడు; ఇతి=అని, విజ్ఞాయ=తె వునుగా; జానీహి=ఎఱుంగుము.
లిసి; మా=నన్ను; అవజ్ఞాతుం= అవ ఇతఁడుబాలుఁడని యెంచినన్నె
మానించుటకు; నాహానః=తగవు.బా శమాశ్రమతకలవగానెంచవలదు, నే
లోవా= పిన్నవాఁడనుగాని; యచివా- నుబాలుఁడనుగాని వృద్ధుఁడనుగానియు
లేక;వృద్ధః=ముసలివాఁడనుగాని;స్వాం ధ్యంబునమృత్యువువంటివాఁడననతలంచు
(అధ్యాత్మతము)=అగుదును;సంయు ము.అని, తాత్పర్యము.

బాలేన విష్టునా లోకా స్త్రయః క్రాంతా స్త్రైవిక్రమే. ౬౪

టీక॥ త్రివిక్రమే=త్రివిక్రమావతా బాబుండగు విష్టువు, త్రివిక్రమావ
రమునందు; బాలేన=బాలుఁడయిన;వి తారంబున, ముల్లోకంబులను, మూడ
ష్టునా=విష్టుచేత; త్రయః=మూడైన; డగులండ్రొక్కలేదాయేమి?అని,లక్ష్మ
లోకాః=లోకములు; క్రాంతాః=త్రొ ణుండు, అతికాయనితోఁజెప్పెను.
క్కఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్య వచ శ్చుత్వా హేతు మత్సర మాభావత్

॥

॥

అతికాయః ప్రచక్రోధ బాణం హోత్రమ మాదజే. ౬౫

టీక॥ హేతుమత్ = కారణములుగ	గమును; ఆదజే = గ్రహించెను.
లదియు; పరమాభావత్ = అధికమయి	యుక్తియుక్తంబును పరమాభావం
నయభావముగలదియునగు; లక్ష్మణస్య =	బుగలనియునగులక్ష్మణుండుచెప్పినమా
లక్ష్మణునియొక్క; వచః = మాటను;	టనువిని, యతికాయండు, పరమకుపి
శ్రుత్వా = విని; అతికాయః = అతికా	తుండై, యుత్రపంబగుబాణమును గ్ర
యుండు; ప్రచక్రోధ = కోపించెను.	హించెను అని, తాత్పర్యము.
ఉత్రమం = శ్రేష్ఠమయిన; బాణంచ = బా	

తతో విద్యాధరా ధూతా దేవా దైత్యా మహాషణః
గుహ్యకాశ్చ మహాత్మాని స్త ద్యద్ధం ద్రష్టు మాగమన్. ౬౬

టీక॥ తః = అంత; మహాత్మానః =	చూడుటకు; ఆగమన్ = వచ్చిరి.
మహాద్రాహులగు; విద్యాధరాః = వి	అంత, మహానుభావులగు విద్యాధ
ర్వాధరులును; ధూతాః = ధూతము	రులను ధూతంబులును దేవతలును దై
లును; దేవాః = దేవతలును; దైత్యాః =	త్యులును మహాషణులును గంధర్వులును
దైత్యులును; మహాషణః = మహాషణ	అచ్చటికాయద్ధంబులొకడవచ్చిరి.
లును; గుహ్యకాశ్చ = గంధర్వులును;	అని, తాత్పర్యము.
తత్ = అ; యద్ధం = పోరును; ద్రష్టుం =	

తతో తికాయః కుపిత కృప మారోష్య సాయకమ్
లక్ష్మణాయ ప్రదిక్షేప సంక్షిప్తవ చాబరిమ్. ౬౭

టీక॥ తః = అంత; అతికాయః = అతి	బరంచ = ఆకాశమునుగూడ, సంక్షిప్త
కాయండు; కుపితః = కోపించినవాం	స్థివ = ఎగురవేయువాండువలె; లక్ష్మ
దై; సాయకం = బాణమును; చాపం = ధ	దాయ = లక్ష్మణునికొరకు; ప్రదిక్షే
నుస్సును; ఆరోష్య = పొందించి; అం	ప = వేసెను.

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స ౭౧

అంత, నతికాయుండు, కుపితుండై, వాడువలె, లక్ష్మణునిపైకిగెను.
 వింటబాగుంబుసుధించి, బాగుచేగంబున అని, తాత్పర్యము.
 నడుమనుండునాకాశంబు నెగురవేయు

త మాపతంతం నిశితం శర మాశీవిహోపమమ్
 అధఃపంక్షేణ చిచ్ఛేద లక్ష్మణః పరవీరహః. ౬౮

టీక|| పరవీరహః = శత్రువీరులవధించునట్టి; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; ఆప
 తంతం = వచ్చుచున్నది; నిశితం = తీక్షణము
 యిన; ఆశీవిహోపమం = సర్పముతో
 హోలెగల; తం = ఆ; శరం = బాణము
 ను; అధఃపంక్షేణ = అధఃపంక్షాకార

బాణముచేత; చిచ్ఛేద = ఛేదించెను.
 శత్రువీరుల వధించునట్టి లక్ష్మణుం
 డు, తనపైకివచ్చుచున్న సర్పతుల్యంబగు
 నాతీక్షణబాణమును, అధఃపంక్షాబాణ
 ముచే ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నికృత్తం శరం దృష్ట్వా కృత్తభోగ మిహారగమ్
 అతికామో భృశం కుగ్రః పంచ బాహాన్ సమాదదే. ౬౯

టీక|| అతికాయః = అతికాయుండు; యదైతన్; బాహాన్ = బాణములను = ఆద
 నికృత్తం = ఛేదించబడినదియు; కృత్త
 భోగం = ఛేదించబడినశరీరముగల; ఉ
 రగమివ (స్థితం) = సహమువలె నున్నది
 యునగు; తం = ఆ; శరం = బాణమును;
 దృష్ట్వా = చూచి; భృశం = మిక్కిలియు;
 కుగ్రః = కోపించినవాడై; పంచ = ఆ

దే = గ్రహించెను.
 అతికాయుండు, ఆబాగుంబుఖండిం
 పబడిచిన్నశరీరంబగుసర్పముకై వడినే
 లం బడుటనుజూచి, పరమకుపితుండై,
 యయిదుబాగుంబులగ్రహించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తా శరాన్ సంప్రచిక్షేప లక్ష్మణాయ నిశ్చరః
 తా సప్రాప్తాన్ శరై స్తీక్షై శ్చిచ్ఛేద ఖరతానుజః. ౭౦

టీక॥ నికారః = అతికాయండు; అకేను.

తా = ఆ; శరా = బాగములను; ల
త్కృతాయ = లత్కృణుఃకొఱకు; సంప్రచి
క్షేప = చేసెను. భరతానుజః = లత్కృ
ణుడు; అప్రాప్తా = రానట్టి; తా =
అబాగములను; తీక్షణః = కఠకులయి
న; శరైః = బాగములచేత; చిచ్ఛేద = చ

అతికాయండు, అబాగములను ల
త్కృణునిపై చేసెను; అబాగములు పైకి
రాకమునై, వానినిలత్కృణుండుకఠకు
బాగంబుల ఛేదించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తాం శ్చిత్వా శరైః స్తీక్షణైః లత్కృణుః పరవీరహ
అవతే నిశితం బాగం జ్వలంతమివ లేజనా. ౭౧

టీక॥ పరవీరహ = శత్రువీరులవధిం; అవతే = గ్రహించెను.

చునట్టి; సః = ఆ; లత్కృణుః = లత్కృణుడు;
తీక్షణః = కఠకులయిన; శరైః = బాగ
ములచేత; తా = అబాగములను; చి
త్వా = నఱి; లేజనా = కాంతచేత; జ్వ
లంతమివ (నిశితం) = మండుచున్నట్లున్న;
నిశితం = కఠకై న; బాగం = బాగమును;

శత్రువీరుల వధించునట్టి లత్కృణు
డు, అబాగంబులనుగఠకుబాగంబులచే
ఛేదించి, లేజస్సుచేమండుచున్నట్లున్న
యొకతీక్షణబాగంబుచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాచాయ ధనుశ్శేష్ఠే యోజయామాస లత్కృణుః
విచక్షణాద వేగేన విససజాత వీర్యవా. ౭౨

టీక॥ వీర్యవా = అధికమయిన; విససజాత = విడిచెను.

రాక్రమముగల; లత్కృణుః = లత్కృణు
డు; తం = అబాగమును; ఆచాయ = తీ
సి; ధనుశ్శేష్ఠే = ధనుశ్శేష్ఠమునందు;
యోజయామాస = కూర్చెను. వేగేన =
వేగముచేత; విచక్షణాద = ఈడ్చెను;

మహాపరాక్రమకారియగు లత్కృ
ణుండు, అబాగంబుదీసి వింటంగూచి,
యొక ధాంతమునాకషిణించి, యతి
కాయునిపై విడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

పూర్వాణాయతవిస్మయేన శరణా నతపర్వణా
లలాటే రాక్షసశ్రేష్ఠ మాజఘాన స వీరవాణ్. ౭౩

టీక॥ వీర్యవాణ్ = అధికమయినది | లలాటే = నొసటియందు; ఆజఘాన =
రాక్షమముగల; సః = అలక్ష్మణుడు; కొట్టెను.
పూర్వాణాయతవిస్మయేన = విందుగా రాక విస్మయించుటకు నాలక్ష్యమందు, ఆ
పిఠంపంబడినదియు విడువబడినదియు ట్లాః పూర్వాయతము రాకపిఠంబు నతప
నగు; నతపర్వణా = అణగినగణపులు ర్వంబగు నాబొంబున, అతికాయనిల
గల; శరణా = బాణముచేత; రాక్షసశ్రే లాటంబునంగొట్టెను. అది, తాత్పర్యము
వం = రాక్షసోత్తముండగునతికాయు;

స లలాటే శరణో మృక్షస్తస్య కీమస్య శరణః
దద్యశే శోణితేనా క్తః పన్నగే ద్రక్షవా చలే. ౭౪

టీక॥ సః = ఆ; శరణః = బాణము; భీమ | తః దద్యశే = మాడుబడెను.
స్య = భయంకరుండగు; తస్య = ఆ; రక్షి | ఆ బాణము, భయంకరాకాయండుగు
సః = అతికాయునియొకఁడు; లలాటే = | నతికాయుని లలాటంబున నాటుకొని,
నొసటియందు; మృక్షః = చొచ్చినదై; వెళ్తుందడిసి, పవకతంబుపై నుండు
శోణితేనా = నెత్తురుచేసి; ఆ క్తః = పూ | సమమువలెజూడనొప్పెను.
యంబడినదై; అచలే = పవకతమునం | అది, తాత్పర్యము.
దు; పన్నగేంద్రక్షవ = సమ = రాజము న

రాక్షసః ప్రచకంషేచ లక్ష్మణేషుప్రవీడితః
రుద్రబాణమాతం ఘోరం యథా త్రిపురగోపురమ్. ౭౫

టీక॥ రాక్షసః = అతికాయుండు; ల | కాతం = రుద్రునిబాణముచేత గొట్టబ
క్ష్మణేషుప్రవీడితః = లక్ష్మణుని బాణము | డిన; త్రిపురగోపురం యథా = త్రిపుర
చేత చీకింపబడినవాడై; రుద్రబాణ | ద్వారమువలె; ప్రచకంషేచ = మికిలి

జ

యఃజనించెను.

అధికానుండులక్కణబాగముచే
చికిగండై, ముక్తనిబాగముచే చికిరి

మయిన ప్రభురద్వారమువలది, ఎంత
యఃజనించెను. అని, తాత్పర్యము.

చింతయామాస తాత్పర్య విమృశ్యత మహాబలః
సాధు బాగవిపాలేన క్షణమేనోసి మే రిభుః. ౭౬

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల
ముగలయతికియందు; తాత్పర్య=ఉ
జరిగి; విమృశ్యత=ఆలోచించియు;
"బాగవిపాలేన=బాగము ప్రతుచేత;
క్షణ=నాడు; సాధు=చక్కగా; క్షా
ణమేన=కొనియాడఁదగిన; రిభుః=శ
త్రుండవు; అసి=అగుచున్నావు." ఇతి(అ
ధ్యాత్వరము)= అని; చింతయామా

స=నించించెను, చెప్పెననట.
మహాబలండగు నాయతికాయం
డు, కొంతయుఁజిల్లి బలాబలంబు వి
మశించి, లక్ష్మణుండాచి, "నివిట్లుబా
గప్రయోగంబునెయిటచేనాడు మిగి
లియు క్షాణమేయిండగుకత్తిండవగుచు
న్నావు" అని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విధామై వం వివర్యా స్థం నియవ్యత మజా వభౌ
స రథోపస్థ మాస్థాయ రథేన ప్రచరార హ. ౭౭

టీక॥ సః=అయతికాయందు ; ఏ
వం=కట్టు; విధామై=చెప్పి; ఆస్థం=
మొగమును; వివర్య=వంచి; భౌ=జ
చేతుండు; ఇథా=ఁజేటి; నియవ్యత=
విగ్రహించియు; రథోపస్థం=రథోప
మును; ఆస్థాయ=అర్థించి; రథేన=
రథముచేత; ప్రచరార= సంచరించె

ను "హ" అననది పాదపూరితాభా
ము.
అయతికాయుండిట్లు లక్ష్మణునితోఁ
చెప్పి, మొగంబువంచిచేతులుసరిచేసికొ
ని, రథగతుండై, విచిత్రప్రచారంబులం
దిరిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకం త్రిక పంచ సప్త తి సాయకాక రాక్షసక్షాభా

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౬౩

స ౭౧

ఆదదే సందధేచాపి వివకమో తస్య సజవః. ౭౦

టీక॥ రాక్షసర్షభః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ	డిచెను.
డగునతికాయుండు; ఏకం = ఒకటిని;	రాక్షసోత్తమండగు నాయుతకా
త్రిక = మూడిటిని; సంచ = ఆముడింటి	యుండు, ఒకటిమూడు ఆముడు ఏడు
ని; సప్త = ఏడింటిని; ఇతి = ఇట్లు;	సా ను ఇట్లు బాగుంబులందీ వింటునంధించియా
కాక = బాగుములను; ఆదదే = గ్రహిం	కపికాంచి లక్ష్మణునివై బ్రయోగించె
చెను. సందధేచాపి = సంధించెను. వివ	ను. అని, తాత్పర్యము.
కవక = తుడ్చెను. ఉత్ససజవః = ఏ	

తే బాణాః కాలసంకాశా రాక్షసేంద్రధనుశ్చ్యుతాః
హేమపుంభా రవిప్రఖ్యా శ్చక్ర దీప్తమివాం బుమ్. ౭౧

టీక॥ కాలసంకాశః = మృత్యుభ	వ = ప్రకాశించుచున్న దానివలె; చక్రః =
తోసమానములు; హేమపుంభాః =	జేసి.
బంగారుపింజలు గలవియు; రవిప్ర	మృత్యుసమానంబులను కాంచన
ఖ్యాః = సూర్యునితో సమానములునగు;	పుంభములును సూర్య లేజలునునగునని
రాక్షసేంద్రధనుశ్చ్యుతాః = రాక్షస	కాయ ప్రయుక్తంబులయిన యాచా
శ్రేష్ఠుండగునతికాయుని ధనుస్సనుండి	గంబులు, ఆకాశంబును వెలుంగం జేసి
వెడలిన; తే = ఆ; బాణాః = బాణము	నవి. అని, తాత్పర్యము.
లు; అంబరం = ఆకాశమును; దీప్తమి	

తత స్తా రాక్షసోస్సృష్టా శరౌఘా రాఘవానుజః
అసంభ్రాంతః ప్రచిచ్ఛేద నిశితై ర్బహుభి శ్చక్రైః. ౮౦

టీక॥ తతః = అంత;	రాఘవానుజః = బహి
రామునితమ్మండగులక్ష్మణుండు; రాక్ష	సాహములను; అసంభ్రాంతః = తొట్రు
సోస్సృష్టా = అతికాయుని చేవిడువఁ	పడనివాడై; నిశితైః = కఠకులయిన; బ

మాధిః=పెక్కులగు; కర్తైః=చాణముల
చేతి; ప్రచిత్తేః=నడకెన.
అంత, రామానుజుండగు లక్ష్మణుని
ను, ఎంతమాత్రముతోటుగ్రహమునొంద

క, అతికాయమును ప్రయోగించిన బా
ణములనన్నింటిని, కీర్త్యంబులగు పెక్కు-
బాణములుః ఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాజ శక్తాక్ యుధి సంప్రేక్ష్య బిష్మత్తాక్ రావణాగ్నౌజ
మహోప శ్రవ శేంద్రార బాహుహ సజితం శతేషు. ౮౦

టీకా చుటచేతః ఆధికమయిన
మహోప; రావణాగ్నౌజుని రావణుని
దుకై నగరికాయమును; యుధి=యు
ద్ధమును; బిష్మత్తాక్=భేదింపబడి
న; రాజ=రాజు; తాక్=బాణమును;
సంప్రేక్ష్యమాది; మహోప=కోపించె
ను. సజితంబునన్నచును; శతేషు=బాణ

మును; బాహుహ మేనెను.
శత్రువునకును రావణపుత్రుల
గరికాయమును, యుద్ధంబుననా బాణంబు
లన్నియును చచ్చించులగుటచేనని, కుపి
తందే, కీర్త్యంబుగ నొకటివ్యభాగముం
దనెను. అని, తాత్పర్యము.

స సంధాను మహారేజా స్తం బాణం సహసో త్సృజత్
తత స్సౌమిన్ మాయాంత మాజఘాన స్తనాంతరే. ౮౧

టీకా చుటచేతః ఆధికమయిన
సంధానుగల; సహసో అతికాయము
ను; తంత్ర=ఆ; బాణంబులగుమును; స
ంధాను సంధించి; సహసో అతికాయము
గా; త్సృజత్ (ద్రవ్యజల్) విడిచె
ను. తతః అంత; ఆయాంతరే అవచ్చు
చున్న; సౌమిన్=లక్ష్మణుని; స్తనాం

ధిలేనవత్సృజమనందు; అజఘాన=
కొట్టెను.
మహా సేనండగు నాయుధికాయం
ను, ఆ బాణంబును సుస్పృహసంధించిచే
గంబువడిచెను; అని, లక్ష్మణునివత్సృ
జించువైనాడెను. అని, తాత్పర్యము.

అతికాయేన సౌమిన్రి స్తాదతో యుధి వత్ససి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౬౫

స ౭౧

సుస్సావ రుధిరం తీవ్రం మదం మత్త ఇవ ద్విపః. ౩౮

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు; యుద్ధి=యుద్ధమునందు; అతికాయేన= అతి కాయునిచేత; వత్ససి= తొమ్మిదనుడు; తాడితః=కొట్టబడినవాడై; తీవ్రం= తీవ్రముగా; రుధిరం=నెత్తురును; మదం= మదజలమును; మత్తః=మదించిన; ద్విపః	ఇవ=ఏనుగువలె; సుస్సావ=కాతెను. లక్ష్మణుండు, యుద్ధంబున నతికాయునిచేవత్సంబునం బ్రహరింపఁ బడిన వాడై, మదపుటేనుంగు మదజలంబున నెత్తురును, వేడినెత్తురుకాతెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

స చకార తదా త్తాసం విశల్యం సహసా విభుః
జగ్రాహచ శరం తీక్షణమస్త్రేణాపిచ సందధే. ౪౩

టీక॥ విభుః=సమర్థుండగు; సః=అలక్ష్మణుడు; తదా=అప్పుడు; సహసా=శఘ్రింబున; ఆత్మాసం=జేహమును; విశల్యం=బాణములెవిదానింకా; చకార=చేసుకొనెను. తీక్షణం=కఠిన్దైన; శరం=బాణమును; జగ్రాహచ=గ్రహించెను. అస్త్రేణాపిచ=అస్త్రమం	త్రముతోను; సందధే=కూర్చెను. సమర్థుండగు లక్ష్మణుండు, శఘ్రిముగాఁ దనజేహములోని బాణంబును బెరికివేసి బాధతీరుకొని, తీక్షణంబగు నొకబాణంబుగ్రహించి, దానిదివ్యాస్త్రమంత్రముతోఁగూర్చెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అగ్నేయేన తదా స్త్రేణ యోజయామాస సాయకమ్
స జఙ్గాల తదా బాణో ధనుష్య స్య మహాత్మనః. ౪౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = అలక్ష్మణుడు; తదా=అప్పుడు; సాయకం=బాణమును; అగ్నేయేన=అగ్నిచేత; తాకమయిన; అస్త్రేణ=అస్త్రమునంత్రముతో; యోజయామాస=కూర్చు	చెను. తదా=అప్పుడు; మహాత్మనః=అధికమయినప్రభావముగల; అస్య=ఈ లక్ష్మణునియొక్క; ధనుషి=వింటియందు; సః=ఆ; బాణః=బాణము; జఙ్గాల=వెలింగినది.
--	---

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౦

జ

జ

అక్షుణ్ణుంబాదాగమిను ఆగ్నేయా నందు దివ్యాస్త్రవిద్యాభి మంత్రితంత్ర
 ప్రమంత్రముచేసభిమంత్రించెను; అది, యెంతయువెలిగినది.
 మహానుభావుండగు అక్షుణ్ణుని ధనుస్సు అని, తాత్పర్యము.

అతికాయోపి తేజస్వీ సౌర్య మస్త్రం సమాదధే
 తేన బాణం ఘటంగాభం హేమపుంఖ మయోజయత్. ౮౬

టిక. తేజస్వీ=అధికమయినప్రభా ఆయస్త్రమతో; అయోజయత్= కూ
 వముగల; అతికాయోపి= అతికాయం దైవ.
 దును; సౌర్యం= సూర్యదేవతాకమ మహాతేజుండగు సతికాయుండును
 యిన; అస్త్రం=ఆస్త్రమును; సమాద సౌర్యాస్త్రంబు స్థలించి, ఆయస్త్ర
 ధే=తలంచెను. ఘటంగాభం= సర్ప మంత్రిముచే, సహతుల్యమును గాంచిన
 మయోజ= కాంతివంటి కాంతిగలది పుంఖంబునగు బాణమునభిమంత్రించెను.
 యు; హేమపుంఖం=బంగారుపింజగల అని, తాత్పర్యము.
 దియునగు; బాణం=బాణమును; తేన=

త దస్త్రం ద్వలితం ఘోరం అక్షుణ శృర మాహితమ్
 అతికాయాయ చిత్తేప కాలదండ మివాం తేజః. ౮౭

టిక. అక్షుణ్ణుః=అక్షుణ్ణుడు; తేజః= కాయునికొంత; చిత్తేప=చేసెను.
 ఆ; అస్త్రం=ఆస్త్రమును; ద్వలితం= అక్షుణ్ణుండు, ఆగ్నేయాస్త్రాధిమం
 ప్రకాశించుచున్నదియు; ఘోరం=భ ధివలె భయతరకారించై తేజః
 యంఃరమును; అహితం= సంధింపబ దున్నయా బాణమును, యముడుకాల
 దీపియినను; శరంబాణమును; అంతి వంశమునంబోలె, అతికాయునివైబ్ర
 కః=యముడు; కాలదండమివ= కాయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.
 అదండమునువలె; అతికాయాయ=అతి

ఆగ్నేయేనా భిసంయుక్తం దృష్ట్వా బాణం నికాశరః

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౬౭

స ౭౧

ఉత్ససజ్జ తదా బాణం దీప్తం సూర్యాస్త్రయోజితమ్. ౮౮

టీక॥ నిశాచరః=అతికాయుడు ; అగ్రేయేన=అగ్రేయాస్త్రముతో; అభిసంయుక్తం=కూడిన; బాణం=బాణమును; దప్తా=చూచి; తదా=అప్పుడు; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు; సూర్యాస్త్రయోజితం=సూర్యాస్త్రముతోఁగూర్చబడినదియునగు; బా	గం=బాణమును ; ఉత్ససజ్జ=విడిచెను. అతికాయుండు, అగ్రేయాస్త్రయుక్తంబగుబాణంబువచ్చుటంజూచి, సూర్యాస్త్రాభిమంత్రితంబగుబాణంబునువిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తా వృథా వంబరే బాకా వన్యోన్య మభిజన్ముతుః

తేజసా సంహతీప్తాగ్రా క్రుద్ధా వివ భజంగమా. ౮౯

టీక॥ అంబరే=ఆకాశమునందు; తా=ఆ; బాకా=బాణములు; ఉభౌ=రెండును; తేజసా=కాంతిచేత; సంప్రదీప్తాగ్రా=ప్రకాశించుచున్నకొనలుగలవై; క్రుద్ధా=కోపించిన; భజంగమా=వివ=సర్పములువలె; అన్యోన్యం=ఒక	హంతిని; అభిజన్ముతుః=కొట్టుకొనినవి. ఆబాణములురెండును, ఆకాశంబునమహాతేజంబునవెలుంగుచు, క్రుద్ధంబులగు సపకములవగిది, ఒండొంటిం దాడినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తా వన్యోన్యం వినిదకవ్య పేతతుః పృథివీతే

నిరర్చితా భస్మకృతా నభ్రాజేతే శరాస్తమా. ౯౦

టీక॥ తా=ఆబాణములు; అన్యోన్యం=ఒండొంటిని; వినిదకవ్య=దహించుకొని; పృథివీతే=భూతలమునందు; పేతతుః=పడినవి శరాస్తమా=బాణశ్రేష్ఠములు; నిరర్చితా=కాంతిలేనవై; భస్మకృతా=భస్మముగాఁజేయ	బడినవై; నభ్రాజేతే=ప్రకాశింపలేదు. ఆబాణములురెండును, ఒండొంటిదహించుకొనినస్తేజంబులయిభస్మీభూతంబులయి, నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

౧౩౬౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౧

తతో తికాయ స్వయంధ్ర ప్రప్ర సైషిక మత్స్యజత్
త స్మృచిచ్ఛేద సామితి రస్త్రేదైం ద్రేణ వీర్యవాక్. ౯౧

<p>టీక తతో=అంత; తికాయస్త్రి= అతికాయమును; సంక్రద్ధః=మీరించి యుగోపించినవాడై; వషికం=వ షికమును; అస్త్రం=అస్త్రమును; తస్య జత్ (తదస్యజత్) = విడిచెను. వీర్య వాక్=అధికమునపరాక్రమముగల; సామితి=లక్ష్యమును; మంద్రేణ=ఇం ద్రేణవరాకమును; అస్త్రేణ=అస్త్ర</p>	<p>ముచేత; తత్=అవషికాస్త్రమును; ప్ర చిచ్ఛేద=ధేవించెను. అంత, అతికాయమును, కుపిసుందై, వషికాస్త్రమునుబ్రయోగించెను; పరా క్రివవంతుడగు లక్ష్యమును, అయ్య స్త్రమును మంద్రాస్త్రముచే గొట్టె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వషికం నిహతం దృష్ట్వా రుషితో రావణాశ్శబః
యావ్యేనాస్త్రేణ సంక్రద్ధో యోజయామన సాయకమ్. ౯౨

<p>టీక రావణాశ్శబః=రావణుని కొడుకైనయనికాయమును; నిహతం=కొట్టబడిన; వషికం=వషికాస్త్రమును; దృష్ట్వా=చూచి; రుషితః=కోపించినాడు. సంక్రద్ధః=కోపించినవాడై; యావ్యేన = యమదేవతాకమును; అస్త్రేణ=అస్త్రముతో; సాయకం=రా</p>	<p>గమును; యోజయామన=కూర్చెను. రావణపుత్రుండగునతికాయమును, తానుబ్రయోగించిన యవషికాస్త్రము పరిహారంబగుటనజూచి, కుపితుండై, యాయ్యస్త్రములంతయుచేబాణంబువధి మలంబించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత ప్రదస్త్రం చిత్తేప లక్ష్మణాయ నిశాచరః
వాయుశ్శేన తదస్త్రేణ నిజఘన సలత్పఘి. ౯౩

<p>టీక తతో=అంత; నిశాచరః= అతికాయమును; తత్=అ; అస్త్రం= యా</p>	<p>మ్యస్త్రమును; లక్ష్మణాయ = లక్ష్మణునికొడుకు; చిత్తేప= చేసెను. సః=</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౬

౭౧

భీ

అ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; వాయువ్యేన=స్త్రిమును లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించె
వాయుదేవతాకమయిన; అస్త్రైః=అను; లక్ష్మణుండును వాయవాస్త్రం
స్త్రిముచేత; తత్=ఆయామ్యాస్త్ర
మును; జఘాన=కొట్టెను. బున దానింగొట్టెను.
అని, తాత్పర్యము.
అంతనతికాయుండు, ఆయామ్యా

అధైనం శరధాగాభి ధా రాభివ తోయదః

అభ్యవహ త్సు సంక్రుద్ధో ఽత్త్వణో రావణాత్పజమ్. ౧౪

టీక॥ అథ=అంత; లక్ష్మణః= లక్ష్మణుడు; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి యుగ్గురుదశవ=మేఘమువలె; అభ్యవహత్=అభ్యవహత్
పితుండైః ఏనం=ఈ; రావణాత్పజం=కురిసెను.
రావణునికొడుకైనయతికాయుని గూ అత, లక్ష్మణుండు, పరచుకుఁతుం
చి; శరధాగాభిః=బాణవహముల దై, మేఘమువహమువహించునట్లు,
చేత; ధా రాభిః=వహములచేత; తో బాణవహములతికాయునిపైఁ గురిపిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తే తికాయం సమాసాద్య కవచే వజ్రీహూపితే

భగ్నాగ్రశల్యా స్సహసా మేతు ర్బాణా మహీతలే. ౧౫

టీక॥ తే=ఆ; బాణాః=బాణము మియందు; మేతుః=పక్షినివి.
లు; అతికాయం=అతికాయుని; సమా అబాణములు, అతికాయునింబొం
సాద్య=పొంది; వజ్రహూపితే=వజ్రము ఏవజ్రహూపితంబగునతని మేనికవచంబు
లచేసలంకరింపఁబడిన; కవచే=కవచ దాడి, కొనలందుండుకుఁగ మేకుఁబి
మునందు; భగ్నాగ్రశల్యాః=విరిగిన గి, నేలంబడిసెవి.
కొనలయందలియుకుఁగ మేకులుగలవై; అని, తాత్పర్యము.
సహసా=వేగమున; మహీతలే=ధూ

తా మోఘా నభి సంపేక్ష్య లక్ష్మణః పరవీరహః

అభ్యవషణ స్మహేషాణాం సహస్రేణ మహాయశాః. ౯౬

టీక॥ పరవీరహః=శత్రువీరులవధించువాడును; మహాయశాః= అధికమయినవిలువగలవాడునగు; లక్ష్మణః= లక్ష్మణుడు; మోక్షాత్=వ్యర్థములయిన; తాత్=అపరాధములను; అభిసంప్రేక్ష్య=చూచి; మహేషాకాం=మహానాగములయొక్క; సహస్రేణ=వే	యిట్లేత; అభ్యవషణ్ = వషిం చెను. శత్రువీరులవధించువాడును మహాయశుండునగులక్ష్మణుండు, అపరాధములన్నియువ్యర్థములగుటచేచి, వలెలవేయిమహానాగులవషింఁచెను. అః, తాత్పర్యము.
--	---

స వప్యమాణో బాణో మై రణికాయో వహబలః
అవప్య కవచ స్సంఖ్యే బాణానాం చైవ వివృథే. ౯౭

టీక॥ అవధ్యకవచః=కొట్టినానకవచముగలవాడును; మహబలః= అధికమువలబడువాడును; రాక్షసః= రాక్షసులనగు; సః=ఆ; అణికాయః= అణికాయము; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; బాణో మైః=బాణసమూహములచేసి; వప్యమాణః= కురిపింపబడిన	వాడయి; నై వవివృథే=చాధింపబడలేదు. మహబలుండగు నాయణికాయుండు, అభ్యేంబగుకవచముధరించియుండుటచే, లక్ష్మణుండు బాణవషణంబులెంతవషింఁచినను, కొంటెమేసిబాధనొందలేదు. అనఁ, తాత్పర్యము.
---	---

స శకాక రుజం కరుణం యుధి తస్య సరో వ్రమః

టీక॥ సరో వ్రమః= పురుషశ్రేష్ఠుడగులక్ష్మణుండు; యుధి= యుద్ధమునందు; తస్య=ఆయణికాయునకు; రుజం= బాధను; కరుణం=చేయుటకు; సశకాక=చాలడయ్యె.	పురుషో వ్రముడగు లక్ష్మణుండు యుద్ధంబుననయ్యణికాయునెంతమాత్రమునొప్పింపఁజాలడయ్యె. అః, తాత్పర్యము.
---	--

అతైన మధ్యపాగమ్య వాయు ర్వాక్య మువాచహ. ౯౮

టీక॥ అధ=అంత; వాయుః=వా దపూరణార్థము.
యుదేవుడు; ఏనం=ఈలక్షణుని; అ అంత, వాయుదేవుడు, లక్షణు
ధ్యపాగమ్య=పొంది; వాక్య=మాట యొద్దకువచ్చి ట్లుచెప్పెను.
ను; ఉవాచ=చెప్పెను "హ" అనునదిపా అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదత్తవరో హ్యేషః అవధ్యకవచావృతః

బ్రాహ్మే నాస్త్రేణ భింజ్యేన మేవ వధ్యోహి నాన్యథా. ౯౯

టీక॥ ఏవః= ఈయతికాయుడు; న్యథా=వేఱవిధమున; వధ్యః= వధిం
బ్రహ్మదత్తవరః= బ్రహ్మదేవునిచేత ని పడగినవాడు; నహి= కాండుగదా!
య్య బడిన వరముగలవాడును; అవ ఈయతికాయుడు, బ్రహ్మదేవుని
ధ్యకవచావృతోహి= కొట్టరానికవచ వలనవరంబునొంది అభేద్యంబగు; వచ
ముచేగప్ప. బడిన వాడునుగదా! ఏ చముధరించియున్నాడు; ఇతనిబ్రహ్మ
నం=ఇతని; బ్రాహ్మేణ= బ్రహ్మదేవ స్త్రంబుచేవధింపుము; వేఱవిధమునని
తాకమయిన; అస్త్రేణ=అస్త్రముచేత; తనివధింపనలవిగాదు.
భింది=భేదింపుము. ఏషః=ఇతడు; అ అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య ఏవ హ్యేషో హి మస్త్రాదాం కవచీ బలీ

టీక॥ కవచీ= కవచముగలవాడు; కవచధరుండును బలవంతుండునగు
ను; బలీ=బలవంతుండునగు; ఏషః=ఇ నితని, ఇతరా స్త్రంబులవధింపనలవిగా
తడు; అస్త్రేహి=ఇతరమయిన; అ దు; అని, వాయువు, లక్షణునికేప్ప
స్త్రాదాం=అస్త్రములకు; అవధ్యో ను. అని, తాత్పర్యము.
హి=వధింపరానివాడుగదా!

తత స్తు వాయో ర్వచనం నిశమ్య

సౌమిత్రి గింద్రప్రతిమానివీర్యః. ౧౦౦

స మాదిధే బాణమమోఘ వేగం

త ద్బాహ్ని మస్త్రం సహసా నియోజ్య

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మట; గింద్ర
ప్రతిమానివీర్యః= ఇంద్రునితో సమాన
మయిన పరాక్రమముగల; సౌమిత్రి=
లక్ష్మణుడు; వాయో= వాయువు
యొక్క; వచనం=మాటను; నిశమ్య=
విని; సహసా= వేగమున; తత్=ఆ;
బాహ్నిం=బ్రహ్మదేవతాకమయిన; ఆ
స్త్రం=ఆస్త్రమును; నియోజ్య= కూ
ర్చి; అమోఘవేగం= వ్యర్థముకాన

వేగముగ; బాణం= బాణమును; స
మాదిధే=సంధించెను.

అని, దేవేంద్రసమాన పరా
క్రమిండుగు లక్ష్మణుడు, వాయుదే
వునవచనమువిని, శక్తియునబ్రహ్మస్త్ర
మంద్రులుజరిపి, మహావేగంబగు బా
ణమును సమస్థున సంధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే మహాస్త్రీణా నియోజ్యమానే

సౌమిత్రిణా బాణవశే శతాగ్రే. ౧౦౧

దిశ్య చంద్రాకా మహాగ్రహశ్చ

సభశ్చ తత్రాన చరాల హృత్

టీక॥ సౌమిత్రిణా=లక్ష్మణుడతః; శమను; శత్రాన=భయపడెను. తస్య
శతాగ్రే= కలకైవకానగల; బాణవ
శే=బాణశక్తియునందు; తస్మిన్=ఆ;
మహాస్త్రే=బ్రహ్మస్త్రము; నియోజ్య
మానేతు=కూర్చుటచుండఁగానే; ది
శ్య= దిక్కులు; చంద్రారగమహా
గ్రహశ్చ= చంద్రసూర్యులును మహాగ్ర
హములును; తత్రాన= (ఆధ్యాత్మత
ము)=భయపడినవి. సభశ్చ= ఆకా

శమను; శత్రాన=భయపడెను. తస్య
చ=చూచుయ్య; చరాల=చరించెను.

లక్ష్మణుడు, శత్రుగ్రంభగును స్త్రమ
బాణమున బ్రహ్మస్త్రంబు నభిమంత్రిం
పఁగానే, చంద్రసూర్యులును ఇతరగ్ర
హంబులును భయంబునొందిరి; దిక్కులు
ను ఆకాశంబును ధూమ్రయఃజలించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౭౩

స ౭౧

తం బ్రహ్మణోస్త్రైః నియోజ్య చాపే
శరం సువుంభం యమమాత కల్పం. ౧౦౨
సౌమిత్రి రింద్రారి సుతస్య తస్య
ససజా బాణం యుధి వజ్రకల్పమ్

టీక|| సౌమిత్రి=లక్ష్మణుడు, సువుం దు; నియోజ్య=కూర్చి; యుధి=యుద్ధ
ఖం=మంచిపింజగలదియు; వజ్రకల్పం= మునందు; ససజా=పిడిచెను.
వజ్రమతోసమానంబును; ఇంద్రారిసు లక్ష్మణుండు, కాంచనపుంభంబును
తస్య= ఇంద్రశత్రువగురావణునికొడు వజ్రాయుధమైయుండును దేవేంద్రశత్రు
కైన; తస్య=ఆయతికాయునకు; యమ వగురావణునికొడుకైన యతికాయు
దూతకల్పం=యమకింకరునితోసమాన నకు యమమాతవంటిదియునగు నమ్మ
మనగు; తం=ఆ; శరం=బాణమును; బ హుబాణంబును బ్రహ్మస్త్ర మింద్రుంబు
హుం= బ్రహ్మదేవునియొక్క; అస్త్రై తోనభిమంజించి, భనుస్సుననంధించి, వి
ణ=అస్త్రముతో; చాపే=భనుస్సునం డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం లక్ష్మణోత్సృష్ట మమోఘవేగం
సమాపతంతం జ్వలనప్రకాశమ్. ౧౦౩
సువణ వజ్రోత్తమ చిత్రపుంభం
తదాతికాయ స్సమరే దదశా

టీక|| తదా=అప్పుడు; సమరే=యుద్ధమునందు; అతికాయ=అతికాయం ఖం= బంగారముచేసెను వజ్రశ్రేష్ఠము
దు; లక్ష్మణోత్సృష్టం= లక్ష్మణునిచేవి లచేతను జిత్రమయిన పింజగలదియున
క్షవలంబిసదియు; అమోఘవేగం=వ్య గు; తం=ఆబాణమును; దదశా=చూ
భాముకానివేగముగలదియు; జ్వలనప్ర చెను.
కాశం= నిప్పుయొక్క కాంతివంటికాం అప్పుడు, యుద్ధంబున, లక్ష్మణునిచే
తిగలదియు; సమాపతంతం=వచ్చుచు విడువబడిమిణుండులుగ్రహుడు న

౧౩౭౫ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౧

స్నిహాశ్రంబుకైవది వచ్చుచున్న య | ప్రంభమునగు నాచాణమును, అతికా
మాఘవేగంబును వజ్రఖచిత కాంచన | యుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రేక్షమాణ స్పహసాతికాయో
జఘాన బాదై నిశితై రివేతైః. ౧౦౮
స నాయక స్తస్య సుపర్యవేగ
స్తవతికాయస్య జగమ పాశ్వణం

టీకః|| అతికాయః = అతికాయుడు; యునియుక్క; పాశ్వణం = సమీపము
తం = అచాణమును; ప్రేక్షమాణః = చూ
చుచు; సహసా = వేగమున; అనేతైః = అతికాయుఁ డాచాణముఁ జూచు
పెరుగులము; నిశితైః = తీక్షణములతో చునె వేగంబున దాని న నేకతీక్షణంబులం
బాదైః = బాణముల చేత; జఘాన = కొ గొట్టెను; అట్లుగొట్టినను, గరుత్తంతున
టైను. తదా = అప్పుడు; సుపర్యవే కుంబాలే మహావేగంబుగల యుమ్మహా
గః = గరుత్మంతునియుక్క వేగమువల బాణంబున దతికాయుని సమీపంబు
టివేగముగల; సః = అ; నాయకః = బా నొందెను. అని, తాత్పర్యము.
ణము; తస్య = అ; అతికాయస్య = అతికా

త మాగతం ప్రేక్ష్య తదాతికాయో
దానం ప్రదీప్తాంతక కాలకల్పమ్. ౧౦౯
జఘాన శక్త్యస్తే గదాకుశాలై
శూలై హుతైశ్చాస్య విపన్నచేతాః

టీకః|| తదా = అప్పుడు; అతికాయః = గా; ప్రేక్ష్య = చూచి; అవిపన్నచేతాః =
అతికాయుడు; ప్రదీప్తాంతక కాలకల్పమ్ = భయపడవలసిన స్వగలకాలకై; శక్త్యస్తే
త్వం = మండుచున్నవాశకరుండగుయ ప్తిగదాకుశాలైః = శక్తులచేతను "అష్టి"
మనితో సమానమయిన; తం = అ; బా యుని నాయుధములచేతను గదలచేతి
ణం = బాణము; అగతం = వచ్చినదాని; శూలైః = శూలము

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౭౫

స ౭౧

లచేతను; హుతైశ్చాపి = "హుతము"
అనునాయుధములచేతను; జఘాన =
కోట్టెను.

అస్పృశతికాయుండు, సకలలోక
నాశకరుండగుయమునిపగిడి చేజరిల్లు
చున్నయాబొంబు వచ్చుటం జూచి,

యెంతమాత్రముభయంబునొందక, శ
క్తులచేతను అష్టలచేతను గదలచేతను
గొడ్డల్లచేతను శూలములచేతను హు
తములచేతను దానింగొట్టెను.
అని, తాత్పర్యము.

తా న్యాయుధా న్యద్భుతవిగ్రహాణి
మోఘాని కృత్వా స శరోస్నిదీప్తః. ౧౦౬
ప్రగృహ్య తస్యైవ కిరీటజుష్టం
తతోతికాయస్య శిరోజహర

టిక|| అగ్నిదీప్తః = నివులవలెబ్రకా
శించుచున్న; సః = అ; శరః = బాణము;
అద్భుతవిగ్రహాణి = అత్యర్థకరములగు
నాకారములుగల; తాని = అ; అయుధా
ని = అయుధములను; మోఘాని = వ్యర్థ
ములనుగా; కృత్వా = చేసి; తతో = అం
తః; తస్య = అ; అతికాయస్య = అతికాయ
నియొకఁ; కిరీటజుష్టం = కిరీటముతోఁ
గూడిన; శిరః = తలను; ప్రగృహ్య = గ్ర

హించి; జహరైవ = హరింపనేహరిం
చెను.
అమృహస్త్రీము, భయంకరాకా
రంబులగు నయ్యాయుధంబులసరకుగో
నక, అగ్నిహోత్రమువలె వెలంగుచుం
బోయి, యయ్యతికాయుని కిరీటాలంకృ
తంబగు శిరస్సును ఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛిర స్సశిరస్త్రాణం లక్ష్మణేషుప్రవీడితమ్. ౧౦౭
పపాత సహసా ధూమా శృంగం హిమవతో యథా

టిక|| సశిరస్త్రాణం = కిరీటముతోఁ
గూడిన; తచ్ఛిరః = అయ్యతికాయునిశిర
రస్సు; లక్ష్మణేషుప్రవీడితం = లక్ష్మణు

నిబాణముచేత చీడింపఁబడినదై; సహ
సా = చేకమున; ధూమా = నేలయందు;
హిమవతో = హిమవత్పర్వతముయొక్క;

౧౩౭౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౧

శృంగంయథా = శిఖరమువలె; పపాత = పడెను.

కిరీటాలంకృతమగునాయతికాయ

నిశిరస్సు, లక్ష్మీబాణాభిన్నంబై, సోమవత్పర్యతముశిఖరంబుభంగి, దటాలున నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తంతు ధూషా నిపతితం దృష్ట్వా విషీ ప్ర ధూవణమ్. ౧౦౮
బహువు ర్వ్యధితా సర్వే హతశేషా నిశాచరాః

టీక॥ ధూషా = నేలయందు; నిపతితం = పడినవాడును; విషీ ప్రధూవణం = వెడచెల్ల బడినసొమ్ములుగలవాడునగు; తం = ఆయతికాయని; దృష్ట్వా తు = చూచినంతనె; హతశేషాః = చంపబడఁగాఱుగిలిన; నిశాచరాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; వ్యధితాః =

దుఃఖితులు; బహువుః = అయిరి- అట్లుధూవణంబులన్నియు నిట్టటునె దరిపడ నేలంగూలిన యాయతికాయంబుచినంతనె, హతశేషులగురాక్షసులందఱు, పరమదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే వివర్ణ ముఖా రీనాః ప్రహర జనితశ్రమాః. ౧౦౯
విసేదు రుచ్చై బహువ స్సహసా విస్వరై స్సర్వరైః

టీక॥ తే = ఆరాక్షసులు; బహువః = పెక్కిందురు; వివర్ణముఖాః = దుఃఖితములయినముఖములుగలవారలై; రీనాః = గవళముడిగినవారలై; ప్రహరజనితశ్రమాః = దెబ్బలచేగలిగినయలసటగలవారలై; సహసా = వేగమున; విస్వరైః = వికృతధ్వనిరూపములయిన; స్వ

రైః = శబ్దములచేత; రుచ్చైః = గట్టిగా; విసేదుః = అలచిరి. ఆరాక్షసులందఱు, దుఃఖితులయి, గర్వంబుడిగి, యలసి, వానరులుకొట్టుచెట్టల సహింపఁజాలక, వికృతస్వరంబుగా, నుచ్చైవాదంబున, రోదనంబుచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త్వరితం యాతా సరశేషా నిశాచరాః. ౧౧౦
మృగీ మధి ముఖా భీతా ద్రవంతో నాయక హతే

<p>టీక॥ తతః=అంతః; నాయకే=నా యకుడైనయతికాయుడు; హతే=వ ధింపబడఁగా; తే=ః; నిశాచరాః= రాక్షసులు; భీతాః=భయపడివార లై; నిరపేక్షాః=అపేక్షలేనివారలై; ద్రవంతః=పరుగుత్తురు; పురీం=పట్టణ మునుగూర్చి; అభిముఖాః=ఎదురుము</p>	<p>గమగలవారలై; త్వరితం=శీఘ్రము గా; యాతాః=పోయిరి. అంత, నాయకుండగునతికాయం దుహతుండగుటకే, నారాక్షసులంద ఱు, భయపడి, యుద్ధంబువిడిచి, పరుగె త్తుచు, లంకాభిముఖులయి, స్వలింబు గఁబోయిరి అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రహరణయక్తా బహవస్తు వానరాః
ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమాననాస్తరా. ౧౧౧
అపూజయన్ లక్ష్మణ మిష్టభాగినం
హతే రిపా భీమబలే దురాసరే

<p>టీక॥ వదా=అప్పుడు; భీమబలే=భ యంకరమయినబలముగలవాఁడును; దు రాసరే=దైత్యరాజువాఁడునగు ; పా=శత్రువు; హతే=వధింపబడిన వాఁడుకాఁగా; వానరాః=వానరులు; బహవస్తు=పెక్కిండును; ప్రహరణ యక్తాః=ఁంతోవముతోఁగూడిన వా రలై; ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమాననాః=విక సించినకమలములతోఁబోలినగల ముఖ</p>	<p>ముగలవారలై; ఇష్టభాగినం=కోరిక నదాఁయుకొరపొందుటగల; లక్ష్మణం= లక్ష్మణుని; అపూజయన్=పూజించిరి. అప్పుచు, భయంకరమయిండును దు రాసయందునగు శత్రువు హతుండైనపి మ్మట, వానరులందఱు, సత్తువులయి, వికసితకమలంబులపరిని ముఖంబు లల ర, జయంబునొందినలక్ష్మణునిఁ బూ జించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,

యుద్ధకాండే, ఏకవీంశతీశ్చ సర్గః.

ఇతి, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమాభావవికాసాన్నిబట్టి, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకన ప్రథమపాదకటిక,
మిగిలినది.

అ

ద్వివిధ ప్రతిపక్షాన్ని ప్రారంభం.

అతికాయం హతం శ్రుత్వా లక్ష్మణేన మహాబల
తస్యైవ తులనం ద్రాక్షా వచనం చైవ మబ్రవీత్. ౧

టీకా: ద్రాక్షా = రాక్షసరాజుడగు రామలను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావలనుడు; అతికాయం = అతికాయం	రాక్షసరాజుడగు రావలనుడు, మ
ని; మహాబలసా = అధికమయిన పరాక్ర	మ పరాక్రమకాలియగు లక్ష్మణుండు
మయగల; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత;	అతికాయం నివర్ధించినాడనిని, పరమ
హతం = వధించబడినవానిగా ; శ్రు	మఃఖతుంలై, యిట్లు, చెప్పెను.
త్వా = విని; తస్యైవ = దుఃఖమును; అగ	లని, తాత్పర్యము.
మత్ = పొందెను. ఇదం = ఈ; వచనం	

ధూమాగ్రీవః పరమామషీ భస్మ శత్రుభృతాం వరః

అకంఠనః స్రుహ స్తశ్చ కుంభకణా స్తథైవరః ౨

ఏతే మహాబలా ఏరా రాక్షసా యుద్ధకాండీనః

తేతారః పరస్త్రావాం పరై నికత్యాపరాజితాః. ౩

టీకా: పరమామషీ = మిగిలినది; అం = అయుక్తమధరించినవారలలోప

ధికమయినకోపముగలవాఁడును ; భ
ల; వరః = శ్రేయఃకునగు ధూమాగ్రీవః =
స్వీ = ధనుస్సుగలవాఁడును ; శత్రుభృ
ధూమాగ్రీవుడును; అకంఠనః = అకంఠ

సుండును; ప్రహస్తాస్త్రశ్చ=ప్రహస్తుడును;	సవారలు.
తథైవ=అట్లే; కుంభకణాశ్చ=కుంభ	పరమ కోపనుండును ధనుర్ధరుం
కణుండును; ఏతే=ఈ; రాక్షసాః=	దును ఆయుధధారులలో నుత్తముండు
రాక్షసులు; మహాబలాః=అధికమయిన	నగు ధూమ్రాక్షుండును, ఆకంపించు,
బలముగలవారలు; ఏరాః=పరాక్రమ	ప్రహస్తుండు, కుంభకణుండ, ఈరా
కౌలులు; యుద్ధకాండీణః=యుద్ధము	క్షితులు, మహాబల పరాక్రమకౌలులు;
కోరువారలు; పరినైన్యానాః=శత్రు	యుద్ధంబెప్పుడెప్పుడాయని కోరువార
నైన్యములయొక్క; జేతారః=జయించు	లు; శత్రునైన్యములజయించువారలు, శె
వారలు; పతైః=శత్రువులచేత; సత్యాప	తువులవలనవన్నెండును బరాజయంబు
రాజితాః=విల్లపుడునుజయింపఁ బడ	నొందియెఱుంగరు. అనఁ, తాత్పర్యము.

సహతాస్తే మహావిర్యా రాక్షసా స్త్రిష్టకమణా

రాక్షసాస్సు మహాకాయా నానాశస్త్రవికారదాః. ౪

టీ॥ మహావిర్యః=అధికమయిన	భిములేనికార్యముగల; రాక్షసాః=రాము
రాక్రమముగలవారలును; సుమహాకా	నిచేసె; సహతాః=వధించిబడినారు.
యాః=యిక్కిలియుగోపుశరీరము గల	మహా పరాక్రమకౌలులు మహావా
వారలును; నానాశస్త్రవికారదాః=	యును నానావిధాయుధ పరిక్రమము
నానా విధములయిన యాయుధముల	లయందును బండితులునగు నారాక్షసు
యందుఁబండితులునగు; తే=ఆ; రాక్ష	లనుగూడ, రాముండువధించినాడు.
సాః=రాలుసులు; అక్లిష్టకర్మకాః=దుః	అనఁ, తాత్పర్యము.

అన్యేచ బహవ శ్శూరా మహత్స్నాహో సహతాః

టీక॥ అన్యేచ=ఇతరులును; శూ	ముగలవారలునగువారలు; బహవః=పె
రాః=యుద్ధమునందుభయములేనివారి	క్కిరిండు; సహతాః= వధింపఁబడిరి.
లును; మహత్స్నాహః=అధికమయినబల	ఇతరులునుశూరులు మహాబలకౌలు

అంశం ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 20

జనగువారు పెకలంబురామీనులు ఎధంబులచేరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభాత బలవీర్యే ఘోరే శేంద్రజితా మమ. x
యాహ తా భ్రాతరా విరా బద్ధా రక్షవరై శ్చరైః

టీకాపీఠా = పరాక్రమశాలలగు;	మగల; శ్చరైః = బాంములచేత;	బద్ధా =
భ్రాతరా = అన్నభ్రాతృలగు రామలక్ష్మీ	కట్టబడిరి.	
ములు ; యా (ప్ర) = ఎవ్వరుగలలో;	భరాదులనుబట్టించిన మహాపరాక్ర	
తా = వారలగుడి ; ప్రభాతబలవీర్యే	మశాలల రా రామలక్ష్మీములనుగూడ,	
అప్రసిద్ధములగుబలపరాక్రమములగు	బ్రహ్మబలపరాక్రమమును నావుత్రుం	
లవాడును; మమ = నాయెకీర;	కిందజిత్తువరలబ్ధములయిన విద్యుదా	
తా = కొడుకులగు; శేంద్రజితా = శేంద్రజి	తములుబట్టించినాడు.	
త్తుచేరి; రక్షవరై = శత్రుబలవేరి	అని, తాత్పర్యము.	

యస్మై శక్యం సుతై స్సత్తై రసురై ర్య మహాబలైః. x
మోక్షం తద్వంశం ఘోర యుగంకర్షికిన్నైః

టీకాపీఠా = పది;	సుతైః = పిల్లల	స గుంకిరిము.
యైః = అందఱిచేతను;	మహాబ	
లైః = శక్తిమయులగుమగల;	అసుర	
ర్య = అసురులచేతగాని యక్షగుం		
ర్షికిన్నైః = ముఖ్యులచేతను గంధర్వు		
లచేతను గంధర్వులచేతనుగాని ; మో		
క్షం = పడిమిడుట;	నశక్యం = అలవికా	
యా; శతే = అశుభంబులగుట్టు; ఘోరం =		

అబంధము మిక్కిలియు భయంకర మయినది; దానివడికిండుటకు, దవతలం పతకు. గాని మహాబలశాలలగు నసురు లకు. గాని యక్షులకు. గాని గంధర్వులకు. గాని కిన్నెరులకు. గాని యలవికాదు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్తానే ప్రభావై ర్య మాయయా మోహనేనవా. x
శరీరంధా ద్విముక్తా తా భ్రాతరా రామలక్ష్మీ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౮౧

స ౭౨

టిక॥భా॥తరా = అన్నిదమ్ములగు; గను.

<p>తా = ఆ; రామలక్ష్మణు = రామలక్ష్మణులు; శరబుధాత = బాణబంధమువలన; విముక్త = విడువబడిరి. తత = అది; ప్రభావైర్వా = ప్రభావముచేతనో; మాయయా = మాయచేతనో; మోహనేన = మోహముచేతనో; నలానే = ఎటు</p>	<p>అన్నదమ్ములగు నా రామలక్ష్మణులు, అట్టిబాణబంధముననుండి విడిపించుకొనిరి; అవిప్రభావముచేతనో, మాయచేతనో, మోహముచేతనో, నాకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యే యోధా నిగతా శ్శుగా రాక్షసా మమ శాసనాత్. ౮

తే సర్వే నిహతా యుద్ధే వానరై స్సుమహాబలైః

<p>టిక॥ మమ = నాయొకరు; శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన; యోధాః = వీరులును; శుగ్రాః = యుద్ధమునందు భయములేనివారలుగు; యే = ఏ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; నిగతాః = వెడిలిపో; తే = వారలు; సర్వే = అందఱు; సుమహాబలైః = యిక్కిలయినది; బలముగల; వా</p>	<p>నరైః = వానరులచేత; యుద్ధమునందు; నిహతాః = ఓడింపబడివారు. నాయొక్క వలన, వీరులునుశుగ్రులునగురాక్షసులెవరెవరు యుద్ధంబునకుఁ బోయినారో, వారలనందఱిను, యుద్ధంబున, మహాబలశాలులగువానరులుఁబడించిచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం నపశ్యా మ్యహం యుద్ధే యోధ్య రామం సలక్షణమ్. ౯

శాసయే త్వబలం వీరం ససుగ్రీవవిభీషణమ్

<p>టిక॥యః = ఎవ్వఁడు; అద్య = ఇప్పుడు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; వీరం = పరాక్రమవంతుండును; సబలం = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడును; ససుగ్రీవవిభీషణం = సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోనుగూ</p>	<p>డినవాఁడును; సలక్షణం = లక్ష్యముతోఁగూడినవాఁడునగు; రామం = రాముని; శాసయేత్ = శిక్షించునో; తం = అట్టివాని; అహం = నేను; నపశ్యామి = చూడను.</p>
--	--

ప్రతివచాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౨

జ

జ

ఇప్పుడు, యుద్ధంబున, మహావీరుండ	వలువతోనుండు, వధింపఁజాలినట్టి
గురామ నిలత్తులుతోఁగూడ, వానర	వాఁడెవ్వఁడునునాకగపడలేడు.
సేనాసమేతులుగా, సుగ్రీవుతోనువిధి	అని, తాత్పర్యము.

అహూన బలవాఁ రామ మహా దత్తబలంబనై. ౧౦

యస్య విక్రమ మాసావ్య రాక్షసా నిధనం గతా

టీకా యస్య=ఎవ్వఁ యొక్క; విక్ర	బలంబనై= అత్తబలమునుగూడ; మ
మం=పరాక్రమమున; ఆనాద్య=పాం	హత=గొప్పది.
ది; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నిధనం=మ	రామని యెదుటంబడినంతనై, రా
రణమున; గతాః=పొందినారో; స; అ	క్షిసులందఱుమరణమనొందినారే; ఆ
ధ్యాహృతము)=ఆ; రామః=రాము.	హా! రాముఁబలమంతగొప్పది! అతని
డు; బలవాఁ=మిగిలెయుబలముగల	యత్తబలమును ఎంతయధికము!
వాఁడు అహూన=అచ్ఛర్యము! అత్త	అని, తాత్పర్యము.

తం మన్యే రాఘవం వీరం నారాయణ మనామయమ్ ౧౧

తద్భయాద్ధి త్తరీ లంకా విహితద్వారతోరణా

టీకా వీరం = పరాక్రమవంతుండ	క్లిష్టనుగలది.
గు; సెం=ఆ; రాఘవం=రామసి; ఆనా	మహావీరుండగునా రాముఁడు, నా
మయం=వాశములే; నారాయణం=	శరహితుండగు నారాయణుఁడెయ్యింత
నారాయణునిగా; మన్యే= తలంచెద	లంచెదను; అతనిభయమువలన నేకదా
ను. తద్భయాద్ధి= అతనిభయమువలనం	లంకా త్తరీలో పరిచలుపలి వాక్లి నన్నిం
గతా! లంకా=లంకఁ యను; త్తరీ=పట్ట	టియూసుకొనియున్నాయి.
ణము; విహితద్వారతోరణా = మూ	అని, తాత్పర్యము.
యఁబడినలోపలివాక్లిను వెలుపలివా	

అడవిత్తైశ్చ సర్వత్ర గుప్తై రక్ష్య త్తరీ ద్వియమ్. ౧౨

జ

జ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౩

స ౩౨

<p>టీక॥ ఇయం=ఈ; పురిమం=లంకా పురిమాత్రము; సవత్ర=అంతట; అప్ర మత్తై=ఏమటుపాటులే; వారలును; గు ప్తైశ్చ=రక్షింపఁబడి; వారలనగువార లచేత; రక్ష్య=రక్షింపఁబడినది.</p>	<p>కావున, రాక్షసులారా! మీరలు, ఎంతమాత్రమేమిటక, మిమ్ముంగాపా డుకొనుచు, ఈలంకాపురినతిజాగ్రత్త తోరక్షింపుచుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అశోక వనికాయాంచ యత్ర సీతాభి రక్ష్యతే
నిషాంబ్రమావా ప్రచోవా క్షాతస్య స్సర్వదైవ సః ౧౩

<p>టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సీతా= సీ త; అభిరక్ష్యతే= కాపాడఁబడుచున్న దో; తత్ర(అధ్యాత్మనము)-అట్టి; అశో కవనికాయాంచ - అశోకవనమునందు ను; స్థామః-బయటికివచ్చుటగాని; ప్ర చోవా- లోనికిఁబోవుటగాని; స్సర్వదై వః-అన్నివిధములనె; సః= మాకు; క్షాత</p>	<p>వ్యః-తెలియఁబడవలసినది. సీతాదేవినుంచియుండునశోకవనక ఱందు, ఎవ్వనిగానిమాకుఁజెలియక, లోపలికిఁగానివెలుపలికిఁగాని, యెంత మాత్రము పోనివ్వవలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యత్ర యత్ర భవే ద్గుల్మ స్తత్ర తత్ర తునఃపునః
సర్వతశ్చాపి తివృధ్యం నైవసైన్యః పరివృతా బలైః ౧౪

<p>టీక॥ యత్ర యత్ర = ఎచ్చటచ్చట; గుల్మః=సేనానివేశము; భవే=ఉండు నో; తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; తునఃపు నః=మాటిమాటికి; సర్వతశ్చాపి=అం తటను; నైవసైన్యః=మీమీదై స; బ లైః=సైన్యములచేత; పరివృతాః=ఉ</p>	<p>ట్టఁబడినదై; తివృధ్యం=ఉండుండు. మిషయుసేనాభాగము లెచ్చటెచ్చ టనిలుపఁబడియున్నవోయచ్చటంతయు మీమీసేనలంగూడి, మాటికిమాటికిగ స్తరియగుచుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ద్రవ్యవ్యంభ పదం తేషాం వానరాణాం నికారాః

ప్రదోషేవా ధర్మరాత్రేవా ప్రత్యూషేవాపి సర్వదా.౧౫

టీక॥ నికాచరాః=రాక్షసులారా!	మును; ప్రవృత్త్యం=చూడఁబడవలసినది.
ప్రదోషేవా= సాయంకాలమునందుఁ	రాక్షసులారా! సాయంకాలమునం
గాని; అధర్మరాత్రేవా=అధర్మరాత్రము	గుఁగాని యధర్మరాత్రమునందుఁగాని
నందుఁగాని; ప్రత్యూషేవా= ప్రాతః	ప్రాతఃకాలమునందుఁగాని యేకాలము
కాలమునందుఁగాని; సర్వదాపి=ఎల్ల	నందుఁగాని, వానరులు చేయుకార్యము
ప్పుడును; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=	లనుచుచుండుదు.
వానరులయొక్క; పదంచ=ప్రయత్న	అని, తాత్పర్యము.

నావక్తా శత్ర కథావ్యా వానరేషు కథాచన

ద్వివశాం బల ముద్యుక్త మాపతే కిం స్థితం సదా. ౧౬

టీక॥ కథాచన = ఒకప్పుడును; తే సినది.

త్రే=ఆ; వానరేషు=వానరులయందు; ఆ	వానరులని యెంతమాత్రమువారల
వక్తా=అవమానము; నకథావ్యా=నే	నల్పముగాఁ జూడవలదు; శత్రునైవ్య
యఃబడఁగూడదు. ద్వివశాం=శత్రువు	ము, యుద్ధము సేయుచున్నచో లేకమన
లయొక్క; బలం= నైవ్యము; తద్య	ప్రైవచ్చుచున్నచో లేకనిచ్చియూరకు
క్తం=యుద్ధముచేయుచున్నచో ఆప	న్నచో ఇట్లు, ఎప్పుడు, ఏలాగుననుండు
పతే=వచ్చుచున్నచో స్థితంకిం=నిలిచి	నదియు, చేతిఁబడలేదు. అని, రావణుం
యున్నచో ఇతి అధ్యాహుతము)=ఈ	మరాక్షసులకాట్లాపించెను.
విషయము; సదా=ఎల్లప్పుడును; ద్రవ	అని, తాత్పర్యము.
వ్యం(అధ్యాహుతము)=చూడఁబడవల	

తతస్తై రాశుసా స్పృశే శ్రుత్యా లంకాధిపస్య తత్

వచనం సర్వ మాతృత్వ యథాఽస్తు మహాబలాః. ౧౭

టీక॥ తతః=తంత; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; తే=ఆ; రాక్ష

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౮౫

స ౭౨

సాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; లంకాధీపస్య=లంకకుఁబ్రభువయిన రావణునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; యథావత్తు=అథోక్తముగా; సర్వం=అన్నిటిని; ఆతిష్ఠ=చేసిరి.

అంత, బలవంతులగునారాక్షసులందఱు, లంకారాజుండగురావణుండుచేప్పినమాటనువిని, యతఁడానశ్చిహ్నులై, అంతయుఁగావిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ సర్వాన్ సమాదిశ్య రాజాణో రాక్షసాధిపః
మన్యశ్శల్యం వహన్ దీనః ప్రవివేక స్వమంలయమ్. ౧౮

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజుండగు; రావణః=రావణుండు; తాన్=ఆరాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱును; సమాదిశ్య=అట్లాపించి; మన్యశ్శల్యం=దుఃఖముమేకును; వహన్=ధరించుచు; దీనః=గర్వముడిగినవాడై; స్వం=

తనదైన; ఆలయం=గృహమును; ప్రవేశ=ప్రవేశించెను. రాక్షసరాజుండగురావణుండు, ఆరాక్షసులందఱుకట్లాడ్చిపించి, దుఃఖంబునంగుండుచు, దీనుండై, తనగృహంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స సందీపిత కోపహిమ్నా
నిశాచరాణాం మధిపో మహాబలః
తతేవ పుత్ర వ్యసనం విచింతయన్
ముహు ముహుశ్చైవ తదా వ్యనిశ్చ్యసత్. ౧౯

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; మహాబలః=అధిక బలమునబలముగలవాఁడును; నిశాచరాణాం=రాక్షసులకు; అధిపః=ప్రభువైనగు; సః=ఆరావణుండు; సందీపితకోపహిమ్నా=మండు

నట్లు చేయఁబడినకోపమునునగ్నిగలవాడై; సత్=ఆ; పుత్రవ్యసనమేవ=పుత్రముఖము నే; విచింతయన్=శంకుచు; ముహుముహుశ్చైవ=మాటికిమాటికి; వ్యనిశ్చ్యసత్=నట్లుగవులు

విడిచెను.

అంశ, నప్పుడు, మహాబలంబునుగా | బుండుండెనుడుచు, మాటిమాటికినావు
క్షుణ్ణుండునగు రావణుండు, కోపం | ద్రవ్యగనంబుదలంచుకొనినిట్టూర్పులువి
డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,

యుద్ధకాండే, ద్విసప్తవింశత్యంశః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాంశచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్విసప్తవింశత్యంశః,

ముగిసినది.

త్రై

త్రిసప్తవింశత్యంశః ప్రారంభః.

తతో హతాః రాక్షసపుంగవాంస్తాః

దేవాంతకాదీప్రిరోధికాయాః

రక్షోగణాస్తత్రహతావశిష్టా

సై రావణాయశ్వరితం శశంసుః. ౧

టీక: తరిః=అంత; తత్ర = అచ్చ

ల; హతావశిష్టాః=చంపదలం గామి

నిన; తే=ఆ; రక్షోగణాః=రాక్షస

సమూహములు; హతాః=వధింప

బడిన; రాక్షసపుంగవాః=రాక్షసశ్రే

ష్ఠులయిన; తాః=ఆ; దేవాంతకాదీ

ప్రిరోధికాయాః = దేవాంశకుండు

ముదలయినప్రియుని అఱికాయుని; శ్వ

రితం=శీఘ్రముగా; రావణాయ=రా

వణుకొఱకు; శశంసుః=చెప్పిరి.

అంశ, హతశేషులగురాక్షసులు,

దేవాంశకుండు ప్రిగిరుండుఅఱికాయుం

డుమీదలయినవారలయొద్దంబున హ

తులయినారని, శీఘ్రంబున, రావణున

కుచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హతాంత్రై సహసా నిశచ్య
రాణా ముమోహా శ్రుపరిప్లుతాః
పుత్రక్షయ భ్రాతృ వధంఘాతం
విచింత్య రాణా విప్రులం ప్రదధ్యృః ॥ ౩

టీక॥ తతో = అంతః; రాణా = రాజుల; సహసః = విచింత్య = ౩లంచి; విప్రులం =
ముడు; సహసా = శత్రువున; హతాంత్రై = అధికముగా; ప్రదధ్యృః = చించించిన.
తా = పరిపలన; తా = అంతః అంత, రాక్షసరాజులగురావణు
కాయాదులను; శత్రువుని; అత్రుపరిప్లుత, అతకాయాదులందఱుహతలయి
తాక్షుకపిల్ల చేదదుపలనకన్నులు రన్నసంగతివిని, దుఃఖమునఁ, గన్నులని
గలవాడై; ముమోహా = మూర్ఛపోయె ఖ్లుగాఁ, మూర్ఛిల్లి, కొంతవడికిఁజెలి,
ను. రాణా = రావణుడు; ఘాతం = భయంకరంబగుపుత్రనాశంబునుతిమ్ము
యంకరమయి; పుత్రక్షయం = కొడుకులరావునుదలంచుకొని, మిక్కిలియువగ
లనాశమున; భ్రాతృవధంఘాతం = తమ్ముల జెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రాణాన మరీచ్య క్షిం
శోకాగ్రావే సంపరిప్లుతానాం
అశ్రువభ్రాతాక్షస రావణసూను
స్త్రమింద్రజిత్వాక్య మిదం బధాషే. ౩

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; ముషతం = అ; రాణానం = రావణుఁడొచ్చి;
భ్రా = శ్రేయమును; రాక్షసరావణసూ అధి = అంతః; వాక్యం = మా
నుః = రాక్షసంబులగురావణునికొటా; బధాషే = చెప్పెను.
దుకునగు; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; క్షి అంగ, రాక్షసోన్మముందు రావ
నం = గర్వముచేసినవాఁడును; శోకాగ్రావ గతుమారుండునగు సంక్రబిష్ట, క్షిం
వే = దుఃఖసముద్రమనందు; సంపరిప్లు దును దుఃఖసముద్రంబున మునిగియు
ప్లుతానం = మునుగుచున్నవాఁడునగు; స్త్రవాఁడునగు రాక్షసరాణు రావణు

హది, మట్ల, చప్పెను. అది, తాత్పర్యము.

న తాతమోహం ప్రతిగంతు సహాసి
యత్రేంద్రజిజ్ఞాసత రాక్షసేంద్ర
నేంద్రారి బాహాభిహతోహి కశ్యప్
ప్రాణాన్ సమర్థా స్సమరేభివాతమ్. ౪

టీక॥ రాక్షసేంద్ర= రాక్షసేశ్వరుం
డవగు; తాత= హువా! యత్ర= ఎప్పు
డు; ఇంద్రజిత్= ఇంద్రజిత్తుడేవత= బ్రతి
కియుండువాడు; తద్ర (అధ్యాత్మత
ము= అప్పుడు; మోహం= మఱియును;
ప్రతిగంతుం= పొందుటకు; సహాసి=
తగవు, కశ్యప్= ఒకానొకడును; సమ
రే= యుద్ధమునుడు; ఇంద్రారిబాహాభి
హతో= ఇంద్రజిత్తుయొక్క బాణముల
చేఁగొట్టబడినవాడై; (ప్రాణాన్=

ప్రాణములను; అభివాతుం= రక్షించు
కొనుటకు; సమర్థా= చాలినవాడు; న
హి= కాంక్షగాదా!

రాక్షసేశ్వరుండవగునాయనా! ఇం
ద్రజిత్తు బ్రహ్మీయుండునప్పుడు సేవట్లు
మఱియునుండవలదు; యుద్ధమున, నిం
ద్రజిత్తుయొక్క బాణములచేఁ గొట్ట
బడినవాడై, యెట్టివాడును బ్రాణం
ములదక్కించుకొనఁజాలడు.

అది, తాత్పర్యము.

కశ్యాప్త రామం కహ లక్ష్మణేన
మద్భాగ్యేష్ఠే పితౄణామిహ
గతాయామం రిగాయతే తే తయోన
శత్రైశ్చైవ తాతాత్పర్యగాప్రివే. ౫

టీక॥ అర్థం శత్రువు : లక్ష్మణేన
హం శత్రువులలోఁ గూడ : మద్భాగిని
భిక్షువేదనలోఁ గూడ = నాబాణముల
చేఁకొనినట్లుబడితియు వెదండ్ల బడిన
వియును కహముగలవాడును; గ

తాయామం= పోయిన యాయుస్సుగల
వాడును; ధూమితే= ధూమిలక్షణం
దు; శత్రుసంపదుండేయున్నతాడును;
శత్రైః= శత్రులయిన; శత్రైః= బాణముల
చేత; అచిశననగాత్రం= త్యాగిండును

దీనసమస్తదేహముగలవాఁడునగు; రామం=రాముని; పశ్య=చూడుము.

ఇప్పుడు, రామునిలక్ష్మణులతోఁగూడ, బాణంబులచే భిన్నదేహుండై, గత

ప్రాణుండై దేహమంతయు గచ్చుకొనియుండు బాణంబులతో నేలంబడియుండునట్లు, గావించెదను, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం ప్రతిజ్ఞాం శృణు శక్రశత్రో
స్సుశ్రీతాం పారుష దైవయక్త్రాం
అద్యైవ రామం సహలక్ష్మణేన
సంతోషయిష్యామి శరై రమోఘైః. ౬

టీక॥ సుశ్రీతాం=చక్కఁగానిశ్చయింపబడినదియు; పారుష దైవయక్త్రాం=పారుష దైవబలములతోఁగూడినదియునగు; ఇమాం=ఈ; శక్రశత్రో=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; ప్రతిజ్ఞాం=ప్రతిజ్ఞను; శృణు=వినుము. అద్యైవ=ఇప్పుడే; రామం=రాముని; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితోఁగూడ; అమోఘైః=వ్య

భాములుకాని; శరైః=బాణములచేత; సంతోషయిష్యామి=తృప్తిఁబొందించెదను. ఇంద్రజిత్తును నేను, చక్కఁగానిశ్చయించి, పారుష దేవబలంబుల కెంతి తోనుం గూడిన ప్రతిజ్ఞను నేయుచున్నానుననుమ; ఇప్పుడే, రామునిలక్ష్మణుని, అమోఘబాణంబులందీచి వుచ్చేదను. అని, తా.

అద్యైవైవ సంతోషయిష్యామి
సాధ్యాశ్చైవైవ సంతోషయిష్యామి
ద్రక్ష్యంతి మే విక్రమ మప్రమేయం
విషోదిహగ్రం బలియజ్ఞవాటే. ౭

టీక॥ అద్యైవ=ఇప్పుడు; ఇంద్రజిత్తును నేను, చక్కఁగానిశ్చయించి, పారుష దేవబలంబుల కెంతి తోనుం గూడిన ప్రతిజ్ఞను నేయుచున్నానుననుమ; ఇప్పుడే, రామునిలక్ష్మణుని, అమోఘబాణంబులందీచి వుచ్చేదను. అని, తా.

సువిష్టవును విశ్రువ ను సాధ్యులును అత విష్టమిత్ర సాధ్యాశ్చైవ సంతోషయిష్యామి సూర్యుండును; బలియజ్ఞవాటే = బ

విచక్రీవశియోగకా యాగకాలయం దునుజుండునుసూర్యుండును, బలిద
 దు; విష్ణోరివ=విష్ణుదేవుఁ యోగకాలవలె; క్రవర్తియాగకాలయండుఁడైవిక్రమావ
 అప్రమేయం=ఎన్నరాఁ; మమ = నా తా. రూపుఁడగువిష్ణుదేవుని పరాక్రమ
 యోగకా; విక్రమం= పరాక్రమమును; మువంటియప్రమేయంబగు నాపరాక్ర
 ద్రవ్యంతి=మాడఁగలరు. సముంచాడఁగలరు. అని, యింద్రజిత్తు,
 ఇచ్చితిని, దేవేంద్రుండునుయమండు రావణుని కోసెప్పెను.
 ను విష్ణుదేవుండునుబ్రహ్మండునుసాధ్యు అఁ, తాత్పర్యము.
 లును అప్పుడేదవతలను అగ్నిహోత్రు

స ఏవ మక్త్యా ద్విదశేంద్రశేట్రు
 రాపుచ్చ్య రాజా న మదీన సత్త్వ
 సమారుహోహ నిలత్యై వేగం
 రథం భిద్రేవ సమాధియుక్తమ్. ౮

టీక॥ అదీనసత్త్వః=తక్కువకానిది; ను; సమారుహోహ=ఎత్తెగడ.
 అమౌగల; సః=అ; త్రిదశేంద్రశేట్రు= మహాబలంబగు నా యింద్రజిత్తు,
 ఇంద్రజిత్తు; ఏవం=ఇట్లు; మక్త్యా=తెప్పి; తండ్రియగు రావణునితో నిప్రకారము
 రాజానం=రావణుని; ఆపుచ్చ్య= ఏ నంజెప్పి, తండ్రియనుమరిందీసికొని, తా
 డొగ్గి; అనిలత్యైవేగం=వాయువు యు సమానవేగంబును సున్నమంబులగు
 తో సమానమయినవేగముగలదియు; భ కంచల గాడిదలుగట్టినదియునగు రథం
 రద్రేవ సమాధియుక్తం= కంచల గాడి బువారోహించెను.
 దలలోనున్నచుములగు తానిసంబంధము అఁ, తాత్పర్యము.
 తోఁగూడినదియునగు; రథం= రథము

త మాస్థాయ మహాలేఖా రథం హరి రథోపమం
 జగామ సహసా తత్ర యత్ర యుద్ధ మరిందమః. ౯

టీక॥ మహాలేఖాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడను ; అరిందమః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౧

స ౭౩

శత్రువులనణగఁగఁ ద్రొకునట్టివాఁడుఁ	సంజగము = పోయెను.
గుండ్రజిత్తు; హరిరథోపమం = సూ	మహాలేఖాండును శత్రువులనణగఁగఁ
య్యుఁరథముతోఁబోవ్విగల; తపః = అర	క్రొఁగిఁజాలెనవాఁడునగు నాయుండ్ర
ధం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి;	జిత్తు, మూర్ఖరథమువలె వెలుంగుచున్న
యుద్ధం = యుద్ధము; యత్ర = ఎచ్చట	యాచరచంబునెఁగి యుద్ధభూమికి
నో; తత్ర = అచ్చటికి; సహసా = వేగము	బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రస్థితం మహాత్మానా మనజన్మ మహాబలాః .
 సం హషణమాకౌ బహవో ధనుష్ప్రవర పాణయః. ౧౦
 గజసంఘం గతాః కచి లేచిత్ప్రవర వాజిభిః
 ప్రాసముద్గర నిస్త్రంశ పరశ్వధ గదాధరాః. ౧౧

టికిమహాబలాః = అధికమయినబ	దనిన; మహాత్మానాం = మహాబలుండగు
లముగలరాక్షసులు; బహవః = పెక్కుం	నిండ్రజిత్తును; అనుజన్మః = వెంటిం
దు; సంహషణమాకౌ = సంహోషము	చిరి.
గలవారిలై; ధనుష్ప్రవరపాణయః =	మహాబలకొలులగు రాక్షసులు పె
ధనుశ్చేష్ఠములు చేతులంగలవారిలై; క	క్కుండు, పరమసంహోషంబున, ధను
చిత్ = కొండలు; గజసంఘం గతాః =	ధరులు, కొండలుగఁజంబులనుగొం
వీనుగు వీవును బొందెనవారిలై; క	దలుత్రమాశ్వంబులను ఆరోపించి,
చిత్ = కొండలు; ప్రవరవాజిభిః = తిన్న	ప్రాసంబులను ముద్గరంబులను ఖడ్గంబుల
మములగుగుట్టములచేతను; ప్రాసముద్గ	నుగొడ్డల్లనుగదలనుధరించి, యుద్ధము
రినిస్త్రంశపరశ్వధగదాధరాః = ఈటె	నమఁ బోవుచున్న మహాబలుండగు న
నుముద్గరంబులను కత్తులనుగొడ్డల్లను	య్యుండ్రజిత్తు వెంటంబోయిరి.
గదలనుధరించినవారిలై; ప్రస్థితం = వె	అని, తాత్పర్యము.

స శంఖ నినదైః పూర్వైః శేరీకాం రాపి నిస్సృతైః
 జగము త్రిదశేంద్రారి స్ఫూయమావో నికాశతైః. ౧౨

జ

జ

టికాసః=ఆ; క్రిదశేంద్రారిః= ఇం మ=పోయెను.
ద్రజిత్తుఃపూజ్యైః=నిండిన ; శంఖని ఆయింద్రజిత్తు, వెంటవచ్చురాక్షసు
దైః=శంఖధ్వనులచేతను; భరీదాం=భ లు మహాధ్వనిగలుగునట్లు, శంఖములు
రులయొక్క; విస్ఫునైశ్చాపి= ధ్వనుల పూరించియు భేరులువాయించియు,
చేతను; విశాచైః = రాక్షసులచేత; దన్నుఁబ్రస్తుతింపఁ జేకోలగఁబునంపా
స్తూయమానః=పొగడఁబడుచు; జగ యెను. అని, తాత్పర్యము.

స శంఖ శశివర్ణేన చత్రేణ శ్రు సూదనః

రరాజ ప్రతిపూర్ణేన నభ శృంగమసా యథా. ౧౩

టికాశ్రుసూదనః= శత్రువులవధిం శించెను.
చునట్టి; సః=ఆయింద్రజిత్తు; శంఖశశివ శత్రుహంతయుగు నయ్యింద్రజిత్తు,
ర్ణేన=శంఖముయొక్కయుఁ జంద్రుని విందుచందురుఁడేనాకాశంబుప్రకాశిం
యొక్కయు వన్నెవంటివన్నెగల; చ చునట్లు, శంఖమువలెను చంద్ర చింబము
త్రేణ=గొడుగుచేత; ప్రతిపూర్ణేన= వలెను ధవళంబయిన భత్రముచేసెంత
నిండిన; చంద్రమసా=చంద్రునిచేత; స యుంబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము
భభవ=ఆకాశమువలె; రరాజ=ప్రకా

అవీజ్యత రతో పిరో హైమై హేమ విధూపితైః

చారుచామర ముత్తై శ్చ ముఖ్య స్సప్త ధనుష్కతామ్. ౧౪

టికాశతః= అంత ; సప్తధనుష్క విజృంభ=వీచ బడెను.
తాం=ఎల్ల విలుకాండలోను; ముఖ్యః= అంత, సమస్తధనుష్కరాలలోను
శ్రేష్ఠుఁడగు; పీరః= పరాక్రమశాలి ముఖ్యుడును బరాక్రమశంకుండునగు
యయినయింద్రజిత్తు; హైమైః=బంగా నింద్రజిత్తును, బంగారుదండములు గ
రువికారములయిన ; వాసు విధూపి లవియుబంగారు శల్యాలచే నలంకృత
పితైః= బంగారముచేసలంకరింపఁబడి ములునగు సుందరచామరంబులచే వీచి
న; చారుచామర ముత్తై శ్చ= సుందర ౩. అని, తాత్పర్యము.
ములయినచామరశ్రేష్ఠములచేతను; అ

జ

జ

తతస్తీవం ద్రజితా లంకా సూర్య ప్రతిమతేజసా
రరాణా ప్రతి వీర్యేణ ద్యౌరివారేణ భాస్వతా. ౧౫

టీక తతస్తు=అంతను; లంకా=లంకా	ప్రకాశించెను.
కాపురి; సూర్యప్రతిమతేజసా=సూర్యునితోఁబోలిగలకాంతిగల; అప్రతివీర్యేణ=ఎదురులేనిపరాక్రమముగలవాడగునాయుండ్రజిత్తుచే, సూర్యునిచేత కాశమువలె, లంకాపురియంతయుఁబ్రకాశించినది. అని, భావార్థము.	
త; ద్యౌరివ=అకాశమువలె; రరాణ=	

స సంప్రప్య మహాలేఖా యుద్ధనామి ముందమః
స్థాపయామాన రక్షాంసి రథంప్రతి సమంతతః. ౧౬

టీక మహాలేఖా= అధికమయిన పరాక్రమముగల వాడను ; అరిందము= శత్రువులనడంగఁద్రొక్క-వాడనగు; సం=అయింద్రజిత్తు; యుద్ధనామి=యుద్ధనామిని ; సంప్రప్య= పొంది, రథంప్రతి= రథమునుగూచిక; సమంతతః=అంతటను; రక్షాంసి=రాక్షసులను; స్థాపయామాన= ఉంచెను.	మహాపరాక్రమశాలియు శత్రువులనడంగఁద్రొక్క-వాడనగు నాయుండ్రజిత్తు. యుద్ధనామినించి, దివ్యరథమునొందుటకై మోముముసేయ నుద్వేగమునై, మట్టును, రాక్షసులఁ గావలయుంచెను. అని, భావార్థము.
---	---

తతస్తు హుతభోక్తారం హుతభు క్నవృశప్రభః
జహావ రాక్షసశ్రేష్ఠో మంత్రప ద్విధివస్తవా. ౧౭

టీక తతస్తు=అంతను; హుతభుక్నవృశప్రభః=హుతమున కాంతిగల; రాక్షసశ్రేష్ఠః=	
కృశప్రభః= అగ్నిహూత్రుఁడోసమా	రాక్షసోత్తముడగుండ్రజిత్తు; తదా=

౧౩౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౩

అప్పుడు; మంత్రవల్ = మంత్రములుగల
గనట్లుగా; విధివల్ = యథాశాస్త్రముగాను;
ముగాను; హుతభోక్తారం = అగ్ని
హోత్రమును; బహువ = వేద్యము.

అంతను, అగ్నితో సమానమయిన

కాంతిగల రాక్షసోన్మముడగునాయుని
ద్రోజిస్తు. అప్పుడు, యథాశాస్త్రము
గా, మంత్రపూర్వకముగా, అగ్ని హో
త్రమునందు, హోమముగా వింపెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహవిలాజ సంసారై మాణ్యగంధ పురస్కృతైః

జుహువే పావకం తత్ర రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాక్. ౧౮

టీక|| తత్ర = అచ్చట ; ప్రతాప
వాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల;
రాక్షసేంద్రః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు;
సః = ఆయిందజిస్తు; మాణ్యగంధపుర
స్కృతైః = వృత్తమాణికలు గంధములు
నుమిదలుగాగల ; హః లాజసం
సారైః = సంసారింపబడిన హవిస్సు
చేతను పేలాలచేతను; పావకం = అ

గ్ని హోత్రమును; బహువే = వేద్యము.
అచ్చట, మహాపరాక్రమకారియగు
రాక్షసశ్రేష్ఠుండా యిందజిస్తు, గంధ
మాణ్యసహితంబుగా, సంస్కృతంబు
లయిన హవిస్సును పేలాలను, అగ్ని హో
త్రమునందు, హోమముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

శస్త్రాణి శరవత్సాని సమిధోధ విభీతకాః

లోహితానాం వాసాంసీ సువం కాష్టాణాం సం తథా. ౧౯

టీక|| శస్త్రాణి = ఆయుధములు; శ
పతాణి = తెల్లని ప్రములును; అథ =
మఱియు; విభీతకాః = తాండ్రభయములు;
సమిధః = సమస్తములు; లోహితానాం =
తెల్లనివైన; వాసాంసీ = పశువులు
ను; తథా = అట్లు; కాష్టాణాం సం = స

ల్లయిన మహాశైవలవీన; సువం =
సువమును; అక్రియంత (అధ్యవృత్తి
ము) = చేయబడినవి.
అహోమమనందు, ఇంద్రజిస్తు,
తెల్లనివలనల ఆయుధంబులను తాం
ద్రభయమునందు విజృంభింపజేయుచు

లును నల్ల యినుపసువంబును, ఉడుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

స తత్కాగ్నిం సమాస్తీర్య శరపత్రైః స్పృహోమరైః
భాగస్య కృష్ణవణస్య గళం జగ్రాహ జీవతః. ౨౦

టీక॥ తత్ర= ఆయుద్ధభూమియందొకనను.

దుఃసః=ఆయంద్రదీప్తుః; సహోమరైః=	ఆయుద్ధభూమియందు , ఇంద్రదీ
చిల్లకోలలతోఁగూడిన; శరపత్రైః=	త్తు, తోమరంబులతోను తొల్లుతోను అ
తొల్లుపత్రములచేత; అగ్నిం= అగ్ని	గ్నిపరి స్థరణముగావించి , బ్రహ్మీయు
హూత్రమున; సమాస్తీర్య= పడిచి;	న్ననల్లని మేకను బతువునుగాఁ బట్టి,
జీవతః=బ్రతికియున్న; కృష్ణవణస్య=	హూమముగావించెను.
నల్లఁవన్నెకల; భాగస్య= మేకయొ	అని, తాత్పర్యము.
కల; గళం=మడన; జగ్రాహ= పట్టు	

పక్వజేవ సమిధస్య విభూమస్య మహాచిహః
బధూవు స్తాని లింగాని విజయం యాస్యచేశాయత్. ౨౧

టీక॥ సక్వజేవ=ఒక్కమాత్రే; స=నవి.

మిధస్య=జ్వలింపఁజేయఁ బడినదియు;	ఒక్కమాట సమిత్తులతో జ్వలిం
విభూమస్య=పొగలేనిదియు; మహాచిహః	పఁజేయఁగానే , యాయగ్నిహూత్ర
హః=అధికమయిన మంటగలదియునగు	ము, విజయసూచకంబులగు చిహ్నము
నగ్నిహూత్రముయొక్క; యాని= ఏది	లతో , పొగలేక , పెద్దపెద్ద కావల
హ్నములు; విజయం=గెలుపును; అద	లు గలిగియుండునది.
శేశాయత్=చూపినవో; తాని=ఆ; లిం	అని, తాత్పర్యము.
గాని=చిహ్నములు; బధూవుః= తిరిగి	

ప్రదక్షిణావతరణిభి స్తప్తకాండనధూవణః
పావి స్తప్త్ర్రిజగ్రాహ పావక స్స్వయ మాస్థితః. ౨౨

ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 23

టీ॥ పావకః=అగ్నిహోత్రుఁడు; స్వీకరించెను.
 స్వయం=తానె; అస్థితః=అకలి-అగల
 వాఁడై; ప్రదక్షిణావతఃశిఖిః=ప్రదక్షి
 గమయినచుట్టుటగల వ్యాలంకలవాఁ
 డై; ప్రప్రకాశనసూర్యులవాఁడై; తత్=
 నటుగారుసొమ్ములంకలవాఁడై; తత్=
 ఆ; హవిః=హవిస్సును; ప్రతిజగ్రహం=

అగ్నిహోత్రుఁడు, తానెప్రదక్షిణ
 ముగాఁజుట్టువ్యాలలతోనుమంచిబంగా
 రుఘావణములతోనుబ్రాదుభావించి,
 యాహవిస్సునుప్రతిజగ్రహించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

సోమో మాహరయామాస బ్రాహ్మ యందరిత్ర ప్రదా
 ధను శ్చిత్త రథంచైవ సర్వం తత్రాభ్య మంత్రయత్. ౨౩

టీ॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; ఇం
 ద్రోభ్యః=ఇంద్రజిత్తు; బ్రాహ్మం=బ్ర
 హ్మసంబంధియగు; అస్త్రం=అస్త్రము
 ను; ఆహరయామాస=పిలిచెను. తత్ర=
 అందు; ధనుశ్చ=వింటిని; ఆత్మరథంచై
 వ=తనరథమును; సర్వం=అంతను; అ

భ్యమంత్రయత్=అభిమంత్రించెను.
 అప్పుడు, అయింద్రజిత్తు, బ్రహ్మస్త్ర
 మునుజపించి, యవ్వహస్త్రముచే, తన
 రథముధనుస్సుముదలగువానినన్నిటిని అ
 భిమంత్రించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మి న్నాహూయ మానేస్త్రీ హూయమానేత పావక
 సార్థం గ్రహేందునక్షత్రై ర్వితత్రాస సభస్సలమ్. ౨౪

టీకాతాత్పర్యః=ఆ; అస్త్రే=బ్రహ్మ
 స్త్రము; ఆహూయమానే= పిలివం
 దుచుండగా; పావకః= అగ్నిహోత్ర
 మ; హూయమానేత=వ్రేల్చుటచుం
 డుండగాను; సభస్సలం=ఆకాశము; గ్ర
 హేందునక్షత్రై ర్విసార్థం= గ్రహము

లతోను జందునతోను నక్షత్రములతో
 నుగూడ; వితత్రాస=చరించెను.
 అట్లు ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మస్త్ర ము
 లోను జపించుటయు , అగ్నిహోత్ర
 మున హూయమానగావిండుటయు, గ్ర
 హములతోను జందునతోను నక్షత్ర

ములతోనుండు నాకాశ మంతయు
భయంబున జలించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స పావకరీ ప్రలేఖా

శూత్వా మహేంద్ర ప్రతిమప్రభావః

సచాపదానాసిరథాశ్వసూతః

భేంతదాధే త్వాన మచింత్యరాపః. ౨౫

టీక॥ పావకరీ ప్రలేఖాః = అగ్నివ
లెమండుచున్న కాంతిగలవాఁడును ; మ
హేంద్రప్రతిమప్రభావః = దేవేంద్రుని
తోఁబోలి-గల ప్రభావముగలవాఁడు
ను; అచింత్యరాపః = ఎన్నరాని శక్తిగ
లవాఁడునగు; సః = అయింద్రజిత్తు; పా
వకం = అగ్నిహూత్రమును, శూ
త్వా = వ్రేల్చి; సచాపదానాసిరథా
శ్వసూతః = ధనుస్సుతోను బాణము
లతోను ఖడ్గముతోను రథముతోను గు
ట్టములతోను సారథితోనుండుచినవాఁ
డై; భేః = అకాశమునందు; ఆత్మానం

(సంధియావకము) = తన్ను; అంతదా
ధే = మఱుగుపఱుచుకొనెను.

అగ్నిహూత్రమునకుంబోలె గాం
తయును దేవేంద్రునకుంబోలె బ్రభావ
మునుగలవాఁడును ఇట్టిదనిచెప్పరానిశ
క్తిగలవాఁడునగు నాయుంద్రజిత్తు, ఆ
ప్రకారమున నగ్నిహూత్రము నందు
హూమముచేసి, తానుధనుర్వాణఖడ్గర
థాశ్వసారథిసహితంబుగా, నాకాశం
బుననంతధాకానంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హయరథాకీణం పరాకాధ్వజశోభితమ్

విర్యయా రాక్షసబలం నదకమానం యుయుత్సయా. ౨౬

టీక॥ తతః = అంత ; హయరథాకీ
ణం = గుట్టములచేతను రథములచేత
నువ్యాపింపఁబడినదియు; పరాకాధ్వజ

శోభితం - రాజచిహ్నములువ్రాసియుం
డుటెక్కి-ములచేతను వట్టిటెక్కి-ము
లచేతను బ్రకాశించుచున్నదియునగు ;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 23

రాక్షసబలం = రాక్షససేన; యుయు తోను నింకియుండునదియు బతాకా
 త్వయ = యుద్ధముచేయనచ్చుచేత; న ధ్వజంబులతోనొప్పుడున్నదియునగునా
 డణమానం = అటుదుడు; నిర్భయా = పె రాక్షససేన, యుద్ధోత్సాహంబున గ
 డలేను. జీవించుచు, వెడలెను.

అంత, గుఱ్ఱములతోను, రథముల అని, తాత్పర్యము.

తే శరై బాహుభిః పీటైః స్త్రీక్షవైః రంకృతైః
 తోమరై రంకుతైః శ్చాపి వానరాః జన్ము రాహవే. ౨౭

టీకాతే = ఆరాక్షసులు; చిత్రైః = ను; జన్ము = కొట్టిరి.
 చిత్రవణములును; తీక్షవైః = అధిక ఆరాక్షసులు, కాంచనాలంకృతం
 మయినవేగముగలవియు; అంకృతైః = బులును చిత్రవణంబులును మహావేగం
 అంకరింపబడినవియు; బాహుభిః = పె బులునగు పెక్కు-బాణంబులచేతనుదో
 కులంబునగు; శరైః = బాణములచేతను; మరంబులచేలను అంకుశంబుల చేతను
 తోమరైః = చిల్లకోలలచేతను; అంకుతై యుద్ధంబునవానరులంబ్రహరించిరి.
 శ్చాపి = అంకుశములచేతను; ఆహవే = అని, తాత్పర్యము.
 యుద్ధమునందు; వానరాః = వానరుల

రావణిస్తు తతః క్రుద్ధ స్తాన్ సరీక్ష్య నిశాచరాన్

టీకాతతః = అంత; రావణిస్తు = ఇం ఆంత, ఇంద్రజిత్తుకపితుండై, యా
 ద్దజిత్తును; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రాక్షసులంబాచి, యిట్లని, చెప్పెను.
 తాన్ = ఆ; నిశాచరాన్ = రాక్షసులును; అని, తాత్పర్యము.
 సరీక్ష్య = చూచి; ఉవాచ = చెప్పెను.

హృష్టా భవంతో యుద్ధంతు వానరాణాం జీహంసయా. ౨౮

టీకాభవంతః = మీరలు; హృష్టాః = రులయొక్క; జీహంసయా = తథింపని
 సంతుష్టులరయి; వానరాణాం = వాన ద్ధచేత; యుద్ధంతు = పోరుదురు గాక.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స 23

మీరలు, సంతోషంబున, యథేచ్ఛం ధింపుడు. అని, యుండ్రజిత్తు, రాక్షసు
బుగా, యుద్ధంబుగా వించి, వానరులవలతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తై రాక్షసా స్సర్వే నదకంతో జయకాంక్షిణః

అభ్యవషణం స్తతో ఘోరాః వానరాః శరవృష్టిభిః ౨౯

టీకః తతః=అంత; తే=ఆ; రాక్ష	వషణం=కురిపించిరి.
సాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; జ	అంత, నారాక్షసులందఱు, జయ
యకాంక్షిణః=జయముగోరువారల	ముగోరినవారిలయి, గజిండుచు, భ
యి; నదకంతః=అతిచుచున్నవారలయి;	యింకరాకారులగువానరులపై, బాణ
తతః=అంత; ఘోరాః=భయంకరు	షణంబులుగురిపించిరి.
లయిన; వానరాః=వానరులను; శర	అని, తాత్పర్యము.
వృష్టిభిః=బాణవషణములచేత; అభ్య	

సతు నాభీక నారాచై గదాభి మునసైరపి

రక్షోభి స్సంవృత స్సంఖై వానరా స్విచకతకహ. 3౦

టీకః సతు=అయిండ్రజిత్తును; రక్షో	చైను "హ" అనునది పాదపూరణా
భిః=రాక్షసులచేత; సంవృతః=చుట్టబ	ధకము.
డినవాండై; సంఖ్యై=యగ్ధమునందు; నా	అయిండ్రజిత్తు, యుద్ధంబున, రాక్ష
భీకనారాచై=విశాలమయినకొనగల	ససహితుండై, బాణములచేతనుగదల
బాణములచేతను; గదాభిః=గదలచేత	చేతనుముసలంబులచేతను, వానరులను
ను; మునసైరపి=రోకర్ల చేతను; వాన	కఢించెను. అని, తాత్పర్యము.
రాః=వానరులను; విచకతక=ఖండిం	

తే వధ్యమానా స్సమరే వానరాః పాదపాయుధాః

అభ్యుద్రవంత సహితా రావణిం రణకర్తుశమ్. 3౧

గళం ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౩

టిక॥ తే॥ అ; వానరాః=వానరులు;	జిత్తును; అధ్యద్రవంత=తేజిమిరి.
సమరే = యుద్ధమునందు; వధ్యమా	అవానరులట్లు ఇంద్రజిత్తుచే గొట్టె
నాః=కోట్టెబడుచున్నవారలయి; పా	బడినవారలయి, వృక్షంబులుగొని, యం
దపాయుధాః=వృక్షములెఱుఱు యుధ	దలునొకటిగా, యుద్ధకరకంఠండుగునిం
ములు గాఁగలవారలయి; సహితాః=	దగ్గి జిత్తుటచేసిపోయిరి.
కూడినవారలయి; రణకరకంఠం=యుద్ధ	అని, తాత్పర్యము.
మునందుఁదీక్షుండగు; రావణం=ఇంద్ర	

ఇంద్రజిత్తు తతః క్రుద్ధో మహాలేఖా మహాబలః
వానరాణాం శరీరాణి వ్యధమ ద్రావణాత్పజః- ౩౨

టిక॥ తతః=అంతః; మహాలేఖాః =	దేహములను; వ్యధమత=హింసించెను.
అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు	అంత, మహాపరాక్రమకారియు మ
ను; మహాబలః= అధికమయినబలముగ	హులుండును రావణపుత్రుండునగు నిం
లవాఁడును; రావణాత్పజః=రావణు	ద్రజిత్తు, కువీతుండై, యవ్వాసరులచే
నికొడుకునగు; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తు	హములను జించిచెంచాడెను.
ను; క్రుద్ధః=కోపించినవారై; వానరా	అని, తాత్పర్యము.
ణాం=వానరులయొక్క; శరీరాణి =	

శరే దైశనక హరీక నవ పంచన సప్తక
చిచ్ఛేద సమరే క్రుద్ధో రాక్షసాః సంప్రహరయత్- ౩౩

టిక॥ సః (అధ్యాత్మతము)= అ	రీక=వానరులను; నవం= తొమ్మిదిమం
యింద్రజిత్తు; సమరే= యుద్ధమునందు;	దిసి; పంచన=అయిదుమందిని ; సప్త
కుద్ధః=కోపించినవారై; రాక్షసాః=	చ=ఏడుగురును; చిచ్ఛేద=నశియెను.
రాక్షసులను; సంప్రహరయత్= సం	అయింద్రజిత్తు , యుద్ధంబునగునీ
కోపింపఁజేయుచు; ఏకేన = ఒక్కఁడై	తుండై, రాక్షసులుసంకోపంబునొంద,
న; శరేణచ= బాణముచేతనే ; హ	ఒక్కొక్కబాణంబునకు, తొమ్మిదిమందిని

అయిదుగురను వీధురను వానరులను ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై స్సూర్యసంకాతై శ్చాతకుంభ విభూషితైః

వానరాః సమరే వీరః ప్రమమాథ సుదక్షణయః. ౩౪

టీక॥ వీరః = పరాక్రమవంతులైన;	తఃవానరాః = వానరులను;	ప్రమా
సుదక్షణయః = మిగిలియు జయింప	థ = ధించెను.	
లవిగావడగు; స = ఆయుధజన్తు;	పర్యాకమ వంతుడను దుజ్జ	
సమరే = యుద్ధమునందు; సూర్యసంకా	యంశవశనింజన్తు, యుద్ధమున,	
తై = సూర్యుఁడో సమానములను;	సూర్య సమానంబును గాచవాలం	
శ్చాతకుంభవిభూషితైః = బంగారముచే	తీగలంబునగు బాణములచే, వానరుల	
నలంకరింపఁబడిన; శరైః = బాణములచే	నడపించెను. అని, తాత్పర్యము.	

తే భిన్నగాత్రాన్సమరే వానరా శ్చరపీఠికాః

పేతు మణధిత సంకల్పా స్సూరైః ప మహాసురాః. ౩౫

టీక॥ తే = ఆ;	వానరాః = వానరు	మహాసురాశ్చ = గొప్పయసురులు
లు; సమరే = యుద్ధమునందు;	శరపీఠికాః = పేదలపీఠికాః.	
తాః = బాణములచే విడిచింపఁబడినవా	లయనరులు, యుద్ధమున, బాణపీ	
రలయ; భిన్నగాత్రాః = భేదింపఁబడి	తీసులయి జేహమంతయు భిన్నమయి	
న జేహములుగలవారలై;	మణితసంక	సత్పురుగాల, జయమునందాశివదలు
ల్పాః = నశింపఁజేయఁబడిన యాశగల	కొని, జేవతలచేఁగొట్టఁబడినయసురు	
వారలయ; సూరైః = జేవతలచేత;	హ	లుంటలై నేలంబడిరి.
తాః (అర్ధాహృతము) = కొట్టఁబడిన;	అని, తాత్పర్యము.	

శంత పతి మివాద్యం శూరై బాణగళ స్రీభిః

అభ్యధావంత సంక్రద్ధా స్సంయుగే వానరవళభాః. ౩౬

౧౪౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౩

సీ

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు ;	అభ్యధావంత=పరుగై త్తిరి.
వానరవృధాః=వానరశ్రేణులు; సం	అంత, నప్పడుయుద్ధమున, మఱి
కుప్తాః=మిక్కిలియుగోపించినవా	కొందఱుమేటివానర వీరులు, కుపితుల
రలు; ఘోరైః=భయంకరములయి	యి, బాణంబులనుకరణంబులచేసూర్య
న; బాణభస్మిభిః=బాణములనుకరణ	విశ్రవడిమరాధమంబులై వెలుంగుచు
ములచేత; తపంత=తపించునెయున	న్నయంద్రజిహ్వమిడికిబోయిరి.
ట్టి; ఆదిత్యువస్థితం=సూర్యునివలె	అని, తాత్పర్యము.
నున్న; తం=ఆయంద్రజిహ్వమగున్చి;	

తతస్తు వానరా స్సర్వే భిన్నదేహ విచేతనః
వ్యధితా విద్రవంతస్స రుధిరేణ సముక్షితాః. ౩౭

టీక॥ తతస్తు=అంతను; వానరాః=	పరుగై త్తిరి.
వానరులు; సర్వే=అందఱును; భిన్నదే	అంత, నవ్వానరవీరులు, ఇంద్రజి
హః=భేదించుటచేన దేహముగలవార	త్తుయొక్క-బాణంబులచే భిన్నదేహుల
లయి, విచేతనః=పోయినమనస్సుగల	యి, చైతన్యమువీటి భయమునొంది, నె
వారలయి; వ్యధితాః=దుఃఖితులయి;	న్నరువెల్లవలగాఁగాఁగఁ బరుగై త్తిరి.
రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; సముక్షితాః=	అని, తాత్పర్యము.
తడుపలచినవారలయి; విద్రవంతస్స=	

రామస్యాథే పరాక్రమ్య వానరా స్త్యక్తదీపితాః
నవకంత స్తేభి వృత్తాస్తు సమరే సశిలాయుధాః. ౩౮

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః=వానరులు;	క్తదీపితాః=విడువఁబడిన పొగిగముగ
సమరే=యుద్ధమునందు; రామస్య=	లవారలయి, విడువఁబడిన పొగిగము
రామనియొక్క; యథే=కార్యములై	నందరియొక్కలవారలయియునుట; నె
మయి; పరాక్రమ్య=పరాక్రమించిత్వ	దకంతః=గణించుచు; సశిలాయు

ధాః=తొలగు నాయుధములతోఁగూ వక, పాగింబులపై నాశపడిచి, గ
దినవారలయి; అభివృత్తాస్తు = ఎదు జిఁంచుచు, పెనతొల నాయుధముల
కొనిరియే. గాఁజేకొని, వెనుదీయక ఇంద్రజిత్తుపై
అవానరులు, యుద్ధంబున, రామ డిఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
కార్యార్థమయి, పరాక్రమంబువిడు

తే మ్రుతైః పర్వతాగై శ్చ శిలాభిశ్చ ప్లవంగమాః
అభ్యవవశంత సమరే రావణం పర్యవస్థితాః. 3౯

టీక॥ తే=అఃస్లవంగమాః= వానరు త్తుచుగూఁచి; అభ్యవవశంత=కురిసిరి.
లు; పర్వవస్థితాః= ఎదురుఁగొనిచినవారి
లయి; సమరే=యుద్ధమునందు ; మ్రు అవానరులు, యుద్ధంబున అట్లైదు
మై=వృక్షములచేతను; పర్వతాగై తశిఖరంబులను, శిలలను, ఇంద్రజిత్తుపైవ
శ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను ; శిలాభి పిఁగించిరి. అని, తాత్పర్యము.
శ్చ= తొలచేతను; రావణం=ఇంద్రజి

త ద్మృతమాకౌ శిలానాంచ వవశం ప్రాగహరం మహాత్
వ్యపోహత మహాలేఖా రావణి స్సమితింజయః. ౪౦

టీక॥ మహాలేఖాః=అధికమయినవ వారింజెను.
గాక్రమముగల; సమితింజయః= యుద్ధ మహాలేఖాండును యుద్ధంబున విజ
మునందుజయించువట్టి; రావణిః= ఇం గుంబునొంచువాఁడునగునాయుంద్రజి
ద్రజిత్తు; ప్రాగహరం=ప్రాగమలను త్తు ప్రాగంబులచారిండువట్టి భయంకర
చారిండువట్టి; మహాత్= గొప్పదగు; మయిన యావృక్షశిలావవశంబునుతా
తత్=అఃమ్రుతమాకౌ=వృక్షములయొ గములచేసివారింజెను.
కొఁయు; శిలానాంచ= తొలయొకర అని, తాత్పర్యము.
యి; వవశం=వానను; వ్యపోహతః=

గళం౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౩

తతః పావక సంకాశైశ్చరైరాశిః పోషతైః
వానరాణా మరీకాని విభేద సమరే ప్రభుః ౪౦

టీక॥ తతః=తతః; ప్రభుః=సమ	భేద=భేదించెను.
కుంభంబగుని దజేత్తు; సమరే=యద్ధ	అంత, సమభుంధగు నా కంద్ర
మునందు; పావకసంకాశైః=అగ్ని	జేత్తు, యద్ధ బుని, అగ్నిసమానంబు
హేమాత్రమతో సమానంబు అయివి	బును కూరసర్పతుల్యంబులుగుట
య; అగ్నిహోవస్తే=కూరసర్పముల	నంబులం బ్రయోగించి, వాన సై
తో బాహుగంబయింను; కరైః=బా	బులభేదించెను.
ణములచేత; వానరాణా=వానరుల	అసి, తాత్పర్యము.
యొకటి; అనీకాః=వైచ్యములను; వి	

అప్తాః శశరైః స్త్రీతైః స్వవిధ్యా గంధమాదనమ్
వివ్యాస సవభిశ్చైవ్రవ నరం దూరా దవస్థితమ్. ౪౧

టీక॥ సః=అయింద్రజేత్తు; శ్చస్త్రైః=	స్థిలింబిజేతను; వివ్యాస=వొట్టెను.
కణకులయిన; అప్తాః శశరైః=పదునెన్ది	అశ్వంద్రజేత్తు, పదునెమిది కణకు
మిది బాణములచేత; గంధమాదనం=	దానంబులచే గంధమాదనం గొట్టి,
గంధమాదనం; విధ్యా=వొట్టి; యా	యారంబుననున్ననలున బొమ్మిబాణం
రాత్ = దూరమున; అవస్థితం=	బలంబ్రమరించెను. అసి, తాత్పర్యము.
లిపింబునం=నలన; సవభిశ్చైవ్రవ=తో	

స ప్రభీస్తు మహావీర్య మైందం మమకవిచారితైః
పంచభ విశిఖైశ్చైవ్రవ గజం వివ్యాస సంయుగ. ౪౨

టీక॥ మహావీర్యః=అధికమయిన	విశిఖావిచారితైః=జీవప్రాసములగు
రాక్షసులుగల యంద్రజేత్తు; సంయు	గించునట్టి; సప్రభీస్తు=ఏడు బాణములచే
గే=మొదలుమొదల; మైందం=మైందు	తను; గజం=గజా; పంచభిః=అయిదు;

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౪౮౫

స ౩౩

విశిత్రైశ్చైవ=బాణములచేతను; వివ్యాదుబాణంబుల మైందునఁ బ్రహరించి,
ధ=కొట్టెను. విమదాంబులగజునొప్పించెను.

మహాపరాక్రమకాలియగు ఇంద్రజిత్తు, మమకస్థామలను భేదింపనట్టి అని, తాత్పర్యము.

జాంబవంతంతు దశధి నీలం త్రింశద్వి శేవర

టీక|| జాంబవంతంతు=జాంబవంతు ఇం శీత్రు, జాంబవంతుని బదిచా
సి; దశ=పదింటిచేతను; నీలం=నీలని; ఇంబులను నీలనిను పృథి బాణంబులను
త్రింశద్వి శేవర=ముప్పదింటిచేతను; ని నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
వ్యాస(అధ్యాత్మతము)=కొట్టెను.

సుగ్రీవ మృషభంజైవ సోంగదం ద్వివిధం తథా. ౪౪
ఘోరైర్దిత్య వరైస్తీక్షై నిహ్నా గ్రీవా నకరా త్రదా

టీక|| స=అయింద్రజిత్తు; తథా= లచేత; నిహ్నాగ్రీవా=ప్రాణములులే
అప్పుడు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఋష : వారలనుగా; అనరోత్=చేసెను.
భంజైవ=ఋషభుని; ఆంగదం=అం అప్పుడాయింద్రజిత్తు, సుగ్రీవునిఋ
గదుని; తథా=అట్లు; ద్వివిధం=ద్వివి షభుని ఆంగదుని ద్వివిధుని, భయంక
దుని; ఘోరైః=భయంకరములును; ద రములును వా ప్రభావములనియు తి
త్రపత్రైః=ఇయ్యెఁబడిన వరముగలవి త్తంబులునగజాంబులచేత, మూర్ఛి
యు; తీక్షైః=కఠినులునగు బాణము తులంగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోపపి తదా ముఖ్యా వానరా బహుభి శ్చతైః. ౪౫
అదయామాస సంక్రుద్ధః కాలాగ్నిరివ మూర్ఛితః

టీక|| తదా=అప్పుడు; స(అధ్యాత్మ) శ్చింతించిన; కాలాగ్నిరివ(స్తీతః)=
తము)- అయింద్రజిత్తు; సంక్రుద్ధః= వి పలయకాలాగ్నిహోత్రమువలెనున్న
క్లిలియఁగోపించినవాడై; మూర్ఛితః= వాడై; అన్యో=ఇతరులయిన; ము

భ్యుక్=ఉత్తములగు; వానరానపి=వా
నరులును గూడ; బహుభిః=పెక్కులయి
న; శరైః=బాణములచేత; అవాయా
మాస=పీడించెను.

అప్పుడు, యింద్రజిత్తు, పరమకుపి

తుండై, ప్రలయకాలాగ్ని పెళాఁతునివ
డువునలఁగాలుడు, ఇతరులగు మేటివాన
రులనుగూడ, పెక్కు బాణములచేత
నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై స్సూర్య సంకాతై స్సము కై శ్రీఘృ గామిభిః. ౪౬
వానరాదా మనీకాని నిమకమంథ మహారి తే

టికా|| సః=అయింద్రజిత్తు; మహారి ధించెను.

శే=మహాయుద్ధంబునందు; సూర్యసం
కాతైః=సూర్యునితో సమానములును;
సము కైః= చక్కఁగా విడువఁబడినవి
యు; శ్రీఘృ గామిభిః=శ్రీఘృము గాఁబోవు
నవియునగు; శరైః= బాణములచేత;
వానరాదాం=వానరులయొక్క; అని
కాని=నైన్యములను; నిమకమంథ=వ

ఇంద్రజిత్తు, అహ్మహాయుద్ధంబున,
సూర్య సమానంబులును అకఠోఽంత
మునాకర్షించి విడువఁబడినవియుమహా
వీరంబులును బాణంబులచే, వానర సై
న్యంబులంబించించెనాడెను.
అని, తాత్పర్యము.

అకులాం వానరీం సేవాం శరణాలేన మోహితామ్. ౪౭
హృష్ట స్స పరయా ప్రిత్యా దదశక తతకోషితామ్

టికా|| సః=అయింద్రజిత్తు; శరణాలే
న=బాణసమూహముచేత; మోహి
తాం=మూఁఁగితమును; తతకోషి
తాం=వెనురులే దడువఁబడినవియు;
అకులాం=వ్యాకులమయిపెరియునగు;
వానరీం=వానరసంబంధియును; సే
వాం=నైన్యమును; పరయా=అధికమ

మున; ప్రిత్యా=సంతోషముచేత; హృ
ష్టః=గుర్లకగొన్నవాడై; దదశక=
యాయెను.
ఇంద్రజిత్తు, వానర సేన జింతయి,
దన బాణసమూహముచే మూఁఁగిత
యయి వెనుటం దోగుడు నిశ్చేక్షయ
యాయెందుటనుచొలి, అపొలియెను

తోషంబునొందెను. అని, కాత్వర్యము.

పునరేవ మహాలేఖా రాక్షసేంద్రాత్పక్షో బలీ. ౪౫
సంస్పృజ్య బాణవృక్షంచ శస్త్రవృక్షంచ దారుణమ్
మమదణ వానరాసీక మింద్రజిత్వతో బలీ. ౪౬

టీక మహాలేఖా = అధికమయిన ప	ను ; సంస్పృజ్య = విడిచి; వానరాసీకం =
రాక్షసులుగలవాఁడును; త్వరితః = చేగ	వానర సేనను; మమదణ = మదికంచెను.
ముగలవాఁడును; బలీ = అధికమయినబ	మహాప రాక్షసుకాయు, చేగవం
లముగలవాఁడును ; రాక్షసేంద్రాత్ప	కుండునుబువంతుండును వరదానబల
జః = రాక్షసరాజుండల రావణుని	ముగలవాఁడును రాక్షసరాజుప్రతుండు
డుకును; బలీ = వరబలముగలవాఁడున	గు నింద్రజిత్తు, మఱి, బాణంబులను
గు; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; పునరేవ =	భిక్షాద్యాయుధంబులను గురిపించి, వా
మఱిసః దారుణం = భయంకరమయి	నరసేన సేంతయునొప్పించెను.
న; బాణవృక్షంచ = బాణములవానను;	అని, కాత్వర్యము.
శస్త్రవృక్షంచ = ఆయుధములవాన	

స్వనైస్య ముత్సృజ్య సమేత్య తూణాం

మహారణే వానరవాహినీమ్

అదృశ్యమాన శృణోతాల ముగ్రం

వవషణ నీలాం బుధరో యథాంబు. ౪౭

టీక సః (అధ్యాహారము) = ఆ	నః = చూడఁబడఁవాఁడై; ఉగ్రం = భ
యింద్రజిత్తు; మహారణే = మహాయుద్ధ	యంకరమయిన; శరణాలం = బాణస
మునందు ; స్వనైస్యం = తన సైన్యమును;	మూహమును; నీలాంబుధరః = నల్లని
ఉత్సృజ్య = విడిచి; తూణాం = శీఘ్ర	క్షీఘ్రము; అంబుయథా = జలమునువలె;
ముగా; సమేత్య = వచ్చి; వానరవాహ	వవషణ = కురిసెను.
నీమ్ = వానర సేనలయందు; అదృశ్యమా	అమృతాయుధంబుననింద్రజిత్తు, తన

ప్రతిపదాంతర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 23

నైస్యంబునవిడిచి, వానరనైస్యముతో	వానరసేనలనైస్యయంకరంబులగుచాగు
చ్చి, యదృశ్యుడైయాకాశగతుండైన	సమూహములనువహించెను.
న్ది నిమేఘముజలమును వహించునట్లు,	అని, తాత్పర్యము.

తే శక్రజిహ్వాగ విశ్శిః శః
 మాయాహతా విస్వర మన్నదంతః
 రణే నిపేతు హారియోద్రికల్పా
 యథేంద్ర వక్త్రాభి హతా నగేంద్రాః ౫౦

టీక: రణే=యుద్ధంబునందు; అద్రి:	ముచేగొట్టబడిన; నగేంద్రాయదా=
ల్పా=పుష్కలములతో సమానులయిన;	వ్యతశ్రేష్ఠులువలె; పేతు=పడిరి.
తే=ఆ; హరయః=వానరులు ; శక్రజి	అయుద్ధంబునందు, సర్వశాకారు
హ్వాగవిశ్శిః శః= ఇంద్రజిత్తుయొ	లగునవ్వనరులు , ఇంద్రజిత్తుప్రయో
క్రొచాగుమలచే భగ్నుమలయిన శే	గిందు బాగువహించులచే భిన్నజేహు
హములుగలవారలయి ; మాయాహ	లయి, మాయాబద్ధులయి, వికృతస్వర
తాః= మాయచేగొట్టబడిన వారల	ముగానఱచుచు, శబేంద్రునివక్త్రాయు
యి; విస్వరం=వికృతస్వరం గలుగునట్లు	ధముచేభిష్టంబులగు పర్వతంబులధంగి
గా; ఉన్నదంతః=అంచుచు ; ఇంద్రవ	నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.
క్రాభిహతాః=ఇంద్రుని వక్త్రాయుధ	

తే శేవలం సందద్యకు శ్చిత్రాగ్రా
 బాదో రణే వానరవాహినీషు
 మాయానిగూఢంతు సుకేంద్రశత్రుం
 నచావృతం రాక్షస మధ్యపశ్యత్. ౫౧

టీక: శే=అవానరులు; రణే=యుద్ధ	ములనుచూత్రము; సందద్యకుః=చూచి
మునందు; వానరవాహినీషు=వానరసే	రి. మాయానిగూఢం=మాయచేగప్ప
నలయందు; శ్చిత్రాగ్రా=శత్రులయి	బడినవాడును; అవృతం= కనుపడని
నగోనలుగల; బాదో శేవలం=బాగు	వాడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుడైన;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౦౮

స ౭౩

సురేంద్రశత్రుంతు = ఇంద్రజిత్తునుమా	మాత్రముమాచుచుచిరేకాని, మాయ
త్రము; నరకాభ్యుపశ్యక్ = చూడనేలేదు.	చే: బ్రహ్మస్నుండై యున్న యింద్రజిత్తు
అన్వానరులు, యుద్ధంబున, కలకు	మాత్రమువారలకుంగనుపడనేలేదు.
బాణంబులు వానరసేనలపైఁబడుటను	అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రక్షోధిపతి మహాత్మా
సర్వా దిశో బాణగణై శ్చితాగ్నైః
ప్రచ్ఛాదయామాస రవిచక్రానై
విషాదయామాస చ వానరేంద్రాన్. ౫౩

టిక తతః = అంత; మహాత్మా = అధి	ను, వానరేంద్రాన్ = వానరశేషు
శమయినబలముగల; రక్షోధిపతి = రా	విషాదయామాసచ = శ్రమపడితె
క్షునప్రఘండగు; సః = అయింద్రజిత్తు; శి	అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
తాగ్నైః = కలకుకొనలుగల; రవిప్ర	రాక్షసశేషులైన యాయుధజిత్తు.
కానైః = సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగ	సూర్యప్రకాశంబులగు కలకుబాంబు
ల; బాణగణైః = బాణసమూహముల	లచే, దిక్కులన్నియుంగప్పి వానరోన్మ
చేత; సర్వాః = సమస్తములయిన; దిశః =	ములనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
దిక్కులను; ప్రచ్ఛాదయామాస = కప్పె	

స తూలనిశ్చింత పరశ్వధాని
వ్యానిశ్చ దీప్తా నలసన్నిధాని
స విచ్ఛలంగో జ్వలపావకాని
వవవ తీవ్రం స్థవగేంద్ర సైన్యే. ౫౪

టిక సః = అయింద్రజిత్తు; దీప్తాన	జ్వలపావకాని = మిలుంగులలచేఁ
లసన్నిధాని = మంచుచున్ననిస్సతో స	కాశించుచున్ననిస్సతోఁ గూడినదియున
మానములయినవియు ; సవిచ్ఛలంగో	గు; తూలనిశ్చింత పరశ్వధాని = తూల

జ్ఞ

జ్ఞ

మలినభక్తములను గొడ్డెట్లము; వ్యాచి
ర్థ=చిప్పి; త్రవం=అధికముగా; స్వ
గోప్యమైనట్లే=వానరరాజుసేనయందు;
పవప=పవిత్రమైనది.

హూత్రమువలెగ్రాలుచున్నవారంటు
లనుభక్తంబులను బరశ్రవంబులను మి
ఱుంగుటలురాలిబిగిబిగిందీప్తి, వాన
రరాజుసేనవైబ్రయోగించెను.

ఇంద్రజిత్తు, ముడుచుచు యగ్ని

అని, తాత్పర్యము.

తనో జ్వలన సంకాలై శ్వరై ర్వానర యూధపాః

తాటితా శ్వర జిచ్చలైః ప్రభుల్లా ఇవ శింశుకాః. ౫౫

టీక: తనో=అంగ; వానరయూధ

ము)=ప్రకాశించిరి.

పాః = వానరశ్రేణులు; జ్వలనసంకా
లైః = నిప్పుతోసమానములయిన; శ
రైః=శిశువులయిన; శ్రజిచ్చలైః=
ఇంద్రజిత్తుమొక-బాగుమలచేరి; తా
డితాః=కొట్టబడినవారయి; ప్రభు
ల్లాః=వికసించిన; శింశుకాఇవ=మో
దుగుచెట్లువలె; శేజుః (అధ్యాపృత

అంత, వానరవీరులు, అగ్నిసమా
నంబులగు ఇంద్రజిచ్చగంబులం గొట్ట
బడినవారలయి, శేషమంతయునెత్తు
రువెల్లువలుగా, చికి-గాఁ బూచిన
మోదుగుచెట్లువలెనుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే వ్యోమ్య సభినర్పంతో ననదంతశ్చ విస్వరం

రాక్షసేంద్రాస్త్ర నిర్భిన్నా నిపేతు ర్వానరవళాః. ౫౬

టీక: తే=ఆ; వానరవళాః=వా
నరశ్రేణులు; రాక్షసేంద్రాస్త్రనిర్భి
న్నాః=రాక్షసశ్రేణునియాయధముల
చేతఁబడినవారలయి; అవ్యోమ్యం=
ఒండారులను; అభినర్పంతః=పొందుచు;
విస్వరం=వికృతద్వంగలుగునట్లుగా; నిప

దంతశ్చ- అజయదుడ; నిపేతుః=పడిరి.
అవ్యావరోతములు, ఇంద్రజిత్తు
బాగుంబులచేఁబ్బినదములయి, ఒకరి
పైవొకరుపడుచు వికృతస్వరంబుగా న
అడుచు, నేలంగూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౦౦

స ౭౩

ఉదీక్షమాదా గగనం కేచి స్మరేషు తాడితాః

శరైర్వివితు దన్యోన్యం పేతుశ్చ జగతతలే. ౫౭

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; గగనం = ఆదు; పేతుశ్చ = పడియె.

కాశమును; ఉదీక్షమాదాః = చూడుచు;	కొందఱు, తలయెత్తయ్యాకాశము
శరైః = బాణములచేత; నేలేషు = క	నుజూచుచు, కన్నులయందు బాణము
స్ఫులయిండు; తాడితాః = కొట్టబడిన	యనాటంగా, ఒకరిపైనొకరు పడుచు,
వారలయి; అన్యోన్యం = ఒండొరులను;	నేలంగూలిరి. అని, తాన్వీశ్యము.
వివితుః = పొందిరి. జగతతలే = నేలయం	

హనుమంతం సుగ్రీవ మంగదం గంధమాదనం

జాంబవంతం సుషేణం వేగదశినమేవచ. ౫౮

మైందంచ ద్వివిదం నీలం గవాక్షం గజగోమఖౌ

కేసరిం హరిలోమానం విద్యుద్ధంప్రచ వానరం. ౫౯

సూర్యావనం జ్యోతిముఖం తిథా దధిముఖం హరిం

పావకాక్షం నలంచైవ కుముదం చైవ వానరం. ౬౦

ప్రాసై శ్మూలై శ్చిత్రై బాణై రింద్రజి స్థం త్రసంహితైః

వివ్యాస హరికాదూలాన్ సర్వాన్స్తాన్ రాక్షసాన్ త్రమః. ౬౧

టీక॥ రాక్షసాన్ త్రమః = రాక్షసశ్రేణి, గోమఖౌ = గజానిగోమఖుని; కేసరిం

మండగు; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; హను	(కేసరిణం) = కేసరిని; హరిలోమానం =
మంతంచ = హనుమంతుని; సుగ్రీవం = సు	హరిలోమని; విద్యుద్ధంప్రచ = విద్యుద్ధం
గ్రీవుని; అంగదం = అంగదుని; గంధమా	మండను; వానరం = వానరుని; సూ
దనం = గంధమాదనుని; జాంబవంతం =	ర్యావనం = సూర్యావనుని; జ్యోతిము
జాంబవంతుని; సుషేణంచ = సుషేణు	ఖం (జ్యోతిముఖం) = జ్యోతిముఖు
ని; వేగదశినమేవచ = వేగదశిని; మైం	ని; తిథా = అట్లు; దధిముఖం = దధిముఖుం
దంద = మైందుని; ద్వివిదం = ద్వివిదుని; నీ	డను; హరిం = వానరుని; పావకాక్షం =
లం = నీలుని; గవాక్షం = గవాక్షుని; గజ	పావకాక్షుని; నలంచైవ = నలుని; కుము

అం=కుముదుండను; వానరంచైవ=వా
నరుని; తా=ఆ; హరికాదూలా=హ
రినరోత్తములను; సర్వా=అందఱ
య; మంత్రసంహితై= ఎంత్రముతో
హపఁబడిన; పాస్త్రై= ఈతెలచేత
ను; సూత్రై=శూములచేతను; శిలై=
కఱకులయిన; బాదై= బాగములచేత
య; వివ్యాధ=కొట్టెను.

రాక్షసోత్తమఁడగునిద్రదీప్తుహ
నుమంతుని సుగ్రీవునిగదిని గంధమా

దనుని కాంబవంతుని సుషేణుని వేగద
శిని మైంముఁద్దీవిదని గవాక్షునిగజా
ని గోమఱుని కేసరిని హరిలోమని వి
వ్యధంష్టుని సూర్యునిని బోతిమూ
క్షుని దధిముఖుని బావకాక్షుని నలుని
గుముదుని, ఈవానరోత్తములనందఱను
బ్రహ్మ ప్ర మంత్రముచే నభిమంత్రితం
బులగు పాస్త్రములచేతను శూలముల
చేతను గఱకుబాగములచేతను, మిక్కి
లియునొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తై గదాభి హారియూధముఖ్య

స్థితీద్య బాదై సహస్రము వ్రుంతై

వవవ రామం శరవృష్టికాలై

స్థు లక్ష్మణం భానూర రక్తికలైః. ౬౨

టీక. స=అముందరినై ("తై" అ ములగు; శరవృష్టికాలై= బాగవద
నునది పాదపూరణార్థము); గదా సమూహములచేత; వవవ = కురి
ధి= గదలచేతను; తమయవ్రుంతై= సెను.

బుగారుపించుకల; బాదై=బాగము అముందరినై, అట్లుగదలచేతను
లచేతను; హరియూధముఖ్య=వాన గంచవ వ్రుంధములగు బాగములచేత
రవీశ్రేష్ఠులను; స్థితీద్య=భేదించి; సల స, వానరీషములనొప్పించి, యంత, రా
క్షసం = లక్ష్మణు తోఁగూడిన; రా మలక్ష్మణులమీద, సూర్యకిరణమొక
మం=రామునిగూచి; భానూరరక్తిక బులగు బాగంబులను కుప్పకుప్పగొక
లైః= సూర్యకిరణములతో నమాన పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స బాగవదై రభివద్యమాణో

ధారానివాతా నివ తా నచింత్య
సమీక్షమాణః పరమాద్భుతశ్రీ
రామస్తదా లక్ష్మణ మిత్థువాచ, ౬౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; పరమాద్భు	ణః=చూచుచు; ఇతి=ఇట్లు; ఉవాచ=చె
తశ్రీః= మిక్కిలియు నాశ్చర్యకరమయి	పెను.
నయతిశయముగల; సః=ఆ; రామః=	అప్పుడు, పరమాశ్చర్యకరశ్రీసంప
రాముడు; బాణవక్షేః=బాణవంశ	న్నుండగునారాముండు, ఆప్రకారము
ములచేత; అభివ్యక్తమాణః=వహించు	న, నింద్రజిత్తు తనపై పెక్కుబాణవ
పటచిహ్నవాడయ్యె; తా=ఆబాణ	వంశబులుగురియుచున్నను, జలవంశ
ములను; ధారానివాతావ=నీళ్ల ధా	మునువలెదానిసరకు సేయక, లక్ష్మణుం
రలపడుటలనువలె; అచింత్య=లేకొంప	టాచి, యిట్లుచెప్పెను.
క; లక్ష్మణం= లక్ష్మణుని; సమీక్షమా	అని, తాత్పర్యము.

అసౌ పున లక్ష్మణ రాక్షసేంద్రో
బ్రహ్మస్త్ర మాశ్రిత్య సురేంద్రశత్రుః
నిపాతయిత్వా హరినైర్య ముగ్ర
మస్మాక్ శరై రదాయతి ప్రసక్తః. ౬౪

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! పునః=	స్తా=మనలను; శరైః=బాణములచే
మఱియు; అసౌ=ఈ; రాక్షసేంద్రః= రా	త; అదాయతి=పీడించుచున్నాడు.
క్షసప్రభుండగు; సురేంద్రశత్రుః= ఇం	లక్ష్మణుడా! మఱిరాక్షసశ్రేష్ఠుం
డ్రజిత్తు; బ్రహ్మస్త్రం= బ్రహ్మస్త్రము	డగునింద్రజిత్తు, బ్రహ్మస్త్రమునాశ్ర
భా; అశ్రియః= ఆశ్రయించి; ఉగ్రం=భ	యించి, యమ్యహాస్త్రప్రభావంబున,
యంకరమును; హరినైర్యం=హరి	భయంకరంబగు వానరనైర్యమునంత
నైర్యమును; నిపాతయిత్వా=పడద్రో	యువధించి, మనలబాణములచేనొప్పిం
సి; ప్రసక్తం = ఆసక్తిగలవాడై; అ	చుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

స్వయంభువా దత్తవరో మహాత్మా
 ఖ మన్థితో తహితాతభీమకాయః
 కథన్తు శక్యో యుధి నప్త జహూ
 నిహంతు మశ్యేంద్రజి దుద్యతాశ్రుః. ౬౫

టీక॥ స్వయంభువా = బ్రహ్మదేవుని కు; కథన్తు = ఎఱుఱు; శక్యః = అలవి
 చేత; దత్తవరః = ఇయ్యఁబడినవరము యగును;
 గలవాఁడును; మహాత్మా = అధికమయి మహాత్ముండగు నింద్రజిత్తు, ఇప్పు
 నప్రభావముగలవాఁడును; ఖ = ఆకా దు, యుద్ధంబున, బ్రహ్మదేవునివలం
 శమును; అన్థితః = అధిష్ఠించినవాఁడును; బునంశేసి, ఆకాశంబునొంది, యంత
 అంతహితభీమకాయః = మఱుంగుప హితంబై, బ్రహ్మస్త్ర బలంబున, మన
 దినభయంకరమయిన దేహముగలవాఁ యొప్పించుచున్నాఁడు; అతండు, మనక
 డును; ఉద్యతాశ్రుః = పట్టఁబడిన బ్రహ్మ స్మలకగపడుటలేదు; కాబట్టి, యిప్పు
 స్త్రముగలవాఁడునగు; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రునివధింపనలవిగాదు.
 ద్రజిత్తు; యుధి = యుద్ధమునందు; అ అని, తాత్పర్యము.
 త్ర = ఇప్పుడు; నిహంతు = ఎధించుట

మన్యే స్వయంభూ భాగవా నచిత్వో
 య సైగత దస్త్రం ప్రభవచ్చ యోస్య
 బాదావపాతాం స్వ మిహద్య భీమ
 మయా సహవ్యగ్రమనా స్సహస్వ. ౬౬

టీక॥ భీమః = బుద్ధిమంతుఁడా! ఏ వాఁ = అధికమయినమహాహ్యముగ
 తత్ = ఈ; అస్త్రం = అస్త్రము; య ల; స్వయంభూః = బ్రహ్మదేవుడు; అ
 స్య = ఎవ్వనిదో; యః = ఎవ్వఁడు; అస్య = చింత్య = ఎన్నఁగూడనివాఁడు. ఇతి (అ
 ఈయ ప్రమునకు; ప్రభవః = కారణ ధ్యాహృతము) = అని; మన్యే = తలంచెద
 మా; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; భగ ను. ఇహ = ఇచ్చట; అద్య = ఇప్పుడు;

త్వం=నీవు; మయాసహ=నాతోఁగూ
డ; అవ్యగ్రమనా=ఏమటుపాటునొండ
నిమనస్సుగల వాఁడవై; బాణౌవపా
తాఁ=బాణంబులపడుటలను; సహ
స్వ=ఓర్పుకొనుము.

బుద్ధిమంతుఁడవగులక్ష్మణుడా! ఇట్టి
మహనీయమయినయశ్రుంబునకు దేవ

తగాను కారణముగావగుండు భగవం
తుండగు బ్రహ్మదేవుఁడహిమ యచిం
త్యమని తలఁచెదను; కాబట్టి, నీవును
నాతోఁగూడ, మనస్సునఁగలఁతెనొండ
క, యిప్పుడు, ఈబాణపాతంబుల
నోచియుండుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రచ్ఛాదయ శ్లేష హి రాక్షసేంద్ర
స్వర్వా దిశ స్సాయక వృష్టికాలైః
ఏతద్వ సర్వం పితృగ్ర్య శూరం
న భ్రాజతే వానరరాజనైవ్యమ్. ౬౨

టిక|| ఏషః=ఈ; రాక్షసేంద్రః=రా
క్షసప్రభుఁడగుసేంద్రజిత్తు; సాయకవృ
ష్టికాలైః=బాణవర్షముల సమూహ
ములచేత; సర్వా=సమస్తములయిన;
దిశః=దిక్కులను; ప్రచ్ఛాదయతిహి=
కప్పచున్నాడుగాదా! ఏతత్=ఈ; ప
తితృగ్ర్యశూరం=పడిన యుద్ధమశూ
రులుగల; వానరరాజనైవ్యం=సుగ్రీ
వునిసేనయు; సర్వం=అంతయు; న

భ్రాజతే=ప్రకాశింపకున్నది.
ఈయింద్రజిత్తు, పెక్కు బాణవ
ర్షంబులు పరఁగించి, సమస్తదిక్కుల
ను, సీరంధ్రముగాఁ, కప్పచున్నాడు;
ఈవానర నైవ్యమంతయు, సుత్రమ
శూరులు పడుటవలన, నెంత మా
త్రముప్రకాశింపకున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఆవాంతు దృష్ట్వా పతితా విసంక్షా
నివృత్త యుద్ధా గతరోషహషా
భువం ప్రవేశ్య త్యమరారివాన
మసౌ సమాదాయ రణాగ్రలక్ష్మీమ్. ౬౩

టిక॥ అసౌ = ఈయిందజిత్తు; పఠ
తౌ = పడినవారలము; విసంజ్ఞా = మూర్ఛి
తులము; నివృత్తయౌద్ధా = నిలుపబడిన
యౌద్ధముగలవారలము; గతరోషహ
షా = పోయినకోపమునుసంతోషము
నుగలవారలముగు; ఆవాం = మనలను;
దృష్ట్యాను = చూచినంతనె; రణాగ్రల
క్తిం = యౌద్ధముమందటి జయలక్ష్మిని;
సమాదాయ = గ్రహించి; అమరారివా
సం = లంకాపురమును; ప్రవేశ్యుతి = ప్ర

వేశింపగలడు. ధృవం = నిశ్చయము.
ఈయిందజిత్తు, మనము, యౌద్ధము
సేయఁజాలక మూర్ఛితలమయి, కోపో
త్సహములులేక, నేలంబడియుండుట
నుచూచినంతనె, జయలక్ష్మియైవను
సంతోషముతోఁ దప్పక లంకాపురికిఁ
బోగలండు; ఇదినిశ్చయము. అని,
రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తౌ వింద్ర జితస్తుకాలై
బహువతు సత్ర తథా విశస్తై
సచాపి తౌ తత్ర విదశకయిత్యా
ననాద హషాక ద్యుధి రాక్షసేంద్రిః. ౬౩

టిక॥ తతస్తు = అంతను; తత్ర = ఆ
యౌద్ధంబునందు; తౌ = ఆరామలక్ష్మణు
లు; ఇంద్రజిద స్ర్రికాలైః = ఇంద్రజిత్తు
యొక్క-యాయౌధసమాహములేతత్ర;
థా = అట్లు; విశస్తై = పీడింపబడినవా
రలు; బహువతుః = అయిరి. సః = ఆ;
రాక్షసేంద్రకృపి = రాక్షసశ్రేష్ఠుండ
గునింద్రజిత్తును; తత్ర = అచ్చట; తౌ = ఆ
రామలక్ష్మణులను; విదశకయిత్యా (వి
దృశ్య) = చూచి; యుధి = యౌద్ధమునం

దు; హషాక = సంతోషమువలన; న
నాద = అటచెను.
అంత, నచ్చట, నాప్రకారముననె,
యారామలక్ష్మణులు, ఇంద్రజిత్తుబాగుం
బులచేచిడితులయిపడియుండిరి; రాక్ష
సశ్రేష్ఠుండగునాయుంద్రజిత్తును, అట్లు
రామలక్ష్మణులు పడియుండుటంబొచి,
సంతోషంబుచే, యౌద్ధమధ్యంబున, సిం
హనాదంబుచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

స త త్తదా వానరనైవ్య శివం

రామంచ సంఖ్యే సహజ్యుడైన
విషాదయిత్యా సహసా వివేక
పురీం దశగ్రీవ భుజాభిగుప్తామ్. ౭౦

టీక॥ సః=అయింద్రజిత్తు; తదా=	బాహుభుజేరహింపబడిన; పురీం=అం
అప్పుడు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ఏ	కాభరిన; వివేక=ప్రవేశించెను.
వం=ఈప్రకారమున; తతః=అ; వాన	అయింద్రజిత్తు, అప్పుడ యుద్ధము
రనైన్యం = వానరసేనను; లక్ష్మణేనన	న, అట్లువానిరస్యేమంతయు రామ
హ=లక్ష్మణునితోగూడ; రామంచ=	లక్ష్మణులను మార్చినింపనట్లుచేసి,
రాముని; విషాదయిత్యా(విషాద్య)=	శిఖింపన, రావణబాహు రహితంబ
మూర్ఛింపజేసి; సహసా = శత్రుము	గులంకావారింబవేశించెను.
న; దశగ్రీవభుజాభిగుప్తామ్=రావణుని	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిసప్తతితమస్సగణః.

ఇది, స్తోమార్థము.

ఇది, పరమార్థవంత్రికాభ్యాసంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిసప్తతితమస్సగణః,
ముగిసినది.

తమ

చతుస్సప్రతితమసర్గప్రారంభః.

తయోస్తవాసాదితయోరథాగే

ముమోహస్యైవ హరిపుంగవానామ్

సుగ్రీవ నీలాంగద బాంబవతో

నచాపి కించి స్పృహపేదితే తే. ౧

టీక తదా=అప్పుడు; తయోః=ఆ	చెన్నైసను;నప్రతిపేదితే=తెలియరైరి.
రావలస్యైవ; నాదితయోః=మూ	అప్పుడు, రావలస్యైవ మూర్ధ్వి
స్పృతుఃకాంగానే; హరిపుంగవానాం=	తులగటయుంజూచి, వానరసేనయంత
వానరోత్తమలియైకి; స్వైవ్యం= సే	యుభయంబున మూఢులొండెను; సు
స; ముమోహ= మోహమొందెను.	గ్రీవుడు నీలుండంగడుండు బాంబవం
తే=ఆ; సుగ్రీవనీలాంగదబాంబవంతః=	తుండు, పీఠముమూర్ధ్వితులయందు
సుగ్రీవుండును నీలుండును అంగమండును	టవలన, పీఠంగతియొండెనియరైరి.
బాంబవంతుండును; కించిచ్ఛాపి=కొం	అని, తాత్పర్యము.

తతో విషణ్ణం సమవేష్యైవ

విభీషణో బుద్ధిమతాం చరితః

ఉవార కాళామృగరాజవీరా

నాశ్వాసయన్మప్రేతైవ హహాభిః. ౨

టీక తః=అంత; బుద్ధిమతాం=బు	ప్రే=సమానములేసి; వహాభిః=మాట
ద్ధిమంతులలోపల; వాఙ్మః=ఉత్తముండ	లచేత; ఆశ్వాసయన్=ఊబడించుడు;
గ; విభీషణః= విభీషణుడు; విషణ్ణం=	ఉవార=చెప్పెను.
దుభిషమగ; స్వైవ్యం=సేనను; సమవే	అంత, బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుండను
ష్య = చూచి; కాళామృగ రాజవీ	విభీషణుడు, వానరస్వైవ్యమంతయుభ
రాజ= వానరశ్రేష్ఠునిరుండు; అప్రతి	యవిహ్వలమయియుండుటంజూచి, య

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౧౯

స ౭౪

సదృశంబులగుమాటలచే వానరపీఠుల | అని, తాత్పర్యము.
నాశ్వాసిండుచు, నట్లుని, చేపైనను.

మాత్రైష్ట నాస్త్యత్ర విషాదకాలః
యదార్యపుత్రౌ హ్యవశా విషణ్ణైః
స్వయంఘవో వాక్య మభోద్వహంతౌ
య త్సాదితా వింద్రజివస్త్రైకాలైః. ౩

టీక॥ మాత్రైష్ట = భయపడవలదు. నారసుపదియేదిగలదో; అత్ర = ఈవి
అర్యపుత్రౌ = రామలక్ష్మణులు; అవ పయమునందు; విషాదకాలః = దుఃఖ
శౌ = స్వాధీనతదప్పినవారలయి; విష కాలము; నాస్త్రీహి = లేదుగదా!
ణ్ణైః (ఇతి)యత్ = పీడితులయియున్నా మీరలుభయపడవలదు; రామలక్ష్మ
రనునదియేదిగలదో; అభ = మఱియు; ణులు, ఇంద్రజిత్వాంబులంగొట్టుబడి
స్వయంఘవః = బ్రహ్మదేవునియొక్క; యవశులయి మూర్ఛితులయి, య
వాక్యం = మాటను; ఉద్వహంతౌ = పూ న్నార్సమీరెంతమాత్రముదుఃఖంపవల
జించుచు; ఇంద్రజివస్త్రైకాలైః = ఇం దు; వారలు, బ్రహ్మదేవునిమాటనుగ
ద్రజిత్తుయొక్క యస్త్రసమూహముల రవించుటకై యిట్లధినించుచున్నారు
చేత; సాదితా (ఇతి)యత్ = కొట్టుబడి గానిచేటుగాదు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మైశు దత్తం పరమాస్త్రీ మేత
స్వయంఘవా బ్రాహ్మ మమోఘవేగమ్
త న్నారయంతౌ యుధి రాజపుత్రౌ
నిపాతితౌ కోత్ర విషాదకాలః. ౪

టీక॥ స్వయంఘవా = బ్రహ్మదేవుని పూం = బ్రహ్మదేవతాకమగు; పరమా
దేవత; తస్మైశు = ఆయింద్రజిత్తుకొఱ స్త్రీ = ఉత్తమాస్త్రీము; దత్తం = ఇ
కుమాత్రము; అమోఘవేగం = వ్యభా య్యుబడించి. రాజపుత్రౌ = రాజకొమ
ముకానివేగముగల; ఏతత్ = ఈ; బ్రా రులగురామలక్ష్మణులు; శత = అమృతము

౧౪౨౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

౧౪౨౦

౧౪౨౦

<p>స్త్రీమును; మానయంత్రా = గౌరవించుచు; యుధి = యుద్ధమునందు; నిపాతిత్రా = డ్రాగ్రోయబడిరి. అత్ర = ఇందు; వివాదకాలి = విభిన్నకారణము; కి = ఏది?</p> <p>అ యింద జేతునకు, బ్రహ్మచేత్రము.</p>	<p>మ, అ మోక్షుచే గంబగు బ్రహ్మ స్త్రీమునొసంగెను; రాజత్రాశ్రులగు రామలక్ష్మణులు, బ్రాహ్మంబగు నన్యవో స్త్రీంబును గొనివించుటకై, నేలంబడియున్నారు; ఇంకొకరిని విడిచిపడేలా? అన, విభిన్నముండుచెప్పెను. అన, తాత్పర్యము.</p>
---	--

బ్రాహ్మ మస్త్రీం తతో ధీమా న్నామైత్యశు మారుణః
విభీషణ వచ త్ర్యత్య హనుమా న్ ప్ర మథాబ్రవీత్.౫

<p>టీకా తతో = అంది; ధీమాక = బుద్ధి మంతుండగు; మారుణి = వాయు దేవుడు మారుడైత; హనుమాక = హనుమంతుడు; బ్రాహ్మం = బ్రహ్మదేవ రాక్షసుడు; అస్త్రీం = అస్త్రమును; మానయత్యశు = గౌరవించినంత న; అథ = అత; విభీషణవచః = విభిషణుని మాటన; త్ర్యత్య = ఇ; తం = అతనిని గూచి; అ</p>	<p>బ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, బుద్ధిమంతుండగు వాయువు స్త్రీంబు హనుమంతుండు, (బ్రహ్మ స్త్రీంబును గౌరవించుటకై, మహాశంకా అనుబద్ధుండై యుండి, యంతవచరించుకొని, విభీషణుని మాటను విని, యతనితో, నెట్లుని, చెప్పెను. అన, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వీరస్త్రిః పురూషే నైస్త్రి వానవాణాం తరస్త్వి నామ్
యాయా ధారి యతే చాదౌక తం తమాశ్వాసయావహై.౬

<p>టీకా పురూషే = పరిపూర్ణుడైన; తరః తరం = అతనిని తరి; అశ్వాసయావస్త్వి నామ్ = బలవంతులగు; వ నామ్ = వానరులయొక్క; వీరస్త్రిక = పురుషులయొక్క; నైస్త్రి = సేవయందు; యాయా = ఎవ్వరెవ్వరు; వ్యాధ్యైవ్యుః; వాదౌక = వాదముల; ధారి యతే = ధరించుచున్నాడో; వానవాణాం = వానరులవాణాసంతము. అని, హనుమం</p>	<p>హై = హరించెను. బలవంతులగు సేవానిరుండులు వధించియున్నారు, ఇందు, ఎవ్వరెవ్వరు, ఇంకం బ్రాణంబులు చాచ్చియున్నారో, వారలవాణాసంతము. అని, హనుమం</p>
--	--

౧౪౨౦

౧౪౨౦

తుండువిభీషణునితోఁజెప్పెను. అస, తాత్పర్యము.

తా వృథా యుగప ఓకొ హనుమ ద్రాక్షసో త్రమా
ఉలాహస్తా తదా రాశ్రో రణశీషే విచేరతుః. ౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాశ్రో = రలు; రణశీషే = యుద్ధశిరస్సునం
రాత్రియందు; ఓకొ=పరాక్రమశాలు యు; విచేరతుః=తరిగిరి.
లగు, తో = ఆ; హనుమద్రాక్షసో త్ర ఆరాత్రియందల్లు, పీరులగు హను
మా=హనుమంతుడును రాక్షసశ్రేష్ఠుం మంతుడును విభీషణుండును, ఇద్దఱును,
డగుఁ భీషణుండును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; కొఱవిక డైలంజేతులఁబట్టుకొని, యు
యుగ పతే = ఏక కాలము నందు; ఉలాహ ద్ధహువియందు, వానరపీరుల వెదకు
హస్తా = కొఱవిక డైలుచేతులంగలవా చుంఁదిరి. అస, తాత్పర్యము.

భిన్నలాంగుల హస్తోరు పాదాంగుభి శిరోధరైః
స్రవచ్ఛిః క్షతజం గత్రైః ప్రసవచ్ఛి సతస్తతః. ౮
పరితైః పర్వతాకారై ర్వారై రభినంకులామ్
శస్త్రైశ్చ పరితై వీకప్తై ర్దద్యకాతే వసుంధరామ్. ౯

టీక॥ తా(అధ్యాత్మతము) = ఆ ను; పర్వతాకారైః = పర్వతముయొ
హనుమద్విభీషణులు; భిన్నలాంగుల ంకారమువంటి యాకారముగల
హస్తోరుపాదాంగుభిశిరోధరైః=విఠ వారిలునగు; వానరైః = వానరులచేత
గిసతోఁడిలును చేతులును తొడిలునుక తను; వీస్త్రైః = స్రవాశించుచున్న; ప
క్షునుచేక్షును మెడలునుగలవారలును; క్ష త్రైః = పడిన; శస్త్రైశ్చ = అయుధము
తజం=నెత్తురును; స్రవచ్ఛిః=కాలుచున్న; లచేతను; అభినంకులాం=నిండిన; వసుం
గత్రైః=దహమలతో; తతస్తతః=అ ధరాం = భూమిని; దద్యకాతే = చూ
చ్చుటచ్చటికి; ప్రసవచ్ఛిః=వలించుడు చిరి.
న్నవారలును; పరితైః = పడినవారలు ఆహనుమంతుండును విభీషణుండు

౧౪౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

<p>ను, కొందఱుతోడకులదెగియుం గొందఱుజేతులను గొందఱుతోడకులను గొందఱుకాళ్లును కొందఱుచేళ్లును కొందఱుమెడలునుదెగి, నెత్తురుగాలుచు ఇట్టఁ బుపారలుచు నేలంబడియున్న పర్వతా</p>	<p>కారులగు వానిరులచేతను బేదీప్యమానంబులయిపడియున్న యాయుధంబులచేతనునిండియుండు యుద్ధభూమింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సుగ్రీవ మంగదం నీలం శరభం గంధమాదనమ్
 గవాక్షుం చ సుషేణం చ వేగదశీన మాహుకమ్. ౧౦
 మైదం నలం జ్యోతిమఖం ద్వివిదం పనసం తథా
 ఏతాం శృన్వాంస్తతోవీరాః దదృశుః పాతాళ రజే. ౧౧

<p>టీక॥ తతః=అంతః; శౌ=అభ్యాసృతము)=అహనుమద్విభీషణులు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదం=అంగదుని; నీలం=నీలుని; శరభం=శరభుని; గంధమాదనం=గంధమాదనుని; గవాక్షుం=గవాక్షుని; సుషేణం=సుషేణుని; వేగదశీనం=వేగదశీని; ఆహుకం=ఆహుతుని; మైదం=మైదుని; నలం=నలుని; జ్యోతిముఖం(జ్యోతిముఖం)=జ్యోతిర్ముఖుని; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; తథా=అట్లు; పనసం=పనసుని; ర</p>	<p>జే=యుద్ధమునందు; పాతాళ=కొట్టంబడిన; ఏతాః=ఈ; వీరాః=వీరులను; అన్యాంశ్చ=ఇతరులను; దదృశుః=చూచిరి. అంత, వారలు, యుద్ధంబున హతులయి పడియున్న సుగ్రీవునంగదుని నీలుని శరభుని గంధమాదనుని గవాక్షుని సుషేణుని వేగదశీని ఆహుతుని మైదుని నలుని జ్యోతిర్ముఖుని ద్వివిదుని బనసుని ఇంకని తరులగు వానరవీరులనుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సప్తవప్తి హతాః కోట్యో వానరాశాం తరస్త్వీవామ్
 అహ్నుః పంచమశేషేణ వల్లభేన స్వయంభువః. ౧౨

<p>టీక॥ స్వయంభువః=బ్రహ్మదేవుని; వల్లభేన=ప్రియమయిన బ్రహ్మత్తము</p>	<p>చేత; అహ్నుః=పగటియొక్క; పంచమశేషేణ=పంచవధాగముచేత; తరస్త్వీ</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౨౩

స ౭౪

నాం=బలవంతులగు; వానరాదౌ=	సాయహ్నుమున, అయిదుగడియలలో
వానరులయొక్క; సప్తపక్షి= అటువది	అటువదియేడుకోటులబలవంతులగువా
యేడు; కోట్ల=కోటులు; హతాః=వ	నరవీరులను వధించెను.
ధించబడినవి.	అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు, అబ్రహ్మస్త్రముచే,

సాగరాఘనిభం భీమం దృష్ట్వా బాదౌర్ధితం బలమ్

మాగ్ధతే లాంబవంశంస్య హనుమాక్ సవిభీషణః. ౧౩

టీక॥ సవిభీషణః = విభీషణునితో	లాంబవంతుని ; మాగ్ధతేస్య = చె
గూడిన; హనుమాక్ = హనుమంతుం	దకెను.
డు; బాదౌర్ధితం = బాణములచేబీడి	హనుమంతుండును విభీషణుండు
పఠపిన; సాగరాఘనిభం = సముద్ర	ను; సముద్రసమానంబగు భయంకరమ
ప్రవాహముతో సమానమయిన ; భీ	యినయావానరసైన్యంబంతయు, బా
మం=భయంకరమయిన; బలం = సైన్య	బిహితమయి యుండుటంబాచి, కాం
మును; దృష్ట్వా = చూచి; లాంబవంతం =	బవంతునిచెడకరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వభావ జరయా యుక్తం వృద్ధం శరశ్చై శ్చితమ్

ప్రకాపతి సుతం వీరం కామ్యంతి మివ పావకమ్. ౧౪

దృష్ట్వా తముపసంగవ్య పాలస్త్యో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ పాలస్త్యః = విభీషణుడు; స్వ	తం) = అగ్నివలెనున్నవాఁడును; వీరం =
భావజరయా = స్వభావముచేతఁగలిగిన	పరాక్రమకాలియు; ప్రకాపతిసుతం =
ముసలితనముతో; యుక్తం = కూడిన	బ్రహ్మచేపునొడుకునను; తం = అకాం
వాఁడును; వృద్ధం = జ్ఞానవృద్ధుండును; శ	బవంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; ఉపసంగ
రశ్చై = బాణములనుఱులుచేత ; చి	ప్య = సమీపించి; వాక్యం = మాటను; అ
తం = వ్యాపింపఁబడినవాఁడును; కామ్యం	బ్రవీత్ = చెప్పెను.
తం = చల్లాలుచున్న; పావకమివ (స్థి	విభీషణుండు, స్వభావంబున నెమున

లివాఁడును జ్ఞానవృద్ధుఁడును పెకలదా మువలెనన్నబ్రహ్మపుత్రునిజాంబవంతు
గంబులచేసితింప. బడుచున్న వాఁడు నింజాలి, సమీపమునకుఁబోయి, యిట్లు
నువీరుండునగు చల్లాఁజునగ్ని కౌశాత్ర ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చిచార్య శరైస్తీక్షైః పాదా న ధ్వంసితా స్తవ. ౧౫

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుడవగుజాంబ పూజ్యుడవగు జాంబవంతుఁడా!
వంతుఁడా! స్తీక్షైః=కఱకులయిన; శ ఈస్తీక్షణదాగంబులకెల్లకు నీప్రాగంబు
రైః=దాగములచేత; నవ=నీయొకటి; బనశింపకున్నవిగదా! అని, విభీషణుం
పాదాః=ప్రాగములు; నధ్వంసితాః దుజాంబవంతునితోఁజెప్పెను.
కచ్చిల్=నశించునశయించుచుచేకదా! అని, తాత్పర్యము.

విభీషణ వచ శ్రుత్వా జాంబవా స్మశ్రుతుంకవః

కృచ్ఛా దభ్యర్థిరేవ వాక్య మిదం వచన వ్రవీత్. ౧౬

టీక॥ ఋశ్రుతుంకవః= ఎలుగుబం దు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అ
టులలోను శ్రమఁడగు; జాంబవా= బ్రవీత్=చెప్పెను.
జాంబవంతుండు ; విభీషణవచః= వి భట్లాక శ్రేష్ఠుండగు జాంబవంతుం
భీషణుమాటను ; శ్రుత్వా= విని; దు, విభీషణునిమాటనవిని , బహుక
కృచ్ఛాల్ = కష్టమువలన; వాక్యం= వ్వంబనశబ్దములచర్చింపుడు, నీమాటం
మాటను; అభ్యర్థి రే= ఉచ్చరింపు నెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నైర్వతేంద్ర మహావీర్య స్వరేణ త్వాభిలక్షయే

పీడ్యమాన శ్శీలై ర్దాతై నాత్వాం పశ్యామి చక్షుషా. ౧౭

టీక॥ మహావీర్య=అధికమయిన ప కంఠధ్వనిచేత; త్వా=నిన్ను ; అభిలక్ష
రాక్రమముగల; నైర్వతేంద్ర= రాక్ష యే=ఁజూపించుచున్నాను. శీలైః=క
సరాజాండవగువిభీషణుడా! స్వరేణ= అకులయిన; దాతైః=దాగములచేత;

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౪౨౫

స ౭౪

పీడ్యమానః = పీడింపబడుచున్నవాఁడు వలనః స్మృతెలిసికొంటిని; తీర్థదాణం

నైః త్వాం = నిన్ను; చతుమా = కంటి బులఁబడింపబడుచుండుటవలనః నిన్నుఁ
చేతః సపశ్యామి = చూడకున్నాను. గంటతోఁజూడఁజాలకున్నాను.

మహాపరాక్రమశాలివగు రాక్షస అని, తాత్పర్యము.
రాజుండనై నవిధిపఱుదా! నీకంతర్థముః

అంజనా సుప్రజా యేన మాసరిశ్వా స నైర్భవ
హనుమా న్వాసరశ్రేష్ఠః పౌరాణిక ధారియతే క్వచిత్. ౧౮

టీక॥ నైర్భవ = రాక్షసుఁడవగు విభీష్ణుడా యేమిః
షణుదా! యేన = ఎవ్వఁడచేత ; అంజ విభీషణుదా! ఎవ్వనిచేత, అంజన
నా = అంజనయుః; మాసరిశ్వా = న యు మువాయువును మంచినంతానము గ
వును; సుప్రజాః = మంచినంతానముగ లవారయిరో, అట్టివానలో త్తముఁడగు
లవారలోః; స = ఆ; వాసరశ్రేష్ఠః = వాన హనుమంతుండు, బ్రతికియున్నాఁడా
రో త్తముఁడగు; హనుమాన్ = హను యేమి? అని, జాంబవంతుండు విభీష
మంతుండు; పౌరాణిక = పౌరాణముల యనితోఁచెప్పెను.
ను; ధారియతే క్వచిత్ = ధరించుదు అని, తాత్పర్యము.

శుక్రిత్వా జాంబవతో వాక్య మువాచేదం విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుండు; జాంబ విభీషణుండు, జాంబవంతుండు చె
బవతో = జాంబవంతునియొక్క; వా ప్పినమాటనువిని, యితనిట్లు బదులు
క్యం = మాటను; శుక్రిత్వా = విని, ఇదం = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అశ్వపుత్రా వతిక్రమ్య కస్మాత్పుష్పరి మారుతిమ్. ౧౯

టీక॥ కస్మాత్ = ఎందువలన; అశ్వపుత్రా = రామలక్ష్మణులను; అతిక్రమ్య =

౧౪౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 28

ఓడిచి; మారుతిం = హనుమంతుని; స్మర్య	యకుమారుండగు హనుమంతు నేల
సే = అడుగుచున్నావో?	యడుగుచున్నావు? అ, తాత్పర్యము.
రామలక్ష్మణులనంగూడఓడిచి, వా	

నైవ రాజని సుగ్రీవే నాంగదేనాపి రాఘవే
అర్చ్య సందశిత స్నేహియా యథా వాయు సుతే పరః. ౨౦

టీక! అర్చ్య = పూజ్యుడా! యథా =	చూపబడలేదు.
ఎట్లు; వాయు సుతే = వాయువుకొడు	పూజ్యుడవగు బాలవంతుడా! నీ
కై నహనుమంతువండు; పరః = అధిక	పు, వాయుని మారుండగు హనుమంతు
మయున; స్నేహః = చెలిమి; సందశి	నిజైలా వింట్లు, అధిక స్నేహమును, వా
తం = చూడబడినవో; తథా (అధ్యా	నర రాజుండగు సుగ్రీవునందును గానియు
హృదము) = అట్లు; రాజః = వానరరా	వ రాజుండగు వెంగడుని యందుఁగాని,
జుడగు; సుగ్రీవే-సుగ్రీవునందు; నైవ	రాముని యందుఁగాని, చూపవైతివి; దీ
(సందర్శింపి) చూడబడనలేదు; అం	నికేమికారణము? అని, విభవణుండు,
కే-అంగడుని యందును; న=చూపబడ	బాలవంతునితో చెప్పెను.
లేదు. రాఘవేపి = రాముని యందును; న-	అని, తాత్పర్యము.

విభవణ వచ శ్చ శ్రీత్వా బాలవా న్వాక్య ముబ్రవీత్

టీక! బాలవాక్ = బాలవంతుం	బాలవంతుండు, విభవణుండుచె
డు; విభవణవచః = విభవణుని మాటను;	ప్పరమాటనివే, యంద కుబురు, లెట్లు
శ్చ శ్రీత్వా = వి; వాక్యం = మాటను; అట్ర	ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
వీత్ = చెప్పెను.	

శ్మణు నైశ్చర కాదుకల యస్మా త్పుచ్చామి మారుతిమ్. ౨౧

టీక! నైశ్చర కాదుకల = రాక్షస	మంశుని; పుచ్చామి = అడుగుదున్నా
శ్మణుడవగు విభవణుడా! యస్మాత్ =	వో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అకారణ
ఏకారణమువలన; మారుతిం = హను	మవలన; శ్మణు = వినుము.

శ్రీ సుద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౨

స ౨౪

రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగుఁడీషణుఁడా! బు చెప్పెదనువినుము.
నేను, అందఱునువిడిచివాయువుత్రుండ అని, తాత్పర్యము.
గుహనుమంతునడిగినందుకుఁ గారణం

తస్మిన్ జీవతి వీరేతు హత మప్యహతం బలం
హనుమ త్యుజ్జిత ప్రాణే జీవంతోపి వయం హతాః. ౨౨

టీక|| వీరే = పరాక్రమవంతుండగు; తా = చంపబడినవారమే.
తస్మిన్ = అహనుమంతుండు; జీవతితు = వీరుండగు నాహనుమంతుం డొకఁ
జీవించియుండుఁ గామాశ్రమ; హతమ మమాశ్రము బ్రతికియుండి నట్లును, తే,
పి = చంపబడినదైనను; బలం = నైస్య ఈవాచర నైస్యమంతయు హతమయిన
ము; అహతం = చంపబడనిది. హనుమ ను, భయములేదు, బ్రతికియున్నట్లే; అ
హి = హనుమంతుండు; ఉన్న్యతపాదే = హనుమంతుం డొక్కఁడు హతుడైన
విమవలబడినప్రాణములు గలవాండగు చో, మనమందఱమును బ్రతికియున్నను
చుండఁగా; జీవంతోపి = బ్రతికియున్న జచ్చినవారలమే. అని, తాత్పర్యము.
వారమయినవ; వయం = మనము ; హ

ధరతే మారుతి స్థాత మారుతి శ్రుతిమోయది
వైశ్వానర సమో వీర్యే జీవితాశా తతో భవేత్. ౨౩

టీక|| తాత = నాయనా! మారుతి కలంగును.
ప్రతిమః = వాయువుతోఁ బోలి-గల నాయనా! వాయువంతటివాఁడును
వాఁడును; రీర్యే = పరాక్రమమునిండు; బద్రాకమంబుననగ్ని హోత్రునికునదివ
వైశ్వానరసమః = అగ్ని హోత్రునితోన చ్చువాండనగు వాయువుత్రుండుహను
మానుఁడునగు; మారుతిః = వాయుకు మంతుండు ప్రాణంబులతోనుండునేని,
మారుండగుహనుమంతుండు; ధరతేయ యంత, మాకుబ్రతుకుపై , ఆశకలుగు
ది = జీవించియుండునేని; తతో = అంత; ను. అ.ః, జాఁబవంతుండు , విభీషణుని
జీవితాశా = బ్రతుకునల రాక; భవేత్ = తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వృద్ధ ముపాగమ్య నియమేనా భ్యవదయత్
గృహ్య జాంబవతః పాదౌ హనుమా న్నూరుతాశ్శుభః. ౨౪

టీకా. తః=అంత ; మారుతాశ్శుభః=వసునగిరించెను.	
జ= వాయుకమారుండగు ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; వృద్ధం=మృగనివాండగు జాంబవంతుని ; ఉపాగమ్య=సమీపించి; నియమేన=నియమముచేత; జాంబవతః=జాంబవంతునియొక్క; పాదౌ=పాదములను; గృహ్య(గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; అభ్యవదయత్	అంత, వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు, వృద్ధుండగు జాంబవంతుని నమీపంబునకుఁబోయి ; కాస్త్రోక్తినియమంబున, నతనిపాదంబులంబట్టుకొని, నమనగిరించెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్యా హనుమతో వాక్యం నిధాన వ్యధిశేషియః
పుంజాత మివాన్మృతం మన్యతే స్మ మేళపుంగవః. ౨౫

టీకా. ముపాగమ్య=ఇట్లుకాకనే సమతే; మన్యతే=తలంచెను.	
వృద్ధుడగు జాంబవంతుండు; హనుమతే=హనుమంతునియొక్క; వాక్యం=వాక్యము; నిధాన=నిధియున్నది; హనుమంతుఁడగువాని కంటఁవ్యధిశేషియని. ఇట్టిచేయుచు, హనుమంతుఁడగువానిని ముంజాత మివాన్మృతం మన్యతే స్మ మేళపుంగవః=మృతమునకుఁ బోలెననిచెను. అని, తాత్పర్యము.	ఇట్లుకాక నామంతుని జాంబవంతుండు, అట్లు, దాంబులకే బరమపీడితుండైయున్నది, హనుమంతుఁడగువానిని ముంజాత మివాన్మృతం మన్యతే స్మ మేళపుంగవః.
ము; పుంజాతమివ= మృతమునకుఁబోలెనని	

తతో బ్రవీ మహాత్రేణా హనుమంతం స జాంబవాత్

టీకా. తః=అంత; మహాత్రేణా=అంతః	
భీకమునకు గాక మముగఁ ; స=అ; జాంబవాత్=జాంబవంతుండు; హనుమంతం=హనుమంతుండు; బ్ర=బ్ర	అంత, మహాత్రేణుండగు నాజాంబవంతుండు, హనుమంతుండాచి, యిట్లు నచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫

స ౭౩

అగచ్ఛ హరిశాదూకల వానరాంస్త్రాతు మహాసి. ౭౧

<p>టీక॥ హరిశాదూకల = వానరశ్రేష్ఠుడవగుహనుమంతుడా! అగచ్ఛ = రమ్మ. వానరా = వానరులను; త్రాతుం = రక్షించుటకు; అహాసి = కగుదువు.</p>	<p>వానరోత్తమండువగుహనుమంతుడా! ఇట్లురమ్మ; నీవిప్పుడు, ఈవానరులనందఱిక్షింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నాన్యో విక్రమ పర్యాప్త స్త్వమేషాం పరమ స్సఖా

<p>టీక॥ అన్యో = మఱియొకఁడు; న = నరులరక్షింపఁజాలినవాఁడులేదు; నీలేడు. త్వం = నీవు; విక్రమపర్యాప్తః = పరాక్రమముచేతఁ జాలినవాఁడవు; ఏషాం = ఈవానరులకు; పరమః = ఉత్తమః = ఉత్తమః; సఖా = స్నేహితుడవు. మఱియొకఁడెవ్వఁడును ఇప్పుడువా</p>	<p>నరులరక్షింపఁజాలినవాఁడులేదు; నీవుపరాక్రమంబునఁబూలుకొండవు; నీలకుఁజాలఁగావలసినవాఁడవు; కావుననీవెరక్షింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వత్పరాక్రమ కాలోయం నాన్యం పశ్యామి కంచన. ౭౨

<p>టీక॥ అయం = ఇది; త్వత్పరాక్రమ కాలః = నీపరాక్రమమునకుఁ గాలము అన్యం = మఱియొకటిగాని. కంచన = ఎవ్వనిన; నపశ్యామి = చూడను.</p>	<p>నీవుపరాక్రమంబుఁజూపవలసినకాలమువచ్చినది; మఱియొకఁడెవ్వఁడును ఇట్టికాలమున ఇప్పుడు పరాక్రమింపవాఁడులేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఋక్ష వానర వీరాణా మనీకాని ప్రహషణౌ

విశత్యో కురుచాక్యేతా సాదితౌ రామలక్ష్మణౌ. ౭౩

<p>టీక॥ ఋక్షవానరవీరాణాం = భయములను; ల్లాః = విరులయొకరియొక్క వానరవీరుల</p>	<p>ప్రహషణౌ = సంతోషింపజేయు</p>
--	-------------------------------

ము. సాదితౌ = పీడితులగు; పీతౌ = ఈ;	స్వములకును సంతోషముగలుగఁజేయు
రామలక్ష్మణౌ చాపి = రామలక్ష్మణుల	ము; మూఢి = తులగు నీరామలక్ష్మణు
నుగూడ; విశత్యౌ = బాధలేనివారిను	లనుగూడ, సుఖితులం గావింపుము.
గా; కరు = చేయుము.	అని, తాత్పర్యము.

భల్లూక నైస్వములకును వానరనై

గత్వా పరసు మధ్యాన ముప య్యపరి సాగరమ్
హిమవంతం నగశ్రేష్ఠం హనుమత్ గంతు మహాన్. ౨౯

టీక|| హనుమత్ = హనుమంతుడా! హాన్ = తగుదువు.

సాగరముపయ్యపరి = సముద్రమునకు	హనుమంతుడా! నీవు సముద్రంబు
మీందుమీందుగా; పరమం = అతిదీర్ఘ	మీందుగా, బహుదూరముపోయి, ప
మయిన; అధ్యానం = మార్గమును; గ	వతో నైమంబగు హిమవ త్పవతం
త్వా = పొంది; నగ శ్రేష్ఠం = పవత శ్రే	బునకుఁ బోవలయును.
ష్ఠమయిన; హిమవంతం = హిమవత్ప	అని, తాత్పర్యము.
వతమును; గంతుం = పొందుటకు; అ	

తతః కాంచన మత్యుచ్చ మృషభం పవతో నైమమ్
కైలాస శిఖరంచాపి ద్రక్ష్య స్మరిః పూజన. ౩౦

టీక|| అరిసిపూజన - శత్రువులఁజం చూడఁగలవు -

పునట్టిహనుమంతుడా! తతి = అంత;	శత్రువులవిధించినట్టి హనుమంతుఁ
కాంచనం = బంగారువికారమును; అ	డా! అంత, నచ్చట, నీచ, అత్యన్నతంబు
త్యుచ్చం = మిక్కిలియైననున్నశ్రమనగు;	గు ఋషభమను కాంచన శిఖరంబును
ఋషభం = ఋషభమని; పవతో నై	కైలాసశిఖరంబును చూడఁగలవు.
మం = శిఖరశ్రేష్ఠమును; కైలాస శిఖరం	అని, తాత్పర్యము.
చాపి = కైలాసశిఖరమును; ద్రక్ష్యః =	

తయో శిఖరయో మోక్షే ప్రచీ ప్రమతుల ప్రభుమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౩౧

స ౭౪

సహజవధి యుతం పీఠ ద్రక్ష్య సౌఖ్యవధిః పఠతమ్. ౩౧

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగుహ	మును; ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.
నుమంతుఁడా! తయోః = ఆ ; శిఖర	వీరుండవగుహనుమ. తుఁడా! ఆ
యోః = శిఖరిమలయొక్క; మధ్యే = న	శిఖరంబుల రెండైనదుమను, దేదీప్యమా
దుమునందు; ప్రదీప్తం = ప్రకాశించుచు	నంబును అనన్యమయిన కాంతగలది
న్నదియు; అతులప్రభం = సరిలేనికాం	యానగు సవస్తాషధులతోనుం గూడిన
తిగలదియు; సర్వోపధియుతం = సమ	ఓపధిపర్వతంబును శిఖరంబును జూడఁ
స్తమూలికలతోనుగూడినవియునగు; ఓ	గలవు. అని, తాత్పర్యము.
పధిపర్వతం = ఓపధిపర్వతమనుశిఖర	

తస్య వానర శాదూకల చతస్రో మూర్ధ్ని సంభవాః

ద్రక్ష్య సౌఖ్యవధయో దీప్తా దీపయంత్యో విశోదత. ౩౨

టీక॥ వానర శాదూకల = వానరశ్రే	యః = ఓషధులను; ద్రక్ష్యః = చూడఁగ
ష్ఠం దవగుహనుమంతుఁడా! తస్య = ఆ	లవు.
యోపధిపర్వతమయొక్క; మూర్ధ్ని =	వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
శిఖరమునందు; సంభవాం = వృద్ధునవి	డా! ఆ ఓపధిపర్వతమయొక్క శిఖరంబు
యు; దీప్తాః = ప్రకాశించుచున్నవియు;	నందుంబుట్టినవియు, శేదీప్యమానంబు
దత = పదియైన; దిశః = దిక్కులను; దీ	లును దశదిశల వెలుంగంజేయుచున్నవి
పయంతః = ప్రకాశింపజేయుచున్నవి	యునగు; నాలుగువిశ్వాషధులంజూడఁ
యునగు; చతస్రః = నాలుగయిన; ఓషధ	గలవు. అని, తాత్పర్యము.

మృతసంజీవనీం చైవ విశల్క కరణీ మపి

సౌవణికరణీం చైవ సంధాన కరణీం తథా. ౩౩

తా స్ఫువా హనుమక్ గృహ్య ష్టప్రమాగంతు మహానీ

టీక॥ హనుమక్ = హనుమంతుఁడా! (చచ్చినవానిబ్రతికించుదానిని); విశల్క	
మృతసంజీవనీం చైవ = మృతసంజీవని	రణీమపి = విశల్కరణి (బాణములయొ

౧౪౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

కొ-గాయములులేనట్లు చేయుదాని);	శిశుమిగా; ఆగంతం=వచ్చుటకు; ఆ
సౌవర్ణకరణీంచైవ= సౌవర్ణకరణి	హాసీ=తిగుడువు.
ని (మంచిరంగుగలంగునట్లు చేయుదాని	హనుమంతుడా! అవిశ్వేంద్రుడే
ని); తథా=అట్లు; సంధానకరణీం=	వ్యవసంజీవిని సౌవర్ణకరణిని సం
సంధానకరణిని (తెగినయవయవముల	ధానకరణిని, ఈనాటింగుడివధులందీ
నుమఱులనతికేంచువాని); తాః= ఆ	సికొని, శివుశిశుమిగాన, రమ్మ.
యోవధులను; సర్వాః=అన్నింటిని; కృ	అని, తాత్పర్యము.
హ్య(కృహీత్వా)=తిసికొని; మేషం=	

అశ్వసయ హర్షప్రాప్తే వ్యభ్య గంధవహశ్శబ్ద. ౩౪

టీక॥ గంధవహశ్శబ్ద = వాయువు	వాయువుప్రపంచవగుహనుమంతుం
ప్రపంచవగు హనుమంతుడా! హర్ష=	డా! వానరులమఱులబ్రకించి, వారల
వానరులను; ప్రాప్తే=పొందెనులతో;	కూటటగల్గించెను. అని, వానరులకు
యోజ్య(యోజయిత్వా)=కూచి; ఆ	జాంబవంతుండు, హనుమంతులతోచె
శ్వసయ=ఊరిడించెను.	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా జాంబవతో వాక్యం హనుమాన్ హరిపుంగవః
అపూర్వత బలోద్ధమైః స్తోయవేగై రివాగవః. ౩౫

టీక॥ హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుం	తి=రింపివవాండయ్యెను,
డగు; హనుమాన్= హనుమంతుండు;	వానరశ్రేష్ఠుండగు, హనుమంతుం
జాంబవంతః= జాంబవంతునియొక్క;	డు, జాంబవంతునిమాటనువినిగానే, జ
వాక్యం=మాట; శ్రుత్వా=విని; బ	లప్రవాహములనముద్రముపొంగునట్లు,
లోద్ధమైః=బలాగతయములచేత; తో	బలపరాక్రమముల బూలుండయ్యె
యవేగైః=జలప్రవాహములచేత; ఆ	ను. అని, తాత్పర్యము.
గవశ్చ=సముద్రమువలె; అపూర్వ	

స పవత తటాగ్రభః పీడియతా పర్వతోత్తమమ్

హనుమాన్ దృశ్యతే వీరో ద్వితీయభవ పర్వతః. ౩౬

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; దృశ్యతే=చూడబడెను.

సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుడు పరాక్రమవంతుండగు నాహను
డు; పవతతటాగ్రస్థః=పవతము మంతుండు, పవతశిఖరంబుపైకిదుము
యొక్క నైత్రమకొనవైసన్నుతాడై; కి, పాదఘాతంబుననప్పవ్వతో న్నమమా
పవతోత్తమం=పర్వతశ్రేణమున; పి నబిడించుచు, రెండవపర్వశంబువలె
డయ్యెన్=పీడించుచు; ద్వితీయః=రెండ బాపట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
వదగు; పర్వతభవ=పవతమువలె;

హరిపాద వినిభాగ్నో విషపాద సపనాతః

నశకాక తదాత్మానం సోఘం భృశనిపీకరం. ౩౭

టీక॥ సః=ఆ; పర్వతః=కొండ; హరి కు; నశకాః=చాలచద్యై.

పాదవినిభాగ్నః=హనుమంతునిపాద అపర్వతంబు, హనుమంతుని పా
ముచేవిమువంటిందై; విషపాద=భగ్న మంబులచే ద్రొక్కఁబడినదై, మిక్కిలి
మయ్యెను. తదా=అప్పుడు; భృశనిపీక యుద్ధితంబునై, హనుమంతుని యాధిపత్య
తః=మిక్కిలియుఁబీడించుచున్నదై; ఆ మన కెంతమాత్రము నిలవఁజాలద
త్మానం=తన్ను; సోఘం=నహించుట ద్యై. అని, తాత్పర్యము.

తస్య మేను సాగా భూమా హరివేగాచ్చ జిజ్వలః

శృంగాణిచ వ్యసేవ్యంత పీకతస్య హనుమతా. ౩౮

టీక॥ హరివేగాల్ = హనుమంతు మంతునిచే; పీకతస్య = పీకించుచున్న
నివేగమువలన; తస్య = ఆ పర్వతముయొ యాపర్వతముయొక్క; శృంగాణిచ=
క్క; నగాః=వృక్షములు; భూమా=నే శిఖరములను; వ్యసేవ్యంత=చాలినవి.
లయెందు; మేతుః=వడిచవి. జిజ్వలః= హనుమంతునివేగంబున నాక్రికా
మందినదియు. హనుమతా = హను టపర్వశిఖరంబునందలి వృక్షంబులు,

నేలంబడి హనుమచ్ఛ్వేగజన్యమయినయ	లం, చూడఁములయినవి.
గ్నిచేమంటినవి; హనుమత్ప్రదవీడనంబు	అని, తాత్పర్యము.
సంశేసి, యప్పన్వతముయొక్క-శిఖరము	

తక్కిన సప్తవిద్యమానేతు భగ్నదుగ్రిమ శిలావలే
 సశేతు ర్వావరా స్థానం ఘూణమానే నగోత్తమే. ౩౯

టీకాసంపీడ్యమానే=మిక్కిలియుం	చాలదైరి.
వికింపబడుచున్నదియు; భగ్నదుగ్రిమశి	అట్లు, పీకింపబడుచు విడిగినవృ
లావలే= విడిగినవృక్షములునతాల్గున	మంబులతోనుశిలలతోనుహనుమచ్ఛ్వేగం
గలదియు; ఘూణమానే=వడకుచు	బునకుగడగడవడంబుచున్న యాత్రికూ
న్నదియునను; నిక్కిక=అనినగోత్తమే=	బహుమతియై వానరులు నెలువలాల
నన్నిత శ్రేష్ఠమందు; పాశంశు=అందు	దైరి, అని, తాత్పర్యము.
టకును; వానరా=వానరులు; సశేతు=	

సా ఘూణాన మహద్వారా ప్రభగ్న గృహగోళురా
 లంకా త్రాసాకులా రాత్రా ప్రస్ఫుతైవా భవ త్తదా. ౪౦

టీకారా=అప్పుడు; రాత్రా=రా	లివలె; అభవత్=ఉండెను.
త్రియందు; ఘూణారహమహద్వారా=	అప్పుడు రాత్రియందు, లంకాపురి,
చరించినదెక్కవాక్కుగలదియు; ప్రభ	హనుమంతునిచేగలదునకు, జనులందఱు
గ్నగృహపురా=విడిగినయింట్లును	ప్రభయంబువొంద, మహద్వారంబులు త
రద్వారిమలుగుగలదియు; త్రాసాకు	లింప గృహంబులు గోళుంబులువిడిగి
లా=భయముచేతల గలవల వొందినది	చక, నరకముదేసివట్టుండినది.
యునను; సా=అ; లంకా= లంకాపురి;	అని, తాత్పర్యము.
ప్రస్ఫుతైవా=అభివమయిన నాట్యముగ	

సృష్టివిధరసంకాశో నపీడ్య భరణీరం

పుధివీం ట్రోభయామాస సాణావాం మారుకాత్మజః. ౮౧

టీక॥ పుధివీధరసంకాశః = పవతః
ముతోసమాసుండైః; మారుకాత్మజః =
వాయుకుమాసుండగుహనుమంతుండ;
ధరణీధరం = పృథమును; నివీధ్య = పీ
డించి; సాణావాం = స ముద్రములతోఁ
గూడిన; పుధివీ = భూమి; ట్రోభయా
మాస = కలఁతపఱచెను.

పర్వతాకారుండగువాయుపుత్రం
దు హనుమంతుండు, అట్లు త్రికూటప
ర్వతంబును పీడించి, సముద్ర సహి
తంబుగా భూమియంతయుం జలన
మునొందునట్లుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆరురోహ తదా తస్మాద్ధరి మళలయ పర్వతం
మేరుమందర సంకాశం నానాప్రస్రవణాకులం. ౮౨
నానాద్రుమలతా కీణం వికాసి కమలాద్విలం
సేవితం దేవగంధర్వైః ప్లష్టియోజన ముచ్చితం. ౮౩
విద్యాధరైః మౌనికైః రిష్యరోభి నిషేవితం
నానామృగ గణాకీణం బహుకందర శోభితం. ౮౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; హరిః = హను
మంతుండు; తస్మాత్ = ఆపర్వతమున
నుండి; మేరుమందరసంకాశం = మేరు
ర్వతముతోనుమందరపర్వతముతోనుస
మానమును; నానాప్రస్రవణాకులం =
నానావిధములయిన నేలమేళ్ల చేరినది
నియు; నానాద్రుమలతాకీణం = నా
నావిధములయిన వృక్షములచేతనుతంగ
లచేతనువ్యాపింపఁబడినదియు; వికాసిక
మలాద్విలం = వికసించినతామరపూలు

ను కలువలను గలదియు; దేవగంధ
ర్వైః = దేవతలచేతను గంధర్వులచేత
ను; సేవితం = సేవింపఁబడినదియు; ప్లష్టి
యోజనం = అటువదియోజనములు; ఉ
చ్చితం = ఉన్నతమయినదియు; విద్యా
ధరైః = విద్యాధరులచేతను; మౌనిక
ైః = మౌనసమూహములచేతను; అప్స
రోభిః = అప్సరసలచేతను; నిషేవితం =
సేవించఁబడినదియు; నానామృగగణా
కీణం = నానావిధములయినమృగస

మూహములచేత వ్యాపింసు బడినది యువికసించిన కమలంబులునుకలువలు
యు; బహుకందరశోభితం=పెక్కిగు నుగలదియు దేవంభర్వలచేతను వి
హలచేతంబ్రకాశించుచున్నదియునగు; ద్వాభయలచేతను మహాభయలచేతనల
మలయంభరం=మలయప్రవృత్తమును; పృథులచేతను సేవించుబడినదియు అ
అనుకోహ=ఎక్కెను. టువదియోజంబుల యాన్నత్యంబుగల

అంత, హనుమంతుండు, అచ్చటనుం దియు నానామృగ సమూహములలో
డి, మేరుమందరి సమావమున నానావిధ నొప్పుచున్నదియును పెక్కిగుహలుగ
ములయిన సెలవేల్చి నొప్పుచున్నది లదియునగు, లంకామలయ వర్షితము
యు నానావిధవృక్షములచే నిండినది నానోహించెను. అ; తాత్పర్యము.

సర్వా నామలయం ప్రత యవగంభర్వ క్షిప్తరాక్
హనుమా క్షేసుకంకాశో వవృధే మనురాగ్నః. ౪౫

టీక: ప్రత= అచ్చట; క్షేసుకంకా వృద్ధిబొందెను.
శో= మేకుసమానుడగు; మనురాగ్నః అచ్చట, క్షేసుకమానుడగు నా
జి=నాయువువ్రేలుండగు; హనుమా= యుకుమారుండుహనుమంతుండు, య
హనుమంతుండు ; యవగంభర్వక్షిప్త ముంబగంభర్వంను క్షిప్తములు భ
రాక్ = యుట్టులనుగంభర్వలచేతను యుంబువంగలదివది, దేహమం బు
యగును; సర్వా= అంతఃజన: అగుల చెను. అది, తాత్పర్యము.
యవ=వ్యాధి= లంబియుడు; వవృధే=

సర్వాగ్నంతు ప్రతి మావీర్య బహుమఖన స్మరం
వవృధే గం ననాకోక్తై వ్రాసెనున్నచ రామనాథ. ౪౬

టీక: సర్వాగ్నంతు=అహం మయొక్క ముఖమవలంబించెన; త
వవృధే గంభర్వ=సాదములచే గ్రం=భయంకరమును; మఖం= నోటి
న; ప్రతి=చరణమును; అవీర్యం=; వివృత్య=లేచి; రాక్షసాశరా
వీరియి; బహుమఖం= బహుస క్షిములను; త్రాసయో= భయపలచు

అమయొక్క ముఖమవలంబించెన; త
గ్రం=భయంకరమును; మఖం= నోటి
; వివృత్య=లేచి; రాక్షసాశరా
క్షిములను; త్రాసయో= భయపలచు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪:౩

స ౭౪

కడై ("కన" అనునదివాక్యాలంకా బర్వతమును ద్రోకు-చ భయంకరిం రాధము); ఉచ్చైః=గట్టిగా; ననా బగు బడదా ముఖమువంటి నోరుచెఱ ద=అటచేను.

అహనుమంతుఁడు, పాదములచేఁ గానఁచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నానద్యమానస్య శ్రుత్వా నినద మద్భుతం
లంకాస్థా రాక్షసా స్సశ్వే నశేకు స్పందితుం భయాత్. ౪౩

టిక్క||లంకాస్థాః = లంకాపురియం; కు;నశేకుః=చాలరైరి.
దున్న; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సశ్వే= లంకయందలి రాక్షసులందఱు, అ
లందఱు; నానద్యమానస్య= గట్టిగాన ట్టు భీకరంబుగా గజింఁచిన హనుమం
జయచున్న; తస్య= అహనుమంతునియొ ఁనిగజఁగనువిని, భయంబున, ఇట్టటు
క్క; అద్భుతం=అచ్చర్యకరమయిన; కంలక, నిశ్చేష్టలయియుండిరి.
ననం=ధ్వని; శ్రుత్వా=విని; భయాత్= అని, తాత్పర్యము.
భయమువలన; స్పందితుం= చలించుట

నమస్కృత్వా శ రామాయ మారుతి ఫీమవిక్రమః
రాఘవాధేః పరంకమః సమైహత పరంతపః. ౪౪

టిక్క||అథ=అంత; పరంతపః= శ హత=కోఁచెను.
శుక్రవలదపింపఁజేయునట్టి; భీమవిక్ర అంత, శత్రువులదపింపఁజేయు
మః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగ వాఁడునుభయంకరపరాక్రమఁడునగు
ల; మారుతిః=హనుమంతుఁడు; రామా హనుమంతుఁడు, రామునకు నమస్కృ
య = రామునికోఁజకు ; నమస్కృ రించి, రామకార్యార్థమును, ఇతరుల
త్వా=నమస్కరించి; రాఘవాధేః= కుసాన్యమువానికార్యమును జేయఁగో
రామునికార్యమునిమిత్తమయి; పరం= చెను. అని, తాత్పర్యము.
గొప్పదగు; కమః=కార్యమును; సమై

స త్పచ్చ ముక్యమ్య ఘటంగ కల్పమ్

౧౪౩౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

వినవ్యవృత్తం శ్రవణే నికుంజ్య
వివృత్య వక్త్రం బడబాముఖాభ
మా బ్రుల్లువే వ్యోమని దండ వేగః. ౪౮

టీక॥ చండవేగః=భయంకరమయి; త్య=తెరిచి; వ్యోమని= ఆకాశమునం
న వేగముగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; య;౨. ప్లు=ఎగిరెను.
ఘటంగకల్పం=సహజముతో సమానమై యున్నది; భయంకర వేగుండగు నాహనుమం
యిన; బ్రుచ్చం=తోడను; ఉచ్చయ్య = తుండు, సహజమువంటితోడ నెత్తి, ఏ
ఎత్తి; వృత్తం=వీలను; వినవ్య = వం త్రనువంచి, శివులనుముడుచుకొని, బ
చి; శ్రవణే=శివులను; నికుంజ్య = ము డబాముఖమువంటి నోరు తెరిచి, యా
డుచుకొని; బడబాముఖముఖం=బడ కాశంబున కెగిరెను.
బాసలముయొక్క నోరువలె బ్రకాశం అని, తాత్పర్యము.
చుచున్న; వక్త్రం = నోటి; వివృ

స వృక్ష వందాం స్తరసా జహత
శైలా శిలాః ప్రాకృత వానరాంశ్చ
బాహూరువేగోద్ధత సంప్రసన్నా
స్తే ఊగ వేగా స్పృహసా నిపేతుః. ౪౦

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; తర గముచేసినవలె గొట్టుటచేసిన వారలును
సా=వేగముచేత; వృక్షవందా=వృక్షములను ఈచ్ఛుకొని పోటచేసినవియు
క్షసమూహములను; శైలా=పర్వత నిగు; శే=ఆవాసరాదులు; ఊగవేగః=
ములను; శిలాః = తాలను; వా) నిశించిన వేగముగలవై; సరిలే=జలము
కృతవానరాంశ్చ=అల్పవానరులను; జ వందు; నిపేతుః=పడినవి.
హత=ఈచ్ఛుకొనిపోయెను. బాహూ ఆహనుమంతుని బాహువులయొ
రువేగోద్ధత సంప్రసన్నాః=బాహు క్కయతోడలయొక్కయు వేగంబుచే
పులయొక్కయతోడలయొక్కయు వే వృక్షసమూహములనుపర్యవంతులై

శ్లోకుడ్రులగువానరులు , అకపింఠం గలబులయిపడినవి. అని, తాత్పర్యము.
బడిబహుదూరమపోయియంతగష్ట చే

స తా ప్రసార్యోరగ భోగకల్ప
భుజౌ భుజంగారినికాశ్యవీర్యః
జగామ మేరుం నగరాజ మగ్ర్యం
దిశః ప్రకషాన్నివ వాయుసూనః. ౫౧

టీక॥ భుజంగారినికాశ్యవీర్యః=	జం= పర్వతరాజమగుహిమవత్పర్వత
త్పంతునతోసమానమయిన పరాక్రమ	యనుగూచిక; జగామ=పోయెను.
ముగల; సః=అ; వాయుసూనః=వా	గరుల్పంతుఃతో సమానమయినప
యకుమారుడైనహనుమంతుఁడు; ఉ	రాక్రమముగల వాయువుత్తుండగుహ
రగభోగకల్ప = సర్వశరీరములతోస	నుమంతుఁడు, భుజంగభోగ సృశేముల
మానములయిన; తో=అ; భుజౌ=చేతు	యినచాహువులు సాచి, దిక్కులనాక
లను; ప్రస్తార్య=చాచి; దిశః=దిక్కుల	పింఠంచువాఁడువలెజూపట్టుచు, నుత్త
ను; ప్రకషాన్నివ=అకపింఠువాఁడు	మంబగు మేరుసమానమయినహిమవత్ప
వలె; మేరుం= మేరుపర్వతసమానమ	ర్వతంబునకుఁబోయెను.
యిన; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయిన; నగరా	అని, తాత్పర్యము.

స సాగరం ఘూడిత విచిమాలం
తదా భృశం భ్రామిత సర్వ సత్త్వం
సమీక్షమాణ స్సహసా జగామ
చక్రం యథా విష్ణుకర్తా ముక్తమ్. ౫౨

టీక॥ సః= అహనుమంతుఁడు; త	త్త్వం=తిరుగుడునొందింపఁబడిన సమ
దా=అప్పుడు; ఘూడితవిచిమాలం=	స్తజంతువులుగలదియైనగు; సాగరం=
కలకలనొందునట్లుచేయఁబడినదియు ; సమద్రమును ; సమీక్షమాణః=చూడు	
భృశం=విశాఁదియు; భ్రామితసర్వసత్త్వం; విష్ణుకర్తా ముక్తం= విష్ణుచేతని	

<p>హస్తమయైకరీకానచేవిడువబడిన ; చక్రంయథా = చక్రమువలె ; సహ సా = వేగమున ; జగామ = పోయెను. అహనుమంతుడు, అప్పుడు కలంగి నయలుగలదియు మిక్కిలియుం దిరు</p>	<p>గుహనొందిన సమస్తజంతువులు గలది యనగు సముద్రముంజూచుచు విష్ణు శి వనిహస్తముచే బ్రయోగింపబడినను దశకానింబుపగిది నతివేగంబునంబోయె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స పర్వతాః పృథ్వీగర్భాః సరాంసి
నదీస్తటాకాని పురోత్తమాని
స్థితాః జనాంతా నపి సంప్రవీత్య
జగామ వేగాత్పృథ్వీత్యుత్తరేగః. ౫౩

<p>టీకా: పృథ్వీత్యుత్తరేగః = తండ్రితోన మానమయిన వేగముగల; సః = అహను మంతుడ; పర్వతాః = కొండలన; పృ థ్వీగర్భాః = పృథ్వీసమూహములన; సరాంసి = సరస్సులన; నదీః = నదులన; తటాకాః = తలుపులన; పురోత్తమా ని = పూర్వక్రమములను ; స్థితాః = స న్యధములగు; జనాంతాః = గ్రామము లను; సంప్రవీత్య = చూచి; వేగాత్ = వే</p>	<p>గమువలన; జగామ = పోయెను. వేగంబున తండ్రి గగు వాయువు తో సమానుడగు హనుమంతుడు, ప ర్వతంబులకు వనంబులను సాక్షులకువ ద్ధంబులగు జనపంబులనుం జూచుచి, వేగంబునం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అదిత్య పథ మాత్రిత్య జగామ స గర్భముః
హనుమాం స్త్వరితో వీరః పృథ్వీత్యుత్తరేగః. ౫౪

<p>టీకా: వీరః = పరాక్రమశాలియు; పి థ్వీత్యుత్తరేగః = తండ్రితోనమాన మయిన పరాక్రమము గలవాడునగు; సః = అహనుమాన్ = హనుమంతుం</p>	<p>డు; అదిత్యపథం = అకాశమున; అత్రి త్య = అత్రయించి; గర్భముః = పోయిన శ్రమముగలవాడై; స్త్వరితః = వేగముగ లవాడై; జగామ = పోయెను.</p>
---	---

పరాక్రమ వంతుడును, బరాక్రమాశ్రమ శ్రమములేక, యతివేగంబు
మంబునం దండ్రికి సరివచ్చువాడగు నంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
నాహనుమంతుడు, ఆకాశంబున నెంత

జవేన మహాలా యోక్తో మారుతి మాకరుతో యథా
జగామ హరిశౌదూలో దిశ శృజ్జేన పూరయత్. ౫౫

టీక|| హరిశౌదూలో = వానరశ్రేణు.
వృండగు; మారుతి = హనుమంతుడు; వానరోత్తముండగు హనుమంతుం
మారుతోయథా = వాయువువలె; మడ, వాయువునబోలె, మహావేగంబు
హతా = అధికమయిన; జవేన = వేగమున, దిక్కులన్నియు శబ్దంబునం బూ
తో; యుక్త = కూడినవాడై; దిశ = దిరించుచు పోయెను.
కులను; శబ్దేన = ధ్వనిచేతి; పూరయత్ = అని, తాత్పర్యము.
యత్ = నిండించుచు; జగామ = పోయెను.

స్మరత్ జాంబవతో వాక్యం మారుతి వాతరంహసా
దదీశత్ సహసా చాపి హిమవంతం మహాకపిః. ౫౬

టీక|| మారుతి = వాయువుతనండ హిమవత్పవతమును; దదీశత్ = చూ
గు; మహాకపి = హనుమంతుండ; వాతరంహసా = చూచెను.
రంహసా = వాయువుయొక్క వేగము వాయుకుమారుండగు హనుమం
వంటివేగముతో; గచ్ఛత్ (అధ్యాత్మ తుండు, జాంబవంతునిమాటనుమలువ
తము) = పోవుచు; జాంబవతి = క, వాయువేగంబునంబోవుచు, హిమ
జాంబవంతుని యొక్క; వాక్యం = వత్సవ్యతంబుంజూచెను.
మాటను; స్మరత్ = తలంచుచు; సహ అని, తాత్పర్యము.
సారాపి = వేగమునను; హిమవంతం =

నానా ప్రవ్రవణోపేతం బహుకందర నిర్భరమ్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

శ్వేతా భగవయ సంకాతై శ్శిఖరై శ్చారు దశశ్చైః. ౨౭
శోభితం వివిధై వృక్షై రిగమ త్పర్యతో తమమ్

<p>టీక॥ సం(అర్ధ్యాహృతము)=అహ ను మంతుండు ; నానాప్రస్రవణోష్ఠే తం=నానావిధములయిన సెలయేళ్లతోఁ గూడినవియు; బహుకంఠరసియుఁడం= పెక్కుగుహలుచునడులులుగలదియు; శ్వే తాభగవయసంకాతైః= తెల్లనివేళ్లు ములసమూహములతో సమానములు ను; చారుదశశ్చైః= సుందరమయిన చూడుటగలవియునగు; శిఖరైః=శృం గములచేతను; వివిధైః=నానావిధము లయిన; వృక్షైః= చెట్లచేతను; శోభి</p>	<p>తం=ప్రకాశించుచున్నదియునగు; పర్య తో తమం=సవతశ్శ్రేష్ఠమయినహిమ వత్ప్రవృత్తమను; అగమతే=పొందెను. అహనుమంతుండు, నానావిధము లయిన ప్రస్రవణములతోఁ గూడినది యుఁడెక్కగుహలతోను సదులతోను నొప్పుచున్నదియు తెల్లనివేళ్లమునమా నంబులగు సుందరములయిన శిఖరముల తోను నానావిధవృక్షములతో నంత యుఁడ్రకాశించుచున్నదియునగహిమ వత్ప్రవృత్తముఁడెడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సతం సమాసాద్య మహాసగేంద్ర
మతి ప్రవృద్ధో నైమ ఘోరశృంగమ్. ౨౮
దదశశ్చ పుష్కారి మహావ్రమాణి
సురషిక సంఘా నైమ సేవితాని

<p>టీక॥ సగే=అహనుమంతుండు ; అని ప్రవృద్ధో నైమఘోరశృంగం = మిక్కి లియు వృద్ధిబొందిన యున్నమము ల యిన భయంకరములయిన శిఖరములు గల; సం=అ; మహాసగేంద్రం = గొప్ప దగు పవతశరజమయిన హిమవత్ప్ర వతమను; సమాసాద్య=పొంది, పు ష్కారి=పవిత్రములను ; సురషికసం</p>	<p>ఘా నైమసేవితాని= కేవలయొక్క యు ఋషులయొక్కయు సమూహ ములను నైమలగువారిచే సేవించబడి నవియునగు; మహావ్రమాణి = గొప్ప యాత్రములను; దదశశ్చ = చూడెను. అహనుమంతుండు, అశ్శుక్లతము లును భయంకరములునగును నైమశిఖర ములతో నొప్పుచున్నయూ హిమవత్ప్ర</p>
---	--

వశతముఁజేరి, యందు దేవతలచేతను | దు పవిత్రములగు నాశ్రమములం జూ
మహాఘోరచేతను సేవింపఁ బడుచుం | చెను. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మకోశం రజతాలయంచ
శక్రాలయం రుద్ర శరస్రమోక్షమ్. ౫౯
హయాననం బ్రహ్మశిరశ్చ దీప్తం
దదశః వైవస్వత కింకరాంశ్చ

టీక|| సః=అహనుమంతుఁడు; బ్రహ్మ | లను; దదశః=చూచెను.
కోశం=బ్రహ్మదేవునిగృహమును ; రజ | అహనుమంతుండు , బ్రహ్మకోశం
తాలయంచ=కైలాసమును ; శక్రా | బనుజ్జేతమును కైలాసపవతమును
యం=ఇంద్రునిస్థానమును; రుద్రశరస్ర | దేవేంద్రుండు తపస్సుగావించిన స్థల
మోక్షం=రుద్రునిబాణములు విడువఁబ | మును రుద్రబాణమోక్షస్థానమును హ
దినస్థానమును; హయాననం=హయగ్రి | యగ్నీవ జ్జేతమును బ్రహ్మశపాలము
వస్థానమును; దీప్తం = ప్రకాశించుచు | ను యమకింకరుల విశ్రమాధము ని
న్నబ్రహ్మశిరశ్చ=బ్రహ్మశపాలమును; | లించినస్థలమును, సందశిం చెను.
వైవస్వతకింకరాంశ్చ=యముని కింకరు | అని, తాత్పర్యము.

వశ్రాలయం వైశ్రవణాలయంచ
సూర్యప్రభం సూర్య నిబంధనంచ. ౬౦
బ్రహ్మసనం శంకరకాముకంచ
దదశఃనాభిం చ వసుంధరాయాః

టీక|| సః(అహ్మహృతము)= అహ | లయంచ=కు బేరునిస్థానమును; సూర్య
నుమంతుండు; వశ్రాలయం=వశ్రస్థాన | నిబంధనంచ= సూర్యనిబంధనస్థానము
మును; సూర్యప్రభం= సూర్యునియొ | ను; బ్రహ్మసనం=బ్రహ్మసనమును; శంక
రకాంతివంటికాంతిగల; వైశ్రవణా | రకాముకంచ= శివధనుస్థానమును;

వసుంధరాయాః=సూమియొకరి; నా | సుసూర్యనిబంధనక్షేత్రమును బ్రహ్మస
భింక=నాభిని; దదర్శ=చూచెను. | నంబునుశివధనుః క్షేత్రంబును, ధూమి
అహనుమంతుడు, ఇంద్రునకుబ్ర | నుండిపాతాళ ప్రవేశంబునఁబ్ర
హ్మశత్రుండువలెయు నొసంగినస్థానంబు | చెను. అని, తాత్పర్యము.
సుసూర్యప్రకాశంబగు కుచేరస్థానంబు

తైలాస మగ్యం హిమవచ్చిలాంచ
తథవకళం కాంచన శైల మగ్యం ౧౦.౬౦
సందీప్త సర్వాపధి సంప్రదీప్తం
దదకళ సర్వాపధి పుష్కతేంద్రమ్

టీక||సః(అధ్యాయము)= అహ | తంబ్రకాశించుచున్నట్టి; సర్వాపధిపర్య
నుమంతుడు; అగ్యం=శ్రేష్ఠమయిన; | తేంద్రం= సవిస్త్రావధులుగలమృదిశ్రే
తైలాసం=తైలాసపర్వతమును; హిమ | ష్ఠమును; దదర్శ=చూచెను.
వచ్చిలాంచ = హిమవచ్చిలయను శిల | అహనుమంతుడు, ఉత్తమంబగు తై
ను; తథా=అట్లు; ఋషభం=ఋషభప | లాసపర్వతంబును హిమవచ్చిలను ఋష
ర్వహమును; అగ్యం= శ్రేష్ఠమయిన; | భపర్వతంబును గాంచన శృంగంబును
కాంచన శైలం = కాంచనశిఖరమును; | రాత్రిలవలెంబునందును సవిస్త్రావధుల
సందీప్త సర్వాపధి సంప్రదీప్తం=బ్రహ్మ | తోనుబొప్పుచున్నట్టి సర్వాపధిపర్యతం
శించుచున్న సమస్తమలయినదిపథులచే | బునంబాచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం సమిత్సృజల రశ్మిరీప్తం
విశ్వియే వాగవ దూతేనూనః. ౬౧
అప్యత్యై తం చౌషధి పర్యతేంద్రం
స చౌషధీనాం విచయం దకార

టీ||వాగవదూతేనూనః= ఇంద్రు | సుదమున; సః= అహనుమంతుడు;
విదూతేనుగుతాయువుయొకరి; కుమా | అనలరశ్మిరీప్తం= అగ్నియొకరి-కాం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము ౧౪౪౫

స ౭౪

వలెఁబ్రకాశించుచున్న ; తం= అసర=చేసెను.
 వాణ్ణిపరివర్తమును; సమీప్త్య= చా వాయువుఁడగు హనుమంతుం
 చి; విసిష్టియే = ఆశ్చర్యమునొందెను. దు , అన్నిహితమువలె నోషధుల
 తం=అ; ఓషధిపఁవలెఁడ్రం= ఓషధిప చే వెలంగుచున్న యయోషధి పవక
 ర్వతమును; ఆవృత్త్య=తిరిగియు ; త తంబునుజూచి యాశ్చర్యంబు నొంది,
 తే=అచ్చట; ఓషధీనాం = మూలికల యాపవకత రాజుఁబంతయుఁ దిరిగి,
 యొక్క; విచయం=వెదకుటను ; చకా యోషధులవెదకెను. అని, తాత్పర్యము.

స యోజన సహస్రాణి సమీప్త్య మహాకపిః. ౬౩
 దివ్యాషధి ధరం శైలం వ్యచర న్నారుతాన్సజః

టీక|| నారుతాన్సజః = వాయుకుట; వ్యచరత్=తిరిగెను.
 మారుఁడైన; సః=అ; మహాకపిః = హ వాయుకుమారుండగునాహనుమం
 నుమంతుఁడు ; యోజనసహస్రాణి= తుండు, అట్లు, పెక్కు-వేలయోజనంబు
 యోజనములవేలను; సమీప్త్య = అతి లతిక్రమించి పోయి, దివ్యాషధులుగల
 క్రిమించి; దివ్యాషధిధరం = దివ్యముల పవకతంబుఁజేరి, యచ్చట నోషధులవె
 యిన యోషధులనుపరించునట్టి ; శై దకుచుండినను. అని, తాత్పర్యము.
 లం=పవకతమును, పవకతమునందను

మహాషధ్య స్తే స్సర్వా స్త్యేక్ పర్వత స త్రపే. ౬౪
 విక్షాయాధి న మాయాంశం తతో జగ్ము రదశ్శకనమ్

టీక|| తపో=అంత; త్యేక్=అ ; పటును; జగ్ము=పొందినవి.
 ర్వతసత్రపే= పవకతగ్రేష్ఠమునందు; అంతి, అపర్వతో త్రమము నందుం
 మహాషధ్యః=దివ్యాషధులు; సర్వాః= డు దివ్యాషధులు, తమ్ముఁదీసికొనిపోవు
 అన్నియు; ఆయాంతం=వచ్చుచున్న; అ టత్ర హనుమంతుండువచ్చినాడని యె
 ధిశానం=కోరినవాని; విక్షాయ= తెలిసి; టింగి, యంత ధాకనంబునొందినవి.
 తపో=అంత; అదశ్శకనమ్=ముఁగునా అని, తాత్పర్యము.

౧౪౪౬ ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితముః

స ౭౪

స తా మహాత్మా హనుమా నపశ్యత్
చుకోప కోపాచ్చ భృశం ననాదృశ
అమృత్యమాణోఽస్మి నికాశచక్షుః
మహాధరేంద్రం త మ్మవాచ వాక్యమ్

టీకః మహాత్మా = అధికమయినప	ధరేంద్రం = పర్వతశ్రేష్ఠమునుగూర్చి;
రాక్రమముగల; సః=ఆ; హనుమాన్ =	వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
హనుమంతుఁడు; తాః=ఆయోషధుల	మహాత్ముఁడగు నాహనుమంతుఁ
ను; అపశ్యత్=చూచుచు; చుకోప=కో	డు , ఆయోషధులు అగపడకపోవుట
పించెను. కోపాచ్చ=కోపమువలనను;	వలనఁగోపించికోపమునఁ బెద్దఁకడ
భృశం=మిక్కిలియు; ననాదృశ=అజ	నీ, కన్నుల నెఱుఁగినముగదుర, పర్వత
ను. అమృత్యమాణః=ఓర్వనివాఁడై; అ	శ్రేష్ఠంబగునయ్యోషధిపర్వతమునుజూ
స్మినికాశచక్షుః=అస్మి సమానములయి	చి, యిట్లనఁచెప్పెను.
నకన్నులుగలవాఁడై; తింఱు; మహీ	అః, తాత్పర్యము.

కి మేత దేవం సువిస్మితం తే
యదాశుచే నాసి కృతానుకంపః. ౬౬
పశ్యాద్య మద్భాషు బలాధిభాహో
వికీర్ణ మాత్మాన మథో న గేంద్ర

టీకః స గేంద్ర= ఓషధిపవనమా;	తః=నాచాహువులబలముచేఁజయింపఁ
రాశుచే=రామునియందు; కృతానుకం	బడినవాఁడనై; వికీర్ణం = చూర్ణము
పః=చేయుటచేసినదయగలవాఁడవు; నా	యిన; ఆత్మానం=ఃన్ను; పశ్యే=చూచు
సి(ఇతి)యత్ = కావననది యేదిగల	ము.
దో; ఏతత్=ఇది; ఏవం=ఇట్లు; తే=నీ	ఓషధిపర్వతమా! ఏవు, ఇట్లు, రాము
కు; సువిస్మితంకిం=చక్కఁగాఁ జెప్పయిం	నియందుఁగూడ దయలేకున్నావే! ఇ
పబడినదాడేమి; అథో=ఇంక; ఆ	దేనిఁ జూచుమా యేమి అట్లేని, చాహు
ద్య=ఇప్పుడు; మద్భాషుబలాధిభా	బలమునవిన్నుఁ చెల్లించి చూర్ణము

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౪

స ౭౪

గావించెదను బాహుము. అని, హనుమం | అని, తాత్పర్యము.
తుండఁబడిపర్వతములోఁజెప్పెను.

స తస్య శృంగం సనగం సనాగం
స కాంచనం ధాతు సహస్రజప్తమ్. ౬౭
వికీర్ణా కూటం జ్వలితాగ్రసానుం
ప్రగృహ్య వేగా త్సహసో నృమాథ

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు; తః | గాత = వేగమువలన; సహసా = శీఘ్ర
స్య = ఆయోషధిపక్షతముయొక్క; స | మన; ఉన్న మాథ = పెల్లగించెను.
నగం = వృక్షములతోఁగూడినదియు; స | ఆహనుమంతుం, ఉంత, వృక్షంబు
నాగం = ఏనుఁగులతోఁగూడినదియు; స | లతోను ఏనుఁగులతోను గూడినదియు,
కాంచనం = బంగారముతోఁగూడినది | బంగారుగనులతోఁగూడినదియునానా
యు; ధాతు సహస్రజప్తం = గైరికధా | విధములయిన గైరికధాతువులతోనా
తువులవలతోఁగూడినదియు; వికీర్ణా | పుచ్చున్నదియు గైరికధాతువులచేఁచే
కూటం = పగిలినశిఖరములుగలదియు; జ్వలిచున్ననై త్రములుగలదియునగు న
జ్వలితాగ్రసానుం = వెలుంగుచున్నపై నై | పువ్వాతశిఖరంబును, వేగంబునకుఁగొ
త్తములుగలదియునగు; శృంగం = శిఖ | స్థికొన్నితాళ్లు పరులం, బట్టిపెల్లగిం
రమును; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; వే | చెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం సముత్పాత్య ఖ ముత్పపాత
విత్రాస్య లోకాన్ ససురాసురేంద్రాన్. ౬౮
సంస్తూయ మానః ఖచరై రనేకై
జగామ వేగా ద్గరుడోగ్ర వేగః

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు; తం = | తోను అనుకులతోను ఇంద్రునితోనుగూ
ఆపక్షతమును; సముత్పాత్య = పెల్ల | దెవ; లోకాన్ = లోకంబులను; విత్త్రా
గించి; ససురాసురేంద్రాన్ = దేవతల | స్య = పెల్లగించి; ఖం = ఆకాశమునుగూ

❧

చిః; తత్పాఠః=ఎగిరెను. గరుడోగ్ర) వేగః=గరుత్మంతునివలె ఛాయంకరమయినవేగముగలవానుమంతుడు; అనే కైః=పెకొండయిన; ఛవరైః= దేవతలచేత; సంస్తాయమానః= పొగడబడుచు; వేగాత్=వేగమువలన; జగామ=పోయెను.

అహనుమంతుడు, దేవతలతోను అనురులతోను దేవేంద్రునితోను సమస్తలొకంబులును ఛాయపడ, అప్పశత శిఖరమును దెల్లగించి, గరుత్మంతుడుంబోలె ఛాయంకువేగుండై, దేవతలందఱిదేపొగడబడుచు, వేగంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స భాసూరాధ్వన మనుప్రపన్న

త్రం భాసూరాధం శిఖరం ప్రగృహ్య. ౬౯

బభా తదా భాసూర సన్నికాశో

రచే స్థమీపే ప్రతిభాసూరాధః

టీకః తదా=అప్పుడు; భాసూర రాధః=రెండవసూర్యునివలెఁబ్రకాశింసన్నికాశః=సూర్యుతోసమానుండై; దురున్నవాండై; బభా=ప్రకాశించెను. సః=అహనుమంతుడు; భాసూరాధ్వనం = అకాశమును; అనుప్రపన్నః=పొందినవాండై; భాసూరాధం=శిఖరంబుగ్రహించి యాకాశమునొంది, మూర్ఛునివలె బ్రకాశించుచుడున్న; మూర్ఛమీపంబున, రెండవసూర్యునితం-అ; శిఖరం-శిఖరమును; ప్రగృహ్య=భంగించి బ్రకాశించెను. రిషిశాసః; రచేః=సూర్యుఁ యొకఁగ; సమీపే=సమీపమునందు; ప్రతిభాసూ

అప్పుడు, సూర్యసమానుండగువానుమంతుడు, సూర్యప్రభంబగువా శిఖరంబుగ్రహించి యాకాశమునొంది, భంగించి బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తేన తై లేన భృశం రరాజ

తై లోపమా గంధవహస్థజస్తు. ౭౦

సహస్రిధారేణ సపావతేన

చక్రేణ భే విష్ణురి వార్చితేన

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౪౯

స ౭౪

టీక॥ శైలోపహరిః = పవిత్రముతో రివ = విష్ణు దేవుడువలె; భృశం = మిక్కిలి
బోలెగల; గంధవహాత్మజః = వాయు లియు; రరాజ = ప్రకాశించెను.
కుచూరుండయానః ("కు" అనునదిపాద' పవిత్రాకారుండగువాయువుత్రుం
పూరణార్థము) సః = ఆహనుమంతుడు డైన హనుమంతుండు, ఆపవిత్రంబుచే
డు; తేన = ఆ, శైలేన = పర్వతముచే తెలుట్టియుండుటవలన, సహస్రీధారం
తః సహస్రీధారేణ = వేయియంచులు బును అగ్నిత్వాలతోఁ గూడినదియున
గలదియు; సపావకేన = అగ్నితోగూ గు సుదశకనంబుచేతధరించెయుండును
శీనదియు; చర్మితేన = పట్టుటనదియున హావిష్టవువలె, సంతయిం (బ్రకాశించె
ను; చక్రేణ = సుదశకనముచేత; విష్ణు సు. అ. తాత్పర్యము.

సం వానరాః ప్రేక్ష్య విశేషరుచ్చై

స్య తానపి ప్రేక్ష్య మదా నూద. ౭౧

తేషాం సముద్భవం నిశచ్య

లంకాలయా భీమతరం విశేషః

టీక॥ వానరాః = వానరులు; తేన =	గజానన్వసినః నిశచ్యః = విశేషః =
ఆహనుమంతుః; ప్రేక్ష్య = చూచి; ఉ	అతిచిరి.
చ్చైః = గట్టిగా; విశేషః = అతిచిరిసో	వానరులు, ఆహనుమంతుండువర్స
పి = ఆహనుమంతుండును; రాజ = ఆవా	ననిభరంబుగొనివచ్చుటంబొచి, సంతో
నరులను; ప్రేక్ష్య = చూచి; మదా =	పంబునగజికంచెను; ఆహనుమంతుండు
సంతోషముచేత; ననూద = అతిచెను.	ను, వానరులంజూచి, తనకార్యోద్ధింజె
లంకాలయాః = లంకావాసులగురాక్ష	సువుచు, సంతోషంబునగజికంచెను; ఆ
సులు; తేషాం = ఆహనుమద్వాసగల	తిభయంకరంబగువారలగజికాధ్వనుల
యొక్కఁభీమతరం = మిక్కిలియభ	నువిని, లంకానివాసులగు రాక్షసులుభ
యంకరమయిన; సముద్భవం =	యంబుననవలించి, అని, తాత్పర్యము.

తతో మహత్కా సపహత తస్మిన్

శ్రీరామకృష్ణానందాశ్రమము వద్ద. ౨౭

హయ్యత్రమేభ్య శ్చిహాధివాన్

విభీషణం తత్ర స సస్వజేచ

<p> ప్రకృతతః = అంతఃమహత్వా - అధికమగును ప్రభావముగల; సం = అహనుమంతుడు; తస్మిన్ = ఆ; నై లో ప్రజే = పర్యవేక్షించుచున్నాడు; త్రైకూటమునందు; వా నరినైవ్యముచే వా నరినైవ్యముచే మః = వానితెనుట = అతని రసేనయందు; హయ్యత్రజేభ్యః = వానరోస్తములకొఱకు; శిరసా = తలచేత; అభివాద్య = నమస్కరించి; విభవ </p>	<p> ం = విభవము; నన్యతేన = కష్టముచేత దుకౌనెను. అంత, మహాప్రభావముగలవాడు, అత్రకూట = వనతలమున వా నరినైవ్యముచే, విభవము తన హితముగా వ్రాలి, అవానరసేన యందు, వానరోస్తములకొఱకు నమస్కరించి, విభవము నందుకొనెను. అని, తాత్పర్యము. </p>
--	--

రావ ప్రిథా మానవ రాజప్రిథా

తం గంధ మాఘాయ మహావర్ణనామ్. 23

బధూవతు స్త్రీ తా విలాస

అక్షర రహిత వాచితవ్యం:

టీ: త్ర=తచ్చట; తదా=అప్పుడు=వానిచేయునది; తద్రస్థు=లేది.
 మ; తా=ఆ; మానుషరాజత్వం=రాజత్వమును; తథా=ఇట్లును; మహా
 మలక్ష్మణులు; తథా=ఇట్లును; మహా
 వధీవాం = గొప్పమూలికలయొక్క; నింది, దానిచేసింది, సుఖములయి
 తం=ఆ; గంధం= వాసనను; ఆహారము వానరచేయును, ఆగంధ
 య=మూలము; విశిష్ట్య=చాగముల
 దాధలేవారలు; బహువక్షః= అయి
 ౧. అశ్వే=ఇతరులయిన; హరిప్రవరా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫౦

స ౨౪

సర్వే విశల్యా విరుజః తజ్జేన
హరిప్రవీరా సహతాశ్చ యేస్యః. ౨౪
గంధేన తానాం ప్రవరాషధీనాం
సుప్తా నిశాంతేష్వ వసంప్ర బుద్ధాః

టీక॥ యే=ఏ; హరిప్రవీరా=వాన రివీరులు; సహతాః=వధింపబడినవా రలు; స్యః=అయిరో; తే(అగ్ర్యాశ్చుత ము)చ=వారిజను; సర్వే=అందఱును; తానాం=త; ప్రవరాషధీనాం=ఉత్త ములయిన మూలకలయొక్క; గంధే న=వాసనచేత; తజ్జేన=తనముచే; విశల్యాః= బాణముల గాయములచే యినవారలయి; విరుజః= బాధలేనవా రలయి; సుప్తాః=నిదురించినవారలు; ని	శాంతేష్విత=వేకువలయందువలె; సం ప్రబుద్ధాః=మేలుకొనిరి. మిత్రయు, మొదటనుండియుద్ధంబున హతులయి పడియుండు వానరవీరులు గూడ, అవివ్యాషధులగంధముసోకినం తనె, తనమగ్రంబున రాత్రిపరుండిని ద్రించినవారలు, ప్రాణికాలంబుననిద్ర లేచునట్లు, బాణబాధలేనవారిలను భతులయిలేచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యదా ప్రభృతి లంకాయాం యుద్ధంతే కపి రాక్షసాః. ౨౫
తథా ప్రభృతి మానాథా మాజ్ఞయా రావణస్యచ
యే హన్యంతే రణే తత్ర రాక్షసాః కపి కుంజరైః. ౨౬
హతా హతాస్తు క్షిప్యంతే సర్వ ఏవతు సాగరే

టీక॥ యదాప్రభృతి=ఏది మొదలు; నియొక్క; అజ్ఞ యాచ=అజ్ఞ చేతను; లంకాయాం=లంకయందు; కపిరాక్ష సాః=వానర రాక్షసులు; యుద్ధంతే= యుద్ధము సేయుచున్నారో; తదాప్ర భృతి=అది మొదలుకొని; మానాథాం= గౌరవముకొలిచు; రావణస్య=రావణ	తత్ర=అచ్చట; రణే=యుద్ధమునందు; కపికుంజరైః= వానర శైష్ట్యులచేత; యే=ఏ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; హ న్యంతే=వధింపబడుచున్నారో; తే(అ గ్ర్యాశ్చుతము)=అ రాక్షసులు; సహ
--	---

౧౪౫౨ ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

ఇతు=అందఱునఁ; హతాహతాస్తు=చంపంబడినవారలుచంపంబడిన వారల యినంత నె; సాగరే=సముద్రమునందు; షేష్కంలే=వేయఁబడుచుండిరి.

ల కలో, వానరులును రాక్షసులును యుద్ధమునఁబయ నారంభించినది మొద

లు, రాక్షసులు పెక్కిండునిహతులయి రనియెవ్వరికిని తెలియకుండ వలయునని రావణునివాఙ్మవలన, యుద్ధంబునవానరులచేహతులయినరాక్షసులందఱు, అప్పుడప్పుడె, సముద్రమునం బడచేయుఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హరి గంధవహస్తజస్తు
త మోవధీ శైల మద ప్రవీర్య. ౭౭
నినాయ చేగా ధిమవంతమేవ
పునశ్చ రామేన సమాజగామ

త్రకత్రకః=అంత; ఉదప్రవీర్యః=అ రాముఁడో; సమాజగామః=చేరెను. ధివయిన పరాక్రమముగల; గంధవ అంత, మహావరాహకావయగు సోగ్ధజి=వాయుకుమారుండయిన; వాయుకుమారుండు హనుమంతుండు, హరిస్తు=హనుమంతుండను; తం=అ; ఆయోవధిపర్వతమును, చేగంబునహి ఓషధీశైలం= ఓషధిపర్వతమును; చే మవత్పర్వతంబుజేర్చి, మఱల, రాముని గాలి=చేగమువలన; హిమవంతమేవ= సన్నిధానముఁజేరెను. హిమవత్పర్వతమునఁ; నినాయ=దాం అని, తాత్పర్యము. పించెను. పునశ్చ=మఱలన; రామేన=

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,
యుద్ధకాండే, చతుస్సప్తపదమస్సకః.
ఇతి, స్వప్తార్థమా.

ఇతి, హిమవతః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
ఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుస్సప్తప్రతిపదసగఃటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫౩

స ౭౫

త్రై

పంచసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తతోబ్రవీన్నహలేజాస్సుగ్రీవోవానరాధిపః

అథ్యంవిజ్ఞాపయంశ్చాపిహనుమంతమిదంవచః. ౧

టీక||తతః=అంతఃమహాలేదాః=అ బ్రవీత్=జెప్పెను.

ధీకమయినపరాక్రమముగలవానరాధి
పః=వానరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీ
వుడు; హనుమంతం=హనుమంతుః
గూచి; అథ్యం=అథకమువలనవిడి
వడనిమాటను; విజ్ఞాపయంశ్చాపి=తెలు
పుచును; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను; అ

అంత, మహాలేజుండగు వానరరా
జు సుగ్రీవుండు, హనుమంతుడూచి,
యీకాలంబునఁ జేయవలసిన కార్యం
బుఁడెలుపుచు, సమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యతోహతఃకుంభకణఃకుమారాశ్చసిఘాదితాః

నేదానీముపనిహారంరావణోదాతుమహాతి. ౨

టీక||యతః=అందువలన; కుంభక
ణః=కుంభకణుండ; హతః=వధిం
పఁబడినాఁడో; కుమారాశ్చ=కొడుకు
లును; సిఘాదితాః=చంపఁబడినారో;
తతః(అధ్యాహృతము)=అందువలన;
రావణః=రావణుండు; ఇదానీం=ఇ
ప్పుడు; ఉపనిహారం=యుద్ధమును;

దాతుం=ఇచ్చుటకు; నాహాతి=త
గఁడు.
తమ్ముండు కుంభకణుండును కొ
డుకులును యుద్ధంబున హతులగుటవల
న, ఇప్పుడు, రావణుండు, మఱియుద్ధం
బునకురాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యేయేమహాబలాస్సంతిలఘవశ్చప్లవంగమాః

లంకామఘ్యుత్పతంత్యాశుగృహ్యాలాఃప్లవగషణభాః. ౩

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక॥ యేయే=ఏయే; స్థవంగమాః=	లంకాపురినిగూచి; అభ్యుత్పతంతు=
వానరులు; మహాబలాః= అధికమయిన	పోవుచునుగాక.
బలముగలవారలును; లఘువశ్య=వేగము	మనవానరులలో, ఎవ్వరెవ్వరు మ
గలవారలును; సంఠి=ఉన్నారో; తే(అ	హాబలకాలునువేగవంతులునో, వార
ధ్యాహృతము)=అ ; స్థవగర్వభాః=	లిప్పుడు, దివిటీలుచేకొని, శీఘ్రించున,
వానర శ్రేష్ఠులు; ఉలూః=కొఱపులను,	లంకాపురికిఁబోవుదురుగాక. అని, సు
దివిటీలనును; కృహ్య(కృహ్యత్వా)=ప	గ్రీవుండుమానుషంతునితోఁజెప్పెను.
ట్టుకొని; ఆశు=శీఘ్రముగా; లంకాం=	అని, తాత్పర్యము.

తతో స్తంగత అదిత్యే రాత్రే తస్మి స్మికాముఖే
లంకా మధిమఖా సోలూః జగ్ము సై స్థవగర్వభాః. ౪

టీక॥ తతః=అంతః; అదిత్యే=సూ	అభిముఖాః= ఎదురుముగమయినవార
ర్యుడు; అ స్తంగతే = అ స్తమించిన	లయ; జగ్ము=పోయిరి.
వాడుకాఁగా; రాత్రే=భయంకరమ	అంత, సూర్యుండ స్తమించినవెను
యిన; తస్మిక్=అ; నికాముఖే = సా	క, భయంకరమయిన యారాత్రియం
యంకాలమునందు, రాత్రియందనుట;	దు, అవ్వారోస్తములు, దివిటీలు చే
తే=అ; స్థవగర్వభాః=వానరోస్తము	తంగొని, లంకాపురాభిముఖులయి పో
లు; సోలూః= దివిటీలతోఁగూడినవా	యిరి. అని, తాత్పర్యము.
రలయ; లంకాం= లంకాపురిఁగూర్చి;	

ఉలూహ సై ర్మరిగతై స్పర్వత స్పమధిక్రతః
అరక్షన్తా విరూపాక్షా స్పహనా విప్రదుక్రుతః. ౫

టీక॥ అరక్షన్తాః= కావలియుండు	తః; సహరః= అంతటను; సమధిక్ర
వారలగు; విరూపాక్షాః= రాక్షసులు;	తాః= తఱుమఁబడినవారిలయ; సహ
ఉలూహ సైః= దివిటీలుచేతులంగల;	సా=కటాలున; విప్రదుక్రుతః= పరు
హరిగతైః= వానరసమూహములచే	గిరిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫౫

స ౭౫

దివిటీలచేకొనవానరవీరులవచ్చిత యందురాక్షసులు,భయంబున,శీఘ్రం
బుమఁగానే, పురద్వారంబులఁ గావలి బుగాఁబరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

గోపురాట్టఁజూచుచు చర్యాను వివిధాను చ
ప్రాసాదముచ సంహృష్టా స్పృహఁజే హుతాశనమ్. ౬

టీక॥ తే = అవానరులు; సంహృ డిచిరి.
ష్టా = సంతసించినవారై; గోపురాట్ట అవానరులు, సంతోషంబున, ఎదురు
పూతొళిచు = పట్టణద్వారములయం లేక, పురద్వారంబులయందును గోటబ
దునుగోటబురుజులయందును రాజవీధు రుజులయందును రాజవీధులయందును
లయందును; వివిధాను = నానావిధము నానావిధములయిన యితర వీధుల
లయిన; చర్యానుచ = చిన్నవీధులయం యందును, ప్రాసాదములయందును, ని
దను; ప్రాసాదముచ = మేడలయందు ప్పూఁచెట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.
న; హుతాశనం = నిప్పును; స్పృహః = వి

తేషాం గృహసహస్రాణి దదాహ హుతఘ్న క్రదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; హుతఘ్నః = అప్పుడు, అగ్నిహోత్రము, ఆరా
అగ్ని; తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క; ఘ్నులగృహములను వేలకొలది, ద
గృహసహస్రాణి = ఇంద్రయోగ వేల హించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; దదాహ = దహించెను.

ప్రాసాదాః పర్వతాకారాః పతంతి ధరణీ తలే ౭

టీక॥ పర్వతాకారాః = పర్వతము పర్వతములంతటి మేడలు, దహిం
లంతటి; ప్రాసాదాః = మేడలు; ధరణీత పఁచి, నేలంగూలినవి.
లే = నేలయందు; పతంతి = పడుచున్న అని, తాత్పర్యము.

వి.

౧౪౫౬ ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

అగరు దశహ్యతే తత్ర వరంబ హరిచందనమ్

టిక॥ తత్ర=అపేదలయందు; అగ(త)=దహింపబడెను.
 గుః=అగరుదెక్కయను; వరం= (శేష్) అపేదలయందు, అగరువైన, తి త్ర
 మయిన; హరిచందనంచ= పసలవన్నె మంటు హరిచందనమును, దహింపం
 గలచందనమును ; దహ్యతే (అదహ్య) బడెను. అని, తాత్పర్యము.

మాత్రికా మణయ స్పృగ్ధా వజ్రంబాపి ప్రవాళకంఠా
 త్మమంచ దహ్యతే తత్ర కాశేయంచాపి శోభనం

టిక॥ తత్ర=అప్రాసాదములయం త్రమును ; దహ్యతే = దహింపబ
 డు; స్పృగ్ధాః= నునులైయును; మాత్రికా=దేను.
 కాః=ముత్రములను; మణయః= రత్న అపేదలయందును, మంచినుంచర
 ములును; వజ్రంబాపి=వజ్రమును; ప్ర మలయినముత్రములును వజ్రములును బ
 వాళకం=పడకమును; త్మమంచ=తెల్ల వడములును తెల్ల నారపట్టుచీరలును బ
 నారపట్టుచీరయును; శోభనం=మంగళ ట్టుచీరలును, దహింపబడినవి.
 కరములును; కాశేయంచాపి= పట్టువ అని, తాత్పర్యము.

అవికం వివిధం చౌగళం కాంచనం భౌండ మాయుధం
 నానావికృత సంస్థానం వాజిభౌండ పరిచ్ఛదౌ

టిక॥ నానావికృతసంస్థానం= నా నావికృతములయినవివిధములయినసన్న
 నానావికృతములయినవివిధములయినసన్న యెక్కయభరణములును బీజముదల
 చేతముగలవి; అవికం= కొలువల గుర్రవ్యంబులును; అదహ్యంత (అదా
 ను; వివిధం=నానావికృతములును; బౌ హ్యతము)=దహింపబడినవి.
 గళం=కంబళములును; కాంచనం=బం నానావికృతసన్నచేతముగా, బ్రా
 గారువికారములయిన; భౌండం= భూ సారంబులనుంచ బడియుండిన, కొలు
 వగములును; అయ్యుధం=అయుధములు వలును కంబళములును బంగారుభూషణ

శ్రీ మద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౪౩

స ౭౫

మలునుఅయధమలును గజములకువే | వియుదహింపబడినవి.
యునలంకారమలును జీవిమొదలగు న | అసి, తాత్పర్యము.

గజగ్రీ వేయకయ్యౌశ్చ రథభాండాశ్చ సంస్కృతాః. ౧౦
ఐమిత్రాణిర యోధానాం హస్త్యశ్వానాంచ విద్యత

టీక॥ గజగ్రీవేయకయ్యౌశ్చ = ఏ హస్త్యం తే = దహింపబడినవి.
నుంగులకంతఘావణములునునడుము క | ఏనుంగులకంతఘావణములును న
ట్టుమోంకులును; సంస్కృతాః = సంస్కర- | దుమునం గట్టెడు త్రాటిమోంకులను,
రింపబడిన; రథభాండాశ్చ = రథమల | జక్కరిగాతోవబడిన రథాలంకార
యొక్కములంకారములును; యోధా- | పదార్థములును వీరుల కవచములును
నాం = వీరులయొక్క; తనుత్రాణిర = | ఇనుమతోనుకాంస్యమతోను శేయబ
కవచములుకు ; హస్త్యశ్వానాంచ = | డినగజకవచములును అశ్వ కవచములు
ఏనుంగుల యొక్కయు గజములయొ- | నుదహింపబడినవి. అసి, తాత్పర్యము.

ఖడ్గా ధనూంపిశ్యా బాణాస్తోమరాంకుశ శక్తయః. ౧౧
రోమజం వాలజం చర్మ వ్యాఘ్రజం చాండజం బహు

టీక॥ ఖడ్గాః = కత్తులును; ధనూంపి = దహింపబడినవి.
వింధును; శ్యాః = అల్లెత్రాళ్లును ; బా- | ఖడ్గములును ధనుస్సులును అల్లెత్రా
ణాః = బాణములును; తోమరాంకుశ శ- | ళ్లును బాణంబులును తోమరంబులును
క్తయః = చిల్లి కోలులును అంకుశములు | అంకుశంబులును శక్తులును కంబళము
నుతాపెలును; రోమజం = కంబళములు | లును వింజావిలును వ్రులివర్మములు
ను; వాలజం = చామరములును; వ్యాఘ్ర- | నుగస్తూరికాదినుగంధి ద్రవ్యంబులును,
జం = వ్రులివలనఁబట్టిన; చర్మ = తోలు | దహింపబడినవి.
ను; ఐహు = అధికమయిన; అండజంచ = | అసి, తాత్పర్యము.

ముక్తామణి విచిత్రాంశ్చ పాసాదాంశ్చ సమంతతః ౧౨
వివిధా నస్త్ర సంయోగా న్నిదాహతి తత్రైవే

టికాశ్ర=అలంకయందు, ("వై" అనునవిపాదపూర్వాభాము); అగ్నిః=	హమలను; దహతి=దహించెను.
నిష్ఠ; ముక్తామణి విచిత్రాంశ్చ= ముక్తామణి	అలంకాపురియందప్పుడగ్ని, అగ్ని
ములచేతను రక్షణములచేతను విచిత్ర	హూత్రము, ముక్తములచేతను, ఇంక
ములయిన; పాసాదాంశ్చ= మేడల	నిధిరమణులచేతను అలంకృతములయి
ను; వివిధా=నానావిధములను; ఆ	ని పాసాదములను నానావిధముల
స్త్రసంయోగా= ఆయుధసమూ	యిన యాయుధసమూహములను ద
	హించెను. అని, తాత్పర్యము.

నానావిధాన్ గృహశ్చందాన్ దదాహ హుతిః క్తదా. ౧౩
అవాసాన్ రాక్షసానాంచ నశ్వేషాన్ గృహగర్భినామ్

టికాశ్రదా=అప్పుడు; శ్రుతః=	ల్యసములను; దదాహ=దహించెను.
అగ్నిహూత్రము; గృహగర్భినాం=	అప్పుడు, గృహస్థులగురాక్షసులచే
గృహస్థులయిన; రాక్షసానాం= రాక్ష	సస్తానములయిన న్నష్టికాది భేదముల
సులయొక్క; నశ్వేషాంచ= అందఱు	నానావిధ విద్యానముగాఁ గట్టబడిన
యొక్కయు; అవాసాన్= నివాసస్థాన	గృహములనన్నింటినీదహించెను.
ములయిన; నానావిధాన్= ముఖ్యము	అని, తాత్పర్యము.
గలయిన; గృహశ్చందాన్= గృహ	

హేమచిత్ర తనుకాదాం నస్త్ర మాంబరధారిణామ్. ౧౪
శిధుపానం చలాక్షణం మదవిహ్వలగామినామ్
కాంతాలంబిత వస్త్రాదాం శత్రుసంహత మన్యనామ్. ౧౫
గదా తూలానీ హస్తానాం భారతాం పిటతామీ
శయనం మహాశ్లేషం ప్రసూతానాం ప్రియై స్సహ. ౧౬
త్రస్తానాం గర్భతాం తూణాం భ్రుతా నాదాయ సర్వతః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫

స ౭౫

తేషాం శత సహస్రాణి తదా లంకానివాసినామ్. ౧౭

అదహ త్పావకస్తత్ర జజ్వాలచ వ్రసఃవ్రసః

టీకాత్ర=అచ్చట; తదా= అప్పుడు; హేమచిత్రతనుతా=బంగారముచేజిత్రమయినకవచములుగలవారలును; సగ్రామాంబరధారాణాం=పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించినవారలును; శీఘ్రపానచలాక్షాణాం=మద్యముచద్రావుటచేతఁ దిరుగుచున్న; స్నబుగలవారలును; మదవిహ్వలగామినాం=కైపుడే దొట్టుపాటుగల్గినట్లునడచువారలును; కాంతాలంబితవస్త్రాణాం=ప్రీతియొక్క పట్టుకొనఁబడిన చీరలుగలవారలును; శత్రుసంజాతమన్యునాం (శత్రుసంజాత మన్యూనాం)=శత్రువులయందుఁగలిగిన కోపముగలవారలును; గదాశూలాసిహస్తానాం=గదయు శూలమును ఖడ్గమును చేతులంగలవారలును; భాదతాం = భక్షించుచున్నవారలును; పటతామపి=త్రాగించుచున్నవారలును; (ప్రెయోః=ప్రీతియొందున) ; దాతైః (అధ్యాహ్వాకము)సహ=భార్యలతోఁగూడ; మహాహేమ=శ్రేష్ఠములయిన; శయనేమ=పాస్సులయందు; ప్రసుప్తానాం = నిదురించుచున్న వారలును ; త్రస్తా

నాం = భయపడినవారలును ; తూణాం=శిఘ్రిముగా; పుత్రాణాం=కొడుకులను; ఆదాయ=ప్రీతికొని; సర్వభాం=అంతటను; గచ్ఛతాం=బోవుచున్నవారలును; లంకానివాసినాం=లంకయందుండువారలగు; తేషాం=ఆరాక్షసులయొక్క; శతసహస్రాణి=అక్షులను ; పావకః = అగ్నిహోత్రము ; అదహత్=దహించెను. వ్రసఃవ్రసః=మాటిమాటికి; జజ్వాలచ=మందెను.

అప్పుడాలంకాపురియందు, బంగారుతోడేయులపింకవచములుగలవారలును పుష్పమాలికలును తమవస్త్రములుదాల్చినవారలును మద్యపానముచేచించలనులయిన శిస్సులుగలవారలును కైపుడేతఁ దొట్టుపడుచున్నవాంలునుప్రియురాక్షచీరలంబట్టుకొనిరథిలోలురైయున్నవారలును శత్రువులపట్లఁజాలఁ బొరుషముగలవారలును గదలనుశూలములనుఖడ్గములను శేతులందాల్చినవారలును మాంసాదుల భక్షించుచు కీరాదులు ద్రావుచున్నవారలును సుప్తమంబగు శయనంబులందుఁబ్రయురాలక్షతోడం బరుండియున్నవార

బును భయపడివిద్రలం దీసికొని వేగం బెదురులమిలమందిరి అగ్ని హృతమున
బునవడికలకులను గత్తుచున్న వారలు హించి, ప్రజ్వలితైను.
నగు లంకానివాసులయిన రాక్షసులను అని, తాస్త్ర్యము.

సారవంతి మహాహాటి గంధీరగుణవంతి. ౧౮
హేమచంద్రాక్ష చంద్రాణి చ. బ్రహ్మలోన్మతాని
రత్నచిత్ర గవాక్షాణి సాధిష్ఠానాని సర్వకః. ౧౯
మణివిద్రుమ చిత్రాణి స్పృశంతీవ దివాకరం
క్రాంత బహిణిగదానాం భూషణానాం దిస్పృశైః. ౨౦
నాదితా న్యరలాభాని వేళ్ల న్యగ్ని వదాహ సః

టికఃసః=అ; అగ్నిః=నిప్పు; సారి=నివియు; క్రాంతబహిణిగదానాం=
వంతి=బలముగలవియు; మహాహాటి= క్రాంతమృలయైకరయ సమిక్షయై
శ్రేష్ఠములును; గంధీరగుణవంతి=గం కరయవిదేలయైకర; భూషణానాం
భీరములును సౌందర్యముగలవియు; హే చ=అభరణములయైకరయ; నిస్పృ
మచంద్రాక్షచంద్రాణి= బంగారము నైః=వ్యనులచేత; నాదితా= ధ్యసం
తో=శేయంబడిచంద్రాకారములును అ పుశేయంబడివియు; అరలాభా=ప
ధాచంద్రాకారములునుగలవియు; చం ద్యనములువలె బలాశించుచున్నవియు
ద్రాక్షాలోన్మతానిచ = మైత్రీజలశేను నక; వేళ్ల=వృహములను; వదా
న్నతములును; రత్నచిత్రగవాక్షాణి=ర హ=వహించెను.
త్నములశేజిత్రములయినకటికలగలవి అయి, సారవంతియును తి
యు; సర్వకః=అన్నియు; సాధిష్ఠానా వ్రమంబులును గంధీరంబులును సౌంద
ని=పాస్వలతోను అననంబులతోను గూ ర్యవంతంబులును బంగారుతో= శేయ
డివియు; మణివిద్రుమచిత్రాణి=రత్న ందీన చంద్రాకారంబులును అధాచం
ములశేతను బవదములచేతను జిత్రవ ద్రాకారంబులునుగలవియు మైత్రీజల
కములును; దివాకరం= సూర్యుని; దేవతాన్మకంబులయి యుండునవియు
స్పృశంతీవ(స్థితాని)= తొలుతున్నట్లు మణిచిత్రంబులయిన కటికల నొప్పు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౮

స ౭౫

చున్నవియు శయ్యలతోను నానావిధములయినయాసనంబులతోను గూడినవియురత్నభరితంబులయిపృథాకమయంబులయియుండుట వలనఁ జిత్రవణకంబులును ఔన్నత్యంబున సూర్యునిస్పృశించునట్లు చూపట్టునవియుఁగ్రాంచప	క్షులయొక్కయు నెమిళ్లయొక్కయువీణలయొక్కయు ఆభరణంబులయొక్కయు ధ్వనులచేతబ్రూయమానంబులయియున్నవియుఁబర్వతాకారంబులునగుగృహంబులనుదహించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

జ్వలనేన పరీతాని తోరణాని చకాశిరే. ౨౧

విద్యుద్భి రివ నద్ధాని ఊఘకాలాని ఘమకాగే

టీక॥జ్వలనేన=అగ్నిరూత్రముచేత; పరీతాని=వ్యాపింపబడిన ; తోరణాని=పురద్వారములు; ఘమకాగే=వషాకాలమునందు; విద్యుద్భిః=మెఱుఁగుచున్నవి; నద్ధాని=కట్టబడిన; ఊఘకాలానివ=ఊఘసమూహములువలె ; చ	కాశిరే=ప్రకాశించినవి. నిప్పుదగిలి మండుచున్న లంకాపురి పురద్వారంబులు , వషాకాలంబున, మెఱుఁగుచున్నవి, ఊఘసమూహంబులమాదిగఁబ్రకాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

జ్వలనేన పరీతాని నిపేతు ర్భవనా న్యథ. ౨౨

వజ్రవజ్రహతానివ శిఖరాణి మహాగిరీః

టీక॥అథ=అంత; జ్వలనేన= అగ్నిచేత; పరీతాని=వ్యాపింపబడిన ; భవనాని=గృహములు ; వజ్రవజ్రహతాని=ఇంద్రునివజ్రాయుధముచేఁ గొట్టబడిన; మహాగిరీః = గొప్పపవనముయొక్క; శిఖరాణివ = శిఖరములువలె;	నిపేతుః=పడినవి. అంత, నాగృహంబులు, నిప్పుచేదహింపబడినవై, ఇంద్రుని వజ్రాయుధముచే చిన్నంబులగు మహాపవనశిఖరంబులభంగి నేలంగూలినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

విమానేషు ప్రసుప్తాశ్చ దహ్యమానా వరాంగనాః. ౨౩

౧౪౬౨ ప్రతివరాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

త్యక్తభరణసర్వాంగ హాహ త్యచ్చై ర్విచక్రతుః

టీక॥ విమానేషు = విమానముల	చిరి.
యందు; ప్రసుప్తాః = నిదురించిన; వ	అప్పుడు విమానంబులు యందుఁ బ
రాంగనాశ్చ = ఉత్తమశ్రీలును; దహ్య	యందీసిద్ధించుచున్న యుత్తమశ్రీలు,
మానాః = దహింపఁబడుచు; త్యక్తభర	నిష్పతమ దేహంబులఁదగులఁగా నె యా
ణసర్వాంగాః = విడువఁబడినఘోషణ	భరణంబులనన్నింటినిదీసిపాలనైచి, గ
ములుగల సమస్తావయవములుగలవార	ట్టిగా, హాహకారంబులుగావించిరి.
లయి; హాహేతి = అయ్యో అయ్యో! అన;	అన, తాత్పర్యము.
ఉచ్చైః = గట్టిగా; విచక్రతుః = ఆల	

తాని నిద్రాహ్యమానాని దూరతః ప్రచకాశితే. ౭౪

హిమవచ్ఛిఖరాణీవ ఓప్తాషధి వనానివ

టీక నిద్రాహ్యమానాః = దహింపఁ	చకాశితే = ప్రకాశించినవి.
బడుచున్న; తాని = ఆవిమానములు ; ఓ	అప్పుచ్చైచే దహింపఁ బడుచున్న
ప్తాషధివనాని = ప్రకాశించుచున్న ఓష	యవ్యమానంబులు, రాత్రులవెలుంగు
ధుల వనములుగల ("వ" అనునదిపా	డుండు నోషధుల సమూహంబులుగల
దఘారణార్థము); హిమవచ్ఛిఖరాణీ	హిమవత్పర్వతశిఖరంబులువలె, మారం
వ = హిమవత్పర్వతముయొక్క శిఖరము	బుననుండువారిలకుఁజూపట్టినవి.
లువలె; మారతః = మారమునందు; ప్ర	అన, తాత్పర్యము.

హమ్యాకౌగ్రీ దహ్యమానైశ్చ జ్వాలాఽభ్యులే రపి. ౭౫

రాత్రా సా ద్యశ్యతే లంకా లుప్తిరై రివ కిశుకైః

టీక॥ సా = ఆ; లంకా = లంకాపురి;	జ్వాలాఽభ్యులే రపి = మంటలచేఁబ్రకాశిం
రాత్రాః = రాత్రయందు; దహ్యమానై	చుచున్నవియునగు; హమ్యాకౌగ్రీః =
శ్చ = దహింపఁబడుచున్నవియు ; జ్వ	మీదలొనలచేత; లుప్తిరైః = పూచిన;

కింశుక్తేరివ=మోదుగుచెట్లచేతవలె; హింప బడుచు క్వాలాభీలంబులయి
దృశ్యతే=చూడబడెను, ప్రకాశించెన యుండినపేడలు, చక్కగాఁ బుష్పం
నుట. చినమోదుగుచెట్లువలె నెంతయుఁ బ్ర
అలంకాపురియందారాత్రిని , ద కాశించినవి.అని,తాత్పర్యము.

హస్త్యశ్చక్షై గణై ముక్తై ముక్తైశ్చ తురగై రపి. ౨౬
బభూవ లంకా లోకాంతే భ్రాంతగ్రాహ ఇవాణవః

టీక॥లంకా=లంకాపురి; హస్త్యశ్చ సమావటిలు సశ్వసత్తుకులు సేనుంగుల
క్షై=మావటివాండ్రచేత; ముక్తై=వి నుగట్టంబులను గట్లుదెంచి విడిచిపెట్టఁ
డువఁబడిన; గణై = ఏనుంగులచేతను; గా,భయసంభ్రమంబులం బరుగెత్తుచు
ముక్తై=విడువఁబడిన; తురగై రపిచ= న్నయాగజతురంగంబులచేతఁ , బ్రల
గట్టువలచేతను; లోకాంతే = ప్రలయ యకాలంబునఁ, దరంగంబులయ్యుద్ధతికి
కాలమునందు; భ్రాంతగ్రాహః= తిరు సంభ్రాంతంబులగు మొసళ్లుగల సము
గుడువదీనముసళ్లుగల; అణవఇవ=స ద్రంబువలెనుండెను.
ముద్రమువలె; బభూవ=ఉండెను. అని, తాత్పర్యము.

అప్పుడులంకాపురి,యగ్నిభయంబు

అశ్వం ముక్తం గజో దృష్ట్వా క్వచిద్భీతోప సర్పతి. ౨౭
భీతో భీతం గజం దృష్ట్వా క్వచి దశ్వో నివతతో

టీక॥గజః=ఏనుంగు; ముక్తం=విడు వఁబడిన; అశ్వం = గుట్టుమను; దృ ష్ట్వా=చూచి; భీతః=భయపడినదై; క్వ చిత్=ఒకానొకచోటికి; ఆపసర్పతి= పోవును.
పోవుచున్నది. అశ్వః=గుట్టుము, భీతం= ఏనుంగు, అశ్వసంరక్షకులచే విడు
భయపడిన; గజం= ఏనుంగును; దృ వఁబడియగ్నిభయంబునం బరుగెత్తుచు
ష్ట్వా=చూచి; భీతః=భయపడినదై; క్వ పడుచున్నది. భయపడిమఱియుంక
దిక్కునకుఁబాఱినది; గుట్టుంబును, భయ పడిపరుగెత్తుచున్న యేనుంగుంబుచి,

౧౪౬౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౭౫

కానునుభయపడి మఱియొక ప్రకరణముబరుగ త్తినది. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం దహ్యమానాయాం శుశుభే సమహాణావః. ౨౮.
ఛాయా సంసక్త సలిలో లోహితోద ఇవాణావః

టీక॥	లంకాయాం=లంకాపురి ; ద	ప్రకాశించెను,
హ్యమానాయాం=	దహింపబడుచుం	లంకాపురియట్లుదహింపబడుచుం
డఁగా;సః=అ;	మహాణావః= మహాస	డఁగా,దహింపబడుచున్న లంకాపురి
ముద్రము;ఛాయాసంసక్తసలిః=	ప్ర	ప్రతిబింబముజలంబుల సంక్రమించుట
తిబింబముతోసంబంధించిన జలముగల		చే,సముద్రంబు , ఎఱ్ఱనిజలముగలదివ
దై;లోహితోదః=ఎఱ్ఱనిజలముగల; అ		రెఁబ్రకాశించినది.అని, తాత్పర్యము.
ణావఇవ=సముద్రమువలె; శుశుభే=		

సా బధూవ మహూతేన హరిధి దీపితా పురీ. ౨౯
లోకస్యా స్య క్షయే ఘోరే ప్రదీప్తే వసుంధరా

టీక॥	హరిధిః=వానరులచేత ; దీపి	తె;బధూవ=కుండెను.
తా=నిప్పంటింపబడిన;సా=అ;పురీ=	అట్లు, వానరులు,లంకాపురికి అ	
లంకాపురి;మహూతేన=స్వల్పకాల	గ్నిముట్టింపఁగానే, మహూతమా	
ముచేత;అస్య=ఈ;లోకస్య=ప్రపంచ	తలంబుననమ్మహాపురి, భయంకరంబగు	
మయొకరి;ఘోరే= భయంకరమయి	మహాప్రళయంబునందు, దండహ్యమా	
న;క్షయే=నాశమగుండు ; ప్రదీప్తా=	సమయన భూమివలెనుండెను.	
మండుచున్న;వసుంధరేవ = భూమివ	అని, తాత్పర్యము.	

నారీజనస్య ధూమేన వ్యాప్త స్తోదై ర్వినేదువః. ౩౦
స్వనో జ్వలనత ప్రస్య శుశ్రువే దశయోజనమ్

టీక॥	ధూమేన=పొగచేత;వ్యాప్త	ప్రస్య=అగ్నిపూతముచేఁబడింపఁ
స్య = వ్యాపింపబడినదియు; జ్వలనత	యఁబడినదియు; దశయోజనమ్	=గట్టిగా; వి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౬౫

స ౭౫

నేడువః=అతిచుచున్నదియనగు; నా
రీజన్య=స్త్రీజనముయొక్క; స్వవః =
ధ్వని; దశయోజనం=పదియోజనంబు
లను; శుశ్రువే=వివరించెను.

పొగజేబట్టబడి యగ్నిచే దహిం

పబడుచును ద్వైనాకాండంబున రోదనం
బుసేయుచున్నస్త్రీలయొక్కధ్వని, పది
యోజనంబుల వలకువిడచబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రదగ్ధ కాయా సపరాణ రాక్షసా స్త్రిగతాః బహిః. ౩౧
సహసా శ్శుశ్రువంతస్త హరియో థ యయుత్సవః

టీక॥ అథ=అంత; యయుత్సవః=
యుద్ధముసేయఁగోరిన; హరియః =
వానరులు; ప్రదగ్ధకాయాః = దహిం
పబడినదేహముగల వారలును; బ
హిః=వెలుపలకు; స్త్రిగతాః=వెదిలిన
వారలనగు; అపరాణ = ఇతరులయి
న; రాక్షసాః= రాక్షసులను; సహ
సా=వేగంబున; ఆశ్శుశ్రువంతస్త=ఎ

వర్కొనిరి.

అంత, మఱికొంత యుగతనులంద
హంపబడుచున్న దేహములతో, స
హింపఁజాలకయెట్లకేలకుంబుంబు వె
లువడినంతసే, యుద్ధోత్సాహసంపన్ను
లగువానరులు, వారలను వేగంబున నెదు
రొగ్గిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్భుప్తం వానరాణాం చ రాక్షసానాం చ నిస్సవనః. ౩౨

చిశో దశ సముద్రంచ పృథివీం చా న్వనాజయత్

టీక॥ వానరాణాం=వానరులయొ
క్క; ఉద్భుప్తంచ=అతివ్రను; రాక్ష
సానాం=రాక్షసులయొక్క; నిస్సవన
శ్చ=అతివ్రను; దశ=పదియయిన; చి
శః=దిక్కులను; సముద్రంచ=సముద్ర
మును; పృథివీంచ=భూమి; అన్వనా

దయత్=వ్యవహరించెను.

వానరులసంతోషవ్యనులను రాక్ష
సులరోదనధ్వనులను దశదిశలయందు
నుసముద్రంబునందును భూమియందును
బ్రతివ్వనిగలుగునట్లు, నిండిచెలంగినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశత్కృతు మహత్కానా తాశ్చభా రామైశ్చకౌ. ౩౩

జ్ఞ

అసంభ్రాంతా జగృహతు స్తవాభేధవషి వతి

టీక॥ తదా = అప్పుడు; మహాత్మ్య టిసి; జగృహతుః = పట్టుకొనిరి.
 నా = అధికమయిన ప్రభావముగల; అప్పుడు మహాత్మ్యులగు నారామలక్ష్మ
 తా = ఆ; రామలక్ష్మణుడు = రామల గులు ఇద్దఱును, బాణబాధలు లేనివార
 స్వగులును; విశల్యో = బాణబాధపో లయి, ఏమియు పాటులేక, ఉత్తమంబు
 యనవారలయి; అసంభ్రాంతా = తో లగు శైవభక్తులగు హిందవిరి.
 ట్రిపాటులేవారలయి; వశే = ఉత్త
 మములగు; భవషి = వింధ్యుడు; ఉభే = రెం
 అన, తాత్పర్యము.

తతో విష్ణురయో నన్య రామస్య భక్తు ను నైషధే. ౩౪
 బభూవ తుముల శ్శస్త్రా రాక్షసానాం భయవిహా

టీక॥ తతో = అంత; రామస్య = రా విభూవ = కలిగెను.
 ముందు; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠుడగు; భవషిః అంత, రాముని, ఉత్తమంబగు
 వింధ్యుని; విష్ణురయో నన్య = భక్తులందఱు భక్తుల నుండినవలెగానే, యిష్ట
 యుగా; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; ఆభ్యసితములంబయి, రాక్షసులకుం
 భయవిహా = భయముగలిగించునట్టి; శస్త్రభయములనుగలిగించిరి.
 తుములః = అధికమయిన; శస్త్రా = స్త్ర అన, తాత్పర్యము.

అశోభత తదా రామో భక్త స్త్వప్నానగో మహత్. ౩౫
 భగవాన్ సంతోషతో భవో కేవలమయం భవ

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సంకుర్చితః = కుర్చిత (అర్థాహ్లాసము) = కోపించిన
 మిక్కిలియందుగోపించిన వాడును; మ వాంఛను; వేదమయం = వేదమయమ
 హత్ = గొప్పదగు; భవః = వింధ్యుని; వి యన, వేదోత్తమయినయనుట; భవః =
 స్వప్నానగో = భక్తులందఱునకు నేయుదున్న వింధ్యుని; విష్ణురయో (అర్థాహ్లాస
 వాడునగు; రామః = రాముడు; సం ము) = భక్తులందఱునకు నేయుదున్న వాడున

గు; భగవాన్ = అధికమయినమాహా-
స్యముగల; భవభవ = శివుడువలె;
అశోభత = ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, రాముండు, సంకుంధుం-
డై, గొప్పధనుస్సును ధ్వనింపజేయు

చు, క్రుధుండై, వేదోక్తమగుమహాధ-
నుస్సునుధ్వనింప జేయుచున్న భగవం-
తుండగుశివునిధంగిలబ్రకాశించెను.

అనితాత్పర్యము.

ఉద్భవం వానరాణాంచ రాక్షసానాంచ నిస్సవనమ్. ౩౬

జ్యోతబ్జ సామ్రాజ్యే శబా వతి రామస్య శుశ్రువే

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; తి = అతిక్రమించి; శుశ్రువే = విసంబ-
జ్యోతబ్జ = అలైత్రాటిధ్వని; వానరా

ణాం = వానరులయొక్క; ఉద్భవంచ =
అలపును; రాక్షసానాం = రాక్షసుల
యొక్క; నిస్సవనంచ = ధ్వని; తా = ఆ;
శబ్దా = ధ్వనిలను; ఉభా = రెంటిని; అ

జేను.

వానరులకోలాహలంబును రాక్షసు-
లలోదనధ్వనియు ఈరెండుధ్వనులను అణం-
చివేసి, రాముని జ్యోతివాదంబు, విసంబడి
నది. అని, తాత్పర్యము.

వానరోద్భవః ఘోషశ్చ రాక్షసానాంచ నిస్సవనః. ౩౭

జ్యోతబ్జశ్చ రామస్య త్రయం వ్యాప్య దశో దశ

టీక॥ వానరోద్భవః ఘోషశ్చ = వాన-
రుల యలపులధ్వనియును ; రాక్షసా-
నాం = రాక్షసులయొక్క; నిస్సవనశ్చ =
ధ్వనియును; రామస్య = రామునియొ-
క్క; జ్యోతబ్జశ్చ = అలైత్రాటిధ్వని
యును; త్రయం = మూడును; దశ = ప-
దియును; దిశః = దిక్కులను; వ్యాప్య =

వ్యాపించి; బహువుః (అధ్యాహృతము) =
పుండ్రునివి.

వానరుల కోలాహలధ్వనియును రా-
క్షసులలోదనధ్వనియు, రాముని జ్యో-
తివాదంబును ఈమూడును, దశదిశల
నువ్యాపించి చెలంగినివి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కామకోక ముక్తశ్చ శరై స్త త్పుర గోపురమ్. ౩౮

౧౪౬౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

కైలాస శృంగ ప్రతిమం వికీర్ణ మపత ద్భువి

టిక॥ తస్య = ఆరామునియొక్క; కీర్ణం = విడిగినదై; భువి = నేలయం	కాముః = కైః = ధనుస్సుననుండివి	మ; అపతత = పడెను.
మః = బడి; తస్య = బాగములనేత	ఆరాముడు పోయొగించినబాణం	
మ; కైలాసశృంగప్రతిమం = కైలాసశ	బులనేక కైలాసశిఖరసమానమగు నా	
ఖరములచేదోబిగల; తత్పరగోళ	లంకావారిలైరిద్వారము, పగిలినేలంబ	
రం = ఆపట్టణముయొక్క ద్వారము; వి	డినది. అని, తాత్పర్యము.	

తతో రామ శరాణ దృష్ట్వా విమానేషు గృహేషుచ. ౩౯
సన్నాహా రాక్షసేంద్రాణాం యముల స్సమపద్యత

టిక॥ తతో = అంత; విమానేషు = వి	ధికముగా; సమపద్యత = కలిగెను.
మావములయందు; గృహేషు = ఇండ్ల	అంత, రాక్షసులు, విమానంబుల
యందును; రామశరాణ = రామునిచా	యందును గృహంబులయందును రామ
ణములను; దృష్ట్వా = చూచి; రాక్షసేం	బాణంబులనూచి, యధికంబుగా, యు
ద్రాణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; సన్నా	ధసన్నాహముచేసిరి.
హం = యుద్ధప్రయత్నము; తుమలం = అ	లని, తాత్పర్యము.

తేహం సన్నహ్య మానారాం సింహనాదంబ దుర్వతాం. ౪౦
శర్వకీ రాక్షసేంద్రాణాం రాద్రీవ సమపద్యత

టిక॥ తేహం = ఆ; రాక్షసేంద్రా	రాద్రీవలె; సమపద్యత = కలిగెను.
ణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; సన్నహ్యమా	అట్లా రాక్షసశ్రేష్ఠులు, యుద్ధస
నారాం = సన్నాహము సేయుచుండ	న్నాహము సేయుచు సింహనాదంబు
గా; సింహనాదంబ = సింహనాదము	లుసేయుగా, నారాద్రీవలయకాలరా
సు; దుర్వతాం = చేయుచుండగా; శ	త్రీవలెనుండినది. అని, తాత్పర్యము.
వరీ = రాద్రీ; రాద్రీవ = ప్రయత్నంబు	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౪౮

స ౭౫

అదిష్టా వానరేంద్రాస్తు సుగ్రీవేణ మహాన్యనా, ౪౧

టీక॥ వానరేంద్రాస్తు = వానర శ్రేష్ఠులును; మహాన్యనా = అధిక మయిన పభావముగల; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అదిష్టాః = అక్షాపిండుబడిరి.	మహా పరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుండు, వానరోత్తములట్లు యాక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఆసన్నద్ధావర మాసాద్య యుద్ధధ్వం స్లవగవఃభాః

టీక॥ స్లవగవఃభాః = వానరోత్తములారా! ఆసన్నద్ధారం = సమీపద్వారమును; ఆసాద్య = సమీపించి; యుద్ధధ్వం = పోరుడు.	వానరోత్తములారా! మీరలు, రావణాంతః పురింబునకు సమీపముననుండుద్వారంబు శేరి యుద్ధము సేయుడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యశ్చ వో వితథం కుర్యా తత్రతత్ర వ్యవస్థితః. ౪౨

స హంతవ్యోహి సంభ్రుత్య రాజశాసన మాపకః

టీక॥ వః = మీలో; తత్రతత్ర = అచ్చటచ్చట; వ్యవస్థితః = ఉన్నట్టి; యశ్చ = ఎవ్వఁడను; వితథం = వ్యథమునుగా; కుర్యాత్ = చేయునో; రాజశాసననరూపకః = రాజాజ్ఞ సుమిఖుట్టి; సః = ఆవాసరుండు; సంభ్రుత్య = ఎగిరి; హంతవ్యోహి = చంపబడు దగిన	మీలో, నయ్యైస్థలంబులనుండువారలలో నెవ్వఁడు నీయాజ్ఞ ప్రకారమునడవనో, అతనిరాజాజ్ఞ నుల్లంఘించి సంభ్రుత్య గ్రహించున, వధింపవలెను. అని, సుగ్రీవుండు, వానరులకాక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తేషు వానర ముఖ్యేషు దీప్తోగ్ని-జ్వల పాణిషు. ౪౩

స్థితేషు ద్ధావరమాసాద్య రావణం మన్యు రావికత్

టీక॥ దీప్తోగ్ని-జ్వల పాణిషు = మండుచున్న దివ్యతీలచే బ్రకాశించుచున్న

హస్తములుగల; తేమ=ఆ; వానరము	ఘండుచున్న దివిటీలంజేతులంబట్టు
భేమ=వానరశ్రేష్ఠులు; ద్వారం=వాకి	కొని, యవ్వావరశ్రేష్ఠులు, ద్వారంబున
లిసి; ఆసాద్య=పొంది; స్థితేమ=నిలవ	నిలుచుండుటంజూడఁగానే, రావణున
గానే; రావణం=రావణుని; మన్యుః=	కుఁగోపంబువచ్చెను.
కోపము; ఆవిశత్=పొందెను.	అని, తాత్పర్యము.

తస్య జృంభిత విక్షేపా ద్వ్యామిత్రావై దిశో దశ. ౪౪

టీక తస్య = ఆరావణునియొక్క; ము)=అయినవి.	
జృంభితవిక్షేపాత్ = విజృంభించుటవల	ఆరావణుండు, కోపావేశంబున, వి
ననువిదుర్చుటవలనను; దశః=పదియయి	జృంభించి, కాక్షుఁజేతులువిదుర్చుటకు,
న; దిశః=దిక్కులందు; వ్యామిత్రాః=వ్యా	దశదిశలువ్యాకులతంజేందినవి.
కులములు; అఘావక్ (అధ్యాహ్వాని	అని, తాత్పర్యము.

రూపవాసవ రుద్రస్య మన్యగ గాత్రే వ్యదృశ్యత

టీక రుద్రస్య=భయంకరుడయిన	భయంకరాకారుండగు నా రావ
రావణునియొక్క; మన్యగః=కోపము;	ణుని, యవంతులములయందుఁగోపము,
రూపవాసవ=రూపముగలచివలె; గా	రూపముగలచివలె, భయంకరింబయి
త్రేమ=అవయవములయందు; ఆదృశ్య	చూపబడినది. అని, తాత్పర్యము.
త=చూడఁబడెను.	

స నికుంభంచ కుంభంచ కుంభకణ్ఠోన్మేళా వృథా. ౪౫

ప్రేషయామాస సంక్రద్ధో ంక్షునై బహుభి స్సహ

టీక సః=ఆరావణుడు ; సంక్ర	కుంభంచ=కుంభుని; కణ్ఠో= ఇద్దఱును;
ద్ధః= మిక్కిలియొక గోపించినవాడై;	బహుభిః=పెక్కిరింపెను ; రాక్షసైస్స
కుంభకణ్ఠోన్మేళా=కుంభకణ్ఠునితో	హ=రాక్షసులతోఁగూడ ; ప్రేషయా
మకులయిన; కుంభంచ = నికుంభుని;	మాస=పంపెను.

శ్రీమద్రామాయణము • యుద్ధకాండము. ౧౪౩౦

స ౭౫

ఆరావణుండు, పరమ కుపితుండై, సులతోడంగూడ యుద్ధంబున కంపెను.
 కంభకణుక నివుత్రులగునీకుంభుని గుం అని, తాత్పర్యము.
 భుని వీరల నిరువురను, బెక్కొండ్రరాక్ష

యూపాక్ష శోణితాక్షశ్చ ప్రఘనః కంపన స్తథా. ౪౬
 నిర్వయుః కౌంభకణికభ్యాం సహ రావణ శాసనాత్

టీక॥ రావణశాసనాత్ = రావణ కులతోఁగూడ; నిర్వయుః = వెడలిరి.
 నాజ్ఞ వలన; యూపాక్షః = యూపా రావణనాజ్ఞ వలన, యూపాక్షు
 యుండును; శోణితాక్షశ్చ = శోణితాక్షు యనుశోణితాక్షుండును బ్రఘనుండును
 డును; ప్రఘనః = ప్రఘనుండును; తథా = గంపనుండును, కంభనీకుంఘులతోఁ
 అట్లు; కంపనః = కంపనుండు; కౌంభక గూడఁ, బోయిరి- అని, తాత్పర్యము.
 కణికభ్యాం సహ = కంభకణుకనీకుండు

శశాస నాదయ్య సర్వా రాక్షసా సుమహా బలాః. ౪౭

టీక॥ సః (అధ్యాహ్వనము) = ఆరా చెను.
 వణుండు; నాదయ్య = అణచుచు; సుమ రావణుండు, మతియుఁగోపంబున
 హాబలాః = మిక్కిలియునధికమయిన గట్టిగా నణచుచు, మహాబలశాలులగు
 బలముగల; రాక్షసాః = రాక్షసులను; నారాక్షసులనందఱుంజూచి, యిట్లని,
 సర్వా = అందఱును; శశాస = అక్షాపిం యాక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా గచ్ఛ తాదైవ జయశ్చ శీఘ్రమేవచ

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! అ రాక్షసులారా! మీరలిప్పుడెపోయి,
 దైవ = ఇప్పుడే; గచ్ఛత = పొందు. శీఘ్ర శీఘ్రంబున జయింపుఁడు అని, రావణుం
 మేవచ = శీఘ్రముగనే; జయశ్చ = జ డురాక్షసులకాక్షాపించెను.
 యింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అ. ౧౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౭౫

తతస్తు చోదితా స్తేన రాక్షసా జ్వలితాయుధాః. ౪౮
లంకాయా నిర్వయ్య ర్విరాః ప్రణదంతః పునః పునః

టీక॥ తతస్తు=అంతను ; వీరాః=ప	ర్వయ్యః=వెడలిరి,
రాక్షసుకాలులును; జ్వలితాయుధాః=	అంత, ఉత్తమంబులగు నాయుధ
ప్రకాశించుచున్న యాయుధములు గల	ములుధరించినవారలును బరాక్రమవం
వారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రా	తులునగు నారాక్షసులు, రావణునా
క్షసులు; తేన=ఆరావణునిచేత; చోది	జ్ఞనువిని, మాటిమాటికినిహనాదము
తాః=ఆజ్ఞాపింపబడినవారలయి ; పు	లుచేయుచు, లంకాపురినుండి వెడలిరి.
నఃపునః=మాటిమాటికి; ప్రణదంతః=	అని, తాత్పర్యము.
అలచుచు; లంకాయాః=లంకనుండిని	

రక్షసాం ధూషణస్థాభి భాభిస్సాధిశ్చ సర్వతః. ౪౯
చక్రుస్తే స ప్రభం వ్యోమ హరయి శ్చాగ్ని నిస్సహ

టీక॥ తే=ఆ; హరయశ్చ=వానరు	ను; సర్వతః=అంతను; ప్రభం=కాంతి
లును; అగ్నినిస్సహ=అగ్నులతోఁగూడ;	తోఁగూడినవాఁగా; చక్రుః=చేసిరి.
స్సాధిః=తమవైన; భాభిః (అధ్యాహ్న	అవానముల చేతులనుండునగుల
తము)=కాంతులచేతను ; రక్షసాం=	కాంతులచేతను ఆరాక్షసుల ధూషణ
రాక్షసులయొక్క ; ధూషణస్థాభిః=	ములకాంతులచేతను, అచ్చటియొకా
ఆ భరణములయందున్న; భాభిశ్చ=	శంబరయు, ఎంతయువెలింగినది.
కాంతులచేతను; వ్యోమ=అకాశము	అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తారాధిపస్యాథా తారాదాంశ తద్దైవచ. ౫౦
తయో రాధరణస్థాభి బలయో ర్భ్యా మథాసయత్

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తారాధిప	అట్లే; తారాదాంశ=నక్షత్రములయొ
స్య=చంద్రునియొక్కయు; తద్దైవచ=	క్కయు; అథా=కాంతియు; తయోః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము ౧౪౭

స ౭౫

<p>అ; బలయోః=నైవ్యములయొక్క; అ భరణస్థావరభూషణములయందుండు కాంతియు; ద్యాం=అకాశమును; అ భాసయత్=ప్రకాశింపజేసెను. అప్పుడు, ఉదయించినచంద్రునికాం</p>	<p>తియు, నతః, త్రములకాంతియు, అయ్యు భయసేనలయభరణకాంతిలను, అ కాశమువెలిగించినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

చంద్రాభా భూషణాభావ గృహంకాం జ్వలతాంచ భా. ౫౦
హరిరాక్షససైన్యాని భ్రాజయామాస సర్వతః

<p>టీక చంద్రాభా= చంద్రునికాంతి యు; భూషణాభావ=సొమ్మలకాం తియు; జ్వలతాం=పకాశించుచున్న; గృహంకాం=ఇంద్రియైకగ్రా; భావ=బలకాంతిచేతను కాంతియు; సవకాంతి=అంతటను; హరి రాక్షససైన్యాని=వానరరాక్షససైన్య ములను; భ్రాజయామాస=ప్రకాశిం</p>	<p>పంచునికాంతిచేతను భూషణంబు లకాంతిచేతను, ముందుచుండు గృహం బలకాంతిచేతను అద్వార రాక్షససే నలు, మిక్కిలియుంబ్రకాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత్ర బోధ్యకం ప్రదీప్తానాం గృహంకాం సాగరః ప్రసః. ౫౧
భాధి స్సంస క్తపాతాళ శ్చలోమిక శ్చుశుభేధికమ్

<p>టీక తత్ర=అప్పుడు; ప్రసః=మజి యు, బోధ్యకం=పైకి; ప్రదీప్తానాం=మం దుచున్న; గృహంకాం = ఇంద్రియైకగ్రా; భాధి=కాంతులచేత; సంస క్తపాతా ళః = సంబంధించిన పాతాళముగలది యు; చలోమికాః = కదలుచున్నయెల్ల గలదియునగు; సాగరః=సముద్రము;</p>	<p>అధికం=మిక్కిలియు; శుశుభే=ప్రకా శించెను. అప్పుడు, మజియు, బోధ్యకముఖం బుగా ముందుచున్న గృహంబల కాంతుల చేత, పాతాళంబువలకు లోతుగల త రింగసంకులంబగు సముద్రంబును, చేజ రిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

చక్రాకాధ్వజ సంస క్త ముత్తమాసి పరశ్వధమ్. ౫౩

భీమాశ్వ రథ మాతంగం నానాపత్తి సమాకులమ్
 దీప్త శూల గదాఖడ్గ పాసతోమర కార్ముకమ్. ౫౪
 తదాక్రిమన బలం ఘోరం భీమవిక్రమ పౌరుషమ్
 దద్యశే జ్వలిత పాసం కింకిణీ శతనాదితమ్. ౫౫
 హేమ జాలాచిత ఘటం వ్యామిశ్రిత పరశ్వధమ్
 వ్యాఘ్రాడికాత మహాశస్త్రం బాణసంసక్త కార్ముకమ్. ౫౬
 గంధమాఽభ్య మధూత్సేక సమ్మోచిత మహానిలమ్
 ఘోరం శూర జనాకీర్ణం మహాంబుధర నిస్స్వవమ్. ౫౭

టీకాపఠాకాధ్వజసంసక్తం=వట్టి
 పెక్కెములతోను రాజ చిహ్నములు
 వ్రాసిన పెక్కెములతోను గూడినది
 యు; తిగ్గమాసిపరశ్వధం= శ్రేష్ఠముల
 యినకత్తిగొడ్డల్లుగలదియు; భీమాశ్వర
 థమాతంగం=భయంకరములయిన గు
 ట్టములును రథములును ఏమంగులునుగల
 దియు; నానాపత్తిసమాకులం=నానా
 విధములయినకాచిబంటులచేతవండినది
 యు; దీప్తశూలగదాఖడ్గపాసతోమర
 కాముకాకం=ప్రకాశించుచున్న శూల
 ములునుగదలును ఖడ్గములును ఈపెలు
 నుచిల్ల కోలలునుధనుస్సులును గలదియు
 ఘోరం= భయంకరమును ; భీమవి
 క్రమ పౌరుషం = భయంకరమయిన
 పరాక్రమమును పౌరుషంబును గలది
 యు : జ్వలితపాసం = ప్రకాశిం

చుచున్నయీపెలుగలదియు : కింకిణీ
 శతనాదితం = చిహ్నగంటలనూలులచే
 వ్వసించువేయబడినదియు; హేమజా
 లాచితఘటం= బంగారునమూహము
 చే వ్యాపించబడిన ఘటములు గలది
 యు; వ్యామిశ్రితపరశ్వధం= సానంజె
 ట్టబడినగొడ్డల్లుగలదియు; వ్యాఘ్రాడికా
 తమహాశస్త్రం = త్రిప్పబడినగొప్ప
 యాయుధములగలదియు; బాణసంస
 క్తకార్ముకం=బాణముతోగూడినధను
 స్సుగలదియు; గంధమాఽభ్యమధూత్సేక
 సంమోచితమహానిలం=గంధములచేత
 నులుపుమాచికలచేతను మద్యశేవచేత
 ను సువాసితమయిన పెనుగాలిగలది
 యు; ఘోరం=భయంకరమును, ("మి
 ట్టెలియుభయంకరం" బహుమానించట
 కై రెండుమాడ్లుచెప్పబడినది); శూర

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౧౪౭౫

స ౭౫

జనాకీణం = శూరజనుల చేవ్యాపింపఁ
బడినదియు; మహాబుధరనిస్వనం =
గొప్ప మేఘముయొక్క ధ్వనివంటి ధ్వనిగ
లదియునగు, తత్ = ఆ; రాక్షసబలం =
రాక్షస సేన; వద్యశే = చూడఁబడెను.

ఆప్పుడు, భయంకరాకారంబగు
రాక్షస సైన్యము, వట్టి టెక్కెరములతో
ను రాజచిహ్నచిత్రితంబులగు టెక్కెర-
ములతోనుంగూడి, భయంకరంబులగు
నేనుంగుబుగుట్టంబులరథంబులుంగలిగి,
నానావిధ వేషాయుధధరులగు పదా-
తులతోనొప్పుచు, నూలంబులనుగదలను
బిడ్డంబులను బ్రాసంబులనుదోమరంబుల

నుశనుస్సులనుగ త్రిగొడ్డల్ల నుగొడ్డల్ల ను
ధరిన్చి, మహాయుధంబులగిరిగిరింపు
చున్న, మహావీరులతోఁగూడి, కాంచనా-
లంకృతంబులగు ఘజంబులతోనొప్పుచు,
బాణంబులు సంధించిన ధనుస్సులుగలిగి,
రథంబులందలి చిలుగంటలు మ్రోయు,
గంధమాల్యంబుల యొక్కయు పీఠపా-
ణంబుగాఁ ద్రావఁబడిన మధ్యంబుయొ-
క్కయు వాసనలగుబాళించుచుఁ దెను
గాలివీచ, భయంకరంబయి, మహాశూ-
రులతోఁగూడినదై, మహామేఘంబుమా-
డిగఁజేయుచు, సంతయుఁ బొడనొ-
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త దృష్ట్వా బల మాయాంతం రాక్షసానాం సుదారుణమ్
సంచలాల స్థవంగానాం బల ముచ్చై నానాదవ. ౫౮

టీక॥ స్థవంగానాం = వాసరులయొ-
క్క; బలం = సైన్యము; ఆయాంతం =
వచ్చుచున్న; సుదారుణం = మిక్కిలి-
యుభయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రా-
క్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; బలం =
సైన్యమును; దృష్ట్వా = చూచి; సంచచా-

ల = మిక్కిలియుఁజలించెను. ఉచ్చైః =
గట్టిగా; ననాదవ = అఱచెను.
వాసరసైన్యము, భయంకరాకారం
బగు రాక్షస సేన వచ్చుటంజూచి, ఉచ్చై-
నాదంబున, గజేంద్రుడుఁగదలెను.
అని, తాత్పర్యము.

జతే నాప్లుత్యచ పున సైద్ధ్యం రక్షసాం మహాత్
అభ్యయా త్రప్త్యరి బలం పతంగాశవ పావకమ్. ౫౯

టీక॥ మహాత్ = గొప్పదగు; తత్ = ఆ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; బ

అ

లం=నైశ్యము; పునః=మఱియు; జనే
న=వేగముచేత; ఆప్లుశ్యవ=ఎగిరియు;
అనిబలంప్రతి=శత్రుబలమునుగూచి;
పతంఘాః=శలభములు; పావకమివ=
అగ్నిగూచివలె; అభ్యయాల=భో

యెను.

ఆరాక్షసులమహాసేనయు, వేగంబు
నడుముకుచు, శలభంబులు అగ్నిపైకిఁ
బోవునట్లు, వానిరసేనపైకిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తేమాం ఘజ పరామేశ్వ వ్యాన్యస్త పరిఘాశని

రాక్షసానాం బలం శ్రేష్ఠం ధూయస్తర మశోభత. ౬౦

టీక|| తేమాం = ఆరాక్షసులయొక్క చెడు.

కా ; ఘజపరామేశ్వవ్యాన్యస్తపరిఘా
శని=రాక్షసుల తాక్షులచేతఁ దుడు
వంబడియినపగురులునువద్రములు
నుగలదియు; శ్రేష్ఠం=ఉత్తమమునగు;
రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; బ
లం=సేన; ధూయస్తరం = మిగిలిన
యొందరికముగా; అశోభత=ప్రకాశిం

ఎవ్వమను ఆరాక్షసుల ఘజముల
యందు, రాక్షసిగుంటవలన, సాని
తెట్టుటవలన శత్రుకేంబకాశించుచుం
డు పరిఘములను వల్లాయుధంబులు
నుంగడియు శ్రమంబగునారాక్షససే
నయొంతయుంబ్రకాశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తక్రస్థస్తా ఇహాస్తేతు హారయోధ యయుత్సవః

తరు శైలై రభిఘ్నంతో మద్భిశ్చ నిశారరాజ్. ౬౧

టీక అభి=అంత; తక్ర=అప్పుడు; రువలె; తక్రతు=ఎగిరి.

హారయః=వానరులు; యయుత్సవః=
యుత్సవసేయిగోరువారలయు; తరు
శైలైః=వృక్షములచేతనుబద్ధముల
చేసెను; మద్భిశ్చ=పిడిగిల్ల చేతను; నిశా
రరాజ్=రాక్షసులను; అభిఘ్నంతః=
కొట్టుచు; ఉన్మత్తాఇక=పిచ్చిపట్టినవా

అంత, నప్పుడు, వానరులు, యుద్ధో
త్సవాలును, బిచ్చిపట్టినట్లు ఎగురు
చు, బద్ధులగుచేతను పిడిగిల్ల చేతను
రాక్షసులంబ్రహరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తథైవా పతతాం తేషాం కపీనా మసిభి శ్శితైః
శిరాంసి సహసా జహూః రాక్షసా భీమదశనాః. ౬౨

టీక॥ భీమదర్శనాః=భయంకరముల	సా=శిశుముస; జహూః=హరించిరి.
యినచూచుటగల; రాక్షసాః=రాక్షసు	భయంకరాకారులగు, నారాక్షసు
లు; తథైవ=అట్లే; అపతతాం=వచ్చు	లు, వానరులు తమపైఃవచ్చినంతనే వా
చున్న; తేషాం=ఆ; కపీనాం=వానరుల	రలశిశువులను, తీక్షణములగు భిక్షుల
యొక్క; శిరాంసి=తలలను; శ్శితైః=క	డే, దటాలున ఖండించిరి.
ఱకులమున; అసిభిః=కత్తులచేత; సహ	అని, తాత్పర్యము.

దశనై హృత కణ్ఠాశ్చ ముష్టిఃషీగ్రాణ మస్తకాః
శిలావ్రహర భగ్నాంగా విచేరు స్తత్ర రాక్షసాః. ౬౩

టీక॥ తత్ర=అయుద్ధమునందు; రా	అయుద్ధమునందు , రాక్షసులు,
క్షసాః=రాక్షసులు; దశనైః=పండ్ల	కొండలు వానరులచే గొట్టికేయఁబ
డేత; హృతకణ్ఠాశ్చ=హరింపఁబడిన	డిన చెవులుగలవారలును గొండలుబిడి
చెవులుగలవారలును ; ముష్టిఃషీగ్రాణ	టిపోటులచే బగులగొట్టఁబడిన తల
మస్తకాః=విడికిలిచే బగుల గొట్టఁబ	లుగలవారలును గొండలు శిలావ్రహ
డిన తలలుగలవారలును ; శిలావ్రహర	రంబుల విఱవఁబడిన యుద్ధయవములు
భగ్నాంగాః=టాశ్చచే గొట్టుటచే	గలవారలును, అయిరి.
తవిడిగిన యవయవములు గలవారలు	అని, తాత్పర్యము.
నై; విచేరు=తరిగిరి.	

తథైవాప్య పరే తేషాం కపీనా మభిలక్షితాః
ప్రథిరా నభతో జహ్ను రాక్షసానాం తరస్వినామ్. ౬౪

టీక॥ తథైవాపి=అట్లే; తేషాం=	తాః=ప్రసిద్ధులగువారలు; అపరే=మ
ఆ; కపీనాం=వానరులలో; అభిలక్ష	ికికొండలు; అభిరః=అంతటను; తర

<p>స్వీనాం= బలవంతులగు; రాక్షసా నాం=రాక్షసులలో; ప్రపరా= మి లియువీరులను; జఘ్నుః=వధించిరి. అట్లు, వానరోత్తములు, మఱికొంద</p>	<p>లు, బలవంతులగు రాక్షసులలోపలకు టులగువారలందెకరించిన వధించి చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తదైవాప్య పరే తేహం కపీనా మసిధి శ్చైః
హరివీరా న్నిజఘ్నుశ్చ ఘోరయాపా నికాచరాః. ౬౫

<p>టిక తదైవాపి=అట్లే; ఘోరయా పాః= భయంకరమయినయాకారము గల; నికాచరాః=రాక్షసులు; అపరే=</p>	<p>ధిః=కత్తులచేత; నిజఘ్నుశ్చ= వధించి రియు.</p>
<p>మఱికొందలు; తేహం=అ; కపీనాం=</p>	<p>అట్లే, భయంకరాకారులగు రాక్ష సులునుగొందలు, అవ్వానరులలోపేటు</p>
<p>వానరులలో; హరివీరా= వీరులయి</p>	<p>లగువీరులను, తట్టిభిక్షులయిచే, వధించి</p>
<p>నవానరులను; శ్చైః=కత్తులయిన; అని</p>	<p>చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>

ఘ్నంత మన్యం జఘానాన్యః పాశయంత మపాశయత్
గహమాణం జగహాన్యో దశంత మపరో దశత్ ౬౬

<p>టిక అన్యః = మఱియొకఁడు ;</p>	<p>కుచున్నవాని; అచశత్=కోపించెను.</p>
<p>ఘ్నంతం=కోట్టుచున్న ; అన్యం=మఱి</p>	<p>అయ్యుద్ధంబున, ఒకఁడు, తన్నుగొ</p>
<p>యొకని; జఘాన=కోట్టెను. పాశయం</p>	<p>ట్టచున్నవానిగొట్టెను; మఱియొకఁడు</p>
<p>తం=పడఁద్రోయుచున్నవాని; అపాశ</p>	<p>తన్నుబడఁద్రోయువానిం బడఁద్రోసె</p>
<p>యత్=పడఁద్రోసెను. అన్యః= మఱి</p>	<p>ను; మఱియొకఁడు తన్నుండించువాని</p>
<p>యొకఁడు; గహమాణం= నిందించు</p>	<p>నిందించెను; మఱియొకఁడు, తన్నుగొ</p>
<p>చున్నవాని; జగహాన్యో=నిందించెను. అ</p>	<p>కకువానిగొట్టిపెట్టెను.</p>
<p>పరో=మఱియొకఁడు; దశంతం=కోటు</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

దహీశ్యన్యో దహాశ్యన్యో దహామి త్యహః త్రయః

కింక్లశయసి తిష్ఠేతి తత్రాన్యోన్యం బభాషిరే. ౬౭

టీక|| అన్యః=మఱియొకఁడు; పీఠే=పలికిరి.
 హీని=ఇవ్వనియు; అన్యః = మఱియొకఁడు; దదాతి(ఇతి)=ఇచ్చుచున్నవాఁడనియు; అపరఃపునః= మఱియొకఁడును; దదామీని= ఇచ్చుచున్నాననియు; కిం=ఎందుకు; క్లశయసి= శ్రమపెట్టుకొనుచున్నావు? తిష్ఠ=నిలువుము; ఇతి=అనియు; తత్ర=ఆయుద్ధమునందు; అన్యోన్యః=ఒకఁడొకఁడగుచు; బభాషిరే=బాసించుచు; ఒకఁడు, “నన్నుఁగొట్టు” మనియు, మఱియొకఁడు, “ఇదిగోకొట్టుచున్నాఁ” డనియు, మఱియొకఁడు “ఇదిగోకొట్టె” ద”ననియు, మఱియొకఁడు “ఇట్లందుకు” కష్టపడెదవు? నాయెదుటనిలు”వనియు, నిట్లు, ఆయుద్ధంబున, ఒకరితోనొకరు, ఏరాలాపంబులాడిరి. అని, తాత్పర్యము.

విప్రలంబిత వస్త్రంచ విముక్తవచాయథమ్
 సముద్యత మహాప్రాసం యప్తిశూలాసి సంకులమ్. ౬౮
 పావతత మహారాద్రం యుద్ధం వానరరక్షసామ్

టీక|| వానరరక్షసాం=వానరరాక్షసలయొక్క; యుద్ధం=పోరు; విప్రలంబితవస్త్రంచ= చేలికాడువస్త్రములు గలుగునట్లుగాను; విముక్తవచాయథం= విడువఁబడినకవచములు గలయుద్ధములునుగలుగునట్లుగాను; సముద్యత మహాప్రాసం= పట్టఁబడినగొప్పయీటెలు గలుగునట్లుగాను; యప్తిశూలాసిసంకులం = యిట్టులతోనుశూలములతోనుకొనఁగఁగలముగాను; మహాప్రాసం = మహాభయంకరముగాను; పావతత=జరిగెను. అప్పుడు, వానరరాక్షసలు, కట్టువస్త్రములువీడవేసికవచంబులునుదొలగఁగఁ జేయాయుధంబులు జాతిపడఁచానయప్తిశూలభిక్షంబులతో యుద్ధంబునయఁబోరుఁగఁబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

వానరా దశ సప్తతి రాక్షసా జన్మరాహవే. ౬౯
 రాక్షసా దశసప్తతి వానరాశ్చ భృపాతయౌ

టికా||అహాశేయోద్ధమునందు; రా
క్షసాః=రాక్షసులు; వానరాశ్=వాన
రులను;దశ=పదిమందిని;సప్త=ఏడుగు
రను;ఇతి=ఇట్లు;జమ్నుః=వర్షించిరి. వా
నరాశ్చ=వానరులును;రాక్షసాశ్=రా
క్షసులను;దశ=పదిమందిని;సప్త=ఏడు
గురును;ఇతి=ఇట్లు; అభ్యపాతయశ్=

పక్షాద్రోసిరి.

అయోద్ధమునందు, రాక్షసులు, వా
నరులను, పదుగురును, ఏడుగురును, ఇట్లు,
వర్షించివుచ్చిరి; అట్లు, వానగుళును, రా
క్షసులను, ఏడుగురును, ఏడుగురును, వర్ష
ించివుచ్చిరి. అని, శాస్త్ర్యము.

పస)స్త కేశవననం విధ్యస్త కవచ ధ్వజమ్. ౭౦

బలం రాక్షస మాలంబ్య వానరాః పర్యవారయశ్

టికా||వానరాః=వానరులు; విస్త్రస్త=వీడ్చించిరి.

కేశవననం=వీడిన వెండ్రుకలను వస్త్ర
ములునుగలదియు ; విధ్యస్త=వచస్స
జం=నశించినకవచములును పెక్కెమ
లునుగలదియునగు; రాక్షసం= రాక్షస
సంబంధియగు; బలం=సైన్యమును; అలం
బ్య=ఆశ్రయించి; పర్యవారయశ్=పరి

తలవెండ్రుకలవీడినస్త్రములు దా
లని, కవచములని శిస్తుంబులయి ధ్వజ
ములు భగ్నంబులయి కలశనొందియు
న్న రాక్షససేనను , వానరులుచుట్టుము
ట్టిరి. అని, శాస్త్ర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయదే, అదికాశ్యే,

యోద్ధకాండే, పంచన ప్రతిపదాంతరీక్షికాం.

ఇది, సప్తాధికము.

ఇది, పరమాధికాంతరీక్షికాశ్యానంబున, శ్రీమద్రామాయసౌంధ్య

శ్యాశ్యానంబునందు, యోద్ధకాండ పంచన ప్రతిపదాంతరీక్షికాం

ముగిసినది.

శ్రీ

వట్న పుతితమనర్గ ప్రారంభః.

ప్రవృత్తే సంకులే తస్మిన్ ఘోరే వీరజనక్షయే
అంగదః కంపనం వీర మానసాద రణోత్సుకః. ౧

టీక సంకులే = నిరంతరమయిన;	సాద=సమీపించెను.
ఘోరే=భయంకరమయిన; తస్మిన్ =	అట్లునిరంతరముగా ననేకవీరులన
ఆ;వీరజనక్షయే=వీరులగుజనులనాశ	శిలపః శేయునట్టిభయంకరమయినయు
ము;ప్రవృత్తే=జరుగుచుండగా; రణో	ద్ధంబగుటయు, యుద్ధోత్సాహంబున,
త్సుకః=యుద్ధమునందుత్సాహముగల;	నంగదుండు,వీరుడగుకంపనునిమీడికిఁ
అంగదః=అంగదుండు; వీరం=పరాక్ర	బోయెను.అని,తాత్పర్యము.
మవంతుడగు;కంపనం=కంపనున;అన	

అహూయ సోం గదం కోపా త్రాడయామాన వేగితః
గదయా కంపనఃపూర్వం నచచాల భృశాహతః. ౨

టీక సో=ఆ;కంపనః=కంపనుండు;	దైఃచచాల=చలించెను.
అంగదం=అంగదుని; అహూయ=పిలి	ఆకంఠుండు,కోపంబున, మహావే
చి;కోపాహ=కోపమువలన; వేగితః=	గుండై, యంగదునిరమ్మరమ్మనిపిలిచి,
వేగముగలవాడై; పూర్వం=ముందు;	ముందతనిగదచేఁబ్రకరింప, నయ్యంగ
గదయా=గదచేత; తాడయామాన=	దుండును,అదెల్లచేచిడితుండై, మూ
కొట్టెను;సః=ఆయంగదుండు; భృశా	చ్ఛిలైన.అని,తాత్పర్యము.
హతః = మిక్కిలియుఁగొట్టబడినవాఁ	

ససంక్షాం ప్రాప్య తేజస్వీ చిత్రేప శిఖరం గిరేః
అదితశ్చ ప్రహరేణ కంపనః పుతితోమవి. ౩

౧౪౨ ప్రతిపదాంతరటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

౧౪౨

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరాకృమముగల; సః = ఆయంగదుడు; సంక్షాం = తెలివిన; సావ్య = పొంది; గిరే = పర్వతముయొక్క; శిఖరం = శృంగమును; చిక్షేప = వేసెను. కంపనః = కంపనుడు; ప్రహరేణ = దెబ్బచేత; అదితశ్చ = పీడితుండునై; ఘవి = నలయందు;	పతితః = పడెను. మహాపరాక్రమ కాలిగగు సంగదుడు, అంతం దెలిపొంది, ఒకపర్వతశిఖరంబుఁ బెరించి, కంపనుపై నేయి, నతండు, మృతుండై, నలలగులెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతస్తు కంపనం దృష్ట్వా శోణితాక్షోహతం రణే రథేనాభ్యపతన్మిప్రం తత్రాంగద మధీవత్. ౪

టీక॥ తతస్తు = అంతను; శోణితాక్షః = శోణితాక్షుడు; రణే = యుద్ధమునందు; హతం = చంపబడిన; కంపనం = కంపనుని; దృష్ట్వా = చూచి; తత్ర = అప్పుడు; అధీవత్ = భయములేనట్లుగా; అంగదం = అంగదునిగూచిక; మిప్రం = శీఘ్రముగా; రథేన = రథముచేత; అభ్య	పతతః = పరుగెత్తెను. అంత, శోణితాక్షుండు, కంపనుండు యుద్ధమున హతుండగుటంబొచ్చి, నిభానము. బుగా, సంగదునిమీదికి, రథంబుఁబోలించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సోంగదం నిశితై ర్బాలై స్తదావివ్యాధ చేతః శరీరదారణై స్తీక్తైః కాలాగ్ని సమవిగ్రహైః. ౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆశోణితాక్షుడు; చేతః = చేతముగలవాడై, శరీరదారణైః = దేహమును భరించునవియు; తీక్తైః = కఠినులయినవియు; కాలాగ్ని సమవిగ్రహైః = ప్రాయశముగలవియునగు; నిశితైః = భయంకరములయిన; బాలైః = బాలములచేత; అంగదం = అంగదుని; వివ్యాధః = కొట్టెను. అప్పుడు, శోణితాక్షుండు, మహావేగంబున, శరీరభేదనంబును సత్కర్మము	
---	--

లును ప్రలయకాలానల సమానంబులు బలశేనంగదునింబ్రహ్మాంచెను.
ను మహాభయంకరంబులునగు బాణం అని, తాత్పర్యము.

ఘోరఘోరప్రే నారాచై ర్వత్సదంతై శిలీమఘైః
కణిశశ్శ్య విపారైశ్చ బహుభిః శిలైశ్చరైః. ౬
అంగదః ప్రతివిధాంగో వాల్మీకీః ప్రతాపవాన్
ధనుర్గ్రంథం బాణాన్ మమదన్ తరసాబలి. ౭

టీక॥ వాల్మీకీః=వాల్మీకిగ్రంథాంగం
దును ; ప్రతాపవాన్=అధికమయిన
పరాక్రమముగలవాఁడును ; బలి=అధి
కమయినబలముగలవాఁడునగు ; అంగ
దః=అంగదుఁడు ; ఘోరఘోరప్రేః =
మంగలిక త్రివంటి బాణములచేతను అ
ధ్వంసప్రాకారబాణములచేతను; నా
రాచైః= అంశయునినుపవైసబాణము
లచేతను; వత్సదంతైః=దూడయొక్క
దంతములవంటి బాణములచేతను; శిలీ
మఘైః=కంకపక్షియొక్కవంటిముఖ
ములుగలబాణములచేతను; కణిశశ్శ్య
విపారైశ్చ=రెండుప్రక్కలను జెవులు
గలబాణములచేతను, సగముభినుపవై
సబాణములచేతను గన్నేటియాకు కొ
నవంటిబాణములచేతను; బహుభిః =
పెక్కులయిన; శిలైః=కఱకులయి
న; శరైః=బాణములచేతను ; ప్రతివి

ధాంగం= కొట్టబడినయవయవములు
గలవాఁడై; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయిన; ధ
నుః=ధనుస్సును; రథం=రథమును; బా
ణాన్=బాణములను; మమదన్ = మ
రించెను.

వాల్మీకిమామందును మహాపరాక్ర
మశాలియు మహాబలండునగు నంగ
దుఁడు, శోణితాఘోరప్రయోగించిన
మంగలిక త్రివంటిబాణంబులచేతను అ
ధ్వంసప్రాకారబాణంబులచేతను అం
తయునినుమగోజేయబడిన బాణంబు
లచేతను వత్సంశాకారబాణంబులచే
తనుకంకపక్షియొక్క బాణంబులచేతను
సగముపావ్యంబుల గణంబులగు
లబాణంబులచేతను సగముభినుమతో
జేయబడిన బాణంబులచేతను గరవీర
ప్రతాగ్రసదృశంబులచేతను వాటియం
పెక్కుకఱకు బాణంబులచేతను చాడి

౧౪౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

జ్ఞ

తుండై, అశోణితాత్మనియు తమంబగు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
ధనుస్సును రథంబునుబాణంబులనునుగ్గు

శోణితాత్మ స్తతః షీప్ర మసిచర్మ సమాదదే
ఉత్పపాత దివం కృద్ధో వేగవా సవిచారయక్. ౮

టీక తతః=అంత ; శోణితాత్మః=	ఉత్పపాత=ఎగిరినను
శోణితాత్మః=దుఃఖిప్రం=శీఘ్రముగా;	అంత, శోణితాత్మండు , కపితుం
అసిచర్మ=వాలునువలుకను; అదదే=	దైవాలునుబాణంబుంగొని, యెంతమా
గ్రహించెను. క్రుద్ధః= కోపించినవాఁ	త్రమువిచారముసేయక, మహావేగంబు
డై, వేగవాక్ = అధికమయినవేగము	ననాకాశంబునకు, ఎగిరినను.
గలవాడై; అవిచారయక్= విచారించ	అని, తాత్పర్యము.
నవాడై; దివం= ఆకాశమునుగూర్చి;	

తం షీప్రతర మాపుత్య పరామృశ్యాం గదో బలి
కరేణ తస్య తం ఖడ్గం సమాచ్ఛిద్య ననాదయ. ౯

టీక బలి=అధికమయినబలముగల;	దయ=అబలయైన.
అంగదః=అంగదుడు; షీప్రతరం=మి	మహాబలంబగుసంగదుండు, అత
క్రొలియుశీఘ్రముగా; అపుత్య= ఎగిరి;	వికన్ననధిక వేగంబుననాకాశంబునకుదగ్గ
తం=అశోణితాత్మని; పరామృశ్య=ప	మించి, యాశోణితాత్మనిం బట్టుకొని,
ట్టుకొని; కరేణ=చేంచేత; తస్య = ఆ	యాతని చేతమహాఖడ్గంబునొడిసి పెట్టి
శోణితాత్మనియొక్క; తం=అ; ఖడ్గం=	కొని, సింహనాదంబుగావించెను.
కత్తిని; సమాచ్ఛిద్య=పెట్టికొని; ననా	అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం సఫలకే ఖడ్గం నిజఘాన తతోంగదః
యజ్ఞోపవీతవ చైస్సం చిశ్చేద కపికుంజరః. ౧౦

టీక|| తనః=అంత; అంగదః=అంగదుడు; తస్య= అశోణితాత్మనియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫౫

స ౩౬

శ్లో

శ్లో

అంసఫలకే=పలకవంటిభుజమునందు; ద=నటకెను.

ఖడ్గం=కత్తిని; నిజఘానం=కొట్టెను. కపి
కుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుడగు నంగదుఁ
డు; ఏనం=ఈకోటితాక్షుని; యజ్ఞోప
వీతవచ్చ-యజ్ఞోపవీతమువలెను; చిచ్ఛే

అంత, వానరోత్తమఁడగునంగదుం
డు, అకోటితాక్షునిభుజశిఖరంబున, ఖ
డ్గంబుచే, యజ్ఞోపవీతంబులాగున చేదిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రగృహ్య మహాఖడ్గం వినద్యచ పునఃపునః

వాల్మీకిభి దుద్రావ రణశీషే పరానరీ. ౧౧

టీక||వాల్మీకిః=వాల్మీకిమారుడగు గ్రామము.

గునంగదుఁడు; రణశీషే=యుద్ధాగ్ర
మునందు; తం=ఆ; మహాఖడ్గం= గొప్ప
కత్తిని; ప్రగృహ్య= గ్రహించి; పునఃపు
నః= మాటిమాటికి; వినద్యచ= అతిచి
య్య; అపరా= ఇతరులయిన; అరీ=
శత్రువులను గూచి; అభిదుద్రావ= ప

వాల్మీకిమారుడగు నంగదుండు, అ
మహాఖడ్గంబుగ్రహించి, మాటిమా
టికి సింహనాదంబులు సేయుచు, యు
ద్ధంబున, నితరతాక్షులపైకిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

అయసీంతు గదాం వీరః ప్రగృహ్య కనకాంగదః

కోటితాక్ష స్సమావిధ్య తమేవా సుపపాతమా. ౧౨

టీక||కనకాంగదః = బంగారుబా
హువురులుగలవాఁడును; వీరః= పరా
క్రమవంతుఁడునగు; కోటితాక్షుఁడు=
కోటితాక్షుఁడును; అయసీం= ఇనుప
చైన; గదాం=గదను; ప్రగృహ్య= గ్ర
హించి; సమావిధ్య=త్రిప్పి; తమేవ= అ
యంగదునే; అసుపపాత= వెంటించె

ను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థం
ము).

బంగారు బాహువురులు ధరించి
యిండు వీరుండగు కోటితాక్షుండును,
ఇనుపగదనుగ్రహించి గిరిగిరిం ద్రిప్ప
చు, నాయంగదుని వెంటించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘ సహితో వీరో యూపాక్షస్తు తతోబలీ
రథేనా భియయా క్రుద్ధో వాలిపుత్రం మహాబలమ్. ౧౩

టీక॥ తతో=అంత; బలీ=బలవంతుం	చిః; అభియయా=పోయెను.
దనుఃపీఠః = పరాక్రమశాలియయిన;	అంత, బలవంతుడును బరాక్రమశా
యూపాక్షస్తు= యూపాక్షుండును;	లియునగు యూపాక్షుండు , కుపితుం
క్రుద్ధః=కుపితుండై; ప్రజంఘసహితః=	డై, ప్రజంఘుండుతోద్బడ, మహాబలశా
ప్రజంఘునితోఁగూడినవాడై; రథేన=	లియును నంగదునిపై రథంబుతోలించె
రథముచేత; మహాబలం= అధికమయిన	ను. అని, తాత్పర్యమ-
బలముగల; వాలిపుత్రం= అంగదునిగూ	

తయోర్భుధ్యే కపిశ్రేష్ఠ శోణితాక్ష ప్రజంఘయోః
విశాఖయో ర్భుధ్యతః పూర్ణచంద్ర ఇవాభవత్. ౧౪

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుండగు	దువలె; అభవత్=ఉండెను.
నంగదుఁడు; తయోః=ఆ; శోణితాక్ష	వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుఁడు, అశో
ప్రజంఘయోః= శోణితాక్షునియొక్క	ణితాక్షప్రజంఘులనడుమ , విశాఖాన
యుఁబ్రజంఘునియొక్కయు ; మధ్యే=	క్షేత్రముల రెండింటినడుమనుండు పూ
నడుమ; విశాఖయోః= విశాఖాక్షత్ర	ర్ణచంద్రునిభంగిచేబరినైను.
ములయొక్క; మధ్యగతః= నడుమనొం	అని, తాత్పర్యము.
దిన ; పూర్ణచంద్రఇవ=నిండుచంద్రు	

అంగదం పరిరక్షితౌ మైందో ద్వివిదవీచ
తస్య తస్థతు రభ్యాశే పరస్పర దిదృశ్చయౌ. ౧౫

టీక॥ మైందః=మైందుఁడును; ద్వివి	యి ; పరస్పరదిదృశ్చయౌ=ఒందొరుల
దవీచ=ద్వివిదుఁడును; అంగదం=అం	గుజుడనిచ్చుచేత; తస్య=ఆయంగదుని
గదుని; పరిరక్షితౌ = రక్షించువారల	యొక్క; అభ్యాశే=సహిషణునందు ;

తస్మత్తుః=నిలిచిరి.

మైందుండును ద్వివిడుండను, అం
గదునిరక్షణార్థమయి, యుద్ధము సే

యఃగోరి, యంగమనసమీపంబున నిలి
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభిషేతు ర్మహాకాయాః ప్రతియత్తా మహాబలాః

రాక్షసా వానరాః రోషా దసిచర్మ గదాధరాః. ౧౬

టీక॥ మహాకాయాః= గొప్పదేహ
ముగలవారలును; మహాబలాః= అధిక
మయినబలముగలవారలునగు; రాక్ష
సాః=రాక్షసులు; ప్రతియత్తాః=సన్న
ద్ధులయి; అసిచర్మగదాధరాః= వా
లునుదాలును గదలనుధరించిన వారల
యి; రోషాత్=కోపమువలన; వాన

రాః=వానరులనుగూర్చి; అభిషేతుః=
పోయిరి.

భయంకరాకారులును మహాబల
శాలులునగునారాక్షసులు, యుద్ధసన్న
ద్ధులయి, కత్తులను దాలులను గదలను
దాల్చి, మహారోషంబున, వానరులపై
కదలిరి. అని, తాత్పర్యము.

త్రయాణాం వానరేంద్రాణాం త్రిభీ రాక్షసపుంగవైః

సంసక్తానాం మహద్భుద్ధ మథవ రోమహర్షణమ్. ౧౭

టీక॥ వానరేంద్రాణాం= వానరో
త్తములు; త్రయాణాం= మువ్వురును;
త్రిభీః=మువ్వురయిన; రాక్షసపుంగ
వైః= రాక్షసశ్రేష్ఠులతో; సంసక్తా
వాం=చేరినవారలుకాఁగా; రోమహ
ర్షణం = వెండ్రుకలను గగుపాటు
నొందునట్లుచేయునట్టి; మహత్= గొ
ప్పదగు; యుద్ధం=పోరు; అథవల్=అ

య్యెను.

అంగద ద్వివిదమైందులు మువ్వురు
వానరోత్తములును, బ్రహంశుయూ
పాక్షతోటిరాక్షసులమువ్వురి రాక్షసుల
తోనుండలపడ, నప్పుడు, రోమహర్షణ
ంబగుమహాయుద్ధంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు వృత్తా నమాదాయ సంప్రచిక్షిపు రాహవే

గళహ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము:

స ౭౬

ఖడ్గేన ప్రతిచిచ్ఛేద తాఁ ప్రజంఘా మహాబలః. ౧౮

టిక తేమ=అవానరులును ; ఆహ	చిచ్ఛేద=నశితము.
నే=యుద్ధమునందు ; వృత్తా=చెల్ల	అవానరులు, యుద్ధంబున, రాక్షసుల
ను; సమానీయ=తెచ్చి; సంప్రచిక్షిత్రి=	నై, వృక్షంబులం దెచ్చి వేయి, మహాబల
వేసిరి. మహాబలః=అధికమయినబలము	కలియగల ప్రజంఘుండు, ఖడ్గంబుననా
గల; ప్రజంఘు=ప్రజంఘుండు; తాఁ=	వృక్షంబుల భేదించెను.
ఆవృక్షములను; ఖడ్గేన=కత్తిచేత; ప్రతి	అని, తాత్పర్యము.

రథా నశ్వాః ద్రుప్తైశ్చైతే స్తే ప్రచిక్షువు రాహవే
శరాః ప్రతిచిచ్ఛేద తాఁ యూపాత్మ నిశాచరః. ౧౯

టిక తే=అవానరులు; ద్రుప్తై=వృ	చేత; ప్రతిచిచ్ఛేద=నశితము.
క్షములచేతను; శైతై=పర్వతములచే	అవానరులు, యుద్ధంబున రథాశ్వం
తను; రథాఁ=రథములను; అశ్వాఁ=	బులనై, వృక్షంబులను బర్వతంబులను వే
గుట్టములను; ప్రచిక్షిత్రి=వేసిరి. యూ	యి, యూపాత్మండు రాగసమూహం
పాత్మః=యూపాత్మండును; నిశాచరః=	బుల, వానినివారిం చెను.
రాక్షసుండు; తాఁ= ఆవృక్షపర్వతము	అని, తాత్పర్యము.
లను; శరాః= రాగసమూహముల	

సృష్ట్యా ద్వివిధ సైందాభ్యాం దుగ్రీమా నశ్చాప్య ఏవైవా
బభంజ గదయా మశ్యే శోడితాత్మః ప్రతాపవాః. ౨౦

టిక ఏవైవా= అధికమయినబలము	వివిధ; సృష్ట్యా= వివిధబలము ; ద్రు
ముగలవాఁడును; ప్రతాపవాఁ=పరా	మాఁ=వృక్షములను; మశ్యే= నశుమ
క్రమవంతుండునగు; శోడితాత్మః=శోడి	ను; గదయా=గదచేత; బభంజ= విడి
తాత్మఁడు; ద్వివిధ సైందాభ్యాం= ద్వివి	దెను.
దుగ్రీమచేతను సైందునిచేతను; శ్చాప్య=	బలవంతుండును బరాక్రమకారియు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౮

స ౭౬

నగుశోణితాక్షుండు, మైంద్వివిదులు | నమన, భంజించివై చెను.
ప్రయోగించినవృక్షంబులను, గదచే, న | అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య విభులం భద్రం పరమమకస్కృతనమ్
ప్రజంఘా వాలిపుత్రాయ అభిదుద్రావ వేగితః. ౨౧

టీక|| ప్రజంఘః=ప్రజంఘుండ; పర | కు; అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.
మగ్నస్కృతనం=శత్రువులజీవస్థానము | ప్రజంఘుండు, శత్రువర్మస్థానంబు
లభించునట్టి; విభులం=పెద్దదైవ; భ | లభించునట్టిమహాభద్రంబుబట్టుకొని,
ద్దం=కత్తిని; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వేగి | మహావేగంబున, వాలికుమారుడగునం
తః=వేగముగలవాడై; వాలిపుత్రా | గునిపైకిఁబోయెను.
య=వాలికుమారుడగునంగడుకొని | అని, తాత్పర్యము.

తమభ్యాశగతం దృష్ట్వా వానశేంద్రో మహాబలః
అజఘానా శ్వకజేన ద్రుమేదాః కిల ద్దదా. ౨౨

టీక|| మహాబలః=అధికమయినబల | ఇనుపద్రుమను; ద్రుమేదా=చెట్టుచేత; అ
ముగలవాఁడును; అశిబలః = అధికమ | జఘాన=కొట్టెను.
యినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; వాన | మహాబలపరాక్రమశాలియగువాన
శేంద్రః = వానరశ్రేష్ఠుడగునయంగ | రశ్రేష్ఠుడంగుండు, అప్పుడా ప్రజం
దుండు; తదా=అప్పుడు; అభ్యాశగ | ఘుంబులైనపైకివచ్చటంబుచి, ఇనుమ
తం=సమీపమునొందిన; తల=అనఘ | ద్విశిష్టతోనతఁగొట్టెను.
ఘుని; దృష్ట్వా=చూచి; అశ్వకజేన | అని, తాత్పర్యము.

చాపం చాగ్ర సనిశ్చ్రీంశ మాజఘాన సమప్తినా
వాలిపుత్రస్య ఘాతేన సపచాత క్షతా వసిః. ౨౩

టీక|| సః=ఆయుగదండము; అగ్ర=ఈప్రజంఘునియొక్క; సనిశ్చ్రీంశం=శ

ఇ

ని

నితోఁగూడిన; బాహుంచ=చేరిండు.
 ద; మష్టిరా=పిడికిలిచేత; అజఘాన=
 కొట్టెను. వాలిపుత్రస్య = వాలికుమారుడగునంగదునియొక్క; ఘాతేన=చెట్టచేత; సః=ఆ; అసిః=శిర్షము; షి
 తా=నేలయందు; పపాత=పడెను.

అయిందుందు, సుఖియుశిర్షము
 తోఁగూడినద్రజుఁమునిభుజంబును విడికి
 బంబొడిచి; నాచెట్టకు, శిర్షముతేనెఘ
 జంబుననుడిచాడేనేలంచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా పరితం ధూమా శిర్ష ముగ్ధులనన్విభవ్
 ముష్టిం సంవర్తయామాస వజ్రకల్పం మహాబలిః. ౭౭

టీక|| మహాబలిః=అధికమయినబలముగలప్రజఁఘుఁడు ; ధూమా=నేలయందు; పరితం=పడిన ; ఉత్పలనస్మి
 భం=(నల్లి)కలువతో సమానమయిన; శం=ఆ; విర్గం=కత్తిరి; దృష్ట్వా=చూచి; వజ్రకల్పం = వజ్రముతోసమానము

యిన; మష్టిం=పిడికిలి; సంవర్తయామాస=మడిచెను.
 మహాబలిచంద్రద్రజంఘుఁడు, నల్లికలువకొండవంటికొరిగలశిర్షము నేలంబుపటచూచి, వజ్రసమానంబగు పిడికినేలవలించెను. అని, తాత్పర్యము.

అలాటే స మహావీర్య మంగదం వాసో వికాశిమ్
 అజఘాన మహావేదా స్వమహానాథం దూరిత హః. ౭౮

టీక|| మహావేదాః=అధికమయినమహాపరాక్రమముగల; సః=ఆద్రజంఘుఁడు; మహావీర్యం=అధికమయినపరాక్రమముగల; వాసోవికాశం=వాసవికాశముండగ; అంగదం=అంగదుని; అలాటే=నాసటియందు; అజఘాన=కొట్టెను. సః=ఆయంగదుఁడు; మహానాథం=స్వల్పకాలము; దూరిత=దలించె

ను. "హః" అనునదిపాదపురితార్థము.
 మహాపరాక్రమంగదును నాప్రజంఘుఁడు, మహావీర్యుడయినవాసరశ్రేష్ఠునంగదుని అలాటయినహామవ, దలించి, కొండెము, మూర్చిల్లెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ఇ

ని

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౪౩౦

స ౭౬

స సంజ్ఞాం ప్రాప్య తేజస్వీ వాలిపుత్రః ప్రతాపవాక్
ప్రజంఘస్య శిరః కాయా త్థక్తే నాపాతయ త్త్వితా. ౭౬

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినకాం	డి; త్త్వితా = నేలయందు; అపాతయత్ =
తిగల; ప్రతాపవాక్ = పరాక్రమవం	పడవేసెను.
తుండగు; సః = ఆ; వాలిపుత్రః = వాలికు	మహాతేజాండును మహావీరుడును
మారుండైనయంగదుండు; సంజ్ఞాం = తే	గునాయంగదుండు, అంగగొంతవడికి
లివిని; ప్రాప్య = పొంది; త్థక్తే = కత్తిచే	దెలివొంది ఖడ్గంబుచే, ప్రజంఘుని శిరస్సు
తః ప్రజంఘస్య = ప్రజంఘునియొక్క; శి	ను నేలండాల్ల నేసెను.
రః = శలను; కాయాత్ = దేహముననుం	అని, తాత్పర్యము.

స యూపాక్షో శ్రుపూర్వాః పితృవ్యే సహతే రణే
అవరుహ్య రథా త్త్విత్రం త్తేజేషుః క్షణమాదదే. ౭౭

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; పితృ	మననుండి; అవరుహ్య = దిగి; క్షణం = క
వ్యే = పినతండ్రి యగు ప్రజంఘుండు; స	గ్నిః; ఆదదే = గ్రహించెను.
హతే = వధింపబడినవాడగుచుండు	యుద్ధమునందు, రణవివేకండ్రి ప్ర
గా; సః = ఆ; యూపాక్షః = యూపా	జంఘుండును హతుండగుటంబుచి, కన్న
క్షుండు; అశ్రుపూర్వాః = పల్లవో	లుండంగన్నట్లు గాముకము, బాణంబుల
సిండినకన్నులుగలవాడై; త్తేజేషుః = న	న్నియు ముగియుటంబే, శత్రుంబునర
శించిన బాణములుగలవాడై, కావున	థంబుననుండి క్షి, క్షణంబున రుచెను.
నే; త్త్విత్రం = శత్రుముగా; రథాత్ = రథ	అని, తాత్పర్యము.

స మాపతంతం సంప్రేక్ష్య యూపాక్షం ద్వివిధ స్తవ్త్వే
అజఘా నోరసి క్రద్ధో జిగ్రాహ చ బలా దృశీ. ౭౮

టీక॥ బలః = అధికమయినబలముగల;	యూపాక్షుని; సంప్రేక్ష్య = చూచి; క్రు
ద్వివిధః = ద్వివిధుండు; ఆపతంతం = వ	ద్ధః = కోపించినవాడై; త్వరే = నేగిర
చ్చుచున్న; తం = ఆ; యూపాక్షం =	పడుచు; ఉదాసి = తొమ్మునందు; అజఘా

౧౪౯౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

స=కొట్టెను. బలాత్=బలాత్ గాను
వలన; బలాత్ గా హ=వట్టుకొనెను.
బలవంతుడగుచ్చివిదుండు, యూ
పాము. దువచ్చుటలజూచి, క్రద్ధుడై,

వెగలము. నల్లకొట్టెనుంజుటచి, బలా
త్ గారించువలనవట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

శృంగీశు భ్రాతరు ర్ద్రస్యా శోణితాక్షో మహాబలిః
అజఘాన గదాగ్రేణ వచసః స్వవితం తపోః ౩౯

టీకాతాత్పర్య=అంత; మహాబలిః=అది
కమయినబలముగల; శోణితాక్షః=శో
ణితాక్షుండ; శృంగీశు=వట్టుకొనబ
డిన; భ్రాతరు=నోరుట్టువన; ర్ద్ర
స్యా=యూచి; స్వవితం=స్వవితము; గదా
గ్రేణ=గదాగ్రమున; వచసః=వచనము

అని స్మరండు; అజఘాన=కొట్టెను.
అంత, మహాబలిశాలి గనుశోణితా
క్షుండు, నన్నును వట్టుకొనబడుటచి,
నోరుచున, గదాగ్ర, స్వవితము; అని
అని స్మరము. అని, తాత్పర్యము.

స గదాగ్రహత స్తేన చిరాలవ మహాబలిః
ఉద్యతాంత తన ప్రత్య జహా స్వవితో గదాత్. ౩౯

టీకామహాబలిః= అధికమయినబల
ముగలవాఁడ=అర్హునిడుండ; తేన=అశో
ణితాక్షుండచేత; గదాగ్రహతః=గదాగ్ర
గొట్టుటచేతవాడై; చిరాలవ=చిరాల
బలంబుండ. స్వవితం=స్వవితము; త
న=చిరాల; ఉద్యతాంత=ఎత్తబడిన;
ప్రత్య=అశోణితాక్షునియొక్క; గ

దాంతగదాని; బలవంతుడగుచేసి.
మహాబలిశుని చ్చివిదుండు, శోణి
తాక్షుండచేతను కెంతయు బలించి
వజల నాశోణితాక్షుండు గొట్టుకొన
బడుటయు, దానినొకటి కెట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్మిన్నంతరే ఏవో మైత్రో వానరయూధవః
యూపామిం తాదయామాస తేవో రసి ఏర్హవాక్. ౩౯

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౧౪౩

స ౭౬

టీక॥ ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతః = మ
భ్యమునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియు
ను; వీర్యవాన్ = అధికమయిన బలముగ
లవాడునగు; వానరయూథపః = వాన
రసమూహమున బాలించునట్టి ; మైం
దః = మైందుడు; యూపాక్షం = యూ
పాక్షుని; ఉరసి = తొమ్మనందు ; తే

న = అజచేతిచేత; తాడయామాస = కొ
ట్టెను.
ఇంతలో, మహాబలపరాక్రమశాలి
యగు మైందుండను వానరయూథపుం
డు, యూపాక్షునితోమ్మన నజచేతం
గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తా శోణితాక్ష యూపాక్షౌ స్థవంగాభ్యాం తరస్సివౌ
చక్రతు స్సమరే తీవ్ర మాకషో త్పాటనం భృశమ్. ౩౨

టీక॥ తరస్సివౌ = బలవంతులగు; చేసిరి.
తౌ = అ; శోణితాక్షయూపాక్షౌ = శో
ణితాక్షుండును యూపాక్షుండును; స్థ
వంగాభ్యాం = మైందద్వివిదులతో; సమ
రే = యుద్ధమునందు; భృశం = మిక్కిలి
యు; తీవ్రం = తీవ్రముగా; ఆకషోత్సా
టనం = లాగుటనుగొట్టుటను; చక్రతుః =

బలవంతులగు నాశోణితాక్షయూ
పాక్షులు, అయుద్ధంబున మైందద్వో
దులతో దలపడి , యొకరి నొకరు
లాగుకొనుచు గొట్టుకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ద్వివిద శ్శోణితాక్షంతు విదదార నస్తై ముఖే
నిష్ఠిషేషచ వేగేన త్తతావా విధ్య విర్యవాన్. ౩౩

టీక॥ విర్యవాన్ = పరాక్రమవం
తుండగు; ద్వివిదను = ద్వివిదుఁడు; శోణి
తాక్షంతు = శోణితాక్షుని; ముఖే = ముఖ
మునందు; నస్తై = గోల్ల చేత; విదదా
ర = చీల్చెను. వేగేన = వేగముచేత; త్త
తా = నేలయందు ; అవిధ్య = కొట్టి; నిష్ఠి

షేషః = పిరికెను.
పరాక్రమవంతుండగుద్వివిదుండు,
గోల్ల చేశోణితాక్షునిముఖంబంతయుఁ
జీల్చి, వేగంబుననేలపైఁగొట్టి, యత
నిదహమంతయుఁ బిసికి ముద్దగావించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

॥

॥

యూపాక్షమపి సంక్రద్ధో మైందో వానరయూధపః
పీడయామాస బాహుధ్యం స పపాత హతః ఓతా. ౩౪

టీక॥ వానరయూధపః = వానరో	అయందు; పపాత = పడెను.
త్రముండగు; మైందోపి = మైందుండు	వానరశ్రేష్ఠుండగుమైందుండును, బ
ను; సంక్రద్ధః = మిఁగిలియఁ గోపించి	రమకుపితుండై, యూపాక్షునిరెండు
నవాడై, యూపాక్షం = యూపా	చేతులతోనుంగొట్టి, నారాక్షసుండు
క్షుని; బాహుధ్యం = చేతులచేత; పీడ	హతుండై నేలంగూలెను.
యామాస = కొట్టెను. సః = అతందు;	అని, తాత్పర్యము.
హతః = చంపబడినవాడై; ఓతా = నే	

హతప్రవీరా వ్యధితా రాక్షసేంద్రచమూ స్తదా
జగామా భిముఖే సాతు కుంభకణ్ఠా సుతోయతః. ౩౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సా = అ; రా	అచ్చటికి; అభిముఖే = ఎదురుమోముగ
క్షసేంద్రచమూస్తు = రాక్షసనాథుండ	ండై; జగామ = పోయెను.
గురావణునిసేవయు; హతప్రవీరా =	అప్పుడు, అట్లు రాక్షసచమూమీరును
చంపబడిన మహావీరులందఱు; వ్యధి	పెక్కించుకొనబడుటయు, అరాక్షససే
తా = దుఃఖమునొందినదై; యతః = ఎ	నభయపడి, కుంభకణ్ఠాని కుమారుం
చ్చట; కుంభకణ్ఠాసుతః = కుంభకణ్ఠ	దుండుస్థులంబునకభిముఖమైనదచెను.
నకొడుకు; అస్త్రీ(అధ్యాహృతము) =	అని, తాత్పర్యము.
ఉన్నాడో; తతః(అధ్యాహృతము) =	

అపతంత్రం వేగేన కుంభస్తాం సాంత్వయ చ్చమూమ్

టీక॥ వేగేన = వేగముచేత ; అపతం	త్రే(అపాంత్యయత) = దూరించెను.
త్రం = వచ్చుచున్న; తాం = అ; చమూం =	కుంభుండు, అట్లు వేగంబునఁ దన
సేనను; కుంభః = కుంభుడు; సాంత్వయ	యొద్దకు వచ్చుచున్న సేనకు ధైర్యముఁ జె

॥

॥

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౪౯౫

స ౭౬

ప్రి యూజడించెను. అని. తాత్పర్యము.

అథో తృప్తం మహావీరైః లబ్ధలక్ష్యైః స్థవంగమైః. ౩౬
నిపాతితమహావీరాం దృష్ట్వా రక్షి శ్చమూం తతః
కుంభః ప్రచక్ర తేజస్వీ రణే కర్మసుదుషరం. ౩౭

టీక అథ=అంతః; తృప్తం=	క్రేము చేయనలవిగానః; కర్మ=కార్యము
మండైన; రక్షి= రాక్షసుడైన ; తేజ	ను; ప్రచక్ర=చేసెను.
స్వీ=అధికమయిన పరాక్రమముగల;	అంత, రాక్షసోత్తముండును మహా
కుంభః=కుంభుండు; మహావీరైః= అ	పరాక్రమశాలియునగు కుంభుండు, రా
ధికమయిన పరాక్రమము గలవారలును;	క్షుసేనలోని మేటివీరులు పెక్కుండు
లబ్ధలక్ష్యైః=ఎదురులేనివారలగు; స్థ	ఎదురులేని మహాపరాక్రమ శాలులగు
వంగమైః=వానరులచేత; నిపాతితమ	వానరవీరులచే వధింపబడుటనుజూచి,
హావీరాం=పడదోయిబడిన గొప్ప	యుద్ధమునందు, ఇతరులకుఁ జేయనల
వీరులుగల; చమూం=సేనను; దృష్ట్వా=	విగాని గొప్పకార్యముగావించెను.
చూచి; తతః=అటుపిమ్మట; రణే=య	అని, తాత్పర్యము.
ద్ధమునందు; సుదుషరం=ఎంతమాత్ర	

స ధనుర్ధాన్వనాం శ్రేష్ఠః ప్రగృహ్య సుసమాహితః
ముమోచా శీవిషప్రఖ్యాక్ శరాక్ జహ విచారణాక్. ౩౮

టీక ధాన్వనాం=విజకాండలో;	నగు; శరాక్=బాణములను ; ముమో
శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండగు; సః= అకుంభు	చ=విడిచెను.
డు; సుసమాహితః=మిక్కిలియు నెచ్చ	విలుకాండలో నుత్తముండుగు కుం
రికగలవాడై; ధనుః=వింటిని; ప్రగృ	భుండు, సమాహితుండై; ధనుస్సుచేతం
హ్య=గ్రహించి; అశీవిషప్రఖ్యాక్=బట్టి , కృష్ణనరకసమానంబులును చే	
సహములతో సమానములును; జహ	హంబును భేదించునవియునగుబాణంబు
విచారణాక్=జహమునుచీల్చునవియు	లంబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౪౯౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

తస్య త చ్చతుశ్చే భూయ స్సశరం ధను రు త్రమమ్
విద్యదైరావతాచిన్మర్ష ద్విరీయేంద్ర ధను ర్యధా. ౩౯

<p>టీక॥ తస్య=అకుంఠునియొక్క; సశ రం=బాణముతోఁగూడినదియు; విద్య దైరావతాచిన్మర్ష=మెలుపుయొక్క యుద్ధిఘామయిన యింద్రధనుస్సుయొ క్కయొక గాంతివంటి కాంతిగలదియు నగు; ఉ త్రమం=శ్రేష్ఠమయిన ; తతే= ఆ; ధనుః=విల్లు ; ద్విరీయేంద్రధనుర్య</p>	<p>ధా=రెండవయింద్రధనుస్సువలె; తుశు శ్చే=ప్రకాశించెను. బాణసహితంబగుటచే మెలుపుతోఁ గూడినట్లురాజిల్లుచున్నయు త్రమంబగు నాకుంఠునిధనుస్సు, రెండవయింద్రధ నుస్సువోలెం ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అకణ్డా కృష్ణ ముక్తేన జఘాన ద్వివిధం తరా
తేన హుటకపుంభేన పరిణా పత్రవాససా. ౪౦

<p>టీక॥ తరా=అప్పుడు; అకణ్డాకృ ష్ణముక్తేన=చెవివలకు ఈడ్చువలెనది యవిమలవలెనదియు ; హుటకపుం భేన; బంగారుపింజగలదియు; పత్రవా ససా= తొక్కలుపత్రముగాఁగలది యనగు; తేన=ఆ; పరిణా=రాణము చేత; ద్వివిధం = ద్వివిధుని; జఘాన=</p>	<p>కొట్టెను. అప్పుడు, కుంభండు, బంగారుపిం జగలదియు తొక్కలు గట్టినదియునగు నాబాణమునతోవివరకు నాఁపించి, ద్వివిధునికొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహసాధి హత స్తేన విప్రముక్త పదస్సస్పృహ
సపపాతా త్రికూటాధో విహ్వలః స్థవగో త్రమః. ౪౧

<p>టీక॥ అత్రికూటాధిః= పర్వతశిఖ రముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; స్థ వగో త్రమః = వానరశ్రేష్ఠుడగుద్వివి</p>	<p>ధుఁడు; తేన= అబాణముచేత; సహ సా=వలెలున ; అధిహతః=కొట్టబడి నవాఁడై; విప్రముక్తపదః=వొట్టుపడి</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౭

స ౭౬

నయదుగులుగలవాడై; స్ఫురత్ = చ
లిండుచు; విహ్వలః = స్వాధీనతదప్తిన
యదుగులుగలవాడై; నిపపాత =
పడెను.

వృండుద్వీవిదుండు, ఆబాణంబుచే గొ
ట్టించినవాడై, యదుగులు తొట్టున
డడలించి, విహ్వలాంగుండై, నేలంబు
డెరింగి, తాత్పర్యము.

పవిత్రశిఖరాకారుండగువానరశ్రే

మైందస్తు భ్రాతరం దృష్ట్వా భగ్నం తత్ర మహాహవే
అభిమద్రావ వేగేన ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్ ౪౨

టీక॥ మైందస్తు = మైందుడును; త
త్ర = ఆ; మహాహవే = గొప్పయుద్ధము
నందు; భగ్నం = పరాజితుడయి;
భ్రాతరం = తమ్ముని; దృష్ట్వా = చూచి;
మహతీం = గొప్పదను; శిలాం = తామ్ర
ని; ప్రగృహ్య = గ్రహించి; వేగేన = వే

గముచేత; అభిమద్రావ = పరుగెత్తెను.
మైందుడు, శనతమ్మడమ్మహాయు
ద్ధబునిభంగంబునొందుటంబూచి, గొ
ప్పశలంజేకొని, వేగంబునగుంఘనమీద
రికిరింపెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం శిలాం తు ప్రచిక్షేప రాక్షసాయ మహాబలః
విభేద తాం శిలాం కుంభః ప్రసన్నైః పంచభి శ్శరైః ౪౩

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ
లముగలమైందుడు; శాం = ఆ; శిలాం =
తామ్రని "శు" అనునది పాపూరణా
భము); రాక్షసాయ = రాక్షసునికొ
ఱకు; ప్రచిక్షేప = వేసెను. కుంభః =
కుంభుడు; శాం = ఆ; శిలాం = తామ్ర
ని; ప్రసన్నైః = మిక్కిలియుంజుల

ల; పంచభిః = అయిదైన; శరైః =
బాణములచేత; విభేద = ఛేదించెను.
మహాబలశాలిగుమైందుండాశిల
నుగు ఘనమీద నేసెను; ఆరాక్షసుం
డు, మిక్కిలియుండిక్కింబులగునైదుబా
ణంబులచేదానివ్రయ్యలుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సంధాయచా న్యం సమఖం శర మాశివిషోపమమ్

౧౪౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 2౬

అజఘాన మహాలేనా వక్షసి ద్వివిదాగ్రజమ్. ౪౪

టీక॥ మహాలేనాః = అధికమయిన	అజఘానండు; అజఘానః = కొట్టెను.
పరాక్రమముగల కుంభండు; సుము	మహాపరాక్రమభావితగ్రాహకుంభం
ఖం = సుందరమయిన ముఖము గలది	దు, సుందరమయిన ముఖముగలదియు
యః; అశీవిహోపమం = సహజమలో	సహజతల్యంబుండు మతయొక బాణం
బోలి-గలదియునగు; అన్యం=ఇతరమ	బురువింటనంధించి, ద్వివిదానన్నయగు
యిన; శరం=బాణమును; సంధాయ	మైందుఃఅమ్మవారు నేనెను.
చ=సంధించియు; ద్వివిదాగ్రజం=ద్వి	అని, తాత్పర్యము.
విమనియన్నయగు మైందుని; వక్షసి=	

స తు తేన ప్రహారేణ మైవో వానరయూధవః
మర్త్యో భిహత స్తేన పపాత ఘవి మూర్ఛితః. ౪౫

టీక॥ వానరయూధవః = వానరో	ఘవి = నేలయందు; పపాత = పడెను.
త్తముడగు; నః = ఆ; మైవస్తు = క్షేం	అదెల్లవానరో త్తముడగుమైందు
దుఃకును; తేన = ఆ; ప్రహారేణ = దెబ్బ	మహాస్థానంబునందుండితెను; అతెందు
చేత; మహాణి = భవస్థానమునందు; ఆ	వానికిమూర్ఛి, నేలంబడెను.
భిహతః = కొట్టబడెను. తేన = అందు	అని, తాత్పర్యము.
చేత; మూర్ఛితః = మూర్ఛి నవాడె;	

అంగకో మాతులో దృష్ట్యా పరిహృ తు మహాబలౌ
అభిదుద్రావ కేగన కుంభ ముద్యతకార్యకమ్. ౪౬

టీక॥ అంగదః = అంగదుడు; పరి	విల్లుగల; కుంభం = కుంభునిగూచిక; ఆ
హౌ = పడిన; మహాబలౌ = అధికమయిన	భిదుద్రావ = పరుగగైను.
బలముగల; మాతులో = మామలను; దృ	అంగదుండు, మహాబలకొలుగు
ష్ట్యాతు = చూచినంతన; కేగన = కేగ	తనకేగమామరియ్యయ బతుటనుకాలి,
మచేత; ఉద్యతకార్యకం = ఎత్తబడిన	ధనుర్ధకారుండగు కుంభునిఁబడి కేగం

శ్రీ మద్రామాయణముః యుద్ధ కాండము. ౧౪౯౭

స ౭౬

బునంబోమెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం వివ్యాధ కుంభః పంచభి రాయనైః
త్రిభిశ్చ వై శ్చితై ర్భాజే ర్భాకంగమివ తోమరైః. ౪౭

టీక॥కుంభః=కుంభుడు; ఆపం బైను.

తం=వచ్చుచున్న; తం= ఆయంగుడు; కుంభుడు, అంగుడు వచ్చుటం
పంచభిః=అయినై; ఆయనైః ఇనుప జూచి, యేనుంగును అంకుశంబులచే
బాణములచేసెను; అన్యైః ఇతరముల తంబోలె, నయ్యంగుడు, ఇనుపబాణం
గు; శితైః=కఱకులయిన; త్రిభిః= మూడు బుల గుడిదింటిచేతను ఇతరములయి
దైన; భాజైశ్చ=బాణములచేతను; తో న కఱకుబాణంబుల మూడింటిచేతను
మరైః=అంకుశములచేతను; మాతంగ బ్రహ్మించెను. అని, తాత్పర్యము.
మిన=ఏనుంగునువలె; వివ్యాధ = కొ

సోం గదం విపిధై ర్భాజైః కుంభో వివ్యాధ వీర్యవాన్
అకుంఠధారై ర్విశితై స్త్రీతైః కనకభూషణైః. ౪౮

టీక॥వీర్యవాన్=అధికమయినపరా న; భాజైః=బాణములచేత; అంగదం=
కీమముగల; సోం=ఆ; కుంభః= కుంభు అంగదని; వివ్యాధ=కొట్టెను.
డు; అకుంఠధారైః = మొక్కవోవని మహాపరాక్రమశాలియగు నాకుం
మొనలుగలవియు; శితైః = కఱకులు ఘండు, నాహాస్త్వంబులును, అమోఘం
ను; త్రీతైః=ఇనుపవియు; కనకభూషణ బులును అయోమయంబులనగు బాణం
ణైః=బంగారములకారముగాఁ గలవి బుల, వంగదునొప్పించెను.
యునగు; విపిధైః= నానావిధములయి అని, తాత్పర్యము.

అంగదః ప్రతివిధాంగో వాలిపుష్రో నకంపతే
శిలా పాదపవమాణి తస్య మూర్ధ్ని వవషణ హ. ౪౯

టీక॥వాలిపుత్రః= వాలియొకరికొడుకైన; అంగదః= అంగడుడు; ప్రతివి

౧౫౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

ద్వంగః=కొట్టబడిన దేహముగలవాఁడు ; నకంపతే=చలించుటయ్యె. తస్య=ఆకుంఘనియొక్క; మూర్ధ్నికా = తలమీఁది; శిలాపాదపవమాణః=తొలమొకటియు చెట్లయొక్కయు వానిలను, వచవక=కురిసెను "వా" అనునది, పాదపూరణము.

వాలికుమారుండగునంగదుండు, అట్లుకుంఘనిచేనానాధంబులనొప్పించబడియు నంతమాత్రమచలించక, యాకుంఘః శిరస్సుమీద, తొలనున్నకుంబులను గురిపించెను, అని, తాత్పర్యము.

స ప్రచిచ్ఛేద తాక్ సర్వాక్ విభేదన పున శ్శిలాః
కుంభః తాత్పర్యజ శ్శ్రీమాక్ వాచిపుత్రసమీరితాక్. ౫౦

టికః శ్రీమాక్ = కాంచీమంతుండగు; సః=ఆ; కుంభకతాత్పర్యజః=కుంభకము; కుమారుండగునకుంఘండు, వాలిపుత్రసమీరితాక్ = వాలికుమారుండగునంగదునిచే బ్రయోగించబడిన; తాక్=అచెట్లని; సర్వాక్=అట్లని; ప్రచిచ్ఛేద=నలకెని. పునః=మఱియు;

శిలాః=తొలను; విభేదన=విడిచెను. శ్రీమంతుండగు నాకుంభకతాక్ కుమారుండుకుంఘండు, అంగదుండుచే నవచ్చుకుంబులన్నింటిని ఛేదించి, శిలలను భేదించిపుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

అశంతం చ సంత్రీక్య కుంభో వానరయోధవః
భువోర్వ్యాధృ బాధాభ్యా మలూభ్యా మివమిదరమ్. ౫౧

టికః కుంభః=కుంఘండు ; అశంతం=తలచచ్చుచున్న; వానరయోధవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు నంగదని ; సంత్రీక్య=చూచియు; భువోః=కనుబొమలయందు ; బాధాభ్యాం=రెండుబాధములచేత; మలూభ్యాం=కొఱవికట్టల

శేః=కుంబరమిదంబునగునవతె ; వివ్యాధ=కొట్టెను. మిడియునవ్యాధిగోత్రముండుండగునమిదంబునకు వచ్చుటం జూచి, కుంఘండుతోపించి, ఏనుంగును కొఱవికట్టలచేతంబోలె, నతనకనుబొమలయందు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౦

స ౭౬

దురైందుబాణంబులచే నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సుప్రసావ రుధిరం పిహితే చా స్య లోచనే

టీక|| తస్య=అయంగదునికి; రుధి|నవి.
రం=నెత్తురు; సుప్రసావ=కాఠినది. అ|అయంగదుని నొసటనుండి నెత్తురు
స్య=ఈయంగదునియొక్క; లోచనే|గాఠియలనకన్నులు మూతపడినవి.
చ=కన్నులును; పిహితే=మూతపడి|అని, తాత్పర్యము.

అంగదః పాణినా నేత్రే విధాయ రుధిరోక్షితే. ౫౨

సాల మాసన్న మేకేన పరిజగ్రాహ పాణినా

టీక|| అంగదః=అంగదుడు; పాణి|గ్రహించెను.
నా=చేతిచేత; రుధిరోక్షితే=నెత్తురు|అంగదుండు, నెత్తురుచేదడుపఁబ
చేతదడుపఁబడిన; నేత్రే=కన్నులను; పి|కుచుండు కన్నులనొక చేత మూసికొని,
ధాయ=మూసి; అసన్నం=సమీపించి|రెండవచేత, సమీపంబుననుండువృక్షం
న; సాలం=వృక్షమును; ఏకేన=ఒకటై|బుగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.
న; పాణినా=చేతిచేత; పరిజగ్రాహ=

సంపీడ్యతో రసా సుగంధం కరేణా భివేశ్యచ. ౫౩

కించి దభ్యవనమ్యై న మున్యమాథ యథాగజః

టీక|| సః(అధ్యాహృతము) = అ|స్యమాథ=విడిచెను.
యంగదుడు; ఉంసా=జొమ్మచే;|అంత, అయంగదుడు, జొమ్మచే
సుగంధం=బోదెను; సంపీడ్యచ=కదలిం|త, బోదెనుకదలించి యు, చేతిచేతప
చియు; కరేణ=చేతిచేత; అభివేశ్య|ట్టుకొనియుకొంచెమువంగి ఈవృక్షము
చ=పట్టుకొనియు; కించిత=కొంచె|నువీనుంగువలెవిడిచెను.
ము; అభ్యవనమ్యై=వంగి; వీనం=ఈవృ|అని, తాత్పర్యము.
క్షమును; గజోయథా=వీనుంగువలె; ఉ|

౧౫౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

౧౫

౧౬

త ముద్రకేతుప్రతిమం వృక్షం మందరసన్నిభమ్. ౫౪
స మత్స్యజంతం చేగన పశ్యతాం సర్వరక్షసామ్
స విభేద శితై ర్పాదై స్సప్తభిః కాణిభేదనైః. ౫౫

<p>టికా అక్షంధుడు; ఇంద్రకేతు హమునుభేదించునట్టి; సప్తభిః=ఏడైవ; పశ్యమం= ఇంద్రధ్వజముతోఁబోలి- బాడైః=బాగుములచేత; విభేద=భేదిం గలదియు; మందరసన్నిభం=మందరప చేను. సమత్స్యతోసమానమునగు; వృక్షం=వృ ఇంద్రధ్వజతుల్యంబునుమందరపర్వ క్షమును; చేగన=చేగముచేత; ఉత్సృ తాకారంబునగువావృక్షంబునువిడువఁ జంతం=విడుచుచున్న; తం=అయింగ బోవుచున్నయింగదునిఁగుంచుండు, స దుని; సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్షసులు మస్తరాక్షసులునుబాచుచుండఁగా, మ ను; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; శి ర్మభేదనంబులగు నేమకముకాబాగుంబ తైః=కముకలును; కాణిభేదనైః=చి ంబొప్పించెను-అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>అంగదో వివృతః కీర్త్యం ననాదచ ముమోహచ</p>
--	---

<p>టిక అంగదః=అంగదుడు; అభి- అంగదుండు, బాగుంబులచేచికిం క్షం=మిఁగిలియు; వివృతః=నొచ్చి పబిసినవాడై యుంబి, మూర్ఛిలైను. న.ననాదచ=అలచెను. ముమోహచ= అని, తాత్పర్యము. మూర్ఛిలైను.</p>	<p>అంగదం వ్యధితం దృష్ట్వా సీదంతమివ సాగరే. ౫౬ దురాసదం హరిశ్చేష్ఠం రామాయా శ్యే శ్యవేదయత్</p>
---	--

<p>టిక అశ్యే=ఇతరవానరులు; వ్య- వానరోత్తముడునగు; అంగదం=అం ధితం=నొచ్చినవాడును; సాగరే=స గదుని; దృష్ట్వా=చూచి; రామాయ= మూద్రమునందు; సీదంతమివ(స్థితం)= రామునికొఱకు; శ్యవేదయత్ = తెలి సశించునట్లున్న వాడునగు; దురాస దిరి. దం=చెదిక రానివాఁడు; హరిశ్చేష్ఠం= వానరులందఱు; వానరోత్తముండు</p>	<p>అంగదం వ్యధితం దృష్ట్వా సీదంతమివ సాగరే. ౫౬ దురాసదం హరిశ్చేష్ఠం రామాయా శ్యే శ్యవేదయత్</p>
--	--

ను శత్రువులకు గానివాఁడునగు నంగ బుననొచ్చుటంజూచి, రామునకాసంగ
దుండు సముద్రంబునఁబడినట్లు, యుద్ధం తివిన్నవించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావస్తు వ్యధితం శ్రుత్వా వాలిపుత్రం రణజిరే. ౫౭
వ్యాధిదేశ హరిశ్రేష్ఠాఁ కాంబవత్ప్రముఖాం సతః

టీక॥ రావస్తు=రామండు; రణా జేశ=ఆర్జునపించెను.
జిరే=యుద్ధరంగంబునందు; వ్యధితం= రామండు, వాలికుమారుండగునం
నొచ్చిన; వాలిపుత్రం= వాలికొడుకై గదుండుయుద్ధరంగంబున నొచ్చినాడని
నయంగడు; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; విన్నంతనె, కాంబవంతుండుమున్నగు
తతః=అంత; కాంబవత్ప్రముఖాఁ = వానరోత్తముల నంగదునిసాహాయ్యం
కాంబవంతుండుమొదలుగాఁగల; హరి బునకుఁబెను- అని, తాత్పర్యము.
శ్రేష్ఠాఁ=వానరోత్తములను ; వ్యాధి

తే తు వానరశామూలా శ్రుత్వా రామస్య శాసనమ్. ౫౮
అభిపేతు స్సుసంక్రుద్ధాః కుంభ ముద్యతకార్యకమ్

టీక॥ తే=ఆ; వానరశామూలాః= నిగూఢిక; అభిపేతుః=పోయిరి.
వానరశ్రేష్ఠులు; రామస్య=రామునియొ అవ్వనరవీరులు, రామనాజ్ఞనుశీ
కర; శాసనం=ఆజ్ఞను; శ్రుత్వాతు=వి రసావహించి, పరమకుపితులయి, ధ
న్నంతనె; సుసంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియు నుష్మాడియగుకుంభునిమీదికిఁ బోయి
గుపితులయి; ఉద్యతకార్యకం= ఎ రి. అని, తాత్పర్యము-
త్రఁబడినధనుస్సుగల; కుంభం=కుంభు

తతో ద్రుమశిలాహస్తాః కోపసంరక్తలోచనాః. ౫౯
రిరక్షిషంతో భృపత స్నంగదం వానరవభాః

టీక॥ తతః = అంత; వానరవభాః గడుని; రిరక్షిషంతః= రక్షింపఁగోరిన
భాః=వానరశ్రేష్ఠులు; అంగదం= అంగ వారలయి; ద్రుమశిలాహస్తాః=వృక్షం

౧౫౦౪ ప్రతివరాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

బలును తాళ్లును జేతులంగలవారయి ;
కోపసంర క్తలోచనాః=కోపముచేసె
జ్జనై నకన్దులుగలవారయి ; అభ్యప
తక=పోయిరి.

అంతనవ్యానరో త్తములు, అంగద

సంరక్షణార్థమయి, వృక్షంబులను శి
లలనుదాల్చి కోపంబునంగన్నుల నెఱ్ఱె
దనంబుగదురం గుంఘనిమీదికిఁ బోయి
రి- అని, తాత్పర్యము.

కాంబవాంశ్య సుషేగశ్య వేగదశీః చవానరః. ౬౦
కుంభకణాన్యజం వీరం క్రుద్ధా స్సమభిదుద్రువుః

టీక|| కాంబవాంశ్య=కాంబవంతుం
దును; సుషేగశ్య=సుషేగుండును ; వే
గదశీ=వేగదశీయను ; వానరశ్య=
వానరుండును; క్రుద్ధాః= కుపితులయి;
వీరం=పరాక్రమశాలియగు; కుంభక
ణాన్యజం = కుంభకణానికొడుక
యిన కుంభునిగూచిక ; సమభిదుదు)

వుః=పరుగై ద్విరి.
కాంబవంతుండును సుషేగుండును
వేగదశీయను వానరుండును క్రుద్ధుల
యి ; కుంభకణావుత్రుండయిన కుం
భుని మీదికిఁబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సమిత్వై పతత స్తాంస్తు వానరేంద్రా స్సహాబలాః. ౬౧
ఆవహారి శరౌఘేన నగేనేవ జలాశయమ్

టీక|| సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుం
భుండు; ఆపతతః=వచ్చుచున్న; మహా
జలాః = అధికమయిన బలముగల;
తాః=ఆ; వానరేంద్రాః = వానరో
త్తములను; సమిత్వై=యొచినంతనె;
జలాశయం=జలప్రవాహమును; నగేనే
వ=పరకతముచేతవలె ; శరౌఘేన=

బాణసమూహముచేత; ఆవహార = ని
వారించెను.
ఆకుంభుడు , మహాబలికలులను
నవ్యానరో త్తములువచ్చుటంబొలి, జ
లప్రవాహమును బర్వతముచేతంబోలె,
నవ్యానరులను బాణసమూహముచేత
నివారించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య బాణపథం ప్రాప్య నశేః రవివర్జితమ్. ౬౨

వానరేంద్రా మహాత్మావో వేలా మివమహేందధిః

టీక॥ మహాత్మానః = అధికమయి	మువలె; అనివర్తితుం = మబలకుండు
నబలముగల; వానరేంద్రాః = వానర	టకు; సశేకుః = చాలరై రి.
శ్రేష్ఠులు; తస్య = ఆకుంఘునియొక్క;	మహాబలశాలులగునవ్వానరవీరులు,
బాణపథం = బాణములకువిషమగుట	కుంఘునిబాణంబులచారింబడి, చెలియ
ను; ప్రాప్యఃప్రాంది; వేలాం = కెలియ	లికట్టనుదాకినముక్రమువలె, ముండు
లికట్టను; ప్రాప్య(అధ్యాహృతము) =	కుబోజాలరై రి.
ప్రాంది; మహేందధివ = మహాసముద	అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు దృష్ట్వా హరిగణా శరవృష్టిభి రదితాన్. ౬౩
అంగదం పృథ్వుతః కృత్వా భ్రాన్యజం స్థవశేశ్వరః
అభిదుద్రావ వేగేన సుగ్రీవః కంభమాహవే. ౬౪
శైలసానుచరం నాగం వేగవానివ కేసరీ

టీక॥ స్థవశేశ్వరః = వానరనాయ	కుంభం =
కుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; శరవృ	కుంఘుని; అభిదుద్రావ = ఎదుర్కొనిప
ష్టిభిః = బాణవర్షములచేత; అది	రుగైతెను.
తాన్ = పీడింపబడిన; తాన్ = ఆహరి	వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవుండు, అ
గణాన్ = వానరసమూహములను; దృ	వ్వానరవీరులందఱు బాణవర్షంబుల
ష్టాతుం = చూచినంతన; భ్రాన్యజం = అ	నొచ్చుటంజూచి, అన్నకుమారుండగు
న్నకొడుకైన; అంగదం = అంగదుని; పృ	నంగదునిఁబిలువనిదుకొని, మహావేగం
థ్వుతః = వెనుకను; కృత్వా = ఉంచుకొని;	బగుసింహంబు, పర్వతంబులందిరుగుమ
వేగవాన్ = అధికమయినవేగముగల; కే	హాగజంబు మీదికులుకునట్లు, వేగంబు
సరీ = సింహము; శైలసానుచరం = పర్వ	నకుంఘునిమీదికిడరెను.
తముచేత కెంబడించునదిగల; నాగమి	అని, తాత్పర్యము.
వ = ఏనుంగునువలె; ఆహవే = యుద్ధము	

ఉత్పాట్యచ మహాశైలా నశ్వకర్ణాః ధవాః బహూః. ౬౫
అన్యోశ్చ వివిధాః వృక్షాం శ్చిక్షేపచ మహాః.

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలనుగ్రీవుడు; మహాశైలాః=గొప్పకొండలను; బహూః=అనేకములయిన; అశ్వకర్ణాః=ఇనుమద్దిశెట్లను; ధవాః=చంద్రశెట్లను; ఉత్పాట్యచ=పెరికియు; అన్యాః=ఇతరములయిన; వివిధాః=నానావిధములయిన; వృక్షాంశ్చ=చెట్లను; చిక్షేపచ=వేసెను.	మహాబలండుగునుగ్రీవుడు, గొప్పపర్వతంబులను ఇనుమద్దిశెట్లను చంద్రశెట్లను ఇనుననేకంబులను నితరవృక్షంబులను పెరికి, కుంభుః మేద నై నెను.
	అని, తాత్పర్యము.

తాం ఛాదయంతీ మాకాశం వృక్షవృష్టిం దురాసదామ్. ౬౬
కుంభకర్ణాత్పతన్వీమం చిచ్ఛేదనశ్చైశ్చైః

టీక॥ కుంభకర్ణాశ్చయః = కుంభకర్ణానికొడుకైనకుంభుండు ; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఛాదయంతీ=వృక్షవృష్టియు; దురాసదామ్=చేకరానిదియునగు; తాం=ఆ; వృక్షవృష్టిం=చెట్లవడమును-శీఘ్రం=శీఘ్రముగ ; చిచ్ఛేదనశ్చ=కలకులయిన; శ్చైః=బాణములచే	తఃచిచ్ఛేదనశ్చైశ్చైః. కుంభకర్ణాని కుమారులగు కుంభుండు, ఆకాశమునెనియు నావరించి ధగిరింబయి పడుచున్న యావృక్షమూవడమును, శీఘ్రబాణంబుల చేరినచేను, అని, తాత్పర్యము.
--	---

అభిలక్ష్యేగ తీవ్రేగ కుంభేన నశితైశ్చైః. ౬౭
అచితాస్తే ద్రుమాదేజ ర్హధాఘరా శ్చతస్త్వయః

టీక॥ అభిలక్ష్యేగ=గుఱిదప్పనివాడును; తీవ్రేగ=తీక్షణుండునగు; కుంభేన=కుంభునిచేత; నశితైః=కలకులయిన; శ్చైః=బాణములచేత; అచితాః=క్రుచ్చబడిన; తే=ఆ; ద్రుమాః=వృక్షములు; ఘరాః=ధయంకరములయిన; శ్చ=	తైః=బాణములచేత; అచితాః=క్రుచ్చబడిన; తే=ఆ; ద్రుమాః=వృక్షములు; ఘరాః=ధయంకరములయిన; శ్చ
--	---

<p>తప్పుయో యథా (శతశ్చూయ ధా)=ఇనుపముండ్లుగల యాయుధములువలె; రేఖాః=ప్రకాశించినవి.</p>	<p>కప్రయోగించిన బాణంబులచే వ్యాసం పఠకినవై; ఇనుపశలాకలతోనిండిన మహాయుధములువలెబ్రకాశించినవి.</p>
<p>ఆవృక్షములు, కుంభుండు గుడిదప్పు</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

ద్రుమవషణంతు తచ్చిన్నం దృష్ట్వా కుంభేన వీర్యవాక్. ౬౮
వానరాధిపతి శ్రీమాన్ మహాసత్త్వోన వివృధే

<p>టీక వీర్యవాక్=అధికమయిన పరా యుఃపరివృధే=హుళింపడయ్యె.</p>	<p>పరాక్రమవంతుండును మహాబలుం</p>
<p>క్రమముగలవాఁడును; శ్రీమాన్=కాం</p>	<p>దును శ్రీమంతుండునగువానరరాజు సు</p>
<p>తిమంతుండును; మహాసత్త్వః= అధిక</p>	<p>గ్రీవుండు, కుంభునిచేరనవృక్షవషణం</p>
<p>మయినబలముగలవాఁడునగు; వానరా</p>	<p>బంతయు భేదింపఁబడినను, ఎంతమాత్ర</p>
<p>ధిపతిః=వానర రాజుఁడయిన సుగ్రీవుం</p>	<p>మవ్యవహించడయ్యె.</p>
<p>డు; కుంభేన=కుంభునిచేత; చిన్నం=న</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>లుకఁబడిన; శిలీ=ఆ ; ద్రుమవషణం=</p>	
<p>వృక్షములవానిను; దృష్ట్వాతు=చూచి</p>	

నిధిః క్షమాన సహసా సహమాంశ్చ తాక్ శరాక్. ౬౯
కుంభస్య ధనురాక్షిప్య బభంజేంద్ర ధనుష్పథమ్

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)=ఆసు</p>	<p>నః=ధనుస్సును; ఆక్షిప్య=పట్టి; బభం</p>
<p>గ్రీవుండు; సహసా=వేగంబున; నిధిః</p>	<p>జ=విడిచెను.</p>
<p>క్షమానః=భేదింపఁబడుచును; తాక్=</p>	<p>ఆసుగ్రీవుండు; కుంభునిచేబాణంబుల</p>
<p>ఆ; శరాక్= బాణములను; సహమాన</p>	<p>నొప్పించుచును ఆబాణంబులసహించి,</p>
<p>శ్చ=ఓడు=డును; కుంభస్య= కుంభుని</p>	<p>యిదినియొద్దికిఁబోయి, యంద్రధనుస్సు</p>
<p>యొక్క; ఇంద్రధనుష్పథం= ఇంద్రధ</p>	<p>వంటియతనిధనుస్సునుబట్టివిడిచెను.</p>
<p>నుస్సుయొక్క-కాంతివంటి కాంతిగల; ధ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

ఆవస్తుత్య తత స్థీఘ్రం కృత్వా కర్ణసుదువరమ్. ౭౦

౧౫౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

అబ్రవీ తురపితః కుంభం భగ్నశృంగ మివద్విపమ్

టీక॥ సుగీవః (అధ్యాహృతము) = ఏనుంగువలెనున్న ; కుంభం = కుంభునిఁ
 సుగ్రీవుఁడు; తతః = అంతః; శీఘ్రం = శీఘ్ర గూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
 ముగా; అశ్లుష్ట్య = దుమికి; సుదుషర = సుగ్రీవుఁడు, అశ్లుష్ఠింబునరథం
 రం = మిక్కిలియుచేయునలవిగాని; క = బురుదికిదుమికి, ఇతరులకలవిగాని కా
 మ = కార్యమును ; కృత్వా = చేసి; కుపి = ర్యమును గావించి, కుపితుండై, కొమ్మువి
 తః = కోపించినవాడై; భగ్నశృంగం = టిగినయేనుంగువలెనున్న కుంభుని జూ
 విడిగినకొమ్ముగల; ద్విపమవ (స్థితం) = చి, యిట్లనియెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభాగ్రిజ వీర్యంతే బాణవేగవ దద్భుతమ్. ౭౧

సన్నతిశ్చ ప్రభావశ్చ తవనా రావణస్యవా

టీక॥ నికుంభాగ్రిజ = నికుంభునియగ్రిజము) = అశ్చర్యకరము.
 వగుకుంభుఁడా! తే = నియొక్క; వీర్యం = నికుంభునియన్నవగు కుంభుఁడా! నీ
 పరాక్రమము; బాణవేగవత్ = బాణము పరాక్రమమును బాణవేగంబును విస
 లవేగమువలె; అద్భుతం = అశ్చర్యకర యంబును ప్రభావంబగు రావణునిపరా
 ము. తవనా = నియొక్కగాని; రావణ క్రీమాదులంబోలె, మిక్కిలియునాశ్చ
 స్యవా = రావణునియొక్కగాని ; సన్న ర్యకరములు గానున్నవి.
 తిశ్చ = విషయమును; ప్రభావశ్చ = ప్రభావము అని, తాత్పర్యము.
 వమును ; అద్భుతం (అధ్యాహృత

ప్రహ్వం బలివృత్తమ్ సుతర వరుణోపమ. ౭౨

ఏక స్తవ మనుజాతోసి పితరం బలశ్చ త్తతః

టీక॥ ప్రహ్వం బలివృత్తమ్ సుతర వరుణోపమం = ప్రహ్వమనితోనుబలిదక్ర డా! త్వం = నీవు; ఏకః = ఒక్కఁడవు; పిత
 వతితోను చేపెండువితోను గుజేరుని రం = తండ్రిని; బలివృత్తతః = బలివ్యాపా
 తోను నరుణునితోను బోలికలకుంభు. రముచేత; అనుజాతః = అనుసరించిత్రుట్టి
 నవాఁడవు; అసి = అగుచున్నావు.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౦

స ౭౬

కుంభుఁడా! నీవు ప్రహ్లాదునితోను బలి నీవాకడవు బలవ్యాపారంబునఁ దండ్రిం
చక్రవర్తితోను దేవేంద్రునితోను గుఱచోలివుట్టి నావు. అని, తాత్పర్యము.
యనితోను వరుణునితోను సమానుఁడవు;

త్యాగేనైకం మహాబాహుం చాపహస్త మరిందమమ్. ౭౩

త్రిదశా నాతివత్కంఠే జితేంద్రియ మివాధయః

టీక॥ మహాబాహుం = పెద్దచేతులు మనోవ్యధలువలె; త్రిదశాః = దేవతలు;
గలవాఁడవును; చాపహస్త = ధనుస్సు నాతివత్కంఠే = అతిక్రిమింపదు.
దేతంగలవాఁడవును; అరిందమం = శత్రు ధనుర్ధరుండునైన మహాబాహుం
వుల నడంగంద్రొక్కరవాఁడవు నగు; డవుశత్రుహంతవగునిన్నొక్కరినిమాత్ర
త్వాం = సిన్న; ఏకమేః = ఒక్కరినిమాత్ర ము; జితేంద్రియమనోవ్యధలువలె, ఎం
మే; జితేంద్రియం = జయింపబడిన తమాత్రము అతిక్రిమింపకాలరు.
యింద్రియములుగలవాని; అధయభవ = అని, తాత్పర్యము.

విక్రమస్య మహాబుద్ధి కర్మాణి మమ పశ్యతః. ౭౪

టీక॥ మహాబుద్ధి = అధికమయినబుద్ధి మహాబుద్ధి శాలివగుకుంభుఁడా! నే
గలవాఁడా! మమ = నేను; పశ్యతః = నుజుచుచుండఁగా యుద్ధంబునఁ బరా
చూచుచుండఁగా; కర్మాణి = కార్య క్రమంబుజూపుము.
మలనుగూర్చి; విక్రమస్య = పరాక్రిమి అని, తాత్పర్యము.
పుము.

వరదానా త్పితృవ్యసై సహతే దేవదానవాః

కుంభకణస్తు వీర్యేణ సహతేవ సురాసురాః. ౭౫

టీక॥ తే = నీయొక్క; పితృవ్యః = పె దేవతలను అనురులను; సహతే = ఓ
త్తంద్రియగురావణుండు; వరదానా ర్భుభున్నాడు. కుంభకణస్తు = కుం
ఠే = వరదానమువలన; దేవదానవాః = భగణుఁడుమాత్రము; వీర్యేణ = ప

జ

జ

రాక్రమముచేత; సురాసురాక్ష=చేవ
తలనుఅనురులను; సహతే= ఓచుచు
న్నాడు "క". అనునది పాదపూరణా
క్షమ.

బువలన దేవాసురులలోఁగొనియున్నాఁ
దు;నిశంధ్రీకుంధకణ్ణంఁచుమాత్రము,
దేహబలముచేత నేదేవాసురులను నో
చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నీపెత్తంద్రీరావణుడు, వరదానం

ధనుషీం ద్రజిత స్తుల్యః ప్రతాపే రావణస్యచ

త్వ మద్య రక్షసాం లోకే శ్రేష్ఠోసి బలవీర్యతః. ౭౬

టిక|| త్వం=నీవు; ధనుషీ= వింటి
యందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తునకును;
ప్రతాపే=పరాక్రమమునందు; రావ
ణస్యచ=రావణునకును; తుల్యః = స
మానుడవు. అద్య=ఇప్పుడు; లోకే=
లోకమునందు; బలవీర్యతః=బలపరా
క్రమమువలన; రక్షసాం = రాక్షసుల

లో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముడవు.

నీవు, ధనుస్సుననింద్రజిత్తుతోను బ
రాక్రమంబురావణునితోనుసమానుం
డవు; నీవిప్పుడు, లోకంబున, బలపరా
క్రమంబుల, రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడవు.
అని, తాత్పర్యము.

మహావిమదః సమరే మయాసహ తవాద్యునిమ్

అద్య ధూతాని పశ్యంతు శక్రశంబరయో రివ. ౭౭

టిక|| అద్య = ఇప్పుడు; మయాస
హ=నాతోఁగూడ; తవ=నీయొక్క;
శక్రశంబరయోరివ= ఇంద్రునియొక్క
యుశంబరాసునియొక్కయువతె; అ
ద్యుతం=అశ్రుతమయిన; సమరే=
యుద్ధమునందు; మహావిమదః=పె

ద్దతగవును; ధూతాని=ధూతులంబులు;
పశ్యంతు=చూతురుగాక.

ఇంద్రునకును శంబరునకునుంటో
రె నీకును నాకునుగలగు మహాయుద్ధం
బును ఇప్పుడు సమర్థధూతంబులును
చూతురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

కృతమ ప్రతిపదం కర్మ దశితం నాత్మకాశం

పాతితా హరివీరాశ్చ త్వయావై భీమవిక్రమాః. ౭౮

జ

జ

<p>టీక త్వయా = నీచేత ("తై" అనునది పాదపూరితార్థము); అపతిమం = సరిలేని; కర్మ = కార్యము; కృశం = చేయబడినది. అస్త్రకాశలంచ = అస్త్రములయందు సామర్థ్యమును; దశితం = చూపబడినది. భీమవిక్రమాః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; హరి</p>	<p>వీరాశ్వ = వానరవీరులును; పాతితాః = పడఁద్రోయబడినారు. నీవు, అసమానమైన కార్యముగావించినావు; అస్త్రసామర్థ్యమును జూపినావు; భయంకరపరాక్రమముగ వానరవీరులంబడఁగొట్టినావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపాలంభ భయోచ్ఛాపి నాసివీర మయా హతః
కృతకర్మా పరిశ్రాంతో విశ్రాంతః పశ్యమే బలమ్. ౭౯

<p>టీక వీర = పరాక్రమశాలివగుకుంభుఁడా! మయా = నాచేత; ఉపాలంభభయోచ్ఛాపి = అపవాదభయమువలనను; మయా = నాచేత; హతః = వధింపబడినవాడవు; నాసి = కావు. కృతకర్మా = చేయబడిన కార్యముగలవాడవు; పరిశ్రాంతః = అలసినవాడవు; విశ్రాంతః = శ్రమదీర్చుకొన్నవాడవై; మే = నాయొకఁ; బలం = బలమును; ప</p>	<p>శ్యం = చూడుము. పరాక్రమశాలివగుకుంభుఁడా! పెరిండ్రితోఁ బోరియలసినవానివధించినాడని అపవాదము గలుగుననుభయమువలననే నునిక్కింకనువధింపలేదు; బాలఁబనిచేసి, యలసియున్నావు; కొంతయలసట దీర్చుకొన్నవైని, నాబలంబుచూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేన సుగ్రీవ వాక్యేన సావమానేన మానితః
అగ్నే రాజ్యా హుతస్యేవ తేజస్తస్యభ్యవధాత. ౮౦

<p>టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆకుంభుఁడు; తేన = ఆ; సావమానేన = అవమానముతోఁగూడిన; సుగ్రీవవాక్యేన = సుగ్రీవునిమాటచేత; మానితః = గారవింపబడినాడు. తస్య = అతనియొక్క; రాజ్యాహుతస్య = నేతిచేవేల్వబడిన; అగ్నేరివ = అగ్నిహోత్రముయొక్కవలె; తేజః = తేజస్సు; అభ్యవధాత = వృ</p>	<p>పరిచూచినాడు. తస్య = అతనియొక్క; రాజ్యాహుతస్య = నేతిచేవేల్వబడిన; అగ్నేరివ = అగ్నిహోత్రముయొక్కవలె; తేజః = తేజస్సు; అభ్యవధాత = వృ</p>
---	--

౧౫౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

స ౭౬

ద్రిఁబొందెను.

అకుంఘుడు; సుగ్రీవుండు అవమాన
గర్భంబుగా మాటలచే గౌరవించుట

యు, నేయింబోసినయగ్ని హోత్రము

వలె, దేవస్సునవృద్ధిఁబొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కుంభస్తు సుగ్రీవం బాహుధ్యం జగృహే తదా

టిక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు;
కుంభస్తు=కుంఘుడును; సుగ్రీవం= సు
గ్రీవుని; బాహుధ్యం=చేతులచేత; జ
గృహే=పట్టుకొనెను.

అంతఁ, కుంఘుడు, సుగ్రీవుని రెం

దుచేతులం బట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

గతా వివా హితమదా నిశ్చ్యసంతౌ మహుర్ముహుః. ౮౦

అన్యోన్యగాత్ర గృధితౌ కషణంతా వితరేతరమ్

సహమాం మఖతో త్వాలాం విస్సజంతౌ పరిక్రమాత్. ౮౧

టిక॥ తా (అధ్యాయము)= అకుం
భసుగ్రీవులు; అహినిమదా= హిందల
దినమదముగల; గతావివ (స్థితౌ)= ఏ
నుంగులువలెనున్నవారలయి; మహు
ర్ముహుః=మాటిమాటికి; నిశ్చ్యసం
తౌ=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; అన్యోన్యగా
తృగృధితౌ=ఒండొరులదేహమును బ
ట్టుకొన్నవారలయి; ఇతరేతరం= ఒం
డొరులను; కషణంతౌ=ఈడ్చుచు; పరి
క్రమాత్=అలసటవలన; మఖతః=
నోటనుండి; సహమాం=పొగతోఁగూ

దిన; త్వాలాం=మంటను; విస్సజంతౌ=
విడుచుచు; స్థితౌ (అధ్యాయము)=
ఉండిరి.

అసుగ్రీవుండును కుంఘుండును, మ
రించినయేనుంగులువలె, పలుమాఱుని
ట్టూర్పులువుచ్చుచు, ఒకరిదేహము నొ
కరుపట్టియాకషిణండుకొనుచు, శ్రమం
బునందేసి, నోటనుండిపొగతోఁగూడన
గ్నిత్వాలవిడుచుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తయోః పాదాభి ఘాతాచ్చ నిమగ్నాచా భవన్మహీ

త్యాఘాదీత తరంగశ్చ చుత్తుభే వరుదాలయః. ౮౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౧౩

స ౭౬

టీక॥ తయోః = ఆకుంభసుగ్రీవులయొక్కా; పాదాభిఘాతాచ్చ = పాదముల త్రొక్కడువలనన; మహీచ = భూమి యు; నిమగ్నా = అణగినది; అభవత్ = అయినది. వరుణౌలయశ్చ = సముద్రమును; వ్యాఘ్రాణి = తిరుగుగలదుగుడువదుచున్నయలలుగలదై; చక్షు	భే = కలంతనొందెను. ఆసుగ్రీవకుంభుల పాదాఘాతంబున. భూమిలోఁతుగానణంగెను; సముద్రంబును, గొప్పగొప్పతరంగంబులుతిరుగుడుపడ, సంతయుఁ ట్లోభంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తతః కుంభం సముత్థిప్య సుగ్రీవో లవణాంభసి
పాతయామాస వేగేన దశకాయ స్పృహణే స్తలమ్. ౮౮

టీక॥ తతః = అంత; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; కుంభం = కుంభుని; సముత్థిప్య = ఎత్తి; ఉపధే = సముద్రముయొక్కా; తలం = అడుగునేలను; దశకాయ = చావువాడై; వేగేన = వేగముచేత; లవణాంభసి = సముద్రమనందు;	పాతయామాస = పడఁద్రోసెను. అని, సుగ్రీవుడు, కుంభునెత్తి, సముద్రముయొక్కా అడుగునేలనుబావుటవలె, వేగంబున సముద్రంబువలె దలై పడి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతః కుంభనిపాతేన జలరాశి స్సమత్థితః
వింధ్యమందరసంకాశో విసస్త్వ సమంతతః

టీక॥ తతః = అంత; జలరాశిః = నముద్రము; కుంభనిపాతేన = కుంభుఁ పాటుచేత; సమత్థితః = లేచిందై; వింధ్యమందరసంకాశః = వింధ్యపర్వతముతోనుమందరపర్వతముతోను సమానముయి; సమంతతః = అంతటను; విసస్త్వ	పహ = వ్యాపించెను. అంత, విస్ఫుహాసముద్రంబు, కుంభుండుగడుటకు పైకి, వింధ్యమందరాకారంబుగానున్చి, యంతటనుంబ్రవహించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

౧౫౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

తతః కుంభ స్సమత్వత్వ సుగ్రీవ మభివ్యవ
అజఘానో రసి క్రుద్ధో వజ్రవేగేన ముష్టివా. ౮౬

టీక॥ తతః=అంత; కుంభః= కుం	నందు; అజఘాన=కొట్టెను.
భుండు; సమత్వత్వ=ఎగిరి; సుగ్రీవం=	అంతః, కుంభుండు, ఎగిరిసుగ్రీవుని
సుగ్రీవుని; అభివ్యవ=పొందియు; క్రు	యొద్దకువచ్చి, కుపితుండై, వజ్రమువం
ద్ధః=కోపించినవాండై; వజ్రవేగేన=వ	టిపిడికిట, నతః తాత్పర్యమున బాడిచెను.
జ్రముయొక్క-వేగమువంటి వేగముగల;	అని, తాత్పర్యము.
ముష్టిరా=పిడికిలిచేత; ఉరసి= తొమ్మ	

తస్య చమక చ పుస్పాట బహు సుస్రావ శోణితమ్
స చ మష్టి గృహవేగః ప్రతిజఘ్న స్థిమండలే. ౮౭

టీక॥ తస్య=అసుగ్రీవుఁ యొక్క; చ	లసమూహమునందు; ప్రతిజఘ్న=ప్ర
మకచమతోలును; పుస్పాట=చీలెను; శో	తహితమయ్యెను.
ణితం=నెత్తురు; బహు=అధికముగా;	అదెల్లకు, సుగ్రీవుని వశిష్టస్థలంబు
సుస్రావ=కాఠినది. మహావేగః=అధి	నందు జమకమచీలెనుగాని, యొప్పుష్టి
కమయినవేగముగల; స=అ; మష్టి	వోటు, అచ్చటయెముకనుదాకి ప్రతిహ
త్వ=పిడికిలియు; అస్థిమండలే=ఎముక	తంబయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తదా వేగేన తత్రాసీ త్రేజః ప్రజ్వలితం మహుః
వజ్రనిష్పేషసంజాతా జ్వాలా మేరౌ యథా గిరౌ. ౮౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర=అచ్చ	తా=వజ్రాయుధములయొక్క- యొర
ట; వేగేన=వేగముచేత; మహుః=ప	యుటవలనంబుట్టిన; జ్వాలాయథా=
లుమాటు; ప్రజ్వలితం=జ్వలించిన ; తే	మంటవలె; అసీత=ఉండినది.
జః=కాంతి; మేరౌ=మేరువను; గిరౌ=	అసుగ్రీవుఁ తొమ్మవఁ, కుంభునిపిడి
పర్వతమునందు ; వజ్రనిష్పేషసంజా	తియొరయొక వేగంబునంబుట్టిన జ్వాల,

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౧౫౧౫

స ౭౬

మేరుపర్వతంబునవజ్రాయుధంబునొర
యొకచేతంగలిగినజ్వాలవలెనుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తత్రా భిహత స్తేన సుగ్రీవో వానరషభః
ముష్టిం సంవత్సయామాస వజ్రకల్పం మహాబలిః. ౮౯

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు, మహాబలిః=అ
ధికమయినబలముగల; వానరషభః=
వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం
డు; తేన=అకుంఠునిచేత; అభిహతః=
కొట్టబడినవాడై; వజ్రకల్పం = వజ్ర
ముతోసమానమయిన ; ముష్టిం=పిడికి

లిసి; సంవత్సయామాస=మడిచెను.

అప్పుడు మహాబలశాలియగు వాన
రో త్తముండసుగ్రీవుండు, కుంఠునిచే
గొట్టబడినవాడై, కోపించి, వజ్రసమా
నంబగుపిడికిలినలవరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అచిన్సహస్రవికచం రవిమండలసప్రభమ్
స ముష్టిం పాతయామాస కుంభస్యో రసి వీర్యవాక్. ౯౦

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగల; సః=అసుగ్రీవుండు; అ
చిన్సహస్రవికచం= కిరణంబులవేయిం
టిచేవికసించినదియు; రవిమండలసప్ర
భం=సూర్యమండలమువలెగాంతో
గూడినదియునగు; ముష్టిం=పిడికిలిని; కుం
భస్య=కుంఠునియొక్క; రసి = అ

మృచందు; పాతయామాస = పడవే
సెను.

పరాక్రమవంతుండగు నాసుగ్రీవుం
డు, సూర్యమండలంబువలె సహస్రకిర
ణంబులుగలిగి వెలుంగుచున్న యమృష్టి
తో, కుంఠుఁ టొమ్మనంబొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహరేణ విహ్వలో భృకతాడితః
నిపపాత తదా కుంభో గతాచి రిపపావకః. ౯౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=అ; కుంభస్తు=కుంఠుండును; తేన=అ; ప్రహ

౧౫౧౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

రేణు=దెబ్బ చేత; భృశతాపితః=మిఠి- లియుగొట్టుబడినవాడై; విహ్వలః = అవయవములస్వార్థినతెదప్పినవాడై; గ తాచిః=పోయినమంటగల; పావకణ న= అగ్ని జ్వాలామ్రుండువలె; నిపపా త=పడెను.	అప్పుడు, కుంభుండు, అదెబ్బ చేసి రమపీడితుండైయవయవముల స్వార్థిన తెదప్పి, చల్లాచీననిప్పువలె, విగతప్రా ణుడై, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మృష్టివా భిహత స్తేన నిపపాతా తు రాక్షసః
లోహితాంగభవా కాళా దీప్తరశ్మి ర్యద్యచ్చయా. ౯౨

టీక॥ రాక్షసః= రాక్షసుండు; తే న=ఆ; మృష్టివా=పిడికిలిచేత; అభిహ తః=కొట్టుబడినవాడై; అకాళాత్= అకాళముననుండి; యద్యచ్చయా=డ బ్బాటుచేతి; దీప్తరశ్మిః=ప్రకాశించు మన్న కిరణములుగల; లోహితాంగ భవ=అంగారకుండువలె; ఆశు=శీఘ్ర	ముగా; నిపపాత= పడెను. కుంభుండు, అపిడికిలిపోటుచే హ తుడై, యాద్యచ్ఛక్తికముగాఁగాఁగిమం తుండగునంగారకుండు కాళాశంకుననుం డి నేలంబడునట్లు, శీఘ్రమున నేలంబ డెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కుంభస్య పతతో రూపం భగ్నసోగ్ధి రసి మృష్టివా
బభౌ రుద్రాభిపన్నస్య యథాయాపం గవాంపతే. ౯౩

టీక॥ ఉరసి=జొమ్మరండు; మృష్టి వా=పిడికిలిచేత; భగ్నస్య=దెబ్బదగిలి నవాండును; పతతే=పడుచున్నవాండు ను; కుంభస్య=కుంభునియొక్క; రూ పం=ఆకారము; రుద్రాభిపన్నస్య=రు ద్రునిశేతంధిరను-రింపబడిన; గవాంప తే = సూర్యునియొక్క; రూపంయ	ధా=రూపమువలె; బభౌ=ప్రకాశిం చెను. జొమ్మరదెబ్బదగిలి నేలంగూల్చిన ట్టికుంభుని యాకారమప్పుడు, రుద్రుని చేబడఁజ్రోయబడిన సూర్యునిరూపం బువలె నెంతయు వెలింగెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౧౭

స ౭౬

తస్మిన్ హతే భీమపరాక్రమేణ
ష్టవంగమానా మృషభేణ యుద్ధే
మహీ సశైలా సవనా చచాల
భయం చ రక్షాంస్య ధికం వివేశ. ౯౪

<p>టీక॥ తస్మిన్=ఆకుంఘండు; యు ద్ధే=పోరునందు; భీమపరాక్రమేణ=భ యంకరమయిన పరాక్రమముగల; ష ష్టవంగమానా=వానరులయొక్క; ఋ షభేణ=నాథుండగుసుగ్రీవునిచేత; హ తే=వధింపబడినవాడుకా; గా; సశై లా=పర్వతములతోఁగూడినదియు; సవ నా=అడవులతోఁగూడినదియునగు; మ హీ=ధూమి; చచాల=చలించెను. ౯</p>	<p>క్షాంసిచ=రాక్షసులను; అధికం=మి క్కిలియు; భయం=భయము; వివేశ=పొం చెను. అట్లు కుంఘండు యుద్ధంబునవాన రేంద్రుండగు సుగ్రీవునిచేతవధింపబడి నేలంబడఁగానే, పర్వతారణ్యసహితం బుగాధూమిగడగడవడంకెను; రాక్షసు లునుబరవభయంబునొందిరి. అన్యతాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షట్సుప్తతమస్సగం.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణౌంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షట్సుప్తతమస్సగం టీక,

ముగిసినది.

శ్రీ ర మ్మ.

స ప్ర స ప్ర తి త మ స గ ా ప్త రం భః.

నికుంభో భాగరం దృష్ట్వా సుగ్రీవేణ నిపాతితమ్
ప్రదహన్నిత కోశేన వాసరేంద్ర మతైత్తుత. ౧

టీక॥ నికుంభః=నికుంభుడు; సుగ్రీ చూచెను.

వేణ=సుగ్రీవునిచేత; నిపాతితం=పడఁ
దొరియఁబడిన; భాగరం = అన్నన;
దృష్ట్వా=చూచి; కోశేన=కోశముచే
తఃప్రదహన్నిత(స్థితః)=దహించువాఁ
డువలెనున్నవాడై; వాసరేంద్రం=వా
సరరాజుఁడగుసుగ్రీవుని; అతైత్తుత =

నికుంభుండు, తనఅన్నసుగ్రీవునిచేఁ
బడుటంబొచి, కోశంబునక దహించు
వాఁడువలెనుబడుచుచూపుట వాసరేశ్వ
రుండగు సుగ్రీవుంబొచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్సృగ్ధామసన్నద్ధం ద త్తపంచాంగుళం శుభమ్

ఆరణ్యే పరీభుం వీరో నగేంద్రశిఖిరోపమమ్. ౨

హేమపట్టపరిక్షిప్తం వజ్రవిద్రుమధూషితమ్

యమదండోపమం భీమం రక్షసాం భయనాశనమ్. ౩

టీక॥ తతః=తతః; వీరః=పరాక్ర
మశాలియగునికుంభుండు; సృగ్ధామస
న్నద్ధం=పుష్పమాలికచేఁ గట్టఁబడినది
యు; ద త్తపంచాంగుళం=ఇవ్వఁబడిన
యముదంగుళములమంద్రగలదియు; శు
భం=మంగళశకరమునదియు; నగేం
ద్రశిఖిరోపమం=హిమవర్షవళతశిఖర
ముతోఁబోలి-గలదియు; హేమపట్టప

రిక్షిప్తం=బంగారుపట్టముచేఁబట్టఁబ
డినదియు; వజ్రవిద్రుమధూషితం =
వజ్రములచేతనుబవడములచేతను ఆలం
కరింపఁ బడినదియు; యమదండోప
మం=యమునిదండముతోఁ బోలి-గల
దియు; భీమం=భయంకరంబును; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; భయనాశ
నం = భయమునశింపఁజేయునదియున

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౨౨

గు; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; ఆదజే= గగ్గహించెను.

అంత, వీరుండగునికుంఘండు, పుష్ప మాళికలచేనలంకృతంబును బంచాంగు శముద్రవేయిబడియుండునదియు మం గళకరమును హిమవత్పర్వత శిఖర స మానంబును కాంచనపట్టాలంకృతంబు

ను వజ్రములచేతను బవడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు యమదండంబు వంటిదియు భయంకరాకారంబును రా త్నసులకు అభయంహాసంగు నదియున గు పరిఘంబుచేకొనెను.

అని, తాత్పర్యము-

త మావిధ్య మహాలేఖా శ్చక్రధ్వజసమం తదా
విననాద వివృత్రాస్యో నికుంభో భీమవిక్రమః. ౪

టీక॥ తదా= అప్పుడు; భీమవిక్ర మః=భయంకరమయినపరాక్రమముగ ల; మహాలేఖాః= అధికమయినకాంతిగ ల; నికుంభో=నికుంఘండు; శక్రధ్వజస మం = ఇంద్రునిధ్వజముతోసమానమ యిన; తం=ఆపరిఘమును; ఆవిధ్య=ప్ర ప్తి; వివృత్రాస్యో=తెరివఁబడినవోలుగ

లవాఁడై; విననాద=అటచెను. అప్పుడు, మహాలేఖంబునుభయంక రపరాక్రమంబునగునికుంఘండు, ఇం దగ్రధ్వజసమానంబగునాపరిఘంబును గి టగిఱింద్రిప్పి, నోరుతెరిచి, సింహనాదం బుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉరొగలేన నిషేగఁ ఘజస్థై రంగదైరవి
కుండలాభ్యాంచ చిత్రాభ్యాం మాలయాచ విచిత్రయా. ౫
నికుంభో ఘాషణై ర్భాతి లేన స్త పరిఘంబ
యథేం ద్రధనుషా మేఘ స్సవిద్యు త్స్సనయిత్తుమా. ౬

టీక॥ నికుంభో=నికుంఘండు; ఉరొగ లేన=తొమ్మనొందిన; నిషేగఁ=ప దకముచేతను; ఘజస్థైః=చేతులనుం డు; అంగదైరవి = బాహువులుచేత

ను; చిత్రాభ్యాం= చిత్రవణములయి న; కుండలాభ్యాంచ= పోగులచేతను; విచిత్రయా=ఆశ్చర్యకరమయిన; మా లయాచ=హారముచేతను; ఘాషణైః=

ఆధరణములచేతను; తేన=అ; పరిఘ
ణవ = ఇనుప గుడియచేతను; సవి
ద్యుత్=మెఱపులుగలదియు; స్తనయి
త్తుమా= గజనధ్వనిగలదియున
గు; మేఘు=మేఘము; ఇంద్రధనుషాయ
థా= ఇంద్రధనుస్సుచేతంబోలె; భాతి
స్య=ప్రకాశించెను.
నికుంఘుండు, తొమ్మునుండురత్నా

ల పదకముచేతను బాహువులనుండు
బాహువులచేతనుజీత్రంబులగుకుండ
లంబులచేతను విచిత్రంబగుహారంబుచే
తను ఇట్లు భూషణంబులచేతనుఅప్పరి
ఘాయుధము చేతను, ఇంద్ర ధనుస్సు
తోను మెఱపులతోను గజనములతో
నుంగూడిన మేఘమువలెఁబ్రకాశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాగ్రేణ వ్రసోట్ట వాతగ్రంథి ర్మహాశ్మః
ప్రజక్వాల సఘాషక్య విధూమ ఇవపావకః. ౭

టీక||మహాశ్మః=అధికవయినబల
ముగల నికుంఘునియొక్క; పరిఘాగ్రే
ణ= ఇనుపగుడియొకచేత; వాతగ్రం
థి=వాయుసమూహము; వ్రసోట్ట=
భేదిలైను. సః(అధ్యాహృతము)=అప
రిఘము; సఘాషక్య=ధ్వనితోఁగూడినది
యైనై; విధూమః=పొగలేసి; పావకఇ
వ=అగ్నివలె; ప్రజక్వాల=మండెను.

మహాబలుండగునికుంఘుండుపరిఘం
బుగిఱిగిఱం ద్రిప్పఁగా, నాపరిఘంబువ
నాకాశంబుననుండు నావహాదివాయు
సమూహంబుభేదిల్లుటయు, నాపరిఘం
బు, మహాధ్వనిసహితంబయి, పొగలేసి
యగ్ని హూత్రీమభంగింబుజ్వరిల్లెను.
అని, తాత్పర్యము.

నగర్యా విటపావత్యా గంధర్వభవనో నైః
సహచైవామరావత్యా సర్వైశ్చ భవనైస్సహ. ౮
సతారగ్రహనక్షత్రం సచంద్రం సమహాగ్రహమ్
నికుంఘపరిఘాఘాణకం భ్రీమతీవ నభస్థలమ్. ౯

టీక||విటపావత్యా= అలకయను; నగర్యా=పట్టణముతోను; గంధర్వభవ
నో నైః= గంధర్వగృహశ్రేణుల
తోను; సహచైవామర్యాచైవసహ= అమ

రావలీ పట్టణముతోనుం గూడ; స
రైవః=సమస్తములయిన; భవనైశ్చ
హ=చేవ్యహములతోనుం గూడ; స
తారగ్రహసత్త్వం=అగ్నివ్యాదులతో
నుగ్రహములతోను నక్షత్రంబులతోనుం
గూడినదియు; సచంద్రం=చంద్రునితో
గూడినదియు; సమహగ్రహం=గొప్ప
గ్రహములతోగూడినదియునగు; నభ
స్థలం=అకాశప్రదేశము; నికుంభప-
ఘాఘాణం=నికుంభునిపరిఘముచే
ద్రీప్తబడినదై; భృమతి=తిరిగెను "ఇ

వ"అనునదివాక్యాలంకారాభామ.
అనికుంభుని పరిఘాయుధ వేగంబు
చే, గంధర్వకృపాంబులతోగూడనల
కాపట్టణంబును సమస్తదేవగ్రహంబుల
తోగూడనమరావలీనగరంబును అగ్ని
వ్యాదిసత్త్వములతోను ఇతరములయి
చుకొలలతోను చంద్రాదివహగ్రహం
బులతోనుగూడినయాకాశంబును, జ
లించి,గిలిగిలించిరిగెను.
అ, తాత్పర్యము.

దురౌసదశ్చ సంజఙ్ఘే పరిఘాభరణప్రభః

కపీనాం స నికుంభాగ్ని ర్యగాంబుర్నివో భ్రకః. ౧౦

టీక||పరిఘాభరణప్రభః=ఇనుపగు
దినుచేతనుఘాషణములచేతను బ్రకా
శించుచున్న; సః=అ; నికుంభాగ్నిః=ని
కుంభుడనునగ్ని హేమాత్రము; కీనాం=
వానరులకు; యు గాంతాగ్నిరివ=ప్ర
యకాబాగ్నివలె; ఉద్భితః=లేచినదై; దు
రాసదశ్చ=చేనకగూడనిదియు; సంజ

ఙ్ఘే=అయినది.
పరిఘముచేతను అభరణంబులచేత
నుబ్రజ్జించుచుండు నానికుంభాగ్ని,వా
నరులకుం బ్రలయకాలాగ్నియాయనం
గజ్జించుడనలవిగా కుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా వానరాశ్చాపి నశేకు స్పృందితుం భయత్
హనుమాంస్తు వివృత్యోరస్తస్థౌ తస్య గ్రతో బలీ. ౧౧

టీక||రాక్షసాః=రాక్షసులును; వానరాశ్చాపి=వానరులును ; భయత్=

౫

౫

భయంబువలన; స్పందితుం = కదలుట
కు; నశేకుః = చాలరైరి. బలీ = బలవం
తుండగు; హనుమాంస్తు = హనుమంతుం
దుమాత్రము; ఉరః = తొమ్మిది; విష్ణు
త్య = విరియఁజేసికొని; తస్య = ఆనికుంఘ
నియొక్క; అగ్రతః = ముందట; తస్మా = ని

లిచెను.

అప్పుడు, గాక్షసులును వానరులును,
భయంబున, కట్టటుకడలకుండిరి; బలవం
తుండగు నొకహనుమంతుండు మాత్ర
ము, వక్షంబుఁబూవుచు, నతనియొడుటని
లిచెను. అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాపమరాహుస్తు పరిఘం భాసరప్రభమ్
బలి బలవత స్తస్య పాతయామాస వక్షసి. ౧౨

టీక॥ పరిఘాపమరాహుః = ఇనుప
గుడియతోఁ బోలిగలచేతులుగలవాఁ
డును; బలితు = బలవంతుండునగునికుం
ఘండును; భాసరప్రభం = మృగమున
తోఁబోలిగల; పరిఘం = ఇనుపగుడి
యను; బలవతః = అధికమయినబలముగ
ల; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; వక్ష

సి = తొమ్మిదందు; పాతయామాస =
పడవేసెను.

పరిఘంబులవంటిచేతులుగలవాఁడు
ను బలవంతుండునగు నానికుంఘండు,
సూర్యునింబువలె వెలుంగుచున్నయా
పరిఘంబును, మహాబలుఁడగుహనుమం
తుఁడొమ్మనవేసెను. అని, తా.

స్థితే తస్యో రసి పూర్ణే పరిఘ శ్చతథా కృతః
విశిర్యమాగ స్సహనా ఉలూ శతమివాం బలే. ౧౩

టీక॥ పరిఘః = ఇనుపగుడియ; త
స్య = ఆహనుమంతునియొక్క; స్థితే = దృ
ఢంబును; పూర్ణే = వికాలంబునను; ఉర
సి = తొమ్మిదందు; శతథా = నూలువ
య్యలుగా; కృతః = చేయబడినదై; స
హనా = శీఘ్రమున; విశిర్యమాగః = ప
డుచు; అంబలే = ఆకాశమునందు; ఉ

లూ = శతమివ = కొలదికట్టెలనూలువ
లై; బలే = (అధ్యాత్మ) ము = ప్రకా
శించెను.

ఆపరిఘంబు, వజ్రకఠినంబును వికా
లంబుననునాహనుమంతుని వక్షంబుదగి
లి నూలువొయ్యలయి యాకాశంబున,
నూలుకొలఁపులవై వడి వెలుంగుచు నే

లంబదెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహరేణ విచచాల మహాకపిః

పరిఘేణ సమాధూతో యథా భూమిచలే చలః. ౧౪

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిస్త= హను | కెను.

మంతుండును; పరిఘేణ=ఇనుపగుడియు	అహనుమంతుండు, ఆపరిఘుంబుడె
చేత; సమాధూతః = కొట్టబడినవాడై;	బృహ, భూకంపంబునఁబర్చితంబువలె,
తేన=ఆ; ప్రహరేణ= దెబ్బచేత;	నెంతయుఁజలంబునొందెను.
భూమిచలే=భూకంపమునందు; అచల	అని, తాత్పర్యము.
ఇవ=పర్వతమువలె; విచచాల=చలిం	

స తదా భిహతస్తేన హనుమాన్ సవగోస్తమః

మృష్టిం సంవర్తయామాన బలేష్టాన్ శిశుమహాబలిః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; స్తవగోస్త=వర్తయామాన=మడిచెను.

మః= వానరశ్రేష్ఠుండును; అతిమహాబ	అప్పుడు, మహాబలుఁడయిన వాన
లిః= మిక్కిలి-లియునధిః మునునబలముగ	రో తమఁడగునాహనుమంతుండు, ని
లవాఁడునగు; సః=ఆ; హనుమాన్=	కుంభునిచే నట్లుకొట్టబడినవాడై కో
హనుమంతుండు; తేన=అనికుంభునిచే	పించి, తనబలంబుకొలది, పిడికిలినలవ
త; అభిహతః=కొట్టబడినవాడై; బలే	రించెను. అని, తాత్పర్యము.
న=బలముచేత; మృష్టిం=పిడికిలి; సం	

త ముద్యమ్య మహాతేజా నికుంభో రసి వీర్యవాన్

అభిచిక్షేప వేగేన వేగవాన్ వాయువిక్రమః. ౧౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన మయినపరాక్రమముగలవాఁడును; వే

కాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్=అధిః గవాన్ = అధికమయినవేగముగలవాఁ

<p>దును; వాయువిక్రమః=వాయుప్రయో కగ్రాగివంటిగతిగలవాడునగు హను మంతుండు; తం=అపిడికిలిని; ఉద్యమ్య- ఎ తి; వేగేన=వేగముచేసి; నికుంభాం సి=నికుంభుఁడొమ్మునందు; అధిచిత్తే ప=వేసెను.</p>	<p>మహా తేజాండును మహాపరాక్రమ- దును మహావేగుండును వాయువునకుం బోలేగవనంబుగలవాడునగుహనుమం తుండు అమ్ముష్టి నెత్తివేగఁబున, నికుం భుఁడొమ్మునెంబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తతః పుస్తాబ్ద చమూస్య ప్రసుక్తావచ శోణితమ్
ముష్టివా తేన సంజ్ఞాన్తే చ్చాలావిద్య దివాద్ధితా. ౧౭

<p>టీక॥ తతః=అందువలన; అస్య = ఈనికుంభుఁడొమ్ముకగ్రా; చమూ=తొలు; పు స్తాబ్ద=పగిలెను. శోణితంచ=నెత్తురు ను; ప్రసుక్తావచ=కాతెను. ముష్టివా=పిడికిలిచేత; విద్యదేవ=మెఱ వువలె; ఉద్ధితాః=లేచి; చ్చాలా =</p>	<p>మంట; సంజ్ఞాన్తే=చెట్టెను. అందువలన, నికుంభుఁడొమ్మునలం బునచమూఁబడినెత్తురుకాతెనది. అ పిడికిలిచెట్టుకు, మెఱవుచలెనలెసిఁజొమ్ము విద్యాలవుట్టినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నతు తేన ప్రహరేణ నికుంభో విరచాల హ
స్వస్త్వశ్చాపి నిజగ్రాహ హనుమంతం విహాబిష్ట. ౧౮

<p>టీక॥ సః=అ; నికుంభస్తు = నికుం భుడును; తేన=అ; ప్రహరేణ=చెట్టు చేత; విరచాలా=చలించెను ("హ" అను పది పాదభూతాంశము). స్వస్త్వశ్చా పి=నెమ్మడిచొంగినవాడునై; మహాబ లం=అధికమయినబలముగల; హనుమం</p>	<p>నం=హనుమంతునిచిహ్నము = ప ట్టెను. అనికుంభుఁడు, అచెట్టుకుయూర్చి న్ది, కొంతవడికిఁజేరి, మహాబలశాలి యగు హనుమంతుని శిండుచేతులతో నుంటిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విద్యుక్తున ప్రవా సంశ్లేషమం లంకానివాసినః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము ౧౫౨౫

౪౭౭

నికుంభే నోద్ధృతం దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౧౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సంభ్యే =	గా; విచక్షణః = అజచిరి.
యుద్ధంబునందు; లంకానివాసినః = లం	అప్పుడు, యుద్ధంబున నికుంభండు
కయందునివసించు రాక్షసులు; నికుంభే	మహాబలుండగు హనుమంతునిఁబై కెత్తు
న = నికుంభునిచేరి; ఉద్ధృతం = ఎత్తఁబడి	టంజూచి, రాక్షసులు సంతోషంబున,
న; మహాబలం = అధిః మయినబలముగ	భయంకరంబుగా సింహనాదంబుగా
ల; హనుమంతం = హనుమంతుని; దృ	వించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ష్ట్వా = చూచి; భీమం = భయంకరము	

స తదా హియమాణోపి కుంభకణ్ఠాత్త జేన హ
అజసూనా నిలసుతో వజ్రకల్పేన మష్టికా. ౧౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = అ;	న; వజ్రకల్పానాః = విడికెలిచేత; అజసూనా =
నిలసుతః = వాయుకుమారుండగు హను	కొట్టెను
మంతుడు; కుంభకణ్ఠాత్తజేన = కుం	అప్పుడు, వాయుదేవునికుమారుం
భర్జు కొడుకై నికుంభునిచేత ("హ")	డగు హనుమంతుండు, నికుంభునిచేనట్లు
అనునది పాదపూరణార్థము); హి	హరింపఁబడుచున్నా, అతని వజ్రస
యమాణోపి = హరింపఁబడుచున్నాను;	మానంబగువిడికెఁబొడిచెను.
వజ్రకల్పేన = వజ్రముతో సమానమయి	అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం మోచయిత్వా తక్షితా వభ్యవపద్యత
హనుమా నన్త మాధాతు నికుంభం మారుతాత్తజః. ౧౬

టీక॥ అథ = అంత; మారుతాత్మ	ని; తక్షితా = నేలయందు; అభ్యవపద్య
జః = వాయుకుమారుండగు; హను	త = విలిచెను. ఆశు = శీఘ్రముగా; నికుం
మా = హనుమంతుండు; ఆత్మానం =	భం = నికుంభుని; ఉన్మమాథ = వధించెను.
తన్ను; మోచయిత్వా = విడిపించుకొ	అంత, వాయుకుమారుండగు హను

జ

జ

మంతుండు, తన్ను విడిపించుకొని నేలపై	నికుంభునివధించెను.
నిలిచి, జాగు సేయక యీ ప్రకారమున	అని, తాత్పర్యము.

నిక్షిప్త పరమాయత్తో నికుంభం నిష్పిషేషహ
ఉత్పత్త్య చాస్య వేగేన పపాతో రసి వీర్యవాక్. ౨౨

టీకా: వీర్యవాక్ = అధికమయిన పరా	తొమ్మనందు; పపాత = పడెను.
క్రమముగల నికుంభుండు; పరమాయ	పరాక్రమవంతుండగు హనుమం
త్తః = మిక్కిలియు బ్రయత్నముగలవాఁ	తుండు, మహావ్రయత్నమున నానికుం
డై; నికుంభం = నికుంభుని; నిక్షిప్త = ప	భుని నేలపైఁబడవైచి, నలంకఁగొట్టుట
డవైచి; నిష్పిషేష = విసికెను ("హ"	యెగాక, వేగంబున నాకాశంబున కెగసి
అనునది పాదపూరణార్థము.) ఉత్ప	యతని తొమ్మనైఁబడెను.
త్తవ = ఎగిరియు; వేగేన = వేగిల్లచేత;	అని, తాత్పర్యము.
అస్య = ఈ నికుంభునియొక్క	నిష్పిషి =

పరిగృహ్యచ బాహుభ్యాం పరివృత్త్య శిరోధరాం
ఉత్పాటయామాన శిరో ధైరవం నదహో మహతః. ౨౩

టీకా: స (అధ్యాహుతము) = అహ	స = పెట్టికెను.
నుమంతుండు; బాహుభ్యాం = చేతులచే	హనుమంతుండంత, కెందుచేతుల
త; శిరోధరాం = మెడను; పరిగృహ్యచ =	నునికుంభునికంతంబుఁబట్టి డిప్పి, యతం
పట్టుకొనియు; పరివృత్త్య = త్రప్పి; ధైర	దుభయంకరంబుగా నలచుచుండఁగా,
వం = భయంకరముగా; నదహో = అలచు	నతని భయంకరాకారంబుగ శిరస్సు విడి
చున్న నికుంభునియొక్క;	చివైచెను. అని, తాత్పర్యము.
మహతః = గొ	
ప్పదగు; శిరః = తలను; ఉత్పాటయామా	

అథ వినదతిహారే నికుంభే
పవనసుతేన రణే బహువ యుద్ధం

జ

జ

చకరభసుత రాక్షసేంద్రసూన్యో

భృశతరమాగతిరోషయో స్సుభీమం. ౨౪

టీక॥ అథ=అంత; రణే=యుద్ధము
నందు; వివరతి=అటచుడున్న; నికుంభుండు; పవనసుతేన=హనుమం
తునిచేత; సాచిలే=వధింపఁబడినవాఁడు
కాఁగా; భృశతరం= మిక్కిలియువధికి
ముగా; అగతిరోషయో=పొందఁబడిన
రోషముగల; చకరభసుత రాక్షసేంద్ర
సూన్యో=రామునకును మకరాక్షున
కును; సుభీమం=మిక్కిలియు భయంకర

మయిన; యుద్ధం=పోరు; బహువ=అ
ద్యైను.
అంత, యుద్ధంబున హనుమంతునిచే
నికుంభుండు అటచుడుఁజచ్చినపిదపపర
స్పరముపైమహాకోపమునొందిన రా
మునకును మకరాక్షునకును, బరమభ
యంకరిమయిన యుద్ధంబుద్యైను.
అని, తాత్పర్యము.

వ్యపేతేతు జీవే నికుంభస్య హృద్య
వినేదుః ప్లవంగా దిశ స్సస్యమత్స
చచాలేవ చోర్వ పఫాలేవచక్ర్య
ర్యయంరాక్షసానాం బలంచావీచేత. ౨౫

టీక॥ నికుంభస్య = నికుంభునియొ
క్క; జీవే=ప్రాణము; వ్యపేతేతు=పో
యినంతనె; ప్లవంగా=వానరులు; హృ
ద్యః=సంతోషించినవారలయి; వినే
దుః=అటచిరి. దిశే=దిక్కులు; సస్య
మత్స=అటచినవియు; ఉవీచ=భూ
మియు; చచాలేవ=చలించినట్లుండినది;
చక్ర్య=అకాశమును; పఫాలేవ=పగి
లినట్లుండినది. భయం=వెంట్రు ; రాక్ష

సానాం=రాక్షసులయొక్క; బలంచ=
నైస్యమును; అవీచేత=పొందెను.
నికుంభుండు మృతిఁ బొందినంతనె
వానరులందఱుఁ బరమసంతుష్టులయి,
దిక్కులంబుగిధిధ్వనులువాడమసింహనా
దంబులు గావించిరి; భూమిచలించిన
ట్లుండినది; అకాశంబు పగిలినట్లుండె
ను; రాక్షసులందఱుఁ బరమభయంబు
నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము.

స ౭౮

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికార్య,
యథాకాండే, సప్తసప్తతితమస్సగః.

ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమాథవంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యథాకాండ సప్తసప్తతితమస్సగః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ ర మ్మ.

అప్తసప్తతితమస్సగః ప్రారంభః.

నికుంభంచ హతేతి శ్రుత్వా కుంభంచ విస్మయితం
రావణః పరమామక్షీ ప్రజన్వానలోయథా. ౧

టీక రావణః=రావణుడు ; హ	ప్రజన్వాన=మందెను.
తం=వధింపబడిన; నికుంభంచ=నికుం	రావణుడు, నికుంభంచును గుం
భుని; విస్మయితం = శడవేయబడిన;	భుండును వధింపబడినారనిని, పరమ
కుంభంచ=కుంభుని; శ్రుత్వా=విని; ప	మపితుండై, నిష్పవలెమందిపడెను.
రమామక్షీ= అధికమయినకోపముగ	అని, తాత్పర్యము.
లవాడై; అనలోయథా= నిష్పవలె;	

నైర్వత క్రోధశోకాభ్యాం ద్వాభ్యాంతు పరూఢిః
ఖరభ్రత్రం వికలాక్షం మకరాక్ష మహాదయత్. ౨

టీక నైర్వతః=రాక్షసుడగు రావ	బడినవాడై; వికలాక్షం = వెడల్పుల
ణుడు; క్రోధశోకాభ్యాం= కోపముచే	యినకన్నులుగల; ఖరభ్రత్రం=ఖరునికు
తమదుఃఖముచేతను; ద్వాభ్యాంతు=రెం	మారులైన; మకరాక్షం=మకరాక్షు
టిచేతను; పరీమూర్ఛితః = వ్యాపింప	ని; అహాదయత్=అజ్ఞాపించెను.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౭

స ౭౮

రావణుండు, క్రోధంబునుదుఃఖంబు తుంజూచి, యిట్లువి, యాజ్ఞాపించెను.
 నుమనంబునఁ బెనంగొన, ఖరునికొడుకై అని, తాత్పర్యము.
 నవిశాలంబులగు కన్నులుగల మకం

గచ్చుత్రమయా జ్ఞప్తో బలేనాభి సమన్వితః
 రాఘవం లక్ష్మణంచైవ జహితాంశ్చ వనాకనః. ౩

టీక॥ త్రుత్ర=కొడుకా; త్వం(అధ్యా) హి=వధింపుము.
 హృతము)=నీవు; మయా=నాచేత; ఆ కొడుకా! నీవునాయాజ్ఞ చేసేనా
 జ్ఞప్తః=ఆజ్ఞాపించబడినవాండవై; బలే సహితుండవై పోయి, రాముని లక్ష్మణు
 ని=సేవతో; అభినమన్వితః = కూడి నిలవ్వననులనువధించిరమ్ము. అని, రా
 వాండవై; గచ్చు=పోమ్ము. రాఘవం= వణుండాజ్ఞాపించెను.
 రాముని; లక్ష్మణంచైవ = లక్ష్మణుని; ఆ తాత్పర్యము.
 తా=ఆ; వనాకనశ్చ=వానరులను; జ

రావణస్య వచ శ్రుత్వా హాసమానా భిరాద్యజః
 బాధమన్య బ్రవీ ధ్యప్తో ఏకం త్వో నవాచరిః. ౪

టీక॥ హారమా= హారుడనియ నీతే చెప్పెను.
 హంకరించియుండునట్టి; భిరాద్యజః= తానుమహాహారుడనియ హంకరిం
 ఖరునికొడుకైన; మకరాక్షి=మకరా చియుండు ఖరవుక్రమండు మకరాక్షుం
 క్షుండను; నిశాచరః=రాక్షసుడు; రా ము, రావణునియాజ్ఞ నువిన్నంత నె, సం
 వణస్య=రావణునియొక్క; వచః=మా ముట్టుండై, మంచిదనిచెప్పెను.
 టను; శ్రుత్వా=విని; హృషః=సంతోషిం అని, తాత్పర్యము.
 చినవాండవై; బాధమితి=మంచిదని, అబ్ర

సో భిరాద్య దశగ్రీవం కృత్వాచాపి ప్రదక్షిణమ్

నిజాగామ గృహ మృభా) ద్రావణస్యా జ్ఞయా బలి. ౫

టిక||బలి=అధికమయినబలముగల; జాగామ=వెడలెను.

సః=అమక రాక్షుండు; దశగ్రీవం=రా బలవంతుండగురామక రాక్షుండు,
వణుని; అధివాద్య=నమసరించి; ప్ర రావణునకుఁ బ్రదక్షిణమనుసారము
దక్షిణంచాచి = ప్రదక్షిణమును; కృ లుగావించి, యనిన యాజ్ఞను, శుభ్రం
త్వా=చేసి; రావణస్య=రావణునియొ బగురాజగృహంబుననుండి వెడలెను.
కీర; అజ్ఞయా=అజ్ఞ చేత; శుభ్రాత్= అని, తాత్పర్యము.
స్వచ్ఛమయిన; గృహత్=ఇంటనుండి;

సమీపస్థం బలాధ్యక్షం ఖరవుత్రో బ్రవీ డిమ్

టిక||ఖరవుత్రః=ఖరునికొడుకైనను

క రాక్షుండు; సమీపస్థం=సమీపమున ప్పెను.
నున్న; బలాధ్యక్షం=బలముగలవాని; ఖరకుమారుండగు మక రాక్షుండు,
ఇవం=ఈమాటను, గూర్చి; సమీపముననున్న సేనాపతింబాచి, యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రథశ్చ సేయతాం శీఘ్రం సైన్యం రా హూయతాం త్వరాత్. ౬

టిక||రథశ్చ=రథమును; శీఘ్రం=శీ ధీఘ్రముగా రితులును చెప్పా; సేన
ఘ్రముగా; ఆసేయతాం=తేబడంగా యుశీఘ్రమున వచ్చునట్లుగా వింభము.
క. సైన్యంచ= సేనయును; త్వరాత్= అని, మక రాక్షుండు సేనాధిపతితోఁజె
చేగంబున; ఆహూయతాం=పిలువంబు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
డుగాక.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో నిశాచరః

స్థండనంచ బలంచైవ సమీపం ప్రత్యపాదయత్. ౭

టిక|| బలాధ్యక్షః= సేనాధిపతియయిన; నిశాచరః=రాక్షసుడు; తస్య=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము ౧౫౩౧

స ౭౮

ఆమక రాక్షసియొక్క; తత్=ఆ; వఱ
నం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; స్వంద
నంచ=రథమును; బలంచైవ=సేనను; స
మీపం = సమీపమును; ప్రత్యపాద
యత్=పొందించెను.

సేనానాయకుడును, మక రాక్ష
సిమాటనువిని, తత్త్వణంబున, రథంబు
నునైన్యమును; అతని సమీపంబునకుఁబె
చ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణం రథం కృత్వా ఆరుగోహ నిశాచరః

సూతం సంహోదయామాస శిఖ్రిం మే రథ మావహ. ౮

టీక||నిశాచరః=మక రాక్షసుడు; ర
థం=రథము నుగూచి; ప్రదక్షిణం=ప్ర
దక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; ఆరుగో
హ=ఎక్కెను. “శిఖ్రిం=వడి గా; మే=
నాయొక్క; రథం=రథమును; ఆవహ=
తోలుము;” ఇతి (అధ్యాహృతము)=అ

వి; సూతం=సూతః; సంహోదయామా
స=ఆజ్ఞాపించెను.
మక రాక్షసుడు, తనరథంబునకుఁబ్ర
దక్షిణంబు గావించియారోహించి, “ర
థంబునైన్యంబు గాంచోలు”మని సూతున
కాచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తాన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ పింక్షో బ్రవి దివమ్

టీక||అథ=అంత; మక రాక్షః=మక
రాక్షసుడు; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=
రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱుగూ
చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చె

ప్పెను.
అంత, మక రాక్షసుండు, ఆరాక్షసనై
నికులనందఱునూచి, యిట్లనియెను.
అని, తాత్పర్యము.

యూయం సర్వే ప్రయుధ్యధ్వం పురస్తా న్నమ రాక్షసాః. ౯

టీక||రాక్షసాః = రాక్షసులారా!
యూయం=మీరలు; సర్వే=అందఱు;
మమ=నాయొక్క; పురస్తాత్=ముంద

ట; ప్రయుధ్యధ్వం=పోరుదురుగదా!
రాక్షసులారా! మీరందఱు, నా
ముందటఁ జక్కగా యుద్ధము సే

౧౫౩౨ ప్రతివరాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౮

యః.మ.అసి, తాత్పర్యము.

అహం రాక్షసరాజేన రావణేన మహాశ్వరా
అజ్ఞప్తస్వయరే హంతుం తావత్థా రామలక్ష్మణౌ. ౧౦

టీక॥ అహం=నేను ; రాక్షసరాజే=	దు; హంతుం=వధించుటకు; అజ్ఞప్తం=
రాక్షసుల ప్రభువును ; మహాశ్వరా	అజ్ఞాపించబడినవాడు.
నా=అధికమయిన బలముగలవాడను	రాక్షసరాజుండును మహాబలుండు
గు; రావణేన=రావణునిచేత; తా=ఆ;	నగురావణుండు, ఆరామలక్ష్మణులని
రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; ఆ	వ్రతము, యుద్ధమున విధింప, నన్నునీయో
థా=వ్రతమును ; సమరే=యుద్ధమునం	గించిరాండు. అసి, తాత్పర్యము.

అద్య రామం వధిష్యామి లక్ష్మణంచ నిశాచరా
శాఖామృగంచ సఖ్యేషం వానరాంశ్చ శరౌ త్తమే. ౧౧

టీక॥ నిశాచరా=రాక్షస	మి=వంశవరును.
అద్య=ఇప్పుడు; రామం=రా	రాక్షసులారా! ఆరామని, లక్ష్మణ
మ్మణంచ=లక్ష్మణుని; శాఖామృగం=	ని, వానరమండ్రుండగుసుగ్రీవుని, ఇతర
కోతియును; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని;	వానరులను, ఇప్పుడు, ఆస్త్రమదానముల
వానరాంశ్చ = వానరులను; శరౌ త్త	మే, వధించివుచ్చేదము.
మే=దాగుచేయులచేత ; వధిష్యా	అసి, తాత్పర్యము.

అద్య తూలిపాత్రైశ్చ వానరానాం మహావమాం
సంహరిష్యామి సంప్రాప్త శ్శుషేంధన మివాసరి. ౧౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం (ఆ	గులయొక్క; మహావమాం=గొప్పసే
ధ్యామృతము)=నేను; సంప్రాప్తః=	నను; తూలిపాత్రై=తూలిమలత్రేటు
వానరానాం=వానరానాం=వాన	లచేత("చ" అనునది పాదపూరణార్థా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩౩

స ౭౮

ము); శుషేఁధనం=ఎండినక ట్టెను; అనలభవ=నిప్పువలె; ప్రదహిష్యామి=కాల్చెదను.

ఇప్పుడు నేనభ్యుపగోబోయివానరమ

హసేననంతయు, ఎండుక ట్టెను నిప్పుద హించునట్లు, శూలములచేపరించి ద హించెదను. అని, మకరాక్షుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మకరాక్షస్య త చ్ఛ్చ్రిత్యా వచనం తే నిశాచరాః

సర్వే నానాయథోపేతా బలవంత స్సమాగతాః. ౧౩

టీక|| బలవంతః=అధికమయినబల

ముగల; తే=ఆ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; మకరాక్షస్య = మకరాక్షునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వే=అందఱును; నానాయథోపేతాః=నానావిధముల యాయథములతోఁ గూడినవారలయి; స

మాగతాః=వచ్చినారు.

బలవంతులగునారాక్షసులు, మకరాక్షుండుచెప్పినమాటనువిని, అందఱునారావిధాయుధములు ధరించి, యుద్ధంబునకువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే కామరూపిణ సర్వే దంష్ట్రీణః పింగళేక్షణాః

మాతంగా ఇవ నదంతో ధ్వస్తకేశా భయానకాః. ౧౪

టీక|| కామరూపిణః= ఇచ్ఛార్థినమగురూపముగలవారలును; దంష్ట్రీణః=కోటలుగలవారలును; పింగళేక్షణాః=గోరోచనపువన్నెగల కన్నులుగలవారలును; ధ్వస్తకేశాః=నశించిన వెండుకలుగలవారలును; భయానకాః=భయంకరులును, తే=ఆ రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; మాతంగా ఇవ= ఏనుంగులు

వలె; నదంతః=గజింపుచు; స్థితాః (అగ్ర్యాహృతము)=ఉండిరి- కామరూపులును గోటలు గలవారలును బింగళవణంబులగుకన్నులుగలవారలును తలలోవెండుకలులేనివారలును భయంకరాకారులును నారాక్షసులందఱును తగజంబులుంబోలె గజింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మహర్ష మహాకాయా మహాకాయం భరాత్మజం

అభిజగ్ము స్తతోహృష్టా శ్చలయంతో వసుంధరాం. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత; మహాకాయాః=	మ; అభిజగ్ముః=పోయిరి.
గొప్పవగు దేహములుగలరాక్షసులు, మ	అంత, మహాకాయులగు నారాక్ష
హాకాయం=గొప్ప దేహముగల; ఖరా	సులు, భయంకరకాయుండగు ఖరునికొ
త్మజం=ఖరుఁగొడుకైన మకరాక్షుని;	దుకుమకరాక్షుంబురి వేష్టించి, పరమసం
పరవార్య=పరివేష్టించి; హృష్టాః=సం	తోషంబున, భూమిం జలంపఁజేయుచు
తోషించినవారలయి ; వసుంధరాం=	యుద్ధభూమికినడచిరి.
భూమిని; రాలయంతః=చలంపఁజేయు	అని, తాత్పర్యము.

శంఖభేరీసహస్రాణాం మాహతానాం సమంతతః

క్ష్యేలితాస్ఫటితానాంచ తత శ్చబ్దో మహానభూత్. ౧౬

టీక॥ తతః=అంత; సమంతతః=	హా=గొప్పది; అభూత్=అయ్యెను.
అంతటను; అమాతానాం=కొట్ట	అంతనలుపైకగ్రానుంగొట్టుబడిన భే
శంఖభేరీసహస్రాణాం=శంఖముల	రీలయొక్కయు బూరింపబడినశంఖం
కగ్రయు భేరీలయొక్కగ్రయులు	బులయొక్కయు రాక్షసులుచేయు సిం
యు; క్ష్యేలితాస్ఫటితానాంచ=సిం	హనాదంబులయొక్క భుజాస్ఫూలనం
హనాదములయొక్కయు భుజంబులు	బులయొక్కయుఁధ్వని, భయంకరంబు
రట్టాలయొక్కయు; శబ్దః=ధ్వని; మ	గావించడెను. అని, తాత్పర్యము.

అభిష్టో థ కరా తస్య ప్రతోతో పారథే స్తథా

పపాత సహసాచైవ ధ్వజ స్తస్యైవ రక్షసః. ౧౭

టీక॥ అథ=అంత; తస్య=ఆమక	స్య=అ; రక్షసశ్చ = మకరాక్షునియొ
రాక్షునియొక్క; సారథే = సారథి	కగ్రయు; ధ్వజశ్చైవ=పైకగ్రమును;
యొక్క; కరాత్=చేతనుండి; ప్రతో	నహసా=శీఘ్రముగా; పపాత = ప
దః=మునిగోల; అభిష్టః=పడినది. త	డెను.

అంత, నామక రాక్షసి సారధిచేతి తునిధ్వజంబును, దటాబున నేలం బడె
మనికోలకాటి నేలంబడెను; మకరా ను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే రథ యుక్తాశ్చ హయా విక్రమవజ్జితాః
ఋతై రాకులై గత్యా దీనా సాస్రీముఖా యయుః ౧౮

టీక॥ తస్య = ఆమక రాక్షసి యొక్క; రథయుక్తాః = రథమునందుబా
న్పించిన; తే = ఆ; హయాః = గుఱ్ఱములు; విక్రమవజ్జితాః = సరియైనప
దన్యాసముచే విమవచించినవై; ఆకులైః = తొట్లు/పడిన; ఋతైః = పాదము
లచేత; గత్యా = పోయి; దీనాః = దుఃఖ
తములయి; సాస్రీముఖాః = కన్నీళ్లు
తోఁగూడినముఖముగలవై; యయుః =
పోయినవి.
ఆమక రాక్షసిరథంబునకుఁ గట్టంబ
డినయశ్వంబులు, యుక్తముగానడుచు
టనవిడిచి, పాదంబులుతొట్లు/పడ, దీ
నంబులయి, కన్నులనీళ్లు గార్చుచు, పో
యినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవాతి పవన స్త్రిక్ సపా రదారుణః
నిర్యాజే తస్య రాద్రస్య మక దుష్కరే. ౧౯

టీక॥ రాద్రస్య = భయంకరాకా యంకరముయి; ప్రవాతి = వీచెను.
రుండును; ముష్కరే = దుష్టబుద్ధిగలవాఁ ఁ భయంకరాకారుండును దుర్బుద్ధి
డునగు; తస్య = ఆ, మకరాక్షస్య = ను యునగు నామక రాక్షసుండు బయలుదే
క రాక్షసియొక్క; నిస్త్రిక్ = ఆ; నిర్యాజునప్పుడు, వాయువుదుమ్ముతోఁగూడి
జే = ప్రయాణమునందు; పవనః = వా పరుషంబయి, భయంకరంబుగావీచె
యువు; సపాంసుః = దుమ్ముతోఁగూడి ను. అని, తాత్పర్యము.
నవై; ఖరదారుణః = పరుషమయి భ

తాని దృష్ట్యా నిమిత్తాని రాక్షసా వీర్య వత్తమాః
అచింత్య నిగతా స్సర్వే యత్ర తే రామలక్ష్మణౌ. ౨౦

టీక॥ వీర్యవత్తమాం = మిఁదయుంబరాకీమముగల; రాక్షసాః = రా

క్షులు; సర్వే=అందఱును; తాః=ఆ; నిమిత్తాని = శకునములను; దృష్ట్యా= చూచి; అచింత్య=చింతించక; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటకీ; నిగతాః=పోయిరి.

మహాపరాక్రమశాలులగునారాక్షసులందఱు, అదుగ్నిమిత్రంబులం జూచి, వానిలెఱింగింపక, రామలక్ష్మణులం దుస్థలంబునకుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఘనగజమహిషాంగతుల్యవదాః

స్వమరముభేద్య సృష్ట దాసిభిన్నాః

అహమహమితి యుద్ధ కౌశలాస్తే

రజనివరాః పరితస్సమున్నదంతః. ౨౦

టీక|| ఘనగజమహిషాంగతుల్యవదాః=మేఘముతోను ఏనుంగుతోను ఎనుజోతుచేహముతోనుమానమయిన వన్నెగలవారలను; సమరముభేద్య=యుద్ధాగ్రములయందు; అసక్యత్యేనతేనలుమాటు; గదాసిభిన్నాః=గదాముఖములతోను భిన్నములచేతను భేదించుటచేసినవారలను; యుద్ధకౌశలాః = యుద్ధమునందు సామర్థ్యముగలవారలనుగ; తే=ఆ; రజనివరాః=రాక్షసులు; పరితః=అంతటను; అహమహమితి=నేనునేను; స

మున్నదంతః = అటుచు; జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

మేఘముతోను, ఏనుంగుతోను ఎనుజోతుతోను సమానమయిన శేహవదాః=రాక్షసులవారలను పలుమాటు యుద్ధంబుముందటనిలిచిగదాభిధ్వంసముచేతను జెల్చుటచి మోపుముందువారలను యుద్ధంబునందు సమర్థులంబగు నారాక్షసులు, "నేనువధించెదను నేనువధించెదను" అని గజింపుచుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

యుద్ధకాండే, అష్టసప్తతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్రకాశము.

ఇది, పరమాధికాంధ్రకావ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ అష్టసప్తతితమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

శ్రీ రస్తు.

ఏకో నా శీత త మ స గ క ప్రా రంభః.

నిగతం మకరాక్షం తే దృష్ట్వా వానరయూధపాః

అప్లుత్య సహసా సర్వే యోధుకామా వ్యవస్థితాః. ౧

టీక॥ తే=ఆ; వానరయూధపాః= స్థితాః=లిచిరి.

వానరోత్తములు; నిగతం=బయలు వె
డలిస; మకరాక్షం= మకరాక్షుని; దృ
ష్ట్వా=చూచి; సర్వే=అందఱు; సహ
సా=వేగమున; అప్లుత్య=ఎగిరి; యోధు
కామాః=పోరఁగోరినవారలయి; వ్యవ

అవ్వానరోత్తములందఱు, యుద్ధం
బునకు మకరాక్షుండు వెడలుటంజూచి,
యుత్సాహంబున నెగిరి, యుద్ధసన్నద్ధు
లయి నలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రవృత్తం సుచమా వ్రతుబునరోమహావళగమ్

నిశాచరైః ప్లవంగానాం జేవానన, సిదానవైః. ౨

టీక॥ తతః=అంత; ప్లవంగానాం=

వానరులకు; నిశాచరైః= రాక్షసులతో
డ; జేవానాం=జేవనలకు; దానవైరి
వ = రాక్షసులతోడం బోలె; సుచ
మా=మిక్కిలియుగోపరియు; రోమ
హవళగం = వెండుకొలగగుర్పాటు
నొందునట్లు చేయునదియునగు; తత్=అ

ప్రవృత్తం=పోరు; ప్రవృత్తం = కలి
గెను.

అంత, జేవతలదానవలతోడంబో
లె, నవ్వానరులు, రాక్షసులతోడంబలప
డఁగా, సప్రదస్యహాయుధంబు రోమ
హవళంబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షశూరినిపాలైశ్చ శిలాపరిఘ పాతనైః

అన్యోన్యం మదకాయంతస్త తదా కషినికాచరాః. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; కషినికాచరాః= వానరులును రాక్షసులును; వృక్ష

శూలః పాలైశ్చ = శైల్యయోకర-యం
 శూలములయొక్క-యం చేయుటలచేత
 ను; శిలాపరిఘపాతనైః = తొల్లయొ
 క్క-యొనినుపగుచియలయొక్క-యం చే
 యుటలచేతను; అన్యోన్యం-ఒండొరులు

ను; వచనయంతిస్థుః = మహిమచూసిరి.
 అప్పుడు, వానరులును రాక్షసులును
 వృక్షశూలంబులచేతను శిలాపరిఘంబుల
 చేతన నొండును బాన వచనముచూసిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

శక్తిశిర్షగదాకుంతైస్తేషునైశ్చ నిశాచరాః
 పట్టినైః కింపివాలైశ్చ నిఘాతైశ్చ సమంతరః. ౪
 పాశమద్గరదంతైశ్చ నిఘాతైశ్చాపరేతదా
 కదనం కింపిరాదాం చక్రం సైరజ్జీవరాః. ౫

టిక|| తదా = అప్పుడు; నిశాచరాః =
 రాక్షసులు; సమంతరః = అంతర్భిన్న; శ
 క్తిశిర్షగదాకుంతైః = ఈశ్వరశస్త్రనిక
 స్త్రులచేతను గదలచేతను కుర్చుముల్లచేత
 ను; పట్టినైః = చిత్తకోపితచేతను; కిం
 పివాలైశ్చ = అడ్డకత్తు-చేతను; భిడివాలై
 శ్చ = విడిచివాటు గుడియలచేతను; ని
 ఘాతైశ్చ = వజ్రములచేతను; అపరే =
 ఇతరులయిన; సైః = ఆ; రజ్జీవరాః = రా
 క్షసులు; పాశమద్గరదంతైశ్చ = పాశ
 ములచేతను మద్గరములచేతను దండము
 ల-న యుధములచేతను; నిఘాతైశ్చ =
 నిఘాతములను నాయుధములచేతను; క

పివరాదాం = (గృహీయాథామండుక
 ప్తి) వానరసింహులతోఁగూడ; కదనం =
 యుద్ధమును; చక్రం = చేసిరి.
 ఆ రాక్షసులలోఁగొందఱు, ఈశ్వర
 చేతను శిర్షములచేతను గదలచేతను గుం
 ములచేతను దొమరింబులచేతను అడ్డ
 కత్తులచేతను విడిచివాటుగుడియలచేత
 ను వజ్రాయుధములచేతను, మఱికొంద
 ఱు రాక్షసులు, పాశములచేతను మద్గర
 ములచేతను మదమంబులచేతను నిఘాతంబు
 లను నాయుధములచేతను, వానరులతో
 యుద్ధంబు గావించిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

చాక్షృమై రిదితాశ్చాపి ఖరభ్రుతేణ వానరాః
 సంభ్రాంతిమనస స్పర్శ్య దుద్రువు ర్భయపీడితాః. ౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩౯

స 2౯

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే	యముచేబీడింపబడినవారలయి; దు
చాపి=అందఱును; ఖరపుత్రేణ=ఖర	దుగ్రహి=భయపడిరి.
కొడుకైన మకరాక్షునిచేత; బాణా	వానరులందఱు, మకరాక్షునిచేచా
ఘ్నైః=బాణసమూహములచేత; అది	ణంబులఁగొట్టఁబడినవారలయి, మన
తాః= పీడింపబడినవారలయి; సం	బున సంభ్రమంబునొంది భయంబున
భ్రాంతమనఁజేసె భ్రమమునొందినమన	బాజిరి. అని, తాత్పర్యము.
స్వగలవారలయి; భయపీడితాః=భ	

తా దృష్ట్వా రాక్షసా స్సర్వే ద్రవమాణౌ వలీమఖాన్
నేదు స్తే సింహవ ర్థప్తౌ రాక్షసా జితకాశిః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు	నః = జయముచే బ్రకాశించువారల
లు; సర్వే=అందఱు; ద్రవమాణౌ=ప	యిరి.
రుగెత్తుచున్న; తాన్ = ఆ; వలీము	ఆరీక్షులు, వానరులందఱు భ
ఖాన్=వానరులను; దృష్ట్వా=చూచి;	యంబునం బరుగెత్తుటంబొచి, సంతో
హృష్టాః=సంతోషించినవారలయి; సిం	షంబున, సింహనాదంబులు గావించుచు,
హవతే=సింహమువలె; నేదుః=అచి	జయంబుచేబ్రకాశించుచుండిరి.
రి. రాక్షసాః = రాక్షసులు; జితకాశి	అని, తాత్పర్యము.

విద్రవత్సు తదా తేషు వానరేషు సమంతః

రామస్తా న్సారియామాస శరవషేణ రాక్షసాన్. ౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తేషు=ఆ; వా	నివారిం చెను.
నరేషు=వానరులు; సమంతతః=అంత	అప్పుడు, వానరులందఱుం బరుగెత్తు
టను; విద్రవత్సు=పరుగెత్తుచుండగా;	టయురాక్షసులువానరులం దఱుముట
రామః=రాముండు; తాన్=ఆ; రాక్ష	యుంబొచి, రాముండు, ఆరాక్షసులను
సాన్=రాక్షసులను; శరవషేణ=బా	దాణవషణంబునవారిం చెను.
ణములవషణముచేత; వారయామాస=	అని, తాత్పర్యము.

౧౫౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౯

వారి తాత్ రాక్షసాన్ దృష్ట్వా మకరాక్షో నిశాచరః
క్రోధానల సమావిప్తో వదనంచేద మబ్రవీత్. ౯

టీక|| మకరాక్షః = మకరాక్షుండ మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ని; నిశాచరః = రాక్షసుడు; వారి మకరాక్షుండు, రాముండు, రాక్ష
తాన్ = వారింపఁబడిన; రాక్షసాన్ = సులనునివారింఁచుటఁబాచి, కోపంబున
రాక్షసులను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధా మండిపడుచు, రామునితో, నిట్లు, చెప్పె
నలసమావిప్తః = కోపాగ్నిచే నావేగిం ను. అని, తాత్పర్యము.
పఁబడినవాఁడై; ఇదం = ఈ; వదనంచ =

విష్ట రామ మయాసాఘం ద్వంద్వయుద్ధం దదామితే
త్యాజయిష్యామి తే ప్రాణాన్ ధనుర్ముక్తై శ్చితైశ్చైతైః. ౧౦

టీక|| రామ = రాముఁడా! మర్కటాసా గములను; త్యాజయిష్యామి = విడిపిం
ధం = నాతోఁగూడ; తిష్ఠ = నిష్ఠఁజేయి. చెదను.
తే = కొఁజుకు; ద్వంద్వయుద్ధం గమిల్లవ్వ రాముఁడా! నాతోఁగూడఁజువు
యుద్ధమును, దదామి = ఇచ్చెదను. ధను ము; నికుద్వంద్వయుద్ధం బాసంగెదను;
ముక్తైః = వింటనుండి విడువఁబడిన; శి ధనుస్సుననుండికఁజులయిన బాణంబు
ప్రైః = అకులయిన; శస్త్రైః = బాణముల లచేసే బాణంబులనిడిపించెదను.
చేత; తే = నీయొక్క; ప్రాణాన్ = ప్రా అని, తాత్పర్యము.

య త్రదా దండకారణ్యే ఫితరం హతవా స్థమ
మదగ్రతస్త్వకమఘ్నం దృష్ట్వా రోషోభి వధాతే. ౧౧

టీక|| తదా = అప్పుడు ; దండకార లదో; తత్ (అధ్యాపృతము) = అందుఁ
జ్ఞే = దండకారణ్యమునందు; మమ = నా లన; మదగ్రతః = నాయుండట; స్త్వకమఘ
యొక్క; ఫితరం = తండ్రిని; హతవాన్ స్థం = తనకార్యమునందున్న; త్యాం (అ
(ఇది) తత్ = వధించినావనునదియేదిగ ధ్యాకృతము) = నిన్ను; దృష్ట్వా = చూ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౪౧

స ౭౯

చి;రోషః=కోపము; అభివర్ధతే=వృద్ధిబొందుచున్నది. ఇప్పుడు మలయుద్ధంబునకు నాయెదుట నిల్చుండటంచూడగా, నాకుమతీ పుత్రుడు, సీతదండకారణ్యంబున పుట్టి పంబువృద్ధిబొందుచున్నది. నాశంకినివధించినావు, కావున, నీవు, అని, తాత్పర్యము.

దహ్యంతే భృశమంగాని దురాత్మృ మమ రాఘవే యస్మియాసి పదవస్త్ర్యం తస్మిన్ కాలే మహావనే. ౧౨

టీక॥దురాత్మృ=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడు; భృశం=మిక్కిలి; దవగు; రాఘవ=రాముఁడా! యతః=ఏ లియు; పహ్యంతే = దహింపబడుచున్నది. కారణమువలన; తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమునందు; మహావనే = గొప్పయడవి యందు; త్వం=నీవు; మయా=నాచేత; దహ్యంతే=చూడబడినవాఁడవు; నాసి=ను జూడకపోతి నేయని నాచేహమంత కావో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అని యామతీవతిమందుచున్నది. రణమువలన; మమ=నాయొక్క; అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాః దశశనం రామ మరుశ్వం ప్రాప్తవానిహ కాంక్షితోసి క్షుధారణస్య సింహస్యచేతరోమ్యగః. ౧౩

టీక॥రామ=రాముఁడా! ఇహ=ఇచ్చట; దిష్ట్యాః=భాగ్యముచేత; మమ=నాయొక్క; దశశనం = చూచటను; పాప్తవాన్=పొందినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు; క్షుధారణస్య=ఆకలి చేబీదీంపఁబడిన; సింహస్య=సింహమునకు; ఇతరః=ఇతరమయిన; మ్యగః=మనట్లు, ఇన్నాశ్శునీకఁ గాచియుంటిని. మృగమువలె; మమ(అధ్యాహృతము)= అని, తాత్పర్యము.

అద్య మద్భాగ వేగేన ప్రేతరా ద్వీషయంగతః
యేత్వయా నిహతా వీరా స్సహలైశ్చ సమేష్యసి. ౧౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; త్వం(అధ్యా హృతము)=నీవు; మద్భాగవేగేన=బా గముల. వేగముచేత ; ప్రేతరాద్వీష యం=యమునిగృహమును ; గతః= పోదినవాడవై; యే=ఏ; వీరాః= ప రాక్రమవంతులు; త్వయా=నీచేత; నిహ తాః=నిధింపఁబడినారో; లైశ్చసహ=	వారలతోనుంగూడ; సమేష్యసి=చేరంగ లవు. ఇప్పుడు, నిన్నునాబాగుంబులచేవధిం చి, నీచేనిదివఱకుహతులయిన వీరులతో డంగూడ, యమపురికంపెదను. అని, తాత్పర్యము-
---	---

బహువాక్ర కి ముక్తేన శృణు రామ వహో మమ
పశ్యంతు సకలా లోకా స్త్వాం మాం చైవ రణాజితే. ౧౫

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఆత్మ= ఈవిషయమునందు; బహువా=అ మయిన; ఉక్తేన=మాటచేత; కిం=ఏ విప్రయోజనము? మమ=నాయొక్క; వచః=మాటను; శృణు=వినుము. సక లాః=సమస్తములయిన; లోకాః=లో కములను, రణాజితే = యుద్ధభూమి	యందు; త్వాం=నిన్నను; మాంచైవ= నన్నును; పశ్యంతు=చూచుగాక. రాముఁడా! పెక్కుమాటలచే నే విప్రయోజనము? నామాటనువినుము. యుద్ధభూమియందునిన్నుచునెన్నును స మస్తలోకంబులనుండు వారలను బా తురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అస్తైర్వా గదయావాపి బాహుభ్యాంవా మహాహవే
అభ్యస్తం యేనవా రామ తేనైవ యాధి వరతతామ్. ౧౬

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మహాహ వే=మహాయుద్ధమునందు; అస్తైర్వా= అస్త్రములచేతగాని; గదయావాపి= గదచేతగాని; బాహుభ్యాంవా = చే తులచేతగాని; యేన = చేనిచేత; అ భ్యస్తం= నేర్పఁబడినదో; తేనైవవా=	గదచేతగాని; బాహుభ్యాంవా = చే తులచేతగాని; యేన = చేనిచేత; అ భ్యస్తం= నేర్పఁబడినదో; తేనైవవా=
--	--

శ్రీ మద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౫౪౩

స ౭౯

దానిచేతనేగాని; యధి=యుద్ధమునం
దు; భవాన్ (అధ్యాత్మతము)= నీవు;
వత్సతాం=పిండపుగాక.

రాముడా! దివ్యాస్త్రములచేతను
గాని గదలచేతనుగాని బాహువులచే

తంగాని, నీకు దేనియందభ్యాసమున్న
దో, దానిచేతనేయుద్ధంబుగావింపుము.
అని, మకరాక్షుండురాముతోఁ జెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

మకరాక్షు వచ శ్చుత్వా రామో దశరథాత్మజః
అబ్రవీత్సహసన్వాక్యము సైరోత్తరవాదినమ్- ౧౭

టీక॥ దశరథాత్మజః=దశరథునికు
మారుండగు; రామః=రాముడు; మ
కరాక్షువచః=మకరాక్షునిమాటను; మ
శ్చుత్వా=విని; ప్రహసన్=నవ్వుచు; స
త్సైరోత్తరవాదినం=మిక్కిలియునధః
కముగామాటలాడుచున్న మకరాక్షుని
గూచిఁ; ప్రహసన్=నవ్వుచు; వా

క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
దశరథకుమారుండగు రాముండు,
మకరాక్షునిమాటనువిని, మిక్కిలియు
నధఃకముగా పేలించుచున్న యమ్మకరా
క్షునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అని.

కన్తసే కిం వృధారత్నో బహూన్య సదృశానితు
స రణే శక్యతే జేతుం వినాయుజ్ఞేన వాగ్బలాత్- ౧౮

టీక॥ రక్షః=రాక్షసుడా! వృ
ధా=వృథాముగా; అసదృశానితు=
ఎంతమాత్రము సరికానిదగు; బహూ
ని=పెక్కుమాటలను; కిం=ఎందుకు; కన్త
సే=ప్రేలెదవు? యుజ్ఞేన వినా=పోరుట
చేతఁదప్ప; వాగ్బలాత్=నోటిబలిమివ
లన; రణే=యుద్ధమునందు; జేతుం=

జయించుటకు; సశక్యతే=అలవిగాదు.
రాక్షసుడా! నీకుసాధింపనలవిగా
నివిషయమునందువృథాముగాఁ జెక్కు
మాటలేలప్రేలెదవు? యుద్ధమునందుఁ
బోరిజయింపవలెనుగాని వట్టిమాటచే
నెంతమాత్రముజయింపనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

౧౫౪౪ ప్రతివరాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౯

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం త్వత్ప్రతా నయః
త్రిశిరా మాషణశ్చైవ కండకే నిహతా మయా ౧౯

టీక॥ మయా = నాచేత; కండకే = దూషణుండును; నిహతాః = వధింపఁబ
డండకారణ్యమనందు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు;
చతుర్దశ = పదునాలుగును; యః = ఎ
వ్వఁడు; త్వత్ప్రతా = నీనంద్రియో; సః (అ
ధ్యావృతము) ర = అతండును; త్రి
రాః = త్రిశిరుండును; మాషణశ్చైవ =

డినారు.
నేనొకండను దండకారణ్యంబునఁ,
బదునాలుగువేలరాక్షసులను నీతండివి
దిశిమనదూషణుని, కధించివుచ్చినాను.
అని, తాత్పర్యము.

స్వాశితా స్రవ మాంసేన గృహగోమాయు వాయసాః
భవిష్యం త్యద్యతే సాప తీక్ష్ణతుండ నఖాంకురాః ౨౦

టీక॥ సాప = పాపిష్ఠుఁడవగు మక
రాక్షుడా! తీక్ష్ణతుండనఖాంకురైః = క
ఁకులయిన ముక్కయొక్కరైః = క
యొక్కయొక్కానలుగలవిఁసీగు; గృహ
గోమాయువాయసాః = గద్దలునునక్క
లునుగాకులును; ఆద్యతే = ఇప్పుడె; త
వ = నీయొక్క; మాంసేన = మాంసము
చేత; స్వాశితాః = చక్కఁగాఘజించి

వి; భవిష్యంతి = కాఁగలవు.
పాపిష్ఠుఁడవగు మకరాక్షుడా! తీ
క్ష్ణంబులగుముక్కలును నఖంబులునుగ
లగద్దలును నక్కలునుగాకులును, ఇప్పు
డు, నీమాంసంబును దనివిదీరఘజింపఁ
గలవు. అని, రాసుండుమకరాక్షునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేదైవ ముక్తస్తు ఖరవుత్రో నిశాచరః
బాణోఘా నమచ త్రస్యై రాఘవాయ రణాజిరే ౨౧

టీక॥ ఖరవుత్రః = ఖరుఁడొడుగై న; బాణోఘా = బాణంబులైనవాఁడైనంతన; రణాజిరే =
నిశాచరః = మకరాక్షుండు; రాఘవేన = యుద్ధరంగమునందు; త్రస్యై = ఆ; రా
రాఘునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = ఘవాయ = రాఘునితోఁకు; బాణ

ఘాట = బాణసమూహములను; అమః
చలే = విడిచెను.

ఖరకుమారుండగు నామకరాక్షసుడు,
రామునిమాటనువిని, కోపించి, యు

ద్ధరంగంబున, రామునిపై బాణసమూహములను బయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా శరా తశరవషేణ రామ స్త్రీచ్ఛేద నైకధా
నిపేతు ర్భువి తే భిన్నా రుక్మపుత్రా స్సహస్రశః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముడు; తా = యుద్ధ; శరవః = పడినవి.

అ; శరా = బాణములను; శరవషేణ = బాణవర్షముచేత; నైకధా = అనేకవిధములుగా; ద్త్రీచ్ఛేద = నశింపజేయుట; భిన్నా = విడిచిపెట్టెను. రుక్మపుత్రా = బంగారుపింజలుగల; సహస్రశః = అనేకవేలములు; భువి = భూమి; తే = ఆ

రాముడు, బాణవర్షముగలుగురించి, బంగారుపింజలుగల మకరాక్షసిబాణములను బెక్కుతునకలుగా భేదించి, నానివేల్చుగా నేలంబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తమ్యుద్ధ మభవ త్తత సమేత్యాన్యోన్య మోదనా
రక్షసః ఖరపుత్రస్య సూనో రశశరవస్యచ. ౨౩

టీక॥ తతః = అచ్చట; ఓదనా = రాకలిగెను.

కృమముచేత; అన్యోన్యం = ఒకొకరినొకరి; సమేత్యా = తాళి; ఖరపుత్రస్య = ఖరకుమారుండగు; సూనో = కుమారుడైన; రక్షసః = రాక్షసులు; తతః = అచ్చట; యుద్ధం = యుద్ధము; అభవత్ = అయ్యెను; తే = ఆ

అప్పుడు, ఖరపుత్రుండగు మకరాక్షసి, సమేత్యా తాళి; ఖరకుమారుండగు గామకయుని; రక్షసః = మకరాక్షసుని; సూనో = కుమారుడైన రామనకును; తతః = అచ్చట; యుద్ధం = యుద్ధముగా విడిచి. అని, తాత్పర్యము.

జీమూతయో రివా కాశే శట్టో జ్యోలయో నైవా

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

ధనుర్ముక్త స్వనోత్కృష్టై శ్రూయతేవ రణాజితే. ౨౪

టిక॥ తదా=అప్పుడు; రణాజితే=యుద్ధరంగమునందు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; జీయోతయోరివ=మేఘములయొక్కవలె; బ్యాపలయోః=అల్లెతాటియొక్కయు అల్లెక్కాటిబల్బలగులకుండుటకై చేతికిఁ గట్టుకొనుటలై మొయొక్కయు; ధనుర్ముక్తః=ధనుస్సుననుండి విడువఁబడినదియు; స్వనోత్కృష్ట

వ్యః=ధ్వనులలోను నైమంబునగు; శబ్దః=ధ్వంః; శ్రూయతేవ=వినింబడెను. అప్పుడు, యుద్ధరంగంబున, ధనుస్సుననుండి, అల్లెతాకును అల్లెమొను ఒరయొటగేతఁబట్టినమహాశబ్దంబు, ఆకాశంబున మేఘజలంబున లెనిండినది. అని, తాత్పర్యము.

జేవదానవగంధర్వాః కిన్నరాశ్చ మహారగాః

అంతరిక్షగతా స్సప్త ద్రప్తకామాస్త దద్యుతమ్. ౨౫

టిక॥ జేవదానవగంధర్వాః=జీవనానుదానవులును గంధర్వులు; అంతరిక్షగతాః=కన్నరులును; మహారగాః=మహారాజులును, సప్త=అందఱును; తత్=ఆ; అద్యుతం=అత్యర్థమును; ద్రప్తకామాః=చూడఁగోరినవారలయి;

అంతరిక్షగతాః=ఆకాశమునొందిరి. జేవశాలును దానవులును కిన్నరులును మహారాజులును అందఱును అద్యుత్యుక్తమును చూడఁగోరి, యాకాశంబున జేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

విక్త మన్యోస్యగాత్రేషు ద్విగుణం తథాశే పరమ్

కృతప్రతికృతాన్యోస్యం కురుతాం తా రణాజితే. ౨౬

టిక॥ అన్యోస్యగాత్రేషు=ఒందొరులయవయవములయందు; ద్విగుణం=రెండింతలుగా; పరం=మిక్కిలియు; తథాశే=కృత్రిమంబుండుచుండెను. తా=

ఆరామమకరాక్షులు; రణాజితే=యుద్ధరంగమునందు; కృతప్రతికృతాన్యోస్యం=చేసినవారును బదులుచేసినవారునగునొందొరులుగలుగునట్లుగా; కురు

తాం=చేయుచుండిరి.

ఆరామమక రాక్షసులు, యుద్ధంబున,
ఒకరుచేసినదానికొకరు బదులుచేయు

ము, అప్పుటప్పుటికి మఱిమఱిబలంబులు

చూపుచుద్విగుణంబు గాఁగొట్టుకొని,
అని, తాత్పర్యము.

రామముక్తాంస్తు బాణోఘా నాగ్రీక్షస స్త్యచ్చిన నక్షణే
రక్షోముక్తాంస్తు రామా వైవైకథా ప్రాచ్చిన చ్చరైః. ౨౭

టీక॥ రాక్షసస్తు = మక రాక్షుండు
ను; రణే = యుద్ధంబునందు; రామము
క్తా = రామునిచేవిడువబడిన; బా
ణోఘా = బాణసమూహములను; అ
చ్చినత్ = ఛేదించెను. రామస్తు = రాముం
డును; “వై” అనునదిపాదపూరణార్థ
ము) = రక్షోముక్తా = రాక్షసునిచే వి
డువబడిన బాణసమూహములను; శ
రైః = బాణములచేత; వైకథా = అని

కవిధములుగా; ప్రాచ్చినత్ = ఛేదించెను.

మక రాక్షుండు, యుద్ధంబున, రా
ముండుప్రయోగించినబాణంబుల ఛేదించెను; రాముండును మక రాక్షునిచేఁబ్ర
యోగింపబడినశరంబుల బాణంబులచే
ననేకస్థంబుల ఛేదించెను.

తాత్పర్యము.

అని,

బాణోఘై ర్వితతా స్సవాఽదిశశ్చ ప్రదిశ స్తథా
సంఘన్నా వసుధాచైవ సమంతా న్నప్రకాశతే. ౨౮

టీక॥ దిశశ్చ = దిక్కులును; తథా =
అట్లు; ప్రదిశః = విదిక్కులును; సర్వాః =
అన్నియు; వితతాః = వ్యాపింపబడిన
వి; వసుధాచైవ = భూమియు; సమం
తాత్ = అంతటను; సంఘన్నా = కప్ప
బడినచై; నప్రకాశతే = ప్రకాశింప

లేదు.

దిక్కులు విదిక్కులునన్నియు బాణ
మయంబులయ్యెను. భూమియంతయు
బాణంబులచేఁగప్పబడుటండేసి, మెం
తమాత్రముగాన రాకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రద్ధో మహాబాహు ధానుశ్చిచ్ఛేద రక్షసః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౯

అస్తాధి రథనారాచై స్సూతం వివ్యాధ రాఘవః. ౨౯

టీ॥ తతః=అంతః; మహాబాహుః=	అంతః; సూతం=సారథిః; వివ్యాధ =
పెద్ద చేతులుగల; రాఘవః = రాముఁ	కొట్టెను.
డు; సుగ్రీవః=కోటింబివవాండ్రై; తనః=	అంత, మహాబాహుండగు రాముఁ
గాముఁ యొక్క; ధవః=విడిది; ని	డు. కుప్పితుండై, మక రాఘుని ధనుస్సు
చ్చే=నెఱకెను. అథ = అంత; అస్తా	నుభేరించి, మఱి నెఱమిది బాణంబుల
ధిః=మిమిద్రై; నారాచైః= బాణము	సారథినివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

ధిత్యా శరై రథం రామో రథాశ్వాక్ సమపాతయత్

టీక॥ రామః=రాముఁడు; శరైః=	శరణుకొనెను.
బాణములచేత; రథం=అరచక్రము; ధి	రాముఁడు, బాణంబులచే రథంబు
త్వా=భేరించి; రథాశ్వాక్=రథము	నుభేరించి కల్లుంబులవధించెను.
యొక్క-గుఱ్ఱములను; సమపాతయత్=	అని, తాత్పర్యము.

విరథో వసుధాన్త్యామివ రాక్షో నికాచరః. ౩౦

టీక॥ మక రాఘః = మక రాఘుఁడు	హ్యరము)=అన్యెఱు.
డు; నికాచరః=రాక్షసుఁడు; విరథః=	అంత, మక రాఘుఁడు, విరథుడై
రథంబు భేరివాడును; వసుధాన్త్య=నే	నేఱుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
ల యందుండువాఁడును; అసేత్ (అధ్యా	

త ద్విద్య ద్వసుధాం రక్ష త్కూలం జగ్రాహ పాణినా

అసం సవకథూతానాం యుగాంతాగ్ని సమప్రభవ. ౩౧

టీక॥ వసుధాం=(సప్తస్వర్గముం	బులున్న; తత్=అ; రక్షః=మక రాఘుఁ
దుగ్ధీ ల)=నేల ఇందు; తద్వత్ =	డు; సవకథూతానాం= సమస్తభూ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౪

స ౭౯

తంబులకును; తాసనం=భయంబుల
గించునదియు; యుగాంతాగ్నిసప్త
భం=ప్రళయకాలమునందలియగ్నితో
సమానమున కాంతగలది యనిగను,
శూలం=శూలమును; పాణినా=పా
స్తముచేతి; జగహ=ఎత్తెను.

మకరాక్షుండట్లు నేలపైనిలుచుండి,
సమస్తహాతభయంకరంబును బ్రళయ
కాలానలంబుంబోలెజ్వలించుచుండునది
యనగుశూలంబుచేతంగొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభ్రావ్యకు మహాచూలం ప్రజ్వల తన్నిశాచరః

సకోధా త్వాహీణో వైస్మై రాఘవాయ మహాహవే. ౩౨

టీ||నిశాచరః=మకరాక్షుండు; మ
హాహవే=మహాయుద్ధంబునందు; కో
ధాత్=కోపములన; ప్రజ్వలత్=మం
డుచున్న; మహత్=గొప్పదగు; తత్=
ఆ; శూలం= శూలమును; విభ్రావ్య
కు=త్రప్పియు; వైస్మై=ఆ; రాఘవా
య=రామునికొఱకు; వ్రాహ్మణోత్=

ప్రయోగించెను.
అయకరాక్షుండు, పరమకుపితుం
డై, యవస్థాయుద్ధంబున, జ్వలించుచు
న్న యుద్ధము శూలంబుగిరిగిరింపిప్పి,
మనిపైవె చెను.
రాక్షాతాత్పర్యము,
అని,

త మాపశంతం జ్వలతం ఖరపుత్ర క రాద్యుతమ్

బాణైస్తు త్రిభి రాకాశే శూలం చిచ్ఛేద రాఘవః. ౩౩

టీ||రాఘవః = రాముడు; ఖరపు
త్రకరాత్ = ఖరునికొడుకుచేతనుండి;
ద్యుతం=జాతినదియు; అపశంతం=వ
చ్చించున్నదియు; జ్వలంతం= మండుచు
న్నదియునగు; తత్=ఆ; శూలం=శూ
లమును; ఆకాశే=ఆకాశమున; త్రిభి=

మూడైన; బాణైస్తు=బాణములచేతనె;
చిచ్ఛేద=నలకెను.
రాముడు, ఖరకుమారుండగు మ
కరాక్షునిచేతనుండి ప్రయోగింపఁబడి
మండుచువచ్చుచున్న యుద్ధముశూలం
బును, ఆకాశమున నె, మూడుబాణం

బులభేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ్చిన్నో నైకథా శూలో దివ్యహుక మండితః
వ్యశీర్యత మహాలేఖ రామబాణోద్ధితో భువి. ౩౪

టిక దివ్యహుకమండితః = శ్రేష్ఠమగు బంగారముచే నలంకరింపబడిన;	యందు; వ్యశీర్యత = పడెను.
సః = ఆ; శూలః = శూలము; రామబాణోద్ధితః = రామునిబాణములచే ఏడింపబడినదై; నైకథా = ఆ నీకవిధములను; భిన్న = నలుకఁబడినదై; మహాలేఖ = పెద్దకొఱవివలె; భువి = నేల	మంచి బంగారముచే నలంకృతమయిన యన్యుహశూలంబు, రామునిబాణములచే భిన్నమయి పెద్దకొఱవిట్టవలె మండుటచేలంబుడెను.
	అని, తాత్పర్యము.

తచ్చూం నిహతం కృష్ణా రాక్షసా క్లిష్టార్థదా
సాధుసాధ్వితీ ధూత్యు వ్యాహరంతి నభోగతాః. ౩౫

టిక అక్లిష్టార్థదా = యశుశము కానికార్యముగల రాక్షస = రామునిచే తః నిహతం = కొట్టబడిన; తతః = ఆ; శూలం = శూలమును; కృష్ణా = చూచి; నభోగతాః (నభోగతాని) = ఆకాశం జూచిందిన; ధూతాని = ధూతంబులు; సాధుసాధ్వితీ = బలబలయు; వ్యాహ	రంతి = చెప్పినవి. ఎట్టికార్యమునోని బహులాభవంబు నందేయునట్టి రాముండు, ఆశూలంబును భేదించుటకుఁజూచి, యాకాశం జూచున్న ధూతంబులు సాధుకావంబు లంబ్రశంసించినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తం కృష్ణా నిహతం శూలం మకరాక్షో నికాచరః
ముష్టి ముద్యమ్య కాకుత్స్థం రిష్టతిష్ఠేతిచా బ్రవీత్. ౩౬

టిక|| మకరాక్షః = మకరాక్షుడను; నికాచరః = రాక్షసుఁడు; నిహతం =

కొట్టఁబడినఃతత్=అశూలం = ముప్పైను.
 మ్మౌనవాఱును;దృష్ట్యా=చూచి ; ము మకరాక్షుండు , అమృహశూలం
 ప్తిం=పిడికిలిని;డ్యవ్య=ఎత్తి ; కాకు బుగూడ వ్యథకంబగుటంజూచి, మప్తి
 త్తం=రామునిఁగూచి ; తివ్రతఃష్ఠితి నెత్తి,రామునింజూచి , నిలునిలుమనిప
 చ=నిలునిలుమనియు; అబ్రవీత్ = చెలికెను. అని,తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్యా పతంతం వై ప్రహస్య రఘునందనః
 పావకాస్త్రం తతో రామ స్సందధే తు శరాసనే. ౩౭

టిక్కాసః=అరఘునందనః = రా ప్ర్రమును;సందధే=సంధించెను “తు”
 మఁడు;అపతంతం=వచ్చుచున్న; (“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము.
 అనునదిపాదపూరణార్థము). తం= రాముండు,మకరాక్షుండుపిడికిలి న
 అమకరాక్షుని;దృష్ట్యా=చూచి; ప్రహ లవరిముకొనివచ్చుటంజూచి, నవ్వి, ధ
 స్య=నవ్వి;తతః=అంత;శరాసనే=ని సుముగసాగ్నియఁప్ర్రంబుసంధించివ)
 టియందు; పావకాస్త్రం=ఆగ్నేయ యొం చెను. అని,తాత్పర్యము.

తేనాస్త్రేణ హతం రక్షిః క్షుద్రాన్ తదారణే
 సంభిన్నచ్ఛాయం తత్ర పపాతచ మమారణ. ౩౮

టిక్కా||తచ=అప్పుడు; రక్షిః=యుద్ధ రణ=చచ్చెను.
 మునందు; రక్షిః=మకరాక్షుండు; కా అప్పుడు,యుద్ధంబున, రాముండా
 కుత్సేన=రామునిచేత; తేన=ఆ ; అ గ్నేయాస్త్రంబుబ్రయోగించి,నమ్మహా
 స్త్రేణ=ఆస్త్రముచేత;హతం = కొ స్త్రంబు,మకరాక్షునివత్సస్థలంబుబ్ర
 ట్టఁబడినవాఁడై;తత్ర=అచ్చటనె; సంభి వేశించుటయు,నతండునేలంబడి మృతి
 న్నచ్ఛాయం=చేదించుబడిన తొమ్ము బొందెను. అని,తాత్పర్యము.
 గలవాఁడై;పపాతచ=పడెను. మమా

దృష్ట్యా తే రాక్షసా స్సర్వే మకరాక్షస్య పాతనం
 లంకా దీవా భృథావంత రామబాణాదికా స్తవా. ౩౯

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౯

టీక॥ పదాంధ్ర=అప్పుడు; తే=అ; రా
క్షసాం=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱు; మ
కరాక్షసం=మకరాక్షసులయొక్క; పా
తనం=పాటును; వృష్టా=చూచి; రా
మచాణొడితాం=రామునిచాణులు
చేచిడింపబడినవారిలయ; లంకాక్షప-
లంకాపురిని గూచియే; అభ్యధావం

న=పరుగెత్తి.

అప్పుడు, రాక్షసులందఱు, మకరా
క్షసులందఱునుండగటనుబాచి, రామ
చాణులులచేగంబు సహింపంజాలక,
లంకాపురింబునకేమరుగెత్తి.

అని, తాత్పర్యము.

దశరథ వృషపుత్ర బాణచేక్ష

రజనీచరం నిహతం ఖరాత్మజంశం

దదృశు రథ సురా భృశం ప్రహృష్టా

గిరిమివ వజ్రహతం యథావికీర్ణం. ౮౦

టీక॥ అథ=అంత; సురా=ద్రావిడ
లు; దశరథవృషపుత్రబాణచేక్షః=దశ
రథమహారాజుకొడుమయొక్క బాణచే
గములచేత; నిహతం=వధి
నవాడును; వజ్రహతం=వజ్రముచే
గొట్టబడినదియు; వికీర్ణం=చెదచల్ల
బడినదియునగు; గిరింబుధేవ(స్థితం)=
పర్వతమువలెనున్నవాడునగు; ఖరా
త్మజం=ఖరుకుమారుడైన; తం=అ;

రజనీచరం=మకరాక్షసు; భృశం=మి
క్కిలియు; వృష్టా=సంతోషించినవా
రలై; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, చేవతలు, దశరథమహారాజు
కుమారుండగు రామునిచాణులుచే
నిహతుడై వజ్రహతంబగు పర్వతంబు
భంగినేలంబగులయున్నది యని మక
రాక్షసులబహుసంతోషంబునంబాచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్లే,

యద్ధకాండే, ఏకోనాశీతితమస్సగం.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమార్థకంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండైకోనాశీతితమస్సగం టీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫౩

స ౮౦

(౫)

శ్రీ గణేశశారదాగుర్యోనమః.

పరమార్థచంద్రికాకారవృత్త మంగళార్థోకాః.

వందే సిందూరారుణ మిందుకలా సుందరకీటమ్ |
 దంతావశేంద్ర వదనం కాంతాపరిరట్ట వామాంగమ్ || ౧
 శుంఢో ద్యుష్ణా త్కారప్రచండవాతా మదేభవదనస్య |
 ఉద్ధూయ విభ్రుపాఽసూక్ ఘటయంత్యభ్రాణి భద్రవషీణి || ౨
 పాతు కృపానిధి రస్తాక్ ప్రదిశంతి సర్వమంగళా శ్రేయః |
 నిస్సార్థ సర్వ మశుభం శివకరీ యా శివస్యాఽపి || ౩
 కపివాహినీసహాయ స్సబంధువర్గం విరోధినం హత్వా |
 సీతా మవాప్య స సుఖీ రామోఽస్మాక్ పూరయత్ప్రదం
 చాఽఽశు || ౪

(౫)

అ శీ తి త మ స ర్గ ప్రా ర్థం భః.

మకరాక్షం హతం శ్రుత్వా రావణ స్సమితింజయః
 క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టో దంతాక్ కటకటాపయక్. ౧

టీక సమితింజయః = యుద్ధము	దు; అధూత్ (అధ్యాహృతము) = అ
నందు జయముగల; రావణః = రా	య్యెను.
వణుండు; హతం=వధింపబడిన; మక	యుద్ధంబున జయమునే వహించు
రాక్షం=మకరాక్షుని; శ్రుత్వా=విని;	నట్టి యారావణుండు, మకరాక్షుండు
దంతాక్=పండ్లను; కటకటాపయక్=	ను హతుండగుటవిని, మహాకోపంబు
కటకటయను నట్లు చేయుచు; మహ	నొంది, పండ్లు కటకటంగొట్టెను.
తా=అధికమయిన; క్రోధేన=కోపము	అని, తాత్పర్యము.
చేత; అవిష్టః = అవేశించి బడినవాఁ	

కుపితశ్చ తదా తత్ర కిం కార్యమితి చింతయాత్
అదిచోకాఽథ సంక్రద్ధో రికా యేంద్రజితం సుతమ్. ౨

టీక॥ అశ = అమిషముట; సం(అ	యఃప్రముకొఱకు; అదిచేశ = అట్లాచి
ధ్యాహ్యతము) = ఆరావణము; కుపి	చెను.
తశ్చ = కోపము నొందిన వాడవ్వనై;	అంత, రావణుండట్లు కుపితుండై,
తదా = అప్పుడు; తత్ర = అచ్చట; "కా	యచ్చట నాకాలమునందేయంద
ర్యం = చేయందగినది; కిం = ఏమిగొఱపి	యెద్దియని కొంతదడవాలొచ్చిచి, కో
అని; చింతయాత్ = అలోచించుచు; సం	మనినుమకింప, దనకొడుకు నింద
కుఃక్రద్ధో = మిక్కిలియుఁ గోపమునొందిన	జేతుపిలిచి, యుద్ధమునకుఁ బొమ్మని
వాడై; సుతం = కుమారుడయిన; ఇం	యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
ద్రజితం = ఇంద్రజితుడు; రికాయ =	

జహి పిత మహావీర్యభ్రాతృకా రామలక్ష్మణౌ
అదృగ్యే దృగ్యమానౌవా సర్వధా త్వం బలాధికః. ౩

టీక॥ పిత = పితృవంశమునకు	న్వం = నీవు; బలాధికం = బలముతోతహ
గలవిందజేతా; మహావీర్య = అగ్ర	త్వేనవాడవ.
యనపరాక్రమముగల; భ్రాతృకా = అ	విరుదా! మహాపరాక్రమకాలంక
న్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ = రామ	నన్నదమ్ములనురామలక్ష్మణులను నీవు,
అగ్రములను; జహి = వధి. పురు. అదృ	వధి. పురు; నీవు, మానవజేనదృశ్యుండ
గ్యం = చూడ దగినవాడవనైవను; దృగ్	వై మిదృశుచేసెను, నీ దృశ్య దవై
మానోవా = చూడబడుచున్నవాడవనై	మిదృశుచేసినను, అన్నివిధములనునీవు
వను; సర్వధా = అన్నిధింబులను;	బలముతోనధిపతింపవచ్చు. అని, తాత్పర్యము.

త్వే ప్రపశుమకమాకాం మింద్రం జనుసి సంయుగే

కిం పున మాకానుషా దృష్ట్వా న వధిష్యసి సంయుగే. ౪

టీక॥ త్వం = నీవు; సంయుగే = యు	సి = జయించుచున్నపు, జయించినాక
ర్థమునందు; అప్రతిమకర్తాం = సరిలేని	నుట. మానుషాపునః = మనుష్యులను
కమాకముగల; ఇంద్రం = ఇంద్రుని; జను	మాత్రము; సంయుగే = యుద్ధమునం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫౫

స ౨౦

దుఃదృష్ట్యా = చూచి; సవధివ్యసించి = ప
ధింపవాయేమి?
సరిలేని పరాక్రమముగల యింద్రు
నంతటివానిని యుద్ధంబునసేపుజయించి
నావు; ఇంక, ఈమనుష్యులనురావల

క్షణములను, యుద్ధంబునంగన్నులంజూచి
యువధింపఁజాలవా యేమి? తప్పకవధిం
తువు. అని, రావణుండొ, ఇంద్రజితునకుఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తో రోక్షసేంద్రేణ ప్రత్యక్ష్యా పితు ర్వచః

యజ్ఞభూమా స విధవ త్పావకం జహువేంద్రజిత్. ౫

టీక॥ తథా = అప్రకారము; రాక్ష
సేంద్రేణ = రాక్షసులప్రభువైనరావ
ణుంచేత; ఉక్తః = చెప్పబడిన; సః = అ;
ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; పితుః = తండ్రి
యొక్క; పదః = మాటను; ప్రత్యక్ష్యా =
అంగీకరించి; యజ్ఞభూమా = యాగ
ముచేయుస్థలమునందు; విధవత్ = య
థాశాస్త్రముగా; పావకం = అగ్ని
హోత్రమును; జహువ(జహవ) = వే

ట్టెను.
అట్లు రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని
మాటనివిని, అయింద్రజిత్తు, తండ్రియా
జ్ఞనుకరిపావహించి, యాగకార్యము
లుచేయుప్రదేశమునకుఁబోయి, యచ్చ
ట, అగ్నిహోత్రమునందు యథావిధి
వేయఁగొనియుంజూచెను.
తాత్పర్యము.

జహ్వతశ్చపి తత్రాగ్నిం రక్షోష్ఠీషధరాః స్త్రియః

అజగ్దుః స్తత్ర సంభ్రాంతా రాక్షసోఽయత్ర రావణః

టీక॥ తత్ర = ఆయాగభూమియం
దుఃతస్య(అధ్యాహృతము) = అయింద్ర
జిత్తు; అగ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; జ
హ్వతశ్చపి = హోమముసేయుచుం
డఁగానే; రావణః = రావణునికొడుకై
నయింద్రజిత్తు; యత్ర = ఎచ్చటనో; త

త్ర = అచ్చటికి; రక్షోష్ఠీషధరాః = ఎఱ్ఱని
తలగుడ్డలనుధరించిన; రాక్షసః = రా
క్షససంబంధులైన; స్త్రియః = స్త్రీలు;
సంభ్రాంతాః = వేగిరపడినవారలయి;
అజగ్దుః = వచ్చిరి.

ఆరావణపుత్రుండింద్రజిత్తు హో

మమునేయుటకు యాగభూమికేబోం	లుధరించుటకై తీసికొనివచ్చిరి.
గానే, యచ్చటికి, రాక్షసస్త్రీలుశేషుం	అని, తాత్పర్యము.
చునఎట్టుని శిరోవస్త్రంబులను ఋక్ష్వజు	

శస్త్రాణి శరపత్రాణి సమిధోఽథ విభీతకాః
 లోహితానిచ వాసాంసి సుగ్రవం కాష్టాఃకాయసం తథా. ౭

టీక అథ=అంత; శస్త్రాణి=ఆ	ము)=అయ్యెను.
యధములు; శరపత్రాణి=దర్బలుగా	అప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, తోమరములు
ను; విభీతకాః=తాండ్రపుల్లలు; సమి	మున్నగు నాయుధములే దర్బలుగానుం
ధా=సమిత్తులుగాను; లోహితాని=ఎ	చుకొనెను; తాండ్రపుల్లలు సమిధలుగా
ట్టునివి; వాసాంసిచ=వస్త్రములుగాను;	గ్రహించెను; ఎట్టువస్త్రంబులను ఋక్ష్వ
తథా=అట్లు; కాష్టాః=కాయసం=ఇను	జులచేధరింపజేసెను; ఇనుపపాత్రలనే
ముతోఁజేయుబడినది; సుగ్రవం = సుగ్ర	సుగ్రుక్కువంబులుచేసుకొనెను.
ముగాను ; అథాత్ (అథాత్త) త	అని, తాత్పర్యము.

సర్వతోఽగ్నిం సర్వవైశ్రీ సర్వోఽపైః
 భాగస్య కృష్ణవర్ణస్య గళే జగ్రాహ జీవతః. ౮

టీక సః=ఆయింద్రజిత్తు; అగ్నిం=	కయొక్క; గళం=మెడను; జగ్రాహ=
అగ్నిహోత్రమును; సర్వతః=అంతట	గ్రహించెను, ఛేదించెను.
ను; తోమరైః=చిల్లకోలలయాపముల	ఆయింద్రజిత్తు, తోమరముల చేత
యిన; శరపత్రైః=దర్బులచేత; సమా	అగ్నిహోత్రము నాలుగు ప్రక్కలను
స్త్రీన్య=చుట్టునుబడిచి, పరిస్తరణము	బరిస్తరణముగావించి, హోమార్థము
చేసి; కృష్ణవర్ణస్య=నల్లనివన్నెగల;	యిజేవించియున్న నల్లమేకయొక్క-కం
జీవతః=బ్రతికియున్న; భాగస్య=మే	డమును ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ సమిధస్య విధూమస్య మహార్చితః

శ్రీమద్రామానుజమునియర్చనామము. గృహము.

250

బహుశ్చ స్తావి లింగాని విజయం దశ్య ముంటేద. కా

టీక॥ సక్యదేవ=ఒక్క నూతన; స, బహువుక్య-కలిగినవయస్సు.

మిథ్యన్య = జ్వలించినదియు; విహామ
న్య = బాగలేనిదియు; మహర్షిషః = పె
ద్దబ్రాహ్మణులదియునగు నగ్నిసూత్ర
ముయొక్క; విజయం = జయమును; ద
న్యాయం = చూపుచున్నట్టి; తాని = ప్ర
సిద్ధమలదిను; లింగాని = చిహ్నము;

ప్రదక్షిణావర్తశ్చ సప్తపాదసన్నభః

హవి ప్ర త్పరిజగ్రాహ పాచక స్థ్యలు ముద్రితః. ౧౦

టీక॥ పాపకః = అగ్నిహోత్రము; | గ్రా॥ = స్వీకరించెను.

పృథ్వీకావతఃశిఖిః = ప్రదక్షిణముల
 యినచుట్టుగల జ్వాలలు గలదై; తప్త
 హరికనస్త్రిభాః = కాంచనబడనబుగార
 మతోనమానమయి; స్వయం = తా
 నె; ఉత్థితః = లేచినదై, జ్వలించినదై; హవిస్సునుగ్రహించెను.
 తత్ = ఆ; హవిః = హవిస్సును; ప్రహజ
 తిసి, తాత్పర్యము.

మొత్తాన్ని తర్ఫీదుత్వచ దేవదానవరాక్షసాః

ఆమునోహ రథ శ్రేష్ఠ మంత్రాధానగతు శుభమ్. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాత్మము) = చియు; అంతఃకానగతం = మఱుగు
యంద్రజీవుఁ అగ్నిం = అగ్ని హృత్ము
ను; హుత్వా = వేల్చి; దేవదానవరా
క్షసాః = దేవతలను దానవులను రాక్ష
సులను; తప్తయిత్వాచ = తప్పియిందిం
చియు; అంతఃకానగతం = మఱుగు
పాటునొందిన, మఱుగుపడుటకుకే క్రిగ్
లయనుట; శుభం = మంగళకరమయిన;
రథక్రేష్టం = అరదములలోను ప్రముఖ
యినదానిని; అరుహం = ఎక్కిను.

ఆ యింద్రజిత్తు, అగ్నిసూత్రము మమహిమవలన అంతర్ధానక క్రింద
నందట్లు హోమము చేసి దేవ దానవరా దియున్న యుత్తమమయిన భము నా
క్షనులకుందర్పణముగావించి, ఆహారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వాజిధి శృశుశ్శిశ్శ బాదైశ్శ సశితై ర్యుతః
ఆరోపితమహాపాప త్సుశుభే న్యందనోత్తమః. ౧౨

టీక|| సః=ఆ; న్యందనోత్తమః=ర | అర్థము త్తమమయిన రథము, నాలు
త్తశ్రేష్ఠము; చతుర్థః= నాలుగయిన; సుగంధములు పూర్వబడి, శీర్షింబులగు
వాజిధిః= గుఱ్ఱములతోను; సశితైః=ర | బాంబులచే నిండినదై, యెక్కువెట్ట
క్ష్యములయిన; బాదైశ్శ=బాణములతో బడి యుద్ధమునకు సిద్ధముగానుండు
న; యుతః=కూడినదై; ఆరోపితమహా మహాభయస్సుగలదై మెంతయు బ్రకా
చాపః= ఎక్కువెట్ట బడిన గొప్పదన శించెను. అని, తాత్పర్యము.
స్సుగలదై; తుశుభే=ప్రకాశించెను.

కాజ్వల్య మానో వనశ్శ తపసియ పరిచ్ఛదః
మృగ శృందార్థ శశ్శిశ్శ స రథ స్సమలంకృతః. ౧౩

టీక|| సః=ఆ; పథః=అరదము; తపః కాశించుచున్నదై; అపూత (అధ్యా
సీయపరిచ్ఛదః=బంగారువికారమయిన హృతము)=అయ్యెను.
వైకృష్టగలదై; మృగః=జింకలచేతను, అరథము, బంగారపుఠేకుచేతగవు
ఆయాకారముగల ప్రతిమలచేతనునను బడిమృగాకారములుగాను చంద్రాకా
ట్యచంద్రార్థ చంద్రైశ్శ=చంద్రా రములుగను అర్థచంద్రాకారములగ
కారప్రతిమలచేతను అర్థచంద్రప్రతిమ నుగావించబడిన చిత్రరచనలచేతనులం
లచేతను; సమలంకృతః=చక్కగాల రించబడి, కాంతచే మిక్కిలియుల్ల
లంకరింపబడినదై; పథమా=యాపము కాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
చేత; కాజ్వల్యమానః=మిక్కిలియుల్ల

కాంబూనదమహాకంబు దీక్షప్రపాదక సన్నిధిః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౮౦

బహు పేంద్రజితః కేతురైర్వహార్యసమలక్ష్మతః ౧౪

టీక॥ ఇంద్రజితః = ఇంద్రజిత్తుయొక్క; కేతుః = పెళ్ళి-ము; జాంబూనద మహాకంబు = బంగారునికారమయిన గొప్పవలయుముగలదై; వైదూర్యసమలక్ష్మతః = వైదూర్యమగులచే నలంకరింపబడినదై; దీప్తపావకసన్నిభః = ప్రకాశించుచున్న యగ్నితోసమానమ	య; బహువ = ఉండెను. ఇంద్రజిత్తుయొక్క-స్వజము, బంగారుతో జేయఁబడిన యొక మహావలయు మునకుఁగట్టుబడివైదూర్యమగులచే నలంకృతంబై ప్రజ్వలించుచున్న యగ్ని హేమాత్రముకై వడిఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తేన చాదిత్యకల్పేన బ్రహ్మస్త్రేణివ పాలితః
స బహువ దురాధర్షో రావణి స్సమహాబలః ౧౫

టీక॥ సమహాబలః = మిక్కిలియునధికమయిన బలముగల; రావణి = రావణునితోడుకైన; సః = ఆయంద్రజిత్తు; ఆదిత్యకల్పేన = సూర్యునితోసమానమయిన; తేనవ = ఆరథముచేతను; బ్రహ్మస్త్రేణివ = బ్రహ్మస్త్రముచేతను; పాలితః = రక్షింపఁబడినవాడై; దురాధర్షః = ఎదిరింపఁగూడనివాడు; బహు	వ = అయ్యెను. మిక్కిలియు మహాబలుండగు రావణునితోడుకైనదై యంద్రజిత్తు, సూర్యసమనవై వెలుగుచున్న యంతఃకర్మానశక్తిగల యారథక్రేష్టముచేతను బ్రహ్మస్త్రముచేతను సురక్షితుండై, యెట్టి వారికి నెదిరింప నలవిగాని వాడై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సోఽభినిర్యాయ నగరా దింద్రజి త్సమితింజయః
హుత్వాఽగ్నిం రాక్షసై ర్మంత్రై రంతర్ధానగతోఽబ్రవీత్ ౧౬

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధమునందుజయించునట్టివాఁడును; రాక్షసైః = త్రమును; హుత్వా = వేల్చి; అంతర్ధానయే దేవతగాఁగల; మంత్రైః = ధానగతః = మఱుగు పాటుకత్తిని	
---	--

౧౫౬౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

<p>బొందినవాడునగు; సః=ఆ; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; నగరాత్=పట్టణమునుండి; అధినిర్యామ=వెలువడి; అబ్రహీమ్=అబ్రహీమ్.</p>	<p>కములయిన మంత్రములచేత నగ్నియుం దుహోమముగావించి యంతధాన శక్తిబొందినవాడై, అంకా నగరంబు వెలువడి యిట్లునియె.</p>
--	--

<p>యద్ధమునందు జయమునే వహించునట్టి యాయుధజిత్తు, నిర్వృతజేగతా</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	-------------------------

అద్య హత్యా రణే యా తా మిథ్యాప్రవాజితౌ వనే జయం పిత్రే ప్రదాస్యామి రావణాయ రణాజితమ్. ౧౭

<p>టీక॥ యా=ఎవ్వరు; వనే=అడవి యందు; మిథ్యాప్రవాజితౌ=కపటమువే మునులయినారో; తా=ఆరామలక్ష్మణులను; అద్య=ఇప్పుడు; రణే=యద్ధమునందు; హత్యా=వధించి; రాణాజితం=యద్ధమునందు జిత్తుకొనినవాడన; జయం=జయమును; పిత్రే=తండ్రియైన; రావణాయ=</p>	<p>రావణునికొఱకు; ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను- అడవియందుఁ గపట మునివేషంబు వేసి కొనియున్న యారామలక్ష్మణుల ను, ఇప్పుడు యద్ధమునందు వధించి, యద్ధంబున జయంబును సంపాదించి నాతండ్రిరావణునకొసంగెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అద్య నిర్వానరా ముక్త్యం హత్యా రామం సలక్ష్మణమ్ కరిష్యే పరమప్రీతి మిత్త్య క్త్వాం తరధీమత. ౧౮

<p>టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; సలక్ష్మణం=అలక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామం=రాముముని; హత్యా=వధించి; ఉక్త్యం=భూమిని; నిర్వానరాం=వానరుల లేనిదానిగా; కృత్వా (అధ్యాహృతము)=చేసి; పిత్రే (అధ్యాహృతము)=తండ్రికొఱకు;</p>	<p>కు; పరమప్రీతిం=పరమసంతోషమును; కరిష్యే=చేసెదను ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; సః (అధ్యాహృతము)=అయింద్రజిత్తు; అంతరధీమత=మఱుగుపాటువొందెను. ఇప్పుడు, రామలక్ష్మణులనువధించి,</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము యధాకాండము. ౧౫౬౦

స ౮౦

భూమినున్న సమస్త వానరులను సంఘాతించి భూమియందు వానరులే లేనట్లుచేసి, మాతండ్రికి బరమప్రీతి గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపపాతాథ సంక్రద్ధో దశగ్రీవేణ చోదితః

కీర్త్యకాముకనారాచై స్తీర్ణ స్త్రీవందరిపూ రణే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; దశగ్రీవేణ=రాస్సును దీర్ఘమని చెప్పబడినది); సహావంశించేత; చోదితః= ప్రేరింపబడినవాడును; రణే = యుద్ధమనందు; తీర్ణః = భయంకరుండునగు; ఇంద్రదిపుస్తు=ఇంద్రజిత్తును; సంక్రద్ధః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాడై; కీర్త్యకార్ముకనారాచైః=కలుకులయిన ధనుస్సుతోను బాణములతోనుఁకలుకులయిన బాణములను బ్రయోగించునది కావున ధనుస్సును దీర్ఘమని చెప్పబడినది); సహాతః(అధ్యాహృతము)=కూడినవాడై; ఆపపాతః=వచ్చెను. అంత, యుద్ధంబునందు మిక్కిలియు భయంకరుండగు నాయుండ్రజిత్తు, రావణాజ్ఞచాప్యనఁ, దీర్ఘంబులగు బాణములతోను ధనుస్సుతోను రణరంగమునకు వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ మహావీర్యా నాగ శ్రీశిరసా వివ

స్వజంతా విషుజాలాని వీరౌ వానరమధ్యగ్. ౨౦

టీక॥ సః = ఆయింద్రజిత్తు; మహావీర్యా=అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలును; శ్రీశిరసౌ = మూడుతలలుగల; నాగావివ(స్థితౌ)= సర్పములువలెనున్నవారలును; విషుజాలాని=బాణములసమూహములను; స్వజంతౌ= విడుచుచున్నవారలును; వానరమధ్యగ్=వానరులనడిమి ప్రదేశమును బొందినవారలును; వీరౌ=వీరులగురామలక్ష్మణులను; దదర్శ=చూచెను. ఆయింద్రజిత్తు, ఆవానరసేనామధ్యంబుననుండి బాణసమూహంబులువడించుచున్నవారలను భుజములు శిరస్సుతో సమముగా నున్నతము లయి యుండుట వలన మూడు తలల నాగములవలె నున్నవారలను మహాపరా

కృమశాలులను ఆరావలక్ష్యముల జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహా తావతి సుచింత్య సజ్యం కృత్వాచ కాముకమ్
సంతతా సేషధారాభిః పర్జన్యైవ వృష్టిమాన్. ౨౧

టీక॥ సజ(అధ్యహృతము) = ఆశీన.

యంద్రజిత్తు; తా=ఆరావలక్ష్యములు; ఇహా=వీరలు. ఇతి=అని; సుచింత్య= తలచి; కాముకం= ధనుస్సును; సజ్యం=అల్లెత్రాటితోఁగూడినదిగా; కృత్వాచ=చేసియు; వృష్టిమాన్=పరిక మయినవడముగల; పర్జన్యైవ=మే ఘమువలె; ఇషధారాభిః=బాణముల నుజలధారలచేత; సంతతాన = నడిచి

అయంద్రజిత్తు, అట్లురావలక్ష్యము లంజూచి, వీర యారావలక్ష్యములనిని శృయించి, విల్లమొకెట్టి, వమాకా లమునందు మేఘము ఎడతెగక వడక ముగురియువిధంబున, బాణములనుసం దురేనట్లు ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు వైహాయసం ప్రిశ్నన్ సరథో రావలక్ష్యం
అదక్ష్యైవయే చక్షక పిష్యాధ నిశితైః శృణైః. ౨౨

టీక॥ సతు=అయంద్రజిత్తు మాత్ర ము; సరథః=రథముతోఁగూడినవాఁ డై; వైహాయసం = ఆకాశమార్గము ను; ప్రాశ్న=పొంది; అదక్ష్యైవయే= కంటికి విషయముకాకుండట యందు; పిష్టక=తన్నవాఁడై; రావలక్ష్యం= రావలక్ష్యములు; నిశితైః= కలుకుల

యన; శరైః=బాణములచేత; పిష్యా ధ=పొట్టెను. అయంద్రజిత్తు, తనపద్ధతినే యుప లుబించి, రథసహితంబుగా నాకాశ మార్గంబుననుండి యదృశ్యుండై, రా వలక్ష్యములను, దీక్ష్యబాణంబులనొప్పొ ర్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తా తస్య శరవగై పరీతా రావలక్ష్యం
ధనుషీ సశరే కృత్వా దివ్య మస్త్రం ప్రచక్రతుః. ౨౩

శ్రీమద్రామాంజనేయ యుద్ధ కాండము. ౧౫-౩

స ౨౦

టీక॥ తస్య = ఆయుద్రజిత్తు యొక్క;	శరవేగసః = బాణవేగముచేత;	ప	శీతః = వ్యాపింపబడిన;	తా = ఆ;	రా	మలత్కృతః = రామలక్ష్మణులు;	ధను	ః = విండ్లను;	సశరే = బాణముతో	గూడినవానిగా;	కృత్వా = చేసి;	ది	వ్యం = ఉత్తమమయిన;	అస్త్రం = అ	స్త్రమును,	అస్త్రవిద్యను;	ప్రచక్ర
కుః = చేసిరి.	ఆయుద్రజిత్తు యొగించిన బా	ణములచేత గ	ప్పించియున్న యార	వలెప్పుడును,	ధనుస్సున బాణము	సంధించి,	యొత్తమమయిన తమ	దా	స్త్రవ్యాకృత్యముం జూపిరి.	అని,	తాత్పర్యము.						

ప్రచ్ఛాదయంతౌ గగనం శరబాణై ర్మహాబలౌ
తమస్త్రై స్సూర్యసంకాశైశ్చైవ వస్పస్థుశ్చకైః ౨౪

టీక॥ శరబాణైః = బాణసమూహములచేత;	గగనం = ఆకాశమును;	ప్ర	చ్ఛాదయంతౌ = కప్పచున్న;	మహాబ	లౌ = అధికమయిన బలముగల రామ	లక్ష్మణులు;	సూర్యసంకాశైః = సూర్య	నిరోధమానములయిన;	అస్త్రైః = అ	స్త్రములచేతను;	శకైః = బాణములచే	తను;	తం = ఆయుద్రజిత్తును;	నైవ
స్పృశుః = తాళనేతాళలేదు.	మహాబలసగపన్నులగు రామలక్ష్మ	ణులు,	అట్లు బాణసమూహంబులనా	కాల్చి బంతయుఁ గప్పి వేసినను,	నూ	నంబులగు నాదివ్యాస్త్రంబు	లగాని బాణంబుగాని యాయుద్ర	జిత్తునకుఁ దగలనేలేదు,	అని,	తాత్పర్యము.				

సహ ధూమాంధకారంచ చక్రే ప్రచ్ఛాదయన్మఖః
దిశశ్చంద్రోదధే శ్రీమాన్ సీహంతమసా వృతాః ౨౫

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండ	సంధకారమును;	చక్రేహి = చేసెనుగ
గు; సః = ఆయుద్రజిత్తు;	నభః = ఆకాశ	దాః సీహంతమసా = మంచుచేగలిగిన
మును;	ప్రచ్ఛాదయన్ = కప్పచు;	ధూ
మాంధకారంచ = ధూమముచేగలుగు	చీకటిచే;	అవృతాః = కప్పబడిన;
	దిశ	శ్చ = దిక్కులనుగూడ;
	అంత	

ధాకపయామాస) = ముఖగుపాటు నొందించెను.

శ్రీమంతుండగునాయుండ్రజేత్తు, ధూమముగానిమంచుగాని యాకాశమునావరించినప్పుడు కలుగుచీకటివంటి గా

ప్పటికటి వ్రట్టించి, యాకాశంబునంతయు నాచ్ఛాదించుటవలన, అప్పుడు దిక్కులన్నియుముఖగుపడినందున, ఎంతమాత్రముగుఱికంచటకు అలవిగాకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నైవ జ్యోతలన్నియోషో నచ నేమి ఖరస్వనః
శుక్రవే చరత స్తస్య నచ రూపం ప్రకాశతే. ౨౬

టీక|| చరతః = సంచరించుచున్న; తస్య = అయిండ్రజేత్తుయొక్క; నిఘోషః = అల్లెత్రాటియొక్క; అత్రేయయొక్కయు ధ్వని (అత్రేయనాగా, అల్లెత్రాటిదెబ్బ తగుల కుడుటకై చేతికి కొడుగుకొను హస్త నచము) అవిశించును ఒరసికొనుట (నీళ్లు నద్యునియగుట; నైవశుక్రవే = వనస్పతీ నేతెను. నేమిఖరస్వస్వ = రిఫచక్రము) లయించులయొక్కయు గుట్టములగిట్టలయొక్కయు స్వనియు; న(శుక్రవే) = వి

నంబడలేదు. రూపంచ = రూపమును; ప్రకాశతే = ప్రకాశింపలేదు. అయిండ్రజేత్తు అట్లు ఎదురులేక సంచరించునప్పుడు, అతందుబాగుండెనగుంబనేయునప్పుడు కలుగవలసినజ్యోతలంబులధ్వనిగాని రిఫంబునడుచుటచే భూమిపట్టుచుండునం గలగు చక్ర నేమిధ్వనిగానియెక్కభురములధ్వనిగానియెంతమాత్రమునంబడదయ్యె; అని యాపంబును ఎంత మాత్రముం గాన రాదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

ఘరాంధకారే తిమిరే శరవషణ మివాద్భుతం
స వవషణ మహాబాహు నాకరాచ శర వృష్టిః. ౨౭

టీక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతులు గల; స = అయిండ్రజేత్తు; ఘరాంధకారే = అధికమయిన యంధకారముగల; మిఘములచేగలుగు సంధకారముగల;

తిమిరే = చీకటియందు; అద్భుతం = అశ్చర్యకరమయిన; శరవషణమివ = నీళ్లు వాననువలె; నాకరాచశరవృష్టిః, నాకరాచ = అద్భుతముగనుపవైన, శర = బాణ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౬౫

స ౮౦

ములయొక్క, వృష్టిభిః=వషణములచేత; "సర్వలోహాస్తుయే బాహౌ నారాచాస్తేప్రకీర్తితాః" (అంతయులోహముతోనే చేయబడినబాణము లేవిగలవా, అవి నారాచములని చెప్పబడినవి.) అనిచెప్పబడినది. వషణ = వషిణం చేను.

మహాబాహుండగు నా యింద్రజి

త్తు, దట్టముగా మహావేగుములక్రమ్మి నప్పుడుకలుగు పెనుజీకటివంటిచీకటి నిగల్పించి, యప్పుడుగొప్పజలవషణము గురియువిధంబున, అశ్వర్యకరంబుగాలచ్చము లోహముతోనేచేయబడిన యిటుకగ్రంబులగుబాణములంబునెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామం సూర్యసంకాశైశ్శతైర్దత్తవర్షా భృశమ్
వివ్యాధ సమరే క్రద్ధస్సర్వగాత్రేషు రావణిః. ౮౦

టీక|| దత్తవర్షః=ఇయ్యబడిన వర దైః=బాణములచేత; భృశం=మిక్కిముగల; రావణిః=రావణునికుమారులయ; వివ్యాధ=కొట్టెను. దైన; సః=అయింద్రజిత్తు; సమరే=యుద్ధమనందు; క్రద్ధః=కోపమునొందినవాడై; రాముం = రాముని; సర్వగాత్రేషు = సమస్తములయిన యవయవములయందు; సూరసంకాశైః=సూర్యునితో సమానము లయిన ; శ

లియ; వివ్యాధ=కొట్టెను. వణ పుత్రుండగు నాయింద్రజిత్తు, అలంబున నభివృద్ధుండై, యుద్ధంబున, బరమ కుపితుడై, రాముని సమస్తావయవంబులను, సూర్యసమానంబులగుబాణంబులచే నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తా హన్యమానా నారాదై ధాకరాభి రివ పర్వతౌ
హేమపుంఖా న్నరవ్యాఘ్రాః తిగ్ధా స్తమవతూశ్చరాః. ౮౧

టీక|| ధాకరాభిః=జీలధారలచేత; పర్వతావివ=పర్వతములువలె; నారాదైః=బాణములచేత; హన్యమానా=కొట్టబడుచున్న; తా=అ; నరవ్యా

ఘ్రాః=పురుషశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులు; హేమపుంఖాః=బంగారుపింజలుగల; తిగ్ధా = శీత్రములయిన; శరాః=బాణములను; ముమువతుః=వి

దీచి.

శ్రుషాశ్రేష్ఠులగు నారామలక్ష్యములగు
అనుష్ఠానధారలచేగొట్టబడుచున్న
బలభంగి, బాణములచేగొట్టబడుచు

సంజలసంబునొడక, కాంచనపుంభము
లగు శత్రుబాణంబులంబ్రయోగించి.
అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షే సమాసాద్య రావణం కంకపత్రిణః
నిర్వృత్య పతగా ధూమా శేతు స్తే శోణితో ఓతాః. ౩౦

టీక: తే=అ; కంకపత్రిణః=కంకప దునిశేతుః=కడినవి.

క్షియోక్తౌ తైక్య-లుగల; పతగా=బా కరికపక్షి తైక్య-లుగట్టియున్నయా
ణములు; అంతరిక్షే=అకాశమునందు; బాణములు; అకాశమున రావణ శ్రు
రావణం=రావణునికొడుకైనయంద్ర గ్రు నిద్రజిస్తుండాడి, అతని ముఖ
జిత్తుచు; సమాసాద్య=పోయి; శత్రుశ్య=స్థానములు భేదించి నెత్తులు దక్కిన
భేదించి; శోణితో ఓతాః=నెత్తులుచే నై నేలుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
దడుసంబివననై; ధూమా=నేలయం

అనిమాత్రం శరశ్శేషో ఓద్యమానో నగోత్తమా
తా నిఘాత పతతో భస్మై రనేకై ర్నిచక్యంతతుః. ౩౧

టీక: శరశ్శేషా=బాణములనచూటి.

హముచేత; అనిమాత్రం = అధికము
గా; ఓద్యమానో=పీడింపబడుచున్న;
నగోత్తమా=శ్రుషాశ్రేష్ఠులయిన రా
మలక్ష్యములు; పతతో = పడుచున్న;
తా=అ; ఇమాన్ = బాణములను;
అనేకైః = పెక్కులయిన; భస్మైః =
బాణములచేత; నిచక్యంతతుః = నటి

అట్లు శ్రుషాశ్రేష్ఠులగు నారామ
లక్ష్యములు, బాణసమాహములచేనధి
కముగాఁ దీరింపబడుచు, నాయంద్ర
జిత్తుప్రయోగించిన బాణంబులను అనే
కబాణంబులచే భండించి నైచి.
అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షే సమాసాద్య రావణం కంకపత్రిణః

శ్రీమద్రామాయణము : యుద్ధ కాండము

స ౮౦

తనస్సు తో దాశరథీ సస్యజాతే ప్ర ముత్తమమ్. ౩౨

టీక: తో=ఆరావల్క్ష్మణులు; య=	ప్ర=ఆయుధమును; సస్యజాతే=విడ
తః=ఏనైపువనుడి; ("హి"లననెచి	చిరి.
దపూరకాశ్లే=ము) నిపతలే=పడుచు	ఆరావల్క్ష్మణులు, తవమీదికి, ఏ
న్న; శిరా=స్వములయిన; శరా=	వైపుననుండి ఓడ్డుంబులగుచాణంబులప
దాణములను; చద్యశాలే=చూచినా	డుచున్నవో, ఇంద్రజిత్తుకనబడకున్నం
కో; తనస్సు=ఆవైపునకే; తో=ఆ; దాశ	దన, ఆవైపునగనికెట్టియుత్తమముల
రథీ=చక్కఁగునొడుకులయిన రావల	యినబాణంబులపరిగించిరి.
క్ష్మణులు; శిస్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ఆ	అని, తాత్పర్యము.

రావడిస్సు రిశ స్సగ్ధా రథే నాశ్శః పరశః.
వివ్యాః తో దాశరథీ లఘ్వస్తో శశివై శ్వరైః. ౩౩

టీక: తో=ఆరావల్క్ష్మణులు; య=	ధ=అస్తిను.
ప్రమాగల, శిఖ్రముగాదాణప్రయోగ	ముగా దాణప్రయోగము నే
ముచేయఁగలవాఁడైన యనుట; అతిర	యువాడును ఏకకాలమునందు బె
ధః=ఏకకాలమునందు పెక్కువిలుకం	క్కుంపువిలుకాండతోఁ బోరువాడు
డ్రతోఁబోరఁజాలిన; రావడిస్సు=రా	నగు నాయంద్రజిత్తు, మాయావర బ
వణుని కొడుకైన యింద్రజిత్తుమాత్ర	లంబునంజేసి, యొక్కచో నిలువక, ర
ము; రథేన=రథముచేత; సర్వాః=సమ	భముతోఁగూడ నన్నిదిక్కులకుందిరుగు
స్తములయిన; రిశః=దిక్కులనుగూచిక;	చు, రావలత్క్షణులబాణంబులకుఁ జి
పరశః=తిరుగుచు; తో=ఆ; దాశరథీ=	క్క-క, వారలనుదీక్షిత్తుబాణంబులచేమిక్కి
రావలత్క్షణులను; నిశిత్రైః=ఓడ్డుముల	లియునొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
యిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యా	

తే నావిద్ధా తా వీరా రుక్తభుంభై స్సుసంహితైః
బభూవతు దాశరథీ బ్రహ్మితా వివ కింకురౌ. ౩౪

౧౫౬౮. ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౮౦

<p>టీక॥ తేన=అయింద్రజిత్తుచేత; సుసంహితై=(ధనుస్సునందు) చక్కగా సంధింపబడిన; రుక్తపుంశ్చై=బంగారు పింజుల బాణములచేత; అనివిచ్చా=అధికముగాఁగొట్టబడిన; సీరా=పరాక్రమవంతులగు; తే=ఆ; శాశరధీ=రామలక్ష్మణులు; పుష్పితే=పూచిన; కింశుకావివ=మోదుగుచెట్లవలె; బహువతుఁ=ఉండిరి.</p>	<p>పరాక్రమవంతులగు నా రామలక్ష్మణులు, అట్లు అయింద్రజిత్తుచేసలై త్రాటిని జెవివలకు లాగివిడువబడిన కాంచనపుంఖంబులగు బాణంబులచే నంతయునొప్పింపబడి, దేహమంతయునే త్తురుగాఁబుటవలనఁ, ఒక్కఁగాఁబూచి యెట్టనిపూలతో నిండియుండు మోదుగుచెట్లవలె నొప్పుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నాఁడన్య వేద గతిం కన్పి న్నచ రూపం ధనుశ్చరాన్
 నచాన్య ద్విదితం శ్శివి త్సూర్యస్యేవాఽ భ్రాసంస్థితే. ౩౫

<p>టీక॥ అభ్రాసంస్థితే=వేదమువరకు ముసందు; సూర్యస్యేవ=సూర్యుని యొక్కవలె; కన్పితే=ఒక్కచోటఁబడును; అన్య=ఈయింద్రజిత్తుయొక్క; గతిఁ=స్థానమును; నవేద=ఎఱుంగఁజూరూపం=రూపమును; ధనుశ్చరాంశ్చ=వింటినిబాణములను; న(వేద)=ఎఱుంగఁజూ. అన్యత్వ=ఇతర మైనదియు; కించితే=కొంచెమును; విచితం=తెలి</p>	<p>యఁబడినది; న=కాదు. ఆకాశంబును వేదంబులవలించిన స్వరూపసూర్యుని స్థానాదులు ఎచ్చరికిని జలయి రొకుండునట్లు, అయింద్రజిత్తు యొక్క స్థానముగాని రూపముగాని ధనుర్బాణంబులుగాని, యితర వేదముగాని, అప్పుడు, యంతమాత్రమును ఎవ్వరికినిది యెరు రాదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేన విధాశ్చ హరయో నిహతాశ్చ గతానవః
 బహుశ్చ శ్చతత స్తత్ర పతితా ధరణీ తతే. ౩౬

<p>టీక॥ తేన=అయింద్రజిత్తుచేత; విధా=కొట్టబడినవారలును; నిహతా=వధించబడినవారలును; నిహతా=వధించబడినవారలును; గతానవః=పోయిన</p>	<p>శ్చ=వధింపబడిన వారలును; హరయః=వారములు; గతానవః=పోయిన</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము యద్ధకాండము. ౧౫౬

స ౮౦

ప్రాగ్మములుగలవారలయి; తత్ర=ఆ; స
రణితలే=ధూమియందు; శతశః=సూ
మునూలుగా; పతితాః=పడినవారి
లు; బధూవుః=అయిరి.

అప్పుడు, ఆయుధ్రవతుచేకొట్టబడి
చిహతులైన వానరులు వృతులయి,
యాయుధధూమియందు గుఃపులుగిం
పులుగాబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్తు సుసంక్రుద్ధో భ్రాతరం వాక్య వబ్రవీత్
బ్రాహ్మ మస్త్రం ప్రయోత్యైమి వధార్థం సర్వరక్షసామ్. 32

టీక॥ లక్ష్మణస్తు=లక్ష్మణుడు మా
త్రము; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలియు
గోపమునొందినవాడై; భ్రాతరం=
అన్ననుగూర్చి; సర్వరక్షసాం=సమస్త
రాక్షసులయొక్క; వధార్థం=వధించు
టకొఱకు; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మచేవతాక
మయిన; అస్త్రం=అస్త్రమును; ప్ర
యోత్యైమి=ప్రయోగించెదను. ఇది(అ

భ్రాహ్మతమ)=అని; వాక్యం=మాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
అప్పుడు, లక్ష్మణుడు మాత్రము
పరవశుడై, యన్ను రాముం
జూత, “నేనిప్పుడు బ్రహ్మస్త్రమునుబ్ర
యోగించి, సమస్తరాక్షసులను వధిం
చెదను,” అని యిలామాట చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ తతో రామో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్

టీక॥ తతో=అంత; రామః=రా
ముడు; శుభలక్షణం=మంగళకరము
లయినలక్షణములుగల; తం=ఆ; లక్ష్మ
ణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఉవాచ=చె
ప్పెను.

అంత, రాముడు, మంగళకరము
లగు లక్షణములతోనొప్పుచున్న యా
లక్ష్మణునిబొలి, యిట్లని చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

నైకస్య హేతో రత్యాంసి పృథివ్యాం హంతు మహానః. 3౩

టీక॥ నైకస్య హేతోః=ఒక్కొనిమి
త్రమయి; పృథివ్యాం=భూమియందు; తుం=వధించుటకు; నాహానః=తగవు.

(ఉన్న)గిత్వాంసి=రాక్షసులను; హం
తుం=వధించుటకు; నాహానః=తగవు.

బహుని నిమిత్తమయి, నీవు, భూమిగోరుట యెంతమాత్రమయ్యుక్తము ముందుచరి నమస్తరామసులను వధి కాదు. అని, తాత్పర్యము.

అయ్యుక్తమానం ప్రసన్నం ప్రాంజలిం శరణాగతమ్
వలాంబుతం ప్రసన్నంవా నత్వం సాంతు మిహహంసి. ౩౯

టీక॥ అయ్యుక్తమానం = యుక్తము మాన్ = తగవు.
చేయనివానిగాని; ప్రసన్నం = చాచి యుక్తము సేయక యుదాసీనుడై
యున్నవానిగాని; ప్రాంజలిం = మంగి యున్నవాని గాని, యుక్తభయంబున
చేమోడ్చుట వానిగాని; శరణాగ తం = రక్షింపఁ గాఁబోయినవానిగాని, భయంబునం
శరణుబొచ్చినవానిగానియగుట; వలాంబుతం (వలాంబుమానం) = పరుగెత్తు చేతులుమోడ్చుకొని యున్న వానిగా
నున్నవానిగాని; ప్రసన్నంవా = చాచి నిశరణున్నవానిగానిభయంబునంబాటి
యొన్నవానిగాని; హంతుం = వధించు పోవుచున్న వానిగాని, యెమఱియు
అను; స్వం = నీవు; భూమి = భూమి; అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రేవతు వధే అశ్వం కరిష్యామో వహంబల
అశ్వేవో వహంబో నత్తి వాహంబోవహం. ౪౦

టీక॥ మహంబలం = అధికమయినబలములను; అశ్వేవో = ప్రయోగిం
ముగల అశ్వముగా! అస్త్రేవో = ఈ నత్తి.
యంత్రజిత్తుయొక్కయే; వధే = వధించుటకుం దవగుటగా! ఈ
చటనుండు; అశ్వం = ప్రయత్నము యంత్రజిత్తునే వధించుటకుం దగిన ప్ర
యత్నముగావించుము; కరిష్యామః = చేసెదము. మహంబో
గాం = అధికమయినవేగముగల; అశ్వే
వోవహం = కృష్ణసర్పములతోఁబో
యిగల; అస్త్రో (అస్త్రోణి) = అస్త్రములను; అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౭౧

స ౮౦

తపేనం మాయనం త్సద్ర మంతహితరథం బలాత్

రాక్షసం నిహనిష్కలతి దృష్ట్వా వానరపుంగవాః. ౪౧

టీక॥ వానరపుంగవాః = వానరశ్రేణి = వధింపఁగలరు.

ఘృబు; మాయనం = మాయగలవాఁడు	మాయుబునేర్చినవాఁడును సీమంధు
ను; త్సద్రం = నీచుఁడును; అంతహిత	ను శ్రవణహితంబుగా సంతధానంబు
తరథం = మఱుఁగుపాటునొందినరథము	నొందియున్నవాఁడునగు నీ యింద్రజి
గలవాఁడునగు; తం = ఆ; ఏనం = ఈ;	త్తును ఎట్లయినను గనిపెట్టి, వానరో
రాక్షసం = ఇంద్రజిత్తును; దృష్ట్వా = చూ	త్తములు తమబలంబు పెంపునం బట్టి
చి; బలాత్ = బలముపలన; నిహన్యం	వధింపఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

య ద్వేష భూమిం విశలే శవం వా

రసాతలం వాఽపి నభస్థలం వా

ఏవం నిగూఢోఽపి మమోత్పదగ్ధః

పతిష్ఠ్యతే భూమితలే గతాః. ౪౨

టీక॥ ఏవం = ఈయంద్రజిత్తు; భూ

మిం = భూమినిగాని; దివంవా = స్వర్గ	ఈయంద్రజిత్తు, భూవివరంబుతో
ము...ని; రసాతలంవాపి = పాలాశ	చ్చినను, స్వర్గంబుననుబోయినను, బా
మునుగాని; నభస్థలంవా = ఆకాశ	తాశంబుఁ బ్రవేశించినను, ఆ కాశంబు
మునుగాని; విశలేయది (విశలేయది) =	నొందినను, ఇట్లు ఊర్ధ్వలోకంబులలోఁ
పొందునెయు; ఏవం = ఇట్లు; నిగూ	గాని యథోలోకంబులలోఁ గాని యే
ఢోఽపి = దాఁగినవాఁడైనను; మమ =	లోకంబునొచ్చిననో, నాదివ్యాస్త్రంబు
నాయొక్క; అస్త్రదగ్ధః = అస్త్రములు	లచేదగ్ధుండై, మృతుండై, తప్పక, నే
చేత దహింపఁబడినవాఁడై; గతా	లంగూలును. అని, రాముండు, లక్ష్మ
నుః = పోయినప్రాణములు గలవాఁడై;	ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
భూమితలే = భూమియందు; పతిష్ఠ్య	

౧౫౨ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౦

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహాత్మా
రఘుప్రవీరః ప్లవగవశాత్తై ర్వృతః
వధాయ రాద్రస్య వృకం సకమణ
స్తదా మహాత్మా శ్వరితం నిరీక్షతే. ౪౩

టీక॥ మహాత్మా = అధికమధ్యమ	త్తుయొక్క; శ్వరితం = శిశుముగా; వ
ప్రభావముగల; రఘుప్రవీరః = రఘుశ్రే	భాయ = చంపుటకొఱకు; నిరీక్షతే =
మృడగురాముడు; ఇతి = అని; ఏవం =	చూచుచున్నాడు.
ఇట్లు; వచనం = మాటను; ఉక్త్యా = చె	మహాత్ముభావుండును మహాబుద్ధివం
ప్పి; తదా = అప్పుడు; మహాత్మా = అధి	తుండునగు రఘుశ్రేష్ఠుడయిన రామం
కమయిన బుద్ధిగల రాముడు; ప్లవగ	డు, ఇష్టిసంఘసంశ్లేష, భయంకరుం
వశతైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; వృకః =	డును గ్రుచికముకందునగు నాయిత్ర
చుట్టబడినవాడై; రాద్రస్య = భయం	జిస్తుచు శిశుముగా వర్తించుటకై యు
కరుండును; వృకం సకమణః = రక్తము	పాలుంబులొడఁగఁడు.
యిన కార్యముగల వాడనగు నిరీక్ష	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవై, ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యే,
యేర్థకాంత్రటికాతాత్పర్యే.

ఇతి, స్వప్రార్థనా.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసులగు, శ్రీమద్రామానుజాంభరీ.

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాంత్రటికాతాత్పర్యే,

మొగిలినది.

ఏ కాశీతమసర్గప్రారంభః.

విజ్ఞాయతు మనస్తస్య రాఘవస్య మహాత్మనః
సన్నివృత్యా హవా తస్తా త్వవివేక పురం తతః. ౧

టీక॥ మహాత్మనః=మహానుభావుఁ
డగు; తస్య=ఆ; రాఘవస్య=రాము
నియొక్క; మనః=మనస్సును, సంకల్ప
ముననుట; విజ్ఞాయతు = ఎఱింగినంత
నె; సః(అధ్యాపృతము)= ఆయింద్ర
జిత్తు; తస్తాత్=ఆ; ఆహవాత్=యే
ద్దమునుండి; సన్నివృత్య=మఱి; తతః=
అచ్చటనుండి; పురం=పట్టామును; సం
నివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాత్ముండగురాముని సంకల్పం
జెరింగి, యాయీ ద్రజిత్తు, యుద్ధంబు

వదిలి, యచ్చటనుండి లంకాపురంబు
బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము— ఇచ్చట “విజ్ఞాయ
తుమనః” అను స్థలమునందు మూడ
వయఁదరమయిన “యకారముచేత” గా
యింతి పదొమ్మిదవ యక్షరము “య
కారము” సంగ్రహింపబడినది. చదు
నెన్నిటివేల శ్లోకము లయినవి. పదొ
మ్మిదవ శ్లోకసహస్రమున కిది మొదటి
శ్లోకము.

సోఽను స్త్యత్య వధం తేషాం రాక్షసానాం తరస్సిన్ధామ్
క్రోధతాప్రేక్షణ శ్చూరో నిజకామ మహాద్యుతః. ౨

టీక॥ శూరః = యుద్ధమునభయ
ములేనట్టి; మహాద్యుతః=అధికమయిన
కాంతిగల; సః=ఆయింద్రజిత్తు; తరస్సిన్ధి
నాం= బలవంతులయిన; తేషాం=ఆ;
రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వ
ధం=చంపుటను; అనుస్త్యత్య=తలచి;
క్రోధతాప్రేక్షణః=కోపముచేతపట్టు

నైనకన్నులగలవాడై; నిజకామ=
వెడలెను.

శూరుండునుమహా తేజుండునగునా
యింద్రజిత్తు, అంతలోన, బలవంతులగు
కుంభకణాదిరాక్షసులందఱు రాము
నిచే వధింపబడుటందలంకుకొని, క్రో
ధంబున గన్నులనెఱుంగదనంబుగదుర,

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౭౫

శ్లో.౧౧

వికారమయినః సీతాం=సీతను; రథే=కోశము.

రథమునందు; స్థాప్య(స్థాపయిత్వా)=

ఉంచి; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=

స్త్రేయముచేత; అవృత్య=పరిశీలించి

సి; తస్మాత్=అమాయామయసీతయొ

క్క; వధం=చంపుటను; అగోచయత్=

అంత, ఇంద్రజిత్తు మాయచేసీతా

దేవించేసి, గొప్పరాక్షసగేన నమము,

రథంబున, రామాయాసీతనుంచి, యా

మెప్పు వధించి చలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

మోహనార్థంతు సర్వేషాం బుద్ధిం కృత్వా సుదర్శనః

హంతుం సీతాం వ్యవసితో వానరాభిముఖో యయా. ౬

టీక|| సుదుమకలిః=మిక్కిలియు

దుష్టమయినబుద్ధిగలయంద్రజిత్తు; సర్వే

షాం=అందఱయొక్కయు; మోహ

నాథకంతు=మోహించుటకొఱ

కైయే; బుద్ధిం=తలంపును; కృత్వా=చే

సి; సీతాం=సీతాదేవిని, మాయాసీతన

నుట; హంతుం=వధించుటకు; వ్యవసి

తః=ప్రయత్నించినవాడై; వానరాభి

ముఖః=వానరులకభిముఖుడై; య

యాపోయెను.

రమదుర్మగుండగునాయంద్ర

జిత్తు రామాదులనందఱను వంచి

మోహమునొందించుటచేసినవాడై,

యమ్మా యాసీతను వానరులయెదు

టుజుండుగోరి వానరగేనాభిముఖుడై

పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా శ్వభినిర్యాంతం నగర్యాః కాననాకనః

ఉత్పేతు రభిసంక్రూధా శ్శిలాహస్తా యుయుత్సవః. ౭

టీక|| కాననాకనః=వానరులు; న

గర్యాః=అంకాపురమునుండి; అభిని

ర్యాంతం=వెడలివచ్చుచున్న; తం=అ

యంద్రజిత్తును; దృష్ట్వాతు=చూచినంత

నే; అభిసంక్రూధా=మిక్కిలియుగోప

మునొందినవారలయి; యుయుత్సవః=

యుద్ధముసేయఁ గోరినవారలై; శిలా

హస్తాః=తాళ్లుచేతులంగలవారలై;

ఉత్పేతుః=ఎదుర్కొనిరి.

వానరవీరులు, అంకానగరంబుననుం

డి మఱల నాయంద్రజిత్తు వచ్చుటంజూ

చినంతనే, పరమక్రూధులయి, యుద్ధో

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౧

త్యాహంబుగదుర, శిలలు చేతులఁబూనియెదుకొనెనది. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పురత స్తేషాం జగామ కపికుంజరః

ద్రగ్యహ్య సుమహా ఛ్యైగం పర్వతస్య దురాసదమ్. ౮

టీక॥ కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండ; అవానరులయొక్క; పురతః = ముంద
ను; హనుమాన్=హనుమంతుండు; పట; జగామ=పోయెను.
పర్వతస్య=కొండయొక్క; సుమహత్= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు,
మిక్కిలియుగొప్పదియు; దురాసదం= భయంకరంబగు గొప్పపర్వతశిఖరంబు
చైనకరాండ్రునగు; ఛ్యైగం = శిఖర గ్రహించి, యవ్వానరులయగ్రభాగం
మునుపైద్రగ్యహ్య=గ్రహించి; లేషాం= బుననడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స దద్య హతానందాం సీతా మింద్రజితో రథే

ఏకజేడీధరాం దీవాముపవాసకృశానవామ్. ౯

పరిక్లిష్టై కవసనా మృతాం రాఘవప్రియామ్

రజోమలాభ్యా మాచిప్తై స్సర్వగాత్రై ర్వరశ్రీయమ్. ౧౦

టీక॥ సః=అహనుమంతుండు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; రథే=ర
థమునందు; హతానందాం=కొట్టబ
డిన సంతోషముగలదియు; ఏకజేడీధ
రాం=ఒక్కజేడదను భరించునదియు;
దీవాం=దుఃఖతురాలును; ఉపవాసకృ
శానవాం= ఉపవాసములచే నన్నగిల్లి
న ముఖముగలదియు; పరిక్లిష్టై కవస
నాం=మలినమయిన ఒక్కటెవస్త్ర
ముగలదియు; అమృతాం = ఒడలుతో
ముటలేనిదియు గనుకనే; రజోమలా
భ్యాం=దుమ్ముచేతను ముడికేతను;
అచిప్తైః = పూయబడిన; సర్వగా
త్రైః = సమస్తావయవములతోను;
యక్తాం(అభ్యాహృతము)= కూడిన
దియు; రాఘవప్రియాం= రామునిప్రి
యురాలును; వరశ్రీయం = ఉత్తమ
శ్రీయునగు; సీతాం = సీతను; దద
ర్శ=చూచెను.
అ హనుమంతుండు, ఇంద్రజిత్తు ర
థంబున, ఒక్కటెడదగా గట్టిన తల
వెందులగుగలచై, యుపవాసంబులచే

స్వరం

గృహించిన ముఖంబుగలదై, ఎప్పుడను
విడువకధరించియున్న బక్క-టెవ-స్ర
ముమలినమయియొప్పు, ఎంతమాత్రము
దేహసంస్కారము లేమింజేసి, సమ
స్థానయవంబులయందును జేయుం

దురుమ్మ ముఱికియం గలదై, యా
నందంబుచేడికినురాలై యున్న రాము
నిడియురాలను త్తమస్త్రీ తత్వమును నీ
తాచేపింగలచెను. అని, తాత్పర్యము.

14

తాం సీతీ క్ష్య మహూర్తంతు మైథిః దృశ్యచదృశ్య
బహువాచిరదృస్తాహి తేన సా జనకాత్మజా. ౧౧

టీక|| సా(అధ్యాయము) - అహ
నుమంతుడ; మహూర్తంతు = స్వ
ల్పకాలముమాత్రము; తాం = అసీతను;
మైథిలిః = సీతయని; అదృశ్యచదృశ్య = ని
శ్చయించియె; బహువా = ఉండెను. తే
న = అహనుమంతునిచేత; సా = ఆ; జన
కాత్మజా = జనకమహారాజు కూతుర

యనసీతాచేవి; అచిరదృస్తాహి = శీ
ఘ్రికాలంబుననేచూడబడినదిగాదా!
అహనుమంతుండు, అట్లుకొంతసే
పు సీతంబాచి, యతండు జనకాత్మజ
యగు సీతాచేవిని స్వల్పకాలమేయ
గుటచేత, ఈమె సీతాచేవియని నిశ్చ
యించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దీరాం వలదిగ్ధాంగీం రథస్థాం దృశ్య మైథిమ్
బాష్పపర్యాకులమఖో హనుమాన్ వ్యధితోఽభవత్. ౧౨

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతు
డు; రథస్థాం = రథమునందున్న; దీ
నాం = దుఃఖితురాలును; వలదిగ్ధాం
గీం = ముఱికిచేతఁబూయబడిన దేహ
ముగలదియునగు; తాం = ఆ; మైథిలీం =
సీతను; దృశ్య (దృష్ట్యా) చూచి; వ్యధి
తః = దుఃఖితుండై; బాష్పపర్యాకుల

ముఖి = కన్నీళ్లు చేతఁగలఁతవడిన ము
ఖముగలవాడ; అభవత్ = ఆయెను.
హనుమంతుండు, దీనురాలును మ
లినమయిన దేహముతోఁగూడినదియున
గు సీత, కంద్రజిద్రఢంబున నుండుటం
బాచి, పరమ దుఃఖితుండై, కన్నీళ్లు
విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీ త్తాం తు శోకాతాం నిరానందాం తపస్వినిమ్

౧౫౭౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

౮౧

సీతాం రథస్థితాం దృష్ట్వా రాక్షసేంద్రసుతాత్రితామ్. ౧౩

కిం సమధి-త మస్యేతి చింతయత్ స మహాకవిః

టీక॥ సః=ఆ; మహాకవిః=మానుకెను, అదేగననుట.

మంతుండు; శోకాతాం = దుఃఖము

ఆహనుమంతుండు, భరమదుఃఖము

చేతఁబడురాజును; నిరానందా =

నాలుగు ఆనందవిహీనమును శోచిని

సంతోషము లేనిదియు; తపస్విన్వనం =

మయినగు వాసీతాదేవి; నూరుండ

శోచినిమయినగు; రథస్థితాం = రథము

గు నిండబెట్టుచుక్క- వశంబునొందిన

నందున్న; రాక్షసేంద్రసుతాత్రితాం =

దై, యితనిభయననందుటఁజూచి, ఇ

రావణుని కొడుకును ఆశ్రయించిన;

ట్లు సీతాదేవిని దనభయననందించి యి

తాం=ఆ; సీతాం = సీతాదేవి; దృ

చ్చటికి దెచ్చుట కేరని యధిష్ఠాయమ

ష్ట్యాను=చూచినంతనె; అన్య=తెలియం

మిగా నుండునని, యాలోచించి, య

దృఢిత్తుయొక్క; సమధి-తం=అపా

దృఢివాదలనడిగెను.

యము; కిం=మి? ఇత = అది; చింత

అన, తాత్పర్యము.

యత్=అలోచించుట; అప్రసీత=అ

సహ వై ద్వానశ్రోష్టే రభ్యధావత రావణిమ్. ౧౪

టీక॥ స(అధ్యాహృతము)-సహ గైదు.

సమంతుండు; వై=ఆ; వానశ్రోష్టే

అంత, మానుమంతుండు, అవ్వాన

స్వహ = వానశ్రోష్టమలతో గూడ;

రహితులతో బరిచేష్టితుండై, యింద్రజి

రావణిం=రావణుని కొడుకైన యింద్ర

స్థు మిదికింపజేయెను.

త్తునుగూర్చి; అభ్యధావత = పరుగె

లని, తాత్పర్యము.

త ద్వానరబలం దృష్ట్వా రావణిః శ్రోభమాన్భీతః

కృత్వా వికోశం నిస్క్రింశం మూర్ఛితా సీతాం పదామృశత్. ౧౫

టీక॥ రావణిః=రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు; తత్=ఆ; వానర

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౭

స ౮౧

బలం=వానరుల సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధనూర్చితః=కోపముచేవ్యాపింపబడినవాడై; నిస్త్రింశం=ఖడ్గమును; వికోశం=ఒరసుండివెడలినదానిగా; కృత్వా=చేసి; సీతాం=సీతతనను; మూర్ఛిక=శిరస్సనందు; పరావృత్త=తేడవెను.	మృశత్=తేడవెను. ఇంద్రజిత్తు, అట్లు వానరసేన తన మీదికి వచ్చుటం జూచి, కుపితుండై, యొరసుండి ఖడ్గంబు దీసి, దానిచేత, నమ్మాయాసీత శిరముం దడవెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తాం స్త్రియం పశ్యతాం తేషాం తాడయామాస రావణః
క్రోశంతీం రామరామేతి మాయయా యోజితాం రథే. ౧౬

టీక రావణః = ఇంద్రజిత్తు; తేషాం=ఆవానరులు; పశ్యతాం=చూచుచుండగా; రామరామేతి=రామారామాయని; క్రోశంతీం=అటచుచున్నదియు; రథే=రథమునందు; మాయయా=మాయచేత; యోజితాం=చేర్చబడినవియునగు; తాం=ఆ; స్త్రి	యం=సీతను; తాడయామాస=కొట్టెను. ఇంద్రజిత్తు, మాయచే రథంబునందు క్రోశించుచున్న రామారామాయని విలక్షించుచున్న సీతను, ఆవానరులందఱు మాయచుండగా, దెబ్బలు గొట్టి, అని, తాత్పర్యము.
--	---

గృహీతమూర్ధజాం దృష్ట్వా హనుమాన్ దైన్య మాగతః
శోకజు వారి నేత్రాభ్యా మస్పృశ న్మారుతాశ్శజః. ౧౭

టీక మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుండగు; హనుమాన్=హనుమంతుడు; గృహీతమూర్ధజాం=పట్టబడినతలవెందుకలగుల సీతను; దృష్ట్వా=చూచి; దైన్యం=దుఃఖమును; ఆగతః=పొందినవాడై; నేత్రాభ్యాం=కన్నులవలన; శోకజు=దుఃఖమువలనఁబట్టి	న; వారి=జలమును; అస్పృశత్=విడిచెను. వాయు కుమారుండగు హనుమంతుడు, ఇంద్రజిత్తు సీతాదేవి తలవెందుకలంబట్టుటనుజూచి, దుఃఖితుండై, కన్నుల నుండి యుక్తజలంబులగు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౮౧

స ౮౧

టీక॥ యస్య=ఏ; తే=నీయొక్క; మ	పబడుటయగుగాక.
కి=బుద్ధి; ఈదృశీ=ఇట్టిదో; తం(అధ్యా	నీతిట్టిపాపిష్ఠమయిన దురాచారము
హృతము)=అట్టి; పాపసమాచారం=	నందు బుద్ధిగలిగినది కావున, ఛీ! నీవు
పాపము గలిగించునట్టి యాచారముగ	దహింపబడుదువుగాక.
ల; త్వం=నిన్నుగూర్చి; ధిక్=దహిం	అని, తాత్పర్యము.

న్యకంసా ౭నార్య దుర్వృత్త త్సూద్ర పాపపరాక్రమ. ౨౦
అనార్యస్యే దృశం కమః శ్చుభా తే నా ౭ స్త్రీ నిఘ్నం.

టీక॥ న్యకంస=క్రూరుడా! అనా	క్రూరుడా! దుష్టుడా! దురాచా
ర్య=దుష్టుడా! దుర్వృత్త=దురాచార	రుడా! నిఘ్నడా! పరాక్రమగర్వంబున
ముగలవాడా! త్సూద్ర=నీచుడా! పాప	చాపము నీయువాడా! నీవిష్టుమచేసి
పరాక్రమ = పాపవిషయకమయినప	నకార్యము, కేవలముమమాగుడు
రాక్రమముగలవాడా! ఈదృశం=ఇ	చేసిననకార్యమెకాని జేటుకాదు;
ట్టిది; అనార్యస్య= దుష్టునియొక్క; క	నిదాయుడా! ఇట్టి నిందితకార్యముచే
మః=కార్యము. నిఘ్నం= దయలేని	యిష్టుమనీకుని నైనలేదుగాదా!
వాడా! తే=నీకు; శ్చుభా=బాగుష్ట; నా	అని, తాత్పర్యము.
స్త్రీ=లేదు.	

చ్యుతా గృహంచ రాజ్యంచ రామహస్తాచ్చ మైథిలీ. ౨౧
కిం తవై హి ౭పరాధా హి య చేసాం హంతు మిచ్ఛసి

టీక॥ గృహంచ= ఇంటినుండియు;	చేసినచాయేమి? ("హి"అనునది పాద
రాజ్యంచ= రాజ్యమునుండియు; రా	పూరణార్థము) యత్=ఏకారణము
మహస్తాచ్చ= రామునిచేతినుండియు,	వలన; ఏసాం=ఈనీతను; హంతుం=వ
రామునిసంరక్షణమునుండియు ననుట;	ధించుటకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో.
చ్యుతా=భగ్దమయిన; మైథిలీ=నీత;	గృహంబు వదలి, రాజ్యభగ్దమయి
తవ=నీకు; అపరాధాకిం=అపరాధము	యి, రక్షకుండగు రామునిచానియున్న

<p>సీతాదేవినివధింపఁగోరుచున్నావే! ఈ వె, నీవిషయమయి, యేవిధముగా నేమి యపరాధంబు చేయఁగలిగిచేసినది? అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — గృహోచ్చ ద్య తా=గృహంబునుండియు భ్రష్టయినది, గృహశబ్దముచేత బంధుపరివారకులను గ్రహింపఁబడుచున్నాను. బంధువులు గానిపరివారకులుగానియెవ్వరులేదుకా వున, వారిముఖంబున నపరాధంబుచే యుటకునువీలలేదనుట. రాజ్యావ్యవస్థ తా=రాజ్యంబునుండియు భ్రష్టయయి నదనుటచేత, సేనాదిముఖంబుననున్న</p>	<p>రాధంబుచేసినదనిచెప్పటకు వీలులేదని సూచింపఁబడుచున్నది. రావహస్తావ్య ద్యతా=రక్షకుండగు రామునిచేరినుం డియుభ్రష్టయయినదిఅనుటచే రక్షకుల లంబునవలంబించియు నపరాధంబుచే యుటకుఅవకాశములేదని తెలుపఁబడు చున్నది. ఇట్లువీవిధమయినయెవఁబ డును లేకలంకలోదిక్కఱియున్నసీతా దేవినికేమియపరాధంబుచేయఁగలిగిచే సినది? అపరాధముచేయుటకు సగాశ క్తిలేనివారరాధినియగు నీమనవధిండు లయెంతమాత్రము కూనుకడవగు నీకుఁ గూడఁదగును. అనుట.</p>
--	---

సీతాంజ హత్యా న ద్విరం దేవివ్యవ కథంబన. ౨౨

వధాహాః కర్తృతా నీన మమ హస్తగతో హ్యుచి

<p>టీక సీతాం=సీతను; హత్యాచ=గతా! వధించియు; కథంబన=ఎట్లయినది; చి రం=బహుకాలమునదేవివ్యవహారము కవు.అనేన=ఈ; కమలా=కార్యము చేత; వధార్థంబు=వధించుటకుఁబడిన; త్వం(అర్థ్యాహారము)=నీవు; మమ=మ నాయొక్క; హస్తగతంబు=చేరినిబొంది నవాండవు; అసిహా = అవుచున్నావు</p>	<p>గతా! సీతను వధించుకవి, నీచేత నమ ర్థంబునదేవిని, ఇంక బహుకాలముచే వింపఁబాలవు; నీవిట్టిసీతావధరూపము యినమహాపకారంబుగావించుటచే వ ధాహుంబున నాచేతలబిడ్డి.నాచే, ఇంకబ్రతికచిచ్చరైక్కడ? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యేద ప్రేమారవాం లోకా లోకవృక్ష్యభు కుర్మతా. ౨౩

ఇహ దీవిర మత్సృజ్య ప్రేత్య తా ప్రతిపద్యసి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩

స ౮౧

•. టీక॥ లోకవర్ష్య=లోకంబునకు వర్షించుచున్నవాడ! త్వం(అధ్యాత్మతము)-నీవు; ఇహ = ఇచ్చట; జీవితం=పాపమును; ఉత్పల్బ్య = వదిలి; నేత్య=యాతనాశరీరమునొంది; ఏషు=ఈచతుర్దశ లోకములయందు; స్త్రీఘాతినాం = స్త్రీలను సంహరించినవారియొక్క; కుష్మితాః=నిందితములయిన; లోకాశ్చ=లోకములును; యే(సంతి)=ఏవిగలనో; తా=ఆలోకములను; ప్రతిపద్య=పొందగలవు.
ఎవ్వఁడైన లోకమునందుఁ దనకుఁ తువైనవానికిమాత్రమేవధ్యుండైయుం

డును; నీవట్లు కావు; పరమదుర్మాగుణండువులోకనిందితములైనకార్యములచేయుటచేతలోకమునకంతయుననుతాపముగల్గించుచున్నావు కావునలోకంబునకంతయు వధ్యుండవగుచున్నావు నీవిప్పుడులోకంబునందు జీవితంబు వదిలి, యాతనాశరీరంబునొంది, ఈచతుర్దశభువనంబులయందును స్త్రీహత్యచేసి నవారలు ఏకుష్మితలోకంబులం జెందుదురో, ఆలోకంబులంబొందగలవు. అని, హనుమంతుండు, ఇంద్రజిత్తునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణో హనుమాన్ స్వయంతైర్మరిభిర్వృతః. ౨౪

అభ్యధావత సంక్రచ్చో రాక్షసః ద్రుతం ప్రతి

టీక॥ హనుమాన్=హనుమంతుండు; ఇతి=ఈప్రకారమున; బ్రువాణః=చెప్పెను; సాయుక్తైః=ఆయుధములతోఁగూడిన; మరిభిః=వానరులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాడై; సంకుర్చః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; రాక్షసేంద్రసుతంప్రతి=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన

యింద్రజిత్తునుగూర్చి; అభ్యధావత=పరుగైతైను. హనుమంతుండు, ఇష్టిభంబునఁబరుషవచనంబులవలుకుచు, ఆయుధంబులధరించి యుద్ధసన్నద్ధులయినవానరులతోడఁగూడ, క్రుద్ధుండై, ఇంద్రజిత్తుమీదికిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతం మహావీర్యం త దనీకం వనాకసామ్. ౨౫

రక్షసాం భీమవేగానా మనీకంతు న్యవారయత్

౧౫౦౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౧

టీక॥ భీమవేగానాం = భయంకరముయినవేగముగల; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; అసీకంతు = నైన్యమును; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; హాసీర్థం = అధికముయిన పరాక్రమముగల హనుమంతుని; వనోకసాం = వానరులయొక్క; తత్ = ఆ; అసీకం = సేనను; న్య	వారము = అడ్డగించెను. భయంకరముయిన పరాక్రమముగల రాక్షస సేనయు, అట్లు వచ్చుచున్న ఆపరాక్రమకాలిహనుమంతుని వానర సేనను అడ్డగించి యుద్ధము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

స తాం బాగనహస్రీణ విత్తోభ్య హరివాహినీమ్. ౮౬
హరిశ్రేష్ఠం హనుమంత మింద్రజిత్ స్మృత్యవాచ హ

టీక॥ స = ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; బాగనహస్రీణ = బాగముపై యుంటిచేత; హరివాహినీం = వానర సేనను; విత్తోభ్య = కలంతవారికి; హరిశ్రేష్ఠం = వానర శ్రేష్ఠుడగు హనుమంతుని; హనుమంతం = హనుమంతునిగాంచి; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను. "హ" అను	నరివాచపూరకార్థము. ఆయింద్రజిత్తు, వేయి బాగుండుల ప్రయోగించి యుద్ధమున సేన నంతయు జీహకు నొందించి, వానర శ్రేష్ఠుడగు హనుమంతుని జూచి, యట్లు నిబదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సుగ్రీవ స్త్వంచ రామశ్చ యస్మిన్త మహా... ౮౭
తాం హనుష్యామి వై కేహీ మద్యైవ తవ పశ్యతః

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడను; స్త్వంచ = నీవును; రామశ్చ = రాముడను; మన్విమిత్తం = ఎవ్వరెకోరిక; ఇహ = ఇచ్చటికి; అగతాః = వచ్చినారో; తాం = ఆ; వై కేహీం = నీతను; అద్యైవ = ఇప్పుడే; తవ = నీవు; పశ్యతః = చూచుచు	డంగా, హనుష్యామి = వధించెదను. ఎవ్వరె నిమిత్తముగా, నీవునుసుగ్రీవుడను రాముడను ఈలంకకువచ్చినారలో, అసీత, నిప్పుడు నీవుకట్టెడు టంజోడుడుండంగానే చంపివేసెదను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౮౧

ఇమాం హత్వా తతో రామం లక్ష్మణం త్వాం చ వానర. ౨౮
సుగ్రీవంచ వధిష్యామి తం చానార్యో విభీషణమ్

టీక॥ వానర=కోటి ఇమాం=ఈ ని; వధిష్యామి=చంపెదను.
సీతను; హత్వా=చంపి; తతో = అపి వానరుడా! ఘోరము, నిప్పును ఈ
మట్ట; రామం=రాముని; లక్ష్మణం= సీతల జంట, లక్ష్మణుని, రాముని
లక్ష్మణుని; త్వాం= నిన్నను; సుగ్రీ లక్ష్మణుని నిన్నను సుగ్రీవుని దుర్యోధ
వంచ=సుగ్రీవుని; తం=ఆ; అనార్యం= గుండలమున యాశీషముని విధించివు
నుష్టించుచు; విభీషణంచ = విభీషణు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స హంతవ్యా స్త్రియశ్చో య ధ్వంసిష్యవంగమ. ౨౯
పీడాకర మమిత్రాణాం య త్త త్స-తవ్యమేవ తత్

టీక॥ స్లవంగమ=వానరుడా! స్త్రి యేర్ష్యులవలసినదే.
యః=స్త్రీలు; సహంతవ్యా=చంపెద
డందగినవారలుకారు; ఇతిచ=అనియు; వధిష్యామి రామని చెప్పరావే; ఆవిషయము
యత్=ఏమంటను; బ్రవీషి= చెప్పుచు యిచేప్పదవినుము; శత్రువులకడిచాధ
న్నావో; తత్ర, శ్యూ (అధ్యాపౌత కనిమో, అదంతయునవశ్యముచేయద
ము) = ఆవిషయమును, వినుము. య గినచేకానివేటుకాదు; సీతనువధించుట
త్=ఏది; అమిత్రాణాం=శత్రువులకు; యు, శత్రువులకుచేపీడాకరమగుటంచేసి,
పీడాకరం = బాధకలిగించునది; స్యా కర్తవ్యమే. అని, యంద్రజిత్తు హను
త్=అగునో; తత్=అది; కర్తవ్యమే= మంతునముజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మేవ ముక్త్యా రుదతీం సీతాం మాయామయీం తదా. ౩౦
శితధారేణ ఖడ్గేన నిజఘా నేంద్రజి త్వయమ్

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తులం= క్త్వా=చేప్పి; తదా=అప్పుడు; రుదతీం=
అహనుమంతునిగూర్చి; నివం=ఇట్లు; నిద్యుచున్న; మాయామయీం = మా

యానికారమయిననీ తాం = నీ నను; స్వ | బనుకెప్పి, యప్పుడు, నూయూర్చి త
యం = తానే; తతధాః = కలకైవ | యయిననోదనంబునే యుచున్న సీతను,
యూచుగల; భద్రేన = కత్తిచేత; జహా | కీర్తించుగుభద్రంబుచేతందనచేతులార న
న = కొట్టిను. | అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు, హనుమంతునకన్విసం

యత్తో పీతమాగేణా భిన్నా తేన తవస్త్విహి. ౩౧

“నయ్యో పీతమాదామి” (ఇతిపాతాంతరం)

సా స్మరిత్యాం స్మరుతోఽపి పపాత ప్రియద్యువా

టీక 1 స్మరుతోఽపి = ఇంద్రజిత్తు; ప్రియద్యువా = ఇంద్ర
ధులంగలదియు; ప్రియద్యువా = ఇంద్ర
వకరమయిన మాచుటగలదియు | త
స్త్విహి = నోచరి నయినగ; పా
తాచేసి; “తేన = తయింద్రజిత్తు; త
యత్తో పీతమాగేణా = జహా | నయి
కృ-మాగ-మ-చేత; జహామ-భ
దునిధులననుట; భిన్నా = భింబి
దేనదై;” పాతాంతరంకావనందు, “త
న = తయింద్రజిత్తుచేత; అదామ = ప
ట్టుకొని; యత్తో పీతం = జహామగా,

జహామభింబంబకేయంబు-విధంబున
ననుట; భిన్నా = భింబించుటననై; స్మరి
త్యాం = గూమయిందు; పపాత = ప
డిను.

సుందరములయిన ఇంద్రజిత్తుమలగ
లదియుంజాచుటను ప్రియద్యువానగు
విధముగోచన నయినచువాసీత, యా
యింద్రజిత్తు భద్రమకేళిగలది, యత్తో
చేసెనందునాంచుకొనిన భంబించుట
చేసిదై, నలంబు డెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మింద్రజిత్తే వ్యసం హత్వా హనుమంత మువాచ హ. ౩౨

టీక 2 ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; స్వ
యం = తానే; తాం = అసీతను; హ
త్వా = వధించి; హనుమంతం = హను
మంతునిగూర్చి; తివాచ = పలికెను “హ

అనునదిపాదభూరదాభాము.
అట్లు, ఇంద్రజిత్తు అమ్మా యాసీతం
దనచేతులారవధించి, హనుమంతుంజా
చి, యిట్లునపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౦౭

స ౨౧

మయా రామస్య పశ్యే మాం కోపేన చ నిఘాతితామ్
ఏషా వికస్తా చైవేహ విభ్రాతః పరిశ్రమః. ౩౩

టీక॥ మయా=నాచేతః; కోపేన=	కోపముచేతః; నిఘాతించ=వధించ	నేను గోపంబున మీరామునివ్రేసి
బడినదియువైన; రామస్య=రాముని	యొక్క-రామనంబుంధినియునునయను	భార్యయునుననీతను వధించివేసినాను
ట; ఇమాం=ఈనీతను; పశ్యే=చూచు	ము. ఏషా=ఈ; చైవేహ=నీత; విక	జూచుము; ఈనీతయేమోవధించబడి
స్తా=నటకబడినది. వః=మీయొక్క;	స్తా=నటకబడినది. వః=మీయొక్క;	నది; ఇంకమీప్రయానమంతయువ్యర్థ
పరిశ్రమః=ప్రయానము; విభ్రాతః=స్వ	పరిశ్రమః=ప్రయానము; విభ్రాతః=స్వ	ము. అని, యింద్రజిత్తుహనుమత్తునితో
		శివైశ్చ. అని, తాత్పర్యము.

తతః ఖడ్గేన నుహతా హత్యా తా మింద్రజిత్వయమ్
హృష్టస్య రథ మస్తాయ విజ్ఞాద మహాన్వనమ్. ౩౪

టీక॥ స=ఆ; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్	తతః=తతః; నుహతా=గొప్ప	అయింద్రజిత్తు, అట్లుతనచేతులార
త్రుస్వయం=తానే; నుహతా=గొప్ప	దగః=ఖడ్గేన=కత్తిచేతః; తా=ఆనీత	గొప్పఖడ్గుముననీతందెగనటకే, నఱు
న; హత్యా=వధించి; తతః=అటువ	న; హత్యా=వధించి; తతః=అటువ	స్థందై, రథముననుండియే, మహాన్వని
ట; రథం=రథమును; ఆస్తాయ=అధిష్ఠిం	చి; హృష్టః=సంతోషించినవాడై; మ	గలుగునట్లు, వికృతంబుగానింహనాదం
హృష్టం=సంతోషించినవాడై; మ	హృష్టం=సంతోషించినవాడై; మ	బుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానేరా త్పుత్రపు శ్శబ్ద మనూరే ప్రత్యవస్థితాః
వ్యాధితాన్యస్య నధత స్తద్గుణం సంక్రితస్య చ. ౩౫

టీక॥ అనూరే=సమీపమునందు;	రా=వానరులు; తతః=ఆ; దుగం=	
ప్రత్యవస్థితాః=నిలిచియున్న;	ప్రత్యవస్థితాః=నిలిచియున్న;	వానచారరాని రాక్షససైన్యమును; సంక్రి

నస్యజ = పొందినవాఁడను; వ్యాధితా
నస్యజ్య = లేఱవఁజేసిననారుగలవాఁడు
య; నవతః = అఱుచుచున్న వాఁడునగు
వి. ద్రక్షగ్రుయొక్క; శిశ్రి = స్వపిని; తు
శుశ్రిః = పిని.

అప్పుడు సమీపించున యుద్ధంబున

కై నలిచియున్న వానరులందఱు, ఇం
ద్రజిత్తు చాలరాని యా రాక్షస సేనా
చుట్టుబుననుండి, విక్రళంబుగా నోరు
జేరి, యఱవగా, నాశ్వసిని విధి.
అని, తాత్పర్యము.

తథా తు సీతాం వినిహత్య దుమతః

ద్రహ్మపతేతా స్స బభూవ రావణః

తం హృష్టరూపం సముదీక్ష్య వానరా

విష్ణురూపా స్సహసా ద్రవద్రువుః 3౬

టీక. దుద్రువు = ద్రవద్రువులు
గతి; స = త; రావణః = రావణుడు
రుడగు నిరక్షతు; తథా = అట్లు; సీ
తాం = నారాయానీశము; వినిహత్య
ధిందినంత; ద్రహ్మపతేతా = ద్రా
తయ సుకోపము పొందిన పదేష్ట
గతివాఁడు; బభూవ = ఆయెను. వాన
రా = వానరులు; హృష్టరూపం = మి
క్కిలియు సుకోపమునొందిన; తం =
ఆయిద్రక్షతు; సముదీక్ష్య = చూచి;
విష్ణురూపాః = మిక్కిలియునుఁగము
నొందినవారలయ; సహసా = అలాచ
నలేక; ద్రవద్రువుః = పరుగెత్తి.

దురాత్ముండగు నారావణపుత్రుల
ద్రక్షద్రువు, అట్లు, నారాయానీశను వ

3. చి, మమ సుకోపము నొందినను;
వానరులందఱు, అప్పుడును మిక్కిలి
యు సుకోపమునొందు యుద్ధంబున
క్రియించి, మమవిధాతిలయ, దే
యయితోలేక, పాపపాప వారిలొ
ది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈసర్గయందు,
సమీపించుచు సమీపించుననుండి చూ
చుచుండగానే, యంద్రజిత్తు మాయా
నీశను బ్రక్షిప్తాత్పర్యంబుగా, శక్తం
బుడఁ జెగదొచ్చెననిచెప్పుటయున్న
దిగదా! ఈవిషయమునందు, ఒక్కొ
డెసమంద్రులు దాటి రాక్షసుల వధిం
చి లంకాదహించి వచ్చినట్టి మహావీ
రుండు హనుమంతుండు, ఇప్పుడొంద్ర

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౮

స ౮౨

తనను వారింపజాలము, చదువరుల కెం | అయితే, ప్రకృతమతడు, ఇంద్రజిత్తు
తయు నాశ్వర్యము గాండోచవచ్చును. ముచేహనుమదాదులదలును ఒకవిధం
వాస్తవముగానే, హనుమంతునకు, ఇం | బయిన భ్రమంబునొంది, చేయ వలసి
ప్రజిత్తు నీయకార్యమునుండి వారించు | నపసిని జేయజాలరైరి యని తెలియవ
టయెంత మాత్రము నసాధ్యముకాదు. | లేను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకాశీతమస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాత్మచంద్రికాఖ్యావలగ్న, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానశ్రుతిబునందు, యుద్ధకాండైకాశీతమస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

వ్యవహితమస్సర్గప్రారంభా.

క్రమత్వాదిభివ్యవహితమస్సర్గప్రారంభా.
వీక్షమాణాః సస్వయం దుష్టాదున్మత ర్వాసరవృక్షభాః. ౧

టీక॥ వాసరవృక్షభాః = వాసరోత్రములు;	వీక్షమాణాః = చూచుచున్నవార
ములు; శక్రాశనిసమస్వనం (శక్రాశని	లై; దుష్టాదుః = పరుగెత్తిరి.
స్వనసమం) = ఇంద్రునివజ్రాయుధము	వాసరోత్రములు, వజ్రాయుధ ధ్వ
యొక్క ధ్వనితో సమానమయిన; అతి	నితో సమానమయిన మహాభయంకర
భీమనిహితం = మిక్కిలియభయంక	మగు నాయుద్రజిత్తు సింహనాదధ్వని
రమయినస్వనం. క్రమత్వా = విని; స	ని విని, భయంమన దిక్కులంజూచుచు
ర్వాః = సమస్తములయిన; దిక్కు = దిక్కు	బాణిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా సువాచ తత స్సర్వా హనుమా న్నామతాత్తజః

౧౫౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

విషణ్ణవదనాఁ దీనాం శ్రుప్రాణ విద్రవతః పృథక్.

<p>టీక॥ తతః=తంతి; మాయతాత్ప్ర=</p> <p>జి=వాయుపుష్పిందగు; హనుమాన్=</p> <p>హనుమంతుండు; విషణ్ణవదనాఁ=నుః</p> <p>భయనోచితము భయగలవారలను; ప్ర</p> <p>నాఁ = గర్విముక్తిగనవారలను; శ్ర</p> <p>ప్రాణ=భయపడినవారలను; పృథక్=</p> <p>వేరువేరుగా; విద్రవతః=పరుగెత్తుచు</p> <p>న్నవారలనగు; తాఁ=అవాసవిమల</p>	<p>సు; సర్వాఁ=అందఱునుగూర్చి; తివా</p> <p>చ=చెప్పెను.</p> <p>అంత, వాయుకుమారుండగుహను</p> <p>మంతుండు, అట్లు, భయపడిచుకొంటు</p> <p>మొగంబునందొకటినులయి, నొకరి</p> <p>కొకరికిసంబంధములేక, పాటిపోవుచు</p> <p>న్న యవ్వనవిమలంబులచి, యిట్లు</p> <p>యె.అన, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కస్తా క్షయద్ధనమత్సాహం శూన్యం క్షయో వో గతమ్.

త్యక్తయద్ధనమత్సాహం శూన్యం క్షయో వో గతమ్. ౩

<p>టీక॥ క్షయో వో=వాదముల</p> <p>కస్తాఁ=ఏమీదలన; విషణ్ణవదనాఁ</p> <p>దభయమునొందినముఖగలవారలయొక్క</p> <p>క్షయద్ధనమత్సాహం=విషయలన</p> <p>యొడలయినదొకొకగలవారలను; వి</p> <p>ద్రవద్ధ్య(విద్రవక)=పరుగెత్తుచున్న</p>	<p>మనమునందుకొ; కూరన్యం=కొద్ద</p> <p>ము; క్షయం=విచ్చటికి; గతం=పోయినది</p> <p>వాదః=వియోగా! అట్లు దుఃఖము</p> <p>నొంది యుద్ధోత్సాహమునందల పాటి</p> <p>పోయిదలంబునుగొల్పిమంతయునిచ్చడి</p> <p>చిటికిపోయినది అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పృథకోఽనుప్రజన్యం మా మగ్రతో యంత మాహతే

శూన్యై రభిజనోపేతై రయం క్రంహి నివర్తతామమ్. ౪

<p>టీక॥ ఆహతే=యద్ధమునందు; అ</p> <p>గ్రతః=ముందట; యంతం=పోవుచు</p> <p>న్న; మాం=నన్ను; పృథకః=వెరుక</p> <p>నుండి; అనుప్రజన్యం(అనుప్రజన)=వెం</p>	<p>బడింపుడు. అభిజనోపేతైః=పోగడ్ర</p> <p>తోఁగూడిన; శూన్యైః=శూన్యలచేత; ని</p> <p>వర్తతుం=మరలుటకు, మరలుదులనుట;</p> <p>అయం క్రంహి=యం క్రమముగాదుకదా!</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౮౨

నేను యుద్ధంబున ముందు నడచెద యుద్ధంబునుండి మరలుట యెంత మా
ను; మీరలందఱు నన్ను వెంటడించి రం త్రము యుక్తము గాదు. అని, హను
డు; ఇదివఱకుం జెప్పిన యుద్ధంబుల జ మంతుండు, వానరులకుం జెప్పెను.
యెఱు గొని పొగడ్తగన్న శూరులు, అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్సుసంహృష్టా వాయుపుత్రేణ వానరాః
తైలశృంగాణ్యగాంధైవ జగృహు హృష్టమానసాః ॥

టీక॥ వానరాః = వానరులు; వా ను; అగాంధైవ = వృక్షములను; జ
యపుత్రేణ = వాయుకుమారుండగు గృహుః=పట్టిరి.
హనుమంతునిచేత; ఏవం= ఈ ప్రకార అవానరులు, వాయుకుమారుండ
ము; ఉక్తాః= చేప్పబడిన వారలయి; గుహనుమంతుని వచనంబువిని, సంతో
హృష్టమానసాః= సంతోషమొంది ప్లబ్ధులొంది. వీనంబులకలహడవఁచి
నమనస్సుగల వారలయి; సంహృష్టాః= ర్వతఃశిఖరంబులను వృక్షంబులనుం జేకొ
మిక్కిలియుగగుర్పాటు నొందినవానల ని, యుద్ధసన్నద్ధులయిరి.
యి; తైలశృంగాః=పర్వతశిఖరముల అని, తాత్పర్యము.

అభిషేతుశ్చ గర్జంతో రాక్షసాః వానరక్షభాః
పరివార్య హనుమంత మన్వయశ్చ మహాహవే ॥

టీక॥ వానరక్షభాః= వానరోత్త యశ్చ=వెంటడించెను.
ములు; గజాంతః=అటచుచు; రాక్ష అంత, నావానరమీరలు, గజాంతు
సాః=రాక్షసులనుగూచి; అభిషేతు ము, రాక్షసులమీడికే బోయిరి; యు
శ్చ=పోయిరియు. మహాహవే=గొప్ప ధ్ధంబునందు, హనుమంతునందఱుంబరి
యుద్ధమనందు; హనుమంతం=హను వేష్టించి వెంటడించి నడచిరి.
మంతుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; అన్వ అని, తాత్పర్యము.

స తై ర్వానరముఖైశ్చ హనుమా సర్వతోవృతః

హుతాశన ఇవాప్సిష్టా నదహ చ్ఛత్రవాహినీమ్. ౭

టీక॥ సః = ఆ ; హనుమాన్ =	ను; అదహాత్ = దహించెను.
హనుమంతుండు ; త్రైః = ఆ; వాన	అహనుమంతుండు, అన్ని ప్రక్కల
రముత్రైస్త్వే = వానరశ్రేష్ఠుల చేత	ను అన్ని భావలతో సమానులగునయా
ను; స్వతః = అంతటను; వృతః = దు	వానరవీరులచే బలిపూతుండై, జ్వల
ట్టుబడినవాడై; జత్తిష్టాన్ = జ్వలం	లతో యాదిన యన్ని హుత్రునిభంగి,
గల; హుతాశన ఇవ = అన్ని హుత్రు	శత్రునై న్యంబుల దహించెను.
దువలె; శత్రువాహినీం = శత్రుసేన	లని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసావాం కదనం చకార సుమహాకపిః

వృతో వానరస్తే స్వేన కాలాంశక యమోపమః॥౮

టీక॥ కాలాంశక యమోపమః = ప్ర	యర్థమును; చకార = చేసెను.
లయకాలమునందు నశింప జేయునట్టి	ప్రలయకాలము నందుం బ్రపంచ
యమునితోఁబోల్చి-గల; సః = ఆ; నో	మునంతయు నశింపజేయునట్టియీము
మహాకపిః మిత్తి-లియుగోప్యవానరుం	నింబోలిన యప్పు హానరవీరుండుహ
డగుహనుమంతుండు; వానరస్తే స్వేన =	నుమంతుండు, వానరశ్రేష్ఠుల యాదిన
వానరులసేనచేత; వృతః = చట్టుబడిన	వాడై రాక్షసులతో మహయుద్ధంబు
వాడై ; రాక్షసావాం (రాక్షస్తేష్ట	గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
హ) = రాక్షసులతో యాడ; కదనం =	

సతు గోపేన చావిష్ట శిశ్నేనచ మహాకపిః

హనుమాన్ రావణి రక్షే పాతయ న్నహటిం శిలామ్. ౯

టీక॥ సః = ఆ; మహాకపిః = గొప్ప	ను; గోపేన = దునిముడతను; అని
వానరుండైన; హనుమాన్ = హను	త్వః = పొందఁబడినవాడై; రావణి
మంతుండును; గోపేన = గోపముచేత	రక్షే = ఇంద్రశిక్తుయొక్క రథమనందు;

శ్రీమద్రామాయణము : యుద్ధకాండము. ౧౫-౩

స ౮౨

మహాతీం=గొప్పదైన; శిలాం=తాళి
ని; అపాతయతే=పడవేసెను.

వానీరపిరుండగు నాహనుమంతుం
డు, ఒకవైపుకోపంబుచేతనుఒకవైపు

దుఃఖంబుచేతనుబరితపించుచు, నాయం
దగ్గజత్తురథంబుమీద, మహాశిలనోక్క
టింబడవై చెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మాఃతంతీం దృష్టైవ రథస్సారథీహతదా
విధేయాశ్వసమాయుక్త స్సద్గూర మపవాహితః. ౧౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సారథినా=
లేరుండవువానిచేత; ఆపతంతీం=వ
చ్చుచున్న; తాం=అశిలను; దృష్టైవ
వ=చూచినంతసే; విధేయాశ్వసమా
యుక్తః=స్వాధీనములయిన గుఱ్ఱముల
తోఁగూడిన; సః=ఆ; రథః=లేరు; సు
దూరం=మిక్కిలియదూరముగా; అ
పవాహితః=తప్పఁగొనిపోఁబడినది.

అప్పుడు, సారథి, భయంకరాకా
రంబుగా నచ్చుచున్న యమ్మహాశిలం
బూడఁగానే, సుశిక్షితములయి స్వాధీ
నములయిన గుఱ్ఱములు పూర్చియుండు
టవలన, ఆరథమును దత్తతామె బహు
దూరము తప్పఁదొలుకొని పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మింద్రజిత మప్రాప్య రథస్థం సహసారథిమ్
వివేక ధరణీం భిత్వా సా శిలా వ్యర్థ ముద్యతా. ౧౧

టీక॥ వ్యర్థం=నిష్ఫలముగా; ఉద్య
తా=ప్రయోగింపబడిన; సా=ఆ; శి
లా=తాళి; రథస్థం=రథమునందు
న్న; సహసారథిం=సారథితోఁగూడిన;
తం=ఆ; ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; అ
ప్రాప్య=పొందక; ధరణీం=భూమిని; భి
త్వా

త్యా=భేదించి; వివేక=ప్రవేశించెను.
అమ్మహాశిల, రథస్థితుండగునింద్రజి
త్తుపైఁగానియతనిసారథిపైఁగానిపడక
పోవుటవలన, వ్యర్థముగాఁబ్రయోగిం
పబడినదై, భూమినిభేదించిపాతాళం
బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సాతితాయాం శిలాయాంతు రక్షసాం వ్యర్థితా వచనాః

విషయత్యాచ శిలయా రాక్షసా వధితా వ్యవహ. ౧౭

టీకా శిలాయాః = శాయి; పాతీ = తనయు.

తాయాయః = విడిచిపెట్టినదిగానఁబడుచున్నది; రాక్షసాః = రాక్షసములయొక్క; వధుః = వేస; వ్యధితాః = భయమునొందినది; విషయత్యాచ = విషయమునకు; శిలయా = శిలయందు; రాక్షసాః = రాక్షసములు; వధితాః = వధించినది; వ్యవహ. = విషయము; విషయము; వధితాః = వధించినది.

పాతీ మంత్రంబుచేసి, బ్రహ్మగిరి నుండి, రాక్షస సేన మంతయు భయమునొందినది; అంత నాశిలమునకు, రాక్షసముల పెక్కుమందిమిగిలి-విషయమునొందినది. అని, తాత్పర్యము.

తమభ్యధావక శిలతో నదంతః కానశోకనః

టీకా కానశోకనః = వానరులు; వదంతః = అడవియందు; శనకః = శనకము; నదంతః = నదమునందు; కానశోకనః = కానశోకము; వదంతః = వదలిపెట్టినది; కానశోకనః = కానశోకము.

వానరములు, గజానందు సేయుచు, నదమునందువులుగా నాయిండ్లచే నదమునందు, కానశోకము.

తే ద్రుమాంశ్య మహావ్యాధిశ్చ శాపాః ౧౩
క్షిమం చిద్రవం వృక్షే వానరా భవన్తమాః

టీకా మహావ్యాధిః = అధికవయస్సు; క్షిమంతః = క్షయించుచు; ద్రుమాంశ్య = ద్రుమములమీద; వ్యాధిః = వ్యాధి; వానరాః = వానరులు; భవన్తమాః = భవించుచున్నది; ద్రుమాంశ్య = ద్రుమములమీద; వ్యాధిః = వ్యాధి; వానరాః = వానరులు; భవన్తమాః = భవించుచున్నది; క్షిమంతః = క్షయించుచు; ద్రుమాంశ్య = ద్రుమములమీద; వ్యాధిః = వ్యాధి; వానరాః = వానరులు; భవన్తమాః = భవించుచున్నది.

క్షిమంతః = క్షయించుచు; ద్రుమాంశ్య = ద్రుమములమీద; వ్యాధిః = వ్యాధి; వానరాః = వానరులు; భవన్తమాః = భవించుచున్నది; క్షిమంతః = క్షయించుచు; ద్రుమాంశ్య = ద్రుమములమీద; వ్యాధిః = వ్యాధి; వానరాః = వానరులు; భవన్తమాః = భవించుచున్నది.

వృక్షైలమహావహః విస్వజుతః స్లవంగమాః. ౧౪

శత్రూణాం కదనం చక్ర సేదుశ్చ విష్ణు స్వరైః

టీక॥ స్లవంగమాః=వానరులు; వృక్షైలమహావహః=చెట్లయొక్క-యొక్క గొండలయొక్క-యొక్క గొప్ప వహమును; విస్వజుతః = విడుచుచు; శత్రూణాం(శత్రుభిః) = శత్రువులతో; కదనం=యుద్ధమును; చక్ర=చేసిరి. వివిధైః=నానావిధములయిన; స్వరైః =

శ్వసులచేత; నేదుశ్చ=అటచిరియు. అప్పుడు, వానరులు, వృక్షముల నబ్రవీణములను శత్రువులపై వహించుచు నానావిధస్వరముగా గర్జించుచు, రాక్షసులతో యుద్ధముచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై స్తే మహావీర్యైః క్షౌరయాపా నిశాచరాః. ౧౫

వీర్యా దభిహతా వృక్షైః స్వరైః రణాజితైః

టీక॥ క్షౌరయాపాః=భయంకరములు. వీర్యాదభిహతా=మహావరాక్రమకాలమునాయా రాక్షసులు; మహావీర్యైః=అధికమయినవరాక్రమముగల; వైః=వానరులచేత; వీర్యాత్=బలమువలన; వృక్షైః=చెట్లచేత; అభిహతాః=కొట్టబడినవారలయి; రణాజితైః=యుద్ధభూమిమందు; వ్యచేష్టంత=

విరి. మహావరాక్రమకాలమునాయా వానరవిరుద, తమబలముకొల్పి, వృక్షములచే గొట్టుటవలన, భయంకరములగు రాక్షసులు, యుద్ధంభూమింబడి నేహయి చెలియక, విరివిడి అని, తాత్పర్యము.

స్వస్యైస్య మభిషేక్యైః శ వానరాదిత మింద్రజిత్. ౧౬

ప్రగృహీతాయుధః కుర్దః పరా నభిముఖో యయా

టీక॥ అభః=అంత; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రునిది; వానరాదితం=వానరులచేత; మును; అభిషేక్య=చూచి; కుర్దః=

౧౫౯౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము.

సం. ౨

పించినవాడై; పగ్గహీతాయుధః = పట్టబడిన యాయుధముగలవాడై; పరాక్ = శత్రువులనుగూర్చి; అభిముఖః = ఎదురుమొగముగలవాడై; యయా = పోయెను.	అంత, సంక్రబిత్తు, తన సేన్యముంతయు వానరులచే నడింపబడియుండుటయ్యి, కుపితుండై, పనుకరుండై, వానరాభిముఖులుగానడచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

స కౌఘా నరన్యజ్ఞ/న్యస్తేన్యరా ౭భినన్యతః. ౧౭
జఘాన కపిబాదగళార్క సుబహూర్క దృష్టక్రమః

టీకా దృష్టక్రమః = మోదాబడి వాక్యముగల; సః = అయింద్రజిత్తు; న్యస్తేన్యరా = తన సేన్యముచేత; అభిసంవృతః = చట్టబడినవాడై; పరాఘాక్ = బాగుమలనమోహముగల; అనన్యజ్ఞః = ప్రయోగించుడు; కపిబాదగళార్క = వానరశ్రేష్ఠులన; సుబహూర్క = మిక్కిలియినవీరుల; జఘా	న = వధించెను. ఇదివఱకునెక్కువ రు శత్రువులకుండునరాక్రమంబుబాపి యొడిచి యున్నయొక్కద్రజిత్తు, తన సేన్యములతోఁబడి, బాగునమోహించులరలగి. చి, వానర సేన్యములచేతఁబ్రవవగుచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తూడై పిదపి ధృష్టక్రమస్తేః కూటముద్గతైః. ౧౮
తే దాన్యమువరా నన్య వానరాక్ జఘ్ను రోభసా

టీకా తన్య = అయింద్రజిత్తుయొక్క; అనువరా = వెంటబడివారలయిన; తేదాపి = తదాకమును; పిదపా = బలముచేత; తూడై = తూలములచేతను; అగ్నిభిః = పిడుగులచేతను; ధృష్టక్రమస్తే = అద్దకములచేతను; కూటముద్గతైః = బాగుము	లచేతను ఇవఁగూర్చిలచేతను; వానరాక్ = వానరులను; జఘ్నుః = వధించిరి. అయింద్రజిత్తు వెంటబడినవారలను, వానరవీరులను, తూలంబులచేతను, పిడుగులచేతను (పిడుగులుపడునప్పుడు తపాయముచేతవానివార్చి సంక్రమించి యాయుధములు గావించుకొం
---	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౫౩

స ౮౩

దురు) ఖడ్గంబులచేతను పట్టినంబులను బుకొలందింబ్రహరించి వధించిరి.
బాణంబులను ముగ్ధరంబులను, దమబలం లని, తాత్పర్యము.

సస్కంధవిటపై స్సాలై భీలాభిశ్చ మహాబలి. ౧౮
హనుమాక్ కదనం చక్రే రక్షసాం భీమకమణామ్

టీక॥ మహాబలి=అధికమయినబల చేసెను.
ముగల; హనుమాక్=హనుమంతుడు మహాబలుండగు హనుమంతుడు,
దు; సస్కంధవిటపై=బోదెలతోను బోదెలతోను శాఖలతోనుగూడిన వృ
కొమ్మలతోనుగూడిన; సాలై=వృక్ష క్షంబులను గొప్పశిలీనులయుధంబులు
మలచేతను; భీలాభిశ్చ=తొల్ల చేతను; గాఢగోని, భయంకర పరాక్రములగు
భీమకమణాం=భయంకరమయినకా రాక్షసులతోయుద్ధముగావించెను.
ర్యముగల; రక్షసాం(రక్షోభిః)=రాక్ష లని, తాత్పర్యము.
సులతో; కదనం=యుద్ధమును; చక్రే=

స నివార్య పరాసీక మబ్రవీ త్తా వనాకసః. ౨౦
హనుమాక్ సన్నివర్తకం న న స్సాస్య మిదం బలమ్

టీక॥ సః=ఆ; హనుమాక్=హను అహనుమంతుడను, అట్లు పరాక్ర
మంతుడు; పరాసీకం=శత్రునైన్యము మంబున శత్రునైన్యములంబాఁదోలి,
ను; నివార్య=పాఁఁదోలి; తా=ఆ; వ యావానరలంఘించియిట్లనియె. వనకు
నాకసః=వానరులనుగూర్చి; అబ్రవీత్= సాధింపఁదగినదియీ నైన్యముకాదు; నీ
దెప్పెను. సః=మనకు; ఇదం=ఈ; బ తనుసాధించుటకువచ్చినాఁడేకాని, యీ
లం=నైన్యము; నసాస్యం=సాధింపఁద రాక్షసులనుసాధించుటకురాలేదు; కా
గినదికాదు. సన్నివర్తకం = మఱ వున, మరలిరండు. అని, తాత్పర్యము.
లుండు.

త్యక్త్వా ప్రాణాన్ వివేక్షంతో రామప్రియచిక్షణః. ౨౧

యస్మిన్ శ్రుతమ్ యథార్థమ్ హ తా సా జనకాత్మకా

టీక వయం (అభ్యాసాత్మకము) =	మహారాజకుండును సీతాచేరి; హ
వనము; రామసింహ విజయవం = రా	తాహి = వర్ణింపబడినదిగా.
ముసింహుమఠేనా గోరినవారలమై;	మనమందఱుమీ, రామునిప్రేమమునే
పాశ్రీకాక = పాగమిలను; త్యక్త =	యఁగోరి, యెవ్వ జేయి త్రనయి, పా
వదలి; వివేచనంతుః = పోరుచున్న వార	గంబులపై నాశలేక, నీలంబవనమునింప
అకుయ్య; యస్మిన్ శ్రుం = వ్యాజనమి	క, యుక్తమునే యందుకామో, అట్టి
త్తమయి; యథార్థవః = పోరుచున్న	వకమనఃరాజకుండును సీతాచేరి, వ
మో; సా = అ; జనకాత్మకా = జనక	ధిమలవనని. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి మథాంధ్రా విక్రస్థ రామ సింహ విజయ. ౨౨
హ ను త్యక్తవార్తా త త్తా విష్ణువర్మ మనుజు

టీక వయం = వనము; రామ =	యః క్రమసింహ.
రాముని-స్థియ; సింహ విజయము	ఇంద్రదత్త సీతాచేరి లి వాడను
స్థియ-స్థియ; ఇవం = ను; అయం =	స్థియ-స్థియమును రామునికు సుగ్రీ
వృత్తాంతము; విభాషణ-విష్ణువర్మ; నకుమి	జరిసి, వారకు, కినిమిలము
తా = అ రామసింహ; యం = జేసి; వి	గ్రామితుగో వనమును దాని నేమి
విక్రస్థాస్థితే = బయలు చేయఁగల	వము; ఇతయ్యము. అని, హనుమం
కా; తత్ = దాని; కరిష్మామహే	ముండు వానరులకు జేయును.
హి = చేయఁగలము గదా! చేయు	అని, తాత్పర్యము.

ఇ త్యక్తా వానర శ్రేష్ఠో వారమున విక్రవాన రాక. ౨౩
శత్రునై రనుక్రంత స్థుల స్థక స్థుతః తి

టీక వానర శ్రేష్ఠః = వానరాత్మ	వారమున; తిక్త = చెట్టి; నిర్వహన
ముండగుమానుకుండుడు; ఇతి = తిక్త	రాక శ్రేష్ఠులకానరము; వార

శ్రీమద్రామానుజమునీయ్యర్థకాండము. ౧౫౮

స ౮౩

యః=మరతించుచు; అసంత్రస్తః=భీమస్తవానరులను యుద్ధంబునుండి మర
యపడగివాడై; స్థలస్థః=స్థానము లించి, శత్రువున కెంత మాత్రము భ
మతోఁ గూడినవాడై; శనైశ్చైః=యపడనివాడు కావున, వెల్ల వెల్లగా,
వెల్ల వెల్లగా; స్వవరకఠం=మరలెను. నేనాసమేతుండై, మరలిపోయెను.
వానరోత్తమునగు హనుమంతుం అని, తాత్పర్యము.
దు, ఇష్టిధంబున వానరులకుఁ జెప్పి, స

తతః ప్రేక్ష్య హనుమంతం ప్రజుతం యత్ర రాఘవః. ౨౪
స హేతుకామో దుష్టాత్తా గత శ్చైత్యనికుంభీలామ్

టీక॥ తతః = తరువాతము; దుష్టాయాగవలయందలి నికుంభిలయను దే
త్తా = దుష్టవయిన స్వధానముగల; వాలమమును; గతః=పొందినాడు.
సః=అయింద్రజిత్తు; రాఘవః=రాముం అంతకు దురాత్ముండగు నాయుంద్ర
దు; యత్ర(అస్త్రీ)-విడచునొడొ; జిత్తు, హనుమంతుండు రామునియొద్ద
తత్ర(అధ్యాపృతము)=అచ్చటికి; ప్ర కుంభీలుజూచి, తానను, హేతు
జుతం=పోవుచున్న; హనుమంతం= ముగించుటకై, శైత్యమునందున్నని
హనుమంతుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; హే కుంభిలయను దేవతాయతనమునకుం
తోకామః = హేతుముచేయుటకుం బోయెను, అని, తాత్పర్యము.
గోరికగలవాడై; శైత్యనికుంభిలాం=

నికుంభిలా మధిస్థాయ పావకం జహు వేంద్రజిత్. ౨౫

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; నికుంభిలాం=నికుంభిలయ; అధిస్థాయ=అధి
స్థించి; పావకం=అగ్ని హోత్రమును; జ ముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
హువ(బహువ)=వ్రేల్చెను.

యజ్ఞ హుమ్యాంతు విధివ త్పావక శ్చైవ రక్షసాః

మూయమానః ప్రజ్ఞాని మాంసశోణితభు క్తదా. ౨౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; యజ్ఞ భూజ్వలించెను.
 మ్యంతు = యాగభూమియందును; అప్పుడు; యాగభూమియందు, ఇం
 తేన=ఆ; రక్షసా = ఇంద్రజిత్తుచేత; ద్రవీడు, అగ్నిహోత్రమున యధావి
 విధివత్=యధాశాస్త్రముగా; హోధి మాంసమును నెత్తురును హోమము.
 యమానః=వ్రేల్చుచున్న; మాంసేయటయు, నయ్యగ్నిహోత్రము,
 సశోణితభుక్ = మాంసమును నెత్తు హోత్రములయిన మాంసశోణితంబుల
 రును భుజించునట్టి; పావకః = అగ్నివారగించి, యెంతయుఁ బ్రజ్వలించె
 హోత్రము; ప్రజ్ఞాని=మిశ్రితయును. అని, తాత్పర్యము.

సోఽర్చిపినక్తో దద్యతే హోమశోణితతర్పితః

సంధ్యాకర ఇవాదిత్య స్ఫుటిహోఽగ్ని సమృద్ధితః. ౨౭

టీక॥ హోమశోణితతర్పితః=హోమ ఇవ=సూర్యుడువలె; దద్యతే=చూడఁ
 మరూపమయిన నెత్తురుచేద్యత్వంబు లడెను.
 దింపఁబడినదియు; సుత్రవః = మిశ్రితంబు శోణితహోమముచేదర్పితమయి
 యుద్దిక్తమును; సమృద్ధితః = లేచినది నయ్యగ్నిహోత్రము, మిశ్రితయు
 యు, జ్వలించినదియునగు; అర్చిపిన దిక్ష్విమయి ప్రజ్వలించుచు, జ్వలలచే
 ర్థః=జ్వలలచేగప్పఁబడిన; సః= ఆ; గప్పఁబడియుండుటవలన, సంధ్యాకా
 అగ్నిః= అగ్నిహోత్రము; సంధ్యాకర మునందలి సూర్యనిధాంగిఁ జూడవో
 తః=సంధ్యాకాలమునొందిన; అదిత్య ప్తెను. అని, తాత్పర్యము.

అథేంద్రజిద్రాక్షసభూతయే తు

జహావ హవ్యం విధినా విధానవిత్

దృష్త్వా వ్యతిక్తం చ రాక్షసాస్తే

మహాసమూహేషు నయానయన్తాః. ౨౮

టీక॥ అథ=అంత; విధానవిత్=విధిని దెలిసిన; ఇంద్రజిత్తును;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౦౧

స ౮౩

<p>రాక్షసభూతయే = రాక్షసులమీఠి కొఱకు; విధిరా = కాస్త్రవిధితేత; హ వ్యం = హవిస్సును; జహవ = పోల్చెను. నహసనూహేషు = గొప్పనూహ ములమింద; నయానయన్తా = కాస్త్ర యమును అకాస్త్రయముచేసినట్టి; తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; దృ స్త్వా = చూచి; వ్యోధ్యంభేచ = ఉండిరియు.</p>	<p>దాసినయ్యులవత్తు, రాక్షసులకు జనులు గొప్పవై, యథావిధిగా, హవిస్సునన్నిమోతార్చి నహావ్యము చేసెను; అప్పుడ, అచ్చటనున్న రాక్షస గభాహములనుంచి, విధివిధము లుకర్త గా చేరిరిగదా చదివలయిన రాక్షసులు, అమోఘకరకమున, వి ధిలోకము గలగర్భంబునల్లు మాచుచుం డిరి. ఇది, రాస్త్రము.</p>
--	--

ఇత్యాదీ, శ్రీమద్రామాయణే, విశవాక్ష్యే,
 యుద్ధకాండోద్వర్ణితే, విదన్తే.
 ఇతి, సుప్తాంతం.
 ఇతి, సుప్తాంతం విశవాక్ష్యే, శ్రీమద్రామాయణాంతర్గత
 వ్యాఖ్యానమునందు, యుద్ధకాండోద్వర్ణితమన్వయే,
 ముగిసెను.

౨

వ్యక్తితమ సన్దర్శనంభా.

రాక్షసకృప విఫలం తం రాక్షసనాకనామ్
 శ్రుత్వా సల్లగామనిభావం బాలమిత మువాచ హ. ౧

<p>టీక॥ రాక్షసకృపి = రాముండును; రాక్షసనాకనామ్ = రాక్షసులయొ క్కయ నానరులయొక్కయ; విఫ లం = అధికమయిన; తం = ఆ; సల్లగామ నిభావం = పాదలగనాభావము.</p>	<p>నిభావం = యుద్ధస్థితి; శ్రుత్వా = విని; బాలమితం = బాలమండనిగా చిహ్న; ఉవాచ = వచెను "హ" అనుచు పాదలగనాభావము.</p>
---	---

౧౬౦౨. ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

రామాయ, రామసుఖము వానరు యున్న జాంబవంతులతో, ఇట్లు
 లునుగావించు యేర్పడుననుభవమునకు యె.అని, తాత్పర్యము.
 ధ్వనిని, యున్నదినుమిథుననుగాలి

సామ్య సూత్ర మన్యుషరా క్రినులే కమల నమరక
 శ్రావణే హి యథాభీమ స్సమహ నాయుభవనః

టీక. సామ్య = సన్ననివాడవగు శ్రామిలే = సన్ననివాడవన్నదో.
 జాంబవంతుడ! హనుమతా = హను సామ్యుడవగు జాంబ వంతుడ!
 మాయులేత; దక్షు = (ఇతరుల హనుమంతుం దేవుడు, అసాధ్యమయి
 కు) చేయవలసిగాని; తమ = కష్టము న యుద్ధముచేయుచున్నట్లున్నది; ఇది
 మ; క్రిను లే = చేయుటచున్నది. సూ నిశ్చయముమందువలననగా, అట్లై
 నం = సర్వము. యథాహి = మధ్యమ ప్రసంది, భయకరమయినయాయు
 లననై లే; కమల = హనుమను; సు ధములమహాధ్వని, చేతులు బ్రద్దలగున
 మహా = మిక్కిలియు కఠిన ర్థము; ధ్ను, వివచ్చుచున్నది.
 అయభవనః = అయభవనః ధ్వని; అని, తాత్పర్యము.

తే గన్వ దు హాహుగ్నం క్వచిత్ వా కింకరం
 ప్రియమితి తే గన్వ కన్త్రోక్త్య యుక్తం. ౩

టీక. ముగ్ధుడనె ధర్మాకార్యం హాహుగ్నం = హాహుగ్నం; కింకరం =
 కవగ జాంబవంతుడ! తే = అందు చేయుమం.
 నంక; గన్వ (అధ్యాహుతము) = సేవ; జాంబవంతుడ! కావన, పిత, సేనా
 గన్వ = ప్రియము. గన్వ = సేవనము సచేతుడనై యుచటికి సమీపిగానరి
 చేత; అభిసంకరం = చట్టబడినవాడ గి, యెక్కడ దేవుడు సేయుచున్నవా
 నై; యుగ్ధుల = పోరుచున్న; తన్వ = నదో త్తమునికి హనుమంతులకు సాహ
 అ; కన్త్రోక్త్య = హనుదో త్తముడగు యుగ్ధుగావింపుము. అని, రాముండు,
 హనుమంతునికి; ప్రియం = సమీపముగా; జాంబవంతునితో దేవుడు. అని, తా.

ఋషరాజ స్థితో క్షస్తు స్వేరాఽపి కౌ సత్యతః
అగచ్ఛ తృప్తమిద్వారం హనుమాన్ యత్ర వానరః ॥ ౪

<p>టీక॥ ఋషరాజః = భట్టాకరాజః యజ్ఞబాంబరంతుండు; తథా = అద్ర కారము; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాడై నంతనె; స్వేన = నేనడైన; అపి కౌ = నై న్యముచేసంవృతః = చుట్టబడినవా డై; వానరః = వానరుడైత; హను మాన్ = హనుమంతుడు; యత్ర (అ స్తి) = ఎచటనున్నాడో; తత్ (అత్య</p>	<p>హితము) = అ; పశ్యమిద్వారం = ఎడ మటివారము; అగచ్ఛత్ = పొందెను. భట్టాకరాజ బాంబరంతుండి, రాక్షసాబ్జమునె, తన సైన్యముతో నూడి, హనుమంతుడన్నపశ్యమిద్వా రంబునట బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథాఽపి హనుంతుం హనుమానం చ దృష్ట్వ తతః పథి
వానరైః కృతసంక్రాంతైః క్షేపకైః కృతవృత్తిమ్. ౫

<p>టీక॥ అథ = అతః; ఋషరాజః బాంబరంతుండు; పథి = మార్గమున ను; అయాంతం = వచ్చుచున్న పాద ను; కృతసంక్రాంతైః = చేయుచున్న యు ద్ధముగల; క్షేపకైః = సన్నాముల వచ్చు చున్న; వానరైః = వానరులచేత; అథ సంవృతం = చుట్టబడినవాడైనగు; హ</p>	<p>నుంతుం = హనుమంతుని; చదర్శ = యొచ్చెను. అతః, యుద్ధంబుచేసియెరిగి నట్టా య్యులవచ్చుచున్న వానరులచేసిరికెప్తి యందై వచ్చుచున్న హనుమంతుని, జాం బరంతుండు, మార్గంబున సేయించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దృష్ట్వా పథి హనుమాన్ కృతవృత్తిమ్ సుదృఢమ్
శిలమేఘవిధిం భీమం సక్తవాన్యో కృతరథితః ॥ ౬

<p>టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం ను; పథి = మార్గమునందు; శిలమేఘు ని</p>	<p>భం = నల్లనిమేఘముతో సమానమయి నదియు; భీమం = భయంకరమయినది</p>
--	---

యస్యను; ఉద్యతం = సన్నద్ధమయిన; యోగైస్యమసన్నద్ధమయినద్యుక్తు
తత్ = అ; బుష్టిబలం = ఎరుగుబడుట మార్గమున బోది, యాబట్టికన్దై
ల సేనగోద్యస్తావా = మాచి; సన్నద్ధావా = వ్యుత్తమము, సేనగోద్యస్తావనవలచి
సంకల్పించి; న్యవతాత = మోలెను.

హనుమంతుడును, నీలవేణునను గాంబోధిను. అని, తాత్పర్యము.

స తేన హరివైశ్యేన సర్వకమలం వహతురః

శిశ్రూ మాగవ్య రామాయ దీధితో వాక్య మగ్రీవో. ౩

(టీక) వహతురః = వహించుచున్నాను.

సేనగోద్యస్తావా = మాచి; సన్నద్ధావా = వ్యుత్తమము, సేనగోద్యస్తావనవలచి
సంకల్పించి; న్యవతాత = మోలెను.

హనుమంతుడును, నీలవేణునను గాంబోధిను. అని, తాత్పర్యము.

స విశే యుక్తసంపాదా విస్తారం ప్రేషతాం భువః

భగవంతురం నీతా మింద్రజిత్రావతాత్పరః. ౪

టీక) సహనం = యుక్తమనందు; ముగ్ధు; సహనం = వధించెను.

య్యమాచారం = యుక్తమనె యుచున్న; ప్రేషతాం (ప్రేషమాచారాం) = మాచుచున్న; ఇంద్రజిత్రావతాత్పరః = రాజగురువును నింద్రజిత్రు, సోదనమునె యుచున్ననీతాచేసి, జుపి చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యద్వకాండము. ౧౬౦౫

స ౮౩

తీర్థ్యంతిత్త స్తాం దృష్ట్యా విషణ్ణోఽహ మసిందమ
త దహం భవతో వృత్తం విజ్ఞాపయితు మాగతః ॥

<p>టీక॥ అలింకమ=శత్రువులనణంగి కొక్కిళ్ళునట్టిరాముడ! అహం=నేను; తాం=అసీరినా; దృష్ట్యా=చూచి; తీ ర్థ్యంతిత్త=భ్రమమునొందినమ నస్సుగలవాడనై; విషణ్ణః=దుఃఖము నొందినాను. అహం=నేను; తత్=ఆ; వృత్తం=సమఃసారమును; భవతోఽసీ రి; విజ్ఞాపయితు=విన్నవించుటకు; ఆ గతః=వచ్చిరాను.</p>	<p>శత్రువులనణంగి(కొక్కిళ్ళు)నట్టి రాముడా! నేనట్లునీ తాదేవిధించు భటులూడి, భ్రమమునొంది, మిక్కిలి యనుభవించడవైతిని, గాఢము, చాకేమి గావించుటకును దోచ కున్నది; ఆవృ త్తింతవల్ల నీకుతెచ్చుకైయిచ్చుటకేవ ల్యిరాను. అని, మానుచుండురాము నితో చెప్పెను. అని, రావృత్తము.</p>
---	---

తస్య త ద్వదనం శ్రుత్వా రావణః క్రోధాన్వితః
నివహిత త తా భూమా భీతి మూల భవత్తమః ॥ ౧౦

<p>టీక॥ రాఘవః=రాముడు; త వా=అన్నది; తిష్ఠ్య=అనునటుల; తా య్యో; నితః=ఆ; ద్వదనం=మాటలు; వి శ్రుత్వా=విని; శోకమహ్నిరతి=మిథు ముచేత వ్యాపింపబడినవాడై; భీతి మూలః=నలుకలబడిన నేరుగల; ద్రుచ భవ=వృక్షముల తే; భూమా=నేలగుం</p>	<p>దనం=దానము. రాముడు, తానును, తన మాటను రాముడు, తానును, తన మాటను విని, అది విని, దానినై, నేను తగినటు కలగావ్యవహరించుటకును వచ్చెను, తటా లన భూమివలెయుండును. అని, రావృత్తము.</p>
---	---

తం భూమా కేవలసంకాశం పరితం క్రోధో రాఘవమ్
అపిషితు స్సమత్పత్య సర్వతః కపిసత్తమాః ॥ ౧౧

<p>టీక॥ కపిసత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠు లు; భూమా=నేలయందు; పరితం=ప</p>	<p>రి; కేవలసంకాశం=కేవలశోసమా నునదియన; తం=ఆ; రాఘవం=రాము</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకా తత్పర్యసహితము.

స ౮౩

ని; ప్రవృత్తి=మాలి; నవ్వల=అంజలి	దు, నలయిపట్టుబాచి, వానలో తము
నుండి; నముత్పత్య=ముగియి; అభి=	అందు, అయ్యెన్గలంబులనుండి, యుచు
తు=వచ్చి.	కలదు గ తవచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.
అట్లు దేవనమానుండిను రాముం	

అనిచి నా కై త్రేవని పట్టెను గుంధిః
 గ్రహంత మవాసాచ్యం నహనా లక్ష్మి వివాచ్చిశమ్. ౧౩.

టీకా లే(అభ్యాసవము) అనా	తపిపరిము.
వరులు; గ్రహంతం= మిక్కిలియెడ	అవాసానిము, నుండుదన్న యక్ష్మి
హించుదన్నవాడమ; అలావాద్యం=	వివాత్రము వలె, భూమింబడిన వా
పాలకుడు-దావాలును, కాత్తుల; ఆ	డియ్యును దేవస్సు దేవస్సుకి కేనమిప్పిం
చ్చిశం= లేదనవ్వలంబులు; అక్ష్మియి	చుకలదిగాక యిదెరులదహించునట్లు
(స్త్రీలం)=నవ్వల లేనవ్వలవాడనగు; నీ	నవ్వలరామునినివాచ్చి కలుకై, క
నం=ఈరాముని; హనా=నీపుట్ట	వలంబులును గలవలంబు గలసియుండు
నవ్వుత్పలముగంధిః= కలలముఖకే	టులేసినువాననలో నొప్పుచున్నదింబు
లేనకలువలచేతనుమంచివాననం; న	గుంధి, గతిపరి. అని తాత్పర్యము.
లక్ష్మి=బలములచేత; అనిచి	

లేం అక్ష్మి నో లభి బాహుభ్యాం పరివృద్ధ్య మదుఃఖతః
 దవాది రామ సన్వత్సం వాక్యం హేత్వర్తసంయుతమ్. ౧౩

టీకా అభి=అంత; అక్ష్మి గ్రహం=క్షే	యు క్తిరూపమయిన యథా మతంగూ
గుంధు; అన్వత్సం=నెమ్మదిలేనట్టి; లం=	డిన, కేవలయు క్తియు క్తిమయి, భమి,
అ; రామం=రాముని; బాహుభ్యాం=	రిహితమయినయినుట; వాక్యం=మా
చేతుల చేత; పరివృద్ధ్య=కత్తగిరించి; ము	టముగదాచుచున్నను.
దుఃఖతః=మిక్కిలియు దుఃఖమునొంది	అంత, అక్ష్మి గుంధు, అట్లు మిక్కిలి
నవాడై ; హేత్వర్తక సంయుతం=	యొకొకాక్రాంతంకై అన్వత్సంకై పది

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౦౭

స ౮౩

యొన్నరామ! బాహుభేదమున్నది క
ప్రసిద్ధిచేక, అధామఃకురుడు రా
వలంకుసుభసే గంగుడుయు, ధమి
పుడును రామనకు వ్యసనంబుం గల
గురుజేయించుచును, అలెంబొక, రా
మనకు సీతావధూమలంబు నమహాన

భావము. సుభమించులయు, ఈకారి
గలంబులనన, కోపముభువనమందై,
మహామ. అనామాదేకమ, హేతుయః
క్రమగ్గ కలలంబు యాశ్రమజేయమ
దలచి, యుక్తియుక్తవయసయాహం
బులెప్పుడు. అన, తాత్పర్యము.

తుభి వర్తమానః ప్రియతం త్వ హుక్యః విజేయత్రయమ్.

అనభాభ్యోన కర్షోతి త్రాతుం ధన్వో విభక్తకః. ౧౪

అక! అర్థ = పూజ్యుడా! తుభి =
మంచిదైత; వర్తమానః = మాగళమునం
దు; ప్రియతం = విజేయియున్న; విజే తేంద్రి
యం = జయించుట కేయింద్రియములు
గల; త్వం = నిన్ను; విభక్తకః = విద్య
యోజనమున, లేక, వాస్తవముకాన
ట్టి; ధమః = ధమము; అనభాభ్యో =
వ్యసనములనుండి; త్రాపుం = రక్షించుట
కు, సకర్షోతి = సమభామకాదు.

పూజ్యుడవగురామండా! నీవు, వి
త్సవనపరిపాలనాదిరూపమయిన ధ
మకమాగళమునందు చృధంబుగానిది
చిహస్తగతమయిన రాజ్యమునుబో

గొట్టినై కేయిందశనధులయందునమం
తేహాత్రమనుషసస్వనం గలంబుద్ధితే
కురుడులనన విజేయియుండవైయున్న
నీ, నిన్ను, ధమమునీవ్యసనంబులననం
బులెన్న, రక్షించుటకున్నది, కావున,
ఈధమకమవిద్యయోజనము; అప్పు
దమభలమువలనంగరాధమకమన్నద
నియమహానింపవలెను; అట్టిఫలముదా
నవలనగలగకయేయించుటవలెన్నప్ర
మాణములేకుండుటచేసి, ధన్వయితక
నిమాతామలంబోక, ననన్యము; అట్లు
అనన్యమయినది నిష్కల్లు రక్షించును
అన, తాత్పర్యము.

పూతానాం స్థావరాకాంచ జంగమానాంచ వర్తనమ్
యథాఽగ్రీన తథా ధమః సైవ నాఽగ్రీన మే మహిః. ౧౫

అక! యథా = ఎట్లు; స్థావరాకాం = చలనములేనివియు; జంగమా

రాంచ = చలనస్వభావముగలవియు
నగు; భూతాహం = పదార్థములయొ
క్క; దృశ్యం = చూచుట; అస్తి = కల
హా; తథా = అట్లు; ధర్మకా = ధర్మక
ము; స(ప్రత్యక్షతే) = చూచిబడను. తే
వ = అందుచేత; నా స్థితి = లేదని; కే =
నాయొక్క; మహి = శక్తియము.

ధర్మకముగాని యధర్మకముగాని
కుచేటికొమ్మువంటిది చెప్పరాదుగ
దా! ఇంక ధర్మకముగాని యధర్మకము

గాకలదిని చెప్పవలెం, అనియున్న
వస్తువుకుఁ బ్రమాణమేమి చెప్పగలము?
ప్రత్యక్షమా? అనుమానమా? ప్రత్య
క్షమేమోకాదు; తరచుచర్యుపముల
యినమానేములు, ఎట్లుప్రత్యక్షముగా
మనకగవచ్చుచున్నవో, అట్లు ధర్మాధర్మ
ములుప్రత్యక్షముగా నగవచ్చుట లేదు,
కావునధర్మకముగాని యధర్మకముగాని
లేనేలేదని న్నానిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

యథైవ స్థావరం వ్యక్తం జంగమం తథా విభవం

నాయ విభవ స్తథా యుక్త స్త్యవ్యభో న విచ్యుతే. ౧౬

టీక॥ యథా = ఎట్లు; స్థావరం =
స్థావరపదార్థము; వ్యక్తం = ప్రత్యక్ష
ముచేతెలియఁబడినదా; జంగమం =
జంగమవస్తువు; తథావిభం = అట్టి
జే. అయి = ఈ; అధిక = విషయము,
ధర్మకమునట; తథా = అట్లు; నయు
క్త = సరియైనదికాదు, ప్రత్యక్షము
కాదనట. త్యవ్యభో = నీయట్టివాడు;
నవిచ్యుతే (విచ్యుతే) = అపదనాం
దాదు.

స్థావరపదార్థము ఎట్లుప్రత్యక్షము
గామనఁబడుచున్నదో, అట్లే, జంగ
మపదార్థముగూడ, ప్రత్యక్షముగానగ
గ్గవచ్చునది; కావున, తిన్నదనియొప్పు
బడుచున్నది. ఈధర్మకముఅట్లుప్రత్యక్ష
ముకానందున, తిన్నదని చెప్పఁదగినది
కాదు; అట్లుధర్మమున్నట్లయితే, నీయట్టి
ధర్మాకర్తునకు, అపదగలకయేయుం
డవలెను; అట్లు గాకపోవుటవలనలేదని
యెచెప్పవలెను. అని, తాత్పర్యము.

య ద్యభక్త భవే ద్భూతో రావణో నరకం ప్రజేత

భవాంశ్చ ధర్మకయక్తోనై నై వం వ్యసన మాత్మయాత్. ౧౭

టీక॥ అధర్మక = అధర్మకము; భూతః = సత్యము; భవేద్యుతి = అగునది; రా

వణి=రావణుడు; సరికల=సరికము
నువ్రజేలే. పింఛవలెను. భవణి, గూ
తః, భవేద్యుఁ (అభ్యహృతము) = భ
మణము, సత్యము, అగు నేసి; భవణియొ
క్తి=భవణముతో గూఢప (వైట్టె) అ
ననిపాదప్రారంభము; భవాలస్య=సీ
తను; ఏవం = ఈ ప్రకారము; భవ
సం=ఆవహు; నాత్మయాల=పాదము
గూడదు.

ఇంక, అనుమానముచేయుచున్న
ముగానున్ననుకముగానున్ననుకము
దనచొప్పుచున్ననుకముగానున్ననుకము
టననగ్రముయితే, రావణుడు నరకము
నొందవలెను; భవణముయొక్క నర
యితే భామణునిదగునీ సీతకా
సవ్యసమునొందవలెను; అ

భలముగల్గించుటవలన సీతస్త్రీహరణా
ను లభింపవలెను; భవణముగల్గించు
టవలన సీతవ్యాధ్యుని నాలనాచులుభ
వణమనియు భవణమున పవలెనుగా
అట్లు, రావణునిచేత సీతహరణా
రంజితభవణముగల్గించవలెను; సీతయం
నున్నవ్యాధ్యునివలన చులు భవణము
మగల్గించుటచేత సీతాభ్యయిననగ్రము
గలమును. హేమమున భవణము
ని, సాధ్యమైననగ్రముకముగలరా
చుచున్ను హేమమున భవణమును
గలముననగ్రమునగ్రమునగ్రమునగ్రము
గలముననగ్రమునగ్రమునగ్రమునగ్రము
గలముననగ్రమునగ్రమునగ్రమునగ్రము
గలముననగ్రమునగ్రమునగ్రమునగ్రము

తన్ను తన్నునరాభావా తన్నునరాభావ
ఇచ్చి భవత్య ఇచ్చి భవత్య ఇచ్చి భవత్య

టీక: తన్ను=తన్నునరాభావము; తన్ను
సనాభావాత్వ = అవధిలేకుండునరాభావ
ను; తన్ను=తన్ను; తన్నునరాభావము
ను; గతే=పింఛినిపాదప్రకారముగా
భవణి= భవణమును; అభవణి
అభవణమును; భవణినికాభిహ, భ
రస్పర=మెరుగు, వికాభిహ=వికాభి
ముగలవిగా; భవణి (భవతః)= అ

అభవణినికాభిహ రావణునిక
వికాభిహము తన్నునరాభావము సుఖము
గానెరుంగునరాభావము, భవణియుక్తం
దలను పింఛినిపాదప్రకారము వలనను,
భవణినికాభిహముగానె, అభవణి
మేటి భవణినికాభిహము గలదిగా కాస్త్ర
మనమున భవణినికాభిహమునను, ఆయా

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౬౦౧

స ౨౩

పాం=ఈ; ధర్మేశాణ=ధర్మముచేత; చరతాం=తిరుగువారలకు, ధర్మానుష్ఠానమునేయేవారలకునుట; ధర్మకంఠ=ధర్మఫలమయిన యశ్యచందము; ఫలం=ఫలముగా; భవేత్=అగును. ("చ" అనుటవలన) అధర్మేశాణ, చరతాంచ, అధర్మకంఠ, ఫలం, భవేత్ (అధ్యాహృతము గుచున్నది) = అధర్మముచేత, తిరుగువారలకును, అధర్మఫలమయిన వ్యసనము, ఫలముగా, అగును.

ఎవ్వరు అధర్మము ననప్రితురొ

వారికిఁ దప్పక యధర్మఫలమయినవ్యసనముగల్గుటయు, అట్లు ధర్మమునెవరినప్రితురొవారికి ధర్మఫలమయిననుభవము, తప్పక, గలుగుటయు, ఈప్రకారముగానుండునట్లయితేనే, అప్పుడ, ధర్మము ననప్రితురవలన నుభయముగలుగనియు అధర్మానుష్ఠానము వలన వ్యసనము గల్గనియుం జెప్పవచ్చును గాని యెటుగానిచో నెంతమాత్రమువీలకదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తా దధాన్ వివధాంతే యే వ్యధర్మః ప్రకృతిః క్లిశ్యంతే ధర్మశీలాశ్చ తస్మా క్షేతా నిరధాకా. ౨౧

టీక|| యస్తాన్=ఎందువలన; యే=ఇవ్వనియు, వ్యధర్మః=అధర్మము; ప్రకృతిః=కన్యక; క్లిశ్యంతే=తేనాం(అధ్యాహృతము)=వారలను; అధాకా=హితములు; వివధాంతే=వ్యధిఁబొందుచున్నవో; ధర్మశీలాశ్చ=ధర్మమునాచరించు స్వభావముగలవారలను; క్లిశ్యంతే=వ్యసనమునొందుచున్నవో; తస్మాత్=అందువలన; నిరధాకా=ఈధర్మాధర్మములు; నిరధాకా=ప్రమాణములేనివి, వాస్తవములుకానివనుట.

అప్పుడు, అధర్మమునేయాచరించువారలను, క్లిశ్యంతియగుటవలనను, ధర్మమునాచరించువారికి వ్యసనములు గలుగుటవలనను, ఈధర్మాధర్మములువాస్తవములుకావు; క్లిశ్యానిష్ఠరూపములయిన కార్యములవలనకదా, కారణములయిన ధర్మాధర్మములననుమానింపవలెను; అట్టికార్యములనియతములుకానందువలన వ్యాప్తినిర్ధింపదుకాబట్టియనుమానమునకవకాశములేదు. అని, తాత్పర్యము.

వధ్యంతే పాపకర్తాణో యద్యధర్మేణ రాఘవ

శ్రీమద్రామాయణము* యద్ధ కాండము. ౧౬౧౩

స ౮౩

<p>నే ప్రేమికవినిచెప్పవలెను; ధర్మాభి ర్ములలోపడియెవ్వరనియి, అధికమ గుడున్నదో, అదియే, అతఁడప్రవృత్త్యం తరమునకును గారణమగునని సమ్మత ముగఁచి! అట్లుప్రవృత్త్యంతరమునకుఁ గారణములగు ధర్మాభిర్ములు, అ ద్వైతాభివేదనయూపములు గానేకారణ ములుకావలెను; అప్పుడు, అదృష్టసూప మునవిధియేకారణమగు నమమున,</p>	<p>అపాపకర్త ఫలమునుగూడ, అపిరియె పొందవలెను; అట్లుపుణ్యకర్త ఫలమును విధియేపొందవలెను; ప్రయోజ్యుడయి నకర్తడు ఎంతమాత్రమునుపకర్తము ఫలముతోను సంబంధముండఁగూడదు. బ్రాహ్మచేతఁ జేయింపబడిన కార్యము యొక్క ఫలమురాజునకే గలగుంగాని భరిన కేట్లు గలగును? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అద్వైత ప్రతికారేణ త్వద్వక్త్రేనానతానతా

కథం శిశ్యం పరం ప్రాప్తుం భవేత్తానానకర్మణః ౨౪

<p>అని అరికొన్నచ = శత్రువులగు కును జేయునట్టి రాముఁడా! అద్వైత ప్రతికారేణ = చూడఁబడని ఫలముగల విషయ; అద్వైతేన = ప్రత్యేకముకానిది యె; అనతానతా = అనంతైశ్వరియైన గు; ధర్మేన = ధర్మముచేత; పరం = శ్రే యస్సు; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; కథం = ఎట్లు; శిశ్యం = సాధ్యమగును? శత్రువులగునెంతయునట్టివాఁడా! నాజీయు, కర్మబర్హా దృష్టసూపములు ధర్మాభిర్ములు, భంగ్రనములనునట్లు</p>	<p>ఫలము, అధర్మము ఫలమునొసంగు నిస్వతంత్రముగానా? భరతాశ్రయము చలనరా? స్వతంత్రముగాఁగాను; అక రణవిధ్యముచేయద్వైతముయొక్క-భ లమీమి యెవ్వరికి నగుచును; ఆయ దృష్టము తానునుబ్రత్యక్షమయినది కా ను; కేవలము, అసమ్భాతమని చెప్పఁ దగినదిగానున్నది; అట్టి అదృష్టరుంప మయిన ధర్మము స్వతంత్రముగా, ఎ ట్లు శ్రేయస్సు నొసంగగలను? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యది స తస్యై త్సతాం ముఖ్య నాన స తస్యై త్తవ కింవన
త్వయా య దీదృశం ప్రాప్తుం తస్మా త్స నోపపద్యతే. ౨౫

క॥ సతాం = సత్పురుషులలో; ముఖ్య = శ్రేష్ఠుడవగురాముఁడా! తత్ (అ

౧౦౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪-౩

ధ్యాన్యతము) = అధర్వా ౭ ధర్వాన్యతమునవస్తువు; సత్ = ఉన్నది; స్వాధ్యై = యగు చేయు; తప = నీకు; అసత్ = అజ్ఞము; కేవల = కొంచెమునను; సస్యాత్ = కలుగును. అసత్ = ఎవనివలన; త్వయా = నీచేత; తద్వక్తం = ఇట్టివ్యక్తనము; ప్రాప్తం = పొందబడినచో; తస్మాత్ = అందువలన; సత్ = ఉన్నదిగా; నోపపద్యతే = ఉపపన్నముకాదు.

సత్పురుషులలో సత్తముండవగురా

ముండ! ధర్వా ౭ ధర్వములు, వాస్తవముగా నుండునవలయు, ఫలముగలిగించునవైనను, నీవు, సర్వధార్మికలలోను సత్తముండవైయున్నావు కావున, నీకు ఏవిధమయిన బాధయుం గొందె ఊనియు గలంగదు; అయితే, ఇంతటిపరమధార్మికుడవు నీవు గూడ, ఇట్టిపరావ్యక్తనము నొందితావు, కావున, ధర్వా ౭ ధర్వములు వాస్తవములని చెప్పట యేంతమాత్రము, యుక్తముగా నుండలేదు. అని, తా.

అథవా దుష్టలోక్తీహోబలం ధర్మో న వర్తతే
దుష్టలో హ్యుతమర్థాహో న సేవ్య ఇతి మే మతి. ౨౬

టీక|| అథవా = అటుగా చేసి; దుష్టలో = బలములేనిదియు; స్త్రీహో = అనవచ్చునగు; ధర్మః = ధర్మము; బలం = బలమును; అనువర్తతే = వెంటబడినదికాదు; దుష్టలో = బలములేనిదియు; హ్యుతమర్థాహో = అపహరింపబడిన మర్థావగలదియునగు, హితముగలంగలేదు; సదియను నియమములేనిదనుట; ధర్మః (అధ్యాన్యతము) = ధర్మము; సేవ్యః = సేవింపదగినది; న = కాదు. ఇతి = అని; మే = నాయొక్క; మతిః = నిశ్చయము.

ధర్మము, ఇతరము నాశ్రయించి,

చునగా తొరుషము నాశ్రయించిమే ఫలము నొనంగుచున్నదను పక్షమునందు, ధర్మము తాను స్వతఃఫలము నొనంగుటకాక, దుష్టలమును, యనవిత్తమును, తొరుషము నాశ్రయించుచున్నదిగ. కా చేపువలెను; అట్టి దుష్టలమునదియు, యథోక్త ఫలమునిచ్చునననియమము లేనిదియునగు సీధర్మము సుతమాత్రము సేవింపరాదు; అట్టిధర్మమునకు గూడ ఆశ్రయదీయవలెనని తొరుషమునే యాశ్రయింపవలయునని నానిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౦౫

స ౮౩

బలస్య యది చే ధర్మో గుణభూతః పరాక్రమే
ధర్మ ముత్సృజ్య వర్తస్వ యథా ధర్మే తథా బలే. ౨౭

టీక॥ పరాక్రమే = కార్యసాధనము పౌరుషమునాశ్రయించుటవలన, కార్య
నందు; ధర్మః = ధర్మము; బలస్య = పౌ సాధనమునందు, పౌరుషక్షేపధానము
రుషమునకు; గుణభూతో యదీతే = శ్చయ్య, ధర్మము అపౌరుషమునకు అం
అంగభూతమగునేన; ఇదానీ = (అధ్యా గమకాని స్వతంత్రము కాదనియు నే
హృతము) = ఇచ్ఛుడు; ధర్మో = ధర్మము ర్పదుచన్నదికదా; అప్పుడు, నీవివుడు
నందు; యథా = ఎట్లు; తథా = అట్లు; ప్రధానముగా ధర్మమునేయాశ్రయం
చర్మం = ధర్మమును; ఉత్సృజ్య = విడిచి; చి యుండుభంగున, ఇక దుర్బలము
బలే = పౌరుషమునందు; వర్తస్వ = ఉం ను తిస్వతంత్రమునగు సిద్ధ్యమును బరి
దుము. త్యజించి, పౌరుషమునేప్రధానముగా

అట్లు ధర్మముస్వతంత్రము గలెగిం
చుటకు అసమర్థమయి దుర్బలమయి,

నవలంబింపుము. అని, తాత్పర్యము.

అథ చే సత్వవచనం ధర్మః కిల పరంతప

అస్యత స్త్వయ్య కరుణః కి స్తుబద్ధ క్త్వయా వితా. ౨౮

టీక॥ పరంతప = శత్రువులదపింప వాస్తవము, ఆశ్రయించుచుగినదికదనిని
జేయువాఁడా! సత్వవచనం = సత్వము రూపింపబడినదికదా! ఇంక, నీవుఅధర్మ
దెప్పుట; ధర్మః కిల = ధర్మముగదా! అథ మునందును, సత్వవచనమును ముఖ్యధ
చేత = అట్లుగునేని; అస్యతః = అసత్వము ర్మముగాభావించియున్నావుగదా! అట్లు
గలవాఁడును; త్వయి = నీయందు; అక యినయెడ, మొదట, నను స్తసామంతప్ర
రుణః = దయలేనివాఁడునగు; వితా = వ్యతిసమత్వమున నీకుఁబట్టుంబుగఁజైదన
తంద్రి; త్వయా = నీచేత; కిం = ఎందుకు; న నిప్రతిజ్ఞ చేసి, పిమ్మట అమాటదప్పిపో
బద్ధః = బంధింపబడదయ్యె? వ్రటవలన, నసత్యమాధినవాఁడైనవాఁ
శత్రువుల దపింపజేయునట్టి రా దునునిన్ను శ్రేష్ఠపుత్రునివనంబునకుఁద

ముఁడా! ధర్మ మెదుర్బలమునిష్ఫలము, అ ణముటచే నీయందునిర్దయిండునునగు

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

సీతలక్ష్మి, యశ్వదేవ, నత్యముచప్పినదో | అని, తాత్పర్యము.
మంబునకు ఏలబ ధించివేయవైచికి

యది ధర్మో భవేద్ధర్మతః అధర్మోనా పరంతప
న స్త హత్యా మనిం వజ్రే కుర్యా దిజ్యం శతక్రతుః. ౨౯

టీక॥ పరంతప=శత్రువులను చంపి
పంచేయఁనట్టివాఁడా! ధర్మ=ధర్మము;
ధూతః=నిర్భయము; భవేద్ధర్మః=అగునే
ని; అధర్మోనా=అధర్మముగాని; భూ
తోభవేద్ధర్మః(అధ్యాత్మతము)=నిర్భ
తమగునే; వజ్రే=వజ్రాయుధము
గల; శతక్రతుః=మామయగముల గ
లయింద్రుండ; మనిం=ముని; హ
త్యా=చంపించి; ఇజ్యం=యాగమున;
నకుర్యాత్(స్త)=చేయఁడుగదా!

ధర్మముగానియధర్మముగాని"దీనినే
చేయవలెను, దీనిచేయఁగూడదు"అని, ని
ర్భతమయినయెడ, వజ్రాయుధధర్మము
నుకూలశ్వమేధములు చేసినవాఁడనగు
దేవేంద్రుండుగూడ, ముషియయిన వి
శ్వరూపునింజంపి, యాగముచేయఁడుగ
దా! ధర్మమేచేయవలెను అధర్మముపరి

త్యాజ్యమని నిర్భతమయినయెడ, విశ్వ
రూపునిచంపిక, ఇజ్యమునుమాత్రమే
యింద్రుండుచేసేయిందును; అధర్మము
నేయనుష్ఠించవలెను ధర్మమునే విడువవ
లెనని నిర్భతమయినయెడ, ఇజ్యమునే
యక, విశ్వరూపపథిమునుమాత్రమేచే
యిను; కందునుదేవేంద్రుండనుష్ఠించుట
చలన, ధర్మాధర్మములను, లెంటినిగూ
డ, అదైక్యకాలములననుసరించి, యధ
వ్యముగా ననుష్ఠించుట యుక్తవనియు,
వానికి, అనుష్ఠేయ పరిత్యాజ్యత్వ ని
యమము ఎంతమాత్రమునులేదనియుఁ
దెలియవచ్చుచున్నది; అందఱకును ఈలా
గునంగాకున్నను, త్రిత్రియధర్మనిష్ఠుండ
గు నింద్రుండట్లునుష్ఠించుటచేసి, త్రిత్రి
యులకిదియె యనువర్తనీయము.

అని, తాత్పర్యము.

అధర్మ సంక్రితో ధర్మో వినాశయతి రాఘవ
సర్వ కుత ద్యథాకామం కాకుత్స్థ కురుతే నరః. ౩౦

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! అధర్మసంక్రితః = అధర్మమును బొందిన,

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధ కాండము. ౧౬౧౭

స ౮౩

అధర్మసహితమయినయనుట; ధర్మం= ధర్మము; వినాశయతి= నశించునట్లు
చున్నది. కాకుళ్ళ=రాముడా! నరసి-
మనుష్యుడు; ఏతత=దీసి; సర్వం=స-
మస్తమును; యథాకామం=యథేచ్ఛ-
ముగా; కరుణ=చేయును.

రాముడా! నియమంబున, యథో-
క్తముగా వేటువేలి, అధర్మము బరి

త్యజించి, ధర్మమునే యనుష్ఠించినయె-
డ, ధర్మాధర్మములు రెండును, గర్త-
కునాశముకలగించునవిగానేయున్నవి;
కావున, మనుష్యుడు, అట్టినియమంబున
దలి, ధర్మాధర్మంబుల రెంటినిం గూడ,
కాలానుగుణముగా, యథేష్టముగా నా-
చరింపవలెను. అని, తాత్పర్యము.

మమ చే దు మతం తాత ధర్మో ౭య మితి రాఘవ
ధర్మకమూలం త్వయా ఛిన్నం రాజ్య మత్సృజతా తదా. ౩౧

టీక|| తాత=శోచనీయుడవగు; రా-
మ=రాముడా! అయిం= ఇది; ధర్మ-
ఇతి=ధర్మమని, పేలుగలగించునదియ-
నియనుట; ఇదంచ = ఇదియె; మమ=
నాయొక్క; మతం = అభిప్రాయము,
తదా=అప్పుడు; రాజ్యం = రాజ్యము
ను; ఉత్సృజతా= విడుచుచున్న; త్వ-
యా=నీచేత; ధర్మకమూలం=ధర్మ-
ముయొక్క; చేరు, అనగా కారణము,
అర్థమనుట; ఛిన్నం=నశించినది.

రాముడా! ఇట్లు, ఎప్పుడును ధర్మ-
పేరునుష్ఠింపవలెనను విచ్చినియమంబు

వలె, ధర్మాధర్మములను రెం-
టని కాలానుగుణముగా, ఏకాలమున
మీ ఏదియుక్తమోదాని ననుష్ఠించుటయే
ధర్మకము, అనగా పేలుగలగించునది
యని నాయభిప్రాయము; అప్పుడు నీ
వు, రాజ్యమును వదలుటచేత, నేను
జెప్పిన యీధర్మకవృత్తిమున కంతయు
మూలకారణమయిన యర్థమును నశిం-
పఁ జేసికొంటివి కావున, నీవు శోచనీ-
యుడవైతివి; ఇంక నీకెట్లు ధర్మకలమ-
యినసుఖముగల్గును? అని, తాత్పర్యము.

ఆర్థకాఢ్యోపా వివృద్ధేభ్య స్సంవృ త్తేభ్య స్తతస్తతః
క్రియా స్సర్వైః ప్రవతంతే పర్వతేభ్య ఇవా౭౭పగాః. ౩౨

టీక|| తతస్తతః = ఆయా యుపాయములవలన; సంవృత్తేభ్యః=ప్రాప్తి

<p>చినవియు; విప్లవేన్యోః పృథివీనిలినవి యినను; అన్యేభ్యోః సముదవలన గదా! సర్వాః సముదయినః ప్ర యోః కమలముః సమగారి సమ యః పృథ్వీభ్యధవః పృథ్వీమలనంచవ తెః ప్రవతకం తేః ప్రవతకం దున్నున్తి. సమలం పృథ్వీమలనంచ వర్తింతు దన్నున్తిగానధవోమలనంచ వర్తింతున్తి చా! అన్యకారదునతే, భవకమలన</p>	<p>గారికమలను యత్తాది సమ ప్రకమక మలనం, ప్రవతకలన వచ్చా గరూపమ యిన పన్నవీయల మెదలయిన యు పాయములన సమప్రాప్తమయిక్రమ ముగా పృథ్వీనిలిన పృథమలననే సా భ్యవలగుచున్నవి, గాన, సమలనే నెఱ చి, పరమకమలను ఎంతమాత్రము సను ష్ఠింపకన్యమగును. అన, తాత్పర్యము. చా! అన్యకారదునతే, భవకమలన</p>
--	--

అన్యకాహి విమలకన్య ప్రమమ హ్యుల్బలేనను
తన్యభ్యవ్యం తే ప్రయా స్వప్నా తస్మై విసాలో యథా. ౩౩

<p>అన్యకాహి విమలకన్య ప్రమమ హ్యుల్బలేనను తన్యభ్యవ్యం తే ప్రయా స్వప్నా తస్మై విసాలో యథా. ౩౩</p>	<p>అన్యకాహి విమలకన్య ప్రమమ హ్యుల్బలేనను తన్యభ్యవ్యం తే ప్రయా స్వప్నా తస్మై విసాలో యథా. ౩౩</p>
---	---

సో లయవర్ణం పరిత్యజ్య సుఖకామ స్వతైర్ధిరః
పాప మూర్ధితే కరుణం తతో దోషః ప్రవతకతే. ౩౪

<p>అన్యకాహి విమలకన్య ప్రమమ హ్యుల్బలేనను తన్యభ్యవ్యం తే ప్రయా స్వప్నా తస్మై విసాలో యథా. ౩౩</p>	<p>అన్యకాహి విమలకన్య ప్రమమ హ్యుల్బలేనను తన్యభ్యవ్యం తే ప్రయా స్వప్నా తస్మై విసాలో యథా. ౩౩</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధ కంఠము. ౧౬౦౯

స ౮౩

ప్రతేనంబగుచున్నది.

ధనమును వదలుటవలన ధనమును లేకపోవుటమాత్రమే కాదు, అధిపతి దోషంబునుంగలుగును: పట్టినవానిగా, ధనమునుబోగొట్టుకొన్నవానిగా, పూర్వముధనమున్నపుడు సుఖముగా బ్రవించువానికాపున, ధనమునరహితగానేవు

ముండుహింసలూలక, సుఖముఁగోరి, యాసుఖమునుకలరాధనమయిన ధనమునుసంపాదించుకొని, దొంగతనముయొక్కయునపాపకలమఱులంజేయరాక నిరంకుశము; అందువలన అధిపతిమునుంబోయినున్నది, రాష్ట్రము.

యస్యాథా ప్రస్య మిత్రాణి యస్యాథా ప్రస్య వాంఛనాః
యస్యాథా స్థ వైషాం లోకే యస్యాథా స్థనపండితః. ౩౫

టీక|| లోకే = లోకమునందు; యస్య = ఎవనికి; అథాఁ = ధనములు; సంధి (అథాహ్యతము) = వివాహ; ప్రస్య = అతనికి మిత్రాణి = స్నేహితులు; ధనంత (అథాహ్యతము) = కలలుగుచున్నాడు. యస్య = ఎవనికి; అథాఁ = ధనములు (ఉన్నవో); ప్రస్య = అతనికి; వాంఛనాః = బంధువులతోనుండువాడు. యస్య = ఎవనికి; అథాఁ = ధనములు (ఉన్నవో); స్థ = అతనికి; వైషాం = వైశ్యులు. యస్య = ఎవనికి; అథాఁ = ధనములు (ఉన్నవో); స్థ = అతనికి; పండితః = పండితుడు.

లోకమున ఎవనికి ధనములు గలవాఁడతనికి అందఱును స్నేహితులగుదురు; నిరంకుశ, అతని స్నేహితులుగలవలయును; ఎవనికి ధనమున్నవో, అతనికి యందుకును బంధువులు; ధనమున్న, అతని బంధువులుగూడ గలవారు; ఎవనికి ధనములుగలవో, అతని మిత్రులగునలవాడు; ధనము లేనివారు శ్రీరామయలె; ధనవివక్షనకున్నవో, అతని పండితుడు; ధనహీనులవంఛితులైనను, అతనిలోకులు మాఁకునిగాఁ దలంతురు. అని, రాష్ట్రము.

యస్యాథా స్థనపండితాంతో యస్యాథా స్థనపండితాః
యస్యాథా స్థ వైషాం లోకే యస్యాథా స్థ వైషాం గుణః. ౩౬

టీక|| యస్య = ఎవనికి; అథాఁ = ధనములు (ఉన్నవో); స్థ = అతనికి;

౧౬౨౦. ప్రతిపదాంగ్రహికాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

విక్రాంతకృ = పరాక్రమముగలవాఁడు
 సు. యస్య = ఎవనికి; అథాః = ధన
 ములు(ఉన్నవా); సః = అతఁడు; బుద్ధి
 మాంశ్య = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు
 సు. యస్య = ఎవనికి; అథాః = ధన
 ములు(ఉన్నవా); సః = అతఁడు; వ
 హాభాగః = పూజ్యమయిన యదృష్టము
 గలవాఁడు. యస్య = ఎవనికి; అథాః =
 ధనములు(ఉన్నవా); సః = అతఁడు; వ
 హాగుణః = అధికములయినగుణములు
 గలవాఁడు.

పరాక్రమవంతుఁడు; ధనహీనుఁడు ఎం
 తపరాక్రమ వంతుఁడైనను, అసెనిలో
 కుం పిల్లకవాఁడందురు; ఎవనికి విత్త
 ముకలదో, అతఁడే బుద్ధికాలి; దరిద్రుఁ
 డు, ఎంతబుద్ధిమంతుఁడైనను, అసెనిలో
 కుం బుద్ధిహీనుడందురు; ఎవ్వఁడు ధ
 నముగలవాఁడో, అతఁడే మంచిమిద్య
 వ్తముగలవాఁడు; దరిద్రునిదురదృష్టవం
 తుండందురు; ధనముగలవాఁడేగొప్ప
 గుణముగలవాఁడును; దరిద్రుఁడు ఎం
 నెగువంతుఁడైనను, అసెనిగుణవిహీ
 నుడందురు. అని, తాత్పర్యము.

ఎవ్వఁడు ధనవంతుడో, అతఁడే

అర్హుడై తే పరిత్యాజ్యేహోమాః ప్రవ్యాఖ్యతా మయా
 రాజ్య ముత్సృజతా వీర యేన బుద్ధి స్త్యహా కృతా. 32

టీక|| అథాః = ధనముయొక్క; పరి
 త్యాజ్యే = విడుదలయందు; పరే
 తః; హోమాః = హోమములు; మయా =
 నాచేత; ప్రవ్యాఖ్యతా = చెప్పబడి
 నది. వీర = పరాక్రమశాలివగురాము
 డా! యేన(కేన) = ఏకారణముచేత;
 రాజ్యం = దొరితనమును; ఉత్సృజ

తా = విడుదలన్న; స్వయా = సీతచే;
 బుద్ధి = తలంపు; కృతా = చేయబడినది
 అర్థమును ఎవరి నట్లయితే, ఈదో
 పంపించి గలగునని నేనప్పుడు చెప్పివా
 నుగదా! వీరుదా! సీతప్ప. రాజ్యము
 నువదరినాకే; అట్టిబుద్ధి సీతందువలన
 గలిగినది అని, తాత్పర్యము.

యస్యాలో ధర్మకామాభావ ప్రస్థ సర్వం ప్రదక్షిణమ్
 అధనే నార్థకామీన నార్థ కృత్యం విచిన్వతా. 3౩

టీక|| యస్య = ఎవనికి; అథాః = ధనము; అ స్త్రీ(అధ్యాత్మతమ) = ౪౦

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౫

ప ౮౩

దోఃతస్య = అతనికి; ధర్మకామా	యస్య; సశక్యం = సాధ్యముకాదు.
ధాణి = ధర్మకామిరూపములయిన	ధనముగలవానికి, ధర్మకామముల
ప్రయోజనములు; సర్వం = అంతయు;	న్నియును కులముగా సిద్ధించును; ధన
పరీక్షిణం = అనుకూలము. అథకా	ములేనివాడు, శ్రేయస్సుపొందఁగోరి,
మీన = శ్రేయస్సుగోరువాఁడను; చిన్వ	యెంత ప్రయత్నము చేసినను, అతనికి శ్రే
తా = వెదకుచున్నవాఁడనగు; అధనే	యస్సును బొందుటయెంతమాత్రము సా
న = ధనములేనివానిచేత; అథాని = శ్రే	ధ్యముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

హవః కామశ్చ దర్శశ్చ ధర్మః శ్రోథ శృమో దమః
అథా చైతాని సర్వాణి ద్రవతంతే నరాధిప. ౩౯

టీక॥ సరాధిపః = మనుష్యులకుఁ బ్ర	మువలన; ద్రవతంతే = ఉత్పత్తము
ఘండవయినరాముఁడా! హవః = సం	గ్రా వతిండుచున్నవి, శోభించుచున్న
తోషమును; కామశ్చ = కామమును; ద	క్షము.
ర్శశ్చ = గర్వమును; ధర్మః = ధర్మము	రాజా! సంతోషము, కామము, గ
న్వశ్రోథాని = కోపమును; శమః = అంత	ర్వము, ధనము, కోపము, శాంతి, దాం
రిం ద్రియః గ్రహమును; దమః = బహిం	తి, ఇవన్నియు, ధనమున్ననానియందే,
ప్రియః గ్రహమును; ఏతాని = ఇవి; స	ప్రకాశమునొందును.
ర్వాణి = అంతయును; అథాచ = ఇది	అని, తాత్పర్యము.

యేషాం సక్య త్యయం లోక శ్చరతాం ధర్మచారిణామ్
తే ధా స్త్వయి న దృశ్యం తే దుర్వి నేషు యథాగ్రహణి. ౪౦

టీక॥ యేషాం = ఓధనములు; చర	అథాని = ధనములు; త్వయి = నీయం
తాం = ఉన్నను అనాదరణచేసి (అనా	దు; దుర్వి నేషు = మేఘముచే గప్పఁబ
దరపద్ధి); ధర్మచారిణాం = ధర్మము	తీనచినములయందు; గ్రహణ = గ్రహ
ననుష్ఠించువారలకు; అయం = ఈలోక	ములువలె; సదృశ్యంతే = చూడఁబడ
ము; సశక్యః = నశించుచున్నదో; తే = ఆ;	కున్నవి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౩

స ౮౩

యానుభవమును, ఇప్పుడుకొర్యముచేరి | అని, తాత్పర్యము.
హోగొప్పదను; లేమ్ము.

ఉత్తిష్ట వరకాదూరాల దీక్షకబాహు ద్భ్రష్టత
మాల్తానం మహాత్మాన మాల్తానం నాఽవబుధ్యసే. ౪౩

<p>టిక్కనగదాకాల = పురుషత్రే ఘోరాదీక్షకబాహు = నదిపులయి సజేతుంగలవాడా! ద్భ్రష్టత=చలన ములేనద్రతముగలవాడా! ఉత్తిష్ట=లే మ్ము. ఆల్తానం=నిన్ను; మహాత్మా నం=అధికమయినద్రుభావముగలవానిం గాన; ఆత్మానం=మహాత్మనగాన; నాఽ వబుధ్యసేకం=విజుంగవారేమి?</p>	<p>పురుషోగ్రముడా! ముల్లోకంబుల నునంహరింపబాలినబలంబుగలమోగ్రి కాళ్ళేవజరుచేరికాడుదీక్షకములయిన బాహువులు గలవాడా! ద్భ్రష్టమయిన వ్రతముగలవాడా! లేమ్ము: నీవు, మహా ద్రుభావుడవని యుండుమాత్మవనియు, పురుషోగ్రుడా లేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అను మనసు నవోదితః క్రియాత్మం
 జనకసుతానిధనం నిరీక్ష్య రిష్టం
 సహాయగజాధాం సహాయగేంద్రం
 భృత మిహాభి వ్యవహితయామి లంకామ్. ౪౪

<p>టిక్కనభవ = పాపహితుడన గు రాముడా! అ.గం (అహం) = ఈనేను; జనకసుతానిధనం = సీతాదే వియొక్క- మరణమును; నిరీక్ష్య=చూ చి; తవ=నీకు; క్రియాత్మం = సంతోష ముతోఁజుకు; రిష్టః = కోపించినవాడ నై; ఉదితః=చెప్పినాను. సహాయగజ రథాం=గుఱ్ఱములతోను ఏనుంగులతో</p>	<p>నురభములతోను గూడినదియు; సరా వనేంద్రం = రాక్షసేశ్వరుం డయిన రావణునితోను గూడినదియు నను; లం కాం=లంకను; ఇహభిః=బాణములచే త; భృతం = మిప్పి-లెయు; వివిపాత యామి=పడుద్రోసెదను. పాపరహితుడనగు రాముడా! నేనప్పుడు, సీతాదేవి మరణించి విని,</p>
---	---

<p>నీకు దుఃఖముగలిగినచేయని కుపితంబుండ నై, ధర్మాఽధర్మములు అప్రామా ణికములని చెప్పి రాసుగాని వేటుగాదు; ఇప్పుడు, గుఱ్ఱములతోను వీనుగులతో ను రిఫంబులతోనుండు రాక్షసేవ్య</p>	<p>రుండగు రావణునితోనుం గూడ, ఈ లంకాపట్టణంబునంతయు, ఈక్షణంబు న, బాణంబులచే నాశము నొందిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయదే, అధికాశ్యే,
యుద్ధకాండే, త్యక్రిశితమస్సర్గః.
ఇతి, స్వప్టాశ్శము.

ఇతి, చరమాంతరంధికాశ్యావంబగు, శ్రీమద్రామాయనాంభ్య
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్యక్రిశితమస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అ

చతురశ్చితమ సర్గ ప్రారంభః.

రామ మాశ్వాసయానేతు లక్ష్మణే భ్రాతృవత్సరే
నిశ్చిన్య గుర్తాన్ స్వప్తానే తత్రాఽఽగచ్ఛన్విభీషణః ॥

<p>టిక॥ భ్రాతృవత్సరే = అన్నయండ ధికప్రీతిగల; లక్ష్మణే = లక్ష్మణుడు; రా మం = రాముని; ఆశ్వాసయానేతు (ఆ శ్వాసయామానేతు) = ఊపిందుచుం డంగానే; విభీషణః = విభీషణుడు; గు ర్తాన్ = సేనలను; స్వప్తానే = తమస్థా నమునందు; నిశ్చిన్య = తిండి; తత్ర = అ</p>	<p>చ్చటికి; ఆగచ్ఛత్ = వచ్చెను. లక్ష్మణుడట్లు, వాత్సల్యంబున, అ న్నగారి నాశ్వాసిండుడుండగా, విభీష ణుడు, సేనాభాగములను అద్యైవ దేశములనుంచి, యారామలక్ష్మణులం దుస్థలమునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నానావ్రహ్మచరై ర్విరై శ్చతుర్థి స్సచిరై ర్వ్యతః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

మందులును అనునది = విడిచివేయించును
 నుండున్నది = అట్లుగానుండును
 కం = ఒకటి; అట్టిది = అట్టివి
 న; మహాత్మాను = అధికముగానుండువాడు
 పముగల వాడును; అట్టివాడు నుండును
 నం = అట్లుగనుండును
 జేయువాడును; కాకుండును = కాదు
 నిగండు; దుష్టము = మిగుల.

అని విధిమనుచు, మహాత్ములు భా
 వించును అట్లుగనుండును కంటెయు
 నుండును అట్లుగానుండును అట్లుగానుండును
 రామమును, దుష్టులను మోహము
 నొంది, అట్లుగనుండును అట్లుగనుండును
 యుండును జూచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకా తాత్పర్య సహితము విధిమను
 అనిగండు; దుష్టము = మిగుల.

టీకా = అట్లుగానుండును
 ముందుకు = ముందుగానుండును
 నంతయు = అట్లుగానుండును
 మిగుల = అట్లుగానుండును
 రామని; దుష్టము = అట్లుగానుండును
 భవ = అట్లుగానుండును
 వాత్స = అట్లుగానుండును
 వాత్స = అట్లుగానుండును

అని; అట్లుగానుండును
 అట్లుగానుండును, కామమును
 మిగులగనుండును అట్లుగానుండును
 అని, అట్లుగానుండును
 అని, అట్లుగానుండును
 అని, అట్లుగానుండును

విధిమనుభం దుష్టము సక్రియం కాంశ్చ వానరా
 అట్లుగో వాన మందార్థ మిదు బాప్యరీత్యేతే.

టీకా = అట్లుగానుండును
 పదములు = అట్లుగానుండును
 గ్రీవం = అట్లుగానుండును
 రాంశ్చ = అట్లుగానుండును

అట్లుగానుండును, కామమును
 అట్లుగానుండును, కామమును
 అట్లుగానుండును, కామమును
 అట్లుగానుండును, కామమును

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౭

స ౮౪

ఉవాచ = (సంధియాస్తమ) బోధించును.	అని, కన్నుల సీర్లుగాలు, మందవదనం
లక్ష్మణుడు, విభీషణుల ముఖంబు	చూచి, నట్టిసి, చెప్పెను.
జూచి, సుగ్రీవుని ఆవాసము నడచునని	అని, తాత్పర్యము.

హతా మింద్రజితా సీతా మహా శ్రుత్యైర రాఘవః
హనుమ ద్వదనా తౌస్య తతో మోహ మపగతః. ౭

టీక సౌమ్య = తిన్మంబాడవగు వి	పొందిరాచు.
విభణుడా! రాఘవః = రామము; ఏ	సౌమ్యుడవగు విభీషణుడా! రా
హ = ఇష్టము; సీతాం = సీతను; ఇంద్ర	ముడివ్వుడు, ఇంద్రుని సీతనువధించి
జితా = ఇంద్రజితుడేత; హతాం = వ	జేసిరాడవచ్చునని, హనుమంతుడు
భువం బడిన దానిం గా; హనుమ ద్వద	చెప్పుగాకని, మిథ్యాశయించున, మో
రాత్ = హనుమంతుని మాటవలన; తు	హించుటొందిరాచు. అని. లక్ష్మణుడు,
త్యైర = తిన్మంతెన; తతో = అందువలన;	విభీషణుడొక చెప్పెను.
మోహం = మోహము; ఉపగతః =	అని, తాత్పర్యము.

కథానుంతుం సౌమిన్దం సస్త్వభావ్య విభీషణః

టీక విభీషణుని విభీషణుడు; కథ	విభీషణుడు, అట్లు చెప్పుచున్నట్లు
నంతుంతుం = చెప్పుచునేయున్న; సౌమి	నిని, ద్వదనమాచారమంతయు తెలి
న్దం = లక్ష్మణుని; సస్త్వభావ్య = అర్థగి	నియమించువలన, నర్థమిచ్చి, ఇట్లని, ప
చి; ఉవాచ (అధ్యాత్మతమ) = చె	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మనుజేంద్రా భయహీనో యదుక్తం హనుమతా. ౮
త దయుక్త మహం మస్య సాగరశ్శేవ శోషణమ్

టీక మనుజేంద్ర = మనుష్యులకు	హనుమతాచ = హనుమంతుని చేతను;
భయదవగు రాముడా! యత్ = యిది;	అభయహీన = భయరూపముచేత; ఉ

౧౬౫ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

క్తం=చెప్పబడినదో; తల్=దాని; సా
గరస్య = సమద్రముయొక్క; శోవణ
మివ=ఎడించబడువలె; అయి. క్తం=స
రికాని దానిగా; అహం=నేను; నిష్క్రే=

నలంచెదను.
మనవ్యరాముడవని రాముడా!
హనుమంతుడిప్పుడు వాస్తవమనెదల.

చి యేమాట నప్పరాదో, అమాట,
యెంతమాత్రముయొక్కముకాదు నా
కుదోచుచున్నది; సమద్రమునుండి
చుటయెట్లుచేక్యమకాదు. అట్లు, నీరను
పధి. చిరాంచం చెప్పట యెంతమాత్ర
ముయొక్కముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

అధిప్తాయంతు బాలామి రావణవ్యధురాత్మవః. ౧
నీతాండ్రతి మహాబాలా నర ఘాతు కరిష్య.

టీక|| మహాబాలా = పెద్దచేయ
బలరాముడు = మహావ్యసాచి పుత్ర
ధిగల; రావణవ్యధురాత్మవః = మరాత్మవః
అధిప్తాయంత = అధిప్తాయమువలన
త్రము; బాలామి = ఎటుగను. నీ
తాండ్రతి = నీరనుకాస్తే; ఘాతించు

మునుగరిష్యంత = చేసినచేయదు.
మహాబాలామిగు రాముడా!
మరాత్మవఃగు రావణునిమిత్రాయ
మ రాదుచే నును; నీరనుగిప్పించి,
యెంతమాత్రము వఃమంతలకావ్యవం
చేసినచేయదు. అని, తాత్పర్యము.

యాశ్చమానస్తు బహుతో మయా హితచిత్తుఃకా. ౧౦
తైశ్చేహ మన్యజన్వేన నరతత్యురవాక నరః

టీక|| హితచిత్తుకా = మేలచేయ
గోరుచున్న; మయా = నాచేత; తైశ్చే
హం = నీరను; తిన్వజన్వే = విదువు
ము; భా = అని; బహుతో = అనేకరి
ముగా; యాశ్చమానస్తు = అచగబడి
నవాడైనను; నః (అభ్యాహుతిము) =
ఆరావణుడు; తల్ = అ; వచక్య = మా

టనుచు; నత్యురవాక = చేసినచేదు.
నేనుహితముగోరి, నీరను రాము
నకొనంగమని యెంతమాత్రమిచ్చినను,
రావణుడామాటనేవినలేదు; అట్లు, నీ
రను విడిచి యుంచటకే నమ్మరింపని
వాడు, వధించుటకు నమ్మించువా!
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౩

స ౮౪

వైవ సామ్నాన దానేన చ భేదేన కుతో యుధా. ౧౧
సా ద్రుప్తుపి శక్యేత వైవ కాన్యేన కేనచిత్

టీక॥ సా=అసీతాచేది; కేనచిత్=పయినయపాయముచేతను; వైవ(శ
ఒకానొకనిచేతను; ద్రుప్తుపి=మాచు
టైనను; సామ్నాన=మంచిమాటచే; నై
వశక్యేత=అలవికానేకాదు. దానేన= సాహోపాయమనఁ గాని, దానం
కుచేత; న(శక్యేత)=అలవికాదు. భే
దేన=పరులలోనొకరితోనొకరికివిరో
ధము గలగించుటచేత; న(శక్యేత)=అ
లవికాదు. యుధా=యుద్ధముచేత; కు
ఁ=ఎందువలన; శక్యేత(అధ్యాత్మిక
ము)=అలవియగునొక అన్యేనచ= ఇతర

పయినయపాయముచేతను; వైవ(శ
క్యేత)=అలవికానేకాదు.
సాహోపాయమనఁ గాని, దానం
బురుగాని భేదోపాయమనఁగాని, దం
బోపాయమనఁగాని, సీతంజూచుటకే
ని, యెట్టివారికి నలవికాదు; రాక్ష
సులనుండు మాయోపాయమన కవ
కాశపేదయి గదా! ఇక, నింద్రజిత్తు, సీ
త, వచ్చి యెట్లాచరింపగలడు?
అని, తాత్పర్యము.

వానరాన్మోహయిత్వాను ప్రత్యయత స్మ రాక్షసః. ౧౨
చైత్యం నికుంభిలమునామ చైత్యం హిమమం కరవ్యత

టీక॥ సా=అ; రాక్షసః=ఇంద్ర
క్షు; వానరాక=వానరులను; మోహ
యిత్వాను=మోహపర్చియే; చైత్ర=
ఎప్పుడు; హిమమం=హిమమును; కర
వ్యత=చేయునో; తత్ (అధ్యాత్మిక
ము)=అట్టి; నికుంభిలమునామ=నికుంభ
లయనిప్రసిద్ధమయిన; చైత్యం=చేపట్టా
నమునుగూర్చి; ప్రత్యయతః=చేసుకొని
పోయినాము.

హిమమమనే యింద్రుకై, పోయెను; ఏల
నచుగా, వచ్చుచు, తానదక్క, రావ
యినకినహిమముగా యుద్ధమునేయం
గిల వీను దేవ్యులను లంకలోలేకుండు
టజేసి, తాను హిమమారంభించునే
ని, ద్రుప్తు యుద్ధమునేయవారలచేక, వా
నరులవలన, వనపి హిమవిఘ్నముగ
లుగననితలచి, తన హిమకార్యము
నెఱచేయవలకు, వానరులమీరలందఱు,

అయింద్రజిత్తు, వానరులను మోసపు
చ్చి, నికుంభిలమును చేవాలయమునకు
యుత్సాహము లేకుండుటకై, యిట్లు

మానుచే సీతావధులుచేసి, వంచిచిరించును. అని, తాత్పర్యము.

హుతవా సుసమాలోహా దేవైరివి సదానతైః. ౧౩
దురాధమో ధవన్యేన సంగ్రామే రావణార్తజి

టీక|| రావణార్తజి = రావణుని యగుచున్నాడు.

కొడుకైవయింద్రజిత్తు; హుతవా =	రావణపుత్రుం డింద్రజిత్తు, నికుంభి
హూమము చేసినవాడై; తపయాలో	లయను నిర్విష్ణుముగా హూమము
హా = పచ్చినవాడగు నీ; సంగ్రా	గావించి, మరల వచ్చునని, దేవతలు
మీ = యుద్ధముచును; సదానతైః =	సదానతములతో యుద్ధపట్టమెత్తి
రావణులతో యుద్ధము; దేవైరివి = దేవ	తవర్తనము, వారిని యుద్ధమున నెఱసి
తః చేరికైవయి; దురాధమః = వికృ	యెదుట నిలవ తగ్గవు కాదు.
మనాదినిగా ను; ధవన్యేన = తత్వ	అని, తాత్పర్యము.

తేన మోహ నరా మాన పీషా మాయా ప్రయోజితా. ౧౪
విష్ణు విష్ణుర్వరా తన వాచరాకాం పరాక్రమే

టీక|| విష్ణు = అమిషాహూయ

అమిషాహూయ, వానరీం మహాన
రాగ్రమమతః, నికుంభి యందగదా
తేనాచలయ హూయ కాగ్రమనక వి
ష్ణుయ గావించుననిలించి, వానరు
కుయుద్ధోత్సహామేలేక దుఃఖపరవతు
తైయుదనట్లువంచనము నేయుటకై,
విష్ణు, మామూయాపయిన, సీతావ
ధము చేసికాదు, కాని పేటగాదు;
ధవన్యమును. అని, తాత్పర్యము.

కాగ్రమమతః; వానరాకాం = వా
నరులయొక్క; పరాక్రమే = పరాక్రమ
మునందు; విష్ణుం = అర్జుని, విష్ణుమ్మ
నేయుక క్తః; అస్విచ్ఛతా = తలంచిన
వాడును, కావుననే; మోహయతా =
మోహపరచువాడనగు; తేన = అయిం
ద్రజిత్తుచేత; పీషా = ఈ; మాయా =
మాదు; ప్రయోజితా = కావించబడి
నది. సూనం = నిశ్చయము.

సవైశ్య ప్రత గచ్ఛామో యావ త్త స్మ సమాప్యతే. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము : యుద్ధకాండము. ౧౬౩

సంక

టీక || యాచలే = ఎంతలోకం; రహామై; గన్పించుచోయెడము.
 తల్ = అహోమము; సనమాన్వితః = కాశన, అహోమమసంపూర్ణ
 సజ్జితబహుః తావత్ (అధ్యాత్మ మగామితవేదానామసమే యాసరు
 తము) = అంతలోకం; తతః = అందు; అమనెన్యస పరయగాబోధదము.
 అను; సప్తైర్వాః సైవమంతఃగృహి = అది, తాత్పర్యము.

త్యజే మం నరకాదూతల మిధ్యా సంతాప మానసమ్
 నీచత హి బలం నన్యం క్షస్త్వా నన్యం బోధకన్యమే. ౧౬

టీక || నరకాదూతల = భువనశ్రే స్థుల =
 భువనగుణములచేతబలంబు; అగ = భువనశ్రేష్ఠుడగురాముడాతః
 తం = బచ్చిర; మిధ్యాచుగా = అబద్ధమమనెననిగమనతావదునిచు
 క్షవిమిత్తమాగాగలన తావదును; తమబోధితు, దుఃఖముచేతై పరితపిం
 స్కర = విచిత్రము. బలం = నీచ; నన్యం = మనవిలు బాధి, నేనయంతయు
 అంతయు; బోధకన్య = మిథ్యముచే బాధమిథ్యమ వోధియింపబడి.
 కృపించలే గలబడిన; తన్యం = నన్యం; భృ = అది, తాత్పర్యము.
 ప్త్యా = చూచి; నీచతహి = కృపించుచు

ఇహ నన్యం స్వకృత్యచయో స్తేష సన్యకమచ్చిరిః
 లక్ష్మణం ప్రేషయాన్స్తాభి స్సహ సైర్వామకపికభిః. ౧౭

టీక || త్వం = నీవు; స్వకృత్యచయః = షయ = పంపుము.
 నమ్మదితోగూడిన మనస్సుగల వాడై; నీచ, ప్రేష్టమనొంది, మనస్సువనె
 లై; సత్త్వసమచ్చిరో = ప్రేష్టముచే మ్మదినిగి యిచటనేయుడుము; మా
 సభికుడనై; ఇహ = ఇప్పుడు; క్ష = వి తోడిము, నీహరాయీకులయినవానరవీ
 యు. అస్తాభిః = మాతోను; ప్రేష్టానక సలబోదమలగుచు, లక్ష్మణుని బంపు
 పికభిస్సహ = ప్రేష్టముల సచిత్ర వాలె నుంబని, తాత్పర్యము.
 తోనుండుచు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; ప్రే

ఏష తం సరకాదుకలో రావణం నిశితై శ్శరైః

త్యాజయిష్యతి త్కృష్ణక తతో వక్త్య భవ్యని. ౧౮

టీకా-ఏషః-ఈ; సరకాదుకలోః-కాంగలంబు.

పురుషశ్రేష్ఠుడగులక్ష్మణుడు; తం=ఆ; రావణం = రావణుని కుమారుడైన యంద్రజిత్తును; నిశితైః=కీలనులయిన; శరైః=బాణములచేత; తతో = ఆ; కర్ష=హామకార్యమును; త్యాజయిష్యతి=విడిచిపెడను. తతో=అంత; స(అ-త్యాజ్యతము) = అయిపోవును; వక్త్య=వక్తించునవాడు; భవ్యని

పురుషశ్రేష్ఠుడయినయీశ్వరుని కీలకులములగుచుండి, గుండులద్రజిత్తును, హామకార్యమునుపడి యుద్ధమునకువచ్చునట్లు గావించును; అయినన, అంద్రజిత్తు, బ్రహ్మచర్యమున, వక్త్యుడగును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్యేతే నితా త్త్యైః పత్రి పత్రిగవాజినః

పత్రిగ ఇవా సామ్యా శ్శరైః పాశ్యంతి శోభితమ్. ౧౯

టీకా-ఏతేః-ఈ; నితాః=సానకై

ట్టబడినవియు; త్త్యైః=కీలలయినవియు; పత్రిపత్రిగవాజినః, పత్రి=పత్రియైక్క, పత్రి=తెక్కలయైక్క, అంగ=ఈకలచే, వాజినః=వేగవంతములగు; శరైః=బాణములు; అసామ్యాః=హ్రీములయిన; పత్రిగ ఇవ=పత్రియైక్క; శోభితం=నెత్తురును; పా

శ్యంతి=త్రాంగలంబు.

చక్కఁగా సానకైట్టబడి నందువలన పత్రియైవారిగలవియు పత్రితెక్కల యీకలుగట్టి యుండుట వలన వక్రికమయిన వేగముగలవియనగు నీలక్ష్మణుని బాణములు, గద్దలముదలగు కూర్మములు బోలె, నాయంద్రజిత్తు నెత్తుర్రావణుఁడు, అని, తాత్పర్యము.

తం సుదీప మహాదాహా లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్

రాక్షసస్య వివాహాయ వజ్రం వజ్రధరో యథా. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౩౩

ప ౮౪

టీక || మహాబాహు = పెద్దచేతు వలె; సందేశ = పంపుము.
 బంగలరాముడా! రాక్షసస్య = రాక్షసముల
 మనియొక్క; వినాశాయ = హానికొ
 తు; శుభలక్షణం = మంగళకరములను
 యిన లక్షణంబులగు; తం = నీ; లక్షణములను
 గం = లక్ష్యమున; వచం = వచాయుధధించుటకై, శుభలక్ష్యములగులక్ష్యము
 మునువ్రత్యరోయిథా = చేపెందుకొనెను. అని, కావ్యము.

మనుజువర న కాలవిచక్షణో
 రిభ్రువిధనంధరి య త్త మో ఒద్ధ కర్తుమ్
 త్వ ముత్సహ రివో ద్విధాయ వాణీ
 మమరవిో ర్త్యధన యథా మహేంద్రః. ౨౧

టీక || మనుజువర = మనుష్యశ్రేష్ఠులను; అరిస్తాడని విడువ్రము, అక్షావం
 కవను రాముడా! యత్ = ఏకాదశ ప్రమమతి.
 మువలనః రిభ్రువిధనంధరి = శత్రువచనమునుగూర్చి; కాలవిచక్షణో = కాలవి
 లంఘము; కర్తుమ్ = చేయుము; మో = నీయొక్క యుక్తముకాదు, కావ్యము,
 న = యోగ్యముకాదు; తత్ (అర్థాత్) = నీవకమున్నులకారకాదుల తలవచ్చని
 హృతము) = అందువలన; ద్విధాయ = రెండు వారి విధివ్రమని చేపెందుకొనెను
 రివో = శత్రువుయొక్క; విధాయ = చేపెందుకొనెను మమరస్యముకా
 వధించుటకొనుట; అమరరివో = కివశక్తిగలదియైన నీవకమున్నులకారకాదుల
 తుగ్రవమున యనురని యొక్క; మో = నీయొక్క యుక్తముకాదు, కావ్యము,
 నే = వధించుటయందు; మహేంద్రః = మహా
 థా = చేపెందుకొనెను వలె; వాణీ = మా

నమాత్తకర్తా హి న రాక్షసాధిపా
 భవ త్యుక్త్య స్మహతే నురాసురైః

యయ్యుత్తా తన సమాప్తకర్తా

భవత్పురాణా మపి సంశయో మహాకా. ౨౨

టీక || సమాప్తకర్తా = ముగిసిన మపి = జేవలకునుగూడ; మహాకా =
కార్యముగల; సః = అ; రాక్షసాధిపతి = అధికమయిన; సంశయః = సంశయము;
రాక్షసవరుడగునిండ్రజేయ; సమరే = భవతే = ఆగును.
యుద్ధమునందు; సురాసుతైః = జేవ రాక్షస శ్రేష్ఠులగు బాయిండ్రజే
తలచేతను అనురులచేతను; అదృశ్యః = తుచేయు హోమకార్యము సమాప్తి
మాడంగూడనివాడు; భవతే = ఆగును బొందునని, యతండు యుద్ధమున సు
హృదము సమాప్తకర్తా = సమాధానులకునియదృశ్యుడగును; అతం
ప్రీతిపొందిన కార్యముగల; యయ్యుత్తా = పతిహోమము నెఱవేర్చి యుద్ధమునకు
కా = యుద్ధము నేనుగొనుచున్నా; అదృశ్యః, జేవలకును బ్రాగ్భర
తేన = ఆయిండ్రజేయచేత; సురాదా శయముగలుగును. అని, కాత్యాయను.

ఇత్యాదీ, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాశ్యే,

యుద్ధకాండే, చతురశీతమస్సర్గః.

ఇతి, సుప్తార్థము.

ఇది, ధర్మార్థచంద్రికాశ్యావంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

శ్యాశ్యావంబునందు, యుద్ధకాండ చతురశీతమస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

